

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

***LJUDSKA PRAVA I
KOLEKTIVNI IDENTITET
Srbija 2004***

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

**LJUDSKA PRAVA I
KOLEKTIVNI IDENTITET
Srbija 2004**

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

PRELOM:
Nebojša Tasić

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2005.

TIRAŽ: 500

ISBN - 86-7208-105-6

*Ova publikacija štampana je zahvaljujući pomoći
Švedskog helsinškog odbora za ljudska prava*

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

**LJUDSKA PRAVA I
KOLEKTIVNI IDENTITET
- Srbija 2004 -**

Beograd, 2005.

Sadržaj:

• Zaključci i preporuke	7
I	
• Oспорavanje koncepta ljudskih prava	13
• Levi i desni dogmatizam	29
II	
• Srpska pravoslavna crkva i desekularizacija	51
III	
• Sporo "pripitomljavanje" vojske SCG	73
• Javna bezbednost i državna bezbednost	112
IV	
• Institucionalno-pravni okvir Državne zajednice SCG	121
• Haški tribunal i suđenja za ratne zločine	141
• Policijska tortura	150
• Zatvori	155
• Suđenja za organizovani kriminal	165
V	
• Između ekonomskih reformi i političke restauracije	219
• Socijalno–ekonomska prava	227
VI	
• Vojvodina: Autonomisti u defanzivi	245
• Sandžak: Još uvek osetljivo područje	261
• Kosovo: Rešavanje statusa	275
• Crna Gora: Na putu ka nezavisnosti	306

VII

• Srbija i svet: Izgubljena godina	329
• Slovenija: Odnosi dobri – može i bolje	340
• Hrvatska: Težnja za normalizacijom	347
• Bosna i Hercegovina: Duga senka zločina	368
• Makedonija: Politika posredstvom crkve	393

VIII

• Mediji: Nepromenjena matrica	403
--------------------------------------	-----

IX

• U sukobu sa etničkim identitetom države: nacionalne manjine u Srbiji ...	519
--	-----

X

• Obrazovanje: Od "relaksacije" do klerikalizacije	633
• Omladinske škole Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji kao oblik edukacije o neposrednoj prošlosti (evaluacija)	654

DODATAK

• Aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji	683
• Omladinske grupe Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji	686
• Projekti Helsinškog odbora	687
• Serijal	692
• Izdavaštvo	695

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Balkanska kriza se postepeno kanališe i svodi se na razne forme uključivanja regionalnih država pod okrilje EU. Sada se već jasno nazire da je proces evropeizacije Balkana ostvario značajne rezultate, ali da još uvek predstoje određene korekcije koje bi obezbedile održivost ravoja regije, odnosno završavanja balkanske krize. Iskustvo je takođe pokazalo, da izvesnost integracije u EU povećava i operativnu sposobnost EU kao modernizatora u regionu. Činjenica da je Evropska unija počela pregovore sa Turskom, nagoveštava nameru EU u perspektivi da integriše ceo prostor Zapadnog Balkana, te da će verovatno imati i mnogo aktivniju politiku u tom regionu i da će uložiti mnogo veći napor nego što je to do sada bio slučaj.

To otvara perspektivu i za Srbiju, jer bez aktivnije politike EU ona ne bi imala šnsu da se sama izbori za evropeizaciju, imajući u vidu njenu istrošenost i mali demokratski potencijal. Ne treba zaboraviti da je gotovo celokupna nacionalna elita učestvovala u nacionalnom projektu koji se završio kao istorijski debakl. EU je tek na vlastitim greškama počela da razvija jasniju strategiju, koja u suštini prihvata ideju o disoluciji Jugoslavije. Bez izvođenja tog procesa do kraja region se ne može konsolidovati. Ta strategija će neminovno dovesti do nezaivisnog Kosova i Crne Gore, ali i ustavne reforme BiH. U pripremi su i pregovori sa Makedonijom o početku pristupanja EU. Da bi se na Balkanu pokrenula pozitivna energija neophodno je da EU ojača i ubrza proces uključivanja Balkana u Evropu sa perspektivom članstva, što će integraciju unutar regiona učiniti neumitnom; u protivnom, ako region ostane prepušten sam sebi, oslanjajući se na sopstveno nasleđe, lako bi se mogao vratiti poznatoj balkanizaciji.

Ratovi su Srbiju vratili na ideologiju koja je prethodila ideji univerzalne socijalističke ideje – na nacionalnu posebnost i mitove. Istrošena legitimacijska snaga socijalističkog režima zamenjena je legitimacijskom snagom ideje iracionalnih nacionalnih interesa, ali je kolektivistička i socijalna demagogija zajednička i jednom i drugom obrascu. Srbija je danas zatvoreno društvo i blokirana nacija sa veoma malim tranzicionim mogućnostima. Izazivanjem ratova, pljačkaškim i koruptivnim klijentilizmom u državi i privredi, Srbija je pokazala da odbija demokratsku tranziciju. Istovremeno, ona je devastirala svoje ukupne ekonomske mogućnosti koje bi joj takva transformacija omogućila. Suprotno očekivanjima, ona se opredelila za radikalni nacionalizam

u uslovima relativnog blagostanja. Već antibirokratskom revolucijom (1989) Srbija je poništila reformsko nasleđe koje je stečeno u drugoj Jugoslaviji demonstrirajući da je bila i ostala njen najkonzervativniji element.

Polazeći od nesposobnosti Srbije da napravi suštinski prekid sa prošlošću i u tom smislu deblokira proces prihvatanja evropskih vrednosti u ekonomskom i društvenom razvoju, i time omogućujući brže povezivanje unutar regiona i njegovo priključivanje evroatlantskim integracijama, Helsinški odbor za ljudska prava preporučuje:

- da Skupština Srbije, Vlada i sve nacionalne institucije napuste etnonacionalistički koncept, koji je Srbiju doveo u sukob sa susedima i svetom, čije održavanje prolongira (samo)izolaciju Srbije i blokira proces demokratske tranzicije i reforme;
- da Vlada pristupi saradnji sa Haškim tribunalom sa iskrenošću i bez manipulacija, koje zamagljuje suštinu potrebe suočavanja sa ratnom prošlošću; takav pristup bi istovremeno omogućio da procesi koji se vode pred međunarodnim sudom stave u funkciju moralne obnove društva;
- da Vlada u tom smislu donese Deklaraciju povodom desetogodišnjice masakra u Srebrenici, kojom će priznati zločin nad Bošnjacima, a istovremeno suoči javno mnjenje sa istinom;
- da Vlada i pravosudni organi prestanu sa opstrukcijom sudskog procesa ubicama premija Zorana Đinđića; to podrazumeva i prestanak sa javnom kampanjom njegove kriminalizacije;
- da se Ustavom definiše reizbor sudija i da se nastavi edukacija nosilaca pravosudnih funkcija;
- da Vlada ohrabri provođenje Zakona o lustraciji;
- da Vlada počne primenjivati aktivnu manjinsku politiku;
- da Vlada ohrabri implementaciju Zakona o radiodifuziji i telekomunikacijama i podrži transformaciju RTS u javni servis;
- da Vlada prihvati realnost na Kosovu i podrži kosovske Srbe da aktivno učestvuju u radu kosovskih institucija; da iskreno prihvati dijalog sa Prištinom i da se opredeli za postizanje istorijskog sporazuma između Srba i Albanaca;
- da Vlada uvaži realnost u odnosima unutar Državne zajednice SCG i da u tom smislu podstakne rešavanje tih odnosa, uvažavajući ravnopravnost Srne Gore;
- da Vlada ubrza reforme u vojsci kako bi Srbija što pre stekla uslove za članstvo u *Partnerstvu za mir*;
- da Vlada prestane sa politizacijom policije i nastavi njenu profesionalizaciju i transformaciju;
- da Vlada ubrza reforme univerziteta u skladu sa Bolonjskom konvencijom; da revidira udžbenike za osnovne i srednje škole u skladu sa standardima koje preporučuje Savet Evrope;

- da Vlada jasno pokaže svojim odnosom prema SPC da je Srbija laička država i da ne dopusti desekularizaciju na kojoj SPC insistira;
- da Vlada ozbiljnije i sa više iskrenosti promoviše odnose sa susedima kroz stvaranje neophodnih uslova za konkretnu saradnju.

Preporuke međunarodnoj zajednici:

- da nastavi sa pritiskom u odnosu na saradnju sa Haškim tribunalom;
- da vrši pritisak na Vladu i nacionalne institucije u pogledu diskontinuiteta sa Miloševićvom politikom;
- da izvrši dodatne pritiske za donošenje zakona o otvaranju tajnih dosijea, zakona o ombudsmanu, zakona o udruženjima građana/nevladinim organizacijama, zakona o zabrani diskriminacije itd;
- da formuliše dugoročnu strategiju koja bi obuhvatala mere za suzbijanje još dominirajućeg i duboko ukorenjenog etnonacionalizma, kao i mere za diskontinuitet sa ratnom i kriminalizovanom prošlošću; to bi podrazumevalo i jasan koncept saradnje sa nevladinim organizacijama, medijima i civilnim sektorom u najširem smislu;
- da utiče da se ubrza reforma obrazovanja u skladu sa Bolonjskom konvencijom;
- da napravi sveobuhvatni program razmene mladih unutar regiona u cilju stvaranja novih regionalnih elita;
- da vrši nadzor nad sistemom državne prinude (vojske i policije) i pravosuđa kako bi ubrzala njihovu suštinsku transformaciju;
- da nastavi sa podrškom specijalnim sudovima za organizovani kriminal i ratne zločine i da, ako bude potrebno, razmotri mogućnost pružanja profesionalne pomoći tužilaštvu i sudu;
- da omoguće miran proces završavanja disolucije SFRJ.

I

Osporavanje koncepta ljudskih prava

Razumevanje stanja ljudskih prava u Srbiji nije moguće bez razumevanja istorijskog, političkog, društvenog, socijalnog i kulturnog konteksta. Pitanje pravnog, političkog i socijalnog statusa ljudskih prava, mada ograničenog dometa, bilo je otvoreno još u socijalističkoj Jugoslaviji. SFRJ je bila potpisnica svih važnijih međunarodnih deklaracija i konvencija koje se odnose na sferu ljudskih prava, a za neka je bila i inicijator, poput, na primer, manjinskih prava u okviru KEBS, kao i socijalnih i drugih. Međutim, kada govorimo o realizaciji ljudskih prava u zemlji kao što je Srbija, koja još uvek nije formirana kao država, u kojoj još nisu završeni procesi koji uslovljavaju ponašanje državnog aparata, onda se može konstatovati da Srbija i dalje nema definisanu politiku ljudskih prava. Reč je o tri nivoa različitih procesa: proces disolucije SFRJ još nije završen, procesu (ne) radzgtadnje nasleđa ratne politike Slobodona Miloševića i, konačno tranziciji koja je na samom početku. Masovno kršenje ljudskih prava u protekloj deceniji posledica je moralne degeneracije društva, stavljene u funkciju ostvarivanja političke i vojne moći na prostoru bivše Jugoslavije, a potom na prostoru koji se danas definiše kao Državna zajednica SCG, plus Kosovo. Još uvek postoje pretenzije na susedne teritorije što značajno opterećuje politiku ljudskih prava. Takva politika države imala je ogromnu podršku društva, jer se zasnivala na navodnoj ugroženosti Srba. U ime etničkog nacionalizma izvršena je mobilizacija Srba u odbrani njihove ugroženosti, a to je podrazumevalo masovno kršenje ljudskih prava drugih naroda.

Pacifikovanjem Srbije nije neutralizovan i njen etnonacionalizam, koji je zbog međunarodnih okolnosti dobio samo perfidniju formu. Istrajavanje na etničkom nacionalizmu kao grubom determinizmu, u suštini, ugrožava ideju intelektualne slobode. Doktrina etničkog nacionalizma bazira na ideji društva kao organizmu, odnosno naciji u kojoj ne postoje pojedinci. Shodno ovoj doktrini, društvo u Srbiji ne stremi ideji "civilnog društva" i "vladavine prava", jer, po doktrini etničkog nacionalizma, nema razlike između države i društva. Zato je tranzicija u Srbiji karakteristična i po diskriminaciji na nacionalnoj i verskoj osnovi. Suština je u shvatanju pojma građanina, koja se razume kao pripadnost dominantnoj, državotvornoj (srpskoj) naciji, a ne kao odnos građana i države.

Srbija je nakon 5. oktobra 2000. godine primljena u Savet Evrope i kao punopravni član obavezna je da se pridržava Evropske konvencije o ljudskim

pravima. Na unutrašnjem planu donet je Zakon o manjinama, doduše na nivou SCG, koji se ne sprovodi zbog nedostatka političke volje i adekvatne društvene atmosfere. Dominantni etnonacionalizam sprečava realističan pogled na svet, što direktno utiče na karakter intelektualnog života i poimanju individualne slobode u Srbiji. Pristup ljudskim pravima isključivo iz etničkog ugla umanjuje ili negira koncept ljudskih prava kao univerzalnu vrednost.

Pojava nevladinih organizacija i drugih asocijacija u Srbiji, posebno onih koje se bave ljudskim pravima, su jedini unutrašnji mehanizmi koji se aktivno zalažu za poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava, i promovisanje građanina, a ne *etnosa*. Otuda i brojni napadi na NVO kao "sejače zla u funkciji prevladavanja američkog i anglosaksonskog uticaja". Promovisanje koncepta ljudskih prava, što u suštini uključuje i promovisanje Haškog tribunala, u Srbiji se doživljava kao ukidanje nacionalnog suvereniteta, a time i nacionalnog identiteta.

Srbija svakako nije jedina zemlja koja se opire uspostavljanju novog sistema vrednosti, ali je svakako po mnogo čemu sličaj *sui generis*, pre svega, zbog nesposobnosti suočavanja i pravljenja bilansa sa politikom Slobodana Miloševića. Istrajavanje na etničkom konceptu države umanjuje njenu sposobnost za suštinske promene.

Kada je reč o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2004. godinu, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da je 2004. godina propuštena godina u pogledu ispunjavanja obaveza, koje je Srbija preuzela pristupanjem Savetu Evrope. I pored donošenja Zakona o manjinama, u prošloj godini je zabeleženo na stotine incidenata na koje Vlada nije reagovala, niti je vodila aktivnu manjinsku politiku, imajući u vidu interetničku realnost Srbije. Osim toga, Srbija nije ispunjavala ni svoje obaveze prema Haškom tribunalu, niti je pred nacionalnim sudovima vodila relevantne postupke protiv počinitelja ratnih zločina u protekloj dekadi. Porast ksenofobije, etnonacionalizma i antisemitizma takođe ilustruje neaktivnost Vlade, kao i nedostaka Zakona za sprečavanje diskriminacije i raspirivanja nacionalne mržnje. Vlada nije napravila nikakv pomak u suočavanju sa prošlošću, što je, po mišljenju Helsinškog odbora, imperativ za uspostavljanje odgovornosti kao okosnice za proces demokratizacije i diskontinuiteta sa Miloševićevim vremenom.

Potencijal za promene i restauracija starog sistema

Nakon ogromnih očekivanja u pogledu tranzicionih mogućnosti Srbije nakon 5. oktobra 2000 godine, 2004 godina je pokazala stvarni domet i potencijal srbijanskog društva. Nasleđe Slobodana Miloševića pokazalo se mnogo težim i skoro nepremostivim, s obzirom da se radi o suštinskim vrednostima na kojima srbijansko društvo počiva. I pored činjenice da je došlo do promena snaga u regionu i svetu, srpski nacionalisti još uvek ne prihvataju poraz do kojeg je došlo nakon 15 godina radikalnog nacionalizma i politike koja

je iz njega proizašla. U tom periodu izgrađen je politički i privredni sistem koji još uvek dominira u velikoj meri. Anahroni nacionalizam još utiče na definisanje nacionalnih interesa. Rasprava oko donošenja novog ustava je najbolji primer za to, jer odražava sve dileme vezane za budućnost državne zajednice SCG, te statusa Kosova i odnosa prema RS. Srbija je u četvrtoj godini tranzicije, ali je i dalje u velikom zaostatku, te je zbog toga neizvesno kada će stupiti u ugovorni odnos sa Evropskom unijom odnosno, pristupiti zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Proces političke restauracije koji je Vlada Srbije uspešno sprovodila, osujetio je suštinske pomake na ekonomskom planu. Vraćanje na politički sistem iz Miloševićevog vremena, koji ta restauracija podrazumeva, je u kontradikciji sa deklarisanom reformskom orijentacijom. Sudeći po dosadašnjem iskustvu, može se reći da je u Srbiji na delu strategija: prvo reforme, posle demokratija. To podrazumeva da vladavina prava i demokratija nisu prioriteta.

Prvi koraci Vlade obeležili su poništavanje svega što je bilo vezano za premijera Đinđića i njegovu vladavinu. Išlo se i na osudu njegove kompletne politike i omalovažavanje svih rezultata. S jedne strane, negacija prethodne vlade, a sa druge, pravljenje kontinuiteta sa režimom Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja. Demonizacija Đinđića je počela odmah nakon 5. oktobra, koji u velikoj meri je doprinela atmosferi koja je najavila njegovo ubistvo. Međutim, sa izuzetkom kratkog perioda zbog šoka nakon njegovog ubistva, ta demonizacija je nastavljena i kasnije. Ona se najbolje vidi na suđenju njegovim ubicama. Mediji konstantno održavaju atmosferu u kojoj jedan od svedoka treba da obelodani pravu istinu o povezanosti Zorana Đinđića sa mafijom, što bi bilo i najjednostavnije objašnjenje za njegovu sudbinu.

Ukratko, Srbija je danas institucionalno nedovršena i inferiorna, i, zato, neefikasna država. Ne postoji konsenzus o strateškim razvojnim pravcima, nacionalnom interesu i zajedničkim ciljevima. Srbija zaostaje za svojim novim i starim susedima zbog sporih i nekonzistentnih reformskih procesa. Politička elita na vlasti nema snage da kosntituiše Srbiju kao državu i postavi temelje novog društva, niti ima strategiju za stvaranje modernog identiteta Srba. Naprotiv, na delu je strategija koja učvršćuje najkonzervativniji i antievropski obrazac.

Restauracija Miloševićevog političkog režima i očigledna istrošenost državnih institucija, u priličnoj meri su ogolili jedini kontinuitet Srbije u XX veku koji ne može da se dovede u pitanje. Reč je o tome da se odluke o vitalnim političkim pitanjima ne donose u legalnim političkim institucijama (onima koje su transparentne), već izvan javne političke scene, unutar neformalnih centara moći. Međutim, te odluke su politički daleko relevantnije od onih koje se donose u legalnim institucijama, koje služe samo kao svojevrsna mimikrija demokratije. Samim tim, te odluke ne podležu odgovornosti, jer se "ne zna ko ih donosi". Ti neformalni centri moći mogu se locirati u vojsci, SPC, a opslužuju ih intelektualci (pojedinci unutar Akademije nauka i umetnosti, Udruženja književnika, Udruženja novinara, profesori sa univerziteta i sl).

Propuštena prilika

Nesporazum Srba sa svetom krajem XX veka, ostao je i nakon 5. oktobra, uprkos ogromnoj želji sveta da se Srbija primi natrag u okrilje međunarodne zajednice. Nijedna zemlja u tranziciji nije dobila tako povoljne uslove za prijem u Savet Evrope, niti je dobila tretman kakav je dobila Srbija. EU je prostrla "crveni tepih" sa nadom da će nova demokratska vlast napraviti istinski diskontinuitet sa Miloševićevim režimom. Međunarodna zajednica je propustila priliku da u okviru energije koju je generisao 5. oktobar napravi stratešku razliku između pojedinih aktera, posebno dva ključna, Vojislava Koštunice i Zorana Đinđića. Ona nije išla na ruku političkim snagama diskontinuiteta, koje je predstavljao Zoran Đinđić. Zabluda o Vojislavu Koštunici kao demokratskom lideru trajala je predugo, kao i očekivanja da će njegova *Komisija za istinu i pomirenje*¹ biti sposobna da pokrene pitanje suočavanja. Vojislav Koštunica ni u jednom trenutku nije osudio Miloševićevu ratnu politiku, niti se ikada pozitivno izjasnio o Haškom tribunalu. Vojislav Koštunica se nikada nije distancirao od projekta Velike Srbije. Naprotiv, koristio je svaku priliku da Republiku Srpsku tretira kao drugu srpsku državu, privremeno razdvojenu od Srbije. Njegov prvi dolazak u BiH u funkciji predsednika SRJ bio je zamišljen kao simboličan izraz njegovog nepriznavanja BiH kao države, odnosno Sarajeva kao glavnog grada te države. Bez postavljanja jasne granice, pre svega, kroz distanciranje od zločina, nije moguće integrisanje društva u Srbiji.

Involucija i vraćanje na etnonacionalističku politiku

Tek je ubistvo premijera Zorana Đinđića ogolilo pravo stanje u Srbiji, što je poremetilo sliku koju je Zapad izgradio nakon 5. oktobra 2000. g. Zato razumevanje Srbije nakon odlaska Slobodana Miloševića mora početi od definisanja 5. oktobra. Izbor Vojislava Koštunice za prvog predsednika nakon Slobodana Miloševića, kao i njegovo preuzimanje vlade Srbije po ubistvu Zorana Đinđića, omogućilo je kontinuitet sa politikom prethodnog rezima, posebno na planu očuvanja nacionalnog projekta, a time i održavanja kriminalizovanih i represivnih državnih i paradržavnih struktura. Odnos snaga sprečio je podvlačenje crte i pravljenje uvida u Miloševićovo nasleđe.

Nakon ubistva premijera Đinđića došlo je do involucije, otvorenog povratka na etnonacionalističku politiku, odbacivanje svakog oblika istinskog suočavanja sa prošlošću i saradnje sa Hagom. Time je zaustavljen proces ulaska Srbije u demokratsku tranziciju. Sada ne samo da ne postoji strategija raskida

¹ Koštuničina Komisija je brzo pokazala da je njena strategija da relativizuje zločine, tako što je proširila kontekst na čitav XX vek, a to je ono što sada Milošević primenjuje u svojoj odbrani.

društva i države sa etnonacionalizmom, nego se upravo obrnuto etnonacionalizam ponovo etablira kao dominantna politička ideologija. To se uverljivo pokazuje jačanjem na političkoj sceni Srbije Srpske radikalne stranke koja je od Đinđićevog ubistva u stalnom usponu, i pojedinačno je najjača stranka u Srbiji. Pri tome treba imati u vidu da se Srpska radikalna stranka nije u međuvremenu promenila, pogotovu u odnosu na sopstveni ratni program s početka devedestih godina prošlog veka.

Ni jedna ključna tačka Miloševićevog nacionalnog ratnog programa nije suštinski osporena. Insistiranje na podeli Kosova je izraz istorijske pobeđe etnonacionalističke ideologije unutar srpskog društva. A odnos prema Crnoj Gori, Vojvodini, Kosovu, Republici Srpskoj, neprekidno pothranjuje ideju o svesrpskom ujedinjenju. Odnos prema Crnoj Gori je posebno važan, jer se prelama preko aktivnosti Srpske pravoslavne crkve koja pokušava inscenirati sukobe (pa čak i građanski rat) unutar Crne Gore, ali i Makedoniji², koja se i dalje ne tretira kao inostranstvo. Ideja etničkih granica, koje ne priznaju granice Ustava iz 1974, ostala je netaknuta u glavama srpske elite.

Odbijanje lustracije, denacifikacije i sličnih istorijskih iskustava tranzicije sprečava integrisanje društva na modernim osnovama, koje podrazumevaju vladavinu prava i odgovornost. U kreiranju duhovne atmosfere, srpski nacionalizam se sve više okreće novim ideološkim izvorima, a na prvom mestu organicističkoj, odnosno konzervativnoj misli – Nikolaju Velimiroviću, Justinu Popoviću, Dimitriju Ljotiću, kao i kvinsliškom režimu Milana Nedića, koji je pomenutu ideologiju usvojio kao sopstveni sistem vrednosti. Na ovom planu, Srpska pravoslavna crkva ima veoma važnu ulogu, ističući se kao njegov najautoritarniji promoter.

Sistematsko odbacivanje svakog razgovora o sopstvenoj odgovornosti za rat i ratne zločine, obezbedilo je prostor za stalno promovisanje haških optuženika kao nacionalnih heroja, pa se njihova popularnost pokazuje i velikom izbornim uspehom političkih stranka koje su na svojim izbornim listama imali haške optuženike (Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj i dr.). Najpoznatija imena srpske kulture i intelektualne elite, zahteve Zapada prema Srbiji, posebno saradnju sa Haškim tribunalom, kvalifikuju kao "osobit oblik kolonizacije", jer Zapad tako na ovaj prostor donosi "kolonijalnu demokratiju", kao iznuđen, veštačko nametnut oblik društvenog uređenja koje "nije rezultat prirodne evolucije date zemlje" i "njenih unutrašnjih uslova i zakonitosti. U odbijanju suočavanja sa odgovornošću, pothranjuje se teza da je Evropa "izgrađivala Jugoslaviju", a sada je ona i "razgrađuje".

Postoji velika opasnost, ukoliko se taj trend nastavi, da etničko čišćenje i ratni zločini postanu značajan činilac novog srpskog nacionalnog identiteta, jer se rat smatra legitimnim načinom ostvarivanja nacionalnih ciljeva. U izgradnji ovakvog srpskog identiteta posebnu ulogu imaju obrazovne institucije koje su

² Deo srpskih nacionalista na Makedoniju gleda kao na južnu Srbiju, a podela Kosova u njihovim planovima podrazumeva i podelu Makedonije

"normalizaciju" zločina već ugradile u udžbenike. Vlada premijera Zorana Đinđića je najveći iskorak napravila upravo u reformi obrazovanja koji je ocenjen kao liberalan. Srbija se uključila u evropski proces reforme visokog obrazovanja, koji počiva na Bolonjskoj deklaraciji. Nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, Vlada Vojislava Koštunice zaustavila je reformski proces obrazovanja prethodne vlade.

Veličanje rata i njegovih glavnih junaka, kao što su Ratko Mladić i Radovan Karadžić, postalo je opšte mesto na svim kulturnim događajima u zemlji. Tako je na međunarodnom sajmu knjiga pod pokroviteljstvom države u oktobru 2004. godine ljubavni roman Radovana Karadžića, koji se na volšeban način pojavio u javnosti, preko noći postao hit. Za samo nekoliko dana ceo tiraž knjige je rasprodat, a njen promoter i izdavač je tih dana svakodnevno gostavao u televizijskim emisijama. Na promociji knjige je govrio i uticajni profesor beogradskog pravnog fakulteta Kosta Čavoški, inače predsednik Odbora za odbranu Radovana Karadžića. U pripremi je i pozorišna predstava po njegovom tekstu. Mada su oba teksta minorna, sem nekoliko osuda ionako izopštenih pojedinaca, u društvu nije pokrenuto pitanje oportuniteti i moralnosti vezano za ova dva poduhvata u kojima su očigledno učestvovali i odobravali ga, srpski nacionalisti.

Ugrađivnje ratnih zločinaca u nacionalnu mitologiju, nedavno je pomogao i direktor Zavoda za izdavanje udžbenika, profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu, Radoš Ljušić, koji je na jednom skupu u Gackom (Bosna i Hercegovina, odnosno sadašnja Republika Srpska) naveo da su tri istorijske ličnosti okosnica srpskog nacionalnog identiteta: Karađorđe, vojvoda Mišić, i Ratko Mladić. Ceo skup je integralno prenosila i državna televizija. SPC takođe učestvuje u promovisanju ratnih zločinaca u nacionalne heroje. U izlogu knjižare SPC u centru Beogradu na istaknutom mestu stoje dve knjige Radovana Karadžića čije su naslovne strane njegove velike fotografije. Poslednji u nizu svakodnevnih događaja, koji veličaju pomenute "heroje", je svakako i izlazak romana "Gvozdeni rov", koji je navodno napisao Milorad Ulemek - Legija, pripadnik ozloglašene *Crvenih beretki*, inače, odgovornog za najmonstruoznije zločine. Knjiga je izašla u 70.000 primeraka i rasprodata je za samo nekoliko dana. Može se reći da je taj izdavački poduhvat jedan u nizu strateških poteza kojim se oblikuje mlađa generacija koja je odrasla sa mitom o Legiji kao nacionalnom heroju. Roman je jezgrovito ponudio simplifikovano objašnjenje srpskog poraza, koji je prouzrokovan "zaverom velikih sila koje su se obrušile na pravoslavljce i posebno na Srbe koji su posle Prvog svetskog rata bili majka Balkana". Insistiranje na herojstvu Ratka Mladića i inih nastavljena je kriminalizacija društva i države i nakon odlaska Slobodana Miloševića. Personalni kontinuitet kroz ličnosti Ratka Mladića i, posebno, Radovana Karadžića je svojevrstni izraz političkog kontinuiteta.

Ovakvo stanje duha u Srbiji predstavlja limitirajući faktor konstituisanja demokratske Srbije, jer nijedno pitanje koje je bilo u osnovi ratova nije skinuto sa dnevnog reda. Pitanje državnih granica još uvek je otvoreno. Nakon

rešavanja pitanja Crne Gore i Kosova, manjinsko pitanje će se pokazati kao novi test spremnosti Srbije da napravi konačan otklon od etnonacionalističkog projekta koji je početkom devedestih proizveo rat u Jugoslaviji. Izostanak pro-aktivne manjinske politike, i pored činjenice da je Srbija donela Zakon o manjinama 2001. godine (pre svega, da bi zadovoljila uslove za članstvo u Saveu Evrope) ukazuje da su se srpski nacionalisti opredelili za minimalistički program- što je moguće veća etnička konsolidacija Srbije. Indikativno je da zaoštravanje međuetničkih odnosa, posebno u Vojvodini, kao i njihova kasnija internacionalizacija, nije nateralo vladu da se na ozbiljan način suoči sa problemom manjina.³ Osim toga, nastojanje da se država etnički utemelji direktno isključuje manjine iz političkog odlučivanja.

Kriminalizacija društva

Pored poraza, krize identiteta i teškog nasleđa prošlosti, Srbiju opterećuju i mnogi drugi problemi koji su takođe rezultat ratova. To su kriminalizovana privreda i državne institucije. Nova finansijska elita koja je izrasla na Miloševićevom režimu i bliskosti sa njim lično, opstruiše suštinski transformaciju srbijanske privrede i na taj način obezbeđuje kontinuitet sa Miloševićevim nasleđem. Suprotstavljanje institucionalnim promenama i uspostavljanju pravnog okvira produžava praksu sive ekonomije koja je još u bivšoj Jugoslaviji bila značajan izvor zarade. Ratovi na teritoriji bivše Jugoslavije samo su olakšali nelegalne aktivnosti, poput trgovine drogom, ljudima, oružjem, neoporezovanom robom (cigarete i alkohol) i migrantima. Ratna ekonomija je ostavila u nasleđe tzv. demokratskoj vlasti kriminalizovano nasleđe kao osnovni problem u posleratnoj rekonstrukciji. Ratni kriminalizovani problemi prerarili su u politizovane kriminalne probleme. Najuspešniji se poduzetnici iz devedesetih u bliskosti sa režimom ostvarili su neformalni monopol (posebno za vreme sankcija), koji još traje. S obzirom da je Milošević svoje preživljavanje održavao preko korumpiranja gotovo čitavog stanovništva⁴, uspostavljanje pravnog okvira i borba sa korupcijom ne uživa podršku šire populacije zbog socijalne cene koju bi platili skoro svi građani.

³ Konstituisanje države na etnicitetu ne može pitanje manjina rešiti na demokratski način, jer se manjine u tom slučaju tretiraju kao anomalija i pretnja. Isključene iz "vlasništva nad državom" manjine, sa svoje strane, ne prihvataju identitet poretka koji se legitimise etničkim vrednostima i interesima većinske nacije i izlaz traže u raznim oblicima autonomija i posebnih statusa, što, opet, podstiče sumnju u njihovu lojalnost.

⁴ Najveći broj građana je ostvarivao svoju egzistenciju preko crnog tržišta bez ikakvih poreskih obaveza prema državi, što je sama država tolerisala, jer je time održavala socijalni mir

Kriminalizacija politike i politizacija kriminala kroz simbiozu organizovanog kriminala i države, nastavljena je i posle 5. oktobra. Pokušaj premijera Zorana Đinđića da napravi čistku vojske i policije, bio je brutalno zaustavljen. Akcija "Sablja", koju je vlada premijera Živkovića pokrenula odmah nakon Đinđićevog ubistva, bila je već pripremljena uz pomoć američkih i nemačkih eksperata. Za samo 40 dana, akcija "Sablja" je u mnogome slomila organizovani kriminal i za to je dobila veliku podršku građana. Međutim, istovremeno je deo DOS na čelu sa Vojislavom Koštunicom, Miroljubom Labusom i Mlađanom Dinkićem, pokrenuo žestoku kampanju protiv vlade u čemu je dobio podršku SPS i radikala. Defamiranje vlade kroz produkciju skandala i afera iznudilo je prevremene parlamentarne izbore, čiji su rezultati ogolili mali demokratski potencijal Srbije. Međunarodna zajednica je u suštini podržala prevremene izbore i rušenje Đinđićeve vlade, očekujući da će pobediti Grupa 17 plus koja je do ulaska u vladu delovala kao ekspertska nevladina organizacija. Takvo opredelenje međunarodnih faktora jos jednom je pokazalo elementarno nepoznavanje srbijanske političke scene u tako odsutnom trenutku za budućnost Srbije. Tim izborima poništena je ionako fragilna liberalna orijentacija, a povratak Miloševićevih snaga na političku scenu bio je više nego izvestan i to kroz podršku manjinskoj koalicionoj vladi Vojislava Koštunice.

Bez "čistke" u policiji i vojsci

Đinđićevo ubistvo nije dovelo samo do zaustavljanja reformi u Srbiji, nego u velikoj meri dovelo i do zakasnele osvešćivanja analitičara srbijanske stvarnosti, posebno onih sa Zapada, ali i dela međunarodne zajednice koja je involvirana u rekonstrukciju Srbije. Mada je reformisanje mafijaškog bezbednosnog aparata bio prividno glavni prioritet za novu vlast, do njegovog "čišćenja" nije došlo i zbog stava samih političara iz DOS, poput, na primer Vojislava Koštunice. Pokušaji reforme MUP i DB bili su od početka opstruisani: mafija, kao i mnogi pripadnici tajne policije nisu tolerisali reformu tajne policije. Sve je očiglednije koliko je čišćenje Srbije od korupcije i kriminala težak zadatak. Involviranost Ministarstva unutrašnjih poslova u razne kriminalne radnje, pre svega DB⁵, postala je više nego očigledna odmah nakon 5. oktobra. Jedinica za specijalne operacije, poznata kao *Crvene berteke*, se zbog svoje navodne uloge u uklanjanju Miloševića, izborila za "nedodirljivost" sve do

⁵ Početkom marta 2001. godine, nove vlasti su pronašle 623 kilograma heroina (procenjena na 300 miliona dolara) u sefu koji je DB držao u beogradskoj filijali "Komerijalne banke", inače bliskog saradnika Državne bezbednosti. Droga je očigledno bila jedan od finansijskih izvora preživljavanja Miloševićevog režima. Samo se po sebi postavljalo kao imperativ slamanje veza između policije i organizovanog kriminala. Do toga je delimično došlo tek za vreme akcije "Sablja".

trenutka kada je Đinđić morao da krene u obračun sa njenim pripadnicima, što je platio životom.

Vojska je odlaskom Miloševića veoma brzo našla zaštitnike u novim vlastima, pre svega, novoizabranog predsednika SRJ Vojislava Koštunice i tako je izbegla temeljnu čistku među višim činovima. Pri tome, uticaj Kontraobaveštajne službe (KOS), čiji se ideološki profil nije menjao celih pedeset godina, je i dalje nesporn. Kontraobaveštajna služba je u međuvremenu samo promenila ime u Bezbednosnu agenciju, ali je i dalje ostala rigidna organizacija koja se opire civilnoj kontroli.

Promene u ovim službama idu sporo, jer su zbog svojih privilegovanih pozicija postale deo nove finansijske elite. Kroz svoje kanale u medijima još uvek konstrušu javno mnjenje, plasiranjem laži i afera, što je do te mere deformisalo društvo, da ono više nije sposobno za kajanje ili osećaj bilo kakve odgovornosti. Takvom pozicijom, službe su postale svojevrsni kreatori života. Kroz plasiranje teorija o navodnoj svetskoj konspiraciji, pre svega stranih službi, kao što je CIA, protiv Srba, samosažaljenje je postala jedina emocija za koju je većina građana u Srbiji sposobna. Nametanjem takve interpretacije onemogućava se dijalog na temu nedavne prošlosti i blokira alternativa

Iako je Beogradski sporazum o državnoj zajednici Srbija/Crna Gora 2003 g. predvideo ukidanje vojnog pravosuđa u roku od šest meseci, do toga je došlo gotovo 18 meseci kasnije i to, pre svega pod pritiskom međunarodne zajednice. Izdavanje knjige "Vojna tajna" Vladana Vlakovića (izdavač: Helsinški odbor) poslužilo je kao okidač za seriju pritisaka koji su nakon toga usledili. Ukidanje vojnog pravosuđa je u vojnim krugovima ocenjeno negativno, jer je tim aktom nestao i poslednji zajednički pravosudni organ između Srbije i Crne Gore. Ti krugovi smatraju da je ukidanjem vojnog pravosuđa razbijen sistem odbrane u pravnom smislu, jer Crna Gora ima različitu pravosudnu proceduru.

Odsustvo konsekvusa oko novog ustava

Usvajanje novog ustava, mada je stalna tema, još uvek nije na pomolu. Osim toga, ustavno pitanje se promovise u prvorazredno političko pitanje kadgod se zemlja suoči sa ključnim problemima za čije rešavanje nema političke spremnosti. Treba napomenuti da je sa postojećim Ustavom Srbija primljena u Savet Evrope i da je premijer Zoran Đinđić završio sve reforme koje je počeo, jer nema ustavnih prepreka za usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa zakonodavstvom Evropske unije. Nema političkog konsensusa oko suštine budućeg ustava, niti se o tome vodi javna debata. S obzirom da se nacionalna elita još uvek nije odrekla Kosova - bilo da se radi o njegovoj podeli, bilo da ostane celovito - novi ustav nije moguć bez definisanja granica države. Kada je u pitanju unutrašnje uređenje Srbije, otvara se i pitanje Vojvodine, koja je ujedno i najvažniji deo manjinskog pitanja. Otvaraju se i dva regionalna pitanja:

jug Srbije i Sandžak. Oba su istovremeno i veoma važna manjinska i regionalna. Logika raspada Jugoslavija sada je prisutna i u samoj Srbiji. Na tom obrascu u Srbiji ne može doći do promena. Svi nacrti ustava koji cirkulišu, u suštini odražavaju stanje provizorija i očigledno će srpska elita sve nedoumice oko budućnosti Srbije ugraditi i u novi ustav, ukoliko do njega uopšte dođe.

Program Vlade Srbije nije ponudio viziju budućnosti, niti je anticipirao rešavanje problema kao što je Kosovo, status Srbije, ustav i sl. Unapred se ne prihvata razovor o nezavisnosti Kosova, podržava se očuvanje državne zajednice SCG i afirmiše pridruživanje Evropskoj uniji. Vojska je i dalje nedodirljiva institucija i pored brojnih indikacija da se nalazi u rasulu (brojni incidenti). U ekspozitu predsednika vlade nije bila ni spomenuta, kao ni *Partnerstvo za mir*. Ekonomski deo nije dovoljno konkretizovan ali je jasna orijentacija ka protekcionizmu, posebno u oblasti poljoprivrede. Premijer Vojislav Koštunica je najavio da je programski cilj nove vladine ekonomske politike stvaranje uslova za konkurentnu domaću proizvodnju s ciljem da se pokrene privredna aktivnost.⁶ U suštini vlada je svojim merama išla u susret otporu suštinskim reformama i liberalizaciji privrede.

Vojislav Koštunica je još u svom ekspozitu marta 2004. g. najavio da Srbija prvo mora da reši svoj državni status kada je u pitanju Kosovo, ali je odbacio mogućnost nezavisnog Kosova. Istakao je da će se "Srbija zalagati kod UNMIK i međunarodne zajednice za drugačije postavljanje institucionalnih okvira zaštite interesa srpske zajednice na Kosovu", što se u praksi tokom godine, posebno nakon događaja od 17. marta, pokazalo kao isključivo insistiranje na decentralizaciji. A, insistiranje na decentralizaciji stavljeno je u funkciju podele Kosova kao jedinom načinu da se osigura bezbednost srpske manjine na Kosovu. On je takođe definisao i politiku prema Crnoj Gori. Najavio je da će "Srbija utvrditi svoj status unutar Državne zajednice sa Crnom Gorom, jačajući i učvršćujući samu državnu zajednicu u skladu sa ustavnom poveljom". Ekspozenti ove orijentaciji bili su SPC i Vijeće općina severne Crne Gore, čije su aktivnosti bile usmerene na podrivanje procesa osamostaljenja Crne Gore. Državna zajednica Srbija i Crna Gora nije uspela da se konsoliduje, što je bio jedan od ključnih razloga što nije dovršena Studija o izvodljivosti, inače preduslov za kvalifikovanje za počinjanje procesa asocijacije sa EU. Crna Gora je koristila svaku priliku da učvrsti svoj put ka nezavisnosti, dok je Srbija na sve načine pokušavala da to ospori i spreči. Međutim, strategija Srbije koja se realizovala kroz delovanje SPC i instrumentalizaciju Crnogoraca u Srbiji, značajno je doprinela jačanju indpendističkog bloka. Agresivnost Beograda je dirketno ubrzavala emancipaciju i proces osamostaljenja Crne Gore. Formiranje Pokreta za očuvanje zajedničke države podelilo je o inače kompromitovanu crnogorsku opoziciju. Ovakav razvoj situacije u Crnoj Gori prisililo je Evropku uniju da promeni svoju strategiju prema Državnoj zajednici i usvoji strategiju dvostrukog koloseka.

⁶ *Ekonomist*, 8. 3. 2004.

Set otvorenih pitanja

Nakon Đinđićevog ubistva saradnja sa Haškim tribunalom je takoreći sasvim prestala, što se moglo i očekivati imajući u vidu poznat stav Vojislava Koštunice o Haškom tribunalu, kao i činjenicu da je patriotski blok, po definiciji antihaški raspoložen, ponovo na vlasti. Vojislav Koštunica je već u svom ekspozitu najavio da će "Vlada sve učiniti da saradnja sa Haškim tribunalom postane dvosmerna", te da će "nastojati da obezbedi sve pravne, materijalne i kadrovske pretpostavke da se ostvari brzo suđenje svim optuženim za ratne zločine pred domaćim sudovima, da se od Tribunala dobiju na korišćenje određena dokazna sredstva protiv naših državljana, kao i da se svim optuženicima pruži adekvatna pomoć u njihovoj odbrani pred Haškim tribunalom".⁷ Vlada Srbije je ipak reagovala na pritiske Zapada u pogledu saradnje sa Hagom. SAD, kao i druge zapadne vlade i međunarodne institucije, su najavile uskraćivanje finasijske pomoći. Zato je početkom 2005. godine došlo do aktiviranja "dvosmerne sradnje", pa se za nepunih tri meseca Haškom tribunalu "dobrovoljno predalo" devet haških optuženika. Svi oni su ispraćeni u Hag sa uz državne počasti, kao heroji koji se žrtvuju za dobrobit celog društva i uz jako policijsko obezbeđenje. Zoran Stojković, ministar pravde, od nedavno tvrdi da "obaveze prema Haškom tribunalu moraju ispuniti u celini...". Garanciju⁸ koju država daje za njih objašnjava na sledeći način: "Ti ljudi su shvatili da država stoji iza njih kao svojih građana. Ova Vlada je prva koja je donela zaključak da će pomoći njihovim porodicama. To je minimum koji moramo da uradimo I, definitivno, ljudi počinju da veruju državi".⁹ A i premijer Vojislav Koštunica je svoj pristup Haškom tribunalu poznat "kao deveta rupa na svirali" promenio u "pitanje svih pitanja".

Primicanje rešavanja statusa Kosova, što je najavljeno tokom 2004. godine, Beograd je dočekao izuzetno negativno. Već samu najavu rasprave o konačnom statusu, doživljava kao svojevrсни pritisak, pretnju i ucenu. Izveštaj Međunarodne krizne grupe od 26. januara 2005. godine, koji preporučuje nezavisnost Kosova kako bi se izbegli novi sukobi, Beograd je dočekao sa negodovanjem i povećanom diplomatskom akcijom kako bi osujetio međunarodnu strategiju osamostaljenja Kosova.

Rezultati promena u visokom obrazovanju su prilično mali i parcijalni: daleko od početnih očekivanja, naročito onih iz 2002 i 2003. g. Mnogi su mišljenja da su glavni kočničari univerzitetski profesori i njihov "začaureni mentalitet",

⁷ *Ekonomist*, 8. 3. 2004.

⁸ Novinar *NIN* Dragan Bujošević je u jednoj emisiji B92 pomenuo da se za svakog optuženog izdvaja čak 500.000 eura. Za odlazak generala Lazarevića plaćeno je 500.000 Eura, od čega je deo otišao porodici. Iz informacija koje cirkulišu, iznos je državi navodno uplatio izvesni biznismen Miodrag Ranković - Peconi. Navodno je grupa biznismena osnovala pul u koji se uplaćuje novac i za ostale optuženike.

⁹ *Danas*, 19-20. 3. 2005.

jer "pitanje reformi je i pitanje prilagođavanja novonastalim ekonomskim uslovima koji su globalni fenomen"¹⁰ Ni sama država nije imala adekvatnu strategiju kada je u pitanju reforma visokog obrazovanja. Najveće primedbe ipak dolaze od studenata koji smatraju da je univerzitet konzervativan, da profesori nisu dovoljno posvećeni svom poslu, te da pružaju otpor reformama. U suštini, još uvek se vodi borba oko kulturnog modela i vrednosti: *građanin vs etnos*.

Srpska pravoslavna crkva ima odlučujuću ulogu u pružanju otpora procesu integracije Srbije u Evropu i, s tim u vezi, konceptu ljudskih prava, pa i samoj promociji individualnih sloboda. SPC proces globalizacije smatra sveobuhvatnim metodom unifikacije koji stvara novi totalitarni sistem, sada prikriven pričom o ljudskim pravima¹¹ i promocijom individualne ljudske slobode. Sve je to, po tumačenju SPC, u funkciji stvaranja "univerzalnog svetskog identiteta", koji se brani čak i vojnim intervencijama.

Manjinsko pitanje je jedno od ključnih pitanja sa kojima se suočavaju zemlje postkomunizma koje su u procesu traganja za konceptom sopstvenog razvoja. Nisu sve zemlje na isti način rešavale svoja manjinska pitanja ali je svakako Okvirna konvencija za manjinska pitanja Saveta Evrope bila preduslov za njihovo članstvo u toj organizaciji. Opšte je prihvaćeno pravilo da je najbolji način obezbeđivanje lojalnosti nacionalnih manjina taj, da se prihvati njihov osećaj različitosti, umesto da se napada. Zato je u demokratskim zemljama napušten pristup sputavanja manjinskog nacionalizma kao kontraproduktivan i moralno neodbranljiv. Priznavanjem manjinskog nacionalnog identiteta, omogućuje se i demokratska stabilnost. Da bi se došlo do prave mere u međusobnim odnosima, potrebna su ograničenja i većinskim i manjinskim nacijama.

Uspeh nacionalističkih stranaka na poslednjim parlamentarnim izborima (u decembru 2003. god.), ohrabrio je nacionaliste i ekstremiste, a izostanak adekvatne reakcije od strane Vlade i pojedinih ministarstava (pre svih, Ministarstva unutrašnjih poslova i pravosuđa), doveo je Srbiju u vrlo ozbiljnu situaciju i na unutrašnjem, i na međunarodnom planu. Stoga je aktuelno pogoršanje međunacionalnih odnosa u Vojvodini očekivano, a za srbijansku Vladu poslednje upozorenje da ozbiljno preispita svoju politiku i preduzme konkretne i dugoročne poteze na planu smirivanja, a potom i poboljšanja inače narušenih međunacionalnih odnosa.

Tokom 2004. godine antimanjinski incidenti u Vojvodini su se umnožili, naročito nakon parlamentarnih decembarskih izbora. Incidenti upereni protiv

¹⁰ Srbijanka Turajlić, *Ekonomist*, 8. novembra 2004. g.

¹¹ Sinod SPC se, međutim, poziva na ljudska prava kada je u pitanju opstanak RS. Povodom jedne od izjava visokog predstavnika međunarodne zajednice za BiH Pedija Ešdauna, Sinod SPC kaže da je "zaprepastila mnoge, a pravoslavne Srbe možda i ponajmanje, kršenjem ljudskih prava i ponižavanjem demokratije za koju se zalažemo. Visoki predstavnik, zadužen da uspostavi i unapređuje demokratiju u BiH, svojim postupcima upućuje na odustajanje od demokratije i demokratskih principa."

Mađara, Hrvata i Roma, vremenom su se proširili na Slovake i Rusine. Na udaru su se našli obični ljudi, ali i pojedine istaknute ličnosti manjinskih zajednica, kao i diplomatsko osoblje. To su činjenice koje izazivaju zabrinutost, što važi i za pokušaj banalizacije i trivializacije napada na pripadnike manjina.

U odnosu na prvu postoktobarsku administraciju, u čije se rezultate, na primer, mogu svrstati i pristupanje Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina i njezina ratifikacija, kao i donošenje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, sada je došlo do involucije – u sadašnjem sastavu srbijanskog parlamenta, na primer, ima manje političkih predstavnika manjina nego u prethodnom sazivu – i, potencijalno, još većoj radikalizaciji prilika.

Prošlogodišnji martovski događaji isprovocirali su ubrzano stavljanje Kosova na dnevni red međunarodne zajednice. Nerešen status je podsticao osećanje neizvesnosti kod albanske populacije, jer je nakon intervencije ona živela u uverenju da je nezavisnost samo pitanje vremena. Zbog, pre svega nespemnosti Srba da se angažuju u izgradnji Kosova, nije bilo značajnog pomaka, kako u reformi, tako i u integraciji Srba u kosovske institucije. I pored vidljivih fizičkih promena Kosova u poslednjih pet godina, frustracija albanske populacije je rasla, što je na kraju dovelo do radikalizacije i martovskog nasilja nad srpskom manjinom. Međutim, međunarodna zajednica je ovoga puta bila svesna kompleksnosti situacije, te je izbegla crno-bele analize. Odluka da ubrza rad na statusu Kosova bila je i rezultat uverenja da bi u suprotnom, radikali i na jednoj i na drugoj strani rešavali status po "martovskom scenariju". Podela Kosova po etničkoj liniji bio bi još jedan poraz međunarodne zajednice, posebno Evrope.

"Standardi pre statusa" predstavljalo je kupovinu vremena od strane međunarodne zajednice, ali se i taj pristup menja nakon što su Srbi odbili da izađu na kosovske izbore. Međunarodna zajednica je zbog toga odlučila da konačni status Kosova počme da rešava bez Beograda. Ta je poruka, posredstvom Izveštaja Međunarodne krizne grupe (MKG) izazvala spomenutu burnu reakciju u srpskoj političkoj javnosti i od tada Beograd pokušava da zauzme poziciju koja bi mu omogućila mesto za pregovaračkim stolom.

Diplomatsko aktiviranje Beograda u vezi sa Kosovom nije izraz prihvatanja realnosti i, shodno tome adekvatnog rešenja kosovskog pitanja, već samo simulacija usmerena na kupovinu vremena. Pozicija Beograda je neiskrena i u ovom trenutku odražava nesposobnost pravljena bilansa prethodne politike, od koje se nije odustalo. Sadašnje ponašanje više je odraz mentalnog stanja srpskih nacionalista, koji svoj poraz racionalizuju kroz staro – nove teorije o svetskoj zaveri protiv Srba. One se baziraju na tezi da "zapadni krugovi Balkan žele da pretvore u laboratoriju za kreiranje nekakvih novih hibridnih država i hibridnih identiteta, poput Kosovara, Bošnjaka, Sandžaklija", te da Srbija "u ovom trenutku treba da sledi defanzivnu strategiju koja bi se zasnivala na odbijanju da se uopšte pristupi nekakvom konačnom rešenju". Dakle, srpska strana treba samo da insistira na skrupuloznom i stopostotnom primenjivanju Rezolucije 1244, kao bi dobla na vremenu. To se sve oslanja na

tezu da treba računati "na eventualnu promenu spoljnih geopolitičkih elemenata u jednačini, koja se ne tiče samo Bosne i Kosova, Haga i budućnosti SCG".

Medijska matrica koju su osmislili srpski intelektualni i politički krugovi uoči raspada bivše Jugoslavije, ujedinjeni oko projekta "velike Srbije" i sada je u različitim formama prisutna. Produkcija laži, govora mržnje i stereotipa i dalje je snažno prisutna u većini medija.

Sloboda govora u gotovo svim listovima i većem delu javnosti definiše se kao objavljivanje svega i svačega, i bez ikakve odgovornosti novinara i urednika. Postavljanjem iznad svih drugih društvenih vrednosti, princip slobode govora se zloupotrebljava. To se vidi ne samo kroz niz tabloida, već često i u listovima sa dugom tradicijom i uticajem među intelektualnim krugovima i političkim i ekonomskim elitama.

Sprečavanje slobode informisanja u Srbiji je niz godina bila državna politika, a javno mnjenje, što, posebno važi za mlade, formirano je u uslovima lažnih informacija, uskraćivanja vesti, širenja govora mržnje i stereotipa. Takva politika prethodnih godina, uz dugogodišni obrazovni sistem baziran na anticivilizacijskim vrednostima, kao i pogrešnom učenju iz društvenih nauka i na literarnim stereotipima, stvorila je osnovu za ogroman uticaj medija. Stoga je neophodno preoblikovanje javnosti, za šta su mediji jedan od ključnih kanala; s druge strane, neophodan je kritički odnos prema glasilima, koji mora biti podstaknut i iz samih medijskih krugova, što podrazumeva i odbacivanje principa po kome je svaka kritika medija napad na slobodu govora.

Nedostatak potencijala za promene

Nemoć Srbije da odlučnije iskorači prema evroatlanskim integracijama – što podrazumeva promenu osnovnog "društvenog koda", utemeljenog na nerazumevanju, neprihvatanju i, praktično pružanju otpora zbivanjima koja su u Evropi obeležila poslednju deceniju prošlog veka – pokazuje dramatično odsustvo društvene energije za promene. Pogrešni izbor učinjen početkom devedesetih godina, uništio je ekonomiju, pokidao godinama stvarane ekonomske veze sa inostranstvom, razorio društveni sloj koji se i u socijalizmu mogao smatrati "srednjom klasom", osiromašio većinu stanovništva i desetina hiljada mladih, obrazovanih ljudi naterao da u potrazi za sopstvenom profesionalnom i životnom perspektivom ode iz zemlje. Srbija tromo reaguje na iskrenu želju relevantnih međunarodnih faktora, prvenstveno EU, OEBS i NATO bez čije pomoći ne može značajnije iskoračiti u pravcu tranzicije, da je što pre priključi avroatlanskim integracijama. Bez unutrašnje konsolidacije i usklađivanja razvoja sa aktuelnim evropskim tokovima i vrednostima, Srbija blokira evropsku perspektivu Zapadnog Balkana. Inicijative koje dolaze iz najbližeg okruženja sa intencijom da se odnosi sa Srbijom što pre normalizuju

na novim, evropskim temeljima saradnje i povezivanja (na koje Srbija takođe sporo reaguje), potvrđuju da to razumeju i njeni susedi.

Odlučnijem okretanju evroatlanskim procesima smetnja je i, uvek ne baš transparentna, "lojalnost" koju Srbija iskazuje prema Rusiji. Približavanje (Zapadnoj) Evropi u uticajnim političkim, intelektualnim i, naročito, klerikalnim krugovima doživljava se kao svojevrsna izdaja tradicionalnog oslonca; zato se smatra, da "u ovom trenutku naša diplomatija treba maksimalno da ublažava pritisak i da čeka povoljniji trenutak. To znači da se političke karte postave tako da anglosaksonski faktor dođe u poziciju da mora da saraduje sa Rusijom, osećajući se ugroženim pred islamskim terorizmom..."¹² Nastojanje da se taj blanas održi, sledeći sopstvene interese, pothranjuje i Moskva kojoj je Srbija (SCG) praktično ostala jedini saveznik i strateški partner na evropskom kontinentu. Tu međusobnu vezu održava i obostrana frustracija ishodom promena koje su se na evropskom kontinentu i u svetu odigrale u poslednjih 15 godina, a u kojima su i Rusija i Srbija gubitnici.

Nedostatak Srbije je unutrašnja podrška za promenu i okoštali otpor tranziciji i reformama. Antizapadni otpor je konstanta u srpskoj istoriji, koji je sada verovatno i najveći zbog izazova i pozitivnih okolnosti koje su se stekle za proevropsku orijentaciju. Osim toga, raspad je pokazao duboke korene neprosvećenosti Srbije kroz odsustvo poštovanja čoveka, njegovog dostojanstva i pune unutrašnje slobode. Političko nasilje je u tradiciji Srbije, o čemu govore i niz političkih ubistava kao što su ubistvo predsednika Ivana Stambolića (2000.) i premijera Zorana Đinđića (2003.). Oba ubistva su u sustini obracun sa liberalno orjentisanim političarima. Srbija odbija tranzicione procese na liberalnoj osnovi stalno ističući svoj poseban put razvoja. U pojednostavljenom tumačenju, ta "specifičnost" bi se mogla svesti na "sabornost" (srpskog naroda), što po definiciji negira politički pluralizam i alternativnu ponudu društvenog razvoja.

U ovom trenutku liberalna politika se Srbiji mora nametnuti. Ubistvom premijera Đinđića sprečena je liberalna opcija, a potencijal Demokratske stranke je u međuvremenu značajno smanjen temeljnom čistkom Đinđićevih najbližih saradnika. Boris Tadić, novi predesnik stranke, je svojim populizmom i narodnjaštvom sve bliži Koštunici. U tom kontekstu kao svojevrsna hipokrizija zvuče ocene da bi izrazitije razlike među njihovim političkim programima išlo na ruku jačanju radikala. Sve tri partije raSRS, DSS i DS imaju slične ili iste pozicije o državnim pitanjima kao što su Kosovo, Crna Gora, budućnost RS i Haški tribunal. DS se izdvaja svojom podrškom Haškom tribunalu.

Srbija više nema snage da započinje ratove u regionu i kao takva ona je bezopasna za svoje susede. Međutim, problematična je teza koju EU promovise, da će se vremenom i Srbija kretati po istorijskoj inerciji. Sa svojim unutrašnjim konzervativnim strukturama ona nije politički i ekonomski partner u regionu. Njena demokratska tranzicija je moguća samo uz pomoć međunarodne

¹² Dragan Petrović: "Englezi su uvek bili naši neprijatelji", *Ogledalo*, 29. 12. 2004.

zajednice i neku vrstu nadzora nad njenim institucijama, posebno vojskom, policijom, pravosuđem i obrazovnim sistemom, uz ozbiljnu ekonomsku podršku. Jedini identitet koji srpska elita sada ima, nažalost, zbog odsustva modernih kriterija, je nacionalizam. Zbog toga i ima problem sa promišljanjem evropske budućnosti Srbije.

Levi i desni dogmatizam

Ubistvom premijera Zorana Đinđića likvidirana je i alternativa srpskom nacionalnom programu, koju je Đinđić profilisao i na njoj mobilisao energiju mladih ljudi. Njegovo ubistvo, ne samo da je uklonilo najreprezentativnijeg mobilizatora evropeizacije Srbije, nego na neko vreme sasvim marginalizovalo i njegove sledbenike, kao i pojedince i grupe koji se identifikuju sa takvom idejom o Srbiji. Pokušaj da se Đinđić kriminalizuje i da se ubistvo predstavi kao mafijaški obračun nije sasvim uspeo. Dve godine nakon ubistva, Zoran Đinđić još snažnije simboliše tu ideju, koja u ovom trenutku nema političkog nosioca. Demokratska stranka na čelu sa Borisom Tadićem nije ubedljiva u toj orijentaciji, mada još uvek parazitira na auri Zorana Đinđića. Uklanjanjem svih Đinđićevih saradnika, kao i sprečavanje pravljenja demokratske frakcije unutar DS, čini Demokratsku stranku odgovornom za nedostatak alternative u trenutku kada Srbija još uvek nema konsenzus u odnosu na evropsku orijentaciju.

Na političkoj sceni dominiraju dve ideologije: desna i leva obe dogmatske i antimoderne. Obe karakteriše kolektivizam, narodnjaštvo,¹ antizapadnjaštvo, antitržišna orijentacija i suštinsko suprotstavljanje konceptu ljudskih prava. Obe su se susrele na nacionalnom programu, kojem su intelektualci sa levece dali i naučnu legitimaciju (Mihajlo Marković, Ljubomir Tadić, Svetozar Stojanović, Kosta Mihajlović, Ratko Marković i mnogi drugi). Odlaskom Slobodana Miloševića sa političke scene 5. oktobra 2000. godine Srbija i formalno prestaje biti komunistička zemlja. Na scenu tada stupaju intelektualci sa desnice, poput Vojislava Koštunice čiji je politički ideal

---

¹ "U odnosu na nacionalizam narodnjaštvo je istovremeno 'jedan korak unazad' Narodnjaštvo je uradak evropskog Istoka (ne samo Rusije), a nastao je kao kompleksnije gibanje i pojava u sredinama koje su bitno drugačije strukturirane od onih zapadnih. Narodnjaštvo je zapravo nastalo u drugačijem i manjkavom, te daleko zahtjevnijem i brutalnijem kontekstu. U krajnoj liniji može se reći da je narodnjaštvo proizvod 'nerazvijene' istočnjačke ili čak 'uske sredine' Narodnjaštvo je pojava koja se isključivo vrti oko 'pitanja Naroda'. Pravi dugoročni zadatak narodnjaka je ukidanje razlika između puka i sebe, a tek u bitno manjoj meri odbacivanje svih eksploatatora." Definicija Tonči Kuzmanića u tekstu "Raspad SFRJ i nasljedstvo: narodnjaštvo- a ne nacionalizma" objavljenog u *Nasilno rasturanje Jugoslavije – uzroci, dinamika i posledice*, priredio Miroslav Hadžić, CCVO, Beograd, 2004.

Dimitrije Ljotić, poznati ideolog fašizma pred i za vreme Drugog svetskog rata. Srpska pravoslavna crkva ima posebno mesto u obnovi ideologije narodnjaštva s kraja XIX i početka XX veka, glorifikujući imena kao što su Nikolaj Velimirović, Justin Popović i svetosavlje (srpski nacionalizam koji navodno koren vuče iz srednjeg veka).

Obe ideologije su nakon ubistva Zorana Đinđića do kraja ogoljenje: pokazalo se istovremeno, da su one nesposobne da Srbiju ponovo mobilišu na bilo kakvom nacionalnom programu, čak i na ujedinjenju srpskih zemalja na kojem istrajavaju. Dejan Medaković tvrdi da u "ovom momentu nije moguće doći do nacionalnog programa zbog partijske razjedinjenosti."

Svoju nemoć i levica i desnica pravdaju time što je "Srbija žrtva osvajačkih pohoda SAD radi preuređenja sveta i uspostavljenja novog svetskog poretka zasnovanog na dominaciji i pljački. SAD nisu imale problema da pokore sve one zemlje koje nisu u svojoj istoriji uvek kapitulirale pred zavojevačima... Sve je međutim zapelo u Srbiji koja inače ima ključni strateški položaj na Balkanu i koja je baš u to vreme dobila sposobno i veoma popularno političko rukovodstvo na čelu sa Slobodanom Miloševićem." Mihajlo Marković posebno ističe da je "Srbija uporno čuvala svoj suverenitet", jer je ona "sledila veliku socijalističku tradiciju srpskog naroda i nije prihvatila ideologiju liberalnog kapitalizma". On smatra da je "Srbija našla srednji put između realnog socijalizma i liberalnog kapitalizma" Po njemu, je to "bio put jednog mešovitog društva, tržišne privrede, ali i državne regulacije, pluraliteta oblika svojine, demokratskog političkog pluralizma, relativno visokog nivoa socijalne sigurnosti i društvene brige o školstvu, zdravstvu, nauci i kulturi tj. istinskog socijalizma".²

Osamostaljivanje jugoslovenskih republika tretira se i dalje, kao, ne samo razbijanje Jugoslavije, već i srpskog etničkog protora. Čini se sve da bi se sprečilo osamostaljivanje i Crne Gore. Akademik Dejan Medaković smatra da bi odvajanje Srbije od Crne Gore bilo katastrofa, jer se "istorijska šansa ujedinjenja više neće vratiti". Svako novo ujedinjenje bi podlegalo dozvoli zapadnih sila, a one to više nikada ne bi dozvolila. On smatra da treba sve učiniti da ta zajednica opstane kakva god da je u ovoj etapi kako bi opstala "nada da će u nekim narednim procesima ljudi doći u pamet... nikako dozvoliti odvajanje. Ko to tako trguje sa svojom državnom teritorijom."³

Nesposobnost da se napravi bilans Miloševićeve ratne politike i stalno insistiranje na svetskoj zaveri protiv Srbije, dodatno izoluje Srbiju i sprečava njeno stvarno integrisanje u evropske procese. Vodeći intelektualci i dalje smatraju da je "Haškom tribunalu predat čovek pod čijim rukovodstvom su srpski narod i srpska država doživeli najveći uspon posle Drugog svetskog rata."⁴ Razne izjave uticajnih pravnika govore u prilog tome da oni u suštini ne

² Mihajlo Marković, intervju u *Ogledalu* 28. 4. 2004.

³ *Borba*, 8. 03 2004.

⁴ Mihajlo Marković, *Ogledalo*, 28. 4. 2004.

razumeju nove međunarodne odnose. Tako se za Haški tribunal, između ostalog, kaže, da je "stecište umanjivanja koncepta suverenog nacionalnog zakonodavstva", te da je "suđenje Slobodanu Miloševiću fijasko prava".⁵ Grupa pukovnika i profesora smatra da je "Srbija u odnosima sa Hagom (i SAD i NATO) u polukolonijalnom odnosu", te ako "isporuči" generale - ima šansu da postane kvinsliška država".⁶ Njihov gnev je posebno usmeren na one koji se dobrovoljno predaju i pristaju na nagodbe sa Tužilaštvom "da priznaju izmišljenu krivicu i lažno optužuju svoje sunarodnike". Oni ih podsećaju da neće biti pomilovani ali da će "izgubiti i one poslednje što imaju, a to je čast. Najbolji primeri za to su Biljana Plavšić i Milan Babić".⁷

Frustracija i inferiornost patriotskog bloka je više nego očigledna. Oni pokušavaju da sačuvaju ideju Velike Srbije stalno očekujući promenu međunarodne konstelacije, pre svega, povratak Rusije kao geopolitičke sile. Istovremeno, preovlađuje osećanje poraza i lamentiranje nad vlastitom sudbinom, jer su izgubili svoje privilegovane pozicije i mogućnost uticaja. Milorad Ekmečić tako ističe da je "pored Svetog sinoda, Akademija glavna ustanova jedinstva i razjedinjavanja srpskog sveta na celoj kugli zemaljskoj". Ekmečić smatra da "Akademija nije više ustanova u kojoj odjekuju nakovnji srpske duhovne budućnosti. Ona se politički iznutra sama onesposobila, samoranila dvosjtvom mišljenja koje se ispoljavalo na svakom koraku".⁸

Novo Načertanije

Glavni ideolog objedinjavanja levice i desnice je profesor Svetozar Stojanović (član *Praxis grupe* i predesdnik Srpsko-američkog centra u Beogradu). U toku 2004. godine njegova uloga je bila najzapaženija u približavanju DS i DSS, posebno nakon izbora Borisa Tadića za predsednika Srbije. On ističe da "u DSS i DS ipak počinje da preovladava svest o zajedničkim stranačkim i opštim interesima, a valjda i svest da je malo verovatno da će im se takva prilika ponovo pružiti". Smatra da izbor Borisa Tadića ide u prilog "patriotsko-evroatlantskih snaga", ali da ne treba potceniti "objektivni 'doprinos' Zapada tolikom broju glasova za radikalskog predsedničkog kandidata. Valjda će Zapad sada jednom za svagda utuviti da se naši izbori ipak moraju dobijati u Srbiji, a ne u Vašingtonu, Londonu, Parizu, Berlinu, Hagu." On poručuje Zapadu, kada je o Srbiji reč, da se "mnogo više može postići neuslovljenom i brzom podrškom, partnerstvom, savezništvom,

⁵ *Ogledalo*, 2. 2. 2005.

⁶ Isto.

⁷ *Ogledalo*, 8. 9. 2004.

⁸ *Ogledalo*, 8. 9. 2004.

integracijom Srbije i Crne Gore u evroatlantsku političku, ekonomsku i bezbednosnu strukturu⁹.

S. Stojanović ističe da je bilo "pogubno verovanje negdašnjeg DOS posle prevratničkog 5-6. oktobra 2000. da su u stanju da putem svoje kancelarske vlasti marginalizuju DSS i praktično monopolišu vlast". Budućnost Srbije, kaže on, nije moguća "bez savezništva DSS i DS, jedne, nacionalnograđanskog desnog centra, a druge, građanskonacionalnog levog centra, prve, trenutno jače na opštedržavnom, a druge, na lokalnom i vojvođansko pokrajinskom nivou moći, ali obe istovremeno patriotskog i evroatlantskog usmerenja"¹⁰.

Stojanović smatra da zalaganje DSS i DS za opstanak i napredak Državne zajednice Srbije i Crne Gore značajno uvećava i spoljnu podršku za to. Sugerise da se srbijanski preduzetnici angažuju na kupovini crnogorskih preduzeća i uopšte ulaganjem u tamošnju privredu, kako bi se pospešila ekonomska i druga integracija zemlje. Poziva EU da prestane sa ciničnom neutralnošću i nespemnošću da arbitrira u preduzimanju mera da ta zajednica funkcioniše. Zajednički rad DSS i DS pojačava poziciju Srbije u odnosu na rešavanje statusa Kosmeta i pokušava da se politikom svršenog čina promeni "entitetsko" uređenje BiH utemeljeno Dejtonskim sporazumom. Strateško partnerstvo DSS i DS "stvara i šansu da naš javni život počne da se oslobađa čitavog niza lažnih dilema u kojima se već godinama guši: nacionalizam ili internacionalizam; nacionalna ili građanska država; patriotizam ili kosmopolitizam; legalizam ili reformizam; principijelizam ili pragmatizam"¹¹.

Stojanović smatra da je teško zamisliti da Srbija može ostvariti svoje interese ako su u suprotnosti sa vitalnim interesima SAD. On je svestan da oslanjanje na druge moćne države kao što su Rusija i Kina malo može pomoći, jer i one, polazeći od svojih vitalnih interesa, izbegavaju sukob sa SAD zbog jedne male zemlje kao što je Srbija. Međutim, on smatra da oni koji "prebzo prihvataju spoljni pritisak i ucenu, ne uživaju poverenje kod naroda. Čak i SAD više uvažavaju one političare, intelektualce, privrednike i diplomate koji ne zaboravljaju kolektivno satanizovanje, kažnjavanje i bombardovanje našeg naroda, uz višegodišnje oslanjanje na ličnost i režim Slobodana Miloševića."¹²

On ističe da kod "našeg naroda nikakvu ozbiljniju šansu nemaju one partije i političari koji su samo evro - atlantski, ali ne istovremeno i patriotski nastrojeni."

Njegova je projekcija da da DSS, po svojoj prirodi, može da ima bolje dugoročne veze sa Republikanskom strankom, a DS sa njenom suparnicom. Kada je u pitanju EU, on smatra da te dve stranke mogu pokriti sve zemlje članice. Stojanović smatra da će se interes SAD za Srbiju smanjivati zbog drugih problema, ali ipak neće postati beznačajno zbog "novostečenog iskustva

⁹ *Politika*, 2. 8. 2004.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

sa islamskim fundamentalizmom i terorizmom, našeg strateškog položaja i zainteresovanosti za njegovu vezanost za Zapad, ali i regionalnu stabilnost. Kada je u pitanju privredna saradnja, smatra da su EU, Rusija i Kina i drugi realni partneri za Srbiju.¹³

Na istim linijama javno se angažuje još jedan član užeg jezgra oko Dobrice Čosića, profesor Ljubomir Tadić (takođe član *Praxis grupe* i otac predsednika Srbije Borisa Tadića). Sve veće udaljavanje Srbije i Crne Gore nateralo je Ljubomira Tadića u akciju: nakon liderskog angažmana iz 2001. u Odboru za odbranu jednakih prava crnogorskih državljana, akademik Tadić nedavno je izabran za predsednika beogradske filijale Pokreta za zajedničku evropsku državu Srbiju i Crnu Goru (predsednik crnogorske verzije istog pokreta je Zoran Žižić). Cilj pokreta je da, između ostalog, i crnogorski državljani van te republike dobiju pravo glasa na eventualnom referendumu o nezavisnosti. U pokretu je pesnik Matija Bećković (izabran za potpredsednika Pokreta), istoričar Veselin Đuretić, brat Radovana Karadžića Luka, novinar Vanja Bulić, direktor beogradskog Zoološkog vrta Vuk Bojović. Pored Žižića, na tom skupu su bili i mitropolit Amfilohije Radović, Dragan Šoć, Predrag Popović, Božidar Bojović i nekadašnji predsednik Predsedništva SFRJ, Branko Kostić.¹⁴

Pokret "ne poriče postojanje crnogorske države, već crnogorske nacije". Tadić tvrdi da na njegovo opredeljenje "nisu uticali patriotski razlozi, već flagrantna nepravda tzv. međunarodne zajednice koja je nasilnu secesiju priznala kao legitiman čin". Poznate su njegove izjave "da se vojni gubitak Srpske Krajine i slavonskih zemalja, gde su Srbi bili većina, ne sme nikada prihvatiti kao definitivan gubitak... Te krajeve nikad ne treba smatrati izgubljenima, jer ni Nemci nisu Istočnu Nemačku smatrali definitivno izgubljenom. Čak ni u svom ustavu". Apelovao je i na potrebu da se Republika Srpska "spasi".

"A što se Karadžića i Mladića tiče, ja se nadam da oni imaju vojno obezbeđenje oko sebe, tako da bi natovci morali da rizikuju da među njima bude i mrtvih ukoliko se odluče da budu dosledni u svom okupatorskom nasilju." Što se tiče Haškog tribunala, on smatra da je reč o "gnusobi namenjenoj Srbima".¹⁵

Odnos prema nevladinim organizacijama

Antizapadnjaštvo se posebno prelama preko odnosa prema nevladinim organizacijama, koje se percipiraju kao liberalna mondijalistička opcija, koja želi da 'prevaspita srpski narod'. U kampanji protiv NVO najviše su angažovani

¹³ Isto.

¹⁴ *Vreme*, 3. 3. 2005.

¹⁵ Isto.

akademici i univerzitetski profesori, koji dobijaju ogroman protor u medijima. Mediji inače imaju poseban angažman u vođenju kampanja protiv lidera NVO, njihovoj diskreditaciji u javnosti i demonizaciji, posebno onih koje se bave ljudskim pravima. O ideologiji ljudskih prava izjašnjavali su se manje više svi akademici i intelektualci patriotskog bloka. Akademik Ljubomir Tadić je svojevremeno rekao da i : "kod nas imate i naivne i glupe koji u to veruju, ali sigurno imate i one koji su dobro korumpirani, koji za račun te agresivne politike nastupaju protiv interesa sopstvenog naroda."¹⁶

Mirjana Vasović, prof. Fakulteta političkih nauka, smatra da su NVO "neformalni centri moći, pogotovo one koje se bave ljudskim pravima. Oni su dominantna politička elita u smislu parapoličke elite i oni ugrožavaju zdravo jezgro političke elite. Izuzetno su agilni i agresivni. Onemogućavaju artikulisanje političko delovanje, odnosno sprečavaju da se postigne politički konsensus. Naša država je pod strašnim naletima i udarima tih neformalnih centara moći. Oni se nisu regrutovali kao prirodna elita već dolaze iz krugova koji su bili privilegovani pa deprivilegovani. To obično znači da im je najvažniji lični interes. Oni ruže narod, problematizuju čitav narod. Stereotipe koji su oni nametnuli imali su veliki efekat na svetsko javno mnjenje... Njihov legitimitet počiva na postovećavanju sa vrednostima i interesima spoljašnjih centara moći. Oni hoće da prevaspitavaju, postavljaju se kao namesnici. Oni su se povukli u 'političku ilegalu' i bave se subverzivnom delatnošću u odnosu na sopstvenu državu. Večiti poštovaoci nečijeg 'lika i dela'. Privreženici neformalnih centara moći koji svoju 'misiju' ostvaruju zagovarajući 'nadzorne organe' i vanparlamentarnu demokratiju."¹⁷

Njihove kritike (i zavist) su najviše upućene na donacije koje NVO dobijaju od stranih donatora, uglavnom zapadnih. Provejava stav da ih treba staviti pod kontrolu naročito kada je reč o njihovom izveštavanju. U njihovim ocenama prevladava stav da se radi o "marginalcima i intelektualnim bastardima". Dejan Medaković. Akademik, kaže da su "tzv. nevladine vrlo vrlo aktivne i koje odrađuju svoje prinadležnosti iz nekih sredstava, kasa koje nama nisu dostupne."¹⁸ Drugi akademik Dragan Nedeljković, ističe da je "Smilja Avramov izbrojala 26.000 nevladinih organizacija, većinom plaćeničkih, koje nas truju i ubeđuju, da smo najgori narod na svetu, i mi to počinjemo prihvatati umesto da se tome suprotstavimo."¹⁹ Milorad Ekmečić, još jedan akademik ističe da je "čuo od prijatelja da su finasijska sredstva koja po Srbiji troše različite nevladine organizacije viša od celog budžeta zvanične srpske vlade."²⁰

Profesor Pravog fakulteta, Kosta Čavoški, kaže da su "te ne vladine organizacije bile nevladine samo u odnosu na Miloševićevu vlast, ali su bile

¹⁶ Isto.

¹⁷ NIN, 20. 5. 2004.

¹⁸ Ekspres politika, 12. 4. 2004.

¹⁹ Svedok, 6. 7. 2004.

²⁰ Večernje novosti, 1. 9. 2004.

produžena ruka stranih vlada. Pre svega, američke vlade, onda Evropske unije i pojedinih evropskih zemalja. I dan danas se te nevladine organizacije finansiraju iz stranih vladinih izvora.. To su bile nevladine organizacije bilo stranih vlada, ili naše vlade u vreme Zorana Đinđića. Dakle, to uopšte nisu nevladine organizacije sa stanovišta uobičajane zapadne pravno-političke terminologije".²¹

Napadi na NVO

Učestali napadi, čak i fizički, na predstavnike NVO je posledica i izrazito negativne medijske kampanje protiv nevladinih organizacija, koja je intenzivirana u poslednjih nekoliko meseci i koja se ne razlikuje od matrice koja je kreirana u vreme Slobodana Milossevicha prema kojoj su nevladine organizacije i njihovi aktivisti "strani plaćenici koji rade protiv srpskog naroda". Kampanja protiv Helsinškog odbora i njene predsednice posebno je pojačana tokom decembra i januara, odnosno nakon objavljivanja izveštaja o medijima. Nosioci te antikampanje bili su listovi *Nacional* i *Večernje novosti*, dnevni list sa najvećim brojem čitalaca. Ličnosti napadane napadani u ovim kampanjama mogu biti laka meta bilo kog pojedinca koji će pokriće za sebe naći upravo u ovakvim napisima.

Povodom nedavne promocije izveštaja Helsinškog odbora za ljudska prava o medijima, *Nacional* 5. januara 2005. objavljuje tekst sa krupno odštampanim naslovom "Ukinuti nevladine organizacije". Reč je o intervjuu sa Srđom Trifkovićem, koga ovaj list predstavlja kao direktora Centra za međunarodne odnose 'Rokford instituta' u SAD o "stanju medija u SCG i RS". Trifković navodi kako su Nataša Kandić, Sonja Biserko i Biljana Kovacević Vučo Sorošovi plaćenici i da "upravo od pristalica rada Helsinškog odbora stižu optužbe da su listovi, koji nisu pod soroševskom kontrolom, *Kurir*, *Balkan*, *Nacional* i *Vešernje novosti*, `naci i antievropski` listovi, kao i da su njihovi urednici pod uticajem dijaspore". Na pitanje novinara, šta bi nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima na području SCG i RS trebalo da rade, a šta one ne rade", Trifković odgovara "trebalo bi da prestanu da postoje. Trebalo bi da budu ukinute. Trebalo bi državni organi Srbije i Crne Gore i Republike Srpske ispitaju izvore njihovih finansiranja. Trebalo bi po kratkom postupku da stave ključ u bravu onih institucija za koje se zaključa da ih finansiraju politički motivisane institucije".

Kampanju protiv predsednice Helsinškog odbora, *Nacional* nastavlja u stilu rubrike "Odjeci i reagovanja" koja predstavlja jedan od najboljih primera propagande, plasiranja lažnih informacija i manipulisanja javnim mnjenjem, u vreme uspona Slobodana Milossevicha. Naime, *Nacional* (11. januara 2005.) objavljuje pismo izvesnog čitaoca Draga Michunovića pod naslovom "Ko je

²¹ Svedok, 15. 3. 2005.

Sonja Biserko – prilog za biografiju" sa mnoštvom netačnih informacija koje se odnose i na njenu porodicu. Autor pisma zaključuje kako je ona postala lider "soroševske organizacije Helsinški odbor (...) dobivši mogućnost da neograničeno pljuje po njoj najomrznutijem narodu (...) – po srpskom narodu". Povodom izveštaja o medijima, *Nacional* je 25. decembra 2004, objavio komentar pod naslovom "Sonja Biserko u akciji šibanja srpskih medija: Spodobe i njihove kreature" u kome je optužena da joj smeta objavljivanje slika zločina nad Srbima. Ovaj komentar objavljen je umesto izveštaja sa promocije medijske analize koju je uradio Helsinški odbor.

Nacional u tekstu "Ameriku truju naši komunisti – globalisti" (29. 12. 2004.) piše kako je Danijel Server, direktor Balkanske inicijative u Američkom institutu za mir (USIP) "kao Klintonov ssef CIA za Balkan stvorio snažnu mrežu uticajnih agenata na Balkanu". Tako *Nacional* "saznaje" da iza "najnovije satanizacije vojske SCG stoje upravo njegovi ljudi" i da taj "bliski saradnik Klintona i Sorosa koji je zajedno u NVO USIP (Američki institute za mir) bio sa Sonjom Biserko, čini sve kako bi do kraja sproveo scenario svodenja Srbije na `predkumanovske granice`".

Povodom izveštaja o medijima Helsinškog odbora, seriju tekstova pokrenule su i *Večernje novosti* sa istom porukom koju šalje i *Nacional* – da je reč o stranim plaćenicima koji rade protiv interesa srpskog naroda. Na primer, tu poruku šalje glavni kolumnistar *Večernjih novosti* Željko Vuković (26. 12. 2004.) preko uvodnika "Sonji nikad dosta". On piše da ono što ujedinjuje Sonju Biserko i njene "saborce iz bratskih struktura" je "osećaj za vlastito blagoutrobije". Vuković piše da su oni "pre deset i kusur godina" krenuli da "satanizuju srpski narod" "za dobre pare i lažni ugled u svetu", da su ih "gazde upregle u propagandnu mašineriju i vrlo brzo ih promovisale u one retke `dobre Srbe` čiji je zadatak da se svakodnevno i javno stide svog `genocidnog i zločinačkog naroda`. Zaključuje da su iznajmljeni "kao Srbi po zanimanju makar i ne bili Srbi".

Večernje novosti u tekstu "Tri dame inkvizicije" koji je vessto prezentiran kao licni stav Mirka Stamenkovića (27. decembar 2004.) pitaju "zašto ne postoji javnost u radu ovih nevladinih organizacija i zašto i za njih ne važe isti zakoni kao za legitimne političke stranke? Ko iz sveta i sa koliko sredstava finansira organizacije na čijem su čelu ove dame (*Biljana Kovačević Vučo, Nataša Kandć i Sonja Biserko*)."

Nacional na naslovonoj strani, 25. novembra 2004, objavljuje ogroman naslov "Uzalud plaše srpski narod" ispod koga su objavljene fotografije predsednica nevladinih organizacija u Srbiji Nataše Kandić, Biljane Kovačević Vučo i Sonje Biserko, kao i glavnog tužioca Haškog tribunala Karle del Ponte. Na naslovnoj strani istaknut je i podnaslov "samo `plaćenicima nije jasno da je Haški tribunal na izdisaju i da više nema onaj legitimitet koji su mu dali zajedniccki mentori". U tekstu, se ne pominju ličnosti sa naslovne strane već se generalno govori "operaciji Haškog tribunala koju sprovode `soroševci` i `drugi

plaćenicima` kroz akciju omekšavanja srpske javnosti u svom stavu prema izručenju srpskih generala".

U tekstu sa nadnaslovom "Predsednice nevladinih organizacija najvrednije saradnice Haškog suda" i naslovom "Karlin potrčko Sonja Biserko" *Nacional* (11. 12. 2004.) ukazuje kako se tužilac Dzzefri Najs visse puta tokom unakrsnog ispitivanja istoričara Slavenka Terzića, koji je pred Tribunalom svedočio na poziv prvooptuženog Slobodana Milossevicha, pozivao na mišljenje Sonje Biserko i istoričarke Latinke Perović. Dalje u tekstu, ne navodeći izvor, *Nacional* kaže, kako je brat "Sonje Biserko poginuo kao pripadnik ZNG, Tuđmanovih paravojnih formacija, koje su počinile stravične zločine nad Srbima". Ova laž, inače, upotrebljavana je i ranije u pojedinim medijima (prvi put se pojavila u nedeljniku *Svedok*).

Antisemitizam

Porast antisemitizma je zabeležen dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, kada je dominirao stereotip o međunarodnoj zaveri protiv Srbije, čime se pravdao neuspeh njegove politike. Teorija o zaveri uvek podrazumeva "vladare u senci", odnosno moćne jevrejske centre čija je želja da zavladaju svetom, što je inače opšte mesto antisemitske literature. Filip David, književnik iz Beograda, smatra da je veći problem što se "pojave raznih formi antisemitizma, kao i pojave drugih oblika rasne i etničke netrpeljivosti zakonski ne kažnjavaju", te da je to "svojevrsni pravni skandal".²² Radoslav Ratković, predsednik Društva za istinu o narodnooslobodilačkoj borbi, kaže da je "antisemitizam bolest ekstremnog nacionalizma".²³ Međutim, Stjepan Gredelj, sociolog, upozorava na pojavu antisemitizma u ranijoj istoriji. On kaže: "Ne treba zaboraviti, jer se i to gura pod tepih, da je nakon okupacije u Srbiji u vreme Nedićevog režima Srbija postala prva zemlja u Evropi, takozvana Juden fraj, to jest oslobođena od Jevreja, na ovaj ili onaj način. Ne treba zaboraviti da smo mi imali i naše mini Aušvice po Srbiji takođe za Jevreje. Dakle, antisemitizam latentno jeste prisutan, mada je prilično suludo da se on podgreva u XXI veku kada po popisu stanovništva Jevreja možda ima 3000".²⁴

Antisemitizam je u stalnom porastu od 5. oktobra 2000. godine, i posebno nakon decembarskih izbora 2003. godine, posle kojih na vlast dolazi koalicija izrazito desne orijentacije.²⁵ Tokom 2004. godine nastavilo sa širenjem raznih oblika antisemitizma u Srbiji, paralelno sa izražavanjem mržnje prema drugim manjinskim narodima. U saopštenju Saveza jevrejskih opština

²² *Gradjanski list*, 23. 3. 2005.

²³ www.slobodnaevropa.org 30. 3. 2005.

²⁴ www.slobodnaevropa.org 30. 3. 2005.

²⁵ Helsinški odbor je ukazao na rast antisemitizma još 2001. Videti Izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava za 2001. godinu, Beograd, 2002.

SCG stoji: "Pored ispisivanja grafita 'Smrt Jevrejima' i sličnih, slanja pisama u kojima se preti ubistvima, objavljivanja antijevrejskih tekstova u medijima, naročito je intenzivirano objavljivanje antisemitske literature. Na sajmovima i salonima knjiga, u knjižarama i na ulicama i dalje se u novim izdanjima prodaju sudski zabranjeni *Protokoli sionskih mudraca*. Jedan izdavač na korice te knjige, kao reklamu, krupnim crvenim slovima stavlja ZABRANJENO. Izdavačka kuća IHTUS – Hrišćanska knjiga, specijalizovana za objavljivanje antisemitskih knjiga, kakvih je do sada izdala na desetine, nedavno je objavila prevod knjige *Jevrejsko ritualno ubistvo*, u kojoj se ponavljaju vekovima stare optužbe da Jevreji ubijaju hrišćansku decu, kako bi njihovom krvlju zamesili svoj beskvasni hleb. U knjigama te kuće negira se postojanje logora smrti, gasnih komora i Holokasta, veliča se Adolf Hitler kao veliki vizionar, čije vreme tek dolazi i slično. Pojedine knjige tog izdavača su na polici *Preporučujemo* u holu Gradske biblioteke Beograda i povučene su tek na protest njenih članova. U Novom Sadu i drugim mestima u Vojvodini širi se antisemitska brošura *Srpski narod u kandžama Jevreja* u izdanju kuće *Krv i čast Srbije* iz Žabalja."²⁶

Obeležavanju 60-godišnjice oslobođenja Aušvica, koje je okupilo najistaknutije svetske lidere, nije prisustvovala delegacija SCG, što ukazuje na svojevrsnu mentalnu izolaciju, ne samo političkog establišmenta nego i društva. Na projekciji filma *Poslednji dani Hitlera* na kultnom beogradskom FEST-u u Sava centru, rečenica koju Hitler izgovara pred samoubistvo – "Jedino što sam zaista uspeo da uradim jeste finalno rešenje jevrejskog pitanja", dočekan je burnim aplauzom publike. Isto tako, indikativno je pojavljivanje Internet stranice sa imenima svih beogradski Jevreja, u koja su uključena i imena pojedinih lidera NVO.

Poslednji u nizu skoro svakodnevnih antisemitskih ispada, bio je 22. marta 2005. godine, kada je Beograd osvanuo oblepljen plakatima sa pozivom da se bojkotuje B92, a *graffiti* antisemitskog sadržaja su ispisani ispred jevrejskog groblja, kao i ispred prostorija Fonda za humanitarno pravo i Helsinškog odborom za ljudska prava u Srbiji. Na ulazu u Jevrejsko groblje ispisane su poruke: "Suprotstavljate se cionističkoj petooctobarskoj okupaciji", "B92 jevrejska televizija", "Jevreji paraziti napolje iz Srbije", "Hoćemo slobodu, a ne jevrejski jaram", "Srbija Srbima", uz nacrtana četiri ocila, kao i nacrtano B92 jednako Davidova zvezda.

Na plakatima kojima je tokom noći oblepljen centar grada je znak B92 u Davidovoj zvezdi, a ispod piše: "Bojkot zbog antisrpskog delovanja, pogubnog uticaja na srpsku omladinu, podrške nezavisnosti Kosova, podršku širenju narkomanije, homoseksualizma i drugih bolesti sa zapada i podrške multirasnom novom svetskom poretku". Uz poruku "Srbija Srbima", potpisnik tih plakata je "Nacionalni stroj". Slične parole su ispisane i ispred bioskopa "Reks" u Jevrejskoj ulici.

²⁶ Saopštenje za javnost Saveza jevrejskih opština od 24. februara 2005, objavljeno u *Biltenu – jevrejski pregled*, broj 3, mart 2005.

Tokom iste noći ispisani su i *graffiti* ispred ulaza u prostorije nevladinih organizacija Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Fond za humanitarno pravo. Prethodnog dana je na Trgu Republike u Beogradu organizovano potpisivanje peticije "Prekinimo zaveru ćutanja" u okviru kampanje protiv rastućeg antisemitizma, koju je pokrenula Grupa osam nevladinih organizacija. Ispred prostorija Helsinškog odbora pojavio se tekst "Sonja Biserko – jevrejski pion – pokorni sluga jevrejskog svetskog poretka", "Srbija Srbima" (uz simbol četiri ocila), kao i B92 jednako Davidova zvezda. Isti napis je osvanuo i pred kancelarijom Fonda za humanitarno pravo.²⁷

Sa sličnim porukama i *graffitima* nastavljeno je po celoj Srbiji, kao na primer u Sandžaku i u Negotinu. Nekoliko zgrada i ustanova u Negotinu je preplavljeno *graffitima* sa antisemitskim i rasističkim porukama. Na zidovima Tehničke škole osavnule su i poruke: "Srbija Srbima" i "Za belu budućnost za rasu i naciju", uz koje je i precrtana Davidova zvezda. Od mnogobrojnih stranaka koje postoje u tom gradu oglasio se samo Građanski savez Srbije.²⁸ U Sandžaku nema nijednog Jevreja još od 1972. godine. Saša, mladić iz Novog Pazara (Srbin, 25 godina) izjavio je da ne poznaje nijednog Jevrejina ali kaže da su "sve nevladine organizacije jevrejske" i da bi on "sve njih isterao iz Pazara, jer imaju pola sveta u svojim rukama. Još i u mom gradu da gledam jevrejske ispostave". Elvir, mladić iz Novog Pazara (Bošnjak) kaže da poznaje mnogo mladih ljudi koji sa mržnjom govore o Jevrejima, uglavnom kao neprijateljima islama. On kaže: "Često slušam njihovu priču i čini mi se da i ja počinjem da stičem takvo mišljenje".²⁹

Knjiga Nebojše Vasovića *Lažni car Šćepan Kiš* došla je kao iznenađenje, jer je svojom sadržinom ušla u osporavanje Danila Kiša kao jednog od najprominentnijih modernih pisaca u Srbiji. Ni ovo nije slučajno, s obzirom da je Danilo Kiš jevrejskog porekla i da je, ne samo srpski, već i svetski pisac. Knjiga počinje tvrdnjom da se Kiš "odreкао srpske sredine i srpske književnosti". Vasović tvrdi da Kiš bez jevrejstva nije mogao na Zapadu "da doživi uspeh kao pisac". Vasovićeva je očigledna intencija da ospori Kiša kao "našeg književnika". On u knjizi od Kiša traži da progovori o saradnji Jevreja sa nacistima i onima koji su "profitirali" na nacizmu i staljinizmu. Pomenuta knjiga nije slučajno štampana upravo u trenutku kada je srpski nacizam na vrhuncu i očigledno je u funkciji čišćenja srpske kulture i književnosti od "stranih" uticaja.³⁰

Antisemitizam u Srbiji je u ovom trenutku više usmeren na grupe (NVO) i pojedince koji se percipiraju kao promoteri kapitalizma i koncepta ljudskih prava, čiji je cilj uništavanje identiteta srpskog naroda. Osim toga, pored duboko ukorenjenog antisemitizma u srpskoj desnici, sadašnji talas

²⁷ www.b92.net 23. 3. 2005.

²⁸ *Danas*, 25. 3. 2005.

²⁹ *Blic*, 25. 3. 2005.

³⁰ *NIN*, 24. 2. 2005.

antisemitizma je usmeren na pojedine svetske lidere, koji su bili "nosioci satanizacije srpskog naroda kao što su general Klark, Madlen Olbrajt, Ričard Holbruk, Đorđe Soros, Havel, Vizel, razne nevladine organizacije koje finansira Soros i administracije zemalja članica NATO".³¹

Srpski nacionalisti tvrde da su *graffiti* i plakati, koji su nedavno osvanuli širom Srbije, rezultat smišljene kampanje protiv Srbije kako bi se "Srbij predstavlili kao rasisti uoči pregovora o konačnom statusu Kosova, rasistima koje treba kazniti otepljenjem od Srbije Kosova, pokrajine u kojoj je većinski živalj albanska nacionalna manjina".³²

U mnogim knjižarama u Beogradu postoji brojna antisemitska literatura. Zanimljivo je da i u poznatoj knjižari u centru Beograda *Stubovi kulture*, čiji je vlasnik predsednik Narodne skupštine Srbije, Predrag Marković, postoji polica sa antisemitskom literaturom. Osam nevladinih organizacija iz Beograda³³ pokrenulo je akciju *Prekinimo zaveru ćutanja* koja je počela kao reakcija na brojne antisemitske ispađe. Ova akcija traži od vlade Srbije da donese Zakon protiv diskriminacije. Brojni aktivisti širom Srbije, koji su akciju počeli 21 marta (međunarodni dan protiv rasizma), nailazili su na oštre komentare građana.

Kultura u nacionalističkoj matrici

Krajem XX. veka Srbija je, vođena pogubno pogrešnom politikom, proživela iskustvo istorijskog paradoksa: sprovođenjem nominalno državotvornog projekta, po anahronom velikodržavnom i na ratu zasnovanom konceptu, delovala je suprotno svim svojim strateškim interesima. Tako je u treći milenijum ušla devastirana ne samo ekonomski i politički, već i kulturno.

To je logična posledica rapidnog siromašenja zemlje, nestajanja srednje društvene klase koja je osnovni oslonac kulturnog razvoja, te izolacije i ukidanja veza sa bližim i daljim okruženjem, zbog čega je izgubljen korak sa globalnim tendencijama i stvoren okvir za bujanje provincijalne samodovoljnosti i uspostavljanje sistema kvazivrednosti. Agresivni populizam i nacionalizam, kao osnovna obeležja Miloševićevog totalitarizma nisu, naravno, stvarali ambijent u kojem bi autentična i slobodna stvaralačka pregnuća, modernog duha i izraza, mogla biti adekvatno društveno valorizovana i podržana. Vladajuća ideologija proglasila je mit za istoriju, i u tom smislu, preduzela selektovanje i, još češće, falsifikovanje tradicije, žigosala kosmopolitizam kao "nenarodnu" vrednost, mondijalističku i evropejsku dekadenciju. Kao i u svakom totalitarizmu, kolektiv, krvlju povezan,

³¹ *Ogledalo*, 30. 3. 2005.

³² Isto.

³³ Inicijativa mladih za ljudska prava, YUKOM, Fond za humanitarno pravo, Građanske inicijative, Žene u crnom, CZKD, Beogradski krug i Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.

proklamovan je kao neuporedivo viša vrednost od individue, a kultura je, primarno, polje individualne kreacije i recepcije.

Naravno, eskadroni umetnika i kulturnih delatnika bili su deo miloševićevske propagandne mašinerije i dobrovoljno su učestvovali u projektu nametanja novog nacionalnog identiteta. Dobar deo kulturne elite Srbije, koncentrisan u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, Udruženju književnika i drugim institucijama visokog značaja, ključno je doprineo stvaranju uslova za rađanje i učvršćivanje Miloševićevog režima i davanju osnovnih smernica Miloševićevoj politici. Isti taj "elitni" sloj se kasnije licemerno distancirao od Miloševića, pre svega razočaran njegovim ratnim neuspesima i odstupanjima od inicijalnog nacionalističkog projekta, uvidevši da je i veliki deo njegove opozicije zapravo veran izvornim idejama na kojima se nacija homogenizovala oko Miloševića. U punom smislu su mu verni ostali oni za koje je to bio način da zaštite lične interese, u vidu rukovodećih pozicija u državnim institucijama i blizini državnom novcu, kojim je volontaristički raspolagala vladajuća klika.

Poražavajuća je činjenica da je samo uzak krug stvaralaca i drugih činilaca kulturnog života, i to uglavnom sa tzv. alternativne scene, imao hrabrosti i volje da se kritički odredi prema Miloševićevom režimu, pravdajući sopstveni oportunitizam i kukavičluk navodnom autonomnošću umetnosti i kulture u odnosu na politiku i sopstvenom nesklonošću politički angažovanom stvaralaštvu. U kulturnoj javnosti Srbije devedesetih sporadične pojave su bili i bilo kakvi izrazi solidarnosti sa kolegama u ratom zahvaćenim gradovima, kao i javne osude uništavanja i pustošenja kulturnog blaga Dubrovnika, Sarajeva, Vukovara i drugih mesta u kojima su deystvovala JNA i srpske paramilitarne snage. Pojedinci koji su glasno osuđivali zločine, bivali su ekskomunicirani iz srpske kulture, pa čak i bukvalno prognani iz Srbije, a za neke od njih je i sada na snazi svojevrсна tiha proskripcija, gotovo zavereničko ignorisanje kao kazna za "izdajstvo" (Mirko Kovač, Bora Ćosić, Bogdan Bogdanović...). Koliko je proklamovana "gadjljivost" kulturnih i umetničkih krugova prema politici i angažmanu bila lažna, pokazalo se najjasnije prilikom NATO intervencije kada su se i institucije i umetnička udruženja i pojedinci utrkivali u želji da doprinesu podizanju patriotskog morala nacije.

Poslepetohtobarska vlast nije iskazala odlučnu nameru da uspostavi diskontinuitet sa naopakim sistemom vrednosti koji je uspostavljen u vreme Miloševića, niti je radila na stvaranju društvenog ambijenta u kojem bi došlo do ozbiljne javne debate o odgovornosti kulturne elite za događanja iz prethodne decenije. Do izvesnih pozitivnih pomaka je došlo, pre svega u otvaranju i uspostavljanju komunikacije sa svetom i postavljanju novih kadrova od nesumnjivog stručnog integriteta i upravljačkih sposobnosti na rukovodećim pozicijama u pojedinim državnim institucijama kulture (Branislava Anđelković-Dimitrijević u Muzeju savremene umetnosti, Sreten Ugrčić u Narodnoj biblioteci Srbije, Tatjana Cvjetičanin u Narodnom muzeju...) Ipak, za krupne sistemske promene na planu kulture poslepetohtobarska vlast nije imala energije, niti ih je postavila kao prioritete.

Kontinuirano propadanje nacionalnih institucija kulture

2004. godina obeležena je daljim propadanjem nacionalnih institucija kulture, odnosno nespremnošću ili nesposobnošću izvršne vlasti da se izbori sa nagomilanim problemima i da omogući barem državnim institucijama od najvišeg značaja da funkcionišu u adekvatnim uslovima. Voda koja napada knjižne fondove Narodne biblioteke (ugroženo pet miliona knjiga), dotrajalost tehničkih kapaciteta velike scene Narodnog pozorišta zbog koje su izvođači izloženi i životnoj opasnosti, nefunkcionalan sistem klimatizacije u Muzeju savremene umetnosti usled čega je stalna postavka tokom toplih meseci morala da se sklanja u depoe...neke su od vesti koje su kolale po marginama interesovanja javnosti hronično zatrovane tabloidnim dnevno-političkim spletkama.

Nebrigom prema navedenim problemima, Vlada Srbije demonstrirala je necivilizovan odnos i nedoraslost vođenju države. Ljubomir Branković, šef magazina Narodne biblioteka kaže da je, "Biblioteka je puna k'o oko i mi smo u panici jer nemamo gde da sklonimo knjige od vode koja stalno pada na njih. Biblioteku čuva 150 kofa. Za mesec dana uništeno je 1000 knjiga koje su morale da prođu kroz konzervatorsku obradu. Najviše strahujemo od većih pljuskova, snega, ali i od knjižne infekcije, odnosno buđi koja se javlja kada postoji spoj velike vlage i prašine. Ako se to dogodi, sve će knjige propasti".

Svi u Narodnoj biblioteci bez ostatka, okrivljuju izvođače radova na Vračarskom platou. Misle da su suviše žurili da završe plato, da su se prema Narodnoj biblioteci ponašali kao prema ekonomskoj zgradi hrama Svetog Save, da nisu marili za projekte biblioteke na koje su ih bibliotekari upozoravali.

Gordana David, sekretar Narodne biblioteke kaže "dok se gradio plato, pored biblioteke je tutnjala teška mehanizacija i dovela do toga da popucaju ploče zidova i temelja kroz koje sada možda prolazi voda. Takođe su nemarom uništili gromobranksku mrežu, razbucali video nadzor i razorili hidrante, tako da je biblioteka koja spada u drugi stepen rizika od požara jedno vreme bila bez neophodne protivpožarnu mrežu". Ministarstvo za kulturu Republike Srbije uspela je da zainteresuje za nacionalni problem tek kada je otišla kod zamenika ministra sa "Andrićem", sa koga se slivala voda.³⁴

2004. godina je bila i godina štrajkova zaposlenih u institucijama kulture, koje su na republičkom budžetu. Međutim, njihovi socijalni zahtevi nisu dobili značajniju javnu podršku niti su zadali veće glavobolje nadležnim državnim organima. Država, odnosno nezajažljivo gladan državni budžet, zapravo je doprinio procesu kulturne retardacije. Najdrastičniji primer je oglušivanje Ministarstva finansija na utemeljene i razumne zahteve filmskih distributera i prikazivača, da se bioskopska ulaznica ne oporezuje po najvišoj stopi poreza na

³⁴ *Blic*, "Obrana blaga sa 150 kofa", 24. 11. 2004.

dotatu vrednost. Vrlo plastičan primer provincijalne zaostalosti Srbije upravo je činjenica da je to, takoreći, zemlja bez bioskopa u XXI veku (samo pet ili šest bioskopa u celoj zemlji zadovoljava aktuelne evropske standarde). Broj gledalaca je u prošloj godini bio manji čak nego 1999. godine. Osim u Srbiji, u Evropi je još jedino u Estoniji bioskopska ulaznica oporezovana po najvišoj stopi pdv. Priliv koji će državni budžet imati od takvog oporezivanja apsolutno je zanemarljiv u odnosu na gubitke koje prouzrokuje ponovo rascvetala piraterija prema kojoj se država odnosi krajnje pasivno.

Dragan Jeličić, programski urednik distributerske kuće *Tuck* kaže da je "poseta bioskopima opala za 70 odsto (2004. bila je katastrofalna po padu publike). Smatrali smo da će se država kroz zakone obračunati sa crnim tržištem. Porezi, međutim, važe samo za nas koji poslujemo legalno. Na ulicama svih gradova ispred prodavnica isti ljudi prodaju po bagatelnoj ceni piratske diskove svih vrsta, koje kupuju i policajci. Imamo bar deset pitanja vladi zašto toleriše ono što je svuda u svetu sankcionisano, zašto ne sprovedi zakone koje je sama donela. Zašto država ne želi da uzme 30 miliona eura koje bi, u normalnim uslovima, kinematografija mogla da uplati u republički budžet? Zašto ne privatizuje bioskope? Zašto ne spreči da se nađemo na listi 301 i dobijemo američke sankcije? Slično upozorenje Kinezi su, svojevremeno, ozbiljno shvatili i buldožerima uništavali piratske diskove. Zašto naša država želi da ukine 20.000 radnih mesta u ovoj industriji? Ko je od stranih investitora lud da uloži u proizvod koji mu se na ulici krade. Piraterijom se ruši Povelja evropske unije o ljudskim pravima. Sva obećanja države su se izjalovila. Piraterija je preuzela tržište, 90 procenata svih segmenata kinematografije drže nevidljivi ljudi, koji se bave organizovanim kriminalom, poslom unosnijim od šverca oružjem i trgovinom droge. Po podacima Interpola, sav taj novac ide na finansiranje terorizma".³⁵

Gotovo da nije ni bilo očekivanja od Vlade Vojislava Koštunice ozbiljno osmišljen, proevropski pristup trasiranju kulturne politike. Od samog formiranja vlade iz Ministarstva kulture i medija, nad kojim je po "koalicionom dogovoru" monopol dobio Srpski pokret obnove, u javnost su stizale samo, najblaže rečeno, bizarne informacije. Ministar Dragan Kojadinović ukrasio je prostorije ministarstva voštanom figurom četničkog vođe Draže Mihailovića. Čak i da se ostavi po strani problematična ideološka poruka koje ovakav čin šalje, nemoguće je preći preko činjenice da je samo "umetničko delo" o kojem je reč pravi primer pijalnog kiča, pa se iz takvog izbora lako moglo naslutiti koliko je ministar dorastao svojoj funkciji.

Za savetnika ministra kulture imenovan je Bora Đorđević, koji je, osim kao vođa "Riblje čorbe", poznat, naročito u poslednjih 15 godina, po svojim šovinističkim istupanjima u javnosti (Slovenec i Hrvate je svojevremeno nazivao "bečkim konjušarima") i kao vođa udruženja poznatog kao Partija običnih pijanaca.

³⁵ *Glas javnosti*, "Filmska mafija jača od dilera droge i oružja", 2. 2. 2005.

Ministar Kojadinović se istakao i skandaloznom, klerofašističkom izjavom po kojoj u obnovi požarom oštećenog manastira Hilandar na Svetog gori ne mogu biti uposleni radnici koji nisu pravoslavci, a posebno ne Albanci. Kojadinovića je, naime, zabrinula činjenica da grčka građevinska preduzeća angažuju Albance sa Kosova i iz Albanije, jer su jeftina radna snaga, a oni bi, po njegovom mišljenju, mogli počinuti diverziju, te se mora insistirati da Hilandar obnavljaju samo oni "koji veruju u srpske svetinje i znaju šta one znače srpskom narodu". Spornu izjavu ministar je dao prilikom posete Zrenjaninu povodom otvaranja izložbe fotografija posvećenih Hilandaru "Neizmerna tuga za izgubljenom lepotom".³⁶

Inače, nesreća Hilandara u Srbiji je iskorišćena kao odličan povod za širenje nacionalističke patetike, čemu su naročito doprinos davale država i državne institucije kulture. Požar u Hilandaru dovodi se u vezu i sa uništavanjem srpskih manastira i crkava na Kosovu tokom martovskih nemira, te je Srbiju zahvatila svojevrсна epidemija humanitarnih izložbi, koncerata, predstava i drugih manifestacija, čiji je prihod bio namenjen obnovi Hilandara ili kosovskih svetinja. Važnija od samih sredstava koja su mogla biti prikupljena na taj način bila je prilika da se plasira gorljiva nacionalistička i šovinistička retorika, da se apeluje na homogenizaciju nacije, u čemu su, kao i mnogo puta ranije, prednjačili pripadnici tzv. kulturne elite.

Tako je, primera radi, na protestu pisaca protiv nasilja nad Srbima na Kosovu, koji je organizovala Izdavačka kuća "Prosveta", akademik Nikola Milošević rekao: "Mnogi zapadni izveštaci i mnogi zapadni političari stavljaju u isti red plemenski pogrom srpskog stanovništva na Kosovu i paljenje džamija u Beogradu i Nišu. Razlika, međutim, nije samo u tome što je na Kosovu za prethodne tri godine porušeno 116 pravoslavnih crkava, a potom za svega nekoliko minulih dana još 30 njih na broju. Razlika je i u tome što su vinovnici takvih zlodela u Srbiji predmet krivičnog gonjenja, dok na Kosovu za sve dosad počinjene zločine nije odgovarao niko. I što, za razliku od visokog predstavnika srpske crkve mitropolita Amfilohija, koji je u Beogradu izašao pred izgređnike što su krenuli na Bajrakli džamiju u nameri da ih spreči, nijedan od verskih vođa kosovskih Albanaca nije nikada učinio ništa slično."³⁷

Na istom skupu pisaca rečeno je i da su "etnički Albanci na Kosovu neuračunljiv narod i da moraju biti stavljeni u karantin" (Ljubica Miletić), da smo "svi mi rođeni na Kosovu i da su nam krštenice ispisane na Kosmetu" (Radoslav Bratić) itd.³⁸

Pojedinci koji bi se usudili da ne učestvuju s dovoljno entuzijazma i elana u akciji za zajedničku stvar – u konkretnom slučaju, reč je o pomoći Hilandaru i manastirima na Kosovu – rizikovali bi da postanu žrtve orkestrirane hajke, žigosani kao nepatrioti i slično. Takvo je iskustvo proživela

³⁶ Danas, Kojadinović: "Hilandar da obnavljaju samo pravoslavci", 20. 4. 2004.

³⁷ Glas javnosti, "Moja kuća ne gori u plamenu", 24. 3. 2004.

³⁸ Isto.

Ljiljana Cetinić, direktor Muzeja istorije Jugoslavije, protiv koje je bivši (otpušteni) kustos Muzeja istorije Jugoslavije, Slavica Stevanović, koristeći aktuelni politički ambijent, pokrenula medijsku kampanju, optužujući je za sprečavanje humanitarnih aukcija u korist kosovskih manastira. Slavica Stevanović kaže da je, "od 1999. godine, još u toku bombardovanja, ideja ljudi iz Muzeja bila je da se prikupljaju umetnički eksponati, kako bi se njihovom prodajom na humanitarnim aukcijama pomoglo u obnavljanju manastira i oštećenih spomenika kulture na Kosovu i Metohiji. Kako bi opravdala svoje političko nameštenje, na koje je 2001. godine presudno uticala reč Dragoljuba Mićunovića, nova direktorka muzeja Ljiljana Cetinić drži zaključana sakupljena umetnička dela, jer su, prema njenim rečima, njihovi autori "simpatizeri bivšeg režima" koji su učestvovali u odbrani mostova za vreme NATO intervencije. Licemerno i podlo, ona se igra s patnjom srpskog naroda na prostoru Kosova i Metohije, jer je sada proglasila da je izložba fotografija na kojima je manastir Hilandar – humanitarna, ne bi li zabašurila komentare i činjenice oko svog činjenja odnosno nečinjenja".³⁹

Patetično, u stvari, samoreklamersko javno oplakivanje Hilandara i kosovskih manastira kojem su se predali razni umetnici i čelnici kulturnih institucija u suštini pripada širem trendu klerikalizacije Srbije, kojem, osim kulturnih delatnika, zdušno doprinose i državni zvaničnici, političke partije, mediji...U situaciji u kojoj oni koji formiraju javno mnjenje uporno promovišu crkvu kao meru svih vrednosti i nije tako čudno da građevinari koji rade na hramu Svetog Save, Narodnu biblioteku, kao svetovnu instituciju, tretiraju kao "ekonomsku zgradu hrama".

Indikativna je i činjenica da se samo u Beogradu godišnje održava nekoliko sajмова i salona knjiga koji su nazvani po verskim praznicima: "Božićni", "Svetosavski", "Uskršnji". Organizatori kulturnih manifestacija s posebnim zadovoljstvom ističu da imaju blagoslov patrijarha, a već pomenuti savetnik ministra kulture Bora Đorđević javno osuđuje to što je album sastava "Legende" pod nazivom "Koreni pravoslavlja" "oporezovan kao šund iako ima blagoslov patrijarha".⁴⁰ Sigurno je da nijedan ozbiljan muzički stručnjak, što patrijarh Pavle očigledno nije, ne bi osporio da je muzika "Legendi" šund.

Jedan od najvećih skandala s kulturno-političkom pozadinom u 2004. godini u Srbiji, bilo je hapšenje organizatora novosadskog letnjeg festivala *Exit*, čime je i održavanje te manifestacije bilo dovedeno u pitanje. Reč je o nesumnjivo najznačajnijem kulturnom projektu začetom u Srbiji poslednjih godina, kojim se međunarodnoj javnosti slala poruka da ova zemlja menja lik posle sloma Miloševićevog režima i koja u Novi Sad dovodi mnogobrojnu publiku iz svih krajeva bivše Jugoslavije. Od samog ustanovljenja *Exit* je slao i vrlo jasnu, proevropsku, liberalnu političku poruku.

³⁹ Glas javnosti, "Humanost pod ključem", 8. 4. 2004.

⁴⁰ Glas javnosti, "Borba protiv gluposti", 3. 4. 2004.

Dušan Kovačević i Bojan Bošković pritvoreni su zbog sumnje da su izvršili krivična dela zloupotrebe službenog položaja i falsifikovanja službenih isprava. U pritvoru su, zadržani, uz obrazloženje da bi sa slobode mogli uticati na svedoke. Hapšenje je izvedeno 7. juna, dakle, manje od mesec dana pre početka festivala, a u jeku kampanje za predsedničke izbore, i javnost je u tome vrlo brzo naslutila osvetu *Exit* od strane konzervativnih političkih snaga. Festival je, uostalom, i održan prvi put u leto 2000. godine, znači, u predvečerje Miloševićevog režima, s namerom da motiviše mlade ljude da izađu na izbore i doprinesu obaranju Miloševića.

Predsednik novosadskog odbora Demokratske stranke Srbije Dejan Mikavica izjavio je da je: "Lično zadovoljan hapšenjem jer se konačno, radikalno i odlučno, počelo obračunavne s tim ljudima koji su iza festivala *Exit* ostvarivali lične materijalne interese." Prema njegovima rečima, "javna je tajna za koju zna gotovo svaki Novosađanin" da *Exit* služi nosiocima lokalnih i pokrajinskih vlasti da bi ostvarivali svoje interese." Lideri Lige socijaldemokrata Vojvodine i Demokratske stranke smislili su način kako da jednu manifestaciju pretvore u nešto što treba da bude pouzdan izvor obezbeđivanja njihovih materijalnih interesa".⁴¹

Kakva su se politička koplja lomila oko *Exit*, jasno se vidi kada se izjava Mikavice upoređi sa reakcijom Nenada Čanka, predsednika Lige socijaldemokrata Vojvodine: "Politička policija nikad nije odlazila iz Novog Sada, samo je malo mirovala jedno vreme. Plaćamo cenu što smo pokušali nešto da uradimo bez znanja onih koji idu u crkvu i moljakuju se, umesto da rade svoj posao. Ovi momci su krivi što nisu palili džamije i razbijali Novi Sad, a oni koji su to uradili, i pored svih dokaza, još su na slobodi. Smetnja je što se nešto dobro dešava u Novom Sadu. Sada svi treba da iselimo, da ne bi bili uhapšeni. Ovog puta ovo bahačenje neće ići tako lako i neko će morati da plati za to."⁴²

Ipak, najmalignija pojava koja je obeležila kulturni život u Srbiji u 2004. godini mogla bi se definisati kao "zločin kao najbolja preporuka za tiraž". Reč je, naravno, o pomami za knjigama Radovana Karadžića, Milorada Ulemeka Legije i, u nešto manjoj meri, Biljane Plavšić, budući da je ona, ipak, obeležena kao izdajnica pošto je pred Haškim tribunalom priznala krivicu. Iz štampe su izašla dva toma Karadžićevih ratnih pisama, roman "Čudesna hronika noći", kao i roman Milorada Ulemeka Legije "Gvozdeni rov" i prva knjiga memoara Biljane Plavšić "Svedočim".

U srpskoj javnosti retke su bile kritičke reakcije na naprasnu književničku slavu jednog od dvojice najčuvenijih begunaca od Haškog suda, a jednu od njih potpisao je novinar Radija *Slobodna Evropa* Slobodan Kostić. On je napisao: "Kao da je optužnica Haškog tribunala za genocid i zločine protiv čovečnosti neki slučajni nesporazum koji će biti razrešen svakog trenutka, Karadžić poslednjih godina piše romane, memoare i šaljive komade, rugajući se

u svojim dramama međunarodnoj zajednici i aktuelnim srpskim liderima. Pri tom se njegovi radovi ne objavljuju u Crnoj Gori, gde je rođen, ili u Bosni i Hercegovini, gde je Karadžić živeo, već u Beogradu, gde ih uredno štampa njegov ratni ministar informisanja Miroslav Toholj... Svojevremeno su memoari ministara naoružanja iz Hitlerovog kabineta Alberta Špera postali jedna od najčitanijih knjiga u posleratnoj Nemačkoj, ali s tom razlikom, što je glavni arhitekta Trećeg rajha prethodno odslužio dvadesetogodišnju kaznu koju mu je izrekao međunarodni tribunal."⁴³

Inače, javnost je obaveštana da su u beogradskom pozorištu počele probe predstave po komadu Radovana Karadžića "Sitovacija". U razgovoru s Kostićem, književnik Vidosav Stevanović dao je vrlo preciznu dijagnozu društvene klime u kojoj se najveća kulturna glad ispoljava prema autorima s reputacijom kakvu ima Karadžić: "Ako takve knjige takvog čoveka izlaze u Beogradu, to znači da postoji klima koja tome pogoduje. S jedne strane, politička, s druge strane, psihološka. Projekat u kome je učestvovao Radovan Karadžić nije mrtav, on politički opstaje i dalje, bar u glavama nekih ljudi, kao što je recimo Vojislav Koštunica. A i mnogi drugi političari koji su danas na sceni u Srbiji tako misle, ako tako ne govore. Sudeći po svim znacima koji su vidljivi, oni se nisu odrekli projekta koji je, bez obzira na to što je poražen, očigledno odložen za neko drugo, kako oni kažu, "pogodnije" vreme. I kad sve to saberete, ispade da je to mesto i taj grad, koji je nekada bio zaista drukčiji, vrlo pogodno mesto za objavljivanje knjiga jednog čoveka o kome kad se počne govoriti nedostaju kvalifikacije. Zanimljivo je da nigdje ne izlaze knjige Radovana Karadžića osim u Beogradu. Čak ni u Bosni, gde se on po svoj prilici krije, čak ni u Republici Srpskoj, koja je tvorevina njegovog zločinačkog projekta, čak ni tamo nije moguće da te knjige izađu, a naročito ne da se sprema pozorišna predstava. Tamo postoje mnogi faktori koji bi se digli protiv toga."⁴⁴

Njegova knjiga "Čudesna hronika noći" bila je i u užem izboru za jednu od najprestižnijih književnih nagrada u Srbiji, "Vitalovu" nagradu (po novčanoj vrednosti koju nosi ova nagrada je jača i od *NIN-ove* nagrade za "Roman godine"). U elitno književno društvo, Karadžića su uveli članovi Vitalovog žirija: Novica Petković, Radovan Vučković i Jovan Delić.

Karadžićeva književnost dobila ozbiljnu konkurenciju u knjizi Milorada Ulemeka Legije. Roman prvooptuženog za ubistvo premijera Zorana Đinđića (Beogradom, inače, kolaju razne neproverene priče o tome ko je stvarni, nepotpisani autor "Gvozdenog rova") kao posebno atraktivna roba prodaje se na kioscima. Knjigu je inače izašla u najmoćnijoj izdavačkoj kući u Srbiji – "Narodnoj knjizi".

Kao kulturni događaj od izuzetnog značaja u srpskoj javnosti je dočekana knjiga Dobrice Ćosića "Kosovo", u izdanju kompanije Novosti A.D. U toj knjizi sakupljeni su ranije objavljivani tekstovi Dobrice Ćosića, pisma i

⁴¹ *Dnevnik*, "Mikavica: Zadovoljan sam hapšenjem", 8. 6. 2004.

⁴² *Dnevnik*, "Krivi su jer nisu palili džamije", 8. 6. 2004.

⁴³ *Radio Slobodna Evropa*, 12. 12. 2004.

⁴⁴ *Radio Slobodna Evropa*, 12. 12. 2004.

dokumenti iz njegove lične arhive, kao i ranije neobjavljene dnevničke zabeleške, a sve sa namerom da "otac nacije" iznese svoj predlog za "konačno rešenje" kosovskog problema. Koliko je Srbija i dalje željna Ćosićevih ideja i predloga pokazuje podatak, koji je obznanio izdavač, da je samo prvog dana Sajma knjiga, prodato 1500 primeraka "Kosova". Mnogo zanimljivije od Ćosićevog zalaganja za podelu Kosova je to što knjiga potvrđuje da je on i dalje neka vrsta sive eminencije srpske politike.

II

Srpska pravoslavna crkva i desekularizacija

Osim što je postala nezaobilazni faktor odlučivanja o svim suštinskim pitanjima sa kojima je srbijansko društvo suočeno, Srpska pravoslavna crkva (SPC) ima odlučujuću ulogu u pružanju otpora procesu integracije Srbije u Evropu i, s tim u vezi, konceptu ljudskih prava, pa i samoj promociji individualnih sloboda. Proces globalizacije SPC smatra sveobuhvatnim metodom unifikacije koji stvara novi totalitarni sistem, sada prikriven pričom o ljudskim pravima¹ i promocijom individualne ljudske slobode. Sve je to, po tumačenju SPC, u funkciji stvaranja "univerzalnog svetskog identiteta", koji se brani čak i vojnim intervencijama. S ovakvim pogledima na međunarodnu zajednicu, SPC je svoju kritiku usmerila posebno protiv one manjine u srbijanskom društvu koja se zalaže za integraciju Srbije u Evropu. SPC tu manjinu tretira kao "agresivnu koja koristi revolucionarne metode" i u tom smislu govori o njenom teroru, posebno u oblasti "formiranja stavova o ličnom i kolektivnom identitetu" – dakle, u onoj oblasti života društva u kojoj su ambicije SPC najizraženije i strateški najznačajnije. I Dobrica Ćosić, pisac i akademik, aktuelni razvoj u svetu kritikuje kao "ideologiju totalitarne demokratije, ljudskih prava i globalizma".² Sistematsko i sveobuhvatno osporavanje sekularnog principa, kao temelja modernog doba, predstavlja dugoročnu strategiju SPC, na kojoj ona radi uz podršku nacionalističke elite, vojske, kao i delova državne vlasti. Boris Tadić, predsednik Srbije, je prilikom sastanka sa predstavnicima 'tradicionalnih' hrišćanskih crkava izjavio da "Ako Crkva i nije deo države, imajući u vidu politička kretanja u kojima smo, Crkva je sasvim sigurno deo društva i treba da se pita o mnogim veoma važnim pitanjima života pojedinaca i života društva".³

---

¹ Sinod SPC se, međutim, poziva na ljudska prava kada je u pitanju opstanak RS. Povodom jedne od izjava visokog predstavnika međunarodne zajednice za BiH Pedija Ešdauna Sinod SPC kaže da je "zapreputila mnoge, a pravoslavne Srbe možda i ponajmanje, kršenjem ljudskih prava i ponižavanjem demokratije za koju se zalažemo. Visoki predstavnik, zadužen da uspostavi i unapređuje demokratiju u BiH, svojim postupcima upućuje na odustajanje od demokratije i demokratskih principa."

² *Glas javnosti*, 8. 2. 2005.

³ www.b92.net, vesti od 11. 3. 2005.

SPC nije samo religijska organizacija, već i vodeća nacionalna institucija posvećena nacionalnom jedinstvu, te se stoga na njeno delovanje gleda kao na njenu istorijsku misiju. U vreme kada su srpski nacionalisti formulisali nacionalni program i SPC je objavila svoj program. U jednoj od elaboracija tog programa, koju je sačinio teolog Mitar Miljanović u božićnom izdanju časopisa *Glas Crkve* za 1991. godinu⁴, nacionalna ili patriotska agenda sastoji se u sledećem temama: nacionalna istorija Srba; Kosovo; Drugi svetski rat i posebno, sećanje na koncentracioni logor Jasenovac; sećanje na Prvi svetski rat; pitanje srpske nacionalne kulture; SPC i njen društveni status i istorijska uloga; sistem vrednosti srpskog naroda; kult i status crkava posvećenih Svetom Savi, osnivaču SPC. Ovaj dokument promovise SPC kao vodiča srpskog naroda u vreme transformacije Evrope, jer je "SPC uvek smatrala da je njena misija da predvodi srpski narod i da evaluira njegovu kulturu i istoriju". Sudeći po aktivnostima SPC, ovaj program je još uvek važeći. Kako je državni program poražen, uloga SPC u ovom istorijskom trenutku je ne samo da markira srpske etničke teritorije nego i da održava iluziju o njihovom ujedinjenju.

Kada se u uzme u obzir da je SPC uvek imala značajnu ulogu u formiranju nacionalne svesti Srba, te imajući u vidu opštu krizu identiteta, nije neočekivana uloga i izuzetno angožavanje SPC u profilisanju novog srpskog nacionalnog identiteta. Otuda i njeno veoma nametljivo angažovanje u svim društvenim sferama, uključujući i reformu obrazovanja. SPC je bila najžešći kritičar reforme obrazovanja vlade premijera Zorana Đinđića, koja je u svetu ocenjena kao veoma liberalna, proevropska. SPC je, doduše, i sama zauzela stanovište da je reforma obrazovanja neophoda, ali ne u onom pravcu kojim je reformu vodila vlada pokojnog premijera, nego upravo obrnuto, ka fiksiranju tradicionalnih i konzervativnih vrednosti koje bi u naletu globalizma očuvale ono što ona smatra srpskim identitetom.

Prema interpretaciji SPC, srpska nacionalna istorija, oslanja se gotovo isključivo na SPC koja je konstituisala srpsku naciju kao zavetnu zajednicu Srba okupljenih u neprestanom ostvarivanju zaveta Svetog Save (početak XIII veka). Ovaj zavet je obezbedio svoj kontinuitet od svetih Nemanjića, preko svetih Lazarevića, Brankovića i Petrovića, do svetog Nikolaja (Velimirovića) i Justina (Popovića) i njihovih sledbenika. Nasuprot ovima postoji i vanzavetna istorija srpske intelektualne elite koju karakteriše odbacivanje nasleđenih i uspostavljanje novih osnova nacionalnog identiteta.

Moderni kulturni obrazac Srbije u XIX i XX veku oslanjao se na pojedince u kulturi i politici koji uporište nisu tražili u svetosavskom zavetu, već u vrednostima modernog doba.⁵ Ključna ličnost te orijentacije je Dositej

⁴ Citirano prema *Balkan Idols*, Vjekoslav Perica, Oxford, University Press, 2002.

⁵ Mirko Đorđević smatra da Svetog Savu treba odvojiti od svetosavlja, jer ono nema veze sa Svetim Savom. Radi se o političkoj instrumentalizaciji Svetog Save, jer se svetosavlje predstavlja kao čista nacionalistička ideologija. Nikolaj Velimirović je stvorio predstavu da je svetosavlje moguće svesti na srpski nacionalizam. Međutim, Srednji vek

Obradović, kojeg SPC osuđuje za "begstvo iz Svetosavskog zaveta u duhovnu tuđinu zapada". SPC to kvalifikuje kao "prvu duhovnu, antisvetosavsku i antizavetnu revoluciju u istoriji srpske nacije", jer je Dositej pokrenuo proces protestantizacije, pozapadnjačenja i totalne nacionalne negacije i samootuđenja. Radovan Bigović je u svom doktoratu napisao da "Dositej posmatra srpsko bogoslovlje kroz prizmu francuskog prosvetiteljstva, a Nikolaj (Velimirović) ga proverava drevnim bogoslovskim predanjem. Cilj Dositejeve kritike jeste da pravoslavlj u pretpostavi francusku filozofiju prosvetljenosti, a Nikolaj ima drugi cilj: da artikuliše i obnovi autentično pravoslavlje u svom narodu" (*Od Svečoveka do Bogočoveka- Hrišćanska filozofija Vladike Nikolaja Velimirovića, Raška škola*, Beograd 1998, str. 108).

SPC takođe smatra da je jezička revolucija Vuka Karadžića utvrdila novi duhovni pravac, "prekidajući i zadugo onesposobljavajući zavetnu vezu srpske nacije sa svojim predanjskim korenima". Ona počinje odlaskom Vuka Karadžića "pod dominaciju Jerneja Kopitara i austrijske kulturne politike". Politička revolucija Svetozara Markovića, a za njom i kulturna revolucija Markovićevog političkog sledbenika Jovana Skerilića, za SPC predstavlja dolazak tuđinskih političkih učenja u Srbiju i ustoličenje tuđinskih kulturnih merila kroz bezobzirno odbacivanje svetosavske prosvete i kulture. To je srpsku kulturu "zarobilo u isključivo evropska merila vrednosti". SPC najviše osporava to što je Skerlić sudbinu demokratije u Srbiji dovodio u zavisnost "od iskorenjivanja patrijarhalnog konzervatizma", od ishoda "borbe protiv agresivnih sila verske tiranije", te da "demokratija u Srbiji ili će biti evropska, ili je neće biti".

Dositej, Karadžić, Marković i Skerlić su kroz duhovnu, jezičku, političku i kulturnu revoluciju pripremili "dolazak komunističke sekte u Srbiju", a potom i "komunističku revoluciju" koja je razorila nacionalni lik i identitet srpskog naroda. To je Srbiju dovelo do "radikalnog istorijskog otpadanja od Srpskog zaveta i do vrhunca vanzavetne istorije Srba". Dokaz da su ove četiri revolucije predstavljale idealni duhovni temelj za pojavu i delovanje komunističke sekte jeste taj što je "komunistička kulturna politika ova četiri revolucionarna imena prepoznala kao svoje direktne preteče i utemeljivače".⁶ Ovakvo opredeljenje SPC je u suštini suprotstavljanje evropeizaciji Srbije, koja sada predstavlja pravi izazov za srpsku nacionalnu elitu. Vodeći srpski nacionalisti snažno podržavaju orijentaciju SPC i u svim javnim nastupima promovisu SPC kao jedinu instituciju koja "integriše srpski narod". Istoričar Srđa Trifković veoma agresivno brani tezu da Srbi treba da se pripreme za reviziju srpskog poraza, jer "ukoliko pobedi psihologija evropeizacije, kako se sprovodi u Briselu danas", u dogledno vreme "Srbi će podići na Terazijama spomenik srebreničkim

ne poznaje kategoriju nacionalizma. Velimirović je nedostatku pravih argumenata u svom predavanju 1937, ponudio jedno objašnjenje po kome je svetosavska ideja u XII i XIII veku toliko uzvišena da je niko do sada nije shvatio, osim velikog vođe Adolfa Hitlera, na čemu mu Velimirović odaje priznanje. "Kažiprst", *Radio B92*, 29. 1. 2005.

⁶ Boško Obradović, *Pravoslavlje*, "Sedam revolucija u srpskoj kulturi", 1. 11. 2004.

žrtvama". Trifković smatra da se Srbima sprema denacifikacija poput one koja je nametnuta Nalcima, koja je bila zasluženaa zločinima Nemačke. Srbima će, međutim, biti nametnuta na bazi izmišljene postmoderne priče u koju bi trebalo prvo oni sami da poveruju, a potom da se u skladu sa njom i ponašaju. Trifković smatra da je denacifikacija temeljno oštetila nemačku naciju, uništivši joj identitet. On kaže da zbog denacifikacije i gubljenja identiteta, nacija Betovena i Vagnera već pola veka nije dala nijednog kompozitora čije bi ime bilo vredno sećanja, a "nametnuti kompleks kolektivne krivice za Aušvic metamorfozirao je u kolektivno gađenje nad svim oblicima sopstvenog identiteta, kulturnog nasleđa i tradicije. Duhovno kastrirani, otuđeni od predaka, nije ni čudo što mnogi mladi Nemci traže izlaz u raznim oblicima samoubistva, od droge do prelaska u islam. Srbima se sprema potpuno isto."⁷

SPC i zločin

SPC se nikada nije distancirala od zločina koji su počinjeni u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Mada SPC kaže da se treba distancirati od svih zločina, ona smatra da se od "sveukupnih ratnih zločina na Balkanu u XX veku, u kojima je najveće stradanje pertrpeo upravo srpski narod, izdvajaju samo 'srpski'. On njih se onda pravi "ideologija denacifikacije kao osude srpskog naroda na gubljenje prava na isrtorijski glas. SPC smatra da "ideologija srpskih zločina" služi za vrednosno i civilizacijsko izopštenje srpskog naroda kao nedoraslog za svetsku porodicu. SPC smatra da je osnovni razlog u tome što se radi o "geopolitičkim interesima urušavanja jednog velikog i značajnog istorijskog naroda na jugoistoku Evrope". S obzirom da je teško poreći zločine koj su se dešavali u poslednoj deceniji XX veka, *Pravoslavljje* sugerije da istraživanja "srpskih zločina" treba da počnu sa Udbom i žrtvama komunističkog terora posle "oslobođenja 1944 godine". Traženje kopče sa Drugim svetskim ratom je u funkciji prebacivanja odgovornosti za nedavne zločine na komuniste, jer se kaže da "postoji jasan kontinuitet udbaških zločinačkih struktura koje su stvarale "paravojne formacije". *Pravoslavljje* ističe da "nikada ne smemo pristati da su udbaški zločini - srpski. Za njih treba da odgovaraju Udba, komunizam i ateizam".⁸

SPC i reforma obrazovanja

Imajući u vidu ovakav otpor evropeizaciji, razumljiv je otpor SPC reformi obrazovanja vlade Zorana Đinđića, odnosno tadašnjeg ministra prosvete Gaše Kneževića i njegove pomoćnice Tinde Kovač-Cerović. U kritici nji-

⁷ Srđa Trifković, emisija "Kažiprst" na Radio B92, 29. 1. 2005.

⁸ *Pravoslavljje*, 15. 2. 2004.

hove reforme, SPC se najviše usmerila na liberalizaciju obrazovnog sistema i stavljanje učenika na centralno mesto. Osnovna primedba je da se tom reformom škola pretvara u "ogledni poligon za isprobavanje novih ideja levo-liberalnih ideologa, koji ni ne sanjaju da u učionici treba sticati znanje".⁹ Stoga se SPC pridružila vladi Vojislava Koštunice u rušenju prosvetne reforme prethodne vlade prigovarajući, između ostalog, da su "ministar Gašo Knežević i njegova pomoćnica Tinde Kovač-Cerović išli čak i na sklanjanje starih knjiga i udžebenika kao zastarelih."(!)

SPC je snažno podržala prosvetnu politiku vlade Vojislava Koštunice, odnosno ministarku za prosvetu Ljiljanu Čolić (iz Koštunićine vlade i oštro je reagovala na njeno smenjivanje. Kako ističe, ministarka je smenjena samo zbog toga što se "usudila da zaustavi Gašinu reformu prosvete, monstrozni scenario za uništavanje obrazovanja i vaspitanja naše dece". Tvorcima "monstroznog scenarija" - ističe SPC - smeta to što je ministarka Čolić sugerisla da se na zvanični sajt ministarstva stavi ikona Svetog Save i tako pokaže ko je ideal srpske prosvete, opredelila se da učvrsti veronauku u školama. Ona se odvažila da Ministarstvo prosvete u Vladi Republike Srbije organizuje na nacionalnim, a ne na internacionalnim osnovama. Ona se usudila da dodirne skoro 150 godina star kult Darvina, koji unakažen i udaljen od samog darvinovskog originala, kao "zakon jačeg" stoji u temeljima svih evropskih bezbožništava u poslednja dva veka (Ničeov i nacistički klut nadčoveka, Marksova i komunistička borba klasa, kapitalsitičko bezdušnosticanje, američki neokolonijalizam..). Zato udarac Darvinizmu boli više nego bilo šta drugo da je dodirnuto u procesu reforme školstva, jer pretvaranje ove dogme i ideologije u samo jednu od teorija ruši čitav ideološki sistem koji je na njoj izgrađen, a od koga žive mnoge generacije naših intelektualaca".¹⁰

Inače, SPC se zalaže za to da "model kulture koji neguju manastiri dobije mesto u celokupnom sistemu moderne demokratske kulture, što je potpuno u skladu i sa evropskim trendovima o pluralizmu kulture".¹¹

SPC, Kosovo i Evropa

Kosovsko pitanje je više nego ijedno drugo izoštrilo stav SPC prema Evropi. Zato je Kosovo snažno prisutno u antievropskoj retorici, posebno kada se radi o finalnom statusu.

SPC se zajedno sa Vladom Vojislava Koštunice zalaže za ostanak Kosova u Srbiji. Patrijarh Pavle i SPC su pozvali Srbe sa Kosova da ne učestvuju na kosovskim izborima 2004. godine, uprkos pritiscima iz Evrope i SAD. Patrijarh Pavle je čak uputio i pismo Koštunici i Tadiću povodom izbora na Kosovu

⁹ *Pravoslavljje*, 1. 11. 2004.

¹⁰ *Pravoslavljje*, 1. 10. 2004.

¹¹ *Pravoslavljje*, 9. 3. 2004.

bojeći se njihovog podleganja pritiscima sveta. On poručuje, "za ime Boga ne pozivajte ostatak progonjenog i mučeničkog srpkog naroda na Kosovu i Metohiji na izbore za organe tamošnje vlasti! Ne pozivajte ga, pa ma ko vas na to nagovarao ili prisiljavao! Jer, naš nedavni Sabor je, posle afirmativnog stava o učešću na izborima, odmah u produžetku, svima koji zagovaraju bezuslovni izlazak Srba i manjinskih versko-etničkih zajednica na zakazane izbore, postavio ključno pitanje: 'U kojoj državi na svetu se može zahtevati izlazak na izbore pod uslovima u kojima su ljudi lišeni, ne samo elementarne bezbednosti i osnovnih ljudskih prava, pa i prava na kretanja, nego i samog prava na život... Zar je potreban nas pristanak za našu propast, dugoročnu ili konačnu, svejedno?'"¹²

SPC smatra da Kosovo ima kapacitet da obnovi naciju i zato i nije čudno što je SPC jedina vidljiva institucija na Kosovu posle NATO intervencije, a da je vladika Artemije prihvaćen kao jedini pravi politički predstavnik Srba na Kosovu. Međutim, kako je međunarodna zajednica odlučila da finalni status Kosova rešava bez Beograda s obzirom na njegovu destruktivnu ulogu, srpski državni vrh je rešio da popravi situaciju koliko može i vrati Beograd za pregovarački sto. U tom kontekstu treba posmatrati i posetu predsednika Srbije Borisa Tadića Kosovu sredinom februara 2005. godine. Međutim, on je i ovaj put propustio priliku da se obrati Albanicima, posebno kada je bio u Prištini, što je u suštini nastavljanje ignorisanja Albanaca kao ravnopravnog partnera.

Ponovo oživljava poređenje Srba sa Jevrejima, pa se i Kosovo tretira kao "srpski Jerusalim". Prvi je to poređenje napravio pisac Vuk Draskovic, obraćajući se piscima Izraela još 1985: "Svaka stopa Kosova za Srbe je Jerusalim: nema razlike između patnji Srba i Jevreja. Srbi su trinaesto, izgubljeno i najnesrećnije pleme Izrailjevo"⁴³.

Kako EU sve više postaje ključni faktor u rešavanju balkanske krize, sve više je upozorenja da na Evropu treba gledati sa rezervom. Tako vladika Atanasije Jeftić upozorava Srbe da se "ne jede sve što leti iz Evrope. Daj da vidimo prvo koja je to Evropa, je li to možda ona koja hoće da nam sad uzmu Kosovu."¹³ Govore nam: "Ako Srbi hoće u Brisel, neka se odreknu Kosova. Vraćamo kartu, ne treba nam Brisel i ulaznica u takvu Evropu kojoj treba da žrtvuemo Kosovo. Moramo da ostanemo svoji na svome. Ako neko ne može da izdrži, onda neka ne truje druge oko sebe, i neka ne širi svoj defetizam i beznađe na druge, jer su i sami beznađežni, izgubljeni, bez duše i savesti. Mi nismo takvi."¹⁴ SPC na *Partnerstvo za mir* takođe gleda negativno, jer bi vojska kroz to izgubila svoj nacionalni identitet. Atanasije Jeftić ističe da nas "taj Zapad tera u neke kliše kao što je *Partnerstvo za mir*, a pri tom maše batinom. Neka

¹² *Ogledalo*, 20. 10. 2004.

⁴³ *Naša rec* br.373, Middlesex, Engleska, novembar 1985.

¹³ *Večernje novosti*, 8. 3. 2004.

¹⁴ *Pravoslavlje*, 15. 12. 2004.

nas pusti da u svom provincijalizmu umremo, mi nećemo sreću koju nam oni nude."¹⁵

Na evropeizaciju se gleda kao na odricanje od identiteta. Episkop zahumko-hercegovački Grigorije kaže da su Srbi "ponovo kao narod ugroženi, jer osjećamo da se od nas traži da se odrekemo sebe. Kao da nam je rečeno: 'Odreći se sebe - identiteta, istorije, kulture, a mi ćemo onda razmisliti da li da te primimo. Ali ni tada nije sve izvjesno i tada ostaje to nepovjerenje prema nama.'" NATO intervencija 1999 godine je ostala traumatska tačka koja se eksploatiše, posebno kada je reč o integrisanju u evropske i transatlantske integracije. Episkop Grigorije priznaje da je NATO intervencija dovela do pada Miloševića, ali ipak ističe da su Srbi narod "bombardovan i prokažen od svijeta, narod od koga se stalno traži da nas prihvati kao svog najmilosrdnijeg brata. Taj svijet je ušao na brutalan način kod nas, a mi smo u vrijeme najstrašnije komunističke izolacije imali otpor prema njoj i simpatije prema svijetu koji je izvan toga. I, gle, taj svijet nas bombarduje... I usljed toga, padne Miloševićev režim kao posljedni pokušaj nastavka komunizma. Posljedica bombardovanja bio je dolazak demokratije,... Ali mi ne možemo da pređemo preko bombardovanja. Bombardovanje je po sebi agresivan, brutalan, nečovječan, bolan čin."¹⁶ SPC je čak pokrenula inicijativu da se trogodišnja žrtva NATO Milica Rakić proglasi za novog sveca SPC.

Antievropeizam i antilaicizam SPC se vidi i kroz njen, u suštini negativan stav prema novom Ustavu EU, zato što je u preambuli izbegnuto da se hrišćanstvo pomene kao osnov evropske civilizacije i kulture. SPC ističe da "Evropi nije potrebno izgleda hrišćanstvo, jedan od dva stupa na kojima je izgradila samu sebe i postala to što jeste. Evropa se nepotrebno i lakomisleno, odriče svog roditelja, zarad nekog laicizma, koji nikome dobra nije doneo. Evropa izgleda ne dolazi sebi. Beži sama od sebe u propast koja je na vidiku." Za SPC je problematičan prijem Turske u EU, jer bi to bitno izmenilo njen hrišćanski karakter, a još je neprihvatljiviji stav jednog predstavnika EU, koji je prilikom posete Beogradu rekao da je "Crkva, bez obzira bila ona pravoslavna, rimokatolička ili protentantska, verske zajednice, ili neka druga, mora da se povinuju zakonima Evropeke unije."¹⁷

Odnos SPC prema drugim pravoslavnim crkvama i religijama

Odnos SPC prema susedima najočiglednije se reflektuje kroz njen odnos prema drugim crkvama, posebno pravoslavnim, kao što su makedonska i crnogorska. Otkako je vojska pacifikovana od strane NATO i sprečena da

¹⁵ *Večernje novosti*, 3. 9. 2004.

¹⁶ *Pravoslavlje*, 1-15. 1. 2005.

¹⁷ *Pravoslavlje*, 1. 7. 2004.

dejtstuje u susednim zemljama direktno (sem kroz aktivnosti KOS), SPC je preuzela ulogu integrativnog faktora srpskog naroda.

SPC je oduvek negirala avnojevske granice, što se odrazilo i na njen stav prema ratovima 1991-1999. Naime, ona je smatrala borbu srpskog naroda legitimnom i sve vreme je podržavala ratne ciljeve u Hrvatskoj, Bosni i na Kosovu, kao i aspiracije prema Makedoniji i Crnoj Gori. Episkop bački Irinej smatra da je "ideologija jugoslovenstva bila samoobmana" i da je " Srbija žrtvovana radi Jugoslavije". Ovaj stav je bio više nego eksplicitan tokom priprema proslave 200 stogodišnjice Prvog srpskog ustanka i stvaranja srpske države. Episkop Irinej smatra da Prvi srpski ustanak nije mogao ostvariti sve ciljeve zbog još uvek snažne otomanske imperije, te da nije bilo moguće osloboditi i u slobodnoj zemlji ujediniti sav srpski narod, "što je, bez sumnje morao biti njihov skriveni san i krajnji cilj i da je Srbija dugo bila Pijemont još neoslobođenog Srpstva."¹⁸

Srpski nacionalisti i SPC, kada govore o teritorijalnim aspiracijama srpske države, uvek se vraćaju na 1918 godinu, pa i na vreme pre nastanka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. To nije slučajno, jer se stalno podgreva argumentacija da bi Srbija tada, da se nije ujedinila u Jugoslaviju, dobila od međunarodne zajednice sve teritorije koje su obuhvaćene Jugoslavijom, sem Slovenije i delova Hrvatske. Glavni ideolog obnovljenog nacionalnog projekta, Dobrica Ćosić, kaže da on takođe, "nikad nije priznao avnojevske granice", i da se zalagao za "plebiscit, sa pravom na samoopredeljenje naroda", a ne republika, jer avnojevske granice su "komunističke, provizorne, jer su nezasnovane (sem Slovenije), ni etnički, ni geopolitički, ni ekonomski, ni komunikaciono". On se zalagao za "demokratski princip samoopredeljenja i mirnog razlaza". Ista prava je tražio za Srbe u Hrvatskoj i bio je spreman, kako sam kaže, da "ista prava dam i Šiptarima na Kosovu",¹⁹ jer taj princip je za njega univerzalan. Ovakvo formulisanje prava na samoopredeljenje vodilo je ka sukobu, jer bi u skladu sa njim Srbi izvan Srbije uživali pravo na samoopredeljenje širom bivše Jugoslavije, izuzimajući Sloveniju – dakle, i u Hrvatskoj, i u BiH, i u Crnoj Gori, i na Kosovu i, konačno, u Makedoniji.

Negiranje Makedonske pravoslavne crkve uklapa se u ovaj obrazac. Sukob sa Makedonskom pravoslavnom crkvom (MPC) obeležio je celu 2004. godinu, mada se u suštini radi o višedecenijskom raskolu koji je usledio nakon što je u Ohridu održan crkveno – narodni sabor oktobra 1958. godine na kome je odlučeno da se "obnovi stara makedonska-ohridska arhiepiskopija" čije će se granice poklapati sa republičkim granicama Makedonije. 1967 je proglašena potpuna samostalnost MPC, što SPC nikada nije prihvatila i pored činjenice da se Jugoslavija u međuvremenu raspala, a Makedonija postala samostalna država. SPC svoj stav brani sa kanonskih pozicija, te patrijarh Pavle upozorava da "raskol vodi u duhovnu pustoš" i uporno se od strane SPC osporava pravo

MPC na autokefalnost, jer, kako kaže patrijarh Pavle, Makedonija je "komunistička tvorevina". Višedecenijska konfrontacija je prošle godine dostigla vrhunac, kada je MPC odlučila da ospori pokušaj SPC da preko vraćanja egzarha u Makedoniju reprizira crkveno stanje po kojem bi MPC dobila isti tretman u odnosu na Ohridsku arhiepiskopiju, kao i crnogorska crkva u odnosu na Cetinjsku mitropoliju. To je u Makedoniji doživljeno kao mešanje u unutrašnje stvari, kako crkve, tako i države.

Još 2001. godine SPC je u Nišu potpisala deklaraciju koja je predvidela obnavljanje Ohridske arhiepiskopije umesto MPC, ali je Sinod MPC negirao tu deklaraciju. Deklaraciju su, pored najviših predstavnika SPC, potpisali i trojica makedonskih vladika, što je MPC razumela kao pokušaj svojevrstnog puča uperenog protiv MPC. Uprkos odluci Sinoda MPC, monasi koji su potpisali deklaraciju ipak su sproveli svoju odluku sa argumentom da se u MPC nalaze neki "klerici sa latinskom kvazicrkvenom svešću", te da zvaničnici MPC "izdaju Boga, znači i istinu, a oni koji izdaju Boga odmah će izdati i ljude svog naroda, pa i majku koja ih je rodila".²⁰ U Makedoniji su ovakve tvrdnje patrijarha Pavla protumačene kao signal "raskolnicima da počnu sa sprovođenjem pripremljenog scenarija", koji je "delo tajnih službi" i svojevrstni "krštaski pohod SPC na Makedoniju". Objavljivanje kanonskog jedinstva Ohridske arhiepiskopije sa tri manastira i prelazak 30 monaha i monahinja u njeno okrilje izazvalo je veliko nezadovoljstvo u Makedoniji. Sekretar Skopske eparhije Kosta Stanoevski je najavio da će starešine koji su napustili manasire biti gonjeni "od crkve i države", što se ubrzo i dogodilo. Hapšenje egzarha Jovana zbog "izazivanja mržnje i podela"²¹ dovelo je do diplomatske ofanzive SPC koja je obeležila prethodnu godinu. Poglavar MPC arhiepiskop Stefan i državni vrh Makedonije reagovali su na agresivno ponašanje SPC, ali su ostavili prostor za dijalog, sa napomenom da, SPC treba da "shvati da MPC ima svog poglavara i svoj sinod, kojeg SCG upono negira". Oni su takođe osporili Niški sporazum i osudili manipulaciju "rukopolažuci 24godišnjeg mladića za vladiku u makedonskim eparhijama"²². Makedonski parlament je uz aklamaciju podržao autokefalni status MPC, čime se crkveni spor preneo i na međudržavne odnose. U slučaju Makedonije teško se može razlučiti stav državnog vrha od crkvenog. SPC je naime, kroz uspostavljanje Ohridske arhiepiskopije u suštini radila na osporavanju makedonskog nacionalnog identiteta. Povodom hapšenja, egzarh Jovan je optužio MPC za "nizak nivo hrišćanskog života i vere" ukazujući da ih "više niko ne može nazvati episkopatom. Jer, unizili su i sebe, a i njihovu raskolničku organizaciju, koju nazivaju MPC"²³.

Odnos prema crnogorskoj pravoslavnoj crkvi (CPC) još je agresivniji, jer se Crna Gora oduvek smatrala srpskom zemljom u kojoj je uvek stolovao srpski

¹⁸ *Pravoslavlje*, 14. 2. 2004.

¹⁹ Dobrica Ćosić, *Looljenje vetra*, Samizdat b92, Beograd, 2001.

²⁰ "Strah od opasnih scenarija", *Danas*, 17-18. 1. 2004.

²¹ Isto.

²² "Dužni smo da razgovaramo", *Večernje novosti*, 18. 1. 2004.

²³ "Jači posle torture", *Večernje novosti*, 2. 2. 2004.

nacionalizam. Podršku SPC i njenoj strategiji sprečavanja osamostaljivanja Crne Gore pruža crnogorska manjina u Srbiji, posebno nekoliko akedemika poput Ljubomira Tadića i Matije Beckovića. Tandem Amfilohije-Becković skoro četrnaest godina neumorno je po Crnoj Gori organizovao "duhovne akademije", obeležavao godišnjice ukidanja crnogorske nezavisnosti i slično. Amfilohije je "neformalni lider srpske opozicije u Crnoj Gori, pa i Narodne stranke. Udružene sa plemenskim skupštinama, predvođene Amfilohijem, stranke srpskog bloka Crnu Goru pretvaraju u Iran. Jer Amfilohije nije ništa drugo nego ajatolah srpske Crne Gore".²⁴

Na takvo ponašanje SPC reagovali su mnogi crnogorski intelektualci poput, na primer, profesora dr Milenka Perovića koji kaže: "Iako sam ateista, djelim uvjerenje mnogih ljudi u Crnoj Gori da je obnova Crnogorske crkve ne samo čin istorijske pravde, nego i nužni uslov za suzbijanje velikosrpskih nacionalističkih apetita prema Crnoj Gori. Osnovna motorna snaga tih apetita u samoj Crnoj Gori jeste tamošnja ispostava Srpske pravoslavne crkve. Kad-tad ona će morati da vrati sve što je silom otela od crnogorskog naroda".²⁵

S druge strane, poglavar Crnogorske pravoslavne crkve, mitropolit Mihajlo ističe da "sveštenstvo SPC u Crnoj Gori ne izražava minimalnu lojalnost prema crnogorskoj državi", te smatra, da će ih na to više "usmeriti pravna država nego unutrašnja emancipacija SPC koja podrazumeva odricanje od klerikalizma, kleronacionalizma, kontrasekularnosti i još 1872. godine osuđenog etnofiletizma". On smatra da SPC ne može da se "oslobodi svoje refeudalizovane, inkvizitorske svijesti koja hoće da sve van sebe potčini u roblje i ukine u ljudskom smislu".²⁶ CPC smatra da bi samostalna Crna Gora koja bi uvažavala standarde ljudskih prava i sloboda neminovno stvorila uslove i za pravednu restituciju koja bi crnogorskoj crkvi omogućila ostvarenje imovinskih prava, nasilno oduzetih likvidacijom crnogorske države i crkve nakon Podgoričke skupštine. CPC je takođe otvorena za eventualno menjanje kalendara, jer bi, po mišljenju Mitropolita Mihajla, prihvatanje novog kalendara vodilo približavanju pravoslavaca i katolika.

Potpisivanjem Sporazuma o zajedničkom interesu sa Republikom Hrvatskom, SPC je dobila definisan pravni status u Hrvatskoj. Episkop dalmatinski Foti smatra da je to "veoma značajno, jer taj sporazum garantuje slobodno delovanje i misije SPC u Republici Hrvatskoj; povratak imovine SPC, veronauku u školama: posete vernicima u bolnicima, zatvorima, kasarnama. Počeo je i projekat pomoći za obnovu značajnih kulturnih spomenika".²⁷

SPC je negativno reagovala i na sve ubrzaniji proces emancipacije Vlaha u istočnoj Srbiji i, posebno, na to da je posle pola veka održano bogoslužje na rumunskom jeziku. Episkop rumunske pravoslavne crkve, čije je sedište u

²⁴ *Monitor*, 21. 1. 2005.

²⁵ *Monitor*, 2. 7. 2004.

²⁶ *Monitor*, 14. 1. 2005.

²⁷ *Pravoslavlje*, 1-15. 1. 2004.

Vršcu, osvestao je zvona hrama u selu Malajnica kod Negotina. Osim toga, prvi put nakon pola veka održano je i bogoslužje na rumunskom jeziku. Odmah je usledila reakcija SPC preko Vladike timočkog Justina, koji je upozorio da je to učinjeno bez njegovog znanja i da je time grubo narušen crkveno-kanonski poredak.²⁸

Odnos SPC prema Vatikanu

Vatikan je od početka sukoba u bivšoj Jugoslaviji percipiran kao deo međunarodne zavere koja je srušila Jugoslaviju. Tokom rata u BiH, posebno u njegovoj završnici, došlo je do značajnih otvaranja između Vatikana i tadašnjih vlasti u Beogradu, koje su tada prvi put uspostavile redovnu komunikaciju sa Svetom stolicom. Tadašnji ministar spoljnih poslova SRJ, Vladislav Jovanović, posetio je Vatikan u martu 1995. godine i tada se sreo sa nadbiskupom Žan-Luj Toranom. On je tada od Svete stolice tražio da intereveniše u međunarodnim forumima u pogledu priznavanja SRJ. Vladislava Jovanovića je primio i Jovan Pavle II. Nakon te posete, usledili su i prve posete monsinjora Vinčenca Palje iz vatikanskog kolegijuma "Svetog Euđidija", koji će 1996. godine odigrati ulogu posrednika u kontaktima Beograda sa političkim liderima kosovskih Albanaca i zaključenjem sporazuma o normalizaciji obrazovnog sistema na Kosovu, koji su početkom septembra 1996. godine potpisali Slobodan Milošević i Ibrahim Rugova. Sporazum, međutim, nikad nije postao efektivan, a razvoj događaja na Kosovu je sasvim je promenio odnose između dve strane.

I pored tenzija između pravoslavne i katoličke crkve, odnosi sa Vatikanom su regularni, mada se o tome u javnosti malo zna. U junu 2004. godine u Vatikanu je boravila delegacija srpske Patrijaršije i Bogosolovskog fakulteta iz Beograda, kada je potpisan međufakultetski sporazum o razmeni studenata i profesora. Amfilohije Radović i Irinej Bulović, koji su trebali da predvode ovu delegaciju, nisu ipak otisli, verovatno da bi izbegli špekulacije u javnosti. Ovo je prvi sporazum ovakve prirode koji je Vatikan potpisao sa jednom pravoslavnom crkvom. Ovaj sporazum je u duhu ekumenizma. Vatikan je nakon pada komunizma krenuo u susret Istoku, međutim, samo su Moskva i Beograd ostali nedodirljivi za Vatikan. Ovaj sporazum otvara i mogućnost papine posete Beogradu, što on neprekidno ističe kao svoju veliku želju.²⁹ Međutim, patrijarh Pavle na konferenciji za štampu u novembru 2004. godine ponovo izjavio da je poseta pape Srbiji nepoželjna i da je Sveti sinod doneo negativnu odluku o tome.³⁰

Ovaj stav SPC određen je stavom Ruske pravoslavne crkve prema Vatikanu, koja ima "napete odnose sa Rimokatoličkom crkvom, koji su izazvani

²⁸ *Blic*, 5. 12. 2004.

²⁹ *Nacional*, 13. 6. 2004.

³⁰ *Kurir*, 16. 11. 2004.

nizom neprijateljskih koraka Vatikana". Ima se u vidu formiranje četiri rimokatoličke biskupije u Rusiji, dve u Kazahstanu, i postavljanje dve biskupske katedre u tradicionalno pravoslavnim regionima Ukrajine, što se u Moskvi ocenjuje kao faktičko stvaranje paralelne crkvene organizacije.

Tenzije prema katoličkoj crkvi prisutne su i na Kosovu. Odbor Svetog arhijerejskog sabora o Kosovu i Metohiji je na svojoj decembarskoj sednici 2003.g. zauzeo stanovište da je delatnost rimokatoličke crkve na Kosovu sve antisrpskija i antipravoroslavna, te je optužio Ibrahim Rugovu da nastoji da uvuče i samog papu u svoje planove za otcepljenje Kosova, čime se dodatno komplikuje ionako složeno kosovsko - metohijsko pitanje³¹. Ovakav odnos prema katoličkoj crkvi uklapa se u tezu o ulozi Vatikana u rušenju SFR Jugoslavije, a sada i Državne zajednice Srbije i Crne Gore.

SPC i Zakon o verskim zajednicama

Iako je ustavno načelo o odvojenosti crkve od države još uvek na snazi, SPC sve agresivnije i uspešnije nastoji da to načelo ospori. U međuvremenu, ona ima izrazito privilegovan položaj u odnosu na druge verske zajednice, a postoje i začeci zakonskog narušavanja načela slobode savesti i veroispovesti, kao i verske ravnopravnosti (primer uvođenja verske nastava u državnim školama uz redukciju tog prava samo za pripadnike izričito navedenih sedam, takozvanih "tradicionalnih" ili "istorijskih" crkava).

Poslednja verzija Prednacrta Zakona o verskim zajednicama, najbolje odražava odnos države odnos države, ne samo prema SPC, već prema drugim crkvama i religijama. Odredbom čl. 8. Prednacrta zakona, predviđa se da se "SPC priznaje počasno prvenstvo kjoje se ogleda u istorijskom i prirodnom pravu i samopreuzetoi obavezi da pred javnim vlastima u zemlji i inostranstvu zastupa zajednička prava i usaglašene stavove i interese svih verskih organizacija u Srbiji". Ovakvom odredbom flagrantno se krši se načelo ravnopravnosti verskih zajednica proklamovano čl. 27. Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, jer se SPC stavlja u privilegovani položaj, pozivanjem na "istorijsko i prirodno pravo", kategorije koje su prevaziđene već krajem XIX i početkom XX veka.

Međutim, Prednacrta zakona izražava ne samo tendenciju da se SPC stavi iznad ostalih crkava i religija, već da se stavi i iznad države. Tako, čl. 4. Prednacrta predviđa da "duhovno - zakonodavna i sudsko-disciplinska vlast u verskim organizacijama pripada njima samima, odnosno nadležnim telima predviđenim njihovim statutima, uredbama, koje javna vlast prihvata i ne može uticati na njihovu primenu. Isto tako, kaže se da su javne vlasti dužne da pruže odgovarajuću administrativnu i izvršnu pomoć u izvršavanju punovažnih odluka i presuda koje izdaju nadležni organi verskih organizacija. To znači da

³¹ *Pravoslavlje*, 1-15. 1. 2004.

verske organizacije (odnosno SPC), ne samo da imaju pravo i moć da donose svoje ustave, statute i druge akte koji uopšte ne moraju biti u skladu sa ustavnim uređenjem i pravnim poretom države, već imaju i sudsko - disciplinsku vlast da presuđuju i kažnjavaju. Država je dužna da izvršava njihove odluke, kao i odluke svih državnih sudova. Tako je odredba iz prve verzije Prednacrta zakona predviđala da "sveštenoslužitelji i verski dostojanstvenici uživaju imunitet kao narodni poslanici i sudije" (čl. 17), koja je tek nakon žestoke reakcije međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija, naknadno izbačena iz teksta.

Dalje izjednačavanje crkave i države, odnosno privilegovani odnos crkve vidi se u delovima Prednacrta zakona koji se bavi socijalnim pravima sveštenoslužitelja i različitim finansijskim olakšicama koje crkvi po zakonu sledeju.

Prednacrta predviđa da se "zdravstveno, socijalno i penziono osiguranje "sveštenoslužitelja" svih rangova namiruje iz državnog budžeta". To znači da će svi građani, uključujući i one koji se konfesionalno ne izjašnjavaju, biti prinuđeni da izdvajaju sredstva u budžet. To uključuje i uključuje i monahe i monahinje, koji su se po sopstvenom izboru odrekli svega ovozemaljskog i posvetili duhovnom životu. Osim toga, ono što je nejasno je način na koji će se utvrditi broj sveštenoslužitelja, koji imaju pravo na ovakvu vrstu osiguranja. Prema Prednacrta predviđa se uredba, što znači netransparentan način i bez mogućnosti javne rasprave o tom pitanju. Takođe, Prenacrta određuje da se na male verske zajednice primenjuje načelo pozitivne diskriminacije, mada nigde nije detaljnije objašnjeno šta to konkretno podrazumeva. Verovatno će se i to pitanje rešiti uredbom.

Prednacrta ima niz odredbi koje predviđaju različite privilegije, kao što su budžetska izdvajanja države za crkvu, nesputana profitabilna delatnost verskih zajednica, mnogobrojne poreske olakšice, uključujući i oslobađanje od poreza na promet nekretnina. Član 60. kojim se nekretnine oslobađaju poreza na imovinu krajnje neprimereno stavlja verske zajednice, a posebno SPC koja poseduje 90 odsto od svega na šta bi se odnosio ovaj član zakona, u visoko privilegovani položaj.

Tendencija favorizovanja SPC i 'tradicionalnih' crkava ovim zakonom, vidi se i preko odredbi i uslovima osnivanja i upisa u registar, koji između ostalog, za upis nove organizacije predviđaju prilaganje 1000 potpisa punoletnih članova sa matičnom brojem i adresom. Osim što se radi o prevelikom broju, vernici - osnivači moraju da daju i svoje lične podatke, što ne predviđa ni Zakon o osnivanju političkih organizacija.

Kao razlozi brisanja iz registra, prema Prednacrta, navodi se samo raspirivanje rasne, nacionalne i verske mržnje. Međutim, ne navode se druge vrste mržnje kao, na primer, mržnja prema etničkim grupama, homoseksualcima ili prema drugim ličnim svojstvima građana.

SPC i odnos prema sektama

SPC priznaje samo sedam crkava, a isto to čini i Zakon. Ovakav odnos prema religijskoj slobodi (inače, garantovanoj ustavom) rezultira time da se u praksi, uz neprikrivenu podršku iz redova SPC, ostale verske zajednice veoma često tretiraju kao sekte. Kada se uzme u obzir da sekte, zahvaljujući stalnoj kampanji, imaju krajnje negativnu konotaciju, onda je delovanje crkava i verskih zajednica koje SPC i Zakon ne priznaju, krajnje otežano.

Prema zvaničnim podacima Ministarstva vera, na teritoriji Srbije ima oko 320 sekti, od kojih su samo 64 registrovane, dok mnoge funkcionišu kao udruženja građana. Prema podacima popisa stanovništva, objavljenog 2002. godine, broj pripadnika "netradicionalnih" religija porastao je sa 5333, zabeleženih 1991. godine na 18.768, deset godina kasnije.³²

Incident koji se dogodio početkom jeseni 2003. godine, kada je na katoličkom groblju u Novom Sadu oskrnavljeno preko 80 grobova, pripisana je grupi satanista. Slučaj nikada nije rasvetljen, što je ostavilo prostor za špekulacije u vezi sa počiniocima: od grupe huligana do "srpskih nacionalista". To je bio povod za medijsku kampanju protiv sekti. Bilo je i drugih incidenata, poput onog vezanog za sektu "Sanatan" kojima su seljani spalili kuću u kojoj su živeli. Cilj pravoslavne sektologije, kako se navodi u *Pravoslavlju*, nije da napravi zbrku, već da "pomogne čoveku da se u moru informacija, poluinformacija i dezinformacija snađe i opredeli". Dalje se kaže da je "pravoslavna sektologija naučna, ali ne i vrednosno neutralna disciplina". Ona ukazuje na sledeće: 1) Pravoslavlje, kao osnova srpske duhovnosti, na ovom prostoru ima šta da kaže o 'duhovnostima' koje se, kao surogat, nude savremenom čoveku; 2) Učenje crkve, njeno iskustvo i praksa, solidna su osnova za procenjivanje novih religija i sekti; 3) Pravoslavlje je delovanjem sekti najviše ugroženo upravo na našem tlu i u Rusiji; 4) Poznavati svoju veru znači biti zaštićen od zabluda maskiranih u 'nove istine'; 5) Osnovno pravilo pravoslavne trezvenosti, prema đakonu Andreju Kurajevu, savremenom ruskom apologeti, glasi: "Kad ulaziš u crkvu, skidaš kapu, a ne glavu".³³

Zoran Luković, kapetan policije i saradnik *Pravoslavlja*, sektu definiše na sledeći način "Sekta je svaka socijalna grupa koja, bez obzira na način registracije, formu organizovanja i broj članova, vrši prevarnu zloupotrebu, znanja, neznanja ili situacije slabosti pojedinaca izazivajući kod njih fizičke ili psihičke posledice. Znači, sekte iskorišćavaju nečije neznanje, bolest, slabost, usamljenost, starost, mladost itd.". Definicija sekti je veoma široka i veoma često se primenjuje i na grupe koje nisu po volji vladajućim krugovima. Tako je na vratima Helsinškog odbora 2002. godine osvanuo grafit "Sektaši, marš iz Srbije". Pod sektu se svrstavaju (bilo nacionalne ili međunarodne) i grupe koje se bave "eksperimentima na mozgu, genetskim inženjeringom, trgovinom

³² *Pravoslavlje*, 1. 10. 2004.

³³ Isto.

ljudskim organima, prostitucijom, trgovinom belim robljem, oružjem i drogom, a u poslednje vreme i radom na ljudskoj psihi". Kapetan Luković rešenje problema sekti vidi u "uvođenju krivičnog dela narušavanja javnog reda i mira, ali kvalifikovano za verski objekat, kaznu za nestručne lekare, mentalnu manipulaciju, treba doneti zakon o verskim zajednicama i udruženjima građana, jer sve te neformalne grupe jesu sekte ako rade sektaške poslove".³⁴

SPC i proslava 200-godišnjice Prvog srpskog ustanka

Za srpske nacionaliste dvestogodišnjica Prvog srpskog ustanka bila je prilika da se, umesto istorijskog bilansa, istakne slavnu prošlost i time spreči suočavanje sa katastrofalnim posledicama nacionalne politike krajem XX veka. I pored izbegavanja suočavanja, ipak postoji svest o tome da "Srbi posle svih teških katastrofa gube veru u sebe", te da to "vodi rezignaciji i očajnim nerazboritim postupcima". Nacionalna elita pokušava da u trenucima "najniže nacionalne depresije, kada izgleda da je nastao sumrak srpstva, kada nas je svako izdao i izdaje, napao i napada i grdio i grdi" uputi mlađe generacije u "slavnu prošlost" kada su Srbe kao malo koji narod "slavili i veličali za junaštvo i umetnost"³⁵. SPC ima posebnu ulogu u veličanju srednjevekovne srpske države i na taj način oživljava "srednjevekovni mentalitet religioznosti" koji dozvoljava samo "jedan generički, verski i eventualno pokrajinski protoidentitet". Razrađena je veoma sofisticirana strategija izgradnje novog identiteta, koja, ne samo vešto zaobilazi skorašnju prošlost, rat i ratne zločine, nego još više udaljava Srbiju od savremenih evropskih vrednosti i normi. Patrijarh Pavle u svojim javnim istupanjima, generalno osuđuje sve zločine, ali uvek zaobiđe konkretne zločine koje su počinili Srbi. Šta više, u knjižarama SPC u Beogradu u izlogu su istaknute fotografije Radovana Karadžića i Ratka Mladića. Nijedan srpski sveštenik nikada nije spomenuo nijedan srpski zločin, pa ni one koji se već dokazani u Hagu. SPC i Patrijarh Pavle su čak bili inicijatori dve deklaracije o obustavljanju postupka Haškog tribunala protiv Radovana Karadžića 1996 i 1997, koju su potpisali najistuknatiji srpski intelektualci i javne ličnosti. Osim toga, Srpska pravoslavna crkva, Grčka pravoslavna crkva i Ruska pravoslavna crkva su dale orden Radovanu Karadžiću za odbranu pravoslavne vere. Radovan Karadžić je čak bio predlagan za sveca SPC. Poznato je da su se sveštenici SPC često susretali sa Željkom Ražnatovićem - Arkanom koji je SPC davao značajne donacije, posebno za obnavljanje crkava na Kosovu. Arkan je jednom izjavio da je "njegov vrhovni komandant patrijarh Pavle".

³⁴ *Pravoslavlje*, 1. 10. 2004.

³⁵ *Pravoslavlje*, 2. 2. 2005.

Kroz glorifikovanje srpskog naroda, SPC sugerise tezu o njegovoj dobroti, jer kako kaže vladika zahumsko-hercegovački Grigorije: "Narod koji ima takve manastire i crkve, takve ikone i druge svetinje, ne može biti loš".³⁶

SPC je bojkotovala zvaničnu proslavu 200 godišnjice Prvog srpskog ustanka zbog koncepta proslave, osporavajući, pre svega, sastav Organizacionog odbora na čijem čelu je, između ostalih bio i profesor Žarko Korać i mnogi drugi članovi Đinđićeve odnosno Živkovićeve vlade. SPC i neki članovi SANU smatrali su da je Organizacioni odbor bio sastavljen od ljudi koji "apsolutno nemaju nikakve veze sa Prvim srpskim ustankom". Akademik prof. Dejan Medaković piše u *Pravoslavlju* da u tom Odboru sede "ljudi koji imaju mondijalistički pristup istoriji i koji nerado izgovaraju reč nacionalno i koji su učinili sve da celu proslavu skrenu u nekakvo folklorno slavlje." Medaković takođe smatra da taj odbor nije intelektualno sposoban da iznese tako "odgovoran posao" i da je pravljn "po jednom političkom ključu što je stara komunistička metoda".³⁷ I akademik Vasilije Krestić piše u *Pravoslavlju* da je taj Odbor "banalizovao i vulgarišovao proslavu", te da DOS propušta priliku da "našem narodu u ovako kriznom trenutku" izvuče pouke iz prošlosti.³⁸

U suštini kamen spoticanja između države i crkve bila je uloga porodice Karađorđević u proslavi. Crkva je, kao veliki poštovalac monarhije, smatrala logičnim da Aleksandar Karađorđević bude na čelu Odbora sa proslavu godišnjice ustanka, koji je i podigao njegov predak. SPC je takođe smatrala, s obzirom na ulogu sveštenstva u podizanju ustanka, da nije trebalo zaobići šabačku eparhiju, na čijoj teritoriji se odvijao najveći deo bune, te da je domaćin proslave trebalo da bude vladika Lavrentije.

SPC je zato bila prisutna na paralelnoj proslavi. Naime, pod okriljem SPC održana je duhovna akademija u organizaciji grupe studenata "Srpski sabor dveri", koja nije bila deo zvaničanog programa. Na njoj su učestvovali istaknuti predstavnici Crkve i vojske. Poruka te akademije, koja je po sadržaju odudarala od drugih sličnih proslava, bila je da buduća Srbija treba da bude klerikalna monarhija koja bi obuhvatila sve teritorije izgubljene u davnim i nedavnim ratovima. Univerziteti profesor istorije i direktor Zavoda za izdavanje udžbenika Republike Srbije, Radoš Ljušić, inače član DSS, učestvovala je na ovoj akademiji i pozvao se na izvornu ideju Karađorđa i svetog Petra Cetinskog da "srpska država obuhvata tri zemlje: Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu".³⁹ Jedna od poruka bila je da se ne smeju "zaboraviti ni ratna događanja od 1991. do 1999. godine, oficiri vojnici, dobrovoljci koji su položili živote za odbranu našeg naroda i njihovih vekovnih ognjišta. Ti sjani ljudi,

³⁶ *Večernje novosti*, 23. 2. 2004.

³⁷ *Pravoslavlje*, 15. 2. 2004.

³⁸ Isto.

³⁹ "Kruna, mac i mantija", *Vreme*, 19. 2. 2004.

znani i neznani, imaju sa čim stati pred Karađorđa, pred Miloša, pred Boga i narod".⁴⁰

Govor vladike Atanasija Jeftića bio je upućen Evropi kojoj je poručio "gospodo, ko nam je došao u posetu devesto četrnaeste tenkovima: Evropa! Ko nam je došao četrdeset prve: Evropa! Ko nam je došao devedest devete: Evropa! Je li to Evropa! Još dva veka ćemo se oslobađati od takve Evrope: Imaćemo mi još ustanaka".⁴¹

SPC i društveni život

SPC je u post – komunističkoj fazi postala nosilac postkomunističke ideologije odnosno nacionalizma. Ona je percipirana kao "zaštitnik nacionalnih vrednosti, a vrlo često i kao garant nacionalne egzistencije". Istoričar Mihajlo B. Petrović kaže da je SPC uvek bila kulturna i kvazi politička institucija koja je ugrađivala i izražavala etos srpskog naroda u toj meri da su se nacionalnost i religija stopile u jedno: srpsku veru. Ovakva uloga SPC ima malo veze sa religijom ili ideologijom ili pak sa verom ili ubeđenjima.⁴²

U suštini, SPC ima cilj, koji je dobrim delom već i ostvarila, da u obrazovni sistem uvede takav program koji bi učvrstio nacionalističku ideologiju, patriotsku historiografiju i etničke običaje. SPC insistira na tome da pravoslavni pogled na svet u obrazovanju mora biti u najmanju ruku ravnopravan sa sekularnim viđenjem sveta, te da je pravoslavne vrednosti neophodno uzimati u obzir prilikom realizacije svih društvenih projekata koji se tiču interesa većeg broja pojedinaca.

SPC je burno reagovala na sve primedbe koje su se odnosile na njenu politizaciju i njeno nedopustivo uplitanje u društvena pitanja. Glasilo SPC *Pravoslavlje* se zbog toga okomilo na tzv. *nove ateiste*, koji za razliku od starih ateista "dopuštaju religioznost koja se ni šta ne pita, koja se ne meša u društvene vrednosti, odnose i poredak. Danas su dozvoljene vere, ali je nedopustiv njihov izlaz van sfere privatne religioznosti". Stoga SPC, po tom učenju, kako kaže, "nije preporučljivo da se meša u društveni život naroda iz koga je izrasla i za čiji je duhovni i fizički opstanak direktno odgovorna".⁴³

U nekim slučajevima SPC je za renesansu svog dominantnog uticaja na društveni život koristila bizarne povode, kao, na primer, slučaj "kobasicijade" u selu Turija. Iako se "kobasicijada" tradicionalno održava svake godine, vladika bački Irinej prvi put je 2004. godine žestoko osudio nameru organizatora da ovu pučku zabavu priredi u dane uskršnjeg posta. S obzirom da su pripreme daleko odmakle, meštani su odbili da otkazu "kobasicijadu", što je SPC

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Citirano prema "Balkan Idols", Vjekoslav Perica, Oxford, University Press, 2002.

⁴³ *Pravoslavlje*, 15. 2. 2004.

propratila pretnjama koje su išle čak dotle da je meštanima zaprećene da u mesnoj crkvi više neće biti božjih službi. U pismu organizacionom odboru vladika Irinej poručuje: " Ukoliko se kobasicijada, ipak, održi u toku prve sednice Časnog i Velikog posta, kapija porte hrama u Turiji biće zatvorena, a sa zvonika će se na svakih petnaest minuta oglašavati mrtvačko zvono". U tom pismu on poziva pravoslavne vernike da "ustanu u odbranu svetinje posta i zaštite veru i tradiciju naših časnih predaka".⁴⁴ Ovaj incident je još jedna ilustracija nasilničkih metoda kojima predstavnici SPC, čak i oni viši, pribegavaju nastojeći da dominiraju društvenim životom. Bez obzira na versko – kulinarske konotacije ovog incidenta, Mirko Đorđević, publicista, smatra da je to "čin grube pretnje i nasilja nad slobodom ljudske savesti. A ta sloboda je svetinja nad svetinjama, po Hristovom učenju". Đorđević postavlja pitanje: "Ko će kontrolisti milione ljudi da li poste ili ne. I treba li formirati 'Božju miliciju' koja će obilaziti javna mesta, zavirkivati ljudima u kuću?"⁴⁵

SPC i država

SPC, koja otvoreno igra ulogu parapolitičke organizacije, ima svoju političku ideologiju. Stubovi te ideologije su "narodnjaštvo" i "sabornost". Iz takve ideologije proističe negativan odnos prema višepartijskom sistemu. Otuda SPC za višepartijski život kaže da predstavlja "zloduh partijskih podela u ionako nesložnom srpskom narodu". Porok strančarenja, direktno suprotan hrišćanskom duhu sabornosti, prerastao je u nepristrasne nacionalne interese, građanske partijske ratove i vodi neminovnom razbijanju zajednice. SPC smatra da se političke promene mogu desiti samo kroz dva međusobno komplementarna načina: 1) spolja, monarhija kao princip vlasti jedina donosi državnu uzdu neograničenoj igri partijskih interesa: 2) iznutra, veronauka i crkveni život kao temelji delanja u našem narodu, preduslovi su pojave nove generacije srpskih političara. Ideali srpskog političara treba da su sabor i dogovor, a ne rascep i gloženja, sujete i liderstva.⁴⁶

Monarhiju podržava i jedan deo Akademije nauka i umetnosti inače, blizak SPC. Matija Bečković, akademik, smatra da bi "uspostavljanje parlamentarne monarhije značilo kraj ideološke i partijske države". On ističe da je kruna viševjekovna institucija srpske države i sve njene institucije koje je imala nastale su u njenoj kraljevini. Monarhiju nisu ukinuli Srbi, kako kaže on, "nego je ukinuta Srbima bezakonjem i krvlju i po tome se Srbija razlikuje od država koje su bile kraljevine pa su se na neki od legitimnih načina odlučile za republiku." On pitanje monarhije tretira "ponajmanje kao monarhističko, a

⁴⁴ *Nin*, 4. 3. 2004.

⁴⁵ *Politika*, 5. 3. 2004.

⁴⁶ *Pravoslavlje*, 15. 12. 2004.

ponajviše kao etičko, metafizilko i mističko, i ono, pored zemaljske, ima i svoju nebesku stranu".⁴⁷

Sučaj vladike Pahomija i dalje potresa SPC, koja pokušava preko državnih organa da zataška ili barem odloži process protiv njega. Vladika Pahomije je optužen u Opštinskom sudu u Vranju "zbog bludnih radnji i seksualnog uznemiravanja maloletnika zloupotrebom službenog položaja". Međutim, štampa je donela niz napisa o ovom slučaju u kojima se navodi da iza ovog slučaja stoji Bezbedonosno-obaveštajna služba Republike Makedonije, deo Ministarstva inostranih poslova, te da je za klevetanje SPC izdvojeno 9000 eura. Istovremeno se optužuju i *Vranjske novine* u kojima je 9. januara 2003. godine objavljen tekst u kome su maloletni dečaci optužili vladiku Pahomija⁴⁸. Kako su odnosi sa Makedonskom pravoslavnom crkvom i državom tokom 2004. godine ionako bili poremećeni zbog hapšenja egzarha Jovana, ovakve optužbe preko žute štampe, svakako uz podršku SPC, bile su pokušaj zataškavanja slučaja Pahomija na kojem očigledno javnost vranjskog kraja još uvek insistira.

SPC i javnost

SPC ima svoju radio stanicu *Glas crkve* u Šapcu, Valjevu i Beogradu koja svojim frekvencijama pokriva dve trećine Srbije i jedan deo Republike Srpske. Ona 24 časa emituje dnevno programe religiozno moralne sadržine. Postoji i bogata izdavačka delatno⁴⁹. SPC ima svog predstavnika i u Savetu za radiodifuziju.

Episkop Profirije smatra da je neophodno da "crkva ima svoje medije, televiziju i radio u meri u kojoj je to moguće, zato što onda nećemo biti u poziciji da neprestano dajemo odgovore na razne klevete, na razne napade, na razne, ponekad možda dobronamerne, opservacije i posmatranja Crkve i života crkve, ali pritom ne dovoljno tačne, a često i pogrešne. Imali bismo mogućnost da aktivno promovišemo vrednosti Jevandela, vrednosti Crkve."⁵⁰

Zaključci i preporuke

U vakuumu koji je nastao nakon kolapsa socijalizma i njegovih vrednosti, te krize identiteta do koje je zbog toga došlo, crkva je u skoro svim post – komunističkim zemljama dobila važnu ulogu. Ona se izražava kroz poseban uticaj na izgradnju novog kulturnog modela, posebno kroz rehabilitovanje nekih vrednosti koje je komunizam marginalizovao. Međutim,

⁴⁷ *Pravoslavlje*, 1. 11. 2004.

⁴⁸ *Inter-nacional*, 29. 3. 2004.

⁴⁹ *Pravoslavlje*, 1-15. 1. 2005.

⁵⁰ *Pravoslavlje*, 15. 10. 2004.

u slučaju Srbije, crkva ide dalje od toga. Uz podršku državne vlasti, SPC se nakon petooktobarskih promena sistematski, često i veoma agresivno, angažuje na desekularizaciji društva, pa čak i države. Zbog nedostataka liberalne opcije, u tome ona postiže zabrinjavajuće uspešne rezultate. SPC se zalaže za jaku homogenu crkvu i jaku nacionalno homogenu državu i radi na "projektu radikalne promene državne zajednice i sekularnog društva". SPC sve češće deluje kao posrednik između građana i države sa intencijom da osvoji položaj državne crkve. U tome joj pomaže Ministarstvo vera, koje sve više srasta sa Ministarstvom prosete u jedno ministarstvo.

Delovanje SPC danas ima dvostruki značaj. Prvo, ona neprekidno pothranjuje fikciju srpskih nacionalista o tome da je moguće ujedinjenje "svih srpskih zemalja", ne libeći se čak ni da u tom cilju podstiče, pa i provocira sukobe. O ovome najslikovitije svedoče primeri njenih aktivnosti u Crnoj Gori i Makedoniji, koje SPC, kao i srpski nacionalizam u celini, smatra srpskim zemljama.

Drugo, koristeći veliki uticaj na široke slojeve društva koji je stekla tokom poslednjih dvadesetak godina, ali i sve jasniju tendenciju institucionalizacije njene veze sa državom, naročito posle 5. oktobra 2000, SPC s velikim uspehom promovise, posebno među mladim ljudima, kulturne i političke vrednosti koje su ne samo konzervativne i retrogradne nego su i direktno suprotne osnovnim postulatima moderne civilizacije.

SPC, kao uostalom i druge verske zajednice, treba da ima svoju ulogu u postkonfliktnoj obnovi društva. Posebno bi bila važna njihova uloga u iskorenjavanju straha, nepoverenja, netolerancije i govora mržnje. Takav zadatak nije moguć bez ekumenskog duha.

III

Sporo "pripitomljavanje" Vojske SCG

Raspad Jugoslavije ne može se razumeti bez uvida u ulogu i značaj JNA u njemu. Vojska je odredila karakter rata, ali, po svemu sudeći, i karakter nove države Srbije. Modernizacija Srbije u velikoj meri zavisiće od njene sposobnosti da vojsku transformiše u modernu armiju, što podrazumeva dekomunizaciju i depolitizaciju. Istovremeno, neophodna je demilitarizacija ili civilizacija društva. S obzirom da su Slobodan Milošević i kasnije Vojislav Koštunica instalirani od strane vojske, njena uloga je još uvek nesporno dominantna. O tome govori i napor Vojislava Koštunice i armijskog vrha da vojsku amnestira od odgovornosti za ratne zločine i bilo kakvo učešće u ratu mimo ratnog prava. Sudeći po raspoloženju javnosti, vojska kao institucija još uvek uživa najveće poverenje građana, mada ono rapidno opada nakon pogibije dva vojnika u Topčideru.

Vojska je u komunističkim sistemima bila glavni oslonac vlasti. Polazeći od činjenice da je Komunistička partija imala "vodeću ulogu" u društvu, zasnovane na konceptu "demokratskog centralizma" i političkoj kontroli, to je odredilo poseban karakter civilno-vojnih odnosa. JNA je bila ugrađena u temelje nove jugoslovenske države. JNA je od samog nastanka politička vojska i sve do raspada Jugoslavije oslanjala se na revolucionarnu etiku "bratstva i jedinstva". Njena politička uloga tokom pedeset godina bila je važna, a u pojedinim trenucima od ključnog značaja. Zbog pomenute predistorije "pripitomljavanje" vojske SCG ide sporo i uz veliki otpor, ne samo u vojnim, već i u političkim i akademskim krugovima, kao i u SPC.

Najveća prepreka tranziciji vojske je to što ona još uvek sebe vidi kao faktora očuvanja državne zajednice Srbije i Crne Gore. Zbog tehnološke zaostalosti vojne tehnike, vojska se uporno opire brojčanom smanjivanju, jer to vidi kao prednost u odnosu na preptostavljenog neprijatelja. Srpski nacionalisti smatraju da su neprijatelji svi oni koji su u sastavu NATO. Svesni su nemoći Srbije kojoj je "Zapad, nešto na silu, a nešto uz pomoć korumpiranih srpskih političara, uništio armiju (sveo je na marginu, i u ljudstvu i u oružju), afirmisao dezerterstvo kao najvažniju moralnu kategoriju kod Srba kroz vekove", zbog čega su Srbi postali "defetistički narod".¹

---

¹ *Ogledalo*, 9. 6. 2004.

I u samoj vojsci postoji svest o njenom, u suštini, veoma inferiornom položaju, pre svega, kada je u pitanju njen materijalni položaj, ali i moralna situacija. I analiza vojske SCG o njenoj borbenoj gotovosti u 2004. godini svedoči o tome, jer u njoj je zapisano da je "očuvan *najneophodniji* nivo borbene gotovosti, funkcionisanje sistema komandovanja u Vojsci i jedinstvo vojske" i da sadašnjem stanju "borbena gotovost vojske SCG počiva prvenstveno na ljudima". Vojska je veoma nezadovoljna činjenicom da joj se smanjuje budžet, ističući da "nema razvoja društva bez razvoja njegove odbrambene snage". Istovremeno smatra da bi "narod, kad bi se pitao, kao i u drugim periodima prošlosti, pronašao neophodna sredstva za Vojsku, makar odvajao i od svojih usta".²

Ono što je bitno za razumevanje ponašanja vojske u ovom trenutku jeste njen mentalitet, koji odražava stanje duha u društvu i vekovnu tradiciju, kada je u pitanju odnos prema vojsci i njenoj društvenoj ulozi.

Integracija regiona u sistem kolektivne bezbednosti

Dok srpski stratezi opstaju na konceptu odbrane koji je dominirao polovinom XX veka, koncept svetske bezbednosti doživljava revolucionarne promene nakon kolapsa bipolarnog sveta, i posebno nakon 11. septembra 2001. godine. Glavni činioци tih promena su: tehnološki napredak i informatička revolucija, proliferacija tehnologije i sve veći raskorak između siromašnih i bogatih.

U vremenu sadašnjem, sigurnost znači više od vojne moći, to je mnogo širi koncept koji se meri drugačijim parametrima kao što su: nekompetentna vlada, korupcija, organizovani kriminal, nesigurne granice, krijumčarenje (oružja, droge, razne robe, ljudi), ilegalna migracija, etnički i verski sukobi, proliferacija oružja za masovno uništenje, manjak prirodnih izvora (na primer, vode) i terorizam. Ovako temeljna promena bezbednosnog koncepta znači reformu vojnih doktrina, kao i promenu vojno-civilnih odnosa.

Medlin Olbrajt je to definisala na sledeći način: "Samo kolektivna bezbednost može da upravlja svetom gde oružje za masovnu destrukciju i etnički i regionalni konflikti dovode do masovnog broja izbeglica, ogromnih ekonomskih dislokacija, neprihvatljivih kršenja ljudskih prava, ekoloških katastrofa, i besmislenog ubijanja i unakažavanja miliona civila".

Još uvek postoje brojne prepreke u pogledu dugoročne bezbednosti Balkana. Glavne prepreke su: još uvek postojeći teritorijalni i etnički problemi, izolacija, odbijanje spoljnog mešanja i međunarodni kriminal. U tom pogledu destabilizirajuće tačke su: SCG, Kosovo, BiH i Makedonija. Ove tačke su

² Vojska, 10. 3. 2005.

posledica nezavršenog procesa raspada Jugoslavije i nedefinisane granice Srbije, odnosno stausa Crne Gore i Kosova. Zato je demokratska transformacija Srbije imperativ regionalne stabilnosti. Kontinuitet sa Miloševićevom politikom, koji se ponovo uspostavio nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, pretil kontinuiranom generisanju nestabilnosti u regionu.

Ukoliko se balkanski region ne opredeli za integraciju, pretil mu opasnost da ostane u zoni haosa. Jer, kad država prestane da funkcioniše, prestaju da funkcionišu i njene granice. Kada dođe do kolapsa države, kriminal preuzima državu. Gubljenje monopola nad silom dovodi do ukidanja pravne države. Na scenu stupa privatizovano nasilje i privatni profit kao glavni principi koji u velikoj meri vladaju u balkanskom regionu. Zone haosa kao što proizlazi iz novih bezbednosnih prioriteta, ugrožavaju, ne samo susedne zemlje, već i samu EU. Zato kaos mora da se kolonizuje preko međunarodnih institucija, čime se smanjuje ekskluzivitet suverene države na koji se stalno pozivaju nacionalne kriminalizovane elite u regionu.

Kosovo je ključni izazov stabilnosti Balkana, pre svega, zbog njegovog nerešenog statusa. Mada je nakon pada Miloševića odstranjena opasnost od vojnog vraćanja Kosova pod kontrolu Srbije, ostaje niz dilema i kada je sadašnja vlast u pitanju, što Albance čini podozrivim u odnosu na namere Srbije. Nezadovoljstvo raste na obe strane: Albanci strahuju od namere Beograda da podeli Kosovo, dok, s druge strane, albanski ekstremisti pokazuju odlučnost da očiste Kosovo od manjinske populacije.

Zamrzavanje statusa zbog drugih preokupacija Zapada, dovelo je do nove politike prema Kosovu "Standardi pre statusa". Beogradska projekcija Kosova je isključivo negativna, kao i strategija koju je nakon NATO intervencije vodio, pre svega, Nebojša Čović. Njegova startegija je bila da se spreči učešće Srba u kosovskim institucijama, da se minira međunarodni angažman i demoniziraju Albanci, u čemu se uglavnom i uspelo. Srpska politika segregacije i enklavizacije Kosova je uspela i sada se na toj realnosti projektuje rešavanje statusa Kosova.

Nakon martovskih događanja međunarodna zajednica je najavila rešavanje statusa Kosova za 2005 i 2006, što je dovelo do postrojanja i na albanskoj i na srpskoj strani. U Beogradu je u međuvremenu izašla knjiga Dobrice Ćosića "Kosovo" čiji je pojavljivanje imalo za cilj pozicioniranje Beograda isključivo na podeli Kosova (izašla u 30.000 primeraka, već rasprodata). Ćosić i ovom prilikom Albance vidi samo kroz rasističku optiku, pa tako kaže da "sadašnje albanizovano Kosovo i Metohija sa immanentnim antropološkim svojstvima Albanaca, naglom, ideologizovanom i koruptivnom islamizacijom, socijalnom strukturom neproizvođačkog društva i energijama organizovanog kriminala - najpogodnije je tle u Evropi za reprodukciju fundamentalističkog terora i boraca za al Kaidine i slične ciljeve. Pragmatičan je inters međunarodne zajednice da se na Kosovu i Metohiji odlučno obesnaži postojeći destruktivan i teroristički potencijal i pomogne prepород albanskog društva na demokratskim i civilizacijskim postulatima koji sadrže poštovanje

slobode i prava srpskog i drugih naroda. Takva nastojanja inostranih faktora na Kosovu, do sada nisu dala zapažene rezultate".³

Ova konfuzna i rasistička tvrdnja je u funkciji degradiranja međunarodne zajednice, ali, pre svega, u funkciji pravdanja poražavajuće politike Beograda prema Kosovu, koja traje više od 30 godina. Pribegavajući antropološkim svojstvima albanskog naroda, umesto razumnog sagledavanja pogrešne politke, Beograd kroz Čosićevu knjigu još jednom pokušava da opravda svoje ratne pohode u Bosni i Hercegovini i na Kosovu.

Smena na vrhu Generalštaba

Pokušaji da se izvrši reforma vojske kako bi se zadovoljili uslovi za članstvo u *Partnerstvu za mir* odvijaju se u okolnostima opterećenim, ne samo nedavnom prošlošću, već i prevaziđenim konceptom odbrane. To podrazumeva i smenu kadrova koji su percipirani kao Miloševići ljudi, a koji su u suštini protiv promena i ulaska Srbije u *Partnerstvo za mir*.

Vrhovni savet odbrane, na sednici 23. decembra 2004. godine, dvadesetog po redu kojoj je predsedavao predsednik Državne zajednice Srbija i Crna Gora Svetozar Marović, "razrešio je dužnosti načelnika Generalštaba Vojske Srbije i Crne Gore general-pukovnika Branka Krgu", "zbog odlaska u redovnu penziju", "a na tu dužnost imenovao dosadašnjeg komandanta Novosadskog korpusa general-majora Dragana Paskaša".⁴

Mada general Krga, baš kao ni njegovi prethodnici na mestu prvog čoveka Generalštaba, nije ostavio dubljeg traga u odbrambenom sistemu Državne zajednice, iza njega je ipak ostalo nešto po čemu bi se mogao prepoznati njegov stil komandovanja Vojskom i po čemu bi se – vrlo uslovno uzev – vreme koje je proveo na čelnoj poziciji Vojske moglo nazvati "Krginom erom"⁵. 2004. godina bila je upečatljivija od prethodnih, ako ni po čemu drugom onda po misterioznoj pogibiji dvojice vojnika Gardijske brigade, Dražena Milovanovića i Dragana Jakovljevića, u krugu beogradsek kasarne na Topčiderskom brdu, 5. oktobra 2004. godine.

³ *Večernje novosti*,

⁴Novoimenovani načelnik je na toj istoj sednici unapređen u čin general-potpukovnika.

⁵ Predsednik tadašnje SR Jugoslavije, Vojislav Koštunica, u svojstvu "vrhovnog komandanta" oružanih snaga savezne države, imenovao je Branka Krgu 27. 1. 2001. za zamenika načelnika Generalštaba Vojske Jugoslavije. (Načelnik Generalštaba je u to vreme general-pukovnik Nebojša Pavković.) Nakon što je Ukazom predsednika SRJ od 26. 6. 2002. prestala aktivna služba generalu Pavkoviću, Krga je istim Ukazom postavljen za zastupnika načelnika Generalštaba, da bi Ukazom Svetozara Marovića, predsednika Državne zajednice Srbija i Crna Gora od 27. 12. 2003. bio unapređen u čin general-pukovnika i od zastupnika promovisan u načelnika Generalštaba.

Do nesreće je došlo nepuna dva meseca pre odlaska Branka Krga u penziju, što je bila izuzetna okolnost da se u toj situaciji ponese odgovorno i profesionalno, odnosno da podnese ostavku. Takav čin je bio neophodan i zbog činjenice da je tragedija dva vojnika uzdrmala inače inertnu javnost Srbije, a svakako bi doprinelo ionako uzdramanom kredibilitetu vojske. Naprotiv, vojska je kao i obično prvo pokušala da zataška slučaj, a onda se upustila u razne manipulacije sa javnošću. Vojni istražni sudija u ovom "slučaju", kapetan Vuk Tufegdžić sa ekipom eksperata, uporno je snabdevao javnost istražnim nalazima prema kojima su dvojica gardista nastradali tako što su se međusobno poubijali.

Branko Krga – siva eminencija

Očekivanja jednog dela javnosti da će Branko Krga podneti ostavku i time zaustaviti uznemirenje ne samo javnosti, već i vojnika i njihovih porodica, završila su jednom neformalnom informacijom iz Generalštaba da ovdašnja ni zakonska vojna regulativa, a ni praksa ne poznaju institut ostavke. Ostavka Branka Krga, da je do nje došlo, sigurno bi otvorila mnoga pitanja, uključujući i rad vojnih tajnih službi. U svojim brojnim intervjuima i izjavama⁶, Branko Krga se javnosti uglavnom predstavljao kao čovek reforme i profesionalizacije vojske, demokratske kontrole vojske, zatim saradnje sa NATO i uključivanja SCG u Partnerstvo za mir. Međutim, u praksi, Branko Krga se ponašao sasvim drugačije. Opstruirao je promene čak i tamo gde su bile moguće, na primer, u uspostavljanju demokratske kontrole u Vojsci, alternativnog služenja vojnog roka, pa i reorganizaciji nekih jedinica. Pokazalo se da je reforma bila spora i trapava, takoreći, puzeća. To je, može se reći, posledica tradicionalizma koji je duboko ukorenjen u nacionalnoj svesti, posebno u vojsci.

Branko Krga, s obzirom na njegovu profesionalnost i obrazovanje⁷, sigurno je bio svestan globalnih vojno-političkih procesa. Stoga, se njegovo opiranje suštinskim promenama u Vojsci može tumačiti kao oportunistički i povlađivanje srpskim nacionalistima.

Druga važna karakteristika njegovog komandovanja bila je i to što je stavio "van snage" dotadašnji skoro neprikosnoveni princip "žestokog uzvraćanja", princip koji je Vojska primenjivala u civilno-vojnim odnosima.

⁶ U proseku je u 2004. davao intervju na svakih četrdesetak dana, a izjave valjda svakih 15 dana. Videti, na primer, nedeljnik *Vojska*, dvobroj 1–8. 1. 2004; zatim brojeve od 4. 3. 2004; od 3. 6. 2004; *Nedeljni telegraf*, 16. 6. 2004; zatim, *Vojska*, 16. 9. 2004; *Vojska*, 21. 10. 2004. itd.

⁷ Njegov uspon u karijeri bio je postupan. Počeo je karijeru na nižim nivoima Službe bezbednosti JNA, da bi došao da samog vrha. Postao je načelnik Druge uprave, odnosno Obaveštajne službe Vojske Jugoslavije, a bio je i u vojno-diplomatskoj službi u Pragu i u Moskvi.

Naime, svaka primedba upućena Vojsci uvek je proglašavna "napadom na Vojsku", nakon čega bi usledilo "žestoko uzvraćanje" i kampanja svim mogućim sredstvima. Branko Krga je u odnosima s javnošću negovao sasvim drugačiji stil: ignorisanje skoro svake kritike koja je stizala na adresu Vojske. Nije zabeleženo da je ikada ijednu kritiku izrečenu ili napisanu na račun Vojske okvalifikovao kao "napad" na nju. Samo u dva navrata je učinio izuzetak: u "topčiderskom slučaju", i u slučaju kada su pristigle optužnice iz Haga za Nebojšu Pavkovića i Vladimira Lazarevića. Tada je upozorio javnost da bi optužnice, isporučene na račun "lika i dela" "kosovskih junaka", mogle prouzrokovati maltene, pobunu u Vojsci, jer "po komandnoj odgovornosti svi mi bismo mogli biti optuženi".

Nakon što je postao šef Generalštaba, Branko Krga je (uz podršku Borisa Tadića, tada ministra odbrane) ukinuo instituciju vojnog portparola. Zatim, smanjio je uticaj Uprave za moral i redakcije nedeljnika *Vojska* (vojni časopis koji je vodio kampanje kad god je vojska bila "napadnuta"). "Srpske patriote" su, poput onog najradikalnijeg penzionisanog generala-potpukovnika Milena Simića⁸, načelnik Uprave za moral – u vreme Nebojše Pavkovića – generala Krgu optužili za manjak patriotizma, jer se na mestu portparola tada nalazio ("čuveni srpski rodoljub") pukovnik dr Svetozar Radišić. Branko Krga je u suštini preuzeo i funkciju portparola, što se vidi i po njegovoj prisutnosti u medijima. Profesionalno je to bolje radi pukovnika Radišića.

Sa Borisom Tadićem, kao ministrom odbrane, lako je nalazio razumevanja u pravljenu "reformskog tima", jer su im u mnogo čemu viđenja bila podudarna. Kasnije nije imao teškoća ni sa novim ministrom Prvoslavom Davinićem, jer su Daviniću, baš kao i Tadiću, generali i savetnici odrađivali veliki deo posla, dok je on više ili manje uspešno statirao, svodeći svoju funkciju samo na komunikaciju sa medijima. Bez obzira na to što je Generalštab formalno deo Ministarstva odbrane, Generalštab, bar u Krgino vreme, još uvek je imao sve poluge moći, posebno one koje su držale vojne službe bezbednost – obaveštajna i kontraobaveštajna – koje su inače preimenovane u agencije.

Blagoje Grahovac, savetnik za probleme bezbednosti predsednika crnogorskog parlamenta Ranka Krivokapića, predlagao je da se Branko Krga smeni sa mesta načelnika Generalštaba zbog "sputavanja reforme Vojske", i zato što je "Miloševićev general". Boris Tadić, tadašnji ministar odbrane, na to je izjavio da "Krga pokazuje reformski kredibilitet i reformski način mišljenja".⁹ Međutim, Blagoje Grahovac je ostao uporan u zahtevu i tokom 2004. godine, naročito nakon što se pojavio *Nacrt strategije odbrane Srbije i Crne Gore*. Zahtev za njegovu smenu podržao je i ministar inostranih poslova Državne zajednice Vuk Drašković. Nakon izlaska knjige *Vojna tajna*¹⁰ Vuk Drašković je imao i moralno pravo da traži njegovu smenu.

⁸ Kolumnista u beogradskom tabloidu *Svedok*.

⁹ *Večernje novosti*, 7. 9. 2003, intervju borisa Tadića.

¹⁰ Knjiga sadrži transkripte sa sednica Vojnog saveta odbrane.

Zahtev Vuka Draškovića da se smeni Krga oštro su napali predstavnici Demokratske stranke Srbije (na primer, predsednik Skupštine državne zajednice Zoran Šami), kao i predstavnici Socijalističke partije Srbije, na primer. Dušan Bajatović je izjavio da Vuk Drašković "ima neki drugi posao, a ne da se bavi generalom Krgom"¹¹. Branko Krga ima zapaženo mesto u knjizi "Vojna tajna"¹², gde se otkriva njegova veoma važna uloga u obradi tadašnje opozicije, pa čak i planiranja ubistva Vuka Draškovića. Zbog pritiska da se Krga smeni, pre svega iz inostranstva, od sredine 2003. pa do kraja 2004. godine, Ministarstvo odbrane i Vrhovni savet su dozirano i kontinuirano lansirali vest o njegovoj "smeni" krajem 2004. godine, jer tada stiče pravo na "redovnu penziju"¹³

Novi načelnik Generalštaba

Izbor Krginog naslednika na mestu načelnika Generalštaba bio je neizvestan sve do sednice Vrhovnog saveta odbrane, 23. decembra 2004. godine. Pre svega, zbog toga što za to mesto nije ni bilo pravog kandidata koji bi zadovoljio i Srbiju i Crnu Goru, te se uklopio u vojne kadrovske kombinitorike. Beograd je do sada imao presudnu reč u izboru i postavljanju načelnika, dok Podgorica manje-više nije ni imala uticaja.

General-major Dragan Paskaš, komandant Novosadskog korpusa, imenovan je za novog načelnika Generalštaba skoro po principu "izvlačenja iz šešira". O tome svedoči i zvanično saopštenje sa sednice VSO u kojem su navedeni veoma šturi podaci iz biografije generala Paskaša:¹⁴ da je rođen u Bačkom Gračacu, opština Odžaci 1951. godine, da je "završio sve vojne škole", da je oženjen i da ima dvoje dece. Kasnije su novinari "iskopali" još neke "zanimljive" podatke (s tim da su mu neke novine¹⁵ rodno selo izmestile u okolinu Sombora, ili, pak, podatak iz zvaničnog saopštenja nije tačan, jer selo Bački Gračac ne može istovremeno da bude u odžačkoj i somborskoj opštini!); recimo: da je "po nacionalnosti Srbin", "po verskoj opredeljenosti pravoslavac", da "slavi svetog Jovana", da ima "stan u Zemunu, dobijen od Vojske, od 53 kvadrata", da "voli Dunav"¹⁶ i tako dalje.

U svojim prvim izjavama kao načelnik Generalštaba najavio je da će Vojska "transformisati u brojačano manju, profesionalnu, efikasnu, vrhunski osposobljenu, savremeno opremljenu i integrisanu vojnu organizaciju" (frazе

¹¹ *Danas*, vikend izdanje, 3-4. 7. 2004.

¹² Vladan Vlajković, *Vojna tajna I i II deo*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2004.

¹³ *Glas javnosti*, 24. 8. 2003; *Danas*, 5. 7. 2004.

¹⁴ *Vojska*, 30. 12. 2004, str. 3.

¹⁵ Na primer, beogradska *Politika*.

¹⁶ *Politika*, 16. 1. 2005.

koje se još od Pavkovićevog vremena u nejednakim intervalima ponavljaju sa vrha Generalštaba, Ministarstva odbrane, Vrhovnog saveta odbrane). Jedan od njegovih ciljeva je da "za njegova mandata Vojska SCG postane članica Partnerstva za mir".¹⁷

Od polovine 2004. godine politički i vojni (aktivni i penzionisani) "eksperti", zaduženi za "kadrovska pitanja" u Vojsci tražili su zamenu za Krgu. Tako su se među kandidatima za novog načelnika Generalštaba našla sledeća imena: general-potpukovnik Milomir Miladinović, pomoćnika načelnika Generalštaba za Kopnenu vojsku; viceadmiral Mihailo Žarković, zamenik načelnika Generalštaba; general-potpukovnik Milan Zarić, načelnik vojno-bezbednosnog sektora i takođe jedan od pomoćnika načelnika Generalštaba; general-potpukovnik Mladen Ćirković, komandant Prištinskog korpusa.

Ta imena su cirkulisala po beogradskim medijima kao najozbiljniji kandidati, da bi se na kraju pojavila još dvojica kandidata, skoro autsajderi: i general-major Dragan Paskaš, komandant Novosadskog korpusa i Zdravko Ponaš, načelnik odeljenja u Upravi za međunarodnu saradnju u Ministarstvu odbrane.¹⁸ Iako je krug kandidata bio relativno širok krug kandidata, političko-vojni kadrovici iz Beograda – prema prilično pouzdanim informacijama koje, doduše, nemaju javno uporište – odavno su se bili opredelili za viceadmirala Mihaila Žarkovića kao naslednika generala Kрге. Konačno, i sam Branko Krga je u intervjuu jednom beogradskom tabloidu, na pitanje, "šta kažete o planu da novi načelnik Generalštaba VSCG treba da bude iz Crne Gore", odgovorio: "Postoji mogućnost da novi načelnik GŠ VSCG bude iz Crne Gore, ako se postigne takav dogovor i ako Vrhovni savet odbrane donese takvu odluku"¹⁹.

Špekulacije u vezi sa izborom Mihaila Žarkovića bile su najbliže istini, sve dok se nije saznalo da se on izjašnjava kao Crnogorac po nacionalnosti (i da je "verovatno Milov čovek"), te da mu to mesto u datim političkim okolnostima i nije tako privlačno. Ipak, prema našim informacijama, političko-vojni establišment državne zajednice, naročito njegova beogradska centrala, želeo je da se i formalno na vrhu Generalštaba napravi ravnoteža: do sada je, naime, načelnika Generalštaba "davala Srbija", a od sada načelnik bi trebalo da bude "iz Crne Gore". Izgleda da bi Beograd pristao i na to da načelnik, umesto "Srbin iz Crne Gore", bude i Crnogorac, jednako uvažavan i u primorju i u brdima, pa makar se u svemu i ne pridržavao beogradske politike.

Načelnici Generalštaba: Života Panić, Momčilo Perišić, Dragoljub Ojdanić, Nebojša Pavković i Branko Krga – svi su bili predstavnici Srbije, po nacionalnosti Srbi. Da bi se zadovoljio princip "ravnopravnosti", Crnogorcima je pripadalo mesto ministra odbrane, pa su se na mestu ministra nalazili, redom: Pavle Bulatović, Slobodan Krapović i Velimir Radojević. Pri tome,

¹⁷ Ljiljana Milisavljević: "Voli Dunav", *Politika*, 16. 1. 2005.

¹⁸ *Večernje novosti*, 6. 12. 2004. (Sem toga, i čaršijskim su nagađanjima cirkulisala ta imena.)

¹⁹ *Nedeljni tlegraf*, 16. 6. 2004.

navedana tri ministra su bili "Srbi iz Crne Gore" a ne Crnogorci. Nakon NATO intervencije ministar odbrane bio je general armije Dragoljub Ojdanić, a načelnik Generalštaba general-pukovnik Nebojša Pavković, obojica Srbi. Sve dok je trajala SR Jugoslavija (možda čak i do polovine 2004), Ministarstvo odbrane je, kao puki servis za logističku podršku, samo opsluživalo Generalštab.

Kada se SR Jugoslavija transformisala u državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, Srbiji su pripala oba prva mesta (uz podršku Podgorice) u rukovođenju i komandovanju oružanim snagama Državne zajednice. Ministar odbrane bio je Boris Tadić, a načelnik Generalštaba Branko Krga. Nakon inkorporiranja Generalštaba u Ministarstvo odbrane, Generalštab je formalno postao samo njegov "stručni organ". Borisa Tadića je zamenio srpski kadar, Prvoslav Davinić, koji, po svemu sudeći, nije ispunio očekivanja nacionalističke centrale u Beogradu, pa je zato neizvestan njegov položaj.

Navedeni podaci govore da se Beograd ne želi odreći svog monopolskog uticaja na vojsku. Nepoznati Dragan Paskaš, poreklom Ličanin, sigurno će dati i vlastiti pečat reformi vojske i odbrane. Međutim, imajući u vidu da nema osnovnih pretpostavki za suštinski preobražaj, može se očekivati da će se reforma vojske odvijati po dosadašnjoj recepturi. Za konzervativne političke snage koje preovlađuju na političkoj sceni Srbije, reforma je gotovo marginalna stvar. Sa njihove tačke gledišta, bitno je u kojoj će meri novi načelnik Generalštaba uspeti da Vojsku održi kao "jedinstvenu, jaku organizaciju", jer, ako se Vojska odupre "mnogim pokušajima njenog razbijanja", odnosno, "nasrtaja na nju", kako naglašava penzionisani general Milen Simić, manja je mogućnost "daljnog drobljenja srpskog nacionalnog prostora".²⁰

Međutim, neizvesno je da li se general Dragan Paskaš uklapa u tu "rodoljubnu" šemu, mada se u neformalnim krugovima ističe njegovo "srpstvo" i "pravoslavlje". Pri tome, objektivno su minimalne šanse da učini pomak na tragu "reformi u glavama" oficirskog kadra.

Beogradski vojni analitičari²¹ smatraju da će novi načelnik Generalštaba Vojske SCG "nastaviti reforme vojske". Neki od njih tvrde da "reforma ne zavisi u najvećoj meri od načelnika Generalštaba, nego od državnog rukovodstva", dok drugi smatraju da "novi načelnik nema izbora. Jednom započeta reforma Vojske se mora nastaviti, samo je pitanje koliko će ona biti duboko i kvalitetno sprovedena". Treći smatraju da Paskaš može i "da ubrza reforme", a četvrti ističu da je novi načelnik, kao "mlad čovek upravo zbog reforme i doveden na to mesto". Reforma vojske, manje više na isti način, može dovesti do rapidnog

²⁰ U svojim tekstovima i usmenim javnim nastupima, tu tezu vema rado varira ortodoksn srpski nacionalista, penzionisani general dr Radovan Radinović, koji i nadalje, kao "nesporan autoritet u vojnoj nauci", drži profesuru u vojnim školama najvišeg ranga.

²¹ Zoran Dragišić, Aleksandar Radić, Milorad Timotić i Filip Švarn; *Danas*, 27. 12. 2004, u rubrici "Pitanje – odgovor".

slabljenja vojske, ne samo u materijalnom pogledu, već sa dubljim posledicama po državu i društvo.

Neuspešna reforma vojske

General Branko Krga je sredinom 2004. godine je izjavio da će "usvajanje Strategije odbrane SCG, koje se može uskoro očekivati, širom otvoriti vrata daljoj reorganizaciji i transformaciji vojske SCG. Savet ministara je već usvojio Uredbu o Fondu za reformu VSCG, a nacrti Zakona o vojnoj industriji i Zakona o mirovnim operacijama ušli su u proceduru verifikacije. To su krupni pomaci u reformi, jer kada ti dokumenti budu imali pravnu snagu, biće realizovane celokupne reforme Vojske SCG."

B. Krga je takođe izjavio da "Generalštab nije čekao na usvajanje tih dokumenata, već je u okviru svoje nadležnosti pokrenuo krupne promene na taktičkom nivou, koje obuhvataju, na primer, rasformiranje 21 jedinice ranga puka i brigada, sa osnovnim ciljem racionalnog angažovanja ljudskih i materijalnih resursa."²²

Iako takva objašnjenja karakterišu sve Krgine intervju koje je dao tokom 2004. godine (dobrim delom i u izjavama ministra odbrane Prvoslava Davinića), reč je o svođenju reforme na redukovanje brojne veličine armije, na reorganizaciju na taktičkoj ravni i na tehnički aspekt. Iz citiranog stava takođe se vidi da se reforma sistema odbrane, i reforma celog sektora bezbednosti (o čemu se zvanično malo govori) fokusira samo na promene u vojnoj organizaciji.²³ Suštinska transformacija vojske, međutim, nije moguća bez transformacije države i društva, pre svega, ekonomske, političke i pravne.

Reforma Vojske, sistema odbrane i sektora bezbednosti je tokom 2004. godine bila suočena sa nedostakom osnovnih pretpostavki. To znači da politička i vojna elita SCG nisu spremne da temeljno transformišu Vojsku, a time ni sistem odbrane i sektor bezbednosti državne zajednice.

To bi podrazumevalo da civilna vlast jasno definiše: a) cilj i kvalitet reforme; b) program reforme c) ljudski potencijal i materijalne resurse d) metod reforme e) vreme trajanja f) troškove reforme. Osim toga, reforma zahteva i pravljenje ratnog salda: a) zašto je vojska ratovala b) za koje strateške političke i ratne ciljeve; c) kakvi su zločini počinjeni d) ljudski i materijalni gubici u ratovima

To je teško bilo očekivati od režima Slobodana Miloševića, jer je direktno bio involviran u raspad Jugoslavije i armije²⁴. Međutim, ni nova vlast, nije

²² *Nedeljni telegraf*, 16. 6. 2004. godine; intervju B. Krga.

²³ Zoran Vučinić: "Nužne celovite promene", *Politika*, 18. 5. 2004.

²⁴ S. Sikavica: "Vojska Jugoslavije u funkciji ratne i mirnodopske zloupotrebe", u "U trouglu državne sile", str. 15; Helsinški odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2001.

sprema na takav iskorak. Vojislav Koštunica, kao predsednik savezne države, nastavio je politiku svog prethodnika, naročito kada je u pitanju rukovođenje i komandovanje oružanim snagama i tajnim službama.

S obzirom da je Beograd od nastanka SRJ držao monopol nad oružanom silom, Vojislav Koštunica je, i u ulozi premijera Srbije, nezaobilazna figura u svakoj ozbiljnoj analizi vojske. Poput S. Miloševića, i V. Koštunica je i u 2004. godini igrao na dva koloseka: pod pritiskom međunarodne zajednice, javno se opredeljavao za procese koji vode ka Evropi (što je podrazumevalo i profesionalizaciju i "demokratsku i civilnu kontrolu" Vojske) i za ispunjavanje međunarodnih obaveza (uključujući i saradnju sa Tribunalom)²⁵; dok je na drugoj strani i dalje radio na revitalizaciji velikosrpskog projekta.²⁶

Takva strategija Beograda zahteva "jaku vojsku". Šef Koordinacionog centra za jug Srbije, Nebojša Čović je sredinom novembra 2004. pred tv kamerama potrebu za "jakom vojskom" obrazložio: "Srbija mora da ima ozbiljnu vojsku, ne kao pretnju, nego kao argument u diplomatiji". Pri tome se njena tehnička inferiornost, čak i u odnosu na većinu vojski iz susednih država, po mišljenju vodećih nacionalnih vojnih eksperata,²⁷ može kompenzirati brojnošću armije i "kvalitetom srpskog ratnika". To je svakako jedan od razloga za veoma sporo smanjivanje glomazne armije državne zajednice, čije je brojno stanje 78.000, još od početkom 2003. godine.

Zagovornicima teze o "jakoj nacionalnoj vojsci" u 2004. išli su u prilog sve zaoštreniji odnosi između Srbije i Crne Gore, koju Beograd želi da zadrži u Državnoj zajednici,²⁸ kao i martovski događaji na Kosovu i razbuktavanje krize na jugu Srbije.

Protivnici reforme vojske ističu da je "vojska VJ nadmudrila NATO generale, koji joj to ne mogu oprostiti, te uz pomoć svojih marioneta, uveliko rade na njenom razbijanju". Zbog toga "sve generale, koji su zaslužili da ih ova zemlja slavi kao heroje u odbranu Kosmeta i njene cele teritorije, šalju u Hag, kao ovejane zločince da "tamo pokažu da nisu krivi"". Pribegavanje teoriji zavere u objašnjenju debakla na Kosovu, kao i u Bosni, srpski nacionalisti pokušavaju da racionalizuju očigledni poraz tako što javnostii nude objašnjenja kao što su "da nam se sve to dešava jer se SCG nalazi na najpovoljnijem geostrateškom terenu u svetu", te da je "naš prostor nebeska i zemaljska raskrsnica puteva, kojim su vekovima prolazile razne vojske, uglavnom neprijateljske, što je doprinelo da se razvije veliki otpor prema neprijatelju".²⁹

²⁵ V. Koštunica: "Jači smo nego ikada", *Danas*, 22. 11. 2004; "Koštunica nije voljan da uhapsi optužene", *Danas*, 24. 11. 2004. prema agencijama Beta i Sense; "Vlada Srbije pred najozbiljnijim ispitom", redakcijski komentar, *Danas*, 26. 11. 2004.

²⁶ L. Perović: "Povratak drumskih razbojnika", *Danas* 13. 8. 2004; Milutin Mitrović: "Sve je isto samo beda raste", *Republika* 1-31. 12. 2004.

²⁷ Radovan Radinović, Boško Todorović, Ljubiša Stojimirović, Milen Simić, Milovan Drecun, Mile Bjelajac, Dragan Simeunović...

²⁸ Zoran Šami: "SCG jedino rešenje", *Politika*, 29. 8. 2004.

²⁹ *Ogledalo*, "Odlazak generala", 16. 2. 2005. godine.

Najave ministra P. Davinića da će na "našoj teritoriji biti stacionirane NATO baze", te da će biti "odbrambeni kišobran", konzervativni blok tvrdi da "Ameriku i NATO ne interesuju vojne baze na teritoriji naše zemlje iz kojih bi polazile u ratnički pohod na istok, ali ih interesuje da ne bude vojske koja bi u bilo kojoj situaciji mogla da bude remetilački faktor u praktičnoj primeni njihove strategije". Zbog toga, oni tvrde, "vojsci sleduje potpuna marginalizacija i svođenje na beznačajnu protokolarnu veličinu" koja će s vremenom na vreme moći da "izdvoji po neku hiljadu vojnika za okupacione snage"³⁰

Protivnici reformi sve dosadašnje zahvate u vojsci (pre svega u pogledu brojčanog stanja), a posebno subordinaciju Generalštaba Ministarstvu odbrane, vide kao isključivo strani diktat, jer kako kažu "skoro je sigurno da su model tumbanja vojske izradili strani generali i oficiri, jer apartčicima u Ministarstvu, uključujući i ministra, nije jasno ni šta je bataljon, a kamoli kopnene ili operativne snage, a naše generale i oficire su ignorisali".³¹

Reforma Vojske se i u 2004. godini odvijala u krajnje skućenim okvirima, ali su generali skromne domašaje preobražaja odbrambenog sistema SCG, baš kao i prethodnih godina, predstavljali ka "veliki uspeh". Protivnici reforme su i te skromne rezultate doživeli kao "završni proces marginalizacije vojske" zbog čega će "država biti kao kuća sa neograđenim dvorištem".³²

Strategija odbrane

Opšta strategijska platforma u normalnim državama definiše okvir u kojem se koncipira bezbednosna arhitektura države i društva.³³ To podrazumeva i načelne postavke o odbrambenom sistemu, o mestu i ulozi oružanih snaga u tom sistemu, prvenstveno o mestu i ulozi armije koja po pravilu biva okosnicom snaga pod oružjem.

Pre usvajanja strategije, takva načela bezbednosti države i društva razmatraju se i na raznim stručnim i naučnim nivoima, uz određeno uključivanje i laičke javnosti, nakon čega se strategija šalje u parlament na usvajanje kao "strategija nacionalne bezbednosti".³⁴ Prema teoriji ratne veštine,

³⁰ *Ogledalo*, "Veliko tumbanje vojske", 16. 2. 2005. godine.

³¹ Isto.

³² Isto.

³³ Dr Sreten Čupić: "Javno o strateškoj platformi", *Politika*, 1. 4. 2003.

³⁴ Oznaka "nacionalna" u nazivu "strategija nacionalne bezbednosti" u razvijenim demokratijama ima političko značenje, dok u slučaju Državne zajednice Srbija i Crna Gora, jednako kao i u državama nastalim na tlu socijalističke Jugoslavije, oznaka "nacionalni" u pomenutom nazivu "strategija nacionalne bezbednosti" ima prizvuk – etničkog značenja, zbog čega taj naziv možda i nije najprimereniji za naše prilike; možda bi u konkretnim domaćim prilikama najviše odgovarao naziv – državna strategija bezbednosti.

"strategija nacionalne bezbednosti" je "najstariji", odnosno najopštiji dokument u hijerarhiji strategijsko-doktrinarne dokumentacije.³⁵

Takav postupak nije primenjen u državnoj zajednici Srbija i Crna Gora, jer je ta država u procesu raspada, što je bio i slučaj sa SRJ, koja se formalno održavala kao celina pod pritiskom Vojske Jugoslavije. To je jedan od bitnih razloga što SRJ, a kasnije i Državna zajednica Srbija i Crna Gora nisu imale strategiju nacionalne bezbednosti, strategiju odbrane i vojnu doktrinu

Međutim, i SRJ i sada Državna zajednica Srbija i Crna Gora imaju i Zakon o Vojski Jugoslavije, odnosno Vojski Srbije i Crne Gore, i Zakon o odbrani, i prateću regulativu. Boris Tadić je u ulozi ministra odbrane govorio da mi "50 godina nismo imali" potrebne dokumente, što nije sasvim tačno³⁶. U bivšoj Jugoslaviji "na snazi" je bila Strategija oružane borbe (za koju, doduše, domaći eksperti drže da je "saznajno-metodološki nekorektno iskonstruisan pojam" i da je "kao takva prevaziđena"³⁷), dok su konceptijska načela opštenarodne odbrane i društvene samozaštite bila data uglavnom u programskim dokumentima Saveza komunista i u ustavnoj regulativi onoga vremena. Osim toga, sredinom devedesetih *Institut za ratne veštine*³⁸ je koncipirao jednu verziju vojne doktrine koja nikada nije objavljena u javnosti. Tek krajem devedesetih, nakon "briljantne pobeđe nad snagama NATO agresora", u opticaj je puštena priča o tzv. Milošević – Pavkovićevoj vojnoj doktrini, koja je ostala samo na nivou propagande.

Nacrt strategije odbrane

Budući da temeljno reformisanje Vojske i sistema odbrane nije moglo ni da počne bez pomenutih dokumenata, o strategiji se u vojnim krugovima načelno počelo razgovarati odmah nakon što je general Pavković prihvatio novog predsednika Vojislava Koštunicu. Još konkretnije se počelo govoriti nakon što je B. Krga postavljen za načelnika Generalštaba. Međutim, o novoj strategiji ozbiljnije se počelo govoriti tek nakon donošenja Ustavne povelje.

Generalštab i Ministarstvo odbrane već su imali pripremljen ekspertski tim koji je počeo rad na izradi strategiji. Septembra 2003. godine generali su

³⁵ Dr Radosav Šuljagić: Zasnivanje teorije ratne veštine u Srbiji", *Novi glasnik* br. 3, juli – august 1993, str. 87 – 94. u izdanju Novinsko-izdavačkog centra "Vojska".

Dr Božidar Forca: "Šta posle dana D", *Vojska*, 9. 12. 2004.

Dr Radovan Radinović: "Reč je o rasformiranju, a ne o reformisanju", *Svedok*, 19. 8. 2003.

³⁶ Dr Mitar Kovač: "Teorijske osnove doktrinarnih dokumenta SRJ o oblasti odbrane" stručni rad izložen na Simpozijumu o vojnoj nauci, održan krajem 2001. u Školi nacionalne odbrane.

³⁷ Mr Božidar Forca: "Prilog vojnoj doktrini", *Novi glasnik*, januar – mart 2003. str. 6.

³⁸ Nekoliko puta je ta institucija menjala ime, na primer, nekada se zvala Centar za studije istrategijska istraživanja u okviru Centra visokih vojnih škola.

"stručnoj javnosti" ponudili prvu verziju Nacrta tog dokumenta, koji nije imao usaglašen naziv. Jedni su ga zvali "strategijom nacionalne bezbednosti", drugi "nacionalnom strategijom", treći "strategijom odbrane", četvrti "strategijom odbrane i bezbednosti".³⁹ Mada se u Ustavnoj povelji pominje "strategija odbrane"⁴⁰, ta terminološka zbrka može se objasniti i, u suštini, državnim provizorijem, što Državna zajednica SCG jeste.

To je bio povod da se stratezi "patriotskog bloka" obruše na pisce Povelje, na Ministarstvo odbrane, odnosno na sve institucije i pojedince, koji su se držali zapadnih standarda. Radovan Radinović, jedan od najuticajnijih vojnih stratega, rekao je da "oni koji su formulisali" tekst o "nadležnostima državne zajednice i pitanjima bezbednosti u Ustavnoj povelji ništa ne znaju o odbrani i vojsci", odnosno da su verovatno polazili od toga da nema ni i u samoj Povelji, te da su time "posejali seme novih razdora". On navodi da se to "može videti u stavu o strategiji nacionalne odbrane i iz odredaba o ulozi Ministarstva odbrane i Generalštaba. Tamo se Generalštab uopšte ne spominje, nego samo ministarstvo odbrane (...)"⁴¹

Miroslav Lazanski, još jedan vojni analitičar, je piscima Strategije ponudio vlastite "dobre usluge" i ukazao na da je "(...) Ministar Davinić rekao da se nova bezbednosna politika SCG zasniva na pretpostavkama da više neće biti svetskih ratova i da će u skladu sa tim biti koncipirani RV i PVO. Mali savet onima koji pišu Strategiju naše odbrane i odlučuju o bezbednosnoj politici SCG jeste da se ona ne sme zasnivati na pretpostavkama i da svaka normalna zemlja politiku svoje odbrane i bezbednosti planira, zasniva i dimenzionira pre svega na potencijalima bezbednosnih izazova u svom neposrednom okruženju. Iako je u NATO, Slovenija u svojoj Strategiji odbrane predviđa oružanu odbranu svoje teritorije u regionalnom konfliktu."⁴²

Reakcije na strategiju ukazuju da još uvek preovlađuje militantni pristup. Jedni su za to da se Generalštabu vrati dominantna pozicija u odnosu na Ministarstvo odbrane. To bi značilo da bi Generalštab zadržao monopol odlučivanja o svim bitnim pitanjima odbrane i vojne organizacije i da bi time izmicao svakoj demokratskoj kontroli. Drugi smatraju da Nacrt strategije odbrane treba da se osloni na oružanu silu koja bi uvek bila spremna za neprijateljske povode iz neposrednog okruženja.

S druge strane, ministar Davinić je isticao vrednosti ovog strateškog dokumenta. To je i razumljivo, jer su autori Nacrta strategije odbrane⁴³ stručnjaci iz Ministarstva i Generalštaba. Ministar Davinić je tim povodom izjavio: "(...) Tačno je da se o reformi govori još od oktobra 2000, ali smo izgubili

³⁹ S. Sikavica: "Strategija nacionalne (ne)sigurnosti", *Ekonomist magazin*, 19. 1. 2004.

⁴⁰ Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora, čl. 55, stav 2.

⁴¹ Radovan Radinović, intervju *Svedoku*, 19. 8. 2003.

⁴² Miroslav Lazanski: "Tržište i armija", *Politika*, 22. 9. 2004.

⁴³ Kolegijum ministra odbrane veoma je glatko propustio Nacrt odbrane strategije kroz svoje "filtere" i poslao ga u dalju proceduru 7. 5. 2004; *Vojska*, 13. 5. 2004.

mного vremena na dogovore u vezi sa konstituisanjem državne zajednice. Ona je *de facto* stvorena pre malo više od godinu dana, i tek od tada imamo odgovore na neka ključna pitanja, kao što su da li ćemo imati jednu ili dve države, jednu ili dve vojske, itd. Od kada je to rešeno, u aprilu ili maju prošle godine, učinjeno je nekoliko stvari. Najpre, počeli smo raspravu o našim krajnjim ciljevima i prevladala je ideja da ipak treba da uđemo u evroatlantske integracije. Istovremeno smo povelj raspravu o izazovima našoj nacionalnoj bezbednosti i došli do zaključka da nama ne pretila opasnost od nekog velikog rata, pa čak ni od regionalnog sukoba, nego od terorizma i organizovanog kriminala (...). To znači da armija koju smo gradili tokom hladnog rata više ne odgovara našim potrebama, znači potrebno je sprovesti reforme (...). On dalje kaže: "Naša Strategija odbrane, koja odražava konkretne rezultate ovih razmišljanja, skoro je završena, i uskoro treba da uđe u proceduru u saveznom parlamentu, čim se konstituiše odbor za nacionalnu bezbednost."⁴⁴

Pokušaj manipulacije sa Nacrtom Strategije

Ne može se nikako zanemariti činjenica u analizi vojnih pitanja da disolucija bivše Jugoslavije još nije završena, ili da je odnos Srbije i Crne Gore još uvek podložen promenama. To ima ključni uticaj i na donošenje odluka od strateškog značaja, u koju spada i definisanje vojne doktrine. Ministar Davinić bi morao biti svestan svih manjkavosti Ustavne povelje, posebno u odnosu na Vojsku i odbranu. Naime, Povelja je veoma nedorečena u odnosu na sve ključne dokumente kada je vojska u pitanju.⁴⁵ U Povelji su izostale reperne tačke bitne za Strategiju odbrane, kao što su, na primer, tačan izgled unije, njena površina, granice, demografska slika, i slično.⁴⁶ To dodatno objašnjava zašto Strategija nije mogla biti ranije definisana.

Strategija odbrane koja je pripremana i usvojena u državnoj zajednici nije mogla da odgovori na ta pitanja, osim da ponudi virtuelne odgovore. Osim političara i generala, i neki vojni eksperti⁴⁷ maksimalno su se trudili da objasne kako Strategija "nije nastala kao proizvoljan produkt vladajuće garniture". Strategija je, može se reći, rezultat veoma nategnutih pregovora između dve članice sa glavnim ciljem, bar kada je Beograd u pitanju, da bude važno vezivno tkivo za održavanje državne zajednice.

⁴⁴ Prvoslav Davinić: intervju nedeljniku *Vreme*, 15. 4. 2004.

⁴⁵ Ustavna povelja je usvojena na odvojenim sednicama Veća građana i Veća republika Savezne skupštine, održanih u isto vreme, 4. 2. 2003.

⁴⁶ Krajnje je neizvestan odnos između država članica; nasuprot Davinićevoj tvrdnji, vrlo je izvesno da će umesto jedne biti dve države, umesto jedne, dve vojske, i u tako radikalno promenjenim uslovima strategija odbrane koja tek što nije bila usvojena nije mogla biti funkcionalna.

⁴⁷ Na primer, pukovnik dr Božidar Forca u ogledu "Šta posle dana D", objavljenom u nedeljniku *Vojska*, 9. 12. 2004.

Dok je beogradska vojnopolitička elita, naročito njen ekspertski deo iz Generalštaba i Ministarstva odbrane, tokom proleća 2004. najavljivala Strategiju, kao glavni preduslov za reformu vojno-bezbednosnog sektora, podgorički politički establišment zahtevao je od Svetozara Marovića, predsednika državne zajednice, da se Nacrt strategije odbrane povuče SA dnevnog reda zasedanja Skupštine zakazanog za 15. jun 2004. godine – zbog jedne nedopustive odrednice u predlogu tog dokumenta o (zlo)upotrebi Vojske Srbije i Crne Gore.⁴⁸ Sporna odredba u Nacrtu odnosi se na definiciju da bezbednost državne zajednice Srbija i Crna Gora može biti ugrožena i "oružanom pobunom, kao specifičnim oblikom oružanog sukoba, motivisanom secesijom države članice". To znači da bi Vojska SCG bila upotrebljena kao "nosilac oružanog suprotstavljanja" tom "vidu ugrožavanja bezbednosti" državne zajednice.⁴⁹

Svetozar Marović je uvažio crnogorski protest, pri čemu je rečeno da se Nacrt neće stavljati u skupštinsku proceduru sve dok se iz dokumenta ne izbaci sporna odredba, ili dok se ne preformuliše na način da bude prihvatljiva i za Crnogorce. Beogradski mediji jedva da su registrovali ovaj "potres" u Podgorici. Ta odrednica neodoljivo je podsećala na vreme S. Miloševića kada je zloupotrebom Vojske nastojao da disciplinuje Crnu Goru, u čemu su posebnu ulogu imali vazduhoplovci sa aerodroma u Golubovcima i Sedmi bataljon vojne policije. Očigledno je da je sporna formulacija u nacrtu Strategije imala za cilj da Vojska SCG spreči osamostaljenje Crne Gore.

Informativni biro Generalštaba je na optužbe Podgorice odgovorio jednim nemuštim saopštenjem⁵⁰, a načelnik Vojnog kabineta predsednika državne zajednice general-major Ljubiša Jokić saopštio je da je ceo nesporazum nastao "usled greške prilikom prekucavanja teksta Nacrta strategije odbrane".⁵¹ Budući da je Nacrt sa takvim podmetanjem verifikovan i na sednicama Vrhovnog saveta odbrane i Saveta ministara Državne zajednice, ova manipulacija samo je još više oštetila rejting ovih institucija.

Crnogorska Uprava za odbranu predstavila je početkom marta 2005. godine vlastiti program razvoja sistema odbrane Crne Gore, koji predviđa postojanje crnogorske vojske. Načelnik uprave Borislav Lalević je izjavio da su programom, kao osnovni elementi odbrane, predviđene institucije države Crne Gore, Vojska Crne Gore i civilna odbrana. On je objasio da Program polazi od ocene da "Crnoj Gori ne prete vojni izazovi i opasnosti, pa da stoga svoj sistem odbrane treba da prilagodi borbi protiv terorizma i organizovanog kriminala, kao i da odgovori na elementarne nepogode i industrijske nesreće". On je

⁴⁸ "Oprostite, ako vas bombardujemo", intervju Blagoja Grahovca podgoričkom *Monitoru* 18. 6. 2004; "Ilija Despotović: "Odbrana odbrane", S. Sikavica: "Reforma strategije"- *Ekonomist magazin*, 28. 6. 2004.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ Isto.

takođe najavio da "vojni kontigent u Crnoj Gori treba smanjivati do 2010. godine u odnosu na ukupan broj stanovnika, kako bi broj profesionalnih vojnika bio doveden do cifre od 600 do 1100 vojnika".⁵²

Konačna verzija Strategije

Skupština državne zajednice Srbija i Crna Gora je na sednici 18. novembra 2004. godine usvojila *Strategiju odbrane*.⁵³ Dokument sa samo 3,5 stranice formata A4, u suštini je veliko razočaranje, pogotovo kada se ima u vidu njegova medijska najava.

Strategiju čini Uvod, šest poglavlja i Završne odredbe. U Uvodu se navodi da Strategija, osim onog što piše u *Ustavnoj povelji*, izražava "interes i mogućnosti država članica i Srbije i Crne Gore", zatim "tendenciju u međunarodnim bezbednosnim integracijama" i da "odgovora na savremene izazove, rizike i pretnje bezbednosti", te da proizlazi iz "novih odnosa među državama članicama i demokratskih procesa u njima, kao i njihovog nastojanja da se prilagode globalnim odnosima u svetu".⁵⁴ Međutim, iz teksta celog dokumenta ne može se tačno saznati na koje su to "nove odnose" među državama članicama pisci dokumenta mislili, zatim, kako se ti odnosi odražavaju na bezbednost Državne zajednice i kakav je strateški odgovor na njih imao odbrambeni sistem.

U drugom uvodnom paragrafu izraženo je "opredeljenje" državne zajednice "za članstvo u međunarodnim bezbednosnim strukturama", "prvenstveno Programu Partnerstvo za mir"⁵⁵. Izostavljeno je "opredeljenje za članstvo u NATO savezu", pa se stoga predviđa, ukoliko dođe do opredeljenja za članstvo u NATO, referendum, odnosno "demokratska volja građana". Ova formulacija krije otpor najkonzervativnijeg dela vojske, koji se protivi čak i Partnerstvu za mir, sa argumentom da bi to značilo da ćemo "ratovati sa Rusijom" (*Svedok*, R. Radinović).

U prvom poglavlju pod naslovom "Bezbednosno okruženje" – sa odeljcima "Globalna bezbednost", "Regionalna bezbednost" i "Bezbednost država članica i Srbije i Crne Gore" stoji sledeća formulacija: "Problemi evropske bezbednosti najizraženiji su u regionu Jugoistočne Evrope. Bezbednost regiona dodatno ugrožavaju nasledena nestabilnost i problemi u vezi sa tranzicijom".⁵⁶

⁵² *Večernje novosti*, 2. 3. 2005.

⁵³ Integralni tekst Strategije odbrane objavljen je kao separat i u nedeljniku *Vojska*, 2. 12. 2004.

⁵⁴ Strategija odbrane, stav prvi Uvoda.

⁵⁵ Isto, stav drugi Uvoda.

⁵⁶ Strategija odbrane poglavlje "Bezbednosno okruženje", odeljak 1.2. "Regionalna bezbednost".

Ova formulacija jasno govori o percepciji bezbednosti vojnog bloka, koji je inače i najodgovorniji za stanje u regionu. Oni su ravnomerno podelili odgovornost na ceo region. U tekstu prvog poglavlja stoji i sledeća formulacija: "Složeno geopolitičko i geostrateško okruženje država članica i Srbije i Crne Gore, kao posledica aktuelnih i potencijalnih kriza koje tek mogu da izbiju, u određenim okolnostima može nepovoljno da utiče na njihovu bezbednost, koju može da ugrozi i delovanje različitih negativnih unutrašnjih činilaca".⁵⁷

Krajnje je nejasno šta se podrazumeva pod geopolitičkim i geostrateškim okruženjem. Međutim, burne reakcije Crne Gore ukazuju da se to, pre svega, odnosi na stav da se: "Oružanom pobunom, kao specifičnim oblikom oružanog sukoba motivisanog neustavnom i nasilnom težnjom za promenom granica, može se ugroziti bezbednost država članica čije teritorije čine teritoriju Srbije i Crne Gore".⁵⁸

Pod formulacijom "vojni izazovi, rizici i pretnje" stoji i sledeće: "U odbrani od navedenih i drugih vojnih izazova, rizika i pretnji primenila bi se sila prema principima međunarodnog prava (...)", a "nosilac oružanog suprotstavljanja vojnim oblicima ugrožavanja bezbednosti Srbije i Crne Gore je Vojska Srbije i Crne Gore".⁵⁹

Pošto je Vojska samo "nosilac oružanog suprotstavljanja", ostalo je nedorečeno da li bi još neke oružane formacije učestvovala u "suprotstavljanju". Nema pomena oružanih snaga Državne zajednice.

U trećem poglavlju, gde su navedeni "vitalni bezbednosni interesi" Državne zajednice i članica, pojavljuje se jedan apsurd. Naime, u Strategiji odbrane Državne zajednice njen opstanak nije markiran kao vitalni interes te zajednice. Postavlja se pitanje da li Strategija odbrane državne zajednice Srbija i Crna Gora ima ikakvog smisla ako opstanak te zajednice nije naveden kao njen prioritetni bezbednosni interes.

U četvrtom poglavlju "Reagovanje na izazove, rizike i pretnje bezbednosti" stoji i sledeća formulacija "Sporovođenjem utvrđene politike Srbije i Crne Gore u oblasti odbrane, saglasno zajedničkoj politici i interesima država članica, reagovala se na izazove, rizike i pretnje".⁶⁰ S obzirom da politika odbrane Državne zajednice nije definisana, odnosno "utvrđena" ni u jednom zvaničnom dokumentu, ova formulacija nema nikakvo suštinsko značenje.

Iz mnoštva "osnovnih opredeljenja" izdvajamo dva: prvo, da su "Srbija i Crna Gora i države članice opredeljene da poštuju i ispunjavaju preuzete obaveze iz Dejtonskog mirovnog sporazuma"; i drugo, "odlučne su da dosledno poštuju Rezoluciju 1244. Saveta bezbednosti UN".⁶¹ Pozivanje na ova dva

⁵⁷ Isto, odeljak 1.3. "Bezbednost država članica i Srbije i Crne Gore".

⁵⁸ Isto, drugo poglavlje, odeljak 2.1. "Vojni izazovi, rizici i pretnje".

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Strategija odbrane, uvodni deo četvrtog poglavlja "Reagovanje na izazove, rizike i pretnje bezbednosti".

⁶¹ Isto, odeljak 4. 1. "Osnovna opredeljenja".

dokumenta ima, pre svega, za cilj očuvanje *status quo* i održavanje iluzije o ujedinjenju "srpskih zemalja".

Strategija, međutim, ne obavezuje države članice i Državnu zajednicu na poštovanje Rezolucije Saveta bezbednosti UN o saradnji sa Haškim tribunalom. To ne samo da odražava stav vojnog vrha prema Tribunalu, već istovremeno umanjuje vrednost tog dokumenta.

U "Završnim odredbama" stoji da je "Strategija odbrane osnova za reformu sistema odbrane i Vojske, periodično definisanje zajedničke politike odbrane i izradu doktrinarnih, normativnih i drugih dokumenata iz oblasti odbrane".⁶²

Sintagma "periodično definisanje zajedničke politike odbrane" jedna je od brojnih u dokumentu, koja iziskuje dodatno tumačenje. Možda ona postaje jasnija kada se uzme u obzir tzv. *Bela knjiga odbrane*, koju je najavio još Boris Tadić, kao ministar odbrane. Ona treba dodatno, prema najavama, da obrazloži strategijska načela.

Nesporno je da je Strategija krojena s velikim ambicijama. Između ostalog, u njoj su izražena mnoga načela koja *per definitionem* pripadaju strategiji nacionalne bezbednosti.⁶³ Nema sumnje da je to činjeno s određenim ciljem. Ne iznenađuje ni činjenica da u Strategiji odbrane nije rečeno ništa o bliskoj prošlosti, kao o jednom od važnih polazišta u koncipiranju tako važnog dokumenta.

Strategija ni u naznaci ne pominje pojedinca. Ta činjenica je tim važnija ako se uzme u obzir da je opšta tendencija u svetu da se država sve više pomera ka otvorenom društvu kao zajednici interesno povezanih građana⁶⁴. Pri tome pouzdana mera bezbednosti i države i društva postaje sigurnost građanina kao jedinice, i to bez obzira na njegovu nacionalnu, versku i rasnu pripadnost.

Tehničke mogućnosti vojske SCG

Opšta slika

Prema proceni nekih vojnih stručnjaka u Hrvatskoj, celokupna imovina kojom je raspolagala bivša Jugoslovenska narodna armija uoči raspada Jugoslavije, vredela je više od 70 milijardi US dolara. Hrvatska iz te procenjene sume traži još 10 milijardi američkih dolara.⁶⁵

⁶² Strategija odbrane, "Završne odredbe".

⁶³ Videti: dr Božidar Forca "O Strategiji odbrane državne zajednice Srbija i Crna Gora", *Vojska*, 9. 12. 2004.

⁶⁴ Dr Miroslav Hadžić: "Odrednice bezbednosti SR Jugoslavije", Centar za antiratnu akciju – Politički tim, Beograd, 2000.

⁶⁵ Podatak saopšten na Prvom programu RTS u Dnevniku u 19:30, 26. 2. 2005.

Početak 2004. godine beogradski mediji su objavili i "pozitivno protumačili" saopštenje Generalštaba VSCG o tome da će Vojska SCG tokom 2004. godine izbaciti iz upotrebe gomilu nepotrebne borbene tehnike iz svog ogromnog, a najvećim delom staromodnog i veoma izraubovanog arsenala, između ostalog i 210 tenkova T-55 i 300 topova i haubica raznih modela i kalibara.⁶⁶ Ovaj podatak je važan samo zato što ga je Generalštab prezentirao kao posebno dostignuće u kontekstu reforme Vojske.

Krajem januara 2004. godine sličnu vest su objavili Ministarstvo odbrane SCG i Generalštab. Naime, oni su obznanili da su u poznatom vojno-tehničkom opitnom centru kraj sela Nikinci nedaleko od Šapca "otvorili novu seriju uništavanja manje količine zastarelog lakog naoružanja, municije i druge borbene opreme"⁶⁷ i da je taj proces "podržala administracija SAD donacijom od oko 800 hiljada dolara". To je proizvelo brojne spekulacije među oficirima, političarima i vojnopolitičkim analitičarima o tome koliko bi se moglo zaraditi na borbenoj tehnici, koja se pojavila "kao višak", jer "bila bi velika šteta" ako bi, na primer, "tenkovi završili u livnicama" a "mogu se dobro unovčiti na međunarodnom tržištu oružja".

Te spekulacije su više izraz iluzije o nadmoćnom oružju JNA, jer realno ta zastarela gvozdurija nikoga više ne interesuje, čak ni siromašnije zemlje. Međutim, ta iluzija je došla do izražaja i u 2005. Brojni napisi u medijima rečito govore o tome, kao, na primer, u *Danasu* od 11. 02. 2005. stoji: "*Na prodaju više od 200 tenkova i 300. 000 pušaka*". Vojska inače poseduje samo tu, izraubovanu borbenu tehniku. U vojnim publikacijama⁶⁸ objavljen je, recimo, podatak da je krajem 2004. u 193. automobilsko-nastavnom centru u Beloj Crkvi u "aktivnoj eksploataciji" bilo i vozilo "Tam 4500" koje je proizvedeno još 1952. godine. Podatak, koji potiče iz istog izvora, je skoro neverovatan: u Centru za obuku pešadije u Zaječaru, na spisku naoružanja i opreme "jednog broja regruta"⁶⁹ i u 2004. godini (verovatno je i sada u upotrebi), kao sredstvo za obuku, nalazio se i ašovčić američke proizvodnje još iz 1944. godine.

Zastarelost borbene tehnike Vojske SCG je više nego očigledna. O tome govore i neke druge činjenice. U aprilu 2004. skoro sve dnevne novine u SCG prenele su dramatičnu izjavu komandanta Vazduhoplovnog korpusa, general-majora Vladimira Starčevića u kojoj stoji i sledeće:

"Trenutno stanje u našem Ratnom vazduhoplovstvu je, objektivno gledano, i bez preterivanja, alarmantno (...) To da li nam treba avijacija ja zaista nemam nikakvih dilema. Uoredimo, recimo, bezbednosne izazove Mađarske i

⁶⁶ Miroslav Lazanski: "Zbogom oružje", *Politika*, 9. 1. 2004.

⁶⁷ S. Sikavica: "Parada u Nikincima", *Ekonomist magazin*, 9. 2. 2004.

⁶⁸ *Vojska*, 13. 1. 2005; General-major Milan Šunjevarić, početkom 2004. načelnik Uprave za istraživanje, razvoj i proizvodnju napružanja i vojne opreme Ministarstva odbrane izjavio je 20. 1. 2004. godine, po agenciji Beta, da će vojna industrija SCG tokom 2004. zaraditi oko milion i po US dolara "na uništavanju viška naoružanja".

⁶⁹ Isto; nije se moglo saznati koliko vojnika se krije iza sintagme "jedan broj regruta".

naše zemlje. Oni su, naravno, manji nego naši, pogotovo kada se ima u vidu naše okruženje, situacija na jugu, Kosmetu (...) Međutim, Mađarska je ušla u NATO i već se vazduhoplovstvo oprema i modernizuje. Prema tome, svaka zemlja koja misli da bude partner Alijansi to ne može da bude bez savremenog i efikasnog ratnog vazduhoplovstva (...) Koja je najveća posledica svih muka kroz koje prolazimo u poslednjih 15 godina? Zbog restriktivnih uslova, mi smo iz godine u godinu smanjivali obim naleta naših pilota. Došlo je do vakuuma, odnosno do nedostatka iskustva letačkog kadra, jer mlađi nisu dovoljno obučeni da bi mogli kao letački rukovodioci, da naslede one čija se karijera završava. To je naša najveća nevolja danas (...)"⁷⁰

U isto vreme Vojska SCG oglasila je javnu prodaju tri transportna aviona *An-26*, tri mlazna transportna aviona *Jak-40*, osam transportnih helikoptera *Mi-8*, šest helikoptera *Gazela*. Osim toga, na prodaju su bili i jedan *Mig-21*, sedam *Orlova*, dva *G-4*, jedan *Jastreb* i jedan školski avion *Utoa-66*.⁷¹ Dakle, skoro cele dve "mešovite" eskadrile. Vojni analitičar Miroslav Lazanski je tim povodom pisao: "(...) Za Vojsku je to prilika da se liši tehnike koja je delom zastarela ili su joj potpuno istekli resursi, i da se pri tome i nešto zaradi (...)"⁷² U vezi s viškom te vazduhoplovne tehnike Lazanski je pomenuo i Muzej vazduhoplovstva u Surčinu, pa će reći i ovo:

"(...) Po broju tamo izloženih aviona i helikoptera postavka Muzeja jača je i kvalitetnija od svih ratnih vazduhoplovstava novih država bivše SFRJ, osim naravno SCG (...)"⁷³ Po nekim stručnim procenama generali JNA su Srbiji doneli u miraz između dve trećine i tri četvrtine celokupne borbene tehnike JNA. To je čak priznao i general Veljko Kadrijević.⁷⁴

Pomoćnik ministra odbrane, general-potpukovnik dr Ivan Đokić je na istu temu lamentirao ovako: "Letelice su toliko istrošene da treba da razmišljamo o nabavci novog borbenog aviona. Ipak, to je državno, a ne vojno pitanje (...)"⁷⁵

Komandant Korpusa PVO, general-major Mirko Tomović u intervjuu nedeljniku *Vojska* nije mogao da preskoči ratno podvižništvo formacije kojoj je na čelu: "(...) U ovom delu sveta jedini možemo da kažemo da smo našu organizaciju sistema PVO verifikovali i tokom ratnih dejstava 1999. godine (...)"⁷⁶ Dakako, da to ima jako malo veze sa stvarnošću bar iz dva razloga: prvo, sitem PVO (u ono vreme) Vojske Jugoslavije apsolutno je bio nemoćan u odnosu na raketnu i vazduhoplovnu tehniku NATO protiv koje se u "ratnim

⁷⁰ *Vojska*, 8. 4. 2004.

⁷¹ *Politika*, 25. 4. 2004.

⁷² M. Lazanski: "Prilika za privatnike", *Politika*, 25. 4. 2004.

⁷³ Isto.

⁷⁴ V. Kadrijević "Moje viđenje raspada", naročito str. 133-134, 141-142, 148-165.

⁷⁵ General dr Ivan Đokić: intervju *Večernjim novostima*, 29. 11. 2004.

⁷⁶ General Mirko Tomović: intervju nedeljniku *Vojska*, 12. 8. 2004.

dejtstvima" Tomovićev "sistem PVO" "verifikovao"; drugo, u tim je dejtstvima taj sistem PVO uništen skoro do neprepoznatljivosti.

Budući da se u uslovima privrede Državne zajednice teško može revitalizovati zastarela i preko svake mere izraubovana tehnika (i *Migovi-29* nasilno su prizemljeni u aprilu 2004) u Korpusu PVO, general je ponudio alternativu: "Možda treba rentirati avione, uzeti ih na lizing (...) Suština je u tome da zadržimo pilote u trenaži i da ne izgubimo kontinuitet u obuci. Jer, odlaskom nadzvučne avijacije i pilota mi smo gotovi, gubimo primat (...)"⁷⁷ Priča se ponovila i na analizi obuke u ta dva korpusa koji su ranije predstavljali elitne formacije Vojske Jugoslavije, odnosno Vojske SCG, još preciznije – bili su elitno jezgro njenih profesionalnih sastava.⁷⁸

Tehnička opremljenost Vojske SCG, kako pokazuju navedeni primeri, sada je na vrlo niskom nivou. Toga su svesni i vojni i politički stratezi, pa stoga na sve načine, plašeci se da Srbija izgubi primat "najrespektabilnije vojne sile u regionu", nastoje da uspore smanjenje brojnog stanja Vojske SCG. Time održavaju zabludu da se brojnošću oružane sile i "kvalitetom" njenih ratnika može kompenzirati tehnička inferiornost.⁷⁹ Ta iluzija je ipak neodrživa. To donekle objašnjava i seriju ubistava u Vojsci krajem 2004. i početkom 2005. godine, te njenog nezaustavljivog pada podrške kod građana.

Sve dok u Vojsci, prvenstveno u njenom profesionalnom sastavu, ne prevlada svest o zločinačkoj ulozi i zloupotrebi JNA, male su šanse da vojni organizam prođe kroz katarzu i da se suštinski reformiše, bez obzira na tehničku opremljenost. Da to nije na pomolu pokazuje i mišljenje Ljubiše Stojimirovića, jednog od najboljih generala koje je Srbija ikada imala:

"Model jugoslovenskog razoružanja' trajao je pet godina, od 1991. godine - 'Blitzkriega' u Sloveniji, do 1995. godine - Dejtonske mirovne konferencije. Krvavi model 'razoružanja jugoslovenskih naroda', da bi se došlo do novih nacionalnih ili građanskih država i novih vojski, za balkanske narode i Evropu ostaje jedna od najtragičnijih i najsurovijih istorijskih opomena! Da je iko mogao da predvidi 'put kojim niko ne ide' najbolje je bilo umesto 'naoružanog naroda' imati goloruke građane."⁸⁰

Dislokacija vojne tehnike iz Crne Gore u Srbiju

U septembru 2003. godine, general Blagoje Grahovac, u to vreme savetnik za vojna pitanja predsednika SCG Svetozara Marovića, ušao je u oštru polemiku sa tadašnjim ministrom odbrane Borisom Tadićem i njegovim saradnicima. Prema izveštavanju crnogorskih medija, zbog toga što je

⁷⁷ Isto; Napomena: iz teksta se ne vidi s kim se poredi PVO SCG kad general govori o primatu, verovatno misli na armije država nastalih na tlu bivše Jugoslavije.

⁷⁸ S. Marković: "Borba za opstanak", *Vojska*, 10. 2. 2005.

⁷⁹ O tome će biti više reči u posebnom odeljku ovog rada.

⁸⁰ Penzionisani general Lj. Stojimirović: "Put kojim niko ne ide", *Vojska*, 26. 2. 2004.

Ministarstvo odbrane nameravalo da "direktnom pogodbom proda ratne brodove i raketne sisteme jednoj bliskoistočnoj zemlji".⁸¹ Ministarstvo je odmah demantiralo ove tvrdnje, navodeći da je odluku o prodaji "viška plovniha borbenih objekata" doneo Tadićev prethodnik, Velimir Radojević.

Dodatna senka na tu polemiku pala je nakon obelodanjivanja da su u te "mutne poslove", još za vreme mandata Velimira Radojevića umešani i neki generali koji su se "proslavili" i u aferi "Orao", to jest u prodaju oružja Sadamu Huseinu. Za SCG i vojsku ta afera je imala veoma negativne posledice, jer je izbila u trenutku kada su SAD ulazile u završnu fazu obračuna sa Huseinom.

Prodaja ratnih brodova je stornirana dok se ne donese zakon o imovini državne zajednice. To će svakako i dalje biti predmet rasprava o tome kome treba da pripadnu sredstva od prodaje oko 50 vojnih plovniha objekata Ratne mornarice VSCG, koja je redukovana na jedan korpus. Blagoje Grahovac smatra da bi najracionalnije bilo da se RM svede na obalsku stražu sa samo nekoliko patrolnih čamaca.

Polovinom leta 2004. godine, nakon što je rasformiran 60. Samostalni raketni puk PVO, koji je do tada bio stacioniran na crnogorskoj teritoriji⁸², usledila je žestoka kritika koju je pokrenula crnogorska strana. Ton toj raspravi dao je Blagoje Grahovac koji je, sada u ulozi savetnika za vojna pitanja predsednika crnogorskog parlamenta Ranka Krivokapića, optužio komandnu strukturu Vojske SCG da "pod maskom reformi" otuđuje imovinu koja pripada Crnoj Gori.

Međutim, Ministarstvo odbrane je opet "odlučno odbacilo" generalove optužbe kao neosnovane, tvrdeći još da "predmetna operacija" nije bila ništa drugo nego deo reorganizacije Vojske, koja je tada, u nedostatku doktrinarne dokumentacije, zakonske regulative, celovitog programa transformisanja, napokon i novca za ozbiljnije poduhvate na tom polju bila jedino moguća na tragu reforme vojne organizacije.

U saopštenju Ministarstva takođe je stajalo da "organizacijsko-mobilizacijskim promenama u svojim sastavima Vojska SCG nastoji da obezbedi efikasniji i racionalniji odbrambeni sistem i poveća borbenu gotovost jedinica", pa da je "u sklopu tih promena u ovoj godini rasformirano i preformirano nekoliko taktičkih sastava u Crnoj Gori zbog operativnih potreba i zahteva za boljom populacijom, kao i potrebe za modernizacijom sredstava ratne tehnike, koju Vojska SCG, zbog nedovoljnih sredstava, sama realizuje (...)"⁸³

I pored konfuznog saopštenja, očigledno je da takav manevar ostavlja nebo Crne Gore nezaštićenim. Komandant Korpusa PVO general Mirko Tomović nije bio ni najmanje ubedljiv kada je tvrdio da se ta "breša" u sistemu

⁸¹ Podgoričke vijesti, 13. 10. 2003; *News magazin*, 22. 10. 2003.

⁸² S. Sikavica: "Transporat sa političkom pozadinom", *Ekonomist magazin*, 6. 9. 2004.

⁸³ *Ekonomist magazin*, 6. 9. 2004.

PVO može zatvoriti manevrima "cevne tehnike" i "lakih prenosivih raketnih sistema".

Druga optužba Podgorice bila je ozbiljnija iz više razloga. Prvo, tada su vojne transportne kolone, prevozeći tehniku rasformiranog puka na odgovarajuće lokacije u Srbiji, neodoljivo podesćale na transporte koji su početkom devedesetih, naročito iz sverozapadnih republika ondašnje Jugoslavije, tutnjali ka Šumadiji i ostalim "srpskim etničkim prostorima". Drugo, iskustvo iz same Crne Gore upozoravalo je na oprez: iako ni Vojska SCG ni Ministarstvo odbrane nisu titulari vlasništva nad imovinom koja im je data na korišćenje, Ministarstvo je (podsetimo se!) krajem 2002. dalo Mitropoliji crnogorsko-primorskoj pola atraktivnog Ostrva cvijeća, tobože u zamenu za neki kamenjar.

Rasformiranje spomenutog puka i transport njegove tehnike (bez obzira na to što je reč takođe o zastarelim raketnim sistemima) išli su u prilog tezi po kojoj Vojska u Crnoj Gori funkcioniše na dva "borbena" koloseka: a) na glavnom, ona je još uvek kakav – takav kohezioni faktor Državne zajednice, odnosno, ona je jak argument onoj političkoj struji i u Beogradu i u Podgorici koja na sve načine nastoji da revitalizuje strategiju "jedinstva svih srpskih zemalja" u kojoj je unija Srbije i Crne Gore najmanji zajednički imenitelj; b) na pomoćnom, ona se priprema tako da u slučaju razlaza Srbije i Crne Gore na volšeban način u Srbiju dopremi one borbene sisteme koji su još u relativno dobrom stanju.

Vojna industrija

Sve do polovine 2004. u vojnoj industriji državne zajednice SCG dominirali su samo protesti radnika. U tome je prednjačilo 3.600 "oružara" kragujevačke "Zastave". Oni su, po ko zna koji put, kritikovali Ministarstvo odbrane zbog "mačehinskog odnosa" prema njima.⁸⁴ Njihove navode, prema kojima su neke druge fabrike iz korpusa "namenske", na primer valjevski "Krušik" i čačanska "Sloboda", iz vojnog budžeta dobijali "stotine miliona dinara" a kragujevački "oružari" samo "mrvice", teško je bilo proveriti. Prema nezvaničnim saznanjima, navodno ambivalentni odnos Ministarstva proizlazi iz činjenice da su pojedini generali bili članovi upravnih odbora u nekim fabrikama, očito na obostranu korist.

Protest Kragujevčana oslanjao se na argument da je u fabrici "Zastava oružje" polovinom 2004. proizvedena automatska puška M-21, po NATO standardima, kalibra 5,56, te da resorno Ministarstvo nije imalo sluh za taj proizvod o čijem kvalitetu se naveliko govorilo mnogo pre nego što je oružje i prošlo glavne testove. Da bi primirio situaciju u Kragujevcu, ministar odbrane Prvoslav Davinić, polovinom avgusta 2004. je posetio oružare. U razgovoru sa

⁸⁴ Z. Radovanović: "Sindikat 'Zastava oružja' optužuje Ministarstvo odbrane SCG za 'ruiniranje fabrike'", *Danas*, 1. 6. 2004.

njima, istakao je da je "u proteklom periodu od jedno dve-tri godine bila ideja da se u vojnoj industriji izvrši konverzija gde je to moguće, a tamo gde nije da se jednostavno zatvori, jer navodno nemamo više potrebe za njom. Taj način razmišljanja je prevaziđen i mi smo doneli političke odluke da je ta vrsta industrije od izuzetnog značaja i da mora da opstane (...)"

"Mi u suštini smatramo da vojna industrija treba da izađe na strana tržišta, ali ne tako da se snalazi kako ko zna i ume, nego da to bude jedna organizovana akcija u kojoj će Vojska SCG i svi drugi relevantni faktori u državnoj zajednici SCG stvoriti uslove za to, bilo putem prodaje naših proizvoda, bilo putem kooperacije sa raznim firmama, bilo putem ohrabrenja stranog kapitala da uđe u zajedničke projekte sa vojnom industrijom."

"Mi smo analizirali situaciju i došli smo do zaključka da se ti problemi mogu rešavati kroz Fond za reformu Vojske. Od strane Vlade Srbije formirana je komisija koja će izvršiti analizu stanja vojne industrije, i to je sada u toku. Ta analiza kao rezultat treba da da procenu optimalnih kapaciteta i broja ljudi koji treba da ostane. Socijalni status ljudi koji ne mogu da ostanu rešavaće se raznim modelima: otpremninama, penzionisanjem, prekvalifikacijom."⁸⁵

Prvoslav Davinić nije propustio priliku da pohvali novi proizvod oružara, i prilikom susreta sa turskim ministrom odbrane Vedždi Ginilom u Beogradu⁸⁶ preporučio je novi proizvod. Automatska puška M-21 imala je i uspeha na Međunarodnom sajmu naoružanja u Beogradu "Partner 2005". Iz ove promocije M-21, vidi se da ovdašnji generali i stručnjaci smatraju da bi "namenska" mogla postati "zamajac ukupnog privrednog razvoja", jer ako može "Izrael sa tri miliona stanovnika da ostvaruje nekoliko milijardi dolara od izvoza oružja, zašto ne bismo i mi"⁸⁷. Crna Gora u ovom kontekstu uopšte nije spominjana, jer na njenoj teritoriji i nema vojne industrije u pravom smislu te reči.

Od "srpskog automata", koji je izrađen po "NATO standardu", očekuje se mnogo. Prvi poslovni ugovor za prodaju automatske puške M-21, vredan 150.000 eura, kragujevačka fabrika oružja je potpisala sa Makedonijom.⁸⁸ Direktor "Zastava oružje" najvio je saradnju sa vojskom SCG na njenoj modernizaciji odbrambenih snaga.

⁸⁵ Izvodi iz intervjua što ga je 18. 8. 2004. ministar Davinić dao redakciji fabričkog lista *Oružari*; citirano prema dnevniku *Danas* od 19. 8. 2004.

⁸⁶ *Danas*, 20. 8. 2004.

⁸⁷ D. Stevanović: "Srpski automat po NATO standardu", *Politika*, 04. 2. 2005; general dr Ivan Đokić izneo je podatak da je pre 20 godina "naša vojna industrija po rejtingu bila na 23. mestu u svetu, a sada je ispod stotog mesta"; *Večernje novosti*, 29. 11. 2004.

⁸⁸ Izjava direktora Zastava oružja, pukovnik Marinko Petrović, *Ogledalo*, 8. 9. 2004.

Fond za reformu vojske

Vrhovni savet odbrane SCG najavio je 7. aprila 2004. mogućnost formiranja Fonda za reformu Vojske⁸⁹, i u skladu s tim sugerisao resornom Ministarstvu da pripremi odgovarajuće parametre da bi se donela odluka o tome. Ministarstvo je donelo odluku o formiranju Fonda na sednici od 26. maja (1. juna odobrio i Savet ministara SCG, usvojivši Uredbu o Fondu). Ministar odbrane Prvoslav Davinić je tim povodom, između ostalog, izjavio: "Odluke koje su donete na poslednjoj sednici Vrhovnog saveta odbrane, 26. maja, od istorijskog su značaja i određuju trasu kojom će u budućnosti krenuti Vojska Srbije i Crne Gore. Reforme u Vojsci sada će zvanično i praktično početi (...)"⁹⁰ Od tada je ministar Davinić veoma često davao optimistične izjave, govorio je o Fondu kao instituciji koja će reformi Vojske i sistema odbrane dati neophodno ubrzanje, a na sve to, osloncem na Fond, Vojska će rešiti svoje najveće probleme, prvenstveno finansijske. Kasnije se ispostavilo da je to velika obmana javnosti, naročito pripadnika aktivnog i penzionisanog ešelona Vojske, koji su naivno poverovali obećanjima bez pokrića.

P. Davinić je svojom izjavom da je "Vrhovni savet odbrane odobrio sredstva za hitnu isplatu penzija za prethodna tri meseca"⁹¹ obradovao penzionere Crne Gore, posebno time što je naglasio da oni više neće morati da strepe zbog svojih penzija, jer će se "dalje finansirati preko novostvorenog Fonda za reformu Vojske".

Međutim, vrlo brzo je postalo jasno da se stanje penzionera nije značajno promenilo, što važi i za aktivni sastav Podgoričkog i Mornaričkog korpusa, jer su plate i dalje kasnile po dva-tri meseca. Namera ministar Davinić je verovatno bila da smiri tenzije na liniji Beograd-Podgorica, jer je poruka Beograda bila da više neće "Crnogorcima plaćati račune" za izdržavanje Vojske stacionirane na njihovoj teritoriji – i zvanične Podgorice, koja je odgovarala Beogradu da njoj ne treba "onoliko vojske koliko joj se nameće".⁹²

P. Davinić je ponudio rešenje preko Fonda, što je obrazlagao na sledeći način: "U ovoj godini napravili smo mali izuzetak zbog problema u budžetskom planiranju članica Državne zajednice, posebno u Crnoj Gori, zbog čega se pojavio manjak sredstava u redovnom budžetu. Da bi se izbegli nepotrebni potresi u budžetima članica državne zajednice, Vrhovni savet odbrane doneo je odluku da se u ovoj godini deo sredstava iz toga Fonda upotrebi za podmirivanje redovnih potreba, tako da ćemo pokriti nedostatak od 25 miliona eura u redovnom vojnom budžetu. A od iduće godine namena Fonda za reformu odbrane će biti striktno opredeljena (...) "⁹³

⁸⁹ *Danas*, 8. 4. 2004.

⁹⁰ *Blic*, 28. 5. 2004.

⁹¹ Isto.

⁹² S. Sikavica: "Bogatstvo prazne torbe", *Ekonomist magazin*, 23. 8. 2004.

⁹³ Isto

Prema nekim procenama ekonomskih eksperata iz Ministarstva odbrane (i drugih), vrednost imovine kojom bi Fond raspolagao kretala bi se između pet i sedam milijardi US dolara. Na temelju te procene i neodmerenih izjava zvaničnih vojnih činovnika, Fondu su počeli da se okreću i tzv. vojno-dohodovne ustanove (izdavačke kuće, zdravstvene institucije, poljoprivredno-lovna gazdinstva, ugostiteljsko-turističke, remontne, građevinske i drige firme) i svi ostali vojni gubitaši (koji su nekada tvorili zatvoren i moćan sistem), gubitaši čijom bi prodajom ili izdavanjem u zakup, ili korišćenjem na drugi način, upravo mogla da pritiču sredstva u Fond.

Blagoje Grahovac je tom prilikom uputio ozbiljne primedbe na adresu Vrhovnog saveta odbrane, Ministarstva vojnog i Generalštaba: "(...) nije poznato da je u istoriji ijedna država prodavala imovinu da bi izdržavala vojsku"! "(...) Fantomski i protivustavno formirana institucija; Fond za reformu Vojske će prodavati imovinu i navodno reformisati Vojsku, a neće je ni izdržavati ni reformisati. Potpuno sam siguran da će na taj način država biti opljačkana a Vojska prevarena".⁹⁴

Nije B. Grahovac jedini koji je upozorio na činjenicu da osnivanje Fonda nije zakonski utemeljeno, jer je u suprotnosti sa članom 21. Zakona o sprovođenju Ustavne povelje, tako što se tim članom zabranjuje institucijama državne zajednice da raspolazu imovinom SR Jugoslavije pre nego što bude donet zakon o imovini SCG.⁹⁵ Stoga je gotovo porazna činjenica da se Ministarstvo upustilo u proces formiranja Fonda a da nije u Skupštini državne zajednice otklonjena spomenuta zakonska zapreka. Isto tako, Vrhovni savet odbrane i Savet ministara dali su odobrenje da se formira Fond (zanemarujući Povelju i Zakon o njenom sprovođenju).

U osnivanje i funkcionisanje Fonda umešala se i Vlada Srbije tako što je njen ministar finansija Mlađan Dinkić zatvorio sve slavine Fondu, osporavajući pravo rukovodstvu te institucije da ima vlastiti račun na koji bi pricala sredstva. Zahtevao je da račun bude otvoren kod Narodne banke Srbije. Dinkić je svoj potez branio principom (iako nije donet zakon o imovini državne zajednice), po kojem "vojna" imovina treba da pripada državi članici na čijoj se teritoriji ona (sporna imovina) nalazi. Protesti iz Upravnog odbora Fonda, iz Ministarstva odbrane, iz kabineta predesdnika S. Marovića bili su uzaludn. Mlađan Dinkić nije odustajao od svoje odluke, što je ministar Davinić prokomentarisao na sledeći način:

"(...)Ovde je reč o nečem drugom, jer predstavnici obe države članice zastupaju tezu da nema imovine na nivou Državne zajednice, da je to sve imovina država članica, a ne vojna. Tu je ključni problem, jer ako se ta imovina uzme od Vojske i kaže se da imovina ne postoji na nivou državne zajednice,

⁹⁴ *Politika*, 5. 11. 2004.

⁹⁵ Zakon o sprovođenju Ustavne povelje, čl. 21, stav IV; Ustavna povelja i Zakon o sprovođenju Ustavne povelje – separat objavljen u nedeljniku *Vojska* 13. 2. 2003.

onda imate dve vojske, jer države članice odlučuju šta će i koliko dati Vojsci (...) mislim da ćemo imati dve vojske i da reforma neće moći da se sprovede.⁹⁶

Ministru Daviniću zamera se i to što je rukovođenje Fondom poverio Vladanu Živuloviću (direktor Fonda), inače predsedniku Atlantskog saveta, nevladine organizacije iz Beograda, čiji je član i ministar Davinić. Neuspeo kupoprodajni aranžman između Fonda, odnosno Ministarstva odbrane i srpsko-američke firme "Meridijan Houms" samo je dioprineo konfuziji. Naime, prema ugovoru između pomenute dve strane, Vojska je u zamenu za 20.000 kvadrata poslovnog prostora u Katanićevoj ulici u Beogradu (dakle, najuži centar), trebalo da dobije oko 400 stanova na Bežanijskoj Kosi. Ispostavilo se, međutim, da ni taj ugovor nije imao zakonsko pokriće, tako da je sve palo u vodu.⁹⁷ Tako su "zaraćene strane" vraćene na "polazne položaje", pa je na kraju ispalo: kakav Fond, takva i reforma, a može i obrnuto.

Budžet i brojno stanje vojske

Budžet u siromaštvu

Iako je Vojska i 2004. mogla da bude na tzv. režimu privremenog finansiranja samo do 31. marta te godine (zakonski limit), taj se način finansiranja Vojske u Srbiji produžio do polovine aprila. Istina, i u Crnoj Gori je "na snazi" bio isti "režim", ali se na različit način ostvarivao, jer države članice i na području finansiranja Vojske funkcionišu na dva koloseka.

Ustavnom poveljom je utvrđen i princip po kojem države članice treba da finansiraju potrebe unije, uključujući i finansiranje Vojske, međutim, članice se toga nisu pridržavale. U Beogradu je prevladalo uverenje da Srbija plaća crnogorske obaveze prema Državnoj zajednici, pa je ministar Dinkić svojevremeno "promovisao" teritorijalni princip finansiranja Vojske, prema kojem bi svaka država članica imala obavezu da podmiruje vojne formacije koje su stacionirane na njenoj teritoriji. To je u koliziji sa Poveljom, a izazvalo je i negodovanje u Crnoj Gori.

Da bi se prevazišao ovaj problem, početkom maja 2004. godine državni vrh se dogovorio da se u finansiranju Vojske poštuje princip iz Povelje, odnosno da svaka država članica doprinese vojnom budžetu srazmerno njenom bruto društvenom proizvodu.⁹⁸ Nakon ovog dogovora u opticaju je za 2004. godinu predviđeno da vojni budžet bude 46,8 milijardi dinara, što je rebalansom budžeta Srbije u novembru smanjeno za 6 milijardi dinara odnosno na 40,8 milijardi dinara.⁹⁹

⁹⁶ Ratko Femić: "Imovina pod kontrolom država članica ugrožava reformu Vojske"; *Danas*, 30. 11. 2004.

⁹⁷ Dejan Anastasijević: "Odsudna odbrana čvaraka"; *Vreme*, 24. 2. 2005.

⁹⁸ Milan Čulibrk: "Milijarder na prosjačkom štapu"; *Ekonomist*, 24. 5. 2004.

⁹⁹ Isto; Izjava Brnaka Krge: "Vojska nezadovoljna budžetom"; *Danas*, 26. 11. 2004.

Najveći deo vojnog budžeta se odnosi na plate i penzije. U opticaju su različiti podaci o tome kako Vojska troši sredstva koja se ionako teško prikupljaju. Nedostaju pravi podaci o stepenu siromaštva u Vojsci, mada je materijalno urušavanje ove institucije vidljivo i golim okom.

U nedeljniku *Vojska* materijalno stanje vojske je tokom 2004. godine bilo dežurna tema. Navodi se da se "u bliskoj prošlosti govorilo i pisalo kako je naša vojska uspeła da nadživi propasti država kojima je služila. Danas više ni to nije izvesno. Dve države u jednoj, izgleda, sve manje imaju vremena za "uzdanicu naroda", koja je na "belom lebu" i tek preživljava (...) "¹⁰⁰, te da, "prosečna starešinska porodica, ako nema dodatnih prihoda (najčešće je bez njih), živi bukvalno na granici blage bede (...) "¹⁰¹, zatim da "Vojska Srbije i Crne Gore i ove godine postavljene zadatke izvršava u izričito nepovoljnim materijalno-finansijskim uslovima (...) "¹⁰²

Navodi se primer da je ukinuta uobičajena praksa da se učesnicima Škole nacionalne odbrane na kraju jednogodišnjeg školovanja pokloni vojnička sablja, "simbol vojničke časti i hrabrosti". Objašnjenje je da u 2004. godini nije bilo sredstava za kupovinu sablji za slušaoce 47. klase. Problem je rešen tako što su 29 diplomaca sami platili sablje.¹⁰³

Najveći problem vojske je ipak stambeni fond koji je u stalnom deficitu. Međutim, uvid u pravo stanje nije moguć zbog nedostatka pravih informacija. Operiše se sa raznim brojkama: jedno zvanično saopštenju iznosi podatak da je u Vojsci registrovano čak 22.000 beskućnika, dok se već u drugom operiše sa 18.000. Pukovnik Milijan Andrić u jednom uvodniku nedeljnika *Vojska* izneo je da vojnih beskućnika ima "nešto više od petnaest hiljada (sa članovima porodica sedamdeset hiljada). Ispaštaju, što bi narod rekao, ni krivi ni dužni, a kako ispada, samo zato što su izvršavali zadatke koji su im dodeljeni (...) "¹⁰⁴

I pored svih finansijskih problema koje vojska ima, ipak ostaje činjenica da je iz bruto nacionalnog dohotka u 2004. godine na vojsku išlo 3,7 posto. Zbog toga je i došlo do rebalansa vojnog budžeta. Međunarodna zajednica sugeriše da vojni budžet ne bi trebalo da opterećuje bruto nacionalni dohodak većom stopom od 2,1 do maksimalno 2,4 posto.

Finansijska situacija Vojske opterećena je nizom faktora. Jedan je i taj što još uvek nije uvedena demokratska kontrola finansijskih sredstava, mada je finansijsko poslovanje premešteno iz Generalštaba u Ministarstvo odbrane. Isto tako, Generalštab je tokom 2004. godine i formalno inkorporiran u Ministarstvo, te je načelnik Generalštaba podređen ministru odbrane.

¹⁰⁰ Pukovnik Milijan Andrić: "Ugled i preživljavanje"; *Vojska*, 27. 5. 2004.

¹⁰¹ Ljubodrag Stojadinović, vojni analitičar: "Socijalna agonija vojske"; *Vojska*, 19. 8. 2004. (preneto iz *Politike*.)

¹⁰² Pukovnik Slavoljub Randelović: Šinjel sa kratkim rukavima"; *Vojska*, 26. 8. 2004.

¹⁰³ "Počast za svoj groš" (redakcijski tekst); *Večernje novosti*, 30. 7. 2004.

¹⁰⁴ M. Andrić: "Snovi o sindikalnoj zimnici"; *Vojska*, 30. 9. 20004.

U domaćoj javnosti veoma se malo zna o tome kako se planira vojni budžet: na temelju kojih parametara; ko proverava vojne finasijske planove; ko utvrđuje da li finansijka potraživanja, koja se iz Generalštaba i Ministarstva ispostavljaju civilnim institucijama, odražavaju potrebe Vojske. Još manje se zna kako se ta sredstva troše. Čim se u javnosti postavi takvo pitanje, generali uglavnom govore o siromaštvu Vojske, zatim poredе izdvajanja države za Vojsku sa budžetom armija drugih država. Međutim, u vojsci postoji veliki otpor prema demokratskoj kontroli, jer je navikla na ekskluzivnost, odnosno "zaštitu" vojne tajne. Članovi Odbora za odbranu i bezbednost državne zajednice, kao i članovi parlamenata država članica, nisu zainteresovani da vojni budžet podvrgavaju rigoroznoj kontroli. Uglavnom prihvataju ono što im se servira iz Ministarstva odbrane.

Glomazna i inertna armija

Brojno stanje vojske je i dalje nepoznato. U raznim se izveštajima najčešće pominje da Vojska SCG ima 78.000 pripadnika. Uprkos brojnim najavama Generalštaba, Misnistarstva odbrane i Vrhovnog saveta odbrane da će vojska biti smanjena, u toku 2004. godine to nije urađeno.

Zamagljeni su i podaci o strukturi armije, koliko ima ročnih i vojnika po ugovoru, koliko civilnih lica, koliko profesionalnih vojnih lica. To je i dalje vojna tajna. Teško je dobiti i logičan odgovor na pitanje: zašto vojni rok u Vojsci SCG traje najduže među armijama zemalja koje su nastale na tlu bivše Jugoslavije – 9 meseci. Brojni analitičari daju jedan isti odgovor: da ni jedna od armija u bližem i daljem okruženju nije suočena sa pretnjom od terorizma kao što je Vojska Srbije i Crne Gore na jugu Srbije. To protivreči tezi koja se lansira iz Ministarstva odbrane da se na jug Srbije, i uopšte na "opasnu liniju" Kopnene zone bezbednosti ne smeju slati ročni vojnici, nego samo vojni profesionalci.¹⁰⁵

Stručnjaci iz Vojske SCG tvrde da godišnji regrutni kontigent u Državnoj zajednici ima 49.000 mladića, i da se pri vojnom roku od 9 meseci na raznim dužnostima u Vojsci, prema odbrambenim potrebama, kontinuirano nalazi 22.000 vojnika.¹⁰⁶ Isti stručnjaci kažu da je prošle godine u Vojsci bilo tačno 13.139 vojnika po ugovoru i da je time bilo popunjeno tek 65,4 posto formacijskih mesta predviđenih za tu kategoriju vojnih lica.¹⁰⁷ Prema nekim podacima, u Vojsci je prošle godine bilo zaposleno oko 15.000 civila, što znači da vojnih profesionalaca ima između 30.000 i 35.000 pripadnika, u kojoj je čak 63 posto onih sa višim i visokim činovima (major – general), a samo 18 posto starešina mladih je od 30 godina.¹⁰⁸

¹⁰⁵ To je stav i većine srbijanskih političara, a najčešće ga je pominjao šef Koordinacionog centra za jug Srbije Nebojša Čović.

¹⁰⁶ Slavoljub Marković: "Nepovoljna struktura kadra"; *Vojska*, 15. 1. 2004.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto.

Kada je reč o regrutnoj populaciji, profesionalni deo Vojske SCG pruža otpor svakoj ideji da se smanji važeći vojni rok u Vojsci SCG, a o ukidanju tog načina popune formacija VSCG jedva da se razmišlja kao mogućnosti čak i u dalekoj perspektivi. Nasuprot tome, sve je veći broj mladih ljudi, koji se opredeljuju za alternativno služenje vojnog roka. Na primer, do decembra 2004. godine za takav način služenja opredelilo se 5.000 mladića,¹⁰⁹ a do februara 2005. godine čak 8.500 mladih ljudi,¹¹⁰ što je prevazišlo sva predviđanja, ali izazvalo bes i zabrinutost u oficirskom koru.

Tvrdo militarističko jezgro je oštro reagovalo na ovaj trend, pa je Generalštab munjevito reagovao tako što je pripremio Uredbu o izmenama Uredbe o vršenju vojne obaveze iz oktobra 2003. godine. Uredbom o izmenama "bitno su izmenjeni kriterijumi za civilno služenje vojnog roka". Pukovnik Petar Radojčić je to obrazložio time što je, navodno, dosadašnjim načinom "civilnog služenja, u poslednjoj godini bitno ugrožen odbrambeni potencijal naše zemlje"¹¹¹

Skupština državne zajednice je po hitnom postupku usvojila predlog generala, i Uredba o izmenama Uredbe o vršenju vojne obaveze iz 2003. stupila je "na snagu" već 5. februara 2005. godine. Očekuje se da se nastavi akcija grupa i NVO koje su zastupale pravo prigovara savesti.

Uprkos činjenici da je usvojena Strategija odbrane, ne postoje jasni principi na temelju kojih bi se utvrdili zadaci oružanih snaga, prvenstveno Vojske SCG, njena brojčana veličina, naoružanje, struktura, način popune, itd. To se može objasniti i činjenicom da u političkoj eliti SCG preovladava struja koja preferira tzv. jaku armiju, bez obzira na siromaštvo zemlje.¹¹² "Jaka armija" u percepciji konzervativnog dela političke i vojne elite, znači brojčano masivnu vojsku jer se, velikim brojem pripadnika može anulirati tehnička superiornost bilo koje neprijateljske vojske. Na ovu teoriju nadovezuje se i neizostavna teorija zavere. Tako, recimo, vojni analitičar Milovan Drecun tvrdi da "strani faktor" ima plan da "razbije Vojsku Srbije i Crne Gore" u "tri faze": u prvoj fazi bi "razbio odbrambeni sistem" državne zajednice, a iz Vojske se "uklanjaju sposobni srpski oficiri"; u drugoj, na ključna mesta u Vojsci se "dovode novi ljudi"; i u trećoj, Vojska se stavlja "u funkciju američkog interesa". Drecun sugeriše da se tome treba suprotstaviti.¹¹³

Sasvim je izvesno da je konzervativnim snagama, naročito onim u Srbiji, potrebna glomazna vojska, pre svega zbog unutrašnjih problema: prvo, da bi nadzirala Crnu Goru i sprečila njeno izdvajanje; drugo, da sa kontroliše

¹⁰⁹ J. Petković: "Vojska vežba u pozorištu", *Večernje novosti*, 18. 8. 2004.

¹¹⁰ *Danas*, 02. 02. 2005.

¹¹¹ I. Arandelović: "Civilni ugrozili odbrambeni potencijal", *Danas*, 9. 2. 2005.

¹¹² General Radovan Radinović: "(...) Država bez vojske nije država (...); intervju *Svedoku*, 21. 9. 2004.

¹¹³ Milovan Drecun: "Vojska između reforme i razgradnje", nastavak feljtona objavljen u beogradskom tabloidu *Balkan*, 6. 4. 2004.

situaciju u Sandžaku i u Vojvodini; treće, "odbrana juga Srbije"; i četvrto, "jaka vojska" dugoročno gledano, neophodna je i zbog ostalih "srpskih zemalja", jer aspiracije na povratak "naše vojske na Kosmet", pa i u nekadašnju "Republiku Srpsku Krajinu" još uvek postoje.¹¹⁴

"Transformacija" Službe bezbednosti u Agenciju

Nova faza u istoriji vojne Službe bezbednosti, u javnosti poznata kao KOS, počela je 25. marta 2003. godine, kada je na čelo Uprave bezbednosti Generalštaba tada Vojske Jugoslavije, umesto generala Ace Tomića, Vrhovni savet odbrane imenovao pukovnika Momira Stojanovića.

Široj javnosti Stojanović jedva da je i bio poznat; pominjan je u procesu koji se vodi pred Haškim tribunalom protiv Slobodana Miloševića. Jedan od svedoka optužbe, bivši oficir VJ, 9. maja 2002. godine, izneo je i neke čijenice vezane za ratne zločine počinjene nad civilnim stanovništvom na Kosovu, a koje su teretile i M. Stojanovića.¹¹⁵ To svedočenje, međutim, ne samo da nije činilo nikakvu prepreku Vrhovnom savetu odbrane da Stojanovića imenuje na jedan od najznačajnijih i najosteljivijih položaja u komandnoj strukturi Vojske, nego je on vrlo ubrzo unapređen u generalski čin.

15. aprila 2002. godine Vrhovni savet odbrane doneo je odluku da se Služba bezbednosti izmesti iz nadležnosti Generalštaba VJ u Ministarstvo odbrane, čime bi se načelnik Uprave bezbednosti direktno potčinio ministru odbrane umesto načelniku Generalštaba. Ovu odluku su brojni analitičari tretirali kao suštinsku promenu, te je tada lansirana teza da je ovom odlukom "KOS stavljen pod civilnu kontrolu"¹¹⁶.

Mnogi mediji su to servirali kao "značajan korak u transformaciji Službe bezbednosti i njenom stavljanju pod civilnu kontrolu", a što, opet, doprinosi i "celokupnoj reformi Vojske".¹¹⁷ M. Stojanović je krajem decembra 2003. godine o tome govorio kao o "izuzetnoj novosti", tj. da je Služba bezbednosti promenila ime u Vojnobezbednosnu agenciju, a da je on od načelnika Službe postao direktor Agencije. Pukovnik M. Stojanović je u novoj ulozi već 1. februara 2004. nacionalnoj agenciji Tanjug dao intervju kojim je šokirao svetsku i domaću javnost.¹¹⁸ On je tada obelodanio kako je Agencija instalirala novu špijunsku

¹¹⁴ Takve ili slične ideje mogu se lako naći u izjavama srpskih radikala. Oni su, uostalom, podržali i formiranje fantomske vlade u izbeglištvu tzv. Republike Srpske Krajine, u februaru 2005.

¹¹⁵ Intervju Nataše Kandić podgoričkom *Monitoru*, 4. 4. 2003.

¹¹⁶ S. Sikavica: "Premetanje tajne vojne službe u agenciju"; *Helsinška povelja* br 72, januar 2004.

¹¹⁷ Beta i Ratko Femić: "Vojni obaveštajci pod civilnom kontrolom", *Danas*, vikend izdanje, 27-28. 12. 2003.

¹¹⁸ *Politika*, 2. 2. 2004. Osim Politike, intervju su objavile skoro sve beogradske i podgoričke dnevne novine, a imao je odjeka i u svetskim medijima.

mrežu u samom srcu "terorističke organizacije na Kosmetu"; da su otkrili da na području "Raško-polimske obalsti i na severu Crne Gore deluju islamske terorističke organizacije "Vehabija" i "Crvena ruža", te da se "u narednom periodu može očekivati prodor radikalnog islama i terorizma na zapadnoj Balkan, uključujući i Srbiju i Crnu Goru, a sa stratejskim ciljem – stvaranja jedinstvene islamske države na Balkanu i izgradnju tzv. Zelene transferzale".¹¹⁹

Ovaj intervju svakako nije bio njegov samostalni iskorak. To je izazvalo reakcije i u Sandžaku i u Crnoj Gori. Od nadležnih organa odmah je zatraženo da se hitno provere pukovnikovi navodi. Najrazornija kritika je došla od strane generala Blagoja Grahovca.¹²⁰ U pukovnikovu odbranu stao je "antahaški lobi", sa argumentacijom da je "neprijateljima Srbije" u interesu da se "učutka Stojanović" i "zataška istina".¹²¹ Martovsko nasilje na Kosovu (17. i 18. marta) 2004. godine dalo je opravdanje svima koji su "branili" pukovnika.. Oni su trijumfalno tvrdili da je "pukovnik sve predvideo šta će se desiti na Kosmetu, ali ga nisu slušali". Pod pritiskom Zapada, M. Stojanović je smenjen sa dužnosti direktora BIA, ali je istovremeno unapređen u generalski čin i postavljen za načelnika Štaba u Niškom korpusu.

Vrhovni savet odbrane nije imenovao novog načelnika BIA do kraja godine. "Slučaja Stojanović" ukazuje na nekoliko pitanja koja se tiču Službe bezbednosti, odnosno Vojnobezbednosne agencije: prvo, "slučaj" potvrđuje teze Blagoja Grahovca i svih drugih koji su tvrdili da je vojni vrh bio (i jeste) "nenarušena arhitektura Slobodana Miloševića"; drugo, to je takođe dokaz da su tajne vojne službe (KOS i Obaveštajna), i sada izvan ikakve javne kontrole; i treće, to je i upozorenje da će se u sadašnjoj konstelaciji snaga naročito na političkoj sceni Srbije veoma teško pronaći modus da se ove tajne službe podvrgnu demokratskoj kontroli, odnosno, one i dalje predstavljaju opasnost.

Odbrana konzervatizma

Partnerstvo za mir

Nakon eskalacije nasilja na Kosovu u martu 2004. godine¹²², u Vojski SCG dolazi do polarizacije dve struje u odnosu na pristupanje SCG programu Partnerstvo za mir¹²³. Jedna struja zagovara da SCG treba da se što pre priključi

¹¹⁹ Uoprediti teorije ovdašnjih islamologa i balkanologa, na primer, znanstveni opus profesora Fakulteta političkih nauka u Beogradu, dr Miroslava Jeftića.

¹²⁰ Zoran Miladinović i agencije: "Odao državnu tajnu i izazvao nacionalnu mržnju", *Danas*, 6. 2. 2004; "DOS traži smenu direktora BIA", *Danas*, 13. 4. 2004.

¹²¹ *Internacional*, 6. 2. 2004.

¹²² Petar Potočnik: "Kristalna noć"; *Danas*, 22. 3. 2004; Veton Suroi: "Sada je celo Kosovo talac"; *Danas*, 27. 3. 2004.

¹²³ SCG i BiH jedine su dve evropske zemlje koje još nisu u Partnerstvu.

programu Partnerstva, tu struju personalizuje (neformalno) ministar odbrane Prvoslav Davinić. Kao preporuku za članstvo, ministar je isticao da je Vojska SCG 17. i 18. marata 2004. godine "stala u odbranu nacije i države", ali da pri tome nije "prešla crvenu liniju"¹²⁴ (nije uzvratila nasiljem). Osim toga, isticao je i njene profesionalne vrednosti. On je očekivao prijem SCG u Partnerstvo za mir na NATO-samitu krajem juna 2004. u Istambul, bez obzira što SCG nije ispunjavala postavljene uslove, pre svega, onaj prioritetni – saradnja sa Haškim tribunalom.

Njegove izjave su u javnosti stvorile optimistička očekivanja u tom pogledu. Delegaciju SCG na tom samitu predvodio je predsednik SCG Svetozar Marović, gde su mu jasno predočeni uslovi, sa posebnim naglaskom na hapšenju Ratka Mladića.

Druga struja, koju personifikuje general Radinović, smatra da bi SCG mogla postati članom samo ako "mi Partnerstvo privedemo ovde", odnosno da "NATO treba da ispune neke naše uslove". Radinović to obrazlaže na sledeći način: "(...) Ja sam protiv ulaska u NATO zato što je to savez usmeren protiv Rusije, tradicionalnog istorijskog prijatelja srpskog naroda. NATO je po definiciji sredstvo američke strategije prema Istoku, što je potpuno antiruski koncept. Mi se ne samo teoretski, nego i praktično možemo naći u ratu protiv Rusije (...)"¹²⁵ Njegova izjava je itekako relevantna, jer on spada u vojne stratege vojske SCG, a osim toga, je profesor na visokim vojnim školama.

Ta struja članstvo u Partnerstvu vidi i kao opasnost za identitet Srba, jer se "kriza identiteta najviše prelama na vojsci, ne samo zbog toga što je ona deo kolektiviteta koji je zahvaćen krizom, već i zbog činjenice da je najznačajniji subjekat za odbranu nacionalnih interesa koje se moraju svesti na nove vrednosti koje nudi globalni sistem". General Simić se u tom smislu obrušio na onu manjinu u Ministarstvu odbrane koja je spremna da zaboravi na "najbrutalniju agresiju najmoćnije sile u svetskoj istoriji na našu zemlju", ističući da su u "Ministarstvo odbrane ugrađene strane strukture i nevladine organizacije iza kojih stoje centri moći".¹²⁶

Vojno pravosuđe

Budući da je Ustavnom poveljom i Zakonom o njenom sprovođenju¹²⁷ predviđeno da se vojno pravosuđe (sudovi, tužilaštva, pravobranilaštva) ukine tako što bi se njihova nadležnost, u roku od 6 meseci od donošenja Povelje i Zakona o sprovođenju, prenela u nadležnost pravosudnih organa država članica. Rok za taj prenos bio je početak augusta 2003. godine. Međutim, u

¹²⁴ Isto, S. Sikavica: "Na mestu voljno", *Ekonomist*, 16. 8. 2004.

¹²⁵ R. Radinović u intervjuu beogradskom tabloidu *Svedok*, 21. 9. 2004.

¹²⁶ General Milen Simić, 'Stvaranje novog identiteta i nametanje zaborava', *Ogledalo*, 19. 1. 2005.

¹²⁷ Ustavna povelja, čl. 66; Zakon o sprovođenju Ustavne povelje, čl. 24.

Crnoj Gori je tek polovinom leta 2004. usvojen Zakon o ukidanju vojnih pravosudnih organa na njenoj teritoriji i o prenošenju njihove nadležnosti u civilno pravosuđe. U Srbiji vojno pravosuđe se uporno opiralo promeni sve do kraja 2004. godine, kada je i Skupština napokon regulisala gašenje vojnih pravosudnih organa.

Pre usvojanja Povelje i pratećih Zakona, u vojnim i političkim krugovima dve članice, organizovana je debata u cilju odbrane vojnog pravosuđa. U odbranu je stao ceo vojnopolitički establišment, zajedno sa predsednikom Vrhovnog vojnog suda, pukovnikom Miloradom Vukosavom i vrhovnim vojnim tužiocem, pukovnikom Nikolom Petkovićem. Njihova argumenatcija se svodila na to da će ukidanjem vojnog pravosuđa i tužilaštva vojna organizacija biti razbijena.¹²⁸ Osim toga, korišćen je i argument da bi "vojno pravosuđe" imalo važnu ulogu u slučaju da vojska SCG ipak uđe u Partnerstvo za mir. Naime, u tom slučaju bi vojnici SCG verovatno bili slani u razne mirovne i druge međunarodne misije, te bi se njihove eventualne kriminalne radnje tretirale pred stranim civilnim ili vojnim sudovima. Opstanak "našeg vojnog pravosuđa" predupredilo bi takve situacije i u mnogome sprečili strahovanje naših vojnika.¹²⁹

Pravi razlozi odbrane vojnog pravosuđa nisu se iznosili na površinu, ali ostaje činjenica da taj sud nikada nije bio samostalan i odvojen od politike, te da je bio instrument za razne oblike manipulacije.

Ukidanje vojnog pravosuđa je rezultat međunarodnog pritiska, i tek ostaje da se vidi koliko će biti suštinska njegova transformacija. Činjenica da je Vuk Tufegdžić početkom marta 2005. godine izabran za sudiju vojnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, upućuje na to da su organizacione promene samo kozmetičke prirode. Vuk Tufegdžić je bio istražni sudija u pet spornih slučajeva, uključujući slučaj konfiskacije knjige "Vojna tajna", zatim slučaja Perišić i slučaja Topčider.

Državne granice

Crna Gora je donela odluku da umesto vojske, režim obezbeđivanja državne granice preuzme MUP Crne Gore, što je inače slučaj u svim susednim zemljama. Načelnik Generalštaba Branko Krga tim povodom je krajem augusta 2003. godine¹³⁰ izjavio da je "doneta odluka da se granica na teritoriji Crne Gore prepusti Ministarstvu unutrašnjih poslova i taj proces je upravo u toku – policija Crne Gore postepeno preuzima granično obezbeđenje od Vojske. Oni su

¹²⁸ Pukovnik Milorad Vukosav: "Opstanak opravdan rezultatima"; intervju nedeljniku *Vojska*, 6. 5. 2004; Dr Jovan Buturović: "Teško iz vojnog u civilno pravosuđe"; *Danas*, vikend izdanje 20-21.11. 2004.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ *Vojska*, 28. 8. 2003.

već preuzeli tri baze u Kopненоj zoni bezbednosti. Kad je reč o granici na teritoriji Republike Srbije, taj proces još nije počeo (...)"

U Srbiji još nije došlo do te promene. Generali i vojni analitičari¹³¹ ističu da Srbija nema dovoljno sredstava, policajaca i opreme za takav poduhvat. Stiče se utisak da Generalštab pitanje granica vidi isključivo kao "izvršavanje borbenog zadatka". U vojnim krugovima se ističe da Srbija, za razliku od Crne Gore, ima osetljivu granicu na Dunavu, ranjivu granicu sa Makedonijom, i da magistralni putevi trgovine drogom, oružjem i ljudima idu preko Srbije.

Na srpsko-makedonskoj granici 7. januara 2005. godine poginuo je dečak Dašnim Hajrulahu. Usmrtio ga je vojnik graničar Vojske SCG, čije ime još nije poznato javnosti. Ističe se, međutim, da je vojnik "postupio po Pravilu granične službe", te da je "po tom Pravilu" pucao u neku staru šljivu, kako bi dečaka zaplašio. Metak je, međutim, "rikošetirao" i usmrtio mladog Albanca iz okoline Preševa.

Prisustvo vojske SCG na makedonskoj granici vojni vrh obrazlaže kao vitalni interes Srbije, jer se tamo promovise "antisrpski program čiji je konačni cilj promocija "kosovarske" krize u međunarodnim razmerama". "Stabilizacija" u trouglu Skoplje-Priština-Preševo, zajedno sa rastućim legitimitetom prištinske politike na međunarodnoj sceni, jasan su signal potpuno novog rasporeda snaga u korist zapadnih interesa u regionu. Srpski nacionalisti ovakav scenarij pripisuju prekookeanskim gospodarima rata, kako bi stvorili "kontrolisanu nestabilnost, preko potrebnu u opravdavanju daljih poteza u promovisanju "kosovarske" političke agende".¹³²

Pogibija vojnika na Topčideru

O mistrioznoj pogibiji dvojice gardista, Dragana Jakovljevića i Dražena Milovenovića, u beogradskoj kasarni u Topčideru, 5. oktobra 2004. godine, ispisane su brojne stranice. Mada su i ranije u mirnodopskim uslovima u kasarnama Vojske Jugoslavije, često ginuli vojnici, nijedna, čak ni grupna pogibija, nije imala tako gnevnu rezonancu među roditeljima čiji su sinovi bili na odsluženju vojnog roka, kao što ju je imala topčiderska. Taj događaj je uzdrmao ne samo domaće javno mnjenje, već odjeknuo i preko granica gde je imao ogromno medijsko pokrće.

Načelnik Generalštaba Branko Krga i njegovi saradnici izašli su u javnost sa krajnje oskudnom informacijom, čime su pokazali neuobičajenu nesigurnost. Nekoliko dana docnije, vojni istražni sudija kapetan Vuk Tufegđić, ponudio je javnosti preliminarne rezultate istrage. Odmah je postalo jasno da dotadašnji

¹³¹ Aleksandar Radić i Zoran Dragišić: "Vojska neće skoro sa granice na jugu", *Danas*, 21. 1. 2005.

¹³² *Ogledalo*, 29. 12. 2004. godine, "Pozicioniranje".

stil komuniciranja Vojske sa javnošću u sličnim prilikama, u kojima vojna tajna biva ključni kriterijum istine – više ne funkcioniše.

Generalštab, Ministarstvo odbrane i Vrhovni savet su pred tom činjenicom bili prinuđeni na formiranje tzv. nezavisne komisije, na čije je čelo postavljen advokat Božo Prelević. Insistiranje javnog mnjenja, kojem je ton davala rodbina poginulih vojnika, da se rasvetli ova pogibija otkrila je niz slabih tačaka Vojske SCG. Na primer, vojna istražna komisija uporno je ponavljala da su se vojnici međusobno poubijali, pri čemu je u prvobitnoj verziji Milovanović pucao u Jakovljevića pa u sebe, da bi nakon nekoliko dana, u drugoj verziji scenarij bio nešto izmenjen tako što su pokojnici izmenili uloge.

Za razliku od izveštaja vojnog istraživačkog tima, iza kojeg je stao Generalštab i Ministarstvo odbrane, Nezavisna komisija je saopštila da je u pogibiju topčiderskih stražara biti umešano i "treće lice", odnosno "više njih". Odgovor Ministarstva odbrane i Generalštaba bio je da je to još jedan u nizu opasnih napada na Vojsku SCG s ciljem da se ona uništi.

Pretpostavka o "trećem licu" uzdrkala je generalski vrh i delove političkog establišmenta u Beogradu,¹³³ jer su pod "trećim licem" ili "više njih" implicitno podrazumevao Ratko Mladić. Pokušaj generala na čelu sa Krgom da se demantuje priča da se u "vojnim objektima skriva jedan od optuženih", ili da "Vojska na bilo koji način štiti i jednog haškog optuženika" nije uspeo.¹³⁴

Slučaj u Topčideru je samo učvrstio uverenje da su generali duboko involvirani u skrivanje haških optuženika, što pokazuju i sledeće činjenice:

a) Neki oficiri visokih činova su još dugo ostajali na visokim položajima u Vojsci i nakon što su na njihove adrese stigle teške optužnice iz Tribunala (Veselin Šljivančanin, Vladimir Lazarević).

b) Najelitnije jedinice specijalne namene Vojske SCG bile su bezbednosni štit oko pojedinih optuženika od kojih bi se nekima iznenada gubio svaki trag (Mladić, Šljivančanin, Pavković).

c) Upravo su vojni specijalci omogućavali Ratku Mladiću sigurne česte prelaze s jedne na drugu obalu Drine, a takođe su mu čuvali odstupnicu kad god bi mu pretela opasnost da mu sklonište bude otkriveno.

d) Godinama nakon što je bio optužen za najteže ratne zločine u Bosni i Hercegovini, Ratko Mladić je bio na platnom spisku Vojske Jugoslavije kao njen general u aktivnoj službi, a njegov telohranitelj dok je ratovao po Bosni i Hercegovini, Branislav Puhalo još je u aktivnoj službi Vojske SCG u činu kapetana i klase.

e) U periodu kada je Nebojša Pavković bio načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije radila je i vojno-civilna komisija, koja je pripremala dokumentaciju i drugu logističku podršku za odbranu Slobodana Miloševića i generala sa haške liste.

¹³³ Veštaci Prelevićeve komisije: "Vojnika ubilo treće lice"; *Danas*, 15. 12. 2004;

¹³⁴ Pukovnik Dušan Knežević: "Etika i gubici"; *Vojska*, 21. 10. 2004; pukovnika Slavoljub Randelović: "Tragična jutarnja šetnja"; *Vojska*, 04. 11. 2004.

I pored činjenice da je tragedija u Topčideru (kao i druge koje su usledile) potresla domaću javnost, samo je komandant Gardijske brigade, pukovnik Radomir Ćosić, dobrovoljno otišao u zasluženu penziju.¹³⁵ Drugih smena nije bilo.

Osim toga, neubedljivi trikovi Ministarstva odbrane i Generalštaba da Mladićev negdašnji telohranitelj Puhalo, nije zaposlen u Vojsci, a samo nekoliko dana nakon toga izjava da je Puhalo ipak na platnom spisku u Vojsci, zatim da je "objekat specijalne namene" u Topčideru "Karaš" (u kojem su se izvesno krili haški optuženici), koji je decenijama bio vojna tajna, bio naprasno "otvoren i za javnost" – samo su ubrzali pad "ugleda Vojske" i u onom delu stanovništva u kojem je armija tradicionalno imala veliko uporište.

Patriotski blok je bio veoma uznemiren zbog naglog pada poverenja građana u vojsku, pa su neki od njih, kao akademik Vasilije Krestic taj fenomen objašnjavali kao planirani scenarijo. On kaže da se sve "čini da se vojska što više obezglavi, da se rastroji, da se ušini nesposobnom. To je posebno došlo do izražaja u slučaju nesreće dvojice gardistva... Bojim se da je vojska u ovom trenutku i zbog toga izgubila od ugleda koji je imala i koji bi morala da ima."¹³⁶

Posle Topčidera i serije ubistava u kasarnama, i domaći mediji su počeli postavljati pitanja o situaciju u vojsci. Odgovor na to pitanje mora se potražiti u ponašanju vojske u poslednje dve decenije i u njenoj nesposobnosti da razume aktuelna događanja, ali i u njenoj instrumentalizaciji. Serija incidenata samo na dramatičan način ukazuju na njenu dubinsku krizu, pre svega krizu identiteta. Na primer, događaj u Vojnom muzeju na Kalemegdanu, u proleće 2004. godine, kada su pukovnik Dragan Nikolić i saradnici¹³⁷ macolom razbili šehitske nišane, spomenik nespornе kulturološke vrednosti samo zato što je muslimanski, zatim "patriotska beseda" pukovnika Radeta Rajića, profesora u Vojnoj akademiji, 14. februara 2004. povodom 200-godišnjice Prvog srpskog ustanka i mnogi drugi.

Alternativa političko-bezbednosnoj NATO opciji

Rasprave o reformi vojske, kao i usvojeni strateški dokumenti, pokazuju da se Srbija još uvek nije opredelila u pogledu novog bezbednosnog koncepta. Sve nedoumice polaze od uverenja da Srbija ne sme isključivo da se oslanja na međunarodnu zajednicu u situaciji kada ona još uvek ima nerešena teritorijalna pitanja sa svojim susedima. S jedne strane, postoji svest da je neophodno održati odnose SCG-SAD na zadovoljavajućem nivou, dok se s druge smatra neprihvatljivim "nekritičko praćenje naloga SAD i međunarodnih organizacija".

¹³⁵ Intervju bivšeg načelnika RDB Gorana Petrovića: "Slučaj pukovnika Ćosića"; *Danas*, 9. 11. 2004. (Intervju prenet iz nedeljnika *Vreme*.)

¹³⁶ *Svedok*, 24. 09. 2004.

¹³⁷ Milica Jovanović: "Radnici Vojnog muzeja uništili šehitske nišane"; *Danas*, 15. 4. 2004.

Za zemlje koje se nalaze u poziciji sličnoj Srbiji, smatra se da je optimalno "da pronađu dovoljno moćnoga zaštitnika, koji bi mogao da ublaži spoljne pritiske i da verodostojno jamči makar ono što je osnovno za jednu državu – teritorijalni integritet i bezbednost stanovništva. Pošto je više nego izvesno da je region Balkana jedno od područja sa bezbedonosnim izazovom, ističe se da Srbija mora pronaći *vjerodostojnog saveznika*.

Ulazak u Evropsku uniju, mada se ne dovodi u pitanje, skopčan je i sa bezbednosno-vojnim integracijama. Ne postoji opredeljenost za članstvo u NATO jer se, između ostalog, smatra da pitanja zapadnoevropske bezbednosti i (ekonomskog) projekta Evropske unije nisu međusobno nužno povezana, što će se u budućnosti sve više pokazivati.¹³⁸

Unutar patriotskog bloka smatra se da je "insistiranje na novoj vojnoj doktrini, koja bi bila odličan politički okvir za pripremu za konačno razbijanje armije". Po njima se "reforma" armije SCG uporno gura od strane NATO, "bez ikakve parlamentarne kontrole SCG i javnosti zemlje", što je po njima, "nanelo veliku štetu političkim interesima zemlje, njenoj industriji naoružanja i vojne opreme, veliku ekonomsku štetu budžetu, a samoj armiji štetu na planu logistike, obuke stranih armija i ugleda koji je nekada uživala u svetu".¹³⁹

¹³⁸ Časlav D. Koprivica, "Od koga bi nas štiti NATO", *Nova srpska politička misao*, 2001.

¹³⁹ *Ogledalo*, 17. 3. 2005.

Javna bezbednost i državna bezbednost

Politizacija i paraliza policije

Tokom vanrednog stanja i akcije "Sablja" kriminalna scena u Srbiji bila je praktično "resetovana". Skoro cela krivična evidencija prošla je kroz pritvore, a vrh organizovanog kriminala bio je odsečen. Policija je do polovine 2004. godine ostala u prednosti stečenoj tada: to se vidi iz povoljnih statističkih podataka (opšti pad kriminaliteta, rasvetljavanje krivičnih dela, zaplene narkotika, razbijanje krijumčarskih lanaca za narkotike i ilegalne imigrante itd.).

Dolaskom na vlast vlade Vojislava Koštunice stanje u policiji počinje naglo da se menja. Razlozi za nepotreban i štetan pogrom u MUP ideološke su prirode: Demokratska stranka Srbije dolazi na vlast već uveliko iritirana i opterećena paranoidnim idejama o prethodnoj vladi DOS, što se jasno videlo u njihovim javnim istupima. Stranačka dogma bila je, ukratko, da je DOS zločinačka organizacija, a naročito Demokratska stranka; da je Zoran Đinđić bio zločinac, pa je prema tome cela njegova vlada zločinačka organizacija. Funkcioneri DSS slavodobitno su nagoveštavali kako će "zatvori u Srbiji biti tesni" kad oni raščiste stvari; tvrdili suda će se videti da je Đinđić ubila Demokratska stranka, kao i Momira Gavrilovića i ostale, a naročito Dušana "Duću" Spasojevića i Mileta "Kuma" Lukovića u Meljaku, 27. marta 2003. DSS je uložio veliki napor u dokazivanju da je DOS hteo da uhapsi i Koštunicu za vreme vanrednog stanja, te da su ga Državna bezbednost, nakon toga BIA, stalno prisluškivala. Da je to tako Koštunicu su ubeđivali stranački drugovi i savetnici, koji su uz to obećavali i dokaze; to je bila partijska linija u čijoj su se egzegezi isticali (i kompromitovali) skoro svi iz vrha DSS.

Onda su došli na vlast i trebalo je ispuniti obećanja. Politika DSS na planu unutrašnjih poslova i državne bezbednosti može se opisati ukratko kao politizacija i revansizam. Za ministra je doveden Dragan Jočić, čovek koji je već izražavao otvorene simpatije za JSO i Legiju Milorada Lukovića; za načelnika Javne bezbednosti postavljen je policijski oficir Miroslav Milošević, čovek koji otvoreno tvrdi da je Ulemek njegov prijatelj i da "nevin trune u zatvoru". U prošlosti obojice, (i Jocića i Miloševića ima elemenata koji bi u normalnim okolnostima isključivali mogućnost da se na tim mestima nađu.

Uklanjanje nepodobnih

Planirani pogrom protiv svih policajaca koji su se istakli u akcijama "Svedok" i "Sablja" započeo je 17. marta 2004; povod nije bio bez političke i simboličke ironije.

Naime, tog 17. marta uveče povelika grupa fudbalskih huligana, ekstremnih desničara i običnih kriminalaca krenula je da spali beogradsku Bajrakli džamiju. Načelnik GSUP Beograd, general Milan Obradović očekivao je to i rasporedio oko džamije stotinak svojih policajaca i jedna vatrogasna kola. Napad je, međutim, bio žešći nego što je procenjeno da će biti, pa je Obradović u više navrata od MUP Srbije tražio pojačanja i odobrenje za primenu sile, tačnije suzavca. Nije dobio ni jedno ni drugo, iako je imao nekoliko povređenih policajaca, od kojih jednog teško ranjenog i u komi. Komandir jedinice morao je gumenim mecima da odbija napad od svojih ljudi. Na kraju je Obradović morao privatnom linijom da pozove generala Gorana Radosavljevića "Gurija", komandanta Žandarmerije. Guri nije imao nikakvih raspoloživih snaga u Beogradu, pa je poslao žandarme iz Novog Sada, ali su oni stigli prekasno. Taj događaj poslužio je kao izgovor za smenjivanje generala Obradovića: premešten je u Kuršumlju za "savetnika" u lokalnom OUP. Pravi razlog je druge prirode: Obradović se istakao u akcijama "Svedok" i "Sablja" i u razbijanju Zemunskog klana. Pre nego što će ga poslati u Kuršumlju, novi načelnik Javne bezbednosti, tada pukovnik Miroslav Milošević, tražio je od Obradovića da mu kaže ko je sprečio neko njegovo, Miloševićevo, unapređenje nekoliko godina ranije (zbog umešanosti u izvesnu aferu); Obradović mu nije rekao i dobio je rešenje za Kuršumlju. Osim njega smenjen je i Vladan Luković, načelnik OUP Stari grad – ni kriv ni dužan.

Od proleća do jeseni 2004. ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić i načelnik Resora javne bezbednosti, general Miroslav Milošević smenili su i premestili na marginalne položaje u MUP sledeće policijske oficire, koji su svojim radom, profesionalnošću i zalaganjem izneli akcije "Svedok" i "Sablja", ljude čiji su talenat, rad i poštenje bili uzor policajcima:

- generala Milana Obradovića,¹ načelnika SUP Beograd, i jednog od najboljih poznavalaca organizovanog kriminala; premešten u Kuršumlju, pod izgovorom da nije sprečio paljenje džamije u Beogradu, 17. marta; zapravo je namerno ostavljen bez pojačanja te noći;

- pukovnika Branka Možgona, Obradovićevog pomoćnika za kriminalističku policiju; premešten u vatrogasce;

- generala Boru Banjca, načelnika UBPOK; premešten za načelnika OUP Čukarica;

¹ M. Obradović je 22. 3. 2005. pritvoren pod sumnjom da je iznuđivao obaveštenja od Nikole Maljkovića i Dragana Ilića, članova tzv. Makine grupe, kojima se bez uspeha sudilo za ubistvo generala policije Boška Buhe.

- pukovnika Mileta Novakovića, zamenika načelnika UBPOK; premešten u pograničnu policiju;

- pukovnika Vladana Anojčića, policajca sa odličnim rezultatima, načelnika OUP Čukarica; premešten za običnog operativca u OUP Zvezdara;

- Generala Gorana "Gurija" Radosavljevića, premeštenog s mesta komandanta Žandarmerije na mesto "savetnika", pa je početkom 2005. zatražio raskid radnog odnosa; na čelo Žandarmerije postavljen je gen. Borivoje Tešić² iz Gardijske brigade Vojske; Radosavljević je kasnije izjavio da je tražio penziju, jer mu je bilo dosta optužbi da sa Obradovićem i raznima "kuje zavere".

Za osam meseci mandata, ministar Jočić smenio je 18 (od 27) načelnika sekretarijata i 15 načelnika uprava u MUP. Dragan Šutanovac, funkcioner DS i nekadašnji predsednik Odbora za bezbednost Skupštine Srbije, smatra da je neprihvatljivo da nijedan načelnik u poiciji koga je postavila prethodna vlada nije ostao na dužnosti.³ Nebojša Čović, šef Koordinacionog tela za jug Srbije, takođe je smenu komandanta Žandarmerije Radosavljevića okarakterisao kao "političku smenu i pokušaj premijera Srbije Vojislava Koštunice da uvede jednopartijski sistem".⁴

Pored čistke nosilaca akcija "Svedok" i "Sablja", jedan od prioriteta rada MUP postalo je traganje za dokazima da je Momira "Gavru" Gavrilovića, bivšeg pripadnika DB, ubila Vlada DOS preko "svojih kriminalaca" (Dejan Milenković - Bagzi, Ljubiša Buha - Čume i Dragan "Teča" Nikolić): na tu okolnost mesecima su vođeni informativni razgovori sa raznim policajcima i visokim oficirima; neki su učenjivani, nekima je prečeno, a nekima obećavano svašta: samo da priznaju ko je ubio Gavru. Odgovor je bio: "da sam znao ko je ubio Gavru - bio bih ga uhapsio odmah"; ali - taj odgovor nije pomogao nikome.

Takva politika u MUP, koja se nastavila i početkom 2005, dovela je do izvesnog usporavanja, odnosno paralize u policiji. Policajci su sebi počeli da postavljaju logično pitanje: "a zašto bih se ja isticao u službi, kada su najbolji među njima, Obradović, Možgon, Banjac, Novaković i drugi, dovedeni u

² Analitičar i urednik biltena "Defense and Security", Aleksandar Radić je za *Danas* (21-22. 8. 2004) izjavio da se najnovije smene mogu tumačiti kao "uspostavljanje tvrdolinjske struje koja nastupa pod okriljem DSS". Takođe je rekao da "DSS predstavlja mašinu za reciklažu prepetoaktobarskih kadrova, mada se samom Tešiću ne bi moglo odmah pripisati da je od onih koji imaju stari, prepetoaktobarski pogled na stvari. General Radosavljević je najveću moć imao onda kada je povezan sa DS. Činjenica da su dosad smenjeni svi važniji šefovi u policiji i nesumnjivo je da su i razlozi za smenu Radosavljevića pre svega politički. Navedeni razlozi o reorganizaciji policije ne mogu biti uverljivi, jer reorganizacija nije personalno pitanje. Ništa drugo nije promenjeno, sem što je umesto Radosavljevića postavljen Tešić. Zanimljivo je to što sada važna mesta u vojsci zauzima takođe kadar iz Gardijske brigade. Razlog za to je što je Gardijska brigada bliža ljudima koji odlučuju.

³ *Danas*, 21-22. 8. 2004.

⁴ *Danas*, 19. 8. 2004.

pitanje, a neki i hapšeni". Iz unutrašnjosti Srbije počele su da stižu primedbe da se načelnici SUP i OUP postavljaju po političkim kriterijumima.

Najbolja ilustracija politizacije Javne bezbednosti - pored kadrovske politike - bile su izjave ministra Jočića i načelnika Javne bezbednosti Miloševića. Čim je postao ministar, Dragan Jočić je izjavio, kako istragu u slučaju Đinđićevog ubistva treba sprovesti iznova, iako je glavni pretres već uveliko trajao. Milošević, osim što je pričao oko kako njegov "drugar (Legija) nevin trune u zatvoru", dopustio je sebi ocenu da je optužnica protiv Đinđićevih ubica "na staklenim nogama". Time su se obojica otvoreno stavili na stranu onih koji od početka revidiraju i osporavaju sve što su policija, BIA, tužilaštvo i sudovi uradili od 2002. do 2005. na razbijanju sprege organizovanog kriminala, podivljalih frakcija Državne bezbednosti, korumpiranih tužilaca i sudija i delova političke elite. Oni su svoju državnu funkciju u MUP shvatili kao priliku za teranje partijske linije i dogme DSS, po svaku cenu.

Poseban problem pojavio se sa imenovanjem Vladimira Božovića za generalnog inspektora MUP. To je imenovanje bilo političko (SPO) i nepromišljeno. Taj mladi advokat neispitane prošlosti počeo je da svojim ponašanjem nanosi štetu ugledu policije i svoje Službe, što će početkom 2005. rezultirati skandalom sa hapšenjem generala Milana Obradovića.

Novi ministar policije Jočić nastavio je proces reformi i obnove započete za vreme vlade DOS, ali bez velikog entuzijazma i angažmana. Neki nacrti zakona koje je pripremila prethodna vlada u međuvremenu su "prepakovani" i treba da se pojave pred Vladom. Posle preuranjenih i - ispostavilo se - sasvim neopravdanih optužbi protiv ministra policije u Đinđićevoj vladi, Dušana Mihajlovića, za korupciju, a u vezi sa ugovorima koje je tadašnji MUP sklapao sa velikim stranim kompanijama, Dragan Jočić je sa ponosom počeo da objavljuje kako, sistemi za digitalnu identifikaciju i taktičke telekomunikacije, ugovoreni u vreme Mihajlovića, kreću u realizaciju.

Uprkos opisanim problemima, policija je nastavila da radi i da eksploatiše rezultate akcije "Sablja". Mada je polovinom 2004. zabeležen izvestan pad stope rasvetljenih predmeta (protumačen padom motivacije policajaca zbog političkih čistki u MUP), ukupni rezultati i dalje su razumno zadovoljavajući, s obzirom na okolnosti i zaostatke kriminalističke policije u tehnic i ljudstvu tokom Miloševićeve vlasti.

Kadrovske "čistke" u BIA

Do dolaska Radeta Bulatovića⁵ na čelo BIA njegovi prethodnici Miša Milićević i Goran Živaljević uspeli su da dobrim delom očiste Agenciju od

⁵ Rade Bulatović je zajedno sa generalom Acóm Tomićem bio uhapšen u akciji "Sablja", ali je nakon nekog vremena ipak pušten. Zbog neosnovanog hapšenja i

neradnika, kompromitovanih ljudi, ljudi koji su bili u vezi sa organizovanim kriminalom, ostataka Miloševićeve kadrovske politike i uopšte, od kadrovske viška svih vrsta. Ukupno je otpušteno ili stavljeno na raspolaganje MUP, 1005 lica. Uporedo sa time, BIA je nastavila da sve bliže saraduje sa Javnom bezbednošću, pogotovo sa Upravom za borbu protiv organizovanog kriminala (UBPOK) i Kriminalističkom policijom.

Dolazak Bulatovića na čelo Agencije prekinuo je sve to: on je kao svoj prvi zadatak uzeo dokazivanje partijske dogme Demokratske stranke Srbije – da je prethodna vlada prisluškivala i htela da uhapsi Koštunicu; da je ubila Momira Gavrilovića; jednom rečju da je bila zločinačka organizacija. Taj bivši stručno-politički, bivši savetnik za bezbednost Vojislava Koštunice, u civilu konzularni činovnik za kojim se vuku neke nerazjašnjene afere u vezi sa finansijama, a u prethodnom političkom životu čovek blizak JUL i SPS, krenuo je u kadrovske čistke. Jedino iskustvo iz oblasti državne bezbednosti stekao je u Kabinetu kod Koštunice, spletkareći u savezu sa Ljiljanom Nedeljković, Gradimirom Nalićem i generalom Acom Tomićem. Po dolasku na čelo Agencije, Bulatović je prvo pomerio na marginu prethodnog direktora Mišu Milićevića i njegovog zamenika Gorana Živaljevića; zatim je u Agenciju vratio neke ljude koji su uklonjeni zbog nerada, nesposobnosti i drugih stvari; do novembra 2004. nije postavio zamenika direktora, svestan da bi njegov kandidat (Miša Vilotić) naišao na jak otpor radnika BIA. Smenio je načelnika VII (tehničke) uprave BIA, jer je ovaj tvrdio da Koštunica nije bio prisluškivan; Željka Rašetu premestio je u Zajčar, samo zato što je bio član Koraćeve komisije. Bivši načelnik RDB Goran Petrović završio je kao analitičar u Protivpožarnoj upravi MUP, dakle kao vatrogasac, pošto ga je držao bez posla i na fiktivnoj savetničkoj funkciji nekoliko meseci, a onda ga proglasio za "neradnika".

Glavni prioritet rada Agencije od Bulatovićevog imenovanja postalo je grozničavo traganje za dokazima da je Vojislav Koštunica bio prisluškivan; da je prethodna vlast htela da ga uhapsi u vreme akcije "Sablja"; da su Bulatovićevi prethodnici činili zloupotrebe i krivična dela; zanimljivo je da se nije tragalo za zloupotrebama Jovice Stanišića (1991-1998), Radomira Markovića (1998-2001) i Andrije Savića (novembar 2001-januar 2003), kao i njihovih zamenika i potčinjenih, već su napore usmereni na Gorana Petrovića (januar-novembar 2001) i Mišu Milićevića (januar 2003-mart 2004). Nisu našli ništa, ali su zato napravili nekoliko nepotrebnih i neargumentovanih afera. Sve aktere "Svedoka" i "Sablje" osumnjčili su da su posle promene vlasti stvarali "krizne štabove i paralelne centre moći". Na osnovu tih sumnji tražili su naloge za prisluškivanje; šireći paranoju u Vladi i DSS pričama o "zaveri" bivših visokih funkcionera policije i BIA, političara DOS, novinara itd. Ima ta paranoja (kao i svaka paranoja) i svoje realne razloge: Vojislava Koštunicu jeste prisluškivan, ali od

višemesečnog pritvora u akciji "Sablja", država je Radetu Bulatoviću isplatila na ime naknade štete 669.000 dinara. *Kurir*, 28-29. 8. 2004.

strane Resora državne bezbednosti Radomira Markovića i Uprava bezbednosti Vojske u periodu pre i oko 5. oktobra 2000 godine.

BIA se, dakle, 2004. godine bavila manje-više sama sobom; Rade Bulatović uspeo je da je drži na naslovnim stranama novina, sasvim suprotno od namere njegovih prethodnika. Njegovo rukovođenje Agencijom tokom 2004. bilo je povremeno protivrečno: počeo je sa zamerama Milićeviću i Živaljeviću da su se previše zbližili sa strancima, iako je reč bila o redovnoj i normalnoj saradnji sa savezničkim službama, da bi i sam uskoro počeo da se nudi za saradnju svima i da nosi delove arhive u inostranstvo⁶. Kao i u slučaju Vladimira Božovića, postavljanje političkih nesposobnih i kompromitovanih ljudi na ključna mesta, u krajnje osetljivim državnim organima, ima pogubne posledice. Ovakvo kadrovske rešenje opterećuje i šteti rad Agencije. To je samo još jedan dokaz da srbijanski političari manje misle na državu, a više insistiraju na sitnim partikularnim interesima i svojim predrasudama.

⁶ Vladimir-Beba Popović u emisiji B92 *Insajder*, 31. januar 2005. je izjavio da je "načelnik službe bezbednosti jedne države napravio kopiju arhive te službe, celokupnu i odneo i predao drugoj državi i drugoj službi. To je uradio Rade Bulatović kad je odlazio u Ameriku, tražio je od svojih da mu nasnime kompletnu arhivu Državne bezbednosti, da on sa sobom ponese u CIAu. Kad su ga ovi pitali, kao o čemu se radi, ako mu nešto bude zatrebalo da ga ovi pitaju tamo, da on može to sa diskova da skine i da im kaže.", 31. 1. 2005.

IV

Institucionalno-pravni okvir Državne zajednice SCG

Kao i 2003, i 2004 godinu, funkcionisanje na nivou Državne zajednice Srbija i Crna Gora, obeleženo je nesaradnjom i međusobnim optuživanjem članica ko je odgovoran za slabo funkcionisanje njenih organa ili teškoće oko njihovog formiranja. Ovakvo postupanje članica, imalo je i ima svoje reperkusije na unutar političkom i spoljno-političkom planu.

Na unutar političkom, prvi nivo problema, javlja se u vezi sa pitanjem izbora poslanika za skupštinu Državne zajednice SCG. Shodno odredbama čl. 9. Zakona za sprovođenje Ustavne povelje, izbori za skupštinu Državne zajednice sprovode se neposrednim izborima u roku od dve godine po usvajanju Povelje, to jest do februara 2005. Srbija je 24. decembra 2004. godine usvojila Zakon o izboru poslanika Skupštine SCG, kojim je predviđeno biranje poslanika neposrednim putem, čime je izrazila čvrst stav o ovom pitanju. S druge strane, vlasti u Crnoj Gori nisu voljne da organizuju neposredne izbore za Skupštinu, jer smatraju da postoji mogućnost da ista bude ubrzo ukinuta u slučaju da uspe referendum o nezavisnosti Crne Gore, čije sprovođenje može da se sprovede po isteku trogodišnjeg perioda (mart 2006. godine), a možda i ranije.

Nesprovođenje neposrednih izbora za parlament Državne zajednice, osim što bi značilo povredu Ustavne povelje, značajno bi doprinelo daljem slabljenju institucija Državne zajednice. Međutim, suština problema leži u činjenici da veći deo političkog mnjenja u Crnoj Gori insistira na nezavisnosti Crne Gore i njenoj samostalnoj integraciji u Evropu. Činjenica da je proces integracije SCG u evropske i svetske tokove (posebno ekonomske), uslovljen saradnjom Srbije sa Haškim tribunalom (koje evidentno nema), ukazuje da je zahtev za nezavisnošću potpuno legitiman i opravdan.

Osim na unutar-političkom nivou, želja sa osamostaljivanjem Crne Gore dobila je i konkretan podsticaj na međunarodnom planu, odlukom Evropske komisije o dvostrukom koloseku integracija za republike članice.

Drugi nivo problema, tiče se ne-funkcionisanja Suda državne zajednice SCG, što je samo nastavak prakse o kojoj smo govorili u našem izveštaju iz prethodne godine¹.

---

¹ Videti "Ljudska prava i odgovornost - Srbija 2003, str.100, izdavač Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2004.

Iako je još juna 2003. godine donet Zakon o sudu SCG, Sud u praksi jedva da je započeo s radom. S godinu dana zakašnjenja, u maju 2004. izabrano je sedam, a u junu i osmi sudija, čime je ovaj sud formalno konstituisan. Međutim, početak rada suda mesecima je odlagan zbog na prvi pogled formalnih, ali u suštini iz političkih, gore navedenih razloga. Najpre, sud nije započinjao sa radom "zato što nije nađena nijedna adekvatna zgrada u Podgorici", u kojoj je po zakonu sedište ovog suda. Taj problem je i dalje ostao nerešen, tako da je privremeno sedište suda u Beogradu.

Drugi problem, javio se na relaciji finansiranja rada suda (plate sudija i službenika, oprema itd.), jer nijedna od republika nije bila spremna i voljna da izdvoji pare za njegov rad.

Zbog nedostatka finansija, kasnilo se i sa usvajanjem Poslovnika o radu suda SGG, koji je usvojen tek 28. decembra 2004. godine (stupio na snagu 5. januara 2005. godine), a kojim se uređuje postupak pred ovim sudom.

Prema rečima predsednika Suda, Slobodana Perovića², prvi predmeti koje će Sud uzeti u razmatranje biće 421 predmet koji nije rešen od strane Saveznog ustavnog i Saveznog suda od ukupno više od 3.000 zaostalih predmeta. Neki od ovih predmeta biće dostavljeni Ustavnim sudovima republika članica, što uključuje i predmete iz oblasti vojnih sudova, koji su 31. decembra 2004. godine prestali sa svojim radom.

Aktivnost i uspešnost rada ovog Suda u neposrednoj je vezi sa rešavanjem odnosa republika članica u državnoj zajednici, kao i njihove spremnosti da obezbede uslove za njegov nesmetan rad i redovno finansiranje.

Osim navedenih problema, postoji i suštinska nejasnoća oko nadležnosti ovog suda, a koji se tiče obraćanja građana ovom Sudu kao poslednjoj sudskoj instanci. Prema jednim, ovaj Sud predstavlja poslednju sudsku instancu pre obraćanja Evropskom sudu za ljudska prava, a prema drugima, obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava nije uslovljeno prethodnim pokretanjem postupka kod ovog suda. Izvesno je da je dosadašnja praksa, što zbog nefunkcionisanja Suda, što zbog sumnji u njegovo funkcionisanje u budućnosti, pokazala da ovo drugo mišljenje prevladava. Ovaj stav je u skladu sa rezervom koju je SCG stavila prilikom ratifikovanja Evropske Konvencije, prema kojoj se odredbe čl. 13. Konvencije (pravo na delotvoran pravni lek) neće primenjivati u pogledu pravnih lekova koji su u nadležnosti Suda Srbije i Crne Gore, sve dok taj sud ne počne sa radom.

Sporost i neusaglašenost organa SCG, na spoljno političkom planu, iskazana je u pogledu implementacije obaveza preuzetim ratifikovanjem Evropske konvencije o ljudskim pravima (na snazi od 3. marta 2004. godine).

Iako su vlasti SCG preduzele određene korake u pogledu uspostavljanja kancelarije Državnog agenta pred Evropskim sudom za ljudska prava, još uvek nije postignut konsensus o modalitetima strukture kancelarije agenta, jer Crna Gora predlaže da svaka članica ima svog agenta. U toku je ekspertska analiza

² Politika 3. 12. 2004.

nacrta Uredbe koja uređuje ovo pitanje od strane Saveta Evrope, a javnosti još nije poznato kakvo rešenje predviđa ova Uredba.

Prema dostupnim informacijama, Evropskom sudu za ljudska prava do sada je direktno dostavljeno više od 400 predstavlki građana SCG. One se između ostalog odnose na pitanja neregulisane svojine i vlasništva, neprimerenu dužinu trajanja sudskih postupaka, pravičnost sudskog postupka i korupciju u državnim organima, kao i na veliki broj nerešenih predmeta u sudovima obe članice.

Posle više od godinu dana, posebna ekspertska komisija odabrala je tri kandidata iz SCG za izbor za sudiju Evropskog suda za ljudska prava, a ovaj predlog usvojio je i Savet ministara SCG. Predlog je upućen na usvajanje u Strazbur. Na sednici Parlamentarne skupštine Saveta Evrope održanoj krajem januara 2005. godine, na mesto sudije iz SCG izabran je Dragoljub Popović.

U pogledu obaveza prema *Evropskoj konvenciji o sprečavanju torture* (stupila na snagu 1. jula 2004), vlasti SCG su upoznale Komitet za sprečavanje torture o nadležnim organima zaduženim za prijem nota upućenih Vladi, a obavljeno je i imenovanje službenika za vezu.

Tokom septembra 2004. godine realizovana je prva, dvonedeljna poseta, delegacije Komiteta za sprečavanje torture (CPT) ustanovama u SCG u kojima se nalaze osobe lišene slobode.

Nakon žestokih pritisaka međunarodne zajednice, stranih i domaćih nevladinih organizacija, sa zakašnjenjem od godinu i po dana³, 18. novembra 2004. godine, usvojen je *Zakon o prenošenju nadležnosti vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnih pravobranilaštva na organe država članica* (stupio na snagu 1. januara 2005. godine), čime je ispunjena jedna od obaveza prema članstvu u Savetu Evrope.

Prema procenama radi se između 8.000 do 11.000 upravnih, krivičnih i parničnih predmeta koja će preuzeti posebna vojna odeljenja formirana u Okružnom sudu u Beogradu, Novom Sadu i Nišu, dok je u Vrhovnom sudu Srbije organizovano Vojno odeljenje. Nadležnosti vojnih tužilaštava preuzela su okružna javna tužilaštva Beograda, Novog Sada i Niša, a predmete Vojnog pravobranilaštva preuzelo je Republičko javno pravobranilaštvo.

S obzirom na povećani obim posla, biće neophodno angažovati dodatni broj sudija, jer su sve sudije i tužioci vojnih sudova i tužilaštava izgubili taj status. Dodatne sudije biće birane na osnovu konkursa, koji bi trebalo da raspiše Visoki savet pravosuđa, a biraće ih parlament kao i sve druge sudije.

³ Odredbom čl. 66. Ustavne povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora od 4. februara 2003. godine, "nadležnosti vojnih sudova, tužilaštva i pravobranilaštva prenose se na organe država članica, u skladu sa zakonom". Prema odredbi čl. 24. Zakona o sprovođenju Ustavne povelje, "vojni pravosudni organi nastavljaju rad do donošenja zakona iz čl. 66. Ustavne povelje", a zakon iz stava 1. istog člana "donosi se u roku od šest meseci od dana stupanja na snagu Ustavne povelje".

Ostali zaposleni u vojnim pravosudnim organima imaju mogućnost da budu preuzeti od strane civilnog pravosuđa, pod uslovom da napuste vojsku.

S obzirom na veliki broj preuzetih predmeta i manjak sudija i tužilaca, što je posledica donošenja zakona bez prethodne pripreme za njegovu implementaciju, u procesuiranje su uzeti samo hitni, uglavnom pritvorski predmeti ili predmeti interesantni javnosti (smrt dva vojnika u kasarni u Topčideru, smrt vojnika u Lađevcima kod Kraljeva i albanskog mladića na granici Srbije i Crne Gore i Makedonije).

Slučajevi bivšeg generala Momčila Perišića optuženog za krivično delo špijunaže iz čl. 128. st.1.OKZ, Miodraga Sekulića i Vladana Vlajkovića, optuženih odavanje vojne tajne čl. 224. st. 2 u vezi st. 1 OKZ, i to u kvalifikovanom obliku (odavanje strogo poverljivih podataka), još uvek nisu uzeti u razmatranje. U međuvremenu je protiv Momčila Perišića podignuta optužnica i on je dobrovoljno otišao u Hag početkom marta 2005. godine. Upravo ovaj slučaj biće lakmus test za "novo" civilno pravosuđe da pokaže, da li je zaista civilno ili je sa prenošenjem nadležnosti sa vojnog, prešao i njihov način razmišljanja i postupanja.

U kontekstu drugih preuzetih, a neispunjenih obaveza SCG prema članstvu u Savetu u Evropi, od nje se očekuje da do 3. aprila 2005. godine (dve godine od momenta prijema u članstvo), potpiše/ratifikuje: *Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi*, *Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima*, *Evropsku okvirnu konvenciju o prekograničnoj saradnji sa pratećim protokolima i Izmenjenu evropsku socijalnu povelju*.

Prema postojećem stanju u Državnoj zajednici SCG i uobičajeno sporom tempu rada, malo je izvesno da će ove obaveze biti ispunjene u roku.

Institucionalno-pravni okvir i ljudska prava – Srbija

Nakon vanrednih parlamentarnih izbora održanih 28. decembra 2003. godine, na koje je izašlo 59% procenata glasača, Srbija je dobila novi saziv parlamenta. Prema volji glasača od ukupno 250 poslaničkih mandata, Srpska radikalna stranka (SRS) je osvojila najviše 82, a slede Demokratska stranka Srbije (DSS) sa 53, Demokratska stranka (DS) sa 37, G 17+ sa 34, koalicija Srpski pokret obnove-Nova Srbija (SPO-NS) sa 23 i Socijalistička partija Srbije (SPS) sa 21 mandatom.

S obzirom da nijedna stranka nije mogla samostalno da formira vladu, nakon višenedeljnih međusobnih pregovora, ucena, obećanja i pretnji međunarodne zajednice da su sve opcije, osim bilo kakve koalicije sa SRS, prihvatljive, dogovoreno je da okosnicu buduće vlade čini koalicija DSS, G 17+, SPO-NS i SPS.

Ovaj dogovor potvrđen je 27. januara 2004. godine na prvoj, konstitutivnoj sednici Narodne skupštine, kada je za predsednika Skupštine izabran Dragan

Maršićanin (DSS), a potom i 2. februara kada je formirana vlada na čelu sa predsednikom Vojislavom Koštunicom (DSS), potpredsednikom Miroljubom Labusom (G 17+) i ministrima iz navedenih partija.

Više puta neuspeli izbori za predsednika Republike Srbije, pokazali su da Srbija izvesno neće dobiti novog predsednika dok izborna zakonodavstvo ne bude promenjeno. Izmenama i dopunama *Zakona o izboru predsednika Republike Srbije* usvojenom 25. februara 2004. godine, između ostalog, ukinuta je odredba o neophodnom izlasku 50% glasača da bi izbori bili punovažni. Na izborima održanim 13. i 27. juna 2004. godine, za predsednika Srbije sa 53% glasova izabran je Boris Tadić iz DS, u konkurenciji sa Tomislavom Nikolićem iz SRS, koji je osvojio 45% glasova. Od ukupno upisanih 6,532,940 glasača u Srbiji, na predsedničkim izborima glasalo je 3,180,682 ili 48,7 odsto od ukupno upisanog broja glasača.

Izborom Borisa Tadića Srbija je nakon godinu i po dana, od prestanka mandata prethodnog i njegove predaje Haškom tribunalu, (Milan Milutinović), dobila predsednika republike, čime je ova institucija konačno dobila svoj lik u svakodnevnom životu.

Septembra i oktobra 2004. godine održani su i lokalni izbori u Srbiji koji će ostati upamćeni po stopi izlaznosti od 34 odsto od ukupnog broja glasača, što je najniži procenat u poslednjih 14 godina, ali i značajan parametar koju pokazuje kontinuiran pad poverenja građana u institucije sistema.

Srbija se našla u paradoksalnoj situaciji, kada se konačno i po prvi put od pada Miloševića, formirane praktično sve institucije sistema ili postavljeni/izabrani nosioci vlasti u njima (na čemu je nova vlast najviše insistirala), poverenje građana u iste je na najnižem, a pesimizam na najvišem nivou.

O očekivanjima građana u 2004. godini i 2005. godine najbolje svedoče podaci, koje je u novembru 2004. godine objavila agencija *TNS Medium Gallup*. Prema rezultatima njihovih istraživanja s kraja 2003. godine, 32 odsto ispitanika je smatralo da će 2004. godina biti bolja od 2003. godine, dok je 25 odsto ispitanika smatralo da će biti lošija. Istovetno istraživanje s kraja 2004. godine, pokazuje da 22 odsto ispitanika očekuje da će 2005. godina biti bolja, dok čak 43 odsto smatra da će biti gora u odnosu na 2004. godinu.

Od 65 zemalja sveta u kojima je sprovedeno ovako istraživanje, Srbija je sa 43 procenata pesimističkih građana zauzela četvrto mesto u svetu.

Prema rezultatima istraživanja javnog mnjenja agencije *Strategic Marketing* iz decembra 2004. godine, poverenje u Republičku vladu ima 8 odsto ispitanika (sa pravom glasa), u Republičku skupštinu 6 odsto ispitanika, u predsednika Republike 22 odsto, u policiju 17 odsto, a u sudstvo 8 odsto ispitanika.

Istraživanje javnog mnjenja agencije *Faktor Plus* iz novembra 2004. godine, pokazuje slične podatke. Veliko poverenje u Republičku vladu ima 6,9 odsto ispitanika (s pravom glasa), u Republičku skupštinu 5,3 odsto, u predsednika Republike 19,3 odsto a u policiju 7,1 odsto ispitanika (nema

podataka za sudstvo). Svi ostali ispitanici imaju malo ili nikakvo poverenje u navedene institucije.

Osim institucionalizacije, kao drugi najbitniji segment postavljanja pravnog okvira države (na čemu je premijer V. Koštunica najviše insistirao i najviše zamerao prethodim vladama), je ne-donošenje novog Ustava Srbije. "Budući da su sve druge tranzicione zemlje donosile svoje ustave u roku od godinu-dve od promene nedemokratskih režima, sramota je" rekao je premijer "da mi još nemamo novi ustav, zbog toga što je sve bilo preče, što je za neke bilo najvažnije, primera radi, članstvo u NATO, ili što su se neke demokrate čak izrugivale potrebi promene Ustava"⁴.

Prethodni saziv parlamenta Srbije je još 11. aprila 2003. godine usvojio *Zakon o načinu i postupku promene Ustava R. Srbije*. Ovim Zakonom je formirana Ustavna komisija koja u roku od 60 dana, od dana stupanja na snagu ovog zakona, trebala da pripremi Nacrt novog Ustava. Procedura je predviđala javnu raspravu, a potom na osnovu rezultata javne rasprave, Ustavna komisija je trebala da utvrdi tekst Ustava i da ga dostavi Narodnoj Skupštini. Po daljoj proceduri, Narodna Skupština usvaja Ustav većinom od ukupnog broja narodnih poslanika, a potom se Ustav iznosi na referendum. Referendum se smatra uspešnim ukoliko je na njega izašlo više od polovine broja birača upisanih u birački spisak, a Ustav je potvrđen ako se za njega izjasni više od polovine broja birača izašlih na referendum. Međutim, delom zbog političkih previranja i smene vlasti, a delom usled sporosti, u međuvremenu se gotovo ništa od navedenog nije dogodilo. Naime, odlukom Ustavnog suda Srbije od 26. marta 2004. godine, navedeni Zakon o načinu i postupku promene Ustava, oglasen je neustavnim, čime se sve vratilo na početak, odnosno na proceduru predviđenu Ustavom iz 1990.godine (dvotrećinska većina od ukupnog broja narodnih poslanika i potvrda na referendumu na kome treba da se izjasni više od polovine ukupnog broja birača čl. 133 Ustava).

Nakon odluke Ustavnog suda i parlamenta da se započne sa radom na donošenju novog ustava, premijer Koštunica je izjavio "da bi Srbija mogla da dobije novi ustav do Vidovdana" (28. jun).

Početkom juna 2004. godine Vlada je sačinila Nacrt Ustava Republike Srbije koji je dostavila republičkom parlamentu na razmatranje. Osim vladinog nacrta ustava, stručnoj i široj javnosti prezentirano je još nekoliko nacrta/modela uključujući i poslednji, koji je sačinila grupa eksperata predsednika Republike Borisa Tadića iz januara meseca 2005. godine.

Njima se predviđaju različiti koncepti uređenja države, a tačke sporenja, oko kojih već godinama nema konsenzusa, su osim pomenutih načina donošenja novog/revizije postojećeg ustava i karakter države Republike Srbije (nacionalna ili građanska); status pokrajina (autonomne pokrajine, regioni ili asimetrične pokrajine), decentralizacija (pokrajine, regioni ili asimetrične

⁴ *Politika*, 5. 6. 2004.

pokrajine); način izbora predsednika Republike i njegova ovlašćenja (posredno ili neposredno, jaka ili slaba) i dr.

Ni godinu dana od mandata nove vlasti, nije učinjen bitan pomak ka izradi nacrta Ustava koji bi bio podoban za usvajanje i prihvatljiv za sve stranke. Krajnje je neizvesno kada će Srbija napustiti model uređenja države koji je ostavio Slobodan Milošević i njegovi ustavotvorci.

Na zakonodavnom nivou, proces donošenja reformskih i sistemskih zakona odlikovao se sporim tempom i neujednačenim aktivnostima nadležnih ministarstava u različitim oblastima pravnog sistema.

Kada su u pitanju ljudska prava usvojeno je nekoliko zakona. Među prvim usvojenim zakonima našao se *Zakon o pravima optuženog u pritvoru Međunarodnog krivičnog tribunala i članova njegove porodice* (usvojen 30. marta 2004.). Između ostalog, ovim zakonom predviđa se da optuženi može da ostvari pravo: na posebnu naknadu zarade; na paušalnu naknadu troškova obezbeđenja dokaza odbrane; na naknadu troškova obezbeđenja stručne pomoći pripremanja odbrane. Članovi porodice mogu da ostvare pravo: na materijalno obezbeđenje; na naknadu troškova prevoza i boravka u inostranstvu radi posete optuženog; na naknadu troškova komunikacije sa optuženim.

Međutim, neposredno po donošenju zakona, *Advokatska komora Vojvodine i Komitet pravnika za ljudska prava* pokrenuli su postupak ocene ustavnosti zakona, zbog "priznavanja ovim licima i njihovim porodicama, posebnih prava kakva nisu priznata ostalim pritvorenicima i njihovim porodicama pred sudovima, čime se narušava jedankost pred sudovima i jednaka zaštita građana pred državnim i drugim organima".

Rešenjem Ustavnog suda od 16. aprila 2004. godine, obustavlja se izvršenje pojedinačnog akta ili radnje, koji bi bili doneti ili preduzeti na osnovu odredaba Zakona o pravima optuženog u pritvoru Međunarodnog krivičnog tribunala i članova njegove porodice.

Zakon o izmenama i dopunama Zakonika o krivičnom postupku (ZKP) od 28. maja 2004. godine, predstavlja kompromis između nužnosti da se pojedine odredbe zakona izmene i usklade za Evropskom konvencijom o ljudskim pravima⁵, da se ubrza postupak i pojača procesna disciplina stranaka i da se obezbedi ostanak u pritvoru optuženih u postupcima za najteža krivična dela, koji nisu još uvek pravnosnažno okončani (npr. optuženi za trostruko ubistvo na *Ibarskoj magistrali*).

⁵ Prilikom ratifikacije Evropske konvencije o ljudskim pravima, SCG je stavila četiri rezerve od kojih je prva, da odredbe čl. 5. st.1. tač. (c) i st. 3, Konvencije, neće uticati na primenu važećih pravila o obaveznom pritvoru. Ova rezerva se odnosi na čl. 142. st. 1. Zakonika o krivičnom postupku, koji predviđa obavezan pritvor u slučaju da postoji osnovana sumnja da je lice izvršilo krivično delo za koje je predviđena kazna zatvora u trajanju od 40 godina.

Izmenama čl. 5. i 144. ZKP-a, preciznije su definisana i proširena prava lica lišenog slobode, a ovim izmenama brisan je i čl. 15b Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala.

Izmenama čl. 43. ZKP uvedena je mogućnost odbacivanja zahteva za izuzeće sudije ako je očigledno upravljen na odugovlačenje postupka, bez mogućnosti žalbe, a izmenama čl. 108, 115, 173, 218, 263, 299, 305 i 307, predviđene su desetostruke kazne za procesnu nedisciplinu, odugovlačenje postupka, vređanje suda i sl. stranaka, advokata, svedoka i veštaka.

Izmenom čl. 146. predviđeno je da od podizanja optužnice pritvor može trajati najduže dve godine, odnosno četiri godine za dela za koja je zaprećena kazna od 40 godina zatvora. To znači ako u roku od godinu dana bude izrečena drugostepena osuda kojom se prvostepena presuda ukida, pritvor može trajati najduže još dve godine od izricanja odluke drugostepenog suda.

U kontekstu normativnog uspostavljanja uslova za efikasniji rad pravosuđa, polovinom novembra 2004. godine, usvojeni su *Zakon o parničnom postupku*, *Zakon izvršnom postupku* i *Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova*, koji su u skladu sa zahtevom da se suđenja održavaju i završavaju u razumnom roku. Zbog istog razloga, u skupštinskoj proceduri i pred skorim usvajanjem je i *Zakon o posredovanju-medijaciji*.

Više od dve godine u javnosti žučno se raspravljalo o potrebi/nuznosti donošenja *Zakona o slobodnom pristupu informacijama*. Konačno, nakon velikih pritisaka NVO, medija i međunarodnih organizacija, 2. novembra 2004. godine usvojen je ovaj zakon. Generalno posmatrano, *Zakon* je usklađen sa međunarodno prihvaćenim standardima i principima, koji uređuju ovu oblast, ali i dalje postoji neusklađenost sa principima iz Preporuke Saveta Evrope (2002)² o pristupu zvaničnim dokumentima. Ta neusklađenost se prvenstveno odnosi na nepostojanje prava žalbe na rešenje visokih organa vlasti (Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Vrhovnog suda Srbije, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca) da iz nekog razloga odbije da da informaciju (čl. 22). U ovim slučajevima zaštita je predviđena pokretanjem upravnog spora. Drugi problem je praktične prirode i vezan je za odredbu da je "organ vlasti dužan da bez odlaganja, a najkasnije u roku od 15 dana od dana prijema zahteva, tražioca obavesti o posedovanju informacije, stavi mu na uvid dokument koji sadrži traženu informaciju, odnosno izda mu ili uputi kopiju tog dokumenta. Ako organ vlasti nije u mogućnosti, iz opravdanih razloga, da u roku od 15 dana obavesti tražioca o posedovanju informacije, da mu stavi na uvid dokument koji sadrži traženu informaciju, da mu izda, odnosno uputi kopiju tog dokumenta, dužan je da o tome odmah obavesti tražioca i odredi naknadni rok, i da mu dostavi informaciju u roku koji ne može biti duži od 40 dana od dana prijema zahteva" (čl. 16). Izrazi "bez odlaganja" i "opravdani razlozi" u praksi se mogu vrlo ekstenzivno tumačiti i ovakvim tumačenjem zahtevi za informacijom koja se dobija nakon više od dva meseca, potpuno se obesmišljavaju.

Treći problem je njegova implementacija u praksi, jer je prema istraživanju *Transparency Serbia*, za prva dva meseca od stupanja na snagu zakona od 151 zahteva za informacije, dobijeno svega 18 pravih odgovora.⁶

Odnos vlasti prema primeni Zakona i prema povereniku kao najvažnijem organu za postupanje po zahtevima dobijanje informacija, najbolje definiše sam poverenik, tj. Rodoljub Šabić koga na to mesto imenovala Skupština Srbije. On je izjavio da "nema ništa, ni kancelariju, ni ljude", te da je "čak i pečat povereništva platio iz svog džepa, a na dva pisma upućena predsedniku Skupštine i sekretaru vlade, nije dobio ni odgovor".⁷

U skladu sa obavezom usklađivanja krivičnog zakonodavstva sa standardima Saveta Evrope, u skupštinskoj proceduri se nalaze Predlozi Krivičnog zakona Srbije, Zakona o izvršenju krivičnih sankcija, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku. Osnovni problem u donošenju ovih zakona, nije samo u činjenici da nisu u potpunosti usklađeni sa evropskim standardima, već i da pre nego što su ušli u skupštinsku proceduru u formi predloga, nisu prošli kroz javne, stručne rasprave, niti su na vreme dostavljeni Savetu Evrope na ekspertizu. Ukoliko ne budu bili povučeni iz skupštinske procedure, tekst ovih zakona moći će se menjati samo amandmanima, što svakako nije zadovoljavajuće rešenje.

Bez komentiranja pojedinih predloga zakona, već se njihovim prvim čitanjem i komparacijom može primetiti njihova međusobna nesaglasnost, pa čak i protivrečnost, što bi moglo izazvati ozbiljne probleme u njihovoj implementaciji.

Osnovnu odgovornost za sporost u izradi ovih zakona i njeno nadoknađivanje brzopletim puštanjem u skupštinsku proceduru, snosi Ministarstvo pravde koje kao nosilac reforme pravosuđa nije koordiniralo rad radnih grupa na izradi zakona. Očigledno je da radne grupe nisu imale uvida u međusoban rad. Odgovornost ministarstva je utoliko veća kada se ima u vidu da se radi o setu tzv. represivnih zakona, koji na najdirektniji način utiču na ograničavanje ljudskih prava i sloboda, odnosno definišu stepen njihove zaštite.

Još je gora situacija sa donošenjem novog Zakona o prekršajima koji je tek u "pripremi" i izvesno je da se neće naći u skupštinskoj proceduri u skorije vreme. Postojeći *Zakon* o prekršajima datira još iz 1989. godine i ako je menjan u više navrata (najviše zbog visine zaprećenih kazni), u celini je u temeljnoj nesaglasnosti sa načelima Evropske konvencije o ljudskim pravima zbog čega je SCG bila prinuđena da stavi rezervu prilikom ratifikovanja Konvencije.

Jedan od suštinskih zakona o kome je bilo mnogo polemike u javnosti i insistiranja na njegovom hitnom donošenju, je *Zakon o stavljanju na uvid dosijea* koje su tajne službe vodile o građanima. Iako je još odlukom Ustavnog suda Srbije od 19. juna 2003. godine Uredba Vlade Republike Srbije o stavljanju na

⁶ *Glas javnosti*, 21. 1. 2005.

⁷ *Večernje novosti*, 25. 1. 2005.

uvid određenih dosijea vođenih o građanima Republike Srbije u Službi državne bezbednosti od 22. maja 2001. godine, objavljena neustavnom, jer se materija kojom se bavi Uredba (uređivanje društvenih odnosa u oblasti podataka o ličnosti) ne može uređivati podzakonskim aktom, već isključivo zakonom. Međutim, zakon ne samo da nije donet, već nije ni u pripremi.

Na konferenciji za novinare, koju su organizovali Centar za unapređivanje pravnih studija (CUPS) i Centar za antratu akciju održali (CAA) u *Medija centru* 11. juna 2004. godine, predstavnici ovih organizacija, između ostalog, upoznali su javnost sa zvaničnim odgovorom, koji su dobili od MUP i BIA na pitanje zašto nije došlo do donošenja ovog zakona. Predstavnici CUPS-a i CAA su, aprila 2004. godine ministru policije D. Jočiću i direktoru BIA Radetu Bulatoviću, uz navedeno pitanje dostavili i Model zakona o otvaranju dosijea, koji su izradili još u martu 2003. godine. U odgovoru BIA navodi "da otvaranje dosijea nije prevashodno pitanje, već suština problema predstavlja mogućnost njihove zloupotrebe. U odgovoru MUP navodi se "da bi (u Modelu zakona) ponuđenim rešenjima stvorile zakonske pretpostavke za nejednak položaj Srbije i njenih građana po ovom pitanju u državnoj zajednici SCG i u Srbiji, i da bi otvaranje dosijea narušilo princip nedeljivosti i jedinstva arhivske građe i predstavljalo opasnost po imovinu i živote većeg broja ljudi"⁸.

Nedonošenje ovog zakona je direktno uticalo na onemogućavanje primene Zakona o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (lustracija) donetog još juna 2003. godine⁹, čijem su se donošenju protivili poslanici DSS. Prema Zakonu postupak lustracije se sprovodi prema licima koja su obavljali ili su kandidati za obavljanje visokih javnih funkcija.

Prema licu koje je kandidat za neki od položaja postupak za proveru kršenja ljudskih prava pokreće se ili po zahtevu organa i organizacija nadležnih za njihovo kandidovanje ili ga Komisija za lustraciju pokreće po službenoj dužnosti. Komisija provere vrši uvidom u spise Bezbednosno-informativne agencije ili ranije odnosno druge odgovarajuće službe, sudske spise, spise drugih državnih organa i organizacija koje vrše javna ovlašćenja.

Iako je Skupština još jula 2003. godine izabrala 8 od devet člana Komisije, Komisija nije obradila ni jedan predmet, jer praktično nikad i nije započela sa radom.

Vesna Rakić Vodinelić, jedan od članova Komisije je izjavila nisu imali " obezbeđene uslove za rad, počev od toga da nisu imali svoju adresu, nisu imali nijednog jedinog službenika, osim privremenog sekretara. Nisu imali mogućnost da drže, čuvaju i vode predmete, jer je to neophodno ako ispituje nečiju odgovornost za ljudska prava. Nekoliko puta su se obraćali parlamentu i nikada nisu dobili nikakav odgovor". Ona je takođe rekla da imaju "poslovnik po kome mogu da izvedu razne dokaze, počev od uvida u razne dosijee od

⁸ *Politika*, 12. 6. 2004.

⁹ Videti *Ljudska prava i odgovornost – Srbija 2003*, str.103-105, izdavač Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2004.

sudskih do dosijea BIA", ali da su ti "dosijei BIA kod nas zatvoreni", te da "ne zna kako bi izgledala ta saradnja da su krenuli sa ispitivanjem. Nisu imali priliku da to isprobaju". Prvi predsednik Komisije, advokat Simo Radulović, navodi da je "komisija pokušala da mandat započne utvrđivanjem odgovornosti za kršenja ljudskih prava kod svih kandidata za nove poslanike (vanredni parlamentarni izbori u decembru 2003.), ali se od toga odustalo jer nije bilo vremena. Nije prošla ni ideja da se to obavi za 250 izabranih poslanika, a odmah, po konstituisanju novog saziva Skupštine, SRS je podnela zahtev za ukidanje Zakona o lustraciji ili njegovo stavljanje van snage. DSS će sigurno podržati predlog radikala"¹⁰.

Zbog svega navedenog, početkom novembra 2004. godine, Komisija je podnela kolektivnu ostavku, na koju niko iz parlamenta kao osnivača Komisije nije reagovao.

Na listi prioriteta novih vlasti nije se našao ni novi *Zakon o policiji*, tako da policija još uvek ima ovlašćenja prema Zakonu o unutrašnjim poslovima iz 1991. godine, u međuvremenu samo neznatno izmenjenom.

U izveštaju Generalnog sekretara Saveta Evrope SG/Inf (2004)33 od 16. decembra 2004 godine, navodi se da "u Srbiji i Crnoj Gori nije ostvaren napredak po pitanju uspostavljanja zakonodavnog okvira funkcionisanja policije i snaga bezbednosti. Posle više od jedne godine po prijemu u članstvo, vlasti do sada nisu uspele da donesu zakone o reformi policije. U Srbiji je pripremljen nacrt Zakona o policiji i snagama bezbednosti, međutim, još nema indikacija kada će ovaj nacrt biti upućen na ekspertsku analizu".

Na listi čekanja nalazi se i *Zakon o ombudsmanu*, koji je u protekle tri godine prošao kroz više javnih rasprava i ekspertskih analiza OEBS, Saveta Evrope i UN, ali još uvek nije ušao u skupštinsku proceduru. Potreba donošenja ovog zakona, izražena u čl. 1. Nacrta zakona prema kome "ombudsman kao nezavisan državni organ štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave i drugih organa kojima su poverena upravna ovlašćenja", odnosno "stara se o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda". Očigledno je da za vladu Vojislava Koštunice ovaj zakon nije prioritetan.

Inertan odnos vlasti prema zaštiti ljudskih prava vidi se i kroz njihovu "aktivnost" na planu donošenja zakona o NVO. Iako su još tokom 2001. godine postajali Predlog zakona o nevladinim organizacijama, Saveznog ministarstva pravde¹¹ i Predlog zakona o udruženjima, Vlada Republike Srbije, na čijem se usklađivanju sa međunarodnim standardima u međuvremenu dosta uradilo, nove vlasti su smatrale da je potreban drugačiji koncept i pristup ovoj temi. Taj novi pristup izražen je u Nacrtu zakona o udruženjima, koje je Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu novembra 2004. godine dostavilo na javnu raspravu. U čl. 2. ovog Nacrta, udruženje se definiše kao "dobrovoljna i

¹⁰ *Srpska reč*, 11. 11. 2004.

¹¹ Od ovog modela se ubrzo odustalo usled novog koncepta organizacije Državne zajednice Srbija i Crna Gora.

nevladina neprofitna organizacija zasnovana na slobodi udruživanja više fizičkih i pravnih lica, osnovana radi ostvarivanja i unapređivanja određenog kulturnog, humanitarnog, ekološkog, sportskog, strukovnog, profesionalnog, socijalnog, naučnog, obrazovnog, zdravstvenog, istraživačkog, razvojnog, filantropskog ili drugog zajedničkog ili javnog, odnosno opšteg cilja i interesa". U ovom preciznom nabravanju različitih interesa zbog kojih se osnivaju udruženja ili je namerno izostavljen interes zaštite ljudskih prava i razvoj demokratije ili za predlagača takvi interesi imaju značaj koji ih svrstavaju "pod razno".

Zaključci sa Okruglog stola o Nacrtu ovog zakona (održanog 26. novembra 2004. godine) koju je Odeljenje za demokratizaciju Misije OEBS u SCG dostavilo svim učesnicima stola stoji sledeća ocena nacrta Zakona o NVO: "Učesnici su se saglasili da rad na izradi zakona o udruženjima građana traje neopravdano dugo, ali da Radna verzija nacrta zakona koja je dostavljena kao materijal za Okrugli sto, nije podobna, niti je bila predviđena da bude konačna polazna osnova za utvrđivanje zakonskog teksta".

Još jedna neuspela reforma pravosuđa

Jedan od prvih koraka novog ministra pravde Zorana Stojkovića (DSS) preduzetih u cilju reforme pravosuđa i svakodnevno pominjanog načela legaliteta i zakonitosti, bilo je menjanje, već više puta menjanih zakona iz oblasti pravosuđa.

Po hitnom postupku, bez prethodne javne rasprave i bilo kakve konsultacije sa strukovnim udruženjima, predložene su i 22. aprila 2004. usvojene izmene *Zakona o sudijama*, *Zakona o javnom tužilaštvu* i *Zakona o visokom savetu pravosuđa*. Mesec dana pre toga donet je *Zakon o izmenama i dopunama Zakona uređenju sudova* (predviđa uvođenje novih vrsta sudova i prenošenje nadležnosti sa starih na nove), kojim se rok za osnivanje ovih sudova pomera na januar 2006., odnosno januar 2007. godine¹², u zavisnosti od vrste sudova.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o sudijama jedina suštinska novina je uvođenje Nadzornog odbora (član 5), kojom se po prvi put formira telo za unutrašnju kontrolu rada sudija. Nadzorni odbor je telo unutar sudskog sistema koje postupa kada postoji sumnja u korupciju ili nezakonito postupanje sudije. Nadzorni odbor čine sudije kojima je dato pravo da sprovedu kontrolni postupak uz mogućnost uvida u predmet, nakon čega Nadzorni odbor može pred Velikim personalnim većem pokrenuti postupak za razrešenje sudije zbog nesavesnog ili nestručnog vršenja dužnosti ili predložiti izricanje disciplinske mere sudiji. Nadzorni odbor se sastoji od pet sudija koje na četiri godine bira

¹² Videti "Ljudska prava i odgovornost - Srbija 2003, str.114-115, izdavač Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2004.

Opšta sednica iz reda sudija Vrhovnog suda Srbije. Sudija ne može istovremeno biti član Nadzornog odbora i Velikog personalnog veća.

Prema čl. 7, prilikom izbora sudija, Visoki savet pravosuđa pribavlja podatke i mišljenja od organa i organizacija u kojima je kandidat radio u pravnoj struci, već je neophodno i da za kandidate koji dolaze iz sudova pribavi mišljenje sednice sudija suda iz koga dolazi kandidat.

Odredba čl. 8. Zakona, predviđa da Narodna skupština za sudiju može izabrati samo kandidata koga predloži Visoki savet pravosuđa, a ako predloženi kandidat ne bude izabran, Visoki savet pravosuđa ponovo mora utvrditi predlog sa novim kandidatom.

Odlukom od 18. marta 2004. godine, Ustavni sud Republike Srbije utvrdio je da odredba člana ranijeg zakona prema kojoj Veće za pitanja sudske uprave utvrđuje predlog za izbor i razloge za razrešenje predsednika suda, nije u saglasnosti sa Ustavom Republike Srbije, jer se ustanovljenjem Veća za pitanja sudske uprave (čije članove bira Narodna skupština) narušava načelo podele vlasti, posebno imajući u vidu da ono odlučuje o pitanjima od naročitog značaja za sudove - izbor i postojanje razloga za razrešenje predsednika suda. Zbog toga, članom 13. ovog zakona, utvrđeno je da se predsednik suda bira i razrešava po istom postupku po kome se biraju i razrešavaju sudije, tj. da se ostale odredbe zakona, koje se odnose na sudije, shodno primenjuju i na predsednike sudova. Ovo znači da Narodna skupština ne može utvrditi prestanak dužnosti sudije bez prethodne odluke Vrhovnog suda Srbije kojom se utvrđuje postojanje razloga za prestanak sudijske dužnosti, pa prema tome i predsednika suda.

Članom 15. Zakona propisano je da se postupci u kojima se utvrđuje postojanje razloga za razrešenje i navršavanje radnog veka sudije koji nisu okončani do stupanja na snagu ovog zakona nastavljaju u skladu sa ovim zakonom, i da predsednicima sudova, izabranim po Zakonu o izmenama i dopunama Zakona o sudijama od 19. marta 2003. godine, prestaje dužnost predsednika suda za koji su izabrani.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o javnom tužilaštvu ponovo se ustanovljava nadležnost Visokog saveta pravosuđa da odlučuje o najbitnijim statusnim pitanjima javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca. Visoki savet pravosuđa prema novim izmenama, preuzima ovlašćenja vezana za izbor i razrešenja javnih tužilaca, imenovanje i razrešenje zamenika javnih tužilaca i za odlučivanje u drugom stepenu o prigovorima javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca.

Novina je da o premeštaju zamenika javnog tužioca u drugo javno tužilaštvo istog ranga, uz njegovu saglasnost, odlučuje Visoki savet pravosuđa, a ne Republički javni tužilac kako je ranije bilo predviđeno.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakon o Visokom savetu pravosuđa, ispraćene su gore navedene promene, odnosno Vladi je oduzeta, a Visokom savetu pravosuđa vraćena nadležnost za odlučivanje o statusnim pitanjima javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca (izbor i imenovanja). Ove izmene

podrazumevaju i promene u sastavu Visokog saveta pravosuđa u kome su, kao pozivni članovi, zastupljeni i javni tužioci, čime se vraća i prošireni sastav Visokog saveta pravosuđa, koji je bio ukinut poslednjim izmenama.

Izmenе i dopune ovih zakona nisu donele ništa novo, preciznije njima su položaj i nadležnosti ovih organa praktično vraćene na nivo koji je bio predviđen setom zakona iz 2001. godine. U formalnom smislu, navedenim izmenama se nema puno toga prigovoriti, odnosno o neusklađenostima delova ovih zakona sa međunarodnim standardima (pre ove izmene), Helsinški odbor je odavno izneo svoj stav¹³.

Međutim, izmene ovih zakona, u suštinskom smislu, nisu postupak "prve vlade koja se odriče uticaja na sudove i tužilaštva i daje im mogućnost da postanu "treća vlast"¹⁴, već izraz političke akcije u cilju insistiranja na negativnim¹⁵, a anuliranja pozitivnih rezultata i posledica akcije *Sablje*, obračuna sa njenim protagonistima i konačno, postupanja na isti način koji je tako glasno zamerala prethodnoj vlasti.

U tom smislu treba posmatrati i odluku Ustavnog suda Srbije od 8. jula 2004. godine o utvrđivanju saglasnosti sa Ustavom i zakonom Odluke o proglašenju vanrednog stanja i propratnim naredbama¹⁶. Odlučujući po predlozima za ocenu ustavnosti Srpske radikalne stranke, Socijalističke partije Srbije i Nove demokratske stranke, Ustavni sud je utvrdio da je odluka o proglašenju vanrednog stanja bila u skladu sa Ustavom, dok je praktično sve ostalo utvrđeno kao neustavno i nezakonito.

Iako, pravno posmatrano suština odluke Ustavnog suda nije sporna, sporna je činjenica da je takva odluka doneta nakon više od godinu dana od 22. aprila 2003. godine kada je ukinuto vanredno stanje. Objasnjavajući razloge za ovako zakasnelu odluku, predsednik Ustavnog suda Srbije Slobodan Vučetić kaže da je "Sud jednoglasno zauzeo stav da u jeku skoro neprekidnih izbornih kampanja, koje su trajale do nedavno, ne treba odlučivati o aktima donetim u vreme vanrednog stanja. Odluka Ustavnog suda i sam Sud, bili bi politički zloupotrebljeni kao sredstvo za međustranačke predizborne političke obračune i za produbljivanje već opasne političke krize"¹⁷. Ovakvim obrazloženjem, predsednik suda je upravo priznao da se u svom odlučivanju Ustavni sud rukovodio političkim i drugim faktorima, a ne principima ustavnosti i zakonitosti kojima se sud jedino sme rukovoditi.

Izmena pravosudnih zakona izvedena po hitnoj proceduri, sprovedena je sa jasnom namerom da se izbegne javna rasprava, odnosno oštra kritika opšte

¹³ Videti "Ljudska prava i odgovornost - Srbija 2003, str.109-113, izdavač Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2004.

¹⁴ Ministar pravde Zoran Stojković, *Danas*, 8. 4. 2004.

¹⁵ Videti odeljak "Suđenja za organizovani kriminal"

¹⁶ Odluka Ustavnog suda Srbije IU broj 93/2003, *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 84/04

¹⁷ *Poltika*, 22. 7. 2004.

i stručne javnosti, koja bi neminovno usledila. Ovakvim tendencioznim postupanjem, osim što je prekršen jedan od osnovnih principa vladavine prava i pravne države, transparentnost u donošenju zakona, propuštena je još jedna prilika da se zakoni koji neposredno definišu oblast pravosuđa, konačno usklade sa međunarodnim standardima.

Ocenu o načinu izmene ovih zakona dao je Savet Evrope u svom Četvrtom izveštaju za Februar-April 2004 (SG/Inf(2004)14). U tom izveštaju se kaže da su "brze i kontraverzne izmene ovih zakona učinjene od strane novog ministra pravde gospodina Zorana Stojkovića. Metodi korišćeni prilikom izrade i usvajanje ovih izmena su kritikovani, posebno u delu koji se odnosi na nedostatak prethodne javne debate i konsultacija sa odgovarajućim profesionalcima". Zaključaj je da "obećanja da se zakonodavstvo uskladi sa standardima Saveta Evrope nisu ispunjenja" (tačke 29. i 30.).

Na istu temu član *Društva sudija Srbije*, Omer Hadžimerović, kaže da su "izmene u setu pravosudnih zakona dobre utoliko što predstavljaju korak ka nezavisnosti sudstva, ali bi bila netačna ocena da je ta nezavisnost uistinu i ostavarena...Nije dobro što nije napravljen korak napred u skladu sa preporukama Saveta Evrope u vezi sa Visokim savetom pravosuđa, jer Savet treba da predstavlja nezavisno telo, da polovinu čine sudije koje su birale njihove kolege, a ne Vrhovni sud."¹⁸. Sličnu ocenu dao je i Izvršni odbor *Udruženja javnih tužilaca* i zamenika javnih tužilaca, koji u svom saopštenju od 16. maja 2004, između ostalog, navodi da "nije zadovoljan izmenama Zakona o javnom tužilaštvu, kako i načinom na koji je pripreman i donešen...Odredbe Zakona po kojim odluku o udaljenju sa dužnosti i utvrđivanju razloga za razrešenje Republičkog javnog tužioca donosi ministar nadležan za pravosuđe, odredbe koje propisuju da je mandat zamenika javnih tužilaca i dalje ograničen na osam godina, kao i odredbe prema kojima u Visokom savetu pravosuđa kada odlučuje o položaju javnih tužilaca i zamenika, predstavnici javnih tužilaca ne predstavljaju većinu, ukazuju i da ove izmene nisu suštinske prirode i ne pružaju potrebne garancije sa samostalnost javnog tužilaštva".

Ministar pravde Stojković je to obrazložio kao želju da "otkloni štetne posledice odluke Nataše Mičić u vreme vanrednog stanja, kada je zloupotrebivši položaj v.d. predsednika Republike izvršila izbor ljudi na šest najviših pravosudnih funkcija"¹⁹ (*Politika*, 21. april 2004. godine), te se izmenama Zakona o sudijama smenjuju pomenuti predsednici sudova. Jedan neustavan postupak zamenjen je drugim neustavnim postupkom. Smenom sudija novom odredbom zakona, koja je u suprotnosti sa važećim Ustavom i ostatkom tog istog zakona, koji jasno propisuje način razrešenja sudija i

¹⁸ *Danas*, 24-25. 4. 2004.

¹⁹ Odnosi se na postavljenje Sonje Brkić na mesto predsednika Vrhovnog suda, Đorđa Ostojića na mesto republičkog javnog tužioca, Radoslava Bačović mesto predsednika Okružnog suda u Beogradu, i novih predsednika Okružnog suda u Novom Sadu, Četvrtom opštinskom sudu u Beogradu i Opštinskom sudu u Novom Pazaru.

predsednika, učinjen je presedan kakav se retko sreće u pozitivno-pravnoj praksi demokratskih država.

Na neustavnost ovakvog zakonskog rešenja upozoravalo je i *Društvo sudija Srbije* i pre izglasavanja zakona. U svom saopštenju od 6. aprila 2004. godine, Društvo "insistira da se rasprava o eventualnoj odgovornosti i postojanju uslova za smenu nosilaca pravosudnih funkcija odvija na zakonom propisani način u okviru institucija sistema, čime će se izbeći stvaranje utiska o uslovljenosti obavljanja funkcija u pravosuđu političkom podobnošću....".

Brzopoteznom i nezakonitom smenom ovih pet nosilaca funkcija (šesti, republički tužilac Đorđe Ostojić je dao ostavku), upravo je učinjen prvi korak koji će nedvosmisleno pokazati da je nova vlast započela proces postavljanja/smenjivanja prema političkoj podobnosti nosilaca pravosudnih funkcija.

Drugi korak usledio je na sednici Skupštine održanoj poslednjih dana juna 2004. godine, kada se raspravljalo o izboru i razrešenju javnih tužilaca.

O načinu na koji se odlučivalo o ovim pitanjima i kakvi su "stručni" kriterijumi bili osnov odlučivanja, svedoče delovi teksta novinara "Politike" koji je pratio zasedanje. On izveštava da "Parlament nije prihvatio predlog da se za zamenike javnih tužilaca u Republičkom javnom tužilaštvu izaberu Veselin Mrdak, Milutin Dragutinović i Milan Bojković, osporivši izbor još 15 kandidata. Đorđe Ostojić, kandidat koga su, zbog učešća u operaciji Sablja prethodno osporavali SRS i DSS, ipak je izabran. Ujutro postignuti dogovor vladajuće koalicije i DS oko izbora pojedinih kandidata, koji su prethodnih dana osporavani, uglavnom iz političkih razloga, "zaškripio" je skoro na početku glasanja, pošto za zamenika opštinskog javnog tužioca u Jagodini nije izabrana Slavica Tanasković iz vremena operacije Sablja, jer taj dogovor nije ispoštovao jedan broj poslanika DSS...Dogovor iza zatvorenih vrata, od kojeg je zavisio i izbor Ostojića, trajao je dva sata. Novi pokušaj dogovora nije uspeo jer osim Mrdaka čijem se izboru usprotivio SPO zbog njegovog učešća u hapšenju bračnog para Drašković 1993. godine, nije prošao ni Milun Dragutinović, čijem se izboru takođe usprotivio SPO jer nije podigao optužnicu u slučaju Ibarska magistrala...."²⁰.

Povodom ovakvog načina izbora, a u vezi sa prethodnim izmenama Zakona o javnom tužilaštvu, Savet Evrope u svom Petom izveštaju za maj-avgust 2004 (SG/Inf (2004)23), navodi: "Iako se ovim zakonskim izmenama i dopunama sprečava dalji uticaj izvrsne vlasti, one nisu u skladu sa prethodnim preporukama, koje ukazuju na potrebu sprovođenja mera u zakonu i praksi, naročito na sprečavanju protivzakonitog uticaja izvrsne i zakonodavne vlasti na postupak izbora/imenovanja sudija i tužilaca (SG/Inf (2004)8). Pored toga, neusvajanje odluke Narodne skupštine o ponovnom izboru jednog broja zamenika tužilaca, uključujući i zamenika specijalnog tužioca, izazvalo je određenu nestabilnost u organima tužilaštva" (tačka 27. Izveštaja).

Zbog načina na koji se odlučivalo o imenovanju tužilaca predsednik Udruženja tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Bogdan Stanković, podneo

je ostavku na tu funkciju uz obrazloženje da je "ovo tipičan primer nasrtaja zakonodavne vlasti na Tužilaštvo koje je pravosudni organ. Pojedinačni i stranački interesi manifestovali su se u Skupštini kao opšti kriterijum. Nije se razgovaralo o stručnosti tih zamenika tužilaca, već o njihovoj podobnosti, uz napomenu da je ovakav nasrtaj stranačkih interesa na pravosuđe došao upravo u trenutku kada trojica navedenih tužilaca rade na najznačajnijim predmetima".

Sličan stav je iskazao Aleksandar Milosavljević, Predsednik Izvršnog odbora Udruženja tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije. On je rekao da "ono što se dogodilo u Skupštini pokazuje da se političke partije neposredno mešaju u rad na predmetima. Kada je nedavno donet novi Zakon o javnom tužilaštvu, ministar pravde je rekao da napokon imamo samostalno tužilaštvo. Sada se na ovim primerima vidi kakva je i kolika ta samostalnost"(isti izvor).

Sušтина problema leži u činjenici da se kriterijumi za izbor baziraju na političkim procenama i zakulisnim partijskim dogovorima po skupštinskim kuloarima, a ne na objektivno postavljenim kriterijumima vezanim za njihovu stručnost. Ovakvo postupanje direktan je stav vlasti koja ne želi da se na pravno uređen način utvrdi odgovornost za kršenje ljudskih prava pojedinih nosilaca pravosudnih funkcija tokom vladavine Slobodana Miloševića, što je direktna posledica nesprovođenja Zakona o lustraciji.

Istovetna situacija se dogodila tokom novembra-decembra 2004, odnosno januara 2005. godine, kada je Visoki savet pravosuđa utvrđivao liste kandidata sa izbor na mesta predsednika sudova, sudija i tužilaca, s tom razlikom što je u ovom slučaju važan faktor bio i nepotizam.

U otvorenim pismima koje su ne-predloženi stručni saradnici Drugog opštinskog suda, Okružnog suda u Beogradu i Trećeg opštinskog javnog tužilaštva u Beogradu, uputili Visokom savetu pravosuđa, parlamentu i javnosti navodi se da "nisu ispinjeni osnovni kriterijumi stručnosti i dostojnosti", već da su predlozi učinjeni "po principu nepotizma ili drugog uhvaćenoj vezi"²¹. Prema informacijama objavljenim u *Blicu* od 18. januara i *Politici* od 20. januara 2005. godine, među predloženim kandidatima našli su se: M. C., ćerka sudije Vrhovnog suda, J. S. ćerka sudije Vrhovnog suda, S. P., bratnica sudije Vrhovnog suda, sin sudije Specijalnog suda, V.M. devojka sina ministra pravde, S.R. ćerka bivšeg predsednika Prvog opštinskog suda i snaja Milorada Ulemeka-Legije i dr.

Negirajući tvrdnje da je prilikom predlaganja kandidata bilo nepotizma predsednik Visokog saveta pravosuđa i v.d. predsednika Vrhovnog suda Srbije Janko Lazarević, rekao je da je "nama bilo važno da li kandidati ispunjavaju zakonske uslove da budu sudije, a ne treba da im bude minus što su im roditelji sudije", uz konstataciju "da je poznato da sudijska deca idu u sudije, kako što i lekarska deca idu u lekare"²².

²⁰ *Politika*, 4. 7. 2004.

²¹ *Blic*, 25. 1. 2005.

²² *Politika*, 20. 1. 2005.

Povodom predloga za izbor zamenika tužilaca Trećeg optinskog javnog tužilaštva u Beogradu, javni tužilac Gordana Čolić, je napomenula da "među predloženim ima mnogo nestručnih ljudi bez dana staža u tužilaštvu, ali i starih SPS kadrova, koji se vraćaju zbog političkih ucena zarad opstanka Vlade, između ostalih za zamenika ovog tužilaštva predložena je i Lidija Čadenović-Filipović, nekadašnji sudija za prekršaje, razrešena 2003. godine zato što je po zloglasnom Zakonu o informisanju iz 1998. godine, osudila redakciju *Glasa javnosti* na novčanu kaznu od 75.000 hiljada dinara, a njenog glavnog urednika na 18.000 dinara"²³.

Nesprovođenje lustracije, zadržavanje i/ili ponovno dovođenje starih Miloševićevih ili politički podobnih kadrova, kao i ne zapošljavanje stručnih, kompetentnih i nekompromitovanih mladih ljudi u pravosuđu, govori da nema iskrene želje da se pravosuđe reformiše i učini nezavisnim, te da je *legalizam*, u suštini, kontinuitet sa Miloševićevim vremenom..

Društvo sudija Srbije takođe smatra da nema suštinskih reformi u pravosuđu. Omer Hadžimerović, portparol Društva, je izjavio da "ministri unutrašnjih poslova i pravde vrše pritisak na pravosuđe najavama da neće biti hapšenja haških optuženika" i "da je sadašnja Vlada osnovala Komisiju za reformu pravosuđa čija strategija nije dobra i sveobuhvatna"²⁴. Ova izjava je izazvala oštru reakciju, odnosno pretnju ministra pravosuđa Zorana Stojkovića, koji rekao "da su se stekli uslovi da Hadžimerović bude razrešen zbog nerada", i "da je njegova izjava neverovatna, jer je Savet Evrope konstatovao da su izvršene temeljne reforme i da su prijatno iznenađeni. Hadžimerović, govori potpunu neistinu, ministarstvo radi maksimalno, a napadaju nas ljudi koji ne rade"²⁵.

Mada su ove nesuglasice, iz javnosti nepoznatih razloga, izglađene neuverljivim zajedničkim saopštenjem ministra i Društva sudija od 1. decembra 2004. godine²⁶, u cilju objektivnosti citiramo stavove Saveta Evrope u vezi dostignuća u reformi pravosuđa.

U svom Petom izveštaju za maj-avgust 2004 (SG/Inf (2004)23), u delu koji se odnosi na vladavinu prava navodi se "da je u prethodnim izveštajima već je naglašeno odsustvo koherentne i generalne strategije reformi, nedostatak transparentnosti i odgovarajućih konsultacija", kao i da je "u proteklom periodu Ministarstvo pravde preduzelo je ozbiljne napore u cilju jačanja transparentnosti u sopstvenom radu i konsultovanja sa pravnim ekspertima" (tačka 25.). Međutim, već u sledećem, Šestom izveštaju za period septembar-novembar 2004 (SG/Inf (2004)33, i pored činjenice da je 8. oktobra 2004, potpisan Protokol o saradnji između Ministarstva pravde i Saveta Evrope, ponovo se naglašava "odsustvo generalne strategije reformi, transparentnosti i

²³ *Blic*, 3. 12. 2004.

²⁴ *Danas*, 27. 11. 2004.

²⁵ *Balkan*, 28. 11. 2004.

²⁶ Videti web-site Društva sudija Srbije, www.sudije.org.yu

konsultacija (tačka. 40.), a kao jedna od osnovnih preporuka navodi se "preduzimanje suštinske reforme u cilju obezbeđivanja nepristrasnosti pravosuđa i organa tužilaštva u skladu sa standardima Saveta Evrope".

Slične stavove je na okruglom stolu povodom reforme pravosuđa održanom 25. januara 2005. godine, izneo i Piter Bah iz Evropske agencije za rekonstrukciju, koji smatra "da su do sada velika strana sredstva uložena u reformske zahvate u pravosuđu, a da su izostali očekivani rezultati i da se ništa ne menja"²⁷.

U kontekstu reforme pravosuđa pominjano je donošenje novog Ustava Srbije, jer bi prema najavama u javnosti, novi ustav, između ostalog, trebalo da predvidi i reizbor svih 2400 sudija. To znači da bi u jednom trenutku svim sudijama prestao mandat, pa bi tek onda usledio njihov izbor/reizbor.

Generalno, ovakav način izbora/reizbora sudija mogao bi da znači korak napred u reformi, ali samo pod uslovom da prethodno jasno i nedvosmisleno bude utvrđeno: koje, i na koji način formirano telo/organ i kakvom postupku će utvrđivati predloge za izbor sudija, kao i po kojim, jasno utvrđenim i transparentnim kriterijumima i merilima će se utvrđivati ovi predlozi.

Dobra polazna osnova za ovakav pristup reforme i jačanja nezavisnosti pravosuđa data je u dokumentu "Ustavno utemeljenje nezavisnosti sudstva" koje je *Društvo sudija Srbije* uradilo u saradnji sa *ABA CEELI* i *OEBS*, koji je javnosti prezentiran 25. januara 2005. godine²⁸.

Međutim, dosadašnje postupanje i odnos vlasti i resornog ministra, nisu pružile dovoljno osnova da će reforma pravosuđa biti izvedena prema načelima i standardima Saveta Evrope i teško je poverovati da će se vlast odreći zloupotreba i mogućnosti političkog uticaja na kadrovsku politiku u pravosuđu i shodnog uticaja na tok i ishode pojedinih sudskih postupaka²⁹.

Imajući u vidu sve do sada rečeno u posmatranim oblastima, zaključak *Helsinškog odbora* je da je prva godina vladavine nove vlasti jasno pokazala sve njene slabosti, a još jasnije njene pravo lice i ciljeve.

Koaliciona vlada, s dominantnim uticajem DSS i iskrenom podrškom SPS, zaustavila je proces reforme započete 5. oktobra 2000 godine, istovremeno započinjući proces brisanja njenih rezultata. Ponovno oživljavanje i stavljanje u prvi plan "vrednosti" i ljudi iz miloševićevog establišmenta, očuvanje represivnog državnog aparata bez ikakve mogućnosti civilne kontrole, nezainteresovanost za nastavak postavljanja pravnog okvira zaštite ljudskih prava i sloboda, i nenadoknadviva sporost i zakasnelost čak i u tih par, teško prepoznatljivih pozitivnih pomaka koje smo konstatovali, glavni su rezultati rada ove vlade.

²⁷ *Politika*, 26. 1. 2005.

²⁸ Isto.

²⁹ Videti odeljak: Suđenja za organizovani kriminal.

Nova vlada je očigledno imala za glavni cilj uništavanje svih reformskih napora vlade Zorana Đinđića i DOS. Svakodnevnim kriminalizacijom te vlade izvodi zaključak da su njeni rezultati gori od miloševićevog režima.

Haški tribunal i suđenja za ratne zločine

Vojislav Koštunica je u svom ekspozeu, prilikom predstavljanja programa rada nove Vlade, pitanjima odgovornosti Srbije za protekle ratove, suočavanju sa prošlošću ili pitanjima pomirenja između susedskih država, nije posvetio ni jednu reč.

Pitanju saradnje sa Haškim tribunalom, premijer je posvetio svega nekoliko rečenica. On je izjavio da će vlada učiniti sve da saradnja postane dvosmerna, da će nastojati da se obezbede sve pretpostavke za ostvarenje i ubrzanje suđenja pred domaćim sudovima, da će se našim građanima optuženim pred Tribunalom pružiti adekvatna pomoć u njihovoj odbrani, te da će sklopiti ugovor sa UN kako bi osuđeni od strane Trubunala kazne zatvora služili u Srbiji.

Dvosmerna saradnja

U toku 2004. godine, u pogledu hapšenja ili dobrovoljne predaje optuženika, jedini ostvareni rezultat bila je „dobrovoljna predaja“, Ljubiše Beare (generala vojske Republike Srpske, optuženog za zločin u Srebrenici), 10. oktobra 2004., do koje je došlo nakon informacije glavnog tužioca haškog Tribunala dostavljene policijskim vlastima Srbije o tome da se on nalazi u svom stanu u Beogradu i da ga ljudi iz Tribunala prate. Vlasti su bile primorane na ovo "dobrovoljno hapšenje", jer nisu smele da dozvole da se ponovi skandal oko hapšenja Gorana Hadžića (predsednika tzv. Republike Srpske Krajine). Kada je 13. jula 2004. godine vlastima u Srbiji dostavljena zapečaćena optužnica protiv Hadžića, zajedno sa preciznim podacima gde se on nalazi, u roku od samo nekoliko sati Hadžić je o tome bio obavешten, nakon čega je pobjegao. Vlast navodno ni danas ne zna gde se on krije, mada cirkulišu informacije o tome da se nalazi u nekom od fruškogorskih manastira.

Nikakav napredak nije ostvaren u pogledu hapšenja, Ratka Mladića, Radovana Karadžića i četvorice vojnih i policijskih generala optuženih oktobra 2003 godine, iako je Okružni sud u Beogradu primenjujući Zakon o saradnji sa haškim tribunalom 29. septembra 2004. godine izdao poternice za njima.

Tek krajem januara 2005. godine, nakon žestokih pritisaka, a posebno nakon odluke SAD da Srbiji uskrati novčanu pomoć i jasne poruke Evropske

zajednice da Srbija neće dobiti pozitivnu ocenu o Studiji izvodljivosti, dobrovoljno se predao general Vladimir Lazarević, jedan od četvorice optuženih generala. Premijer Vojislav Koštunice je njegovu predaju prokomentarisao da je "general postupio u skladu sa dugom tradicijom srpske vojske da se naš oficir do kraja bori za interese naroda i zemlje"¹. Osim toga, gradonačelnik Niša je organizovan i svečani oproštaj u čast odlaska generala, a uz pratnju ministara pravde i lokalne samouprave otpraćen je do Ševeningena.

Pozitivan pomak u pogledu saradnje sa Tribunalom, ostvaren je na nivou SCG, ponovnim konstituisanjem Nacionalnog saveta za saradnju sa haškim Tribunalom (16. jula 2004. godine). Funkciju predsednika Saveta niko nije želeo da prihvati osim Rasima Ljajića (po nacionalnosti Bošnjaka), a tri člana Saveta iz Crne Gore u septembru napustila su ovaj organ zbog neslaganja sa sporim tempom saradnje sa Tribunalom. Uprkos svemu, ostvaren je napredak u oblasti oslobađanja svedoka obaveze čuvanja tajne i saradnje u pogledu pristupa dokumentima. Prema informacijama predsednika Nacionalnog saveta, ministra Državne zajednice za ljudska i manjinska prava, Rasima Ljajića, od ponovnog konstituisanja Nacionalnog saveta, od ukupno 167 zahteva za oslobađanje obaveze čuvanja tajne i zahteva za pristup dokumentima, odobreno je 50 zahteva za oslobađanje svedoka od čuvanja tajne i 64 zahteva za pristup dokumentima još uvek čeka rešenje. Nacionalni savet je 16. novembra odobrio još 4 zahteva za oslobađanje obaveze čuvanja tajne i stavio na uvid Tribunalu 5 kompleta dokumenata. Međutim, predstavnici međunarodnog Tribunala smatraju da odobravanje ovih zahteva ne znači uvek i adekvatnu meru koju preduzimaju republičke vlasti, budući se ponekad dobijaju odgovor da se neki dokumenti nisu mogli naći ili da u dokumentima nema ničega².

Suđenja pred domaćim sudovima

Jedan od prvih zakona koji je nova vlast donela je Zakon o pravima optuženog u pritvoru Međunarodnog krivičnog tribunala i članova njegove porodice³. Hitno usvajanje ovog Zakona, nedvosmisleno je pokazalo, koji su pravi prioriteta premijera i njegove vlade u vezi Tribunala, što je jasno rečeno i u njegovom ekspozou.

Ispunjenje obećanja o obezbeđivanju pretpostavki za održavanje i ubrzavanje suđenja sačekalo je kraj godine. Tek 21. decembra 2004. godine usvojen je Zakon o izmenama i dopunama *Zakona o organizaciji i nadležnostima državnih organa*, kojim se preciznije određuju nadležnosti Tužilaštva za ratne

¹ Glas, 29. 1. 2005.

² Šesti izveštaj Saveta Evrope za period septembar-novembar 2004 (SG/Inf (2004)33, tačka. 28.

³ Videti Odeljak Institucionalno-pravni okvir i ljudska prava - Srbija.

zločine u smislu postupanja pred drugostepenim sudom, ustupanje predmeta koji se vode pred Tribunalom domaćim pravosudnim organima, kao i način korišćenja dokaza prikupljenih od strane ovog tribunala u postupcima koji se vode ili će se voditi pred domaćim sudovima. Još uvek nije usvojen *Zakon o programu zaštite učesnika (svedoka) u krivičnom postupku*, kao ni *Krivični zakon Srbije*, koji, između ostalog, treba da materijalno-pravno uredi materiju koja se tiče komandne odgovornosti i druga pitanja od značaja sa ovu materiju. Međutim, i kada se ova materija uredi zakonom, ostaće problem zabrane retroaktivne primene kao jedno od osnovnih načela krivičnog prava, tako da će i novi zakon delovati samo za buduće počiniocce ratnih zločina.

Međutim, treba naglasiti da i po postojećim zakonima ima sasvim dovoljno osnova za gonjenje učinilaca ratnih zločina i po komandnoj i po ličnoj odgovornosti, što znači da se radi o političkoj volji, a ne pitanje postojanja zakona.

U toku 2004. godine pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu pokrenut je samo jedan postupak (zločin na "Ovčari"), koji je još uvek u toku. Ta činjenica dovoljno govori o nedostatku političke volje.

Pred ovim Većem, 9. marta 2004. godine, prema prvoj optužnici od 26. decembra 2003. godine, počelo je suđenje sedmorici pripadnika Teritorijalne odbrane (TO) Vukovara i jednog redovnog vojnika bivše JNA, za streljanje preko 200 Hrvata na poljoprivrednom dobru Ovčara izvršenog 20. novembra 1991. godine.

U toku suđenja Tužilaštvo je podiglo optužnicu protiv još 11 pripadnika TO Vukovara i jednog pripadnika dobrovoljačke jedinice "Leva Supoderica". Do 1. decembra 2004. godine Sudsko veće je saslušalo 28 svedoka optužbe, od toga 13 pripadnika nekadašnje TO Vukovara, ministra policije samoproklamovane Republike Srpske Krajine, novinara nedeljnika *Vreme*, trojicu bivših zatvorenika na Ovčari i 10 pripadnika bivše JNA, od običnih vojnika do komandanta štaba Gardijske brigade.

Suđenje pred Većem za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu, organizovano je kako bi se pokazalo da su taj zločin navodno počinili poludeli pripadnici Teritorijalne odbrane Vukovara i pijani šešeljevci i da je Hag optužio nevine oficire JNA. Tokom postupka, međutim, sve više je na videlo izlazila uloga JNA u zločinu.

Ako na osnovu činjenica ustanovljenih tokom postupka dođe do hitnog i kredibilnog proširenja istrage u odnosu na oficire JNA, od kojih su neki saslušani pred sudom u svojstvu svedoka, Srbija bi pokazala spremnost da ustanovi punu istinu o Ovčari, što bi onda legitimisalo i njen zahtev da se suđenje Šljivančaninu, Mrkšiću i Radiću prebaci iz Haga u Beograd. U suprotnom, Haški tribunal će imati razloga za sumnju u pogledu sposobnosti srpskog pravosuđa da se sa ovim slučajem zaista uhvati u koštac⁴.

⁴ Tekst Nataše Kandić objavljen u listu *Danas*, od 10. 12. 2004.

Nedostatak političke volje da se utvrdi "prava istina" o zločinima srpskih snaga u prethodnim ratovima, došao je do izražaja i u presudama drugostopenih sudova u slučajevima "Sjeverin" i "Podujevo".

Presudom Okružnog suda u Beogradu od 29. septembra 2003. godine, Milan Lukić (u bekstvu), Oliver Krsmanović (u bekstvu) i Dragutin Dragičević, zbog izvršenja ratnog zločina protiv civilnog stanovništva (otmica i ubistvo 16 Muslimana iz Sjeverina 22. oktobra 19222 godine), osuđeni su na maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora, dok je za isto delo optuženi Đorđe Šević osuđen na 15 godina zatvora.

Međutim, tačno nakon godinu dana, presudom Vrhovnog suda Srbije ukinuta je navedena odluka i predmet je vraćen na ponovni postupak.

Krajem decembra 2004. godine, Vrhovni sud ukinuo je i presudu Okružnog suda u Beogradu od 17. marta 2004., kojom je Saša Cvjetan osuđen na 20 godina zatvora zbog krivičnog dela ratni zločin protiv civilnog stanovništva počinjenog 28. marta 1999. godine, kada je u Podujevu streljano 14 albanskih civila.

Prave i suštinske razloge za ovakve odluke dao je advokat Dragoljub Todorović. On kaže da je "Značajno uporište, baza i pravi epicentar antihaškog lobija u Srbiji Vrhovni sud. Ta institucija je, sem smene predsednika Govedarice i sudije Lelovca, ostala neokrnjena i u istom sastavu kao u vreme vlasti Slobodana Miloševića. Sudije Vrhovnog suda su bivši predsednici sudova, rukovodioci krivičnih odeljenja i sudije koje su sudile predmete za koje je postojao najveći interes javnosti i politike u Miloševićevom periodu. Više od 90 odsto današnjeg sudijskog sastava Vrhovnog suda izabrano je u vreme Miloševićevog režima.

Posle 5. oktobra 2000. sudije Vrhovnog suda su velikim aplauzom, glasnim povikima i udaranjem nogama u pod proslavili rezultat glasanja svoje Opšte sednice, kojim je izglasano poverenje sudiji Vrhovnog suda koji je odlučujuće doprineo izbornoj krađi u Srbiji 1996. godine. Kada je na sastancima novi predsednik Vrhovnog suda (izabran posle 5. oktobra 2000) kritički govorio o Miloševićevom predsedniku Govedarici, grupa sudija je demonstrativno napuštala sastanak. Poslednji montirani sudski proces, u režiji Miloševićeve tajne policije, bio je proces Vladimiru Nikoliću. Sudija izvestilac u predmetu Sjeverin, sudija izvestilac u predmetu Podujevo i član sudskog veća u predmetu Podujevo bili su članovi Lelovčevog veća petorice koje je osudilo Nikolića.

U navedenom kontekstu postaju jasniji razlozi za donošenje poslednjih odluka Vrhovnog suda u predmetima osuda za ratne zločine i razotkriva se antihaška pozicija te najviše pravosudne institucije u Srbiji⁵.

Iako je do sada u Srbiji locirano osam masovnih grobnica iz kojih je eshumirano preko 830 tela kosovskih Albanaca, još uvek nije pokrenuta istraga protiv ni jednog lica odgovornog za ubijanje ovih ljudi, niti odgovornih za prikrivanje tog zločina.

Osim ovih, poznatih grobnica, postoje ozbiljne indicije o postojanju i drugih, do sada ne otkrivenih, kao i indicije da su tragovi zločina počinjenih prema Albancima tokom 1998 i 1999 godine uklanjani na drugi način, a ne samo sahranjivanjem u masovnim grobnicama.

"Prikrivanje ratnih zločina, počinjenih na Kosovu u vreme 1998. i NATO bombardovanja, bila je, pre svega, policijska delatnost, koju su obavljali najpoverljiviji ljudi pokojnog ministra policije Vlajka Stoilkovića, bivšeg predsednika Vlade Srbije Nikole Šainovića, nekadašnjeg načelnika Javne bezbednosti MUP Srbije Vlastimira Đorđevića i bišeg načelnika Državne bezbednosti MUP Srbije Radeta Markovića. Na jugu Srbije poverljiva osoba je bio Dragomir Tomić, visoki funkcioner vlade i parlamenta Srbije u Miloševićevom vreme, danas vlasnik kompanije "Simp", uz čije je razumevanje i podršku organizovan transport leševa sa Kosova u područje Vranja i Surdulice. U sprovođenju tog "patriotskog zadatka", sa Kosova preko Bujanovca, bili su angažovani pripadnici Jedinice za specijalne operacije, lokalni načelnici i šefovi Državne bezbednosti i direktor fabrike "Mačkatica", danas njen vlasnik. U Surdulici svi znaju da su u toj fabrici, za vreme NATO bombardovanja, spaljivani leševi sa Kosova, međutim, niko se ne usuđuje da o tome kaže javno jer su na vlasti svi oni koji su u tome učestvovali. Da bi sprečili očevidce da progovore, lokalni šefovi Državne bezbednosti primorali su ih da potpišu izjave o "duševnom miru" u kojima oni navodno saopštavaju da "ne osećaju psihološki pritisak da ispričaju" šta se događalo u "Mačkatici" u maju 1999. Prema podacima koje je primio Fond za humanitarno pravo iz više nezavisnih izvora, spaljivanje tela u fabrici "Mačkatica" odigralo se u dva navrata, 16. i 24. maja 1999. godine, posle ponoći, uz obezbeđenje "Crvenih beretki", koje su tada imale bazu u selu "Bele vode" pored Vranja. Milorad Luković Legija, tadašnji komandant "Crvenih beretki", je prema tim podacima, lično dopratio jednu turu leševa i bio prisutan tokom spaljivanja. Tela su spaljena u "poljskim pećima" broj 4 i 5. Sudeći prema komentarima u Državnoj bezbednosti u Surdulici, neposredno nakon spaljivanja prve ture, među žrtvama su bila i deca.

Prihvat i organizovanje spaljivanja leševa obavili su Stošić Zoran, u to vreme načelnik Državne bezbednosti za Pčinjski okrug, danas generalni inspektor MUP Srbije za Vranje, Leskovac, Niš i Prokuplje, Bratislav Milenković, šef BIA za Vladičin Han, Surdulicu i Bosiljgrad, Dragan Stanković, načelnik OUP u Surdulici od 1993. godine, Miroslav Antić, načelnik BIA u Vranju, Dragan Lakićević, bio direktor "Mačkatic", danas vlasnik te fabrike i nejkov zemenik, Aca Đorđević.

U vreme dolaska vojnih vozila TAM 110 sa leševima, Bratislav Milenković i Dragan Stanković su uklonili redovno obezbeđenje fabrike i postavili policijsko, pod kontrolom Dragana N. Stankovića, Dragoslava Đikića, radnika Državne bezbednosti u Surdulici i Tomislava Veličkovića, komandira OUP u Surdulici.

⁵ Tekst advokata Dragoljuba Todorovića, objavljen u listu *Danas*, od 18. 2. 2005.

U vezi sa događajima u "Mačkatici" nekoliko očevidaca, primoranih da potpišu izjavu o "duševnom miru" i pojedinaca koji su saznali šta se događalo, kontaktirali su pripadnike policije u koje su imali poverenje, verujući da će nakon toga uslediti energična akcija na rasvetljavanju događaja. Međutim, nakon toga su na lokalnom nivou ozbiljno opomenuti da to više ne rade.

Prema informacijama koje je primio FHP, odluka o korišćenju "Mačkatice" za spaljivanje tela doneta je u vezi sa otkrivanjem hladnjače sa leševima kod Kladova, u aprilu 1999. Tada su organizatori "asanacije terena" povukli naredbu o zakopavanju tela prenetih sa Kosova preko Bujanovca, na nepristupačne lokacije i uveli novu tehniku uništavanja tragova putem spaljivanja tela⁶.

Povodom ovog slučaja, FHP je predsedniku Narodne skupštine Republike Srbije uputio pismo sa zahtevom za prijem i razgovor oko formiranja Anketnog odbora skupštine za utvrđivanje činjenica o masovnim grobnicama i spaljivanju tela u Mačkatici. Predrag Marković je odgovorio da preduzima sve zakonske mere u okviru svojih ovlašćenja, ali da Narodna skupština ne može da formira komisiju koja bi utvrdila navode o spaljivanju tela i uništavanju dokaza o počinjenim zločinima kao i da se time aktivno bavi MUP.

Nakon ovakovog odgovora, sedam nevladinih organizacija, među kojima i Helsinški odbor, uputile su pismo Predragu Markoviću u kome se citiraju odredbe Poslovnika Narodne skupštine, koje predviđaju da skupština može obrazovati anketne odbore i komisije za vršenje posebnih zadataka određenih odlukom o njihovom osnivanju radi sagledavanja stanja u određenoj oblasti i utvrđivanja činjenica o pojedinim pojavama ili događajima. Takođe, Poslovnikom je predviđeno da, iako anketni odbor ne može da vrši istražne i druge sudske radnje, njegovi članovi imaju pravo da zatraže od državnih organa i organizacija podatke, isprave i obaveštenja, kao i da od pojedinaca uzimaju potrebne izjave. Svi oni od kojih članovi odbora to zatraže, dužni su da daju istinite izjave, podatke, isprave ili obaveštenja. Kada završi sa radom, anketni odbor podnosi Narodnoj skupštini izveštaj sa predlogom mera⁷.

O tome šta je konkretno država preduzela na utvrđivanju istinitosti navedenih tvrdnji svedoči Saopštenje FHP od 3. februara 2005. godine. U njemu se ističe:

"Ima ozbiljnih indicija da ministar policije Dragan Jočić i direktor BIA-e Rade Bulatović štite lokalne šefove policije i BIA-e na jugu Srbije i da sprečavaju iznošenje istine o spaljivanju tela kosovskih Albanaca u fabrikama i rudnicima u Srbiji.

U krugovima BIA-e u Surdulici i Vranju priča se da je ministar policije Dragan Jočić umirio lokalne šefove policije i BIA-e, uveravajući ih da su sve preduzeli da spreče "curenje" informacija o spaljivanju tela i da "Služba stoji iza Mačkatice". I pored tih garancija, lokalni šefovi pokušavaju da se dodatno osiguraju, direktnim pretnjama svima koji imaju neposredno saznanje o događajima u "Mačkatici", dok su pripadnicima policije i BIA, koji bi mogli progovoriti, zapretili pokretanjem krivičnog postupka u slučaju da "izdaju državnu tajnu".

⁶ Saopštenje Fonda za humanitarno pravo od 23. 12. 2004.

Neposredno nakon objavljivanja podataka o spaljivanju tela u "Mačkatici" i umešanosti nekih policajaca iz Generalnog inspektorata MUP Srbije, Generalni inspektor, Vladimir Božović, najpre je suspendovao a onda smenio inspektora Dragana Stošića. Na njegovo mesto nije postavio novog inspektora. U međuvremenu, Dragan Stošić je napredovao – postavljen je za obaveštajca u Žandarmeriji. U javnosti je primetno da je Generalni inspektor Vladimir Božović obustavio postupak za utvrđivanje činjenica oko "Mačkatice", iako je javno rekao da će preduzeti sve mere da utvrdi istinu u vezi sa optužbama FHP na račun lokalne policije. U roku od tri nedelje dao je tri intervjua, nijednom nije pomenuo rezultate svoje istrage, ali je izneo da su mu nuđene "velike pare da odustane od nekih istraga". Posle takve izjave, Generalni inspektor je obavezan da javno kaže ko mu je nudio novac i u vezi sa kojim istragama.

Izdržavanje kazne zatvora u Srbiji

Premijer Vojislav Koštunica je u svom ekspezeu najavio sklapanje ugovora sa UN, koji bi omogućio da se kazne zatvora izrečene pred Tribunalom izdržavaju u zatvorima u Srbiji. Ugovor nije zaključen, jer je za to su neophodne određene pretpostavke na strani države, koja nudi svoje zatvore za izdržavanje kazne.

U dokumentu pod nazivom "*Uputstvo-procedura kojom će se rukovoditi Međunarodni Tribunal prilikom određivanja zemlje u kojoj će osuđena osoba izdržavati kaznu*"⁷ od 9. jula 1998. godine, između ostalih, dva uslova su presudna: da li se očekuje da se osuđena osoba pojavi kao svedok na drugim suđenjima pred Tribunalom, i opšti uslovi smeštaja zatvorenika i pravila koja određuju njihovu sigurnost.

Imajući u vidu uslove smeštaja u zatvorima u Srbiji, kao i stepen sigurnosti koji zatvorenici imaju u njima, te bezbednost onih koji bi se pojavili kao svedoci na drugim suđenjima⁸, jasno je da Srbija nema preduslove za potpisivanje takvog ugovora. Do sada su takve ugovore zaključile zemlje kao što su Norveška, Finska, Danska, Nemačka, Velika Britanija i sl., koje su poznate po najvišim zatvorskim standardima. Zato je najava premijera takođe bila svojevrsna manipulacija.

⁷ Naziv originala "Practice direction on the procedure for the International Tribunal designation of the state in which convicted person is to serve his/her sentence of imprisonment".

⁸ Videti odeljak: Zatvori.

Stav i svest građana o potrebi suočavanja s prošlošću

Napred navedeno govori na koji način je vlada pristupila izvršenju ključnih obaveza preuzetih članstvom u Savetu Evrope: prvo, da saraduje sa Tribunalom i drugo, da u ime države preduzima sve potrebne mere na planu jačanja svesti i obrazovanja građana u vezi sa počinjenim zločinima koji bi doprineli ciljevima suočavanja sa prošlošću.

Posledice načina na koji je vlada pristupila ovim pitanjima, najbolje se reflektuju preko rezultata ispitivanja javnog mnjenja u Srbiji sprovedenog na temu šta građani misle o Haškom tribunalu i sposobnosti domaćih pravosudnih organa da sude za ratne zločine. Istraživanje je sprovedeno avgusta 2004. godine od strane agencije Strategic marketing i Beogradskog centra za ljudska prava na reprezentativnom uzorku od 1245 punoletnih ispitanika.

Prema rezultatima ispitivanja, uprkos generalnom nepoverenju u domaće sudstvo u koje veruje samo 16 odsto građana, većina građana Srbije (71 odsto) smatra da bi bilo bolje da se suđenja za ratne zločine odvijaju u Srbiji, nego u Hagu verujući da bi takva suđenja bila fer i pravičnija (66 odsto). Od tog procenta, 17 odsto smatra da "našim građanima treba da sude naši ljudi", a 16 odsto da je sudstvo nepristrasno i objektivno.

Većina građana (60 odsto), smatra da na presude ne bi uticala nacionalnost optuženog i da bi većina medija izveštavala objektivno. Istovremeno, manje od polovine (47 odsto) veruje da bi domaće tužilaštvo imalo hrabrosti da pokrene sve postupke i da bi sudije odolele pritisku javnosti (46 odsto), a samo 32 odsto veruje da bi tužilac za ratne zločine odlučivao nezavisno od Vlade Srbije. S druge strane, 43 odsto građana veruje da bi službe bezbednosti pokušale da onemoguće istragu o svojim pripadnicima.

Oko 75 odsto ispitanih smatra da je suočavanje s ratnim zločinima u bivšoj Jugoslaviji važno za budućnost zemlje, ali su njihovi motivi različiti. Tako, 37 odsto veruje da se samo tako može očekivati bolja budućnost, a 38 odsto smatra da bi se tako konačno pokazalo da Srbi nisu krivi. Takođe, istraživanje, pokazuje da 89 odsto građana ne prati suđenja za ratne zločine pred domaćim sudovima.

U odnosu na prošlu godinu, kada se za saradnju s Tribunalom izjasnilo 85 odsto građana, taj postotak je sada manji (70 odsto) ali i među njima je svega 15 odsto onih koji takav stav imaju zbog utvrđivanja istine i pravde, 22 odsto veruje da to treba činiti zbog reintegracije, a 33 odsto da se to mora kako bi se izbegle nove sankcije. Većina građana (77 odsto) suđenja pred Tribunalom tumače ocenjuje kao "teoriju zavere" u koju su umešani NATO i Amerika, dok svaki peti građanin smatra da u ovim postupcima vidi poruku u prilog pomirenja, tolerancije i sprečavanja zločina u budućnosti⁹.

⁹ *Danas*, 5. 11. 2004.

Rezultati ovakvih analiza u potpunosti reflektuju opštu frustraciju i konfuziju javnog mnjenja. Drugačiji rezultati se i ne mogu očekivati od građana zemlje u kojoj se donošenje zakona o pomoći haškim optuženicima smatra prioritetom nad prioritetima, u kojoj se prave državni ispraćaji ljudi optuženih za najteže zločine, u kojoj niko od zvaničnika nije našao za da ode u Aušvic na pomen žrtvama nacističkih zločina. Zemlja u kojoj se održavaju na kojima se ponovo raspravlja o "velikoj Srbiji" i "svetskoj zaveri" protiv nje, u kojoj se organizuje Skupština tzv. Republike srpske Krajine sa porukom da je ona samo privremeno okupirana, u kojoj su ulice glavnog grada ponovo oblepljene plakatima sa slikom Ratka Mladića na kojima piše "Mladića za Načelnika generalštaba", u kojoj se knjige Radovana Karadžića i Milorada Ulemeka Legije, rasprodaju brzinom bestselera, u kojoj se džamije spaljuju uz prisustvo policajaca i u kojoj se tragediji izazvanoj "Cunamijem" sa preko 150.000 žrtava, nije posvetio gotovo ni minut ćutanja. Sve ukupno, i u ovom segmentu nove vlasti postigle su svoj cilj, Srbija je vraćena u 1991.

Policijska tortura

Pet godina nakon smene režima Slobodana Miloševića, i skoro dve godine od prijema u članstvo Saveta Evrope, Srbija još uvek nije dobila novi zakon o policiji. Osim toga, Zakon o bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA) (donet 2002.) suštinski je doneo samo novo ime službi bezbednosti i nekoliko kozmetičkih promena. To znači da ne postoji nikakav napredak po pitanju uspostavljanja novog zakonodavnog okvira rada policije i službe bezbednosti.

Shodno tome, u Srbiji ne postoji nikakav sistem civilne kontrole nad policijom i službom bezbednosti i one i dalje predstavljaju zatvorene sisteme, koji za svoj rad odgovaraju isključivo samima sebi.

Reformske zahvate u ovoj oblasti, nove vlasti su shvatile kao kadrovske promene, tačnije kao smenu funkcionera koje je postavila prethodna vlast i postavljanje novih, politički podobnim.

Ako bi se uopšte mogao naći neki pomak u oblasti rada policije i njene kontrole, onda bi to bilo početak delovanja Službe generalnog inspektora resora javne bezbednosti i donošenje Pravilnika o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude, polovinom decembra 2004. godine.

Iako je Služba generalnog inspektora kao organ unutrašnje kontrole MUP, bila osnovana još 2003. godine, njeno delovanje je praktično neprimećeno, jer niti je njen rad bio dovoljno normativno uređen, niti je bilo ljudi ili materijalnih sredstava za njen rad.

Marta meseca 2004. godine, na mesto novog Generalnog inspektora postavljen je Vladimir Božović, koji zvanično nije nikad radio u policiji.

Rad i ovlašćenja Službe i dalje nisu normativno jasno uređena, još uvek nema zvaničnog izveštaja o njenom radu koji bi bio dostupan javnosti. Za svoj rad Služba i Generalni inspektor odgovaraju samo ministru policije i vladi. Neke parcijalne informacije povremeno su dostupne javnosti, a svoje viđenje o dosadašnjem radu Službe, dao je i sam Božović, koji kaže "Od mog dolaska za devet meseci Služba je podnela 71 krivičnu prijavu protiv 83 pripadnika MUP-a...Jedan deo prijavljenih policajaca je suspendovan, a drugi deo nažalost, još nije pretrpeo zaslužene posledice, zbog prevaziđenosti Zakona o unutrašnjim poslovima...". Na pitanje novinara o pritiscima koji se vrše na njega, Božović kaže da " ima pritisaka sa svih strana, pa i iznutra, iz samog vrha MUP da se

bitno ograniče moje nadležnosti i da se na sve načine ograniči moje delovanje. O detaljima ne bih za sada govorio"¹.

Osim pomenutih normativnih neuređenosti i jakih pritisaka, zabrinjavajući je podatak da je od "128 krivičnih dela koja je Služba prijavila, u svega nekoliko utvrđena prekomerena upotreba sredstava prinude" (isti izvor). Navedeni podatak ozbiljno dovodi u sumnju rad ove službe s obzirom da primeri iz svakodnevnog života jasno ukazuju da je tortura policije mnogo prisutnija nego što je to Služba utvrdila.

Međutim, od nepostupanja Službe generalnog inspektora, mnogo je ozbiljnije i opasnije nepostupanje ili sporo postupanje pravosudnih organa u istragama i postupcima, koji se vode zbog optužbi za torturu tj. za zlostavu u službi, iznudu iskaza ili zloupotrebu službenih ovlašćenja policajaca ili stražara u zatvorima. Situacija je i dalje neizmenjena u odnosu na prethodne godine. Još uvek je prisutna pasivnost tužilaštva u ovakvim postupcima. Policija ili zatvorska uprava na prijavu protiv svojih pripadnika reaguje kontra prijavom protiv žrtve za "ometanje službenog lica u vršenju dužnosti", kojoj se obavezno više veruje i nedovoljna aktivnost suda.

Primeru ima mnogo, ilustracije radi navodimo nekoliko iz prakse Helsinškog odbora i drugih NVO.

O pasivnosti tužilaštva, najbolje svedoči Ž.G. iz Grocke, privedenog 27. novembra 2003. godine u stanicu policije u Grockoj, zbog prekršaja remećenja javnog reda i mira u alkoholisanom stanju. Zahtev policajaca da se testira na alkohol "duvanjem u balon", Ž.G. je odbio, zahtevajući da mu se stepen alkoholisanosti odredi vađenjem krvi, a da mu se prethodno dozvoli telefonski razgovor kako bi obezbedio advokata u čijem prisustvu jedino želi da razgovara. Takav zahtev je razjario policajce. Jedan od njih ga je najpre jedan udario tupim predmetom, a onda su su ostali nastavili da ga tuku i šutiraju po glavi i telu. Od tako zadobijenih udaraca Ž.G. je izgubio svest, a po povratku svesti zbog mučnine je bio prinuđen da povraća. Nakon njegovog višesatnog insistiranja i očigledno lošeg zdravstvenog stanja u kome se nalazio, u policijsku stanicu je pozvana lekarka koja je konstatovala da je Ž.G. zadobio potres mozga, a konstatovala je i više kontuzija i podliva na njegovoj glavi i telu. Zbog kritičnog stanja u kome se nalazio, lekarka je insistirala da se Ž.G. prebaci u Urgentni centar, što je potom i učinjeno kolima hitne pomoći. Nakon puštanja iz Urgentnog centra narednog dana, Ž.G. se po naredbi policije odmah javio u stanicu, gde mu je od komadira predloženo da zaboravi šta se desilo, na šta Ž.G. nije pristao, nakon čega je usledila pretnja da je bolje da zaboravi jer još gore stvari mogu da mu dese. Mesecima nakon ovog događaja Ž.G. zbog straha nije smeo nikome da se obrati zbog onoga što mu se desilo.

Tek nakon obraćanja Helsinškom odboru, Ž.G. je bio spreman da podnese krivičnu prijavu protiv policajaca, što je 22. juna 2004. godine HO učinio u njegovo ime. Ni posle nekoliko urgencija da se preduzme radnja u cilju

¹ Kurir, 31. 1. 2005.

utvrđivanja istinitosti navoda iz prijave, Tužilaštvo nije ništa preduzelo. Tek 4. februara 2005. godine, posle više od sedam meseci, tužilaštvo je dostavilo dopis sa obaveštenjem da su tek poslali zahteve za prikupljanje potrebnih obaveštenja OUP Grocka i odeljenju za kontrolu zakonitosti u radu Gradskog SUP.

Drugi primer iz naše prakse osim o inertnosti tužilaštva, govori o postupanju nekih sudova u slučajevima torture.

Zbog prebijanja D.A. 18. marta 2003. godine, u pritvorskoj jedinici Okružnog zatvora u Pančevu-Odeljenje u Vršcu, Helsinški odbor je podneo krivičnu prijavu protiv šetorice stražara. Nakon što je Opštinsko javno tužilaštvo u Vršcu, najpre odugovlačilo, da bi na kraju odbilo da po službenoj dužnosti sprovede postupak protiv okrivljenih, Helsinški odbor je sam preuzeo krivično gonjenje i dana 5. novembra 2003. godine podneo je optužni predlog protiv šestorice stražara.

Dana 16. aprila 2004. godine, Opštinski sud u Vršcu, doneo je oslobađajuću odluku za sve okrivljene. Bez namere da ovom prilikom ukazujemo na sve propuste tokom suđenja, načina na koji je vođen postupak i uopšte stava postupajućeg sudije prema ovakvoj vrsti krivičnog dela, kao dovoljna ilustracija govore citati dva pasusa iz obrazloženja ove presude.

U oba pasusa citiraju se iskazi dva svedoka, takođe pritvorenika.

"Svedok V.N. je izjavio da je on sa još trojicom u ćeliji dobio batine u zatvoru i to iz razloga što je neko iz njihove ćelije jednom kinezu polomio rebra pa nisu hteli da priznaju ko je to uradio. Iz navedenog iskaza sud zaključuje: "Dakle, izjava ovog svedoka ukazuje na to da sila nije primenjivana bez razloga, već suprotno".

"Svedok S.J. je izjavio da on nije dozvolio da bude tučen u zatvoru i gledao je svaki sukob da izbegne. Dakle, izjave ovih svedoka upravo upućuju na činjenicu da on ko je poštovao red i disciplinu u zatvoru nije bio izložen riziku da dobije batine".

Na presudu je izjavljena žalba 4. avgusta 2004. godine i još uvek se čeka odluka višeg suda.

O načinu reagovanja naših pravosudnih organa u slučajevima torture govori i nužnost da se oni rešavaju pred međunarodnim telima, ukazuje slučaj Dragana Dimitrijevića.

"Policajci su Dragana Dimitrijevića uhapsili 27. novembra 1999. godine u njegovoj kući u Kragujevcu, u vezi sa krivičnom istragom. Nakon što su ga doveli u policijsku stanicu i vezali "liscama" za radijator, nekoliko policajaca, od kojih je Dimitrijević neke znao po imenu, su počeli da ga šutiraju i udaraju po celom telu, vređajući ga na nacionalnoj osnovi i psujući mu "cigansku majku". Jedan od policajaca je udario Dimitrijevića debelom metalnom šipkom. Nešto kasnije, policajci su ga odvezali sa radijatora i vezali mu ruke "liscama" za bicikl. Zatim su nastavili da ga udaraju pendrecima i metalnom šipkom, ne zaustavljajući se čak ni kada mu je krenula krv iz ušiju. Policajci su Dimitrijevića pustili kući četiri i po sata nakon privođenja.

Dimitrijević je zadobio je povrede na rukama, nogama, leđima i otvorenu ranu na glavi. Uši su mu krvarile više dana, a imao je i oteke na očima i usnama. Nekoliko dana se nije pomerao iz kreveta. Zbog straha od osвете policije, Dimitrijević se nije usudio da ode u bolnicu i zatraži lekarsku pomoć. Postupci policajaca, koji su kod Dimitrijevića proizveli ozbiljne fizičke i mentalne patnje, učinjeni su sa očiglednom namerom da se od njega iznudi priznanje da je počinio krivično delo. Međutim, vlasti na kraju nisu podigle nikakvu optužnicu Dimitrijevića.

U januaru 2000. godine, Dimitrijević je podneo krivičnu prijavu nadležnom tužilaštvu zbog brutalnosti, koju je preživeo u policijskoj stanici. Budući da šest meseci nije dobio nikakav odgovor, Dimitrijević je od tužilaštva zatražio obaveštenje o preduzetim radnjama. Ni nakon toga tužilaštvo nije odgovorilo na njegov zahtev. Zbog toga su u ime Dragana Dimitrijevića, decembra 2001. godine, Komitetu Ujedinjenih nacija protiv torture (Komitet), sa sedištem u Ženevi, predstavku zajednički podneli Fond za humanitarno pravo (FHP) i Evropski centar za prava Roma (ERRC) iz Budimpešte.

Komitet je 24. novembra 2004. godine odluku da je Srbija i Crna Gora (SCG) prekršila nekoliko odredbi UN Konvencije protiv torture i drugih svirepih, nehumanih i ponižavajućih kazni, ili postupaka (Konvencija). Komitet je doneo odluku da policijska brutalnost kojoj je Dimitrijević bio izložen predstavlja torturu, karakterišući prebijanje kao "težak bol i patnju, koju su namerno naneli javni službenici". Komitet je takođe utvrdio da je SCG prekršila svoju obavezu da sprovede brzu i nepristrasnu istragu povodom prijave žrtve o torturi, kao i da je zbog propusta da istraži navode iz krivične prijave, država *de facto* lišila Dimitrijevića mogućnosti da podnese tužbu za naknadu štete, koja bi imala izgleda na uspeh. U zaključku, Komitet je ustanovio kršenje člana 2 u vezi sa članovima 1, 12, 13 i 14 Konvencije i uputio zahtev vlastima SCG da sprovedu odgovarajuću istragu o torturi nad Dragonom Dimitrijevićem i da obaveste Komitet o preduzetim merama u roku od 90 dana².

Kako je ranije navedeno u izveštaju, u toku septembra 2004. godine realizovana je prva, poseta delegacije Komiteta za sprečavanje torture Saveta Evrope (CPT), ustanovama u SCG u kojima se nalaze osobe lišene slobode. Izveštaj CPT o poseti biće dostupan za javnost verovatno u martu ili aprilu 2005. godine, ukoliko vlasti ispune obećanje da će ga objaviti bez obzira što Konvencijom protiv torture nisu obavezani na to.

Iako je sadržina izveštaja CPT do tog momenta strogo poverljiva, iz svega što smo prethodno naveli može se pretpostaviti da izveštaj neće biti pozitivan.

Predlog Krivičnog zakona Republike Srbije koji je u skupštinskoj proceduri i čeka skoro usvajanje, konačno predviđa torturu kao posebno krivično delo. Međutim, ni ova promena, ni donošenje novog, modernijeg Pravilnika o upotrebi sredstava prinude i eventualno skoro usvajanje novog

² Saopštenje Fonda za humanitarno pravo od 9. 12. 2004.

Zakona o policiji, neće bitno promeniti lošu praksu sve dok se ne ustanove delotvorni oblici kontrole rada policije.

Osim postavljanja preciznijeg normativnog okvira i delotvornijeg rada Službe generalnog inspektora, kao organa unutrašnje kontrole, neophodno je doneti i Zakon o spoljnoj kontroli policije, koji će predvideti osnivanje nezavisne i stalne Komisije pri Narodnoj skupštini. Ona bi se bavila isključivo ovim poslom i imala bi široka istražna ovlašćenja.

U kontekstu kontrole, potrebno je da Skupština Državne zajednice SCG hitno ratifikuje Opcioni Protokol uz Konvenciju protiv torture UN (potpisan septembra 2003.), i da se započne sa radom na ustanovljavanju mehanizama kontrole koje on predviđa.

Posmatrano na duži rok, prioritetno je započeti temeljnu reformu sistema obrazovanja pripadnika policije (od srednjih škola do akademije), s posebnim akcentom na pitanja zaštite i poštovanja ljudskih prava, profesionalne etike i edukacije policajaca o savremenim i zakonom dozvoljenim načinima i metodama pribavljanja materijalnih dokaza.

Istovetne preporuke stoje i za buduće i postojeće tužioce i sudije, mada je zabrinjavajuća činjenica da su proteklih godina već znatna sredstva uložena u njihovu edukaciju, i to posebno u smislu čl. 3. (zabrana mučenja) Evropske konvencije o ljudskim pravima, a nije postignut željeni efekat.

Zatvori

Izvršenje krivičnih sankcija predstavlja jedinu oblast pravosudnog sistema Srbije u kojoj je zabeležen izvestan pozitivan pomak. Taj pomak se prvenstveno vidi u većoj otvorenosti Uprave za izvršenje zavodskih sankcija (Uprava) prema savremenim tendencijama i standardima koji definišu ovu oblast.

Dolaskom Miloša Jankovića na mesto novog Direktora Uprave, aprila meseca 2004. godine, Uprava je pojačala saradnju sa Svetom Evrope, OEBS, UNICEF, DFID i drugim međunarodnim i domaćim organizacijama, koje se bave ovom problematikom. Ujedno, povećan je broj zaposlenih u Upravi, uspostavljena je jedinstvena baza podataka, napravljane su radne grupe koje su započele rad na izradi preporuka i preduzimanja konkretnih mera ka njihovoj implementaciji u određenim oblastima (zdravstvene službe, ljudska prava, maloletnici itd.). U Nišu je uz podršku OEBS otvoren Centar za edukaciju zatvorskog osoblja, započeti su poslovi na renoviranju objekata uništenih tokom pobune 2000. godine, kao i renoviranje dela KPD – Bolnica, održana je i donatorska konferencija za prikupljanje sredstava za poboljšanje situacije u zatvorima..

Na normativnom planu, započet je rad na izradi nacrtu novog ZIKS, kao i nekih podzakonskih akata (Pravilnika). U skupštinskoj proceduri već se nalazi Predlog Zakona o maloletničkom pravosuđu, koji je dobio pozitivne ocene od strane eksperata Saveta Evrope.

Međutim, i pored puno pokrenutih akcija ka unapređenju stanja u zatvorima, smatramo da do suštinskih promena u ovom sistemu još uvek nije došlo. Keslinški odbor smatra da tri osnovna problema koja uzrokuju ovakvo stanje.

Prvi problem je nedostatak celovite strategije reforme sistema izvršenja krivičnih sankcija koju ministarstvo pravde još uvek nije usvojilo, niti je donošenje takve strategije u skorijem planu.

Drugi problem je vidljiva inertnost i nezainteresovanost vlade i resornog ministarstva za menjanje/poprvljanje stanja u ovoj oblasti, jer se ona ne nalazi u fokusu stručne ili opšte javnosti, kao ni fokusu interesovanja međunarodnih organizacija.

Treći problem je što u pravnom sistemu Srbije još uvek nije jasno definisano da li sistem izvršenja krivičnih sankcija predstavlja deo uprave ili

deo pravosuđa. Formalno, Uprava i ceo sistem izvršenja sankcija jeste deo ministarstva pravde i time pravosuđa, ali se u praksi ona često tretira kao deo uprave.

Sve ovo utiče na položaj i rad Uprave, koja je suštinski prepuštena samoj sebi, a koja ni po kvanitetu ni kvalitetu stručnih kadrova, niti po materijalnim sredstvima kojima raspolaže, ne može sama da iznese teret reformi.

Donošenje celovite strategije reforme, aktivniji i odgovorniji odnos vlade i resornog ministarstva, odnosno veći pritisak međunarodnih organizacija u kontekstu shvatanja značaja reforme ovog sistema, kao i jasnog definisanja njegovog polazaja i mesta u našem pravnom sistemu, su pitanja bez čijeg rešavanja neće biti ni značajnijih promena.

Naš stav o problemima u sistemu izvršenja krivičnih sankcija baziramo na iskustvu i saznanjima do kojih smo došli preko više od 40 poseta ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija u Srbiji, od čega 18 u toku 2004. godine.

U tekstu koji sledi, nalazi se pregled osnovnih nalaza i ključnih problema, koje u praksi izvršenja krivičnih sankcija nastaju kao posledica gore opisanog stanja¹.

1. Kvalitet života u zatvorima

- a) Arhitektonsko-tehnički uslovi, opremljenost, ventilacija osvetljenje, sanitarni uslovi i higijena

Osnovni problem koji utiče na nepovoljne uslova života pritvorenih i zatvorenih lica i koje se krajnje negativno održava na sve posmatrane dimenzije i dalje je prenaseljenost većine posećenih ustanova.

Ustanove za izvršenje institucionalnih krivičnih sankcija neretko su smeštene u starim objektima, od kojih neki datiraju s početka XX veka. Pored toga, arhitektura ovih objekata odražava prevaziđene koncepcije tretmana zatvorenika iz ranijih vremena, što je uglavnom nemoguće prevazići delimičnim adaptacijama (OZ Pančevo, Zrenjanin, Kruševac, Novi Pazar i dr.). Samim tim, veličina, broj i raspored zgrada i prostorija često su u izrazitom neskladu sa standardima i potrebama ustanove i lica koja borave u njima.

Generalno, radi se o: nedovoljnoj kubaturi prostora po pritvoreniku/zatvoreniku (p/z); nedovoljno velikim i uglavnom nenatkrivenim prostorima za boravak p/z na svežem vazduhu; nepostajanju posebnih prostorija za dnevni boravak usled čega su p/z primorani da po 23 sata borave u jednoj prostoriji; nepostajanju adekvatnih prostorija za posete advokata, rodbine ili posebnih prostorija za kontakte sa supružnikom i decom, kao i nepostajanju

¹ Opširnije videti u publikacijama Helsinškog odbora: "Kako do evropskih standarda-zatvori u Srbiji 2002 –2003, *Zatvori u Srbiji april 2003 – april 2004*", "Zatvori u Srbiji april 2004 – april 2005".

bilo kakvog prostora koji bi bio namenjen rekreaciji p/z. Ovi nedostaci se prvenstveno odnose na okružne zatvore.

Vremešnost i zapuštenost objekata odražava se na opštu higijenu u ustanovama. Prostorije u kojima borave p/z često su oronule i vlažne, dotrajalih zidova i podova. Spavaonice su zajedničke, a broj p/z u sobama i pored najbolje volje uprava i p/z često onemogućava održavanje adekvatne higijene. Ovaj problem je naročito izražen u velikim KPZ, kakav je Požarevac – Zabela u kome su kreveti na tri sprata ili KPZ Sremska Mitrovica u čijim sobama je smešteno i po 90 ljudi.

b) Ishrana

Skoro svaka ustanova samostalno priprema hranu za svoje p/z. Prostorije i uslovi u kojima se sprema hrana i u kojima zatvorenici obeđuju variraju od ustanove do ustanove, ali generalno su na niskom ili srednjem higijenskom nivou.

Ishrana p/z takođe varira, ali je uglavnom lošeg kvaliteta osim u Vojvodini gde je od strane zatvorenika procenjena kao kvalitetnija.

Glavni nedostaci tiču se neukusno pripremljene hrane, oskudne količine mlečnih proizvoda, dok voća gotovo i da nema. Loš kvalitet hrane jedan je od značajnih izvora nezadovoljstva zatvorenika.

c) Medicinska nega

Drugi, važan problem vezan za kvalitet i uslove života zatvorenika, odnosi se na dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite. Prema prihvaćenim standardima zatvorenici imaju pravo na isti nivo zdravstvene nege, kao i osobe koje žive na slobodi.

Iako je stepen zdravstvene zaštite građana na nivou države na niskom ili srednje niskom nivou, u zatvorenim ustanovama je još niži. Prvi razlog je hroničan nedostatak materijalnih sredstava, a drugi, loše sistemske rešenje položaja ove službe u ustanovama.

Zdravstvena služba i njeno finansiranje nalaze se pod nadzorom i kontrolom Uprave za izvršenje zavodskih sankcija, odnosno uprava konkretnih ustanova. Na taj način, profesionalna nezavisnost radnika ove službe je drastično sužena, a njihove odluke podložne pritisku i uticajima koji nisu vezani isključivo za medicinske kriterijume. Osim toga, i stručnost radnika ovih službi je diskutabilna, s obzirom da prema ZIKS nju treba da nadzire Ministarstvo zdravlja, koje tu funkciju ne vrši već godinama unazad.

U većim ustanovama uglavnom postoji medicinska služba kao posebna služba, dok u okružnim zatvorima po sistematizaciji radnih mesta nije predviđeno postojanje zdravstvene službe, već se preko ugovora o delu angažuje lekar koji zavisno od ustanove dolazi jednom ili dva puta nedeljno. Ovo implicitno znači da nema mogućnosti pristupa lekaru tokom 24 sata

svakog dana u nedelji. U ustanovama gde i postoji posebna zdravstvena služba, ona nije popunjena jer, ili nema dovoljno lekara, ili nema pomoćnog medicinskog osoblja. Ukoliko u ustanovi ne postoje čak ni medicinski tehničari, procenu hitnosti ukazivanja medicinske pomoći donosi neko od radnika službe obezbeđenja.

Opremljenost apoteka, laboratorija i ambulanti, i tamo gde postoje, veoma je loša. Gotovo svi manji okružni zatvori nemaju adekvatne prostorije za pregled i pružanje medicinske pomoći, zatvorenici nemaju zdravstvene kartone, niti prolaze prvi pregled po prijemu u ustanovu. Zatvorenici se permanentno žale na duga čekanja na pregled, površnost pregleda i nedostatak adekvatnih lekova.

Sve veća prisutnost ovisnika o drogama i obolelih od TBC i različitih oblika hepatitisa među zatvorenicima, koji nisu na adekvatan način tretirani, zahteva najhitniju, zajedničku akciju ministarstva pravde i zdravlja.

Generalno, sistemski drugačije rešenje položaja, značaja i uloge zdravstvenih službi u ustanovama za izvršenje zavodskih sankcija od suštinskog je značaja za prevenciju i sprečavanje torture i drugih nehumanih ili ponižavajućih postupaka i jedan je od osnovnih uslova za popravljeno stanje ljudskih prava zatvorenika.

2. Bezbednost

Prenaseljenost, kao jedan od najvećih problema, bitno utiče i na eksternu i na internu bezbednost u ustanovama. Prevelik broj zatvorenika na objektivno velikoj površini u KPZ, koje treba nadzirati i kontrolisati, uz često nepostojanje ili neadekvatan sistem video – nadzora, umnogome otežava obavljanje poslova nadzora od strane službe obezbeđenja.

Ukoliko se eksterna bezbednost analizira samo prema broju bekstava ili pokušaja bekstava zatvorenika iz zavoda i zatvora u toku prošle godine, zaključak da je bezbednost u posećenim zatvorskim ustanovama na zadovoljavajućem nivou.² Po mišljenju Helsinškog odbora, mali broj bekstava iz ustanova, rezultat je pre svega činjenice da se "po bezbednost opasna lica" uglavnom nalaze u zatvorenim ili odeljenjima pojačanog nadzora, što znači da se drže zaključana u sobama i po 23 sata dnevno.

Zadovoljavajuća eksterna bezbednost uslovljena je i brojem pripadnika službe obezbeđenja, koji najčešće korespondira broju pritvorenih i zatvorenih lica u posmatranim ustanovama. Iako je Helsinški odbor u nekoliko posećenih ustanova konstatovao da je broj uposlenih u ovoj službi formalno ispod broja predviđenog sistematizacijom, faktički je taj broj bio dovoljan, s obzirom na popunu službe od strane stražara koji su upućeni sa Kosova.

² Pod bekstvima ne podrazumevamo privremena udaljenja zatvorenika iz poluotvorenog ili otvorenog dela ili ne vraćanja i zakašnjenja zatvorenika koji su pušteni na vikend, nagradno odsustvo i slično.

Stepen interne bezbednosti varira od tipa, veličine i vrste populacije posmatrane ustanove. Pojava neformalnih grupa, koja dovodi do reketiranja, tuča, ucena, seksualanog zlostavljanja među zatvorenicima, vezuje se uglavnom za ustanove čija populacija prelazi 150 ljudi. Kako se povećava broj zatvorenika, progresivno se povećava i broj incidenata. Ako se tome doda da i u ionako prenaseljenim KPZ broj zatvorenika premašuje uobičajene kapacitete ustanova (posebno zatvorenog dela), odgovarajuće raspoređivanje i razdvajanje pojedinih zatvorenika, na osnovu procene rizika i individualnih potreba, gotovo je nemoguće i u dobroj meri objašnjava slabu internu bezbednost.

S druge strane, ovakvi problemi retko se manifestuju u zatvorima manjih kapaciteta ili u poluotvorenim ili otvorenim odeljenjima većih ustanova

Na povećan stepen rizika po bezbednost u ustanovama često utiče i krut i neprijateljski odnos osoblja prema zatvorenicima. Sa aspekta bezbednosti veoma je značajno negovanje i razvijanje konstruktivnih odnosa i poverenja između osoblja i zatvorenika. Helsinški odbor smatra da nužne mere kontrole, što podrazumeva svaki aspekt očuvanja bezbednosti, obavezno treba da prati i stvaranje pozitivne klime, jer takav pristup u velikoj meri smanjuje međusobne tenzije i pojačava bezbednost unutar ustanove.

3. Zakonitost

Još 1998. godine doneti ZIKS u sve je većem neskladu sa relevantnim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, a ista je situacija i sa podzakonskim aktima koji treba dalje i preciznije da regulišu pojedine oblasti sistema izvršenja krivičnih sankcija.

Tokom 1999. i 2000. godine doneti su pravilnici o kućnom redu za primenu mere pritvora, okružne zatvore i kazneno-popravne zavode strogo zatvorenog i zatvorenog tipa, otvorenog tipa i KPZ za žene, dok KPD Bolnica i VPD Kruševac već godinama nemaju pravilnik koji bi bio prilagođen specifičnostima ovih ustanova.

S druge strane, pravilnici o načinu i uslovima upotrebe sredstava prinude, o načinu izvršenju mere usamljenja, o načinu i uslovima izvršavanja disciplinskih kazni, o vršenju službe obezbeđenja, o tablici ishrane lica u ustanovama za izdržavanje kazni i dr., koji su doneti još 1978. godine, i dalje su na snazi.

U ustanovama za koje su doneti pravilnici, osim prilikom prijema u ustanovu i elementarnog upoznavanja sa njihovom sadržinom, pravilnici često više nisu dostupni pritvorenom ili zatvorenom licu.

Za zatvorenike strane državljanke ne postoji mogućnost upoznavanja kućnog reda na sopstvenom jeziku, već se to čini preko drugih zatvorenika koji poznaju oba jezika.

Kategorizacija i upućivanje zatvorenika u KPZ različitih stepena obezbeđenja i režima, shodno slovu zakona, često se ne sprovodi u praksi. Eksterna i interna klasifikacija zatvorenika, naročito nakon akcije *Sablja* kada se

prenaseljenost javila u akutnoj formi, često je objektivno nemoguća. To dovodi do situacije da su u istim sobama po ceo dan i noć smešteni zatvorenici, koji su osuđeni zbog lakših krivičnih dela na godinu ili dve sa višestrukim povratnicima, koji su osuđeni na deset i više godina.

Prekršajno kažnjena i krivično osuđena lica nije moguće uvek i u svakoj ustanovi fizički odvojiti, ali i kad je moguće to nije urađeno, jer se ne smatra bitnim.

Postala je praksa, a ne izuzetak, da se osuđeni na duge kazne, recidivisti i druge teške kategorije zatvorenika, iz "bezbednosnih" razloga upućuju u okružne zatvore, koji po režimu postupanja nisu prilagođeni ovoj kategoriji zatvorenika.

Položaj, prava i tretman zatvorenika raspoređenih u zavod strogo zatvorenog tipa (VII paviljon KPZ Požarevac - Zabela), kao i zatvorenika upućenih u tzv. odeljenja pojačanog nadzora (OPN), nisu normativno jasno definisani, što ostavlja velike mogućnosti za zloupotrebe i kršenja prava zatvorenika.

Zakonski postavljen koncept disciplinskog kažnjavanja, sistema žalbi i pritužbi zatvorenika, kao i njegovo sprovođenje u praksi, Helsinški odbor ocenjuje kao krajnje negativne i u neskladu sa prihvaćenim standardima.

Iako naši podaci ukazuju na to da postoji veoma mali broj žalbi i pritužbi zatvorenika u vezi sa odlukama o njihovoj disciplinskoj odgovornosti, dodeljenim pogodnostima ili povredama njihovih prava, iz neformalnih razgovora smo zaključili da je suština u tome da zatvorenici smatraju da nema nikakve svrhe pisati žalbe ili pritužbe jer je dokazano da to nema efekta i da sistem ne funkcioniše.

Veoma mali broj disciplinskih postupaka za teže ili lakše povrede radnih obaveza i dužnosti od strane osoblja, takođe tumačimo lošim funkcionisanjem sistema. Sagledavajući kompletnu situaciju, zanemarljiv broj disciplinskih prestupa osoblja nije pokazatelj idealnog funkcionisanja ustanova i rada po zakonu, već slabosti i prevaziđenosti sistema disciplinske odgovornosti.

Osim normativnih nedostataka, za ovakvo stanje odgovorna je i Uprava za izvršenje zavodskih sankcija, odnosno nadzorna tela Uprave ne obavljaju kvalitetno svoju osnovnu funkciju.

4. Resocijalizacija

Glavna funkcija kazne lišenja slobode treba da bude promena ponašanja zatvorenika, što znači da tok i tretman tokom izdržavanja kazne treba da se prilagodi ličnosti zatvorenika. Međutim, praksa u našim ustanovama pokazuje da su represija i izolacija od spoljnog sveta i dalje preovlađujuće svrhe kazne lišenja slobode.

Neadekvatna arhitektura zgrada, nedostatak prostora i kompetentnog osoblja s jedne, te veliki broj zatvorenika i nedostatak materijalnih sredstava, s druge strane, objektivno otežavaju sprovođenje procesa resocijalizacije.

U većini ustanova, kriterijum raspoređivanja po odeljenjima (klasifikacija, reklasifikacija) uglavnom se odnosi na smeštajne kapacitete i bezbednost, a vrlo malo na ličnost zatvorenika, njegove potrebe, probleme ili njegovo ponašanje.

Timovi za prijem zatvorenika, ako uopšte postoje, nisu kompletni. Klasifikacija i reklasifikacija zatvorenika često je u rukama jednog, eventualno dva vaspitača koji pokrivaju sve poslove od prijema, preko procesa prevaspitanja, do tzv. pripreme za izlazak i postpenalni prihvrat zatvorenika. Manjak ljudi i uopšte, nepopunjenost službi za prevaspitanje, konstantan je problem. To ima za posledicu da zatvorenici veoma retko kontaktiraju sa svojim vaspitačem, a ceo proces se svodi na predaju molbi za ostvarenje neke pogodnosti ili prava, dok pravog rada na resocijalizaciji u praksi gotovo i da nema.

Rad i obrazovanje kao glavni nosioci i instrumenti prevaspitanja, teoretski su ugrađeni i u reformatorsku politiku. Međutim, aktivnosti koje se nude zatvorenima, i koje bi trebalo da budu stimulativne i što raznovrsnije (edukacija, stručno usavršavanje, dobro opremljene biblioteke, sport, aktivnosti po vokaciji itd.), više su izuzetak nego pravilo.

Osim u VPD u Kruševcu i KPZ za maloletnike u Valjevu, organizovano školovanje ne postoji, iako obrazovna struktura zatvorenika zahteva urgentno nalaženje načina da se proces školovanja pokrene.

U okružnim zatvorima, zbog skućenog prostora i pretrpanosti, zatvorenici, pogotovu u zatvorenom odeljenju, osujećeni su u ostvarivanju gotovo svih prava. Skoro da nema aktivnosti izvan soba u kojima su smešteni. Postojanje zadovoljavajućeg programa aktivnosti je veoma važno, čak važnije u ovim odeljenjima, jer umnogome doprinosi da se neutrališu štetne posledice života u zatvorenom odeljenju.

Zatvorenici u zatvorenim odeljenjima, a pogotovu pritvoreni, neretko su ostavljeni da nedeljama, možda čak i mesecima, čame zatvoreni u neadekvatnim uslovima smeštaja bez ikakve fizičke rekreacije na otvorenom prostoru.

Kad su u pitanju radne aktivnosti zatvorenika u zatvorenim odeljenjima, jasno je da razlozi bezbednosti mogu da isključuju mnoge oblike rada, koji su uobičajeni u poluotvorenim ili otvorenim odeljenjima, ali to ne znači da zatvorenici treba da budu prunučeni samo na aktivnosti tipa igranja šaha, domina ili gledanja televizije.

Radno angažovanje u poluotvorenim ili otvorenim odeljenjima, usmereno uglavnom ka sezonskim poljoprivrednim radovima ili poslovima na farmama, sa aspekta stručnog osposobljavanja za neku buduću društvenu i lično korisnu profesionalnu orijentaciju, neadekvatno je i nestimulativno za zatvorenike. Postojanje malog procenta radno angažovanih zatvorenika, osim u kontekstu opšte loše ekonomske situacije zemlje u tranziciji i velikog broja nezaposlenih, treba posmatrati i sa aspekta nestimulisanosti zatvorenika i malih novčanih naknada za njihov rad na ponuđenim poslovima. Iako su svi svesni

da upravo nedostatak radnog angažovanja i vreme neispunjeno konkretnim sadržajima ostavljaju prostor za uticaj negativno orijentisanih zatvorenika i pojavu devijantnih i agresivnih ponašanja zatvorenika, za sada nema naznaka rešenju ovog problema.

Vidnije angažovanje i pozitivan pomak uočeni su jedino na polju prava zatvorenika na ispovedanje vere, boljom saradnjom sa lokalnim sveštenicima, gradnjom crkava ili za tu funkciju adekvatnih prostorija u okviru zavoda/zatvora. Međutim, treba naglasiti da su navedena poboljšanja bila isključivo u korist pravoslavnih vernika, te pravo na ispovedanje vere pripadnika drugih verskih zajednica i dalje se ne poštuje.

5. Kontakti sa spoljnim svetom

Osnovni i najčešći vid komunikacije zatvorenika sa spoljnim svetom jeste putem korišćenja telefonskih govornica u zavodima/zatvorima, zanemarljiv je zanemarljiv broj institucija gde one ne postoje.

Problemi vezani za dostupnost ili proceduru korišćenja ovog vida komunikacije uglavnom su vezani za dva aspekta. Prvi se tiče nedovoljnog broja govornica u većim ustanovama, što, s obzirom na povećanje broja zatvorenika, dovodi do skraćivanja vremena za razgovor. Drugi se odnosi na nadzor nad telefonskim razgovorima od strane nekog od zatvorskog osoblja, koji je uveden tokom vanrednog stanja, a ostao je, u manje ili više restriktivnoj formi, i dalje prisutan.

Restriktivni režim tokom vanrednog stanja ostavio je traga i na slobodu komunikacije zatvorenika preko pisama, koja još uvek podrazumeva da se sva pisma čitaju pre nego što se upute na bilo koju adresu van ustanove. Helsinški odbor nije dobio informaciju o slučajevima da su neka pisma zadržana i da nisu otišla na adresu na koju su upućena.

Nisu registrovani značajniji problemi oko primanja paketa i novčanih pošiljki, niti je Helsinški odbor čuo pritužbe zatvorenika da je nešto nedostajalo iz upućenih paketa.

Posete rodbine i prijatelja odvijaju se bez većih problema, a njihova učestlost zavisi od kategorije i tretmana u kome se nalazi zatvoreno lice.

Izgled prostorija za posete, kao i tzv. posebnih prostorija za kontakte sa supružnikom/supružnicom i decom, ukoliko uopšte postoje, u većini slučajeva ne zadovoljava standarde veličine i opremljenosti.

Procedura kontakta sa punomoćnikom najčešće podrazumeva prethodno odobrenje od strane upravnika, ali Helsinški odbor nije čuo ni za jedan slučaj da je nekome ovo pravo bilo uskraćeno.

Prostorije za kontakte sa punomoćnikom često ne ispunjavaju potrebne uslove koji bi obezbedili potpunu privatnost razgovora.

Procena Helsinškog odbora o dostupnosti informacija iz spoljnog sveta je pozitivna, jer gotovo u svim posećenim ustanovama postoji dovoljan broj radio i TV aparata koje zatvorenici, pa čak i pritvorenici, mogu koristiti. Neke

ustanove obezbeđuju određeni broj besplatnih primeraka štampe, a svi pritvorenici/zatvorenici imaju mogućnost da se sami pretplate na neograničeni broj dnevnika, nedeljnika ili drugih publikacija.

Šire posmatrano, kontakti sa spoljnim svetom, posebno u smislu saradnje sa lokalnom zajednicom, nisu na zavidnom nivou, i u tom segmentu slika je krajnje nezadovoljavajuća.

6. Osoblje

Loši materijalni uslovi i hroničan nedostatak zainteresovanih kadrova za zasnivanje radnog odnosa u resoru izvršenja krivičnih sankcija dugogodišnji su problemi. Nažalost, još uvek nema volje za obezbeđivanje kvalitetnih kadrova za angažovanje u ovakvim ustanovama, nema akcija oko stipendiranja i edukacije budućih kadrova, ali ni bilo kakve materijalne stimulacije za one koji se ističu svojim radom. To ima za posledicu nemogućnost adekvatne selekcije među zainteresovanim kadrom, a u nekim ustanovama i uposlenost ljudi, koji ne zadovoljavaju ni elementarne uslove iz sistematizacije. Takva situacija dovodi do toga da se ovim, izuzetno osetljivim i odgovornim poslom bave ljudi koji za tu vrstu posla ili nisu školovani ili nisu motivisani. Zabrinjava i činjenica da u pojedinim institucijama (uglavnom okružni zatvori), čak ni uprava nema jasan koncept tretmana, te ga ni ne može prezentirati osoblju.

Očigledan problem nedostatka visoko kvalifikovanog kadra u službama obezbeđenja, dodatno je opterećen i slabim pripravnim kadrom koji nema ni elementarna znanja o poslu, koji treba da obavlja, jer ne postoji bilo kakav vid njihove edukacije. Mišljenje je, čak i osoblja koje percipira ovaj problem, da su prethodna ali i dodatna edukacija neophodne i da su one osnovni uslov za promenu uloge ovih službi, koja je, za sada, samo i isključivo represivna. U tom pravcu su, kao prvi korak, organizovani seminari, koje Misija OEBS u SCG već par godina sprovodi u saradnji sa Upravom za izvršenje zavodskih sankcija, a koji su usmereni na poboljšanje komunikacije, upoznavanje sa ljudskim pravima, obuku oružjem itd.

Ostale službe, od ustanove do ustanove, različito su organizovane. Okružni zatvori, ili nemaju organizovane službe za prevaspitanje i za obuku i upošljavanje, ili se pak stiže utisak neprilagođene uposlenosti radnika na poslovima i zadacima predviđenim za ove službe. Čest je slučaj da u većim KPZ mali broj vaspitača radi sa prevelikim brojem zatvorenika, a tamo gde je radno angažovanje zatvorenika minimalno, postoji služba za obuku i upošljavanje sa neracionalno velikim brojem zaposlenih.

Zaposleni, pre svega u oblasti prevaspitanja, u većini ustanova doživljavaju sebe kao službenike, koji obrađuju molbe zatvorenika i daju predloge mera samo da bi zadovoljili neke zakonske forme prilikom odlučivanja, ali na koje realno nemaju puno uticaja.

Česta potreba za prekovremenim, a nedekvatno plaćenim radom, doprinosi visokom nivou stresa kod osoblja i gubljenju volje za kvalitetnim i

savesnim radom. Osim toga, hronični nedostatak osoblja ili neodgovarajući raspored dužnosti smanjuju mogućnost direktnog kontakta sa zatvorenicima, što otežava razvoj pozitivnih odnosa.

Preporuke

- Na nivou Uprave formirati tim stručnjaka koji će obići sve ustanove za izvršenje zavodskih sankcija i koji će u odnosu na "snimljenu" situaciju sačiniti svoj izveštaj. Kompariranjem podataka iz ovog i izveštaja međunarodnih organizacija i domaćih NVO i svih relevantnih podataka i uz pomoć Saveta Evrope, OEBS-a i drugih relevantnih institucija i organizacija, sačiniti celovitu strategiju reforme zatvorskog sistema sa jasno postavljenim kratkoročnim, srednjeročnim i dugoročnim ciljevima;
- Ubrzati proces izrade novog ZIKS i relevantnih podzakonskih akata;
- U proces izrade nacrtu novog zakona i normativnih akata uključiti stručnjake, koji bi s različitih aspekata dali svoj doprinos izradi modernih normi usklađenih sa Evropskim standardima i u praksi primenljivih normi (stručnjake iz Uprave, profesore Defektološkog i Pravnog fakulteta, upravnike i osoblje zavodskih ustanova; stručnjake OEBS, Saveta Evrope, UNHCHR, UNICEF i domaćih NVO, koje se bave ovom problematikom.

Suđenja za organizovani kriminal

Sudski procesi koji se vode pred nacionalnim sudovima za organizovani kriminal, politička ubistva i ratne zločine pokušaj je da se društvo suoči sa demokratskom odgovornošću. U toj funkciji, nakon ubistva premijera Zorana Đinđića, osnovana su i dva posebna odeljenja Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal i ratne zločine. Najava aktuelne vlade da će stati na put organizovanom kriminalu i korupciji, nije bila iskrena, jer vlada nije pokazala političku volju da se suštinski bavi tim problemima. Umesto toga, povećalo se nepoverenje prema državnim institucijama, koje se percipiraju kao 'prazna forma'. Takođe, vlada je pokazala nespремnost da se institucije suštinsku reformišu. Činjenica da nema političke volje da se sprovede lustracija direktno je povezana sa očiglednom rehabilitacijom kadrova iz Miloševićevog doba. Sve ukazuje da je simbioza između organizovanog kriminala i države još uvek na delu, iako to više nije tako transparentno.

Suđenje za atentat na premijera Zorana Đinđića

Suđenje za ubistvo premijera Đinđića je najozbiljniji test spremnosti države i društva da se suoči sa pravim razlozima i motivima ovog političkog čina izvedenog sa ciljem da se spreči otvaranje dijaloga o neposrednoj prošlosti i ratnoj politici prethodnog režima i njenim posledicama. Osim toga, namera organizatora i inspiratora ubistva bila je i odlaganje ubrzanog procesa približavanja Srbije evroatlantskim organizacija koje je Đinđić zagovarao i sprovodio. U dosadašnjem toku suđenja, kao i stalni pokušaj njegove opstrukcije i kriminalizacije premijera, potvrđuju tu nameru.

Pretnos za atentat na premijera Republike Srbije Zorana Đinđića, pod službenom oznakom Kp.br. 5/03, počeo je 23.12.2003. godine u sudnici broj 1, u zgradi Specijalnog suda u Beogradu. Pretresno veće posebnog odeljenja za organizovani kriminal pri Okružnom sudu u Beogradu čine sudije: predsednik veća Marko Kljajević, i članovi veća Milimir Lukić i Nata Mesarević. Optužnicom specijalnog odeljenja Okružnog tužilaštva u Beogradu, čija je službena oznaka Kts. br. 02/03, prvobitno je bilo obuhvaćeno 36 lica, od kojih su samo neki bili optuženi za atentat na Zorana Đinđića. Većina je bila

optužena za ubistva, otmice i druga krivična dela koja su izvršili kao pripadnici organizovane kriminalne grupe. Na zahtev specijalnog tužioca Jovana Prijića i jednog broja branilaca okrivljenih, pretresno veće je dana 17. februara. 2004. godine donelo rešenje o razdvajanju postupaka protiv okrivljenih za atentat na Zorana Đinđića i onih koji su optuženi za druga krivična dela koja su činili kao pripadnici organizovane kriminalne grupe.

Posle razdvajanja postupka, protiv 13 lica se vodi postupak za atentat na Zorana Đinđića. Milorad Ulemek - Legija, Zvezdan Jovanović, Dejan Milenković - Bagzi, Dušan Krsmanović, Saša Pejaković, Branislav Bezarević i Željko Tojaga se nalaze u pritvoru Okružnog zatvora u Beogradu, dok se Aleksandar i Miloš Simović, Vladimir Milisavljević, Ninoslav Konstantinović, Milan Jurišić i Sretko Kalinić nalaze u bekstvu i još uvek nisu dostupni pravosudnim organima, te se ovim licima sudi u odsustvu.

Pretres je započet u odsustvu prvookrivljenog Milorada Ulemeka i Dejana Milenkovića, ali su obojica optuženih postali dostupni pravosudnim organima, Milorad Ulemek, 2. maja 2004. godine nakon predaje grupi policajaca koja je vršila nadzor njegove kuće u naselju "Filmski grad", a Dejan Milenković nakon što su ga grčke vlasti isporučile našim državnim organima, 2. februara 2005. godine. Dejana Milenkovića Bagzija je grčka policija uhapsila 16. jula 2004. godine ispred srpsko - crnogorskog konzulata u Solunu.

Okrivljeni Zvezdan Jovanović i Dušan Krsmanović se brane ćutanjem, dok ostali okrivljeni, uključujući i prvooptuženog Milorada Ulemeka negiraju krivicu koja im se optužnicom stavlja na teret. Do sada su u svojstvu okrivljenih iskaz na glavnom pretresu dali svi okrivljeni, sem Dejana Milenkovića Bagzija, koji se samo izjasnio o krivici. Predsednik veća je na glavnom pretresu pročitao iskaze okrivljenih Zvezdana Jovanovića i Dušana Krsmanovića, koje su dali u istražnom postupku.

U dosadašnjem toku pretresa, pored okrivljenih, saslušani su brojni svedoci koje je predložilo tužilaštvo, pre svega pripadnici ličnog obezbeđenja Zorana Đinđića, koji su bili sa njim u momentu atentata, pripadnici obezbeđenja zgrade Vlade Republike Srbije, ispred koje se i desio atentat, stanari okolnih zgrada, zaposleni u zgradi Zavoda za fotogrametriju u ulici Admirala Geprata broj 14, iz koje je, prema optužnici, pucano na premijera Đinđića, slučajni prolaznici koji su se u momentu atentata zatekli na ulici u blizini mesta događaja. Pored pomenutih svedoka iskaze su dala i tri lica koja u ovom postupku imaju status svedoka saradnika, a to su Ljubiša Buha, Miladin Suvajdžić i Zoran Vukojević. Kao svedok tužilaštva svedočio je protiv okrivljenih Nenad Šare, bivši pripadnik Jedinice za specijalne operacije, koji u postupku ima status "običnog" svedoka. Na predlog tužilaštva u postupku su saslužani svedoci, pripadnici saobraćajne milicije, kao i drugi svedoci koji su svedočili o pokušaju atentata na Zorana Đinđića kod novebeogradske hale "Limes". Saslušani svedoci tužilaštva su inspektor UBPOKa Rodoljub Mijović, koji je u istrazi uzeo izjavu od okrivljenog Zvezdana Jovanovića, kao i Zoran

Mijatović, koji je u vreme pobune Jedinice za specijalne operacije (novembar 2001) bio na funkciji zamenika direktora BIA.

U postupku je do sada saslušano i nekoliko svedoka koje je predložila odbrana. Svedočili su pripadnici Jedinice za specijalne operacije u korist okrivljenog Željka Tojage, da je u februaru mesecu 2003. godine, kada je pokušao atentat na premijera Zorana Đinđića kod hale "Limes", bio sa jedinicom na Kopaoniku.

Sudsko veće je na predlog tužilaštva, punomoćnika oštećenih i branilaca donelo rešenje da se u nastavku postupka kao svedoci saslušaju Milorad Bracanović, Zoran Janušević, Vladimir Beba Popović, Čedomir Jovanović, Dušan Mihajlović, Dejan Mihajlov, brat ranjenog Milana Veruovića - Miladin Veruović, koji bi trebalo da svedoči u vezi sa pokušajem atentata kod hale "Limes", Biljana Stanković i Maja Vasić, koje bi trebalo da svedoče o načinu funkcionisanja obezbeđenja u zgradi Vlade Srbije, pre i na sam dan atentata.

Advokati odbrane su predložili da se izvrši rekonstrukcija događaja, s obzirom da to nije učinjeno u istražnom postupku, ali je veće donošenje odluke o tome odgodilo za kasnije.

Od početka, postupak za atentat na premijera Zorana Đinđića bio je u fokusu interesovanja domaće i međunarodne javnosti. Gotovo svi mediji u Srbiji, a i pojedini inostrani prate ovaj proces. Neki mediji su objavili integralne verzije iskaza koje su okrivljeni i svedoci dali u istražnom postupku, zapisnik koji je sačinjen nakon obdukcije pokojnog premijera, kao i obdukcione zapisnike Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića, koji su stradali prilikom hapšenja u prigradskom naselju "Meljak". Objavljene su i brojne informacije iz zapisnika koji su sačinjeni nakon uviđaja sa lica mesta iz ulice Admirala Geprata br. 14, odakle je prema optužnici pucano na premijera i iz zapisnika sa uviđaja koji je izvršen na ulazu u zgradu Vlade Republike Srbije. Objavljene su informacije iz izveštaja koji je sačinjen nakon balističkog veštačenja.

Kroz medije je vođena kampanja protiv predsednika veća Marka Kljajevića, neki ministri i visoki funkcioneri Vlade davali su neprimerene izjave o Specijalnom sudu, toku postupka, osnovanosti optužnice. Zahvaljujući najavama ministara i funkcionera Vlade, osnovano se pretpostavljalo da će specijalni tužilac Jovan Prijić biti smenjen sa tog položaja.

U zgradi Specijalnog suda pojavili su se momci obučeni u majice sa likom vuka koji je simbol JSO, došli da na taj način pruže podršku prvookrivljenom Miloradu Ulemeku; ubijen je svedok Kujo Kriještorac koji je trebalo da svedoči o tome da je neke od okrivljenih video u ulici Admirala Geprata na dan atentata; izvršen je napad na sestru pokojnog premijera Gordanu Đinđić - Filipović i na Milana Veruovića koji u postupku ima status oštećenog lica; dva advokata odbrane su se žalili da su dobijali pretnje od Ljubiše Buhe - Čumeta i da su iz tog razloga bili prinuđeni da se povuku iz postupka, a advokati porodica oštećenih su nedavno na adresu Advokatske komore Beograda takođe dobili pismo preteće sadržine.

Ovo je sublimacija događaja na samom pretresu i oko njega, a može poslužiti kao pokazatelj u kakvim se duštvenim okolnostima odvija postupak za atentat na premijera Zorana Đinđića.

Pritisci na sud, tužioca i predsednika veća

Veoma brzo, nakon stupanja na funkciju ministra pravde Republike Srbije, Zoran Stojković je pokrenuo inicijativu za ukidanje posebnih odeljenja Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal i ratne zločine. Na konferenciji za štampu koju je održao 29. marta 2004. godine ministar Stojković je naglasio da Ministarstvo pravde radi na kompletnoj izmeni zakona iz oblasti organizovanog kriminala i ratnih zločina: "Razlika je samo u novcu, o tome kolika će biti plata, a svaki sudija okružnog suda mora biti sposoban da sudi za krivična dela iz obe ove oblasti...Imamo apsurdnu situaciju, da je protivzakonito proglašeno Specijalno odeljenje kod Vrhovnog suda, jer Zakon to predviđa kod Okružnog suda. Ili, uzmimo za primer tužioca, nije dobio ni jedan predmet, a ne znam da li će dobiti ove godine. I oni u odnosu na svoje kolege primaju tri puta veću platu. I dajte mi jedan kriterijum po kome se formiraju specijalna odeljenja."¹

Kako je u dnevnom listu *Balkan* najavljeno, srpska advokatska elita je veoma pozitivno reagovala na inicijativu Ministratsva pravde, jer su bili mišljenja da je formiranje posebnog odeljenja za organizovani kriminal isključivo proizvod vandrednog stanja i policijske operacije "Sablja" i da ga kao takvog treba ukinuti. U razgovoru za list *Balkan* advokat Borivoje Borović je izjavio: "Posebno odeljenje za borbu protiv organizovanog kriminala pod hitno treba ukinuti. Zbog malog broja predmeta koji se vode pred ovim sudom postaje očigledno da su to bila suđenja pokrenuta zbog političke potrebe odlazeće vlasti. Na drugoj strani, poslednjih godinu dana kao i da ne postoji organizovani kriminal u Srbiji jer ne postoje novi predmeti. Očekujem da će istovremeno sa ukidanjem ovog suda i mnogi čelni ljudi iz vrha MUP biti uhapšeni jer je inicijativa za vođenje mnogih postupaka, suprotno zakonu, potekla upravo od njih."² Inicijativu ministra Stojkovića za ukidanjem posebnih odeljenja Okružnog suda podržao je predsednik Advokatske komore Beograda Vojislav Nedić i rekao da njegovo mišljenje deli većina advokata.³

Povodom pomenute inicijative oglosio se i predsednik Društva sudija Srbije Omer Hadžimerović, koji je imao primedbu na nepostojanje kriterijuma za izbor sudija u posebna odeljenja Okružnog suda i da se zalaže "za preispitivanje zakonskih okvira kojima je osnovano posebno odeljenje

¹ *Danas*, 30. 3. 2004, "Nisu nam potrebni specijalni sudovi", Bojan Tončić.

² *Balkan*, 23. 3. 2004, "Ukida se specijalni sud i ispituju se čelnici Specijalnog tužilaštva i MUP", Dragana Manilović.

³ *Politika*, 31. 3. 2004, "Za i protiv specijalnog suda", Aleksandra Petrović.

Okružnog suda u Beogradu za organizovani kriminal."⁴ Tomislav Nikolić, zamenik predsednika Srpske radikalne stranke, je izjavio da su "radikali bili protiv formiranja specijalnih sudova i da postoji mogućnost da ćemo glasati za njihovo ukidanje."⁵

Za razliku od stavova koji su predhodno pominjani, bilo je i suprotnih mišljenja, pa je tako, bivši ministar pravde u Vladi Republike Srbije, Vladan Batić izjavio da bi ukidanje posebnih odeljenja Okružnog suda u Beogradu moglo imati "velike procesne posledice po već započeta suđenja. Uostalom, možda je to i osnovni cilj, da se sve obesmisli i relativizuje, pa čak i postupak za ubistvo premijera Đinđića."⁶

Nakon pritiska javnosti, nekih političkih partija kao što su Demokratska stranka, Građanski savez Srbije, nevladinih i međunarodnih organizacija, ministar Stojković je ublažio stav povodom mogućnosti ukidanja posebnih odeljenja i izjavio da on ustvari nije tražio ukidanje specijalnih odeljenja: "Ja sam samo objasnio da se ne radi o Specijalnom sudu, jer on po zakonu ne postoji, nego o odeljenjima, i rekao sam da niti imam ovlašćenja, niti hoću da ukidam, ja samo objašnjavam šta bi trebalo da se uradi, a kada se to uradi onda sudije mogu validno da sude."⁷

O atmosferi koja je u javnosti stvorena tih dana povodom Specijalnog suda i suđenja u postupcima za organizovani kriminal portparol suda Maja Kovačević - Tomić je izjavila: "Stvara se atmosfera kao da se sudi svima, osim optuženima. Sudi se sudu, specijalnom tužiocu, MUP, svedocima saradnicima. Na ovim suđenjima negira se i sud i Zakon o organizovanom kriminalu i institut svedoka saradnika i specijalni tužilac. Čini se sve da se suđenja odlože, otegnu i maksimalno otežaju. Istovremeno, posredstvom medija najavljuje se svedocima saradnicima da će izgubiti status i da će se vratiti na optuženičku klupu, što je neistina koja predstavlja zastrašivanje svedoka koji još nisu dali iskaze."⁸

Novopostavljeni ministar policije Dragan Jočić je u intervjuu za dnevni list *Blic* izjavio sledeće: "Policija će jednostavno morati ponovo da istraži sve što se tiče ubistva Đinđića. Do detalja. Ne bih se ograničavao na suđenje. Jedina prava stvar je da se dođe do pune istine, ali u tom delu do sada nema saradnje između tužilaštva i policije u dovoljnoj meri kako bi se svi detalji razotkrili. Tužilac mora da bude taj koji će da kopa i trasira policiju, a policija da radi sve bez ikakvog zavora."⁹ Na pitanje novinara koji je njegov stav o istrazi, ministar odgovara: "Ono što je meni i dalje sumnjivo jeste da li je bilo potrebno da se dva

⁴ *Politika*, 30. 3. 2004, "Hadžimerović podržava Stojkovića", agencijska vest *Bete*.

⁵ *Novosti*, 31. 3. 2004, "Ko će sudu sudija biti", D.P. Veljković, N. Bijelić.

⁶ *Novosti*, 31. 3. 2004, "Neistine i klevete" D.P. Veljković i N. Bijelić.

⁷ *Balkan*, 8. 4. 2004, "Nisam tražio ukidanje Specijalnog suda", M.A.

⁸ *Inter-Nacional*, 7. 4. 2004, "Umesto optuženima, sudi se sudijama i tužiocima" Mi. Stojadinović.

⁹ *Blic*, 10. april 2004. godine, "Nova istraga ubistva Đinđića", Nenad Čaluković.

ključna svedoka ubiju. Da li su oni pružali toliki otpor pripadnicima MUP da su morali da budu ubijeni? To je ključna stvar odakle bi tužilaštvo trebalo da krene u rasvetljavanju ubistva Đinđića. I to mora da se uradi. Čudi me i što taj proces toliko dugo traje. Pretvoren je u nešto što nikako ne bi smelo da traje toliko dugo. Ubistvo srpskog premijera, prvog čoveka Srbije, moralo je odmah da se reši. Ili se nikad neće rešiti ili je moralo odmah da se reši.¹⁰ Na pitanje novinara, da li je Legija i dalje državni neprijatelj broj jedan, Jočić odgovara: "Ne mislim da jedan čovek može da bude neprijatelj broj jedan. Da uzdrma celu državu. To je prosto nemoguće. Da je tako, onda ne bih verovao ni u MUP, ni u Vladu."¹¹ Međutim, samo tri dana nakon objavljivanja ovog intervjua, a očigledno potaknut burnim reakcijama predstavnika bivše vlasti, advokata porodice Đinđić, stručnih krugova, nevladinih organizacija, Jočić izjavljuje: "Policija ne može da ponovi istragu o ubistvu Zorana Đinđića, jer je to posao državnog tužioca." Podsećajući ga da je u *Blicu* izjavio sasvim drugačije Jočić kaže: "Intervju u *Blicu* je tekst koji nisam autorizovao, a i naslov je pomalo istrignut iz konteksta..." Povodom izjave da tekst u *Blicu* nije bio autorizovan, dnevni list *Kurir*, koji je preneo Jočićev demanti objavio je sledeće: "Glavni urednik *Blica* Veselin Simonović kaže da je ministar policije Dragan Jočić pre objavljivanja autorizovao tekst intervjua u kome je najavljena nova istraga o ubistvu Zorana Đinđića".¹²

Nekako u isto vreme kada je ministar Jočić dao intervju u kojem je izjavio da će biti pokrenuta nova istraga za ubistvo premijera Đinđića, posredstvom medija se oglosio Željko Ivanji, član Izvršnog odbora G 17 plus i najavio da će njegova stranka predložiti formiranje anketnog odbora čiji bi cilj bio da analizira istragu koja je vođena povodom ubistva premijera, kao i posledice i domete policijske operacije "Sablja" U izjavi za dnevni list *Večernje novosti* Ivanji je izjavio: "Ideja je da se stranke najpre dogovore: hoće li odbor odmah da radi ili da se novom ministru policije ostavi vremena da "uđe u posao". Ako dođe "zeleno svetlo", odbor bi imao nadležnost da ispita i istrage ubistava koja su se desila pre i posle 5. oktobra 2000. godine... U celom poslu treba voditi računa da se ne utiče na sud i MUP...Ivanji uverava da se iza inicijative G 17 ne krije namera da se podriva Specijalni sud...Poseban motiv, nastavlja, jeste namera da se skine anatema sa časnih i neokaljanih ljudi u BIA, koji su nam se žalili da ih i te kako pogađaju razni tekstovi po novinama u kojima se svi u službi stavljaju u isti koš."¹³

Inicijativu Ivanjija podržao je Vojislav Mihajlović iz SPO, Ivica Dačić ispred SPS i Tomislav Nikolić, koji je, istine radi, izrazio sumnju u tu inicijativu zbog toga što je "u toku sudski postupak." Jedino je član Demokratske stranke Miloš Jevtić, rekao da DS nema ništa protiv anketnih odbora i utvrđivanja

istine, ali "da je cilj sudskog postupka da utvrdi istinu. Treba sačekati završetak suđenja optuženima za ubistvo Đinđića".¹⁴ Kroz brojne izjave poslanika u Skupštini Srbije, dalo se zaključiti da su sve stranke, sem DS bile za ovu inicijativu, jer, kako je to Miloš Aligrudić, jedan od poslanika u Skupštini rekao da se njegova stranka zalaže za rešavanje svih nerasvetljenih ubistava i zločina i da bi DSS podržala formiranje odbora koji bi se bavio tim zločinima, ali je dodao da na njima prvenstveno treba da radi policija.¹⁵ Iritiran inicijativom G 17, Jovo Ćuruvija, brat ubijenog Slavka Ćuruvije je izjavio da je ova inicijativa "podmetačina KOS i UDBE ljudima koji nemaju iskustvo, kao što su ljudi iz G 17 plus, jer nikakav anketni odbor dosada nije dao nikakve rezultate, već je služio za ismevanje žrtava i njihovih porodica."¹⁶

Jedan od svakako najskandaloznijih pritisaka na sud i učesnike u postupku jeste pojavljivanje šestorice mladića na glavnom pretresu dana 20. aprila 2004. godine. Ovi mladići, za koje će se kasnije ispostaviti da su pripadnici Žandarmerije, tog dana su se pojavili obučeni u majice sa obeležijima Jedinice za specijalne operacije. Najupečatljivija aplikacija na majicama bila je vuk sa razapljenim čeljustima, koji ima crvenu beretku na glavi¹⁷. Mministar unutrašnjih poslova Dragana Jočić je incident prokomentarisao na sledeći način: "Intreresantna je izjava portparola Specijalnog suda Maje Kovačević - Tomić koja je rekla da je suđenje javno i da svako može da prisustvuje suđenju. Što se tiče majica, to je neki odnos prema toj jedinici i prema načinu na koji je ona radila, to je ipak ratna jedinica koja je nosila pijetet nesalomive jedinice i odnos tih mladih ljudi, od kojih neki, kako sam obavešten, nisu ni bili članovi JSO, jeste jedna vezanost i jedno oduševljenje, a nikako ne bih rekao da je to neka nova zavera."¹⁸

Pritisci na sud i tok postupka, koje su od početka mandata vršili pojedini članovi Vlade premijera Vojislava Koštunice, kulminirali su u vreme predizborne kampanje za izbor Predsednika Srbije u maju 2004. godine. Na konferenciji za štampu održanoj 17.maja 2004. godine, izborni štab predsedničkog kandidata Dragana Maršićanina otvoreno je optužio vrh Demokratske stranke da je umešana u atentat na Zorana Đinđića. Dejan Mihajlov je tom prilikom pročitao saopštenje: "Neka kažu Srbiji ko je ubio predsednika njihove stranke i premijera (Zorana Đinđića), ako zaista misle da se odmaknu od ubica. Ako oni neće, mi hoćemo i sudstvo i tužilaštvo će se svakako svojom nezavisnošću i spremnošću za to starati...Zna Srbija i zna narod da se krivci sami javljaju, da sami sebe prijavljuju, da priznaju sopstvenu krivicu, mada ih niko još nije pomenuo...Takvi ljudi jasno pokazuju osećaj krivice što su paktirali sa mafijom...Što su znali ko pljačka i ubija po Srbiji, a

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² *Kurir*, 13. 3. 2004, "Blic: Tekst autorizovan", S Marjanović.

¹³ *Novosti*, 10. 3. 2004, "Istinu pred narod" D Stevanović.

¹⁴ Isto.

¹⁵ *Glas*, 10. 3. 2004, "Istraga i "Sablja" na proveru", V. Nikolić.

¹⁶ Isto.

¹⁷ O ovom incidentu vidi poglavlje "Tok postupka".

¹⁸ *Blic online*, 24. 4. 2004, "Beretke" još funkcionišu kao vučiji čopor" ekipa *Blica*.

čutili su zbog interesa ili zbog straha...Đinđićeva majka je jasno kazala da su njenog sina "ubili njegov", da joj je jedan bivši ministar to jasno rekao. Šta nije jasno u majčinim rečima?"¹⁹

Na poslednjoj sednici Visokog saveta pravosuđa, koja je održana polovinom januara 2005. godine, donet je zaključak da je posebno odeljenje za organizovani kriminal u okviru krivičnog veća Vrhovnog suda formirano u skladu sa Zakonom, i da sudijama pripadaju sva prava i obaveze koja proističu iz Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala. Ova odluka je doneta na osnovu inicijative sudija krivičnog veća Vrhovnog suda Srbije. Inicijativa je usledila zbog odluke budžetskog inspektora, koja je doneta u novembru 2004. godine, da Vrhovni sud Srbije mora vratiti oko 17 miliona dinara, zbog toga što su sudije krivičnog odeljenja suda primale trostruko veće plate od ostalih sudija zaposlenih u Vrhovnom sudu. Ovom odlukom je Vrhovni sud stavio do zanja da su trostruko veće plate bile u skladu sa pomenutim *Zakonom o suzbijanju organizovanog kriminala*. V. d. predsednika Vrhovnog suda, Janko Lazarović je rekao: "Odluka budžetske inspekcije je bila brzopleta. Stavili smo prigovor, ali još nikakvu odluku nismo dobili. Kad oni donesu rešenje, mi možemo podneti tužbu u upravnom sporu. Nadam se da do svega toga neće doći."²⁰

Od početka glavnog pretresa za atentat na premijera Đinđića, predsednik Veća Marko Kljajević bio je podvrgnut pritiscima koje su na njega vršili branioци okrivljenih i veliki broj štampanih medija. Branioци okrivljenih su gotovo na svakom pretresu podnosili nekoliko zahteva za izuzeće predsednika Veća, obrazlažući zahteve razlozima koji su se prevashodno odnosili na moralni integritet predsednika Veća. O ovome će detaljnije biti reči u poglavlju izveštaja o toku sudskog postupka. Pritisak na sudiju Kljajevića je kulminirao kroz krivičnu prijavu koju su protiv njega u februaru 2004. godine podneli barnioци Dušana Krsmanovića, Miodrag Todorović – Šera i Mirko Tripković, advokat Nenad Vukasović, branilac Zvezdana Jovanovića i Biljana Kajganić, bivši branilac Dejana Milenkovića Bagzija. Krivična prijava je podneta zbog pripadnosti kriminalnoj organizaciji, "surčinsko - zemunskom" klanu, ugrožavanja sigurnosti i kršenja zakona od strane sudije.²¹ Prijava je podneta na osnovu navoda koje je u knjizi "Noć prevare - dan izdaje" iznela autor Milena Arežina, bivša predsednica Trgovinskog suda u Beogradu. Navod iz knjige, koji je advokatima poslužio kao dokaz krivične odgovornosti sudije Marka Kljajevića, je sledeći: "Moj šok je postupajući sudija Marko Kljajević. Ne zato što je rođeni brat Gorana Kljajevića, nego što je sa njim, rame uz rame, logistički pomagao Miletu Lukoviću - Kumu da sa grupom Surčinaca 06. oktobra 2000. godine, direktnim provaljivanjem kabineta za brata Gorana, osvoji Privredni

¹⁹ *Politika*, 18. 5. 2004, "Bivša vlast znala ko je ubio Đinđića" *Beta*.

²⁰ *Danas*, 15-16. 1. 2005, "Trostruke plate sudijama zakonite", A. Roknić.

²¹ *Centar*, 10. 2. 2004, "Traži se drugi sudija da zameni Kljajevića", Ivana Cvetković, Ana Savić.

sud...U ruci je držao neku fasciklu i stavio mi je na sto. Za razliku od Kljajevića, Kum je ličio na čoveka koji ne potcenjuje nijednu izgovorenu reč i sasvim ozbiljnim glasom je tražio da odmah upišem u sudski registar preduzeće *Difens*. "A šta ako neću", rekla sam najmirnije. "Plutaćete Dunavom predsednice, ali u betonskim čizmama", cereći se reče stariji Kljajević, dok mi je mlađi Marko, naslonjen na prozor u hodniku, pokazivao srednji prst."²² Obrazlažući razloge zbog kojih su morali podneti krivičnu prijavu protiv predsednika veća, advokat Tripković je rekao: "Reč je o najtežim optužbama, ne samo moralne, već i krivične prirode. Posle ovoga u javnosti, a naročito među učesnicima ovog krivičnog postupka, neizbežno se postavlja pitanje dostojnosti prvog čoveka koji vodi proces sa državnim, ali i istorijskim značajem. S obzirom na to da navedene diskvalifikacije ni na koji način nisu opovrgnute, podgreva se dalja sumnja da su one osnovane i da se čeka da vreme učini svoje."²³

Pojedini mediji su, uz podršku advokata odbrane, doprinosili diskreditaciji predsednika veća Marka Kljajevića na sledeći način: "Iza kulisa 'suđenja stoleća' u Specijalnom sudu šuška se o čudnim odnosima između zaposlenih u ovoj instituciji. "Ni manje ljudi, ni većih muka", jada se jedan od radnika ovog "specijalnog" kolektiva. Serija čudnih događaja počela je kada je Marko Kljajević portparolu Maji Kovačević - Tomić zabranio da o datumima suđenja obavesti javnost. Sudija Klajević posle toga je, tavrđi naš izvor, dobio nekoliko prekomernih kritika, ali se nije osvrnuo na njih. Ubrzo je njegovo, kako tvrde, nadmeno ponašanje dovedeno u vezu sa činjenicom da su on i Radoslav Bačević, predsednik Okružnog suda, kumovi."²⁴

U napisima u februaru u raznim beogradskim tabloidima, čiji novinari prate suđenje, javljaju se i tekstovi ovakve sadržine: "Da li će Marko Kljajević nastaviti da vodi proces optuženima za ubistvo premijera Srbije Zorana Đinđića, znaće se već danas nakon odluke Vrhovnog suda Srbije. Inače, u krugovima bliskim pravosuđu već danima se priča da su u toku tajni pregovori sa jednim od sudija Okružnog suda u Beogradu, koji bi mogao biti Kljajevićev naslednik. Ovaj sudija nije među sudijama Posebnog odeljenja za organizovani kriminal i nije biran po principu "slučajnog sudije" ("izvlačenjem cedulje iz šešira"), već je prioritet dat sudijskom iskustvu i sposobnosti da sudi u ovako delikatnim procesima."²⁵

Tih dana posebno je veliki publicitet dat Mileni Arežini, koja daje razne intervjuje i izjave za medije. U dnevnom listu *Balkan* od 11. februara 2004. godine, u tekstu pod nazivom "Frontalni" napad na braću Kljajević", koji je potpisala Dragana Manojlović, Milena Arežina se oglašila na sledeći način: "Nisam za suđenje preko novina, ali moja jedina želja je da se pokrene istraga

²² *Blic* 2. 2. 2004, "Arežina: Kljajevići su bili u vezi sa "zemuncima", D. Manojlović.

²³ Isto.

²⁴ *Balkan*, 8. 2. 2004, "Kljajević i Bačević su kumovi", Dragana Manojlović.

²⁵ *Centar*, 10. 2. 2004, "Traži se drugi sudija da zameni Kljajevića", Ivana Cvetković, Ana Savić.

povodom dešavanja u Privrednom sudu 6. oktobra. Ukoliko se ništa ne promeni, podneću krivičnu prijavu protiv Sonje Brkić i Radoslava Bačevića, inače Kljajevićevog kuma, jer pune dve godine šetaju predmet od VSS do Okružnog suda...samo pokretanjem istrage i ulaskom u sud, doći će do mesta zločina...Sva ova dešavanja su samo glazura. Braća Kljajević moraju biti uhapšena, jer ćemo tek tada saznati istinu."

Sredinom februara, pomenuti advokati dopunjavaju krivičnu prijavu protiv sudije Kljajevića, posle razgovora sa Milenom Arežinom. U dnevnom listu *Kurir*, Arežina iznosi nove momente koji su se odigrali 6. oktobra 2000. godine, samo što su se u ovoj verziji događaja braća Kljajević i Mile Luković – Kum u sud došli sa petnaest naouraznih ljudi. Za *Kurir* Arežina izjavljuje: "Marko Kljajević je sve vreme bio tu i pretio mi da uradim ono što njegov brat traži od mene, i ja sam tad shvatila da se on deklasirao kao član surčinsko – zemunskog klana...Marko Kljajević se sve vreme cinično smeja. U jednom trenutku je dreknuo i rekao: Ako to ne uradiš, jebaćemo ti majku." pokazujući mi srednji prst."²⁶

Na koji način su advokati odbrane vršili pritisak na sud, druge učesnike u postupku, govori i podatak da su za samo šest dana pretresa (od kraja decembra 2003. pa do 11. februara 2004. godine), branioci podneli 78 različitih zahetva, predloga i žalbi (podatak Komiteta pravnika za ljudska prava).²⁷ Od toga, većina su bili zahtevi za izuzeće predsednika veća, specijalnog tužioca, zamenika tužioca, članova veća, predsednika Okružnog suda u Beogradu i Vrhovnog suda Srbije.

U toku "izbornog vikenda", 16. i 17. juna 2004. godine, pre prvog kruga predsedničkih izbora u Srbiji, jednom od članova sudskog veća koji sude u predmetu za atentat na Zoarana Đinđića, upućena je pretnja na taj način što je neko ispred vikendice sudije ostavio tri crvene ruže. Prvookrivljeni za atentat na premijera Đinđića, Milorad Ulemek ima istetoviranu crvenu ružu na vratu, a po ugledu na svog idola, nekoliko maldića koji prate proces takođe imaju istetovirane crvene ruže. Portparol odeljenja za organizovani kriminal, Maja Kovačević – Tomić je izjavila agenciji *Beta* da je "bilo nekih događaja koji se mogu tumačiti kao pretnja sudijama tog suda" i da je "o svemu obavšeten MUP Srbije".²⁸ MUP Srbije nije do sada otkrio ko je upućivao pretnje sudijama koji sude za atentat.

"Probni balon" za smenu specijalnog tužioca Jovana Prijčića zavnično su "pustili" minsitar pravde Stojković i načelnik resora javne bezbednosti MUP Miroslav Milošević. Prvi, na taj način što je, prema pisanju nekih medija (*Blic i Vreme*), a oni se pozivaju na nezvanična saznanja i izvore, 12. januara 2005. godine obavio razgovor sa jednim od zamenika republičkog javnog tužioca, o

tome da li pristaje na to da bude postavljen na mesto specijalnog tužioca nakon smene Jovana Prijčića, koja bi trebalo da usledi uskoro.²⁹

Dan pre toga, dakle, 11. januara 2005. godine, u intervjuu za *Reviju* 92, načelnik resora javne bezbednosti Miroslav Milošević izrekao je niz ocena i ličnih stavova na račun dotadašnjeg rada specijalnog tužioca Jovana Prijčića. On je između ostalih izneo i sledeće stavove: "... generalove ubice su još uvek na slobodi", misleći na lica koja su ubila policijskog generala Boška Buhu, obzirom da je nadležno veće Specijalnog suda donelo oslobađajuću presudu u odnosu na lica koja su činila tzv. "Makinu grupu", a koje je tužilaštvo optužilo za ovaj atentat. Dodao je još i to da se: "Zbog toga mi ovim problemom moramo pozabaviti i u narednim mesecima, a takođe bez ikakvih namera da utičem na sud, čini mi se i razrešenjem ubistva premijera Đinđića. Jer, stičem utisak da se i ovo suđenje polako pretvara u lakrdiju, da postoji mnogo propusta, ali i novih saznanja kojih nema u optužnici i drugim zvaničnim spisima." On smatra da je optužnica protiv Milorada Ulemeka i ostalih "na staklenim nogama" i izrazio očekivanja da će i oni, kao i Makina grupa, biti oslobođeni.³⁰

Dana 12. januara 2005. godine Udruženje tužilaca se oglasilo saopštenjem u kome je konstatovano da je Miroslav Milošević pomenutim izjavama i stavovima grubo narušio načelo sudske nezavisnosti i prekršio Zakonik o krivičnom postupku. U saopštenju se dalje navodi da postupci za ubistvo Boška Buhe i atentat na Zorana Đinđića još uvek nisu pravosnažno okončani i da, ukoliko general Milošević ima nekih novih saznanja koja mogu doprineti utvrđivanju materijalne istine u postupku, to treba da dostavi tužilaštvu, a ne da o tome priča u javnosti.³¹

Moguća smena specijalnog tužioca bilo je najavljena i u saopštenju Republičkog tužilaštva, krajem januara 2005. godine, u kojem stoji da će nadležni tužilac odluku o eventualnoj smeni, ili pak novom postavljenju Jovana Prijčića na mesto specijalnog tužioca, doneti 1. marta 2005. godine kada prema njihovom tumačenju, ističe mandat specijalnog tužioca Jovana Prijčića. U saopštenju Tužilaštva stoji da tim datumom ističe mandat Jovanu Prijčiću, jer je on na mesto specijalnog tužioca postavljen 1. marta 2003. godine. Prema tumačenju tužilaštva, izmene zakona o tužilaštvu, koja su usledile u leto 2003. godine, nisu se odnosile na specijalnog tužioca Jovana Prijčića, tako da njegov mandat od marta 2003. godine ovim izmenama nije prekinut. Nadalje, Tužilaštvo tumači da to što je tadašnji Republički tužilac Đorđe Ostojić doneo novo rešenje o postavljenju Prijčića za specijalnog tužioca u trajanju od dve godine i to počev od 23. jula 2003., ne menja na stvari, jer je Ostojić to učinio, kako stoji u saopštenju, "da bi se otklonila svaka dilema". Tužilaštvo smatra da to dokazuje i činjenica da Ostojić prilikom donošenja novog rešenja: "... nije menjao deo rešenja o upućivanju, niti u ostalim delovima, jer je Prijčić od 1.

²⁶ *Kurir*, 14–15. 2. 2004, "Kljajevići i surčinci" LJ. Keković.

²⁷ *Balkan*, 11. 2. 2004, "Frontalni" napad na braću Kljajević", D. Manojlović.

²⁸ *Danas*, 21. i 22. 8. 2004, "Tri crvene ruže misterija za policiju", V.Z. Cvijić.

²⁹ *Vreme* 20. 1. 2005, "Pravosudni udar", Dejan Anastasijević.

³⁰ Isto.

³¹ *Beta* 12. 1. 2005, "Milošević povredio sudsku nezavisnost".

marta te godine obavljao dužnost u neprikidnom trajanju, koju i danas obavlja.³²

Specijalni tužilac Jovan Prijić je 31. januara 2005. godine na sopštenje reagovao upućivanjem pisma Republičkom javnom tužiocu Slobodanu Jankoviću u kome je objasnio da bez rešenja, koje je doneo tadašnji Republički tužilac Ostojić u julu 2003. godine, ni on ni njegovi zamenci ne bi mogli da obavljaju posao u specijalnom tužilaštvu, da zahvaljujući tom novom rešenju advokati u postupcima koji se trenutno vode pred posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu nisu mogli osporavati legitimitet i legalitet radnji koje su on i njegovi zamenci u dosadašnjem radu u predmetima preduzeli, da ukoliko 1 marta 2005. godine bude doneto novo rešenje o postavljenju specijalnog tužioca to može imati dalekosežne posledice u postupcima, koji se trenutno vode pred posebnim odeljenjem. U drugom delu pisma, Prijić se osvrće na ekstradiciju Dejana Milenkovića - Bagzija i konstatuje da iza saopštenja Republičkog tužilaštva ne stoji v. d. Republičkog tužioca Slobodan Janković, već neko drugi, da je celokupna kampanja za smenu specijalnog tužioca u vezi sa onima, koji su unapred namenili posebnu ulogu Dejanu Milenkoviću u postupku za atentat na Zorana Đinđića, a uz to, da je kampanja za Prijićevu smenu u funkciji destabilizacije Nenada Šarea, svedoka saradnika u postupku koji se vodi za ubistvo Ivana Stambolića.³³

Vreme od 20. januara 2005. godine je objavilo naredbu koju je od Ministarstva unutrašnjih poslova dobila nadležna policijska uprava, a čiji je smisao u tome da ukoliko se u bilo kom objektu MUP pojavi specijalni tužilac Jovan Prijić, lice koje radi na prijavnici je dužno da ga zaustavi, da pita za razlog dolaska i da utvrdi da li neko od zaposlenih hoće da ga primi, i da potom odmah obavesti ministra Jočića i generala Miloševića o Prijićevoj poseti.³⁴ U pomenutom tekstu, opet pozivajući se na nezvanične izvore, novinar pominje susret ministra Stojkovića sa Legijom nakon njegove predaje, kao i to da general Milošević neretko "... u društvu kolega ume da uzdahne kako mu je "neizdržljivo" što mu "drugar (Legija) trune u zatvoru."³⁵

Pokoleban reakcijama u javnosti, uglavnom negativnim, general Milošević je izjavio sledeće: "Neću reagovati. Vi i kao novinar znate kako da dobijete intervju od rukovodioca MUP. Postoje izjave u zvanično odborenim intervjuima, koji su i autorizovani. Mi možemo da časkamo uz piće na utakmici, u kafani, u krevetu ili bilo gde, ali to nisu zvanične izjave. Paralelni intervju koji je objavljen u *Reviji* 92 sa ministrom Draganom Jočićem i sa mnom nije dat u toj formi i stavovi koji su navedeni u tom navodnom intrevjuu nisu

³² *Blic online* 1. 2. 2005, "Smenjuju me zbog Bagzijevog dolaska", www.blic.co.yu/arhiva/2005-02-01/naslovna

³³ Isto.

³⁴ *Vreme* 20. 1. 2005, "Pravosudni udar", Dejan Anastasijević.

³⁵ Isto.

zvanični stavovi niti Ministratsva unutrašnjih poslova, niti načelnika Resora javne bezbednosti.³⁶

U javnosti se sve češće pominje da je ministru Stojkoviću i nekim drugim funkcionerima stalo da smene Prijića pre nego što Dejan Milenković - Bagzi da iskaz u svojstvu okrivljenog pred Sudskim većem. Razmišljanja idu u pravcu da Dejan Milenković nikako ne bi smeo da dobije status svedoka saradnika u postupku za atentat na premijera Đinđića, iz dva razloga. Prvi, što bi kao svedok saradnik mogao da "zacementira" dokaze protiv Milorada Lukovića i ostalih okrivljenih, a drugi, da bi time propala priča da je pokojni premijer Đinđić bio pripadnik surčinskog klana, pa je stradao kao žrtva sukoba surčinskog i zemunskog klana. Ova priča, naravno, najviše odgovara nekim partijama na vlasti i nekima u opoziciji.³⁷

Epilog ove priče, ipak nije očigledno najavljuvana smena. Naime, u dnevnom listu *Blic* od 28. februara 2005. godine objavljena je informacija da je američki ambasador u Srbiji i Crnoj Gori Majkl Polt razgovarao o najavljenom smeni Jovana Prijića sa Vojislavom Koštunicom i da je tom prilikom ambasador Polt izjavio da bi "smena specijalnog tužioca u ovoj fazi postupka mogla da ima nesagledive posledice." Informacija, dalje kaže, da je Koštunica tom prilikom izjavio da "aktuelna vlast nije zadovoljna radom specijalnog tužioca u procesu za atentat na dr Đinđića, ali se nije izjasnio o Prijićevoj sudbini."³⁸ Nakon ovog razgovora, koji je obavljen dva dana pred istek mandata Jovana Prijića prema tumačenju v. d. Republičkog javnog tužioca, Jovan Prijić je ipak, ostao na funkciji specijalnog tužioca.

Glavni pretres i "oko njega"

Glavni pretres za atentat na premijera Zorana Đinđića započeo je 22. decembra 2003. godine. Prvobitno je optužnicom specijalnog tužioca Kts.br. 2/03 bilo obuhvaćeno 36 lica, ali su trinaestorica optuženih za učesće u atentatu na premijera Zorana Đinđića. Ostala lica su optužena da su kao pripadnici kriminalne skupine izvršili razna ubistva, otmice i terorističke akte. Iz pomenutog razloga, a na zahtev zamenika specijalnog tužioca Milana Radovanovića i jednog broja branilaca okrivljenih, postupak za atentat na premijera Đinđića je razdvojen u odnosu na ostala krivična dela za koje se terete lica obuhvaćena optužnicom. Rešenje o razdvajanju postupka, sudsko veće je donelo 17. februara 2004. godine, tako da se u postupku pod službenom oznakom Kp.br. 05/03 sudi okrivljenima: Miloradu Ulemeku - Legiji, Zvezdanu Jovanoviću, Dejanu Milenkoviću - Bagziju, Aleksandaru Simoviću, Milošu Simoviću, Vladimiru Milisavljeviću, Dušanu Krsmanoviću, Ninoslavu Konstantinoviću, Milanu Jurišiću, Sretku Kalniću, Željku Tojagi, Saši

³⁶ *Danas* 2. 2. 2005, "Izjava nije bila zvanična", Vuk Zoran Cvijić.

³⁷ *Vreme* 20. 1. 2005, "Pravosudni udar", Dejan Anastasijević.

³⁸ *Blic*, 28. 2. 2005, "Prijić još bez naslednika", E.B.

Pejakoviću i Branislavu Bezareviću. Ova lica su okrivljena za udruživanje radi neprijateljske delatnosti iz člana 136 KZ SRJ, ubistvo predstavnika najviših državnih organa iz člana 122 KZ SRJ, terorizma iz člana 125 KZ SRJ.³⁹

Decembarski pretres je trajao od 22. decembra 2003. godine do 25. decembra 2003. godine i bio je obeležen brojnim prekidima koji su izazivani različitim zahtevima, žalbama i predlozima advokata odbrane. Advokati su imali primedbe na sastav Sudskog veća, jer je član Sudskog veća Nata Mesarević, sudija Vrhovnog suda Srbije; na status svedoka saradnika, odnosno, da li oni imaju u isto vreme i status optuženih u postupku; da li su specijalni tužilac Jovan Prijic i njegovi zamenici Milan Radovanović i Nebojša Maraš postavljeni rešenjem od jula 2003. godine na ta mesta, s obzirom da je u međuvremenu stupio na snagu novi Zakon o javnom tužilaštvu; da je optužnica koju su advokati primili a koja nosi datum 20. januar 2003. godine drugačija od optužnice koja nosi istu oznaku Kts 02/03, ali nosi datum 21. avgust 2003.; da advokati odbrane nisu imali mogućnost uvida u spisi predmeta; da je Jovan Prijic na prevaru iznudio iskaz optuženog Dušana Krsmanovića, tako što mu je obećao status svedoka saradnika u postupku; da se neki okrivljeni puste iz pritvora uz kauciju; zahtevi za izuzeće predsednika Veća Marka Kljajevića, specijalnog tužioca i njegovih zamenika; da je posebno veće Okružnog suda za organizovani kriminal stvarno nenadležno da sudi u predmetu, jer su se radnje za koje se okrivljeni terete odigrale pre donošenja Zakona kojim je ovo veće ustanovljeno; da se postupci razdvoje u odnosu na neke okrivljene itd.

Prvi i drugi dan glavnog pretresa protekli su u spomenutoj dinamici, tako da je predsednik veća Kljajević tek drugog dana pred kraj radnog vremena, uspeo da konstatuje kako je glavni pretres formalno i započeo. Sledećeg radnog dana tok je nastavljen istim tempom koji su diktirali branioci, nastavljajući da ponavljaju iste predloge, zahteve i žalbe od predhodna dva dana, a sudsko veće je pravilo prekide kako bi većanjem donosilo odluke. Advokati su zahteve za izuzeće proširili sa predsednika veća na predsednicu Vrhovnog suda Srbije.

Pred kraj radnog vremena, predsednik veća je doneo odluku da pročita zapisnik iz istrage okrivljenog Zvezdana Jovanovića, s obzirom da je okrivljeni Jovanović izjavio da je "nad njim izvršen pritisak i progon i da je osuđen pre ulaska u sudnicu..." i da je zbog toga doneo odluku da se brani ćutanjem. Odluka sudije Kljajevića je izazvala reakcije advokata Miodraga Bulatovića, branioca Milorada Ulemeka, advokata Nenada Vukasovića, branioca Zvezdana Jovanovića, advokata Gorana Petronijevića, branioca Saše Pejakovića. Oni su smatrali da je čitanje zapisnika iz istrage kršenje prava okrivljenog da se brani ćutanjem i da iskaz ne može biti pročitan, jer sudija Kljajević još uvek nije počeo sa izvođenjem dokaza u dokaznom postupku. Sudija Kljajević je stao na

³⁹ Okružni sud u Beogradu, www.okruznisudbg.org.yu "Ubistvo premijera Đinđića".

stanovište da čitanje ovog iskaza ne treba tumačiti kao prilog dokaznom postupku, već samo kao iskaz koji daje okrivljeni u početnoj fazi postupka kada se izjašnjava o svojoj krivici. Nezadovoljni ovakvim tumačenjem Zakonika o krivičnom postupku, većina prisutnih branilaca je samoinicijativno napustila glavni pretres, pa je sudija Kljajević bio prinuđen da pretres prekine.

U istom tonu je nastavljen sledeći dan pretresa i celo prepodne sudija Kljajević je proveo slušajući primedbe i žalbe advokata koji su se uglavnom svodili na argumentaciju koja je bila izneta predhodnog dana, s tim što su advokat Biljana Kajganić, branilac Dejana Milenkovića Bagzija i advokat Nenad Vukasović imali primedbu da je izjava Zvezdana Jovanovića u istražnom postupku uzeta na nezakonit način i pod prinudom i da su zbog toga odlučili da podnesu krivične prijave portiv svih lica koja su prisustvovala toj isražnoj radnji. Nakon ponovnog prekida sudija Kljajević je pročitao iskaz iz istrage Zvezdana Jovanovića, nakon čega su primedbe na čitanje iskaza izneli advokati Nenad Vuksaović, Momčilo Bulatović, Goran Petronijević. U toku tog radnog dana, branioci okrivljenog Dušana Krsmanovića, advokati Miroslav Todorović – Šera i Mirko Tripković predložili su da sud naloži psihijatrijsko veštačenje njihovog branjenika koje će izvršiti neka nezavisna lekarska komisija van komisije KP dom Bolnica u Beogradu, koja obično veštači procesnu sposobnost okrivljenih lica. Glavni pretres je prekinut, jer je veće usvojilo zahtev advokata Todorovića i Tripkovića i naložilo neuropsihijatrijsko veštačenje okrivljenog Krsmanovića.⁴⁰

Prekid u toku pretresa je trajao do 9. februara 2004. U međuvremenu, advokat Mirko Trpiković je pred sam nastavak pretresa podneo zahtev za izuzeće Radoslava Bačevića predsednika Okružnog suda u Beogradu. Neki beogradski mediji su dobili informaciju da su lekari novosadskog Kliničkog centra - Instituta za psihijatriju posle samo pola sata utvrdili da je Krsmanović u stanju da prati tok suđenja. Ovako je advokat Tripković komentarisao nalaz i mišljenje Instituta: "Ne samo kao advokat, već i kao građanin, stidim se ovog nalaza. Osećam se neprijatno, jer ovakav kakav je, nalaz vređa medicinu i pravosuđe. Treba li ja da crvenim i ime ovih lekara."⁴¹

Prvi dan februarskog pretresa počeo je zahtevima za izuzeće sudije Marka Kljajevića, koji su uz krivičnu prijavu podneli advokati Miodrag Todorović – Šera, Nenad Vukasović, Biljana Kajganić i Mirko Tripković. Razlozi za izuzeće su bili navodi iz knjige bivše predsednice Privrednog suda u Beogradu, Milene Arežine, koje je iznela u knjizi *Noć prevare – dan izdaje*⁴². Pored ovog predloga, zamenik tužioca Milan Radovanović je podneo zahtev sudu da razdvoji postupak za atentat na Zorana Đinđića. Sudija Kljajević je pretres prekinuo da bi predednik Okružnog suda odlučio o zahtevu za izuzeće.

⁴⁰ Pretres je pratio predstvanik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

⁴¹ *Balkan*, 8. 2. 2004, "Krsmanović ne govori zbog lekova, Gagec mučen – ne prestaje da krvari", Dragana Manojlović.

⁴² Videti odeljak "Pritisak na sud, tužioca i predsednika veća".

Ni sledećeg dana pretres se nije održao, jer se predsednica Vrhovnog suda Srbije Sonja Brkić nalazila na putu i nije bila u mogućnosti da donese odluku o zahtevu za izuzeće predsednika Okružnog suda Radoslava Bačevića i o zahtevu za suspenziju sudije Marka Kljajevića zbog podnete krivične prijave. Interesantno je da advokati krivičnu prijavu protiv sudije Kljajevića nisu uputili na pravu adresu beogradskog javnog tužilaštva, već su je uputili Republičkom javnom tužilaštvu iako su znali da ovo tužilaštvo nije nadležno za podnetu krivičnu prijavu. Povodom tog događaja zamenik Republičkog javnog tužioca Krsman Ilić je izjavio sledeće: "Prijava nije stigla u Okružno tužilaštvo zato što njeni podnosioci i ako nisu neuke stranke, nisu naglasili kom okružnom tužilaštvu je podnose, a u Srbiji ih ima 30. Advokati takođe znaju da RJT nije opreativno, pa ćemo, kao i u bilo kom drugom slučaju, ovu krivičnu prijavu proslediti na postupak nadležnom Okružnom tužilaštvu u Beogradu."⁴³

Pretres je nastavljen 17. februara 2004. godine, ali je ponovo prekinut, jer je advokat Miroslav Todorović – Šera izjavio da ne može da brani klijenta, jer je izložen permanentnim pretnjama smrću, a da iza tih pretnji stoji svedok saradnik Ljubiša Buha – Čume. Sudija Klajević je doneo odluku da se advokatu Todoroviću dodeli obezbeđenje od strane MUP Srbije. Veće je usvojilo zahtev tužilaštva i odbrane i donelo odluku o razdvajanju postupka za atentat na Zorana Đinđića.

Sledećeg dana suđenje je ponovo prekinuto, jer su advokati Todorović i Tripković tražili izuzeće Marka Kljajevića, a kada je veće te zahteve odbilo, demonstrativno su napustili sudnicu i tako nisu dozvolili sudiji Klajeviću da sasluša druge okrivljene u postupku. Sudija Klajević je doneo rešenje kojim je novčano kaznio advokate i izjavio: "Odugovlačite ovaj postupak i ovakvo ponašanje nije zapamćeno u istoriji pravosuđa Srbije. Omogućiti optuženima da se izjasne po navodima optužnice jeste sveto pravo i obaveza suda da ih u razumnom roku ispita. Sud je to pokušao, ali vi uporno zloupotrebljavate vaša procesna ovlašćenja. O ovome će biti obavestena Advokatska komora Srbije i, ako oni procene da kršite vaša ovlašćenja, bićete disciplinski kažnjeni. To su jedine pravne i legalne mogućnosti koje sud ima."⁴⁴ Na samom početku pretresa sudija Klajević je opozvao odluku o dodeljivanju policijske pratnje advokatu Todoroviću, jer je Todorović izjavio da je angažovao lično obezbeđenje i da mu obezbeđenje MUP ne treba. Potom je veštak novosadskog Instituta Gordana Mišić – Pavkov saslušana u vezi sa psihijatrijskim veštačenjem Dušana Krsmanovića i izjavila da je okrivljeni sposoban da aktivno prati tok postupka. Advokat Rajko Danilović, zastupnik porodice Đinđić, nakon izlaska iz sudnice je izjavio: "Ovo više nisu zloupotrebe i opstrukcije, ovo je potpuno ignorisanje institucije Specijalnog suda. Svedoci smo političke demonstracije najprizemnijeg nivoa."⁴⁵

⁴³ *Novosti*, 11. 2. 2004. "Neka ponude dokaze", D.P. Veljković, N. Bjelić.

⁴⁴ *Blic*, 19. 2. 2004, "Advokatske mine u sudnici", Nataša Jovanović.

⁴⁵ *Politika*, 19. 2. 2004, "Nepoštovanje suda", Dorotea Čarnić.

Dana 19. februara 2004. godine saslušan je okrivljeni Saša Pejaković koji je iskaz pred istražnim sudijom dao u prisustvu svog sadašnjeg branioca Gorana Petronijevića. Za razliku od iskaza iz istrage, Pejaković je negirao da je dva, tri dana pre atentata znao da se "nešto sprema" i da mu je nakon atentata bilo jasno da je to učinila grupa Dušana Spasojevića. Negirao je da je posle atentata otišao u bazu JSO u Kulu i preneo Spasojevićevu poruku Zvezdanu Jovanoviću da se "aktiviraju planovi A, B i C i 1, 2 i 3", našta mu je Jovanović odgovorio da to ne može, jer je jedinica pod prismotrom. Na pitanje sudije Klajevića zbog čega je promenio iskaz iz istrage, Pejaković je odgovorio da mu je bio obećan status svedoka saradnika.⁴⁶

Sledećeg dana su kao okrivljeni saslušani Željko Tojaga i Branislav Bezarević, obojica su negirali izvršenje krivičnog dela, a Bezarević je izjavio da je izjava koju je dao inspektorima UBPOK, unapred napisana izjava koju je potpisao pod prinudom i pod obmanom da je dobio status zaštićenog svedoka. Obzirom da izjavu koja je sačinjena pred inspektorom UBPOK Rodoljubom Milovićem nije potpisana, sudija Klajević je posle brojnih prigovora advokata ipak odlučio da se pročita. Što se tiče zahteva da se ona izdvoji iz spisa, sudija Klajević je rekao da će posle saslušanja Rodoljuba Milovića doneti odluku o zahtevu za izdvajanje izjave iz spisa.⁴⁷

Nedelju dana pre nastavaka pretresa, tačnije 1. marta 2004. godine, ubijen je jedan od svedoka tužilaštva Kujo Kriještorac. Kriještorac je pred istražnim sudijom svedočio da je nekoliko dana pre i na sam dan atentata u ulici Admirala Geprata viđao okrivljenog, Vladimira Milisavljevića. Kriještorac je ubijen u kasnim večernjim satima, dok je pokušavao da parkira vozilo. Prema izveštaju policije "likvidiran je iz "škorpiona" sa prigušivačem."⁴⁸ Posle ubistva Kriještorca, Milan Veruović je izjavio da ga "užasava činjenica da je ubijen jedan od svedoka ubistva Zorana Đinđića" i da je "posle svega postao paranoik" i da je "ozbiljno zbarinut za život svih ostalih svedoka."⁴⁹ Povodom spekulacija u javnosti ko bi mogao biti ubica Kriještorca, advokat Goran Petronijević, branilac okrivljenog Saše Pejakovića, izneo je sledeći stav: "Kriještorčeva izjava je njegovom smrću fiksirana i najveću štetu od toga imaće upravo odbrana, zati što smo izgubili mogućnost da sa svedokom polemišemo i da mu postavljamo pitanja."⁵⁰

Martovski pretres trajao je samo dva dana 8. i 9. Pretres je ponovo prekinut, nakon toga što su advokati Miroslav Šera Todorović i Mirko Tripković još jednom demonstrativno napustili sudnicu dok je pretres trajao. Sudija Klajević je prekinuo pretres i sledeći zakazo za april, uz oduzimanje

⁴⁶ *Danas*, 20. 2. 2004, "Nakon atentata upozorio Legiju da se skloni" Vuk Zoran Cvijić.

⁴⁷ *Novosti*, 21. 2. 2004, "Priznao pod torturom" Nataša Bjelić, Dragica Veljković.

⁴⁸ *Novosti*, 10. 3. 2004. "Jedan svedok manje", Uskoković.

⁴⁹ *Kurir*, 10. 3. 2004, "Opasnost!" Đ. Odavić.

⁵⁰ *Novosti* 10. 3. 2004, "Prepoznao sam Vladu Budalu" D. P. Veljković.

prava advokatima Tripkoviću i Todoroviću da u daljem toku postupka brane Dušana Krsmanovića. Pokušaj sudije Kljajevića da pročita iskaz iz istrage okrivljenog Dušana Krsmanovića, prekinut je konstatacijom advokata Tripkovića da je zapisnik njegovog branjenika službena tajna koja je danima objavljivana u novinama, a da sada i sudija hoće taj zapisnik javno da pročita. Tripković je rekao da je podneo još jednu krivičnu prijavu protiv predsednika veća Marka Klajevića, jer smatra da je čitanje zapisnika krivično delo "Kršenja zakona od strane sudije na štetu okrivljenog". Nakon ovoga za reč se javio drugi Krsmanovićev branilac, Todorović, čije je obraćanje, između ostalog, bilo upućeno zamenicima specijalnog tužioca: "Marašu će narod oprostiti što je štitio režim Slobodana Miloševića kao tužilac protiv NATO pakta, ali nikada neće oprostiti za ovo što radi u ovoj sudnici..."⁵¹ Nakon toga je sudija Kljajević nastavio da čita zapisnik o saslušanju Krsmanovića u istrazi, a Todorović i Tripković su napustili sudnicu. Posle izlaska iz sudnice, advokat Todorović je dao intervju dnevnom listu *Večernje novosti*. On je izjavio sledeće: "Očekujem da Kljajević podnese zahtev da budem izbrisan sa liste advokata u Advokatskoj komori Srbije, ali neću mu ostati dužan. Zbog svega obratiću se Vrhovnom sudu Srbije i ministru pravde, parlamentarnom Odboru". Na pitanje novinarka kako to da Krsmanović razume njihove pravne savete, a ne razume ono što se dešava u sudnici, Todorović je odgovorio: "Nema šta da razume naše savete! Ni sa nama nije mogao da razgovara najbolje." A kada mu je novinarka predočila da je posle njihovog izlaska iz sudnice, Krsmanović rekao da je razumeo sve što mu je sudija Kljajević rekao, Todorović je odgovorio: "Razumeo je naravno, nije on duhovno mrtav, a mi smo kao advokati morali ovo da uradimo jer da je pročitan njegov iskaz do kraja onda bi suđenje bilo brzo završeno i bila bi doneta osuđujuća presuda."⁵²

Interesantno je napomenuti da je 6. aprila 2004. godine Dušan Krsmanović saslušan kao svedok u postupku, koji se vodio u posebnom odeljenju Okružnog suda za organizovani kriminal protiv tzv. *Makine grupe*, koja je bila optužena za atentat na policijskog generala Boška Buhu. Njegov iskaz, koji je dao u svojstvu svedoka, bio je konsekventan, te Dušan Krsmanović ni jednog momenta nije odavao utisak osobe koja se nalazi u stanju psihičkog rastrojstva.

Glavni pretres za atentat na premijera Đinđića nastavljen je 13. aprila. S obzirom da je Dušan Krsmanović odlučio da se brani ćutanjem, sudija Marko Kljajević je pročitao zapisnik o saslušanju Krsmanovića iz istražnog postupka. Primedbe na pročitani zapisnik nisu imali ni okrivljeni ni njegov novi branilac Veljko Delibašić. Istog dana je bez prisustva javnosti saslušan i svedok saradnik Zoran Vukojević – Vuk. Ovim je zvanično počeo dokazni postupak u predmetu.

Dana 14. aprila 2004. godine, na zahtev svedoka i bez prisustva javnosti, svedočenje je započeo svedok saradnik Miladin Suvajdžić, zvani Đura Mutavi.

⁵¹ *Novosti*, 10. 3. 2004, "Advokati bez punomoćja" D Pušonjić – Veljković.

⁵² *Novosti*, 10. 3. 2004, "Neću mu ostati dužan!" D Pušonjić – Veljković.

Pre njegovog svedočenja advokati Slobodan Milivojević, branilac Milorada Ulemeka i Biljana Kajganić stavili su primedbe na dodeljivanje statusa svedoka saradnika Miladinu Suvajdžiću, s obzirom da je prema njihovim navodima on osumnjičen da je učestvovao u otmici Miroslava Miškovića i u ubistvu Velibora Iličića. Sudija Kljajević je rekao da je Suvajdžić status svedoka saradnika dobio na zakonit način i da je njegov status nesporan.⁵³ Miladin Suvajdžić je svedočenje završio sledećeg dana, 15. aprila. U nastavku pretresa, 19. aprila, svedočio je i treći svedok saradnik Ljubiša Buha – Čume, na njegov zahtev bez prisustva javnosti.

Milan Veruović koji je prilikom atentata na premijera Đinđića ranjen u nogu, dao je iskaz u svojstvu oštećenog lica u postupku 20. aprila. Tog dana su se u sudnici pojavili mladići obučeni u majice sa likom vuka sa razjapljenim čeljustima, majicama Jedinice za specijalne operacije. "Oni su se na početku javili optuženima Zvezdanu Jovanoviću i Željku Tojagi, a otišli su posle prve pauze. Prema nezvaničnim informacijama iz policije, radi se o aktivnim pripadnicima Žandamerije i bivšim pripadnicima *Crvenih beretki*."⁵⁴ Veruović je posle suđenja novinarima rekao da postupak bivših pripadnika JSO doživljava kao oblik pritiska: "Ja sam to doživeo kao nastavak njihovog postojanja. Oni postoje i postojali su i pre ovog mog iskaza i postojaće posle mog iskaza..."⁵⁵ Istog dana, prema rečima Milana Verovića, dok je sa advokatom stajao u hodniku ispred sudnice, prišao mu je jedan službenik suda koji je zadužen za sprovođenje okrivljenih i rekao da mu je Zvezdan Jovanović proučio "da ga ne gleda mrko". Verovićev zastupnik, advokat Boža Prelević je o incidentu obavestio i sud i policiju.⁵⁶ Sudija Maja Kovačević – Tomić, portparol Odeljenja, izjavila je da je internom istragom u sudu utvrđeno da je poruku samoinicijativno preneo pripadnik službe obezbeđenja Okružnog zatvora, a direktor Uprave za izvršenje krivičnih sankcija, Miloš Janković je tvrdio da je to nemoguće, jer zatvorska straža nema nikakav pristup hodnicima ispred sudnice, već se oni isključivo nalaze kod blindiranog boksa iz koga sprovede osuđenike u zastakljeni deo sudnice.⁵⁷

Sledećeg dana, svedočili su pripadnici ličnog obezbeđenja pokojnog premijera Đinđića: Srđan Babić, Aleksandar Bjelić i Dražen Nastić. Oni su svedočili neposredno o ubistvu premijera, i o pokušaju atentata kod hale *Limes* na Novom Beogradu. Dana 23. aprila 2003. godine, svedočili su još tri pripadnika ličnog obezbeđenja pokojnog premijera Đinđića: Dragan Lalić, Boban Purić i Ljubiša Janošević.

⁵³ *Kurir*, 16. 4. 2004, "Đura Mutavi svedočio tajno" A.G.

⁵⁴ *Blic*, 21. 4. 2004, "Žandarmi u majicama JSO" Z. Dojić.

⁵⁵ *Danas*, 21. 4. 2004, "Veruović: Nastavili da postoje" V.Z. Cvijić.

⁵⁶ *Danas*, 26. 4. 2004, "Milan Veruović: Pretio mi Zvezdan Jovanović", agencijska vest *Bete*.

⁵⁷ *Blic*, 27. 4. 2004, "Niko nije hteo da sačuva Đinđića", Zoran Dojić.

Velike polemike u javnosti izazvalo je svedočenje pripadnika ličnog obezbeđenja Zorana Đinđića, zbog toga što su sva sedmorica izjavili da su prilikom atentata čuli tri pucnja. Ova svedočenja su izazvala burne spekulacije u javnosti zbog toga što u optužnici piše da je okrivljeni Zvezdan Jovanović ispalio dva metka, od kojih je jednim pogodio premijera Đinđića, a drugim, njegovog telohranitelja Milana Veruovića. Povodom spekulacija koje su tih dana prožimale medije u Srbiji portparol specijalnog suda Maja Kovačević – Tomić je dala sledeću izjavu: "Priča sa glavnog pretresa o trećem metku koja je propraćena naslovima tipa 'Istraga prikriva treći metak' ne odgovara istini, jer priča o trećem metku za nas nije ništa novo. To je priča koja je postojala i u istrazi. Tokom istrage obavljena su veštačenja na razne okolnosti, a jedno od njih bilo je i veštačenje na osnovu tvrdnji svedoka očevidaca da su čuli i treći hitac. Predmet veštačenja bilo je i oštećenje na zidu, koje se takođe spominjalo poslednja četiri dana. Isti veštaci usmeno će na glavnom pretresu ponovo analizirati ove nalaze i dati svoje zaključke. Veštačenja su obavili i stručnjaci iz Visbadena, ali još uvek nije poznato da li će njihov nalaz samo biti pročitani ili će se neko i od njih pojaviti u sudnici."⁵⁸

Pored pojavljivanja pripadnika Žandarmerije koji su, obučeni u majice JSO došli da prate tok pretresa u danu kada je svedočio Milan Verouvić, skorašnje pojavljivanje Milorada Ulemeka na suđenju, najavio je i intrevju za *Kurir* čovek, koji se predstavio kao bivši pripadnik Crvenih beretki. "Kapetan Džo", za koga će se kasnije ispostaviti da se zove Dragan Žarić, u tom intrevju najavio je nekoliko stvari koje će Milorad Ulemek ponoviti u iskazu, koji je dao pred sudom. Na konstataciju novinara da su Spasojević i Luković bili kriminalci pre dolaska DOS na vlast, Žarić odgovara: "Da, ali ne toliko. Kaži ti meni gde je 600 kila droge koja je držana u sefu. Kakva komisija, kakvo spaljivanje?". Na pitanje novinara o ubistvu Ivana Stambolića, Žarić odgovara: "To pitanje treba da se postavi Čumetu. Stambolčić je oteč samo da bi se to pripisalo Slobi. Priznanja u *Sablji* su iznuđena. Sve je to trgovina. I ko uopšte veruje tom Čumetu? Pa on je ubio Momira Gavrilovića. On je kriv za to ubistvo. Gavrilović je znao šta ovi Đinđićevi rade, i zato su ga ubili. A onda taj isti Čume je zaštićeni svedok. Ništa to, bre, nije slučajno."⁵⁹ U spomenutom intrevjuu, Dragan Žarić je izjavio da politički opravdava ubistvo Zorana Đinđića i da otkad je on ubijen može normalno da spava, jer pre to nije mogao, zbog toga šta je Zoran Đinđić učinio svom narodu.⁶⁰

Povodom intrevjua bivši podpredsednik Vlade premijera Zorana Đinđića, Žarko Korać je izjavio: "Ovo više nije u pitanju medijski postupak, već politička suština tog intrevjua. To što je uradio *Kurir* samo je kulminacija

⁵⁸ *Balkan*, 25. 4. 2004, "Već je veštačeno na osnovu tvrdnji da se čuo i treći hitac", Dragana Manojlović.

⁵⁹ *Kurir*, 27. 4. 2004, "Doći ćemo u sud u uniformi JSO", Saša M. Stajčić.

⁶⁰ Isto.

kampanje koja je počela proteklih nedelja za javnu rehabilitaciju ubica Zorana Đinđića.⁶¹

"Beretke" su se pojavljivale i na drugim pretresima koji su se vodili protiv njihovih pripadnika, kao, na primer, u slučaju "Ibarska magistrala". Neki od pripadnika, koji su došli da prate pretres, pretili su advokatima porodica oštećenih Radomiru Živkoviću i Dragoljubu Todoroviću. Kada se prilikom jednog pretresa pojavio kao svedok Milorad Ulemek, advokat porodica oštećenih Draškovića i Osmanlića, Radomir Živković je doživeo sledeće: "U toku njegovog saslušanja (Legijinog) ukazivao sam na suprotnosti, protivurečnosti Legijinog iskaza. Tada su mi dvojica momaka pripretili prstom, a jedan od njih je prstom prešao preko vrata, kao da će me zaklati...Tada sam rekao: 'Ako ste hrabri ustanite'. Svi su ćutali, takvi su to junaci... Policija im je zatražila lična dokumenta i tako se saznalo da su pripadnici Jedinice za specijalne operacije. Do tada nismo znali ko sedi u publici. Nisu samo meni pretili, već i advokatu Dragoljubu Todoroviću."⁶²

Povodom pojavljivanja pripadnika Žandarmerije u majicama JSO na pretresu i intrevju, koji je bivši pripadnik Žarić dao dnevnom listu *Kurir*, premijer Vojislav Koštunica je izjavio da je intrevju sa bivšim pripadnikom JSO "teroristička propaganda i podstrekavanje terorizma". Rekao je još da "Svaka država se bori protiv toga. Terorizam je bio vezan za ubistvo premijera Đinđića i nešto što je očigledno propaganda terorizma mora biti na meti tužioca"⁶³

Milorad Ulemek se predao pripadnicima Žandarmerije u nedelju, 2. maja 2004. godine. Gotovo sve beogradske novine objavile su vest da je Ulemek išetao iz svoje kuće u nedelju oko 21 h, prišao pripadnicima Žandarmerije koji su bili zaduženi da motre na njegovu kuću i rekao im: "Predao sam se da bih dokazao svoju nevinost. Došao sam da skinem ljagu sa svog imena i imena svoje jedinice."⁶⁴ Interesantno je da je načelnik Resora javne bezbednosti Miroslav Milošević najavio dvadeset dana ranije novinarima dnevog lista *Kurir* da će se Legija predati. On je izjavio: "Ne zaboravi da znam kako Legija diše, znam njegovo ponašanje i kako razmišljaju *Crvene beretke*. Ne verujem u sva pisanja o tome gde se krije, jer čim ga neko 'provali', on menja mesto borvka. Ne zaboravi da ova postava u MUP, koju je odredio ministar Jočić nikome ne duguje ništa i nema nikakve repove za sobom. Uveren sam da će mi se javiti, pogotovo što zna da sam postavljen za načelnika resora. To je i njemu u interesu."⁶⁵

Povodom spekulacija u javnosti, da li je bilo pregovora sa Legijom oko njegove predaje, ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić je izjavio da nije bilo pregovora i da je predaja isključivo Ulemekova odluka, a premijer

⁶¹ *Novosti*, 28. 4. 2004, "Kome "beretke" šalju poruke?" Z Uskoković.

⁶² Isto.

⁶³ *Novosti*, 1.2. i 3. 5. 2004, "Uništeni važni dokazi".

⁶⁴ *Kurir*, 04. 5. 2004, "Legija u Slobinoj ćeliji" D.L.

⁶⁵ *Kurir*, 04. 5. 2004, "Milošević najavio predaju pre 20 dana!" S.M.

Koštunica je povodom tih spekulacija izjavio: "Čuli ste izjavu ministra unutrašnjih poslova i ako ne verujete toj izjavi, onda nađite dokaze kojima ćete je pobiti. Jednostavno se čovek predao. Imao je svoje razloge a njih ćemo saznati ili nećemo... Mislim da činjenica što će Legija moći da govori na sudu je pozitivna stvar, a ne nešto negativno, međutim, ima onih kojima bi više odgovaralo da Legija ne govori na sudu..."⁶⁶

Predaja Milorada Ulemeka, dodatno je polarizovala srpsku javnost, tako da su pripadnici bivše vlade premijera Đinđića bili mišljenja da se Ulemek predao zato što je napravio dogovor sa ljudima iz Vlade premijera Koštunice. Dragan Veselinov, bivši ministar poljoprivrede u Vladi pokojnog premijera Đinđića, na primer, izjavio je da se: "Legija nije predao zbog zamora od skrivanja i osipanja jataka, već zbog dogovora sa nekim iz Vlade Srbije. Neko ga štiti. Do sada je najveći jatak rukovodiocima iz tajne službe bio sam Koštunica, koji je neumorno do hapšenja čuvao Radeta Markovića, Miloševićevog Beriju, lično čuvao Miloševića u svojoj predsedničkoj rezidenciji na Dedinju punih šest meseci posle 5. oktobra i odupirao se smeni starog šefa Generalštaba Nebojše Pavkovića, sve dok ovaj nije počeo i njenu da radi o glavi. Predaja Legije pravosuđu deo je plana da suđenje Đinđićevim ubicama propadne i da se maksimalno ponište rezultati borbe protiv kriminala predhodne vlade."⁶⁷

Za razliku od bivših funkcionera DOS, članovi i simpatizeri DSS, SPS i Srpske radikalne stranke su verovali da se Ulemek predao kako bi najzad otkrio pravu istinu o ubistvu premijera Đinđića i eventualnoj umešanosti Đinđićevih saradnika u atentat. Nikola Milošević, počasni predsednik Srpske liberalne stranke, izjavio je da ima saznanja da Ulemek "raspolaze snimcima iz kojih se lepo može videti koja su sve zvučna i javnosti dobro poznata imena boravila u kući u Šilerovoj ulici, što baca senku na predhodnu vlast." Milošević je izneo i predpostavku da bi Ulemek da se predao ranijim vlastima "doživeo sudbinu Šiptara i Kuma."⁶⁸ Milorad Vučelić, potpredsenik SPS, izjavio je: "Zvuči neverovatno, ali sudeći po velikoj galami koju su digli mnogobrojni političari iz bivšeg DOS, očekuje se da se otkriju krajnje čudne stvari. Kakve videćemo. Jasno je da nešto nije u redu sa dosadašnjim postupkom. Ovo je prava prilika da se sazna istina o ubistvu Zorana Đinđića."⁶⁹

Bez obzira na iznete spekulacije o eventualnom postojanju dogovora između nove vlasti i Milorada Ulemeka oko predaje, ostaje činjenica da je samo dva dana pre predaje Milorada Ulemeka, smenjen upravnik Okružnog zatvora u Beogradu, Aca Jovanović i na njegovo mesto postavljen Miroslav Micić. Aca

⁶⁶ *Danas*, 05. 5. 2004, "Koštunica: Gospodin Legija se sam predao" Ivan Radak.

⁶⁷ *Danas*, 05. 5. 2004, "Veselinov: Zaštitinici u Vladi Srbije", saopštenje.

⁶⁸ *Danas*, 05. 5. 2004, "Nikola Milošević: Legijin adut snimci iz Šilerove", Ekipa *Danasa* i agencije.

⁶⁹ *Novosti*, 5. 5. 2004, "I čudne stvari".

Jovanović je važio kao čovek u koga je bivša vlast, vlast DOS imala poverenja. Razlozi za smenu Jovanovića nikada nisu javno obznanjeni.⁷⁰

Beogradski nedeljnik *NIN* je u izdanju od 6. maja 2004. godine pod naslovom "Mučili su me klasično" objavio pismo Radomira Markovića, bivšeg načelnika DB, optuženog za ubistvo funkcionera SPO na Ibarskoj magistrali, ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića u Budvi. Rade Marković je pismo uputio redakciji *NIN* iz Okružnog zatvora u Beogradu. U tom pismu, između ostalog je rekao da je Legijina predaja "gest hrabrog čoveka" i da on lično očekuje da će Legija potvrditi navode njegove odbrane, kako bi se "saznala istina".⁷¹

Dva dana pre prvog pojavljivanja Milorada Ulemeka pred Većem sudije Kljajevića, sestru pokojnog premijera Gordanu Đinđić – Filipović pozvao je telefonom nepoznati muškarac i insistirao da se sretnu, kako bi joj dao njenu plaketu iz Hilandara, koju je našao pored kontejnera. Pošto gospođa Đinđić – Filipović nije pristala da se susretne sa nepoznatim muškarcem, ista osoba ju je pozvala narednog dana i rekla sledeće: "Kaži materi da prenese svom advokatu da prestane goniti Legiju, učini nešto sa matorom, sa Ružicom znamo kako ćemo. Nemoj muriji da javiš i ako javiš, nema veze, mi smo se dogovorili, naši su na vlasti. Tvoja matora misli da komšije hoće da je pokradu, treći put neće biti samo brava."⁷²

Milorad Ulemek se prvi put pojavio pred Većem sudije Marka Kljajevića 10. maja 2004. godine, kada je dao lične podatke i zatražio dodatno vreme za pripremu odbrane. Sudija Kljajević je dozvolio Miloradu Ulemeku rok od mesec dana da pripremi svoju odbranu, pa je sledeći pretres zakazao za 10. jun 2004. godine.

Činjenicu da je junski pretres trebalo da otpočne dva dana pre predsedničkih izbora u Srbiji, većina političkih stranaka je iskoristila kao materijal pogodan za predizbornu kampanju. Ovo se posebno odnosilo na izborne štabove političkih stranaka koji su Legijinu predaju zloupotrebile za diskreditaciju Demokratske stranke i njihovog predsedničkog kandidata. Dejan Mihajlov je, u intervjuu za dnevni list *Inter-nacional* izjavio: "Lukovićeve predaje je važna, jer su dvojica osumnjičenih za ubistvo premijera ubijeni i uništeni su materijalni dokazi. Važno je da se čuje Legijino svedočenje da bi se došlo do istine." Na pitanje novinara kako komentariše odlaganje pretresa za 10. juni, dva dana pre prvog kruga izbora, Mihajlov, interseantno zaključuje: "Ne mogu to da komentarišem, jer to je odluka suda. Svaki komentar bi značio pritisak na sud."⁷³

Izborni štab predsedničkog kandidata Dragana Maršićanina iskoristio je deo intervju, koji je nedeljnom listu *Evropa* dala majka pokojnog premijera

⁷⁰ *Glas*, 10. 5. 2004, "Legiju čekali mesec dana", M. Radulović.

⁷¹ *Nin*, www.nin.co.yu, arhiva 6. 5. 2004, "Mučili su me klasično".

⁷² *Balkan*, 17. 5. 2004, "Najava pretnji".

⁷³ *Inter-nacional*, 11. 5. 2004, "Kuća U Šilerovoj glavni svedok" O, Milivojević.

Mila Đinđić. Šef izbornog štaba Dejan Mihajlov⁷⁴ je u saopštenju za javnost optužio i bivše saradnike Zorana Đinđića za atentat. Pod bombastičnim naslovom "Možda Legija nije kriv, najlakše bi bilo svaliti krivicu na njega", *Evropa* je objavila intervju čija suština leži u izjavi Mile Đinđić, koja glasi: "Legija je rekao da će otkriti ko je ubica i ja se nadam da će to učiniti. Smatram da je sve izrežirano. Možda Legija uopšte nije kriv. Najlakše bi bilo svaliti krivicu na njega zato što je izvikan...Čovek iz tadašnjeg vrha rekao mi je da su Zorana ubili njegovi, jer nisu hteli da rade. A funkcioner koji mi je to rekao u to vreme je bio ministar. Ne znam šta da mislim o tome, ali ću biti srećna da se otkrije ko je bio inicijator..."⁷⁵

Dva dana nakon intrvjua, 15. maja 2004. godine, dva muškarca su napala Gordanu Đinđić - Filipović na ulazu pred vratima porodične kuće u mestu Beloševac, kod Valjeva. Gordana Đinđić je ispričala da su dva muškarca u tamnim uniformama sličnim kombinezonu, tražila od nje neki spisak o kome ona ništa ne zna i da su tražila ime nekog ministra, nakon čega je osetila ubod igle u predelu nadlaktice i izgubila svest. Nakon toksikološke analize krvi i urina na VMA, utvrđeno je prisustvo leka diazepam i kofeina.⁷⁶

Nakon pisma Radeta Markovića, koje je izašlo u nedeljniku *NIN*, javnosti se 31. maja 2004. godine obratio Milorad Ulemek Legija, pismom koje je objavljeno u *Reviji* 92. Predsednik Sudskog veća Marko Kljajević nije znao da je Ulemek napisao pismo kojim se obraća javnosti i građanima Srbije, a portparol posebnog odeljenja za organizovani kriminal, Maja Kovačević - Tomić, citirajući odredbu člana 150. Zakona o krivičnom postupku konstatovala je da je ovaj član prekršen, jer se pritvorenik može dopisivati sa licima van zatvora, samo uz znanje i nadzor nadležnog sudije, kao i da sudija može zabraniti primanje i slanje onih pisama za koje proceni da mogu uticati na tok postupka.⁷⁷

Na pretresu koji je bio zakazan za 10. 06. 2004. godine, prvookrivljeni Milorad Ulemek je zatražio od Sudskog veća da njegovo izjašnjanje odloži za ponedeljak 14. juni, zbog toga što navodno nije želeo da utiče na ishod predstojećih predsedničkih izbora koji su bili zakazani za 13. jun. Sudija Kljajević je konstatovao da takve razloge Sud ne prihvata, niti postoji utemeljenje u Zakonu koje bi opravdalo odlaganje davanja iskaza okrivljenog zbog izbora. Sudija Kljajević je potom konstatovao da okrivljeni može svoje izjašnjenje dati tokom glavnog pretresa, kada se na to odluči, pa je nastavak pretresa zakazao za ponedeljak 14. juni.

⁷⁴ Videti poglavlje "Pritisci na sud, tužioca i predsednika veća".

⁷⁵ *Evropa*, 13. 5. 2004, "Možda Legija nije kriv, najlakše bi bilo svaliti krivicu na njega".

⁷⁶ *Balkan*, 17. 5. 2004, "Napadači od Đinđićeve sestre tražili da kaže ime ministra" B Ristić.

⁷⁷ *Danas*, 1. 6. 2004, "Legija pisao bez odobrenja, mediji objavili protiv Zakona", A.Roknić, B. Tončić.

Prvookrivljeni Milorad Ulemek započeo je iskaz u svojstvu okrivljenog 14, 15. i 16. juna, ali je pretres prekinut zbog njegovih zdravstvenih problema. Iz iskaza koji je dao Milorad Ulemek mogu se jasno razgraničiti dva dela. Jedan deo se sastoji u optuživanju i pokušaju kompromitovanja ministara, službenika iz bivše Vlade Republike Srbije, bliskih saradnika i prijatelja pokojnog Premijera Đinđića, a drugi deo iskaza se odnosi na negiranje umešanosti u krivična dela koja se Ulemeku stavljaју na teret.

Tako je Milorad Ulemek optužio Čedomira Jovanovića, Vladimira Bebu Popovića, Dragoljuba Markovića da su "vrbovali" Milorada Ulemeka da im pomogne da prenesu 600 kg heroina koji je nađen u trezoru *Komercijalne banke* u inostranstvo, preko susednih zemalja: Hrvatske, BiH i Rumunije. U celu akciju transfera i prodaje heroina bio je uključen i Dušan Spasojević. Prilikom prebacivanja dela droge u Republiku Srpsku, pošiljku je preuzeo Zoran Janjušević. Milorad Ulemek je napomenuo da je Dragoljub Marković pokušao da ga "vrbuje" da radi za englesku tajnu službu. Čedomir Jovanović je prema Ulemekovim rečima, insistirao da dobije zaštitu *Crvenih беретke* iako one nisu obezbeđivale telesnu zaštitu licima. To je bio razlog što je Čedomir Jovanović sa Spasojevićem i Ljubišom Buhom Čumetom organizovao da njegov džip bude miniran kako bi mogao ubediti nadležne da mu je zbog ugroženosti neophodna zaštita *Crvenih беретki*. Milorad Ulemek je izjavio da je Čedomir Jovanović preko Vladana Batića izdejstvovao puštanje Dušana Spasojevića iz pritvora i da mu je Spasojević rekao da je za tu uslugu Batić od njega tražio da uloži pare u renoviranje fudbalskog stadiona u Obrenovcu. Preko ministra policije Dušana Mihajlovića, prema rečima Ulemeka, Dušan Spasojević je dobio zaštitu *Crvenih беретki*.

Zanimljiv je deo iskaza koji se odnosio na hapšenje Slobodana Miloševića, odnosno kako je Ulemek objasnio svoju ulogu u tom hapšenju. Kada je Ulemek ušao u kuću u kojoj se nalazio Milošević, Milošević je od njega zahtevao da prenese poruku Banetu Ivkoviću. Ulemek je pristao da prenese poruku Ivkoviću, preko jednog pripadnika *Crvenih беретki*, ali, prema Ulemekovim rečima Ivković se "prodao" DOS i odneo pismo nadležnima u Vladi Srbije.

Drugi deo Ulemekovog iskaza koji se odnosio na negiranje optužnice je konzistentno pripremljen. Vidi se da je Ulemek dobro instuisan, da je iskaz naučio i da je intencija da se ubistvo Premijera smesti u isključivo kriminalni kontekst. Ulemek nije decidno izjavio ko je ubio Premijera, ali cela konstrukcija njegovog iskaza upućuje na zaključak (što je i njegova očigledna namera) da je Đinđić ubijen zato što su njegovi saradnici iz stranke, iz Vlade i njegov kum Dragoljub Marković napravili ličnu i "poslovnu" distancu sa Dušanom Spasojevićem. Spasojević je u to vreme imao najmoćniji kriminalni klan, ali je, prema Ulemekovim rečima, bio čovek koji je radio za javnu i državnu bezbednost Republike Srbije.

I pored instrukcija kako da se ponaša i govori, Ulemek je u pojedinim momentima, govorio nešto što možda i ne bi trebalo. Tako, kada je govorio o

pobuni *Crvenih beretki*, govori o tome kako njihova pobuna nije bila politički motivisana, već su oni bili revoltirani što ih je tadašnja Vlada Srbije upotrebljavala za hapšenje haških optuženika. Ulemek svo vreme tvrdi da su *Crvene beretke* bile revoltirane odnosom Vlade prema njima. Rekao je da su ih svi napadali i "ovi iz vojske i ovi iz javne bezbednosti". I pored toga što je poricao postojanje političkog motiva za pobunu, rekao je kako su razmišljali da u vreme pobune blokiraju aerodrom u Surčinu, kako bi sprečili dobrovoljni odlazak admirala Jokića u Hag, te da su u poslednjem momentu odustali do te namere.

Ulemek tvrdi da su ga dva visoka funkcionera tadašnjeg MUP na dan ubistva Permičera Đinđića upozorili da mu se sprema likvidacija, dok ga je drugi, četiri dana pre ubistva (8. marta), upozorio da mu se sprema hapšenje. Ulemek priča o ceduljama i tajnim porukama koje je dobio, ali nije želeo da otkrije identitet osoba, koje su mu po njegovim rečima "spasile život", već samo daje nagoveštaj da se radi o visokim funkcionerima MUP.⁷⁸

Glavni pretrse je nastavljen 12. jula, ali je ponovo prekinut 14. jula zbog zdravstvenih problema predsednika Veća sudije Marka Kljajevića.

Dva dana nakon prekida julskog dela pretresa, u Solunu, grčkoj policiji, prema tvrdnjama advokata Biljane Kajganić, dobrovoljno se predao još jedan od okrivljenih, Dejan Milenković - Bagzi. Grčka policija je saopštila da je Dejan Milenković uhapšen ispred srpsko - crnogorskog Konzulata u Solunu, u kasnim večernjim časovima 16. jula 2004. godine.⁷⁹ Povodom različitih spekulacija u javnosti oko hapšenja Dejana Milenkovića u Solunu, Ministarstvo unutrašnjih poslova Srbije se oglasilo sopštenjem u kome je izložilo redosled događaja, koji je rezultirao hapšenjem Milenkovića. Naime, u saopštenju se kaže da je UBPOK 13. maja poslalo depešu Interpolu Grčke sa molbom da proslede informacije, ukoliko ih imaju, o Dejanu Milenkoviću Bagziju, za kojim je raspisana međunarodna poternica. Dana 19. juna je grčkom *Interpolu* poslata zvanična zamolnica u vezi sa pružanjem međunarodne pravne pomoći u cilju pronalazjenja i hapšenja Milenkovića. MUP Srbije je 16. jula poslao obavешtenje grčkim kolegama o tome da postoje indicije da određena lica tog dana treba da iz Srbije pređu u Grčku, kako bi se istog dana zajedno sa Milenkovićem, iz Grčke vratili u Srbiju. Tom prilikom je MUP Srbije uputio molbu da se sva ova lica, zajedno sa Milenkovićem liše slobode. Grčka policija je postupila po zahtevu MUP Srbije, pa je Milenković, 16. juna 2004. godine, u kasnim večernjim časovima (pola sata pred ponoć), uhapšen ispred srpsko - crnogorskog Konzulata u Solunu.

Pretres je nastavljen 6. septembra. Advokat Biljana Kajganić je zatražila da se pretres odloži, jer je njen klijent Dejan Milenković hapšenjem u Solunu, postao dostupan srpskim pravosudnim organima i prema tome, nema više uslova da mu se sudi u odsustvu. Veće je stalo na stanovište da hapšenje i

⁷⁸ Pretres je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

⁷⁹ *Novosti*, 18. 6. 2004, "I Bagzi u lisicama", M.S.Popović i M.Babović.

pritvaranje u drugoj državi ne znači da je okrivljeni dostupan sudskim organima u Srbiji, pa je donelo odluku da se nastavi sa saslušanjem prvookrivljenog Milorada Ulemeka. Saslušanje prvookrivljenog je trajalo i sledeći dan, a trećeg dana sptembrskog dela pretresa, sud je nastavio sa dokaznim postupkom tako što je saslušao svedoka Tužilaštva Danila Koprivicu, koji je u vreme atentata na premijera Đinđića bio šef obezbeđenja zgrade Vlade Srbije.

Sledećeg dana, 09. septembra saslušani su svedoci tužilaštva Biljana Rodić, zaposlena u preduzeću, sa sedištem u ulici Admirala Geprata broj 14, čija se kancelarija nalazila prekoputa prostorije iz koje je, prema navodima optužnice, Zvezdan Jovanović pucao na premijera Đinđića i Milana Veruovića. Nakon Biljane Rodić svedočile su Jelena Ružić i Milenija Nikolić, kafe - kuvarice zaposlene u Zavodu za fotogrametriju, čije je sedište u ulici Admirala Geprata broj 14 i Branko Bugarski, inženjer geodezije zaposlen u Zavodu. Sledećeg dana kao svedoci su saslušani Damir Ristić, vlasnik firme "Krol", zakupac prostorija Zavoda za fotogrametriju u ulici Admirala Geprata 14, Goran Nešković, koji se tog dana slučajno zatekao u ulici Admirala Geprata, kada je izvršen atentat na premijera. Niko od navedenih lica nije izvršio pozitivnu identifikaciju okrivljenih u postupku za ubistvo premijera Đinđića. Dana 13. septembra svedočili su Nenad Šare, Vukašin Vukašinović i Lazo Nikić, bivši pripadnici Jedinice za specijalne operacije. Svedok Nenad Šare je svedočio da je u kući Milorada Ulemeka stajala puška kojom je Zvezdan Jovanović izvršio atentat na premijera Đinđića, a Lazo Nikić i Vukašin Vukašinović su to opovrgli. Dana 14. septembra svedočili su saobraćajni policajci, Goran Ilić i Rade Stevanović, koji su stigli na lice mesta posle pokušaja atentata na premijera Đinđića kod novobeogradske hale *Limes*. Istog dana, 14. septembra, kao svedok Tužilaštva je svedočio Dragan Zlatanović, takođe policajac koji je bio uključen u istragu oko pokušaja atentata kod hale *Limes*. Sledećeg dana svedočili su policajc Ljubinko Jačović, koji je sakupljao podatke o kamionima koji su trebali biti upotrebljeni prilikom atentata kod Hale, a koje je kupio Miladin Suvajdžić. Tog dana ispitani su Drago Čerketa, čija su ukradena dokumnta falsifikovana i iskorišćena prilikom kupovine kamiona, i Rade Pecikoza, koji je sačinio ugovore o kupoprodaji kamiona.⁸⁰

Iako je Milorad Ulemek još sredinom juna u iskazu pred Većem sudije Kljajevića govorio o prodaji 600 kg droge iz trezora *Komercijalne banke*, MUP Republike Srbije je tek u septembru dostvio izveštaj Specijalnom tužilaštvu o navodima Milorada Ulemeka. Portparol Specijalnog odeljenja, sudija Maja Kovačević - Tomić je potvrdila da je MUP tužilaštvu uputio dva izveštaja, jedan o drogi, a drugi o oružiju koje je nađeno u magacinima Jedinice za specijalne operacije u Kuli. Sudija Kovačević nije želela da se izjasni o sadržaju izveštaja MUP. Neki mediji su ipak objavili sadržaj izveštaja u kojem je

⁸⁰ Pretres je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

napisano da je droga spaljena u termoelektrani *Nikola Tesla*, 9. marta 2001. godine.⁸¹

Pretnes je nastavljen 1. novembra 2004. godine saslušanjem policajaca Zorana Petrovića i Zorana Trajkovića, koji su bili zaposleni na obezbeđenju zgrade Vlade Republike Srbije kada je izvršen atentat na Zorana Đinđića. Sledećeg dana svedočio je Dragoljub Mićelović, radnik kompanije *Soko security*, koji je na dan atentata radio na prijavnici u zgradi u Admirala Geprata 14. Dana 3, 4, 5, i 8. novembra 2004. godine saslušani su svedoci koje je predložio okrivljeni Željko Tojaga (Milan Nikolić, Đorđe Ivanić, Željko Mijatović, Predrag Jovankić, Nebojša Milovanović, Predrag Ninić, Nikola Šepa, Stevo Vukša) bivši pripadnici Jedinica za specijalne operacije, koji su izjavili da je u vreme pokušaja atentata na premijera Đinđića kod hale *Limes*, okrivljeni Tojaga bio na Kopaoniku na skijaškoj obuci sa ostalim pripadnicima JSO. Na novembarskom delu pretresa svedočili su Veselin Lečić, bivši oficir za bezbednost u JSO i Slobodan Ergarac, bivši pripadnik JSO, sada zaposlen u Bezbednosno – informativnoj agenciji. Na kraju novembraskog dela pretresa, Veće je donelo odluku da u nastavku postupka saslušava svedoke Zorana Janjuševića, Vladimira Popovića (na predlog Tužilaštva i advokata odbrane), Biljane Stankov, Maje Vasić, Miladina Veruovića (koje je predložilo Tužilaštvo), Čedomira Jovanovića i Dejana Mihajlova (koje su predložili punomoćnici oštećenih) i Dušan Mihajlović (koga su predložili branioci okrivljenih). O predlogu za izvođenje rekonstrukcije i saslušanju drugih predloženih svedoka veće će odlučiti u daljem toku postupka. Predlog branioca okrivljenog Željka Tojage da se ukine pritvor i da se brani sa slobode, Veće nije prihvatilo iz razloga iz člana 142. stav 1. Zakona o krivičnom postupku.⁸²

Pretnes, nastavljen 20. decembra, počeo je konstatacijom da je Dejanu Milenkoviću – Bagziju postavljen advokat po službenoj dužnosti, s obzirom da je njegov predhodni advokat Biljana Kajganić otkazala punomoćje za zastupanje. Razlog, zbog kojeg je odlučila da više ne brani Dejana Milenkovića je to, što zbog pritiska nije više bila u mogućnosti da na valjan način obavlja funkciju branioca. Za branioca po službenoj dužnosti postavljen je advokat Aleksandar Đorđević, bivši načelnik VI uprave SDB i lični telohranitelj Slobodana Miloševića, sve dok Dejan Milenković, ili njegova supruga ne angažuju drugog branioca. Pre početka decembarskog dela procesa, bilo je predpostavki da će novi Milenkovićev branilac biti advokat Miroslav Šera Todorović, kome je Sudsko veće oduzelo pravo da zastupa Dušana Krsmanovića posle niza incidenata koje je izazvao tokom pretresa. Advokat Todorović je izjavio da s tim u vezi: "Ne može ništa kazati, osim da su ga kontaktirali Milenkovićevi prijatelji. Oni su pokazali interesovanje da ga

⁸¹ *Blic*, 17. 9. 2004, "Nestalo 10,6 kilograma heroína".

⁸² Pretnes je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

zastupa, a pregovori su još u toku..."⁸³ Nakon ekstradicije iz Grške, Milenković je ipak angažovao beogradskog advokata Nikolu Gavrilovića.

U decembru su saslušani svedoci Igor Milivojević i Dalibor Marjanović, bivši pripadnici JSO, koji su svedočili o prisustvu Željka Tojage na Kopaoniku u vreme pokušaja atentata na premijera kod hale *Limes*, Vera Branković i Gordana Živković, stanarke okolnih zgrada u ulici Admirala Geprata, Milan Bojić radnik Zavoda za fotogrametriju, Ivan Popović, bivši radnik *Parking servisa*, koji je u vreme atentata radio na parking u ulici Admirala Geprata, Dejan Gluščić, koji se zatekao u ulici Admirala Geprata u vreme atentata, Vlajko Vujadinović, policajac koji je u vreme atentata radio na obezbeđenju zgrade Vlade Srbije, Nevenka Simić, koja je sedela u oblnjem kafiću *Monument* na dan atentata. Na decembarskom delu pretresa svedočili su Rodoljub Milović, radnik UBPOK, koji je uzeo izjavu od okrivljenog Zvezdana Jovanovića u prostorijama Okružnog zatvora u Beogradu i kasnije prisustvovao davanju izjave Zvezdana Jovanovića pred zamenikom specijalnog tužioca i specijalnim tužiocem Jovanom Prijćem. Protiv lica koja su bila prisutna prilikom uzimanja izjave od Zvezdana Jovanovića, nekoliko advokata odbrane podnelo je krivične prijave. S obzirom da je svedok Rodoljub Milović pozvan da svedoči zbog toga što nije potpisao zapisnik o saslušanju okrivljenog Branislava Bezarevića (on je izjavio da nije učestvovao u ispitivanju Bezarevića, već dvojica drugih policajaca), raspravno veće je donelo odluku da usvoji predlog advokata Željka Grbovića i zapisnik iz policije o saslušanju Bezarevića izdvoji iz spisa predmeta, tako da se ne može koristiti kao dokaz u postupku. Dana 28. decembra 2004. godine saslušan je Zoran Mijatović, bivši zamenik direktora Bezbednosno-informativne agencije, koji je dao ostavku na tu funkciju nakon pobune Jedinice za specijalne operacije u novembru 2001. godine.⁸⁴

Pretnes koji je nastavljen 13. januara 2005. godine saslušanjem svedoka Siniše Glišića i Ninoslava Garića, trajao je samo jedan dan, s obzirom da se pozvani svedok Milorad Bracanović, koji je trebalo da svedoči još u decembru, nije pojavio. Sudija Kljajević je rekao da uslovno prihvata izveštaj lekara specijaliste, koji nije lično dostavljen i da će, ukoliko se ispostavi da izveštaj nije tačan, sledeći put naložiti prinudno dovođenje svedoka Milorada Bracanovića. Svedok Siniša Garić, koji je u vreme atentata na premijera Đinđića bio vojnik u kasarni u Topčideru, tog dana je vozio svog pretpostavljenog oficira Branislava Puhala na neki sastanak u grad. U trenutku atentata se zatekao u ulici Admirala Geprata, kada je kola, kojima je svedok upravljao, udario plavi *Pasat* karavan, kojim su, prema optužnici, pobešli atentatori sa lica mesta. Ninoslav Garić je policajac koji je u vreme atentata radio na obezbeđenju zgrade Vlade Srbije.

Dejan Milenković Bagzi je ekstradiran iz Grčke 02. februara 2005. godine. Prvi put se pojavio pred pretresnim većem 14. februara kada je zatražio dodatno vreme za pripremu odbrane. Veće je usvojilo zahtev i dozvolilo

⁸³ *Glas*, 19. 9. 2004, "Bagzi na listi svedoka – pokajnika!" D. Ćuruvija.

⁸⁴ Pretnes je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Dejanu Milenkoviću da pripremi odbranu do 09. marta 2005. kada je zakazan nastavak pretresa.

*Saradnici, advokati i stari drugari...*⁸⁵

Smatramo da bi izveštaj bio nepotpun bez predstavljanja advokata odbrane u sudnici i kroz njihove medijske nastupe. Oni su deo specifične atmosfere koja prati ovo suđenje.

Časopis *Reporter* je u jednom od martovskih izdanja za 2004. godinu objavio karće biografije advokata odbrane u postupku za atentat na Zorana Đinđića. Neki od advokata brane okrivljene i u drugim postupcima. Tako, recimo, advokati Slobodan i Marko Milivojević brane okrivljenog Milorada Ulemeka i u postupku koji se vodi za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića u Budvi. Milorad Ulemek u postupku koji se vodi za atentat na Zorana Đinđića, pored pomenute dvojice, ima još jednog branioca advokata Momčila Bulatovića. Momčilo Bulatović, jedan od branilaca, koji je u advokaturu otišao iz suda, bio je angažovan zajedno sa Goranom Petronijevićem u procesu, koji se vodi protiv Veselina Šljivančanina pred Haškim tribunalom. Tribunal nije prihvatio angažovanje ovih branilaca, zato što "nije proverena profesionalna stručnost advokata i njihovo poznavanje jednog od dva službena jezika suda."⁸⁶ Nakon provere, Goran Petronijević je definitivno otpao, a Momčilo Bulatović je ostao jedan od branilaca Veselina Šljivančanina, iako je "Veselin Šljivančanin želeo da uzme drugog advokata, ali mu je naređeno da uzme Momčila Bulatovića."⁸⁷

Goran Petronijević, bivši sudija, krivičar, u tandemu sa advokatom Krstom Bobotom brani Sašu Pejakovića u postupku koji se vodi za atentat na premijera Đinđića, dok u postupku, koji se vodi za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića u Budvi, brani okrivljenog Radeta Markovića. Goran Petronijević je bio član sudskog veća u postupku, koji je vođen u beogradskom Okružnom sudu protiv lidera NATO zbog bombardovanja 1999. godine. Pored ovog postupka u kome je sudio, Goran Petronijević je kao sudija poznat po tome što je radio na ispomoći u sudu u Peći i da je tzv. *Dakovačkoj grupi*, koja je brojala 143 pripadnika (Albanci) dosudio ukupno 1632 godine zatvora. Ostaće upamćen po još jednom procesu, koji je vodio kao sudija na ispomoći, protiv okrivljenog Ismeta Berbatija, koga je osudio na 12 godina zatvora. Vrhovni sud je presudu ukinuo, ne zbog nedostataka dokaza, već zbog toga što je ustanovio, samo na osnovu spisa, da Berbatij to delo nije mogao učiniti.⁸⁸

⁸⁵ Naslov teksta Miloša Vasića objavljenog 9. 9. 2004. u nedeljniku *Vreme*.

⁸⁶ www.rtvpolitika.co.yu/vesti, 10. 7. 2003.

⁸⁷ *Reporter*, 9. 9. 2004, "Mrlja na mrlju - karijera" Svetlana Preradić, Dijana Ivanović.

⁸⁸ Isto.

Pomenuti Krsto Bobot, takođe bivši sudija, ostao je upamćen po tome što je trojicu novinara *Dnevnog telegrafa* Slavka Ćuruviju, Zorana Lukovića i Srđana Jankovića osudio na po pet meseci zatvora bezuslovno, zbog teksta "Ubijeni kritikovao Milovana Bojića." Krsto Bobot je kao dežurni istražni sudija obavio uviđaj posle ubistva na Ibraskoj magistrali, iako je za uviđaj bio nadležan istražni sudija iz Lazarevca. Posle uviđaja, sudija Bobot je zapisnik dostavio lazarevačkom tužilaštvu.⁸⁹

O bivšem sudiji Miroslavu Šeri Todoroviću bilo je više reči u predhodnom delu izveštaja. Advokata Todorovića je predsednik Vrhovnog suda Srbije razrešio dužnosti 2000. godine. Poznat je po spisateljskim afinitetima, pa se jednog trenutka u medijima pojavila informacija da je izdavanje njegove knjige "Sudija smrti" finansirao Ljubiša Buha - Čume, što je advokat Todorović rezolutno demantovao. Inače, advokat Todorović je bio direktna žrtva ljudi iz "zemunskog klana". Po njegovim rečima, Todorovića su oteli pripadnici "zemunskog klana" nakon jednog njegovog nastupa na televiziji u oktobru 2000. godine. "Slučajno mi je izletelo da u Zemunu postoje privatni zatvori. Posle toga su me uhvatili i odveli u taj zatvor u Šilerovoj ulici. Bio je decembar, a oni su me skinuli golog, bacili u prazan bazen i satima se izivljavali nada mnom. Rastezali su me nekim spravama i govorili: možeš ti još da porasteš, šteta je da budeš visok 175 cm kad možeš da porasteš do 180 cm. To je trajalo satima, a oni su primenjivali kalsične policijske metode. Recimo, Mile Luković Kum me je kao branio, a Dušan Spasojević napadao, šutirao i govorio: nemoj tako, ti si mator čovek!"⁹⁰

Svedok saradnik Ljubiša Buha - Čume se oglosio povodom tvrdnji advokata Todorovića da mu ugrožava život: "On kaže da sam ja Ljubiša Buha Čume, hteo njega da likvidiram i da me je od te namere odvratio izvesni Đura Dragojević. Nikada mene nikakv Đura Dragojević nije odgovarao od namere da likvidiram mislioca Todorovića. Jer, ja nikada nisam hteo njega na bilo koji način da ugrozim, a naročito ne da ubijem."⁹¹

Ipak, advokat Todorović je tvrdio da mu Ljubiša Buha pretilo i iz tih razloga je sudija Marko Kljajević odlučio da advokatu Todoroviću obezbedi zaštitu policije. Ta odluka nije realizovana, s obzirom da je advokat Todorović, u međuvremenu, angažovao sopstveno obezbeđenje. (vidi deo izveštaja pod nazivom "Tok postupka") U istom odeljku je detaljno opisano i ponašanje advokata Todorovića i njegovog kolege Mirka Tripkovića u sudu, koje je na kraju rezultiralo odlukom veća da im obojici uskrati pravo da brane Dušana Krsmanovića u postupku za atentat na premijera Đinđića. Advokat Todorović je u jednom trenutku i priznao da je opstrukcija suđenja bila strategija njegove odbrane. (Pogledati deo izveštaja koji je označen fusnotom 50).

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ *Balkan*, 23. 2. 2004, "Plašim se nekog zalutalog metka naručenog od "surčinog klana" D Manojlović.

⁹¹ *Novosti*, 17. 2. 2004, "Šera pliva u praznom bazenu" U.D.N.

Iako mu je sud oduzeo pravo na odbranu okrivljenog Krsmanovića, advokat Todorović se pominjao kao mogući branilac Dejana Milenkovića Bagzija, umesto Biljane Kajganić. On je pre pretresa u decembru mesecu 2004. godine najavio da postoji mogućnost da se u sudnici pojavi kao novi Milenkovićev branilac. (Videti deo izveštaja koji se zove "Tok postupka") U pominjanom intervjuu koji je advokat Todorović dao dnevnom listu *Glas javnosti*, na pitanje novinara, da li bi Dejan Milenković eventualno mogao dobiti status svedoka saradnika u postupku, Miroslav Todorović odgovara: "On ispunjava uslove i za njega bi to bila povoljnija situacija. Međutim, on je čestit čovek, nije za nagodbu, jer ne bi želeo nikoga da ugrozi."⁹² To je apsolutno isti stav koji je zauzela i Biljana Kajganić, predhodni branilac Dejana Milenkovića, tvrdeći da u postupku za atentat na Zorana Đinđića, Milenković neće tražiti status svedoka saradnika, što se nije odnosilo na neke druge eventualne postupke.

Nenad Vukasović, branilac Zvezdana Jovanovića je, pre advokatske karijere radio kao inspektor savznog SUP. U pomenutom tekstu nedeljnika *Reporter* piše da je Vukasovića kao branioca Zvezdanu Jovanoviću preporučio Jovica Stanišić.⁹³ Nenad Vukasović je jedan od medijski najeksponiranijih branilaca u postupku, koji se vodi za atentat na Zorana Đinđića i jedan od najoštrijih kritičara sudija iz Veća i tužilačke strane i predstavnika bivše vlasti. Nakon predaje Milorada Ulemeka u maju 2004. godine, Vukasović je izjavio: "Dobrovoljna predaja uvek podrazumeva predhodni razgovor sa nekim, i te stvari moraju da funkcionišu kao švajcarski sat. To ukazuje da bi neko o tome morao da ima podatke, i naslućuje da će Legijina predaja doneti veliki obrt na suđenju. Očekujem da će sada biti ravsetljena i uloga bivše vlasti u organizovanom kriminalu, a obrt se već nazire u paničnim izjavama bivših državnih funkcionera. Oni ne mogu da ostanu netaknuti, a neki od njih moraće i sami da sednu na optuženičku klupu. Gospodin Zoran Đinđić je pao zbog svog okruženja, i sada se očekuje probijanje brana ka vrhu bivše vlasti uključujući i Demokratsku stranku."⁹⁴ Nenad Vukasović, čovek burnog temperamenta, umeo je i na ovakav način da prokomentariše optužnicu: "Ako je Dejan Milenković Bagzi išao da ubije kamionom, šta će im onda ona glupost o zoljama? Molim vas, napišite da sam rekao da je Prijićeva optužnica za obdanište."

Advokati Slobodan Boban Milivojević i njegov sin Marko Milivojević predstvaljaju deo advokatskog tima koji brani Milorada Ulemeka. Slobodan Milivojević je u policijskoj akciji *Sablja* bio uhapšen zbog sumnje da je bio saradnik "zemunskog klana". Konkternije, postojale su izvesene naznake da je advokat Slobodan Milivojević naplatio 250.000 eura od Dušana Spasojevića za

⁹² *Glas*, 19. 12. 2004, "Bagzi na listi svedoka - pokajnika!" D Ćuruvija.

⁹³ *Reporter*, 9. 3. 2004, "Mrlja na mrlju - karijera" Svetlana Preradović, Dijana Ivanović.

⁹⁴ *Balkan*, 4. 3. 2004, "Vukasović: Na optuženičku klupu i ljudi iz bivše vlasti".

nekoliko sitnijih usluga.⁹⁵ Utisku da su advokati odbrane prešli granicu "dobrog ukusa" i da su se identifikovali sa svojim klijentima, svakako je doprinelo i pitanje, koje je Marko Milivojević uputio jednom od svedoka na sledeći način: "Koliko dugo poznajete NAJVEĆEG PUKOVNIKA OD SVIH PUKOVNIKA I KAKO SE ODNOSIO PREMA SVOJIM LJUDIMA?"⁹⁶ Na isti način je advokat Marko Milivojević oslovio Milorada Ulemeka i na procesu koji se vodi za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića, ali je tom prilikom predsednik Veća Dragoljub Albijanić upozorio da okrivljenog oslovljava isključivo sa "okrivljeni Milorad Ulemek", a da privatne impresije ostavi za izvan sudnice.

Advokat Biljana Kajganić, bivši branilac Dejana Milenkovića Bagzija, imala je veoma raznovrsnu karijeru. Radila je kao sekretar Skupštine grada, potom kao sekretar saveznog MUP, odakle je otišla u advokaturu. U postupku za atentat na Zorana Đinđića istakla se po velikom broju prigovora, žalbi, zahteva, podnošenju krivičnih prijava protiv sudije predsednika Veća Marka Kljajevića, protiv svih lica koja su u istražnom postupku uzeli izjavu od Zvezdana Jovanovića. Posebno medijski interesantna postala je nakon objavljivanja teksta Miloša Vasića pod nazivom "Saradnici, advokati i stari drugari..." u nedeljniku *Vreme* u septembru 2004. godine. U tom tekstu Miloš Vasić je napisao da je UBPOK, zahvaljujući tehnicu koju su dobili neposredno pre ubistva Zorana Đinđića, locirala Dejana Milenkovića u Grčkoj, u aprilu 2004. godine. U maju, "presreli" su jedan od razgovora koji je Dejan Milenković vodio sa advokatom Biljanom Kajganić. U tom razgovoru Biljana je obavestila Milenkovića da je ona sa "starim drugarima" (Jočićem i Bulatovićem) dogovorila da on dobije status svedoka saradnika i da kaže da je on po nalogu Ljubiše Buhe Čumeta, organizovao ubistvo Momira Gavrilovića koga je ubio Teča. Kada je Bagzi rekao: "Kako da kažem kad to nije istina?", ona je odgovorila: "Ma, ko te pita šta je istina? Istina je ono što sam se ja dogovorila. Ej, ova dvojica su najmoćniji ljudi u državi, budalo!"⁹⁷ Tadašnji načelnik UBPOK Boro Banjac je transkript razgovora, sa službenom beleškom poslao Vojislavu Koštunici, Draganu Jočiću, Zoranu Stojkoviću i načelniku Javne bezbednosti generalu Miroslavu Miloševiću. Nakon ovoga je Boro Banjac smenjen sa mesta načelnika UBPOK, a svi pomenuti akteri u ovom tekstu su demantovali da postoji pomenuti transkript.

Tek nedavno, ministar pravde Zoran Stojković je u emisiji *TV B92*, pod nazivom *Proces* izjavio: "Ja sam ga tada nazvao i rekao mu (misli na Miloša Vasića) 'zašto nisi došao da pitaš, znamo se dovoljno, ja sam čovek koji će uvek reći ono što znam. Dobro znaš, jer dugo pratiš pravosuđe da takvi izveštaji nikada ne mogu doći meni.' Ja još nisam ni znao da postoje takvi izveštaji.

⁹⁵ *Reporter*, 9. 3. 2004, "Mrlja na mrlju - karijera" Svetlana Preradović, Dijana Ivanović.

⁹⁶ *Danas*, 20. 2. 2004, "Nakon atentata upozorio Legiju da se sklone", V Z Cvijić.

⁹⁷ *Vreme*, 9. 9. 2004, "Saradnici, advokati, stari drugari...", Miloš Vasić.

Onda, kada se pojavio gospodin Popović kod vas, pa u najavi kaže – ministar Stojković vršio pritisak na specijalnog tužioca da ne objavi izveštaj – onda ja shvatam da izveštaj postoji i što je za mene vrlo bitno, sad mi je jasno ko je izvor informacija za gospodina Vasića – specijalni tužilac. Ja sam tada pozvao republiko Tužilaštvo i rekao – molim vas, svi znate da ja nikad nisam video Jovana Prijića, nikada razgovarao službeno, nikada on nije došao kod mene, niti ja kod njega."⁹⁸

Na tekst Miloša Vasića, Biljana Kajganić je imala sledeći kometar: "Šokirana sam ovim apsolutnim lažima...Organizuju orkestrirane napade sa više strana, i to oni koji su ogrezli u kriminal, a na ovaj način žele da prikriju svoje delo i nedostatak dokaza."⁹⁹ U istom intervjuu, Biljana Kajganić je obznanila i sledeće: "Obvestila sam pre izvesnog vremena ministra policije Dragana Jočića da mi indirektno, preko Milenkovićeve supruge Janse, preti zaštićeni svedok Ljubiša Buha Čume... Buha je Jasni govorio da me skloni kako ne bih više bila Dejanov advokat."¹⁰⁰

U listu *Svedok* od 05. oktobra 2004. godine, Biljana Kajganić je otkrila svoje viđenje spornog događanja i svog učešća u odbrani Dejana Milenkovića. Prvo, obznanila je da je Interpolova potrenica za Dejanom Milenkovićem izdana tek tri dana nakon njegove predaje solunskoj policiji, dakle 19. jula 2004. godine. Što se tiče statusa svedoka saradnika, advokat Biljana Kajganić je tvrdila da ona nikada nije predlagala Dejanu Milenkoviću ovaj status. "Od zvaničnih predstavnika tužilaštva, koji su poslali da razgovaraju sa mnom, i to decembra prošle, ili januara ove godine, traženo je da prihvatim status koji su ponudili Bagziju. To sam odbila i saopštila Draganu Filipaču, koji je došao u ime Đorđa Ostojića da bi razgovarao na tu temu. Oni su navodno bili obavesteni da je Milenković izrazio želju da bude svedok saradnik."¹⁰¹

Pitanje statusa okrivljenog Dejana Milenkovića – Bagzija je veoma bitno i očigledno je, kako se u javnosti spekuliše, nekima veoma stalo da Dejan Milenković nipošto ne dobije status svedoka saradnika. Tako su neki mediji spekulisali da su najave za smenu specijalnog tužioca Jovana Prijića imale veze sa dodeljivanjem statusa svedoka saradnika Dejanu Milenkoviću u postupku za atentat na Zorana Đinđića. Sasvim je očigledno da to nikako ne bi odgovaralo ostalima koji su okrivljeni u ovom postupku, a branilac Dejana Milenkovića, Biljana Kajganić je energično dematovala mogućnost da bi on prihvatio takav status u postupku. Nakon njenog povlačenja iz postupka (videti deo izveštaja pod nazivom "Tok postupka"), advokat Miroslav Šera Todorović, koji je sebe legitimisao kao mogućeg naslednika Biljane Kajganić na mestu Milenkovićevog

branioca, je takođe, rekao, da Bagzi kao pošten čovek nikada ne bi pristao na status svedoka saradnika.¹⁰²

Pojedini advokati imaju veoma različite uloge u postupcima iz oblasti organizovanog kriminala. Tako, recimo, advokat Veljko Delibašić se u postupku za ubistvo policijskog generala Boška Buhe pojavljivao kao zastupnik oštećenih, porodice pokojnog generala. U postupku za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića u Budvi, advokat Delibašić se pojavljuje kao branilac okrivljenog Milorada Bracanovića, u postupku za atentat na Zorana Đinđića, on je zamenio Mirka Tripkovića i Miroslava Todorovića na mestu branioca okrivljenog Dušana Krsmanovića.

O nastupu advokata u sudnici i van nje, bilo je reči u predhodnim delovima izveštaja. Postojala je očigledna strategija da se postupak opstruira i obesmisli, kroz razne procesne radnje koje su advokati praktikovali u prvom delu postupka. Ono što je izvesno je da je opstrukcija prestala kada je na vlast došla nova vlada koja je odmah na početku najavila ukidanje specijalnih odeljenja (videti deo izveštaja pdo nazivom "Pritisak na sud, tužioca i predsednika veća). Na ovaj predlog i najavu advokati odbrane su oduševljeno reagovali, a da je to stav većine advokata stavio je do znanja predsednik Advokatske komore Beograda, Vojslav Nedić.¹⁰³

Advokatska komora Beograda i njen predsednik nisu reagovali na ponašanje branilaca tokom pretresa. Advokatska komora Beograda se nije oglasila ni jednim saopštenjem povodom očigledno nedopustivih i bahatih postupaka svojih članova. Jedino saopštenje koje je Advokatska komora Beograda sročila je ono u kome su protestovali zbog odluke Haškog tribunala da Slobodanu Miloševiću postave barnioca u postupku.

Dve nevladine organizacije Komitet pravnika za ljudska prava i Fond za humanitarno pravo su 14. februara 2004. godine izdale saopštenje u kome su se osvrnuli na ponašanje advokata, ali i Advokatske komore Beograda. Postavile su pitanje "što Komora nije reagovala i izbacila iz članstva branioca koji kaljaju profesiju...Etika nalaže advokatima da brane svoje klijente, a ne da se idnetifikuju sa branjenicima, i da nipodaštavaju sud."¹⁰⁴ Na saopštenje nevladinih organizacija su veoma oštro reagovali pomenuti advokati, tvrdeći kako nije istina ono što su organizacije izvukle kao zaključak. Advokat Momir Bulatović, branilac Milorada Ulemeka je izjavio: "Takva optužba, koju upućuju organizacije koje u svom nazivu imaju reč "humano", apsolutno dezavuiše tu organizaciju. Niko od branilaca ni jednim svojim gestom nije pokazao da se identifikuje sa svojim klijentom..."¹⁰⁵

¹⁰² *Glas*, 19. 12. 2004, "Bagzi na listi svedoka – pokajnika!", D. Čuruvija.

¹⁰³ *Politika*, 31. 3. 2004, "Za i protiv specijalnog suda", Aleksandra Petrović.

¹⁰⁴ *Balkan*, 17. 2. 2004, "Suđenje se gubi u formalnim radnjama a ubistvo politizuje", D Manojlović.

¹⁰⁵ *Balkan*, 17. 2. 2004, "Sa Legijom ne kontaktiram, angažovala me je njegova žena Aleksandra", I. Cvetković.

⁹⁸ www.b92.net, 21. 2. 2005, "Stojković: Nisam znao za transkript".

⁹⁹ *Novosti*, 10. 9. 2004, "Svedok iz policijske slušalice", U.D.N.

¹⁰⁰ Isto.

¹⁰¹ *Svedok*, 5. 10. 2004, "Bagzi neće biti svedok – saradnik", Branka Mitrić.

Da stvari stoje ipak drugačije od onoga što je izjavio advokat Bulatović, govori nekoliko činjenica. Na primer, 11. februara 2004. godine pred početak pretresa, mediji su zabeležili sledeći događaj iz sudnice: "Kada su optuženi uvedeni u deo ograđen staklima, advokatima je omogućeno da razgovaraju sa klijentima. U "akvarijum" je ušlo desetak branilaca... Advokat Nenad Vukasović je ušao među poslednjima i rukovao se i tri puta poljubio s branjenikom Zvezdanom Jovanovićem..."¹⁰⁶ Advokat Marko Milivojević je, dok mu nije zabranjeno, okrivljenog Ulemeka oslovljavao sa "pukovnik, najveći od svih pukovnika", a advokat Miroslav Šera Todorović je u nekoliko navrata u sudnici veoma emotivno "demonstrirao", kao onda kada je odbijao da sedne, iako mu je predsednik veća oduzeo reč.

Uz JUKOM i Fonda za humanitarno pravo, saopštenjem se javnosti obratilo i Društvo sudija Srbije u kojem je konstatovano da su: "pojedini advokati grubo prekršili svoj kodeks, zloupotrebili svoja prava, povredili ugled suda i neprimerenim napadima na predsednika sudskog veća, urušili ugled profesije."¹⁰⁷

Vojislav Nedić, predsednik Advokatske komore Beograda, rekao je da će "Komora zauzeti stav, ne samo u odnosu na rad advokata, nego i na eventualne propuste sudije. Nama se javilo više advokata koji će se obratiti Komori kako bi ukazali na kršenje zakona od strane sudije...Ovde se radi o komplikovanom postupku sa mnogo učesnika i nije neuobičajeno da sudije i advokati koriste određena procesna sredstva."¹⁰⁸

Nesumnjivo da je ponašanje advokata u sudnici bilo i svojevrsna "politička demonstracija najprizemnijeg nivoa"¹⁰⁹, jer upitan da da mišljenje o advokatu Rajku Daniloviću, zastupniku porodice Đinđić, advokat Dušan Mašić, jedan od branilaca u postupku je rekao: "On je bespredmetan, bivši političar, propali komunista...", da je "omatorio i postao malo dementan, pa je zaboravio da je bio sekretar Komunističke partije Beograda u vreme Buće Pavlovića, a sada je na listi SSJ..." Tom prilikom Dušan Mašić je dodao: "...Danilović je sve češće na strani tužilaca, a sve manje advokat. Tu su klijenti da odluče kome će da ukažu poverenje."¹¹⁰ Utisak da se okrivljeni i njihovi branioci i zastupnici oštećenih nalaze i na različitim političkim pozicijama upotpunio je okrivljeni Milorad Ulemek kada se sledećim rečima obratio advokatu porodice Đinđić, Srđi Popoviću: "Odgovoriću vam, jer morate da se opravdate pred svojim mentorima!"¹¹¹

¹⁰⁶ *Nacional*, 11. 2. 2004, "Izljubili se Zvezdan i advokat Vukasović", K. Kapisoda.

¹⁰⁷ *Blic*, 21. 2. 2004, "Grubo kršenje kodeksa", agencijska vest Bete.

¹⁰⁸ *Glas*, 21. 2. 2004, "Nedopustivo suđenje putem medija", Ivan Stojković.

¹⁰⁹ Izjava advokata Rajka Danilovića listu *Blic*, od 19. 2. 2004. u tekstu pod naslovom "Advokatske mine u sudnici", Nataša Jovanović.

¹¹⁰ *Nacional*, 11. 2. 2004, "Neko se bavio politikom, a neko jurio sitne lopove", S.M.

¹¹¹ *Danas*, 7. 9. 2004, "Teška pitanja za prvooptuženog", V Z Cvijić.

Četvrti metak i Drugo habsburško carstvo

"Proces veka u Srbiji", kako se često naziva postupak za atentat na Premijera, konstantno je u centru pažnje javnosti. Veliki broj elektronskih i štampanih medija prati tok postupka, ali se mediji bave i svim drugim stvarima koje su neposredno ili posredno vezane za atentat na Zorana Đinđića.

Još pre nego što je postupak i počeo mediji su objavili gotovo sve činjenice koje su bile relevantne za predmet i tok postupka. U štampanim i elektronskim medijima pojavili su se zapisnici iz istrage okrivljenih, svedoka saradnika, ostalih svedoka, obdukcioni nalazi, zapisnici sa uviđajima, izveštaji veštaka. Gotovo da nema ni jedan dokaz koji je prikupljen u istrazi, a da vrlo brzo nije "osvanuo" u medijima. Osim tih iskaza, pozivaju se razni stručnjaci, analitičari koji komentarišu dokaze i daju svoje ocene optužnice i toka postupka. Mediji razgovaraju sa prijateljima, rodbinom, saradnicima okrivljenih i oštećenih, koji, uz to što pričaju o detaljima iz života nekog od aktera postupka, obavezno iznose svoju verziju događaja i ne libe se da procenjuju i kvalifikuju dokaze koji su im poznati i dostupni, daju procenu toka postupka, osvrću se na rad suda, tužilaštva i odbrane.

Mediji razgovaraju sa budućim svedocima koji i pre sudskog postupa iznose činjenice o kojima će svdočiti, pišu knjige i u njima objavljuju podatke koji su relevantni za tok postupka. Okrivljeni, iz pritvora i svedoci saradnici se obraćaju javnosti raznim pismima i saopštenjima, a neretko, akteri postupka polemišu i kroz medije jedni sa drugima.

Specijalno tužilaštvo je u početku reagovalo tako što je Prvom opštinskom tužilaštvu u Beogradu poslalo informaciju u kojoj se navode primeri povrede tajnosti postupka. Reagujući na dopis, nadležni tužilac je zatražio izjave glavnih i odgovornih urednika tih medija. Nakon izjašnjavanja glavnih urednika, neki mediji su prestali da objavljuju informacije, ali su drugi i pored upozorenja nastavili, jer u suštini ništa povodom toga nije preduzeto. Nisu usledile krivične prijave, niti je protiv bilo koga vođen postupak.¹¹²

Profesor Momčilo Grubač je mišljenja da iznošenje dokaza u javnost u velikoj meri može ugroziti postupak: "Kao ilustraciju koliko je ova konstatacija tačna može se reći i da je postupak već ugrožen zato što su sadržaji zapisnika iz istrage već objavljeni u nekim medijima što je nedopustivo. Zakon je obavezivao službenom tajnom sve učesnike u fazi istrage i predkrivičnog postupka. Za iznošenje ovih podataka može se i krivično odgovarati, ali eto to nekoga nije sprečilo da ih obelodani...Čudno je da i dalje posle toliko vremena nije obnarodovano da li je Specijalno tužilaštvo ili policija pokrenula postupak ili podnelo krivičnu prijavu protiv NN lica koje je podatke odalo medijima. Ni oni koji su ih objavljivali u nastavcima nisu dogovarali za to..."¹¹³

¹¹² *Nedeljni telegraf*, 11. 2. 2004, "Javno miniranje procesa stoleća", D. Belić.

¹¹³ *Glas*, 21. 2. 2004, "Nedopustivo suđenje putem medija", Ivan Stojković.

Mediji su otišli i korak dalje, kada su objavili pisma okrivljenih koji se nalaze u pritvoru. Tako je beogradski nedeljnik *NIN* objavio pismo Radomira Markovića, a *Revija 92* pismo Milorada Ulemeka, u maju 2004. godine. Ocena je stručne javnosti da "okrivljeni imaju prvo da se brane, ali se na ovaj način pretres prenosi u štampu, tamo gde mu nije mesto."¹¹⁴ Milorad Ulemek je veoma svestan toga da "mediji u pogršnim rukama mogu da budu opasna stvar"¹¹⁵, tako da tolerisanje ovakvih postupaka, kao što je mogućnost da okrivljeni pišu pisma iz pritvora i obraćaju se javnosti, možda "ide na ruku okrivljenima", ali svakako ne doprinosi nesmetanom i efikasnom vođenju postupka.

Nadležni organi nisu reagovali ni kada je dnevni list *Kurir* 6. septembra 2004. godine u tekstu sa pretencioznim naslovom "Kako su streljani" objavio fotografije sa obdukcije Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića. Ovo se uklapa u intenciju pojedinih dnevnih i nekih nedeljnih listova u Srbiji da "dokažu kako je optužnica Jovana Prijčića "na staklenim nogama", kako su atentat na Zorana Đinđića umešani njegovi najbliži saradnici i neke strane službe.

Ima nekoliko priča koje se kroz medije neprekidno forsiraju. Jedna od pomenutih, jeste kako su zapravo streljani Dušan Spasojević - Šiptar i Mile Luković - Kum prilikom hapšenja u Meljaku, kao nezgodni svedoci koji bi mnogo mogli da kažu o sprezi bivše vlasti sa "zemunskim klanom". Različite se verzije ubistva sominju, od one da su ubijeni na drugom mestu, pa već mrtvi doneti u Meljak, do one da su streljani na licu mesta u Meljaku, umesto da budu uhapšeni. Kao dokaz "razotkrivanja te istine", *Kurir* je objavio fotografije sa obdukcije.

Druga omiljena priča nekih beogradskih tabloida, ali i nedeljnika *NIN* i njihovog novinara Nikole Vrzić je priča o "trećem metku" i "drugom pucaču". Nikola Vrzić je iz nedelje u nedelju pisao tekstove kojima je pokušavao da dokaže da optužnica koju je sastavilo Specijalno tužilaštvo nije održiva. On je objavljivao informacije iz zapisnika sa uviđaja koji je sačinjen na mestu ubistva, i onog koji je sačinjen u zgradi broj 14 u ulici Admirala Geprata, zatim, objavljivao je i komentarisao "tumačio" informacije iz obdukcionog zapisnika pokojnog Zorana Đinđića, informacije iz obdukcionog zapisnika Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića, detaljno analizirao iskaze svedoka saradnika sa tendencijom da dokaže kako svedoci ne govore istinu. U jednom od tekstova u kojima Vrzić veoma pomno analizira materijalne dokaze iz predmeta, zaključuje ga sledećom konstatacijom: "Najzad, da li sve ovo znači da *NIN* staje u odbranu Zvezdana Jovanovića, čoveka koji je optužen da je ubio premijera Srbije Zorana Đinđića i ranio njegovog telohranitelja Milana Veruovića. Ne. Naravno da ne. Čitava priča ima samo jedan cilj. Cilj je da ukažemo na nove

¹¹⁴ *Danas*, 1. 6. 2004, "Legija pisao bez odobrenja, mediji objavili protiv Zakona", A Roknić, B Tončić.

¹¹⁵ *Novosti*, 15. 7. 2004, "Privatne novine", citat Milorada Ulemeka sa pretresa za atentat na premijera Đinđića.

čudne okolnosti u istrazi premijerovog ubistva, koje još jednom unose sumnje u zvaničnu verziju. Samim tim, pojačavao i strah da ubistvo premijera nije rasvetljeno. Zbog policijske nestručnosti, bahatosti ili loše namere pojedinaca? Možda će se jednog dana i to saznati. Oni pikavci "davidova" još se dime..."¹¹⁶

Do koje mere se mediji zloupotrebljavaju radi obesmišljanja optužnice i postupka u celini, govori podatak da je teorija o tzv. "trećem metku" prevaziđena, već se uveliko spekuliše sa "četvrtim metkom koji prema sudskim spisima nije ni pronađen" i da je u atentatu učestvovao i "treći strelac."¹¹⁷

Korsteći iskaz koji JE u postupku dao Milorad Ulemek, o 600 kilograma droge koja je prodana na incijativu najbližih Đinđićevih saradnika, Čedomira Jovanovića, Vladimira Popovića, Gorana Vesića i Dragoljuba Markovića, "spornog ubistva Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića", propusta u istrazi, sadržaja optužnice, neki mediji sasvim otvoreno govore o tome kako su najbliži saradnici Zorana Đinđića organizovali atentat. "Da li je Beba Popović pravi organizator atentata?"¹¹⁸ "Dragan Jočić, novi ministar policije, počeo je da pobeđuje nasleđene probleme u sketoru, te planira da pretrese neke stare slučajeve: ubistvo Zorana Đinđića i Momira Gavrilovića kao i da istera na čistac Čedomira Jovanovića, Vladimira Bebu Popovića i Nenada Milića, koji slove za najmoćnije ljude prethodne vlasti. Kako tvrdi izvor *Evrope* iz vrha policije, uveliko se prikupljaju dokazi koji bi ove čelnike dosovog režima mogli da pošalju na optuženičku klupu."¹¹⁹ U seriji tekstova, pored nedeljnika *NIN*, čiji je cilj kao što vidimo da raskrinkaju i na pravi način rasvetle ubistvo Đinđića, učestvovali su veoma intezivno dnevni list *Kurir*, *Balkan*, *Internacional*. U aprilu 2004. godine, pre nego što će se Milorad Ulemek predati, *Balkan* je objavio seriju tekstova sa nadnaslovom tipa: "*Balkan* istražuje: U atentat uključeni premijerovi saradnici iz vlasti, on im je verovao, a oni su ga lagali tvrde sručajnici", pa naslov: "Zaveru skovali ljudi bliski Đinđiću, inače bi znao šta mu se sprema"¹²⁰, ili "U atentatu pucao i drugi čovek, zavera skovana u vrhu vlasti!"¹²¹ "Ako je premijer bio nezadovoljan Bebom, Čedom, Mihajlovićem, Rašatom, onda oni možda nešto znaju o ubistvu Đinđića."¹²²

Uz podršku medija, okrivljenih, pojedini članovi i funkcioneri Vlade Republike Srbije sasvim su otvoreno stavili do znanja da smatraju da postupak i optužnica treba da buhvate prave organizatore zločina, a to su pomenuti saradnici Zorana Đinđića i da optužnicu treba revidirati u tom pravcu. (O ovome se na vrlo detaljan način govori u delu izveštaja pod nazivom "Pritisaci na sud, tužioca, predsednika veća".)

¹¹⁶ *Nin*, 13. 5. 2004, "Opušci u kancelariji br. 55", Nikola Vrzić.

¹¹⁷ *Novosti*, 27. 5. 2004, "Četvrti metak iz Nemanjine?" D.P. Veljković.

¹¹⁸ *Inter - nacional*", 10. 5. 2004, "Policija zna", Nikša Bulatović.

¹¹⁹ *Evropa*, 15. 4. 2004, "Čeda, Beba, Milić, Čume... uskoro na optuženičkoj klupi?"

J.P.

¹²⁰ *Balkan*, 27. 5. 2004, tekst potpisao E.B.

¹²¹ *Balkan*, 23. 7. 2004, tekst potpisala Danijela Čirović.

¹²² *Kurir*, 24-25. 4. 2004, "Enigma Đinđić", Dejan Vraneš.

Pored organizatora atentata "koje treba tražiti među Đinđićevim najbližim saradnicima", neki mediji i advokati odbrane upućuju na umešanost stranih službi u atentat na premijera. Razgovorima i intervjuima sa ekspertima, kao što su Marko Nicović, Božidar Spasić, uloga stranih obaveštajnih službi, u atentatu na premijera Đinđića, pre svih engleske MI6, mediji rasplamsavaju još jednu od omiljenih teorija zavere. Gostujući na Hrvatskoj televiziji, bivši ministar spoljnih poslova Goran Svilanović je ispričao moguću verziju Legijine odbrane, koja je potekla od Gradimira Nalića, nekadašnjeg savtenika za ljudska prava Predsednika SRJ, Vojislava Koštunice. Prema tom scenariju, kako je Svilanović prepričao: "Legija će na suđenju da kaže da se on sa Đinđićem dogovorio da ubije njegovog telohranitelja, da bi Đinđić onda imao razlog da organizuje tu veliku operaciju 'Sablja' i da pohvata gomilu kriminalaca, ali da je neka strana služba ispalila treći metak i ubila Đinđića i da on nema ništa s tim."¹²³ Gradmir Nalić je demantovao Gorana Svilanovića i izjavio da koliko on zna "...nije prvi put da Svilanović u inostranstvu priča gluposti. To je radio dok je bio ministar spoljnih poslova, a vidimo da je sad potrčao da se uključi u ono što je bivši premijer Živković nazvao samoorganizovanjem..."¹²⁴

U tekstu pod nazivom "Đinđić-Srbin pred smrt", bivši savetnik Predsednika SRJ Vojislava Koštunice za medije, novinar Aleksandar Tijanić je napisao: "Srbin pred smrt. Odmaknut od kriminala. Pred smrt. Odmaknut od stranaca. Pred smrt. Odmaknut od Bebe i Čede. Pred smrt. Odmaknut iz Zemuna. Pred smrt. Preseljen iz Berlina u Vašington. Pred smrt. Mudar. Ali, već mrtav. U povorci, iza kovčega, u DS koji se odrekao njegovih ljudi a njega beatifikuje, svako naslućuje da Đinđić nije bio samo ono što se videlo. Da nije streljan zbog onog što se znalo...Oroz snajpera vuku dva prsta. Šalju dve poruke. Jedan pripada anđelu pakla. Nije se složio da Zoran menja njihov dogovor. To je rekao na srpskom. Drugi prst? Taj je bio protiv da Đinđić postane Srbin. To nije rekao na srpskom."¹²⁵

U moru tekstova koji su se bavili ulogom bivših Đinđićevih saradnika i stranih službi u atentatu na premijera, različitih teorija zavere koje su u tabloidima raspredali stručnjaci za obaveštajni rad tajnih službi, našao se i intervju sa Milanom Vidojevićem objavljen u listu *Svedok* 18. maja 2004. godine. Dakle, ovaj intrevju je objavljen nekoliko nedelja pre nego što je Milorad Ulemek trebalo da da iskaz u postupku za atentat na premijera Đinđića. Vidojević, koji je u tekstu predstavljen kao "jedan od poznavalaca rada obaveštajnih službi", na pitanje novinara Borisa Aleksića: "Na kraju, da li je moguće da je premijer Đinđić stradao jer se svesno ili nesvesno suprotstavio projektu koji je tek nazirao, stvaranju nove Habsburške monarhije u kojoj Hrvati treba da preuzmu ulogu Srba na Balkanu?", Milan Vidojević

¹²³ *Inter-nacional* 17. 5. 2004, "Svilanović: Đinđić i Legija se dogovorili da insceniraju atentat".

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ *Nin*, 4. 3. 2004.

odgovara: "To je veoma opširna tema. Novo Habsburško carstvo se obnavlja kroz EU. Nema sumnje da je Josip Broz Tito pripremio nezavisnost Hrvatske kako ne bi odgovarali za zločine počinjene u Drugom svetskom ratu, napr. za konclogore u kojima su ubijali srpsku decu...Možda će neko pomsiliti da je sve ovo bilo previše za premijera jedne male i napaćene Srbije, ali upravo jedna takva mala zemlja, jeste srušila moćnu prvu Habsburšku monarhiju."¹²⁶

Suđenje za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj atentata na Vuka Draškovića

Optužnicom specijalnog tužioca Kts. br. 1/03 pokrenut je postupak za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj ubstva Vuka Draškovića u Budvi protiv okrivljenih Milorada Ulemeka, Branka Berčeka, Duška Maričića, Leonida Milivojevića, Nenada Bujoševića, Nenada Ilića, Radomira Markovića, Nebojše Pavkovića. Dana 05. januara 2004. godine, vanraspravno veće posebnog odeljenja za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu donelo je odluku da se postupak protiv okrivljenog Slobodana Miloševića razdvoji u odnosu na druge okrivljene.¹²⁷ Okrivljeni se terete za krivična dela Zločinačkog udruživanja iz člana 227. KZRS, ubistvo iz člana 47. stav 2. KZRS i druga krivična dela.¹²⁸ Bivši pripadnici JSO, uključujući i njihovog komandanta Milorada Ulemeka se terete za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića u Budvi. Okrivljeni Radomir Marković bivši načelnik SDB se tereti za pomaganje u ubistvu Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića, nekadašnji načelnik Generalštaba Vojske Jugoslavije, Nebojša Pavković se tereti za pomaganje u pokušaju ubistva Vuka Draškovića u Budvi, Milorad Bracanović, bivši zamenik načelnika BIA se tereti za neprijavlivanje pripremanja krivičnog dela i neprijavlivanje krivičnog dela ili učinioca, a Slobodan Milošević se tereti za krivično delo podstrekavanja za ubistvo Ivana Stambolića i Vuka Draškovića u Budvi.¹²⁹

Pretres je počeo 23. februara 2004. godine, ali je odmah prekinut, jer je okrivljeni Nenad Ilić tražio izuzeće predsednika Veća sudije Dragoljuba Albijanića i predsednika Okružnog suda u Beogradu Radoslava Bačevića. Nakon prekida od jednog dana, postupak je nastavljen dana 25. februara 2004. godine, jer su nadležni organi odbili zahtev za izuzeće sudija. Izjavu u svojstvu okrivljenog dao je Radomir Marković, a okrivljeni Branko Berček je odlučio da se brani ćutanjem. Okrivljeni Radomir Marković je poricao odgovornost za krivična dela koja su mu stavljena na teret, iako je u istrazi pred zamenikom specijalnog tužioca i u prisustvu advokata priznao da je znao da Milošević ima

¹²⁶ *Svedok*, 18. 5. 2004, "Atentat na premijera snimale dve kamere", Boris Aleksić.

¹²⁷ *Ekspres*, 23. 2. 2004, "Milošević izdvojen".

¹²⁸ Okružni sud u Beogradu, www.okruznisudbg.org.yu.

¹²⁹ *Ekspres*, 23. 2. 2004, "Milošević izdvojen".

nameru da ubije Stambolića, ali da on nije učestvovao u tome, već da je to Milošević organizovao direktno sa Miloradom Ulemekom. Branilac Radomira Markovića je tražio da se zapisnik iz istrage izdvoji iz predmeta, jer ga je Radomir Marković dao pod prinudom zastrašen pretnjama specijalnog tužioca Jovana Prijčića, koji mu je pretio da će "dobiti 20 godina zatvora i da će mu srušiti porodičnu kuću."¹³⁰ Odluku o predlogu za izdvajanje zapisnika Veće je odgodilo za kasniji tok postupka. Advokat Radomira Markovića, Dušan Mašić, koji je bio prisutan prilikom uzimanja izjave od Radomira Markovića u istrazi, nije hteo da potpiše zapisnik zbog toga što je "Izjava uzeta pod prinudom". On je napustio suđenje, zbog toga što je odlučio da se u daljem toku postupka pojavi kao svedok na pomenute okolnosti.

Sledećeg dana, u svojstvu okrivljenih izjave su dali Duško Maričić, Nenad Bujošević i Milorad Bracanović. Oni su negirali umešanost u izvršenje krivičnih dela, a izjave koje su dali u istrazi, prema njihovim rečima, iznuđene su torturom i pretnjama. Dana 27. februara 2004. u svojstvu okrivljenih, dali su izjave Nebojša Pavković i Nenad Ilić. Obojica su negirali navode iz optužnice, s tim što je Ilić dodao da je iskaz koji je dao u istrazi nastao kao posledica obećanja da će dobiti status svedoka saradnika. Nakon saslušanja dvojice okrivljenih, Sudsko veće je saopštilo odluku da se iskaz koji je Radomir Marković dao u istrazi, izdvoji iz spisa, jer su smatrali da je taj iskaz dat pod prinudom.¹³¹

Nastavak pretresa koji je bio zakazan za 24.03.2004. godine odložen je za maj mesec, zbog toga što je veće donelo odluku da se sačekaju konačni rezultati pishijatrijskog veštačenja okrivljenog Leonida Milivojevića, jer je do tada postupak u odnosu na njega bio razdvojen. U intervalu između februarskog i martovskog pretresa nadležno veće Vrhovnog suda Srbije usvojilo je žalbu na odluku prvostepenog veća za izdvajanje iz spisa izjave koju je u istrazi dao okrivljeni Radomir Marković, tako da je ova izjava vraćena u predmet.¹³²

Majski deo pretresa nije održan po planu, jer se u međuvremenu predao Milorad Ulemek (vidi predhodne delove izveštaja), kome se do tada sudilo u odsustvu. Njegov je branilac zatražio primeren rok za pripremu Ulemekove odbrane.

Postupak je nastavljen 28. juna 2004. godine. Na početku pretresa, Veće je donelo odluku da se izvede još jedno dopunsko veštačenje psihičkog stanja Leonida Milivojevića, koji se žalio da ga boli glava, iako je veštačenjem utvrđeno da je u stanju da učestvuje u postupku. Na predlog branioca, postupak u odnosu na Nebojšu Pavkovića je izdvojen, zbog njegovog pogoršanog zdravstvenog stanja. Advokat Momčilo Bulatović predočio je

¹³⁰ *Danas*, 26. 2. 2004, "Radomir Marković: Iz medija sam saznao za nestanak Stambiloća", V.Z. Cvijić.

¹³¹ *Politika* 28. 2. 2004, "Pavković odbacio optužbe", Dorotea Čarnić.

¹³² *Centar*, 25. 3. 2004, "Pavković: Nije tačno da sam beretkama obezbedio prevoz", A. Savić

Sudskom veću, učesnicima u postupku i javnosti preteće pismo koje je nedavno dobio. Nakon toga, Milorad Ulemek je dao iskaz u svojstvu okrivljenog, negirajući navode iz optužnice o njegovom učesću i učesću bivših pripadnika JSO u ubistvu Ivana Stambolića i pokušaju ubistva Vuka Draškovića u Budvi. Ispitivanje okrivljenog Ulemeka je trajalo i sledećeg dana 29. juna 2004. godine.¹³³

Na septembarskom delu pretresa koji je počeo 20. septembra 2004. godine, branioci Leonida Milivojevića su predložili da se postupak u odnosu na njega razdvoji, jer oni nisu prihvatili nalaz veštaka koji su procenili da je Milivojević u stanju da učestvuje u postupku. Tom prilikom se predsednik veća pozvao na novi izveštaj od 17. septembra 2004. godine. Odbrana je insistirala na tome da se iz predmeta izdvoje zapisnici iz istrage, jer je po njihovom mišljenju izjava uzeta u trenutcima kada, možda "nije bila moguća komunikacija, zbog njegovog zdravstvenog stanja." Iako je braniocima predočeno da je Milivojević "veštačen" i u istrazi, pre nego što je saslušan, oni su nastavili sa insistiranjem da se zapisnici izdvoje, jer nisu bili sigurni da je to veštačenje validno. Svo vreme su branioci insistirali na tome da veštačenja lekara iz KPD Bolnica u Beogradu nije validno, jer je "opštepoznato kako oni veštače." Nakon ovoga, Leonid Milivojević je dao iskaz u svojstvu okrivljenog, negirajući iskaze iz istrage i tvrdeći da se ne seća da je takve iskaze dao. Predsednik veća doneo je odluku da pročita njegove iskaze iz istrage koje je dao 03. aprila 2003. godine policiji i 05. septembra 2003. godine istražnom sudiji. Advokat Veljko Delibašić, branilac Milorada Bracanovića je zatražio da sud izdvoji iz spisa iskaz Milorada Bracanovića zbog odluke Ustavnog suda Srbije kojom se uredba, uvedena tokom vandrednog stanja, o policijskom pritvoru dužem od 48 sati, neustavna. Milorad Bracanović je dao iskaz policiji osam dana nakon pritvaranja, a pošto je, po oceni, Ustavnog suda takvo pritvaranje bilo nezakonito, i uzimanje izjave u tim okolnostima je nezakonito, bio je mišljenja advokat Delibašić. Veće je odluku o zahtevu odložilo za kasniji tok postupka.¹³⁴

Dana 21. septembra 2004. godine svedočio je sin pokojnog Ivana Stambolića, Veljko Stambolić, očevidac otmice Ivana Stambolića Slaviša Bogdanović i kao svedok dao je iskaz Branislav Kovačević, predsednik Lige za Šumadiju o političkom angažmanu Ivana Stambolića uoči predsedničkih izbora u Srbiji 2000. godine. Nenad Šare, svedok saradnik u postupku, svedočio je bez prisustva javnosti sledećeg dana. Dana 24. septembra 2004. godine u svojstvu svedoka su saslušani Milan Radonjić bivši načelnik beogradskog centra DB, Veselin Lečić, bivši oficir za bezbednost u JSO i Radovan Božović, bivši načelnik zamenika III uprave DB, stručnjak za "albanski ekstremizam". Oni su svedočili na okolnost da je DB pratila Vuka Draškovića u Budvi.¹³⁵

¹³³ Pretres je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

¹³⁴ Isto.

¹³⁵ Isto.

Pretres u oktobru nastavljen je 25. oktobra 2004. godine kada je u svojstvu oštćenog dao iskaz Vuk Drašković. Sutra dan je kao svedok saslušan Zoran Grozdanović, oficir VJ. Nikola Barović, zastupnik porodice Stambolić predložio je da se kao svedok sasluša Goran Petrović, bivši načelnik BIA, novinari *Politika* i *Novosti* koji su u avgustu 2000. godine izveštavali o podacima kojima nije raspolagala zvanična istraga, Branko Đurić, bivši načelnik beogradskog SUP, koji je tvrdio da su Stambolićevi pratioci, bili ustvari radnici telefonske centrale, na redovnim poslovima. Odbrana je predložila da se pregleda video snimak uviđaja koji je napravljen na Fruškoj Gori, kada je nađen leš Ivana Stambolića.¹³⁶

U novembru saslušani su veštaci Milutin Višnjic, balističar i Bojana Kecman, veštak sa Inistituta za sudsku medicinu.

U januaru pretres je nastavljen saslušanjem svedoka Radula Kujovića, koji je bio vozač Radomira Markovića. Zamenik specijalnog tužioca Miodjub Vitorović je postavio pitanja svedoku o imovnom stanju Radomira Markovića, implicirajući da se imovno stanje okrivljenog Markovića drastično poboljšalo posle ubistva Ivana Stambolića. Postupak u odnosu na okrivljenog Milorada Bracanovića je takođe, razdvojen, jer se Bracanović požalio na veoma teško zdravstveno stanje. Istog dana na pitanja advokata odbrane odgovarao je veštak balističar, Milan Kunjadić. Sledećeg dana su u svojstvu svedoka saslušani bivši direktor BIA Goran Petrović i Branko Đurić bivši načelnik beogradskog SUP-a. Dana 21.01.2005. godine svedočio je inspektor beogradskog SUP, Branislav Možgun o uviđaju na Fruškoj Gori prilikom pronalazjenja leša pokojnog Ivana Stambolića. Nakon njegovog saslušanja, predsednik Veća je pročitao zapisnik sa uviđaja. U ponedeljak, 24. januara 2005. godine na pretresu su prikazane dve video kasete koje su snimljene nakon uviđaja na Fruškoj Gori.¹³⁷ Potupak se u ovom predmetu nastavlja.

Ubistvo na Ibarskoj magistrali

Postupak se vodi zbog ubistva četvorice funkcionera SPO: Veselina Boškovića, Zvonka Osmajlića, Vušura Rakočevića i Dragana Vušurovića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića na Ibarskoj magistrali, 03. oktobra 1999. godine. Okružni sud u Beogradu je u januaru 2003. godine osudio bivše pripadnike JSO Nenada Ilića i Nenada Bujoševića na po 15 godina zatvora kao neposredne izvršioce ovog zločina, a Radomira Markovića, bivšeg načelnika DB na sedam godina zatvora, dok je Milan Radonjić, nekadašnji načelnik beogradskog centra DB oslobođen optužbi za učinjeno delo. Vrhovni sud Srbije je u decembru 2003. godine ukinuo prvostepenu presudu i postupak vratio Okružnom sudu.

¹³⁶ *Politika*, 22. 11. 2004, "Očekuje se sudska odluka o svedocima", D Čarnić.

¹³⁷ *Glas*, 25. 1. 2005, "Stambolića nisu iskopali već čerupali" D Čuruvija.

Novi pretres je počeo 02. februara 2004. godine ispitivanjem okrivljenog Nenada Ilića koji je poricao izvršenje krivičnog dela.¹³⁸ Pored četvorice optuženih, optužnicom su obuhvaćeni i Dragiša Dinić bivši general MUP i načelnik Uprave saobraćajne policije i Vidan Mialović bivši načelnik beogradske saobraćajne policije. Oni su optuženi za pomaganje izvršiocima zločina. Sledećeg dana iskaze u svojstvu okrivljenih dali su Radomir Marković i Nenad Bujošević. Nakon završetka pretresa, advokat porodice oštećenih Radomir Živković je izjavio da će novom optužnicom biti obuhvaćeni Milorad Ulemek – Legija, Leonid Milivojević, Dušan Maričić, bivši pripadnici JSO i Branko Đurić, bivši načelnik beogradskog SUP.¹³⁹ Narednog dana iskaz su dali okrivljeni Dragiša Dinić i Vidan Mijailović, pri čemu je okrivljeni Mialović izjavio kako su ga Dragiša Dinić i advokat Miroslav Šera Todorović zvali na predhodni dogovor da "usaglasе svoje stavove i priče", jer će u suprotnom ako se ne dogovore, "tužilac uživati".¹⁴⁰

U nastavku pretresa u martu, u svojstvu okrivljenog saslušan je Milan Radonjić, a na pretresu se nisu pojavili Vuk i Danica Drašković, koji su trebali biti saslušani u svojstvu oštećenih. Sledećeg dana, nakon saslušanja svedoka Zorana Milenića, vulkanizera koji je potvrdio da je kamion – ubica pripadao JSO i da to zna, jer je dva dana pre incidenta taj kamion popravljao, došlo je do verbalnog sukoba, koji je pretio da preraste u fizički obračun, između advokata odbrane Dušana Mašića i zastupnika oštećenih Nikole Barovića. Nakon ovog incidenta pretres je prekinut.¹⁴¹

U nastavku pretresa, 31. marta 2004. godine, ponovo je došlo do incidenta koji je izbio između advokata odbrane i oštećenih i njihovih zastupnika. Pošto je predsednik Veća sudija, Bojan Mišić odlučio da sa pretresa udalji zastupnika oštećenih advokata Vladimira Božovića, u znak protesta sudnicu su napustili i drugi advokati oštećenih i Veselin Osmajlić, brat poginulog Zvonka Osmajlića.¹⁴²

Dana 01. aprila 2004. godine kao svedoci su saslušani Mihalj Kertes, bivši direktor Savezne uprave carina i radnici uprave Josip Rajda, Slavoljub Radojčić, Đorđe Banović, Dragan Mijailović i Milan Rašeta, pripadnik BIA, a narednog dana svedočili su autoprevoznici Nenad Stojanović i Predrag Radosavljević i Ljubodrag Gajić, načelnik valjevskog centra DB.

Dana 21. aprila 2004. godine bila je zakazana rekonstrukcija događaja kod sela Petka, gde se desio incident.¹⁴³

¹³⁸ *Balkan*, 3. 2. 2004, "Optuženog za masakr tešili Legija i Čeda Jovanović" T Ivančević.

¹³⁹ *Kurir* 04. 2. 2004, "Legija imitirao Mihajlovića" Lj. Keković.

¹⁴⁰ *Glas*, 05. 2. 2004, "Međusobne optužbe generala i pukovnika", M. Radulović.

¹⁴¹ *Politika*, 03. 3. 2004, "Sprečena tuča advokata" D. Čarnić.

¹⁴² *Politika*, 1. 4. 2004, "Zastupnici oštećenih napustili suđenje" D Čarnić.

¹⁴³ *Novosti*, 3. 4. 2004, "Videli kamion ubicu" Z. Uskoković.

Na majskom delu pretresa, advokat okrivljenog Radomira Markovića, Goran Petronijević predložio je da sud prekine prteres do podizanja optužnice protiv Milorada Ulemeka, Leonida Milivojevića, Dušana Maričića, Branka Berčeka i Branka Đurića, jer je istraga protiv ovih lica završena. Sud nije prihvatio ovaj predlog, ali je Nenad Ilić podneo zahtev za izuzeće zamenika tužioca Miluna Dragutinovića.¹⁴⁴

S obzirom da je Milorad Ulemek, koji je do tada bio predložen kao svedok na pretresu, postao dostupan prvaosudnim organima početkom maja, kada se predao (videti predhodni deo izveštaja), trebalo je da bude saslušan 18. maja 2004. godine za kada je bio zakazan nastavak pretresa. Pošto iz razloga bezbednosti, predsednik veća u predmetu koji se vodi za atentat na premijera Zorana Đinđića, nije dozvolio da se Milorad Ulemek dovede u Palatu pravde, tog dana je kao svedok saslušan Branislav Lazarević, vozač Vuka Draškovića.¹⁴⁵

Dana 31. maja 2004. godine saslušani su svedoci Dragan Pavić, radnik BIA i Rade Četković, bivši radnik Savezne uprave carina.

Krajem avgusta 2004. godine optužnica je proširena na Milorada Ulemeka, Dušana Maričića, Leonida Milivojevića, Branka Berčeka i Branka Đurića.¹⁴⁶ Još jedna novina u postupku, pre septembarskog dela pretresa bio je novi zamenik okružnog tužioca koji zastupa optužbu, jer Milun Dragutinović nije reizabran. Nakon napuštanja sudnice krajem marta, advokati SPO i porodice oštećenih su odlučili da se više ne pojavljaju na pretresu, jer smatraju da je predsednik Veća Bojan Mišić pristrasan.¹⁴⁷

Početkom oktobra istražni sudija Okružnog suda u Beogradu saslušao je Mihalja Kertesa, a 14. oktobra 2004. godine podignuta je optužnica protiv Mihalja Kertesa za pomaganje u ubistvu na Ibarskoj magistrali i nakon ubistva.¹⁴⁸

Dana 06. decembra 2004. godine suđenje optuženima za ubistvo na Ibarskoj magistrali je krenulo ponovo, jer je optužnica sadržinski izmenjena i proširena na još šestoricu okrivljenih. Svi okrivljeni su negirali krivicu i učešće u krivičnim delima koja im se stavljaju na teret.¹⁴⁹ Na pretresu je okrivljeni Branko Đurić ispričao kako su tokom 2001. godine prisluškivani i praćeni neki od okrivljenih, ali i beogradski advokat Toma Fila i da je to realizovano uz dozvolu tadašnje predsednice Vrhovnog suda Srbije Lepe Karamarković.¹⁵⁰

Pretres je nastavljen 11. januara 2005. godine kada su se o krivici izjasnili Dragiša Dinić, Leonid Milivojević i Dušan Maričić. Istog dana su saslušani svedoci Lazar Kovačević, Nedeljko Galović i Milorad Budimir. U

¹⁴⁴ *Politika*, 12. 5. 2004, "Obrt u slučaju "Ibarska magistrala" D Čarnić.

¹⁴⁵ *Danas*, 19. 5. 2004, "Milorad Ulemek nije došao, a pozvan je i Čedomir Jovanović" V.Z. Cvijić.

¹⁴⁶ *Novosti*, 28. 8. 2004, "I Legija otužen za zločin" N. Bijelić.

¹⁴⁷ *Danas*, 1. 9. 2004, "Veće odlučuje o spajanju optužnica", V. Z. Cvijić.

¹⁴⁸ *Novosti*, 15. 10. 2004, "Kertes sakrio kamion – ubicu?", E. Radosavljević.

¹⁴⁹ *Danas*, 7. 12. 2004, "Optuženi redom negiraju krivicu", V. Z. Cvijić.

¹⁵⁰ Isto.

međuvremenu, advokat Toma Fila je podneo krivičnu prijavu zbog neovlašćenog prisluškivanja telefonskih razgovora protiv Gorana Petrovića i Dušana Mihajlovića. On se obratio novinarima i objasnio da još uvek nije uspeo da utvrdi da li su mu telefon prisluškivali sa odobrenjem tadašnje predsednice Vrhovnog suda Srbije.¹⁵¹

Sledećeg dana saslušani su svedoci Dušan Mihajlović i Goran Petrović. Nastavak pretresa je zakazan za februar 2005.

Suđenje za ubistvo Boška Buhe

Za ubistvo policijskog generala Boška Buhe bila je optužena tzv. "Makina grupa", pa su se na optužnici specijalnog tužioca našla sledeća lica: Željko Maksimović – Maka, Slobodan Kostovski – Kole, obojica su bili u bekstvu tokom trajanja procesa, Nebojša Maljković, Vladimir Jakšić, Dragan Ilić – Limar, Dragan Alijević i Goran Rajić. Alijević i Rajić su radnici MUP Srbije. Tužilaštvo je protiv ovih lica podiglo optužnicu za krivično delo terorizma u sticaju sa ubistvom Boška Buhe policijskog generala, zločinačko udruživanje, neovlašćeno držanje oružja i municije. U obrazloženju optužnice je stajalo da se ova grupa udružila radi ubistva premijera Zorana Đinđića, Boška Buhe (čije su ubistvo izvršili) i nekih drugih visoko rangiranih pripadnika tadašnje vlasti sa ciljem da se izazove kaos u zemlji, koji bi oni iskoristili za nesmetano vršenje krivičnih dela i bavljenje kriminalom.

Postupak je počeo u "Palati pravde", da bi se potom "preselio" u zgradu Specijalnog suda u Beogradu. Prvog dana pretresa 16. septembra 2003. godine iskaz u svojstvu okrivljenog dao je Dragan Ilić – Limar, s obzirom da Nebojša Maljković i Vladimir Jakšić nisu hteli da govore, jer su sumnjali da bi njihovi glasovi mogli biti zloupotrebljeni od strane policije, koja je snimala njihove telefonske razgovore. Dragan Ilić je poricao pripadnost "Makinoj grupi", ispričao je o troturi prilikom hapšenja koju je preživeo i tada je prvi put ustanovljeno da su u njegovom hapšenju učestvovali pripadnici JSO i Dušan Spasojević, vođa zemunskog klana.¹⁵²

Sledećeg dana su kao okrivljeni iskaze dali Dragan Alijević i Goran Rajić, koji su negirali izvršenje krivičnih dela koja su im stavljena na teret.

U oktobru, tačnije 28. oktobra 2003. godine, počeo je dokazni postupak, pa su tog dana u svojstvu svedoka saslušani Božana Buha, supruga ubijenog generala, Aleksandar Aleksić, radnik BIA, Slavko Peica, radnik BIA, Vladan Soković, bivši načelnik službe obezbeđenja PTT, Blagoje Marinković i Ljubomir Stojanović, lica koja su bila u poseti okrivljenom Draganu Iliću, na sam dan hapšenja. Sutradan su kao svedoci saslušani Ljubica Stajković, bivša devojka okrivljenog Nikole Maljkovića, Bojan Bojić, najbolji drug Nikole Maljkovića,

¹⁵¹ *Novosti*, 13. 1. 2005, "Zapisana svaka reč", V.N.

¹⁵² Pretres je pratio predstavnik Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Branislav Đerić, Ana Matić, Katarina Pavlović, koji su bili sa pokojnim Boškom Buhom u trenutku njegovog ubistva, Sead Abdić i Nenad Mihajlović policajci koji su prvi došli na lice mesta, posle ubistva. Dana 30. oktobra 2003. godine saslušani su kao svedoci Milan Bogdanović, očevidac ubistva, Nadežda Lazović prisutna u momentu zaplene oružija iz stana Nikole Maljkovića, Petrović Momčilo, Zoran Aleksić, Srđan Jelenković i Igor Jovanović radnici BIA, koji su svedočili na okolnost načina funkcionisanja čuvanja i isporuke oružija iz centralnog magacina.¹⁵³

Decembraski deo pretresa počeo je ispitivanjem ključnog svedoka Slobodana Resimića, zvanog Sloba - Talijan, čiji je iskaz teretio Nikolu Maljkovića da je izvršio ubistvo. Ovaj svedok je izjavio da mu je Maljković neodređeno naznačio da je on ubio Boška Buhu. Tokom saslušanja se ispostavilo da je ovaj svedok bio "pod zaštitom Dušana Spasojevića, vođe zemunskog klana, da je pisao pisma koja su u medijima objavljivana pod imenom "Ljiljana Buha" i da je Dušan Spasojević bio taj koji je naveo istragu na tzv "Makinu grupu". Slobodan Resimić više nije bio dostupan sudu kada ga je sud ponovo pozvao na svedočenje.

Dana 17. decembra 2003. bili Miladin Suvajdžić, Ljubiša Buha i Slobodan Pažin. Poslednji dan pretresa u 2003. godini bio je 18. decembar 2003. kada su svedočili Dobro Ljubojević i Slobodanka Rmuš. Tada je prvi put u postupku pomenuto veštačenje balističara u postupku koji je veštačio na okolnost da se kuća Željka Maksimovića - Make nalazi tik uz rezidenciju premijera Đinđića i da je ovaj, s obzirom na to, imao mogućnost da nesmetano ubije Đinđića. Ispostavilo se da je veštak promašio čitav blok i da mu nije tačno naznačeno u kojoj se ulici nalazi Đinđićeva rezidencija.¹⁵⁴

U februaru 2004. godine, prvog dana pretresa, svedočili su Tatjana Grabovac, Igor Spasov i Slobodan Balać. Sledećeg dana je kao svedok saslušan Velimir Ilić, a Milorad Bracanović je odbio da svedoči sve dok ne stigne rešenje da je oslobođen čuvanja državne tajne, jer je u vreme istrage on radio kao zamenik direktora BIA. Dana 13. februara 2004. godine svedočio je Zoran Vukojević Vuk, javnost je bila isključena sa pretresa kada su svedočili policajci Raško Vujović i Branislav Tepavčević, koji su inspektoru Pažinu pomagali prilikom vođenja israge za ubistvo Boška Buhe.

Suđenje je nastavljeno u aprilu, kada je 06. aprila 2004. godine u svojstvu svedoka saslušan Dušan Krsmanović i građevinski radnik Kosto Zvijer koji je Maksimoviću zidao kuću po planu pokojnog Dragana Maleševića - Tapija.¹⁵⁵ Sledećeg dana su kao svedoci saslušani Vladislav Živković i Dragoslav Vuletić, prijatelji pokojnog generala Buhe, a advokat Borivoje Borović je predložio da se sasluša veštak na okolnost onog besmislenog balističkog nalaza koji je bio u predmetu, jer se zna da je Đinđićeva rezidencija udaljena 700 metara od

¹⁵³ Isto.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ *Danas*, 7. 4. 2004, "Krsmanović sposoban za svedočenje", V.Z. Cvijić.

Maksimovićeve kuće, koju je Maksimović počeo da zida 1998, dakle dve ipo godine pre nego što će Đinđić postati premijer i preseliti se u rezidenciju na Dedinju.¹⁵⁶

Početak juna 2004. godine u nastavku pretresa je utvrđeno kako je veštak veštačio pogrešnu kuću. Veštak je izjavio da su ga radnici III odeljenja beogradskog SUP doveli na pogrešnu adresu i rekli mu da je to rezidencija premijera Đinđića.¹⁵⁷

Dana 3. juna 2004. godine saslušan je veštak Milan Kunjadić koji je veštačio na okolnost vrednosti oružija koje je izneto iz magacina BIA. Na pretresu koji se održao 4. juna 2004. godine, posle iskaza koja su dala dva svedoka, čuvari parkinga, počelo se sa preslušavanjem snimljenih telefonskih razgovora između nekog muškraca koji je zvao iz Holandije i osobe sa nadimkom Karlos, isto je nastavljeno i sledećeg radnog dana.

Dana 30. septembra 2004. kao svedok u postupku saslušan je Milorad Ulemek - Legija i potvrdio učešće zemunskog klana u hapšenju Dragana Ilića - Limara.

Završnu reč u predmetu 12. novembra 2004. godine dao je tužilac i tražio maksimalnu kaznu zatvora za prvookrivljenog Željka Maksimovića - Maku, a odbrana je završnu reč dala 16. novembra 2004. godine, tražeći oslobađajuće presude za okrivljene zbog nedostatka dokaza u postupku. Veće sudije Zorana Tatalovića 18. novembra 2004. godine donelo je presudu kojom su okrivljeni oslobođeni optužbe za ubistvo generala Boška Buhe i zločinačko udruživanje za ubistvo predstavnika najviših državnih organa. Nikola Maljković, Dragan Ilić, Vladimir Jakšić i Dragan Alijević su osuđeni zbog nezakonitog posedovanja oružija na ukupnu zatvorsku kaznu od 9 godina i 6 meseci, a Goran Rajčić je osuđen na uslovnu kaznu zatvora zbog nesavesnog rada u službi.¹⁵⁸ Nebojši Maljkoviću, Draganu Iliću i Vladimiru Jakšiću ukinut je pritvor i oni su pušteni na slobodu. Sudija Tatalović je u kratkom obrazloženju naveo da dokaza nije bilo. Postojala je samo sumnja koja nije dovoljna za donošenje osuđujuće presude.¹⁵⁹

Nakon donošenja oslobađajuće presude u slučaju "Makine grupe", specijalni tužilac Jovan Prijčić je 19. novembra 2004. godine uputio pismo načelniku resora Javne bezbednosti Miroslavu Miloševiću. To pismo je objavila *Srpska reč* dana 24. novembra 2004. godine pod naslovom "Maka vaskrsnuo 'Šilera'". Poenta pisma je sledeća: "Tokom glavnog pretresa, zastupajući navedenu optužnicu, došli smo do određenih konkretnih saznanja, koja su potkrepljena od strane više saslušanih svedoka, da je svedok Resimić pre davanja svoje izjave u pretkrivičnom postupku u prostorijama Sekretarijata u

¹⁵⁶ *Balkan*, 8. 4. 2004, "Sudski veštaci umesto Đinđićeve rezidencije merili neku drugu kuću", D. Manojlović.

¹⁵⁷ *Politika*, 1. 6. 2004, "Veštaci na pogrešnoj adresi", Miloš Lazić i Milan Galović.

¹⁵⁸ *Danas*, 19. 11. 2004, "Svi oslobođeni optužbe za ubistvo", V.Z. Cvijić.

¹⁵⁹ *Politika*, 20. 11. 2004, "Slučaj 'Buha' na početku", Dorotea Čarnić.

Beogradu, boravio u Šilerovoj ulici, da ga je tamo krio vođa kriminalne organizacije 'zemunski klan' Dušan Spasojević, da je i nakon davanja odgovarajućih izjava u prekrivičnom postupku skrivan u Šilerovoj u Zemunu. Da je ova činjenica bila poznata tadašnjem referentnom, redovnom javnom tužiocu, siguran sam da optužnica ne bi bila podignuta, obzirom da sam upoznat, kako je iskaz ovog 'svedoka' bio odlučujući kod odluke o podizanju optužnice, jer je smatrano da je svedok ličnost od punog integriteta. U nastupeloj situaciji, iznosim da, s obzirom na prikrivanje tih odlučnih činjenica o Resimiću, reč je o, u suštini, izvršenoj prevari, određenih krugova MUP-a Srbije, iz razloga prikrivanja integriteta svedoka Resimića."

Jedan od razloga kojim su bili rukovođeni oni funkcioneri Vlade Srbije koji su zagovarali smenu specijalnog tužioca, bio je proces protiv tzv. Makine grupe. Ostaje činjenica da je MUP Republike Srbije, bar na dva načina doprineo neuspehu tužilaštva u ovom procesu. Prvi je, kako to sam tužilac Prijić kaže, prikrivanje podataka o ključnom svedoku Slobodanu Resimiću i "njegovom ličnom integritetu", a druga je činjenica da je prilikom balističkog veštačenja premijerove rezidencije, MUP odveo veštaka na pogrešnu lokaciju. Taj najblaže rečeno "blam" je u velikoj meri oslabio optužnicu i njene navode. Ako se ovome doda još nekoliko propusta u toku istrage kao što je činjenica da su Milorad Ulemek i pripadnici "zemunskog klana" hapisli okrivljene i "ispitivali" ih primenjujući monstruožnu torturu, da je "ključni svedok" tužilaštva Slobodan Resimić nestao iz zemlje i da tokom suđenja više nije bio dostupan sudu, onda je bilo i za očekivati da sud donese ovakvu presudu.

Zaključak

Bez obzira što je Jovan Prijić i pored najvljene smene, ostao na mestu specijalnog tužioca, vidljiv je napor određenih partija u Vladi Republike Srbije, pre svega DSS, da anulira gotovo sve produkte predhodne vlasti. Posebno je ispoljena težnja da se policijska operacija "Sablja" u potpunosti ospori, pa su u tom kontekstu usmereni napori da se ukine Posebno odeljenje Okružnog suda za organizovani kriminal, da se smeni specijalni tužilac, da se proces i optužnica za atentat na premijera Đinđića obesmisle, bez obzira na to kakve bi posledice nastupile.

U kontekstu anuliranja svih pozitivnih i naglašavanja negativnih rezultata i posledica operacije "Sablja", posebno je insistirano na tome, koliko državu košta hapšenje ljudi protiv kojih nije kasnije pokrenut krivični postupak. Nije sporno da svaki građanin neosnovano lišen slobode, ima pravo na novčanu naknadu materijalne i nematerijalne štete, ono što je sporno je visina tih naknada i brzina kojom su ti iznosi dodeljivani. Tako je Rade Bulatović, sadašnji direktor BIA, na ime naknade štete od suda dobio iznos od 600.000 dinara za tri meseca neosnovanog pritvaranja i 69.700 dinara za sudske

troškove.¹⁶⁰ Iako nije poznato pred kojim sudom je proces vođen, ni kada je podneta tužba, tj. kada je presuda doneta, jasno je da je taj postupak bio ekspresan, u odnosu na to koliko uobičajeno traju takve vrste postupaka pred našim sudovima. Na primer, trojica albanskih studenata koji su uhapšeni tokom maja 1999. godine i držani nezakonito u pritvoru više od godinu dana, pravo na novačanu naknadu od po 40.000 dinara ostvarili su u oktobru 2004. godine, tj. tri ipo godine nakon što je u Prvom opštinskom sudu u Beogradu, u njihovo ime tužbu podneo Fond za humanitarno pravo.

U cilju što hitnijeg nadoknađivanja štete neosnovano uhapšenima, pri ministarstvu pravde osnovana je i Komisija za utvrđivanje vrste i visine naknade, čiji je zadatak da se bez učešća suda, sa oštećenima dogovori oko visine odštete. Ovakav način naknade štete je inače predviđen našim zakonodavstvom, ali je praksa da i ovi postupci traju veoma dugo. Međutim, prema dostupnim podacima, od ukupno preko 400 zahteva koji se nalaze u Ministarstvu pravde, prioritet u rešavanju su dobili upravo slučajevi iz "Sablje", tako da je u poslednjih šest meseci oko 120 građana, na ime dogovora dobilo 39 miliona dinara odštete.¹⁶¹

Uporno se insistira da je "Sablja" bila isključivo obračun sa političkim neistomšljenicima, da je to dokazala i odluka Ustavnog suda koja je uvođenje vandrednog stanja proglasila za neustavan akt, da je optužnica za atentat na Zorana Đinđića na "staklenim nogama", da su pravi inspiratori Đinđićevog ubistva njegovi najbliži saradnici koji su ga "prodali" stranim službama, da je Posebno odeljenje za organizovani kriminal nepotrebno. Svi ovi navodi se ističu od strane DSS i još nekih predstavnika aktuelne Vlade Srbije i na taj način svesno rizikuju postojeći sudski postupak. Advokati odbrane odlučuju o strategiji vođenja postupka po najboljem znanju i nahođenju, ali ukoliko ta strategija ima za cilj da svesno opstruira rad suda, funkcionisanje postupka, ukoliko se advokati odbrane poistovećuju sa svojim branjenicima i u odnosu sa njima otvoreno ruše profesionalnu distancu, onda je malo reći da takvo postupanje prelazi granice dobrog ukusa. Pojedini mediji objavljivanjem različitih teorija zavere, "stručno-naučnih" tumačenja, hvalospeva o okrivljenima, imaju za cilj da obesmisle optužnicu i da "dokažu" da su Milorad Ulemek i ostali okrivljeni "žrtveni jarci", neosnovano optuženi za atentat. Ovaj jedinstveni front (DSS, pojedini mediji, advokati odbrane) nije samo suprotstavljen optužnici specijalnog tužioca i specijalnom odeljenju suda, već i političkoj orijentaciji čiji je pokojni premijer bio nosilac.

¹⁶⁰ *Balkan*, 30. 8. 2004.

¹⁶¹ *Kurir*, 10. 11. 2004.

V

Između ekonomskih reformi i političke restauracije

Ni četvrta godina tranzicije u Srbiji nije donela potpuno zaokruženje novog ekonomskog sistema, niti stabilizaciju institucionalno uglavnom "grubo reformisanog" privrednog ambijenta, mada je protekla u znaku oživljavanja ukupne privredne aktivnosti – što sintetički dokazuje veoma visok rast realnog bruto društvenog proizvoda u 2004. godini, od 7,5 odsto u odnosu na kriznu 2003. godinu¹.

Naime, uprkos tog prošlogodišnjeg uzleta ekonomske aktivnosti (industrija je povećala proizvodnju za 7,2 odsto, a poljoprivreda za 19,8 odsto) – najveći deo stanovništva nije osetio bitnije "ekonomsko olakšanje", a ogromna nezaposlenost je ublažena minimalnim porastom zaposlenosti za 0,8 odsto. Glavni uzroci ovog raskoraka su u tome što se porast proizvodnje nije odrazio na realne plate, koje su opale (mada su po oceni MMF-a one i dalje veće od mogućnosti privrede da ih plati); što se održava previsok nivo javne potrošnje (iznad 50 odsto BDP), pa su zbog toga bitno povećane fiskalne naplate, za preko 20 odsto (kad se saberu prihodi republičkog i budžeta državne zajednice SCG i dotacije javnim fondovima); što su od predhodne vlade "nasleđeni" privatizacioni prihodi iskorišćeni za pokriće ranije stvorenih državnih dubioza i za konsolidaciju državnog aparata i javnih preduzeća – a ne za razvojne infrastrukturne investicije.

Prema tome, statistički porast BDP per capita sa 2.550 američkih dolara u 2003. godini, na 2.950 dolara u 2004. godini, zapravo su odnele povećane obaveze države prema inostranstvu (anuiteti i porast svetskih cena nafte),

---

¹ Iz Vlade Srbije je krajem decembra 2004. godine, još dok nisu bili poznati konačni podaci, saopšteno da je bruto društveni proizvod tokom te godine, u odnosu na 2003. godinu, povećan za oko 8,5 odsto i da je to najviša godišnja stopa rasta u poslednjih 15 godina. Potom su neki analitičari prognozirali da je stopa rasta u 2004. u stvari nešto niža, oko 8 odsto. Krajem januara 2005. godine je Ekonomski institut u Beogradu definitivno saopštio da je stopa rasta u 2004. godini bila 7,5 odsto i da je BDP u 2004. godini iznosio 22,1 milijardu dolara, naspram 19,1 milijardi dolara – koliko je ostvareno 2003. godine, ali da podatak i relativne odnose zamagljuje okolnost da je došlo do pada vrednosti američkog dolara (vidi *Danas*, od 29-30. 1. 2005).

dotacije gubitničkim preduzećima i elementarna finansijska konsolidacija vojske i drugih delova državnog aparata sile.

Zbirno dejstvo spoljnih i unutrašnjih faktora u 2004. godini je imalo za posledicu relativno visoku stopu inflacije od oko 13,7 odsto, dok su zarade nominalno povećane samo za manje od 9 odsto (prosečna mesečna neto plata zaposlenih je od decembra 2004. do decembra 2005. godine povećana sa 15.918 dinara na 17.346 dinara). Na drugoj strani, "plivajuća depresijacija" dinara u odnosu na euro, za 3,7 odsto², dodatno je povećala teret isplate i otplate većine finansijskih obaveza građana u Srbiji, pošto se one uglavnom ugovaraju sa "deviznom klauzulom" (kredit, lizing, najamnina, itd), dok oni prihodi pretežno ostvaruju u dinarima. Tako se teret tranzicije povećava, a njeni pozitivni efekti se ne pojavljuju na vidiku, pa raste socijalna frustracija na kojoj ponovo jačaju radikalne političke snage "starog režima".

U stvari, u Srbiji 2004. godine, kao glavni problem nametnulo se protivrečje između programa "političke restauracije" starog nacionalističkog sistema, sa kojim je, posle parlamentarnih izbora od 28. decembra 2003. godine, na vlast došla "koalicija desnog centra" (na čelu sa Demokratskom strankom Srbije dr Vojislava Koštunice) i inercije predhodnih Đinđićevih ekonomskih reformi (koje su, istina, bile usporene još polovinom 2002. godine). Naime, iako su političke snage koje su dobile parlamentarne izbore najavljivale temeljnu reviziju dotadašnjih reformi, nova Koštunicina koaliciona vlada je veoma brzo odustala od ovog obećanja iz više praktičnih razloga, a najviše zbog zbirnog dejstva spoljnih pritisaka da se reforme nastave (misija MMF-a, naročito) i uticaja, u istom smeru, koalicionog partnera, stranke G-17 plus, koja je u Vladi stekla ključne položaje u privrednoj sferi, posebno u domenu finansija.

Ipak, mogla bi se sa mnogo uverljivosti braniti i teza da je novokomponovana vlast brzo shvatila da su reforme u ekonomskoj sferi odmakle preko granice do kada ih je bilo moguće radikalno poništiti, pa zato pokušava da stvori hibridnu, ali realno nemoguću, kombinaciju političke restauracije i postepenih ekonomskih reformi. Tako su institucionalne promene u privrednom sistemu, koje podrazumevaju državnu otvorenost, ravnopravnost, konkurentnost i privatne subjekte kao autonomne aktere na tržištu, nastavljene - uz istovremenu "rehabilitaciju" Miloševićevog nacionalnog "patriotskog programa" i starog balkanskog centralizma.

Zbog toga se Srbija našla u neobičnom položaju - da na javnoj sceni obnavlja dominaciju "starih političkih ideja" ("jaka država", to jest unitarna Srbija, Kosovo kao "neodvojivi deo" Srbije i kotva srpskog nacionalizma, "jedinstveni nacionalni prostor" koji obuhvata i Crnu Goru i Republiku Srpsku u Bosni i Hercegovini, "snažne nacionalne kompanije" u infrastrukturnim delatnostima, favorizacija "domaće salate", to jest povratak na tezu o potrebi

² Cena evra u dinarima je povećana tokom 2004. godine sa oko 70 na blizu 80 dinara, ali je dinar realno depresirao u odnosu na evro za spomenutih 3,7 odsto, s obzirom na odnos naše inflacije od 13,7 odsto i inflacije u evro zoni od 2,1 odsto.

"zaštite" nacionalne privrede od spoljne konkurencije, itd), a da se istovremeno donosi rezolucija u Narodnoj skupštini Srbije o "evropskom cilju" (uz odsustvo radikala) i s tim u vezi se nastavlja kurs privrednih reformi uspostavljen posle "demokratskog preobražaja" Srbije nakon 5. oktobra 2000. godine. To ključno protivrečje stvara visok stepen unutrašnje napetosti, koja povećava rizik daljih, neizbežnih operacija u domenu restrukturacije i privatizacije najvećih infrastrukturnih proizvodnih i uslužnih sistema (energetika, rudarstvo, saobraćaj), kao i u domenu reforme čitavog sistema javne potrošnje (zdravstveni i penzioni fondovi, socijalna zaštita, finansiranje i koncepcija vojske, itd).

Spomenute unutrašnje napetosti osećaju se po čitavoj "društvenoj vertikali", počevši od nejasnih i neuhodanih pravila kohabitacije između predsednika Srbije (sada lider opozicione Demokratske stranke, Boris Tadić) i Vlade Srbije (na čelu sa liderom Demokratske stranke Srbije dr Vojislavom Koštunicom). I u samoj koalicionoj "manjinskoj vladi" očigledno "kohabitiraju" različite ekonomske koncepcije - jer je lako primetiti da postoje i bitno različiti pristupi tekućoj ekonomskoj politici između privrednih ministarstava koje vode različite stranke. Pri tome treba podsetiti da, kada je u pitanju ekonomija, stranka G-17 plus u Vladi Srbije (pored funkcije potpredsednika Vlade, zaduženog pretežno za ekonomska pitanja, koju ima dr Mirosljub Labus) "drži" ministarstva finansija i poljoprivrede (i mesto guvernera Centralne banke), Demokratska stranka Srbije resore privrede i privatizacije, spoljnoekonomskih odnosa i rudarstva i energetike, Nova Srbija resor kapitalnih investicija (saobraćaj, telekomunikacije, građevinarstvo), Srpski pokret obnove resor trgovine i turizma, a Socijaldemokratska partija resor socijalne zaštite i radnih odnosa. I ovi ekonomski vladini resori (kao i svi ostali), međutim, uslovljeni su podrškom Vladi Srbije koju u parlamentu daje Miloševićeva Socijalistička partija Srbije - sa kojom, što je indikativno, u prvoj godini nove vlade, nije bilo dubljih konflikata.

Posle lokalnih izbora (septembra 2004) taj politički šaroliki konglomerat različitih ekonomskih filozofija među ljudima koji donose krupne ekonomske i finansijske odluke, dodatno je uvećan, jer su u lokalnoj vlasti najveći broj vodećih funkcija osvojile dve različito usmerene opozicione stranke - Demokratska stranka i Srpska radikalna stranka. Sve to uvećava nepodnošljivu konfuziju u konstituisanju osnovne ekonomske strategije Srbije u daljim tranzicionim procesima, mada se prelomna tačka u tranziciji, od koje se privredne reforme u pravcu tržišnog sistema čine "nezaustavljivim procesom", moguće dogodila još tokom 2003. godine, kada je ekspandirao privatizacioni proces. Ukratko, Srbija se nalazi u stanju "ni sebi ni svome", to jest, nazad se ne može, napred se (izgleda) neće, a ovde gde jesmo - ne valja.

Koštunicin koalicioni kabinet, koji je kao "manjinska vlada" formiran tek krajem februara 2004. godine, pokušao je na samom startu svoga delovanja da uspostavi "nova pravila" u odnosima Srbije sa Međunarodnim monetarnim fondom, pa je u Skupštini Srbije na brzinu obezbeđena većina za neku vrstu

"razvojnog budžeta" sa projektovanim ukupnim javnim prihodima od oko 560 milijardi dinara i rashodima od oko 593 milijardi dinara, to jest sa ozbiljnijim deficitom od onoga koji je ranije bio dogovoren između predhodne vlade i Fonda (deficit je, sa prvobitne projekcije, od oko 15 milijardi dinara, bio povećan na 32,7 milijardi dinara) – kako bi se mogla finansirati "obnova i konsolidacija državnih institucija" i kako bi nova vladajuća ekipa stekla veći prostor za "podsticanje privrednog rasta" da bi se, prvenstveno, ublažio pritisak rekordne nezaposlenosti (stopa nezaposlenosti nadmašuje 30 odsto).

No, taj budžet u suštini nije prihvaćen na majskim konsultacijama sa MMF-om u Vašingtonu, pa je on, uz zadržku, rebalansiran naniže, te je budžetski deficit praktično sveden u ranije dogovorene okvire, na 22,3 milijardi dinara, novembra 2004. godine. Taj majski tvrdi stav MMF-a je bio prvi signal novoj vladi da njene ambicije koje idu izvan uobičajene tranzicione dinamike i koje nadilaze trenutnu ekonomsku snagu Srbije – neće dobiti bezrezervnu međunarodnu podršku (istina, i Đinđić je ranije, takođe bez uspeha, pokušavao da Srbija od MMF-a dobije "popuste" u kontroli budžetskog deficita). Vlada Srbije je čak bila prinuđena da prihvati da nastavi sprovođenje politike dosta brzog smanjivanja učešća fiskalnog deficita u bruto društvenom produktu – sa 2,5 odsto u 2004. godini, na 1,4 odsto već u naredne tri godine³.

Načelno odbijanje Fonda da prihvati duplirani budžetski deficit, za praktičnu posledicu imalo je brzo odustajanje Vlade Srbije od "preispitivanja zakonitosti" dotada zaključenih privatizacionih operacija, što je u prvom polугоđu 2004. godine gotovo blokiralo privatizacioni proces i državni budžet lišilo tekućeg priliva privatizacionih prihoda. Promena te orijentacije se može ilustrovati tadašnjom naprasnom smenom novopostavljenog direktora Agencije za privatizaciju, Branka Pavlovića, koji je očigledno bio vođen opsesijom da "zaustavi privatizacionu pljačku", pa je zbog toga bio i izabran na ovu delikatnu funkciju. Gotovo istovremeno sa funkcije ministra za privredu i privatizaciju otišao je i vodeći zagovornik "revizije privatizacije", Dragan Maršićanin, visoki funkcioner DSS-a, nakon što ga je vladajuća koalicija kandidovala na predsedničkim izborima, na kojima je prošao veoma loše. Očigledno je do promene stava prema privatizaciji došlo i u samoj Koštunicinoj stranci, jer je, posle ostavke Maršićanina, na čelo ovog ministarstva postavljen Predrag Bubalo, ličnost koja se zalaže za ubrzanu privatizaciju, idući čak dotle – da traži energičan otpis svih državnih potraživanja i potraživanja državnih preduzeća prema firmama u društvenom vlasništvu, koje zbog starih dugova ne mogu da pronađu nove vlasnike.

No, bez obzira što se brzo odustalo od "revizije privatizacije" i što je novom šefu Agencije za privatizaciju Miodragu Đorđeviću dato zeleno svetlo da se ovaj proces ponovo ubrza, kako bi se ipak ostvarili za 2004. godinu planirani privatizacioni prihodi od oko 250 miliona evra, izgubljeni tempo se

³ Prema Memorandumu o budžetu i ekonomskoj i fiskalnoj politici za period od 2005. do 2007. godine

nije mogao nadoknaditi. Prema izjavi direktora Đorđevića⁴, tokom 2004. godine, od ponuđenih 386 preduzeća prodato je 323 (sa 27.000 zaposlenih), a novi vlasnici su pored isplate bruto cene od 166,9 miliona evra, obećali i investiciona ulaganja od 108,2 miliona evra. Ovi podaci pokazuju do kakvog je pada privatizacionih prihoda došlo u 2004. godini, posle instalacije Koštunicine vlade, jer su ukupni privatizacioni prihodi u predhodnoj, 2003. godini, iznosili 929,7 miliona evra, a nakon prodaje 791 preduzeća bilo je ugovoreno još 325 miliona evra investicija. Prihodi su, dakle, smanjeni za više nego 5 i po puta – što samo po sebi ilustruje nepoverenje investitora u odlučnost Koštunicine vlade da nastavi politiku reformi i modernizacije Srbije⁵.

Taj uzlet privatizacionih prihoda u 2003. godini, ostvaren u vreme predhodne DOS-ove vlade, po oceni Stojana Stamenkovića⁶, poznatog beogradskog ekonomskog analitičara, u suštini je i omogućio rekordni rast konjunktura, to jest porast industrijske proizvodnje i bruto društvenog produkta u 2004. godini – s kojim se sada hvali Koštunicina vlada. Stamenković zbog toga izražava bojazan da će usporenje privatizacije tokom 2004. godine – imati negativne posledice na tempo proizvodnje u 2005. godini.

Mada, pored početnog pogrešnog pristupa, spomenuto drastično usporenje privatizacije uzrokuje i niz objektivnih ekonomskih okolnosti, ona je izgubila dah najviše zbog toga što, posebno, strani investitori još nisu načisto kuda u političkom smislu sada ide Srbija. Tvrd politički kurs Koštunicine vlade prema Haškom tribunalu i nekim drugim krupnim pitanjima oko Kosova, oko Crne Gore, pa i Republike Srpske, naime, ne smanjuje rizike stranih ulaganja, nego ih uvećava – jer državu ponovo gura u međunarodnu izolaciju. Ovu okolnost ne može da kompenzira kontinuitet produkcije novog privrednog zakonodavstva (zakona o energetici, zakona o stečaju, zakona o privrednim društvima, zakona o privrednom registru, konačno uvođenje poreza na dodatu vrednost, 1. januara 2005, uspešna fiskalizacija prometa i usluga i regulatorno konstituisanje niza drugih modernih instituta tržišne ekonomije).

Ipak, da je Vlada Srbije shvatila da mora nastaviti sa privatizacionim procesom, vidi se i po tome što upravo njeni vodeći ministri (Labus, Bubalo, Dinkić) sada ističu da je potrebno ubrzati pripremu i infrastrukturnih privrednih sistema (naročito energetskih) za privatizaciju, to jest da je potrebno ubrzati njihovu restrukturaciju⁷. No, da li je taj kurs moguć uz istovremeno generalno hipostaziranje teorije "nacionalnih interesa", uz koju prirodno idu i

⁴ *Ekonomist magazin*, 17. 1. 2005.

⁵ Ipak, mora se primetiti da strani bankari ne odustaju u težnji da prodru na tržište Srbije, što dokazuje veoma visoka cena koju je grčka Alfa banka (po sporazumu potpisanom 26. 1. 2005. godine) platila za 89 odsto kapitala Jubanke, koja je bila u većinskom državnom vlasništvu – ukupno 152 miliona evra (ova cena je za 50 odsto veća od knjigovodstvene vrednosti ove banke).

⁶ Stamenković doslovno kaže: "Glavni razlog rasta industrijske proizvodnje jeste privatizacija koja je obavljena tokom 2003. godine (*Ekonomist magazin* od 17. 1).

⁷ Istina, to je i jedan od ključnih zahteva MMF-a.

monopolske "nacionalne kompanije" u vitalnim privrednim delatnostima? Reč je i ovde o već spomenutim protivrečjima između ekonomskih nužnosti u Srbiji i generalne političke orijentacije aktuelne "vlade desnog centra".

Protivrečni pokušaji Vlade Srbije da "spoji" privatizaciju sa "patriotskom politikom" najviše su se mogli uočiti u primeru nespretne i nesrećne intervencije u "spoljnom" preuzimanju i privatizaciji državnog udela u arandelovačkoj fabrici mineralne vode i osvežavajućih napitaka "Knjaz Miloš". Ona je izvedena mimo berze kapitala, po proceduri javne ponude, uz javnu i direktnu, ali neuspešnu intervenciju Vlade Srbije u korist grupe "Anapurna", čiji je frontmen bio srpski košarkaš u SAD Vlade Divac, a kapital je obezbedila francuska mega kompanija "Danon" – i zbog toga je ova transakcija podigla mnogo pene u srpskoj javnosti. Naime, država je, uprošćeno govoreći, iznela na prodaju ceo svoj paket od oko 42 odsto akcija, sa idejom da taj paket kupe Francuzi, s kojima je posao ugovaran preko državnih kanala, ali su konkurenti koje je okupio vlasnički tajanstveno strukturiran investicioni fond FPP Balkan, sa sedištem u Londonu, odneo prevagu boljim i dužim pripremama i višom ponudom za preuzimanje akcija radnika. Strogo finansijski posmatrano, tim državniom potezom, da odjednom prodao ceo paket svojih akcija, duga bitka za većinsku kontrolu nad "Knjaz Milošem" praktično se svela na bitku za samo desetak odsto akcija u posedu pojedinaca – pa su se oni našli pod velikim pritiskom zainteresovanih investitora. Tim pre što je država naznačila da će tražiti najmanje 20.000 dinara po akciji i pozvala male akcionare da joj se pridruže.

Na kraju, Vlada nije uspela ni sa jednim ciljem, jer se nije usudila da potpuno razbije normirane procedure i da potpuno uništi ugled Agencije za privatizaciju, Akcijskog fonda i Komisije za hartije od vrednosti – ali je taj ugled ipak ozbiljno narušila, pre svega u očima stranih investitora. Jer, oni koji u poslove u Srbiji kreću bez Vladine podrške, dobili su signal da je ona spremna da krši pravila, a oni koji obezbede takvu podršku – uverili su se da ona nije u stanju da izvede sve što obećava.

Pri svemu tome nova Vlada se ne može požaliti da tokom 2004. godine nije imala podršku međunarodnih faktora u pogledu finansijskog sređivanja odnosa Srbije sa spoljnim poveriocima i ključnim svetskim finansijskim institucijama. Pre svega, iako je, kako smo već spomenuli, MMF odbio da odobri Srbiji dupliranje budžetskog deficita, Bord ove institucije je tokom maja 2004. godine ponovo pustio u tečaj ranije zaključene kredite po stend by aranžamanu i tako posle polugodišnje blokade poslao signal da će saradivati sa novom vladom i novim guvernerom Narodne banke Srbije⁸ (Radovanom Jelašićem, iz G-17 plus). Tokom 2005. godine Srbija je primila i značajne donacije Evropske unije u ukupnom iznosu od 617 miliona evra (u tome 223

⁸ U maju 2002. je SRJ (sada SCG) sa MMF-om zaključila trogodišnji aranžman o podršci u ukupnom iznosu od 994,6 miliona dolara, a dosada je ukupno povučeno 612 miliona dolara.

miliona evra je bespovratna pomoć, a ostalo su veoma povoljni krediti). Dakle, i iz Vašingtona i iz Brisela Koštunicin kabinet je dobio jasnu materijalnu podršku u 2005. godini.

Među povoljnim međunarodnim sporazumima koji su usledili posle gore spomente majske odluke MMF-a, na prvo mesto treba staviti zaključivanje sporazuma sa Londonskim klubom poverilaca (1. jula 2004), posle dugih, decenijskih pregovora koji su izgledali beznadežni, pošto je Srbija zatražila da se i komercijalna potraživanja koja je primila od stranih privatnih kreditora, u ukupnoj visini od 2,7 milijardi dolara, pre reprograma otpišu za isti onaj procenat (ukupno 66 odsto) koji je postignut sporazumom sa Pariskim klubom (2001. godine), u kome su predmet regulisanja bili spoljni dugovi Srbije prema državama poveriocima. Postignut je, istina, nešto manji procenat otpisa, 62 odsto, a prihvaćena je i znatno viša kamata za otplatu preostalih oko milijardu dolara obaveza, u roku od 20 godina (ugovorena je kamata u prvih pet godina otplate od 3,75 odsto, a u ostalih 15 godina ona bi trebalo da iznosi 6,75 odsto – što se odista čini previsokim).

Uprkos ovog uspeha, koji je stvorio pretpostavku da Srbija dobije međunarodni kreditni rejting, brige oko održavanja spoljnofinansijske likvidnosti države su ostale, jer je nastavljen trend stalnog porasta trgovinskog i platnog deficita u odnosima sa inostranstvom. Tokom 2004. godine, naime, trgovinski deficit je dosegao 7,4 milijardi dolara (porast u odnosu na predhodnu godinu od blizu milijardu dolara). Uvoz je iznosio 11,1 milijardi dolara, a izvoz samo 3,7 milijardi dolara. Platni deficit će i ove godine biti na visokom nivou između 11-13 odsto BDP. Zbog toga se otvara pitanje hoće li Srbija, za servisiranje reprogramiranih obaveza kritične 2007. godine moći obezbediti dovoljno sredstava, to jest, pitanje hoće li pasti u dužničku krizu, sve više opterećuje razvojne kalkulacije.

Naime, već tokom 2004. godine Srbija je, na štetu nekih preko potrebnih poteza u razvojnoj politici, bila prinuđena da servisira dospele spoljne obaveze po starim zajmovima, pa je za njih plaćeno 885 miliona dolara (a pri tome je te godine bila i ukupni "neto poverilac" prema inostranstvu, što jednostavno znači da je finansijski odliv iz zemlje bio veći od finansijskog priliva). Zabrinutost zbog ove okolnosti ne umanjuje činjenica da su devizne rezerve Narodne banke Srbije tokom 2004. godine povećane za 694,4 miliona dolara (za 19,6 odsto) i da su krajem 2004. godine iznosile 4,2 milijarde dolara, a ukupne državne devizne rezerve (sa rezervama poslovnih banaka) iznosile su 5,1 milijardi dolara. Jer, taj porast nije ostvaren porastom izvoza robe i usluga, nego je zbog ažurnije kursne politike došlo do ogromnog porasta menjačkih poslova, za 35 odsto – i iz ovog izvora se u devizne rezerve tokom 2004. godine slilo 1,8 milijardi dolara. Posle devizno teške 2004, dolazi isto toliko teška 2005. godina – kada će se za servisiranje ino zaduženja morati odvojiti 878 miliona dolara.

Sve to je, u krajnjoj liniji, posledica i dalje previsokog javnog duga Srbije i Crne Gore (i nakon otpisa dela tog duga u Pariskom klubu), ali i njegovog

relativno prebrzog smanjivanja poslednjih godina. Evo podataka Ministarstva finansija Srbije koji upućuju na taj zaključak⁹.

Ukupan javni dug Srbije u američkim dolarima na kraju 2000. godine iznosio je 13,4 milijardi dolara (51,7 odsto bruto društvenog produkta), a na kraju avgusta 2004. godine on je oboren na 11,4 milijardi dolara (31,3 odsto bruto društvenog produkta). U tom obaranju javnog duga, spoljni deo javnog duga je smanjen sa 9,3 milijardi dolara, na 6,5 milijardi dolara, a unutrašnji deo tog duga je povećan sa 4,1 milijarde dolara na 4,9 milijarde dolara. Neko će primetiti da se ne može reći da je smanjivanje ukupnoj javnog duga za 2 milijarde dolara u tri i po godine, neko radikalno suočavanje sa Miloševićevim nasleđem, ali to se ipak može ustvrditi s obzirom da je procenjeno da je Srbiji u tranziciji bio potreban priliv svežih investicionih sredstava od najmanje 2 milijarde dolara godišnje.

Stepen zaduženosti Srbije i Crne Gore, kad se upoređi sa okolnim zemljama – proteklih godina je bio relativno najveći. Prema podacima iz 2002. godine, sa 81 odsto učešća spoljnog duga u BDP, Srbija i Crna Gora su iznad zaduženosti Hrvatske (70 odsto), Bugarske (69 odsto), Mađarske (54 odsto) – a poznato je da su ove zemlje među najzaduženijim evropskim zemljama. Situacija se nešto popravila do kraja 2004. godine, pa se učešće stranog duga u BDP 2000. godine, od 117,6 odsto, do danas smanjilo na oko 32 odsto BDP, što je Srbiju i Crnu Goru prema svetskim merilima spustilo u srednje zadužene zemlje, ali naša državna zajednica je u evropskim koordinatama, po zaduženosti, i dalje pri vrhu.

Servisiranje (deviznog) javnog duga Srbije već dosada je izazivalo snažan inflatorni pritisak, ali taj pritisak ne samo da neće opadati u narednim godinama, nego će biti u porastu. Jer, kako je izračunato u Ministarstvu finansija Srbije, učešće otplate ukupnog javnog duga od 3,4 odsto u BDP ove godine, iduće godine će porasti na 4 odsto, 2006. godine na 4,3 odsto, a 2007. godine na 4,5 odsto. Zbog toga se u suštini sada kreće na suzbijanje građanske potrošnje, što jednostavno znači da nasleđe poslednje decenije 20. veka nije otplaćeno i neće biti lako otplaćeno – dok se spoljnotrgovinski deficit ne stavi pod kontrolu. Iako su monetarne restrikcije najgori oblik odbrane od spoljnotrgovinskog i platnog deficita države, Srbija gotovo da i nema izbora.

No, ako je, sa makroekonomnske tačke posmatranja, kreditne restrikcije svih vrsta moguće razumeti, ostaje problem političkih reperkusija koje će one izazvati u moguće izbornoj 2005. godini – jer su procene da bi nakon tih izbora Srbija mogla skrenuti još više udesno. Ako aktuelno stezanje potrošnje bude dramatično destabilizovalo Vladu, još više će se povećati politički rizici daljeg ulaganja u Srbiju, što bi nužno, opet, usporilo njenu stopu privrednog rasta i ponovo zemlju dovelo u zonu opasnih neizvesnosti. Zbog toga pritisak za nove vanredne izbore slabi, iako se socijalna situacija pogoršava.

⁹ Prema podacima dr Marinka Bošnjaka, iz Ministarstva finansija Srbije (stanje 31. 8. 2004)

Socijalno-ekonomska prava

Institucionalno-pravni okvir

Skupština Srbije je tokom 2004. godine imala značajnu zakonodavnu aktivnost. Doneto je 95 zakona, od kojih je najveći broj već bila pripremila prethodna Vlada. Mada je najviše zakona iz oblasti ekonomije, samo se nekoliko može smatrati značajnim: Zakon o porezu na dodatu vrednost, Zakon o privrednim društvima, Zakon o stečajnom postupku i Zakon o energetici. Važni su takođe, i Zakon o železnici i Zakon o poštanskim uslugama, doneti početkom 2005. godine, kojima su stvoreni preduslovi za restrukturiranje ovih sistema i njihovu demonopolizaciju. Dugo se čekalo i na odavno najavljen Zakon o radu i Porodični zakon, koji su takođe usvojeni početkom ove godine.

Zakon o privrednim društvima usvojen je 15. novembra 2004, i on jasno definiše da preduzeća pripadaju vlasnicima; data je prednost slobodi ugovaranja u odnosu na propisane forme organizovanja, a predviđena su i mnoga rešenja koja su ustaljena u privredama razvijenih zemalja, što bi trebalo da privuče strane investitore. Upravo su oni često isticali anahronizam pravnih propisa. Međutim, Zakon nije ispunio sva očekivanja: mnogi uočeni problemi i dalje su ostali neregulisani, a brojne nepreciznosti izazivaju sumnju da je namerno ostavljen prostor za mahinacije i razne vrste "dogovora". Izostalo je definisanje javnih preduzeća kao akcionarskih društava sa većinskim vlasništvom države iz koga proističe pravo upravljanja. Ni proces preuzimanja privrednih društava nije do kraja definisan. To otvara mogućnost da se predstojeće restrukturiranje javnih preduzeća i javno preuzimanje akcionarskih društava odvija bez zakonske podloge. Time se otvara prostor za delovanje raznih interesnih lobija. Sa pravne tačke gledišta, Zakon ima niz nedoslednosti i nepreciznosti, koje su, pri trenutnom stanju stvari, pravno nerešive. Ostaje mogućnost da se u procesu usaglašavanja postojećih zakona sa Zakonom o privrednim društvima, dođe do sagledavanja svih praznina i loših rešenja, te da se izmenama Zakona takve greške i isprave.

Zakon o stečajnom postupku usvojen je 23. jula 2004. a potreba za njim postoji najmanje deceniju. Opšte urušavanje privrede tokom Miloševićeve vladavine oteralo je u nelikvidnost ogroman broj preduzeća. Prema podacima

Narodne banke Srbije iz 2002. godine¹ u privredi je bilo 58.435 nelikvidnih preduzeća u kojima je zaposleno skoro 843.000 radnika. Predloženo je pokretanje stečajnog postupka za 28.955 preduzeća sa oko 294.000 radnika, čija su dugovanja preko 63,5 milijardi dinara. Služba za prinudne naplate NBS je tokom 2003. podnela sudovima čak 27.904 predloga za otvaranje stečaja, što je za trgovinske sudove bio prevelik teret, pa se u tom poslu nije daleko odmaklo. Praksa je takođe pokazala da su stečajni postupci trajali neprimereno dugo, pa su pojedina preduzeća koja su se mogla spasiti zapravo propala tokom stečaja; bilo je primedbi i da su neke odluke o pokretanju stečaja donete na osnovu raznih intervencija, a neke nisu donete nikad, jer su dotična preduzeća imala "političku zaštitu".

Novi Zakon o stečajnom postupku počeo je da se primenjuje 01. februara 2005. i odnosi se na sve stečajevе, uključujući i one koji su u toku, pod uslovom da nije prodato najmanje 50 odsto imovine preduzeća. Zakon je ograničio trajanje stečajnog postupka na godinu dana, ali će do stečaja doći tek nakon pokušaja spasavanja preduzeća kroz njegovu reorganizaciju. Za to će biti zaduženi kvalifikovani stečajni upravnici koji će dobijati licence od posebne agencije koja je takođe osnovana, i koji će za obavljeni posao snositi odgovornost. Time bi se stalo na put nesposobnim i korumpiranim stečajnim upravicima iz prethodnog perioda. Međutim, postavlja se pitanje gde će se pronaći toliko kvalifikovanih i slobodnih kadrova za takav posao. Novina je i to što svi poverioci, uključujući i radnike, obavezno učestvuju u stečajnom postupku, ako imaju najmanje 30 odsto potraživanja. Ministar za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, Slobodan Lalović tvrdi da će zaposleni, koji ne mogu da naplate svoja potraživanja iz imovine preduzeća, moći da računaju na sredstva iz Fonda solidarnosti², kao i na sredstva koja obezbeđuje Nacionalna služba za zapošljavanje. Nova strategija Ministarstva i Nacionalne službe usmerena je na osmišljavanje i pomoć zaposlenima koji ostaju bez posla. Udruživanjem ovih sredstava, oni bi mogli da pokrenu nov posao i tako sebi dugoročno obezbede egzistenciju. Dosadašnja iskustva govore da je najveći broj prekobrojnih radnika naplaćene iznose potrošio, a isto se desilo i sa zaposlenima koji su prodali svoje akcije. Tačno je, međutim, i da su te sume najčešće bile nedovoljne za pokretanje bilo kakvog biznisa (naročito u slučaju isplate otpremnina), a krediti su ostali nedostupni većini fizičkih i pravnih lica. Veća pomoć države i stručnih službi nametnula se kao neophodna, ali ostaje da se vidi hoće li do takvog angažmana zaista doći i koliki će biti njegovi efekti.

Činjenica da ne postoji *Zakon o investicionim fondovima*, kao i nedovoljno uređeno tržište hartija od vrednosti i praktični problemi, koji su se pojavili u dosadašnjoj privatizaciji, već duže vreme iziskuju novu pravnu regulativu ili

¹ *Danas*, 14. 1. 2005.

² Fond solidarnosti je predviđen odredbama novog Zakona o radu, koji je u Skupštini Srbije usvojen 18. 2. 2005. Prema rečima ministra Lalovića, Fond raspolaže sa 300 miliona dinara.

dopunu postojeće. Nakon skandala u vezi prodaje preduzeća "Knjaz Miloš" i "C-market" to je postalo više nego očigledno. Stručna javnost i zaposleni očekivali su da će najavljeni Zakon o izmenama i dopunama *Zakona o privatizaciji* otkloniti bar deo uočenih nedostataka. Predlog zakona se našao na dnevnom redu skupštinskog zasedanja u februaru 2005, ali je, zbog brojnih primedbi i očitog nedostatka političke podrške, povučen iz procedure. Predstavници vladajuće koalicije su dugo tvrdili da će Zakon imati podršku svih parlamentarnih stranaka, izuzev Srpske radikalne stranke, ali se to nije desilo. Stručna javnost je imala brojne zamerke, a najveći broj se odnosio na uvođenje otpusta dugova preduzećima koja su u procesu restrukturiranja. Ministar privrede Predrag Bubalo je ovakvu odredbu obrazložio realnošću, prema kojoj i do 90 odsto obaveza ovih preduzeća čine dugovi prema državnim poveriocima, najčešće prema Republičkom fondu za penzijsko i invalidsko osiguranje, Republičkom fondu za zdravstveno osiguranje, Poreskoj upravi i Republičkoj direkciji za robne rezerve.

S obzirom da ti dugovi predstavljaju realnu smetnju za pronalaženje kupca dotičnog preduzeća, Predlog zakona obavezuje državne poverioce da otpuste dug prema subjektu privatizacije u celini, a svoje potraživanje naplate iz sredstava dobijenih prodajom na tenderu ili aukciji. Kritičari ovakvog rešenja napominju da je ono protivustavno, jer stavlja u neravnopravan položaj različite oblike svojine, ali i zaposlene, koji su i inače neravnopravni zbog različitih socijalnih programa, statusa regulisanog ugovorom sa novim vlasnikom itd. Međutim, treba podsetiti da je otpisivanje obaveza po osnovu javnih prihoda subjekata privatizacije postojalo i ranije, ali je bilo regulisano Uredbom³. Predlog zakona detaljnije razrađuje i slučajeve kada kupac ne izvrši ugovorne obaveze (ranije regulisano takođe podzakonskim aktom), a novina je da Ugovor o kupoprodaji raskida Agencija za privatizaciju, a ne sud. Agencija može da obavlja i poslove stečajnog upravnika ako je za to imenuje stečajno veće, a bliže su definisana i precizirana još neka postojeća zakonska rešenja. Pored stručnjaka, zamerke na predloženi Zakon su imali i radnici i akcionari, čije je udruženje navelo da će vlasnička prava malih akcionara biti i dalje blokirana.

Budući da država ima mogućnost da ide na tender sa svojim akcijama, Unija radnika i akcionara je zahtevala da se i malim akcionarima omogućí da svoje akcije udružuju sa državnim paketom i tako iskoriste tenderski metod prodaje. Osim toga, Unija je nezadovoljna i rešenjem po kome su mali akcionari praktično isključeni iz konsultacija prilikom ustupanja Ugovora o prodaji drugom kupcu, iako mali akcionari zajedno ponekad imaju čak do 30 odsto ukupnih akcija preduzeća. Mali akcionari su naročito insistirali na preciziranju roka u kome menadžment mora da dostavi Akcijskom fondu prospekt sa

³ Uredba o načinu izmirivanja javnih prihoda dospelih za plaćanje do kraja 2001. godine za subjekte koji se privatizuju metodom javne aukcije i metodom javnog tendera, Sl.glasnik RS br.91/02.

podacima o preduzeću, kako se ne bi i ubuduće dešavalo da direktori blokiraju trgovanje akcijama manjinskim vlasnicima. Samouverena najava usvajanja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o privatizaciji, i to po hitnom postupku, i potonje povlačenje iz procedure bez konkretnog obrazloženja, daju povod za sumnju da će političke nagodbe opet nadvladati ekonomsku logiku. Izgleda da je Unija malih akcionara u razgovorima sa predstavnicima poslaničkih grupa⁴ ishodovala prvi pozitivan rezultat, ali će tek nakon povratka Zakona u proceduru biti jasnije da li su manjinski akcionari dobili bolju zakonsku zaštitu, ili će njihovi interesi ponovo biti izigrani.

Nerealni optimizam vladajuća koalicija izrazila je i povodom izrade novog Zakona o radu. Ministar Lalović je već polovinom aprila prošle godine najavio brze izmene postojećeg Zakona, koji je dve godine ranije usvojen pod velikim tenzijama i uz burno negodovanje sindikata⁵. To je bio i deo obećanja DSS i Vojislava Koštunice Samostalnom sindikatu i UGS "Nezavisnost", u zamenu za podršku na izborima. Najveće primedbe sindikata odnosile su se na prevelika ovlašćenja poslodavaca i slabu zaštitu zaposlenih, nepoštovanje instituta kolektivnog pregovaranja, izbegavanje isplate čak i garantovanih (minimalnih) zarada, rad "na crno" itd. Ministar Lalović koji je i sam bio veliki kritičar tog Zakona⁶ i prethodne Vlade, garantovao je reafirmaciju kolektivnog ugovora, veću zaštitu radnika i ograničavanje prava poslodavaca, osnivanje posebnog fonda iz koga će biti isplaćivane garantovane zarade... Istovremeno je, međutim, trebalo udovoljiti i zahtevima poslodavaca koji nisu sa odobravanjem primili vest o donošenju novog zakona, ali i voditi računa o potencijalnim stranim investitorima kojima se nikako ne dopadaju česte izmene zakonodavstva. Strani investitori posebno ne prihvataju da se njihovim novcem kupuje socijalni mir i politički kredibilitet. Ispostavilo se da je sva ova očekivanja teško pomiriti, pa je ulazak zakona u skupštinsku proceduru više puta odlagan, tako da se na dnevnom redu našao tek početkom ove godine.

Sa namerom da sindikate učini "istinskim partnerima u zajedničkom poslu" (zapravo, da izbegne iskustvo prethodne vlade kojoj su sindikati vrlo brzo uskratili podršku, da bi se potom otvoreno okrenuli protiv nje), Ministarstvo za rad je od samog početka uključilo predstavnike tri najveća

⁴ Predsednik Unije radnika i akcionara, Branko Pavlović, rekao je na konferenciji za novinare održanoj 27. 1. 2005. da Unija vodi intenzivne razgovore oko Zakona sa predstavnicima svih poslaničkih grupa u Skupštini Srbije. Branko Pavlović je, inače, bio direktor Agencije za privatizaciju koga je aktuelna vladajuća koalicija imenovala na tu funkciju, i posle samo nekoliko meseci razrešila dužnosti.

⁵ Prethodni Zakon o radu je usvojen 12. 12. 2001. i mnogi stručnjaci su ga smatrali najnaprednijim od svih zakona koje je doneo DOS.

⁶ Ocenjujući važeći Zakon koji je donet u vreme vladavine DOS, Slobodan Lalović kaže: "Mi smo 2000. godine kad smo krenuli u promene bili 'veći katolici od Pape', pa smo u toj oblasti išli ispod evropskih standarda. Prema sadašnjim zakonskim rešenjima radnik ne može da reaguje kada poslodavac reši da mu da otkaz. Civilizovani svet to ne poznaje" (*Politika*, 22. 4. 2004.)

sindikata u proces izmene Zakona. Budući da se u početku govorilo samo o izmenama i dopunama postojećeg, a ubrzo o izradi sasvim novog zakona, bilo je očito da je nova vlast (a naročito DSS) osetljivija na zahteve radnika i da je spremna na mnoge ustupke. To se, međutim, uskoro pokazalo kao kontraproduktivno: na sindikalne želje su oštro reagovali poslodavci, potom predstavnici stranih investitora, Svetska banka i MMF. Reagovali su i koalicioni partneri u Vladi, ministar finansija Mlađan Dinkić i potpredsednik Vlade Miroljub Labus. Sindikati su pretili i ucenjivali najavom štrajkova i blokada, a druga strana zaustavljanjem investicija i kreditnih aranžmana. G-17plus je upozoravao da bi Zakon sačinjen prema zahtevima radnika uništio srpsku privredu, a ekonomisti i pravници konstatovali da Vlada nema reformski potencijal. U atmosferi međusobnih optužbi i pritisaka, informacija i dezinformacija, bili su potrebni meseci da se dođe do kompromisa kojim niko nije bio zadovoljan, što se videlo i po broju amandmana podnetih u Skupštini.

Sindikati i radnici imaju razloga da budu zadovoljni: kolektivno pregovaranje je uvedeno kao obavezna kategorija, a rešenjem ministra se može uvesti čak i onim preduzećima koja nemaju kolektivni ugovor; Socijalno-ekonomski savet utvrđuje iznos minimalne zarade; zaštita radnika u slučaju otkaza je veća i složenija, a za tehnološke viškove su precizirane isplate većih otpremnina. Zakon, međutim, u suštini predstavlja veliki korak unazad u odnosu na prethodni, i gotovo da je vratio "radničko samoupravljanje" u privredu, što može imati katastrofalne posledice. Ako se ima u vidu ukupno ekonomsko stanje u zemlji, kao i drugi zakoni koji su doneti ili su u proceduri (a isto tako i oni o kojima se i ne razmišlja), lako se mogu prepoznati mehanizmi svojstveni socijalističkoj privredi i administrativnom upravljanju. Povratak socijalne funkcije u preduzeća, otežavanje otpuštanja zaposlenih umesto kreiranja zdravog poslovnog ambijenta koji će omogućiti nova radna mesta, povećan uticaj države itd., usloviće poskupljenje rada i još manju konkurentnost preduzeća na tržištu, rast spoljnotrgovinskog deficita, gomilanje viškova radnika, inflaciju. To će teško motivisati strane investitore, koji su i dosad bili krajnje obazrivi i uzdržani.

Ekonomsko-socijalnim pravima zaposlenih neposredno se bave još dva usvojena zakona: *Zakon o Socijalno-ekonomskom savetu* i *Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova*. Oba su usvojena u Skupštini Srbije 15. novembra 2004. godine. Prvi je posledica višegodišnjih neuspešnih pokušaja da se ostvari dobra komunikacija između predstavnika vlasti, sindikata i poslodavaca, dok se drugi u određenom smislu nadovezuje, predviđajući mirno rešavanje i arbitražu u individualnim i kolektivnim radnim sporovima. Njegova očigledna namera je da se preduprede brojni štrajkovi, koji se godinama organizuju širom Srbije. Štrajkovi su bili veliki problem i prethodnoj, ali i sadašnjoj Vladi. Iako je Zakon odmah stupio na snagu, predviđeno je da se odredbe koje se odnose na sam postupak mirnog rešavanja sporova primenjuju od 1. januara 2005. U međuvremenu je trebalo da bude formirana posebna Agencija čiji je zadatak, između ostalog, da izvrši izbor miritelja i arbitara za radne sporove. Sam

postupak još uvek nije počeo da se primenjuje, niti je poznato da li je formiran imenik miritelja i arbitara, a nejasno je i kako će izgledati procedura pri arbitriranju.

Zakon o *Socijalno-ekonomskom savetu* bio je predviđen dogovorom između Vlade Zorana Đinđića i sindikata⁷, ali su brojne opstrukcije i na jednoj, i na drugoj strani, obesmislile i sam Savet, koji nikada nije profunkcionisao na željeni način. Zakon nije doneo nikakva nova rešenja u odnosu na sporazume o Socijalno-ekonomskom savetu. Pored Socijalno-ekonomskog saveta na nacionalnom nivou (čiji je broj članova povećan na 18 i čini ga po šest predstavnika Vlade, sindikata i poslodavaca), data je mogućnost njihovog osnivanja i na nivou Pokrajine i lokalnih samouprava. Predviđeno je finansiranje iz budžeta Republike (odnosno Pokrajine ili opštine), naveden je delokrug rada i sl. Zakon je, u suštini, više nalik deklaraciji, nego što precizno uređuje odnose između učesnika socijalnog dijaloga. Tako je članom 10. Zakona predviđeno da Savet dostavlja mišljenje o određenom pitanju resornom ministarstvu, koje u roku od 30 dana obaveštava Savet o svojim stavovima. Ukoliko ministarstvo ne prihvati mišljenje, Savet može da ga dostavi Vladi. Prema Zakonu, dakle, Vlada uopšte ne mora ni da pročita mišljenje, a kamoli da na njega odgovori. Ne predviđa se nikakav postupak npr. usaglašavanja, ne postoji princip obaveznosti, pa ni odgovornosti i eventualnih sankcija. Međutim, postoje sekretarijati, koji profesionalno opslužuju rad svakog saveta, što je odmah iskorišćeno za otvaranje novih radnih mesta. S obzirom na celokupno stanje u društvu i odnose između "socijalnih partnera", malo je nade da će dijalog biti institucionalizovan u kontinuiranom i dužem vremenskom periodu, a doprinos pomenutog Zakona će biti neznatan i zanemarljiv.

Budući da je aktuelna Vlada izvršila i reorganizaciju ministarstava, socijalna politika je priključena Ministarstvu za rad i zapošljavanje, ali je cela ova oblast u suštini ostala izvan interesovanja i šire javnosti, i same Vlade. Mada je G-17 plus uspeo da u okviru vlade socijalno pitanje postavi kao prioritetno, dometi vlade na tom planu su objektivno limitirani. Relativno često pojavljivanje u javnosti ministra za rad i socijalna pitanja, Slobodana Lalovića, pre se može pripisati političkom marketingu, nego velikim konkretnim rezultatima. Naime, jedina dva važna zakona iz njegove oblasti, već spomenuti Zakon o radu i Porodični zakon, čekali su neprimereno dugo da dođu na dnevni red Skupštine. Većina zakonskih predloga nije ni blizu ulaska u skupštinsku proceduru, pa će zaposleni, kao i korisnici raznih vidova socijalne pomoći i dalje čekati na izmene postojećih, ili usvajanje novih zakona.

⁷ Sporazum o osnivanju, delokrugu i načinu rada Socijalno-ekonomskog saveta Republike Srbije potpisan je 01. 08. 2001. godine; osam meseci kasnije, 15. 4. 2002. donet je Sporazum o unapređenju rada Socijalno-ekonomskog saveta. Dogovorom je bilo predviđeno da se izradi i zakonski okvir, odnosno da predstavnici sindikata, poslodavaca i Vlade dođu do zajedničkog predloga Zakona o Socijalno-ekonomskom savetu.

Porodični zakon je od nesumnjive važnosti zbog novina koje je predvideo prvenstveno u pogledu zaštite dece, sankcionisanja nasilja u porodici, uređenja bračnih odnosa itd. Donete su i izmene Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana⁸, a najavljene su izmene Zakona o finansijskoj podršci porodici sa decom, Zakon o zapošljavanju i Nacionalna strategija za lica sa invaliditetom, Zakon o štrajku, Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu itd.

Prethodna vlada je obavila težak posao, koji je imao i vidljive rezultate. Novoj vladi je ostavljena solidna podloga za budući rad: doneti su neki važni zakoni⁹, pribavljena inicijalna sredstva za mnogobrojne programe i značajno smanjena dugovanja prema korisnicima socijalnih fondova. Aktuelno ministarstvo je nasledilo i realizaciju 12 projekata koji imaju za cilj reformu tržišta rada i razvoj inspekcijских službi, unapređenje socijalne politike i javne uprave, obezbeđivanje podrške programima za nezaposlene i viškove zaposlenih, invalide i izbeglice u socijalnim ustanovama itd. Uložen je napor da se obezbedi funkcionisanje Socijalno-ekonomskog saveta i anuliraju loše posledice iz odnosa prethodnog ministra sa vodećim sindikatima¹⁰, ali je celokupni učinak daleko od zadovoljavajućeg.

Sindikati u sopstvenoj zamci

Na samom početku svog mandata Vlada je najavila sklapanje "socijalnog pakta o nenapadanju", odnosno potpisivanje dogovora o socijalnom miru sa predstavnicima sindikata i poslodavaca. Na ponudu ministra Lalovića o trogodišnjem socijalnom miru, predstavnici dva najveća sindikata reagovali su sasvim različito. UGS "Nezavisnost" je smatrao da, u slučaju usaglašavanja stavova oko nacionalne strategije ekonomskog i socijalnog razvoja, socijalni pakt treba potpisati na rok od pet godina, dok je Samostalni sindikat ustanovio da je svaki dogovor o odustajanju od štrajkova i protesta nemoguć i neprimeren situaciji. Vlada je već 31. marta 2004. godine organizovala sastanak sa predstavnicima sva tri najveća sindikata (UGS, SSS i ASNS) kome su prisustvovali premijer Vojislav Koštunica, potpredsednik Miroljub Labus, ministar finansija Mlađan Dinkić, tadašnji ministar privrede Dragan Maršićanin

⁸ Sl. glasnik RS br. 84/04

⁹ Zakon o radu (Sl. glasnik RS br. 70/01), Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom (Sl. glasnik RS br. 16/02), Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (Sl. glasnik RS br. 34/03), Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (Sl. glasnik RS br. 71/03).

¹⁰ Prethodni ministar za rad Dragan Milovanović došao je na tu funkciju sa mesta predsednika Asocijacije slobodnih i nezavisnih sindikata, što je tokom čitavog njegovog mandata bilo osnov za sumnju i optužbe o favorizovanju ASNS u odnosu na druge sindikate.

i ministar za rad Slobodan Lalović. Tada je dogovoreno da se hitno institucionalno uredi Socijalno-ekonomski savet kako bi obnovio svoj rad. Vlada je u svom saopštenju naglasila "važnost zajedničkog rada na izradi socijalnog ugovora, kako bi se obezbedio socijalni mir neophodan za nastavak korenitog preuređenja države i značajnijeg pokretanja privrede"¹¹. Sindikati su, međutim, bili daleko uzdržaniji, najavljujući pomno analiziranje rada Vlade, ne isključujući štrajkove. Međutim, višegodišnji nerešeni problemi između sindikata, zatim njih međusobno, loš i neproduktivan odnos sa poslodavcima, neprincipijelno dogovaranje i trgovanje sa političkim strankama, izbili su na površinu pre no što se Vlada nadala. Već 14. aprila, predsednik UGS "Nezavisnost" Branislav Čanak optužio je Vladu da ne želi da potpiše socijalni pakt i da je to još jedno u nizu praznih predizbornih obećanja, da se ponižava i ideja socijalnog dijaloga i njeni učesnici, te da Vlada ponovo uvodi kriterijum "podobnih" sindikata jer forsira Samostalni sindikat prilikom imenovanja Upravnih odbora¹². Mada je UGS "Nezavisnost" imao ogromne 'zasluge' u obaranju prethodne Vlade, naročito svojom podrškom DSS, Branislav Čanak je bio veoma eksplicitan povodom svog novog stava, ističući da je "imao problema izvan zemlje zbog podrške ove Vlade, jer je svima u Evropi bilo nelogično da podržavaju desnu opciju. Previše smo dali ovoj Vladi za ono što nam je vratila"¹³.

Suočena sa velikim očekivanjima i pretećim nezadovoljstvom sindikata, Vlada je pokušala da "kupi" dodatno vreme nekim konkretnim potezom. Pokrenut je proces utvrđivanja reprezentativnosti sindikata i udruženja poslodavaca, kao preduslov za početak rada Socijalno-ekonomskog saveta. Smatralo se, naime, da će se do rezultata doći bez većih problema i sukoba, budući da su tri najveća sindikata odavno profilisana. Usledilo je i obećanje da će se doneti nov Zakon o radu, a i privatizacija je zaustavljena, pa su se strasti prividno smirile bar za neko vreme. Događaji se ipak, nisu razvijali u željenom pravcu. Zakon o radu je doveo Vladu na ivicu opstanka, privatizacija je nastavljena uz velike afere. Vlada je ipak bila primorana da odustane od revizije, ali je činjenica da se sa njom toliko pretilo dovelo do višemesečnog moratorijuma. Ni Socijalno-ekonomski savet još uvek nije profunkcionisao. Utvrđivanje reprezentativnosti pokazalo je svu nemoć i ostrašćenost sindikata, politički uticaj i zloupotrebe i naravno, neiskrenost svih učesnika javnog života. Sve to ukazuje na suštinski problem Srbije – nedostatak volje da se reforme sprovedu.

Za utvrđivanje reprezentativnosti sindikata ministar Lalović je odredio cenzus od 181.357 članova¹⁴, pozivajući se na odredbe važećeg Zakona o radu.

¹¹ *Danas*, 1. 4. 2004.

¹² *Glas*, 15. 4. 2004.

¹³ Isto.

¹⁴ Cenzus za utvrđivanje reprezentativnosti sindikata na nacionalnom nivou predstavlja deset odsto od ukupnog broja zaposlenih. Prema podacima Ministarstva za

Sam cenzus, metodologija, sastav i način rada Centralne komisije osnovane da obavi taj posao, bili su kritikovani od strane UGS "Nezavisnost" i ASNS, ali i poslodavaca. Zbog toga je prvobitni rok za okončanje postupka (1. maj) produžen do 1. juna 2004. godine. Međutim, postupak nije doveden do kraja ni početkom 2005. godine. Samostalni sindikat je od početka zauzeo nadmen i potcenjivački stav tvrdeći da ima preko 600.000 članova, te da druga dva sindikata i Unija poslodavaca imaju problem u dokazivanju reprezentativnosti. UGS "Nezavisnost" i ASNS su članstvo Samostalnog sindikata ocenili nerealnim, mada reprezentativnost nisu doveli u pitanje; potom su SSS i UGS osporili reprezentativnost ASNS, a Unija poslodavaca protestovala zbog same mogućnosti da bi Udruženje industrijalaca Srbije¹⁵ moglo da bude druga reprezentativna asocijacija poslodavaca. Sve u svemu, nakon dosta uvreda i povremenih napuštanja Centralne komisije, do 1. juna je nesporno utvrđena jedino reprezentativnost Samostalnog sindikata, i to na osnovu 455.260 pristupnica. Kasnije su svoju reprezentativnost dokazali još i UGS "Nezavisnost" i Unija poslodavaca. Još uvek je nerešen status ASNS, kome druga dva sindikata osporavaju određen broj pristupnica. Ako se i ovaj problem reši u dogledno vreme, Socijalno-ekonomski savet bi mogao da počne sa radom, ukoliko su u međuvremenu obezbeđeni finansijski uslovi. Vlada je već odredila svojih šest predstavnika u Savetu – pored ministra za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, tu će biti i ministri finansija, privrede, kapitalnih investicija, prosvete i sporta, te ministar zdravlja. I sindikati su ovakav sastav ocenili kao "zadovoljavajući i reprezentativan"¹⁶, što ukazuje na očiglednu saglasnost bar u pogledu očekivanih problema i sučeljavanja u 2005. Biće to dalji rast nezaposlenosti, restrukturiranje javnih preduzeća i velikih sistema, kao i ograničavanje zarada budžetskih korisnika.

Dosadašnje iskustvo je pokazalo da unutarsindikalna struktura nije čvrsta, da sindikalne centrale nisu u stanju da kontrolišu svoje ogranke, ali i da je članstvo nespremno i nedovoljno obrazovano za tranzicijske izazove. Više nego ranije, sindikati su suočeni i sa nedostatkom novca, a još uvek je prisutan i problem podele sindikalne imovine nasleđene iz socijalističkog perioda, koju i dalje koristi jedino Samostalni sindikat. Mada je i ova vlast najavljivala početak razgovora na tu temu, do toga nije došlo. Vlada zna da će pokretanje tog postupka izazvati pravi "rat" među sindikatima, pa se rešavanje tog problema uporno odlaže. Istovremeno se od javnosti sklanja još jedno važno pitanje – sudbina i podela imovine koju je Socijalistička partija Srbije preuzela početkom prošle decenije, a koja se procenjuje na nekoliko milijardi dolara.

rad, u Srbiji je zaposleno 1.813.570 građana. U ovaj broj ne ulaze zaposleni sa područja Kosova.

¹⁵ Udruženje industrijalaca Srbije se smatra moćnom ekonomsko-političkom organizacijom, čiji su članovi najuspešniji preduzetnici i vlasnici kompanija, a osnovano je krajem 2000. godine. Predsednik Udruženja je Bogoljub Karić.

¹⁶ *Danas*, 28. 1. 2005.

Nespripremanost zaposlenih da podnesu teret tranzicije i nerealna očekivanja, stalne kalkulacije i politički kompromisi njihovih predstavnika, odrazili su se na rejting sindikata i poverenje koje uživaju u javnosti. Rezultati istraživanja javnog mnjenja koje je obuhvatilo zaposleno i nezaposleno radno sposobno stanovništvo¹⁷, pokazuju da je među zaposlenima za nekoliko procenata opao broj sindikalno organizovanih (u odnosu na 2002. godinu), i kreće se oko 40 odsto. Manji broj članova beleže UGS "Nezavisnost" i ASNS, dok je SSS uspeo da održi približno isto članstvo. Od zaposlenih koji su sindikalno organizovani, 56 odsto je u Savezu samostalnih sindikata Srbije, 32 odsto u Ujedinjenim granskim sindikatima "Nezavisnost", pet odsto u Asocijaciji slobodnih i nezavisnih sindikata i sedam odsto u ostalim sindikatima. Interesan je podatak da među zaposlenima u tzv. društvenom sektoru 39 odsto nije sindikalno organizovano, dok u privatnom sektoru čak 87 odsto zaposlenih nije član nijednog sindikata.

To rečito govori o postojanju straha od eventualnih sankcija u slučaju sindikalne aktivnosti kod zaposlenih u privatnom sektoru (što, nadalje, svedoči o prilično rigidnom odnosu većine privatnih vlasnika i nezakonitom postupanju koje se toleriše od strane države), a sa druge strane, o realnoj nemoći i nezainteresovanosti velikih sindikata da ove radnike uzmu u zaštitu i sindikalno ih animiraju. Istraživanje je pokazalo i odnos prema privatizaciji: od ukupnog broja ispitanika, 47 odsto shvata da je privatizacija nužnost, 31 odsto smatra da je to "čista pljačka", dok 22 odsto nije znalo ništa da kaže o karakteru privatizacije u Srbiji. Iako nedovoljna, ipak je neočekivano visoka svest o povezanosti privatizacije i efikasnije privrede i to kod 43 odsto anketiranih; 30 odsto smatra da privatizacija vodi masovnom gubitku radnih mesta i smanjenju radnih prava, 11 odsto misli da se njome ništa bitno ne menja, a 15 odsto ne zna ništa o efektima privatizacije.

Ponovljeno istraživanje u okviru istog projekta i na istom uzorku¹⁸, potvrdilo je odnos prema privatizaciji i preovlađujući strah od gubitka radnog mesta; sociolog Srećko Mihailović skrenuo je pažnju na činjenicu da su očiti tranzicioni gubitnici zaposleni sa najnižim prihodima i najnižim obrazovanjem, ali i da su upravo oni najmanje spremni na saradnju. Primera radi, samo četvrtina ispitanih bi pristala da radi više za istu platu, trećina bi pristala na prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju, a među njima je najmanje onih kojima je to najpotrebnije. Budući da šestina zaposlenih ispitanika ima primanja manja od 4.500 dinara po članu porodice, polovina ne prima plate na vreme, a čak 91 odsto nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika ocenjuje svoju situaciju nepodnošljivom, jasno je da su oni najveći protivnici reformi.

¹⁷ Istraživanje je deo projekta "Sindikalni barometar", a obavili su ga UGS "Nezavisnost", Centar za obrazovanje i istraživanje "Nezavisnost" i italijanska sindikalna centrala *Progetto Sviluppo*. Istraživanje je objavljeno na uzorku od 1222 lica u 50 opština Srbije. *Politika*, 9. 1. 2004.

¹⁸ "Sindikalni barometar 3", časopis *Reporter*, 15. 9. 2004.

Do istih zaključaka došli su i drugi istraživači i analitičari, a primećeno je i da otpor reformama prati izražena ksenofobija i antiamerikanizam na jednoj, i populistički nacionalizam na drugoj strani. U takvoj situaciji svaka manipulacija je laka, a sklonost ka desničarskim strankama koje zagovaraju egalitarizam, uobičajena. Udvaranje političkih stranaka ovom sloju stanovništva već se pokazalo kao pogubno, u istoj meri kao i pokušaj sindikata da sačuvaju sopstvene pozicije na osnovama koje se u tranziciji neumitno urušavaju. Nemogućnost dogovora između svih važnih aktera u društvu oko ciljeva i procesa koji se ne smeju dovoditi u pitanje, nedostatak odgovornosti i spremnosti da se plati cena tranzicije, pogoduju jačanju konzervativnih i populističkih stranaka.

Međutim, suprotno očekivanju, najveći otpor reformama se krije među pripadnicima elite, koji se grčevito bore da sačuvaju ostvarene pozicije. Njihov strah od promena je daleko veći i složeniji. Pogrešan je i zaključak da društvena svojina i kolektivno upravljanje socijalističkog tipa odgovara samo pripadnicima najnižih socijalnih slojeva. Naprotiv, "elita" je od takvog sistema imala i ima najviše koristi (materijalne i statusne prirode), skrivajući sopstvenu nesposobnost i korumpiranost.

Reforme Vlade

Ozbiljnije analize radničkih štrajkova i povremene obustave rada u prethodnoj godini, pokazuju da u najvećem broju slučajeva nema značajnog protivljenja nekom sistemskom potezu poslodavca ili države, već se uglavnom protestovalo zbog loše finansijske situacije i neispunjenih obaveza. Radnici na stotine propalih društvenih preduzeća tražili su svoje zarade, koje nisu isplaćene više meseci, pa i više godina. Oni najčešće prozivaju svoje rukovodstvo zbog nesposobnosti, ali još češće zbog korumpiranosti ili pljačke na štetu radnika i preduzeća. Štrajkovi su neretko spontani i samoorganizovani i na njima se gotovo nikad ne pojavljuju istaknuti sindikalni lideri. U taj obrazac se uklapaju i protesti poljoprivrednika, koji su proteklog leta u više navrata zadali velike probleme Vladi zbog blokade saobraćajnica (ratari u Vojvodini, proizvođači malina u Centralnoj Srbiji).

Daleko brojniji bili su štrajkovi zaposlenih među budžetskim korisnicima i u preduzećima, koja su na bilo koji način zavisna od države. Već uobičajeni štrajkovi i obustave rada zaposlenih u zdravstvu, prosveti i pravosuđu odavno se odvijaju po sistemu spojenih sudova; štrajkovali su i zaposleni u JAT, ŽTP, EPS, ali i radnici Rudarsko topioničarskog basena Bor i pojedinih delova "Zastave". Svima je zajednička visoka zavisnost od budžeta ili državnih subvencija, ali i sistemski reformi koje se mogu odlagati, ali se ne mogu trajno izbeći. Iako su i njihovi zahtevi finansijske prirode, ispod površine se jasno vidi otpor bilo kakvim promenama, uvođenju svetskih standarda, tržišnoj kompeticiji i gubitku pozicija. Zbog velikog društvenog značaja ili velikog

profita, ovi štrajkovi izazivaju ogromnu pažnju medija i javnosti, ali i političara i sindikalnih lidera. Iza paravana o "nacionalnom interesu" i "zaštiti radnika i imovine" odvija se borba za uticaj i moć, u kojoj se prava zaposlenih (a kamoli stanovništva i države) najčešće i ne pominju.

U posebnu kategoriju mogli bi se svrstati štrajkovi zbog sporne privatizacije. I ovde je upadljivo angažovanje Vlade ili pojedinih ministarstava i najvećih sindikata kad se radi o firmama velike vrednosti i sa više značajnih kupaca, u odnosu na iste situacije kod preduzeća sa malom imovinom. Bez obzira na utemeljenost logike koja nalaže reagovanje radi zaštite većih vrednosti, sporni slučajevi privatizacije u Srbiji češće upućuju na kriminal velikih razmera, nego na propuste u proceduri ili manjkavost postupka. Slučajevi poput "Jugoremedije" iz Zrenjanina, Veterinarskog zavoda iz Zemuna, "Keramike" iz Kanjiže... mesecima ne silaze sa novinskih stranica i neshvatljivo dugo nemaju konačan epilog.

Javnost se svakodnevno suočava sa nizom kontradiktornih i skandaloznih informacija, sudovi donose i obaraju presude, radnici su u sukobu jedni sa drugima ili sa privatnim obezbeđenjima, dokumentacija obiluje falsifikatima, a zavađene strane se teško međusobno optužuju. Različiti sindikati su takođe na suprotnim stranama kao i političari, a neretko i članovi Vlade, koja je nesumnjivo odgovorna makar zato što nikada nije smenila nijednog ministra koji se pokazao nesposobnim da reši problem. U takvoj situaciji poruka koju su građani Srbije primili jasno je iskazana kroz pad poverenja i razočaranost u vladajuću koaliciju.

Uporno ponavljanje vodećih ljudi te koalicije da Srbija ima poštenu i odgovornu Vladu bez afera, odavno je devalvirano i kod onih koji su najmanje upućeni. Podsećanja radi, ključni argumenti kojima su vladajuće stranke iznudile raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora u decembru 2003. odnosili su se prevashodno na korumpiranost prilikom privatizacije i navodne afere koje je prethodna Vlada prikivala. Sagleđavajući jednogodišnji rad sadašnje Vlade, dolazi se do zaključka da nijedan slučaj korupcije nije dokazan, niti su navodne afere razotkrivene, a više ih niko i ne pominje. Ozbiljne optužbe u vezi "šećerne afere", bombasto najavljivanje istrage od strane pravosudnih organa i policije (kao da je njihov rad uslovljen političkom dozvolom ili zahtevom?), demonizovanje glavnog osumnjičenog Miodraga Kostića (a zapravo, Demokratske stranke i Zorana Đinđića) itd., završilo se sa više krivičnih prijava protiv sitnih švercera zbog prodaje šećera "na crno" i utaje poreza.

Pojedini mediji koji su "ozbiljno shvatili" nameru nove vlasti da se obračuna sa krupnim kriminalom, nedeljama su otkrivali informacije o kanalima šverca (Kosovo, Crna Gora, Republika Srpska), ali su glavni organizatori ostali anonimni a priča je okončana iznenadno, kao što se i pojavila. Nikakav epilog nije dobila ni tzv."strujna afera", za čije je razjašnjavanje Skupština Srbije oformila Anketni odbor kojim je predsedavao Aleksandar Vučić, generalni sekretar Srpske radikalne stranke. Iako je Vučić

najavio preko 50 svedoka, u toku mesec dana pred Anketnim odborom se pojavilo i dalo izjave njih oko 20 (uključujući ministre bivše vlade i direktore, kao i Vuk Hamović i Vojin Lazarević iz britanske firme EFT). Utisak je da se od eventualnog postojanja štetnog ugovora stiglo do mnogo krupnijih malverzacija i ličnosti koje su u različitim vezama sa Miloševićevim režimom i strankama aktuelne vlasti (i opozicije, takođe), pa je i na ovaj slučaj stavljena tačka.

Bivša ministarka saobraćaja i telekomunikacija Marija Rašeta Vukosavljević bila je glavni akter u čak dve afere: u jednoj se radilo o sukobu interesa, za koji se ubrzo ispostavilo da ne postoji; u drugoj je osumnjičena (sa još nekoliko lica) za štetu nanetu Aerodromu "Beograd" prilikom rekonstrukcije VIP-salona i tendera za projektovanje "Terminala 2". Državna televizija i pojedini mediji su puna dva meseca eksploatisali ovu temu, ali istraga nije dala rezultat, a "krađu 800.000 eura"¹⁹ takođe više niko ne pominje. U skladu sa predizbornim obećanjima o reviziji privatizacije i korupciji u prethodnoj vladi, javnosti je plasirana još jedna velika "afera"-o kriminalnom delovanju Zorana Janjuševića i Nemanje Kolesara. Veliki medijski publicitet i istraga usmereni su ka privatizaciji smederevskog "Sartida", a ozbiljnost tvrdnji su potkrepili Savet za borbu protiv korupcije i Branko Pavlović, direktor Agencije za privatizaciju. Poput ostalih slučajeva, i ovde su (ne)očekivano začutili i istražni organi i Savet, a Branko Pavlović je u julu smenjen sa mesta direktora Agencije, na insistiranje Dinkića i Labusa. Predsednik Samostalnog sindikata Milenko Smiljanić izjavio je povodom tog slučaja: "Učestvovao sam u pregovorima oko prodaje 'Sartida' i mogu reći da je tamo sve u redu, radnici rade, primaju plate, pokrenuta je proizvodnja. Sadašnja vlast izgleda da nije mogla drugačije da nađe neku aferu Nemanji Kolesaru, pa su se odlučili da kopaju po ovom slučaju"²⁰.

Ni ostale sporne privatizacije koje su pominjane nisu dokazane, kao ni optužbe na račun pojedinaca prethodne administracije. Međutim, kontinuirano plasiranje afere bez konkretnih rezultata, optužujućih ili oslobađajućih, podiglo je postojeće tenzije u društvu i produbilo podele u javnosti. Jedni su aktivnost Vlade ocenili kao revanšizam prema sledbenicima ubijenog premijera, a drugi su tzv. "demokratske snage" izjednačili, a njihove međusobne sukobe okarakterisali kao svađu oko podele onoga što je opljačkano. Imajući u vidu celokupni istorijat odnosa među nekadašnjim opozicionim strankama, sukobe i razlaz u okviru DOS-a, a naročito trenutni angažman i aktuelne stavove prema ključnim demokratskim izazovima (odnos prema ratnim zločinima i Haškom tribunalu, suđenjima pred Specijalnim sudom, Kosovu i Crnoj Gori, nacionalnim manjinama, decentralizaciji države i građanskim slobodama i pravima, itd.), teško je ne primetiti zajedničku idejnu matricu vodeće stranke u

¹⁹ Kurir, 6. 10. 2004; Večernje novosti, 24. 11. 2004.

²⁰ Balkan, 4. 6. 2004.

Vladi - DSS, sa strankama i institucijama (poput SPC i SANU) koje su podržavale Miloševićevu politiku.

Zorana Đinđić je uklonjen kada je najavio obračun sa organizovanim kriminalom, a njegova vlada je povukla neke poteze i započela procese koji su nagoveštavali orijentaciju ka uspostavljenju pravnog okvira. Sadašnja Vlada je takve procese smišljeno zaustavila i time društvo vratila u period iz koga je jedva iskoračilo. Stvaranjem afera tamo gde ih nije bilo, i prikrivanjem stvarnog kriminala, Vlada je građanima Srbije oduzela i tu malu nadu da će pravna država profunkcionisati, a najveći kriminal i zločini biti kažnjeni.

Istovremeno je zaustavila bar dve afere koje se vezuju za aktuelnog ministra finansija Mlađana Dinkića (ranije guvernera NBS) i potpredsednika Vlade Miroljuba Labusa, u vezi sa osnivanjem i poslovanjem Nacionalne štedionice, i Izveštajem Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala o finansijskom poslovanju G-17plus. Ranije otvoren sukob između Mlađana Dinkića i Bogoljuba Karića oko plaćanja ekstraprofita i strukture kapitala u kompaniji "Mobtel", takođe je stavljen *ad acta*: Dinkić je naplatio ekstraprofit čim je postao ministar finansija, ali je udeo države u "Mobtelu" do danas ostao nepoznat. Pored već pomenutih nedoumica u vezi privatizacije "Jugoremedije" i Veterinarskog zavoda (i nejasne uloge pojedinih političara, policije i pravosudnih organa), dva skandala su dobila primat u odnosu na sve sumnjive privatizacije, i u oba je učešće Vlade van svake sumnje. Prvi slučaj se odnosi na preuzimanje akcija najvećeg trgovinskog lanca u Srbiji, *C-marketa*. Polovinom avgusta, slovenački "Merkator" uputio je zahtev Komisiji za hartije od vrednosti za odobravanje ponude za otkup akcija *C-marketa*. Komisija je dala saglasnost nakon isticanja javne ponude "Merkatora" za preuzimanje 33 odsto akcija po ceni od 18.000 dinara po akciji i uz prateći socijalni program. Tada je u gradovima Srbije pokrenuta histerična kampanja kojom se od malih akcionara zahtevalo da ne prodaju svoje akcije, jer će ugroziti nacionalni interes.

G-17 plus je, kao zastupnik "patriotske ekonomije", uspeo da animira neuke manjinske akcionare i ostale zaposlene u *C-marketu*. Poslovodstvo je za odbranu sopstvenog interesa ishodovalo političko-privrednu podršku u vidu inicijative o formiranju Konzorcijuma domaćih preduzeća, koji je trebalo da istupi sa kontra-ponudom i obezbedi ostanak najvećeg trgovinskog lanca u rukama domaćih privrednika. Iako je premijer Koštunica rekao da se Vlada Srbije neće mešati u prodaju *C-marketa*, ministri su se danima utrkiivali u obrazlaganju različitih aspekata zbog kojih se ponuda "Merkatora" ne sme prihvatiti, perfidno oktroišući pravo manjinskih akcionara da slobodno raspoložu svojim akcijama. Poslovodstvo kompanije je otišlo korak dalje – obezbedilo je prikupljanje potpisa podrške zaposlenih i stanovništva, dok je u isto vreme više akcionara tvrdilo da se na njih vrši pritisak i da su izloženi ozbiljnim pretnjama ukoliko se odluče za prodaju svojih akcija. Situacija je kulminirala otvorenim sukobom između onih koji su se borili za svoje pravo da raspoložu akcijama i onih koji su to osporavali. Zbog toga je i policija bila prinuđena da interveniše. Spasonosno rešenje je ponudila Agencija za

privatizaciju, koja je čitav proces obustavila iz tehničkih razloga. Konstatovano je da svi manjinski akcionari nisu upisani u Centralni registar hartija od vrednosti, pa je i prodaja akcija stopirana na neodređeno vreme.

Još očiglednija manipulacija i povrede zakona učinjeni su u slučaju famozne prodaje akcija vodećeg proizvođača vode i sokova, kompanije "Knjaz Miloš" iz Arandjelovca. Višemesečna agonija malih akcionara ovog preduzeća služice kao primer nekontrolisanog sukoba različitih interesa, tokom kojeg je država u više navrata prekršila sopstvene zakone, povredila propisanu proceduru, izvrkla ruglu sopstvene institucije i jasno stavila do znanja potencijalnim stranim investitorima da tržište Srbije niti je uređeno, niti postoji ozbiljna namera da se uredi. Zbog više skandala koji su pratili preuzimanje akcija "Knjaza Miloša", Skupština Srbije je oformila Anketni odbor na čelu sa Miodragom Vučelićem, visokim funkcionerom SPS, što je u javnosti protumačeno kao evidentna namera arhiviranja slučaja i marketinške prezentacije legalizma, ali bez odgovora i odgovornosti. Iako je Anketni odbor završio svoj rad, javnosti još nisu poznati detalji sačinjenog izveštaja. Na drugoj strani, pojedini učesnici najavljuju nove istrage, a moguće je i da slučaj završi pred međunarodnom arbitražom. Zbog razmera ove afere i ličnosti koje su u njoj učestvovali, najmanje nekoliko vladinih službenika je moralo da bude razrešeno dužnosti, a verovatno bi neki trebalo i da krivično odgovaraju.

Mediji i nevladine organizacije su tokom godine zabeležili niz slučajeva korupcije na carinarnicama širom Srbije, malverzacija u urbanizmu, sumnjivih tendera i javnih nabavki, korupcije u državnim institucijama. Vlada je, međutim, ignorisala i takve informacije, kao i javnost. Argumenti da ova vlada nema afere i skandale je neutemljena i ukazuje na jedan drugi problem. Naime, mediji koji su učestvovali u kreiranju afera i skandala kada je bila u pitanju prethodna vlada, što je konačno i dovelo do prevremenih izbora, su instrument pojedinih interesnih grupa.

VI

Vojvodina: Autonomisti u defanzivi

Nakon što je sredinom septembra Nenad Čanak, predsednik Skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine, raspisao lokalne i pokrajinske izbore, i formalno je okončan rad vojvođanskog parlamenta. Konstituisan u oktobru 2000. godine, vojvođanski parlament je, takođe, doneo niz značajnih odluka. Tako se tokom prethodnog skupštinskog saziva broj službenih jezika u Vojvodini uvećao sa pet na šest, jer je pored srpskog, slovačkog, mađarskog, rusinskog i rumunskog u službenu upotrebu uveden i hrvatski jezik. Osnivanjem novinsko-izdavačkih preduzeća *Hrvatska riječ* i *Them*,¹ Skupština Vojvodine je pomak učinila i na planu manjinskih prava. Odlukom parlamenta ustanovljena je institucija pokrajinskog ombudsmana, reč je o prvom narodnom advokatu u Srbiji, čime je inoviran sistem zaštite ljudskih prava. Rezolucijom o nepriznavanju kolektivne krivice, odnosno Deklaracijom o povratku svih građana koji su napustili Vojvodinu između 1990. i 2000. godine Skupština pokrajine je nastojala da, koliko je to moguće, ispravi greške iz prošlosti. Polazeći od toga da je autonomija Vojvodine strateški najvažniji zadatak i cilj, prethodni je parlamentarni saziv nastojao da se, stvaranjem odgovarajućih institucionalnih pretpostavki,² izbori i za što veći stepen autonomije. Iako omnibus-zakonom Vojvodina nije dobila onakav stepen autonomije kakav su, ne samo obećavale, nego i zahtevale vojvođanske stranke, njime je na Vojvodinu prenet niz nadležnosti koje su joj bile oduzete za vreme Miloševićevog režima. Zahvaljujući omnibus-zakonu, budžet Vojvodine je uvećan, ali su veći deo tog budžeta činila transferna sredstva Republike, a tek manji deo izvorni prihodi. Još jedna činjenica zaslužuje da bude pomenuta. Naime, tokom prethodnog parlamentarnog saziva Vojvodina je primljena u Skupštinu evropskih regija, najveću regionalnu asocijaciju u Evropi.

---

¹ Kasnije su odlukom vojvođanskog parlamenta osnivačka prava nad ovim, kao i drugim manjinskim medijima, preneti na nacionalne savete nacionalnih manjina.

² Skupština Vojvodine formirala je Garancijski i Fond za razvoj, Pokrajinske robne rezerve, pokrajinske zavode za kulturu, za zaštitu prirode, za sport, zatim Pedagoški zavod Vojvodine, Pokrajinski socijalno-ekonomski savet, Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova. Skupština Vojvodine je osnovala i javna preduzeća, poput "Vode Vojvodine" ili "Vojvodinašume", itd.

Stranačke razmirice

Neke odluke pokrajinskog parlamenta, posebno one koje su imale veliki simbolički značaj, nailazile su na kontroverzne reakcije, jedni su ih prihvatili, drugi osporavali. Tako su pravi odijum nacionalista izazvale odluke pokrajinske Skupštine da Vojvodina dobije svoja znamenja, svoj grb i zastavu.³ Prestavnici Srpske radikalne stranke (SRS), Socijalističke partije Srbije (SPS), Demokratske stranke Srbije (DSS) u više su navrata isticali da Vojvodina ne treba i ne može da ima nikakva posebna obeležja kojima bi se negirala obeležja države Srbije.⁴ Velibor Radusinović, šef poslaničke grupe DSS u Skupštini Vojvodine, ocenio je da su "grb, himna i zastava elementi kvazidržavnosti", odnosno "podrška projektu onih koji Vojvodinu teže da predstave kao državu u državi"⁵, dok je Vladimir Jelić, član Glavnog odbora Srpskog pokreta obnove (SPO), jednu konferenciju za novinare iskoristio i da bi objasnio zašto se u izbornoj godini insistira na vojvođanskim simbolima. Po njegovim rečima, insistiranje na simbolima odslikava nameru lidera Lige socijaldemokrata Vojvodine (LSV) i predsednika Skupštine APV Nenada Čanka da, dok još drži vlast u Pokrajini, na brzinu usvoji sve ono što bi u budućnosti moglo da vodi ka destabilizaciji Vojvodine.⁶ Jelić je još istakao da jedina prava odluka Skupštine nije ona o znamenjima, nego o njenom raspuštanju i raspisivanju vanrednih pokrajinskih izbora, zato što postojeći sastav parlamenta nikoga ne predstavlja.⁷

Tokom godine u više navrata moglo se se čuti ocene da je postojeći saziv parlamenta u raskoraku sa političkom voljom građana u Vojvodini, čak se u jednom trenutku i spekuliralo sa time da bi srbijanska Vlada, izabrana uz pomoć Miloševićevih socijalista, mogla raspisati nove izbore.⁸ Vanredni izbori

³ Grb Vojvodine je usvojen 2002. a zastava 2004. godine. Predlog da "Oda radosti" bude proglašena za vojvođansku himnu nije usvojen. Tom predlogu se usprotivila i Demokratska stranka sa obrazloženjem da, s obzirom na svoju državotvornu politiku, ne može glasati da Vojvodina dobije himnu, jer je reč o obeležju državnosti. *Danas*, 28-29. 2. 2004.

⁴ "Igranje državnim simbolima na ovim balkanskim prostorima uopšte nije naivno", upozorio je i Milan Bjelogrić, predsednik Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić" u Zrenjaninu. "Tamo gde su se vijorile zastave raznih boja – vijorili su se i ratovi, tamo gde je falilo grbova – bilo je viška grobova". *Građanski list*, 20. 7. 2004. Bjelogrić je, inače, učestvovao u performansu u kome je Vojin Kerleta, predsednik udruženja "Petrovgradska ćirilica" prelepio grb Vojvodine koji se nalazio na tabli zgrade Skupštine opštine Zrenjanin, u znak protesta "što je lokalna vlast istakla protivzakonito znamenje".

⁵ *Građanski list*, 31. 1. 2004. Dejan Mikavica, Radusinovićev stranački kolega, izjavio je da je Vojvodina administrativna samouprava, a ne fudbalski klub koji ima svoju zastavu i grb. *Dnevnik*, 1. 3. 2004.

⁶ *Dnevnik*, 27. 2. 2004.

⁷ *Dnevnik*, 27. 2. 2004. Sličnog su mišljenja bili i radikali koji su, tokom marta, prikupljali potpise podrške za raspisivanje vanrednih izbora.

⁸ U intervjuu listu na mađarskom jeziku "Mađar so", predsednik vojvođanske skupštine N. Čanak je izjavio da ne bi bio iznenađen ukoliko bi Beograd doista raspustio

nisu raspisani, ali Jelićeva izjava, pomenute ocene, kao i svojevremeno radikalsko prikupljanje potpisa za raspisivanje pokrajinskih izbora, jasno govore o želji opozicionih političkih aktera u Vojvodini da se što pre domognu pozicija sa kojih bi odlučivali o zbivanjima u njoj. To se, pre svega, odnosi na SRS koja, kao ni SPO, nije participirala u radu vojvođanske Skupštine, jer na oktobarskim izborima 2000. godine nije osvojila nijedan mandat a sada je, s obzirom na svoj sve veći uticaj, poževela da politički kapitalizuje promene u raspoloženju biračkog tela.

Suočene, s jedne strane, sa snažnim uzletom radikala i, s druge, autonomiji ne naklonjenom vladom u Beogradu, vojvođanske autonomaške stranke zakazale su, krajem februara, samo dan nakon što je pokrajinska Skupština usvojila odluku o vojvođanskoj zastavi, Svevojvođansku konvenciju.⁹ Pozivi da učestvuju na Konvenciji upućeni su skoro svim autonomaškim strankama, nevladinim organizacijama i uglednim pojedincima, a za datum njenog održavanja nije slučajno odabran 28. februar. Potsećanja radi, 28. februara 1974. godine usvojen je ustav na osnovu koga je Vojvodina dobila punu autonomiju koja je kasnije, kada je Milošević preuzeo vlast u Srbiji, pretvorena u puku administrativnu ljušturu. U dokumentu koji su, pod nazivom "Subotička inicijativa", aklamacijom usvojili učesnici Konvencije zatražena je pomoć međunarodne zajednice u rešavanju vojvođanskog pitanja, raspisivanje izbora za ustavotvornu skupštinu Republike Srbije, donošenje novog ustava, usvajanje osnovnog zakona AP Vojvodine, kao i novog izbornog zakona kojim bi se propisao izborni cenzus primeren specifičnostima političkog organizovanja u Vojvodini. Sa Konvencije, organizovane uz pojačane mere bezbednosti,¹⁰ upućen je i *Proglas* svim demokratskim snagama u Srbiji da doprinesu savladavanju totalitarne prošlosti i podrže program za ostvarivanje zakonodavne, izvršne i sudske autonomije Pokrajine.

Skup u Subotici, najavljivan kao zbijanje redova i prvi korak ka stvaranju izborne koalicije koja bi reprezentovala autonomašku ideju, izazvao je burne reakcije. Sem Demokratske stranke (DS) i G17 Plus,¹¹ sve ostale političke partije,

vojvođanski parlament i raspisao nove izbore. Ukoliko bi se to desilo "istog momenta ćemo internacionalizovati status Vojvodine".

⁹ Pozivi za subotički skup upućeni su skoro svim regionalnim autonomaškim strankama, nacionalnim savetima, nevladinim organizacijama i pojedincima, kao i predstavnicima diplomatskog kora iz SAD, zemalja EU, susednih država i bivših jugoslovenskih republika. Na skup nisu pozvane Koalicija Vojvodina, Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara i Reformisti Vojvodine, iako su se pojedini članovi ove stranke, kako otcepljenog krila, tako i oni lojalni vrhu partije, pojavili u Subotici. Na skup nisu pozvane ni stranke koje deluju u Vojvodini, ali čija se centrala nalazi u Beogradu, dok je Demokratska stranka vojvođanskih Mađara odbila poziv da učestvuje na skupu.

¹⁰ Policija je pojačala obezbeđenje skupa, jer je bilo dojava da će ga "nezadovoljni građani" prekinuti.

¹¹ Negirajući optužbe da je subotički skup pokazao bilo kakvu težnju za secesijom Vojvodine, Ištvan Ištvanović, poslanik G 17 Plus u republičkom parlamentu, rekao je da

kao i pojedini akademici,¹² kritikovali su zaključke "Subotičke inicijative". Slobodan Žikucin, predsednik Pokrajinskog odbora Srpskog pokreta obnove, ocenio je da je internacionalizacija vojvođanskog pitanja, zapravo, poziv za uspostavljanje protektorata sa namesnikom Nenadom Čankom.¹³ Konstatujući da skup u Subotici ne nosi ništa dobro, Socijalistička partija Srbije je, u svom saopštenju, upozorila na zaprepašujuću "ostraćenost sa kojom autonomaške stranke, tobože u ime građana Pokrajine, nipodaštavaju sve što čini obeležja države Srbije". Po njihovom mišljenju, reč je o secesionističkim težnjama, razbijanju države i pokušaju da se pre donošenja Ustava Srbije stvori željeni ustavni okvir ustrojstva Vojvodine i za njega izdejstvuje inostrana podrška.¹⁴ Zoran Stojanović, čelnik gradskog odbora Nove Srbije (NS), postavio je pitanje zašto stranke nacionalnih manjina podržavaju inicijative LSV, kada im je Republička skupština, ukidanjem cenzusa od pet odsto, omogućila ulazak u parlament.¹⁵ Ističući da su izbori u Srbiji pokazali volju građana, Igor Mirović, šef novosadskih radikala, subotički je skup okarakterisao kao poslednji trzaj političkog mrtvaca.¹⁶ Svoje ocene subotičkog skupa izneli su i predsednici dve mađarske stranke, Andraš Agošton iz Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara (DZVM) i Pal Šandor iz Demokratske stranke vojvođanskih Mađara (DSVM). Prvi je izjavio da su predstavnici mađarske nacionalne zajednice izmanipulisani i da o autonomiji treba da odlučuje srpska politička elita, dok je drugi ocenio da je najavljena internacionalizacija vojvođanskog pitanja bezgledna i nepotrebna.¹⁷

Istog dana kada je u Subotici organizovana Konvencija u Novom Sadu je održan skup "nacionalnodemokratskog" bloka, kako su se njegovi učesnici sami deklarirali. Na tom su skupu novosadske organizacije Demokratske stranke

---

nijedna stranka ili organizacija učesnica skupa nema u svom programu zalaganje za odlazak iz Srbije. One se zalažu za široku autonomiju, a ne za secesiju. *Vesti*, 1. 3. 2004.

¹² U izjavi datoj beogradskom listu *Balkan*, akademik Kosta Čavoški je tvrdio da međunarodna zajednica neće dati podršku subotičkoj inicijativi, te da iza Čanka stoji hrvatska vlada, pošto on već godinama vodi prohrvatsku politiku. Po mišljenju Čedomira Popova, takođe akademika, poziv koji je upućen međunarodnoj zajednici predstavlja potencijalnu opasnost za nezavisnost, meru nacionalnog identiteta i jedinstva srpskog naroda. *Ekspres*, 2. 3. 2004.

¹³ *Danas*, 1. 3. 2004. "Kada su propali na izborima", izjavio je Živkucin, "onda su njih dvojica (Kasa i Čanak, prim.) lansirali vojvođansko pitanje u svojoj sumanutoj, očajničkoj želji da ostanu na vlasti, makar i uz pomoć međunarodne zajednice". *Vesti*, 1. 3. 2004.

¹⁴ *Danas*, 1. 3. 2004.

¹⁵ *Građanski list*, 1. 3. 2004. Stojanović je optužio Nenada Čanka, lidera LSV, da mu je krajnji cilj "secesija Vojvodine", a Demokratsku stranku da "Vojvodinu koristi kao poslednji bastion korupcionaške vlasti". *Dnevnik*, 1. 3. 2004.

¹⁶ *Vesti*, 1. 3. 2004.

¹⁷ *Politika ekspres*, 2. 3. 2004. Ukazujući na raspoloženje birača na decembarskim izborima Pal Šandor je konstatovao da je pokrajinski parlament nelegitiman, jer drastično odudara od političke volje birača.

Srbije, Srpskog pokreta obnove, Nove Srbije, Narodne demokratske stranke i Srpskog narodnog pokreta "Svetozar Miletić" usvojile Deklaraciju kojom su osudile najavu internacionalizacije vojvođanskog pitanja i zatražile vanredne parlamentarne izbore u pokrajini, sa obrazloženjem da su izbori u Srbiji pokazali da je vojvođanska vlast ostala bez uporišta u biračkom telu. Potpisnici Deklaracije obavezali su se da će svoje aktivnosti usmeriti na "ukidanje svih odluka Pokrajinske skupštine kojima se podriva državni integritet Srbije i ugrožava interes srpskog naroda".¹⁸

Na konferenciji za novinare, upriličenoj dan nakon održavanja skupa, članovi "nacionaldemokratskog bloka" su neobično oštro osudili aktualnu vojvođansku vlast zato što, kao politička manjina, po rečima Slobodana Živkucina, pokušava da nametne svoju volju političkoj većini, "a svaki takav pokušaj predstavlja diktaturu, a neretko i fašizam".¹⁹ Ništa manje oštar nije bio ni Đorđe Srbulović, predsednik Izvršnog odbora SNP "Svetozar Miletić", po kome je "Vojvodina, ako izuzmemo Kosovo, jedini bastion autokratije na ovim prostorima".²⁰ Ovakvi napadi nisu ostali bez odgovora onih na čiju su adresu upućeni. Organizatori Konvencije su poricali da je subotički skup bio secesionistički i da se na njemu tražilo otcepljenje Vojvodine. Internacionalizacija vojvođanskog pitanja nije, po rečima Živana Berisavljevića, predsednika Unije socijalista Vojvodine (USV), nikakav zahtev za protektoratom, već poziv Evropskoj uniji da se zamisli nad činjenicom da je na novim izborima dat legitimitet Miloševićevom pohodu na Vojvodinu koji je završio ukidanjem njene autonomije.²¹

Oštre diskvalifikacije pokrajinske vlasti, stalne i kontinuirane optužbe za, navodni, separatizam i nesposobnost,²² negiranje potrebe za autonomnim statusom Vojvodine i prizivanje prevremenih pokrajinskih izbora²³ samo su neki od znakova koji ukazuju na radikalizaciju političkih prilika u Vojvodini. Pomenuta radikalizacija odvijala se na temelju promenjene izborne volje građana i rezultata vanrednih republičkih izbora iz decembra na kojima je nacionalistička SRS u parlament ušla kao pojedinačno najsnažnija partija, dok su vojvođanske regionalne ili stranke nacionalnih manjina ostale, zbog visokog

---

¹⁸ *Dnevnik*, 1. 3. 2004. Osim odluke o ustanovljenoj zastavi i grba, Deklaracijom je osuđen i rad na nacrtu osnovnog zakona APV.

¹⁹ *Dnevnik*, 1. 3. 2004.

²⁰ *Dnevnik*, 1. 3. 2004.

²¹ *Danas*, 6/7. 3. 2004.

²² Branislav Ristivojević, funkcioner DSS, spočitnuo je pokrajinskoj vlasti da nije u stanju da se nosi sa nadležnostima koje su joj prenete Omnibus zakonom.

²³ Tako je u jednom trenutku iz stranke aktuelnog srbijanskog premijera poručeno da postoje tumačenja na osnovu kojih bi i tadašnji predsednik Skupštine Srbije mogao raspustiti pokrajinski parlament i raspisati prevremene izbore. Predsednik republičke skupštine nije postupio u skladu sa "postojećim tumačenjem", jer raspuštanje pokrajinske skupštine ne bi bilo povoljno primljeno od strane međunarodne zajednice. Ali, ovakva "tumačenja" su sasvim sigurno doprinela polarizaciji prilika u pokrajini.

izbornog cenzusa, izvan skupštine.²⁴ Brojem svojih mandata radikali nisu samo uspešno kapitalizovali svoja demagoška retorička umeća, nego i nespремnost društva da se na otresitiji način upusti u reforme, kao i nedostatak političke volje da se Srbija na odlučniji način obračuna sa nasleđem Miloševićevog režima. Umesto toga, Šešeljevi radikali su ojačali, na javnu scenu su se vratili Miloševićevi socijalisti, bez čije se podrške srbijanska Vlada ne bi ni mogla konstituisati. Pored toga, nastojanja da se, nakon ubistva premijera Đinđića, ospori rad predhodne republičke administracije postala su sve prisutnija a političke ambicije Srpske pravoslavne crkve sve očiglednije. Vešto koristeći krizu identiteta većinske nacije i činjenicu da je država neefikasna i nekonsolidovana, Srpska pravoslavna crkva nastoji da se nametne, ne samo kao politički arbitar, nego i kao jedini integrativni faktor. Uz to, problemi u saradnji sa Haškim tribunalom, manifestacije podrške optuženima za zločine, kao i javne nacionalističke diskvalifikacije, nisu samo ohrabrile nacionaliste i ekstremiste, nego su i provocirale sukobe. Ti se sukobi nisu odvijali samo u sferi politike, na liniji "autonomaši" - "centralisti", nisu se ticali samo identitetskih simbola pokrajine i organizacije države, nego su krajem prošle godine izmešteni i pomereni na teren međuetničkih odnosa.

Etnički incidenti

Prema nekim ocenama, u Vojvodini je tokom 2004. godine bilo više incidenata na etničkoj osnovi, nego za poslednjih sedam godina Miloševićeve vladavine.²⁵ Na udaru su se našli anonimni, ali i javnosti poznati pojedinci, svetovna ali i duhovna lica, državljani Srbije ali i diplomatski predstavnici drugih država. Skrnavljena su groblja, upućivane pretnje, izricane smrtne presude, razbijani prozori, demolirani lokali i ružene fasade. Od 27. decembra 2003. godine, kada su na Hrvatskom domu u Somboru razbijeni prozori, incidenti su se sve više širili i zahvatali pripadnike sve većeg broja manjina.²⁶ Eskalacija incidenata posebno je, zbog nasilja na Kosovu, zabeležena tokom marta meseca kada je, za samo pet dana - od 17 do 21 marta, registrovano 40 incidenata. Vlast je priznala da incidenti postoje, ali je uporno tvrdila da nije reč

²⁴ Pored visokog izbornog cenzusa, jedan od razloga zašto u parlamentu nema regionalnih stranaka krije se u tome što su vojvođanske stranke na izborima nastupale u dve kolone. Najbliže se republičkoj skupštini približila koalicija koju je predvodila Liga socijaldemokrata Vojvodine. Izborna grupacija na čijem su čelu bili Reformisti Vojvodine nije osvojila ni jedan posto glasova građana Srbije.

²⁵ Podatke je izneo Centar za razvoj civilnog društva iz Zrenjanina, krajem decembra, na tribini u Subotici. *Hrvatska riječ*, 24. 12. 2004.

²⁶ Tokom minule godine zabeleženi su incidenti protiv pripadnika devet manjina - Hrvata, Mađara, Roma, Aškalija, Slovaka, Rusina, Albanaca, Muslimana i Goranaca.

o tendenciji i društvenoj pojavi,²⁷ nego o izolovanim i pojedinačnim slučajevima. Ovakav, u suštini ignorantski stav srbijanskih vlasti²⁸ iritirao je pripadnike manjina, pre svega političke predstavnike mađarske zajednice koji su u više navrata zahtevali da državni organi preduzmu energične mere i zaustave dalje narušavanje međuetničkih odnosa, jer će, u protivnom, internacionalizovati problem napada na vlastite sunarodnike²⁹. Nezadovoljni ponašanjem države, vojvođanski Mađari su, preko svoje matične države,³⁰ odlučili da o vlastitom položaju zainteresuju i evropske političke forume.³¹ Pretnja internacionalizacijom, kao i internacionalizacije do koje je potom i došlo,³² izazvale su oštre reakcije. Srbijanske vlasti su ocenile da ne postoje nikakvi razlozi za internacionalizaciju³³ i da ona samo može da šteti.³⁴ U

²⁷ Tokom boravka u Subotici, Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, je izjavio: "Ovi razgovori su pokazali da je incidenata bilo, ali je daleko od toga da imaju karakter pojave ili da mogu narušiti skladne međuetničke odnose". *Dnevnik*, 9. 9. 2004.

²⁸ Građanski savez Srbije, Liga socijaldemokrata Vojvodine i Savez vojvođanskih Mađara, predlagali su vojvođanskoj Skupštini da donese Deklaraciju o međuetničkim odnosima. Deklaracija je, po rečima Nataše Micić, predložena zbog povećanog broja međuetničkih incidenata, ali i zbog toga što je izostao adekvatan odgovor od strane odgovarajućih državnih institucija. *Dnevnik*, 30. 10. 2004.

²⁹ U saopštenju Predsedništva SVM, čije je delove citirao novosadski "Dnevnik" stoji da je stranka odlučila da internacionalizuje pitanje napada na Mađare u Vojvodini, "pošto domaći organi vlasti...ništa nisu preduzeli u cilju sprečavanja sve učestalijih i raširenih napada na građane mađarske nacionalnostio". *Dnevnik*, 11. 7. 2004.

³⁰ Zabrinutost za položaj Mađara u Vojvodini pokazali su u više navrata i zvaničnici susedne Mađarske. Tako je Laslo Kovač, ministar spoljnih poslova Mađarske, tražio da se stane na put incidentima. U intervju budimpeštanskom "Klubradiju" Kovač je bio nedvosmislen: "Ili će biti zastavljeni napadi na Mađare u Vojvodini, ili će Beograd morati da kaže zbogom šansama za ulazak u Evropsku uniju". *Gradanski list*, 4. 8. 2004.

³¹ Povodom inicijative grupe poslanika Parlamentarne skupštine Saveta Evrope da se u skupštinsku proceduru uvrsti dokument o položaju Mađara u Vojvodini, srbijanski premijer V. Koštunica je izjavio da je u Vojvodini bilo incidenata, ali da oni nikako ne mogu biti povod za ovakvu inicijativu. *Dnevnik*, 10. 9. 2004.

³² Polovinom septembra Evropski parlament je usvojio Rezoluciju u kojoj se izražava duboka zabrinutost zbog učestalog kršenja ljudskih prava u Vojvodini i, posebno, uznemiravanja mađarske manjine. Uz upozorenje da bi incidenti mogli eskalirati u raznim pravcima u Rezoluciji se ističe da se od vlasti u Beogradu očekuje preduzimanje opipljivih mera. Evropski parlament je doneo i odluku da krajem januara u Vojvodinu uputi jednu komisiju kako bi se utvrdilo stanje međunacionalnih odnosa.

³³ Ovakav stav su u više navrata iznosili premijer Koštunica, ministar za ljudska i manjinska prava Rasim Ljajić. Sličan stav - nema razloga da se kvare dobri odnosi između Srbije i Mađarske - izneo je Miroljub Labus, potpredsednik vlade Srbije. Tokom posete Subotici premijer Koštunica je izjavio da internacionalizacija koja ima karakter mešanja u poslove druge države takođe može biti internacionalizovana.

³⁴ "Mislim da je potez mađarske vlade, pre svega, kontraproduktivan, iz prostog razloga što će neki ovo u Vojvodini jedva dočekati za dalju političku radikalizaciju i polarizaciju poličkih prilika. Na kraju krajeva, ovakvim načinom rešavanja problema

političkoj javnosti internacionalizacija je kvalifikovana kao "jeftin trik i neprimeren potez",³⁵ koji "neće ništa dobro i pametno doneti",³⁶ "mešanje u unutrašnje stvari"³⁷, pokušaj "revizije Trijanonskog sporazuma", nastavak politike "razaranja Srbije",³⁸ itd. Pored toga što je obelodanila činjenicu da u Srbiji ne postoji (aktivna) manjinska politika i da vlada ne želi da se suoči sa problemom poremećenih interetničkih odnosa, internacionalizacija je iskorišćena za i unutrašnja politička razračunavanja i optužbe.³⁹ Međutim, internacionalizacija je ukazala na još dve činjenice – na nezadovoljavajuće funkcionisanje institucija, kao i na činjenicu da Vojvodina ne raspolaže resursima koje bi mogla efikasno upotrebiti u rešavanju problema, poput incidenata. To se, pre svega, odnosi na policiju. U Vojvodini, naime, ne postoji pokrajinski sekretarijat unutrašnjih poslova, niti Pokrajina ima ingerencije nad njenim funkcionisanjem a nezadovoljstvo njenim radom iskazivano je u više navrata.⁴⁰

samo će ojačati određene nacionalističke opcije i određene političke snage". Rasim Ljajić, *Danas*, 23. 8. 2004.

³⁵ Reč je o stavu Nove Srbije, *Dnevnik*, 3. 9. 2004. Visoki funkcioner DSS Zoran Šami ocenio je da se "neistine o incidentima šire u Mađarskoj kao jeftini politički trikovi" *Dnevnik*, 10. 9. 2004.

³⁶ Nenad Čanak, *Građanski list*, 19. 8. 2004. "Istorija je pokazala da se svaki put kada je neka matična zemlja pokušala internacionalizovati položaj svoje dijasporu, to loše održavalo na samu dijasporu".

³⁷ Boraveći u Vojvodini, premijer Koštunica je izjavio da se međunacionalni incidenti preuveličavaju i da se Mađarska se meša u unutrašnje stvari Srbije. *Građanski list*, 9. 9. 2004.

³⁸ Po rečima Branka Balja, kandidata SPS, "po tom scenariju Vojvodina bi bila podeljena u dva entiteta, od kojih bi jedan činilo sedam severnih opština koje bi bile pod patronatom SVM-a". Balj smatra da pažnja koju zvaničnici Mađarske posvećuju položaju vojvođanskih Mađara ukazuju na "pokušaj revizije Trijanonskog sporazuma". *Dnevnik*, 14. 9. 2004. Baljev stranački kolega D. Bajatović je, na konferenciji za štampu, izjavio da je Žolta Nemeta, predsednika Odbora za spoljne poslove mađarskog parlamenta, koji je početkom septembra boravio u Vojvodini, "za uši trebalo vratiti nazad u Mađarsku, jer je došao da pogorša međunacionalne odnose u Vojvodini". *Dnevnik*, 2. 9. 2004.

³⁹ Potpredsednik SPS Dušan Bajtović optužio je državni vrh da ne reaguje na direktno uplitanje mađarskih državnika u unutrašnje probleme zemlje, Tomislav Nikolić, zamenik predsednika Srpske radikalne stranke, optužio je Jožefa Kasu, lidera SVM, da ne govori istinu o međunacionalnim incidentima u Vojvodini, dok su "separatističko-autonomaške vojvođanske vlasti" optužene da su "produžene ruke i izvođači radova" u internacionalizaciji pitanja Vojvodine. S druge strane, Nenad Čanak, predsednik pokrajinske Skupštine, optužio je vlast u Beogradu zbog "zločina nečinjenja" u sprečavanju incidenata i za pokušaj destabilizacije Vojvodine, dok je Jožef Kasa ponovio optužbe na račun policije da ne radi svoj posao i time, zapravo, podstiče izgrede i napetost.

⁴⁰ Tako je Jožef Kasa, predsednik SVM, na jednoj od konferencija za štampu izneo niz optužbi na račun policije, za koju je tvrdio da ne preduzima neophodne mere kako bi se zaustavili međunacionalni incidenti, te da svojim načinom rada, ustvari, podstiče

Pristupajući izradi osnovnog zakona Vojvodine njegovi autori su predvideli nadležnost Pokrajine i nad radom policije. Tako je u četvrtom delu prednacrtu ovog akta, članom 70 predviđeno pravo i nadležnost AP Vojvodine u pogledu organizacije i funkcionisanja lokalne policije, odnosno u alternativni, pravo Pokrajine da "uređuje i obezbeđuje javnu bezbednost na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine". Prednacrtom zakona je predviđeno bitno proširenje sadašnjih nadležnosti Pokrajine i uspostavljanje zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Izradi pomenutog zakona⁴¹ pokrajinske su vlasti pristupile iz nekoliko razloga, najpre, da bi realizovale svoja predizborna obećanja, potom da bi, definisanjem statusa Vojvodine, republičkoj vlasti predočile vojvođansko viđenje ustavnog položaja Pokrajine i, napokon, da bi ažurirale rad na donošenju novog srbijanskog ustava i u njegovu izradu uključili i predstavnike Vojvodine. U tom pogledu je iz Pokrajine, republičkoj Skupštini i upućen odgovarajući predlog,⁴² uz jasno upozorenje da "bez legalnih i legitimnih predstavnika Vojvodine nije moguće doneti demokratski ustav".⁴³ Izražavajući sumnju u to da će njihov predlog biti uvažen "iz prostog razloga što republička vlada i partije koje je čine imaju jednu tendenciju ka ukidanju Vojvodine i vojvođanske autonomije"⁴⁴ Bojan Kostreš, novi predsednik pokrajinske Skupštine, je poručio da će Vojvodina naći načina da

izgrede i napetost. Kasa je i postavio pitanje: šta radi BIA? – "nije jasno rade li oni svoj posao na zaštiti građana ili su sami organizatori tih slučajeva"? *Dnevnik*, 26. 8. 2004.

Kasa je nakon razgovora sa premijerom Koštunicom – srbijanski premijer je, osim sa Kasom, razgovao i sa Andrašom Agoštonom i Palom Šandorom, kao i sa predstavnicima nacionalnog saveta, lista *Madar so* i crkvenim poglavarima – izjavio za novosadski *Dnevnik* da je srbijanski premijer predložio formiranje multietničke policijske jedinice koja bi bila angažovana na sprečavanju šovinističkih ispada. Međutim, vrlo brzo, već sutradan, iz Kancelarije za saradnju sa medijima Vlade Srbije stigao je demanti Kasine izjave. Izražavajući čuđenje što je premijer povukao svoju izjavu Geza Kučera, gradonačelnik Subotice, ideju o mešovitoj policiji je ocenio kao dobru. Po njegovom mišljenju, policija je izgubila poverenje građana tokom Miloševićevog režima, kada ju je napustio veliki broj policajaca iz redova manjina.

⁴¹ Vojvođanski parlament je rad na osnovnom zakonu počeo 2002. godine. Izrada zakona poverena je komisiji – formirana je u decembru 2001. godine – na čijem je čelu bio Aleksandar Fira, inače jedan od autora Ustava iz 1974. godine. Nade da bi osnovni zakon mogao biti usvojen od strane istog onog skupštinskog saziva koji je i doneo odluku o njegovoj izradi se nisu ispunile, iako su neki pokrajinski političari (Čanak, na primer) isticali da bi on mogao biti usvojen već u aprilu.

⁴² Treba reći da je Vojvođanski pokret (VP) oštro kritikovao pokrajinski parlament zbog snishodljivosti prema Skupštini Srbije zbog zahteva kojim se traži da se predstavnicima Vojvodine omogući učešće u pisanju ustava, ali bez prava odlučivanja. U saopštenju VP se ističe da Skupština Srbije nema mandat ustavotvorca. "Bude li se usudila da sa šest stranaka u svom sastavu donese novi ustav biće to uzurpacija ustavotvorne funkcije. Svojim zahtevom da učestvuje u radu Odbora za ustavna pitanja, bez prava glasa, Skupština Vojvodine pristaje na takvu uzurpaciju". *Dnevnik*, 6. 4. 2004.

⁴³ *Građanski list*, 17. 12. 2004.

⁴⁴ *Građanski list*, 9. 12. 2004.

javnosti, republičkoj vladi i međunarodnoj zajednici skrene pažnju na to šta misli o predlogu ustava republičke vlade.

Pakovanje centralizma

Nacrt ustava koji je pripremila republička Vlada naišao je na oprečne reakcije i od strane političkih aktera ocenjivan je kao "elegantno upakovani centralizam",⁴⁵ kao "potpuno negiranje političkog subjektiviteta Vojvodine",⁴⁶ kao "opasan projekat", "mučki potez" i "grubi udar na Vojvodinu",⁴⁷ odnosno kao "odlično rešenje"⁴⁸ i "konstruktivan predlog koji ima za cilj postizanje širokog konsenzusa".⁴⁹ Protivrečne ocene vladinog ustavnog projekta⁵⁰ pratili su i pozivi, upućivani sa raznih strana, na okupljanje i jedinstveni nastup vojvođanskih stranaka kako bi se u novom ustavu izborio što povoljniji status Pokrajine.⁵¹ Međutim, čak ni ovako, po rečima autonomaša, važan dokument, kao što je ustav, nije uspeo da homogenizuje pokrajinske policajare. Pozivi na

⁴⁵ Aleksandar Kravić, potpredsednik Skupštine Vojvodine, *Dnevnik*, 6. 6. 2004.

⁴⁶ Slobodan Budakov, lider Vojvođanskog pokreta, *Dnevnik*, 11. 6. 2004.

⁴⁷ Živan Berisavljević, predsednik Unije socijalista Vojvodine, *Dnevnik*, 11. 6. 2004.

⁴⁸ Dejan Mikavica, potpredsednik novosadskog odbora DSS i član Odbora za ustav Skupštine Srbije, *Dnevnik*, 6. 6. 2004.

⁴⁹ Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, *Dnevnik*, 6. 6. 2004. U ovom nacrtu, po rečima Korheca, eksplicitnije se priznaje status AP Vojvodine, a otvorena je i mogućnost formiranja novih pokrajina. Korhec je ukazao i na činjenicu da ingerencije pokrajine nisu precizno definisane, kao i njeni izvorni prihodi, već je to prepušteno zakonskom uređivanju.

⁵⁰ Tekst nacrtu ustava koji je krajem decembra podeljen članovima skupštinskog Odbora za ustavna pitanja, nastao je usaglašavanjem Demokratske stranke Srbije, G17 Plus, Nove Srbije, Srpskog pokreta obnove, a njime su obuhvaćeni i predlozi Srpske radikalne stranke. Nacrtom ustava građanima se garantuje pravo na pokrajinsku autonomiju koj samostalno, svojim statutom, propisuju uređenje i nadležnosti svojih organa i javnih službi prema sopstvenim prilikama i potrebama. Jednodomna Skupština je najviši organ autonomne pokrajine (AP). Pokrajine samostalno uređuju pitanja od pokrajinskog značaja u prostornom planiranju, planu razvoja, poljoprivredi, stočarstvu, šumarstvu, lov, ribolovu, turizmu, školstvu, kulturi, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, itd. Nacrtom ustava je predviđena mogućnost Narodne skupštine da, dvotrećinskom većinom glasova poslanika, zakonsko uređivanje pitanja iz nadležnosti RS prenese na AP. AP ima izvorne prihode kojima finansira svoje samostalne nadležnosti, s tim da visinu prihoda određuje organski zakon. U slučaju da skupština ili izvršno veće grubo krše ustav ili zakon ili ugrožavaju jedinstvo pravnog poretka RS Vlada može predložiti Ustavnom sudu da raspusti skupštinu AP. Pokrajina ima, takođe, pravo žalbe Ustavnom sudu ako se pojedinačnim aktom ili radnjom ometa nadležnost AP.

⁵¹ Recimo, Ratimir Svirčević, član predsedništva Reformista Vojvodine, uputio je apel svim regionalnim vojvođanskim strankama da se okupe i zaborave na ideološke, koncepcijske i personalne razlike, kako Vojvodina ne bi bila isključena iz odlučivanja o novom ustavu.

zajednički nastup su bili vrlo selektivni – Miodrag Isakov, lider Reformista Vojvodine (RV), nije mogao da saraduje sa Kasom i Čankom, jer su izdali i trgovali interesima Vojvodine,⁵² Ligaši su, opet, mogli sa svima, ali ne i reformistima, zato što su se opredelili za drugačiji odnos prema Vojvodini od većine građana u njoj,⁵³ dok su iz Saveza vojvođanskih Mađara (SVM) stizale najave da bi, bez obzira na nesuglasice na liniji LSV-SVM-RV moglo doći do ponovnog okupljanja izvornog Vojvođanskog saveza.⁵⁴ Do takvog okupljanja i jedinstvenog nastupa nije došlo ni kada je bila reč o ustavu, ni kada su se približili lokalni i pokrajinski izbori.⁵⁵

Uspon radikala

Na vanrednim, republičkim parlamentarnim izborima LSV i SVM su nastupili zajedno, unutar koalicije "Zajedno za Vojvodinu",⁵⁶ ali, što zbog visokog izbornog cenzusa, što zbog rasipanja "autonomaških glasova", nisu uspeali da osvoje mesta u parlamentu. Nezadovoljstvo izbornim rezultatima SVM je iskazao na jednoj od konferencija za štampu na kojoj je Zolatan Bunjik, potpredsednik SVM, rekao da je samo SVM uspeo da donese koaliciji približno planirani broj glasova, a da su ostale stranke podbacile. Bunjik je, osim toga, poručio da koalicija "Zajedno za toleranciju" više neće biti interesantna,⁵⁷ što je bila jasna poruka Ligi da će SVM za pokrajinske izbore potražiti drugog koalicionog partnera. I Demokratska stranka, sa kojom je SVM nastupio u koaliciji na septembarskim izborima, u nekoliko je navrata demonstrirala distancu u odnosu prema Čankovoj Ligi,⁵⁸ što je dovelo do pregrupisanja na

⁵² *Dnevnik*, 16. 12. 2004.

⁵³ Isto. Inače, Emil Fejzulahu, član Predsedništva Lige socijaldemokrata, pozvao je u jednom trenutku članove Reformista i Koalicije Vojvodina da pristupe LSV. Koalicija Vojvodina je poziv Fejzulahija ocenila kao nepristojnu ponudu. *Dnevnik*, 30. 1. 2004.

⁵⁴ *Dnevnik*, 16. 12. 2004.

⁵⁵ Na okruglom stolu koji je, početkom juna, održan u Novom Sadu rečeno je da su stalni međustranački sukobi i borbe za prestiž, kao i opšti pad ugleda lidera najznačajnijih vojvođanskih stranaka, pogubni za Vojvodinu, te da je vreme za novi početak i nove lidere. Treba istaći da je, krajem godine, Gradski odbor Reformista Vojvodine usvojio zaključke u kojima se, između ostalog, ističe da se bolji ustavni položaj Vojvodine može postići samo ako prestanu privatni ratovi stranačkih lidera što je bio i jedan od razloga da Mile Isakov, predsednik stranke, podnese ostavku. *Gradanski list*, 29. 12. 2004.

⁵⁶ Koaliciju "Zajedno za toleranciju" činile su, pored ove dve stranke, još i Sandžačka demokratska partija i Koalicija Šumadija.

⁵⁷ *Dnevnik*, 14. 1. 2004.

⁵⁸ Prvi put kada su demokrate odbile da glasaju za himnu, jer je to, kako su istakli, oznaka državnosti, a potom i kada je Boris Tadić, predsednik stranke, neuvijeno poručio da stranka ne može da podrži ni jednu inicijativu koja se oslanja na ustav iz '74. godine, niti ijedno rešenje koje Vojvodinu vodi u pravcu državnosti. Demokrate, osim

političkoj sceni. Pored lošeg iskustva sa minulih izbora na kojima je SVM, "zbog lojalnosti autonomnaškoj ideji",⁵⁹ ostao bez mandata u republičkom parlamentu, do pregrupisanja je dovela i radikalizacija političkog polja i sve snažniji uspon radikala. Na decembarskim izborima Srpska radikalna stranka je osvojila više glasova nego sve autonomnaške stranke zajedno, dok je na pokrajinskim izborima⁶⁰ u Skupštinu Vojvodine ušla kao stranka sa najvećim brojem osvojenih mandata, čak 36.⁶¹

Osim na pokrajinskim, radikali su uspeh zabeležili i na lokalnim izborima. U Bačkoj Palanci, na primer, radikali u protekle četiri godine nisu imali nijednog odbornika a na lokalnim izborima osvojili su najviše mandata, čak 19. I u drugim vojvođanskim opštinama, u Novom Sadu, Zrenjaninu, Kikindi, Vrbasu, Staroj Pazovi, Srbobranu, itd., radikali su, takođe, zabeležili uspeh.⁶²

Pobeda radikala otvorila je neka pitanja, pre svega kako će se njihov izborni uspeh odraziti na priliv donacija i investicija u opštine gde vrše vlast. Iako su u predizbornoj kampanji uporno naglašavali kako nije istina da Evropa neće saradivati sa njima, prve reakcije su govorile upravo suprotno. Đorđe Đukić, predsednik Izvršnog veća Vojvodine, izjavio je za *Građanski list* da mu je iz jedne ambasade poručeno da "opštine u kojima su pobedili radikali više ne mogu očekivati pomoć donatora". Po Đukićevom rečima daleko veći i značajniji problem od donacija je mogućnost da dođe do obustavljanja investicija. Projekti koji su započeti verovatno će se nastaviti i završiti, napomenuo je, ali je veliko

toga, nisu bili zadovoljne ni idejama koje su izneli učesnici Subotičke inicijative, posebno time da se pitanje Vojvodine internacionalizuje i da se u nju dovede monitoring grupa Saveta Evrope.

⁵⁹ Povodom odluke Saveza vojvođanskih Mađara da istupi iz Vojvođanskog saveza, Šandor Egereši, potpredsednik SVM, je izjavio da članice ovog političkog saveza moraju više uraditi na tome da ubede većinsko stanovništvo u opravdanost zahteva za autonomijom, jer ne mogu samo Mađari da se bore za autonomiju. *Dnevnik*, 6. 5. 2004.

⁶⁰ Kada je o pokrajinskim izborima reč treba reći dve stvari, prvo, izborna pravila su menjana u izornoj godini, što je nespojivo sa dobrim demokratskim običajima i, drugo, kakav će izborni model biti primenjen to je zavisilo od ishoda predsedničkih izbora. Dogovorom Demokratske stranke, Lige i Saveza vojvođanskih Mađara odlučeno je da se izbori organizuju po mešovitom modelu – polovina od 120 poslanika, koliko broji pokrajinska Skupština, birana je po proporcionalnom, a polovina poslanika po većinskom modelu.

⁶¹ Po broju osvojenih mandata, iza radikala, dolaze Demokratska stranka (34), zatim Savez vojvođanskih Mađara (11) i Socijalistička partija Srbije (8). Po 7 mandata osvojili su Demokratska stranka Srbije, Pokret snaga Srbije i koalicija "Zajedno za Vojvodinu". Po dva mandata osvojili su Reformisti Vojvodine i G17 Plus, a po jedan Demokratska stranka vojvođanskih Mađara, koalicija "Subotica naš grad", te četiri grupe građana – "Znanjem i srcem za uspešnu opštinu", "Za opštinu Bački Petrovac", "Samo najbolje za Inđiju" i "Mi možemo – Mi hoćemo".

⁶² U pomenutim opštinama radikali predstavljaju najbrojniju odborničku grupaciju.

pitanje da li će biti novih. S druge strane, pobeda radikala u Novom Sadu – radikali su od 78 odborničkih mesta u Gradskoj skupštini osvojili 34. i zajedno su sa Demokratskom strankom Srbije i Socijalističkom partijom formirali vlast⁶³ – negativno se odrazila i na saradnju u okviru trougla Novi Sad-Osijek-Tuzla. Naime, Jasmin Imamović, gradonačelnik Tuzle, izjavio je da će zbog pobede radikala saradnja sa gradskom upravom morati da sačeka neka druga, bolja vremena, ali da će saradnja sa privredom i nevladinim organizacijama biti nastavljena.⁶⁴ Inače, Novi Sad, Osijek i Tuzla potpisali su, u januaru 2002. godine u Tuzli, Sporazum o međuetničkoj toleranciji, prvi takav dokument nakon ratova na prostoru bivše Jugoslavije.⁶⁵

Napokon, postoje još dva interesantna aspekta izborne pobede radikala. U Kikindi, gde vlast vrše uz pomoć socijalista i jednog odbornika Pokreta snaga Srbije, radikali su se potrudili da pokažu kako njihova obećanja, u pogledu identitetskih simbola Pokrajine, nisu bila samo puki izborni marketing. Najpre su sa zgrade Skupštine opštine skinuli zastavu, ⁶⁶ potom iz kancelarije predsednika opštine uklonili grb Vojvodine da bi, na kraju, izmenom Statuta opštine ukinuli i Dan grada – 12. novembar, jer je po njihovom mišljenju, uvredljiv za Srbe.⁶⁷ Drugi aspekt je još interesantniji. Tokom godine radikali su se, u više navrata, deklarirali za ukidanje vojvođanske autonomije, ali su, kada je pokrajinska vlada zatražila od Republike povećanje vojvođanskog budžeta u iznosu od 360 miliona dinara, podržali njen zahtev.⁶⁸ Svoju podršku radikali su

⁶³ Fomiranje gradske većine je, po rečima Bojana Pajtića, predsednika Izvršnog veća Vojvodine, nacionalno i internacionalno pitanje. Nacionalno zato što budući odnosi DS i DSS ne mogu biti nezavisni od toga šta će se dešavati u Novom Sadu, a internacionalno zato što za saradnju grada sa međunarodnom zajednicom i gradovima pobratimima nije svejedno da li Novim Sadom dominiraju radikali ili ne. *Građanski list*, 6/7. 11, 2004.

⁶⁴ *Građanski list*, 26. 11. 2004. Za razliku od Imamovića, Zlatko Kramarić, gradonačelnik Osijeka, izjavio je za novosadski "Dnevnik" da je građanska pristojnost poštovati volju birača, bez obzira ko je izbran. *Dnevnik*, 2. 12. 2004.

⁶⁵ Sporazumom su kao bitni ciljevi markirani zaštita prava nacionalnih manjina, negovanje suživota i borba protiv svih oblika rasne i nacionalne netrpeljivosti.

⁶⁶ Zastava je, inače, skinuta i ispred SPC "Vojvodina" u Novom Sadu, a zrenjaninski advokat Vladimir Krleta je, pred Ustavnim sudom, pokrenuo postupak za ocenu ustavnosti odluke Skupštine Vojvodine o ustanovljenju zastave i grba, tvrdeći da su one donete protivustavno. *Danas*, 14. 12. 2004.

⁶⁷ Ranija vlast, koju su činili Liga socijaldemokrata Vojvodine, Demokratska stranka, Reformisti Vojvodine, Građanski savez i Savez vojvođanskih Mađara, odlučila je da se, umesto dana oslobođenja, kao najznačajniji datum slavi 12. novembar kada su 1774. godine odlukom austrougarske carice Marije Terezije, kikindski Srbi stekli određene privilegije, a grad status varoši. Promociju ovog datuma radikali su nazvali izdajničkom i podaničkom odlukom.

⁶⁸ Najkraći odgovor na pitanje kako objasniti ovaj radikalski zaokret glasi – zbog sinekura za zaslužne partijske aktiviste. Moralna satisfakcija nije dovoljna, lojalnost stranci i trud uloženi u njen uspeh zahtevaju i materijalnu nadoknadu, često preko raznih

usloveli promenom naziva dokumenta, tako da je, umesto rezolucije, iz Banovine na adresu republičke vlade upućena preporuka.⁶⁹ Iako je, prilikom rasprave o budžetu republička vlada odbila pokrajinski amandman,⁷⁰ ona se kasnije, prilikom razgovora zvaničnika obe vlade, usmeno obavezala da će naći načina da se Vojvodini obezbede tražena sredstva. Prema rečima Bojana Pajtića, predsednika pokrajinskog Izvršnog veća, Vojvodini su ova sredstva potrebna kako bi mogla da ostvaruje svoje obaveze predviđene omnibus zakonom,⁷¹ ali i radi finansiranja projekata iz oblasti demografije, budući da vojvođansko stanovništvo sve više stari. Podaci demografa govore da se od 1948 godine broj Vojvođana starijih od 60 godina povećao skoro za 2,5 puta. U pokrajini se, prema opštim merilima, 21 opština već od 1998. godine nalazi u stadijumu demografske starosti, dok su 24 opštine dobile markere duboke demografske starosti.⁷²

upravljčkih i rukovodećih pozicija. Inače, pokrajinska vlast zapošljava 1.265 ljudi. Gotovo isto toliko bilo je zaposleno i u periodu kada je Vojvodina raspolagala daleko većim ovlašćenjima nego što ih ima sada. S obzirom da Vojvodina nema u svojoj nadležnosti Hidrometeorološki i Zavod za statistiku, narodnu odbranu, pravosuđe, itd, očit je višak zaposlenih.

⁶⁹ Za Preporuku o nepochodnosti većeg udela APV u porezu na zarade 2005. godine, glasao je, osim radikala, i deo poslanika DSS, što je dovelo do varničenja unutar poslaničke grupe, dok su socijalisti odbili da se izjašnjavaju o ponuđenom predlogu. Za Preporuku je glasalo 102 od ukupno 120 poslanika, koliko broji vojvođanski parlament.

⁷⁰ Nikola Novaković, poslanik G17 plus, zahtev pokrajinske vlade ocenio je kao guranje prsta u oko i nastavak iste priče ucena i inata Vojvodine, koja neminovno izaziva aroganciju Beograda. Ocenjujući da republička vlada nema razumevanje za Vojvodinu, Bojan Pajtić je, s druge strane, optužio Demokratsku stranku Srbije i G17 plus za stranački revanšizam, zbog toga što ne učestvuju u pokrajinskoj vlasti. *Dnevnik*, 27. 11. 2004.

Nominalno pokrajinski budžet je za 2005. godinu povećan za 2,7 odsto, ali je on, zbog projektovane inflacije od 9 procenata, realno smanjen za oko 6 odsto. Pokrajinski budžet je projektovan na 18 milijardi i 780 miliona dinara, 80 odsto budžeta čine transferna sredstva iz republike namenjena platama u obrazovanju, zdravstvu, kulturi, itd, a ostatak izvorni prihodi od poreza na zarade i dobit preduzeća. Inače, republički budžet je veći od pokrajinskog za oko sto puta.

⁷¹ Kao što su zaštita životne sredine, donošenje prostornih planova, zaštite prava nacionalnih manjina i verskih zajednica, sport, tekuća investiciona održavanja u obrazovanju, kulturi i drugo.

⁷² *Dnevnik*, 13. 6. 2004. Pokrajinski sekretarijat za demografiju, porodicu i društvenu brigu o deci izradio je program demografskog razvoja Pokrajine kojim se, u cilju suzbijanja bele kuge, predviđa, između ostalog, stimulisanje rađanja trećeg, odnosno četvrtog deteta u porodici. Svakom detetu koje se rodi kao treće, odnosno četvrto u porodici biće obezbeđen pokrajinski dečiji dodatak, dok će njihov boravak u vrtiću, po rečima Novke Mojić, pokrajinskog sekretarica za demografiju i društvenu brigu o deci, biti besplatan, bez obzira na materijalni status roditelja. *Dnevnik*, 17. 12. 2004.

Da bi se nepovoljni demografski trendovi zaustavili potrebna je koordinirana aktivnost različitih društvenih podsistema. Stvaranje produktivne ekonomije ne vodi automatski do željenog populacionog preokreta, ali je svakako jedna od njegovih najvažnijih pretpostavki. Činjenica da se graniči sa EU i da spada, u ekonomskom i privrednom smislu, u najuređenije područje Srbije, čini Vojvodinu veoma interesantnim regionom, kako u pogledu privlačenja investicionog kapitala, tako i u pogledu evropeizacije Srbije. Da bi se iskoristila atraktivnost Vojvodine, neophodno je, po rečima Tihomira Stanića, potpredsednika Izvršnog veća Vojvodine, da najodgovorniji ljudi u republičkim institucijama shvate da je status Vojvodine kao euroregije, u ovom trenutku, naš jedini realan priključak Evropskoj uniji. Da se to ne shvata pokazalo je, u poslednjim danima decembra, i istupanje Radeta Bulatovića, šefa Bezbednosno-informativne agencije. Naime, na sastanku Odbora za bezbednost Skupštine Srbije Bulatović je izjavio da agencija nadgleda privatizacijom preduzeća u kojima učestvuju investitori iz zemalja u okruženju, jer neki od njih teže da, privatizacijom određenih preduzeća, zaokruže neki nacionalni korpus i stvore određenu ekonomsku celinu.⁷³ Bulatovićevu izjavu Ištvan Pastor, potpredsednik pokrajinske vlade zadužen za privatizaciju, ocenio je kao sramnu. Od 400 preduzeća, koliko je u Vojvodini privatizovano, samo pet je, po njegovim rečima, privatizovano od strane mađarskih investitora, a taj broj nije veći ni kada su investitori iz Hrvatske u pitanju. Prema Pastorovim rečima, u pokrajini je izostalo, kako interesovanje domaćih, tako i interesovanje investitora iz Mađarske, Hrvatske, Bosne i Hercegovine i drugih država.⁷⁴

Zaključci i preporuke:

Zbivanja u Vojvodini pokazuju da je i tokom 2004. godine nastavljen uspon nacionalističkih snaga. Međuetnički incidenti nisu naišli na adekvatan odgovor državnih organa, što je samo dodatno ohrabrilu izgrednike. S druge strane, zaoštavanje interetničkih odnosa izazivalo je zabrinutost pripadnika manjinskih zajednica i dovelo do internacionalizacije "mađarskog pitanja".

Uspon desnice pokazao je da je autonomaški blok potpuno dekonsolidovan i u defanzivi. Pokušaj autonomaša da se okupe i na izborima suprotstave političkim snagama koje Vojvodinu prisvajaju kao ekskluzivnu srpsku provinciju nije uspeo, a njihovom pozivu da prisustvuju Svevojvođanskoj konvenciji u Subotici nisu se odazvali predstavnici nekih uticajnih članica međunarodne zajednice. Prema rečima Johanesa Svobode, zamenika šefa misije Evropskog parlamenta za bivše jugoslovenske države, Kosovo je najvažnije pitanje u politici Evropske unije prema Srbiji, što znači da pitanje Vojvodine može biti stavljeno na dnevni red tek pošto se reši problem

⁷³ *Gradanski list*, 30. 12. 2004.

⁷⁴ isto

Kosova.⁷⁵ Njegova sve izglednija nezavisnost izazvala je među autonomasima bojazan da bi međunarodna zajednica u tom slučaju, a u želji da pacifikuje srpske nacionaliste, ovima učinila ustupke u pogledu vojvođanske autonomije. Ti ustupci ne bi morali da vode ka potpunom ukidanju autonomije, jer, kako ponašanje radikala pokazuje, ni njeni najveći protivnici ne žele da se liše mogućnosti da institucionalno zbrinu svoje zaslužne partijske aktiviste.

Svođenje autonomije na fasadu unitarne, nacionalne države ojačalo bi zahteve za teritorijalnim etničkim autonomijama, blokiralo razvojne potencijale Vojvodine, a Srbiju još više udaljilo od njenog deklarisanog cilja – uključivanju u Evropsku uniju.

Helsinški odbor za Ljudska prava stoga preporučuje:

- Da se u Vojvodini uspostavi autonomija koja odgovara njenim kulturnim, istorijskim i ekonomskim predispozicijama;
- da vlada učini sve napore kroz aktivnu manjinsku politiku kako bi se manjine osećale ravnopravnim građanima Vojvodine i Srbije;
- da međunarodna zajednica učini sve kako bi se Vojvodina sa svojim kapacitetima što pre pretvorila u lokomotivu razvoja i Vojvodine i Srbije;
- da se ubrzaju regionalne veze Vojvodine sa Hrvatskom, Mađarskom i Rumunijom kako bi što pre došlo do revitalizacije i ekonomskog oporavka čitavog regiona:

⁷⁵ Dnevnik, 19. 10. 2004.

Sandžak: Još uvek osetljivo područje

Sandžak se nalazi na tromeđi Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine i administrativno je podeljen između dve članice državne zajednice Srbije i Crne Gore. Srbiji tako pripada šest sandžačkih opština (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Priboj, Prijepolje i Nova Varoš), a Crnoj Gori pet (Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Pljevlja i Berane). Ova granica uspostavljena je nakon završetka Prvog balkanskog rata, 1912. godine, a pre toga je Sandžak bio u sastavu Otomanske imperije. Ova regija nikad nije imala poseban status, niti bilo kakav oblik autonomije ni u vreme bivše Jugoslavije ni u teritorijalnoj podeli Srbije i Crne Gore. Među bošnjačkim stanovništvom Sandžaka ipak je veoma jak osećaj regionalne pripadnosti. Srpski deo stanovništva ovu regiju radije zove Raška oblast i o Sandžaku govori kao kolevci srpske državnosti. U okolini Novog Pazara nastao je Ras, prva srednjovekovna srpska država, a tu su i poznati pravoslavni manastiri Sopoćani i Đurđevi stupovi.

Po opštinama, procenat bošnjačkog stanovništva iznosi: Novi Pazar- 80 odsto, Tutin - 97 odsto, Sjenica - 85 odsto, Prijepolje - 40 odsto, Priboj - 10 odsto, Nova Varoš - 8 odsto, Rožaje - 95 odsto, Bijelo Polje - 45 odsto, Plav - 80 odsto, Pljevlja - 30 odsto i Berane - 30 odsto. Prema rezultatima popisa održanog u Srbiji 2002. godine, u srbijanskom delu Sandžaka živi 235.567 stanovnika. Bošnjaka-Muslimana ima 132. 350, (ogromna većina pripadnika ovog naroda na popisu se izjasnila kao Bošnjaci, dok je manji broj za svoju nacionalnu pripadnost koristio stari termin, Muslimani. Termin Bošnjak usvojen je na skupu bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu 1993. godine) Srba 89. 396, a ostalih oko pet hiljada. U celoj Republici živi 136.087 Bošnjaka i 19.503 Muslimana, što čini oko dva odsto stanovništva Srbije. U Crnoj Gori Bošnjaci su treći narod po brojnosti. Od ukupno 672.656 građana ove Republike, Crnogoraca je 273.366 ili 40,64 odsto, Srba 201.892 ili 30,01 odsto, Bošnjaka 63.272 ili 9,41 odsto, Albanaca 47.682 ili 7,09 odsto, a Muslimana 28.714 ili 4,27 odsto.

Po završetku rata u Bosni i Hercegovini i oružanih sukoba na Kosovu, većina zapadnih i ovdašnjih analitičara predviđala je da će Sandžak postati novo krizno područje. Na sreću, njihova predviđanja se nisu obistinila, te u Sandžaku, sem povremenih incidenata nije bilo ozbiljnih sukoba. Na početku rata u BiH, uglavnom u pograničnim delovima Sandžaka, Bukovici i Priboju,

bilo je više oružanih napada na bošnjačka sela i otmica građana SCG bošnjačke nacionalnosti. Najpoznatije su otmice i ubistva 17 Bosnjaka iz pribojskog sela Sjeverin i 19 putnika bošnjačke nacionalnosti iz voza Beograd-Bar u stanicu Strpci. Za oba slučaja su okrivljeni pripadnici vojne formacije haškog optuženika Milana Lukića iz Republike Srpske. Kao "relikt prošlosti" ostao je i novopazarski sudski proces protiv 24 Bošnjaka, uglavnom simpatizera ili članova SDA, koji su 1993. godine osuđeni zbog udruživanja radi neprijateljske delatnosti i ugrožavanja teritorijalnog integriteta SRJ. Vrhovni sud Srbije je 1995. godine poništio presudu i naložio novo suđenje. U međuvremenu su neki optuženi napustili zemlju, a drugi umrli, te sud u Novom Pazaru stalno odlaže nastavak suđenja. Pojedini optuženi veruju da državni organi namerno odugovlače s ovim procesom kako država ne bi priznala da se radi o montiranom političkom procesu.

Nakon završetka rata u BiH, u Sandžaku nisu zabeleženi ovako drastični primeri kršenja ljudskih prava, ali je bilo sporadičnih provokacija. Od 5. oktobra 2000. godine, sandžački Bošnjaci se aktivnije uključuju u politički život Srbije, a nove vlasti na različite načine pokušavaju da dokažu novu politiku prema pripadnicima nacionalnih manjina. Tako je Rasim Ljajić, jedan od političkih lidera sandžačkih Bošnjaka postao ministar za ljudska i manjinska prava SCG, dr Mehmed Bećović je prvi sandžački Bošnjak koji je imenovan za ambasadora i to u Maroku, Univerzitet u Novom Pazaru je dobio dozvolu za rad, država je počela aktivnije da pomaže obnovu objekata Islamske zajednice, ali i da kreditira različite privredne projekte.

Bliža prošlost, islamski fundamentalizam i vehabije

Da nije lako zaboraviti nedavnu prošlost, naročito šovinističku ideologiju koja je karakterisala višegodišnju vladavinu Slobodana Miloševića, pokazao je i incident kojim je počela 2004. godina. Na pravoslavni božić prošle godine, građane Sjenice uznemirili su leci zastrašujuće sadržine. "Oj, Sjenice, druga Srebrenice" i "Oj, Pazaru, novi Vukovaru", poruke su sa letaka na kojima je bio iscrtan dvoglavi orao. Policija je sprovela bezuspešnu potragu za autorima letaka koji su uznemirili građane, a lokalne srpske partije faktički nisu ni reagovale na ovaj slučaj izuzev opštinskog odbora DS u Sjenici koji je "osudio ovu pojavu" i od policijskih organa zatražio hitno otkrivanje počinioca. Sandžački intelektualni krug i Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda, čija su sedišta u Novom Pazaru, reagovali su zajedničkim saopštenjem za javnost¹ Sandžački intelektualni krug i Sandžački odbor za ljudska prava, iako nemaju nacionalnu konotaciju okupljaju uglavnom Bošnjake.

¹ *Danas*, 15. 1. 2004.

Od pada Miloševića, međunacionalni incidenti u Sandžaku sveli su se uglavnom na izgrede i tuče navijača, povremeno pojavljivanje letaka i grafita šovinističke sadržine, verbalne napade i kamenovanje sveštenih lica. Ni u jednom incidentu, na sreću, nije bilo ni mrtvih ni teže povređenih. Prošlu godinu u Sandžaku obeležili su i žestoki međubošnjački politički sukobi, ali i priče o jačanju islamskog fundamentalizma.

Od februara prošle godine kada je pukovnik Momir Stojanović, tadašnji načelnik Vojno bezbednosne agencije, izašao u javnost sa tvrdnjama da u Sandžaku postoje islamske ekstremističko-terorističke organizacije, navodni sandžački fundamentalizam jedna je od nezaobilaznih tema beogradskih medija. Na opasnost islamskog ekstremizma u ovoj regiji upozorio je i ministar unutrašnjih poslova Srbije Dragan Jočić, koji je, govoreći stranim parlamentarcima u Skupštini SCG, polovinom marta 2004. godine, rekao, da u pojedinim sandžačkim gradovima postoje vehabije, koje je okarakterisao kao "jedan od najvećih bezbednosnih rizika za Srbiju". Jočić je rekao da ima dovoljno činjenica da se kaže, kako se "jedna grupa sprema i obučava za nešto" i dodao, kako ne bi voleo da je "to nešto terorizam".

Najdalje je otisao analitičar Tomislav Kresović koji je za beogradski dnevnik *Internacional* tvrdio da će islamski fundamentalisti tokom junske predsedničke kampanje i posete predsedničkog kandidata Srpske radikalne stranke Tomislava Nikolića Novom Pazaru izvesti terorističku akciju za koju bi optužili srpske radikale. Kresović, jedan od vodećih zastupnika priče o "zelenoj transverzali" i islamskoj opasnosti koja preti Srbiji, tvrdio je da ekstremni Bošnjaci u Novom Pazaru žele da ponove "scenarij Markale" i tako se izbore za internacionalizaciju sandžačkog pitanja. Tomislav Nikolić je posetio Novi Pazar, održao predizborni skup u lokalnoj crkvi, a ne samo da nije eksplodirala nikakva bomba već je poseta prošla bez bilo kakvih incidenata. Protiv Kresovića je udruženje građana iz Tutina "Ruka" podnelo krivičnu prijavu zbog širenja lažnih vesti, ali reakcija državnih organa je izostala.

Najveću pažnju javnosti izazvao je intervju tadašnjeg direktora Vojno bezbednosne agencije pukovnik Momir Stojanovića u kojim je on upozorio da se, na osnovu saznanja domaćih službi i kontakata s bezbednosnim agencijama drugih zemalja, u narednom periodu može očekivati značajniji prodor radikalnog islama i terorizma na Zapadni Balkan, uključujući i teritoriju Srbije i Crne Gore.

"Operativna saznanja VBA pokazuju da na području Raško-polimske oblasti i severu Crne Gore (Sandzak) deluju islamske ekstremističke organizacije 'Vehabija' i 'Crvena ruža', 'Tarikat' deluje u Makedoniji, a na Kosmetu i severu Albanije i ćelije 'al Kaide' - naglasio je Stojanović.

- Raspoložemo, takođe, podacima da al-Kaida ima svoja uporišta na Kosovu i Metohiji i severu Albanije, u mestima Bajram Curi, Kruma i Tropoja i

da deluju u zapadnoj Makedoniji u Tetovu, Kičevu i Gostivaru - rekao je Stojanović²

Tadašnji Stojanovićev nadređeni ministar odbrane Srbije i Crne Gore, Boris Tadić ocenio je, međutim, da "ne postoji dramatična pretnja" terorističkih organizacija po bezbednost zemlje i da ona nije ništa veća nego prethodnih godina. Komentarišući poruke Stojanovićevog intervjuja, Tadić je rekao da mu je pukovnik Stojanović rekao da je "pogrešno interpretiran".³ Tvrdnjom o pogrešnoj interpretaciji nisu bili zadovoljni mnogi u Crnoj Gori, vladajuća Demokratska partija socijalista, albanske i bošnjačke stranke. U srbijanskom delu Sandžaka reagovali su Islamska zajednica i sve vodeće bošnjačke stranke. Svi su tražili od Stojanovića da dokaže svoje tvrdnje o islamskim teroristima u Sandzaku ili da bude smenjen. Stojanović je, odlukom Vrhovnog saveta odbrane, smenjen nekoliko meseci kasnije. Kuriozitet je činjenica da je na istoj sednici Stojanović smenjen, ali i unapređen u čin general-pukovnika.

Sve bošnjačke partije, udruženja građana, kao i Islamska zajednica odbacili su tvrdnje o islamskom ekstremizmu u Sandžaku, mada priznaju da postoje vehabije. Da je osećaj pripadnosti islamskoj religiji sve jači među sandžačkim Bošnjacima vidi se i na ulicama Novog Pazara, najvećeg sandžačkog grada. U ovom gradu sada se mogu videti "pokrivene" devojke, što je pre neku godinu bilo nezamislivo. Takođe se mogu videti i mladići s tipično muslimanskim bradama i u nošnji koja podseća na arapsku. Ovakva manifestacija pripadnosti islamu može se tumačiti pre svega sa psihološko-sociološkog, ali i političkog aspekta.

Rat u Bosni, antiislamska kampanja koja je u delu međunarodne javnosti usledila nakon 11. septembra 2001, kao i američka okupacija Iraka, ojačali su osećaj pripadnosti Islamu među sandžačkim Bosnjacima. Generalno posmatrano, na prostorima bivše Jugoslavije jačaju pokušaji vraćanja "tradicionalnim vrednostima" i veri, ali očigledno ne postoji jednak odnos prema religijama. Dok retko koji beogradski političar u okretanju mladih Srba ka pravoslavlju vidi opasnost (štaviše, većina to zdušno propagira), okretanje mladih Bošnjaka islamu, karakteriše kao islamski fundamentalizam. Lokalna policija, kao ni Bezbedonosno-informativna agencija do sada nisu izašli ni sa jednim podatkom o postojanju neke organizovane ekstremističke islamske grupe u Sandžaku, a ne postoje ni podaci o broju pripadnika vehabija. Muftija sandžački Muamer Zukorlić kaže da je "istina da postoje ljudi koji drugačije izgledaju, misle, pa mogu i veru da drugačije dožive".

Muftija Zukorlić kaže da se "to vidi na ulici. Nose malo duže brade, ili šire nogavice. Međutim, da li je to dovoljno da optužite nekoliko desetina ili više ljudi, ceo narod, pa čak i institucije za ekstermizam i nacionalizam - rekao je Zukorlić. ⁴ On ističe da vehabija u Sandžaku ima u zanemarljivom broju i da

² *Tanjug*, 1. 2. 2004.

³ *Beta*, 2. 2. 2004.

⁴ *Danas*, 6. 2. 2004.

nisu opasnost ni za državu ni za građane. Komentarišući izjavu ministra Jočića o vehabijama, muftija Zukorlić je naglasio da nije dobro "što se opet daju proizvoljne izjave sa najviših instanci koje bi, ukoliko poseduju neke informacije trebalo da preduzmu određene korake. Ovakve priče posebno teško padaju nakon spaljivanja džamija u Nišu i Beogradu i to nije adekvatan odgovor na zahtev bošnjačkog naroda koji je uputio deklaraciju svim visokim funkcionerima ove države tražeći da se javno izjasne da li su Bošnjaci i muslimani bezbedni u ovoj državi. Posledice ovakvih izjava su loše jer dolaze u vreme koje je opterećeno dešavanjima na Kosmetu, a i jednom opštom hajkom protiv islama koju vidimo u medijima".⁵

Ministar za ljudska i manjinska prava SCG Rasim Ljajić, takođe smatra da se vehabijama pridaje prevelika važnost u beogradskim medijima, jer, kako on kaže, "Vehabije ne predstavljaju pretnju za državu. Oni su mnogo veća pretnja islamskoj zajednici i islamskom učenju, jer se radi o pravcu koji je u islamu nepriznat. Davanje tolikog značaja vehabijama štetno je za državu. To je više posao Islamske zajednice nego državnih organa".⁶

Martovsko nasilje na Kosovu uzdrmalo je međunacionalne odnose u centralnoj Srbiji, a paljenje džamija u Beogradu i Nišu šokiralo je ovdašnje Bošnjake. Strah je tih dana bio prisutan i na ulicama sandžačkih mesta, a pojedinci su strahovali od bošnjačko-srpskog sukoba u ovoj oblasti. Do ikakvih međunacionalnih incidenata nije došlo, a bošnjačke stranke i Islamska zajednica odgovorile su deklaracijama i apelima za mir. Sve bošnjačke stranke osudile su nasilje i skrnavljenje pravoslavnih bogomolja na Kosovu, kao i napade na građane nesrpske nacionalnosti i paljenje džamija u centralnoj Srbiji.

Do razlika među njima je došlo u oceni reakcije države na ove incidente. Ministar za ljudska i manjinska prava SCG i lider Sandžačke demokratske partije, Rasim Ljajić smatrao je da motivi napada na pravoslavne objekte na Kosovu i islamskih u Srbiji nisu isti, i da iza paljenja džamija ne stoje organizovane političke grupe. Odmah po paljenju džamija Ljajić je razgovarao sa ambasadorima muslimanskih zemalja u Beogradu koje je ubeđivao da država osuđuje ove incidente i da je spremna da zaštititi građane muslimanske vere.

Ostali sandžački političari pa i sam muftija Muamer Zukorlić nisu bili toliko ubeđeni u spremnost države da zaštiti muslimane, a Sulejman Ugljanin, lider Bošnjačkog nacionalnog vijeća Sandžaka (BNVS) veruje da su za incidente u Beogradu, Nišu, Novom Sadu i ostalim gradovima Srbije odgovorni i najviši državni funkcioneri. BNVS je, na svojoj sednici, osudilo nasilje na Kosovu, ali i izrazilo zabrinutost "zbog nespemnosti državnih organa da sačuvaju mir u zemlji". Ugljanin smatra da paljenje džamija predstavlja vrhunac antiislamske kampanje u Srbiji i da je nasilje na Kosovu samo poslužilo kao povod.

⁵ *Blic*, 8. 5. 2004.

⁶ *Blic*, 8. 5. 2004.

Na sednici BNVS, Sulejman Ugljanin je povezoao napade na muslimane i njihove bogomolje sa izjavom Momira Stojanovića, tadašnjeg direktora Vojnobezbedonosne agencije, da u Sandzaku, na Kosovu i u Crnoj Gori deluje više Islamskih fundamentalističkih organizacija koje se spremaju i za terorističke napade. On je konstatovao da je "nakon toga počela jaka medijska kampanja protiv Bošnjaka i protiv muslimana uopšte."⁷

Povodom nasilja na Kosovu i centralnoj Srbiji, u Novom Pazaru je, na inicijativu muftije Zukorlić, održan sastanak bošnjačkih stranaka, nevladinih organizacija i predstavnika pojedinih opština. U usvojenoj Deklaraciji se najoštrije osuđuju nasilje na Kosovu i napadi na sve verske objekte i nasilje. Muftija Zukorlić je ocenio da muslimani i Bošnjaci paljenje džamija u Srbiji ne doživljavaju kao običan napad i materijalni gubitak i "ne prihvataju retoriku nekih predstavnika vlasti u Beogradu kojom se pokušava opravdati akt nasilja prema džamijama u Nišu i Beogradu". U dokumentu se izražava zabrinutost i strepnja povodom obnavljanja "govora mržnje" u javnim nastupima, štampi i elektronskim medijima i ističe, da je "nedopustiva antiislamska kampanja kojom se, naročito u poslednje vreme, želi izjednačiti islam i terorizam".

Srpska pravoslavna crkva i Islamska zajednica

Kao i u ostaku Srbije, Srpska pravoslavna crkva je institucija u koju Srbi imaju najveće poverenje. Za Srpsku pravoslavnu crkvu ova oblast veoma je značajna zbog manastira *Đurđevi stupovi* i *Sopoćani*, koji spadaju u najvažnije pravoslavne objekte. Sandžak, koga SPC, kao i ostale srpske institucije, naziva Raška oblast, ima dve eparhije: Raško-prizrensku, na čijem je čelu episkop Artemije i Mileševsku koju predvodi episkop Filaret. Svoj politički stav episkop Filaret je do sada više puta pokazao, između ostalog, apelom 2000. godine da građani glasaju za Slobodana Miloševića na izborima za predsednika SRJ i kasnijim učešćem na pojedinim skupovima Srpske radikalne stranke. Novi Pazar i Tutin pripadaju Raško-prizrenskoj eparhiji, dok su Sjenica, Nova Varoš, Prijepolje i Priboj pod jurisdikcijom Mileševske eparhije.

Manastirima upravljaju igumani: u Sopoćanima protosinđel Mihailo (Tošić), u Đurđevim Stupovima protosinđel Petar (Ulemek), a na čelu manastira Crna Reku kod Ribarića je otac Nikolaj (Nikolić). Odnosi između velikodostojnika SPC i Islamske zajednice u Sandzaku svode se na razmenu kurtoaznih umirujućih izjava, mada povremeno ima i kritičkih tonova. SPC prigovara Islamskoj zajednici da ne čini dovoljno na zaustavljanju vehabija i islamskog fundamentalizma, dok muslimanski verski velikodostojnici svojim

⁷ *Danas*, 20. 3. 2004.

pravoslavnim kolegama zameraju da ne reaguju na ekstremističke pojave sa srpske strane i da preувелиčavaju incidente protiv SPC.

Jedan od skupova na kojima su se pojavili predstavnici obe konfesije održan je u oktobru 2002. godine u Novom Pazaru. Na skupu koji su organizovali Fondacija *Konrad Adenauer* i *Sandžački odbora za zaštitu ljudskih prava i sloboda* "Savremene migracije", bilo je reči i o ulozi crkvenih i verskih zajednica. U ime SPC govorio je vladika Artemije koji je rekao da "postoji neka latentna želja i nastojanje kod nekih kako domaćih, tako i stranih faktora, da se pitanje tzv. Sandžaka internacionalizuje, da se u bilo kom vidu izdvoji iz ustavno-pravnog okvira Srbije" i uporedio to sa početkom krize na Kosovu.

Vladika Artemije smatra da "Zabrinjava činjenica da uslove demokratskijeg i boljeg života sve više zloupotrebljava jedna manja, ali utucajna muslimanska politička grupa. Ona direktno ili indirektno vrši pritisak na pravoslavni živalj, što neretko dovodi i do problematičnih i neželjenih reakcija sa druge strane i na taj način produbljuje konfrontaciju među građanima. Forsiranje bošnjačkog identiteta i bošnjačkog jezika nije više prosto pitanje zaštite kulturno-verskog identiteta, koliko je poluga novih političkih i teritorijalnih aspiracija".⁸ On je Islamskoj zajednici zamario da se ne suprotstavlja ekstremnom pokretu vehabija. Ovakve kritike sandžački muftija Muamer Zukorlić redovno odbacuje.

Osnivačka skupština Islamske zajednice Sandžaka održana je u Novom Pazaru u oktobru 1993. godine. Na njenom čelu se od početka nalazi Muamer Zukorlić, koji je rođen 1970. godine u selu Orlje, pored Tutina. Završio je medresu "Gazi Husrev-beg" u Sarajevu i islamski fakultet u Alžiru. Uporedo sa funkcijama muftije i predsednika Mešihata (Starešinstva) Islamske zajednice Sandžaka, Zukorlić je dekan Islamske akademije u Novom Pazaru, rektor Univerziteta u Novom Pazaru i član Rijaset Islamske zajednice BiH. Sandžački muslimani i Islamska zajednica Sandžaka priznaju Rijaset Islamske zajednice BiH za centralnu versku vlast, a reis-ul-ulemu Mustafu Cerića za lidera ovdašnjih muslimana.

Muftija Zukorlić uvek tvrdi da njegova islamska zajednica nije politička organizacija, ali je u više slučajeva kritikovao pojedine sandžačke politicare, naročito Sulejmana Ugljanina, predsednika SDA. Da muftija Zukorlić postaje sve značajniji politički faktor pokazuje i to što je obavezni sagovornik zvaničnika iz Beograda i diplomatskih predstavnika. Ovakav odnos prema Islamskoj zajednici pokrenuo je pokojni premijer Zoran Đinđić, koji je u državnu delegaciju u poseti Ujedinjenim Arapskim Emiratima uvrstio i muftiju Zukorlića. Bivši premijer Srbije Zoran Živković i sadašnji predsednik Boris Tadić su tokom poseta Novom Pazaru izbegli susrete sa Sulejmanom Ugljaninom i lokalnim rukovodstvom koje je on predvodio, ali su zato razgovarali sa muftijom Zukorlićem.

⁸ *Pravoslavlje*, 2002.

Odnos prema SCG i budućnosti Državne zajednice

Pitanje nezavisnosti Crne Gore je podelilo sandžačke Bošnjake po republičkim šavovima. Bošnjaci u srbijanskom delu Sandžaka odlučno se zalažu za očuvanje SCG, (Prema podacima beogradskog Instituta za društvena istraživanja, saopštenim početkom godine, Bošnjaci spadaju u vrh zagovarača opstanka SCG, a za Državnu zajednicu se opredelilo oko 80 odsto pripadnika ovog naroda), dok su njihovi sunarodnici u crnogorskom delu Sandžaka bar jednako "zagrejani" za nezavisnu Crne Gore. Vezuje ih samo jedna želja - da eventualna državna granica između Srbije i Crne Gore, koja bi raspolutila ovu regiju, ne oteža međusobnu komunikaciju i omogućući bar kulturno -ekonomske veze Sandžaklija. Premijer Srbije Vojislav Koštunica kao jedan od razloga opstanka Državne zajednice redovno navodi i Sandžak, to jest podelu bošnjačkog naroda koju bi doneo raspad SCG.

Ovakva podvojenost Bošnjaka o ovom važnom političkom pitanju može se razumeti jedino uspehom koji je Milo Đukanović, premijer Crne Gore postigao u privlačenju simpatizera i glasača bošnjačke nacionalnosti. Važnu ulogu u takvoj orijentaciji imali su i česti politički sukobi unutar SDA Crne Gore. Od izbijanja otvorenog sukoba bivšeg jugoslovenskog predsednika Slobodana Miloševića i Mila Đukanovića, premijera Crne Gore i lidera Demokratske partije socijalista, bošnjačke nacionalne stranke skoro su potpuno marginalizovane.

Na poslednjim parlamentarnim izborima u toj republici, koalicija tri bošnjačke stranke, čiju je okosnicu činila SDA, doživela je potpuni debakl osvojivši tek oko 4000 glasova. Bošnjačka koalicija tako nije prošla cenzus i sadašnji crnogorski parlament nema predstavnika nacionalne stranke Bošnjaka. Primera radi, SDA Crne Gore je u prvom sazivu imala devet poslanika u crnogorskoj Skupštini. U sadašnjem sazivu Skupštine Crne Gore ipak ima pripadnika ove nacije, a Bošnjaci se uglavnom opredeljuju za "suverenističke" stranke, DPS, SDP i Liberalni savez.

Većina Bošnjaka podržava Mila Đukanovića, ne toliko zbog toga što su zadovoljni politikom vladajuće crnogorske garniture, koliko zbog činjenice da se crnogorski premijer prvi suprotstavio Slobodanu Miloševiću, kome sandžački Bošnjaci ne mogu da oproste rat u BiH i zločine nad njihovim tamošnjim sunarodnicima. Njihovom opredeljenju ka koaliciji za samostalnu Crnu Goru doprineli su i povremeni antibošnjački istupi članka suparničke koalicije. Đukanović, uz to, vešto koristi pojedine istorijske primere tolerantnog odnosa Crnogoraca prema Bošnjacima, izgrađujući tako visok stepen identifikacije pripadnika ove nacionalnosti sa Crnom Gorom. Neke druge primere iz bliže ili dalje istorije, "istragu poturica", pokolj u Šahovića Polju, ili napade i ubistva Bošnjaka u Pljevljima i u Bukovici na početku rata u BiH, vešto izbegava. Srpski političari nisu, pak, uspeli da kod svojih sugrađana bošnjačke

nacionalnosti pobude identifikaciju sa državom Srbijom, te je i dalje jaka njihova vezanost za jugoslovenske državotvorne projekte.

Većina bošnjačkih političara u srbijanskom delu Sandžaka ubeđena je da između politike zvaničnog Beograda i Podgorice prema Bošnjacima nema nikakve razlike. Sulejman Ugljanin, predsednik Bošnjačkog nacionalnog veća, ocenjuje da "Bošnjacima nije ništa bolje u Crnoj Gori nego u Srbiji, a Đukanović jednako ignoriše Sandžak kao što to čini i Beograd". Šefko Alomerović, predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava u Sandžaku, ide i korak dalje i optužuje Đukanovića da zloupotrebljava i vara Bošnjake Crne Gore. On kaže da "Đukanović za Bošnjake nije učinio ništa, a predstavlja se kao veliki zaštitnik manjinskih zajednica. Kad god je u političkoj krizi ili raspiše izbore pa mu zatrebaju bošnjački glasovi, Đukanović zakaže suđenje Nebojši Ranisavljeviću, optuženom za otmicu i ubistvo Bošnjaka u Štrpcima. Dobije tako bošnjačke glasove, jer se tobože zalaže za rasvetljavanje ovog zločina i posle nikom ništa".

Bošnjački političari u Srbiji plaše se da bi, ukoliko na crnogorskom referendumu pobedi Đukanovićev koncept nezavisne Crne Gore, Bošnjaci mogli da budu proglašeni za krivce. Za opstanak SCG sigurno bi se listom opredelili Srbi u Crnoj Gori, a i značajan procenat Crnogoraca. O statusu Crne Gore i budućnosti SCG presudili bi onda pripadnici manjina, Bošnjaci i Albanci. Kako Bošnjaka ima više, njihovo opredeljenje bi moglo da bude odlučujuće, te otuda strah da bi pripadnici bošnjačkog naroda u tom slučaju bili proglašeni za glavne krivce. Takve izjave mogu se čuti i od lidera prosrpskih stranaka u Crnoj Gori, Božidara Bojovića i Predraga Bulatovića, predsednika Demokratske stranke i Socijalističke narodne partije.

Ekonomska kriza i porast narkomanije

Tokom prošle godine, bošnjačke stranke u Sandžaku nisu pokretale pitanje statusa regije i Bošnjaka. Ranijih godina usvajani su memorandum, deklaracije i rezolucije, kojim su od Beograda i Podgorice traženi različiti oblici autonomije ili garantovanje prava Bošnjaka. Najpoznatije akcije u tom pravcu bili su referendum o autonomiji i *Memorandum o specijalnom statusu Sandžaka* tadašnje SDA i Muslimanskog nacionalnog vijeća Sandžaka. Na referendumu koji je održan u oktobru 1991. godine ogromna većina sandžačkih Bošnjaka glasala je za autonomiju i pravo priključenja regije nekoj od jugoslovenskih republika. Memorandumom koji je usledio za Sandžak je tražen najviši stepen autonomije, koja se u pojedinim segmentima graničila s državnošću. Ni Beograd ni Podgorica nisu želeli da razgovaraju o ovom dokumentu koji je označen kao separatistički.

Septembra 2003. u Novom Pazaru je osnovan Nacionalni savet bošnjačke zajednice u SCG. Prema Saveznom zakonu o pravima pripadnika nacionalnih manjina, etničke grupe su dobile pravo da organizuju svoje savete koji bi se bavili uglavnom očuvanjem kulturnog identiteta i obrazovanjem. Koristeći

prava koja proističu iz ovog zakona, bošnjački Nacionalni savet je prošle godine usvojio odluku o nacionalnim praznicima i simbolima. Time je zastava bošnjačke manjine postao grb sa štitom sa po tri polumesece i ljiljana na beloj podlozi. Zastava je zvanično promovisana 14. maja 2004, isticanjem na novopazarskoj tvrđavi, što je deo srpske javnosti i medija shvatio kao provokaciju. Isti su još teže prihvatili uvođenje bosanskog jezika u škole u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. Prema istom saveznom zakonu, učenici manjinskih nacionalnosti dobijaju pravo da izučavaju maternji jezik i kulturu kao izborni predmet bar jedan čas nedeljno. Uslov je da se u toj sredini određeni procenat građana izjasni da pripada nekoj manjini i da govori svojim jezikom.

Iako su Bošnjaci u tri većinsko bošnjačke opštine u srbijanskom delu Sandžaka ispunjavali ove uslove, što zbog neažurnosti Nacionalnog saveta, što zbog blokade Ministarstva prosvete, bosanski nije na vreme postao izborni predmet. Nadležne institucije Srbije ne prihvataju termin bosanski jezik, koji je kao maternji jezik Bošnjaka zvanično prihvaćen na skupu bošnjačkih intelektualaca u Sarajevu. Prvi čas bosanskog održan je u OŠ "Ibrahim Bakić" u selu Leskova kraj Tutina, 22. oktobra 2004. godine. Bivša ministarska prosvete Ljiljana Čolić nije htela da potpiše odluku o uvođenju bosanskog u škole u Sandzaku i to je, nakon preporuke Nacionalnog saveta koji pri Vladi Srbije okuplja predstavnike svih manjina, učinio njen naslednik Slobodan Vuksanović. Poslanici Srpske radikalne stranke zbog toga su Skupštini uputili zahtev za opoziv Vuksanovića, a o uvođenju bosanskog je raspravljao i skupštinski Odbor za prosvetu.

Poslednjih godina Sandžaklije se suočavaju sa teškom ekonomskom krizom, te su političke teme stavljene u drugi plan. Novi Pazar je tokom devedesetih godina bio centar trgovine Srbije, a novac je zarađivan i proizvodnjom džinsa, obuće i nameštaja. U međuvremenu je kupovna moć građana Srbije drastično pala, UNMIK je onemogućio trgovinu s Kosovom, a neloyalna konkurencija je dotukla novopazarsku privredu.

"Dva su glavna uzroka propasti novopazarske privrede. Prvi je opšta politička situacija koja uzrokuje nesigurnost, tako da investitori zatvaraju džep i čuvaju novac za bolja vremena. Uz to dolazi i neloyalna konkurencija Kineza. Fakturisana vrednost carinjene robe iz Kine je i po desetak puta manja od stvarne, a najbolji primer jesu njihove farmerke koje na papiru koštaju sedam dinara. Mirsad Župljanin Džimi, vlasnik privatnog preduzeća MBG u Novom Pazaru i dugogodišnji predsednik Udruženja privatnih preduzetnika i zanatlija kaže da se " Mi radujemo kada nam neko da pomoć od stotina miliona dolara, a Kinezi iznose milijarde iz zemlje i - nikom ništa".⁹

U Novom Pazaru je održano više protesta protiv lokalnih kineskih trgovaca, a od lokalnih i republičkih vlasti traženo je da Kinezima zabrane rad u Srbiji i tako sačuvaju domaću trgovinu. Zbog geografskog položaja Sandžak

⁹ *Nedeljni telegraf*, 19. 5. 2004.

je bio značajna raskrsnica trgovine drogom i prostitucijom. Kako u gradu više nema puno para, noćni barovi koji su bili stecište prostitucije uglavnom su zatvoreni, a Novi Pazar se prvi put suočava sa novim problemom – narkomanijom.

Policija je početkom 2004. godine procenila da se više od hiljadu mladića i devojaka u Novom Pazaru konstantno drogira, a da je broj onih koji povremeno uzimaju drogu bar pet puta veći. Početkom godine, prema nezvaničnim podacima, ove cifre su bar duplirane. Dr Seljatin Kajkuž, neuropsihijatar čiji pacijenti uglavnom imaju između 17 i 22 godine, smatra da su "Narkomani u Novom Pazaru izabrali, nažalost, najtežu drogu protiv koje se medicina najteže bori – kokain. A ono što je karakteristično jeste da narkoman obično počne s marihuanom, a kasnije prelazi na jače droge. U novije vreme vrlo brzo se prelazi put od marihuane do heroina". On ističe da je: "Uočljivo pogoršanje kada je reč o prosečnoj starosti narkomana. Nisam imao pacijente iz osmogodišnje škole ali ima mnogo srednjoškolaca koji koriste teške droge i primetno je da sve mlađi Novopazarci stupaju u surovi svet narkomanije". U policiji je saopšteno da svi narkomani Novog Pazara konzumiraju "robu" koju nabavljaju ovdašnji trgovci. Sva "roba" u Novi Pazar stiže preko Kosova, a potiče iz Turske. U novopazarskoj policiji upozoravaju da se narkomanija širi i u Tutinu i Sjenici.¹⁰

Sportski i politički incidenti

I protekle godine je u Sandzaku zabeleženo nekoliko sportsko-političkih incidenata. U poslednje dve-tri godine postalo je gotovo pravilo da na fudbalskim utakmicama *Novog Pazara* ili nakon sportskih uspeha reprezentacije SCG dolazi do incidenata. Prošle 2004. najpre je početkom marta u Novom Pazaru došlo do incidenta između navijača lokalnog i beogradskog kluba *Rad*. Navijači *Rada*, poznati pod imenom *United forces*, spadaju u najpoznatije huligane koji bez obzira na to ko im je protivnik izazivaju incidente. Kad im je protivnik druge nacionalnosti i vere, razlozi za divljanje su još izazovniji.

Navijači *Rada* su u Novi Pazar došli organizovano, a odmah po ulasku na stadion su prema domaćoj publici počeli da bacaju kamenice i zapaljene baklje. Srušena je oграда i na terenu su se našli navijači dva tima. Uz kamenice, tuču, psovke, čule su se prepoznatljive političke poruke i skandiranje: "Ubi, ubi Turčina", "Ubi Srbina", "Ko je drugi, ja sam prvi da pijemo turske krvi", "Od Topole pa do Ravne gore", "Srbijo plači došo ti je Hašim Tači", "Od Sandzaka do Irana biće zemlja muslimana"... Policija je uhapsila šezdesetak izgreznika, a angažovana je i žandarmerija, koja je Beograđane sprovedla sa stadiona do policijske stanice i zatim ka Beogradu. Predsednik FK *Novi Pazar* Bedžih Hodžić smatra da ovi incidenti imaju dublju pozadinu.

¹⁰ Fonet, 8. 1. 2004.

Hodžić ističe da je: "Ovo još jedan pokušaj da se unese destabilnost na sportske terene ovde. Ovi problemi su 'uvezeni' i očigledno je da stoji neko iza njih, sve se čini da ovi događaji dobiju političke konotacije. Zakazala je žandarmerija koja je došla na ispomoć. Navijači iz Beograda potpomognuti su navijačima iz severne Kosovske Mitrovice, pa čak i iz Gračanice i Raške. To znači da je sve ovo bilo smišljeno. Ovo neće uspeti da poremeti naše dobre međuklupske i međunacionalne odnose.¹¹". U maju je došlo do verbalnih incidenata na utakmici u Raškoj između lokalnog kluba, čiji su navijači nosili i majce s likom Radovana Karadžića i Novog Pazara. Navijači Novog Pazara takođe su organizovani u navijačku grupu koja se naziva *Torcida*. Imaju svoj sajt i grb sa polumesecom i ljljanima, a prate svoj klub na utakmicama van Novog Pazara. Odgovarajući na parolu navijača *Rada* "Pravoslavlje ili smrt", *Torcida* povremeno uzvraća transparentom "Islam će zavladati svijetom". Na utakmici sa Čukaričkim 5. maja, navijači Novog Pazara su istakli ovaj transparent i zbog toga i drugih nereda je njihov klub kažnjen sa 200 000 dinara. Disciplinski organi Fudbalskog saveza *Radove* navijače nisu kažnjavali zbog transparenta "Pravoslavlje ili smrt".

Do sredine devedesetih godina sandžački Bošnjaci su imali monolitnu političku organizaciju koja se svodila na Stranku demokratske akcije i Muslimansko (kasnije Bošnjačko) nacionalno vijeće Sandžaka. Sulejman Ugljanin bio je predsednik obe organizacije i neprikosnoveni sandžački lider. Ugljanina je napustio veći broj saradnika i osnivača SDA, među kojima je najpoznatiji Rasim Ljajić, bivši generalni sekretar SDA, a sadašnji predsednik Sandžačke demokratske partije i ministar za ljudska i manjinska prava SCG. Ugljaninova stranka počinje da gubi ne samo uticaj već i značajan broj bošnjačkih glasova, te na septembarskim lokalnim izborima zadržava vlast samo u Tutinu. Dotada je koalicija *Lista za Sandzak dr Sulejman Ugljanin* imala apsolutnu vlast u sva tri većinska bošnjačka grada. Sam Ugljanin tek u drugom krugu pobeđuje na izborima za predsednika opštine Novi Pazar. Njegov protivkandidat Sait Kačapor iz Ljajićeve SDP izrazio je sumnju u regularnost drugog kruga, ali rezultat nije preinačen. SDP osvaja mesta predsednika opština u Sjenici i Prijepolju.

Kampanja za septembarske izbore bila je oštrija nego prethodne, a 11. septembra pred sedištem SDP u Novom Pazaru došlo je do fizičkog obračuna i pucnjave između Ljajićevih i Ugljaninovih pristalica u kojima su ranjena dva slučajna prolaznika. Ovaj incident za koji su se međusobno optuživali aktivisti SDP i SDA ogorčio je i šokirao građane Novog Pazara i Srbije. Ljajić i Ugljanin su upirali prstom jedan na drugog. Ljajić je tvrdio da je: "Incident smišljen i sam Sulejman Ugljanin je najavio sukobe na skupu u Delimeđu. Ovo je viđen scenario. Kao što je Milošević mislio da će tenkovima ostati na vlasti, Ugljanin zloupotrebljava decu da bi ostao na vlasti".¹²

¹¹ *Danas*, 8. 3. 2004.

¹² *Večernje novosti*, 13. 9. 2004.

Ugljanin je imao drugačiji stav tvrdeći da je: "Grupa izgrednika okupljena oko SDP pokušava da zavije u crno ovaj grad, a ovo je osmi oružani napad na nas, a policija i dalje čuti".¹³

Novi Pazar je posetio i republički ministar pravde Zoran Stojković, koji je konstatovao da su za ovaj incident krivi i državni organi, naročito u pravosuđu, koji ne funkcionišu kako treba. Stojković je zaključio da: "U Novom Pazaru sila i bande počinju da vladaju, a građani su nezaštićeni". On je najavio veće angažovanje države i sređivanje stanja u lokalnom pravosuđu.¹⁴ Po završetku izbora, usledili su višenedeljni pregovori o koalicijama. Kako Ugljanin nije uspevao da prikupi dovoljan broj odborničkih glasova za formiranje opštinskih vlasti, 11. novembra u restoranu *Amiragin han* se okupilo 26 odbornika drugih stranaka, SDP Rasima Ljajića, Stranke za Sandžak Fevzije Murića i srpskih partija. Pošto su imali većinu, održavaju konstitutivnu sednicu i biraju opštinske organe. Ugljanin i njegova koalicija ne priznaju legitimnost održane sednice, te u Novom Pazaru i dalje postoji paralelna opštinska organizacija. Ugljanin ne prihvata ni mišljenje Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu, po kome je legitмна sednica od 11. novembra. U rešavanje ovog problema uključila se i beogradska kancelarija OEBS koja je pozvala Ugljanina da poštuje volju građana i dopusti novim lokalnim organima normal rad. *Lista za Sandzak* je u Sjenici formirala većinu sa Narodnim pokretom Sandžaka Džemala Suljevića, ali je koalicija propala posle nekoliko nedelja. Suljević je optužio Ugljanina da ne poštuje dogovor. Inače i Fevzija Murić i Dzemail Suljević bili su visoki funkcioneri SDA, ali su se sukobili s Ugljaninom i napustili tu partiju.

Zaključci i preporuke:

Mada slabiji po intenzitetu i bez ljudskih žrtava, međunacionalni incidenti zabeleženi uglavnom u Novom Pazaru, pokazuju da je Sandžak još osetljivo područje. Na to utiče blizina Kosova i mogućnost da se eventualno novi srpsko – albanski sukobi i „ponavljanje 17. marta", reflektuju i na Sandžak, kao i konstantna propaganda beogradskih medija da će islamski fundamentalizam zapaliti Sandžak..

Državni organi se nisu angažovali na rasvetljavanju zločina nad Bošnjacima i kažnjavanju zločinaca i malo je verovatno da će se to desiti pošto se prvooptuženi za otmice u Sjeverinu i u Štrpcima i dalje nalaze na slobodi.

U bližoj budućnosti se može očekivati nastavak međubošnjačkih političkih sporova u Sandžaku, što će štetiti samim Bošnjacima koji su, nakon promena izbornog zakona i uvođenja "prirodnog praga" za stranke nacionalnih manjina, dobili mogućnost veće zastupljenosti u budućem parlamentu Srbije.

¹³ Isto.

¹⁴ *Večernje novosti*, 15. 9. 2004.

Helsinški odbor smatra da je:

- Neophodno da državni organi aktivnije deluju u ovoj oblasti, a njeni visoki predstavnici bi, umesto širenja nedokazanih priča o islamskom fundamentalizmu, trebalo da nastave sa politikom uključivanja Sandžaklija u državne strukture.

- neophodno je da se u policiju uključe i Bošnjaci kako bi njen nacionalni sastav odgovarao etničkoj strukturi;

- aktuelne vlasti bi mnogo doprinele smirivanju tenzija i poboljšanju međuetničkih odnosa ukoliko bi se ozbiljno pristupilo rasvetljavanju i kažnjavanju počinitelaca teških zločina nad sandžackim Bošnjacima, početkom devedesetih godina;

- država mora priznati odgovornost za zločine koji su počinjeni nad Bošnjacima u Sandžaku od 1992 do 1995. godine, jer to je jedini put ka uspostavljanju poverenja između dve zajednice.

Kosovo: Rešavanje statusa

Status Kosova, u 2004. godini stavljen je kao prioritarno pitanje na međunarodnu agendu, po prvi put od dolaska međunarodne misije (1999). Okončanje procesa pregovora o statusu trebalo bi da uredi srpsko-albanske odnose na novoj osnovi i doprinese stabilnosti u regionu, stvarajući osnovni okvir i uslove za poštovanje ljudskih prava, prava manjina, bezbednost, borbu protiv organizovanog kriminala i ekonomski napredak.

Srpska strana pokušala je da iskoristi martovsko nasilje na Kosovu za nametanje svog plana za budućnost Kosova koji bi značio razdvajanje dve zajednice i vodio ka podeli Kosova, za šta ipak nije uspela da pridobije međunarodnu zajednicu. Pod snažnim pritiskom zvaničnog Beograda, kosovski Srbi skoro čitavu 2004. godinu proveli su u bojkotu kosovskih institucija i radnih grupa za tehnička pitanja, čime su sebe izolovali iz procesa kreiranja kosovske politike, pa čak i pitanja koja su sami nametnuli (decentralizacija). Srbi su takođe, bojkotovali i radnu grupu za nestala lica čime su poslali poruku da im nije iskreno stalo do otkrivanja sudbine nestalih. Glavni zagovornici bojkota su Srpska pravoslavna crkva i Demokratska stranka Srbije premijera Vojislava Koštunice.

Politika bojkota razgovora sa Prištinom dovela je zvanični Beograd u ćorsokak i do gubitka pregovaračkog kredibiliteta, na političkoj sceni Srbije, krajem 2004, prvi put došp do preokreta, nešto realističnijeg pristupa prema Kosovu i pokušaja da se Beograd uspešnije uključi u pregovarački proces. U drugoj polovini godine Kosovo se pomerilo u žižu javnosti, a jedna od ključnih tema koja se spominje postao je upravo status. Za razliku od ranijih godina, kada je u srpskoj percepciji statusa dominirala podela Kosova, sada se koristi nešto drugačija retorika: više od autonomije, manje od nezavisnosti.

Premijer Srbije Vojislav Koštunica koji je u martu 2004. predlagao teritorijalnu autonomiju za Srbe na Kosovu, godinu dana kasnije navodi "da bi rešenje moralo da se traži u pravcu izuzetno visokog stepena autonomije". Koštunica ističe da bi "to bio izuzetno visok stepen autonomije, uz povezanost Prištine s Beogradom unutar jedne državne celine. To jeste atipično državno uređenje, ali posle rata i raspada bivše Jugoslavije i druge zemlje imaju jako atipična državna uređenja. Prvi primer je Bosna i Hercegovina, gde je uveden pojam entiteta, da bi se objasnilo da Republika Srpska i Federacija nisu ni

federalne i konfederalne jedinice, već nešto treće. Beogradski sporazum je takođe atipično državno uređenje, kao i Ohridski sporazum. Na taj način se mora rešiti i pitanje Kosmeta".¹

Kontroverzna poseta (14. 15. marta 2005.) predsednika Srbije Borisa Tadića Kosovu, tačnije srpskim enklavama, takođe bi se mogla tumačiti kao pokušaj da se zvanični Beograd posle opstrukcije, ponovo uključi u pregovarački proces i uspostavi kontakt sa međunarodnim faktorima (Tadić je prvi predsednik Srbije koji je razgovarao sa šefom misije UNMIK na Kosovu, a ne u Beogradu ili u nekoj međunarodnoj prestonici)

Šef UNMIK Soren Jesen-Petersen ocenio je da je Kosovo posetom predsednika Srbije Borisa Tadića "dokazalo da ima umereno, demokratsko i otvoreno drtstvo".² Visoki predstavnik Evropske unije Havijer Solana izjavio je u Briselu da je poseta Borisa Tadića Kosovu bila "dobar početak za pokretanje pregovora Beograda i Prištine".

S druge strane, Tadić nije prihvatio razgovor ni sa jednim albanskim političkim liderom (iako je bilo signala da bi se oni sreli sa njim), niti je pominjao Albance u svojim razgovorima sa Srbima i javnim nastupima čime je još jednom pokazao da ne prihvata albansku stranu kao ravnopravnog partnera. Tadićeva poseta Kosovu pokazala je koliko je sudbina kosovskih Srba i dalje vezana za Beograd i pod uticajem Beograda. Boravak na Kosovu, imao je za Tadića i unutrašnju propagandnu poruku nacionalističkom javnom mnjenju i više odjeka od prethodne posete premijera Vojislava Koštunice, organizovane praktično u tajnosti, i bez zvaničnog pristanka međunarodne zajednice.

Dušan Bataković, istoričar, kaže da se proces rešavanja statusa Kosova dramatično ubrzava i da je stoga veoma važno da Srbija ne bojkotuje taj proces i "da bude u njega aktivno uključena i da uz snažnu diplomatsku i političku inicijativu (...) u pregovorima sa Prištinom nađe oslonac za jedan dugoročan kompromis". Bataković kaže da na "Kosovu, uz manje izuzetke, nije bilo aktivne, strateški promišljene i usaglašene srpske politike već punih petnaest godina. Sada je trenutak da se ona redinamizuje novim, realističnim i održivim inicijativama"³.

Podela među kosovskim Srbima je sve očiglednija i po prvi put se javlja politička alternativa koja pokazuje spremnost da se odupre zvaničnom Beogradu i rešenje problema srpske zajednice pokuša da nađe u Prištini. Do podele je došlo povodom učešća na izborima i u radu kosovskih institucija.

Vlada Kosova koja je preuzela mandat nakon oktobarskih izbora, za kratko vreme, preduzela je nekoliko koraka u cilju unapređenju položaja manjina na Kosovu i pokazala spremnost da pomogne povratak raseljenih. Učinak Ministarstva za povratak biće meren brojem ljudi koji su se vratili i to, pre svega onih koji su godinama smešteni u kolektivnim centrima. Prvi

¹ *Blic*, 2. 3. 2005.

² *Beta*, 15. 2. 2005.

³ *Danas*, 19. 2. 2005.

rezultati mogli bi da se očekuju već u prvoj polovini 2005. godine kada bi ta politika trebalo da počne da se sprovodi. Srpska zajednica, kao i zvanični Beograd, međutim, pokazuju nesprmenost da sarađuju na tom projektu.

I kod albanske i kod srpske zajednice na Kosovu postoje određeni strahovi i frustracije. Kosovski analitičar Lulzim Peci⁴ kao izvore frustracija kod Albanaca navodi: strah od ponovne integracije Kosova u okvire Srbije, strah od kantonizacije Kosova i strah od uvođenja prava veta što bi moglo da vodi stvaranju disfunkcionalne države. Kod Srba, strah je vezan za pitanja bezbednosti i gubljenje nacionalnog identiteta. Na Kosovu, takođe postoji veliko socijalno nezadovoljstvo zbog izuzetno loše ekonomske situacije (oko 70 odsto stanovništva je nezaposleno) što je značajan izvor nestabilnosti. Ova frustracija je posebno izražena kod mladih ljudi.⁵

Vlada Srbije nije napravila nikakve pomake na rasvetljavanju slučajeva masovnih grobnica Albanaca u Srbiji. Na teritoriji Srbije do sada je ekshumirano 836 tela kosovskih Albanaca u masovnim grobnicama u Srbiji; pet u Batajnici, dve u Petrovom Selu i jedne u Perućcu. Do 1. novembra 2004. godine vlasti Srbije predali su UNMIK tela 331 identifikovane žrtve i predstavnicima SAD tela trojice Albanaca, američkih državljana⁶. Ima podataka o još 17 masovnih grobnica. Fond za Humanitarno pravo izneo je u javnost podatke o spaljivanju tela Albanaca u Mačkatici.

Reakcije na martovsko nasilje

Zvanični Beograd pokušao je da instrumentalizuje martovsko nasilje nad Srbima i pokaže da je multietničko Kosovo nemoguće, a kosovsko društvo kriminalizovano i nesposobno za demokratiju, te da je rešenje u razdvajanju dve zajednice. Istovremeno, događaji širom Srbije, kao i medijsko pokrivanje martovskih događaja, pokazali su koliko je situacija fragilna i koliko je mali korak do novog sukoba koji je sprečen, pre svega, zahvaljujući prisustvu međunarodnih vojnih snaga u regionu. Na međunarodnom planu, martovsko nasilje je široko osuđeno, ali je ono istovremeno aktuelizovalo pitanje statusa Kosova i postavilo ga u prvi plan. S druge strane, martovsko nasilje odložilo je dijalog Beograd-Priština, pre svega na nivou radnih grupa.

Ministar odbrane SCG Boris Tadić i šef Koordinacionog centra za KiM Nebojša Čović u vreme martovskog nasilja pokušali su da ubede međunarodnu zajednicu da dozvoli upotrebu vojske SCG na Kosovu radi zaštite kosovskih Srba. Obrzlažući taj predlog Tadić je izjavio: "Istovremeno, svestan sam da Rezolucija 1244 i Vojno-tehnički sporazum ne predviđaju njihovu upotrebu u odbrani stanovništva, nego zaštitu kulturnih spomenika, učešće u graničnim

⁴ Izneo je ove ocene na Panelu koje Helsinški odbor organizovao u Prištini.

⁵ Prosečna starost na Kosovu je 24 godine.

⁶ Podaci Fonda za humanitarno pravo.

službama, službama za vezu i u poslovima razminiranja. Moj zahtev je bio da se omogući elastično tumačenje tih dokumenata kako bi se naši vojnici uključili u odbranu našeg naroda. (...) Pošto nismo pozvani da to učinimo, svaki drugi vid našeg ulaska, značio bi bombardovanje Srbije. I svako ko i dalje bude podgrevao te ideje direktno je odgovaran za bezbednost Srbije i naših sunarodnika na Kosmetu".⁷

U obraćanju poslanicima 26. marta u Skupštini Srbije, premijer Vojislav Koštunica je predložio teritorijalnu autonomiju za Srbe, koja, po njemu otvara mogućnost da Srbi i Albanci žive jedni pored drugih. On je istakao da je "multietnički raj" na Kosovu neostvariv. U znak solidarnosti sa kosovskim Srbima na beogradskim ulicama je održana litija 18. marta, koju su osim patrijarha i episkopa Srpske pravoslavne crkve predvodili i najviši državni funkcioneri. Na kraju litije, okupljenima se obratio i premijer Vojislav Koštunica: "Bez Kosmeta Srbija nema duše. Bilo je i većih iskušenja kroz prohujale vekove pa su Srbi ostali na Kosmetu (...) doći će dan kada ćemo ponovo biti na Kosmetu (...) svi prognani iz svih ranijih godina moraće da se vrate, kao što će i sveta zemlja kosovska biti naša."⁸

Sličnu ocenu, drugom prilikom, izneo je i Boris Tadić ocenivši da je ideja o multietničnosti Kosova nerealistična, te da je "sada očigledno da je to za Albance bio prolazni cilj, a da je suštinski cilj istrebljenje Srba sa Kosmeta".⁹

Za visokog funkcionera DSS Dušana Prorokovića, Kosovo je "živo blato koje će povući za sobom sve zemlje zapadnog Balkana". U istom tonu govori i Slobodan Samardžić, savetnik premijera Koštuncie, ističući da o "standardima" međunarodne zajednice za Kosovo nema govora u 2005. godini. On je kazao da se "standardi ne mogu sprovesti ni za 30 godina" i da "Albanci i njihove institucije ne mogu da ispune tako visoko postavljene standarde". "Siguran sam da posle događaja od 17. marta niko ozbiljan ne razmišlja o nezavisnosti Kosova. (...) Međunarodna zajednica je shvatila da nema mirnog multietničkog života na Kosmetu, pošto u Pokrajini postoji kriminalizovano, neuređeno društvo sa potrebom da sve svoje probleme izliva u pritisak na manjine," kaže Samardžić.¹⁰

Skupština Srbije je 26. marta 2004. jednoglasno usvojila *Rezoluciju o Kosovu i Metohiji* u kojoj je martovske događaje ocenila kao "etničko čišćenje" čime je "ugrožena stabilnost čitavog regiona". Za martovsko nasilje Skupština je optužila međunarodnu zajednicu navodeći da je neophodno "preispitati i promeniti celokupnu politiku UN u pokrajini". Rezolucija naglašava da "pogrom nad srpskim stanovništvom na Kosmetu od 17. do 19. marta predstavlja posledicu nespremnosti UNMIK i KFOR da izvrše svoje obaveze

⁷ *Večernje novosti*, 23. 3. 2004.

⁸ *Večernje novosti*, 19. 3. 2004.

⁹ *Večernje novosti*, 23. 3. 2004.

¹⁰ *Večernje novosti*, 12. 5. 2004.

prema Rezoluciji UN 1244, ovo je direktan rezultat prenosa nadležnosti sa međunarodne administracije na privremene organe Kosova".¹¹

Pojedini beogradski političari su izjavili da su i ranije znali da se na Kosovu sprema nasilje, a tokom godine bilo je nekoliko izjava da se ponovo priprema 17. mart kao i sličan scenario na jugu Srbije. Međutim, prilikom posete Kosovu, predsednik Srbije Boris Tadić je u razgovorima sa Srbima koji su se vodili iza kamera, rekao da se martovski događaji neće ponoviti.¹² Ovakve izjave ponovo skreću pažnju na pitanje da li su određene srpske bezbednosne službe imale neku ulogu u 17. martu.

Još dok je nasilje trajalo, šef Koordinacionog centra Nebojša Čović izjavio je da je nemoguće da UNMIK i KFOR nisu znali šta se sprema "kada od oktobra upozoravamo da se sprema nešto opasno i veliko"¹³. On je kazao da od multietničkog Kosova više nema ništa, te da je "završena i priča o standardima". Sugerisao je da je "rešenje, razgraničenje. Sada je pravi trenutak. Očigledno je da se sa divljim hordama neće moći živeti".¹⁴

Predsednik Odbora za bezbednost Skupštine Srbije, Milorad Mirčić, nekoliko dana kasnije izjavio je da je "već pripremljen scenario za jug Srbije gde se određeni broj šiptarskih porodica sprema da, uz medijsku kampanju, napusti delove opština na jugu Srbije". Milorad Mirčić smatra da bi to "imalo za posledicu da se u novom napadu albanskih terorista na MUP zarade novi poeni".

Borislav Pelević, lider Stranke srpskog jedinstva koju je nekad vodio Željko Ražnatović Arkan, zatražio je od Vlade Srbije da hitno pošalje "vojne trupe na Kosmet". On je takođe najavio da će SSJ "ponovo da uputi na Kosovo i Metohiju svoje odbore za odbranu i bezbednost, jer ima pouzdana saznanja da albanski teroristi planiraju da krenu u novi napad na Srbe, da planiraju konačni obračun sa Srbima i novo etničko čišćenje". Pelević je takođe rekao da je ceo plan napravljen po ugledu na "Oluju"¹⁵.

Šef Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, Nebojša Čović, ponovo je krajem avgusta najavio da su na Kosovu "ozbiljne pripreme i obuka albanskih ekstremista za oružane akcije".¹⁶ On je potvrdio informaciju koju je ranije saopštio načelnik Uprave za suzbijanje terorizma i organizovanog kriminala u Bezbednosno informativnoj agenciji, Dragomir Ašanin. Da je "u toku ilegalno naoružavanje ekstremista i njihova obuka u pokretnim kampovima". Čović je rekao da je Centar takve podatke imao još u junu.

Izjave, u sličnom tonu beogradskih zvaničnika nastavljene su i kasnije. Zamenik predsednika Srpske radikalne stranke i šef poslaničke grupe te partije,

¹¹ *Blic*, 27. 3. 2004.

¹² Iz razgovora Helsinškog odbora sa izvorima na Kosovu.

¹³ *Večernje novosti*, 19. 3. 2004.

¹⁴ Isto.

¹⁵ *Nacional*, 21. 4. 2004.

¹⁶ *Danas*, 25. 8. 2004.

Tomislav Nikolić, izjavio je polovinom decembra da Albanci sa Kosova pripremaju upad na teritoriju uže Srbije u martu 2005.¹⁷ Nikolić je rekao da se mora učiniti sve da se to spreči i da su se sa tim složili Vojislav Koštunica i Boris Tadić. Nikolić se pozvao na podatke bezbednosnih struktura u Srbiji, ali i sa Zapada. Takođe tvrdi da "I Tadić i Košptunica imaju više podataka o tome nego on"¹⁸. Govoreći za *Blic* o svom razgovoru tim povodom sa predsednikom Srbije Tadićem, Nikolić je izjavio da su im "stavovi skoro istovetni, ocena (*bezbednosnog*) stanja je skoro istovetna. Skoro se ne razlikujemo u tome šta bi trebalo činiti".¹⁹ Slične informacije iz neimenovanih izvora istog dana prenose i drugi beogradski listovi, poput najtiražnijih *Večernjih novosti*, koje iznose još više detalja o tome kako "albanski politički i vojni lideri na jugu Srbije, u sardnji sa pripadnicima kosovskog zaštinog korpusa, obaveštajnim i bezbednosnim službama Kosova, paravojnom formacijom ANA i bivšim komandantima OVPMB (sada OVIK) već duže vreme rade na izradi planova i strategije delovanja na jugu Srbije u cilju njegovog pripajanja Kosovu".²⁰ *Glas javnosti* objavljuje tekst pod naslovom "ANA se priprema za treći balkanski rat" u kome više referira na napad na Makedoniju, pišući o mobilizaciji veterana OVK koji se spremaju za ulazak u Makedoniju.²¹

Tomislav Nikolić, predsednik SRS izjavio je da se "Šiptari intenzivno pripremaju za terorističke akcije u martu, a najverovatnije će prvo udariti na tri opštine na jugu Srbije. Naši organi bezbednosti se uveliko pripremaju za odbranu zemlje i ne znam zašto nam to ne saopštavaju".²² Ovu izjavu objavile su i kredibilne novine poput *Danasa*.

S druge strane, ministar odbrane SCG, Prvoslav Davinić, izjavio je nakon sastanka sa komandantom KFOR Holgerom Kamerhofom da se situacija nakon 17. marta stabilizovala (sastanak je doržan 26. avgusta). Predstavnici kosovskih Srba još žive u uverenju da će se srpska vojska i policija vratiti na Kosovo. Član koalicije *Povratak* Rada Trajković izjavila je da bi "Beograd posle martovskih događaja i eventualnih novih nasrtaja terorista na Srbe morao, u skladu sa Kumanovskim sporazumom, na sebe da preuzme obavezu i pripremi vojno-politički projekat kojim bi zaštitio Srbe".²³ Randel Nojkić kaže da bi u slučaju ponovljenog 17. marta "jedini spas za Srbe bio upad srpske vojske i policije".²⁴

Krajem 2004. godine srbijanski tabloidi su plasirali informaciju da je na Kosovu formiran srpski oslobodilački antiteroristički pokret (SOAP), "čiji će pripadnici u slučaju napada albanskih terorista i secesionista svim raspoloživim sredstvima odlučno braniti srpska sela i domove, žene i decu, monahe i

¹⁷ *Blic*, 17. 12. 2004.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ *Glas javnosti*, 17. 12. 2004.

²² *Nacional*, 14. 12. 2004.

²³ *Politika*, 28. 8. 2004.

²⁴ Isto.

monahinje i grobove i kosti svojih predaka"²⁵ Kao komandant Glavnog štaba tog pokreta u medijima je spominjan Mikan Velinović, koji je bio i jedan od organizatora protesta u Beogradu protiv izlaska kosovskih Srba na izbore.²⁶ Velinović je izjavio da će Pokret "pružiti zaštitu i KFOR i UNMIK kao i svim ostalim drugim dobronamernim etničkim i verskim zajednicama". Kazao je da je SOAP nastao na jedinstvu srpskog naroda, prikazanom gotovo jednoglasnim bojkotom izbora. Pripadnici pokreta, prema pisanju *Nacionala*, biće u civilu, ali će nositi posebne oznake. Velinović kaže da će se toj organizaciji uskoro pridružiti svi značajniji srpski politički lideri s Kosova, ali i "privredni subjekti iz južne i centralne Srbije". Rekao je i da najnovija policijska elitna jedinica *Srpski vitezovi* treba da uđe u otvorenu borbu protiv terorizma, što i jeste njena prevashodna namena.²⁷ U Velinovićevoj biografiji objavljenoj u *Nacionalu* navodi se da je doskorašnji predsednik Rvačke federacije Jugoslavije, a "kao pojedinac se dugo bavi problematikom koja zaokuplja Srbe na Kosovu i Metohiji".

Paralalno sa organizovanim protestima iza kojih su stajali Srpska pravoslavna crkva i državni funkcioneri, na ulicama Srbije zabeležen je i niz nasilnih incidenata usmerenih protiv manjina, pre svega Albanaca, Goranaca, Aškalija.

Generalni sekretar UN Kofi Anan, u jednoj od prvih izjava nakon martovskog nasilja, rekao je da je ono "etnički motivisano i da je zadalo ozbiljan udarac naporima za izgradnju demokratskog multietničkog i stabilnog Kosova".²⁸ Skupština Saveta Evrope, ubrzo nakon martovskog nasilja, usvojila je po hitnoj proceduri *Rezoluciju o situaciji na Kosovu* u kojoj se martovski događaji ocenjuju kao "tragično nazadovanje procesa pomirenja", za koje deo odgovornosti snosi i međunarodna zajednica. UNMIK, politički lideri obeju strane i privremeni organi vlasti na Kosovu pozvani su da, svako sa svoje strane, doprinese stabilizaciji situacije. Pojedini parlamentarci su se založili za davanje nezavisnosti Kosovu. Izvestilac političkog komiteta Toni Lojd rekao je da oni koji su pobešli sa svojih ognjišta moraju da se vrate kućama. Rekao je da "kantonizacija Kosova nije rešenje". Tadašnji šef UNMIK, Hari Holkeri rekao je da "neće biti multietničkog Kosova bez Srba i njihove reintegracije u politički proces", te da je stoga važna primena standarda za Kosovo. Britanski Lord Ruse Džonson se zauzeo za nezavisnost Kosova, rekavši da je pitanje "statusa od centralnog značaja" i da "Kosovo treba da ima pravo na samopredeljenje".²⁹ Ocenjujući posledice martovskog nasilja, skoro godinu dana kasnije, šef Unmika Soren Jesen Petersen je rekao da se na te događaje može gledati kao na veliku prekretnicu: "S jedne strane, svesni smo da smo suviše rano okrenuli

²⁵ *Balkan*, 10. 11. 2004.

²⁶ *Nacional*, 18. 11. 2004.

²⁷ Isto.

²⁸ *Politika*, 6. 5. 2004.

²⁹ *Politika*, 30. 4. 2004.

leđa zbivanjima na Kosovu, dok je s druge strane postalo jasno da Kosovo ne može večno ostati područje delovanja UN, odnosno da se mora napredovati ka pitanju rešavanja statusa.³⁰ Iz toga je proistekao i novi pristup koji zahteva primenu prioritetnih standarda, koji se odnose pre svega na zaštitu manjina. Ukoliko do polovine 2005. bude postignut dovoljan napredak u ispunjenju tih standarda, biće započet proces koji će dovesti do pregovora o statusu.

Stručnjak za Balkan Američkog Instituta za mir, Danijel Server kaže da su razočarani i nezaposleni mladi ljudi bili glavni vinovnici martovskog nasilja. "Ekonomske i socijalne prilike se u međuvremenu nisu promenile i za poboljšavanje i nova radna mesta bila bi potrebna privatizacija. Mislim da bi Beograd na tom planu trebalo da bude kooperativniji jer bi time doprineo da se možda predupredi novi talas nasilja".³¹

Izbori i formiranje nove vlade

Masovnim bojkotom parlamentarnih izbora 23. oktobra 2004 srpska nacionalna zajednica na Kosovu pokazala je da ne želi da se integriše u kosovsko društvo. (Na izbore je izašlo samo 0.02 odsto birača koji su glasali za Srpsku listu za Kosovo i Metohiju koju je vodio Oliver Ivanović i Građansku inicijativu Slaviše Petkovića). Poslednji kosovski izbori pokazali su s druge strane, da se na Kosovu unutar srpske zajednice formira politička alternativa, koja je i pored pritisaka Vlade Srbije i Srpske pravoslavne crkve donela odluku da prijavi listu za izbore i time, po prvi put, pokazala spremnost da svoje probleme rešava, pre u Prištini, nego u Beogradu.

Antiizborna kampanja bila je neposredno diktirana iz Beograda, a ključnu ulogu u njoj imali su Vlada Srbije (pre svega Demokratska stranka Srbije) i Srpska pravoslavna crkva. Bojkot izbora podržali su i Socijalistička partija Srbije i Srpska radikalna stranka. Poziv predsednika Srbije Borisa Tadića upućen kosovskim Srbima da izađu na izbore, došao je prekasno (5. oktobra, nešto više od dve nedelje uoči izbora) kada već nije bilo moguće organizovati ozbiljnu izbornu kampanju i ubediti građane da izađu na birališta. (Slično se desilo i na izborima 2001. godine kada su predstavnici Srba odlučili takođe u poslednjem trenutku da izađu na izbore). Tadićev poziv usledio je nakon snažnih pritisaka međunarodne zajednice (brojnih intervenicaja šefa UNMIK, predstavnika Kontakt grupe i drugih) Šef UNMIK Petersen upozorio je Beograd da će "odlaganje odluke (o učešćenju na izborima) stvoriti tehničke i političke probleme za naknadno uključivanje u proces"³².

Podsećajući da su prioritetni standardi: bezbednost, vladavina prava, zaštita manjina i decentralizacija i da tek po njihovom ispunjenju mogu početi

razgovori o konačnom statusu, šef UNMIK je poručio: "Mi želimo da kosovski Srbi budu deo dijaloga u narednih 12, 18 meseci, koji nas vode do razmatranja ostvarivanja standarda i početku razgovora o statusu. Otud smatram da je jasno da je u interesu kosovskih Srba da budu deo tog dijaloga, isto kao što je to u interesu kosovskih prelaznih ustanova, a mislim i Beograda".³³ Ministri spoljnih poslova Evropske unije na skupu u Mastrohtu, održanom početkom septembra podržali su ugrađivanje delova plana srpske vlade o Kosovu u dokument UNMIK o decentralizaciji lokalne vlasti, što takođe treba posmatrati u kontekstu ubeđivanja zvaničnog Beograda da privoli Srbe da izađu na izbore. Solana kaže da je reč o tome, "da se od dva dokumenta napravi jedan koji bi bio prihvatljiv za sve".

Prepiska između predstavnika međunarodne zajednice i predstavnika zvaničnog Beograda, kao i drugi vidovi pritisaka na Beograd da pozove kosovske Srbe da izađu na izbore trajala je više od dva meseca. Mesec dana uoči izbora, Tadić je uputio pismo Petersenu u kome kaže da glavno pitanje nije učešće Srba na izborima "već stvaranje civilizacijskih uslova za njihov normalan život" na Kosovu. U saopštenju izdatom povodom ovog otvorenog Tadićevog pisma, UNMIK je saopštio da u potpunosti razume Tadićevu zabrinutost za bezbednost na Kosovu, ali ocenjuje da i to pismo sadrži određene elemente koji ne odražavaju na odgovarajući način, mere koje UNMIK preduzima. Tom prilikom UNMIK je saopštio da je okončano više od 100 suđenja na kojima su 83 osobe osuđene novčanim kaznama i kaznama zatvora do pet godina zbog učešća u martovskom nasilju. Više od 270 slučajeva je na putu da bude izvedeno pred sud. U saopštenju se navodi da su dvojica kosovska Albanaca osuđena za ubistvo 17 godišnjeg Dimitrija Popovića 5. juna u Gračanici. UNMIK je demantovao Tadića da je na Kosovu od juna 1999. ubijeno više od 1500 Srba. UNMIK je saopštio da je "tačan podatak da je ubijeno ukupno 260, od kojih 150 u periodu jun – decembar 1999, 58 tokom 2000, 25 u 2001, 5 u 2002, 12 u 2003 i 12 od početka 2004, uključujući 9 tokom martovskih nemira".³⁴

Sveštenici i vladike Srpske pravoslavne crkve koja ima jednu od ključnih političkih uloga u formiranju stavova kosovskih Srba, nisu birali reči, kako bi ubedili Srbe da ne izlaze na izbore. Tako je patrijarh Pavle uputio pismo premijeru i predsedniku Srbije u kome zahteva od njih da "za ime Boga" ne pozovu "ostatak progonjenog i mučeničkog srpskog naroda na Kosovu i Metohiji na izbore za organe tamošnje vlasti! Jer, naš nedavni Sabor je, posle afirmativnog stava o učešću na izborima odmah u produžetku, svima koji zagovaraju безусловni izlazak Srba (...) na zakazane izbore postavio ključno pitanje: u kojoj državi na svetu se može zahtevati izlazak na izbore pod uslovima u kojima su ljudi lišeni, ne samo elementarne bezbednosti i osnovnih ljudskih prava, pa i prava na kretanje, nego i samog prava na život... Zar je

³⁰ *Nin*, 16. 12. 2004.

³¹ *Glas javnosti*, 25. 8. 2004.

³² *Danas*, 31. 8. 2004., "Petersen: Želimo mir i bezbednost za sve građane".

³³ *Večernje Novosti*, 18. 9. 2004.

³⁴ *Danas*, 21. 9. 2004.

potreban naš pristanak za našu propast, dugoročnu ili konačnu, svejedno?"³⁵ Vladika raško-prizrenske eparhije Artemije čak je poručio da je izlazak na izbore ravan nacionalnom samoubistvu.³⁶ Na dan kada je predsednik Srbije pozvao Srbe da izađu na izbore, vladika Artemije u pismu Tadiću piše da se taj dan može meriti samo sa 17. martom. "Tada smo doživeli pogrom od albanskih terorista, a danas doživljavamo izdaju od Predsednika matične države"³⁷, navodi se u pismu.

Predsednik Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, Nebojša Čović, pozvao je Srbe da ne izađu na izbore, navodeći da "narod mora da shvati da nam uzimaju Kosovo". Rekao je da međunarodna zajednica proces demokratije Srbije meri kroz proces sticanja nezavisnosti Kosova.³⁸

Ranđel Nojkić, kandidat Srpske liste za Kosovo i Metohiju (SPO), koji je učestvovao na izborima, upozorio je mesec dana uoči izbora da bi bilo "kobno za srpski narod" ukoliko Beograd u poslednjem trenutku odluči da pozove kosovske Srbe da izađu na izbore. Ukazao je da će to "biti kobno za srpski narod, jer tada će se navrat – nanos praviti izborne liste, a narod zapravo neće ni znati za koga da glasa. Zbog toga bi Beograd već trebalo da se izjasni o tome da li Srbi izlaze na izbore ili ne, jer je svako kašnjenje loše za naš narod na Kosmetu koji će plaćati visoku cenu".³⁹

Posebno pozitivnu ulogu uoči izbora imao je Slaviša Petković, koji je još pre zvanične odluke Beograda podneo izbornoj komisiji listu poslanika pod nazivom Građanska inicijativa. On je tad rekao: "Mi sa Kosova i Metohije više ne smemo da dozvolimo da nam se sudbina kroji kroz beogradsku politiku (...) Više se ne sme dozvoliti da nam beogradske stranke diktiraju svoje stranačke kadrove da nas oni zastupaju na Kosovu i Metohiji".⁴⁰

Kampanju protiv učešća kosovskih Srba u institucijama, zvanični Beograd, nastavio je i nakon izbora. Predsednik Srbije Boris Tadić (što je bio i njegov predizborni stav) oročio je učešće srpskih poslanika u radu parlamenta na tri meseca, postavljujući tri uslova za njihov ostanak u kosovskoj Skupštini. Tražio je uspostavljanje međunarodno priznate lokalne srpske vlasti svuda gde Srbi u ovom trenutku čine većinu (opštine Leposavić, Zubin Potok, Zvečan, Štrpce, Novo Brdo), u severnoj Mitrovici, Gračanici i "drugim mestima sa srpskom većinom koja bi predstavljala novoformirane opštine". U tim opštinama Srbi bi imali sudstvo, policiju, zdravstvo, prosvetu, i školstvo i bile bi im garantovane veze sa Srbijom.

Zavisnost od Beograda, poslanici Srpske liste za KiM pokazali su i nakon izbora kada su od Vlade Srbije zatražili da se izjasni o njihovom učešću u

kosovskim institucijama. Oliver Ivanović, inače član Socijaldemokratske partije koju vodi Nebojša Čović, izjavio je da (poslanici Srpske liste za KiM) neće napraviti nijedan korak i da sve (oko ulaska u Skupštinu) zavisi od Vlade u Beogradu.⁴¹ Međutim, drugi lider kosovskih Srba, Slaviša Petković optužio je Vladu Vojislava Koštunice za represiju nad kosovskim Srbima i rekao da neće slušati Beograd.⁴²

Posledica ambivalentnog odnosa pojedinih umerinih lidera kosovskih Srba, poput Olivera Ivanovića, prema učešću u kosovskom političkom životu imala je za posledicu njihovo isključenje iz izvršne vlasti, što im je oduzelo mogućnost, ne samo učešća u donošenju odluka već i unutrašnje kontrole nad političkim procesima. Poruka međunarodne zajednice bila je jasna. Šef UNMIK Soren Jesen Petersen pozvao je Srbe, nakon izbora, da uđu u parlament naglasivši da je to u njihovom interesu i izrazio želju da bi on voleo da oni imaju aktivnu ulogu. Istovremeno je poručio: "Idemo dalje sa vama ili bez vas. Mi smo svoje odluke već doneli"⁴³.

Jedan od retkih političara iz Beograda koji se pozitivno izrazio o kosovskim institucijama bio je ministar spoljnih poslova Vuk Drašković. Drašković je rekao da kosmetske institucije treba da budu mesto albansko-srpskog pomirenja.⁴⁴

Izbori 2004. godine su do sada najznačajniji budući da će novoizabrana skupština i Vlada imati ključnu ulogu u ispunjenju standarda koji treba da vode otpočinjanju pregovora o konačnom statusu Kosova.

Novoizabrani premijer Ramuš Haradinaj je u inaguracionom govoru izjavio da je glavni prioritet Vlade ispunjenje standarda: "Naš plan teži stvaranju nezavisne države, što je i volja naroda".⁴⁵ Među prioritetima kosovske Vlade, Haradinaj je naveo i decentralizaciju vlasti, privlačenje investicija, politički i ekonomski razvoj, poboljšanje ekonomskog položaja. Odmah po stupanju na dužnost, Haradinaj je održao sastanak sa koordinatorima radnih grupa za primenu standarda. Dogovoreno je da svaka grupa u što kraćem roku preda listu konkretnih koraka koje će odmah preduzeti i da se odredi lista prioriteta.

Gotovo odmah nakon formiranja, novoizabrana Vlada Kosova utvrdila je indikatore ispunjenja standarda sa preciznim rokovima i nadležnostima. Formirane su radne grupe za standarde koje bi trebalo da podnose izveštaje svake tri sedmice. Vlada je napravila plan da se za godinu dana donese 126 zakona, te da se u oblasti ekonomije naprave novi ugovori za privatizaciju. Što se tiče dijaloga, trebalo bi da se odvija na tri nivoa: 1. civilni dijalog u koji bi bili uključeni predstavnici NVO, ranjive zajednice, sindikati; 2. međuetnički dijalog

³⁵ *Ogledalo*, 20. 9. 2004.

³⁶ www.b92.net, vidi arhivu za 9. 10. 2004.

³⁷ Info-bilten ERP KiM 06-10-04.

³⁸ *Danas*, 31. 8. 2004, "Čović: Uzimaju nam Kosovo"

³⁹ *Politika*, 23. 9. 2004.

⁴⁰ www.b92.net, vidi arhivu za 3. 10. 2004.

⁴¹ www.b92.net, vidi arhivu za 27. 10. 2004.

⁴² (www.b92.net, vidi arhivu za 27. 10. 2004.

⁴³ *Glas javnosti*, 5. 11. 2004.

⁴⁴ *Politika*, 23. 12. 2004.

⁴⁵ *Danas*, 23. 12. 2004.

na Kosovu i 3. dijalog: Priština–Beograd (dogovoreno je da se dijalog incira kroz nastavak razgovora o nestalima). Za svoje napore Haradinajeva Vlada je imala veliku podršku međunarodnih činovnika na Kosovu⁴⁶.

Nakon izbora Ramuša Haradinaja za premijera Kosova, Beograd je, uz snažnu podršku većine srpskih medija, intenzivirao kampanju za podizanje optužnice protiv njega pred Haškim tribunalom. Kao scenario koji bi usledio nakon podizanja optužnice protiv Haradinaja, Nebojša Čović je u autorskom tekstu u *Večernjim Novostima* izložio: "Uvek postoji mogućnost da albanska nacionalna zajednica ne bude tako disciplinovana kao što je do sada uvek bila kada je u pitanju albanska nacionalna stvar, i da protesti prerastu u nasilje prema UNMIK, KFOR i preostalim Srbima. Međunarodna zajednica će u tom slučaju, pokušati da prvo zaštiti svoje ljude, a tek posle kosmetske Srbe, koji će, kao i nebrojano mnogo puta do sada, platiti najvišu cenu. Posledica bi u slučaju ponovljenog nasilja bilo dodatno smanjenje broja kosmetskih Srba do nivoa koje bi dalje razgovore o nekim drugim rešenjima konačnog statusa osim nezavisnosti učinio potpuno irealnim."⁴⁷ Po Čovićevom scenariju Haradinaj bi verovatno bio pušten da početak suđenja čeka na slobodi, ali njegov dalji politički angažman ne bi bio moguć.

I pored snažne kampanje pritisaka iz Beograda na srpsku zajednicu da ne učestvuje u kosovskim institucijama, nosilac Građanske inicijative Srbija (koja u Skupštini Kosova ima dva mandata) Slaviša Petković, prihvatio je mesto ministra za povratak u Vladi Kosova, navodeći da će raditi u "korist Srba sa Kosmeta, a ne Beograda". Time se prvi put neko od srpskih političara na Kosovu suprotstavio politici Beograda. Petković je više puta u medijima najavio da ima izrađen projekat povratka i da mu je za to obezbeđen budžet od više od 14,3 miliona evra. Takođe je rekao, da će svakom povratniku biti obezbeđen posao, a prvi rezultati se očekuju u 2005. godini. Dodao je da mu je premijer Haradinaj obećao pomoć: "Moj plan je da se svako vrati na svoje, a to znači da će Srbi biti u Prištini, Prizrenu i svim drugim gradovima gde su živeli"⁴⁸. Petković će se, u svakom slučaju, suočavati sa snažnom opstrukcijom većeg dela kosovskih Srba. Jedan od lidera kosovskih Srba, Momčilo Trajković, poručio je Petkoviću da, "mora da zna da nema podršku kosovsko-metohijskih Srba"⁴⁹. Petkovićev legitimitet osporava i Srpska lista za KiM koja ima osam poslanika u Skupštini Kosova. Goran Bogdanović, član ove koalicije, optužio je Petkovića da nema podršku ni kosovskih Srba, ni zvaničnog Beograda.

I predstavnici zvaničnog Beograda osporavaju Petkovićev legitimitet. Izbor Petkovića za ministra, šef Koordinacionog centra za Kosovo, Nebojša Čović, ocenio je kao provokaciju: "Jasno smo rekli da bilo koga da postave taj

⁴⁶ Podaci izneti na osnovu razgovora sa članovima kabineta Ramuša Haradinaja i predstavnika međunarodne zajednice na Kosovu

⁴⁷Večernje novosti, 15. 12. 2004.

⁴⁸ *Balkan*, 25. 1. 2005.

⁴⁹ Isto.

neće moći da predstavlja Srbe. I savetnik predsednika Srbije Branko Radujko je tim povodom rekao da "onaj ko treba da nađe način da srpska zajednica bude uključena da se ostvare njeni interesi jeste Beograd, odnosno sve institucije u Beogradu. I to će mnogo više zavisiti od Beograda nego od Slaviše Petkovića".⁵⁰

Standardi i učešće u dijalogu

Tokom 2004. došlo je do izmene u politici "standardi pre statusa". Za razliku od prethodne godine u kojoj je formulisano da je ispunjenje standarda uslov za početak dijaloga o konačnom statusu, krajem 2004. došlo je do nove formule koja podrazumeva implementaciju *prioritetnih* standarda, a umesto "implementacije standarda" počelo je da se govori o "*ozbiljnom napretku*" u njihovom ispunjenju. (Analiza implementacije standarda treba da se izvrši polovinom 2005. godine i ukoliko Savet bezbednosti UN zaključi da je postignut napredak počće pregovori o statusu Kosova.) Šef UNMIK Soren Jesen Petersen najavio je da će odmah po formiranju Vlade Kosova, fokus biti stavljen na sprovođenje standarda predviđenih za ostvarivanje multietničkog Kosova. Kao prioritete on je naveo: položaj i zaštitu manjina, poštovanje ljudskih prava, bezbednost, decentralizaciju i povratak raseljenih lica. "Standardi moraju biti ostvareni ili se mora postići ozbiljan napredak (kurziv HO) do sredine 2005. kada je predviđena revizija njihove implementacije".⁵¹

Ubrzo nakon martovskog nasilja (31. marta 2004.) objavljen je plan za implementaciju standarda. Objavljivanju plana prethodila je poseta pomoćnika američkog državnog sekretara Marka Grosmana regionu. Tadašnji šef UNMIK Hari Holkeri je izjavio da je nasilje "upravo ukazalo na potrebu definisanja jasne politike, koja će Kosovo učiniti boljim mestom za svakog – stabilno, sigurno i prosperitetno". Plan ukazuje na to ko je odgovoran i ko treba da ga sprovede. Pod pritiscima Srbije, lista standarda proširena je još jednom tačkom – decentralizacijom. Međutim i pored toga, najveći otpor politici standarda pružili su Srbi.

Predstavnici srpske zajednice na Kosovu negativno su reagovali na plan. Predsednik Zajednice srpskih opština i ekstremni kosovski Srbin, Marko Jakšić ocenjuje da je reč o podvali i da on očekuje da "srpska strana osujeti pokušaje očigledne podvale".⁵² Predsednik Koordinacionog centra za Kosovo, Nebojša Čović, postavio je novi zahtev – da se raspusti Kosovski zaštitni korpus: "To što su danas uradili Holkeri i Redžepi (*promocija Plana implementacije standarda*), to je pozorište i ništa se od toga ne može očekivati. To je put ka nezavisnosti Kosova i Metohije".⁵³

⁵⁰ *Politika*, 28. 1. 2005.

⁵¹*Danas*, 5. 11. 2004.

⁵²*Politika*, 1. 4. 2004.

⁵³*Danas*, 1. 4. 2004.

Predstavnici međunarodne zajednice više puta su pokušali da ubede Srbe da učestvuju u procesu ispunjenja standarda. *Kontakt grupa* je inicirala u aprilu u Prištini i formiranje *Grupe za podršku Kosovu* koja bi bila zadužena za procenu procesa ispunjenja standarda, što bi bilo činjeno svakih šest meseci. Grupu bi trebalo da čine diplomate SAD, Velike Britanije, Francuske, Italije, Nemačke i Rusije.

Predstavnici *Kontakt grupe* su preporučili srpskoj koaliciji *Povratak* da se vrati u institucije Kosova, "jer samo tako međunarodna zajednica može da štiti srpske interese". Goran Bogdanović, jedini srpski ministar u Kosovskoj vladi, rekao je da su kosovski Srbi tražili od međunarodne zajednice "da se hitno održi međunarodna konferencija o Kosmetu, na kojoj bi bio obuhvaćen, sem poslednjih dešavanja, čitav petogodišnji period, od dolaska NATO na prostor Kosova i Metohije". Visoki funkcioner američke administracije, Ketlin Stivens, je izrazila spremnost da se razmotri mogućnost decentralizacije i rekla je da je važan nastavak dijaloga o praktičkim pitanjima koji je prekinut u martu.

Posle martovskog nasilja, predstavnici srpske zajednice odlučili su da bojkotuju kosovske institucije, kao i učešće u radnim grupama formiranim 2003. godine, čiji je zadatak da razmotre ključna pitanja vezana za unapređenje političko-ekonomske situacije na Kosovu. Srbi su tokom 2004. bojkotovali rad grupa koje se bave pitanjima koje oni ističu kao ključna - decentralizacija i nestali.

Radna grupa za decentralizaciju sastala se u decembru 2004, ali su Srbi bojkotovali taj sastanak. Petersen je 8. decembra poslao i pismo premijeru Srbije u kome ga poziva da se nastave razgovori o decentralizaciji i bezbednosti.

Sve do kraja 2004, srpski predstavnici su se oglašili na sve apele međunarodne zajednice da se nastavi dijalog. Šef UNMIK Petrsen pozvao je Srbe da učestvuju u radnim grupama kako bi se postigli hitni rezultati u procesu decentralizacije, zaštiti i rekonstrukciji verskih zdanja.⁵⁴ Takođe je apelovao na predstavnike srpskih vlasti da se nastavi dijalog o nestalim licima⁵⁵. Član predsedništva vladajuće stranke *G17 plus*, Čedomir Antić, nazvao je bečke razgovore oko problema sa strujom besmislenim.⁵⁶

UNMIK je poslao jasnu poruku da Beograd u procesu decentralizacije može imati samo savetodavnu ulogu. Predstavnik srpske liste za Kosovo i Meothiju, Dragiša Krstović, izjavio je da je prihvatljivo da u *Radnoj grupi za decentralizaciju* učestvuju kosovski Srbi uz logističku, stručnu i političku pomoć Beograda.

Jedini pomak od martovskih događaja, kad je reč o dijalogu Albanaca i Srba, napravljen je u julu kada je potpisana *Deklaracija o osnivanju Ministarstva za prava zajednica, ljudska prava i povratak*. Predstavnici koalicije *Povratak* i vodeći albanski političari potpisali su 14. jula Deklaraciju o osnivanju

⁵⁴ *Glas*, 5. 11. 2004.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ *Glas*, 15. 12. 2004.

Ministarstva za prava zajednica, ljudska prava i povratak nakon sastanka u američkoj kancelariji u Prištini. Razgovor koji je prethodio potpisivanju organizovali su šef američke kancelarije na Kosovu, Marsi Ris i specijalni izaslanik Havijera Solane na Kosovu, Fernando Đentilini. Bajram Redžepi je rekao da je 2004. bio predviđen budžet za povratak od 10.5 miliona eura, a da je potrošeno samo 400.000 jer su projekte povratka usporili martovski događaji⁵⁷. Predsednik Alijanse za budućnost Kosova Ramuš Haradinaj ocenio je na tom sastanku, "da decentralizacija treba da se dogodi, kao i povratak i rekonstrukcija", te da bi se to "sa ministarstvom lakše postiglo.⁵⁸ Osnivanje ovog ministarstva, prema Haradinajevom mišljenju, olakšalo bi povratak. On je istakao da je to i uslov da se dobije budžet koji će konkretno pomoći akciju povratka. Pozvao je srpske kolege da pokažu hrabrost, jer će "za dva, tri meseca početi (izborna) kampanja i treba da stanemo iza ovoga što se dogovorimo". Oliver Ivanović, jedan od potpisnika Deklaracije, je tada izjavio da su "Srbi pet godina ignorisali značaj albanskih političara za povratak i da čak većina njih misli da to treba da obezbedi međunarodna zajednica. On je takođe rekao "na nama je da dogovorimo, napravimo korak koji će politički da nas košta, ali doći će drugi koji će to nastaviti. Ukoliko ne bude povratka, to će značiti vašu odgovornost kao političkih lidera".⁵⁹ Formiranje ovakvog ministarstva sugerisano je i u izveštaju specijalnog izvestioca generalnog sekretara UN zaduženog za analizu martovskog nasilja. Srpsko nacionalno veće severnog Kosova osudilo je ovu Deklaraciju, navodeći da se njom ugrožavaju nacionalni i državni interesi i da je njenim potpisivanjem dat "legitimitet stvaranju nezavisne albanske države".

Status Kosova - srpska percepcija

U srpskoj percepciji konačnog statusa Kosova dominira ideja o Kosovu u okviru Srbije koje bi bilo podeljeno na dva entiteta - albanski i srpski, od kojih bi svaki imao visok stepen autonomije. Ovaj koncept sadrži nepoznanicu - da li je podela Kosova na etničkom principu, kao konačnom rešenju, samo odložena za određeno vreme, zbog, pre svega, suprotstavljanja međunarodne zajednice takvom scenariju.

Budući da se Kosovo, mora posmatrati u regionalnom kontekstu, važna je i činjenica da su sve zemlje u susedstvu Kosova ili za njegovu nezavisnost ili nisu protiv takvog rešenja. Nezavisnosti Kosova suprotstavlja se samo Srbija. Premijer Vojislav Koštunica, koji je početkom 2004. godine tražio teritorijalnu autonomiju za Srbe (koja je naznačena i u Planu Vlade Srbije), godinu dana kasnije više govori o formuli "visok stepen autonomije, ali ne i nezavisnost

⁵⁷ *Danas*, 21. 7. 2004.

⁵⁸ *Danas*, 18. 7. 2004.

⁵⁹ Isto.

Kosova". O podeli Kosova direktno govori najuticajiji ideolog srpske političke scene poslednjih tridesetak godina Dobrica Ćosić. Lideri stranke G17 plus, koja je u Vladi, takođe razmatraju koncept podele Kosova kao krajnje rešenje.

Oko podele Kosova razmimoilaze se i stavovi Srbe na severu Kosova, gde je uporište paralelnih struktura, i Srba u centralnom Kosovu. Za razliku od Srba u Kosovskoj Mitrovici, Srbi centralnog Kosova nemaju interes da svoj status rešavaju podelom. Poslanik Srpske liste za KiM (SPO) Randel Nojkić kaže da većina Srba (centralnog Kosova) ne želi podelu, "jer bi to značilo da se Srbi nikada ne bi vratili u neke delove."⁶⁰ Skupština Srbije usvojila je 20. aprila 2004. jednoglasno Plan za političko rešenje situacije na Kosovu i Metohiji, koji je predložila Vlada Vojislava Koštunice. Vladin plan polazi od toga da je Kosovo deo Srbije, ali predviđa i njegovu podelu na entitete po ugledu na rešenja iz Bosne i Hercegovine, kojim je zaustavljen rat, ali praktično priznati rezultati etničkog čišćenja⁶¹. Vladin plan kritikuje Ustav iz 1974. po kome je Kosovo imalo najviši stepen autonomije (od 1974. do njenog ukidanja 1989) U Vladinom planu se navodi da "dosadašnja teritorijalna organizacija Pokrajine" počiva na pogrešnoj pretpostavci da je ostvarivanje pokrajinske autonomije u ustavnom poretku iz 1974. predstavljalo racionalno i pravedno rešenje etničkih odnosa dve dominantne zajednice – albanske i srpske". (Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, Odeljak II, tačka 2.1.)

Izneta je i teza da nezavisnost Pokrajine izaziva "nesagledivu destabilizaciju celog regiona mogućom promenom granica Srbije i Državne zajednice Srbija i Crna Gora". (Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, Odeljak II, tačka 2.1.) Plan predviđa "teritorijalnu organizaciju pokrajine koja omogućava teritorijalnu autonomiju srpske, ali i drugih zajednica koje za to izraze želju". U dokumentu se tvrdi da "teritorijalna autonomija ne predstavlja podelu Pokrajine, niti je surogat za nju".

Područja buduće autonomije činile bi opštine, delovi opština i naselja, u kojima su Srbi pre izгона 1999. godine bili većina stanovništva. *Te teritorije bi obuhvatile i poljoprivredno zemljište i ostale površine koje su bile u vlasništvu Srba pre rata 1999*" (Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, Odeljak II, tačka 2.2). S obzirom da je većina prognanih Srba živela u gradskim centrima u kojima ih danas nema ili se njihov broj svodi na stotine (Pristina, Peć, Gnjilane, Prizren, Uroševac, Istok, Lipjan, južni deo Kosovske Mitrovice) kao i da njihov povratak u te gradove u dogledno vreme nije moguć, neophodna je pravedna nadoknada (compesatio lusatum). To bi značilo da Srbi imaju pravo na delove teritorije koja prirodno povezuje srpska većinska naselja, u kojima oni nisu prethodno bili u većini, ali na koje se vraća stanovništvo prognano prilikom etničkog čišćenja. To je preduslov da buduća područja teritorijalne autonomije imaju karakteristike regiona; da svojim geografskim i prirodnim

⁶⁰ Izlaganje Randela Nojkića na panelu Helsinškog odbora o nacionalnim zajednicama na Kosovu, vidi izveštaj: www.helsinki.org.yu

⁶¹ Plan je objavljen je u Službenom glasniku, godina LX – broj 47 od 29. 4. 2004.

karakteristikama, privrednim i poljoprivrednim resursima, postojećom i potencijalnom saobraćajnom, energetsom, komunalnom i drugom infrastrukturom, kao i drugim neophodnim elementima, predstavljaju zaokružene teritorijalne celine u kojima je moguć i život i održiv razvoj neophodan za repariraciju izbeglica" (Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, Odeljak II, tačka 2.2.) "Teritorijalna povezanost autonomnih područja nije nužan uslov njihovog postojanja i razvoja, ali jeste poželjan. Predviđeno je da "iz razloga bezbednosti... slobode kretanja", prilikom određivanja "teritorijalnih celina" treba uzeti u obzir "one koje se oslanjaju na ostatak centralne Srbije". Prema Planu, teritorijalnu autonomiju Srba činilo bi pet teritorijalnih celina – Oblasti: Centralno-kosovska, Severno-kosovska, Kosovsko-pomoravska, Šarplaninska i Metohijska oblast. Te oblasti bi sačinjavale Region koji bi bio politički i pravni nosilac teritorijalne autonomije u okviru Kosova i Metohije.

Srbi van Regiona bili bi zaštićeni kulturnom i personalnom autonomijom. "Oba vida zaštite: uzeta zajedno čine pojam Srpske autonomne zajednice na Kosovu i Metohiji." (Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji, Odeljak III, uvod).

Uređenje Regiona, prema Planu podrazumevalo bi zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast.

Objašnjujući Plan, Koštunica je istakao da je radi "sprečavanja ponavljanja nasilja nad Srbima, Srbiji potreban čvrst politički plan, koji će pokazati odlučnost da je Kosovo i Metohija neotuđivi deo Srbije i državne zajednice SCG". On je rekao da Plan ima u vidu sve međunarodne konvencije o zaštiti prava nacionalnih zajednica, odnosno manjina, po modelu predviđenim Dejtonskim i Ohridskim sporazumom.

Objašnjavajući Plan Vlade, savetnik premijera Koštunice i jedan od njegovih autora, Slobodan Samardžić je rekao da on omogućava "autonomiju u autonomiji za srpsku, ali i za druge zajednice koje za to izraze želju (romsku, goransku, bošnjačku). Naš predlog je da Srbi dobiju pravo da u svojim oblastima, u kojima imaju većinu, donose svoje zakone koje bi onda sami sprovodili (...) Mi polazimo od toga da je, da bi nešto zaista bilo 'u srpskim rukama', neophodno da Srbi o tome donose zakone. To je taj viši nivo institucionalnih garancija njihovih prava. Ono što se zahteva u Planu Vlade Srbije je zapravo autonomija unutar autonomije".⁶² Samardžić pojašnjava da bi autonomija u oblasti obrazovanja značila finansijsku autonomiju, mogućnost da sami grade školske zgrade, ali i da imaju "programe identične onima u Beogradu, da imenuju učitelje i direktore".⁶³ Slično bi bilo i sa policijom. Samardžić smatra da policija u srpskom regionu u kojoj bi komandna struktura bila albanska ne bi funkcionisala, što znači da praktično srpski policijaci, po

⁶² *Nin*, 28. 10. 2004.

⁶³ Isto.

ovom planu, ne bi bili podređeni ministru unutrašnjih poslova koga bi birala kosovska skupština.

Slobodan Samardžić je naveo da postoje četiri uslova da se smiri stanje na Kosovu: "Prvo, treba odustati od konačnog rešenja, zatim, proglasiti teritorijalni *status quo* u ovom delu Evrope, onda, prihvatiti efikasan mehanizam zaštite Srba i, konačno, dugoročne izgledne veze za unutrašnja pravila. Cilj je da sada zaštitimo Srbe i da im obezbedimo prostor življenja i da pomognemo međunarodnoj zajednici da ostvari svoju misiju, koju nije bila sposobna do sada da ostvari"⁶⁴.

Aleksandar Vučić, visoki funkcioner Srpske radikalne stranke smatra da "tih pet regiona koji su planom predviđeni treba da čine jedan koji je suština naše samouprave i to će biti teška borba da se sve to ostvari i da se ostane neoštećen u bici za očuvanje teritorijalnog integriteta i državnog suvereniteta Srbije"⁶⁵. Savetnik premijera, Aleksandar Simić, rekao je da je Plan vlade Srbije "dnevna posledica pogroma Srba u eskalaciji nasilja od 17. marta i pokušaj da se reše sadašnji problemi na Kosmetu"⁶⁶.

U saopštenju koje su izdali najviši republički funkcioneri 5. novembra 2004. ističe se da "institucionalno rešenje položaja Srba u pokrajini podrazumeva uspostavljanje njihove samouprave koja predstavlja viši nivo vlasti od lokalne samouprave"⁶⁷. Nosilac Srpske liste za KiM, Oliver Ivanović međutim, optužio je Vladu Srbije da nema drugi korak i da tera inat međunarodnoj zajednici: "očigledno je da Vlada nema koncept, niti zna šta će sa nama koji smo izabrani sa ovako malo glasova. Ono što je Vlada zacrtala može se sprovesti samo silom", izjavio je Ivanović za *Danas* nakon pomenutog sastanka.⁶⁸

Predsednik Srbije, Boris Tadić, takođe je izjavio da ne treba dozvoliti nezavisnost Kosova "jer bi to značilo kraj za tamošnje Srbe, čiji je položaj katastrofalan".⁶⁹ Za Tadića je: "'druga bitka' borba za decentralizaciju koja bi značila lokalnu samoupravu za Srbe u opštinama u kojima su većina. Osim toga, Srbi bi na nivou cele pokrajine trebalo da imaju autonomiju u kulturi, zdravstvu, sudstvu pa i u policiji".⁷⁰ Ministar spoljnih poslova, Vuk Drašković,

⁶⁴ *Politika*, 2. 6. 2004.

⁶⁵ *Politika*, 30. 4. 2004., "Pet oblasti za Srbe"

⁶⁶ *Politika*, 14. 5. 2004.

⁶⁷ Sastanku sa koga je izdato saopštenje i koji je organizovan na poziv premijera Srbije Vojislava Koštunice prisustvovali su ministar spoljnih poslova Vuk Drašković, predsednik Skupštine Predrag Marković, potpredsednik Vlade Miroljub Labus, šef Koordinacionog centra Nebojša Čović i šefovi svih poslaničkih grupa u Skupštini Srbije: Tomislav Nikolić (SRS), Miloš Aligrudić (DSS), Dušan Petrović (DS), Miloljub Albijanić (G 17), Ivica dačić (SPS) i Veroljub stevanović (SPO).

⁶⁸ *Danas*, 8. 11. 2004.

⁶⁹ *Novosti*, 7. 11. 2004.

⁷⁰ Isto.

govori o "zajedničkoj evropskoj budućnosti", što bi značilo da nema promene granica već zajednički ulazak u Evropsku uniju.

U *Predlogu za životnu koegzistenciju albanskog i srpskog naroda*, koji je izneo Dobrica Ćosić u knjizi *Kosovo*⁷¹, on predstavlja svoju staru ideju o podeli Kosova kroz teritorijalno razgraničenje Srba i Albanaca. Razgraničenje bi bilo zasnovano na "kompromisu istorijskog i etničkog prava. Teritorijalno razgraničenje podrazumeva i poštovanje privatne i državne svojine kao i podelu industrijskih kapaciteta u koje je uložen srpski kapital. Osnova teritorijalnog razgraničenja treba da bude demografsko stanje pre albanskog secesionističkog ustanka i agresije NATO na Srbiju i Crnu Goru," piše Ćosić.⁷²

Potpredsednik Vlade Srbije, Miroljub Labus, pokrenuo je inicijativu za sazivanje međunarodne konferencije o Kosovu, koja bi se održala u novembru 2005. Na njoj bi se rešavalo pitanje standarda, decentralizacije i *statusa Kosova* i trebalo bi da bude postignut sporazum o zaštiti prava manjina, decentralizaciji, entitetima, prelaznom suverenitetu i kolektivnoj bezbednosti. On se založio za podelu na većinski albanski i manjinski srpski entitet.

U autorskom članku u *Politici* Miroljub Labus iznosi da bi srpski entitet činile oblasti: Severno Kosovo (opština Leposavić, Zubin Potok, Zvečan i sever Kosovske Mitrovice) i Kosovsko pomoravlje (opština Kosovska Kamenica, Novo Brdo, Gračanica i delovi opštine Gnjilane i Lipljan). Ostatak teritorija pokrajine, oko 85 odsto njene površine činio bi albanski entitet. Prema Labusovom predlogu, decentralizacija bi bila sprovedena u oba entiteta na osnovu Plana Vlade Srbije o teritorijalnoj autonomiji i okvirnog plana UNMIK za lokalnu samoupravu. U njima bi bio uspostavljen mehanizam za zaštitu manjina pod nadzorom Evropske unije. Labus se zalaže za uspostavljanje eksteritorijalnosti nad manastirima, pre svega: Visokim Dečanima, Pečkom Patrijaršijom, prizrenskom Bogoslovijom, ruševinama Sv. Arhandela u Prizrenu, oblašću na kojoj se odigrala Kosovska bitka.⁷³

Član Predsedništva G17 plus, Čedomir Antić, smatra da Beograd treba da uputi jasnu poruku kosovskim Albancima da im se nudi najviša autonomija, ali ne po uzoru iz 1974. Po njemu oni treba da "biraju hoće li autonomiju kakva postoji u Škotskoj, Kataloniji... ali u slučaju da ne žele autonomiju, imamo i drugu opciju – da se dogovorimo da odredimo dva entiteta i da se u narednom periodu, kako oni stižu status, srpski prisajedinjuje Srbiji, a ovaj drugi dobije poseban status pod protektoratom EU".⁷⁴ On je još dodao da je Srbija zavisna od Kosova i Metohije, jer mora da "plaća kosmetske dugove i da finansira 100 000

⁷¹ Knjiga "Kosovo" promovisana je širom Srbije tokom nekoliko meseci što je bilo u funkciji pridobijanja javnog mnjenja za tu soluciju. Ona takođe predstavlja neformalni stav Beograda prema rešenju kosovskog statusa. Sadašnja nedefinisana pozicija Beograda "više od autonomije – manje od nezavisnosti" u funkciji je zauzimanja mesta za pregovaračkim stolom.

⁷² Dobrica Ćosić, *Kosovo*, Večernje novosti, Beograd 2005. str. 256.

⁷³ *Politika*, 6. 11. 2004.

⁷⁴ *Politika*, 18. 11. 2004.

građana da bi tamo ostali da žive, jer bi se u suprotnom zbog bede i izolovanosti sami iselili".

Za ambasadora SCG u Grčkoj, Dušana Batakovića, – formula "više od autonomije, manje od nezavisnosti" predstavlja realističan okvir u kome treba tražiti prihvatljivo rešenje. Polazeći od međunarodnih okolnosti, Bataković ukazuje da "zarad izlazne strategije treba uzeti u obzir sva stanovišta međunarodne zajednice – jer je Kosovo već delimično izuzeto iz sastava Srbije Rezolucijom 1244 i Kumanovskim sporazumom – kako bismo osmislili buduće političke korake". Bataković ne odstupa od stava da je nezavisnost Kosova apsolutno neprihvatljiva za srpsku stranu. On, međutim, dodaje da ne treba potcenjivati ni poslednji izveštaj Međunarodne krizne grupe.⁷⁵ Bataković na svaki način traži način da se Beograd ne zaobiđe u budućim pregovorima o Kosovu, pa zato ističe da "Izvan svega treba da ostanemo deo procesa i utičemo na suštinsku decentralizaciju, dodatnu zaštitu našeg verskog i kulturnog nasleđa i stvaranje realnih mogućnosti za povratak raseljenih lica".⁷⁶

Ovakav njegov stav predstavlja prilagođavanje novonastaloj situaciji, jer je Bataković pre nekoliko godina (1998.) u međunarodnim krugovima plasirao plan za kantonalizaciju Kosova, kojim je predvideo 70 odsto teritorije za Albance i ostalo za Srbe.⁷⁷

Profesor Svetozar Stojanović, jedan od nosilaca srpskog nacionalnog programa i ideologa iz osamdesetih i devedestih, smatra da se suverenitet Beograda nad Kosovom ne može dovesti u pitanje, ali da "treba garantovati i "visok stepen" njegove političko-teritorijalne autonomije, koji je predviđen i Rezolucijom 1244". On smatra da "Srbiju valja administrativno i teritorijalno reorganizovati polazeći i od demokratskog prava onih kosmetskih delova u kojima su većinu činili Srbi i drugi nealbanski živalj (pre intervencije) da zahtevaju izuzmanje iz te pokrajine i neposredno ustavno-teritorijalno uključanje u Srbiju". Za pojedine delove Kosova, prema njegovom mišljenju, koji se teritorijalno naslanjaju na Crnu Goru (posebno oko Pečke Patrijaršije i manastira Visoki Dečani) treba da se nađe zajedničko rešenje Srbije i Crne Gore u okviru Državne zajednice. U takvoj situaciji, smatra Stojanović, bio bi moguć povratak srpskih vojnika i policajaca na Kosovo "jer bi to u praksi važilo samo za oblasti sa srpskom i drugom nealbanskom većinom, a ne i za smanjenu Pokrajinu".⁷⁸ Pri tome, Stojanović ističe da ulazak Srbije (zajedno sa Crnom Gorom) u Evropsku uniju ne treba da bude usovljen stanjem u "pokrajini". On preporučuje: "Smanjena autonomna pokrajina Kosmet mogla bi da bude

⁷⁵ Međunarodna krizna grupa u poslednjem izveštaju iz januara 2005, zaključuje da vreme na Kosovu ističe i da se *status quo* više ne može održavati. Predviđa i da ukoliko nezavisnost Kosova ne bude postignuta uz saglasnost Srbije do sredine 2006. ili donošenjem Rezolucije Saveta bezbednosti UN, ona bi mogla da bude priznata od međunarodne zajednice ili bar onih "zemlja članica koje su to spremne da učine".

⁷⁶ *Danas*, 19. 2. 2005.

⁷⁷ *Ogledalo*, 26. 5. 2004.

⁷⁸ *Politika*, 15. 11. 2005.

ostavljena po strani sve dok ne obezbedi ljudska, građanska i nacionalna prava i na ostale načine ne funkcioniše po pravilima civilizovane Evrope".⁷⁹

Goran Svilanović učestvovao je kao ministar spoljnih poslova SCG na Konferenciji ministara o zapadnom Balkanu u Japanu, gde je govorio o decentralizaciji Kosova kao o rešenju koje "uz kombinovanu teritorijalnu i personalnu autonomiju za Srbe i nealbance, ne prejudicira konačno rešenje statusa pokrajine", uporedeviši to sa "kohabitacijom naroda po uzoru na BiH"⁸⁰.

Za podelu Kosova zalaže se bivši srpski premijer Zoran Živković. On je ocenio da bi podela Kosova po etničkom principu "ostavila Srbiji makar severni deo Kosovske Mitrovice u kom Srbi čine većinu". U slučaju podele teritorije, prema Živkovićevoj oceni, Srbi bi bili prunučeni da napuste izolovane enklave u južnom i centranom Kosovu.⁸¹ On smatra da bi "Srbi i Albanci bili potpuno fizički razgraničeni. Imali bi pravo da definišu svoju vlast i svoje organe koji bi bili povezani sa Srbijom i njenim organima. Podela bi omogućila da, kada dođe do ozvaničenja nezavisnosti Kosova, a to je potpuno izvesno, srpski deo ostane u sastavu Srbije".⁸²

Jedan od najuticajnijih pravnika u Srbiji i direktor Beogradskog centra za ljudska prava, Vojin Dmitrijević, ocenio je da će u forumima kojima se bude obraćao Koštunica postojati sklonost da se potraži neko rešenje slično Bosni i Hercegovini: "Sada, kako će se to zvati, za mene, kao za čoveka koga najviše zanima kako će ljudi stvarno živeti, nije bitno, ali je za mnoge simbolički vrlo važno. Ali, očigledno da će biti utiska, da bez neke teritorijalne autonomije, popunjene nekom personalnom autonomijom za one delove gde jedna nacionana grupacija nije kompaktna, da će to ići ka tom rešenju, što opet nije tragedija".⁸³

Direktor Foruma za etničke odnose, Dušan Janjić, kaže da "za sada nema uslova za pregovore o novom statusu, pogotovo ne o nezavisnosti" i predlaže da bi stoga "vođen određenom mantrom: SCG, odnosno Srbija i Kosovo zajedno u EU, Beograd mogao da pristupi pitanju budućnosti Kosova. To znači da bi ovo pitanje postalo deo procesa stabilizacije i pridruživanja." Prvi korak u tom procesu, po Janjiću, mogli bi da budu neformalni razgovori na ekspertskom, ali i na najvišem političkom nivou, koji bi mogli da pomognu Savetu bezbednosti UN u donošenju odluke o novom statusu." Kao naredni korak on predlaže: okvirnu međunarodnu (regionalnu) konferenciju o budućnosti Kosova i razvoja Srbije i Zapadnog Balkana. Navodi da je Beogradu potrebna strategija dijaloga o budućnosti Kosova unutar koje bi pobedonosna formula bila "teritorija za razvoj". Takav pristup po njemu otvara Beogradu tri

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ *Danas*, 6. april 2004.

⁸¹ *Kurir*, 6.7. 2004.

⁸² *Večernje novosti*, 2. 11. 2004.

⁸³ *Danas*, 24. 03. 2004, dijalog između Vetona Suroia i Vojina Dmitrijevića u *Kažiprstu* B92.

mogućnosti: *produžavanje sadšnjeg privremenog statusa s pojačanim učesćem EU za još 10 do 15 godina; Kosovo se priključuje statusu republike Srbiji i Crnoj Gori; i u skladu sa principima Helsinškog akta, proglašenje nezavisnosti Kosova u sadašnjim, ili dogovorenom izmenjenom teritorijalnom okviru".*

Obaveze Vlade Srbije bile bi: pomoć srpskoj zajednici na Kosovu u ostvarivanju njenih prava i sloboda uključujući i pravo na samoorganizovanje i samoadministriranje: "Važni instrumenti u podizanju stepena autonomije i odgovornosti u delovanju srpske zajednice su decentraizacija, izgradnja institucija manjinske autonomije, jačanje civilnog društva unutar srpske zajednice. Janjić predlaže i uspostavljanje koordinacionog tela srpske zajednice na Kosovu, čiji bi osnovni zadatak bio koordinacija njegovih članica, saradnja s vlastima u Beogradu i međunarodnom zajednicom, uključujući UNMIK i lokalni dijalog s Albancima. Prema njegovim rečima, trebalo bi da bude postignut dogovor i izrade odgovarajuće uredbe i drugi propisi UNMIK, uključujući prvi korak u procesu decentraizacije: uspostavljanje novih opština, uključujući i srpske opštine i uspostavljanje lokalnih bezbedno-policijskih snaga. Predložio je i "strateški okrugli sto o Kosovu na kome bi, pored političara i stručnjaka učestvovali i drugi predstavnici društva (poslovni ljudi, predstavnici najuticajnijih organizacija civilnog društva i srpskih organaizacija sa Kosova) i postigli dogovor uz podršku javnosti za njegovo ostvarivanje".⁸⁴

Predsednik pokreta Snaga Srbije, Bogoljub Karić, zajedno sa Srpskim pokretom otpora i Novom Srbijom, predstavio je projekat *Kosovo-evroregija*. Taj koncept podrazumeva da Srbija "ne izgubi deo svoje teritorije, da ga nije oduzela međunarodna zajednica, nego da je napravljen kompromis gde na Kosovu punu samostalnost imaju ljudi koji žive dole i, što je najvažnije, njime će Srbi koji žive dole biti zaštićeni. Moj predlog je da EU od Kosova napravi nešto poput Šangaja i Hongkonga. (...) Usvajanjem koncepta evroregije, na Kosovu bi bili primenjeni najviši stepen autonomije i standardi koji važe u EU, a Srbija bi ostala u sadašnjim granicama. Vojvodina je već evroregija. Primena istog koncepta na Kosovu najbolji je način da Srbi i Albanci počnu da rade i privređuju, da podignu svoj životni standard i bolje žive".⁸⁵

Predsednik Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, Nebojša Čović, kaže da "Kosovo i Metohija može da ima vrlo visokou autonomiju, ali u sastavu Srbije. Ako je opredeljenje promena granica, što bi se dogodilo proglašenjem nezavisnosti, takav princip bi se morao primeniti na ceo region. Ako bi Albanci dobili pravo da na referendumu odlučuju o svojoj samostalnosti, zašto to pravo ne bi dobili i građani Republike Srpske? Dakle, međunarodna zajednica mora da odluči da li je za princip promene granica ili ne", kaže Čović. On smatra da se do statusa ne može brzo doći: "Ako se status bude lomio brzo, biće to na našu štetu. Zato moramo insistirati da sve ide

⁸⁴ Izlaganje u Stejt Departmentu o Srbiji, 30. juna a prenosi *Politika* u broju 7. 7. 2004.

⁸⁵*Danas*, 10. 1. 2005.

svojim redom – prvo povratak, pa standardi i demokratizacija, pa onda konačni status".⁸⁶

Savetnik predsednika Srbije za ustavna pitanja, Zoran Lutovac, kaže da će "u novom Ustavu teritorija Kosmeta biće definisana kao sastavni deo Srbije, ali ako takav status bude promenjen, podrazumeva se i promena ustava. Ne mogu, međutim, da tvrdim da će novi ustav biti donet u toku ove godine, jer nas u tom procesu očekuje veliki broj problema. Treba da se dogovorimo da li će ga izglasati ustavotvorna skupština, ili će biti donet po sadašnjoj proceduri. Ako se stvori društveni i politički konsenzus o ovim bitnim pitanjima, onda bi procedura mogla da se ubrza," smatra Lutovac.⁸⁷

I profesor Momčilo Grubač, bivši predsednik Saveznog ustavnog suda i bivši minsitar pravde SRJ, ističe da ustavotvorci "nemaju drugi izbor, osim da Kosovo tretiraju kao neotuđivi deo Srbije. Ustavom se, međutim, ne može odrediti stepen autonomije i uređenje Kosmeta, jer konačni status još nije dogovoren. Kada se završe pregovori o statusu, onda može da se kaže da će južna srpska pokrajina imati identične uslove kao naša druga pokrajina – Vojvodina, pa ponovna promena ustava neće biti potrebna. Novi ustav bi se menjao jedino ako se status Kosmeta promeni, ali sa takvim crnim slutnjama ne treba ići u pregovore".⁸⁸

Zamenik predsednika Srpske radikalne stranke, Tomislav Nikolić, kaže da jedino gde ostaje prostor za pregovore jeste pitanje stepena autonomije Kosmeta: "To pitanje će morati da ostane delimično nedefinisano novim ustavom, da bi se izbegla potreba da se ponovo menja, ali će sve ostalo biti jasno precizirano".⁸⁹

Međunarodna zajednica i status Kosova

Ubrzo nakon martovskog nasilja, međunarodna zajednica počela je da šalje jasne signale da je na dnevnom redu rešavanje statusa Kosova. Specijalni izvestilac generalnog sekretara UN, Kai Aide, koji je bio zadužen za analizu martovskog nasilja na Kosovu preporučio je da se politika "standardi pre statusa" odmah zameni dinamičnijom politikom standarda zasnovanom na prioritetima (...) da bi se olakšala dobro pripremljena rasprava o budućem statusu. (izveštaj je objavilo nekoliko dnevnih novina. U izveštaju se navodi da je politika "standardi pre statusa" bila delimično dizajnirana kao sredstvo da se upravlja prelaznim periodom, dok međunarodna zajednica ne bude spremna da se pozabavi pitanjem budućeg statusa. "Kosovski Albanci, kao i kosovski Srbi, smatraju standarde nereálnim ambicijama i neostvarivim u kratkoročnom

⁸⁶ *Večernje novosti*, 10. 1. 2005.

⁸⁷ *Kurir*, 11. 1. 2005.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

smislu.(...) Međunarodna zajednica stalno ponavlja svoju mantru, ali s vrlo malom ubedljivošću", kaže se u izveštaju. Aide je najavio da će UN, u jesen 2004. početi diskretne konsultacije na visokom nivou o političkim pitanjima, koja se odnose na novu i obuhvatnu strategiju.⁹⁰

Evropski parlament je 2. aprila usvojio Rezoluciju kojom traži od Saveta ministara EU da počne široku raspravu o konačnom statusu Kosova. U taj raspravi trebalo bi da učestvuju "ličnosti iz sveta politike, intelektualci i nevladine organizacije iz regiona".⁹¹

Državni sekretar britanskog Ministarstva spoljnih poslova, Denis Mekšejn, izjavio je krajem oktobra prilikom posete Beogradu i Prištini da, "na međunarodnom planu pitanje konačnog statusa Kosova postaje urgentno. On je rekao i da nema povratka Kosova u 1999, 1989, a posebno ne u 1389 (vreme Kosovske bitke). Srbima je poručio da se bojkotom direktnih razgovora sa Prištinom "stvara prostor za radikalniji nastup onih koji žele nezavisno Kosovo pre ili kasnije". Mekšejn je takođe rekao: "Ja ću sutra Rugovi preneti da Evropa očekuje međuzavisnost i zajednički suverenitet pre nego nezavisnost i suverenitet koji ne poštuje potrebe suseda".⁹²

Predsednica Interparlamentarne delegacije Evropskog parlamenta za jugoistočnu Evropu, Doris Pak, izjavila da je "jasno da Albanci Kosova više nikad neće biti pod Vladom Srbije jer posle svega na to niko ne može da ih prisiljava". Ona je ocenila da bi rešenje za Kosovo moglo da bude protektorat Evropske unije sa velikom autonomijom za kosovske vlasti: "UNMIK bi trebalo da da veća ovlašćenja vladi Kosova, kako bi ona mogla da pokaže šta je sposobna da učini i da li može da primeni standarde koji obuhvataju decentralizaciju, povratak izbeglih i zaštitu manjina".⁹³

Za razliku od svih prethodnih godina, od 2004. godine, status Kosova više nije tabu tema čak ni unutar administracije UNMIK i međunarodnih organizacija na Kosovu. Na početku mandata šef UNMIK Soren Jesen Petersen je poručio da je "mir i utvrđivanje političkog statusa Kosova jedini put za Pokrajinu, bez čijeg rešenja ne može biti stabilnosti u regionu". U intervjuu za BBC, Petersen je objasnio da je sadašnji status Kosova privremen i da se u Rezoluciji 1244 kaže da je cilj privremene misije (UNMIK) da stvori uslove za razgovor o konačnom statusu: "Uveren sam da ne može biti stabilizacije ni normalizacije dok se ne razjasni status Kosova. Ja se naravno nisam izjašnjavao kakav će taj status biti, niti nameravam da to učinim, ali svi regionalni lideri su mi rekli da Balkan ne može ići napred, na ekonomskom i svim drugim planovima, dok se ne reši status Kosova".⁹⁴

⁹⁰ *Danas*, 26. 8. 2004.

⁹¹ *Večernje novosti*, 2. april 2004.

⁹² www.b92.net, vidi arhivu od 25. 10. 2004.

⁹³ *Danas*, 09. 11. 2004.

⁹⁴ *Danas*, 18. 8. 2004.

U razgovoru sa medijima, američki ambasador u Beogradu, Majkl Polt, rekao je da je Beogradu ponuđen niz uključenja u proces debate o Kosovu: dijalog Prištine i Beograda do kog još nije došlo, Srbi na Kosovu su slobodni da se konsultuju sa Beogradom o svemu što je potrebno da predstave svoj pogled na Kosovo. Oni takođe treba da učestvuju u svim procesima na Kosovu, njihov stav se mora čuti. (...) Beograd ima pravo da se angažuje, da ima svoj pogled i taj pogled treba da se razmotri. Sve u svemu, Beograd ima da se uključi u razmišljanja o onome što će se na kraju dogoditi na Kosovu. Ali, međunarodna zajednica je rekla da se rešenje o Kosovu donese na Kosovu, a ne u Beogradu, Vašingtonu, na Bermudama ili bilo gde drugo. To jedino ima smisla⁹⁵.

Šef UNMIK Petersen više puta je istakao regionalni značaj rešavanja statusa Kosova. Izjavio je u Skoplju da je važno da postoji redovan i intenzivan dijalog svih zemalja regiona na koje će konačni status Kosova imati uticaja: "Tako se otvara mogućnost da čujemo stavove država u regionu, koji će se posle odraziti na pregovore o statusu"⁹⁶. Petersen i Crvenkovski su ocenili da je potrebna što skorija demarkacija granice između Makedonije i SCG u delu Kosova i da to treba završiti do početka pregovora o statusu Kosova. Petersen je u septembru bio i u Albaniji gde je izjavio da će utvrđivanje konačnog statusa Kosova pomoći stabilnost u regionu, koja se stvara i učvršćuje jačanjem odnosa sa susedima. I albanski predsednik, Alfred Mojsiu, izjavio je prilikom posete Prištini u aprilu, da bi svako dalje odlaganje statusa samo podstaklo ekstremizam u regionu: "što se više odgađa rok, to se ostavlja više prostora za ekstremističko delovanje svih strana".⁹⁷

Jedini međunarodni partner na koga računa Srbija jeste Rusija i njenu ulogu u Savetu bezbednosti. Vladimir Čižov kaže da pitanje Kosova: "mora da se razmatra zavisno od stava celokupnog stanovništva pokrajine i odluke rukovodstva Srbije i Crne Gore".⁹⁸ Ambasador Rusije u Beogradu, Vladimir Ivanovski, izjavio je da Rusija "već dve godine insistira na regionalizaciji Kosova. Sada čekamo plan decentralizacije, koji će Komisija pri vladi Srbije završiti ovih dana. (...) Rusija će se u okviru Kontakt grupe založiti za princip koji predlaže Srbija. Što se tiče Rusije i ostalih članova Kontakt grupe, ne postoje izgledi da se u dogledno vreme otvara pitanje statusa".⁹⁹ Zamenik predsednika Državne dume, Sergej Baburin, izjavio je da je "jedinствен stav ruske političke javnostie da Kosovo treba da ostane sastavni deo SCG".¹⁰⁰

⁹⁵ *Večernje novosti*, 4. 9. 2004.

⁹⁶ *Danas*, 10. 9. 2004.

⁹⁷ *Večernje novosti*, 23. 4. 2004.

⁹⁸ *Politika*, 01. 4. 2004.

⁹⁹ *Politika*, 10. 4. 2004.

¹⁰⁰ *Politika*, 15. 6. 2004.

Decentralizacija

Decentralizacija Kosova je jedno od ključnih pitanja koje deli albansku i srpsku zajednicu. Ovo pitanje nametnuto je na zahtev srpske zajednice, koje je došlo u fokus nakon marotvskih događaja. S jedne strane, Srbi kroz proces decentralizacije vide rešavanje pitanja bezbednosti, a u suštini traže podelu, po ugledu na tzv. Republiku srpsku krajinu u Hrvatskoj i Republiku Srpsku u Bosni i Hercegovini. Osnova za decentralizaciju je Plan Vlade Srbije (opisan u delu teksta o statusu Kosova). Srbi, koji su decenijama na Kosovu imali privilegovani položaj, ne prihvataju status manjine.

S druge strane, Albanci, polazeći od specifičnosti Kosova (veličine teritorije i broja stanovnika)¹⁰¹ smatraju da se reforma lokalne samouprave ne može vezivati za bezbednosna pitanja i da je reč o dugoročnom procesu. Vlada Kosova utvrdila je okvirni dokument za reformu lokalne samouprave i plan implementacije Pilot projekata, polazeći od kriterijuma Saveta Evrope, uz ocenu da je ta reforma jedno od najznačajnijih pitanja.¹⁰²

Pitanje decentralizacije moglo bi biti i prepreka za rešavanje konačnog statusa Kosova, budući da je zvanični Beograd nametnuo to pitanje ono predstavlja instrument moguće podelu. Pitanje decentralizacije je dugoročni proces budući da je u većem delu regiona, ne samo na Kosovu, vezan za promenu (paternalističkog i patrijarhalnog) kulturnog modela i načina mišljenja. Beogradska politika, iako je nametnula pitanje decentralizacije na Kosovu, nikada suštinski nije podržala taj proces, što se posebno ogleda kroz bojkot radne grupe za decentralizaciju.

Uzimajući u obzir albansku percepciju po ovom pitanju, legitimisanje i legalizovanje etničkih entiteta na Kosovu, ugrozilo bi proces decentralizacije i radikalizovalo bi situaciju. To bi otvorilo prostor za trajne tenzije između dva entiteta, kao i verovatnoću novih preseljavanja stanovništva iz jednog u drugi entitet. Podela gradova, poput Kosovske Mitrovice, koja predstavlja oblast sa najviše tenzija na Kosovu, nema samo bezbednosne i političke posledice, već je i izvor ozbiljnih ekonomskih teškoća. Na primer, u severnom delu Mitrovice je pre dve godine sagrađena deponija u vrednosti od dva ipo miliona evra, iako u južnom delu već postoji adekvatan prostor za odlaganje smeća.

Na panelu Helsinškog odbora o decentralizaciji, nosilac Srpske liste za KiM, Oliver Ivanović, izneo je nešto drugačije viđenje ovog procesa u odnosu na zvanični Beograd. On smatra da bi Kosovo trebalo da ima pet velikih gradova sa potpuno jednakim ovlašćenjima. Kao resore koji bi trebalo da budu u nadležnosti opština, Ivanović je naveo: primarno zdravstvo i školstvo, javne i komunalne usluge, urbanizam, prikupljanje poreza (u smislu da proces

¹⁰¹ U 25 opština je albanska većina, a u pet – većinsko stanovništvo su Srbi. U opštinama sa većinskim albanskim stanovništvom – na 1.500 građana dolazi jedan poslanik, dok u srpskim opštinama na 600 građana dolazi jedan poslanik. Kosovske opštine su teritorijalno najveće u regionu (45.000 stanovnika po opštini).

¹⁰² Videti izveštaj sa Panela Decentralizacija Kosova, www.helsinki.org.yu

prikupljanja poreza mora biti blizu građana), lokalni sud i policija. Po Ivanoviću, proces privatizacije ne bi bio potpuno prenet na opštinu, ali bi ona trebalo da utiče na to. Ivanović očekuje od procesa decentralizacije da lokalni opštinski funkcioneri budu otvoreni za svakog građanina. Rekao je da je nemoguće da se Prištinom kao gradom, koji prema procenama ima oko 450.000 stanovnika, upravlja iz jednog centra.

Kao jedan od sektora koji bi trebalo da bude u nadležnosti osnovnih jedinica, predstavnici srpske zajednice navode zdravstvo, koristeći kao argument da nemaju poverenja u zdravstvene usatnove u kojima su zaposleni albanski lekari i medicinsko osoblje. Tako se dešava da Srbin iz okoline Prištine odlazi kod lekara znatno dalje, u Kosovsku Mitrovicu ili neki grad u Srbiji umesto da medicinske usluge zatraži u najbližoj zdravstvenoj ustanovi koja je opremljena za to. Uvođenje etničkog principa u organizaciju zdravstvene zaštite i pristupačnosti medicinske zaštite srpskoj zajednici, posebno kad je reč o većim kliničkim centrima, ugrožava integritet Kosova, ali otežava i rešavanje zdravstvenih problema pojedinca.

Ekspert za lokalnu samoupravu, Dušan Vasiljević, izneo je na panelu HO da decentralizacija nije univerzalno rešenje za Srbe i da njihovi problemi treba da se rešavaju na centralnom nivou: "Decentralizacija na svim nivoima nije realna, jer bi to značilo ukidanje države. S druge strane, pitanje decentralizacije ne sme se gurati pod tepih samo zato što su ga pokrenuli Srbi".

Uloga Srpske pravoslavne crkve

Ključni politički uticaj među kosovskim Srbima ima Srpska pravoslavna crkva, pre svega, preko dobro organizovane Raško-prizrenske eparhije i vladike Artemija. Eparhija gotovo svakodnevno izdaje politička saopštenja o ključnim političkim procesima i događajima. Osim što je imala važnu ulogu u opstruiranju izbornog procesa i izlaska kosovskih Srba na izbore, SPC pokušava da ozbiljno utiče i na razgovore o budućem statusu Kosova. Stavovi SPC i Vlade Vojislava Koštunice o Kosovu uglavnom se podudaraju, što je bilo najočiglednije kroz njihovo zajedničko ubeđivanje kosovskih Srba da ne izađu na izbore.

Kao i većina zvaničnika u Beogradu, SPC vidi Kosovo isključivo kao deo Srbije. U toj koncepciji, za SPC je nezamislivo da Srbi imaju status manjine. U saopštenju u kome direktno iznosi politički stav, Eparhija rasko-prizrenska i kosovsko – metohijska navodi da je ozbiljno zabrinuta "što se javna diskusija o Kosovu i Metohiji u srpskoj i svetskoj javnosti postepeno sve više fokusira na zaštitu tzv. manjinskih prava Srba u Pokrajini, dok se u potpunosti zanemaruje pitanje budućeg položaja Kosova i Metohije u okviru Srbije i SCG". U saopštenju se navodi: "Umesto da se otvori diskusija o položaju albanske zajednice u okviru Srbije, u javnosti se govori isključivo o zaštiti srpskih prava na Kosovu i Metohiji. Štavise, u diskusijama na raznim forumima pojedini

vladini i nezavisni eksperti iz Beograda otvoreno pominju razne modele zaštite prava srpske zajednice na Kosovu i Metohiji, kao da je reč o već potpuno samostalnom entitetu. U tom kontekstu pominju se modeli Alandskih ostrva ili Južnog Tirola, ali ne više u kontekstu modela autonomije za albansku zajednicu u Srbiji i SCG, kao što je to bio do sada slučaj, već u kontekstu rešavanja položaja `srpske manjine` na Kosovu i Metohiji".¹⁰³

U elaboratu o budućem statusu Kosova Eparhija Raško - prizrenska i kosovsko - metohijska ističe: "Činjenica da Beograd do sada nije izašao sa jasnim i konkretnim predlogom autonomije Kosova i Metohije u okviru Srbije i SCG i da se preko tog pitanja prelazi šablonskim ponavljanjem Rezolucije 1244, koja formalno garantuje suverenitet SCG na Kosovu i Metohiji, sve više se u javnosti stvara utisak da je suština državne strategije Beograda u tome da se nađe odgovarajući mehanizam zaštite "manjinskih prava" Srba, a ne da se izađe sa jasnom i odgovornom državnom koncepcijom očuvanja suvereniteta Srbije i SCG u okviru svojih postojećih granica (...)" "Naravno, pitanje položaja srpskog naroda kao državotvornog i konstitutivnog na delu svoje teritorije gde mu se negiraju osnovna prava i slobode nije za zanemarivanje i ima ogroman značaj za ovdašnje srpsko stanovništvo i njegovu budućnost. Međutim, ovo pitanje ne bi smelo da ima politički prioritet nad pitanjem očuvanja državne teritorije i definisanja Kosova i Metohije kao autonomne oblasti u okviru Srbije." "Ukoliko Vlada uskoro ne izađe sa konkretnim stavom šta jedna demokratska i nova Srbija nudi Kosovu i Metohiji kao sastavnom delu svoje teritorije, buduća diskusija o statusu mogla bi da se svede isključivo na iznalaženje načina kako da se reši pitanje manjinskih prava u Pokrajini, koja će postepeno prećutno biti prihvaćena kao samostalan entitet".

U političkom angažmanu na Kosovu, Srpska pravoslavna crkva je čak opstruirala obnovu manastira i crkava na Kosovu. To je učinila povlačeći svoj potpis sa Memoranduma sa UNMIK, o obnovi uništenih crkava i manastira na Kosovu. Memorandum je potpisan 28. juna 2004. posle *boračka tri komisije Saveta Evrope zaduženih za zaštitu kuturnih blaga*¹⁰⁴. Kao razlog za povlačenje potpisa SPC je navela preveliko mešanje privremenih kosovskih institucija. Vladika Artemije je takođe saopštio da "SPC ne može da prihvati da na obnovi crkava i manastira radi neko bez saglasnosti i učešća institucija iz Srbije pre svega Zavoda za zaštitu spomenika."¹⁰⁵

Raško prizrenska eparhija burno je reagovala protiv izveštaja Nezavisne međunarodne komisije: "Mi nećemo dopustiti sprovođenje ovakvih inicijativa

¹⁰³ Saopštenje: ERP, Info-služba, 21. 7. 2004.

¹⁰⁴ Nezavisna međunarodna komisija koju su 10. 9. 2004. u Parizu formirali Savet Evrope, Evropska komisija u Unmik sačinili su izveštaj o šteti nastaloj na imovini SPC u vreme martovskih događaja na Kosovu. Dokument je objavljen pod šifrom AT04 224 rev2 s datumom 15. 9. 2004.

¹⁰⁵ *Večernje novosti*, 15. 11. 2004.

na terenu i odlučno ćemo dići svoj glas protiv uzurpacije naših prava od bilo kakvih organizacija ili inicijativa u pogledu zaštite i brige o kulturnoj baštini. Ukoliko se takve inicijative i protiv naše volje budu sprovodile na terenu, to će biti samo još jedno nasilje u nizu mnogih izvršenih na Kosovu i Metohiji u poslednjih pet godina i jasno svedočanstvo o namerama i karakteru onih koji to čine - poručio je episkop raško - prizrenski Artemije u pismu Nezavisnoj međunarodnoj komisiji.¹⁰⁶ Vladika Artemije postavlja pitanje "odakle namera i želja da se preuzme briga o celokupnoj baštini na Kosovu i Metohiji pored živog i postojećeg domaćina u toj kući, a to je Beograd sa svojim institucijama, Srpska pravoslavna crkva i država Srbija". Ovakav stav SPC, ne samo da onemogućava obnovu kulturne baštine, već osporava i činjenicu da je kulturna baština na Kosovu ne samo srpska ili kosovska, već svetska, te da je u tom smislu svaka pomoć međunarodnih organizacija da se ona sačuva neophodna.

Jug Srbije

Situacija na Kosovu i pitanja u vezi sa statusom posebno se regionano reflektuju na jugu Srbije (opštine Preševo, Medveđa i Bujanovac u kojima živi albansko stanovništvo). Kantonizacija i podela Kosova po etničkoj osnovi imala bi posledice na ovaj deo Srbije i radikalizovala bi Albance u toj regiji. Predsednik Demokratske partije Albanaca, koja je pobedila na poslednjim lokalnim izborima u Preševu, Ragmi Mustafa za londonski Institut za izveštavanje o ratu i miru (IWPR) izjavio je, da će se jug Srbije "ujediniti s Kosovom ukoliko dođe do bilo kakvih promena granica na Kosovu, to jest ako se severno Kosovo ne vrati pod nadležnost Kosova"¹⁰⁷

Ovu izjavu, kao i druge delova iz reportaže IWPR, prenosi *Nacional* u tekstu pod nazivom "Preševo uskoro bez Srba" u kome novinar zaključuje: "*Nacional* se nada da će srpska vlast uspeti da napravi pravi potez i da izbeglice iz Hrvatske koje žive u kampu na Paliću (Vojvodina) početi da naseljava u kuće u Preševu. Takvim i sličnim potezima jedino je moguće spasti taj deo naše teritorije. Nadamo se da će predsednik Koštunica pročitati ovaj tekst i da ćemo do kraja 2005. s ponosom moći da kažemo da je u Preševu većinsko stanovništvo srpske i pravoslavne nacionalnosti".¹⁰⁸

Ministar odbrane SCG, Prvoslav Davinić, najavio je krajem prošle godine pojačanje vojnog prisustva na jugu Srbije što je doveo u direktnu vezu sa rešavanjem statusa Kosova, koje treba da počne polovinom 2005: "Tako ćemo u Nišu formirati združenu komandu kopnenih snaga sastavljenu od sadašnjih jedinica Niškog i Prištinskog korpusa. Predviđeno je i da u određenim delovima zemlje koji gravitiraju jugu Srbije, postavimo dva bataljona

¹⁰⁶ *Danas*, 24. 9. 2004.

¹⁰⁷ *Nacional*, 15. 12. 2004.

¹⁰⁸ Isto.

specijalnih snaga koji će tamo biti locirani i biti u mogućnosti da odgovore mogućim izazovima". Davinić je precizirao da se čini sve kako bi vojska bila spremna da se "odupre novim izazovima bezbednosti u celini, ali i pretnjama koje mogu da se očekuju u narednoj godini kada počinju razgovori o rešavanju konačnog statusa Kosova"¹⁰⁹.

Vojnik SCG ubio je 7. januara 2005. 16-godišnjeg Dašnima Hajrulahu iz sela Miratovac (opština Preševo) na granici Srbije s Makedonijom. Brzo nakon ubistva, ministar Davinić je saopštio da se dečak vraćao iz susednog sela koje se nalazi u Makedoniji, "pokušavajući da se ilegalno vrati u svoje selo". Ministar je rekao da je vojnik nekoliko puta upozorio dečaka i onda pucao. To se dogodilo između 12 i 14 časova. Ograđujući se ocenom da će konačnu reč dati istraga (koja inače sve do sada nije završena), ministar je izjavio da je "reč o sprečavanju ilegalnog prelaska granice" i da je u pitanju "granični prelaz kojeg najčešće koriste šverceri za krijumčarenje robe".

Prema zvaničnoj verziji, metak je udario u drvo, a potom rikošetirao u dečaka i usmrtio ga. Leš je, po toj verziji, pronađen "na raskrsnici policijskih puteva (...) 444 metra od graničnog kamena. Na daljini od 6,4 metra od beživotnog tela na visini od 60 centimetara na stablu divlje šljive uočeno je oštećenje u vidu prostreline, a na 244 metra od leša pronađena je čaura".

Povodom ubistva dečaka, Skupština opštine Preševo usvojila je 10. januara 9 zahteva među kojima su: hitna reakcija međunarodne zajednice u Preševskoj dolini u preventivnom smislu; stacioniranje međunarodnih oružanih snaga; povlačenje snaga Žandarmerije (specijalne policijske jedinice), otvaranje novih graničnih prelaza prema Kosovu i Makedoniji i suđenje ubici dečaka u Preševu.

Jug Srbije je od obustavljanja sukoba 2002. godine bio potpuno zanemaren (pre svega u ekonomskom smislu) od strane Vlade Srbije, kao i Kordinacionog tela za jug Srbije i tek je ubistvo dečaka obnovilo pažnju na ovaj region.

Zaključci i preporuke

Polazeći od kompleksnosti kosovskog problema, kao i emotivnog naboja na obe strane, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra:

- parlament i Vlada Srbije, kao i sve nacionalne institucije treba da prihvate realnost na Kosovu i shodno tome traže rešenje za budući sporazum između Albanaca i Srba na Kosovu;
- pitanje decentralizacije, po etničkom principu, prepreka je za rešavanje konačnog statusa Kosova; treba imati u vidu da je pitanje

¹⁰⁹ *Večernje novosti*, 23. 12. 2004.

decentralizacije dugoročni proces budući i da je vezan za promenu (paternalističkog i patrijarhalnog) kulturnog modela i načina mišljenja;

- legitimisanje i legalizovanje etničkih entiteta na Kosovu, ugrozilo bi proces decentralizacije i radikalizovalo situaciju; To bi otvorilo prostor za trajne tenzije između dva entiteta, kao i verovatnoću novih preseljavanja stanovništva iz jednog u drugi entitet;

- treba dozvoliti međunarodnim organizacijama da pruže svaku pomoć u očuvanju kulturne baštine Kosova.

Crna Gora: Na putu ka nezavisnosti

Labava zajednica Srbije i Crne Gore, ustanovljena kao privremeni trogodišnji aranžman između dve države pod patronatom Evropske unije 2002, pokazala se kao nefunkcionalan projekat kojim se ne mogu zaustaviti preovlađujuća independistička stremljenja u crnogorskom društvu. Pokret za nezavisnost, koji je nedavno osnovan u Podgorici, ima za cilj, ne samo da u toku 2005. godine pripremi referendum, već i da afirmiše sve demokratske i evropske vrednosti za koje se Crna Gora zalaže. Procesi približavanja Evropskoj uniji su zaustavljeni u SCG, a Podgorica je talac Beograda pre svega zbog nesaradnje Vlade Vojislava Koštunice sa Haškim tribunalom. Crna Gora je ostvarila značajnu reformsku prednost u odnosu na Srbiju. EU je tu činjenicu uvažila u Mastrihtu formulom o dvostrukom koloseku čime se *de facto* priznaje da dve države, kad je reč o ekonomiji, proces usaglašavanja nastavljaju svaka posebno.

Istovremeno je osnovan i Pokret za očuvanje državne zajednice SCG, koji je takođe osnovan u Podgorici. Ova dva pokreta su dobra isluustracija podeljenosti društva, kada je reč o samostalnosti, ali, pre svega, odslikava involviranost beogradskih nacionalističkih krugova (dela Akademije nauka i umetnosti, posebno Srpske pravoslavne crkve (SPC) i srpske opozicione partije na crnogorskoj političkoj sceni). Organizovan isključivo po partijskoj i srpskoj etničkoj pripadnosti uz aktivnu ulogu srpske pravoslavne crkve, ovaj pokret je inspirisan iz Beograda preko akademika Ljubomira Tadića i Matije Bečkovića, koji su osnovali sličan pokret u Beogradu. Srpska pravoslavna crkva (SPC), na čelu sa mitropolitom Amfilohijem pomagala je i formiranje plemenskih skupština (vijeća) čiji su predstavnici članovi Pokreta za očuvanje državne zajednice.

U Crnoj Gori se ubrzava kristalizacija odnosa unutar države, što stvara kontekst za drugačije delovanje i opozicije i vlade. Time bi se neutralisao uticaj srpskih nacionalista, posebno SPC i vojske i njihov monopol nad opozicionim strankama. To bi stvorilo prostor za drugačiju dinamiku i okretanje ka sprovođenju daljih reformi i evropeizacije društva. To bi ujedno podrazumevalo i delotvorniju javnu kontrolu vlade i njene administracije u parlamentu. Samostalna Crna Gora imala bi mnogo više prostora za razvijanje i učvršćivanje boljih odnosa sa susedima. Crna Gora je orjentirana na ukidanje vojske (njene

granice obezbeđuje crnogorska policija kao u svim evropskim državama, za razliku od Srbije čije granice još uvek čuva vojska), odnosno na potpunu demilitarizaciju.

Pritisak Beograda na Podgoricu da organizuje neposredne izbore za Skupštinu SCG sa idejom da se ojača državna zajednica SCG nije doneo željeni efekat, mada se u beogradskim kalkulacijama dosta očekivalo i od eventualne intervencije Brisela. Iako su neposredni izbori predviđeni Ustavnom poveljom SCG, evropski zvaničnici su u više navrata podvukli da je to pitanje stvar dogovora između dve države. Crnogorska vladajuća koalicija ponudila je Beogradu posredne izbore za Skupštinu SCG ("delegiranje" poslanika iz postojećeg sastava republičkog parlamenta) što je Vlada Vojislava Koštunice odbila. Ona je odbila i predlog o razdruživanju po češko-slovačkom modelu odnosno savezu suverenih država. U međuvremenu je Vlada Crne Gore krenula u kampanju za referendum.

Za i protiv referenduma

Posle pada Miloševićevog režima u oktobru 2000. godine, predsednik Milo Đukanović i njegova crnogorska vlada suočili su se sa istorijskim izborom: zblizavanje sa Srbijom, ili samostalna Crna Gora. Opcija samostalnosti je očigledno već uživala dovoljno veliku podršku, što pokazuje i visok stepen emancipacije crnogorskog društva, čemu je u dobroj meri doprineo i otvoreni pritisak Beograda da Podgoricu stavi pod potpunu kontrolu.

Tesna pobjeda stranaka koje su za nezavisnost, na parlamentarnim izborima u aprilu 2001. godine, odložila je predizborne planove za održavanje referenduma iste godine. Đukanović se suočio i sa pretnjom opozicije da će bojkotovati referendum, ali i sa višemesečnim intenzivnim pritiskom Evropske unije (EU) da se prolongira izjašnjavanje građana o nezavisnosti. Beogradskim sporazumom iz marta 2002. godine kojim je stvoren labavi savez Srbije i Crne Gore (Državna zajednica SCG) pod patronatom Evropske unije, pravo na referendum se planira nakon tri godine. Međutim, gotovo čitava 2004. godina protiče u znaku osporavanja tog prava od strane Srbije koja se poziva na Ustavnu povelju i rešenje po kojem se referendum može raspisati 2006. a ne 2005. godine.

Koncept samostalne Crna Gora koji promovise vlada, podrazumeva građansku državu zasnovanu na vladavini prava i demokratije, koja će nastaviti da održava veze sa Srbijom i unapređuje odnose sa drugim susedima. Osnovni cilj je članstvo u Evropskoj uniji i evroatlantskim integracijama. Da bi se ostvario ovaj koncept, u Podgorici je formiran Pokret za nezavisnu evropsku Crnu Goru, koji okuplja sve strukture koje su se opredelile za samostalnost, počev od političkog preko civilnog društva, do pojedinaca izvan partija. Pokret nije formiran po principu liderstva, multietnički je, a osnovni mu je program da promovise crnogorsku državnotvornu ideju i vodi referendumsku kampanju.

Na čelu ovog pokreta je Branko Lukovac, bivši ambasador SCG u Rimu, ističe prednost takve opcije: "Crna Gora bi imala sopstveni međunarodno pravni subjektivitet i samostalno bi odlučivala o svom međunarodnom položaju, interesima i vezama sa drugim državama, međunarodnim institucijama i organizacijama. Tako bismo brže postigli sporazum sa Evropskom unijom o pridruživanju, ušli u *Partnerstvo za mir*, Svetsku trgovinsku organizaciju, i postigli efikasnije rezultate u odobravanju i ratifikaciji finansijskih aranžmana sa međunarodnim finansijskim institucijama".¹

Rade Bojović, koordinator Pokreta za nezavisnost, kaže da oni računaju na crnogorske podele po pitanju državnosti, ali naglašava da žele dijalog sa suprotnom stranom koja se izjasnila za zajednicu sa Srbijom. On kaže "Mi ćemo voditi pozitivnu kampanju, nemamo namjeru da dižemo tenzije i idemo u konfrontacije sa suprotnom stranom, nego ćemo im nuditi razgovor. Ono što je za nas relevantno jeste odnos snaga, koji se sada iskazuje kroz 54-55 procenata za nezavisnost i 45-46 protiv. Nama će biti potrebno da podignemo taj procenat "za" i da čitav pokret legitimizujemo onakvim kakav on zapravo jeste, kao demokratski, državotvorni pokret koji želi da ovo pitanje razriješi na način koji bi bio standardizovan prema merilima koji postoje u zapadnoj politici. Hendikep suprotnog pokreta je u tome što je nacionalno obojen, to je jedna vrsta prosrpskog pokreta u Crnoj Gori, u etničkom smislu redukovan, jedna vrsta parapartijskog pokreta".²

Stav srpskih stranaka prema ovom pokretu najbolje ilustruje Dragan Šoć, predsednik Narodne stranke (NS), koji smatra da osnivanje pokreta predstavlja "kontinuitet preobražaja Crne Gore u antisrpsku državu, uključivanje Crne Gore u front antisrpskih država gde se računa na Hrvatsku i Kosmet".³

Respektabilna manjina, koja zagovara čvrste veze sa Srbijom pod jakim je uticajem Beograda, posebno Srpske pravoslavne crkve. Te snage su se udružile u Pokret za državnu zajednicu SCG, ali im se nije pridružila najjača crnogorska opoziciona stranka, Socijalistička narodna partija (SNP). Pokret se zalaže za evropsku SCG, ali njegovi protagonisti su protiv "dukljanizacije" i "desrbizacije" Crne Gore. Krajnji cilj pokreta je antireferendumski, odnosno pokušaj neutralizacije i marginalizacije demokratskog prava građana da odluče o sopstvenoj budućnosti.

U pozadini ideje o Pokretu za zajedničku državu je i težnja da se stvori novi lider, umesto dosadašnjeg Predraga Bulatovića, predsednika Socijalističke narodne partije (SNP), koji nije dovoljno radikalni i ne ispunjava očekivanja Srpske pravoslavne crkve (SPC) i nacionalističkih krugova u Beogradu. Autor osnovnog dokumenta Pokreta je Bogoljub Šijaković, bivši savezni ministar vera, koji važi za srpskog nacionalistu po meri Srpske pravoslavne crkve. Šijaković je

¹ *Večernje novosti*, 18.10. 2004.

² Intervju Helsinškog odbora, 21. 1. 2005.

³ *Politika*, 16.12. 2004.

na skupu beogradskog udruženja "Knez Miroslav" posvećena "rasvetljavanju uzroka nestajanja i ponovnog vaskrsavanja srpstva u Crnoj Gori", izjavio: "Reč je o genocidu nad Srbima u Crnoj Gori koji je trajao od Drugog svetskog rata i koji je sproveden u dve faze - u prvoj su učestvovali komunisti, a u drugoj današnja vlast".⁴

A. Uloga Srpske pravoslavne crkve

Srpska pravoslavna crkva (SPC), posebno njeno najekstremnije, militantno krilo, uključena je u političke aktivnosti, bez obzira na to što je Crna Gora građanska i sekularna država. Još od crkveno-političkog skupa u manastiru Maine 2001. godine, srpska crkva je preuzela ulogu stožera pristalica zajedničke države. Velikodostojnici SPC održavanje zajedničke države ističu kao politički prioritet crkve. Sredinom januara 2005. godine, u manastiru Dajbabe, uz javni blagoslov mitropolita Amfilohija, održano je Vijeće narodnih skupština koje je usvojilo deklaraciju o zaštiti zajedničke države, crkve i jezika. Identičnu deklaraciju usvojio je i Pokret za državnu zajednicu SCG na osnivačkoj skupštini.

Crkva je imala odlučujući uticaj u formiranju i oblikovanju Pokreta za državnu zajednicu. Visoki funkcioner Demokratske partije socijalista (DPS) Miodrag Vuković ocenjuje da je Crna Gora dovoljno demokratski sazrela da neće dozvoliti da je neke mitomanske snage vrata dva veka unazad: "Opasnost koja u ovom trenutku prijete Crnoj Gori jeste da ona postane teokratska država zasnovana na pravoslavnom fundamentalizmu, što se već uočava u antireferendumske kampanji srpskih nacionalista i unitarista".⁵ Politički analitičar, Srđan Darmanović, smatra da se može govoriti o tome da je upravo Srpska pravoslavna crkva odlučila da pokuša da objedini sve srpske nacionalističke snage u Crnoj Gori kroz pokret za zajedničku državu, i to one snage koje su pokazale priličan stepen ekstremizma u događajima 1998. godine i kasnije.

Decembra 2004. godine, uz političko pokroviteljstvo srpske crkve, u nekoliko navrata došlo je do kontakata među liderima srpskih stranaka, ali bez učešća vrha Socijalističke narodne partije (SNP). Da je uloga Srpske pravoslavne crkve (SPC) od presudnog značaja potvrdio je i Momčilo Vuksanović, funkcioner Socijalističke narodne partije (SNP) i predsednik upravnog odbora NVO "Vijeće narodnih skupština: " Nama u Vijeću narodnih skupština je veoma stalo da za naše aktivnosti imamo blagoslov mitropolita Amfilohija i mi se konsultujemo s Mitropolijom i Srpskom pravoslavnom crkvom. Zato smo išli i kod patrijarha Pavla - da blagoslovi naše funkcionere i djelovanje".⁶

⁴ *Vesti*, 6. 3. 2004.

⁵ *Večernje novosti*, 30. 8. 2004.

⁶ *Monitor*, 21.1. 2005.

Mada je Bulatović redovan gost na pravoslavnim svetkovinama, u Mitropoliji Srpske pravoslavne crkve zameraju što Bulatović, poput brojnih lidera stranaka u Srbiji i srpskih u Crnoj Gori, nije čvršće vezao partijsko članstvo za srpsku crkvu: nije bilo osveštavanja stranačkih prostorija, proglašenja stranačke slave i drugih crkvenih rituala. Za srpsku crkvu Bulatović je isuviše "crveno obojen". A za političu elitu u Srbiji, prvenstveno za Koštuničinu Demokratsku stranku Srbije (DSS), Bulatović i njegova stranka su ostali samo bivši saveznici Slobodana Miloševića koji su stalno gubili bitke od Đukanovića i njegove koalicije. Koštuničinoj stranci, Šešeljevim radikalima i srpskoj crkvi je mnogo bliža Srpska narodna stranka (SNS) Andrije Mandića.

Mandićeva Srpska narodna stranka organizovala je skup o položaju srpskog naroda u Crnoj Gori na kojem je predloženo da Srbi u Crnoj Gori žive u autonomiji (zajednici slobodnih i nezavisnih opština) koja bi imala svoju izvršnu vlast, budžet i škole u kojima bi se koristili udžbenici iz Beograda i sa Pala, kako bi se sprečio "aparthejd koji crnogorska vlast sprovodi nad srpskim narodom".⁷ Ista stranka je pokrenula inicijativu da se formira dvodomni republički parlament, te da se za 30 odsto stanovništva koji se izjašnjavaju kao Srbi obezbedi proporcionalno učešće u vlasti. Iako ovakva nastojanja nisu realizovana, ona koja jesu, poput Vijeća narodnih skupština koje čine vijeća srpskih plemena i nahija u Crnoj Gori, takođe nose pečat Srpske pravoslavne crkve (SPC).

Srpski sveštenici su aktivno sudelovali u brojnim političkim kampanjama, a otvoreno mešanje crkve u državne poslove ogleda se i u organizovanju višemesečnih demonstracija povodom odluke prosvetnih organa da se srpski jezik preimenuje u maternji. Iako nema govora o ukidanju srpskog jezika, srpska opozicija i Srpska pravoslavna crkva (SPC) manipulišu ovim pitanjem. Patrijarh Pavle je u Beogradu primio grupu demonstiranata na čelu sa episkopom nikšićkim Joanikijem, koja mu se žalila na teror crnogorskih vlasti. Zatražili su od patrijarha da se založi da se srpski jezik opet ozvaniči kao jedini državni jezik u Crnoj Gori i da se Crnogorcima uskrati pravo da svoj jezik nazovu nacionalnim imenom – crnogorski. Ponovili su tvrdnju da se iz Crne Gore proteruje srpski jezik, iako u dokumentu Saveta za opšte obrazovanje Crne Gore piše da će se ubuduće u školama predavati maternji jezik – srpski, crnogorski, albanski i hrvatski.

Crkveni velikodostojnici šire teze, ne samo o ugroženosti Srba u Crnoj Gori, već i Srpske pravoslavne crkve. Jerej Velibor Džomić, prvi paroh podgorički, tvrdi da se nad crkvom i sveštenstvom vrši isti teror kakav se vrši nad srpskim jezikom, ćirilničnim pismom i srpskim narodom: "Mitropolija crnogorsko-primorska voljom crnogorskih moćnika i vlastodržaca je ugrožena, kao i svi oni ljudi koji svoje poreklo ne nalaze u ideologiji crnogorskog crnolatinskog ustaštva nego u srpskoj nacionalnoj pripadnosti, i koji svoju

⁷ *Danas*, 24.8. 2004.

budućnost ne vide u zajednici sa Hrvatskom i Albanijom, nego u zajednici sa Srbima i svojom jednovernom i jednokrvnom braćom".⁸

Srpska crkva nije osudila ratne zločine, njihove počiniocce štiti i glorifikuje kao srpske heroje. S tim u vezi, glavni tužilac Haškog tribunala Karla del Ponte je prilikom posete zvaničnoj Podgorici uz ocenu da Crna Gora saraduje sa Sudom, izjavila: "Veoma je loše ako se u jednoj zemlji neka organizacija, pa makar to bila i Crkva, nalazi van svake kontrole i ako do nje ne može da dopre vlast. Posebno, ako je ta organizacija uključena u političke delatnosti i ako se bavi skrivanjem optuženih za ratne zločine".⁹ Na ovu izjavu promptno je reagovao mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije optužujući tužioca da poziva na linč i kontrolu crkve, pozivajući je da dođe u manastire Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori i proveriti da li se tamo krije haški optuženik, bivši lider bosanskih Srba, Radovan Karadžić: "Mitropolija nije očekivala od pravnika međunarodnog autoriteta da poziva na linč crkve i nastavljanje autoritarne kontrole nad njom".¹⁰

Bivši šef Biroa za komunikacije Vlade Srbije Vladimir – Beba Popović tvrdi da je mitropolit crnogorsko – primorski Amfilohije jedan od zaštitnika haških begunaca Radovana Karadžića i Ratka Mladića, te da zapravo on upravlja Crkvom koja je poprimila militantni karakter: "Vladika Amfilohije ima najveći čin među oficirima vladikama, pošto je SPC, nažalost, u poslednjih desetak godina postala jedna paramilitantna organizacija kojom upravljaju ziloti, koji su u međuvremenu kroz ove ratne godine postali oficiri Crkve. I on ima najviši čin, to je čin pukovnika".¹¹

Mitropolit Srpske pravoslavne crkve Amfilohije svoje ambicije da vlada Crnom Gorom iskazuje kroz potenciranje činjenice da su crnogorske vladike imale i duhovnu i svetovnu vlast. Kada bi crnogorskim mitropolitima zabranili da se bave politikom, šta bi od njih ostalo, kaže Amfilohije. On takođe javno izjavljuje da se bavi politikom da bi se održao suverenitet srpstva u Crnoj Gori.

U Crnoj Gori deluje i Crnogorska pravoslavna crkva (CPC) koja je ukinuta prisajedinjenjem Crne Gore Srbiji 1918. godine. Srpska crkva, ne samo da ne priznaje crnogorsku crkvu, nego joj imputira da je u sprezi sa vlastima i tvrdi da su je vlasti osnovala. Da bi dokazala mit o svom viševjekovnom postojanju na tlu Crne Gore, Srpska pravoslavna crkva pokušava da uzurpira i one manastire koji pripadaju crnogorskoj crkvi. Brojni su primeri devastacije postojećih manastira, s ciljem da se islikavanjem novih ikona, i drugim sredstvima, obeleže kao srpski. O božićnim praznicima polažu se badnjaci i jedne i druge crkve što dovodi do podizanja tenzija u društvu, budući da srpska crkva takve i slične crkvene obrede koristi u političke manipulativne svrhe. Činjenica da Srpska pravoslavna crkva nije izmirila finansijske obaveze

⁸ *Svedok*, 21. 9. 2004.

⁹ *Danas*, 3. 2. 2005.

¹⁰ *Dan*, 3. 2. 2004.

¹¹ *TV B92, "Insajder"*, 31. 1. 2005.

prema državi u vezi sa održavanjem novoizgrađenog hrama *Svetog Save* u Podgorici takođe se koristi da bi se dokazalo kako je crnogorska vlast "protiv SPC i srpskog naroda".

Branko Lukovac ističe da "svako, pa i građani Crne Gore koji se tako opredeljuju imaju pravo na svoju Crnogorsku pravoslavnu crkvu jednako kao što oni, koji se osećaju delom Srpske crkve u Crnoj Gori, treba da imaju jednako pravo da budu deo Srpske pravoslavne crkve". Lukovac upozorava "Srpska pravoslavna crkva, ili neki njeni uticajni čelnici, u bližoj nam tragičnoj prošlosti, odigrali su veoma negativnu ulogu u podsticanju na mržnju i rat i iz toga nisu izvukli gotovo nikakve pouke, već nastavljaju i dalje da huškaju, da hrane i podstiču sukobe".¹²

Potenciranje srpskog pravoslavlja u Crnoj Gori pored srpskih vlasti forsiraju i brojni beogradski mediji. Tako *Politika* ističe da konačni rezultati popisa stanovništva održanog u novembru 2003. u Crnoj Gori pokazuju da je najveći deo pravoslavne veroispovesti (74,24 odsto) i da govori srpski jezik (63,49 odsto) a da je 17,74 procenata navelo islamski veru, dok je katoličku navelo 3,54 odsto populacije.¹³

B. Uticaj Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU)

Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) nije se odrekla svog memorandumskog projekta koji je osamdesetih godina predstavljao nacionalistički program ratnog rasturanja SFRJ. Budući da je od bivših jugoslovenskih republika kojima je težio da dominira, Beogradu ostala samo Crna Gora, te su tendencije ne samo prisutne već i pojačane. Srpska crkva, SANU, srpska vlast koju personifikuje Koštunica i drugi nacionalistički krugovi, svesni su da su ratne opcije gotovo isključene, sinhronizovanim i sofisticiranim političkim sredstvima i pritiscima na Podgoricu pokušavaju da emancipatorske, demokratske i evropske procese u Crnoj Gori zaustave i od nje naprave srpsku provinciju sa izlazom na more. U antireferendumske kampanji, kao trenutno najvažnijoj akciji, udružene su sve navedene snage. Njihovu spregu ilustruje i podatak da je u i Beogradu, u režiji nekoliko akademika SANU, osnovan pokret za zajedničku državu.

Programski cilj Pokreta, na čijem je čelu akademik Ljubomir Tadić, jeste da se "pravnim, političkim i kulturnim sredstvima bori za afirmaciju činjenice da je zajednička država Srbija i Crna Gora nedeljiva po jeziku, istoriji i kulturi", jer su svi "geopolitički, odbrambeni, ekonomski i drugi razlozi na strani zajedničke države". Pokret se bori da crnogorski državljani koji žive u Srbiji dobiju pravo glasa na referendumu, jer se računa da u tom slučaju "neće ni doći do izjašnjavanja o nezavisnosti, pošto crnogorske vlasti neće smeti da raspišu

¹² *Večernje novosti*, 18. 10. 2004.

¹³ *Politika*, 15.12. 2004.

referendum" (akademik Matija Bečković). Tadić je još 2001. godine, kada je zvanična Podgorica planirala referendum, formirao u Beogradu Odbor za zaštitu jednakih prava Crnogoraca sa istim ciljem.

Ljubomir Tadić, predsednik Pokreta kaže da je "Crna Gora srpska Sparta, a da skorojevići na vlasti, ne birajući sredstva, žele to da izmene borbom za nezavisnost" te da "pošteni i iskreni patrioti okupljeni u Pokretu ne žele da menjaju istorijske činjenice koje ukazuju na to da su Srbija i Crna Gora bile dve srpske države"¹⁴: Akademik Veselin Đuretić tvrdi "Mi treba da težimo organskom jedinstvu srpskog naroda koje vidim u srpskoj uniji. One koji govore o nekakvoj okupaciji srpskoj, o crnogorskoj posebnosti, proteraćemo kao izrode Crne Gore".¹⁵

Pored akademika Tadića, u rukovodstvu Pokreta su i akademik Matija Bečković, istoričar Slavenko Terzić, brat haškog begunca Radovana Karadžića, Luka Karadžić, novinar Vanja Bulić, Miodrag Perović, predsednik Skupštine grada Beograda, Vuk Bojović. Osnivačkoj skupštini u Beogradu prisustvovali su mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije, bivši član Predsedništva SFRJ Branko Kostić, predsednik srpske opozicione Narodne stranke iz Crne Gore Dragan Šoć, kao i potpredsednik crnogorske Socijalističke narodne partije, Zoran Žižić.

Kao i Srpska pravoslavna crkva (SPC), Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) se meša i u pitanje jezika. Ove aktivnosti se temelje na tezama o srpskom narodu kao organskom biću čiji je sastavni deo jezik, odnosno na negiranju crnogorske nacije i prava da se jezik nazove, poput srpskog, nacionalnim imenom. Akademik Bečković je posetio grupu profesora i učenika u Nikšiću koji su, zajedno sa srpskim sveštenicima, demonstrirali zbog uvođenja maternjeg jezika u škole. Tom prilikom im je poručio: "I ako nestane, Crna Gora će svoju poslednju reč reći na srpskom. Srpski jezik, ime i pismo, zabranjivali su u Crnoj Gori samo okupatori. I to u ratu. Nemoguće je zamisliti neku domaću vlast, kakva god bila, koja bi u miru davala pravo okupatorima".¹⁶

Manipulacija jezikom ima razne oblike. Jedan od njih je i to da Srpska narodna stranka (SNS) u Srbe ubraja sve crnogorske građane, koji su se na popisu stanovništva izjasnili da govore srpski - 400.000, iako u Crnoj Gori živi samo 30 posto Srba. SNS tu brojku istura kao pokriće da se u Crnoj Gori masovno ugrožavaju ljudska prava. Toj partiji i njenim mentorima ništa ne znači da su se u popisu i Crnogorci u velikom broju izjasnili da govore srpski, kao i da je onih koji su se izjasnili da govore crnogorski - 130.000.

Ista matrica ponavlja se i u brojnim izjavama koje povodom srpskog jezika i srpstva u Crnoj Gori objavljuje beogradska štampa. Tako po Bogoljubu Kariću, predsedniku Pokreta snaga Srbije, sve one koji odbijaju bilo kakvu

¹⁴ *Danas*, 7. 2. 2005.

¹⁵ *Blic*, 6. 2. 2005.

¹⁶ *Večernje novosti*, 7. 11. 2004.

"vezu sa Srbijom i srpstvom" Srbija treba da stavi "u rezervat": "I kad dođu ti ultradesni Crnogorci u Srbiju, biće u karantinu, da bi prvo naučili srpski jezik pošto se po njima crnogorski razlikuje od srpskog...Za njih treba uvesti najcrnje pasoše koji postoje, jer su oni najdestruktivnija opcija Srbije i Crne Gore".¹⁷Advokat Božo Prelević smatra da Crnogorci "brišu srpski jezik po hrvatskoj matrici, što su isto uradili Hrvati kada su na silu razdvojili srpsko-hrvatski jezik".¹⁸ Oficijelne vlasti u Srbiji šire nacionalističke ideje i posredstvom obrazovanja. Najbolji primer za to je udžbenik istorije za VII razred osnovne škole autora Radoša Ljušića, visokog funkcionera vladajuće Demokratske stranke Srbije (DSS) i narodnog poslanika u republičkom parlamentu. Ljušić, direktor Zavoda za izdavanje udžbenika Srbije, piše da je Crna Gora "malena oblast nastanjena srpskim narodom".

Brojne kulturne i naučne asocijacije u Crnoj Gori reagovala su na podršku Srpske akademije nauka (SANU) demonstrantima protiv uvođenja maternjeg jezika u škole. Tako Crnogorsko društvo nezavisnih književnika ističe da je "podrška SANU implicitan poziv na bunt i otpor državnim institucijama Crne Gore, pa samim tim i političke nemire u republici: "Riječ je o kontinuiranom dvodecenijskom djelovanju zasnovanom na Memorandumu SANU, čiji su se glavni programski ciljevi zasnivali na promjeni granica unutar SFRJ i etničkoj homogenizaciji unutar takozvane Velike Srbije, što je uzrokovalo ubistva i progon stotine hiljada ljudi, kao i rušenje gradova i uništavanje materijalnih dobara u dijelovima Hrvatske i u Bosni i Hercegovini. Za tragedije uzrokovane ratom sada odgovaraju u Hagu brojni politički i vojni funkcioneri, dok njihovi ideološki i duhovni kreatori i inspiratori još uvijek u svojim kabinetima tvrdokorno istrajavaju na idejama koje su, prije svega, srpsku naciju stavile u nepodnošljiv položaj beznadne periferije evropskog civilizacijskog kruga".¹⁹

C. Rascep na delu opozicione scene

Predsednik najveće opozicione stranke, Socijalističke narodne partije (SNP), Predrag Bulatović, je odbačen od Beograda i srpskih stranaka i predstoji mu složen posao: da partiju, koja je bila velikosrpski uslužni servis, konačno preobrazi u crnogorsku opozicionu stranku koja neće zavisiti od Srbije. Bulatovićeve partija se iznova mora boriti za predvodničku ulogu unutar fronta za zajedničku državu, i to – bez direktne potpore Srpske pravoslavne crkve i srpske vlasti koju personifikuje Koštunica. On je takav kurs već najavio: "Nema nikakve potrebe da bilo ko od nas iz Crne Gore traži pomoć za ostvarenje svojih stavova arbitranjem političkih snaga ili državnog rukovodstva Srbije".²⁰

¹⁷ Blic, 30. 12. 2004.

¹⁸ Nacional, 24. 3. 2004.

¹⁹ Pobjeda, 21. 10. 2005.

²⁰ Monitor, 15.10. 2004.

Aspiracije potpredsednika Socijalističke narodne partije i koordinatora Pokreta za državnu zajednicu, Zorana Žižića koji je i postavljen na to mesto zbog bliskosti sa mitropolitom Srpske pravoslavne crkve Amfilohijem, nisu male. Računa se na pad rejtinga Bulatovića koji je platio ceh za promašaje opozicione koalicije. Žižić bolje stoji u biračkom telu Socijalističke narodne partije, ali Bulatović čvrsto u svojim rukama drži stranku. Prema oktobarskom ispitivanju javnog mnjenja podgoričkog CEDEM, prvak Socijalističke narodne partije zauzeo je tek šesnaesto mesto sa prosečnom ocenom od samo 1,74 procenata. Bolje od njega plasirani su se svi drugi lideri srpskih stranaka, kao i političari iz Srbije (Boris Tadić, Slobodan Milošević, Vojislav Šešelj i Vojislav Koštunica). Kao i ranije, nesporni lider srpskog političkog pokreta u Crnoj Gori je mitropolit Srpske pravoslavne crkve Amfilohije: on je na drugom mestu, odmah iza lidera Nebojše Medojevića, a ispred trećeplasiranog premijera Mila Đukanovića.

Žižić je redovno i otvoreno iskazivao nezadovoljstvo političkim potezima koje je preduzimao ili predlagao Bulatović. Tokom rasprave o pokretu za Državnu zajednicu, Žižić se pridružio Momčilu Vuksanoviću iz Vijeća narodnih skupština, zalažući se da Socijalistička narodna partija (SNP), ne vodeći računa o interesima stranke, bespogovorno podrži formiranje šireg saveza, što nije prihvaćeno.

Prvi udar na Bulatovića, Žižić je već pokušao na sednici Glavnog odbora Socijalističke narodne partije (SNP) krajem decembra. Tada je, mimo dnevnog reda ili prethodnih najava, predloženo da se partijski kongres planiran za februar odgodi za šest meseci, kako se "partija ne bi iscrpljivala unutrašnjim razmircama pred neposredne izbore koji slede". Indikativno je da se kao promoter ideje o odgađanju kongresa pojavio upravo – Žižić. Iza ponuđenih "dobrih usluga" krio se zapravo lukav plan srpskih kleronacionalista, Žižićevih mentora: da se odgađanjem kongresa unutar partije Bulatović prikaže kao kolebljivac koji zazire od unutarstranačkog nadmetanja. U međuvremenu, stvaranjem pokreta za očuvanje zajedničke države i biranjem novog lidera, predsednik Socijalističke narodne partije bi se politički marginalizovao. Žižićeva inicijativa je na Glavnom odboru dobila samo četiri glasa, što je pokazalo nadmoć Bulatovića u partiji.

Neučestvovanje Socijalističke narodne partije (SNP) u Pokretu za očuvanje državne zajednice sigurno će izmeniti konfiguraciju dela opozicione političke scene u Crnoj Gori. Politički analitičar iz Podgorice, Srđan Darmanović, smatra da će doći do ozbiljnog rascepa – s jedne strane na najveću stranku, Socijalističku narodnu partiju, a s druge na stranke vezane za Srpsku pravoslavnu crkvu: "Socijalistička narodna stranka ima interes da bude značajna i u mogućoj nezavisnoj Crnoj Gori, nema razloga da izvrši političko samoubistvo, igrajući na sve ili ništa. Drugi dio scene je zaista orijentisan na taj najkonzervativniji dio političkih ideja i vezan prije svega za Crkvu i za onu

varijantu srpskog nacionalizma koji je čitavu deceniju ipo bio prisutan na sceni".²¹

D. Stavovi Muslimana u Crnoj Gori

Za razliku od srpskog, u crnogorskom parlamentu su zastupljene manjine kroz predstavnike albanskih partija. Većina Muslimana u Crnoj Gori je za nezavisnu Crnu Goru. Ferhad Dinoša, predsednik najveće parlamentarne albanske partije, Demokratske unije Albanaca (DUA), kaže da bi "pristalice te stranke, u slučaju da bude raspisan referendum o državno-pravnom statusu Crne Gore, glasali za njenu nezavisnost, jer Crna Gora treba da bude nezavisna država".²² Demokratska unija Albanaca se zalaže za personalnu autonomiju, što srpski nacionalisti tumače kao vid teritorijalne podele Crne Gore po etničkom principu. Dinoša koji je nedavno sa predsednikom Demokratskog saveza Albanaca u Crnoj Gori Mehmedom Bardhijem boravio u poseti Prištini, demantovao je medijske izveštaje da je u susretima sa predsednikom Kosova i Metohije Ibrahimom Rugovom i premijerom Ramušom Haradinajom bilo reči o teritorijalnoj autonomiji Albanaca u Crnoj Gori i navodnoj podršci kosovskih zvaničnika tome. Dinoša je izjavio da je "Crna Gora suviše mala da bi se teritorijalno delila".

Istraživanja Matice muslimanske pokazuju da su se crnogorski građani koji su se na popisu stanovništva izjasnili kao muslimani gotovo sto odsto opredeljeni da žive u samostalnoj i demokratskoj Crnoj Gori. Sabrija Vulić, generalni sekretar te organizacije kaže da je jedan od njihovih temeljnih ciljeva obnova crnogorske državnosti i vladavine prava: "Samo se u takvoj državi mogu garantovati, ostvarivati i štititi ljudska i nacionalna prava i slobode, jednakost, ravnopravnost i konstitutivnost građana i naroda".²³ Mevludin Nuhodžić, funkcioner vladajuće Demokratske partije socijalista, potvrđuje da je "najveći broj Muslimana i Bošnjaka za crnogorsku nezavisnost" i podvlači da "glas za suverenu Crnu Goru nije glas protiv Srbije".

Mali broj Muslimana je vezan za Pokret za zajedničku državu, poput NVO "Lige za sever", koja mu se priključila, usvajajući program pokreta. Tako Smajo Šabotić, predsednik "Lige za sever" tvrdi da Muslimani neće pristati na status manjinskog naroda, nego konstitutivnog, te da će se: "zalagati za dvodomnu skupštinu. Neka vlast ne računa da će od nas imati podršku za njihov otvoreni naum dukljanizacije Crne Gore i uvođenje nepostojećeg jezika" (misli se na crnogorski jezik).²⁴

Vlada u Beogradu podupire stavove dela sandžačkih partija koje se protive nezavisnosti Crne Gore. Sulejman Ugljanin, predsednik Bošnjačkog

²¹ Intervju Helsinškog odbora, 20. 1. 2005.

²² *Politika*, 23. 1. 2005.

²³ *Večernj novosti*, 3. 12. 2004.

²⁴ *Večernje novosti*, 3. 12. 2004.

nacionalnog vijeća u SCG, kaže da će "Bošnjacima biti naneta velika šteta u slučaju stvaranja dve samostalne države Srbije i Crne Gore". Predsednik SO Novi Pazar Azem Hajdarević tvrdi da će Sandžak postati krizno područje ako dođe do odvajanja Srbije i Crne Gore: "Sandžak je sada potencijalno krizno žarište jer neki centri moći priželjkuju da se ovde nešto desi, ako ne kao na Kosovu, a ono makar u Preševu i Bujanovcu".²⁵

Ministar za ljudska i manjinska prava Državne zajednice SCG, Rasim Ljajić, izjavio je da je raspoloženje Bošnjaka u Srbiji i Crnoj Gori potpuno suprotno: u Srbiji su Bošnjaci za opstanak zajedničke države radi očuvanja regije, dok je u Crnoj Gori 90 odsto Bošnjaka za samostalnu državu. On dodaje da su Bošnjaci u crnogorskom delu više okrenuti Podgorici nego Novom Pazaru kao "prirodnom, kultunom i političkom centru Sandžaka". Ljajić takođe ističe da je "interes Bošnjaka da opstane državna zajednica".²⁶

Crnogorska diplomatija

Strateški cilj Crne Gore je ostvarivanje punog partnerstva sa Evropskom unijom i NATO, što je opredeljenje bez alternative. Crna Gora je već mogla biti primljena u *Partnerstvo za mir* da je nezavisna država i stoga ona sve svoje diplomatske kapacitete koristi da bi na međunarodnom planu afirmisala put ka samostalnosti. Crnogorska Vlada vodi izuzetno aktivnu spoljnu politiku. Ona je usmerena prema regionu, najznačajnijim evropskim državama, kao i prema SAD. U regionu Vlada razvija dobre odnose sa Albanijom što je od izuzetnog značaja s obzirom na brojnu albansku manjinu koja živi u Crnoj Gori. Visok nivo saradnje potvrđen je i posetom crnogorskog predsednika zvaničnoj Tirani. Tom prilikom je potpisano više ugovora, a dogovoreno je i otvaranje novog graničnog prelaza između dve države. Intenzivira se i saradnja sa Hrvatskom i Slovenijom, a uzlaznu liniju beleže i sve bolji odnosi sa Bosnom i Hercegovinom i Makedonijom.

Srpske opozicione stranke negativno ocenjuju spoljnopoličke aktivnosti vlasti proglašavajući republičko Ministarstvo inostranih poslova za još jedan bastion "antisrpsva". Nakon posete šefa crnogorske diplomatije Miodraga Vlahovića Hrvatskoj i njegovog susreta sa predsednikom Stjepanom Mesićem, Dragan Šoć, predsednik Narodne stranke (NS), je izjavio da je "približavanje Podgorice i Zagreba logičan proizvod antisrpske histerije vlasti". Potpredsednik Demokratske srpske stranke (DSS), Ranko Kadić je, istim povodom, rekao da je "na sceni pravljenje osovine Tirana - Podgorica - Zagreb".²⁷

²⁵ *Blic*, 5. 2. 2005.

²⁶ *Blic*, 5. 2. 2005.

²⁷ *Večernje novosti*, 2. 11. 2004.

Tokom uzvratne posete Podgorici, šef hrvatske diplomatije Miomir Žužul i predsednik crnogorske vlade Milo Đukanović ocenili su da je dobrosusedska saradnja Crne Gore i Hrvatske u stalnom usponu. Naglašeno je da se saradnja pozitivno razvija u oblasti ekonomije, bezbednosti, saobraćaja i turizma. Milo Đukanović je podvukao da za Crnu Goru predstavlja posebno zadovoljstvo to što je Hrvatska korak do statusa kandidata za članstvo u Evropskoj uniji, kao i što je odmakla na putu za članstvo u NATO.

Izuzetno dobri odnosi sa Ljubljanom vrlo su važni za Crnu Goru, s obzirom na to da je Slovenija nedavno primljena u Evropsku uniju. Sa Slovenijom je već uspostavljena tesna privredna saradnja u raznim oblastima, od građevinarstva do turizma, a Slovenija će, pored ostalog, pomoći i u kreiranju strategije poljoprivredne politike u Crnoj Gori.

Pošto je ponudila Srbiji predlog za razdruživanje po češko - slovačkom modelu odnosno uniju nezavisnih država, crnogorska Vlada kroz međunarodne aktivnosti i kontakte prezentira sve prednosti pomenutih projekata za trajno rešenje odnosa između Beograda i Podgorice. Nakon posete Zagrebu i Ljubljani, šef crnogorske diplomatije, Miodrag Vlahović, izjavio je da je "upoznao tamošnje zvaničnike, koji su prijatelji Crne Gore, sa predlogom Podgorice o uspostavljanju unije nezavisnih međunarodno priznatih država Srbije i Crne Gore". Vlahović se takođe interesovao za posledice po Crnu Goru zbog nesaradnje srpske vlade sa Haškim tribunalom, tražeći za svoju državu "dvostruki kolosek" ka *Partnerstvu za mir*. Stavovi crnogorske diplomatije nailaze na razumevanje u regionu: kako prenosi *TV Crne Gore*, pozivajući se na izjavu ministra spoljnih poslova Slovenije i predsedavajućeg OEBS Dimitrija Rupela, "razdvajanje Srbije i Crne Gore u dve države može biti dobra ideja za stabilnost Balkana".²⁸

Prilikom zvanične posete Bosni i Hercegovini ministar spoljnih poslova Crne Gore, Miodrag Vlahović, posetio je Srebrenicu i položio venac na groblje postradalih Muslimana, odajući poštu žrtvama. I taj gest, naišao je na napade od strane srpskih nacionalističkih partija i krugova u Crnoj Gori.

Austrija je naklonjena crnogorskim predlozima rešenja odnosa sa Srbijom, što je i potvrđeno prilikom zvanične posete Beču premijera Mila Đukanovića. Nemačka, kao jedna od najuticajnijih zemalja Evropske unije je važan, gotovo strateški partner Crne Gore, koji ispoljava blagonaklon stav prema crnogorskom pitanju. To se pokazalo i prilikom posete Vlahovića Berlinu, gde je imao susrete sa najvišim zvaničnicima. Sličan stav ima i Amerika čiji je Senat u decembru Crnoj Gori odobrio novu tranšu bespovratne pomoći od 20 miliona dolara. Šef crnogorske diplomatije je prošle godine u više navrata bio u poseti Vašingtonu i Njujorku. Na jesenjem zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija Vlahović je imao niz bilateralnih susreta, dok je državnu zajednicu predstavljao Vuk Drašković, ministar spoljnih poslova SCG.

²⁸ *Danas*, 17. 1. 2005.

Govoreći na Kapitolu u Vašingtonu, na skupu koji je organizovao Američko - crnogorski forum, Miodrag Vlahović je istakao da je Crna Gora talac Srbije zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom, tužbe protiv NATO zbog intervencije 1999. godine i nereformisane vojske: "Unija dve nezavisne države bi harmonizovala odnose umesto da za Crnu Goru bude glavna pretnja od Srbije da, kao manja članica državne zajednice postane srpska pokrajina sa izlazom na more".²⁹ Sastanku je predsedavao Janoš Bugajski iz Centra za strateške i međunarodne studije.

Vlasti Srbije negativno ocenjuju crnogorske diplomatske aktivnosti. One ih povezuju sa činjenicom da su crnogorske diplomate ambasadori Državne zajednice u nekim od ključnih centara odlučivanja o međunarodnoj politici. Otvoreno se zamera što je iz Crne Gore 50 odsto ambasadora i ministara savetnika, a ona izdvaja tri ili četiri procenata za budžet državne zajednice. Savetnik za spoljnu politiku Miroslava Labusa potpredsednika srpske vlade, Milan Pajević, kaže da je "vlast u Crnoj Gori pronašla izvanredan način da kroz zajedničku diplomatiju, koju plaća Srbija, finansira lobiranje za nezavisnost".³⁰

Srbija, očito, nema potrebe za formiranjem sopstvenog ministarstva spoljnih poslova jer zapravo Vuk Drašković koji je na čelu MIP Državne zajednice, kao i samo Ministarstvo, zastupaju srpske interese. Crnogorski šef diplomatije je u više navrata izjavio kako se Drašković ni u čemu ne konsultuje sa njim. Štaviše, iako mu je u nekoliko navrata ponudio razgovor, Drašković je ponude odbio.

Odnosi sa Srbijom

Crna Gora se u završnoj fazi Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) branila od Miloševićeve diktature, formirajući institucije nezavisne države. Nakon Miloševićevog pada, odnosno stvaranja trogodišnjeg aranžmana pod pokroviteljstvom Evropske unije - Državne zajednice SCG, Crna Gora je ponudila Srbiji razlaz po češko-slovačkom modelu ili uniju nezavisnih država. Beogradskim sporazumom Crnoj Gori je zagarantovano pravo na referendum. Vojislav Koštunica, predsednik vlade Srbije, odbio je oba predloga, računajući s tim da će independističke snage u Crnoj Gori izgubiti na referendumu.

Crna Gora je za potpunu saradnju sa Haškim tribunalom, a u znak protesta što se ona opstruira, povukla je svoje članove iz Nacionalnog saveta za saradnju koji je formiran pri Državnoj zajednici SCG. S tim u vezi, Predrag Bošković, zamenik ministra inostranih poslova SCG, upozorio je da bi evropski put Državne zajednice mogao biti potpuno zaustavljen najavom da Srbija neće hapsiti haške optuženike. On kaže da će Crna Gora u tom slučaju "tražiti alternativni put ka evroatlantskim integracijama kako ne bi bila talac bilo čije,

²⁹ *Večernje novosti*, 15. 12. 2004.

³⁰ *Politika*, 15. 11. 2004.

pa ni srpske politike. Tražićemo mogućnost da za Crnu Goru bude pozitivan ishod studije izvodljivosti. Takođe ćemo tražiti da pristupanje Crne Gore programu *Partnerstva za mir* i NATO bude odvojeno od Srbije".³¹

Predsednik crnogorske vlade, Milo Đukanović, naglašava da pitanje odnosa Crne Gore sa Srbijom "nije više bezbednosno, nego demokratsko i razvojno pitanje": "Ključni kriterijum za profilisanje naših odnosa u budućnosti trebalo bi da bude put koji nas najbrže vodi do naših evropskih i evroatlantskih ciljeva. Ova zajednica to nije jer je opterećena velikom disproportcijom, atipična, iscrpljuje se mnogim prethodnim pitanjima: u Srbiji će vam reći da su ona generisana prenaplašenom potrebom Crne Gore da bude ravnopravna, a u Crnoj Gori ćete čuti da ta pitanja proizilaze iz stalne potrebe Srbije da dominira u zajednici sa Crnom Gorom. Uz to, ovakva zajednica otvara prostor da se jedna članica često oseća taocem one druge, što opterećuje odnose i što se kosi sa gotovo prvim principom proširenja Evrope a to je da se, po principu regate, Evropi pridružuje samo onom brzinom kojom je jedna država u stanju da usvaja evropske standarde."³²

Crna Gora je ta koja nudi koncept saveza samostalnih država, ali ne potencira samo ona pitanje samostalnosti. Grupa17 plus, koja čini Koštuničinu manjinsku vladu, u svom partijskom programu zalaže se za samostalnu Srbiju. Miroljub Labus, potpredsednik Vlade i predsednik Grupe17, je za pokretanje pregovora o budućnosti Državne zajednice, jer je "stanje neodrživo, postoji potpuna blokada u procesu pridruživanja EU", a Mlađan Dinkić, ministar finansija i potpredsednik te partije javno izjavljuje da je "rešenje za razdruživanje SCG model Češke i Slovačke, što će se i dogoditi".³³ Srpski pokret obnove, partija čiji su predstavnici takođe u Vladi iznosi stav da ne odustaje od zajedničke države, ali je "spremna i na civilizovano razdruživanje ukoliko zajednica ne funkcioniše".

Srpske opozicione stranke – Demokratska stranka, Srpska radikalna i Socijalistička partija Srbije su za očuvanje državne zajednice. I radikali i socijalisti su, međutim, izrazili spremnost da poštuju rezultate budućeg referenduma. Tomislav Nikolić, zamenik predsednika Srpske radikalne stranke odbacio je ideju o savezu nezavisnih država: "Ako Crna Gora bude nezavisna država, Srbija nema razloga da sa njom pravi bilo kakav oblik kvazidržavne zajednice. Ko želi da bude nezavistan neka se posle toga ne obraća Srbiji. Mi smo protiv pojedinačne nezavisnosti Srbije i Crne Gore, neka Crnogorci idu u uniju sa Albancima ili sa Hrvatskom, ako ih Hrvati hoće".³⁴

Vladajuća Koštuničina Demokratska stranka Srbije (DSS) je najtvrdža u nastojanjima, ne samo da sačuva *status quo*, već i da učvrsti i centralizuje postojeću zajednicu dve države. Iako Crna Gora ni na koji način nije

³¹ *Politika*, 16. 8. 2004.

³² *Politika*, 31. 10. 2004.

³³ *Blic*, 20. 8. 2005.

³⁴ *Večernje novosti*, 2. 10. 2004.

involvirana u problem Kosova, ta stranka ističe upravo ovo pitanje kao jedan od argumenata za opstanak Državne zajednice SCG. Tako Zoran Šami, visoki funkcioner DSS i predsednik Skupštine Državne zajednice kaže: "Kosovo i Metohija, ta naša otvorena rana, još je jedan od argumenata da Državna zajednica treba da opstane. Jer, bojim se da se njenim raspadom otvara Pandorina kutija u kojoj ko zna šta sve ima. Ta pokrajina je, prema rezoluciji Saveta bezbednosti 1244 sastavni deo SRJ, sada SCG, pa bi raspadom te države Srbi, Crnogorci i ostali nealbanci na Kosmetu došli u situaciju da više ne žive u državi u kojoj su do sada živeli".³⁵

Crnogorski zvaničnici ističu da i Srbija, poput Crne Gore, drži u sopstvenim rukama sve ključne poluge države – i kada je u pitanju budžet, i kada je u pitanju poreski i carinski sistem, bezbednost, pa i kada su u pitanju evropski poslovi. Stoga je i delotvornije za Srbiju i Crnu Goru da takav fakticitet upodobi sa formom i da od državne zajednice nastane savez dve nezavisne, međunarodno priznate države. Nadalje, predlog zvanične Podgorice o savezu nezavisnih država može biti "tačka spajanja" suprotstavljenih političkih blokova u Crnoj Gori. Crnogorski ministar spoljnih poslova, Miodrag Vlahović smatra da bi "Unija nezavisnih država omogućila da Crna Gora ostane sa Srbijom što je primaran zahtev manjinskog, ali značajnog političkog dela Crne Gore, dok bi, s druge strane, bio ostvaren projekat nezavisne države".³⁶

A: Vojska

Nad Vojskom SCG nije ustanovljena neophodna civilna kontrola, koja bi garantovala da se ta institucija razvija prema evropskom standardu. Osnovni razlog što to nije ostvareno leži u činjenici da je njen komandno-bezbedonosni vrh ostao isti kao i u vreme Miloševićevog režima, odnosno ratova na prostorima bivše Jugoslavije. Reforma Vojske o kojoj se puno govori nije dala gotovo nikakve rezultate. Štaviše, u strategiji odbrane SCG, dokumentu koji je nedavno usvojen, pokušalo se ubaciti rešenje po kojem bi Vojska imala pravo da interveniše u slučaju "secesije" neke od država članica. Iako je to odbačeno, jer "rešenje" nije podržala zvanična Podgorica, te iako se isto pravdalo "tehničkom omaškom u kucanju teksta dokumenta", jasno je da je ono bilo usmereno protiv Crne Gore.

U okviru realnog očekivanja da će Srbija i Crna Gora po isteku trogodišnjeg aranžmana biti međunarodno priznate, logično je da se priprema i neophodna infrastruktura za funkcionisanje odvojenih vojnih sistema. General Blagoje Grahovac, savetnik za bezbednost predsednika Skupštine Crne Gore kaže da bi crnogorska vojska brojala hiljadu ljudi, bila profesionalna te da ne bi bilo vojne obaveze i rezervnog sastava. Umesto Ratne mornarice bila bi osnovana obalska straža, integrisana u već postojeći sistem obezbeđenja granica

³⁵ *Politika*, 29. 8. 2004.

³⁶ *Danas*, 12. 1. 2005.

MUP Crne Gore. Crnogorska vojska "neće biti vojska za ratove, već za borbu protiv organizovanog kriminala i drugih nevojnih rizika" podvlači Grahovac i dodaje: "Takav sistem može funkcionisati autonomno u okviru nezavisne države Crne Gore ali kao deo zajedničke odbrane sa Srbijom i drugim državama u regionu".³⁷

B. Neposredni izbori

I u odnosima se Crnom Gorom srpski premijer Vojislav Koštunica se poziva na legalizam i kao glavni argument u primeni Ustavne povelje, insistira da se za Skupštinsku SCG održe neposredni izbori. Činjenica je, međutim, da je Ustavna povelja prekršena u više navrata, posebno odredba po kojoj dva ključna mesta – ministarstva odbrane i spoljnih poslova treba da pripadne jednoj odnosno drugoj državi članici, što nije slučaj jer oba pripadaju Srbiji. Konačno, rok postavljen Ustavnom poveljom za izbor poslanika za parlament SCG je prošao, jer su trebali da se održe početkom februara 2005. godine kada je istekao mandat sadašnjem sazivu.

U razgovorima koji su vođeni između zvaničnika dve republike na Savetu za evropske integracije, predstavnici Crne Gore su predočili kolegama iz Srbije da je republički parlament odbio predlog o neposrednim izborima jer na njih u Crnoj Gori ne bi izašle pristalice njene nezavisnosti, dakle više od polovine biračkog tela i zato što je to rešenje neracionalno budući da se za godinu dana održava referendum. Srpske opozicione stranke u Crnoj Gori traže neposredne izbore i njihovi birači bi na njih izašli. To bi međutim značilo ponavljanje scenarija koji je prethodio kraju SRJ kada je Milošević pokušao da konfrontira vlast u Crnoj Gori sa navodno crnogorskim predstavnicima u organima zajednice. Jasno je bilo da oni ne predstavljaju Crnu Goru nego poželjne Miloševićeve partnere iz Crne Gore. Ukoliko bi se desilo da Crnu Goru predstavlja politička manjina umesto legitimnih predstavnika, to bi ubrzalo proces rastakanja i ove zajednice i vodilo ka njenom spontanom raspadu.

Koštunica je odbacio argumentaciju crnogorske strane uprkos tome što su svi ostali učesnici sastanka iz Srbije, u prvom redu Grupa 17 plus, izrazili spremnost da se sadašnjem sastavu parlamenta produži mandat na godinu dana, do održavanja referenduma. Koštunica računa na dve opcije – da će neposredni izbori predstavljati vrstu referenduma te da do njega neće ni doći ili da će na referendumu izgubiti suverenistički blok čime bi se samostalnost Crne Gore definitivno "skinula s dnevnog reda" srpske politike.

Predsednik crnogorskog parlamenta, Ranko Krivokapić je upozorio da bi neposredni izbori u Crnoj Gori vodili unitarizaciji i političkoj nestabilnosti: "Ne može se forsirati nešto što je protivno interesima države Crne Gore i njenih građana. Na Miloševićevim izborima 2000. godine je učestvovalo samo 20 odsto građana. Na tim izborima nije bilo demokratske kontrole, nego je izbore u

³⁷ *Glas javnosti*, 19. 9. 2004.

Crnoj Gori organizovala Vojska, pa se može pretpostaviti da je broj izašlih znatno manji".³⁸

Evropska unija

Osnovna prepreka SCG za dobijanje studije o izvodljivosti od strane EU jeste saradnja sa Haškim tribunalom. Crna Gora čvrsto stoji iza ispunjavanja međunarodnih obaveza, u prvom redu saradnje sa Sudom.

Evropska unija je u Matrihtu u septembru 2004. godine donela odluku o "dvostrukom koloseku" usaglašavanja tržišta i carina u SCG, kako bi se izradila studija o izvodljivosti za sporazum o pridruživanju i sprovelo "evropsko partnerstvo" EU sa SCG. Inicijator puta o "dva koloseka" Kris Paten smatra da je to važno za stabilnost Srbije. Oslobođenje od obaveze natezanja sa Crnom Gorom oko ekonomske harmonizacije, Srbija bi navodno lakše rešila problem sa Haškim tribunalom, a političkim opstankom Državne zajednice bila bi isključena potreba međunarodne zajednice da se umeša u određivanje krajnjeg statusa Kosova.

Iz Patenovog koncepta proizilazi projekat prema kojem će Srbija i Crna Gora politički biti samo odbrambeni vojni savez, a ekonomski, zona slobodne trgovine, pošto carinska unija nisu ni sada. Naime, na nivou Državne zajednice trebalo bi da ostanu samo dve funkcije – odbrana i spoljna politika.

Crnogorski zvaničnici ocenjuju da odluka iz Matrihta predstavlja pomak u boljem razumevanju odnosa Evropske unije, Crne Gore i Srbije i da je njom otvorena mogućnost deblokade evropskog puta koji je ranije uslovljavan prethodnim usaglašavanjem ekonomskih sistema Crne Gore i Srbije. Takođe se ocenjuje da je "posle dve godine argumentovanih uveravanja Podgorice, Evropa prihvatila realnost postojanja specifičnih sistema Crne Gore i Srbije. Predsednik Crne Gore, Filip Vujanović, je izjavio da "Matriht znači prihvatanje pojedinačnog pregovaračkog procesa koji će faktički postojati bez obzira na to što se proces formalno odvija preko zajedničke adrese državne zajednice".³⁹

Da su pojedini funkcioneri EU spremni da javno govore i o razdruživanju Srbije i Crne Gore pokazuje primer predsednika spoljnopolitičkog odbora Parlamentarne skupštine Saveta Evrope, Romana Jakića, koji je izjavio: "Razdruživanje Srbije i Crne Gore prvenstveno je stvar njihovih vlada, a tek onda međunarodne zajednice. One jedino i mogu da raspravljaju o tome i u krajnjem slučaju da pitaju građane Crne Gore ili Srbije šta misle o odlukama koje će da donesu".⁴⁰

Činjenica da su od strane EU priznate dve realnosti kada je reč o rešavanju ekonomskih problema (posebno u Crnoj Gori a posebno u Srbiji),

³⁸ *Večernje novosti*, 15. 10. 2004.

³⁹ *Danas*, 7. 9. 2004.

⁴⁰ *Danas*, 21-22. 8. 2004.

pokazuje da dosadašnje shvatanje procesa i odnosa u regionu ne odgovara onome što je bila projektovana želja da to bude "pod jednom kapom". Ne treba očekivati nagle promene Brisela i politike koju sprovodi EU, ali je jasno da na nekim relevantnim evropskim adresama postoji jedno novo gledanje na realitet odnosa između Crne Gore i Srbije.

Crnogorski predlog o zajednici nezavisnih država

Crnogorska rukovodstvo je uputilo Beogradu razrađen Predlog o savezu nezavisnih država, koji traži preuređenje državnog saveza SCG u zajednicu nezavisnih međunarodno priznatih država. Predlog predviđa tri zajedničke institucije: skupština, koja bi odražavala odnos republičkih parlamenata; komisija zajednice nezavisnih država i tročlani savet odbrane. Kada je u pitanju ekonomija, važila bi pravila koja je usvojila Evropska unija. Predlog predviđa ukidanje Saveta ministara, Suda zajednice i zajedničke diplomatske službe. Ostalo je stvar dogovora. Sportski savezi, organizacije i strukovna udruženja postojeće ako bude međusobnog interesa i sporazuma srpskih i crnogorskih saveza i udruženja.

Predviđeno je da sporazum o novoj zajednici usvoje skupštine država članica, kao i Skupština SCG. Na kraju, sve bi bilo verifikovano "referendumima shodno ustavima Crne Gore i Srbije". Na taj načina bi zajednica nezavisnih država dobila međunarodno priznanje, ali i unutrašnji politički i pravni legitimitet. U crnogorskoj vladajućoj koaliciji dobro su procenili tajming ove ponude – desetak dana pre kraja mandata poslanika u Skupštini SCG, u jeku pretnji srpskih vlasti da će opozvati Marovića, predsednika SCG. Ovu političku ofanzivu Crne Gore Vujanović i Đukanović objašnjavaju kao posledicom, "nefunkcionalnih državnih institucija i visoka cena koštanja sadašnje državne zajednice".

Glavni kontra argument Beograda da je predlog Podgorice kršenje Ustavne povelje je tačan, ali za protekle dve godine to je učinjeno čak 11 puta. Kako javnost nikada nije reagovala pretpostavlja se da reakcija neće biti ni sada. Osim toga, u crnogorskom vrhu smatraju da se ovoga puta dobija mnogo. Savez nezavisnih država omogućava srpskim vlastima nastavak pregovora o Kosovu, a zadržavaju se državne veze sa Crnom Gorom ma koliko one bile još labavije nego što su sada. Glavni argument Beograda protiv nezavisnosti Crne Gore da bi ona ugrozila stabilnost Balkana, ovom ponudom se otklanja. Ovaj predlog je i u funkciji pripreme referenduma u Crnoj Gori, koji se predviđa za početak 2006. godine. Ukoliko Beograd odbaci predlog crnogorske vlade, niko u Evropskoj uniji, ali ni u Srbiji neće moći da referendum dovede u pitanje.

Reakcije iz Srbije ukazuju da ne postoji spremnost Beograda, ne samo da prihvati predlog Podgorice, nego ni da o njemu povede raspravu. DSS je optužila crnogorski vrh za "slovenački sindrom", odnosno da njihovo ponašanje neodoljivo podseća na "slovenačke poteze s kraja devedesetih godina prošlog

veka". Sam Vojislav Koštunica, predsednik vlade, predlog je okvalifikovao kao "grubo kršenje Beogradskog sporazuma". Boris Tadić se zalagao za očuvanje SCG kao "funkcionalne državne zajednice". Jedina stranka koja je pokazala spremnost za dijalog sa Podgoricom (u dva navrata su vođeni razgovori sa vladajućom crnogorskom Demokratskom partijom socijalista) jeste Građanski savez Srbije. Ova stranka je u Beogradu upriličila raspravu kojoj je prisustvovao Milo Đukanović sa najbližim saradnicima, Osnovna ocena te rasprave bila je da je "SCG nefunkcionalna, skupa i prevaziđena zajednica". Iako su bili pozvani, beogradski zvaničnici se nisu odazvali, ali je učešće potpredsednika vlade pokojnog premijera Đinđića, Žarka Koraća i Čede Jovanovića, doprinelo da se problem odnosa Crne Gore i Srbije osvetli sa brojnih aspekata.

Podgorica, međutim, i računa na to da će Beograd u startu odbaciti njen predlog. Naime, ako i zvanično ne prihvati crnogorski predlog o savezu nezavisnih država, Beograd bi sebe legitimisao kao stranu koja ne želi dogovor i stabilnost u regionu. To bi, smatraju u crnogorskom državnom vrhu, bio i dokaz da većinska Srbija ne želi dogovor, već dominaciju nad Crnom Gorom.

Predlog o stvaranju zajednice nezavisnih država zvanično je upućen Beogradu, ali je prvenstveno signal međunarodnoj zajednici. Brisel je preko Kristine Galjak, portparola Havijera Solane, reagovao dan nakon crnogorskog predloga stavom da "EU nema nameru da dekretom nameće rešenja Podgorici i Beogradu". Američki ambasador u Beogradu, Majkl Pot, nije ocenjivao crnogorski predlog, ali je istakao da će SAD podržati svaki demokratski dogovor Crne Gore i Srbije.

Diplomatski izvori tvrde da predlog Podgorice nije novost za određene krugove u međunarodnoj zajednici. Oni ističu da je ideja ranije interno saopštena i da nije naišla na veliko protivljenje uticajnih zapadnih političkih aktera. Strategija crnogorskog rukovodstva je i bila orjentirana na preuzimanje inicijative, kako bi se neutralisao međunarodni pritisak oko rešavanja državnog pitanja.

Forsiranjem ideje o savezu nezavisnih država, crnogorska vlast se nada dvostrukom profitu. Đukanović pokušava da izbije argumente iz ruku političkih snaga koje se zalažu za zajedničku državu. Vrh vladajuće koalicije ponudom zajednice nezavisnih država daje signal i najvećoj crnogorskoj opozicionoj stranci – Socijalističkoj narodnoj partiji. Njen predsednik Bulatović je obećao da će stranku profilisati kao opoziciju utemeljenu u Crnoj Gori, za razliku od prosrpskih opozicionih stranaka. Drugim rečima, ako već ne može presudno da utiče na održanje SCG, Bulatović bi mogao da bude odlučujući faktor novog konsenzusa u Crnoj Gori. Zajedno sa Srbijom, a međunarodno priznati – možda bi to mogla biti i prihvatljiva formula za mnoge simpatizere Socijalističke narodne partije.

Opozicione prosrpske stranke u Crnoj Gori reagovale su poput Beograda. Međutim, u Crnoj Gori tek slede rasprave na temu: da li je crnogorska suverenost dovoljno zaštićena ili je opstanak skupštine saveza nova

zamka Crnoj Gori. Presudna će biti i reakcija EU, kao i događanja unutar same Srbije.

Zaključak

Državna zajednica je stvorena da bi ubrzala put Srbije i Crne Gore u Evropsku uniju, a ona se za Crnu Goru pretvorila u zastoj na tom putu. Analize ukazuju da je pre stvaranja zajednice, kriterijume po kojima je Crna Gora mogla stići do prve stepenice, studije o izvodljivosti, bilo lakše ispuniti nego sada. Uprkos tome, Crna Gora bi kao nezavisna država mogla da nadoknadi izgubljeno vreme, budući da bi, kao mala država koja je već sada odmakla u reformama ispred Srbije, vrlo brzo mogla biti primljena u *Partnerstvo za mir* i Svetsku trgovinsku organizaciju. Samostalno bi mogla da postigne i efikasnije sporazume sa Međunarodnim monetarnim fondom i drugim finansijskim institucijama, kao i da učvrsti političku stabilnost neophodnu za privlačenje stranih investicija i samim tim podizanja životnog standarda stanovništva odnosno ublažavanja negativnih posledica tranzicije.

Srbija održava svojevrstan provizorijum u odnosu na sva pitanja koja ne rešava, počev od saradnje sa Haškim tribunalom, do odnosa sa Crnom Gorom. Upravo bi, s tog stanovišta promatrano, nezavisnost Crne Gore njoj dobrodošla. Takva bi je solucija naterala da se okrene sebi i rešavanju sopstvenih problema. Stav zvanične crnogorske politike jeste da državna zajednica nije faktor stabilnosti zapadnog Balkana, nego je to demokratska Srbija. A da bi se došlo do stabilne i proevropske Srbije, mora se "izmaći tepih" ispod nogu srpskom nacionalizmu. Za očekivati je da će Evropska unija brže sagledavati takav realitet i fakticitet te da će, poput ekonomskog, i na političkom planu priznati pravo Crnoj Gori na "dva koloseka".

VII

Srbija i svet: Izgubljena godina

Nedelotvornost Vlade Srbije koja se tokom 2004. godine u podjednako meri reflektovala i na unutrašnjem i na međunarodnom planu, ogolila je suštinu problema koji blokira proces tranzicije srbijanskog društva. Nemoć Srbije da odlučnije iskorači prema evroatlanskim integracijama - što podrazumeva promenu osnovnog "društvenog koda", utemeljenog na nerazumevanju, neprihvatanju i, praktično pružanju otpora zbivanjima koja su u Evropi obeležila poslednju deceniju prošlog veka - pokazuje dramatično odsustvo društvene energije za promene. Reč je o ceni koju srbijansko društvo plaća godinama provedenim u ratovanju, izolaciji, pod sankcijama, u samoizolaciji. Pogrešni izbor učinjen početkom devedesetih godina, uništio je ekonomiju, pokidao godinama stvarane ekonomske veze sa inostranstvom, razorio društveni sloj koji se i u socijalizmu mogao smatrati "srednjom klasom", osiromašio većinu stanovništva i desetina hiljada mladih, obrazovanih ljudi naterao da u potrazi za sopstvenom profesionalnom i životnom perspektivom ode iz zemlje. Sve to zajedno učinilo je Srbiju imobilnim društvom koje se apatično miri sa pozicijom gubitnika. Odsustvo unutrašnjeg potencijala, dodatno osakaćenog ubistvom Zorana Đinđića, objektivna je kočnica dubinske društvene transformacije. Takođe i razlog što Srbija tromo reaguje na iskrenu želju relevantnih međunarodnih faktora, prvenstveno EU, OEBS i NATO da, uz njihovu obilnu pomoć smelije krene u pravcu istinske tranzicije koja bi je učinila stabilnim i relevantnim partnerom u regionu. Bez unutrašnje konsolidacije i usklađivanja razvoja sa aktuelnim evropskim tokovima i vrednostima, Srbija blokira evropsku perspektivu Zapadnog Balkana. Inicijative koje dolaze iz najbližeg okruženja sa intencijom da se odnosi sa Srbijom što pre normalizuju na novim, evropskim temeljima saradnje i povezivanja (na koje Srbija takođe sporo reaguje), potvrđuju da to razumeju i njeni susedi.

Odlučnijem okretanju evroatlanskim procesima smetnja je i, uvek ne baš transparentna, "lojalnost" koju Srbija iskazuje prema Rusiji. Približavanje (Zapadnoj) Evropi u uticajnim političkim, intelektualnim i, naročito, klerikalnim krugovima doživljava se kao svojevrsna izdaja tradicionalnog oslonca koji je trenutno takođe u teškoćama sa svojom komunikacijom sa Zapadom. "U ovom trenutku naša diplomatija treba maksimalno da ublažava

pritisak i da čeka povoljniji trenutak. To znači da se političke karte postave tako da anglosaksonski faktor dođe u poziciju da mora da sarađuje sa Rusijom, osećajući se ugroženim pred islamskim terorizmom...¹¹ Nastojanje da se taj blanas održi, sledeći sopstvene interese, pothranjuje i Moskva kojoj je Srbija (SCG) praktično ostala jedini saveznik i strateški partner na evropskom kontinentu. Tu međusobnu vezu održava i obostrana frustracija ishodom promena koje su se na evropskom kontinentu i u svetu odigrale u poslednjih 15 godina, a u kojima su Rusija i Srbija gubitnici.

Opadanje kredibiliteta

Tokom 2004. godine međunarodni ugled i kredibilitet Srbije drastično su opali. To se najuverljivije vidi na političko-diplomatskom planu – umesto da im se približi, Srbija se ove godine, u odnosu na 2003, udaljila od evroatlanskih integracija (Evropska unija i Partnerstvo za mir, u prvom redu) – iako gotovo u podjednako meri važi i za ostale, prvenstveno ekonomsku (strane investicije) sfere. Glavni razlozi za to su usporavanje procesa demokratskih i ekonomskih reformi, kao i obustavljanje saradnje sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu; ovo potonje se u 2004. godini, kroz besmisleno floskulu o "dvosmernoj saradnji" uobličilo u državnu politiku. Drugi suštinski nespornost sa svetom vezan je za Kosovo, odnosno jednostrani i pristrasni pristup Beograda tom kompleksnom regionalnom pitanju (kontrola srpske etničke zajednice i usmeravanje njenog odnosa prema međunarodnoj i lokalnoj upravi na Kosovu i, u njeno ime, odbijanje učešća na parlamentarnim izborima u oktobru 2004). Konačno, odnose sa svetom komplikuje i neutemeljeno očekivanje Beograda da međunarodna zajednica, Brisel, u prvom redu, u njegovo ime i "za njegov račun" reši sudbinu nefunkcionalne Državne zajednice SCG, primoravajući Podgoricu da odustane od aspiracije za nezavisnu i suverenu Crnu Goru.

Međunarodni kontakti pretvorili su se uglavnom u apelovanje međunarodnih zvaničnika da "zarad evropskih ciljeva" Srbija što pre izvrši svoje međunarodne obaveze na spoljnom, i ubrza približavanje evropskim standardima na unutrašnjem planu i, zamorno objašnjavanje srbijanskih partnera zašto se ni jedno ni drugo ne čini. Takođe, primetno je da međunarodni zvaničnici radije komuniciraju sa funkcionerima Državne zajednice Srbija i Crna Gora (tokom 2004. godine srpski premijer Vojislav Koštunica imao je samo 10 međunarodnih putovanja, dok je, na primer, hrvatski premijer Ivo Sanader imao 37) Svetozarom Marovićem i Vukom Draškovićem, u prvom redu, u kojima nalazi sagovornike sa prihvatljivijim senzibilitetom i većim međusobnim razumevanjem. To pogotovo vazi za saradnju sa Haškim sudom jer na njih dvojicu i Srbija pokušava da prebaci teret

¹¹ Dragan Petrović: "Englezi su uvek bili naši neprijatelji", *Ogledalo*, 29. 12. 2004.

neprijatnih tema iz korpusa međunarodnih odnosa, koristeći ih kao paravan za sopstvenu opstrukciju i kupovinu vremena i stalno novih rokova.

Novoizabrana vlada Srbije koja je, nakon decembarskih izbora 2003. i došla na vlast sa proklamovanim ciljem poništavanja svega što je prethodna Đinđić-Živkovićeva vlada učinila na unutrašnjem planu otvarajući bolni proces zakasnele tranzicije u Srbiji, poništila je i njene uspehe na međunarodnom. Entuzijazam brojnih međunarodnih organizacija i institucija da Srbiju što pre priključe aktuelnim, integrativnim tokovima u regionu, Evropi i svetu, više ne postoji. Brojne međunarodne organizacije i institucije razočarane su učinkom sopstvenog napora da Srbiju učine pouzdanim i stabilnim akterom zbivanja u još uvek fragilnom regionu Zapadnog Balkana sa brojnim otvorenim pitanjima, među kojima se izdvaja budući status Kosova (o čemu će rasprava biti otvorena 2005. godine).

Aktuelna konfuzija na društveno-političkoj sceni Srbije prelama se na fonu proklamovanog cilja da se Republika što brže priključi evroatlanskim integracijama o čemu neprestano govore svi relevantni politički faktori i iz vlasti i iz opozicije (paradoks: u Srbiji ne postoji nijedna politička partija ili relevantna grupacija koja se otvoreno suprotstavlja srbijanskom "putu u Evropu") i odsustva minimuma političke volje da se učini bilo šta konkretno da se taj cilj ostvari. Na istoj matrici funkcionise i srbijansko biračko telo, odnosno njegovo većinsko opredeljenje: prema najnovijim anketama obavljenim krajem 2004. godine (agencije "GfK") 67 odsto građana Srbije (5 odsto više nego 2002.) je za priključenje Srbije Evropskoj uniji, istovremeno, međutim, u odgovoru na pitanje da li zbog toga treba intenzivirati saradnju sa Hagom, broj pozitivnih odgovora se drastično smanjuje.² U tom delu, očigledno, većinsko raspoloženje javnosti prati ponašanje političke elite koja sve teže iza verbalne hipokrizije prikriva suštinu: ponovna izolacija Srbije koja je na pomolu, nije proizvod i posledica međunarodne zlovolje prema Srbiji i Srbima već svesni izbor aktuelne vlasti. U njoj percepciji saradnje sa svetom prioritarno mesto zauzela je "odbrana nacionalnog dostojanstva" (bez obzira na cenu koja se zbog toga treba platiti), u tradicionalno konzervativnom i ksenofobičnom srbijanskom društvu, dodatno frustriranom poražavajućim rezultatima politike bivšeg režima, takvo shvatanje je opšteprihvaćeno, što među ostalim odslikavaju i istraživanja o etničkoj distanci : prva tri mesta zauzimaju Albanci, Hrvati i – Amerikanci. Konačno, materijalno iscrpljeno i apatično, društvo je generalno i sve manje zainteresovano za svet i svetska zbivanja, rečju, Srbija ponovo klizi prema začaranom krugu sopstvenih zabluda koje njeno uključivanje u međunarodne tokove čine sve neizvesnijim.

² *Politika*, 24. 1. 2004.

Izneverena očekivanja

Diskreditacija vlade Zorana Živkovića u jesen 2003. godine kroz optužbe za krađu glasova u parlamentu i korupciju, u čemu je, uz podršku Demokratske stranke Srbije, prednjačila novoosnovana stranka G17 plus i njeni lideri Miroljub Labus i Mlađan Dinkić i u domaćoj i u međunarodnoj javnosti kreirala je atmosferu "velikih očekivanja" od prevremenih parlamentarnih izbora, održanih u decembru 2003. Njihov ishod – najveći broj glasova Srpske radikalne stranke i naročito, tek četvrto mesto favorizovane G17 plus – tek je početkom 2004. naveo na trezvenije analiziranje političke mape Srbije, kojom, četiri godine nakon pada Slobodana Miloševića, dominiraju partije konzervativne desnice (SRS i DS). "Veoma sam nesrećan stanjem u Srbiji koje je nastupilo nakon decembarskih izbora", izjavio je krajem januara predsednik Parlamentarne skupštine Saveta Evrope Peter Šider,³ koji je tom prilikom podsetio i na činjenicu da su se "oni koji su optuženi za ratne zločine našli na izbornim listama."

Predsednički izbori na kojima je pobedio kandidat (u međuvremenu iznutra "pročišćene") Demokratske stranke Boris Tadić, nisu doneli preokret u već uspostavljenoj kohabitacionoj ravnoteži. Iako je Tadićeva pobjeda u svetu primljena s olakšanjem i pozdravljena kao pobjeda "demokratskih snaga" u Srbiji, njegov angažman u prvih šest meseci predsedničkog mandata nije rezultirao bitnijim pomacima na područjima na kojima međunarodna zajednica posebno insistira (osim saradnje sa Haškim tribunalom, što je uvek na prvom mestu, to je nastavak reforme oružanih snaga, civilna kontrola vojnog i bezbednosnog sektora, reforma pravosuđa itd). Autoritet funkcije koju obavlja Tadić, na primer, nikada nije iskoristio da se iza opšteg mesta o "neophodnosti saradnje sa Hagom" odlučnije založi za faktičko ispunjavanje te obaveze i odlučnu primenu Zakona o saradnji sa Hagom koji podrazumeva hapšenje optuženih, ne raspituje se javno gde su nestali begunci (poput Gorana Hadžića), niti se protivi beskrupuloznoj manipulaciji "dobrovoljnih predaja"

Martovsko nasilje na Kosovu, vlastima u Beogradu poslužilo je, između ostalog kao povod da međunarodnoj zajednici nametne svoju verziju "kosovske istine". Prvih nedelja to se manifestovalo kroz insistiranje na terminu "genocid" (nad Srbima) i naglašenom obnavljanju tradicionalnog stereotipa o Srbima kao žrtvama. Nakon što je međunarodna zajednica kroz za to nadležne institucije (UN, Evropski parlament, OEBS, EU) i sama zatečena brutalnošću višednevnih događanja, kvalifikovala martovske događaje kao "etničko nasilje" i obavezala međunarodnu upravu i privremene organe na Kosovu da saniraju materijalnu štetu, u Srbiji je lansiran "Plan (republičke vlade) o decentralizaciji Kosova i Metohije" koji je jednoglasno usvojen i u Skupštini Srbije. Taj plan koga su srpski predstavnici nudili svim međunarodnim adresama s kojima su dolazili u kontakt, "pročitani" kao predtekst buduće podele Kosova, što je i odlučilo

³ *Danas*, 23. 1. 2004.

njegovu međunarodnu sudbinu: jednostavno, nije prihvaćen. Činjenica da je Kosovo i dalje moguće žarište regionalne nestabilnosti i potencijalno mesto novih sukoba, doprinelo je učvršćivanju uverenja međunarodnih faktora da put ka stabilizaciji pokrajine vodi preko konstituisanja lokalnih organa vlasti i, u krajnjoj liniji, definisanja statusa Pokrajine u relativno kratkom roku.

U jesen 2004. godine međunarodna zajednica uložila je ogromni diplomatski napor da ubedi Beograd u neophodnost učešća srpske etničke zajednice na izborima za kosovski parlament, raspisanim za oktobar. Sa svoje strane, beogradske vlasti su vodile intenzivnu – pokazalo se i veoma efikasnu – kampanju protiv učešća Srba na izborima. Predsednik Srbije Boris Tadić je samo nekoliko dana pre njihovog održavanja "jednostrano" apelovao na Srbe da izađu na birališta, ali taj mlaki, zakasneli pokušaj nije urodio plodom: na kosovskim izborima glasalo je manje od 1 odsto srpske populacije u Pokrajini. Razočarana takvih ishodom i ponašanjem vlasti u Srbiji, međunarodna zajednica, po svemu sudeći, dinamizira kosovsku agendu, tako da se razgovori o statusu Kosova planiraju već za polovinu 2005. godine.

Iluzija o ekonomskoj samostalnosti

Jedan od razloga za potpuni kolaps procesa približavanja Srbije (i Crne Gore) Evropskoj uniji tokom 2004. godine je nefunkcionisanje državne zajednice kada je reč o neophodnim, od strane organa EU postavljenih uslova za nastavak tog procesa. Usklađivanje carinskih sistema je, konkretno bio jedan od osnovnih zadataka koje su u međusobnim odnosima trebala da ispune dva entiteta Državne zajednice. Kada su evropski funkcioneri (Havijer Solana) procenili da taj pokušaj, uprkos svim evropskim pritiscima neće uspeti, oni su odustali, odnosno, Evropska komisija se saglasila sa uspostavljanjem dva odvojena ekonomska koloseka kojim će se Srbija i Crna Gora (za sada još uvek zajedno) približavati evropskim integracijama. Kada je reč samo o Srbiji, na ključnim reformsko-tranzicionim sektorima došlo je do zastoja. Osim za izostanak značajnijeg priliva stranog kapitala, to prvenstveno važi za proces privatizacije, kao i za brži razvoj ekonomski fleksibilnijeg sektora malih i srednjih preduzeća. Skromni obim privatizacije tokom 2004. godine obeležile su afere značajne, koliko sa stanovišta uplitanja države u ekonomsku sferu, toliko i kao odraz opšte atmosfere u društvu. U tom kontekstu treba podsetiti na dva karakteristična primera, jedne već obavljene i druge, još neizvesne privatizacije. U prvom slučaju reč je o proizvođaču kisele vode, "Knjaz Miloš" iz Arandjelovca, oko koga je više od godinu dana trajalo "patriotsko podgrejavanje strasti" da budući vlasnik te "nacionalne svetinje" postane košarkaš Vlade Divac. Nakon što je republička Komisija za hartije od poništila postupak po kome je Divac, zajedno sa francuskom kompanijom "Danon" kao partnerom postao većinski vlasnik (i skandala koji je danima pratio ovu privatizacionu priču), većinski vlasnik je postala filijala britanske firme FDP "Balkan". U

drugom slučaju, najvećeg srbijanskog trgovinskog lanca "C market", do privatizacije još nije došlo, ali je pokušaj slovenačkog "Merkatora" da, po zakonu propisanom načinu postane većinski vlasnik u znatnom delu srbijanske javnosti dočekan kao neprijateljski i "izdajnički" čin. Preko Trgovinskog suda i država je uplitala prste u ovu privatizaciju, ali su znatno neprijatnije delovali postupci zaposlenih u "C marketu" koji su organizovali javne proteste pred Vladom Srbije i kupcima u trgovinama i okolo njih, podmetali na potpis peticiju protiv "mrskih Slovenaca" koji hoće da kupe "naš" C market.

Dva opisana slučaja samo su ilustrativni primeri otpora koji u većinskom delu srbijanske javnosti postoje ne samo prema privatizaciji nekadašnjih društvenih preduzeća, još više o ksenofobičnom odnosu prema stranim potencijalnim kupcima. Iluzija o privrednoj samodovoljnosti, materijalna je baza verovanja u društvenu samodovoljnost, obe zajedno čini društveni milje kome nije potrebna konkurencija, slobodni protok robe i kapitala, tržišna utakmica...

Mentalitet i politika

... "Mentalitet pogoduje određenom sistemu, sa svoje strane, sistem doprinosi učvršćenju mentaliteta koji se, u principu, teško menja",⁴ konstatuje istoričar Latinka Perović, prezentirajući jedan od bitnih ključeva za razumevanje sadašnjeg zagrljaja aktuelnog "sistema" i dugotrajajućeg (srpskog) "mentaliteta". Čvrstina tog zagrljaja istovremeno je i mera (ne)spremnosti srbijanskog društva da prihvati dominantne vrednosti "ustavnog liberalizma" (Farid Zakarija) na kome počiva moderna evropska civilizacija. Sukob konzervativnog i liberalnog duha, modernizma i antimodernizma, evropejstva i njegovog antievropskog antipoda (u pravilu na štetu ovog drugog) konstanta je srpske istorije XIX i XX veka, koja se, ubistvom premijera Zorana Đinđića dramatično prenela i u XXI. Taj unutrašnji sukob određuje prošlost, sadašnjost i budućnost Srbije i od njegovog ishoda zavisi hoće li Srbija prihvatiti pozitivne impulse koje joj šalje sve nervoznija Evropa. Novouspostavljena politička kohabitacija među relevantnim političkim partijama, od konzervativno desnih (DSS) do, takođe konzervativno levih (SPS), sa DS u centru, produbila je i konfuziju koja i inače postoji među građanima. Posledica je – povratak na javnu scenu politike, tema i ličnosti koje su dominirale u Miloševićevo vreme. Te teme su "Srbi u Bosni, Srbi u Hrvatskoj, Srbi na Kosovu".⁵ Nekadašnji protagonisti ideologije i politike koja je u poslednjoj deceniji prošlog veka dominirala u Srbiji odvođeci je u ratove i zločin, sada su glavni protagonisti diskreditovanja Haškog tribunala, međunarodne uprave u Bosni i na Kosovu i malobrojne i

⁴ Latinka Perović: "Između komunizma i antikomunizma", izlaganje na promociji knjige Srđe Popovića "Poslednja instanca", u Šapcu, leto 2004.

⁵ Goran Svilanović, "Četiri teme", *Ekonomist magazin*, 24. 12. 2004.

disperzirane alternative koja se protivi restauraciji vrednosti iz nedavne prošlosti. Pritajeni, gotovo nečujni i nevidljivi tokom prve dve godine nakon smene Miloševićeve vlasti, sada su veoma glasni i veoma prisutni u javnim raspravama, na raznim tribinama i u medijima: Dobrica Ćosić, Kosta Čavoški, Brana Crnčević, Milorad Vučelić, Srđa Trifković...Kada o tome i ne govore neposredno, njihovo tumačenje svih spomenutih tema kojima se javno bave nedvosmisleno nose anticivilizacijsku i antievropsku poruku, ako je već nisu i direktno izgovorili. Masovna "tabloidizacija" štampanih, praćena "pinkizacijom" elektornskih, ponovo je medije učinilo moćnim sredstvom promovisanja antimodernog i antievropskog stava u Srbiji. Ustupanje prostora i vremena akterima nedavne prošlosti, samo je deo širokog dijapazona medijske dezorijentacije u odnosu na ključna pitanja od kojih zavisi evropska budućnost zemlje. Na fonu odbrane "nacionalnog interesa" i "nacionalnog dostojanstva" mediji nekritički u stopu prati aktuelnu vlast, bilo da je reč o Haškom tribunalu, Kosovu, Republici Srpskoj, ili o odnosima u Državnoj zajednici. "Ljudi često misle da je srpska medijska kultura... zapravo nasleđe komunističke ideologije, koja je uvela običaj zanemarivanja nezgodnih činjenica, koja je odbijala da razdvoji vesti od komentara i koja je uvek težila crno-belom predstavljanju stvari, a uz to je bila opsednuta raskrinkavanjem i uništavanjem unutrašnjeg neprijatelja i izdajnika. Ipak, mada je komunističko nasleđe imalo važnu ulogu u podsticanju slabosti balkanskog novinarstva, koreni ovih nedostataka sežu u prošlost pre revolucije 1945. godine. Novinarska kultura na Balkanu imala je poteškoća da izbegne uticaj javne kulture koja se oblikovala tokom ratova za nezavisnost na početku XIX stoleća... a novinarska nezavisnost tesno je povezana sa raspodelom rasursa i javnom kulturom koja se razvija pod okriljem tih rasursa", lucidno zapaža Markus Taner.⁶ Uzimajući u obzir opšti nivo javne kulture u Srbiji koja je redukovala odnose i sa najbližim i sa širim okruženjem i, uz to, sve se više u intrpretativnom smislu banalizuje i vulgarizuje, teško je očekivati od medija da nadiđu ovakav model.

Medijska ignorancija

Ilustrativno je, na primer, medijsko pokrivanje veoma važnog segmenta odnosa sa susedima. Iz Sarajeva, Ljubljane, Zagreba i Skoplja ovdašnje novine imaju dopisnike koji su iz tih gradova izveštavali tokom raspada i ratova na prostoru bivše zajedničke države, što je samo deo problema. Značajnije je svakako to što se oni u izveštavanju iz tamošnjih sredina uglavnom drže nekadašnjih šema, percepcije i predrasuda. Građan Srbije na osnovu njihovog pisanja, teško da uopšte mogu da imaju uvid u realnu dimenziju suštinskih promena koje su se u tim sredinama (naročito kada je reč o Sloveniji i

⁶ Markus Taner: "Zabrinjavajuće prožimanje vesti i komentara", *Danas*, 13-14. 3. 2004.

Hrvatskoj) u međuvremenu odigrane. Sa druge strane, novostvorene države i sada se tretiraju sa dozom arogancije, svojstvene tretmanu koje su imale u vreme dok su bile republike u bivšoj SFRJ. Takođe, događajima u svetu, pogotovo kada je reč o procesima koji oblikuju novu globalnu realnost, iz koje je Srbija iskoračila jos pre deceniju ipo, mediji poklanjaju malo pažnje. Vesti iz sveta u elektronskim medijima u glavnim informativnim emisijama skrajnute su na marginu, a štampari, čak i oni koji su svojevremeno imali izuzetno dobre spoljnopoličke rubrike (*Politika*, na primer), bave se međunarodnim događajima površno, sa naglaskom na bizarnostima, pikantijama i uopšte "neobaveznim" temama. U analitičko-komentatorskim tekstovima dominira stav o potrebi odbrane nacionalnog i državnog dostojanstva, o nepristajanju na vazalsku poziciju, o dvostrukim aršinima međunarodnih faktora, prvenstveno Amerike, o nesavršenosti "zapadne demokratije", njenom "licemerju" i "lukavosti": "Tvrdim da Srbiju ovakva Evropska unija nikada neće primiti čak ni kao trećerazrednu bananica državu. Naprotiv, pokušaće lukavo i podmuklo tvrdeći jedno, a radeći drugo, da rasturi i državnu zajednicu Srbije i Crne Gore, da otcepi od Srbije ne samo Kosovo i Metohiju, nego i Vojvodinu, a možda i Rašku oblast".⁷

Interakcija mediji-javnost u kojoj je Srbija "centar sveta", reflektuje se u gotovo neverovatnoj ignoranciji i ravnodušnosti prema svemu što se zbiva izvan granica zemlje. Čak i izuzetno tragični povodi ili prirodne katastrofa, koji u celom svetu izazivaju elementarnu ljudsku solidarnost u Srbiji ostaju ili bez odjeka, ili sa neshvatljivim tumačenjem ("Stradanje Srba na Kosovu veće je od stradanja ljudi u Istočnoj Aziji", kaže akademik Matija Becković, povodom cunamija u Indijskom okeanu) : Beograd je bio jedina evropska prestonica gde istovremeno sa ostalim glavnim gradovima starog kontinenta, građani nisu trominutnim ćutanjem odali poštu stotinama hiljada poginulih u cunamiju u Istočnoj Aziji (krajem decembra 2004), kao što je sa tim trenutkom samilosti kasnila za "ostatkom sveta", tako je kasnilo i prikupljanje, makar i simbolične pomoći za postradale u ovoj katastrofi. Konačno, povodom obeležavanja 60-godišnjice oslobađanja logora Aušvic, 27. januara 2005. godine, niko se od zvaničnika Srbije (i Crne Gore), nije pridružio evropskim i svetskim liderima koji su tom činu prisustvovali.

Bez društvenog konsenzusa

Kako objektivni analitičari često upozoravaju, u Srbiji –za razliku od drugih tranzicionih zemalja iz bližeg i daljeg okruženja – (još uvek) nije postigut ni društveni ni politički konsenzus o evropskoj orijentaciji. Odsustvo konsenzus koji bi jasno definisao ciljeve, metode i socijalnu cenu tog evropskog

⁷ Kris Peten: autorski tekst "Pomoć EU na svakom koraku", *Politika*, 31. 3. 2004.

puta (a pogotovo, socijalno-ekonomske cene ako se od njega odustane), učinilo je 2004. godinu apsolutno izgubljenom: SCG još nije dobila ni Studiju o izvodljivosti koju Evropska komisija već dugo priprema, ali čije objavljivanje stalno odlaže, najnoviji postavljeni rok je kraj prvog kvartala 2005. godine. Imajući u vidu da, prema dosadašnjem iskustvu drugih tranzicionih zemalja, između studije o izvodljivosti do zaključenja sporazuma o pridruživanju (sa EU) obično prođe najmanje godinu dana, sa relativno dugim rokom do punopravnog članstva, nije preterano pretpostaviti da je Srbija izgubila najmanje celu deceniju u odnosu na deklarativno postavljeni cilj: postati član EU 2007-2010. godine, pri kraju 2004. godine već su se mogle čuti prognoze da Srbija neće ući u Evropsku uniju pre 2017 (Mauricio Masari, šef kancelarije OEBS u Beogradu), a prema nekim predviđanjima (najnoviji izveštaj CIA o perspektivi razvoja u svetu), možda i kasnije. Do zaokreta unazad došlo je uprkos nastojanju evropskih institucija, svesnih važnosti Srbije za regionalni razvoj i regionalnu stabilnost, da Srbiju što pre uključe u kontinentalne procese. Na osnovu zaključaka ministarskog sastanka u Solunu u junu 2003. godine, i sa SCG, kao i sa drugim zemljama u regionu, inicirano je novo Evropsko partnerstvo sa ciljem da se i finansijski pomogne neophodna ekonomska i demokratska transformacija. Međutim, još prilikom objavljivanja Partnerstva, u martu 2004. godine, tadašnji komesar za spoljopolitičke odnose Evropske komisije, Kris Peten nije krio razočarenje evropskih zvaničnika dotadašnjim učinkom SCG i podsetio da "ukoliko Srbija i Crna Gora želi stabilnu demokratsku budućnost koju Evropa nudi, ona mora da pokaže da poštuje evropske vrednosti, naročito vladavinu zakona i međunarodnih obaveza. Saradnja sa Međunarodnim sudom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji je od esencijalnog značaja. O tome nema razgovora..."⁸ Taj stav Evropljani u međuvremenu nisu promenili. Možda je samo njihovo razočarenje krajem godine, nakon toliko izgubljenog vremena, bilo još veće (odustajanje Havijera Solane od posete Beogradu, polovinom januara 2005. godine). Problem koji sada postoji na relaciji Beograd – EU i šire međunarodna zajednica nije tako jednostavan kao što je bio u vreme Miloševićeve vladavine, kada se Srbija disciplinovala jednostranim pritiscima i ucenama, po principu "uzmi ili ostavi". Sadašnja vlast dobila je međunarodnu legitimaciju kao "demokratska", što samo po sebi podrazumeva partnerstvo u odnosima. Kako Srbija beskrupulozno (navodne dobrovoljne predaje optuženih za ratne zločine, Haškom tribunalu) odbija da se povinuje međunarodnim obavezama, a Evropa ne odustaje od svojih vrednosti (a ni Haški sud nije ukinut), na relaciji Beograd – Brisel stvorena je neplodotvorna pat-pozicija odugovlačenja i odlaganja. Veće nestrpljenje pokazala je do sada samo američka administracija koja je u januaru 2005. godine otkazala najavljenju pomoć od 10 miliona dolara, s time što verovatno treba očekivati i promenu američkog stava u najznačajnijim međunarodnim monetarnim institucijama, Svetskoj banci i Međunarodnom

⁸ Spomenka Arsić: "Razapeta istina", *Ogledalo*, 8. 9. 2004.

monetarnom fondu. Takođe, isključivanje Beograda iz procesa decentralizacije Kosova na osnovu plana Vlade Kosova (zaključak Kontakt-grupe), signalizira ozbiljno preispitivanje dosadašnje popustljivosti međunarodnih institucija i faktora prema Beogradu i njegovim opstrukcijama. Narodna skupština Srbije je u novembru 2004. godine usvojila dokument o "strategiji odbrane državne zajednice Srbija i Crnga Gora, njime je "potvrđena opredeljenje država članica i državne zajednice za članstvo u međunarodnim bezbednosnim strukturama, prvenstveno za priključenje Programu Partnerstvo za mir Severnoatlanskog saveza kao i drugim evropskim i evroatlanskim integracijama" (protiv nje nisu otvoreno glasali ni radikali, oni su prilikom glasanja izašli iz sale). Iako su poslanici za evropske integracije glasali "u paketu", odnosno i za Evropsku uniju i za Partnerstvo za mir, primetno je da se između dve organizacije – Evropske unije i NATO – ne stavlja znak jednakosti. U srbijanskoj eliti, što se prenosi i na javno mnjenje, postoji rezerva prema Severnoatlanskom savezu (u konačnoj verziji spomenutog teksta izostavljeno je pitanje punopravnog članstva u vojnom savezu, odnosno to je ostavljeno budućoj "demokratskoj volji naroda"), navodno zbog bombardovanja SRJ 1999. godine. "PZM (Partnerstvo za mir) je za nas šargarepa zato što smo sami od njega napravili mamac. Možda bismo ublažili svoju mazohističku poziciju ako bismo ulazak u PZM zasad potisnuli sa liste prioriteta...PZM nije ni carstvo usrećenih, ni klub privilegovanih, ni kasa uzajamne pomoći, ni merilo demokratskog napretka i ugleda zemlje..."⁹

Zaključak

Ovogodišnji dramatični zastoj u procesu priključivanja Srbije evropskim integracijama nije dominantna tema na srbijanskoj sceni. To, u najmanju ruku, upućuje na zaključak da je intelektualna i politička elita indiferentna u odnosu na tu činjenicu. Šta više, odgovornost se prebacuje na drugu stranu, kroz pitanje – "zašto glavni faktori u evroatlanskoj politici istrajavaju na uslovima koji nemaju nikakve dodirne tačke sa njihovim proklamovanim geostrateškim interesom da SCG, kao uostalom i Bosna i Hercegovina (tj. srpski entitet u njoj – Republika Srpska) postanu članovi, za početak, Partnerstva za mir, ako ne i samog NATO" – kako ga formuliše Aleksandar Simić,¹⁰ savetnik srpskog premijera Vojislava Koštunice za spoljnu politiku. U ovoj interpretaciji, pragmatični geostrateški interes Evrope da zaokruži svoj prostor preostalim balkanskim državama, morao bi da prevagne na štetu njenih "moralnih" i pravnih razloga pronalaženja i ekstradicije bivših političara i vojnih komandanata optuženih za ratne zločine. Ta politička filozofija sa pravom

⁹ Dragoslav Rančić: "Mangupi iz prvih redova", *Politika*, 3. 2. 2005.

¹⁰ Aleksandar Simić: "Dileme spoljne politike u nedovršenoj državi", *Ekonomist magazin*, 24. 12. 2004.

računa na evropsku potrebu da na balkanskom prostoru ne ostavi "crnu rupu", kao potencijalni izvor regionalne i sopstvene nestabilnosti. Međutim, promocija i zaštita sopstvenih moralnih vrednosti na kojima počiva sadašnja Evropa, takođe je njen strateški interes. Drugim rečima, Srbija sigurno ima evropsku budućnost i ne mora da se plaši da će na tom putu biti eliminisana. Ali, ta budućnost se vremenski udaljava proporcionalno njenoj nespremnosti da svoj i tuđi geostrateški interes uskladi sa, u Evropi već decenijama postojećim moralnim standardima i vrednostima.

Slovenija: Odnosi dobri – može i bolje

Odnosi sa Slovenijom imaju uzlaznu liniju bez obzira na povremene kampanje koje ukazuju na opasnost od navodne slovenačke kolonizacije Srbije. 2004 godinu obeležio je nastojanje za produbljavanje uravnotežene, obostrane privredne saradnje. Uočljiva je spremnost Slovenije da sopstvenim iskustvom pomogne Srbiji da se uključi u evropske integracione tokove.

Mada se Srbija, kako navodi ljubljanski *Dnevnik* još uvek ocenjuje kao država visokog rizika, nejasnog teritorijalnog statusa, te je zbog toga "moguć izvor novih napetosti", smatra se da je "SCG čak povoljniji partner od susedne Hrvatske¹, jer izuzev nešto emotivnih i postepenog nestanka trauma iz nedavne prošlosti, Slovenija, naime, s tom državom nema ozbiljnijih problema".¹ Naglašavajući značaj evropske perspektive SCG, slovenački zvaničnici ističu spremnost da podrže Beograd prenoseći iskustvo, znanje i pregovaračko umeće², od političkog nivoa sve do tehničke pomoći³, jer po oceni Evropskog komesara za proširenje EU Janeza Potočnika: "SCG je nesumnjivo izuzetno važna država na Zapadnom Balkanu i od ključnog značaja na tom području, zbog čega se nadam da će njeni koraci voditi ka ubrzanoj demokratizaciji u njenom razvoju, odnosno u pravcu koji će za njih i sve nas biti produktivan".⁴ Povodom posete ministra inostranih poslova Slovenije, Iva Vajgla, Beogradu, ljubljanski *Dnevnik* je naglasio da je "prestonica SCG oduvek bila poželjni partner ljubljanske diplomatije, jer je Zapad od Slovenije očekivao da će u periodu zalečenja balkanskih rana odigrati ulogu iscelitelja"⁵.

¹ Komentar ljubljanskog *Dnevnika* se mora posmatrati u širem kontekstu slovenačko-hrvatskih odnosa koje opterećuju nerešena pitanja: rušenje vikendica slovenačkih državljana u Umagu i Medulinu, kao i pogranični spor o Piranskom zalivu, u kojem su Slovenija i Italija ponudile trojno upravljanje međunarodnim vodama kao odgovor na hrvatsku odluku o uspostavljanju ekološko-ribolovne zone. Slovenija je u procesu pristupanja EU od Evropske komisije zahtevala da bude neutralna u spornim pitanjima sa susednim državama i da ti sporovi ne utiču na brzinu njenog prijema u EU.

¹ "Beograd povoljniji partner od Zagreba", *Danas*, 16. 9. 2004.

² "Značaj znanja", *Politika*, 4. 10. 2004.

³ "Slovenački recept za Srbiju", *Blic*, 3. 4. 2004.

⁴ "Potočnik: Perspektiva SCG je evropska", *Danas*, 3. 6. 2004.

⁵ "Beograd povoljniji partner od Zagreba", *Danas*, 16. 9. 2004.

Važna podrška

Čak je i ministar inostranih poslova SCG, Vuk Drašković, prilikom posete Sloveniji istakao jasno izraženu spremnost Slovenije na svim instancama, od predsednika Republike, predsednika vlade i parlamenta do ministra inostranih poslova da pomogne SCG da se priključi EU.⁶ Novi šef slovenačke diplomatije, Dimitrije Rupel je posetu ministra inostranih poslova SCG Ljubljani, ocenio kao "potvrdu izuzetno dobrih odnosa dveju zemalja".⁷ Istovremeno, Rupel je naglasio da "Slovenija želi da SCG što pre sledi njen primer u približavanju EU i spremna je da pomogne svojim iskustvom u tome, ali istovremeno ne želi da svoje modele nameće ukoliko to nije u interesu druge strane".⁸

S obzirom da je Slovenija 29. marta. 2004. godine postala članica NATO, a 1. maja 2004. i članica Evropske unije, sada se postavlja i kao promoter bivših YU republika. Jedinu budućnost Zapadnog Balkana vidi u međusobnom uvažavanju, povezivanju i pokretanju programa koji će podsticati evropsku perspektivu. Otuda će predstavnici Slovenije, po rečima Iva Vajgla, "na svim forumima stalno insistirati da sve države jugoistočne Evrope moraju imati realnu opciju stupanja u EU. I uvek iznova možemo da se podsetimo na onaj deo zajedničke istorije u kojem je postojalo veliko međusobno razumevanje".⁹ Na sastanku ministara inostranih poslova Srednjoevropske inicijative (SEI), u Portorožu, ministar inostranih poslova SCG Vuk Drašković je pozdravio postojeći lanac regionalnih oblika saradnje, koji nisu u međusobnom sukobu niti u sukobu sa našim nastojanjima da uđemo u EU.¹⁰ Na tragu regionalnog povezivanja Slovenija je ukinula vize za službene pasoše za građane SCG, a potpisan je i Sporazum o saradnji u oblasti zdravstva; Sporazum o sukcesiji je stupio na snagu¹¹, a u septembru je najavljeno da će dve države u najskorije vreme potpisati Sporazum o socijalnom osiguranju, tako da se ocenjuje da u bilateralnim odnosima više neće biti spornih pitanja.¹²

Slovenačka diplomatija je ponudila "dobre usluge Slovenije u interpretiranju stavova Beograda i Prištine u Briselu, i pojedinačno, kod svojih evropskih partnera kada je reč o rešavanju kosovskog problema".¹³ Poruka Slovenije, da je mnogo važnije usvojiti moderne evropske standarde, nego što je

⁶ Drašković je rekao da je u Sloveniji zatekao osećanje prijateljstva prema narodu SCG i da je to osećanje prustno u SCG prema narodu Slovenije. "Drašković: Evropski voz je pobeo našom krivicom", *Danas*, 5-6. 6. 2004.

⁷ "Drašković: Evropski voz je pobeo našom krivicom", *Danas*, 5-6. 6. 2004.

⁸ "Drašković: Evropski voz je pobeo našom krivicom", *Danas*, 5-6. 6. 2004.

⁹ "Računamo na stara prijateljstva", *Večernje novosti*, 17. 7. 2004.

¹⁰ "Dobro slovenačko iskustvo", *Politika*, 26. 5. 2004.

¹¹ "Drašković: Evropski voz je pobeo našom krivicom", *Danas*, 5-6. 6. 2004.

¹² "Beograd povoljniji partner od Zagreba", *Danas*, 16. 9. 2004.

¹³ "Drašković: Evropski voz je pobeo našom krivicom", *Danas*, 5-6. 6. 2004.

važan sam datum prijema u EU, kao i da se pregovori vode u samoj zemlji,¹⁴ da bi se u svojim redovima otklonile negativnosti, u Srbiji još uvek nije usvojena kao modus dnevne političke komunikacije. U Srbiji još uvek ne postoji konsenzus ključnih političkih aktera o suštinskom usvajanju evropskih normi i standarda, niti otklanjanju ključnih prepreka u procesu izrade Studije o izvodljivosti. I pored izrečenog interesa Slovenije da SCG uđe u EU, i spremnosti da se "prenesu svoja iskustva, da se ne ponavljaju greške",¹⁵ koju iskazuje i Davor Seničar, otpravnik poslova ambasade Slovenije u Beogradu, autistični stav srbijanskog političkog establišmenta udaljava Srbiju od glavnih tokova evroatlantskih integracija.¹⁶

Slovenija ima deficit u razmeni sa državama članicama evropske petnaestorice i najveći suficit ostvaruje na području bivše Jugoslavije. Srbija je na tom prostoru najzanimljivija – zbog veličine tržišta, zbog toga što se nalazi u epicentru šireg tržišnog prostora od 55 miliona stanovnika. Posebno je privlačna činjenica to što će Srbija uskoro sa svim državama u regionu imati sporazum o slobodnoj trgovini, ali i njen pristup Rusiji, Kini i nekim državama Bliskog istoka.²² Slovenački investitori su do sada u Srbiju uložili više od 300 miliona eura,²³ 11 slovenačkih preduzeća je učestvovalo u privatizaciji u Srbiji²⁴, a Slovenija prilikom investiranja u Srbiji posebnu pažnju posvećuje malim preduzećima i tzv. "grinfild" investicijama – "gde se počinje od nule, a sva radna mesta su nova. Slovenačke investicije u privredu SCG su naravno u sopstvenom interesu, ali ona otvaraju radna mesta, oživljavaju privredne tokove i ostvaruju dodatne vrednosti", naglašava Ivo Vajgl, tadašnji ministar inostranih poslova Slovenije.²⁵

Sporazum o slobodnoj trgovini između Slovenije i Srbije nije sklopljen, budući da je aktualizovan neposredno pre priključenja Slovenije EU. Slovenija, nakon ulaska u EU, neće više sklapati sporazume o slobodnoj trgovini sa zemljama

¹⁴ U Sloveniji je među svim ključnim političkim akterima, bez obzira na razlike, postojao konsenzus o priključenju EU i NATO. Unutrašnje politička previranja oko raspisivanja referenduma o izbrisanima, referenduma o džamiji u Ljubljani, rešavanju pograničnih sporova sa Hrvatskom, i konačno pobeda desnice (Slovenska demokratska stranka Janeza Janše je formirala vladu desničarskog bloka) na četvrtim parlamentarnim izborima (3. 10. 2004), po osamostaljenju, nisu niti jednog trenutka ugrozili jasno definisan cilj: usvajanje evropskih standarda i priključenje evro-atlantskim integracijama.

¹⁵ "Kvalitetniji život", *Politika*, 11. 6. 2004.

¹⁶ Nakon što je ratifikovao sporazum o pristupanju EU slovenački parlament je ratifikovao i severnoatlantski sporazum; protiv je glasalo tri poslanika Slovenačke nacionalne stranke, dva uzdržana, dok je 68 poslanika slovenačkog parlamenta podržalo sporazum, poštujući rezultate prethodnog referenduma kojim je slovenačko članstvo u NATO podržano. "Bez euforije", *Politika*, 26. 2. 2004.

²² "Izvozna privreda prioritet", *Politika*, 17. 3. 2004.

²³ "Značaj znanja", *Politika*, 4. 10. 2004

²⁴ "Izvozna privreda prioritet", *Politika*, 17. 3. 2004.

²⁵ "Značaj znanja", *Politika*, 4. 10. 2004.

²⁶ "Izvozna privreda prioritet", *Politika*, 17. 3. 2004.

jugoistočne Evrope, te će njeni investicioni naponi biti usmereni ka izvozno orijentisanim preduzećima u Srbiji.²⁶ Prestrukturiranje privrede i investiciona ulaganja su bili glavna tema razgovora koje je potpredsednik Vlade Srbije Miroljub Labus vodio sa slovenačkim premijerom Antonom Ropom, ministarkom za privredu Slovenije Teom Petrin, predsednikom Privredne komore Slovenije i većom grupom slovenačkih privrednika.²⁷ Ministar za kapitalne investicije Velimir Ilić, u Ljubljani je učestvovao na zasedanju Saveta ministara Evropske konferencije za saobraćaj (CEMT).²⁸

Budući da je evidentan značajan porast robne razmene tokom 2004. godine između Slovenije i SCG, u Beogradu je potpisan sporazum o uvođenju novog teretnog voza, "Sava ekspres", na liniji Ljubljana-Zagreb-Beograd.²⁹ Regionalna saradnja ide u prilog zajedničkom rešavanju problema kriminala u svim formama: trgovina ljudima, drogom, oružjem... To je bila jedna od tema sastanka ministara odbrane *Inicijative za saradnju ministarstava odbrane jugoistočne Evrope*, održanom pod predsedavanjem slovenačkog ministra odbrane Antona Grizolda.³⁰ O borbi protiv organizovanog kriminala se raspravljalo i na sastanku Jadransko-jonske inicijative (regionalno okupljanje u kojem učestvuju Albanija, BiH, Grčka, Hrvatska, Italija, SCG i Slovenija); učesnici radnih stolova raspravljali su i o zaštiti okoline, privredi, turizmu i malim preduzećima, saobraćaju i pomorskom povezivanju, kulturi i obrazovanju i saradnji univerziteta.³¹

Manjine i izbrisani

Rezultati istraživanja *Etnički mozaik Srbije i Izbeglički korpus u Srbiji*, koje je na temelju rezultata popisa stanovništva iz 2002. godine uradilo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, a uz pomoć Republičkog zavoda za statistiku i Centra za političku kulturu i obrazovanje, govore da su pripadnici slovenačke etničke zajednice najstarija lica u populaciji stanovništva 29 manjinskih grupa u Srbiji; prosečna starost pripadnika slovenačke nacionalnosti je 54,8 godina i u toj etničkoj grupi ima najviše penzionera; ova populacija je svrstana u kategoriju integrisanih lica, odnosno lica koja zbog starosti teško menjaju mesto prebivališta. Slovenaca nema u kategoriji nepismenih.³²

Kada je u pitanju status Srba u Sloveniji, ispitivanja javnog mnjenja pokazal su protivljenje davanju statusa nacionalne manjine Srbima, Crnogorcima, Hrvatima, Bošnjacima, Albancima i Makedoncima, pošto status

²⁷ "Izvozna privreda prioritet", *Politika*, 17. 3. 2004.

²⁸ "Razvoj regionalnih saobraćajnih koridora", *Politika*, 27. 5. 2004.

²⁹ "Kreće "Sava ekspres", *Politika*, 27. 8. 2004.

³⁰ "Zajednička brigada", *Politika*, 6. 11. 2004.

³¹ "Zasedanje Jadransko-jonske inicijative u Portorožu", *Danas*, 29. 3. 2004.

³² "Slovenci najstariji, Jevreji najobrazovaniji", *Danas*, 31. 1 - 1. 2. 2004.

nacionalne manjine imaju samo Mađari i Italijani, status nasleđen iz vremena bivše SFRJ.³³ Jedan od glavnih problema, koji se može svrstati u manjinski problem, jeste problem brisanja iz registra građana (18.000 ljudi) koje se dogodilo još 1991. godine u procesu osamostaljenja Slovenije. To je bila i tema dva referenduma u Sloveniji tokom 2004. godine.

Levica je predlagala retroaktivno priznavanje statusa onim ljudima koji je nisu napuštali od 1992. godine i to dokazali, a da se onima koji to nisu, omogućiti da to dokažu. Devedesetih godina je u slovenačkom zakonodavstvu postojala pravna praznina. Milan Potrč, rukovodilac poslaničke grupe Združene liste socijalista kaže da se tada "računalo da se onaj, ko se odrekao prava da zatraži državljanstvo odlučio za iseljenje iz Slovenija u zemlju čije je državljanstvo imao". On kaže da su to "po pravilu pridošlice sa prostora bivše Jugoslavije". Njima nije ponuđeno rešenje regulisanja statusa stalnog boravka u Sloveniji, već su jednostavno brisani iz registra građana, jer im niko nije rekao, i ni u jednom zakonu to ne piše, da onaj ko ne primi državljanstvo gubi i pravo na stalni boravak. Desnica okupljena u *Koaliciji za Sloveniju* protivila se retroaktivnom priznanju statusa izbrisanim građanima. Javnost je svakodnevno bila bombardovana tvrdnjama da su izbrisani ljudi mogli da uzmu državljanstvo, a nisu, jer su špekulisali, da su bili protiv Slovenije, i učestvovali u borbi protiv nje, da su učestvovali u ratu u drugim delovima bivše Jugoslavije, ne zna se na čijoj strani, i da im je jedini cilj da od države uzmu velike odštete.³⁴ Konačna odluka o raspisivanju referenduma na temu zakona o izbrisanim je ostala na Ustavnom sudu.³⁵

Pokretači akcije za prikupljanje potpisa protiv referenduma o izbrisanim pozivali su političare da problem izbrisanih što pre reše u skladu sa odlukom Ustavnog suda. Preko 180 uglednih Slovenaca je potpisalo peticiju. Među njima i Ciril Zlobec, Jurij Gustinčič, Jože Mencinger, Spomenka Hribar, Niko Toš. Bojkot referenduma je najavio i predsednik Vlade Anton Rop. Istovremeno je predsednica Helsinškog monitora Slovenije Neva Miklavčič-Predan demantovala zvanični podatak i izjavila da Helsinški monitor poseduje dokument slovenačkog MUP iz 1996. godine sa navedenih 80.580 imena

³³ "Janša ruši vladu", *Politika*, 26. 1. 2004.

³⁴ "Pitanje "izbrisanih" i dalje potresa Sloveniju", *Danas*, 22. 1. 2004.

³⁵ Janez Drnovšek, predsednik Slovenije se oglasio dva puta u samo dva dana i upozorio da Sloveniji preči teška kompromitacija u svetu ako ne sprovede presudu Ustavnog suda u korist izbrisanih. Većina Slovenaca prihvata tezu da su izbrisani "izdali" Sloveniju odlukom da ne uzmu slovenačko državljanstvo, već samo boravak: bez obzira na činjenicu da veliki broj među njima nije bio u prilici da realizuje sopstveni pravni status u novonastaloj slovenačkoj državi. Namera onih koji podržavaju referendum je da se građani izjasne o ukidanju tzv. Tehničkog zakona o izbrisanim koji je usvojen u slovenačkom parlamentu za 4000 onih koji su uspeali da dobiju stalni boravak, i na taj način ispunili uslove za državljanstvo. Problem ostalih (zvanično 18.000) bio bi rešen Sistemskim zakonom. "Apsurdni referendum", *Politika*, 9. 1. 2004.

izbrisanih građana Slovenije, koji su poreklom iz neke od bivših jugoslovenskih republika.³⁶

Referendum o izbrisanim je održan 4. aprila 2004. godine. Na referendum je izašlo 31, 45 odsto od ukupnog broja slovenačkih građana sa pravom glasa. Većina izašlih (94,62) je glasala protiv primene tehničkog zakona. Održavanje referenduma se osudilo i pozvalo na bojkot brojne nevladine organizacije, nezavisni intelektualci, levo orijentisane partije, kao i predsednik Slovenije Janez Drnovšek. Bivši predsednik Milan Kučan je ocenio da je referendum sramota za Sloveniju.³⁷ Rezultati referenduma nemaju praktično nikakve pravne učinke na status obespravljene kategorije ljudi, ili na presudu Ustavnog suda da se odmah počne sa izdavanjem rešenja o vraćanju prava koja su tim ljudima nezakonito oduzeta.³⁸

Srbi u Sloveniji (u najvećem broju Srbi iz Hrvatske), nemaju klasični status izbeglica, jer su se već integrisali u slovenačko društvo – gotovo svi su zaposleni i većina je do sada dobila, bilo stalni boravak, bilo državljanstvo. Ali mnogi u Hrvatskoj ne mogu da dođu do imovine, radnog staža ili penzije. Slovenački list *Delo* se zalaže za princip tzv: zaokružene pravde, po kojem bi svaka država trebalo da uradi maksimum za sve izbegle. Srpska manjinska zajednica u Sloveniji se takođe zalaže za to, jer je i među Srbima veliki broj izbrisanih. Pojedine humanitarne organizacije su ubeđene da su izbrisani i sada žrtve političkih manipulacija.³⁹

Slovenačko javno mnjenje imalo je sličan stav i prema izgradnji džamije. Gradski savet Ljubljane doneo je odluku da se 23. maja 2004. godine održi referendum o izgradnji islamskog centra. I pored činjenice da je opštinska skupština izdala dozvolu za gradnju džamije, gradsko veće je donelo zabranu. Pojedini analitičari ocenjuju da je još uvek većina Slovenaca protiv gradnje džamije u Ljubljani. Ali, da je većina isto tako i protiv brukanja pred svetom na tako uverljiv način kao što je referendum. Protiv referenduma je i ljubljanska gradonačelnica Danica Simšič. Energično mu se suprotstavlja i islamska verska zajednica koju predvodi muftija Osman Đogić.⁴⁰ "Neprimereno je podržavati

³⁶ Ona je ponovila i ključnu tezu da se neko u vrhu slovenačke države dosetio da taj broj smanji kako ne bi previše iritirao međunarodne institucije. Ne veruje da će međunarodna zajednica Sloveniji zbog toga progledati kroz prste, kao što je godinama zatvarala oči pred tragedijom 130.000 ljudi (što je zvanični podatak Helsinškog Monitora o broju izbrisanih). "Odštetu? Zašto ne! Pa na to imaju pravo po 26. članu slovenačkog Ustava... Pozvali su ih u MUP da donesu dokumente gde su oni i otišli nadajući se da ih zovu kako bi im rešili status, a oni su im izbušili pasoše i lične karte. Ostali su bez bilo kakve dokumentacije. Nisu imali pravo ni na rad ni na penziju. Nisu mogli da bude zdravstveno osigurani." "Izbrisanih je mnogo više", *Politika*, 11. 2. 2004.

³⁷ "Slovinci glasali protiv", *Politika*, 5. 4. 2004.

³⁸ "Podrška kršenju ljudskih prava", *Politika*, 6. 4. 2004.

³⁹ "Žrtve političkih manipulacija", *Politika*, 23. 11. 2004.

⁴⁰ Zahuktala diskusija o izbrisanim, a potom pokretanje pitanja referenduma o džamiji je srušila rejting vladajuće Liberalne demokratije Slovenije (LDS), sa 36 odsto iz

tako nešto u okolnostima kada naša država samo što nije kročila u EU", bila je poruka brojnih slovenačkih intelektualaca.⁴¹

Međutim, paralelno teku i druge aktivnosti vezane, pre svega, za interpretaciju ratova 1991-1999. godine. U tom smislu u Srbiji još uvek dominira teza da su slovenački i hrvatski secesionizam odgovorni za raspad Jugoslavije. Ta teza dobija na zamahu i zbog procesa Slobodanu Miloševiću pred Haškim tribunalom, koji veoma vešto preko svojih svedoka oživljava tu tezu u srbijanskoj javnosti. Ekološki pokret Novog Sada, Ekološki pokret Jugoslavije, Vojvođanska stranka zelenih i Koalicija zelenih su podneli tužbu protiv državnog rukovodstva Slovenije, zbog odgovornosti za streljanje više od 40 vojnika JNA tokom sukoba 1991. godine. U tužbi podnetoj državnim tužiocima Srbije i Slovenije, kancelariji Haškog tribunala i Međunarodnom sudu pravde, članovi tadašnjeg slovenačkog državnog rukovodstva Milan Kučan, Janez Drnovšek i Janez Janša terete se da su organizovali i naredili "brutalno ubistvo nenaoružanih pripadnika JNA" i time izvršili krivično delo protiv čovečnosti i međunarodnog prava.⁴²

---

izborne 2000. godine, na 17 odsto, a njen najveći protivnik Socijaldemokratska stranka Slovenije porasla je sa uobičajenih 10 na 16 odsto podrške među biračima. "Podrška levici", *Politika*, 4. 3. 2004.

⁴¹ "Bruka pred evropskim vratima", *Politika*, 21. 4. 2004.

⁴² "Streljali pred kamerama", *Večernje novosti*, 29. 4. 2004.

Hrvatska: Težnja za normalizacijom

Odnosi Srbije i Hrvatske su od značaja za celu regiju. Na najvišem političkom nivou dve zemlje demonstrirani su naponi da se krene ka normalizaciji odnosa, kao i spremnost da se otvorena pitanja reše. Otvorena su i ona pitanja koja se posebno tiču nespremnosti suočavanja sa ratnom prošlošću¹, iako su vidljivi neki konkretni pomaci bar u postojanju "dobre volje s obe strane"² da se oba reše. Zvanični Beograd smatra da od "osovine Zagreb-Beograd zavisi stabilnost Jugoistočne Evrope, i Beograd će uraditi sve da ta osovina dobro funkcioniše"³. Zvanični Zagreb, nakon što je Hrvatska postala kandidat za članstvo u Evropskoj uniji, spominje pomirenje, dok premijer Ivo Sander naglašava da će se "lično zauzimati za punu normalizaciju hrvatsko-srpskih odnosa i odnosa Hrvatske i SCG", te da će "uvek podržavati put Beograda prema Evropskoj uniji."⁴ Međutim, bez obzira na napredak u odnosima dve zemlje, srpski nacionalisti priželjkuju odlaganje početka pregovara Hrvatske za priključenje EU. Instrumentalizacija Srba iz Hrvatske uvek je imala za cilj opstruiranje napora Hrvatske na evropskom kursu, a ne njihov povratak u Hrvatsku. Politika sadašnje Vlade Srbije, premijera Vojislava Koštunice, ne razlikuje se od politike vođenja u vreme Slobodana Miloševića. Izuzetak u odnosu na taj period je kratkotrajni mandat Ozrena Tošića na mestu visokog komesara za izbeglice (Đinđićeva vlada), koji je ozbiljno radio na povratku Srba u Hrvatsku i u Bosnu. Činjenica da Srbi u Hrvatskoj imaju probleme, raduje srpske nacionaliste, jer je njihov prikriveni cilj da se Srbi iz Hrvatske zadrže u Srbiji, odnosno Vojvodini, i na taj način se konsoliduje etnički prostor unutar same Srbije. Veštim manipulisanjem srpskog pitanja u

---

¹ Hidajet Bišćević: "Obnavljanje koncepta velike Srbije u ovom trenutku nije moguće, jer Srbija ima dovoljno vlastitih problema, uz nestabilni politički život, probleme sa ustavom, administrativnim aparatom i teritorijalnim sistemom, pa joj povratak na takve koncepte nikako ne bi odgovarao. Srbija je ostavljena sa gomilom problema, sa vlastitom traumatizovanom i nerasčišćenom ideološkom svešću, sa nerešenim statutom Kosova i nizom drugih problema", "Zagreb: Koncept "Velike Srbije" samo izborna retorika", *Danas*, 31. 12. 2003. – 2. 1. 2004.

² Mirosljub Labus: "Bez viza u Hrvatsku do kraja godine", *Politika*, 19. 5. 2004.

³ Isto.

⁴ "Sanader željno čeka Koštunicu", *Glas*, 3. 3. 2004.

Hrvatskoj, srpski nacionalisti su uspjeli da održe kritični stav mnogih međunarodnih organizacija⁵, što je u redu., mrđutim, oni sami nisu ni pokušali da svojim angažmanom ozbiljno doprinesu kvalitetnijem povratku Srba i njihovu integraciju u Hrvatsku. Naime, srpski nacionalisti eksploatišu prbleme u svim susednim zemljama gde žive Srbi.

Nedavno (krajem februara 2005. godine) je grupa Srba iz Hrvatske održala sastanak u Domu sindikata sa kojeg je javnost obavestila da su izabrali vladu u izganstvu, te da legitimitet vuku iz činjenice da su bili narodni poslanici u vladi tzv. Republike Srpske Krajine iz 1993. goidne. Ovo nije prva takva akcija, prva je bila aktivirana 1997. godine Glavna poruka *vlade u izgnanstvu* je da je tzv. RSK okupirana (isto kao i Toma Nikolić), te da okupaciju treba ukunuti "političkim i diplomatskim" putem. Ovaj 'incident' treba posmatrati u kontekstu opšte atmosfere u Srbiji, koja pothranjuje iluziju da će do ujedinjenja srpskih zemalja doći kada se najzad prmene međunardone okolnosti i Rusija vrati na političku scenu. Ovaj put su predstavnici Srba u Hrvatskoj veoma negativno reagovali na ovu najnoviju 'provokaciju' iz Beograda. Dr. Vojislav Stanimirović je izjavio da Srbima u Hrvatskoj sada "nisu potrebni dušebrižnici poput onih koji su u Beogradu formirali Skupštinu RSK u progonstvu. Reč je o ljudima koji žive u Srbiji, tamo imaju radna mesta i nemaju nameru da se vrate u Hrvatsku. Da su im namere ozbiljne i časne oni bi pokušali da pomognu našoj zajednici ovde.."6

Srpska manjina u Hrvatskoj

Hrvatski premijer, Ivo Sanader, je na početku mandata učinio nekoliko poteza za koje je dobio nepodeljene simpatije i priznanja međunarodne zajednice, a i demokratske javnosti u Hrvatskoj. To se odnosi, u prvom redu na njegovu posetu predstavnicima *srpske zajednice* u Hrvatskoj na pravoslavni Božić⁷ i izjavu da su Srbi u Hrvatskoj "bogatstvo, a ne problem"⁸. Sa odobravanjem je primljen i sporazum sa trojicom srpskih zastupnika u Saboru

⁵ *Human rights Watch; State Department* je u svom godišnjem izveštaju naveo da " u Hrvatskoj još uvek postoji otvorena, a ponekad i snažna diskriminacija Srba i Roma".

⁶ *Politika*, 1. 3. 2005.

⁷ Prvi put od osamostaljenja Hrvatske tradicionalnom božićnom prijemu u Srpskom narodnom veću u Zagrebu, prisustvovali su premijer i predsednik Sabora - Ivo Sanader i Vladimir Šeks - sa visokim državnim funkcionerima, ministrima spoljnih poslova i kulture, a kao i prethodnih godina tu je bio i zamenik gradonačelnika Zagreba Milan Bandić. "Sanader i Šeks na prijemu", *Politika*, 8. 1. 2004.

⁸ Hrvatski mediji su posvetili veliku pažnju bogoslužjenjima, pa je tako u zagrebačkoj crkvi Svetog Preobraženja Gospodnjeg, gde je liturgiju služio mitropolit zagrebačko-ljubljanski i cele Italije Jovan, bilo prisutno više TV ekipa, uključujući i onu državne Hrvatske televizije. "Dve službe u Vukovaru", *Politika*, 8. 1. 2004.

o saradnji u rešavanju aktuelnih problema Srba.⁹ Dopunom sporazuma, precizirano je da će srpska zajednica imati osam pomoćnika ministara u hrvatskoj vladi. Pošto su to ključni resori - policija, pravosuđe, kultura, obnova, ekonomija, poljoprivreda i šumarstvo, školstvo, zdravstvo i socijalna politika - tih osam pomoćnika će dnevno biti uključeni u rešavanje problema srpskih povratnika.¹⁰

Standardi ostvarivanja manjinskih prava u Hrvatskoj su regulisani Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina. Poštujući standarde EU u Hrvatskoj se pokušava stvoriti klima u kojoj Srbi u Hrvatskoj "više nemaju pravo, niti mogu da budu u pasivnom položaju." ¹¹ Očekuje se da pripadnici srpske zajednice budu aktivni učesnici svih reformskih procesa koji Hrvatsku približavaju Evropi.¹² Shodno odredbama Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina, u lokalnim samoupravama, u gradovima i opštinama, se konstituišu veća nacionalnih manjina; srpska manjina je formirala organe manjinske samouprave u 19 od ukupno 21 županije. Normativni akti lokalnih samouprava se takođe usklađuju sa odredbama Ustavnog zakona.¹³ Prilikom posete predsednika SCG Svetozara Marovića Hrvatskoj upriličeno je svečano potpisivanje *Sporazuma o osnivanju Koordinacionog tela srpske nacionalne manjine na području Republike Hrvatske*, kojem je prisustvoval ministar za dijasporu u Vladi Srbije. Koordinaciono telo predstavlja srpsku nacionalnu zajednicu u Hrvatskoj i zadatak je usklađivanje i unapređenje zajedničkih interesa. Kao i postojeća manjinska veća ima pravo da predlaže mere za poboljšanje položaja srpske manjine, da ističe kandidate za funkcije u državnim i lokalnim organima vlasti, da prati ostvarivanje manjinskih prava u oblasti informisanja.¹⁴ Polovinom godine povelu se javna rasprava o izboru himne, zastave i grba srpske zajednice koje pravo je definisano Ustavnim zakonom.¹⁵

Motivi premijera Sanadera da se ponaša "pomirljivo i ekumenistički prema do sada gotovo demoniziranoj"¹⁶ srpskoj manjini¹⁷ su tumačeni na razne

⁹ "Sanader zavodi red", *Blic*, 16. 2. 2004.

¹⁰ "Ako Sanader prevari Srbe odmah rušimo vladu", *Svedok*, 3. 2. 2004.

¹¹ Jovan Ajduković: "Pohvala zakonu", *Politika*, 9. 5. 2004.

¹² "Pohvala zakonu", *Politika*, 9. 5. 2004.

¹³ "Pohvala zakonu", *Politika*, 9. 5. 2004.

¹⁴ "Simboli koji brinu", *Politika*, 27. 5. 2004.

¹⁵ U Hrvatskoj je u toku javna rasprava o izboru himne, zastave i grba srpske zajednice. I sve to u državi sa manje od 4 miliona stanovnika gde Srbi, po poslednjem popisu, učestvuju sa jedva 4,5 odsto. Rasprava o izboru nacionalnih simbola manjinske zajednice u Hrvatskoj stiže u vreme ambicioznih evropskih planova oficijelnog Zagreba, ali i u vreme predsedničkih izbora u Srbiji. "Između Evrope i Srba", *NIN*, 17. 6. 2004.

¹⁶ Misija OEBS-a u Hrvatskoj je objavila ovih dana izveštaj o dvogodišnjem nadgledanju procesa za ratne zločine pred hrvatskim sudovima u kojem se upozorava da su Srbi u takvim procesima uglavnom u lošijem položaju nego Hrvati, što znači da postoje dva aršina, s obzirom na nacionalnu pripadnost optuženih. "Olako optuživanje Srba za genocid", *Politika*, 8. 3. 2004.

¹⁷ "Dobre namere dokazati u praksi", *Danas*, 9. 1. 2004.

načine. S jedne strane nalazi se da razlozi mogu biti "iskreno žaljenje zbog greha HDZ u vreme vladavine Franje Tuđmana ili pak volja za saradnjom"¹⁸, a sa druge strane poruke pomirenja premijera Sanadera su tumačeni kao političke, deklarativni¹⁹ i marketinški gestovi.

Rešavanje pitanja stanarskog prava izbeglih Srba otvara mogućnost da se još jedan broj izbeglih Srba vrati u Hrvatsku²⁰. Položaj srpske manjine u Hrvatskoj i proklamovani stav da "zaštita manjina spada među nacionalne prioritete zemlje"²¹; položaj hrvatske manjine u Srbiji²²; tužba Hrvatske protiv Srbije Međunarodnom sudu pravde u Hagu za agresiju i genocid; sudbina nestalih; pitanje granice²³; vizni režim²⁴; vraćanje zemljišnih knjiga u Hrvatsku i utvrđivanje vlasničkog stanja²⁵; problemi Srba koji služe zatvorsku kaznu u Lepoglavi²⁶; otpočinjanje pregovora o sukcesiji, sve su to pitanja koja još uvek opterećuju odnose dve zemlje. Ta pitanja su predmet razgovora u svim zvaničnim susretima dve zemlje, kao na primer, prilikom posete predsednika

¹⁸ Isto.

¹⁹ Predsednik Srpske narodne stranke Milan Đukić ocenio je da je sporazum, koji je Samostalna demokratska srpska stranka sklopila sa vladom HDZ, štetan za Srbe u Hrvatskoj. Sporazum tri srpska poslanika u Hrvatskom saboru sa vladom HDZ je trgovina ljudskim pravima, jer poslanici SDSS u sporazumu nisu tražili reviziju mnogobrojnih sudskih postupaka protiv Srba osuđenih u Hrvatskoj za ratne zločine, često bez ikakvih dokaza. "Đukić: dogovor štetan po Srbe", *Danas*, 30. 1. 2004.

²⁰ Stjepan Mesić: Nama je veći problem povratak izbeglih, nego odnos prema manjinama, koji je po evropskom standardu, čak i više od toga. Hrvatski državni interes je da se izbegli vrate, jer to je onda dokaz zrelosti naše demokratije. Mi moramo da stvorimo takve uslove da svako želi da dođe u svoj dom i u svoju domovinu. "Dobri odnosi dve zemlje", *Politika*, 20. 5. 2004.

²¹ Ivo Sanader: "Između Evrope i Srba", *NIN*, 17. 6. 2004.

²² Rasim Ljajić: "Zaštita manjina i saradnja u toj oblasti visoko su na lestvici prioriteta u SCG koja je na tom planu ostvarila najveći napredak u regionu", "Zajedno do tolerancije", *Danas*, 17-18. 1. 2004.

²³ Svetozar Marović: Postignut je dogovor da se pitanje granice koje za nas nije otvoreno prepusti stručnjacima da rade na tehničkim rešenjima koja će garantovati ležeran odnos građana prema granicama koje će postojati samo u papirima. "Budućnost za obe zemlje je Evropa", *Glas javnosti*, 16. 11. 2004.

²⁴ Vlada Republike Hrvatske je donela odluku o produženju suspenzije viznog režima za građane SCG do 31.12. 2005. godine, "Bez viza još godinu dana", *Politika*, 13. 12. 2004.

²⁵ Stjepan Mesić: Problem je kod nas ulaganja kapitala na prostorima gde je bio rat, gde su ljudi izbegli i sada se vraćaju - teško je utvrditi vlasničko stanje jer su zemljišne knjige odnesene iz Hrvatske. Ko će ulagati tamo gde ne može da utvrdi vlasničko stanje? "Dobri odnosi dve zemlje", *Politika*, 20. 5. 2004.

²⁶ Uz isticanje Sanaderovih reči: Prošlost se ne može zaboraviti, ali se moramo okrenuti budućnosti, ukazuje se i na saglasnost dve strane da se najzad počnu rešavati i problemi Srba koji su na odsluženju kazne u Lepoglavi, "Podrška Sanaderu", *Politika*, 17. 11. 2004.

SCG Svetozara Marovića²⁷ i potpredsednika Vlade Republike Srbije Miroljuba Labusa²⁸ Zagrebu, kao i prilikom zvanične posete premijera Republike Hrvatske Ive Sanadera Beogradu. Hrvatska i SCG su potpisale *Protokol o saradnji na području evropskih integracija*. Dogovoreno je da bi dve zemlje ubuduće trebalo da razmenjuju državne službenike koji rade na područjima od zajedničkog interesa i da osnuju zajedničke radne grupe za neka područja, poput prevođenja evropskog zakonodavstva ili načina za što bolje korišćenje evropskih finansijskih programa.²⁹ Prilikom posete Ive Sanadera Beogradu potpisana su dva sporazuma: *Sporazum o zaštiti manjina* i *Sporazum o naučno-tehničkoj saradnji Srbije i Hrvatske*.

Granični problemi

Zvanični Beograd je izrazio spremnost da policija od vojske preuzme kontrolu *granice*, naglašavajući pri tome da "tempo preuzimanja više ne zavisi od političke odluke, već samo od materijalnih mogućnosti."³⁰ Međutim, kao veći problem ostaje utvrđivanje međudržavne granice na Dunavu, pri čemu su se obe strane saglasile da je nalaz Badenterove komisije iz 1991. godine osnov za rešenje problema. Shodno zaključcima Badinterove komisije granice republika SFRJ postaju državne granice, te držeći se tog principa, deo teritorije na levoj obali Dunava biće deo Hrvatske, dok će deo na desnoj obali biti teritorija SCG.³¹ Intenziviranje napora na unapređenju pograničnog režima se očituje i kroz odluku Vlade Republike Hrvatske o suspenziji viznog režima u toku naredne godine. Okončanje procesa ratifikacije *Sporazuma o readmisiji u SCG*³² u velikoj meri je uticao da Vlada Republike Hrvatske donese odluku o produženju bezviznog režima za građane SCG do kraja 2005. godine.

Granica na Dunavu koristi se i kao prostor za provokacije i demonstraciju prkosa, što je pokazao i incident na dan obeležavanja vukovarske tragedije. Vojni brod SCG je tog dana povredio granicu na Dunavu

²⁷ Predsednik SCG je veoma važnim ocenio potpisani sporazum koji "na evropski način uređuje" zaštitu prava manjina u obe zemlje; takođe je pozdravio najavu Sanadera da će vizni režim ostati liberalizovan. "Budućnost za obe zemlje je Evropa", *Glas javnosti*, 16. 11. 2004.

²⁸ Miroljub Labus: Mi sa velikim zadovoljstvom i razumevanjem posmatramo kako gospodin Sanader vodi politiku ovde u Hrvatskoj i prema EU te prema nacionalnim manjinama i prema susedima. On u Vladi Srbije ima jednog ozbiljnog partnera s kojim može da računa. "Bez viza u Hrvatsku do kraja godine", *Politika*, 19. 5. 2004.

²⁹ "Problem granice glavna tema", *Danas*, 26. 5. 2004.

³⁰ "Bez viza u Hrvatsku do kraja godine", *Politika*, 19. 5. 2004.

³¹ Stjepan Mesić: Dakle, princip imamo, a sada samo treba utvrditi stvarno stanje. To možemo pregovorima. "Dobri odnosi dve zemlje", *Politika*, 20. 5. 2004.

³² "Bez viza u Hrvatsku do kraja godine", *Politika*, 19. 5. 2004.

i ušao u hrvatske vode. Ministar odbrane SCG Prvoslav Davinić, koji se zatekao u Zagrebu na međunaronom skupu o NATO, demantovao je tvrdnje hrvatskih medija da se incident dogodio.³³ Hrvatski ministar odbrane Berislav Rončević je izjavio kako mu je ministar Davinić: "zbog izgreda izjavio žaljenje"³⁴ te da se "to više neće i ne sme događati"³⁵. Događaj nije dodatno politizovan budući da je hrvatska strana prihvatila ovu izjavu ministra Davinića kao izvinenje.

Suočavanje sa prošlošću

Odnos Hrvatske prema Hagu je pitanje preuzimanja odgovornosti za suočavanje sa ratnom prošlošću. U preambuli *Deklaracije o domovinskom ratu*, koju je usvojio Sabor, stoji da su državni funkcioneri dužni da štite dostojanstvo domovinskog rata i pronose istinu o njemu, te su do sada izručeni hrvatski generali odlazili u Hag spremni da brane istinu o domovinskom ratu. I pored stava da "Haški tribunal gubi svoju političku dimenziju u Hrvatskoj"³⁶ od izručenja Ante Gotovine zavisi određivanje datuma početka pregovora Hrvatske sa EU. Kada bi se Gotovina našao u Hagu, on bi bio prvi hrvatski optuženik koji bi odgovarao za zločine nad srpskim stanovništvom (optužen za zločine protiv čovečnosti, kršenje zakona i običaje rata i ratne zločine počinjene tokom vojne akcije *Oluja*, avgust 1995. godine).³⁷ Hrvatska javnost je podeljena, ali većina stranaka se slaže da treba "bespogovorno saradivati sa Hagom, uprkos kvalifikacijama"³⁸ koje optužnice sadrže. Suočena sa mogućnošću suspenzije pregovora, Hrvatska kao glavni prioritet postavlja, uz deklarisanu spremnost da Gotovina bude izručen Hagu, reformu pravosudnog sistema i pripremu domaćih sudova da preuzmu procesuiranje jednog broja predmeta iz Haga. Hrvatski sudovi su uvereni da će preuzeti slučaj Medačkog džepa (akcija u kojoj su hrvatske jedinice u septembru 1993. godine ubile 100 Srba i uništile 15 srpskih sela u blizini Gospića), te bi Mirko Norac (osuđen na 12 godina zatvora zbog masovnih likvidacija srpskih civila u Gospiću 1991. godine), Rahim Ademi, Mladen Markač i Davor Domazet odgovarali pred domaćim sudom za ratne zločine.

Haški tribunal je Zagrebu prosledio još šest optužnica protiv bivših hrvatskih visokih vojnih i političkih funkcionera iz BiH. Optužnice se odnose na ratne zločine počinjene u BiH uglavnom nad Bošnjacima u razdoblju od

³³ "Od 1. januara policija preuzima kontrolu granice i verujem da ovakvih incidenata više neće biti", "Nije bilo povrede granice", *Politika*, 20. 11. 2004.

³⁴ "Nije bilo povrede granice", *Politika*, 20. 11. 2004.

³⁵ "Nije bilo povrede granice", *Politika*, 20. 11. 2004.

³⁶ "Vesna Škare Ožbolt: pravosuđe u skladu sa EU", *Danas*, 9. 1. 2004.

³⁷ "Neuhvatljivi, a pred nosom", *Politika*, 7. 2. 2004.

³⁸ "Umanjen broj žrtava", *Večernje novosti*, 10. 3. 2004.

18.11.1991. do aprila 1994. godine.³⁹ Hrvatska Vlada je demonstrirala spremnost na saradnju sa Haškim tribunalom izručenjem svih optuženih, uključujući i dvojicu generala, bivšeg civilnog upravnika Knina Ivana Čermaka i bivšeg komandanta specijalnih policijskih jedinica Mladena Markača, koji se terete za krivična dela ratnih zločina protiv čovečnosti i druge povrede međunarodnih pravila ratovanja.⁴⁰ Hrvatsko tužilaštvo je Hagu dostavilo dokumentaciju o više od 4.200 tužbi podignutih protiv pojedinaca koji su počinili zločine tokom i odmah posle *Oluje*.⁴¹

Suočavanja sa prošlošću, te procesuiranje odgovornih za počinjene zločine i nesporno, saradnja sa Hagom, je u obe zemlje ključni uslov za pridruživanje EU. *Human Rights Watch* je obe zemlje okarakterisao kao one koje da pate od "etničke pristrasnosti sudija i tužilaca, loše pripreme tužilaca, neadekvatne saradnje policije u istragama, slabe međudržavne saradnje u pravnim pitanjima i neefikasnim mehanizmima zaštite svedoka."⁴² Bez obzira što je Hrvatska dobila pozitivan odgovor od EU⁴³ za proces asocijacije, još uvek ima obavezu u pogledu procesuiranja ratnih zločina i povratka izbeglih Srba. U izveštaju *Amnesty International* hrvatska vlast se kritikuje da "gotovo deset godina po okončanju sukoba još nije potpuno rešila probleme kršenja ljudskih prava za vreme rata i još nije privele pravdi počiniocima tih dela."⁴⁴ To se odnosi na ubistva, protivpravna pogubljenja i nestanke ljudi za vreme rata u Hrvatskoj. Oni za koje se sumnja da su počinili te zločine i dalje su nekažnjeni, a neki od njih se još nalaze na položajima u vlasti na lokalnom nivou, dok žrtve čija su ljudska prava kršena i njihove porodice još nisu dobile ni pravdu ni odštetu."⁴⁵

Ambicija Hrvatske je da do 2007. godine postane članica EU⁴⁶, te sada čini sve kako bi ispunila postavljene uslove. *Human Rights Watch* smatra da do

³⁹ "Stigle još dve optužnice", *Politika*, 3. 4. 2004.

⁴⁰ "Optužnice protiv generala", *Politika*, 7. 3. 2004.

⁴¹ "Odricanje od Gojka Šuška", *Politika*, 26. 2. 2004.

⁴² "Napredak u procesuiranju ili suspenzija o uklanjanju u Evropsku uniju", *Danas*, 22. 12. 2004.

⁴³ Saradnja sa Hagom, povratak etničkih Srba koji su napustili Hrvatsku tokom rata 1991-95. godine i reforme sudstva su glavni politički uslovi koje Zagreb mora da ispunji kako bi se uključio u EU. "Solana pohvalio hrvatsku vladu", *InterNacional*, 19. 2. 2004.

⁴⁴ Sud za ratne zločine u Hrvatskoj, koji bi uz domaće procese mogao da preuzme i neke od predmeta koji se protiv hrvatskih državljana vode u Hagu, je organizovan kao odeljenje u četiri najveća pravosudna centra u zemlji - u okviru županijskih sudova u Zagrebu, Rijeci, Osijeku i Splitu, a oni bi u toj nadležnosti pokrivali celu zemlju podeljenu teritorijalno na četiri područja. "Osniva se sud za ratne zločine u Hrvatskoj", *Politika*, 24. 1. 2004.

⁴⁵ "Amnesti Internešnel kritikuje Hrvatsku", *Danas*, 14. 12. 2004.

⁴⁶ "Ivo Sanader: Hrvatska za tri godine spremna za ulazak u Evropsku Uniju", *Danas*, 21. 1. 2004.

"poštenih domaćih suđenja za ratne zločine prosto neće doći bez pritiska EU"⁴⁷, što važi i za Srbiju. Međunarodni pritisak je presudan kada je u pitanju procesuiranje ratnih zločina pred nacionalnim sudovima, pogotovu što Tužilaštvo Haškog tribunala ozbiljno razmatra mogućnost ustupanja nekih slučajeva, kao na primer, trojice oficira JNA optuženih za ratne zločine u Vukovaru nacionalnom pravosuđu.⁴⁸

Otuda se sa posebnom pažnjom prati suđenje šestorici pred Specijalnim sudom za ratne zločine u Beogradu, optuženim za likvidaciju najmanje 192 zarobljene osobe u Vukovaru krajem novembra 1991.godine. Reč je o najmasovnijem ratnom zločinu izvršenom na jednom mestu u proteklom ratu u Hrvatskoj. Hrvatski mediji u izveštajima sa suđenja ukazuju na detalj – da je u optužnici izostalo određivanje žrtava po nacionalnoj pripadnosti (da su tu ubijeni Hrvati), kao i da se nigde ne spominje da je reč o civilima, ranjenicima i medicinskom osoblju odvedenom iz bolnice u Vukovaru. U haškoj optužnici protiv trojice tadašnjih oficira JNA navodi se da je na Ovčari tada ubijeno 260 osoba, pa se smatra da postoji barem još jedna masovna grobnica koja još nije otkrivena.⁴⁹

Hrvatska vlada i, posebno premijer Ivo Sanader, želi da "sve svoje kapacitete usmeri ka budućnosti"⁵⁰ i konkretnim akcijama, poput uklanjanja spomenika Miletu Budaku (spomenik ustaškom idelogu Miletu Budaku u Svetom Roku, na Velebitu, je postavljen na inicijativu grupe hrvatskih emigranata)⁵¹ i Juri Francetiću,⁵² te spremnošću da se usvoji zakon koji će zatvorskim kaznama sankcionisati reklamiranje i veličanje totalitarnih ideologija i pokreta, kao i podsticanje mržnje i diskriminacije⁵³, trudi se da demonstrira spremnost da se ne zadržava na temama iz prošlosti. Komentarišući odluku hrvatske vlade da Ministarstvo pravosuđa u roku od osam dana pripremi i dostavi nacrt izmena i dopuna krivičnog zakona, kojim će se zabraniti veličanje totalitarnih ideologija, Efraim Zurof, direktor Centra Simon Vizental iz Jerusalima, rekao je da je to "prava odluka i pravi zakon koji treba da bude

⁴⁷ "Napredak u procesuiranju ili suspenzija o uclanjenju u Evropsku Uniju", *Danas*, 22. 12. 2004.

⁴⁸ "Vukovarska trojka kandidat za suđenje u bivšoj Jugoslaviji", *Danas*, 19. 11. 2004.

⁴⁹ "Žrtve bez nacionalnosti", *Politika*, 11. 3. 2004.

⁵⁰ "Sanader: bez povratka temama iz prošlosti", *Politika*, 28. 8. 2004.

⁵¹ Podizanje spomenika Miletu Budaku su osudili svi od Vlade do Katoličke crkve; ali je javnost upoznata i sa sadržajem pisma koje je potpisalo 120 hrvatskih intelektualaca i domaćih uglednika, sa zahtevom da nadležni organi po službenoj dužnosti pokrenu obnovu političkih procesa održanih u doba komunističke i drugih totalitarnih vlasti, pa tako i procesa protiv Mile Budaka. "Obeležje s pozadinom", *Politika*, 25. 8. 2004.

⁵² "Sanader: bez povratka temama iz prošlosti", *Politika*, 28. 8. 2004.

⁵³ "Hrvatska zakonom zabranjuje ustaštvo", *Danas*, 23. 9. 2004.

donesen", dodavši da posle toga treba da uslede i odgovarajući koraci u obrazovanju⁵⁴ mladih generacija.⁵⁵

I dok u Srbiji četnički pokret zakonski dobija atribut anti – fašističkog izjednačavanjem prava nosilaca *Partizanske spomenice* i prava nosilaca novouvedene *Ravnogorske spomenice*, a Draža Mihajlović proglašava anti – fašistom, pomoćnik ministra spoljnih poslova SCG, Dušan Crnogorčević, poziva u ministarstvo ambasadora Republike Hrvatske u Beogradu, Tončija Staničića, izražava protest i traži objašnjenje povodom otkrivanja spomen-ploče Mileta Budaka, ideologa nacističko-ustaškog pokreta. Pritom je izraženo uverenje da će nadležni hrvatski organi u najskorije vreme ukloniti postavljeno obeležje.⁵⁶

Koliko je proces suočavanja sa prošlošću težak i mukotrpan u atmosferi relativizovanja i iskrivljavanja istorijskih činjenica pokazao je i slučaj zabrane ulaska u Hrvatsku košarkašu beogradskog Partizana Milanu Guroviću, a zbog istetovirane slike Draže Mihajlovića. Kao reakcija na zabranu, beogradski student Arhitektonskog fakulteta je dobio ideju da se u Zagrebu pred spomenikom bana Jelačića fotografiše sa slikom Draže Mihajlovića. Sud u Zagrebu ga je osudio na 15 dana zatvora, a koleginicu koja ga je slikala na 5 dana zatvora.⁵⁷ Povodom incidenta u Zagrebu, oglasilo se Ministarstvo spoljnih poslova SCG saopštenjem u kojem se traži da studenti odmah budu pušteni na slobodu. U saopštenju MSP ocenjuje se da je Hrvatska hapšenjem i izricanjem prekršajnih kazni beogradskim studentima reagovala "nedemokratski i neodmereno" na mali i nepotreban politički protest izazvan zabranom ulaska košarkaša Milana Gurovića u tu zemlju.⁵⁸

Međutim, ima i značajnih inicijativa u cilju normalizacije odnosa. Hrvatski ratni veterani su pokrenuli projekat *Istinom u budućnost*, a prihvatili su ga veterani iz SCG i BIH. Projekat je iniciran u oktobru 2004. godine, a u vrlo kratkom roku okupio je članove Udruženja boraca ratova od 1990. godine iz Srbije, a zatim i Saveza demobilisanih boraca obrambeno-oslobodilačkog rata 1992-95 Federacije BIH.⁵⁹

Hrvatska se još uvek suočava sa brojnim problemima i propustima u postupcima pred domaćim sudovima zbog pristrasnosti, nedostatka profesionalizma⁶⁰ i neadekvatne saradnje policije. Dodatni su i problemi zbog

⁵⁴ Hrvatsko ministarstvo prosveta je odlučilo da se 27. januar obeležava u školama kao Dan holokausta i sprečavanja zločina protiv čovečnosti. "Stotine hiljada mrtvih ne veruju nikom živom", *InterNacional*, 18. 1. 2004.

⁵⁵ "Zurof: pozitivan događaj", *Politika*, 28. 8. 2004.

⁵⁶ "Protest Beograda", *Politika*, 27. 8. 2004.

⁵⁷ "Stavio Dražu pored Bana", *Večernje novosti*, 22. 11. 2004.

⁵⁸ "Šta će četnici i ustaše u 21. veku", *Danas*, 23. 11. 2004.

⁵⁹ "Političari na nišanu", *Balkan*, 23. 9. 2004.

⁶⁰ Haški istražitelji ove sedmice borave u Vukovaru kako bi prikupili informacije o Tomislavu Merčepu, nekadašnjem visokom funkcioneru HDZ, za koga se već desetak godina tvrdi da je učestvovao u likvidaciji tamošnjih i zagrebačkih Srba (povezivan sa

suđenja u odsustvu, kao i neproporcionalno veliki broj optužnica podignutih protiv etničkih Srba.⁶¹

Ipak, hrvatski političari su tokom 2004. godine učinili niz gestova koji doprinose atmosferi normalizacije. Jedan takav gest je svakako i poseta hrvatskog premijera Ive Sanadera Spomen-području Jasenovac, povodom završetka obnove spomenika Jasenovački cvet. Sanader je tom prilikom izjavio "Jasenovac je jedno od najstrašnijih stratišta i nemamo pravo na zaborav počinjenih zločina."⁶² Treba nam istina o stradalima."⁶³

Predsednik hrvatskog Sabora Vladimir Šeks, na komemoraciji žrtvama koncentracionog logora Jasenovac osudio je sve oblike ekstremizma, ksenofobije i verske netolerancije, ističući da Jasenovac "ostaje trajni simbol ljudske mržnje, večni spomenik strahota fašizma,⁶⁴ nacizma i ustaškog režima."⁶⁵

Slučaj Lora je svakako ispit za pravosuđe, kao i za spremnost da se javno priznaju⁶⁶ i isprave propusti. Vrhovni sud Hrvatske je najpre poništio, a potom i ukinuo oslobađajuću presudu (od 22.11.2002. godine), prvostepenog Županijskog suda u Splitu, kojim je predsedavao sudija Slavko Lozina. Vrhovni sud Hrvatske je ukinuo presudu prvostepenog suda kojom se osmorica bivših vojnih policajaca oslobađaju od optužbi za ratni zločin nad civilima, uglavnom srpske nacionalnosti, u vojnom zatvoru Lora u Splitu, na temelju žalbe

---

nestalima, i sa likvidacijama zagrebačkih Srba, jer su ljudi pod njegovom komandom pobili porodicu Zec i držali konc-logor na Zagrebačkom velesajmu, a mnoge Srbe iz tog logora sproveli u Pakračku poljanu i pobili). Hrvatski mediji pišu i da Hag odavno zna za materijale koje je HHO pre godinu i po predao policiji i županijskom tužiocu Božidaru Poljiću. "Vreme za istinu o likvidacijama Srba", *Balkan*, 8. 3. 2004.

⁶¹ "Napredak u procesuiranju ili suspenzija o uclanjenju u Evropsku Uniju", *Danas*, 22. 12. 2004.

⁶² Srđa Popović: Gestovi poput Sanaderovog su jedini put za svakog ko ima nekakav svoj Jasenovac. To je mudar državnički potez, budući da je Jasenovac teška hipoteka hrvatskom narodu. Nije dovoljno da se posao pomirenja završi, ali je ključno to što ovakav signal dolazi sa samog državnog vrha. "Mudar državnički potez", *Danas*, 17. 03. 2004.

⁶³ "Ivo Sanader: Nemamo pravo na zaborav jasenovačkog stratišta", *Danas*, 17. 03. 2004.

⁶⁴ Predsednik jasenovačkog spomen područja Slavko Goldštajn smatra da se brojem žrtava često manipuliralo, da se tačan broj nikada neće saznati, ali da su poznate približne brojke tako da se "ne bi smelo govoriti o manje od 70.000 a ni o više od 100.000 žrtava", "Šeks: Trajni simbol ljudske mržnje", *Danas*, 26. 4. 2004.

⁶⁵ "Šeks: Trajni simbol ljudske mržnje", *Danas*, 26. 4. 2004.

⁶⁶ Na drugom Zagreb film festivalu, u okviru festivala o ljudskim pravima, održana je premijera dokumentarnog filma *Lora-svedočanstva*, režisera Nenada Puhovskog. Projekcija u Sali Teatra ITD, uz prisustvo nekoliko policajaca je prošla bez incidenata, i pored najavljenih protesta pojedinih desničarskih udruženja i hrvatskih veterana. U Srbiji film je prikazan na TVB92, koja je uz studio Faktum koproducent dokumentarca. "Prikazan film o zločinima u Lori", *Glas javnosti*, 17. 10. 2004.

državnog tužioca i predmet vratio prvostepenom sudu u Splitu. Nova rasprava mora biti održana pred potpuno izmenjenim sudskim većem.⁶⁷ Veće Županijskog suda kojim je predsedavao Lozina nije saslušalo 17 svedoka iz SCG, nije uvažilo pismene izjave 16 svedoka koji žive u BiH, niti je pokušalo da ih proveri neposrednim saslušanjem na glavnoj raspravi.⁶⁸ Optužnica je proširena i na ratni zločin protiv čovečnosti i protiv međunarodnog prava.⁶⁹

Odgovorno suočavanje podrazumeva i usklađenu zakonsku regulativu i u tom smislu, u leto 2003. godine, usvojeni su: *Zakon o odgovornosti za štetu nastalu zbog terorističkih akata* i *Zakon o odgovornosti Republike Hrvatske za štetu koju su počinili pripadnici hrvatskih oružanih i policijskih snaga*. Ova dva zakona su već počeli da daju prve rezultate. Posebna radna grupa Državnog tužilaštva RH donela je prve odluke o zahtevima za naknadu štete koje su podnele porodice ubijenih i ranjenih osoba u terorističkim aktima nasilja,⁷⁰ čime je ova osetljiva i tragična tema pokrenuta s mrtve tačke.⁷¹

Veoma teško se ostvaruje naknada za uništenu imovinu u obliku poslovnih prostora, kuća za odmor, jer se za takve slučajeve upućuje na važeći Zakon o obnovi, koji dopušta obnavljanje samo objekata u kojima je vlasnik imao i prebivalište u vreme rušenja. Tako je miniranje i spaljivanje vikendica i sličnih objekata u vlasništvu Srba praktično dobilo status nekažnjive aktivnosti, i bez prava na naknadu štete. Prema podacima Državnog tužilaštva Republike Hrvatske, od stupanja ovih zakona na snagu podneto je 260 zahteva za naknadu štete zbog ranjavanja ili ubijanja osoba⁷², kojima se ukupno traži 10 miliona eura.⁷³ Pristiglo je i 286 zahteva za naknadu štete zbog uništenih kuća,

---

⁶⁷ "Novo suđenje pred novim većem", *Danas*, 20. 8. 2004.

⁶⁸ "Poništena presuda za zločine u Lori", *Danas*, 31. 3. 2004.

⁶⁹ "Optužnica proširena na zločin protiv čovečnosti", *Danas*, 11-12. 12. 2004.

⁷⁰ U slučaju Zec (Gordana i Dušan Zec traže oko 230.000 eura odštete za ubistvo roditelja i sestre), tužilac smatra da tek na sudu treba utvrditi da li su policajci počinili zločin u vezi sa vršenjem svoje službe, tj. "po naredbi države" ili u slobodno vreme kao obični građani. Vlada je spremna da odštetu prikaže kao moralni gest, ali nikako u sudskom postupku na temelju mogućeg utvrđivanja njene odgovornosti, jer se plaši mogućeg presedana. "Odgovornost države", *Politika*, 28. 4. 2004.

⁷¹ "Prve naknade porodicama ubijenih i ranjenih", *Politika*, 24. 03. 2004.

⁷² Pomoćnik državnog tužioca Hrvatske Jadranko Jug, potvrdio je da je ova državna institucija postigla vansudsku nagodbu sa porodicom, u Gospiću ubijenog haškog svedoka zločina nad Srbima, Milana Levara. "Naknada štete za ubistvo Levara", *Politika*, 23. 4. 2004.

⁷³ Opštinski sud u Zagrebu je prvi doneo presudu o naknadi štete jednoj porodici nanete ubistvom njenog člana od strane pripadnika hrvatskih oružanih snaga. Radi se o supruzi i dvoje dece direktora Jugobanke, Nikole Kosića, u Podravskoj Slatini. Dosuđena je odšteta od ukupno 93.000 eura. Ovom presudom država Hrvatska je osuđena da plati štetu porodici Kosić, ali počinio zločina se slobodno kreću praktično bez posledica. "Naknada za ubistvo", *Politika*, 4. 7. 2004.

ali njih tužilaštvo prosleđuje nadležnom ministarstvu, za rešavanje po zakonu o obnovi.⁷⁴

Tužba Hrvatske protiv SCG za agresiju i genocid pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu je i dalje aktuelna. Hrvatska do sada nije pokazala nameru da pod određenim okolnostima povuče tužbu⁷⁵. Za Hrvatsku je važnija odluka proceduralne prirode Međunarodnog suda pravde, a to je odluka o prigovoru nemerodavnosti koji je SCG uložila na tužbu za genocid u slučaju BiH. U pravnim krugovima Srbije se spominje i mogućnost, da ukoliko Hrvatska ne povuče tužbu protiv SCG i nastavi da insistira na postupku pred Međunarodnim sudom pravde, SCG pokrene tužbu protiv Hrvatske.⁷⁶

Povratak izbeglih Srba

Povratak srpskih izbeglica u Hrvatsku je otežan zbog toga što u njihovim nekadašnjim domovima trenutno žive doseljenici iz Bosne⁷⁷. Postoji i problem Srba *optuženih ili osuđenih u odsustvu*. Od 1991. do 2003. godine, prema poslednjim zvaničnim podacima, 4721 lice procesuirano je samo za krivično delo ratnog zločina. Taj podatak se odnosi na sve faze postupka, od prijave do pravosnažne presude. Do sada su osuđene 804 osobe, a oslobođene optužbi 104, dok su ostali u drugim fazama postupka. *Zakonom o opštem oprost* iz 1996.godine⁷⁸ Hrvatska je amnestirala blizu 21.000 Srba zbog učešća u "oružanoj pobuni", međutim, ostaje nepoznato da li je i u kom broju, pobuna, preinačena u ratni zločin,⁷⁹ kriminal u ratnom području i druga dela koja nisu obuhvaćena Zakonom.⁸⁰

Liste osuđenih i osumnjičenih za ratne zločine su u postupku revizije i redukcije i zahvaljujući naporima saborskih zastupnika srpske zajednice i

⁷⁴ "Kolektivna tužba", *Politika*, 18. 5. 2004.

⁷⁵ "Hrvatska ne povlači tužbu protiv SCG", *Danas*, 4-5. 9. 2004.

⁷⁶ "Povlačenje tužbe za genocid protiv SCG politička odluka", *Danas*, 19. 11. 2004.

⁷⁷ Visoki komesar UN za izbeglice je precizirao da je od 2001. godine državljanstvo SCG uzelo 44.000 izbeglica, 53.000 je vraćeno kućama u Hrvatsku i BiH, a 11.000 raseljeno u treće zemlje. "U srpskim domovima žive doseljenici iz Bosne", *Danas*, 9-10. 10. 2004.

⁷⁸ Hrvatska je u septembru 1996. godine donela Zakon o opštem oprost, kojim su od krivičnog progona amnestirani "počinioci krivičnih dela u oružanoj pobuni ili oružanim sukobima" od 17. 08. 1990. do 23.08.1996. Taj zakon je bio jedan od uslova međunarodne zajednice Hrvatskoj za mirnu reintegraciju istočne Slavonije i Baranje. Od amnestije su izuzeti počinioci ratnih zločina, ali je predviđeno obnavljanje postupka za lica kojima su ranije u odsustvu izrečene pravosnažne presude za ratni zločin, dok su za delo ratnog zločina izrečene 462 presude. "Petsto Srba na šaku Hrvata", *Blic*, 15. 2. 2004.

⁷⁹ U prva tri meseca 2004. godine podignuto je 36 novih optužnica za ratni zločin. "Pravda na hrvatski način", *Ogledalo*, 1. 12. 2004.

⁸⁰ "Otkud znaš da si nevin", *Blic News*, 9. 6. 2004.

razumevanju hrvatske države. Svi zainteresovni mogu proveriti da li su na takvim listama u nadležnim pravosudnim institucijama u Srbiji. Svi oni koji utvrde da su na njima ili su već osuđeni, a imaju određene dokaze, mogu se obratiti srpskim zastupnicima u Saboru ili direktno Državnom tužilaštvu sa pismom u kojem žele - bez dolaska u Hrvatsku - da prilože raspoložive dokaze da oni nisu počinili takvo delo i da se takav postupak onda pokrene.⁸¹

Positivni pomaci su vidljivi. Međutim, šef misije OEBS u Zagrebu, Peter Semnebi, smatra da ima još "problema u povratku izbeglica, njihovo stambeno zbrinjavanje i obezbeđivanje pozitivne klime⁸² u sredinama u koje se vraćaju."⁸³ Objektivno postoje problemi i u "hrvatskom sudstvu u suđenjima optuženima za ratne zločine,⁸⁴ jer etnička pripadnost igra važnu ulogu na svim instancama postupka.⁸⁵ U takvim postupcima ima i diskriminacije hrvatskih građana srpske nacionalnosti."⁸⁶

Premijer Ivo Sanader je posetom selima u okolini Zadra poslao jasnu poruku da želi da se problemi na terenu zaista reše i, po rečima, Veljka Džakule, predsednika Upravnog odbora SDF, da "ojača i ohrabri ljude koji se vraćaju i istovremeno upozori one koji opstruiraju ili misle da opstruiraju rešavanje problema."⁸⁷

I predsednik Mesić je izrazio nezadovoljstvo stanjem u hrvatskom pravosuđu zbog selektivne primene prava građanima različite nacionalnosti; on sam se zalagao za revidiranje spiskova Srba koji su osumnjičeni za ratne zločine (u toku 2003. godine na spiskovima je bilo 175

⁸¹ "Prevare u otkupu", *Politika*, 20. 12. 2004.

⁸² Više od polovine Hrvata koji su učestvovali u istraživanju agencije *Puls* misli da hrvatska vlada ne treba da osigura smeštaj izbeglim Srbima koji žele da se vrate u zavičaj. Prema anketi koja je rađena za potrebe OEBS, Hrvati koji žive na području bivše Krajine imaju izrazito negativan stav prema povratku izbeglih Srba. Od 600 anketiranih 63 odsto ima stav da to nije dobra stvar za Hrvatsku, a 43 odsto misli da hrvatska vlast ne treba da pomaže povratak srpskih izbeglica. Prema istoj anketi, sprovedenoj među 1000 srpskih izbeglica u SCG i Republici Srpskoj, u Hrvatsku želi da se vrati samo 14 odsto Srba. "Hrvati neće komšije", *Večernje Novosti*, 17. 9. 2004.

⁸³ "I pored napretka problemi", *Politika*, 25. 2. 2004.

⁸⁴ Županijski sud u Šibeniku oslobodio je jednog Srbina optužbe za ratni zločin. Zagrebački Vjesnik je objavio da je Dane Milović iz Gračaca oslobođen jer je veće sudije Dalibora Dukića, ocenilo da bi optuženi mogao da bude kriv za surovo postupanje prema ratnim zarobljenicima, nikako za ratni zločin. Milović, je u šibenskom zatvoru od oktobra prošle godine kad je iz izbeglištva došao da izvadi hrvatska dokumenta. "Surovo prema zarobljenicima", *Danas*, 19. 1. 2004.

⁸⁵ Vrhovni sud Hrvatske ukinuo je presudu Svetozaru Karanu iz Korenice kojom je prošle godine osuđen na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina nad ratnim zarobljenicima (Hrvatima) počinjenog tokom proteklog rata u srpskom zatvoru kod Korenice, i ceo slučaj vratio na ponovno suđenje Županijskom sudu u Gospiću. "Ukinuta "istorijska presuda", *Politika*, 7. 2. 2004.

⁸⁶ "I pored napretka problemi", *Politika*, 25. 2. 2004.

⁸⁷ "Srbi pozitivno ocenili posetu", *Danas*, 14. 5. 2004.

osumnjčenih), a polovinom 2004. godine, državna agencija Hina je objavila vest da ih je sada oko 500 na takvoj listi. Svestan važnosti problema, on naglašava da ne zna o kolikom broju građana je reč "ali da bi taj posao sigurno trebalo završiti kako bi se znalo ko je osumnjičen, ko je optužen i na kraju da se to procesuirá"⁸⁸.

Misija OEBS u Hrvatskoj ističe u izveštaju sačinjenom na osnovu praćenja 75 sudskih procesa u 2002. godine da su Srbi kojima se sudi za ratne zločine u Hrvatskoj u nepovoljnijem položaju nego Hrvati na svim nivoima sudskog postupka. Tu tvrdnju OEBS potkrepljuje i visokim stepenom preinačenih presuda protiv Srba koje je preispitao Vrhovni sud. 95 odsto je preinačeno, među kojima su mnoge oslobađajuće, što dokazuje proceduralne nedostatke nižih sudova. U izveštaju se navodi da je veća verovatnoća da će pred sudom biti osuđeni Srbi nego Hrvati,⁸⁹ jer je 2002. godine bilo proglašeno krivim 83 odsto Srba optuženih za ratne zločine, dok je istovremeno za ista krivična dela osuđeno 18 odsto Hrvata.⁹⁰

Šef Uprave za prognanike, povratnike i izbeglice Hrvatske odbacio je navode da su optužnice za ratne zločine prepreka povratku u Hrvatsku i razlog lošeg odziva povratnika. On smatra da je "to politička priča koja se stalno širi, za mene je najveća prepreka nedostatak radnih mesta i pitanje kada se vratiš kako nastaviti živeti ako nemaš prihoda."⁹¹ Hrvatska podstiče povratak kroz obnovu i pomoć u građevinskom materijalu, a povratnici mogu tražiti donaciju građevinskog zemljišta ili se mogu odlučiti da traže u najam kuću ili stan u tom području.⁹² Konkurs za program stambenog zbrinjavanja, kroz kupovinu stana uz državnu subvenciju po uslovima i u okviru programa Vlade Hrvatske koji je namenjen svim građanima, je produžen do 30. juna 2005. godine do kada je produžen i rok za ostvarivanje statusa trajno nastanjenog stranca u Hrvatskoj.⁹³ Značaj dobijanja statusa stalno naseljenog stranca je u tome što Zakon o obnovi priznaje pravo na obnovu imovine državljanima Hrvatske, ali i onim osobama koje su stekle status trajno naseljenog stranca, a osobe sa tim statusom lakše

⁸⁸ "Dobri odnosi dve zemlje", *Politika*, 20. 5. 2004.

⁸⁹ Trenutno se u hrvatskim zatvorima nalazi 88 pravosnažno osuđenih Srba, od kojih je 68 osuđeno za ratne zločine, dok su ostali osuđeni za kriminal u ratnom području. U taj broj spadaju i 42 lica iz Kaznenog zavoda Lepoglava za koja je nedavno dogovoren transfer u zatvore u SCG. "Otkud znaš da si nevin", *Blic News*, 9. 6. 2004.

⁹⁰ "Otkud znaš da si nevin", *Blic News*, 9. 6. 2004.

⁹¹ "Nikog ne očekuje med i mleko", *Danas*, 18. 10. 2004.

⁹² Milorad Pupovac: Prioritet ne može imati otkup kuća u odnosu na povrat kuća. Nadalje, prioritet ne može imati rešavanje pitanja naseljenika u odnosu na rešavanje pitanja povratnika. Neprihvatljiva je činjenica da se jednim – mimo zakona – osigurava alternativni smeštaj, dok u isto vreme povratnici Srbi moraju da čekaju svoju imovinu i da se iznalaze najrazličitiji načini za odugovlačenje do konačnog momenta useljenja. "Nastavak etničkog čišćenja", *Politika*, 23. 10. 2004.

⁹³ "Nikog ne očekuje med i mleko", *Danas*, 18. 10. 2004

dolaze do državljanstva sa kojim mogu da regulišu pitanje prava otkupa stana.⁹⁴

Rešavanje sudbine *nestalih osoba* i ekshumacije i isporuke posmrtnih ostataka hrvatskih i državljana SCG je značajna dimenzija jačanja međudržavnih odnosa. Sudbina nestalih kojih je sa hrvatske strane oko 1200⁹⁵ i sa srpske oko 2500⁹⁶ je "prvo humanitarno pitanje" u odnosima dve zemlje, kako je naglasio premijer Sanader.⁹⁷ U Srbiji, na grobljima u Sremskoj Mitrovici i Novom Sadu ekshumirano je 200 osoba, koje se nalaze na popisu zatočenih i nestalih osoba iz rata 1991-95. godine, a u toku maja 2004. godine na grobljima u Beogradu i Obrenovcu su ekshumirani posmrtni ostaci 76 osoba. Proces evidentiranja nestalih osoba u vojnim akcijama *Bljesak* i *Oluja* je u toku, i do sada je evidentirano 826 nestalih osoba u ovim akcijama.⁹⁸ Sa ekshumacijama se počelo i u Zapadnoj Slavoniji kao i u Ličko-senjskoj županiji. Po saopštenju Međunarodne komisije za nestale osobe u Hrvatskoj do sada je otkriveno 170 masovnih i 1.700 pojedinačnih grobnica u kojima su ekshumirani ostaci 3996 osoba, od kojih je 79 odsto identifikovano. Od 1991. godine u Hrvatskoj je evidentirano 18.000 nestalih osoba, a poslednji službeni podaci govore da su ostale još 1184 osobe čija je sudbina nepoznata.⁹⁹

Uoči posete hrvatskog premijera Ive Sanadera Beogradu grupa od 25 Srba, koji su u *zatvoru Lepoglava* osuđeni na dugogodišnje kazne, otpočela štrajk glađu. Direktnan povod je bilo prebacivanje jednog hrvatskog zatvorenika iz zatvora SCG u Hrvatsku, iako je postupak za njegov transfer počeo mnogo kasnije. U Lepoglavi od 48 osuđenih Srba, 42 su u toku decembra 2003. godine dobili državljanstvo SCG, što je bio preduslov za sporazum hrvatskog i srpskog pravosuđa o njihovom prebacivanju u zatvore u Srbiji.¹⁰⁰ Transfer srpskih zatvorenika iz Lepoglave je bila jedna od tema o kojoj se razgovaralo tokom Sanadereve posete Beogradu, ali i posebna tema kojom su se bavili ministar za ljudska i manjinska prava SCG Rasim Ljaić i hrvatska ministarka pravde Vesna Škare-Ožbolt prilikom njegove posete Zagrebu i Lepoglavi. Transfer zatvorenika iz Lepoglave je dogovoren tokom maja 2004. godine, ali se odlagao zbog političke situacije u Hrvatskoj, odnosno ocene da bi hrvatska javnost negativno reagovala na takvu meru. Naravno i po okončanom transferu ovih zatvorenika u Srbiju nužno je da sudovi u SCG potvrde već izrečene presude pred hrvatskim sudovima.¹⁰¹

⁹⁴ "Produžen rok za ostvarivanje statusa", *Politika*, 25. 12. 2004.

⁹⁵ "Budućnost za obe zemlje je Evropa", *Glas javnosti*, 16. 11. 2004.

⁹⁶ "Predati posmrtni ostaci hrvatskih vojnika", *Danas*, 9. 6. 2004.

⁹⁷ "Budućnost za obe zemlje je Evropa", *Glas javnosti*, 16. 11. 2004.

⁹⁸ "Predati posmrtni ostaci hrvatskih vojnika", *Danas*, 9. 6. 2004.

⁹⁹ "Poziv porodicama", *Politika*, 19. 11. 2004.

¹⁰⁰ "Štrajkuje glađu 25 Srba", *Večernje novosti*, 14. 11. 2004.

¹⁰¹ "U Lepoglavi prekinut štrajk glađu", *Politika*, 20. 11. 2004.

Imovinska prava izbeglih Srba

Pitanje lične bezbednosti povratnika i ostvarenje njihovih prava, pre svega prava na obnovu i *povrat imovine*, kao ključni uslovi za povratak su otežani brojnim preprekama i nisu do kraja ostvareni.¹⁰² Zvanični Zagreb ima stav da povrat imovine nije predominantno političko, već više tehničko, tj. finansijsko pitanje i da će uz saradnju i poštovanjem sporazuma koji je Sanaderova vlada potpisala sa saborskim zastupnicima Samostalne demokratske srpske stranke (SDSS), biti učinjeni maksimalni naponi da do kraja godine bude vraćena sva imovina.¹⁰³ Veliki problem sa kojim se suočava hrvatska vlada je problem *stanarskih prava*, problem oko 24.000 bivših korisnika stanarskog prava kojima je to pravo ukinuto, budući da je konstatovana njihova odsutnost iz stana, bez obzira što se u najvećem broju slučajeva radilo o izbeglicama.¹⁰⁴ Iz OEBS je stiglo i upozorenje da međunarodna zajednica stanarska prva smatra svojevrstnim pravom vlasništva, koje se i po Sporazumu o sukcesiji¹⁰⁵ mora rešiti tako da se ti stanovi vrate ranijim vlasnicima ili da im se na pravedan način nadoknade.¹⁰⁶

Sporazum o saradnji između saborskih zastupnika SDSS i Sanaderove vlade potpisan je 18. decembra 2003. godine. Sporazum predviđa da se nezakonito zaposednute kuće i drugi objekti u vlasništvu srpskih izbeglica vrate do kraja juna, a ostala imovina do kraja 2004. godine.¹⁰⁷ Da se svi pristigli zahtevi za obnovu moraju rešiti najdalje za četiri meseca, a sama obnova dovršiti u roku od godinu dana od donošenja rešenja. Da će se uništena imovina nadoknađivati preko prava na odštetu ili priznavanjem prava na obnovu, a vlada se takođe obavezala i na stambeno zbrinjavanje bivših nosilaca

¹⁰² "Povratak Srba", *Politika*, 25. 4. 2004.

¹⁰³ "Budućnost za obe zemlje je Evropa", *Glas javnosti*, 16. 11. 2004.

¹⁰⁴ "Povratak Srba", *Politika*, 25. 4. 2004.

¹⁰⁵ Hrvatska je predala Ujedinjenim nacijama ratifikovani Sporazum o pitanjima sukcesije između pet država naslednica bivše SFRJ, poslednja, budući da su ostale države već dostavile u Njujork svoje ratifikacije (Sporazum je stupio na snagu 3. 6. 2004.). Sporazum o pitanjima sukcesije uređuje raspodelu prava, obaveza, imovine i dugova bivše države. "Hrvatska predala ratifikovan Sporazum o sukcesiji SFRJ", *Politika*, 5. 5. 2004.

¹⁰⁶ "Stanovi opet vruća tema", *Politika*, 28. 5. 2004.

¹⁰⁷ Hrvatska vlada je obećala da će do juna Srbima vratiti sve bespravno zaposednute kuće (prema zvaničnim podacima njih je 485), a da se do 30. decembra 2004. moraju isprazniti i preostale, 3.233 zaposednute srpske kuće. Do sada nije učinjeno mnogo, a vlada se pravda činjenicom da nije uspela da osigura alternativni smeštaj Hrvatima koji imaju rešenja o privremenom korišćenju kuća proteranih Srba. Prema zvaničnim podacima, još je 10.500 nerešenih zahteva za obnovu kuća. Moraće da se ispoštuju i rokovi obnove svih kuća do kraja 2005. "Vraćićemo sve stanove Srbima", *Blic*, 29. 3. 2004.

stanarskog prava,¹⁰⁸ kojima je ono oduzeto kada su izbegli, uz mogućnost otkupa stana.¹⁰⁹ Vlada se takođe obavezala da plati odštetu za minirane kuće i drugu imovinu koja nije bila u zoni ratovanja.¹¹⁰

U cilju olakšavanja povrata imovine i jasnijeg definisanja vlasničkih odnosa, kao i dalje normalizacije odnosa, i Srbija je učinila gest dobre volje. Naime, ministar za ljudska i manjinska prava SCG, Rasim Ljajić, predao je Zagrebu tri i po tone zemljišnih knjiga s područja opštine Dvor na Uni, koje su tokom ratnih sukoba proteklih godina bile sklonjene u Srbiju. On je najavio i skoro vraćanje tridesetak zemljišnih knjiga s područja opštine Gračac, koje su pronađene u Arhivu Srbije.¹¹¹

Koordiniranim aktivnostima, hrvatske Vlade i saborskih zastupnika SDSS, pokušavalo se u toku 2004. godine otkloniti prepreke povratku izbeglih, kao i povratu njihove imovine. U tom smislu hrvatska vlada je poslala nalog sudovima da sve slučajeve oduzete srpske imovine rešavaju po hitnom postupku; vlada se obavezala da će obezbediti alternativni smeštaj, uglavnom za Hrvate iz BiH, koji su trenutno u srpskim kućama; premijer Sanader je obećao da će hrvatska Vlada doneti odredbu prema kojoj oni koji koriste tuđu imovinu neće više moći da odbijaju ponuđeni alternativni smeštaj.¹¹²

Konkretnim aktivnostima učinjeno je mnogo na obnovi međusobnog poverenja i otklanjanju prepreka i ubrzanja povratka imovine izbeglim Srbima¹¹³. Međutim, evidentna je i opstrukcija povratka sporim izdavanjem rešenja za obnovu objekata pri čemu je Ured za prognanike preko regionalnih ureda za izbeglice opstruirao dodelu rešenja za obnovu kuća Srba; potom postojeća podela vlasti između nekoliko institucija blokira povraćaj imovine, a Ured za prognanike neefikasnošću i davanjem prioriteta otkupu kuća srpskih građana direktno opstruira povratak. Značajan podsticaj obnovi poverenja je i postavljenje srpskih predstavnika na dogovorena politička mesta u vlasti, ali se postavljeni pomoćnici ministara iz redova SDSS presporo "stavljaju u

¹⁰⁸ Vojislav Stanimirović: Hrvatska, kao i druge zemlje vezane za sporazum o sukcesiji, ima određene obaveze među koje se ubrajaju i stanarska prava. Ovim sporazumom smo podstakli ljude koji su imali stanarsko pravo da mogu da podnesu zahtev za vraćanje tog prava. U procesu koji bi trebalo da usledi, oni će dobiti mogućnost povraćaja stana ukoliko nije prodat i uknjižen na novog vlasnika. Ako je to već učinjeno, pružiće se mogućnost dobijanja zamenskog stana u istom ili sličnom gradu. "Vraćanje imovine", *Politika*, 14. 2. 2004.

¹⁰⁹ "Vraćanje imovine", *Politika*, 14. 2. 2004.

¹¹⁰ "Ako Sanader prevari Srbe odmah rušimo Vladu", *Svedok*, 3. 2. 2004.

¹¹¹ "Predate zemljišne knjige", *Politika*, 20. 11. 2004.

¹¹² "Sanader: silom oteta imovina vraća se do juna, ostala do kraja godine", *Danas*, 14-15. 2. 2004.

¹¹³ "Tražićemo smenu predsednika vladinog ureda za prognanike", *Danas*, 25. 2. 2004.

funkciju¹¹⁴, a statuti gradova, opština i okruga su neusklađeni sa Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina. Slučaj paljenja novoobnovljene kuće srpskog povratnika u selu Biljani Donji je dodatno podgrejao već dovoljno otežavajuće i spore procese povratka.¹¹⁵ Povratak otežava zakon po kome stanarsko pravo gube oni koji nisu u stanovima boravili šest meseci.¹¹⁶ Zakon se ne bavi razlozima odsustva, a po mišljenju Stjepana Mesića: "postoje različite kategorije i slučajevi koji se moraju i različito rešavati. Jedan deo njih već je razrešen tako što su pojedinci vodili sporove i vratili se u svoje stanove. Bilo je i ljudi, koji su zaista otišli iz svojih stanova pod pritiskom, a bilo je i onih koji su otišli zbog iracionalnih razloga. A bilo je i onih koji su živeli u stanovima u tuđem vlasništvu, pa se sada javljaju bivši vlasnici"¹¹⁷

Zakonskim odredbama o gubitku stanarskih prava po sili zakona zbog njihovog neopravdanog nekorišćenja duže od šest meseci¹¹⁸ se praktično oduzima stanarsko pravo i time ograničava pravo na povratak većini izbeglica. Pri tome stanarsko pravo je oduzeto u sudskim procesima kojima nisu prisustvovali vlasnici stanova.¹¹⁹ Povratnici u Vukovar najviše negoduju zbog moratorijuma na prodaju stanova iz tzv. društvenog vlasništva koji su obnovljeni novcem Republike Hrvatske. Tvrde da ih to, u odnosu na ljude iz ostatka zemlje, čini građanima drugog reda, i da je moratorijum na otkupljivanje i prodaju takvih stanova neka vrsta garancije da će nacionalna struktura stanovništva¹²⁰ Vukovara ostati takva kakva je danas.¹²¹

Da bi se olakšala realizacija Sporazuma između Vlade i saborskih zastupnika SDSS, te otklonili problemi povratka imovine srpskim povratnicima, osnovano je vladino Poverenstvo kao neka vrsta garanta da će se intenzivirati saradnja sa predstavnicima lokalnih vlasti, te da će se ubrzati

¹¹⁴ "Pupovac preti uskraćivanjem podrške Sanaderovoj vladi", *Nacional*, 13. 2. 2004.

¹¹⁵ Milorad Pupovac: Slučaj paljenja kuće kompromituje vladu, jer ne možete se sa jedne strane deklarirati za povratak, a sa druge tolerirati da se deset godina nakon rata ljudima pale kuće. Paljenje kuće u Biljanima Donjim do sada su osudili samo premijer Hrvatske, potpredsednik zadarskog okruga i HSP, što nijedna hrvatska politička stranka nije našla za shodno. Ured za prognanike je taj koji još uvek opstruira povratak Srba. "Vlada za povratak, a toleriše paljevine", *InterNacional*, 19. 2. 2004.

¹¹⁶ "Rat kao argument", *Politika*, 28. 5. 2004.

¹¹⁷ "Srbima će sve biti vraćeno", *Večernje novosti*, 25. 5. 2004.

¹¹⁸ Ivo Sanader: Svi hrvatski građani nosioci stanarskog prava koji su iz Hrvatske otišli 1991. godine izgubili su stanarsko pravo i ne mogu da ga dobiju nazad. "Sanader: izgubili Srbi izgubili stanarsko pravo", *Politika*, 27. 5. 2004.

¹¹⁹ "Licemerna odluka Zagreba", *Danas*, 6. 4. 2004.

¹²⁰ Vladimir Šengl, gradonačelnik Vukovara: Po popisu 1991. godine bilo je 48 posto Hrvata i 32 posto Srba, 12 posto neopredeljenih, Jugoslavena i 8 posto nacionalnih manjina. Popis 2001. godine je pokazao brojke od 33 posto Srba, 58 posto Hrvata i 10 posto pripadnika ostalih nacionalnih manjina. "Korak napred, korak nazad", *NIN*, 13. 5. 2004.

¹²¹ "Korak napred, korak nazad", *NIN*, 13. 5. 2004.

izdavanje rešenja za obnovu.¹²² Vlada je osnovala i telo koje će nadzirati i koordinirati povratak ljudi i imovine, brinuti o ispunjavanju utvrđenih rokova i saradivati sa jedinicama lokalne samouprave.¹²³ Polovinom 2004. godine Vlada Republike Hrvatske je zvanično saopštila da je u prvih šest meseci srpskim vlasnicima vraćen 1461 stambeni objekat, među kojima i 468 nelegalno zaposednutih¹²⁴ (znači bez rešenja nadležnog organa). Za vraćanje je preostalo još 2048 kuća i stanova u vlasništvu građana srpske nacionalnosti za koje su podneti zahtevi, među kojima je i preostalih 55 nelegalno zaposednutih, koje nisu vraćene do 30. juna. U Hrvatsku se službeno vratilo 4 652 izbeglice. Prema istim vladinim podacima, u poslednja tri meseca obezbeđeno je 866 objekata za zbrinjavanje privremenih korisnika zauzete imovine, a to su većinom kuće koje je od izbeglih Srba otkupila državna Agencija za promet nekretninama.¹²⁵

SDSS je postavila pitanje revizije rada Agencije za promet i posredovanje nekretninama, budući da se pojavila sumnja da je Agencija otkupljivala kuće srpskih povratnika bez njihove saglasnosti.¹²⁶ Pored činjenice da se kuće srpskih izbeglica otkupljuju po niskim cenama, takve kuće se bez znanja i saglasnosti njihovih vlasnika otkupljuju na temelju falsifikovanih punomoćja.¹²⁷ Pored toga, postojao je i sistem tzv. dvostrukih ugovora: posrednici su zajedno sa ljudima iz Agencije sklapali dvostruke ugovore – jedan se prikazuje vlasniku i prodavcu sa, po pravilu, nižom cenom, a drugi Agenciji sa, po pravilu, višom cenom. Tako su opljačkani i građani ali i država.¹²⁸

Ekonomski odnosi

Unapređenje *ekonomskih odnosa* između Hrvatske i Srbije bilo je od posebnog značaja u okviru generalnog unapređenja odnosa dve zemlje. To je apostrofirano i prilikom posete potpredsednika Vlade Srbije Miroljuba Labusa, Zagrebu. 1. jula 2004. goidne stupio je na snagu *Sporazum o slobodnoj trgovini*

¹²² Prema podacima državne Agencije za promet nekretninama, u Hrvatskoj je od 1997. zaključno sa prošlom godinom od izbeglih građana srpske nacionalnosti otkupljeno 7.085 kuća. 2003. godine je otkupljeno 1.727 dok u toku 2004. godine APN planira da otkupi između 1.200 i 1.300 srpskih kuća. "Sedam hiljada novih vlasnika", *Politika*, 16. 4. 2004.

¹²³ "Vrat ćemo sve stanove Srbima", *Blic*, 29. 3. 2004.

¹²⁴ Zanimljiva je i geografska rasprostranjenost zauzetih srpskih kuća: najviše je onih koje još nisu vraćene vlasnicima i nalaze se u Šibensko-kninskoj županiji (629), u Zadarskoj ih je 469, a u Sisačko-moslovačkoj 330 (na tom području je najviše vraćenih zaposednutih kuća), dok su u Karlovačkoj županiji preostale 272 takve kuće. "Ostalo još 55 zaposednutih kuća", *Politika*, 13. 7. 2004.

¹²⁵ "Ostalo još 55 zaposednutih kuća", *Politika*, 13. 7. 2004.

¹²⁶ "SDSS: kuće povratnika nezakonito se prodaju", *Danas*, 10. 12. 2004.

¹²⁷ "Rasprodaja tuđe imovine", *Politika*, 11. 12. 2004.

¹²⁸ "Prevare u otkupu", *Politika*, 20. 12. 2004.

između SCG i Hrvatske, a u toku je i završavanje pregovora o *Sporazumu o veterinarskoj i fito-sanitarnoj saradnji*. Postoji i zajednički interes u vezi naftovoda Konstanca-Pančevo-Omišalj.¹²⁹ Trgovinska razmena između Srbije i Hrvatske povećana je u odnosu na prošlu godinu i za prvih osam meseci 2004. godine iznosi 200 miliona dolara. Pokrivenost spoljnotrgovinske razmene uvozom roba iz Hrvatske i izvozom roba iz Srbije dostiže 75 odsto, što je mnogo bolje u odnosu na prošlogodišnju pokrivenost koja je iznosila 42 odsto.¹³⁰ Vest koja je izazvala veliko zanimanje i različite reakcije u hrvatskoj javnosti je bila najava da će prvo značajnije ulaganje srpskog kapitala u Hrvatskoj biti ulaganje Bogoljuba Karića.¹³¹

Ministar nauke i zaštite okoline Srbije boravio je u Zagrebu, gde je s domaćinom ministrom nauke, obrazovanja i sporta Hrvatske, razgovarao o brojnim pitanjima unapređenja saradnje između dve zemlje na području nauke i tehnologije. Razgovaralo se o konkretnoj razmeni i saradnji naučnika, razmeni postdipolomaca, nostrifikacije i uzajamnog priznavanja naučnih titula i zvanja, rada na određenim naučnim projektima, saradnji na recenziji naučnih projekata, učestvovanja na međunarodnih naučnim skupovima, zajedničkom obeležavanju godišnjica značajnih naučnika, koje povezuju obe zemlje poput Nikole Tesle i Milutina Milankovića. Dogovoreno je formiranje jedne koordinacione komisije koja će pratiti ostvarivanje buduće saradnje.¹³²

Hrvatska manjina u Srbiji

Krajem 2003. godine i početkom 2004. godine *hrvatska manjina* u Vojvodini se našla na udaru srpskih nacionalista, izložena nizu etnički motivisanih incidenata koji su doveli do pogoršanja bezbedonosne situacije u Vojvodini i kulminirali pretnjama Generalnom konzulatu Republike Hrvatske u Subotici. Zvanični Beograd je ignorisao incidente i nije bilo adekvatnog odgovora nadležnih institucija. Hrvatska Vlada je sa zabrinutošću pratila dešavanja u Vojvodini i želeći da očuva pozitivnu dinamiku dotadašnjeg nivoa međusobnih odnosa, hrvatski ministar inostranih poslova Miomir Žužul je pozvao ambasadora SCG u Hrvatskoj Milana Simurdića na razgovor.¹³³ Budući da je tokom 2004. godine položaj manjina u Srbiji dramatično pogoršan, pobjeda

¹²⁹ "Bez viza u Hrvatsku do kraja godine", *Politika*, 19. 5. 2004.

¹³⁰ "Putevi saradnje Srbije i Hrvatske", *Politika*, 11. 11. 2004.

¹³¹ Na lokalnoj privatnoj Nova TV Bogoljub Karić je izjavio kako namerava da otkupi polovinu zagrebačke građevinske firme *Pridal* i sa njom učestvuje u gradnji poslovno-stambene zgrade u neposrednoj blizini zgrade Opštinskog suda preko puta zagrebačke Gradske većnice, kao i da ima određene namere za ulaganja na hrvatskoj jadranskoj obali, naročito u Istri. "Bogoljub Karić gradi u Zagrebu", *Politika*, 28. 1. 2004.

¹³² "Naučna saradnja Srbije i Hrvatske", *Politika*, 15. 5. 2004.

¹³³ "Zabrinuti Žužul", *Politika*, 31. 1. 2004.

radikala na okobarskim lokalnim izborima je dodatno ugrozila procese demokratizacije i perspektive hrvatske manjine. U povodu *Nedelje hrvatskih manjina* hrvatski predsednik Stjepan Mesić se susreo sa predstavnicima hrvatskih manjinskih zajednica i obećao im podršku. Predsednik Hrvatskog nacionalnog vijeća u SCG, Josip Ivanović, je kao najveći problem hrvatske manjinske zajednice označio pitanje rešavanja hrvatskog državljanstva, i to što predstavnici hrvatskih manjina ne odlučuju u zemljama u kojima žive o distribuciji sredstava namenjenih materijalnoj pomoći Hrvatima izvan domovine.¹³⁴ Pitanje simbola i obeležja hrvatske manjine u Srbiji je pokrenuto u toku godine, s tim da je Josip Ivanović upozorio da su simboli i obeležja hrvatske nacionalne manjine u SCG tek "nadgradnja" i da je daleko važnije popraviti klimu u svakodnevnom životu, pa tek onda dogovarati simbole, jer bi biranje simbola "u ovom trenutku moglo sadržavati nešto incidentno."¹³⁵

Socijalna zaštita i poštovanje osnovnih prava na stečenu penziju se realizuje zahvaljujući potpisanim *Sporazumu o socijalnom osiguranju* (primena Sporazuma je počela pre godinu i po dana), što znači da hrvatski Mirovinski fond svakog meseca na račune svojih penzionera u Srbiji uplaćuje više od 2,5 miliona eura. Ali problem je oko 13.000 nerešenih predmeta. Tim povodom je delegacija SCG boravila u Zagrebu i postignut je dogovor oko spornih pitanja. Što se tiče razlika za proteklih 13 godina (period od 8.10.1991. do 30.05.2003.), na koje su mnogi hrvatski penzioneri u Srbiji računali, to pitanje nije bilo na dnevnom redu, budući da isplata razlike nije predviđena Sporazumom o socijalnom osiguranju. Nije se zvanično razgovaralo ni o eventualnom produžetku roka za priznavanje staža i rešenja o penzionisanju, koje je svojevremeno (od 1992. do 1995. godine) izdao kninski penzioni fond. Hrvatska je donela *Zakon o konvalidaciji* kojim je ostavila mogućnost da se to reguliše do kraja 2002. godine. Za sada nema naznaka da će taj rok biti produžen, bez obzira što mnogi koji žive van granica Hrvatske nisu ni znali za to.¹³⁶

I pored brojnih problema kao i tumačenja da samo mala grupa ljudi u HDZ okupljenih oko Sanadera ima demokratske manire, a da je struktura lokalne i regionalne samouprave nepromenjena od 1991. godine,¹³⁷ vidljivi su pomaci. U manastiru Krka kod Kistanja, obeležavajući verski praznik održan je crkveno-narodni skup¹³⁸ kojem je prisustvovalo nekoliko hiljada ljudi. Skupu su prisustvovali i visoki zvaničnici Vlade Srbije i predstavnici SPC.¹³⁹

¹³⁴ "Situacija u Srbiji se radikalizuje", *Danas*, 21. 9. 2004.

¹³⁵ "I Hrvati u SCG žele grb, zastavu i himnu", *Danas*, 2. 6. 2004.

¹³⁶ "Stižu nova rešenja", *Večernje novosti*, 23. 11. 2004.

¹³⁷ "Nema volje za rešenje položaja Srba", *Danas*, 21. 5. 2004.

¹³⁸ Nekoliko posetilaca i jedan od službenih redara na crkvenoj svetkovini proslave Velike Gospojine u manastiru Krupa nadomak Obrovca nosili su majice s tradicionalnim srpskim dvoglavim orlom i četničkim sloganom, ispisanim na ćirilici: *S verom u Boga: Sloboda ili smrt*, "Četnici se vraćaju u Hrvatsku", *InterNacional*, 31. 8. 2004.

¹³⁹ "Veliki crkveno-narodni skup u manastiru Krka", *Politika*, 19. 8. 2004.

Bosna i Hercegovina: Duga senka zločina

Odnosi Srbije sa BiH su najkompleksniji, kada je reč o susednim zemaljama, s obzirom na ratno nasleđe, počinjen genocid, tužbe BiH protiv Srbije za agresiju i genocid pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, i konačno pretenzijama koje srpski nacionalisti još uvek imaju na RS. Zbog pritiska sveta i veoma ofanzivne politke visokog predstavnika, Pedi Ašdauna, prema integraciji Bosne, odnosi Srbije i BiH ipak beleže uzlaznu liniju. Treba napomenuti da paralelno opstajavaju i neformalne veze na individulanom, porodičnom, ekonomskom i kulturnom planu, koje u velikoj meri doprinose poboljšanju odnosa. Međutim, i ovakvi pomaci između dve zemalje ostaju u senci zločina počinjenog nad Bošnjacima. Bez obzira na neke mlake izjave povodom odgovornosti za genocid u Srebrenici, izostaje ozbiljnije priznanje odgovornosti za ratnu politiku i zločine koji su počinjeni u BiH, bez čega nema suštinske normalizacije odnosa.

Prilikom zvaničnih susreta predstavnika dve zemlje preovlađuje konstruktivna retorika, pa se uglavnom ističe značaj regionalne saradnje¹, kao preduslovu za integrisanje u evroatlantske integracije. Ambasador BiH u SCG, Tomislav Leka, smatra da su "odnosi između dve zemalje veoma dobri i da se kreću uzlaznom linijom".² Sulejman Tihić, predsedavajući Predsedništva BiH, ocenjuje da specijalni odnosi između Srbije i Republike Srpske (RS) treba da se prošire na celu BiH.³ BiH je najveće izvozno tržište za SCG, a postoji interes BiH za srbijansko tržište. Kompanije iz BiH i SCG su počele i pregovore o zajedničkom nastupu na trećim tržištima.⁴ Dogovoreno je i održavanje sastanka međudržavnog saveta za saradnju dve zemlje kao i poslovna konferencija za biznismene iz dijaspore i predstavnike Srba iz BiH u cilju podrške programima

¹ Tomislav Leka, ambasador BiH u SCG: "Postoji veliki broj regionalnih inicijativa, ali mi se čini da se Proces saradnje jugoistočne Evrope pokazao najefektnijim dosad. Jer većina zemalja u ovom regionu ima skoro slične ciljeve, koji su okrenuti ka EU i NATO, te su onda i naše potrebe slične i samim tim nam je lakše da korespondiramo međusobno", "Hag - jedan od zajedničkih problema", *Danas*, 27-28. 11. 2004.

² Isto.

³ "Labus: budućnost Dejtona zavisi od volje tri naroda", *Danas*, 16. 3. 2004.

⁴ "Hag - jedan od zajedničkih problema", *Danas*, 27-28. 11. 2004.

razvoja privrede i preduzeća u BiH.⁵ Prvi put od raspada SFRJ u Sarajevu su se sreli reisu-l-ulema Mustafa Cerić i muftija beogradski Hamdija Jusufspahić, koji je predvodio delegaciju Islamske zajednice Srbije. Do susreta je došlo nekoliko meseci nakon martovskih događaja 2004. na Kosovu kada su zapaljene džamije u Beogradu i Nišu i oštećena zgrada islamske zajednice u Novom Sadu. Razgovaralo se o problemima islamske zajednice, kao i Bošnjaka i Muslimana u Srbiji i regionu.⁶

Percepcija Srbije iz Sarajeva

Sva zbivanja u Srbiji prate se sa velikom pažnjom u Bosni, pre svega u Sarajevu.

Formiranje nove republičke vlade (marta 2004.), Bošnjaci su ocenili kao "jačanje desnice u Srbiji, dok je demokratski blok raslojen i više ne uliva poverenje kao kontrateža radikalnom"⁷ Smatra se da osnovni ton srbijanskoj političkoj sceni daje antihaški lobi i nespremnost da se izruče optuženi za ratne zločine, u prvom redu Radovan Karadžić⁸ i Ratko Mladić.⁹ Patriotski blok u RS i nacionalisti u Srbiji na neuspehim pokušajima hapšenja Karadžića i Mladića grade mit o njima kao savremenim hajducima koje štite pravi Srbi, bog i anđeli.¹⁰

Posebno burne reakcije je izazvala odluka Skupštine Srbije o izjednačavanju statusa partizanskog i Ravnogorskog četničkog pokreta. Bošnjački političari su skoro jednoglasno ocenili da je ta odluka srpskih parlamentaraca *otkrila pravo fašističko lice Srbije*.¹¹ Zatraženo je da se šef diplomatije SCG Vuk Drašković proglašeni nepoželjnom osobom u BiH. Veće kongresa bošnjačkih intelektualaca saopštilo je da se radi o grubom aktu rehabilitacije fašizma i četničkih zločina¹² izvršenih u proteklim ratovima i

⁵ "Loš položaj Srba u BiH i Albaniji", *Politika*, 17. 8. 2004.

⁶ "Zbližavanje muslimana na prostoru Balkana", *Danas*, 10. 6. 2004.

⁷ Zlatko Lagumdžija, "Do Evrope za dva veka", *Večernje novosti*, 16. 3. 2004.

⁸ Na beogradskom, Međunarodnom sajmu knjiga je promovisana knjiga Radovana Karadžića *Čudesna hronika noći*; promocija je izazvala veliku medijsku pažnju. "EUFOR umesto SFOR-a", *Politika*, 25. 10. 2004.

⁹ Američki ambasador za pitanja ratnih zločina Pjer Rišar Prosper izjavio je da: "To što nisu uhapšeni Radovan Karadžić i Ratko Mladić i ostali optuženi za ratne zločine, predstavlja prepreku za ulazak BiH u Evropu. Potrebno je privesti pred sud osumnjičene za ratne zločine u BiH, a posebno Radovana Karadžića kako bi se BiH konačno okrenula ekonomskim reformama i razvoju koji će koristiti svim njenim građanima." Prosper: Karadžić i Mladić prepreka za ulazak BiH u Evropu", *Danas*, 4. 3. 2004.

¹⁰ "Srpski političari Ešdaunu predali RS", *Evropa*, 8. 7. 2004.

¹¹ "Vuku zabrana ulaska u BiH?" *Večernje novosti*, 28. 12. 2004.

¹² Srbija je jedina zemlja koja je abolicirala zločin i fašizam, oglasio se i predsednik Bosanske stranke Mirnes Ajanović. Ovakav potez Srbije može koristiti građanima RS da

upozorilo da će četnički zakon dodatno zakomplikovati političke i bezbednosne prilike u regionu.¹³ Predsednik bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Šaćir Filandra, izjavio je da je četnička revolucija u Srbiji dosegla svoju kulminaciju.¹⁴

Bošnjake posebno uznemirava stav Beograda prema reviziji Dejtonskog sporazuma. Incijativa za reviziju Dejtonskog sporazuma¹⁵ u Beogradu je protumačena kao pokušaj da se promeni odnos snaga na Balkanu u okviru jedne šire strategije za Balkan¹⁶. Specifična struktura BiH utemeljena Dejtonskim mirovnim sporazumom¹⁷ je za zvanični Beograd realnost, a na BiH se gleda kao na jedinstvenu državu čija budućnost zavisi od volje tri konstitutivna naroda¹⁸. Rešavanje statusa Kosova tokom 2005. i 2006. godine otvara i pitanje statusa Državne zajednice SCG¹⁹. Sudbina RS²⁰ i Kosova se u Beogradu dovodi u neraskidivu vezu sa pozivanjem na to da se i međunarodna

---

shvate da je susedna država glavni nosilac političkog zla na ovim prostorima i da je njihova budućnost u BiH. "Vuku zabrana ulaska u BiH?" *Večernje novosti*, 28. 12. 2004.

¹³ "Vuku zabrana ulaska u BiH?" *V. Novosti*, 28. 12. 2004.

¹⁴ "Ta ideologija je institucionalizovana i politički etablirana i ona je postala državna. Za Srbiju je to sramota a za nas velika opasnost", "Vuku zabrana ulaska u BiH?", *V. Novosti*, 28. 12. 2004.

¹⁵ Vilijem Montgomeri: očekujem da Bošnjake iritiraju odredbe Dejtonskog sporazuma, koje ograničavaju njihov stepen odlučivanja i kontrole u zemlji gde imaju najveći procenat glasača. Jedan od simptoma već pomenutog jeste neprekidna snaga nacionalističkih stranaka u Bosni. "Bosna: mučna prošlost, neizvesna budućnost", *Danas*, 4-5. 12. 2004.

¹⁶ Predsednik vlade Srbije Vojislav Koštunica izjavio je da vlada sa velikom zabrinutošću prati razvoj situacije u RS posle: "Preduzimanja nedemokratskih i necelishodnih mera visokog predstavnika Pedija Ešdauna protiv RS. Posebno su neprihvatljive najave visokog predstavnika o mogućem ukidanju RS jer se Dejtonskim sporazumom garantuje mir i postojanje RS. Mere Ešdauna su proizvele krizu ne samo u RS, već i u BiH, i premijer je rekao da to ne može a da ne izazove ozbiljnu zabrinutost u SCG, koja je potpisnica Dejtonskog sporazuma. Nedemokratske i protivpravne mere sigurno ne idu u prilog stabilizacije regiona. "Nedemokratski i necelishodno", *Politika*, 21. 12. 2004.

¹⁷ Pedi Ešdaun, "Poštovati Dejton", *Večernje novosti*, 8. 6. 2004.

¹⁸ "Labus: budućnost Dejtona zavisi od volje tri naroda", *Danas*, 16. 3. 2004.

¹⁹ Kritična godina za Balkan je 2005. Pojedini članovi srpskog rukovodstva u Beogradu već su objavili da će Kosovo dobiti nezavisnost 2005. Predsednik Đukanović je jasno stavio do znanja da će se i Crna Gora izdvojiti od Srbije 2005. A, tu su i pozivi na reviziju Dejtona. Ovi potezi ambasadora Hejsa se čine samo kao deo jedne šire strategije za Balkan. "Američki pakleni plan!" *Inter-Nacional*, 9-10. 10. 2004.

²⁰ Miroljub Labus: Ešdaunov cilj je vrlo očigledan. Pošto je izvesno da će se u 2005. odlučivati o budućem statusu Kosova i Metohije, Ešdaun nastoji da unapred promeni odnos snaga na Balkanu i zapečati sudbinu RS. U Srbiji smo naravno imali prilike da čujemo uobičajene reakcije: stranke Miloševićeve diktature spominju međunarodnu zaveru i neophodnost da se držimo što dalje SAD, EU i uopšte svih od kojih zavise sudbine Srpske i Kosmeta. "Zajedno sa Srpskom u EU", *Politika*, 25. 12. 2004.

zajednica protivi nasilnom menjanju republičkih granica bivše Jugoslavije²¹. U Beogradu se smatra da ukoliko Kosovo dobije nezavisnost, RS po istom principu ima pravo da se pripoji Srbiji.

Visoki predstavnik, Pedi Ešdaun, je tokom 2004. godine pokrenuo niz akcija s ciljem razotkrivanja organizovane mreže ljudi, koji finansijski i logistički pomažu optužene za ratne zločine. Sa velikom pozornošću u Srbiji su praćene aktivnosti Visokog predstavnika i reakcije nisu izostajale.²² Pored hapšenja, visoki predstavnik je preduzimao i druge konkretne mere: zamrzavanje svih isplata SDS²³ iz državnog budžeta zbog nesaradnje sa Haškom tribunalu; smena čelnih ljudi SDS²⁴, uklanjanje iz javnog života pojedinih ličnosti, smene predsednika Narodne Skupštine RS i ministra inostranih poslova.

Vlada Vojislava Koštunice²⁵ je negativno ocenjivala poteze Visokog predstavnika P. Ešdauna i nije se odazivala na pozive međunarodne zajednice da aktivno pomogne u integraciji Bosne. Odgovarala je inertnošću, pasivnošću i deklarativnim floskulama o potrebi dvosmerne saradnje.²⁶ Suočeni sa pritiskom međunarodne zajednice, mogućnošću uvođenja ekonomskih sankcija

---

²¹ Viljem Montgomeri: Ironično, Srbi širom bivše Jugoslavije sada upiru prst u ovaj princip uz očekivanje da se mora, takođe, primeniti na Kosovo. Njihova je neizgovorena poruka da ukoliko se taj princip napusti tamo, on može biti, takođe napušten i bilo gde drugde. "Bosna: mučna prošlost, neizvesna budućnost", *Danas*, 4-5. 12. 2004.

²² DSS smatra da je odluka Visokog predstavnika u BiH potpuno neopravdana i da predstavlja pogrešan korak u sadašnjim veoma složenim političkim prilikama. U saopštenju DSS podseća i da je: "Više puta do sada ukazivala da svako smenjivanje državnih i političkih funkcionera mimo izbora i narodne volje, po pravilu, samo radikalizuje političku situaciju i pogoduje političkom ekstremizmu, što sigurno ne može doprineti regionalnoj stabilnosti". "DSS: pogrešan korak", *Večernje novosti*, 1. 7. 2004.

²³ Podpredsednik Socijaldemokratske unije BiH Sejfudin Tokić ostavku vrha SDS vidi kao, "čin kojim je postalo sasvim jasno da kompletno rukovodstvo SDS predstavlja ispostavu Karadžićeve politike, koja godinama opstruira proces u BiH. "Priželjkuju zabranu rada", *Ekspres*, 13. 2. 2004.

²⁴ Velimir Čurgus Kazimir: Ako se osvrnemo na proteklih nekoliko godina suočićemo se sa jednim dosta čudnim fenomenom: mnogo je više medijske pažnje posvećeno smenama političara u RS nego obraćanju predsednika RS povodom istrage o onome što se stvarno odigralo u Srebrenici.. "Mit o sveopštoj krivici", *Danas*, 9. 7. 2004.

²⁵ DSS je ocenila da odluke visokog predstavnika međunarodne zajednice u RS neće doprineti regionalnoj stabilnosti već da će samo radikalizovati političku situaciju. Kazne Pedija Ešdauna izrečene RS koje će osetiti srpski narod, imaće teške posledice, a te mere predstavljaju samo još jedan pogrešan korak u sadašnjim složenim političkim prilikama. "DSS: pogrešno", *V. Novosti*, 19. 12. 2004.

²⁶ Milorad Dodik je optužio vlasti u Beogradu za *inertnost* u saradnji sa Haškim tribunalom i ocenio da je takav stav štetan i za Srbiju i za RS. "Prosto je neverovatno koliko je jak taj antihaški lobi koji namerno forsira politiku nesaradnje, pa čak i izazivanja određenih međunarodnih institucija što ne vodi ničemu dobrom". "Prihvaćena ostavka Vlade Republike Srpske", *Danas*, 21. 12. 2004.

iz svesni odgovornosti za usporavanje procesa priključenja BiH *Partnerstvu za mir* i EU, čelnici RS su zvanično zatražili pomoć institucija u Srbiji u pronalazanju i hapšenju optuženih za ratne zločine koji se nalaze na teritoriji Srbije.²⁷ Premijer RS Dragan Mikerević je istakao da je u Stejt dipartmentu ozbiljno upozoren da Haški tribunal neće prestati sa radom sve dok najtraženiji sa liste osumnjičenih ne budu privedeni pred ovu instituciju.²⁸

Saradnja sa Haškim tribunalom

Odnose dve zemlje ozbiljno opterećuje nespremnost Srbije da se suoči sa ratnom prošlošću i počinjenim zločinima i genocidom u Bosni²⁹. Izvinjenje³⁰ Borisa Tadića, predsednika Srbije, za počinjene zločine³¹, ostalo je u senci njegove relativizacije krivice jer, kako je rekao, "mi svi jedni drugima dugujemo izvinjenje". Međunarodni sud pravde u Hagu otvoriće u februaru 2006. godine raspravu o tužbi koju je BiH podnela protiv SCG³², kojom je tražila odštetu zbog počinjenog genocida i agresije³³. Srbijanski zvaničnici se uporno zalažu za

²⁷ Milorad Dodik: "bilo to pravedno ili ne, pošteno ili nepošteno, apsolutno je više nemoguće izdržati ignorisanje i pritisak međunarodnih faktora na ovim prostorima i prema Srbiji i prema RS i nastavljati sa politikom otpora ka isporučivanju optuženih za ratne zločine. "Dodik: Srbija inertna u saradnji sa Hagom", *Balkan*, 21. 12. 2004.

²⁸ SAD će posebno pružiti pomoć reformi odbrane, a od 44 miliona dolara, predviđenih kao pomoć BiH, 15 je planirano za reformu odbrane čije će sprovođenje SAD pažljivo pratiti kako bi BiH što pre ušla u *Partnerstvo za mir*. "Potvrda reformi", *Politika*, 11. 2. 2004.

²⁹ Zdravko Grebo: "situacija u BiH bitno utiče na situaciju u Srbiji i Hrvatskoj, te ljudi koji su jahali na nacionalnom ili nacionalističkom talasu postaju polako ucenjivači svojih matičnih država i stranaka. Pravi problem je nedostatak jasne definicije o onome što nam se desilo. Nemate mogućnost kao u Nürnbergu da kažete ko je pobedio, a ko izgubio. "Bosna je krvavi kursor raspada bivše Jugoslavije", *Danas*, 30. 4. – 3. 5. 2004.

³⁰ U RS se vodila polemika među predstavnicima nevladinih udruženja, koja su značajno doprinela da se prikupi 5000 kartona sa dokazima o zločinima u Federalnom Sarajevu, o tome ko bi trebao da se izvini ovdašnjim Srbima. Na prvom mestu se prozivaju oni zvaničnici iz SCG, koji hodaju okolo i izvinjavaju se za zločine koje su počinili njihovi sunarodnici. Može se očekivati da oni upute zahtev da se javno izvinu Srbima u BiH, jer su zločine nad njima vršili i državljani SCG. Naime, skoro kompletan vojni i policijski vrh tadašnje Armije BiH i MUP, pa i lideri paravojnih formacija vode direktno poreklo iz Raške oblasti. "Alijine Zelene beretke mačetom sekla srpske glave i bacali ih u Miljacku", *Svedok*, 7. 12. 2004.

³¹ "Nije ceo srpski narod činio zločine. Činili su ga pojedinci. Zato je nemoguće optuživati jedan narod." "Najgori je zaborav", *Glas*, 8. 12. 2004.

³² Zlatko Lagumdžija: Ta tužba mora da ima svoj pravni tok i ne treba oko nje politizovati. Ona se jeftino politizira i na jednoj i na drugoj strani. "Do evrope za dva veka", *V. Novosti*, 16. 3. 2004.

³³ "Pretrës februara 2006. godine", *Politika*, 9. 12. 2004.

povlačenje tužbe i osnivanje *Fonda za odštetu žrtvama rata*³⁴. Ova tužba dobija posebnu težinu u svetlu činjenica do kojih je došla *Komisija RS za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. godine*³⁵, kao i priznanje RS³⁶ da se u Srebrenici odigrao najstrašnji zločin³⁷, te da je postojao razrađeni sistem skrivanja dokaza ovog zločina. Međutim, u Srbiji se nije pokrenulo pitanje odgovornosti za organizovanje i planiranje počinjenih zločina. Inauguracija Borisa Tadića poklopila se sa godišnjicom pada Srebrenice³⁸. Previđanje ovog datuma i pomena žrtvama genocida³⁹ u Memorijalnom centru u Potočarima izazvalo je veoma negativne reakcije u bosanskoj javnosti.

Krajem 2004. godine političko rukovodstvo RS je od vlasti Srbije zatražilo da se sva lica iz RS za koja postoje haške optužnice a ima indicija da se nalaze u Srbiji izruče bilo Hagu bilo organima RS.⁴⁰ Hapšenje ratnih zločinaca je nametnuto od strane Visokog predstavnika kao bezuslovno i vremenski oročeno.⁴¹ Formirane su posebne jedinice za hapšenje Karadžića i Mladića,⁴² a bivši šef bezbednosti Vojske RS Ljubiša Beara, optužen za genocid u Srebrenici,

³⁴ "Softić: BiH će dobiti spor", *Danas*, 24. 8. 2004.

³⁵ Iz izveštaja Komisije: Prihvatanje i suočavanje sa činjenicom da su neki pripadnici srpskog naroda počinili zločin u Srebrenici u julu 1995. godine može povoljno uticati na kreiranje uslova za istraživanje svih drugih zločina počinjenih na prostorima BiH i kažnjavanje počinilaca "Zločin počinjen i prikrivan", *V. Novosti*, 13. 6. 2004.

³⁶ Bernard Fasije: Vlada RS konačno usvojila izveštaj te priznanje planiranu i namernu likvidaciju Bošnjaka u srebreničkoj enklavi. To predstavlja dramatičan preokret u odnosu na prvobitnu poziciju vlasti RS. "Početak kraja agonije za Republiku Srpsku zbog Srebrenice", *Danas*, 10. 11. 2004.

³⁷ Sakib Softić: "Činjenica je da je zločina bilo na svim stranama, ali je razlika u tome što su jedne činili zlikovci, a iza drugih je stajala država. Zločine je država organizovala i izvršavala i izvršavala i to je ono što razlikuje strane u ovom sporu. "Nagodba posle presude", *Politika*, 24. 8. 2004.

³⁸ Boris Tadić: Hrabar i patriotski izveštaj RS o zločinu u Srebrenici primer je kako istini treba gledati u oči. Samo na taj način čuva se sećanja i na Jasenovac, i na Skelane i na Goraždevac i na sva druga stratišta. "Iznuđena katarza", *NIN*, 15. 7. 2004.

³⁹ Na zeleno uokvirenim osmrtnicama oko Potočara ove godine prvi put piše da se *na Ahiret preselila žrtva genocida*. Poslednji utisak koji putnik iz Srbije unosi u RS su poster Tomislava Nikolića, čiji je komandant u Hagu optužen za etničko čišćenje Bosne, koja je trebalo da postane deo *nove srpske države*. Poslednji utisak koji putnik iz RS, jedine tvorevine sa prostora bivše SFRJ koja nije nikoga izručila Tribunalu, nosi u Srbiju je iz posrbljenih Potočara. Ispred porodičnih kuća na dan obeležavanja srebreničke tragedije, pored kojih je tog dana prošlo oko 20.000 Bošnjaka, ispisane su besćutne ponude: "Prodajem prasad. Cena 3,40 KM. "Devet paklenih krugova", *Danas*, 17-18. 7. 2004.

⁴⁰ "Kod nas nisu, vi ih hapsite", *V. Novosti*, 22. 11. 2004.

⁴¹ Pedi Ešdaun: Stvarna opasnost za RS i njene kompetencije ne dolazi iz Sarajeva, ona počiva u Banjaluci. "Ne poštujujte Dejton i Ustav BiH", *Danas*, 03. 11. 2004.

⁴² Pedi Ešdaun: postoje dokumentovani dokazi da je Ratko Mladić bio upisan u evidencije VRS i VJ do 2001. odnosno 2002. godine, uprkos opovrgavanjima koja smo čuli od ovih institucija i tvrdnji da su s njim prekinule svaki kontakt. "Ne ukidam Republiku Srpsku", *Nedeljni Telegraph*, 15. 12. 2004.

pozvao je iz Haškog tribunala ratne drugove da se predaju "kako bi skinuli teret sa naše zemlje."⁴³ Takođe je sprovedena odluka Saveta EU o zamrzavanju imovine osumnjičenih za ratne zločine.⁴⁴ Većina od 11 građana RS koji su optuženi za ratne zločine imaju državljanstvo SCG i nalaze se na teritoriji Srbije. Premijer Koštunica je izjavio da je "potrebno skinuti to breme s vrata, ali da u odnosu na hapšenja prvenstvo⁴⁵ ima dobrovoljna predaja."⁴⁶

Milorad Dodik, bivši premijer RS, javno je izneo da su "Vlasti RS dostavile Vladi Srbije devet adresa na kojima se kriju optuženi za ratne zločine iz RS, ali Vlada u Beogradu nije preduzimala nikakve akcije" On je poručio da su premijer Koštunica i Vlada Srbije u ovom trenutku osnovni problem RS zbog nezainteresovanosti da uhapsu haške optuženike iz RS. Dodik je optužio srpskog premijera da je *dao gumicu* onima koji žele da izbrišu RS.⁴⁷ Kao jedno od rešenja za efikasniju saradnju sa Haškim tribunalom on je predložio formiranje specijalne jedinice policije RS, koja bi hapsila i izručivala optužene Tribunalu. Ta jedinica bi, prema sporazumu koji bi se potpisao sa SCG, mogla da pređe granicu i hapsi optužene i na teritoriji Srbije.⁴⁸ Zvaničnici RS problem haških optuženika prepoznaju kao nacionalni problem Srba koji se reflektuje na sve srpske institucije⁴⁹ i u državnoj zajednici SCG i u Srbiji, i u RS, te ističu značaj uspostavljanja institucionalne saradnje.⁵⁰ Činjenica je da se haški optuženici iz RS osećaju sigurnim i zaštićenim u Srbiji, a istovremeno su deo mreže biznismena, političkih i bezbedonosnih struktura koja štiti Karadžića i

⁴³ "Bolne rane Srebrenice", *Politika*, 18. 10. 2004.

⁴⁴ "Špirić: imaju li osumnjičeni imovinu?", *Inter - Nacional*, 27. 10. 2004.

⁴⁵ Haškim optuženicima koji se do kraja ove godine dobrovoljno predaju, daćemo jednokratnu pomoć od 25.000 eura, zatim neke beneficije za vreme boravka u pritvoru... sve je to bazirano na pozitivnom iskustvu Srbije, a za dva meseca imali smo dve dobrovoljne predaje. Sa vlastima u Srbiji saradujemo u razmenjivanju operativnih saznanja. "Sarajevo srpska Srebrenica", *V. Novosti*, 12. 12. 2004.

⁴⁶ "Ešdaun ukida SDS i policiju Srpske", *Blic*, 24. 11. 2004.

⁴⁷ Beograd nam samo odmaže. Je lično ne mogu da razumem politiku vlade Srbije koja se deklarativno izjašnjava za tesnu saradnju sa Hagom, a s druge strane moli haške optuženike da se predaju. "Ešdaunu u lice bacio papire", *Večernje novosti*, 24. 12. 2004.

⁴⁸ "Koštunica koči hapšenja", *Blic*, 8. 11. 2004.

⁴⁹ Ministarstvo vera Srbije je najoštrije osudilo akciju SFOR na Palama, u kojoj su teško ranjeni pravoslavni sveštenik i njegov sin. "Upad u crkvu Uspenja Presvete Bogorodice i parohijski dom, čija su vrata razbijena eksplozivom, nedopustiv je varvarski čin. Time SFOR pokazuje da ne poštuje ni ljudsko dostojanstvo ni duhovno pozvanje steštenstva, kao ni osvećeni prostor u kome se ljudi mole Bogu pravde i ljubavi. Sve civilizovane vojske savremenog demokratskog sveta su dužne da poštuju crkvenu autonomiju i nemaju pravo u ovakvim slučajevima da se izvinjavaju i pravdaju. Za takva dela se odgovara i kažnjava, a ne izvinjava se." "Akcija SFOR-a varvarski čin", *Politika*, 2. 4. 2004.

⁵⁰ "Dejton nije poklon", *Večernje novosti*, 24. 12. 2004.

Mladića.⁵¹ Visoki predstavnik Pedi Ešdaun je nedvosmisleno izjavio da "osoba koja je imala glavnu ulogu u osmišljavanju ubistava u Srebrenici još uživa zaštitu Beograda i ima utočište kod nekih ljudi u Banjaluci."⁵²

Saradnja Skupštine Srbije i Skupštine RS praktično je nametnuto, osobito nakon izveštaja o saradnji BiH, Srbije i Hrvatske sa Haškim tribunalom, koji je Karla del Ponte podnela UN. Predrag Marković, predsednik Skupštine Srbije, je zbog toga krajem novembra prisustvovao sednici Skupštine RS⁵³. Boris Tadić, predsednik Srbije, braneći RS, konstatovao je da RS ne može da trpi posledice zbog ocene glavne tužiteljke Haškog tribunala o izostanku saradnje sa Hagom, budući da je RS učinila značajan napor da se suoči sa zločinom u Srebrenici. Istakao je da je RS pokrenula društvene i institucionalne reforme, uspostavila multietničke institucije, izbeglice se vraćaju kućama, proces povratka imovine u celoj BiH skoro je završen, Vojska RS prošla je kroz proces dubinskih reformi, smanjena je i profesionalizovana, a institucije RS uložile su maksimalni napor da se društvo suoči sa problemom ratnih zločina; iz političkog života je trajno proteran govor mržnje.⁵⁴

RS međutim već deset godina nije uhapsila ni jednog optuženika za ratne zločine. Međunarodna zajednica je ta koja je uhapsila svih 25 lica optuženih za ratne zločine. Zbog toga je Pedi Ešdaun bio prunuden na povlačenje rigoroznih poteza. Smenio je devet osoba u RS, blokirani su računici šest lica, naložio je vlastima BiH da izvrše reformu ministarstva policije i odbrane, a rukovodstvima dve političke stranke RS: SDS i PDP vlada SAD je zabranila ulaz u ovu zemlju. Odluke Ešdauna su rezultirale ostavkama zvaničnika RS.

Uprkos žestokoj reakciji iz Beograda (zbog ostavki čelnika RS - vlada, šef države, predsednik parlamenta) i teškim optužbama na račun visokog predstavnika, čak i svojevrsnoj, mobilizaciji srpske nacionalne i političke elite, Ešdaunov udar na RS nije bio iznenađenje. Akcija visokog predstavnika bila je ozbiljno upozorenje Beogradu - kao jednom od garanta Dejtonskog sporazuma - da zajedno sa RS privedu optužene za ratne zločine međunarodnoj pravdi.⁵⁵ Međutim, stav političkog vrha Srbije - predsednika Tadića, premijera Koštunica i predsednika parlamenta Marković - u odnosu na na poteze visokog predstavnika bio je jedinstven, odnosno da su njegove akcije nedemokratske, antidejtonske i protivpravne.⁵⁶

⁵¹ Haški optuženik Milan Lukić se ne oseća sigurnim ni u Beogradu, jer je u martu njegov rođak, patron i kolega optuženi general Sreten Lukić smenjen od strane novoizabrane srpske vlasti sa funkcije zamenika ministra unutrašnjih poslova. "Na meti srpske policije informator Tribunala o Radovanu Karadžiću", *Balkan*, 7. 5. 2004.

⁵² "Ešdaun optužuje Beograd", *Politika*, 24. 12. 2004.

⁵³ "Policija RS biće prva na udaru Ešdauna", *Danas*, 25. 11. 2004.

⁵⁴ "Pogrešno usmereno", *Večernje novosti*, 18. 12. 2004.

⁵⁵ "Ozbiljno upozorenje", *Politika*, 26. 12. 2004.

⁵⁶ Pedi Ešdaun: Ono što je nedemokratski, antidejtonski i nezakonito, jeste činjenica da organi RS nisu ispunili obaveze iz međunarodnog sporazuma, a to je činjenica koja je

Odnos SPC prema RS

Krajem godine beogradskom listu *Politika* kao i mnogim drugim medijima, faksom je upućeno pismo⁵⁷ kojim se navodno građanima RS obratio Radovan Karadžić⁵⁸, a povodom dramatičnih političkih zbivanja.⁵⁹ Iskazujući brigu "povodom teškog stanja u kojem živi naš narod u RS i BiH" oglasio se i Sveti arhijerejski sinod SPC, kojem su prisustvovali i pravoslavni arhijereji iz RS i Federacije BiH.⁶⁰ Sinod je pozvao sve odgovorne u Evropi da preduzmu hitne mere kako srpski narod ne bi bio prisiljen da izgubi poverenje u demokratske procese u BiH. Istovremeno su se obraćali i domaćim političarima pozivajući ih na "apsolutno poštovanje" sloboda i demokratskih prava svih građana u BiH.⁶¹ Promovišući se kao nacionalno integrativni činilac, koji objedinjava Srbiju i RS, SPC štiti Radovana Karadžića a neki visoko pozicionirani sveštenici ne kriju sopstveni ponos zbog toga.⁶² Reagujući na ranjavanje sveštenika Starovlaha i njegovog sina na Palama, u akciji potrage za Radovanom Karadžićem, Episkopski savet BiH je doneo odluku o povlačenju SPC iz članstva u Međureligijskom veću BiH.⁶³ Povodom ovog događaja su se oglasili i mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije i patrijarh Pavle. Amfilohije je optužio "Muslimane, Hrvate i Slovence", pripadnike SFOR, za brutalno linčovanje⁶⁴, dok je patrijarh Pavle uputio pismo komandantu SFOR: "Ukoliko

šetna za budućnost svakog građanina BiH. Pitanje na koje bi zvanični Beograd trebalo da odgovori jeste: šta Srbija može da uradi kako bi pomogla Banjaluci da se uhapsu ratni zločinci, umesto što im se daje sklonište. "Preko Haga i u NATO", *Večernje novosti*, 25. 12. 2004.

⁵⁷ Braća i sestre, ovo su odsudni trenuci za srpski narod Republike Srpske. Ni jednog trenutka ne bih oklijevao da se žrtvujem za Republiku Srpsku kad bi je moja žrtva mogla spasti. Nažalost, oni koji hoće da unište Republiku Srpsku i da naprave unitarnu bosansku državu kojom bi se upravljalo iz Sarajeva, Haški tribunal koriste samo kao izgovor za te svoje namjere. "Podmetnuto i Srbima i SDS i Radovanu", *Večernje novosti*, 23. 12. 2004.

⁵⁸ Pedi Ešdaun: Karadžić je glava duboko korumpirane i široko razgranate kriminalne mreže koja pljačka vlastiti narod kako bi ostao izvan domašaja pravde. "Neću da ukinem Republiku Srpsku", *NIN*, 15. 7. 2004.

⁵⁹ "Oglasio se Radovan Karadžić", *Politika*, 23. 12. 2004.

⁶⁰ "Zabrinutost zbog samovolje", *Politika*, 24. 12. 2004.

⁶¹ Najnovije odluke i izjave Visokog predstavnika date uoči ovog Božića, zaprepastile su mnoge a pravoslavne Srbe možda i ponajmanje. "Zabrinutost zbog samovolje", *Politika*, 24. 12. 2004.

⁶² Pedi Ešdaun: Bilo je suviše komentara od visoko pozicioniranih ljudi u SPC koji su javno govorili da su oni ponosni što štite Karadžića, što je flagrantno kršenje međunarodnog zakona. Obišao sam neke crkve, tamo možete naći medaljone na kojima je Mladićev lik. "Ovo je smrtno ozbiljna stvar", *Večernje novosti*, 4. 4. 2004.

⁶³ "SPC izašla iz Međureligijskog veća BiH", *Danas*, 10-12. 4. 2004.

⁶⁴ "Oca i sina Starovlaha linčovali Muslimani, Hrvati i Slovenci!", *Balkan*, 27. 4. 2004.

vam do sada nije bilo jasno, da srpski sveštenici ne kriju ratne zločince, onda se nadamo da je sada to očigledno. Ili, ako možda još nije, treba da očekujemo od onih koje želimo da smatramo ljudima dobre volje, da marširaju sa puškama, bombama i čizmama protiv naših svetih crkava i života naših sveštenika i porodica."⁶⁵

Transformacija međunarodnog prisustva

U toku 2004. godine došlo je do značajne transformacije međunarodnog prisustva: misija SFOR je okončana krajem godine i zamenjena snagama EUFOR. Generalni sekretar NATO Jap de Hup Šefer rekao je da je prostor Balkana, a posebno BiH pokazatelj *transatlantskog realizma*, u kome je ostvaren veliki napredak, kada se bezbedno⁶⁶ može smanjiti broj vojnika u BiH.⁶⁷ 7000 pripadnika evropske mirovne misije EUFOR, koji su 2. decembra 2004. zamenili trupe Alijanse, znače prekretnicu na putu BiH u EU. Evropska mirovna operacija *Altea*, koja pokriva 4,2 miliona žitelja BiH⁶⁸ (još opterećeni etničkom tenzijom, kriminalom i korupcijom), ima ambiciju da promeni *image* Evrope koja je kritikovana za indiferentnost prema ratu u Bosni 1992-95, koji je oteo četvrt miliona žrtava i dva miliona izbeglica.⁶⁹

⁶⁵ "Pobesnili zbog Radovana", *Večernje novosti*, 25. 8. 2004.

⁶⁶ SAD nameravaju da u okviru novog koncepta jačanja borbe protiv terorizma zadrže jednu od najznačajnijih vazduhoplovnih baza u BiH, Orao, kod Tuzle, i posle ustupanja misije SFOR u BiH snagama EU najavili su američki vojni zvaničnici. Članovi američkog Kongresa su izrazili veliku zabrinutost da bi BiH mogla postati *sigurno utočište* za radikalne islamske organizacije povezane sa *al Kaidom*, koja bi mogla da ih iskoristi kao bazu za terorističke operacije u Evropi i drugde. "Američki plan za Bosnu", *Politika*, 14. 7. 2004.

⁶⁷ Bosna je lakmus test naše sposobnosti da krenemo prema konkretnoj saradnji. Bosna je i test za aranžmane EU-NATO, koje stavljam na snagu u okviru tzv. sporazuma Berlin plus. "Bosna je test NATO saradnje", *Vesti*, 9. 2. 2004.

⁶⁸ Nekoliko anketa sprovedenih u BiH pokazale su da oko 70 posto mladih želi da napusti ovu zemlju a analize su potvrdile da bi uz ispunjenje tih želja i zadržavanje toga trenda 2020. godine BiH imala svega jedan posto mladih. Čak njih 92 posto priželjkuje reformu obrazovanja, a polovina smatra da nastavnici na njih, kao ličnosti ne obraćaju pažnju, dok 95 posto mladih procenjuje da nemaju uticaja na politiku, te da u tom pogledu i ne mogu ništa bitno promeniti pa otuda i podataka da 40 posto i ne izlazi na izbore. "Pogled preko granice", *Politika*, 31. 1. 2004.

⁶⁹ "EUFOR umesto SFOR", *Politika*, 25. 10. 2004.

Revizija Dejtonskog sporazuma

Usvajanje deklaracije za preispitivanje i dopune Dejtonskog sporazuma, koja je upućena na sve važne svetske adrese, inicirali su Tadezuš Mazovjecki, predstavnik UN za ljudska prava u Bosni u toku rata, i Hans Košnik, bivši administrator EU za Mostar. Oni su polazili od činjenice da je Dejtonski sporazum "ozvaničio posledice ekstremnog nasilja", i da je "ugrađenom dvojnošću" i uspostavljanjem dva entiteta i dva pravna sistema, sprečava BiH da se razvije u ustavnu državu i istinski evropsko društvo.⁷⁰ Uticajni članovi Evropskog parlamenta su u Strazburu potpisali deklaraciju u kojoj tvrde da *temeljni pravni i politički uslovi, utvrđeni Dejtonskim sporazumom koče neophodni ekonomski⁷¹ i politički razvoj te zemlje*. Šef delegacije za Jugoistočnu Evropu u EP, Doris Pak, smatra da taj Sporazum mora biti preuređen tako da se centralne državne strukture u Bosni ojačaju samo gde je to nužno, a isključivo s ciljem da strukture vlasti postanu delotvornije i mnogo jeftinije. Revizija Dejtona ne može ugroziti temeljna prava Srba ili Bošnjaka i Hrvata ako se centralna država *popravi* samo toliko da je to svima od koristi.⁷² Određena ograničenja koja sadrži sporazum, a posebno neophodnost stvaranja jedinstvene policije⁷³, potrebno je revidirati pre no što BiH postane ozbiljan kandidat za ulazak u EU.⁷⁴

Srbija, međutim, ne podržava reviziju Dejtonskog sporazuma, već insistira na obavezujućim odredbama sporazuma za sve, i naglašava da niko pojedinačno nema pravo da, bez obzira na namere, unosi nestabilnost, radikalizuje političku javnost. Sve to podstiče otvaranje pitanja prošlosti⁷⁵ Bošnjačka strana ističe potrebu reorganizacije entiteta,⁷⁶ odnosno ukidanje

⁷⁰ "Dejton nije bio dobar", *Danas*, 12. 1. 2004.

⁷¹ Zvanična stopa nezaposlenosti u BiH je 42 odsto, prisutno je nepoverenje, posebno mladih u budućnost zemlje, raširena je korpucija i kriminal, koji pojačavaju osećaj nesigurnosti stanovništva. "Dejton nije bio dobar", *Danas*, 12. 1. 2004.

⁷² Isto.

⁷³ Činjenica je da je glavni tužilac Haškog tribunala, u izveštaju koji je podnela Savetu bezbednosti UN navela fundamentalne sistemske slabosti bezbednosnih struktura RS kao i struktura za sprovođenje zakona u RS – poimence se MUP i Ministarstvo odbrane predstavljaju kao prepreka njenom radu. "Ne ukidam Republiku Srpsku", *Nedeljni Telegraph*, 15. 12. 2004.

⁷⁴ Pedi Ešdaun: Vojska RS je pružila pomoć Ratku Mladiću kada je u junu prešla granicu sa SCG; on to nije mogao učiniti bez aktivnog učešća Vojske i organa RS. Oni su prekršili međunarodno pravo i Dejtonski sporazum. Jedna policijska struktura u BiH je uslov iz Studije izvodljivosti. Ako se približavanje BiH ne desi zbog RS onda će ona biti prepreka za ulazak zemlje u EU. RS mora da odluči šta želi, korumpirane strukture, koje sada ima, ili ulazak u EU, i vladavinu prava. "RS zavisi od Dejtona", *Večernje novosti*, 19. 12. 2004.

⁷⁵ "Vraćanje prošlosti", *V. Novosti*, 21. 12. 2004.

⁷⁶ Sejfudin Tokić: Ako neko ima opsesiju da RS zadrži kao ekskluzivni teritorij srpskog naroda, to je neodrživo. "Evropski standardi i balkanska realnost", *Danas*, 28-29. 2. 2004.

entiteta i uređenje BiH kao države sa 12 kantona.⁷⁷ Time bi se pojednostavila komplikovana administracija za čiji rad je sada potrebno 60 odsto od ukupnih javnih prihoda.⁷⁸ Srpska strana insistira na intenziviranju specijalnih veza između RS i Srbije, kako na ekonomskom, tako i kulturnom planu⁷⁹, jer su, kako naglašava premijer Vojislav Koštunica: "običaji i tradicija deo jednog istog naroda sa dve obale Drine"⁸⁰ Osećaj ugroženosti RS se konstantno podstiče⁸¹, pa se i prilikom posete delegacije Ministarstva za dijasporu Vlade Srbije ističe da je položaj Srba koji u Federaciji BiH imaju status konstitutivnog naroda daleko od zadovoljavajućeg, budući da su im uskraćena⁸² neka od osnovnih ljudskih prava.⁸³ Zvaničnici RS smatraju da je uspostavljanje specijalnih veza jedno od prava koja su dobijena Dejtonskim sporazumom, a koja se nedovoljno ostvaruju. Srbija mora da vodi računa o dešavanjima u RS i da pomogne Srbima u RS, jer RS je opstala zahvaljujući pomoći s druge strane Drine.⁸⁴

⁷⁷ Bivši premijer Federacije BiH Haris Silajdžić se u intervjuu za BBC založio za izmenu Dejtonskog sporazuma koji je nazvao projektom beogradskog režima. "Silajdžić za izmenu Dejtonskog sporazuma", *Danas*, 16. 7. 2004.

⁷⁸ U osnovi te ideje je prethodno proglašenje Distrikta Brčko za jedanaesti kanton. Ostvarenjem ovakve zamisli RS bi bila podeljena na dva dela. Tako ne bi moralo ni da se formalno pokreće pitanje ukidanaj RS a ona bi praktično prestala da postoji, jer više ne bi bila teritorijalna celina. Bosna bi tada imala 13 kantona – deset postojećih unutar Federacije BiH, jedan bi bio Brčko, a delovi RS predstavljali bi dva. "Ruše RS preko Brčkog", *Večernje novosti*, 17. 2. 2004.

⁷⁹ U čast Prvog srpskog ustanka, u Dobrunu kod Višegrada u manastiru Uspenja presvete bogorodice, održana je centralna proslava kojom RS obeležava 200 godina Prvog srpskog ustanka. Prisustvovali su prestolonaslednik princ Aleksandar Karađorđević, članovi predsedništva BiH Borislav Paravac, predsednik RS Dragan Čavić i premijer Mikerević. "Spomenik Karađorđu u Dobrunu", *Danas*, 30. 8. 2004.

⁸⁰ "Spomenik Karađorđu u Dobrunu", *Danas*, 30. 8. 2004.

⁸¹ Članovi Inicijativnog odbora Srpskog foruma za demokratiju, jednoglasno su doneli Deklaraciju: *RS je ugrožena*: "Dobro plaćene lobističke grupe spolja i politički centri u BiH pokušavaju da stvore atmosferu za promenu Ustava i bitno slabljenje RS. Takvi zahtevi mogu izazvati destabilizaciju šireg regiona. Zbog toga pozivamo sve međunarodne medijatore, posebno zemlje garante mirovnog ugovora, da još jednom snažno podrže Dejtonski sporazum, kao i Ustav BiH koji iz njega proizilazi". "Srpska je ugrožena?", *Večernje novosti*, 16. 2. 2004.

⁸² Sejfudin Tokić: Što se tiče ljudskih prava, sama činjenica da RS nikada nije uhapsila nijednog osumnjičenog za ratne zločine, niti učestvovala u njihovom hapšenju pokazuje pravu sliku. RS nije završila nijedan proces za zločine koji su se desili u toku rata. "Evropski standardi i balkanska realnost", *Danas*, 28-29. 2. 2004.

⁸³ "Loš položaj Srba u BiH i Albaniji", *Politika*, 17. 8. 2004.

⁸⁴ Milorad Dodik: RS se nalazi u jednom nedefinisanom vakuumu gde se opstaje od danas do sutra i koja služi samo da joj Ešdaun prijete. Porast kriminal, ugrožena bezbednost jasno govori o tome da smo postali teren za prljave igre vlasti Beograda i Banjaluke. "Republika Srpska je postala teren za prljave igre vlasti Beograda i Banjaluke", *Danas*, 12-13. 6. 2004)

Srbi insistiraju na tome da je RS "nešto što živi, razvija se i sazreva, pokazuje se da je svrsishodna, da je donela mir. Srbi su teško prihvatili Dejton,⁸⁵ a sada su najveći zaštitinici tog međunarodnog dokumenta."⁸⁶ Od Srbije kao garanta Dejtonskog sporazuma Srbi u RS očekuju zaštitu.⁸⁷ Tomislav Nikolić, potpredsednik SRS, na mitingu srpskog radikalnog saveza RS dr Vojislav Šešelj u Bijeljini, pozvao je na ujedinjenje RS i Srbije, iscrtavajući opet granice Velike Srbije i karakterišući BiH kao veštačku tvorevinu koja razdvaja Srbe sa obe strane Drine.⁸⁸ U istom tonu Aleksandar Vučić pozdravlja izjave onih srpskih političara iz RS koji najavljuju da će u slučaju gašenja entiteta raspisati referendum o priključenju matici – Srbiji.⁸⁹ Političari sa obe strane Drine ističu da se čitav region nalazi u vrlo komplikovanoj situaciji i da su, sa jedne strane, izrazita zalaganja za nezavisno Kosovo, a na drugoj, zahtevi za ukidanjem RS.⁹⁰ Upozoravaju da bi se pokušajem ukidanja nadležnosti RS stvorio novi element radikalizacije stanja u regionu, i pitanje je kako bi se sve završilo. Ta radikalizacija bi mogla da ima čak i onakve obrise kao na Kosovu i Metohiji,⁹¹ te da ukoliko se "od strane Bošnjaka nastavi ova prljava kampanja protiv RS i svega što nosi ime – srpsko, neće biti političara u RS, uključujući i ključne ljude u rukovodstvu, koji će imati autoritet da spreče dalji nepovoljan razvoj

⁸⁵Istraživanje agencije Partner je pokazalo da je Bošnjacima najviše stalo do BiH kao države, a najmanje do opstanka RS. Istovremeno je utvrđeno da Srbi mnogo više brinu za opstanak RS nego što im je stalo do BiH kao države. "Građani najviše veruju Ešdaunu", *Inter – Nacional*, 19. 2. 2004.

⁸⁶ Dragan Mikerević: "Dejton dosledno", *Politika*, 16. 2. 2004.

⁸⁷ *Udruženje Zajedno do istine*: Ako ne budemo dobili podršku, ići ćemo najverovantije na referendum. Ako naša matica želi dobro i sebi i nama ona će nas podržati. Uostalom, reč je o 1,5 miliona Srba preko Drine, a tolikog broja sunarodnika ne bi se odrekla ni mnogoljudnija država od Srbije. "Muka nas juri iz BiH", *Večernje novosti*, 1. 9. 2004.

⁸⁸ Krajnje je vreme da prepuste nama da mi sprovedemo ono što u ovih devet godina nismo imali prilike, da sastavimo Srbiju i Republiku Srpsku i da nikada ne zaboravite Republiku Srpsku Krajinu. Ima li lepše želje od te da živimo u jednoj državi? Ima li načina da ova veštačka tvorevina i kako opstane: Za sve to vreme će srpski izdajnici biti na vlasti... da sastavljamo gradove sa ove i one strane Drine, da imamo istu želju i isti cilj, da ovaj narod živi isto: kad je tamo dobro, dobro je i ovde. "Sastavimo Srbiju i RS", *Večernje novosti*, 4. 9. 2004.

⁸⁹"Tiho ukidanje" Srpske", *Politika*, 21. 12. 2004.

⁹⁰ Na adresu zvanične Banjaluke su stigle u paketu dve vesti koje svaka na svoj način najavljuju nestanak Dejtonskog ustrojstva BiH. Prvo je Ustavni sud BiH doneo odluku o ukidanju prefiksa srpski u nazivima 12 gradova i opština što najavljuje na svoj način u narednom periodu brisanje i imena Republike Srpske. Druga vest govori o tome da HDZ BiH insistira na unutrašnjem preuređenju BiH na takav način da se prvo ukine FBiH kao entitet, a dugoročnije i RS kantonizuje. "Muke s prefiksom "srpski", *Borba*, 30. 3. 2004.

⁹¹ Ocenjujući da će kazne Pedija Ešdauna izrečene RS imati teške posledice, DSS navodi da je međunarodna zajednica ostala nema kada je reč o izboru Ramuša Haradinaja za premijera Kosova. "Srbija uzdržana", *Danas*, 20. 12. 2004.

događaja.⁹² Ističe se neophodnost i potreba uspostavljanja paralele između RS i Kosova, što znači da bi sve što se dozvoli Albancima na Kosovu⁹³ bilo dopušteno i Srbima u RS⁹⁴, budući da je status RS od vitalnog nacionalnog interesa.⁹⁵ To potvrđuje i Miroljub Labus: "Naš interes je da zaštitimo RS i da RS zajedno s nama bude sutra u EU. Tamo živi milion ipo naših sunarodnika⁹⁶, koji su se četiri godine žrtvovali da bi živeli zajedno sa nama.⁹⁷ Naša je država upravo zbog toga što Srbima u BiH nije priznato ono pravo koje imaju svi drugi evropski narodi, stavljena pod sankcije od kojih se do naših dana nije oporavila."⁹⁸

Uslovi za priključivanje BiH evroatlantskim integracijama

Aktivnosti Visokog predstavnika u BiH, koje su dramatično doživljene sa obe strane Drine,⁹⁹ bile su fokusirane na uključivanje BiH u evroatlantske

⁹² Dragan Kalinić: "Ne igrajte se vatrom", *Večernje novosti*, 1. 4. 2004.

⁹³ Dejvid Vujić, savetnik američke administracije: Verujem, kao i mnogi drugi u Vašingtonu, da je došlo vreme da jasno kažemo da su Srbi u RS diskriminirani i da su im uskraćena ljudska prava. Mi moramo iskoristiti ono što se dešava na Kosovu s pozivom Albanaca na nezavisnost, kako bismo opravdali demokratsku težnju ljudi koji u RS traže nezavisnost. "Uspeće nezavisnost RS!", *Inter – Nacional*, 16-17. 10. 2004.

⁹⁴ Miroslava Mikeš, potpredsednik veća naroda RS: "Bio bih srećan da niko, pa ni političari iz Srbije ne smatraju RS za monetu za potkusurivanje. To je važno da se istorija ne bi lomila preko leđa ovog osiromašenog i nacionalno posvađanog naroda. Ne dopada mi se baš previše što su naprasno za RS postali zabrinuti i Tadaić i Svetozar Marović, a devet godina je niko nije spominjao". "Specijalne veze sa Srbijom", *V. Novosti*, 30. 12. 2004.

⁹⁵ Đorđe Vukadinović: U toku je proces tihog i kontinuiranog davljenja RS uz blagoslov međunarodne zajednice. To se događa uz ravnodušnost i slabe proteste zvaničnog Beograda. Ešdaun samo nastavlja ono što su pre njega činili njegovi austrijski prethodnici, da obesmišljava i ukida institucije u RS. "Tiho ukidanje" Srpske", *Politika*, 21. 12. 2004.

⁹⁶ Dragan Mikerević: Himna je kulturološko, istorijsko i pitanje identiteta jednog naroda. Moje je pravo da sebi izaberem himnu koju želim i osećam svojom. Himna RS je Bože pravde. "Biće "Buk Bijela" samo možda – manja", *Večernje novosti*, 31. 8. 2004.

⁹⁷ Za nas Sarajevo ništa ne znači, mnogo su nam bliži Pale, Banjaluka i Beograd... Uzvikom "Ovo je Srbija", su pozdravljeni i fudbaleri SCG (utakmica između reprezentacija BiH i SCG), kad su istrčali na teren. Bosanci su naše fudbalere i himnu izviždali dok su srpski navijači u vreme intoniranja himne BiH pevali: "Svi ste vi Turci, a ovo je srpsko", i "Biće Bosna srce Srbije." "Divljaju horde zla i manijaci", *Nedeljni Telegraf*, 13. 10. 2004.

⁹⁸ "Zajedno sa Srpskom u EU", *Politika*, 25. 12. 2004.

⁹⁹ Trećina stanovnika BiH ne veruje nijednom političaru, a oni koji veruju najviše poverenja imaju u Pedija Ešdauna, pokazalo je istraživanje "Partnera", banjalučke agencije za ispitivanje javnog mnjenja. U istraživanju provedenom na uzorku od 1190 punoletnih građana iz oba entiteta, utvrđeno je da 29 odsto ne veruje ni jednom

integracije i iniciranje integrativnih procesa i procesa suočavanja sa prošlošću u RS.¹⁰⁰ Političko rukovodstvo RS se opstrukcijama pokazalo se kao smetnja BiH na putu ka EU. Ešdaun je insistirao da se moraju poštovati osnovni uslovi, a takvih je 16, kako bi se BiH približila EU i *Partnerstvu za mir*. Zbog sporog napretka u ispunjavanju 16 uslova iz *Studije o izvodljivosti* odloženo je početak pregovora o stabilizaciji i pridruživanju EU.¹⁰¹ U tom smislu vlasti u RS moraju da učestvuju aktivno u formiranju državne agencije za bezbednost i informacije (SIPA), u formiranju visokog tužilačkog i pravosudnog saveta i veoma važnog izbora prvog ministra odbrane BiH.¹⁰²

Ešdaun je instituirao na dvosmernosti Dejtonskog sporazuma koji se na jednom nivou tiče entiteta, a na drugom potrebe jačanja državnih institucija. RS mora prihvatiti oba dela.¹⁰³ Odluke o uklanjanju političkih čelnika RS iz javnog života,¹⁰⁴ zamrzavanju budžetskog finansiranja SDS, smene 59 funkcionera zbog pomoći optuženima za ratne zločine su ocenjene kao pokušaj da se "slomi kolektivni i personalni otpor (Srba) procesu unitarizacije BiH, učini revizija Dejtona i poništi realno snažan i godinama nezamenljiv politički uticaj koji SDS ima na budućnost RS i srpskog naroda."¹⁰⁵ Suočeni sa spremnošću međunarodne zajednice da razbije mrežu finansijske,¹⁰⁶ političke i logističke podrške optuženim za ratne zločine, vlasti RS su se orijentisale na simulaciju kooperativnosti i dobre političke volje Pokušaj hapšenja haškog optuženika Milana Lukića¹⁰⁷ u Višegradu bio je prvi ozbiljniji pokušaj vlasti RS da ispuni

---

političaru u BiH. Sa 16,4 odsto glasova Ešdaun je na prvom mestu. "Građani najviše veruju Ešdaunu", *Inter - Nacional*, 19. 2. 2004.

¹⁰⁰ Pedi Ešdaun: RS za to vreme ni jednog ratnog zločinca nije uhapsila, niti je izrekla ni jednu reč kritike za one ljude unutar SPC koji su javno govorili da im je dužnost da štite ratne zločine. Nisu preduzeli ništa ni protiv preduzeća koja su pomogla ratnog zločinca. "Ovo je smrtno ozbiljna stvar", *Večernje novosti*, 4. 4. 2004.

¹⁰¹ "BiH ugrožava pregovore s Evropom", *Inter - Nacional*, 31. 3. 2004.

¹⁰² "Ešdaun postavio rok", *Politika*, 6. 2. 2004.

¹⁰³ "Bez Srba nema promene Dejtona", *Večernje novosti*, 9. 2. 2004.

¹⁰⁴ Predsednik SDS RS Dragan Kalinić i svi članovi Predsedništva te stanke podneli su neopozive ostavke na stranačke funkcije. Takvu odluku je donelo predsedništvo SDS nakon što je razmatralo zahtev Visokog predstavnika u BiH da se Mirko Šarović, jedan od podpredsednika SDS ukloni iz javnog i političkog života u RS i BiH. Prisiljen da se zbog afere Orao povuče sa mesta člana Predsedništva BiH, Šarović je podneo ostavku na mesto predsednika SDS. "Kalinić i rukovodstvo SDS podneli neopozive ostavke", *Danas*, 12. 2. 2004.

¹⁰⁵ "Rukovodstvo SDS podnelo ostavku", *Politika*, 12. 2. 2004.

¹⁰⁶ Dragan Kalinić je dodao da je na planu sardnje sa Hagom učinio što je mogao; smenjen sam i zbog kontraverznog finansijskog izveštaja međunarodnog revizora po scenariju koji je pokrenut još od afere Orao, preko Elektroprivrede RS, pa do Telekoma Srpske, u kome osim hipoteze da SDS finansira optužene za ratne zločine nema dokaza". "Karadžića čuvaju bog i anđeli", *Večernje novosti*, 1. 7. 2004.

¹⁰⁷ Milan Lukić postao je poznat široj javnosti nakon otmice putnika iz voza u Štrpcima, 1993. kada je najmanje 19 putnika, mahom Muslimana, izvedeno iz voza i

svoje obaveze prema Haškom tribunalu.¹⁰⁸ Pedi Ešdaun je insistirao da se poštuju naredbe *Doma za ljudska prava BiH* u pogledu osnivanja Komisije za otkrivanje istine o Srebrenici. Nezadovoljan radom Komisije smenio je nekoliko meseci po njenom osnivanju, načelnika Generalštaba Vojske RS, šefa Biroa za odnose sa Tribunalom u Hagu i predsednika Komisije.¹⁰⁹ Istovremeno, Ešdaun je izjavio da je zadatak međunarodne zajednice, ukoliko *Dom za ljudska prava* zatraži formiranje Komisije za ispitivanje zločina počinjenim nad Srbima u Sarajevu, da obezbedi uslove neophodne za rad. Međutim, inicijativa¹¹⁰ mora poteći iz RS.¹¹¹

Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice

Vlada RS je 25. decembra 2003. godine imenovala članove *Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice za period od 10. do 19. jula 1995. godine*. Ured visokog predstavnika i Međunarodni krivični sud u Hagu, su dobili status posmatrača. Donošenje odluke o formiranju Komisije je bilo motivisano obavezom RS da odgovori na odluku *Doma za ljudska prava BiH* od 3.3.2003, koja se odnosi na 49 prijave koje su podneli najbliži rođaci lica nestalih u Srebrenici. Prijave su podnesene protiv RS i predstavljaju deo grupe od 1800 sličnih prijava¹¹², koje su trenutno u postupku pred *Domom*.¹¹³ Osnivanje i rad Komisije je predstavljao prvi, makar i deklarativni pomak, da se RS suoči sa činjenicom da je genocid u Srebrenici planiran sistematski i organizovano, te da

---

ubijeno u Višegradu. Bio je komandant jedinice Osvetnici. Bio je iste godine uhapšen u Srbiji, ali je potom prebačen u RS, nakon čega ga je Karadžić odlikovao. Odgovoran je i za zločin nad putnicima autobusa u Sjeverinu, 1992. za ovo delo je prošle godine pred okružnim sudom u Beogradu u odsustvu osuđen na 20 godina zatvora. Niz godina je proveo kao ugledni građanin Višegrada, a često je prelazio u Srbiju. Haška optužnica se bavi pokoljem nad višegradskim Muslimanima početkom bosanskog rata. "Ko je Milan Lukić", *Vreme*, 22. 4. 2004.

¹⁰⁸ "Ugrožena RS", *Večernje novosti*, 22. 4. 2004.

¹⁰⁹ "Smenjen i načelnik generalštaba VRS", *V. Novosti*, 17. 4. 2004.

¹¹⁰ Udruženje porodica nestalih lica i gradska organizacija logoraša iz Srpskog Sarajeva podneli su tužbu Ustavnom sudu BiH protiv Vlade Federacije BiH zbog kršenja i povreda Evropske konvencije o ljudskim pravima, Dejtonskog sporazuma i Deklaracije UN sa zahtevom da se obelodani sudbina nestalih Srba za vreme rata. Uz tužbu su predate 63 pojedinačne apelacije i zatražena odšteta od 6 miliona KM. "Tužbom do istine", *Večernje novosti*, 25. 2. 2004.

¹¹¹ "Potražite svoje mrtve", *Večernje novosti*, 15. 12. 2004.

¹¹² RS je naloženo da za kolektivnu dobrobit svih podnosilaca prijava i porodica žrtava događa u Srebrenici Fondaciji uplati paušalni iznos od 2 miliona KM, najkasnije do 7. septembra, te da garantuje da do 2007. godine uplati četiri dodatne godišnje isplate od po 500 hiljada KM. "Od naredbe u martu do osnivanja u decembru", *Danas*, 13. 1. 2004.

¹¹³ "Povod 49 prijave koje su podneli najbliži rođaci nestalih", *Danas*, 16. 6. 2004.

je to "simbol srpskog fašizma"¹¹⁴ Nakon šest meseci rada, Komisija je na osnovu svojih istraživanja, konstatovala da se u "Srebrenici desio zločin velikog obima". Vlada RS je izrazila spremnost da se pred lice pravde izvedu sva lica koja su počinila ratni zločin naglašavajući, da "nijedan zločin, bez obzira ko ga je počinio, ne sme proći nekažnjeno".¹¹⁵ Vlada RS je priznala zločin velikog obima, ali ne i genocid. Predsednik RS, Dragan Čavić priznaje, da: "mi ne možemo manipulirati činjenicama. Mislim da utvrđivanje činjenica na ovaj način treba da se vrši na svim lokacijama u BiH. Došlo je vrijeme da se iz jedne politike stalnog traženja ravnoteže u zločinu uspostavi jedan novi politički ambijent u BiH u traženju ravnoteže u pravdi."¹¹⁶

Rad Komisije i istragu ometale su institucije RS, pre svih Generalštab Vojske RS i Ministarstvo odbrane.¹¹⁷ Istraga je ometana na gotovo svim nivoima, pošto su svi, samo deklarativno podržavali istragu, a ustvari pokušavali da prikriju dokumenta i informacije.¹¹⁸ Nakon što je Izveštaj završen, MUP RS je visokom predstavniku BiH dostavio 16 kutija sa dokumentacijom koje sadrže ključne informacije o događajima iz 1995. u Srebrenici.¹¹⁹ Neki čelnici RS, koji je podržali Izveštaj, su pokazali da bi "stavljanjem tačke na srebreničke događaje"¹²⁰ bio sprečen dvostrani proces. Oni ističu da bi RS mogla da postavi pitanje gde su stratišta Srba¹²¹ u Federaciji

¹¹⁴ Joška Fišer: "Iznuđena katarza", *NIN*, 15. 7. 2004.

¹¹⁵ "Izvinjenje Vlade RS porodicama stradalih u Srebrenici", *Danas*, 11. 11. 2004.

¹¹⁶ "Čavić: pravda za sve", *Balkan*, 15. 6. 2004.

¹¹⁷ U istrazi se došlo do saznanja koja potvrđuju da RS raspolaže dokumentacijom o događajima u srebreničkoj enklavi jula 1995. Ta tvrdnja je argumentovana činjenicom da se u lokalnim odeljenjima Ministarstva odbrane u regionu istočne RS i Ministarstva odbrane nalazi 118 dokumenata, za koje se do sada nije znalo, a koja govore o pripremama za operaciju Krivaja 95. Dokumenti se odnose i na prevoz zarobljenika iz enklave, raščišćavanje i asanaciju terena. Za sudbinu nestalih Bošnjaka pored pripadnika vojske i policije, znaju i sekretar zborničkog odseka Ministarstva odbrane, načelnici više odseka Ministarstva odbrane u istočnoj Bosni, direktori preduzeća, vozači autobusa, kamiona i šlepera, načelnik Okružnog štaba CZ u Zvorniku i opštinskih odseka u istočnoj Bosni, članovi jedinica za raščišćavanje i asanaciju terena, od 100 do 200 ljudi. "Otkrića Komisije", *Glas*, 17. 4. 2004.

¹¹⁸ "Organi RS ometali rad Komisije o Srebrenici", *Glas*, 17. 4. 2004.

¹¹⁹ "Predata dokumenta o Srebrenici", *Danas*, 17. 6. 2004.

¹²⁰ U periodu od 10. do 19. jula 1995 u Srebrenici i njenoj okolini likvidirano je više hiljada Bošnjaka, na način koji predstavlja kršenje međunarodnog humanitarnog prava, a izvršilac je pored ostalog, preduzeo i mere prikrivanja zločina premeštanjem tela. Otkrivene su 32 nove, do sada nepoznate lokacije masovnih grobnica od kojih su 4 primarne. Ključni dan za događaje u Srebrenici je bio 10. juli. "Nove 32 grobnice", *Večernje novosti*, 12. 6. 2004.

¹²¹ Predsednica Saveza udruženja porodica nestalih i zarobljenih RS, Milijana Bojić ne krije ogorčenje jer nadležni u RS sede skršenih ruku, dok Federalna komisija za traženje nestalih danonoćno radi. "Nestala i briga o nestalima", *Večernje novosti*, 16. 8. 2004.

BiH.¹²² U izveštaju Komisije se priznaje da je u Srebrenici likvidirano više hiljada Bošnjaka, i da su u tome učestvovali vojne i policijske snage RS, uključujući i specijalne jedinice MUP RS.

Zbog ograničenog vremena i racionalizacije postupka, Komisija je preuzela istorijski kontekst i činjenično stanje sadržano u presudi protiv Radislava Krstića.¹²³ Komisija je 15. oktobra 2004. godine objavila "Dodatak Izveštaju od 11. juna 2004. o događajima u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995." U ovom Dodatku Komisija je navela da, po njihovim nalazima, broj ubijenih u srebreničkom masakru iznosi 7000 do 8000.¹²⁴ Prema dokumentima koje poseduje Komisija u ovim akcijama su učestvovali jedinice policije Srbije i Republike Srpske Krajine.¹²⁵ Reakcije u Srbiji na ovaj Izveštaj su bile minimalne. Reakcije su najčešće bile vezane za broj žrtava: da uopšte nisu stradali civili¹²⁶, te da suda su stradali presvučeni vojnici i da niko ne pominje srpsku stranu Srebrenice.¹²⁷ Izjava predsednika RS Dragana Čavića da je srebrenička tragedija "crna stranica istorije srpskog naroda" je tek jedan od pokušaja *istorijskog redukcionizma*, jer se ne pominje genocid kao planski smišljena i organizovana akcija političkog i vojnog vrha RS i Srbije. Vlada RS se odazvala pozivu načelnika srebreničke opštine Abdurahmana Malkića da pomogne organizaciju obeležavanja devetogodišnjice Srebreničkih stradanja. Međutim, zbog kvalifikacije da se radi o genocidu, premijer RS Dragan Mikerević¹²⁸ je odbio poziv predsedavajućeg Predsedništva BiH Sulejmana Tihića da učestvuje u organizaciji¹²⁹, ali je Vlada dala 50.000 KM.

¹²² "Najteži zadatak – utvrđivanje stvarnog broja žrtava", *Danas*, 5. 5. 2004.

¹²³ "Zločin počinjen i prikrivan", *Večernje novosti*, 13. 6. 2004.

¹²⁴ "Srebrenica od poricanja do priznanja", *Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji*, Beograd, 2005.

¹²⁵ "Vlada RS usvojila izveštaj o Srebrenici", *Danas*, 12-13. 6. 2004.

¹²⁶ Slavko Jovičić, potpredsednik Saveza logoraša RS, osporava izveštaj Komisije za istinu o Srebrenici: broj žrtava je mnogo manji od 7.800 jer su na spisak stavljeni ljudi koji su poginuli na frontu i svi koji su za četiri godine rata umrli prirodnom smrću. Otkriti istinu i o 1. 760 srpskih civila u Srebrenici i okolnim naseljima, sa imenima izvršilaca zločina. "Nisu žrtve svi poginuli", *Večernje novosti*, 10. 11. 2004.

¹²⁷ Bivši prvi sekretar misije BiH pri UN Darko Trifunović smatra da bi nekadašnji predsednik Komisije eksperata UN Šerif Basiuni zbog *zloupotrebe konačnog izveštaja o zločinima u BiH koji je 1994 godine predao Generalnom sekretaru UN*, trebalo da se nađe na optuženičkoj klupi Haškog tribunala. Basiuni je izbegao da u konačni dokument, uvrsti i iscrpan izveštaj iz 1993. godine o zločinu muslimanskih snaga nad oko 1000 uglavnom srpskih civila u Srebrenici i okolnim naseljima, sa imenima izvršilaca zločina. "Pristrasni izveštaj", *Glas*, 7. 2. 2004.

¹²⁸ Pa kakvu bi to budućnost u istoj kući BiH sa Srbima trebalo graditi, ako oni budu nazivani genocidnim agresorima na svom bunjištu. "Razgovor gluvih", *Politika*, 11. 7. 2004.

¹²⁹ U Memorijalnom centru u Potočarima kod Srebrenice je sahranjeno 338 identifikovanih tela Srebreničana koji su ubijeni u julu 1995. goidine. Među identifikovanim telima, nalazilo se i telo jedne žene i 16 maloletnih osoba. Organizacioni

Povodom deveteogodišnjice masakra u Srebrenici, pored izjave Borisa Tadića, koja nije dobro primljena jer je tog dana bila i njegova inauguracija, u Beogradu su se tim povodom oglasilo nekoliko NVO, kao, na primer, *Centar za modernu politiku*. U njihovom saopštenju se ističe da "iako su neki od počinioca masakra u Srebrenici već osuđeni za genocid pred Međunarodnim tribunalom za ratne zločine, glavni akteri poput Ratka Mladića i Radovana Karadžića i dalje se nalaze na slobodi, ohrabreni podrškom svih onih političkih snaga, organizacija i medija koji su tada kao i danas u ime svoje vlasti pokušavali da daju legitimitet ubijanju i poreknu da se zločin ovakvih razmera uopšte desio. To su upravo snage koje se i dalje obračunavaju sa svima onima koji se zalažu za odgovoran pristup prema istorijskim činjenicama i budućnosti naše zemlje, nazadne snage koje su ubistvom Zorana Đinđića pokušale da zaustave proces demokratizacije i modernizacije"¹³⁰ U mnogim izjavama je isticano da je suočavanje sa zločinima vlastitog naroda pretpostavka za suživot sa susedima i trajno uspostavljanje evropskih vrednosti i u ovom našem delu Evrope".¹³¹ Aktivistkinje *Žena u crnom*, su na Trgu Republike u Beogradu napravile krug držeći transparente koji su govorili o zločinu u Srebrenici dok je u isto vreme oko kruga bilo nekoliko desetina, uglavnom mlađih ljudi, koji su protestovali i izvikivali imena Ratka Mladića i Radovana Karadžića. *Žene u crnom* su nosile transparente, "Zašto vlasti i dalje ćute", "Žene u Srebrenici traže deset hiljada ubijenih i nestalih", "Amenstija za sve koji su odbili da učestvuju u ratu", "Zaborav i ćutanje je zločin."¹³² Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava, je 11. jula 2004. učestvovao u emisiji B92 *Utisak nedelej*, u kojoj je izneo da je bio impresioniran objektivnim i analitičkim izveštavanjem srpskih elektronskih medija o događajima toga dana u Potočarima. Taj isti događaj je preneo i *Prvi program nemačke TV*, sa napomenom da su Bošnjaci oštro negodovali zbog činjenice da se upravo tog dana srpski predsednik svečano polažio zakletvu, i prikazali Tadića kako ljubi srpsku zastavu.¹³³

Posle devet godina ćutanja Komisija je pronašla, uz već otkrivenu 51 grobnicu na području Srebrenice, još 32 masovne grobnice.¹³⁴ U Dodatku konačnog izveštaja *Komisija za ispitivanje događaja u i oko Srebrenice* sačinila je

---

odbor iz Potočara procenio je da je jučerašnjoj dženazi prisustvovalo više od 20.000 ljudi. Među njima su bili i članovi Inicijative mladih iz Beograda, članice udruženja *Žene u crnom* iz Srbije, diplomatski kor iz BiH, i zvaničnici iz oba entiteta u BiH. "Sahranjeno 338 identifikovanih žrtava", *Danas*, 12. 7. 2004.

¹³⁰ "Sahranjeno 338 identifikovanih žrtava", *Danas*, 12. 7. 2004.

¹³¹ "Iznuđena katarza", *NIN*, 15. 7. 2004.

¹³² "Incidenti bez fizičkog sukoba", *Danas*, 12. 7. 2004.

¹³³ "Iznuđena katarza", *NIN*, 15. 7. 2004.

¹³⁴ Štampa Federacije BiH je iznela informacije o 7. 793 bošnjačke žrtve. Sem toga, u danima posle 19. jula ubijeno je još 938 Bošnjaka, tako da na ukupnom spisku stradalih u Srebrenici, stoji 8. 731 ime. Iz *Udruženja Majke Srebrenice i Žepe*, su dostavile spise sa imenima 10.500 nestalih. "Spisak žrtava duži", *Večernje novosti*, 18. 10. 2004.

spisak nestalih¹³⁵ tokom srebreničke tragedije i navela postojanje dodatne dve grobnice, što je ukupno 34.¹³⁶ Predsednica *Udruženja Majke enklava Srebrenica i Žepa*, Munira Subašić najavila je podizanje tužbi protiv RS i SCG za zločine počinjene u Srebrenici.¹³⁷

Procesuiranje ratnih zločina pred bosanskim sudovima

U toku 2004. godine u BiH su obavljene ozbiljne pripreme da domaće pravosuđe preuzme ulogu koju je do sada imao Haški tribunal. Urađeno je dosta na stvaranju adekvatnih zatvorskih i pritvorskih uslova. Slučajevi koje je Tribunal označio slovom A, će biti u nadležnosti ovdašnjih sudova.¹³⁸ Prva suđenja za počinjene ratne zločine na području BiH, a koja su prošla verifikaciju Haškog suda, naći će se pred sudom BiH i državnim tužilaštvom u 2005. godine. Reč je o dva predmeta i osam optuženika koji se terete za ratni zločin na području Foče i Prijedora. Odeljenje za ratne zločine je počelo da preuzima predmete iz Haga i narednih godina imaće ogroman zadatak. Samo u prvoj grupi predmeta, koje je Haški sud istražio i potvrdio da ima dovoljno dokaza za procesuiranje, nalazi se 600 predmeta od kojih je veći broj već pripremljen za kantonalne sudove u Federaciji i okružne sudove u RS. U drugoj grupi ili kategoriji nalazi se oko 10.000 predmeta koje je Haški sud pregledao, ali nije dovršio istragu.¹³⁹

Na području BiH ekshumirano je više od 18.000 posmrtnih ostataka žrtava rata, a obrađene su 363 masovne grobnice s posmrtnim ostacima pet ili više žrtava. Predsednik *Komisije Federacije BiH za nestala lica*, Amor Mašović je precizirao da je od 18.000 ekshumiranih tela identifikovano nešto više od 10.000, dok ostale žrtve čekaju na DNK analizu. Od 1996. do danas u BiH je ekshumirano više od 3.800 pojedinačnih i zajedničkih grobnica, pri čemu je najveća po broju otkrivenih žrtava, masovna grobnica Crni vrh, u opštini Osmaci, iz koje je ekshumirano 629 tela. Kada je reč o SCG, ekshumacije će biti nastavljene na području Beograda, Zemuna, Obrenovca i u drugim mestima "u kojima su na lokalnim grobljima sahranjivane žrtve - državljani BiH koje su na različite načine dospеле na tu teritoriju ili su njihova tela bačena, na početku

---

¹³⁵ Komisija za nestala lica je do sada prikupila pouzdane podatke o 1331 osobi koja se vodi kao nestala tokom događaja u Srebrenici. "Zasad ekshumirano osam tela", *Danas*, 17. 6. 2004.

¹³⁶ "Sastavljen spisak nestalih u Srebrenici", *Danas*, 14. 10. 2004.

¹³⁷ "Tužice RS i SCG", *Večernje novosti*, 11. 11. 2004.

¹³⁸ "Sprema se "bosanski Ševeningen", *V. Novosti*, 8. 11. 2004.

¹³⁹ "Hiljade osumnjičenih", *Politika*, 14. 12. 2004.

rata, u Drinu i tako tu dospela."¹⁴⁰ Šabac i Sremska Mitrovica još uvek čekaju svoje istražitelje.¹⁴¹

Tužba pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu

Jedanaest godina nakon podnošenja tužbe pred stalnim Međunarodnim sudom pravde u Hagu, počela je rasprava o tužbi BiH protiv SCG za agresiju i genocid. U Beogradu je bilo je predloga da se na tužbu odgovori protivtužbom, uz obrazloženje da bi tek nakon što bi se suočila sa mogućnošću da bude optužena za nasilnu oružanu secesiju od SFRJ i prunučena na plaćanje ratne odštete, vlast u Sarajevu pristala da razgovara o povlačenju tužbe, odnosno vansudskom dogovoru. Tužba pred stalnim Međunarodnim sudom u Hagu se koristi u dnevno političke svrhe u Srbiji, kako bi se odgovornost za agresiju i otpočinjanje rata osporila i relativizovala.¹⁴² Tako bi se, po zamisli Beograda, dokazalo da se u BiH prvo dogodila oružana protivustavna secesija, koja je prerasla u građanski rat.¹⁴³ Predstavnici srpskog naroda u parlamentu BiH nisu nikada podržali podizanje tužbe protiv SCG. Članovi Predsedništva iz RS i danas smatraju da je ona nelegalno podignuta.¹⁴⁴

Nalaz komisije RS o masakru u Srebrenici je potvrda navoda koje sadrži tužba BiH protiv SCG. Izveštaj pruža detaljne informacije o učešću vojnih i policijskih jedinica iz Republike Srpske Krajine i Srbije. Prikupljeni su dokazi, ne samo o postojanju primarnih i sekundarnih grobnica, nego i određeni dokumenti koji govore o učešću SCG u izvršenom genocidu u Srebrenici.¹⁴⁵ Zastupnici BiH insistiraju na zakazivanju rasprave, dok suprotna strana traži odlaganje. Srpska strana se poziva na Dejtonski mirovni sporazum, koji ne pominje termin agresija, već sukob, i smatra da je teško dokazati krivicu SCG. Mišljenje Sakiba Softića, pravnog zastupnika BiH je: "Tužba protiv SCG je za

¹⁴⁰ "Iz Bosne ekshumirano 18.000 žrtava", *Danas*, 30. 12. 2004.

¹⁴¹ "Locirane 83 masovne grobnice", *Danas*, 17-18. 7. 2004.

¹⁴² Darko Trifunović, stručnjak za međunarodno krivično pravo: "Muslimani su nas pred stalnim Međunarodnim sudom pravde tužili za genocid. Jeste, oni su od tog suda tražili da donese odluku kojom bi se SRJ tj. Srbi sprečili da dalje vrše genocid. Znači imamo faktičku situaciju gde oni koji su odgovorni za genocid, muslimani, tuže žrtve tog genocida. Nas je tužila tzv. Muslimansko-hrvatska federacija, a sada se odjednom pojavljuje BiH kao nosilac tog akta. To predstavlja nasilje nad pravdom. Ta federacija danas ne postoji, postoji država BiH. Oni nemaju, kako pravnici kažu, aktivnu legitimaciju. Znamo da se Srbi u RS protive toj tužbi i pružaju podršku SCG. Takva logika vlade u Sarajevu bi mogla da dovede do situacije da svaki građanin SCG plati po 100.000 eura svakom stanovniku BiH". "Za rušenje kula u Njujorku obučavani u Bosni", *Svedok*, 4. 5. 2004.

¹⁴³ "Sarajevski i tuzlanski masakr Srba", *Ogledalo*, 17. 11. 2004.

¹⁴⁴ "Softić: BiH će dobiti spor", *Danas*, 24. 8. 2004.

¹⁴⁵ "Ahmić: genocid nad Bošnjacima", *Politika*, 17. 6. 2004.

genocid, a agresija je samo ambijent u kojem je genocid izvršen."¹⁴⁶ Već postoji i presuda Haškog tribunala protiv generala Krstića da je bio saučesnik u genocidu u Srebrenici. Radoslav Stojanović, sada zastupnik odbrane SCG u Hagu ocenjuje da Slobodan Milošević neće u Hagu biti osuđen za genocid, jer mu se ne može pripisati namera da je planirao da uništi Bošnjake i Hrvate u BiH u celini ili delom, i da postoji mogućnost da ta presuda utiče i na ovaj postupak.¹⁴⁷ Sulejman Tihić, predsedavajući Predsedništva BiH, odlučno odbacuje mogućnost da BiH povuče tužbu za agresiju i genocid protiv SCG. "Tužba je temeljni interes države BiH i njenih građana, kako zbog istine, pravde, prošlosti, tako i budućnosti. Mi odnose sa SCG možemo graditi samo na osnovu istine, a istina se upravo utvrđuje na Međunarodnom sudu pravde."¹⁴⁸

Povratak izbeglica

Jedan od pokazatelja pomaka u odnosima SCG i BiH je i proces povratka izbeglica koji se ocenjuje kao pozitivan¹⁴⁹. Ministarstvo za dijasporu Vlade Srbije stalno ističe da Srbi u Federaciji BiH čine samo oko 5 odsto stanovništva. Najveći pozitivan pomak učinjen je u povratku imovine Srbima, koja je u 90 procenata vraćena vlasnicima. Međutim, predstavnik Ministarstva za dijasporu u Srbiji ističe da "Srbi prodaju imovinu ili zbog psiholoških pritisaka, ili zbog nemogućnosti održivog povratka, jer teško dolaze do radnog mesta." On smatra da je učinjen napor da se konkretnije reguliše oblast socijalne zaštite. U Sarajevu je potpisan administrativni sporazum, kojim se konkretizuje primena ranije već potpisanog *Sporazuma o socijalnoj zaštiti između dve zemlje*, koji se konkretnije bavi načinom ostvarivanja prava na penziju, zdravstvenu zaštitu, invalidninu, dečiji dodatak. Budući da Srbija RS vidi kao deo jedinstvenog etničkog, ekonomskog¹⁵⁰ i kulturnog prostora¹⁵¹, predstavnik srbijanskog Ministarstva

¹⁴⁶ "Softić: BiH će dobiti spor", *Danas*, 24. 8. 2004.

¹⁴⁷ "Odustati da bismo opstali", *Večernje novosti*, 25. 8. 2004.

¹⁴⁸ "BiH neće povući tužbu protiv SCG", *Nacional*, 7. 9. 2004.

¹⁴⁹ Ohrabrujući podatak UNHCR-a da se vratilo njih više od million – tri četvrtine u bošnjačko-hrvatsku federaciju, ostatak u RS, dopunjuje i onaj da je od kraja rata u BiH upumpano više od pet milijardi dolara. Zvanična nezaposlenost oko 40 odsto, gorući je problem; prosečni dohodak po stanovniku 1540 dolara godišnje. "EUFOR umesto SFOR", *Politika*, 25. 10. 2004.

¹⁵⁰ Dragan Mikerević: To je jedinstveno privredno tkivo, sa komplementarnim industrijama. Naslonjeni smo jedni na druge. "Bili smo pred bankrotom", *Večernje novosti*, 6. 9. 2004.

¹⁵¹ Vuk Drašković: Ukoliko bi ljudi iz privrede, kulture, biznismeni iz SCG i BiH saradivali onako kako danas, našalost veoma dobro saraduju kriminalci sa obe strane Drine, naše perspective ulaska u Evropu mogle bi biti zaista velike. "Hag nacionalni interes", *Večernje novosti*, 8. 6. 2004.

inicira i organizovanje popisa stanovništva u RS, kako bi se pokazalo da je RS više multietnička od Federacije BiH, kao i da se pokrene inicijativa da dijaspora pomogne finansiranje u cilju pomoći razvoja malih i srednjih preduzeća.¹⁵²

Ugovor o slobodnoj trgovini između Srbije i BiH stupio je na snagu 1. aprila, 2004, kao rezultat dogovora zvaničnika Srbije i BiH. Postignut je dogovor da se brže zajednički radi na usvajanju sertifikata i standarda koji prate primenu Ugovora o slobodnoj trgovini.¹⁵³ Razgovori su pokrili konkretne oblasti saradnje od energetike do saobraćaja i turizma.¹⁵⁴ Većina proizvoda koji su u ponudi RS potiču iz SCG, dok u južnim delovima Federacije najveći deo robe dolazi iz Hrvatske. Poslovni ljudi u bosanskim entitetima kažu da im nije u ekonomskom interesu da trguju jedni s drugima, jer moraju da plaćaju visoke takse i prolaze kroz komplikovanu administrativnu proceduru koja u konačnom ishodu podiže cenu robe. Za njih je daleko profitabilnije da uvoze proizvode iz susednih zemalja, pošto je Bosna sa njima potpisala sporazume o slobodnoj trgovini.¹⁵⁵

Državna granica između SCG i BiH

Na *Međudržavnom savetu SCG i BiH* postignut je dogovor da se pripremi predlog sporazuma o granici između dve države (rok šest meseci) i predlože moguće solucije za korekciju granične linije. Međudržavna diplomatska komisija za državnu granicu SCG pokušava nametnuti razmenu teritorija kao preduslov za potpisivanje ugovora o granici. SCG predlog o razmeni teritorija na državnoj granici pravda povećanjem funkcionalnosti granica. Safet Halilović, ministar civilnih poslova BiH, tvrdi da je zvanični Beograd kriv što ugovor o granicama između dve susedne države nije potpisan. Ne postoji pravni okvir na temelju kog bi došlo do razmene teritorija,¹⁵⁶ tek nakon potpisivanja i ratifikovanja ugovora o granici mogli bi početi razgovori o razmeni.

Beograda uporno blokira potpisivanje *Sporazuma o graničnim prelazima, pograničnom saobraćaju i pojednostavljenju režima prelaska državne granice kod*

¹⁵² "Loš položaj Srba u BiH i Albaniji", *Politika*, 17. 8. 2004.

¹⁵³ "Labus: budućnost Dejtona zavisi od volje tri naroda", *Danas*, 16. 3. 2004.

¹⁵⁴ Isto.

¹⁵⁵ "Objedinjavanje tržišta", *Reporter*, 22. 9. 2004.

¹⁵⁶ Od četiri sporne granične tačke, dve se nalaze u toku reke Drine. HE Zvornik pripada Srbiji, ali je granica deli na dva dela, srpski i bosanski. Predloženo je da se granica sa srpske strane pomeri prema bosanskoj obali kako bi se čitava HE našla na teritoriji Srbije. Slično je i sa HE Bajina Bašta, čiji se generatori nalaze u BiH. Pruga Beograd – Bar jednim delom, oko 10 km, od Jablanice do Štrbaca prolazi teritorijom BiH, uglavnom tunelom Goleš. Predloženo je da se granična linija povuče duž pruge kako vozovi ne bi putovali kroz stranu državu. Četvrto sporno mesto je "bosansko ostrvo" kod Priboja.

Rudog, odnosno Priboja. Bosanska strana insistira da se sporazum potpiše u okviru sadašnjih granica. Komentarišući neuspeh potpisivanja međudržavnog sporazuma o razgraničenju Sulejman Tihic je rekao: "Istrajavaćemo na sporazumu o sadašnjim granicama, a kada ga potpišemo videćemo da li ćemo uopšte pristati na razmenu teritorija, odnosno da li ćemo možda tražiti Boku Kotorsku."¹⁵⁷ Ova izjava je izazvala različite reakcije, ali je odmah usledio demanti na temelju loše interpretacije, budući da BiH nikada u istoriji nije imala teritorijalnih pretenzija, a pogotovo ne sada i prema svojim susedima.¹⁵⁸ Do dogovora se može doći na temelju pune ravnopravnosti obe strane, i Srbija se očigledno teško miri sa činjenicom da ne može da iscartava sopstvenu kartografiju bez saglasnosti BiH.¹⁵⁹

Vojni stanovi

Vlada Federacije je u martu 2004. uputila u parlamentarnu proceduru *Zakon o prodaji stanova* kojim je predložila da bivšim oficirima JNA, koji su izvan BiH, reši stambeno pitanje. Kako stanovi ne mogu biti vraćeni, bez obzira na to što su 1991. godine u BiH izvršili otkup, vojnim liocima bi se vratio novac dat za otkup s kamatom.¹⁶⁰ *Dom naroda parlamenta Federacije BiH* prihvatio je izmene *Zakona o prodaji stanova* prema kojima će bošnjačko – hrvatski entitet zadržati 1500 stanova oficira i vojnih službenika bivše JNA. Umesto prava na vraćanje stana, njima se nudi naknada u sertifikatima u iznosu koji odredi vlada, odnosno parlament, koji je i doneo ove zakonske odredbe. To pravo, prema predviđenom zakonu, ne bi imala ona lica koja su rešila stambeno pitanje u susednoj državi.¹⁶¹ Bez obzira što su ti stanovi još pre rata postali privatno vlasništvo, ratna vlast u Sarajevu je smatrala da oni po automatizmu prelaze u posed novoformirane države i dodeljivala ih borcima, porodicama poginulih. Formiranjem vlasti Federacije i Ministarstva odbrane, ratne odluke su uglavnom potvrđene. Međunarodni zvaničnici insistiraju da svako ima pravo da se vrati na svoje, te se to odnosi i na vojne stanove. Vlasti Federacije su izbegavale da ih vrate, uz obrazloženje da je to jedini način da se smeste bivši

¹⁵⁷ "Tihic traži Boku", *Večernje novosti*, 15. 9.2004.

¹⁵⁸ "Pogrešna interpretacija izjave o Boki Kotorskoj", *Danas*, 16. 9. 2004.

¹⁵⁹ Mladen Ivanić: SCG imaju potrebu da se na pojedinim dijelovima, zbog sudbine i egzistencijalnog pitanja pojedinih mjesta i pruge Beograd-Bar ispravi granična linija., a mi ćemo to podržati na svim lokacijama gdje nama ne predstavlja problem.. Teritorijalna pomeranja bi se izvela po principu i sasvim jednostavno jedan kvadratni kilometar jedne strane zamijeniti za isti prostor druge strane i priča bi bila završena". "Mladen Ivanić: Tihic je izneo glup stav o Boki Kotorskoj", *Danas*, 17. 9. 2004.

¹⁶⁰ "Stanovi", *Glas*, 31. 3. 2004.

¹⁶¹ "Prisvajanje 1500 stanova bivše JNA", *Politika*, 21. 9. 2004.

borci, socijalno ugrožene porodice, i oficiri Armije BiH.¹⁶² RS se poziva na to da je starim vlasnicima, pa i vojnim licima sa područja Federacije i bivše zajedničke države, stanove vratila. Oni insistiraju na tome da se ne radi o stanarskom pravu, već o povraćaju legalno kupljene, tj. privatne imovine, te ceo slučaj treba posmatrati u skladu sa Poveljom o zaštiti ljudskih prava.¹⁶³

¹⁶² Osnovni argument za neispunjavanje obaveze o povraćaju tuđe imovine, Ministarstvo odbrane i vlada Federacije nalaze u činjenici da su vojna lica JNA koja su se 19. maja 1992, našla u oružanim snagama novonastalih država, dakle izvan BiH, tamo verovatno i rešili svoje stambene probleme te se u tom smislu ne mogu ni smatrati izbeglicama. Ovaj generalni stav odnosi se i na oficire koji su ostali u Vojski RS, koja se inače ne tretira kao strana vojska. "Prodaja tuđe imovine", *Politika*, 12. 6. 2004.

¹⁶³ Isto.

Makedonija: Politika posredstvom crkve

Makedonija u srpskom nacionalnom projektu predstavlja važnu teritoriju koje se srpski nacionalisti još nisu odrekli. Naprotiv, ya nju se još racuna kao na "srpsku", pre svega, preko aktivnosti Srpske pravoslavne crkve, koja ne priznaje autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve. Tako je spor Makedonske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve dominirao u srbijansko-makedonskim odnosima.

Težnja SPC da sopstvene političke aspiracije realizuje u "južnoj Srbiji", negirajući identitet makedonske države i makedonskog naroda¹ se očituju i u proglasu kojim je grupa od 30 monaha MPC proglasila da stupa u redove autonomne Ohridske arhiepiskopije, pod patronatom SPC, napuštajući "raskolničku MPC".² Monahe je policija iselila 11. januara iz konaka četiri manastira, budući da su se priključili autonomnoj Ohridskoj arhiepiskopiji egzarha, mitropolita veleško povardarskog Jovana (Vraniškovskog). Iseljeni monasi su spremni da pokrenu sudski postupak, budući da je iseljenje izvršeno, po njihovim rečima, bez sudskih naloga i zakonskog otkaznog roka od 15 dana. U sudskom postupku (postupci su pokrenuti pred osnovnim sudovima u Skoplju, Prilepu i Resenu) će se utvrditi da li je bilo pravne osnove za privremeno lišavanje slobode.³

Osnivanje Ohridske arhiepiskopije

Formiranjem Sinoda Ohridske arhiepiskopije praktično je stvorena još jedna crkva u Makedoniji, pod direktnim patronatom SPC, koja je nastavila da

¹ Branko Crvenkovski: "Pravoslavne crkve postoje i deluju kao nacionalne crkve. Ako za Srbiju nije sporno da postoji makedonski narod i makedonska država, onda zaista nije jasno zašto se ne prizna da taj narod ima i svoju crkvu.", "Skoplje se ne plaši nezavisnog Kosova", *NIN*, 18. 11. 2004.

² David (Ninov), iguman manastira Treskavec: "Čitav ugled crkve, policije, države i naroda strada zbog nekoliko duhovnih invalida u Sinodu tzv. MPC, koji žive na znojnu običnog radnika.", "Uspostavljanje zakonitog stanja", *Ogledalo*, 18. 2. 2004.

³ "U ćelije - preko suda", *Večernje novosti*, 15. 2. 2004.

"dela uz božju pomoć."⁴ Mitropolit Jovan, egzarh patrijarha srpskog za autonomnu Ohridsku arhiepiskopiju, je jedini arhijerej MPC koji se na poziv patrijarha srpskog Pavla, nakon neuspeha Niškog sporazuma između SPC i MPC, pre dve godine vratio u kanonsko jedinstvo sa Srpskom patrijaršijom. No, njegovo delovanje se ubrzo okončalo sudskim epilogom, budući da je optužen od sudskog veća Osnovnog suda u Bitolju na godinu ipo dana zatvora, zbog kako je navedeno u presudi, "izazivanja nacionalne i verske mržnje, razdora i netrpeljivosti."⁵ SPC se postavlja ne samo kao ravnopravan, već i kao politički činilac koji je u poziciji da postavlja uslove Vladi Makedonije, i u tom smislu patrijarh Pavle je dolazak makedonske državne delegacije u manastir „Prohor Pčinjski" na Ilindan uslovio, između ostalog i "prestankom progona kanonske jerarhije Ohridske Arhiepiskopije, njenog sveštenstva, monaštva i vernika."⁶

Zvanični Beograd je preko saopštenja Ministarstva vera upozorio vlasti u Makedoniji da "njihovo mešanje u kanonska prava SPC opterećuje međudržavne odnose⁷ Srbije i Makedonije"⁸. Ministarstvo vera Republike Srbije je ocenilo da su razlozi za osudu mitropolita Jovana "nerazumljivi, neubedljivi i neprihvatljivi", ističući da su "naša očekivanja još jednom cinično i brutalno izigrana."⁹ Informativna služba SPC je prenela saopštenje Ohridske arhiepiskopije da je "bivša jugoslovenska Republika Makedonija daleko od Evrope, a još dalje od hrišćanske svesti."¹⁰ Makedonsko društvo nije bilo, a kako je krenulo, neće nikada biti demokratsko."¹¹

Patrijarh Pavle se pismom obratio makedonskom predsedniku Branku Crvenkovskom kojim je apelovao da upotrebi sva svoja ovlašćenja i autoritet kako bi se zaustavilo "gaženje elementarnih ljudskih i verskih prava u

⁴ "Spaljena porodična kuća mitropolita Jovana", *Politika*, 21. 2. 2004.

⁵ "Odbrana ulaže žalbu", *Danas*, 20. 8. 2004.

⁶ Isto.

⁷ Međudržavne odnose nije opteretio slučaj bivšeg šefa makedonske carine Dragana Daravelskog, koji u Makedoniji optužen za proneveru državnog novca, utočište pronalazi u Srbiji, ekspresno postavši državljanin SCG. Pretpostavlja se da je oštetiio državu Makedoniju za dva ipo miliona eura. Međutim, iako uhapšen u Beogradu, oslobođen je ekstradicijskog pritvora jer se ispostavilo da je državljanin SCG. "Potraga za makedonskim Kertesom", *NIN*, 15. 7. 2004.

⁸ "Skoplje daleko od Evrope", *Danas*, 23. 8. 2004.

⁹ "Izigrana i dobra volja", *Večernje novosti*, 21. 8. 2004.

¹⁰ Ivan Stoilković, predsednik Demokratske partije Srba u Makedoniji: "Tretman Srba je sve bolji. Naš politički rejting raste svakog dana. Izborili smo se da budemo zastupljeni u svim organima državne vlasti. U Sobranju, vladi i u svim državnim institucijama po horizontali i vertikali, uključiv MUP i Armiju Makedonije. Malo smo nezadovoljni kada je reč o zastupljenosti Srba u državnoj administraciji, ali i tu se stanje popravlja zahvaljujući finansijskim krugovima EU. Svi Srbi u Makedoniji ako ne sa oba, onda jednim okom gledaju u Beograd. " "Srbima u Rumuniji dobro, u Makedoniji može i bolje", *Svedok*, 25. 5. 2004.

¹¹ "Skoplje daleko od Evrope", *Danas*, 23. 8. 2004.

Makedoniji. Ova presuda potvrđuje da se u Makedoniji nastavlja još suroviji progon za verska ubeđenja i opredeljenja, na direktnu štetu dostojanstva makedonske države i njenog međunarodnog ugleda."¹²

Osim zvaničnih protesta SPC i patrijarha Pavla, koji su presudu doživeli kao atak ne samo na SPC već "i na Pravoslavnu crkvu uopšte i njeno ponižavanje"¹³, orkestriranim protestima iz Srbije su se pridružili UNS (Udruženje novinara Srbije) povodom slučaja Miše Vujovića, glavnog urednika beogradskog časopisa *Princip*, koji je postao *persona non grata* u Makedoniji. Oni su zahtevali od predsednika Makedonije Branka Crvenkovskog da se lično zauzme i spreči "ničim opravdanu diskriminaciju profesionalnih prava beogradskog novinara."¹⁴ Rušenje bespravno podignutog crkvenog objekta, manastirskog kompleksa „Sv. Jovana Zlatoustog" Ohridske arhiepiskopije u selu Nižopolju, ocenjeno je u srbijanskoj štampi kao "skandalozna doslednost makedonskih vlasti", jer je na temelju rešenja Republičkog građevinskog inspektorata iz resora Ministarstva transporta i veza, hram srušen pod reflektorima. Ministar za dijasporu, Vojislav Vukčević je naglasio da je postupak makedonskih vlasti "grubo narušavanje verskih sloboda vernika SPC,¹⁵ među kojima je najviše Srba."¹⁶ U kampanju orkestriranih napada na MPC uključila se i Mitropolija crnogorsko-primorska, koja je izdala saopštenje povodom pokušaja zaustavljanja episkopa Irineja na graničnom prelazu Tabanovce. U Makedoniji je na snazi zakon, prema kojem licima koja nose svešteničku mantiju nije dozvoljen ulazak u zemlju. Ignorišući odredbe ovog zakona, episkop Irinej zvaničnik SPC, postaje akter incidenta kojim su vlasti u Makedoniji (skopljanska vrhuška)¹⁷ optužene "na neodrživost diskriminatorskih postupaka"¹⁸

Imajući u vidu veoma nenaklonjeno okruženje prema makedonskoj državi, Makedonija je u toku 2004. godine pokrenula inicijativu za članstvo u NATO¹⁹ i u EU.²⁰ Američki Kongres je usvojio Rezuluciju podrške Makedoniji

¹² Ivan Stoilković: "'2001. godine postajemo konstitutivni narod u Makedoniji. Srbi su poslanici u Sobranju, dobijaju značajna mesta, kao što je mesto zamenika ministra za transport i saobraćaj, postaju gradonačelnici u dve opštine." "Srbima u Rumuniji dobro, u Makedoniji može i bolje", *Svedok*, 25. 5. 2004.

¹³ "Zaustavite gaženje verskih prava", *Politika*, 25. 8. 2004.

¹⁴ "Novinar opasan kao divizija", *Politika*, 20. 9. 2004.

¹⁵ Miodrag Jakšić, pomoćnik ministra za dijasporu: Prema poslednjem popisu iz 2003. godine u Makedoniji je 36.000 Srba, ali srpske organizacije nisu priznale taj popis. Oni tvrde da ih sigurno ima 45.000, a verovatno i svih 60.000. Najviše se Srbi žale na nedostatak udžbenika i knjiga. "Srbima u Rumuniji dobro, u Makedoniji može i bolje", *Svedok*, 25. 5. 2004.

¹⁶ "Čupali i temelje hrama", *Večernje novosti*, 18. 10. 2004.

¹⁷ "Skoplje diskriminiše pravoslavne sveštenike", *Politika*, 22.10.2004.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Više od polovine Makedonaca veruje u strateško partnerstvo sa Amerikancima, a 70 posto građana daje podršku zemlji za članstvo u NATO, pokazalo je istraživanje javnog mnjenja. Istraživanje o reformama u oblasti odbrane sproveo je u januaru Centar

za priključenje Alijansi. Osim SAD, Turska i Holandija (kao predsedavajući EU) su takođe podržale članstvo Makedonije. Makedonija je inicirala i zajedničku medijsku kampanju Jadranske grupe, da se u Skoplju formira regionalni trening centar za odnose sa javnošću uz pomoć i saradnju Švajcarske.²¹ Makedonija je tokom prošle godine imala obavezu da popuni upitnik EU od oko 3000 pitanja o političkom, ekonomskom i socijalnom stanju u zemlji.²²

U tradicionalnom obraćanju predsednika republike u parlamentu, Branko Crvenkovski je ocenio da će idućih 12 do 18 meseci biti odlučujući za proces makedonske evrointegracije i pozvao je sve intelektualne potencije da se zajednički usmere u tom pravcu. U 2006. šef države očekuje da Makedonija postane kandidat za članstvo u EU i da dobije poziv NATO da se priključi Alijansi. U Makedoniji nema više stranih vojnika, međuetnički odnosi se stabilizuju i pored teškoća i problema i obnavlja se međunarodni kredibilitet države. Pozvao je vladu da uvrsti u političku agendu zakone koji će regulisati upotrebu simbola etničkih zajednica, kao i upotrebu jezika kako bi se smanjili rizici i odstranile frustracije u sferi međuetničkih odnosa, jer temelji stabilnosti Republike Makedonije i njene budućnosti jesu dobri međuetnički odnosi.²³

Teritorijalna podela

Paket zakona o decentralizaciji i teritorijalnoj podeli predstavlja set od četrdesetak važnih zakona kojim treba teritorijalno da se reorganizuje država, a obaveza donošenja ovih zakona je utvrđena Ohridskim sporazumom zaključenim u vreme krize 2001. godine. Ovim setom zakona prenosi se više ingerencija na lokalni nivo i definiše upotreba albanskog jezika²⁴ kao drugog administrativnog jezika u opštinama u kojima je albansko stanovništvo u

---

za etnička i bezbedonosna pitanja pri Institutu za sociološka i političko-pravna istraživanja. 35 odsto ispitanih smatra da će članstvom u Alijansi zemlja sačuvati teritorijalni integritet i suverenitet. Strateško partnerstvo Makedonije sa SAD podržava 53 odsto stanovnika, a negativno je odgovorio 31 procenat ispitanih. "Makedonske evrointegracije", *Glas*, 31. 1. 2004.

²⁰ Makedonija je bila spremna da podnese zvanični zahtev za članstvo (obećana je podrška Francuske) u EU, 26.02. u Dablinu, međutim pogibijom predsednika Makedonije Borisa Trajaskovskog je odložena procedura.

²¹ "Diplomatska ofanziva", *Politika*, 11. 06. 2004.

²² *Politika*: "Približavanje uniji", 19. 5. 2004.

²³ "Iduća godina presudna za Republiku Makedoniju", *Politika*, 23. 12. 2004.

²⁴ Prema Ustavu, makedonski jezik je službeni jezik u celoj državi, ali je u opštinama u kojima neka druga nacionalnost čini više od 20 odsto stanovništva dozvoljena dvojezičnost. Zbog Predloga zakona o teritorijalnoj podeli, u Makedoniji je organizovano četrdesetak referenduma na kojima su se građani izjašnjavali protiv pripajanja nekih opština ili davanja samostalnosti drugima. "Teški pregovori u Skoplju", *Danas*, 13. 7. 2004.

većini. Vlada je preložila formiranje 62, umesto dotadašnje 123 opštine; no kao problem se javilo utvrđivanje granica Struge, Kičeva i ucrtavanje nove mape Skoplja (političke partije Albanaca su zahtevale jednu od devet skopskih opština, Kale, time što bi se gradskom području priključile i četiri ruralne opštine, kako bi dobili službenu dvojezičnost). Lokalni izbori su bili planirani za početak oktobra,²⁵ kada je Makedonija trebalo da dobije novi institucije lokalne vlasti.²⁶

Kompromisni dogovor vladajućih stranaka makedonskog i albanskog političkog bloka o usvajanju predloženog paketa zakona za decentralizaciju i novu organizaciono-teritorijalnu podelu, prihvaćen je na sednici vlade Harija Kostova, a u zajedničkom saopštenju predstavnika SAD, OEBS, EU i NATO u Skoplju, pozdravljena je odluka vlasti u Skoplju, uz sugerisanje aktivnosti na ubrzanju procesa parlamentarnog usvajanja paketa zakona o decentralizaciji.²⁷ Kao izraz građanske neposlušnosti Krizni štab za spas Struge je proglasio Struške večeri otpora. Iritirani izjavom predsednika Branka Crvenkovskog da postoji strah od zajedničkog života sa Albancima,²⁸ tridesetak političkih stranaka, NVO i intelektualaca potpisao je Deklaraciju protiv vladinog projekta o decentralizaciji zemlje, tražeći povlačenje vladinog predloga, odlaganje decentralizacije i održavanje lokalnih izbora prema staroj zakonskoj regulativi.²⁹ Od strane Svetskog makedonskog kongresa pokrenuta je akcija prikupljanja potpisa za održavanje referenduma o teritorijalnoj podeli zemlje. Budući da je prikupljeno 185.000 potpisa građana, makedonski parlament je raspisao referendum koji je održan 7. novembra. Ne negirajući demokratski značaj referenduma, političke partije Albanaca ukazuju na mogući negativni rasplet, kojim bi se potvrdila strepnja da nema zajedničkog života sa Albancima. Lider Demokratske partije Albanaca Arben Džaferi, jedan od potpisnika Ohridskog mirovnog sporazuma, ocenjujući da Albanci u Makedoniji nemaju sva zakonska prava, najavljuje mogućnost organizovanja svog referenduma o autonomiji.³⁰ Pored političkih lidera albanskih političkih

---

²⁵ Opozicija smatra da je u pitanju ovladavanje teritorijama na etničkoj osnovi, a ne reorganizacija države za bolji život građana, da se ne radi o demokratiji nego o etničkim deobama zemlje i dugoročnoj destabilizaciji i dezintegraciji države. "Crtači granica", *Politika*, 14. 6. 2004.

²⁶ "Demokratizacijom bliže čoveku", *Politika*, 10. 6. 2004.

²⁷ Vlade Popovski, profesor Pravnog fakulteta u Skoplju: "Razdvajanjem Makedonije u lokalnoj samoupravi etničkim linijama, može se stvoriti baza da se u narednih 5-6 godina postavi pitanje jedne administrativne samouprave ili kantona, ukрупnjavanja lokalne samouprave po etničkoj liniji. To je samo po sebi federalizacija, ili izdvajanje, što znači da vladin predlog može biti baza za teže narušavanje unitarnog karaktera države i njene celovitosti." "Put za cepanje Makedonije", *Večernje novosti*, 17. 7. 2004.

²⁸ "Sruške noći otpora", *Politika*, 20. 7. 2004.

²⁹ "Makedoniji preči teritorijalna podela", *Politika*, 21. 7. 2004.

³⁰ "Albanci se otepljuju", *Večernje novosti*, 25. 8. 2004.

partija i vladajući Socijaldemokratski savez je odlučio da ne podrži referendumsko pitanje, budući da je model teritorijalne organizacije koji je predložen ovim zakonom jasna politička ponuda o jedinstvu i integritetu države i o njenom evropskom prosperitetu, kao i garancija zajedničkog života svih etničkih zajednica.³¹

Državni sekretar u britanskom Ministarstvu spoljnih poslova Denis Mekšejn pozvao je građane Makedonije da bojkotuju referendum, ocenjujući da je on suprotan Ohridskom sporazumu i da će njegov eventualni uspeh vratiti Makedoniju u prošlost.³² Albanski parlament je apelovao na građane Makedonije da ne učestvuju na referendumu, istakavši da je cilj referenduma da se blokira zakonsko pravo etničkih Albanaca za veću autonomiju i da bi se izjašnjavanjem većine birača protiv decentralizacije vlasti ugrozile mir i stabilnost u regionu. Albanski premijer Fatos Nano je upozorio da referendum ugrožava koegzistenciju Albanaca i Makedonaca i da bi građansko da, ideji opozicije moglo da zaustavi integraciju i kooperaciju u regionu.³³ Po rečima Havijera Solane, decentralizacije je ključni faktor sprovođenja Ohridskog sporazuma, koji je presudan za učlanjenje Makedonije u EU.³⁴

Referendum o teritorijalnoj reorganizaciji Makedonije nije uspeo, jer na referendum nije izašlo potrebnih 50 odsto građana sa pravom glasa. Prema podacima nevladine asocijacije MOST na referendum se odazvalo 26,3 odsto birača.³⁵

Nekoliko dana pre referenduma, 4. novembra, SAD donose odluku o priznanju Makedonije pod njenim ustavnim imenom Republika Makedonija, usprkos činjenici da u UN još uvek traju pregovori Skoplja i Atine, budući da Atina smatra da je ime Makedonija deo grčkog istorijskog nasleđa. Američki državni sekretar Kolin Pauel je izjavio da je cilj Vašingtona da nagradi Makedoniju i oslabi poziciju "makedonskih nacionalista" koji su inicirali referendum.³⁶ Portparol Stejt departmenta Ričard Baučer je kazao da su odlukom o priznavanju Makedonije pod njenim ustavnim imenom "građani te države primili poruku da SAD podržavaju multietničku i demokratsku Makedoniju u postojećim granicama. Nadamo se da su građani primili tu poruku i da je to uticalo na njihovu odluku da nastave kurs Ohridskog sporazuma."³⁷ ("Vašington i Brisel hvale Skoplje", *Danas*, 10. 11. 04)

Kurs Ohridskog sporazuma kao garancija zajedničkog života, multietničke i demokratske sredine i evropskog prosperiteta je poruka na koju srbijanska politička elita, prateći dešavanja oko usvajanja seta zakona o

decentralizaciji i teritorijalnoj podeli, nije reagovala. Makedonski model rešavanja međuetničkih odnosa, poštujući prava svih manjinskih grupa,³⁸ može da se usvoji kao prihvatljiva metodologija koja bi olakšala i da se na Kosovu uspostavi "pravni poredak i izgrade institucije koje štite takav poredak"³⁹, umesto što se iz Beogradu šalju preteće poruke da će nezavisno Kosovo dovesti do raspada Makedonije. Sa druge strane, makedonska politička elita smatra da ne može biti makedonske vlade bez Albanaca i da je neophodno integrisati ih u državne institucije i sve forme društvenog života. Sam predsednik Branko Crvenkovski se zalaže za emancipaciju Albanaca putem edukacije, kulture, medija i oblikovanja institucija na multietničkoj osnovi – policija, vojska, diplomatija, javna administracija.⁴⁰

³¹ "Put u budućnost ili u prošlost", *Politika*, 9. 10. 2004.

³² "Denis Mekšejn pozvao na bojkot", *Politika*, 27. 10. 2004.

³³ "Poziv na bojkot referenduma", *Politika* 4. 11. 2004.

³⁴ "Referendum usporava reforme", *Politika*, 10. 9. 2004.

³⁵ "Neuspeh referenduma", *Danas*, 8. 11. 2004.

³⁶ "Neočekivano mali odziv", *Danas*, 8. 11. 2004.

³⁷ "Vašington i Brisel hvale Skoplje", *Danas*, 10. 11. 2004.

³⁸ Makedonska javnost dobila je još jedan novi list. *Pogled* je prva novina na srpskom jeziku u Republici Makedoniji. Reč je o mesečniku na 64 strane. List će tretirati aktuelna pitanja koja su od interesa srpske etničke zajednice u Makedoniji, "Pogled na srpskom jeziku", *Politika*, 5. 6. 2004.

³⁹ Branko Crvenkovski: "Skoplje se na plaši nezavisnog Kosova", *NIN*, 18. 11. 2004.

⁴⁰ "Mlad, a već star", *Politika*, 5. 5. 2004.

VIII

Mediji: Nepromenjena matrica

Zaključci

- Analiza medija u Srbiji ukazuje da se nije odustalo od iluzije o ujedinjenju srpskih zemalja i koncepta sprske nacije kao "prirodne zajednice". Iako je taj projekat de facto poražen, kroz medije se sugerise da je taj cilj samo odložen tako što se opstaje na istoj političkoj propagandi, stereotipima, obrazovanju, nauci i kulturi koji interiorizuju tu ideologiju. Suočavanje s ratnom prošlošću i političkom i moralnom odgovornošću za rat, kao jedan od važnih procesa u okviru tranzicije društva, nije ozbiljna tema ni u jednom mediju. Naprotiv, preovlađuje relativizacija ili ignorisanje prošlosti. Tako mediji održavaju kontinuitet sa vremenom Slobodana Miloševića. Oni nisu faktor promena, već samo teren za rehabilitaciju starog režima i njegovu normalizaciju.

- Uticaj lobija antihaškog i mafijaškog, kao i ljudi iz Miloševićevog okruženja na medije i dalje je veoma snažan što se vidi u uređivačkim konceptima. U tom smislu treba posmatrati i netransparentnost vlasničke strukture većine štampanih medija u Srbiji. Neki mediji su samo produžena ruka, ili neka vrsta biltena pojedinih službi koji preko njih šire glasine i prave afere.

- Nakon 5. oktobra nije bilo pokušaja preoblikovanja javnog mnjenja. Javno mnjenje kreirano kroz nacionalističku propagandu još krajem osamdesetih i početkom devedestih pertificirano je. Stoga su dovoljne vrlo kratkotrajne nacionalističke kampanje da ožive stari animoziteti prema susedima i prema manjinama u Srbiji, kao i prema političkim neistomišljenicima.

- U medijima je registrovan veoma nizak profesionalni nivo novinara i opšta neinformisanost o pojedinim temama o kojima izveštavaju, što značajno otupljuje kritičku sposobnost prema sagovorniku, neinvetivnost u izboru tema i fokusiranje na određene događaje i procese. Mediji nemaju kritičku funkciju i ne otvaraju važna pitanja koja se tiču reforme društva, a populizam dominira i u formi i u sadržaju poruke.

- Štampa često najavljuje političke događaje i praktično priprema javno mnjenje i za najretrogradnije odluke političara i direktno učestvuje u radikalizaciji društva.

- Na medijskoj sceni ne postoji dovoljno snažan i uticajan alternativni medij koji bi se suprotstavio dominantnom medijskom ponašanju, čime je društvo lišeno drugačijeg pogleda na događaje i na procese u društvu. U gotovo svim medijima postoji konsenzus o glavnim političkim i društvenim pitanjima. Glavni nosilac nacionalističke i konzervativne orijentacije su "Večernje novosti", list sa više od 200.000 tiraža, dok se ostali mediji mogu posmatrati na lestvici: s jedne strane – radikalnije od "Novosti" (po načinu izražavanja) i, s druge strane lestvice – (prenošenje iste poruke samo na suptilniji način). Mediji koji bi mogli da se izdvoje iz te ideološke matrice, nisu uspeli da nametnu radikalno drugačiji uređivački koncept i često i sami povlađuju konzervativnom i nacionalističkom javnom mnjenju i prave izlete u senzacionalizam karakterističan za "žutu štampu".

- Laž koju širi najveći broj medija deformisala je društvo koje živi u dubokoj zabludi. Konstantna propaganda najviše služi da se spreči bilo kakvo osećanje odgovornosti i kajanja. Promoviše se samosaželjenu i osećanje stalne ugroženosti zbog navodne nepravde međunarodne zajednice prema srpskom narodu.

Preporuke

- Neophodna je profesionalizacija medija kroz stalne seminare i škole sa naglaskom na višim profesionalno-etičkim standardima, a ne samo zanatskim, kao i kroz edukaciju o određenim temama koje su ključne za reformske procese u Srbiji.

- Komercijalizacija pojedinih medija koji bi mogli da funkcionišu u drugačijem vrednosnom okviru u odnosu na dominantni, imala bi negativne posledice jer bi ih vodila prilagođavanju konzervativnom i nacionalističkom javnom mnjenju. Stoga je podrška ovim medijima i dalje potrebna kako bi se u Srbiji stvorili uslovi za preoblikovanje javnog mnjenja i građanima ponudila i drugačija opcija. U ove procese, međutim, neophodno je uključiti i Radio-televiziju Srbije koja bi se što pre morala transformisati u javni servis sa potpuno drugačijom uređivačkom politikom od sadašnj, usmerenom na ozbiljno suočavanje sa prošlošću a ne njenu "normalizaciju".

- Neophodna je primena i usavršavanje postojeće zakonske regulative koja bi efikasno štitila građane, pa i javne ličnosti, od manipulacija i ucena, kao i obuzdala širenje govora mržnje.

- U cilju što brže unutrašnje integracije regiona poželjno je početi rad na stvaranju regionalnih medija koji bi izražavali zajednički interes građana u

zemljama regiona, a posebno postjugoslovenskih zemalja. Jedan od tih interesa je svakako i ulazak u Evropsku uniju.

- Polazeći od osnovnih etičkih principa, mediji imaju moralnu obavezu da prpoznaju govor mržnje i da snažno prezetnuju stavove koji se tom govoru suprotstavljaju.

Štampa: Nepromenjena matrica

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji pratio je svakodnevno nekoliko dnevnih i nedeležnih listova u periodu od 1. marta do 31. avgusta 2004. godine u cilju uočavanja dominantnog pristupa određenim temama i glavnih ideoloških opredeljenja. Helsinški odbor se opredelio za ovu analizu iz još jednog razloga: s obzirom na propagandnu ulogu koju su mediji imali u predvečerje ratova i tokom Miloševićevog vremena, i njihov generalni uticaj na javno mnjenje, oni mogu imati jednu od ključnih uloga u reformi srbijanskog društva i države. Helsinški odbor smatra da bez uvida u njihov dosadašnji sadržaj nije moguće napraviti novi koncept i promeniti medijsku scenu.

Za utvrđivanje dominantnog medijskog diskursa odabrano je nekoliko tema, koje su prema istraživanjima i analizama Helsinškog odbora od ključnog značaja za period tranzicije i transformaciju društva iz konzervativnog – ratničko i nacionalistički opredeljenog, u moderno liberalno i tržišno orjentisano društvo i državu koja bi pružila snažan okvir i bila garant poštovanja ljudskih prava¹. Tako je sa stanovišta suštinskih reformi, posebna pažnja posvećena sledećim temama: odnos prema susedima (pre svega Bosni i Hercegovini), Kosovo, Vojvodina, manjine, Haški tribunal, suđenje optuženima za ubistvo premijera Zorana Đinđića, govor mržnje i odnos prema nevladinim organizacijama i civilnom društvu.

Za istraživanje su odabrani štampani mediji, jer se kroz njih najbolje razotkriva vladajući javni diskurs o ključnim temama obuhvaćenih ovom studijom. S druge strane, pošlo se od pretpostavke da radio i televizija samo prate diskurs koji diktiraju štampani mediji. Za razliku od štampanih medija koji su od ogromnog uticaja na kretore javnog mnjenja (pre svega dnevnic i nedeljnici koji pretenduju da budu i analitički, a ne samo informativni), elektronski imaju više populistički karakter i time uti;u na šire slojeve stanovništva.

Za posmatrani period važna je činjenica da su to i prvi meseci rada vlade Vojislava Koštunice koja je izabrana zahvaljujući podršci Socijalističke partije Srbije. U tom periodu obustavljena je većina reformi – gotovo potpuno je zaustavljena privatizacija, a reforma školstva (u kojoj je postignuto najviše uspeha nakon 5. oktobra) krenula je u obrnutom smeru. Svoj mandat započele su snage koje su bile protiv izručenja Slobodana Miloševića Haškom tribunalu i

¹ Videti godišnji izveštaj Helsinškog odbora za 2003. godinu.

koje su gotovo potpuno obustavile izručenja optuženih Međunarodnom sudu za ratne zločine. Održani su i predsednički izbori, na kojima su se u drugom krugu nadmetali predstavnik Demokratske stranke Boris Tadić i Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj. Razlika između pobednika Tadića i radikala Nikolića bila je izuzetno mala.

Počela je kampanja za lokalne izbore na kojima je takođe ekstremno desničarska SRS osvojila veliki broj odborničkih mesta, kao i poziciju gradonačelnika glavnog grada Vojvodine Novog Sada. Odgovornost za takav uspeh desničarske opcije snose i mediji zbog svog celokupnog odnosa prema temama ključnim za reformske procese i tranziciju. Odnos medija prema izborima, ne može se posmatrati samo kroz praćenje predizborne kampanje. U tom smislu može se reći da je kampanja protiv reformske struje okupljena oko ubijenog premijera Zorana Đinđića, Demokratske stranke i delova DOS, trajala praktično više od dve godine. Ovaj period karakteriše i približavanje Demokratske stranke - Demokratskoj stranci Srbije, najpre kroz pobeđu Borisa Tadića unutar stranke, a potom nakon njegovog izbora za predsednika Srbije. Na taj način, razlika između vlasti i opozicije je praktično izbrisana što je pogubno za srbijansko društvo. S druge strane, najveći deo političke scene zauzimaju desničarske, populističke i antireformski orjentisane stranke, od Demokratske stranke Srbije, do ekstremne Srpske radikalne stranke. Demokratska stranka koja je u vreme premijera Zorana Živkovića primljena u Socijalističku internacionalu, nakon izmena u njenom vrhu, počela je da skreće ka populizmu.

Ta politička scena ima svoj odraz i u medijima, te je većina striktno opredeljena za određene političke koncepte koji prevazilaze stranačku podeljenost. U tim uslovima, i pored obilja listova, na medijskoj sceni nedostaje alternativni medij koji bi ponudio drugačiji proreformski diskurs i snažno se nametnuo svojim uređivačkim konceptom. Oni za koje se smatralo da bi mogli da odigraju takvu ulogu, još tragaju za svojim identitetom, zbog čega su i ostali bezuspešni u pokušajima da nametnu nove vrednosti građanskog društva orijentisanog ka Zapadu. Tako, nekada[nja] podela iz Miloševićevog vremena, na prorežimske i nezavisne medije, sada gotovo je izbrisana, pre svega zbog toga što su oni koji su bili simbol nezavisnog i antiratnog novinarstva nakon Miloševićevog pada nisu izašli sa konceptom prilagođenim novim uslovima. U pokušajima komercijalizacije gube prosvetiteljsku ulogu koju su imali u vreme ratova na prostoru bivše Jugoslavije i Miloševićevog režima. S obzirom da je srpsko društvo izrazito konzervativno i antireformsko, isticanje neophodnosti komercijalizacije "nezavisnih" medija zapalo bi u brojne zamke, jer bi to pre svega značilo njihovo prilagođavanje konzervativnom javnom mnjenju umesto njegovoj promeni².

Nakon petooktobarskih promena, Srbija je poplavljena brojnim tabloidima, koji nastaju i nestaju, a ono što zabrinjava jeste njihova direktna

veza sa politikom i političkim sadržajima. Vlasnička struktura tabloida je veoma zamagljena, pa je, na primer, iz impresuma nemoguće otkriti ko je vlasnik tih medija. Osim te, i neke druge činjenice ukazuju na zaključak da iza tih listova stoje određene ekonomske i političke strukture koje diktiraju uređivačku politiku. Tako, na primer, neki od ovih listova imaju izuzetno male tiraže sa kojima je nemoguće reprodukovati novinu, što upućuje na zaključak da osnov njihovog postojanja nije profit. Tabloidi u Srbiji bave se pre svega političkim temama (što dominira i na njihovim naslovnim stranama), a suštinski tabloidni sadržaj (privatni život javnih ličnosti, pre svega estradnih zvezda) je često samo dodatni mamac za privlačenje čitalaca. Posebno zabrinjava to što pojedini tabloidi i visoko tiražni populistički listovi plasiraju i laži koje imaju ogroman uticaj u javnom mnjenju, na koje niko ne reaguje, pa čak ni oni koji su direktno pogođeni.

Tabloidni karakter, međutim, počeli su da dobijaju i ozbiljni dnevni i nedeljni listovi, pre svega u izboru sagovornika i tema i osnovnoj orijentaciji prema određenim događajima, procesima i pitanjima, a jedina razlika je obično samo u stilu pisanja i rečnika. Odgovornost ovih ozbiljnih dnevnika i nedeljnika je daleko veća od tabloida, s obzirom na uticaj koji imaju na formiranje moralnih i društvenih vrednosti.

U medijima, posebno elektronskim, iako ima sve više novinara, primetan je ozbiljan nedostatak profesionalaca, i to ne samo sa znanjem iz oblasti žurnalizma već i opšteg obrazovanja. Novinarska profesija svodi se na kliše: da budu zastupljene obe strane. Pri tome se uopšte ne vodi računa o informaciji i o tome da li sagovornici govore istinu, a obe strane se tretiraju podjednako, pri čemu se uloga novinara svodi gotovo na automatsko beleženje izjave i njeno skidanje sa trake ili iz beležnice, te njenu jednostavniju transformaciju u medij. Ukoliko medijski vlasnici onih glasila koja pretenduju da imaju značajnu ulogu u regionu ne povedu računa o obrazovnoj strukturi i opštem obrazovanju novinara i urednika, njihovi pokušaji biće bezuspešni. Aгенicije za odnose sa javnošću daleko su jače od pojedinih medija, a osobe zadužene za odnose sa javnošću postaju moćniji i od pojedinih glavnih i odgovornih urednika, namećući svoje frizirane "informacije".

Analiza medija na kojoj je radio Helsinški odbor pokazuje da se sloboda govora u gotovo svim listovima i većem delu javnosti definiše kao objavljivanje bilo čega i bez ikakve odgovornosti novinara i urednika. Postavljanjem iznad svih drugih društvenih vrednosti, princip slobode govora se zloupotrebljava. To se vidi ne samo kroz niz tabloida, već često i u listovima sa dugom tradicijom i uticajem među intelektualnim krugovima i političkim i ekonomskim elitama.

Kritički odnos prema medijima u Srbiji neophodan je i s obzirom na snažne kočnice tranzicionih procesa i na to da je stepen razvijenosti civilnog društva daleko ispod onog što postoji u zapadnim društvima. Sprečavanje slobode informisanja u Srbiji je niz godina bila državna politika, a javno mnjenje, što, posebno važi za mlade, formirano je u uslovima lažnih informacija, uskracivanja vesti, širenja govora mržnje i stereotipa. Takva

² Isto.

politika prethodnih godina, uz dugogodišni obrazovni sistem baziran na anticivilizacijskim vrednostima i takođe pogrešnim učenjima iz društvenih nauka i na literarnim stereotipima, stvorila je osnovu za ogroman uticaj medija. Stoga je neophodno preoblikovanje javnosti, za šta su mediji jedan od ključnih kanala, a s druge strane, neophodan je kritički odnos prema glasilima, koji mora biti podstaknut i iz samih medijskih krugova, što podrazumeva i odbacivanje principa po kome je svaka kritika medija napad na slobodu govora.

Medijska matrica koju su osmislili srpski intelektualni i politički krugovi uoči raspada bivše Jugoslavije ujedinjeni oko projekta "velike Srbije" i sada je u različitim formama prisutna. Produkcija laži, govora mržnje i stereotipa i dalje je snažno prisutna u većini medija.

ODNOS PREMA MANJINAMA I VOJVODANSKO PITANJE

Posebna pažnja u našem istraživanju posvećena je međunacionalnim odnosima i pitanju manjina. Najnoviji događaji i procesi u srbijanskom društvu, usmereni protiv manjinskog stanovništva, potvrdili su da pitanje manjina³ nije suštinski rešeno posle 5. oktobra 2000. i da ono tek dolazi na dnevni red. Mediji, međutim, nisu uspeli da prepoznaju te procese i alarmiraju javnost koja je već više od dve decenije usmerena na netrpeljivost ili lažnu toleranciju prema manjinama koja se manifestuje kroz matricu "svi ne-srpski entiteti i nepravoslavni vernici mogu u srpskoj državi uživati sva ljudska i manjinska prava u meri i u sadržini koja će im biti određena od strane predstavničkog tela srpskog naroda, pošto im se negira izvorno pravo na bilo koji oblik samouprave ili autonomije"⁴. Iz analize medija moglo bi se zaključiti da između svih krivičnih dela počinjenih prema manjinama u prvih šest meseci 2004, (a prema zvaničnim podacima bilo ih je oko tristo) ne postoji nikakva veza, već da je reč o izolovanim incidentima. Tako zvana politika nijednom rečju u medijima nije problematizovana i dovođena u pitanje.

Analiza međunacionalnih odnosa u Srbiji za 2004. koju je sačinio Helsinški odbor pokazala je da je "zagovaranje multikulturalizma u sferi javnog mnjenja više stvar ideološke konjunktive, nego principijelnog opredeljenja". "Kontekst u kome se manjine pojavljuju u medijima krajnje je politizovan i redukovan na sukobe i konfliktne situacije. (Javno mnjenje pre reaguje na postavljanje spomen ploče ustašama u *susednoj* Hrvatskoj, nego na nasilje nad manjinama u Vojvodini.) Nedorazumevan pristup pothranjuje predrasudu da su manjine `za razliku od nas`, ne samo homogene, nego i `da su sve iste`. Pokušaj da se različitost eksponira na drugačiji, društveno prihvatljiv način, najčešće završava

³ "U sukobu sa etničkim identitetom države; Nacionalne manjine u Srbiji", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, oktobar 2004.

⁴ "Govor mržnje kao sloboda govora", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 1994.

u predmodernoj recepciji manjina kao egzotičnih, folklornih grupa; ovakva recepcija služi asimilaciji, a ne afirmaciji kulturnog identiteta."⁵

Iako su incidenti i napadi na Mađare i druge manjine u Vojvodini intenzivirani još od marta 2004, u beogradskoj štampi počelo je da se više piše o njima tek u septembru, kada je to pitanje internacionalizovano; tako su prikrivani slučajevi kršenja ljudskih i manjinskih prava. Pokušano je, na primer, da se od jednog slučaja u Vojvodini napravi medijska kampanja kakvu je u pripremi ukidanja autonomije Kosova imao jedan drugi slučaj s kraja osamdesetih. Naime, povodom jedne kafanske tuče u kojoj je žrtva huligana mađarske nacionalnosti bio Srbin, pojedini listovi su pisali kao da je reč o međunacionalnom incidentu što je i sama žrtva veoma brzo demantovala. Međutim, neki visokotiražni listovi su potpuno neosnovano u prvi plan isticali etničku pripadnost počinilaca. Ovaj događaj, takođe su pratili podnaslovi, poput: "Vaskršnuće Mađarske", kao i napisi da taj događaj "po monstruoznosti podseća na onaj koji se osamdesetih dogodio na Kosovu kada je teško povređen Đorđe Martinović". U to vreme, u junu, kada se pisalo o ovom događaju, mada i kasnije, u istim medijima gotovo da nije bilo ni jedne vesti, a kamoli ozbiljnijeg članka, o čestim napadima na Mađare i druge manjine.

Pojačana antikapmanja protiv pokrajine Vojvodine i onih koji se zalažu za njenu veću autonomiju unutar Srbije takođe je recidiv prošlosti. Pojedini vojvodanski politički lideri u medijima su kroz naslove i izjave pojedinih analitičara i političara ocenjivani kao separatisti, pa, recimo "Nacional" sprovodi anketu sa pitanjem – "da li Kasa (jedan od lidera vojvodanskih mađara) otcepljuje Vojvodinu". Kao što su krajem osamdesetih i početkom devedestih širili teorije o međunarodnoj zaveri protiv bivše Jugoslavije, srpski mediji danas govore o svetskim zaverama za otcepljenje Vojvodine.

KOSOVO

Tokom posmatranog perioda u fokusu je bilo i Kosovo. Premijer Vojislav Koštunica počeo je svoj mandat otvarajući pitanje Kosova na način na koji se region najviše destabilizuje. U ekspozeu 2. marta, najavio je da će se Vlada zalagati za kantonizaciju Kosova, ili za podelu na entitete. Sledeći tu ideju, Skupština Srbije je u aprilu usvojila "Plan za rešenje sadašnje situacije na Kosovu i Metohiji". Planom se predviđa teritorijalna reorganizacija Kosova i njegova podela na regione. Srbi bi, prema Planu, imali pravo na delove teritorije koja prirodno povezuje srpska većinska naselja, u kojima oni nisu prethodno bili u većini, ali na koje se "vraća stanovništvo proglašeno prilikom etničkog čišćenja". Ti regioni trebalo bi da predstavljaju "zaokružene teritorijalne celine". Na Kosovu su 17. marta izbili nemiri u kojima je, prema podacima UN poginulo 19 ljudi (11 Albanaca i 8 Srba), dok je više od 900 osoba

⁵ "U sukobu sa etničkim identitetom države; Nacionalne manjine u Srbiji", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, oktobar 2004.

povređeno, uključujući i 65 međunarodnih i 58 kosovskih policajaca⁶. Istovremeno s napadima na Srbe na Kosovu, na ulicama Beograda i drugih gradova u Srbiji napadani su pripadnici manjina, pre svega Albanci i Aškalijski, uništavani islamski sakralni objekti i imovina u vlasništvu manjina.

U vreme martovskih dešavanja na Kosovu beogradski mediji su više podgrevali atmosferu i mržnju nego što su uticali na smirivanje situacije i objektivno izveštavali. Skoro sve televizije su imale gotovo identične vanredne programe u kojima su dominirale emocije, što je doprinosilo atmosferi u kojoj su, u cilju osвете, paljene džamije po Srbiji i uništavani objekti u vlasništvu Albanaca i Goranaca. U većini medija dominirala je ista ratnohuškačka matrica kao devedesetih u vreme ratova u Bosni i Hrvatskoj, sa istim uvredljivim tonovima. Neki od naslova su bili: "Šiptari počeli novi rat", "Vojska kreće ka Kosmetu", "Rat na Kosovu", "Srbi na nogama – Kosmet u krvi", "6000 terorista preti Srbima"... ili potpis za fotografiju vojnika u maskirnoj uniformi sa srpskim obeležjima koji kaže "ostajemo do smrti"... S druge strane, izveštaji o spaljenim džamijama bili su gotovo nevidljivi u štampanim medijima.

Tokom leta mediji su baratali takozvanim obaveštajnim podacima, nagoveštavajući nove nemire, odnosno "nove talase nasilja nad Srbima" što bi bilo u funkciji pripreme eventualne odbrane. Uz takve "obaveštajne podatke" obično su išle teze srpskih političkih i kulturnih elita da se situacija na Kosovu nikad ne može stabilizovati i nesposobnosti albanskog stanovništva da razvije moderno društvo. Kad se piše o Albancima i dalje vladaju *negativni etnički stereotipi* koji su decenijama bili u funkciji držanja Kosova pod represijom. Ti stereotipi su duboko ukorenjeni u narodu. Novinari, sa veoma malim brojem izuzetaka, na Kosovo odlaze uglavnom sa tim negativnim predznanjem i emotivnim nabojem, što se oziljno odražava na njihovo izveštavanje o Kosovu. Pod uticajem tih stereotipa i negativnih osećanja, oni u kosovskom društvu traže isključivo negativne elemente i to prenose srpskom auditorijumu. Indikativan je sledeći primer. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji pre godinu ipo dana, obezbedio je novinaru Radio-televizije Srbije sve kontakte na Kosovu, kako bi napravio dokumentarni film o kosovskom društvu upravo dajući mu jednu novu dimenziju koja bi se razlikovala od jedinog modela prisutnog u srpskom medijskom prostoru. Prema tvrdnjama novinara, RTS je odbio da taj film prikaže, bez obzira na ekskluzivnost i sagovornika i teme.

Stalni komentator tradicionalnog i uticajnog srpskog dnevnika "Politika", Ljubodrag Stojadinović između ostalog tvrdi: "Albanci ne veruju ništa drugo toliko fanatično kao u delotvornost nasilja. Za njih ne postoje nagrada i kazna u političkom i civilizacijskom smislu". Uvredljivi nazivi za kosovske Albance nisu nestali ne samo sa stranica tabloida već i iz nekih medija koji imaju uticaj u intelektualnim i političkim krugovima.

O omalovažavajućem odnosu prema Kosovu i Albancima govori i izjava vd glavnog i odgovornog urednika Radio televizije Srbije Nenada Stefanovića

data u "Utisku nedelje" na TV B92 (21. novembra), veče uoči njegovog prvog radnog dana na nacionalnoj televiziji. Povodom mogućnosti da Haradinaj bude izabran za kosovskog premijera, Stefanović je zlurado izjavio kako se čak "raduje tome što se neko opredeljuje za nerazumno rešenja" i da je Haradinaj "čovjek sa krvavim rukama" što umanjuje pregovaračku poziciju kosovskih Albanaca. Pre toga, mediji su danima, plasirali informacije o Haradinaju kao zločincu, a sve se temeljilo na činjenici da je dobio poziv glavnog tužioca Haškog tribunala Karle del Ponte da da izjavu, što je on prihvatio i na 108 tužbi protiv Haradinaja koje su podignute pred srpskim sudovima. Bez ikakvih dodatnih objašnjenja o razgovoru sa tužiocem Haškog tribunala i njegovim posledicama, kao i bez dovođenja u pitanje pomenutih 108 tužbi, mediji su zaključili da je Haradinaj zločinac.

Luis Alveni Dej u knjizi "Etika u medijima" zaključuje da predstavnici medija zbog svog uticaja na kulturu imaju moralnu odgovornost da shvate razlike između stereotipa i stvarnosti i spreče da stereotipno prikazivanje dovede do diskriminacije u stvarnom svetu.

ODNOS PREMA SUSEDIMA I CRNOJ GORI

Posebna pažnja u medijskoj analizi posvećena je odnosu prema susedima, pre svega prema Bosni i Hercegovini, kao i Crnoj Gori s obzirom da se još ne zna budućnost Državne zajednice Srbija – Crna Gora; takođe nije rešen status Kosova, kao i da nije jasan odnos srpskih političara prema Republici Srpskoj. U tom smislu, i dalje je veoma prisutan duh osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, o "jedinstvu srpskog kulturnog i duhovnog prostora", što je pokušano da se postigne u ratu. S obzirom, na novu relanost, odnosno prisustvo međunarodnih snaga u okruženju Srbije, otpočinjanje novog rata nije opcija dok god su one u regionu. Zabranjiva međutim, to što je na medijskoj sceni dominantna samo jedna interpretacija rata na prostoru bivše Jugoslavije po kojoj se ugroženi srpski narod branio. To koči razvijanje saradnje sa najbližim susedima, bez obzira na sve napore koji se čine pod pritiskom međunarodne zajednice za normalizaciju odnosa u regionu.

Nedavni incident (novembar 2004), koji su prouzrokovali beogradski studenti u Zagrebu, paradirajući sa slikom četničkog vođe iz Drugog svetskog rata Draže Mihajlovića, koji je zagovarao ideju Velike Srbije, samo je jedan od primera o odsustvu bilo kakve svesti većinskog stanovništva Srbije o posledicama rata, za šta su velikim delom odgovorni i mediji. Saosećanje sa žrtvom potpuno je odsutno iz medija, i to ne samo sa žrtvom druge nacionalnosti već i iz sopstvenog naroda, te mlade generacije veoma olako koriste simbole koji bude ratna sećanja i vređaju dostojanstvo onih koji su preživeli ratne patnje. Svako kažnjavanje onih koji paradiraju sa tim simbolima doživljava se kao ugrožavanje osnovnih ljudskih sloboda i prava na izražavanje.

⁶ Citirano prema izjavi portparola UNMIK u Prištini Niradža Singa, www.b92.net

HAŠKI TRIBUNAL

Osim gore navedenog priloga, jedan od najznačajnijih aspekata, kada je reč o pridobijanju građana za nove vrednosti i preoblikovanja javnog mnjenja, s obzirom da su sad već generacije odrasle na međunacionalnoj mržnji i na ratovima, jeste medijska prezentacija rada Haškog tribunala i osumnjičenih za ratne zločine. Mediji su i dalje usmereni na Miloševićeve iskaze i njegove svedoke, dok potpuno izostaje priča o onima koji su stradali. Žrtve se uglavnom ne pominju dok su mediji puni blagonaklonih ljudskih priča o osumnjičenima za zločine kroz izjave njihovih rođaka, prijatelja ili intervju sa njima lično. Intervjui sa optuženima za ratne zločine, svode na njihovo pravdanje i poricanje zločina bez argumenata, te tako ne donose nikakav bitan informativni sadržaj. Informacije o počinjenim zločinima za koje se terete ne izostaju samo iz odgovora intervjuisanih već i iz novinarskih pitanja. Tako se pitanja svode uglavnom na opšta mesta. Isti model primenjuje se i u intervjuima sa visokim funkcionerima SPS i ljudima iz Miloševićevog režima. Nakon 5. oktobra, oni su postali dostupni za medije, ali su novinari tu situaciju dočekali nespremni, ne pripremajući se ozbiljno za te razgovore. Stoga, na neki način, u pojedinim medijima postoji hiperinflacija likova iz Miloševićevih vremena, posebno iz SPS i Srpske radikalne stranke. Neki od njih su i stalni gosti pojedinih gledanih tv programa. Ovo je posebno značajno s aspekta procesa lustracije o kome se često govori.

Nakon okončanja dela procesa protiv Miloševića u kome je Tužilaštvo završilo sa izvođenjem svedoka, nijedan medij nije posvetio više pažnje analizi dela procesa koji je trajao više od godinu dana i onog što je izrečeno u tom periodu. Bez ukazivanja na ono što se desilo u prošlosti i prestanka glorifikacije takozvanih "patriota", nemoguća je promocija novog sistema vrednosti.

SUĐENJE OPTUŽENIMA ZA UBISTVO PREMIJERA

Identičan odnos kao prema procesima pred Haškim tribunalom, mediji imaju i prema suđenju optuženima za ubistvo premijera Zorana Đinđića. I u tom slučaju postoji potpuni konsenzus između većine medija i vladajućih struktura, sa ciljem obaranja navoda optužnice. Preko suđenja optuženima za ubistvo velikim delom prelama se i medijska slika o Zoranu Đinđiću. Sledi se matrica po kojoj su ubijeni premijer i ljudi iz njegovog najbližeg okruženja bili u bliskoj vezi sa svojim ubicama i organizovanim kriminalom. Od ovakve matrice odstupa izuzetno mali broj novinara i čak, u nekim slučajevima, je više reč o profesionalnoj hrabrosti autora teksta nego o uređivačkom konceptu medija za koji radi.

Prvooptuženi za ubistvo premijera, Milorad Ulemek Legija, uhapšen je 2. maja, odnosno dobrovoljno se predao policiji. S medijskog aspekta, u ovom slučaju značajna su dva procesa: Ulemekovo hapšenje bilo je medijski

pripremano ranije, a suđenje je odlagano do poslednjeg dana uoči predsedničkih izbora u Srbiji, što su mediji zloupotrebili.

Indikativna je izjava izvesnog Džoa Beretke s kojim je "Nacional" napravio intervju još krajem marta i koji je tad izjavio o Legiji: "Mogu da ga prikazuju kako hoće, da laju i pljuju na njega, ali on će se vrlo brzo pojaviti i ispričati šta je i kako bilo. On je patriota i to će se pokazati." Džo Beretka, čiji lik naravno nije otkriven na fotografiji u "Nacionalu", navodno je pripadnik *Crovenih beretki*, rasformiranih specijalnih jedinica osumnjičenih za učešće u etničkom čišćenju i drugim zločinima na prostoru bivše Jugoslavije. Zanimljivo je da su Džoa Beretku u nekim drugim prilikama "koristili" i drugi mediji, poput "Kurira". Inače, često se događa da se u različitim medijima, pojave iste ekskluzivne informacije, ili identične "ekskluzivne izjave" istih sagovornika, što ukazuje na zaključak da se radi o kampanji i o činjenici da "neko" distribuira tekstove i informacije, a ne o ekskluzivnosti informacija i profesionalnosti novinara u njihovom otkrivanju. U svemu tome sporan je nekritički odnos uredništva i novinara prema toj vrsti informacija.

S druge strane, mediji su zloupotrebili činjenicu da je sud saslušanje optuženog Ulemeka odlagao sve do poslednjeg dana uoči drugog kruga predsedničkih izbora. Mediji su sve vreme spekulirali informacijama o tome šta će optuženi reći o vezama Đinđića sa organizovanim kriminalom. Medijska analiza pokazala je da je da je to bilo u funkciji predizborne kampanje i potpune diskreditacije Demokratske stranke čiji se kandidat Boris Tadić nadmetao u drugom krugu sa kandidatkom ekstremno desničarske Srpske radikalne stranke, Tomislavom Nikolićem.

GOVOR MRŽNJE

Govor mržnje (verbalni i pisani napadi na pojedince ili različite grupe), koji destruktivno deluje na civilno društvo, i dalje je pre stalna pojava, u Srbiji, nego incident. O velikoj rasprostranjenosti govora mržnje svedoči i to što se javlja u pojedinim nedeljnicima koji imaju intelektualnu publiku i to kroz tekstove uglednih kolumnista u kojima se ponekad poziva i na linč pojedinih javnih ličnosti. Jedan od njih je i Aleksandar Tijanić, direktor Radio televizije Srbije i ministar informisanja u vreme Miloševića, koji je u svojim kolumnama čak zahtevao hapšenje nekih osoba, iako protiv njih nije čak ni pokrenuta istraga. Na meti su posebno najbliži saradnici ubijenog premijera Zorana Đinđića. Osim prema političkoj manjini, govor mržnje usmeren je i protiv pojedinih nevladinih organizacija, nacionalnih i verskih manjina, kao i protiv homoseksualaca.

Istraživanje Helsinškog odbora o štampanim medijima pokazuje i da je kleronacionalizam jedno od ključnih opredeljenja većeg broja medija. Srpska pravoslavna crkva i dalje je jedan od centara homogenizacije nacije i u tom smislu, većina drugih verskih zajednica u medijima je predstavljena kao sekte,

što na kraju rezultira u negativnom odnosu javnosti prema gotovo svemu što nije pravoslavno.

Profesor Luis Alvin Dej upozorava da je "neuljudan govor sam po sebi štetan". "Ali izazivačka i zajedljiva retorika i veličanje nasilja mogu takođe proizvesti antisocijalne stavove i ponašanje. Kod ekstremističkih grupa ona takođe može podstaći nasilje. Čak i u najvećem delu društva, takav uvredljiv govor i ponašanje mogu stvoriti kulturu neuljudnosti u kojoj se neprikriveno neprijateljstvo iskazuje pred milionima oduševljenih gledalaca, a 'vređaj svog suseda' postaje masovni sport"⁷.

Kampanja protiv pojedinih nevladinih organizacija i ličnosti koje ih vode, pre svega onih koje se zalažu za kažnjavanje ratnih zločina i rade na projektima suočavanja ne prestaje, s tim što se u nekim ključnim političkim periodima snažno intenzivira. Takvi članci nisu karakteristični samo za tzv. žutu štampu, već i za pojedine ozbiljne nedeljnike sa dugom tradicijom i uglednim novinarima.

Domaćim zakonodavstvom sankcionisano je raspirivanje nacionalne i verske mržnje (član 134 Osnovnog krivičnog zakona Državne zajednice SCG i član 51 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama). Zakonska odredba kojom se zabranjuje raspirivanje nacionalne mržnje postojala je, međutim, i u vreme Miloševića i ratova na prostoru bivše Jugoslavije, a govor mržnje bio je i državna politika i uređivački koncept većine medija. U zemlji gde je nacionalna mržnja duboko ukorenjena i s obzirom na ratove koji su vođeni u regionu, neophodno je postojanje i zakonodavstva koje podrazumeva određene sankcije, posebno imajući u vidu niz incidenata protiv manjina koji se i danas dešavaju. Međutim, ovo ne sme ostati samo zakonska obaveza. Mediji imaju moralnu obavezu da prepoznaju govor mržnje i da iznesu suprotne stavove.

Civilno društvo, piše profesor Dej, ne zavisi od državne ili društvene kontrole izražavanja. Ističući da se ovom pitanju mora prići pre svega sa etičke strane, profesor Dej, piše: "Čak i oni koji preziru uljudnost imaju pravo da traže gostoljubivu govornicu sa koje će širiti svoje poruke. Ali, zaposleni u medijima, osim u slučajevima u kojima zakon nalaže slobodu pristupa, nemaju moralnu obavezu da se prilagođavaju snabdevačima govora mržnje". U Srbiji, međutim, još dominira "preterana tolerancija" prema sejačima govora mržnje i olako se prilagođavaju željama najkonzervativnijih konzumenata na medijskom tržištu.

UVOD

Ulazak Srbije u novu eru populizma i nacionalne homogenizacije najjasnije se odlikava na sadržaju medija, koji kao gotovo nikad ranije, funkcionišu u jednoglasju u tretiranju problema od tzv. nacionalnog značaja, uz skoro neprimetne disonantne tonove. Štaviše, većina štampanih medija postavlja se kao svojevrsna avangarda ponovne nacionalističke radikalizacije Srbije, skoro po pravilu idući nekoliko koraka ispred političke elite u zacrtavanju "čvrstorukaških" smernica za rešavanje problema nacije poput: saradnje sa Haškim tribunalom, hapšenja i isporučivanja glavnih haških begunaca Karadžica i Mladića, vojvođanskog pitanja, raskida s nasleđem dosovske vlasti i obračuna s njenim "korumpiranim" eksponentima. Ovom spisku stavki svakako valja dodati i ekstremno kritizerski i subverzivan odnos prema radu tzv. Specijalnog suda sto otvara ozbiljne sumnje u vezi sa izvorima finansijskih i inih uticaja na uređivačke politike većine štampanih medija, imajući, naravno, u vidu, već tokom akcije "Sablja" potvrđeno prisustvo kapitala organizovanog kriminala u vlasničkim strukturama određenih listova. Izbijanjem nemira polovinom marta, Kosovo je, naravno, postalo dominantna medijska tema na kojoj je koncept "srpske medijske sloge" dosegao i svoj vrhunac.

Kosovski problem poslužio je i kao povod za novi snažan talas napada na nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima. Obrazac tih napada je stari: aktivisti (uglavnom aktivistkinje) koji su neprestano ukazivali i na "najsitnije povrede interesa nacionalnih manjina", ne angažuju se u zaštiti kosovskih Srba. Istovremeno, klerikalizacija političkog života dobila je novi zamajac a mediji su naročito doprineli tome da se crkva kristališe kao ključni katalizator rešavanja gorućih političkih ("nacionalnih") problema. Gotovo ni u jednom uticajnijem glasilu nije se pojavio glas koji bi kritički postavio pitanje smislenosti i prihvatljivosti tolike involviranosti crkve u politici i državnim poslovima.

Ta snazna ideologizovanost medija praćena je strmoglavo srozanim profesionalnim (zanatskim, praktično) nivoom stampe. Principi tabloidnog novinarstva apsolutno vladaju štampom u Srbiji i to je, paradoksalno, najočiglednije u tzv. političkom novinarstvu; politika je sve više obojena u žuto. Senzacionalizam i primitivni populistički diskurs glavna su obeležja političkog dijaloga u Srbiji, odnosno onoga kako se dijalog prelama kroz medije kao, praktično osnovnu sferu političke komunikacije. Dijaloga, zapravo, i nema; nema sučeljavanja suprotstavljenih koncepata niti iniciranja ozbiljne i odgovorne debate o najkrupnijim problemima društva.

⁷ "Etika u medijima", str. 333, Luis Alvin Dej, Beograd, 2004.

U medijskom prostoru Srbije, naročito u štampi, govor mržnje i dalje je manje incident, a više regularna pojava. Redovna ispoljavanja verske, nacionalne i rasne netrpeljivosti i sličnih socijalnih devijacija gotovo da i ne izazivaju javnu reakciju, a u čestim slučajevima morali bi biti i predmet interesovanja javnog pravobranilaštva.

Da je na delu reaktiviranje obrazaca mobilizacije nacije u cilju ostvarenja nacionalno-populističkog projekta potvrđuje i činjenica da se u pojedinim listovima najvatreniji radikalizam promovise upravo preko rubrika posvećenih reakcijama i mišljenjima čitalacke publike, kao nekad u vreme "Odjeka i reagovanja".

KOSOVO

Reakcija dobrog dela medija na izbijanje nemira na Kosovu bila je u otvorenoj ratnohušakačkoj gorljivosti i forsiranju tzv. radikalnih poteza i rešenja. Takav zaključak proizilazi već i iz samog pogleda na naslovne strane dnevnih novina od 18. marta:

"Nacional": Naslovna strana asocira na, situaciju u kojoj je u zemlji objavljeno ratno stanje. Dominira rec rat, uz dva prateća naslova: "Šiptari počeli novi rat" i "Vojska kreće ka Kosmetu", uz fotografije povređenih žrtava, ali i vojničkih strojeva.

"Centar": Cela naslovna strana takođe je rezervisana za naslov: "Rat na Kosovu".

"Glas javnosti": Identičan dominirajući naslov kao i u "Centru": "Rat na Kosovu".

"Kurir": Naslovnom stranom takođe dominira reč "Rat", s podnaslovom u kojem se kaže: "U organizovanim napadima Albanaca na Srbe širom Kosova poginulo više od deset, a ranjeno skoro 300 ljudi."

"Balkan": "Rat". Podnaslovi: "Albanci upali u srpska sela", "UNMIK" izdao Srbe".

"Blic": "Teror nad Srbima". Podnaslovi: "Devetoro mrtvih", "Širom Kosova gore srpske kuće i crkve".

"Večernje novosti": "Srbi na nogama – Kosmet u krvi".

Činjenica da su u Beogradu i Nišu prethodne noći zapaljane džamije stidljivo se, u sitnim podnaslovima, navodi na naslovnicama "Centra" i "Večernjih novosti". Na prvim stranama "Blica", "Nacionala", "Kurira", "Balkana", "Glasa javnosti" i "Politike" uopšte se i ne pominje ta pojedinost.

Dobar deo štampe nema minimum profesionalne distance prema događaju o kojem izveštava, prepuštajući se zakonitostima ratne propagande, koja podrazumeva i diskvalifikatorski rečnik najnižeg nivoa kada se govori o "neprijatelju".

U "Nacionalu" od 19. marta, redakcijska oprema "Tanjugove" informacije o izjavi koju je Ibrahim Rugova dao BBC-u je sledeća – Albanski lideri opet kukumavče na krilu svojih mentora: Rugova traži nezavisno Kosovo.

U upotrebi je i poznati obrazac podgrevanja negativnih etničkih stereotipa – Po ugledu na Račak, kao povod NATO agresije na SRJ, Šiptari spremili novi scenario za nezavisno Kosovo: Kad treba žrtvuju i svoju decu. ("Nacional", 19. mart) Tekst govori o navodnoj zaveri albanskih lidera i najuticajnijih (antisrpskih) svetskih medija, prvenstveno CNN-a, čiji je cilj usmeravanje svetskog javnog mnjenja protiv Srba u cilju sticanja nezavisnosti Kosova. Jezik apsolutno podseća na komentare u Dnevniku RTS iz vremena ratova u Bosni i Hrvatskoj. "Treba podsetiti da ažurne američke TV prekjuče nisu imale direktnih uključenja sa krvavog Kosmeta. Ali su pokazivale stravične posledice od eksplozije jedne bombe u bagdaskom hotelu. Naravno, bombe od koje je poginulo dvadesetak muslimana, sto Srbe sigurno ne raduje, ali je pitanje da li su zbog toga tužni kosmetski Šiptari? Za Tačija i njegovog pajtaša Rugovu, koji daju sinhronizovane izjave hrvatskoj redakciji BBC u Londonu, više nego odličan ambijent... "

Kosovo je i povod da se dodatno deluje na medijskoj rehabilitaciji najozloglašnijih poluga Miloševičevog aparata – Bivši pripadnici crvenih beretki odlučili da zaštite Srbe na Kosovu i Metohiji: Vukovi stižu u pomoć braći. ("Nacional", 19. mart) U tekstu pod navedenim naslovom reč je o izvesnom Džou, bivšem pripadniku "crvenih beretki" i članu grupe "momaka iz Brazila", koji se, kako piše, javio novinaru "Nacionala" i obavestio ga da se samoinicijativno organizovala grupa specijalaca koja kreće odmah na KiM – Ovde "brazilac". Objavite da smo krenuli dole, da se narod ne plaši!

"Saznajemo" i da je glavni komandant tih momaka izvesni Šareni, a objašnjava se i da taj nadimak jasno asocira na Milorada Lukovića, do sada poznatijeg kao Legija, s obzirom na "brojne tetovaže koje bivši komandant ima po telu". Dalje, citiran je Džo Beretka: "Mogu da ga prikazuju kako hoće, da laju i pljuju na njega, ali on će se vrlo brzo pojaviti i ispričati šta je i kako bilo. On je patriota i to će se pokazati." List je preneo i ogorčenost pripadnika JSO na "Svilanovića, Batića, Tadića i ostale koji su drмали poslednje tri godine", kao i "bes prema Kandički, Vučo i debelaj Pavičevićki".

U stilu svojevrsnog ratnohušakačkog senzacionalizma, preko cele naslovne strane "Centra" od 19. marta proteže se crveno beli naslov: "6000 TERORISTA PRETI SRBIMA". Naslovnom stranom "Centra" od narednog dana dominira velika fotografija vojnika u maskirnoj uniformi, dugačke neuredne brade, sa crnom kokardom okićenom, šubarom na glavi i srpskom zastavom u rukama, uz naslov: "OSTAJEMO DO SMRTI". Fotografija je takva da je sasvim moguće i da je zapravo nastala dosta ranije, među srpskim paramilitarcima u Hrvatskoj i Bosni.

Jasno se pokazuje i činjenica da je štampa u Srbiji nemire na Kosovu dočekala sa slabom novinarskom profesionalnom spremnošću, ali velikim propagandističkim elanom. Naime, tekstovi su, uglavnom, kompilirane

informacije domaćih i stranih novinskih agencija u kojima dominira šturi agencijski faktografski stil. Osobena redakcijska kreativnost zato se iskazuje bombastičnim i ekstremno tendencioznim opremama tekstova (nadnaslovi, naslovi, podnaslovi, glase...).

Očigledno je i insistiranje na izričito negativnoj ili, u najboljem slučaju, nespretnoj ulozi KFOR i UNMIK čime se direktno i indirektno implicira nužnost angažovanja snaga bezbednosti Srbije na Kosovu budući da tamošnje Srbe nema ko drugi da zaštiti.

"Pod firmom evakuacije KFOR učestvuje u etničkom čišćenju" ("Balkan", 20. mart). U clanku se navode misljenja "analitičara" Milovana Drecuna i Zorana Dragišića, koji tvrde da "pod izgovorom nemogućnosti pružanja zaštite manjinskom srpskom stanovništvu, KFOR i Kosovska policijska služba vrše etničko čišćenje koje krste kao evakuaciju". Kao primer, navodi se selo Ugljare "odakle su KFOR i KPS evakuisali stanovništvo, a za njima su poput zapetih pušaka stigli teroristi i odmah počeli da pale".

U istom maniru nastavlja "Balkan" 22. marta – KFOR Srbima uzeo oružje, a onda im rekli da ne mogu da ih brane. U tekstu je citiran neimenovani Srbin iz sela Svinjare: "Mi zapucali, oni se odmah povukli, a onda nam Kfor i Unmik oduzeli oružje i rekli da se selimo jer ne mogu da nas brane. Mogli smo sami da se branimo samo da su nam dozvolili."

Na istoj strani, iznad pomenutog teksta je izjava Branka Krge, načelnika Generalštaba Vojske Srbije i Crne Gore, data BK televiziji, čiji je smisao nužnost dopune Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN dokumentom "koji bi definisao okvir za delovanje Vojske SCG na Kosovu i Metohiji". Sasvim su jasne i namere zbog kojih je u naslov izvuceno – Krga: Omogućiti povratak Vojske SCG na Kosovo.

"Večernje novosti" (20. mart), na primer, daju prostor generalu Nebojsi Pavkoviću da komentariše nemoć KFOR-a da reši probleme na Kosmetu i uputi nedvosmisleno poruku: "Naša vojska bi to brzo uradila!" Pavković objašnjava: "Vojska Srbije i Crne Gore ima velikog iskustva u borbi s njima, to pamte i teroristi." Bila je ovo prilika i za Pavkovićevo nostalglično prisećanje na "pobedu" nad NATO i podvige koji su joj prethodili. "Najteže je bilo 1998," priseća se Pavković, dodajući: "Planovi NATO propali, jer smo nadmudrili i Vilijema Vokera i teroriste."

U istom broju "Večernjih novosti" je i tekst pod naslovom "VOJSKA NE ODUSTAJE", u kojem se prenosi stav ministra odbrane Borisa Tadića da Srbija i Crna Gora "zadržava pravo da, u slučaju da Kfor ne ispuni obaveze iz Rezolucije 1244 i Vojnotehničkog sporazuma iz Kumanova, preispita politiku pema Kosovu i Metohiji."

Dok je u "Večernjim novostima" Nebojsa Pavković, drugi haški optuženik, general Vladimir Lazarević javlja se u "Kuriru" (19. mart) – Lazarević: Oruzjem na oruzje! "Međunarodna zajednica je pet godina na tim prostorima a nista nije postigla i Srbija sada mora da postavi ultimatum mirovnim snagama. Ako do određenog roka ne zaustave nasilje, treba

pokrenuti našu vojsku da zaštiti srpski narod. Na Kosovu se gine od vatrenog oružja i jedino se pomoću takvog oružja može zaustaviti nasilje," prenosi "Kurir" Lazarevićevo mišljenje.

Orkestrirano se insistira na posebno negativnoj ulozi Ričarda Holbruka. "Blic" od 25. marta donosi tekst, pod nadnaslovom "Tajna večera u Vašingtonu" i naslovom "Holbruk i Tači isplanirali teror", uz, naravno, famoznu fotografiju izuvenog Holbruka koji sedi pored vojnika OVK. Iz dobro obaveštenih, neimenovanih izvora iz Amerike, "Blic" saznaje da je nedelju dana pre izbijanja nereda na Kosovu Dejvid Filips u svom stanu organizovao sastanak "uz laganu večeru" kojem su prisustvovali brojni ljudi iz nekadašnje Klintonove administracije, među kojima je bio i Holbruk, ali i Džon Keri, demokratski kandidat za predsednika SAD. Počasni gost bio je, kako se navodi, Hašim Tači. "Izvor Blica kaže da je dogovoreno da se sačeka prva dobra prilika da se krene u ofanzivu. Takva prilika je usledila nekoliko dana kasnije kada su Albanci iskoristili davljenje troje dece u Ibru da otpočnu kampanju terora nad Srbima."

Znatno uzdržanija "Politika" pronalazila je suptilnije načine da se priključi kampanji protiv prisustva međunarodne zajednice na Kosovu, recimo, pažljivom selekcijom izveštaja stranih medija. Tako je 20. marta štampan transkript priloga BBC, u kojem je citiran Miša Gleni: "Međunarodna zajednica može da prestane da radi ono sto trenutno radi, a to je ništa... Sudeći po događajima, UNMIK ne obavlja baš najuspešnije svoj posao."

"Blic" od 21. marta piše kako je "manastir Svetih Arhangela, na tri kilometra od Prizrena, nemački Kfor prepustio razularenoj masi mladih Albanaca bez ijednog opaljenog metka ili ispaljenog suzavca. Kako svedoče srpski izvori, u zadužbinu cara Dušana Albanci su bukvalno ušetalili, dok je sa malog mosta, nadomak dveri Svetih Arhangela, petnaestak pripadnika nemačkog Kfora stajalo i nemo posmatralo vandale." U naslov citiranog teksta izvučeno je sasvim eksplicitno: "Sravnili manastir naočigled Kfora".

Jedinstveni ton u uređivačkoj politici štampanih medija ukazuje na određeni prećutni nacionalni konsenzus, sadržan u namerama za podelu Kosova, kako je svojevremeno artikulisao "otac nacije" Dobrica Ćosić. "Kurir" od 23. marta piše da "podela Kosmeta nije idealno rešenje, ali je to maksimum koji se može dobiti u ovom trenutku."

Sam Ćosić nije želeo da za "Kurir" pojašnjava svoje ideje o podeli Kosova pošto, kako je preneto, "smatra da ovoj osetljivoj temi može da govori samo u SANU". Dao je, međutim, tom dnevniku odobrenje da se posluži delovima njegovog pisma koje je u maju 1999. godine uputio vladi Francuske. U pismu, između ostalog, stoji: "Ako nije mogla da opstane Titova Jugoslavija, ako nije uspeo eksperiment s multietničkom dejtonskom Bosnom i Hercegovinom, sasvim je izvesno da posle građanskog i etničkog rata ne može opstati ni multietničko Kosovo. Posle albanskog ustanka za otcepljenje i rata Amerike i Evropske Unije protiv Srbije, Albanci i Srbi ne mogu da žive zajedno na Kosovu... Sa apsolutnim respektom "Kurir" dalje prenosi plodove maštanja čuvenog akademika i nekadašnjeg predsednika SR Jugoslavije: "Na Kosovu i

Metohiji, oko velikih srpskih manastira i etničkih enklava, treba formirati samostalne države, poput San Marina, Andore, Vatikana, Lihtenštajna i sličnih državno-pravnih suverenih zajednica u Evropi, kakva je i Aland u Finskoj. Srpske predele na severu Kosova, koji su joj pripadali od oslobođenja od Turaka do 1958, pridružiti Srbiji, a južne predele Kosova i deo Metohije, gde živi albanska većina, priključiti Albaniji ili samostalnoj albanskoj državi ako to žele kosovski Albanci."

Imajući srpsku štampu kao izvor, teško je steći precizno saznanje o broju žrtava i, posebno, koje su one etničke pripadnosti. U pitanju, svakako, nije naprasni humanizam srpskog žurnalizma i pijetitet prema žrtvi kao takvoj, bez obzira na to kojem narodu pripada, već se očigledno manipuliše podacima s namerom da se apsolutno i isključivo naglasi stradanje Srba i zamagli činjenica da je među poginulim zapravo veći broj Albanaca, kao i to da međunarodne snage nisu samo posmatrale nered. Koordinacioni centar objavio je 21. marta da su, prema podacima kojima raspolaže, ubijena 32 lica, od kojih je sedmoro srpske nacionalnosti. Zvanična verzija Koordinacionog centra jeste da nema podataka o nacionalnosti ostalih (znači, znatno većeg broja) ubijenih. Verovatno "nezadovoljan" zvaničnom verzijom iz koje bi se moglo naslutiti da je veći broj stradalih Albanaca nego Srba, "Glas javnosti" (22. mart) daje naslov "Ubijeno sedmoro Srba, ostali nepoznati". Tekst u "Blicu" (21. mart), koji zauzima cele tri četvrtine strane, iako nosi naslov "Sabiranje žrtava i borba za pomoć" nigde ne pominje broj ubijenih, kao da oni koji su ostali bez života ne predstavljaju najveće žrtve. U lidu teksta navodi se, međutim, da je 3600 Srba i ostalih nealbanaca raseljeno. Srpske žrtve, pak, su najčešće individualizovane, tj. imaju ime i prezime, lik objavljen u novinama. Broj "Blica" o kojem je reč na naslovnoj je strani objavio fotografije devetoro ranjenih Srba, najavljujući članak sa njihovim isповestima o načinima na koje su bili zlostavljani.

"Politika" 19. marta na prvoj strani ima tekst pod naslovom "Srbi u zebnji i strahu" u kom se kaže da je ubijena 31 osoba 500 je povređenih, bez navođenja nacionalnosti žrtava, ali uz anticipativnu novinarsku dopunu: "Opravdano se međutim strahuje da će broj žrtava biti znatno veći, jer međunarodne snage još nisu stigle do svih sela koja su bila na meti albanskih ekstremista."

Mediji su se zdušno trudili da doprinesu novom "događanju naroda" u Srbiji načinom na koje su izveštavali o protestnim okupljanjima u Beogradu i u drugim gradovima, u cilju podrške Srbima na Kosovu.

O divljanju na ulicama Beograda u kojem je zapaljena i Bajrakli džamija, "Nacional" (19. mart) piše – nadnaslov: U Beogradu je preksinoć bila najžešća reakcija spontano okupljenih građana zbog najnovijeg organizovanog ubijanja Srba na Kosmetu; naslov: Mladi Kosovo ne daju! U tekstu je čak i citiran jedan od izgreznika, ovde, doduše, nazvan demonstrantom: "Ovim vam ne vraćamo sve srpske žrtve i paljenje svih srpskih svetinja. Ovo je mala cena koju plaćate – rekao je u besu jedan od demonstranata."

U istom broju "Nacionala" izveštaj o protestima u Novom Sadu nosi naslov: "Čanak ustaša".

"Centar" (19. mart) donosi naslov "Tamo Albance uče da pale a nas niko ne uči da gasimo". Naslov je izvučen iz izjave jednog od demonstranata okupljenih ispred Vlade Srbije, Dragana Pavlovića koji kaže: "Iz Gnjilana sam kao i Goran Svilanović. Njegovi svi ovde imaju stanove, a ja sam im kuće čuvao. Ne bi nama izgoreo Hilandar da smo Kosovo sačuvali. Tamo Albance uče da pale a nas niko ne uči kako da gasimo."

Isti tekst sadrži i informaciju da je oduševljenje među okupljenim građanima izazvalo obraćanje "francuskog publiciste" Iva Patjea. "Tečno je izgovorio – Braćo i sestre Srbi, bio sam uz vas kad su vas bombardovali američki kriminalci, a zeleo bih da se nijedan Amerikanac ne oseća sigurnim u Srbiji i Evropi. – On je pozvao Srbiju i Evropu na marš prema Kosovu." Navedeni primer ilustruje činjenicu da se obnavlja upotreba propagandističkih šablona Miloševićeve medijske mašinerije, koja je štancovala velike prijatelje srpskog naroda među opskurnim individuama poput "filozofa i humaniste" Daniela Šifera.

U zanosu patriotskog agitpropa ne preza se ni od plasiranja potpunih dezinformacija. Odmah posle citata Iva Patjea, "Centar" nastavlja: "Iznenadenje je izazvalo obraćanje hrvatskog ambasadora Davora Božinovića koji je rekao da je danas fašizam na Kosovu, a juče je bio u Hrvatskoj i Bosni. – Zna se ko je za to kriv, NATO i međunarodna zajednica" Istina je, međutim, da ambasadora Božinovića uopšte nije bilo među demonstrantima ispred Vlade Srbije. Kao zaštitnike Srba na Kosovu, mediji sada opet promovišu dežurne patriote iz Miloševićevog vremena. "Okupljenima se obratila glumica Ivana Žigon, koja ih je pozvala da ostanu celu noć pred Vladom Srbije kako bi pokazali da Beograd ima srce – Ovo je verovatno najteža noć u istoriji Kosova i Srbije i zato vas molim da u sto većem broju mirno podržimo nezaštićenu decu i žene na Kosovu."

"Masu je najviše obradovao dolazak Cece Ražnatović koja je iz crnog džipa izašla u pratnji sestre Lidije. Neka žena joj je pritrčala i uzbuđeno dohvatila za ruku s rečima "Ceco, Srpkinja". Ceca je pozvala narod na mirne demonstracije, bez skandala "da ne bismo bili municija CNN, stranim medijima koji uvek dobiju rat protiv nas." ("Centar", 19. marta)

"Ceca kaže da je prekinula snimanje novog albuma, jer joj sada nije do pesme i veselja – Stoji mi knedla u grlu i suza u oku. Nadam se da će ovo zlo ubrzo nestati, a nameravam da ostanem na ulici i u kordonu podrške dok god bude trebalo." ("Kurir", 19. mart)

"Među okupljenima su od poznatih ličnosti primećene glumica Ivana Žigon i folk pevačica Svetlana-Ceca Ražnatović, koja je pozvala elektronske medije u Srbiji da u znak žalosti prekinu emitovanje muzike, posle čega je pročitala Očenaš" ("Blic", 19. mart)

"Politika" od 18. marta u tekstu o "spontanim protestima građana" kaže da su među okupljenima bili i predstavnici političkog, javnog i kulturnog života, pa nabroja: Dragan Kojadinović, Milorad Vučelić, Ivana Žigon, Svetlana

Ceca Ražnatović i Kristijan Golubović (za koga se, doduše, kaže da je "nedavno pušten iz zatvora").

Izostao je kritički odnos u izveštavanju o protestima protiv situacije na Kosovu iako su obilovali negativnim pojavama i generalno predstavljali sredstvo radikalizacije političkih prilika u Srbiji. Informacije o pojedinostima kao što je rušenje nedavno postavljene table koja obeležava *Plato Zorana Đinđića* plasirane su krajnje diskretno, kao da je reč o marginalnim nusefektima masovnih skupova. O incidentu na Đinđićevom platou javnost je obaveštena isključivo kroz kratke citate iz saopštenja koje je tim povodom uputila Demokratska stranka, kao da za same novine taj događaj i nije bio vest.

Uloga Srpske pravoslavne crkve kao žrtve, usled uništavanja sakralnih objekata na Kosovu, medijski je iskorisćena za otvaranje ogromnog prostora za politički uticaj Srpske pravoslavne crkve. Glas Crkve profilisao se kao neka vrsta politickog imperativa od kojeg nijedan politički subjekt, a narocito sam državni vrh, ne sme da se ogлуši. Vlada i Crkva simultano su delovale u organizaciji protestnih okupljanja, s tim što su se Vladini zvaničnici na izvestan način "zadovoljili" pozicijom minornijeg u tom dvojcu, o čemu ilustrativno govori i podnaslov teksta "Molitva za spas Srba na Kosovu i Metohiji" ("Balkan", 19. mart): "Pored arhijereja i sveštenstva SPC, u molitvi pred zapadnim ulazom u vračarski hram učestvovali su i članovi Vlade Srbije, kao i visoki predstavnici Srbije i Crne Gore." Dakle i bukvalno, crkveni velikodostojnici na prvom mestu, a državno rukovodstvo pored njih. Štampa je listom bila prepuna fotografija državnih zvaničnika u molitvi, skrušenih pred službujućim duhovnicima, sa svećama u rukama, tako da tih dana Srbija ni vizuelno nije odavala utisak sekularne države.

Izveštavanje o protestima uglavnom je bilo prožeto naročitim verskim nadahnućem i primetna je matrica po kojoj su upravo predstavnici Crkve vršili presudan pozitivan uticaj na mase i kontrolisali moguće masovne izlive besa, od vladike Amfilohija u noći paljenja džamije do studenata Bogoslovije na protestima. "Goran Grubić iz humanitarne organizacije *Branioci otadžbine 1998-99* iskoristio je priliku da uputi poziv da se u toku noći skupe muškarci i organizovano krenu na Kosovo... Njegove reči sve vreme su prekidane povocima - Idemo na Kosovo - Kosovo je srce Srbije - Ubij, zakolji, da Šiptar ne postoji - uglavnom iz grla okupljenih srednjoskolaca. Ovaj ton bitno je promenjen kada su pred Vladu došli studenti Bogoslovije, sa visoko podignutim ikonama, sve vreme pojući molitvene pesme." ("Kurir", 20. mart)

Visoki crkveni predstavnici više i ne pokušavaju da kamufliraju ambicije Crkve da bude dominantan politički subjekt, a mediji svojom potpunom servilnošću prema SPC znacajno doprinose ostvarenju tih ambicija. "Glas javnosti" (20. mart), na primer, na naslovnoj strani daje delove izjava vladike Amfilohija ("Na Kosovu se dogodila Vartolomejska noc i pogrom nad celim jednim narodom") i vladike Artemija (Ostanimo na Kosovu, imamo saveznika Boga koji je najmoćniji, najjači, koji će nam pomoći).

Tekst u unutrašnjosti novina mnogo jasnije izražava stavove vladike Amfilohija: "Očekujemo od međunarodne zajednice da nazovu stvar pravim imenom i pomognu da zavlada pravda - kazao je mitropolit SPC. On je dodao da će, ukoliko međunarodna zajednica ne bude stitila srpski narod i srpske svetinje na Kosovu i Metohiji, kao što to, po njegovim rečima, nije ni radila u poslednjih 4-5 godina, ona biti ta koja će primorati ovaj narod da brani sebe, svoje biće i svoje dostojanstvo."

U versko-nacionalistickom patosu ne zazire se ni od klasične zloupotrebe dece u štampi. U već citiranom broju "Glasa javnosti" objavljena je fotografija na kojoj se vidi troje dece predškolskog uzrasta od kojih jedno drži visoko podignut krst, drugo tri prsta a treće crtež neke crkve. Zanimljivo je i da je tom fotografijom ilustrovan upravo kratak tekst protestnom okupljanju muslimanskih vernika u spaljenoj džamiji.

Nepisani zakon o apsolutnoj nepogrešivosti crkve važi i za materiju materiju koja nema veze sa tako krupnim pitanjima nacije kao što je Kosovo; na primer, tužba za seksualno zlostavljanje maloletnika protiv vladike Pahomija. "Nacional" od 29. marta "otkriva", i to "otkriće" na naslovnoj strani plasira, da je ceo slučaj zapravo deo tajne operacije DB Makedonije čiji je cilj blaćenje člana SPC - Pahomijev "blud" kupili sa 30.000 evra. Razrađuje se teza da ce se "preko Pahomija doći do nezavisnosti Makedonske pravoslavne crkve". "Pitanje je iz kojih razloga su makedonski MIP i obaveštajci pokrenuli hajku na vladiku Pahomija i SPC. Da li iza svega stoji želja da takozvana MPC konacno dobije nezavisnost, pa je preko državnih organa udarila na SPC, jedinu neukaljanu instituciju srpskog naroda koju, za razliku od Katoličke crkve, nisu drmale seksualne afere. Ili, možda iza stoji i albanski lobi, finansijski jak, koji želi da na jugu Srbije oslabi uticaj Crkve i jačanjem svog uticaja olakša ostvarenje želje - pripajanje ovog dela Kosmeta." Dakle, pitanje svih pitanja - Kosovo, povezano je i sa tako profanom i devijantnom pojavom kao što je pedofilija i to dosta govori o pervertiranim standardima koji određuju klimu u javnosti Srbije. Bukvalno, od pedofilske skandala do požara na Svetoj Gori, sve se koristi za podizanje intenziteta nacionalisticke euforije i mržnje prema drugome.

"Nacional" od 27. marta objavljuje preko polovine naslovne strane: "Hilandar potpalili Albanci". U tekstu koji na trećoj strani sledi za navedenom najavom jedan bivši iskušenik manastira Hilandar otkriva kako požar nije izbio zbog nemara monaškog bratstva, već ga je podmetnulo nekoliko albanskih kriminalaca u akciji pljačke čijij je plen trebalo da bude jedna srpska relikvija.

HAG

Može se reći da je jedinstveni ton koji je imala u odnosu prema nemirima na Kosovu štampa u Srbiji dugo uvežbavala na Haškom tribunalu. Negativne konotacije i neskriveni cinizam se gotovo podrazumevaju u pominjanju Haga, koji je jedan od najnegativnije vrednovanih pojmova u srpskoj javnosti. Najveći

deo frustracija i animoziteta prema Međunarodnom sudu za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, kreatori javnog mnjenja u Srbiji projektovali su u ličnost glavne tužiteljice Karle del Ponte, prema kojoj se dobar deo štampe odnosi kao prema personifikaciji najvećeg zla koje pretili Srbiji i srpskom narodu.

Istovremeno je sve izrazitija tendencija podsticanja "solidarnosti", odnosno manje ili više očiglednog navijačkog tona prema najpoznatijem haškom pritvoreniku – Slobodanu Miloševiću, kao i prema njegovim aktuelnim ili potencijalnim susedima u pritvorskoj jedinici kao što su: Šešelj, Karadžić, Mladić, Pavković... Praktično, podela uloga na negativce i pozitivce koja je načinjena još dok je Milošević bio na vlasti, a naročito u periodu nakon što je protiv njega kao još službujućeg predsednika SR Jugoslavije podignuta optužnica u Hagu, i sada je važeća na javnoj sceni.

Možda je čak i uočljivija buduću da su nezavisni mediji u ono vreme bili hrabriji i glasniji u distanciranju od Miloševićeve ratne politike. Homogenizacija u nacionalističkom ključu sada je još delotvornija. U medijskom haosu Srbije danas se prepoznaje trend neke vrste pokajanja zbog izručenja Miloševića Tribunalu, a najagilniji u nametanju tog trenda upravo su petparački štampani mediji. Snaga i dejstvo onoga sto se obično naziva antihaški lobi, u kojem se prepliću interesi vladajućih struktura iz Miloševićevog doba i organizovanog kriminala, veoma su vidljivi u srpskoj tiražnoj štampi.

U radikalnoj reviziji reformskih poteza načinjenih u vreme Đinđićeve vlade, kao ključni argument za diskvalifikaciju koristi se upravo faktor navodne preterane kooperativnosti ondašnjeg establišmenta prema Hagu. Kada se na naslovnoj strani "Balkana" (1. mart) pojavi naslov: "Beba dva puta dovodio Karlu u Generalštab" jasno je da je to pokušaj iniciranja još jedne afere protiv dežurnih krivaca iz reformskog bloka, ovog puta, Vladimira Popovića, Đinđićevog saradnika i bivšeg sekretara Biroa za informisanje Vlade Srbije. Njegova krivica ili greh sadržan je u samoj mogućnosti da je nešto "petljao" s Karlom del Ponte (s kojom se "Balkan" i drugi listovi često intimiziraju, nazivajući je samo Karlom, što dovoljno govori o narodnjačkom primitivizmu koji vlada javnim govorom u današnjoj Srbiji).

Indikativno je i to što je izvor za pomenutu invektivu Nebojša Pavković, kome "Balkan" neskriveno pruža podršku u nevoljama koje ima s Haškim tribunalom. "Pavković je, pored Popovića, za vezu sa haškim istražiteljima optužio i Čedomira Jovanovića, odlazećeg potpredsednika srpske vlade, Nenada Milića, zamenika ministra policije, Boru Banjca, načelnika UBPOK, ali i Dejana Sotirova, bivšeg sekretara Ministarstva za telekomunikacije i brata svoje bivše supruge, kao i Andriju Jovičića, bivšeg crnogorskog ministra policije. "Balkan" je otkrio da postoji zajednički motiv koji povezuje ove ljude u nameri da iniciraju i urgiraju da Pavković ode u Hag, u trenutku dok optužnica protiv njega i vojnih i policijskih generala Vladimira Lazarevića, Vlastimira-Rođe Đorđevića i Sretena Lukića, jos nije zvanično stigla u Beograd."

Redakcija je, naime, nasla i "neimenovane izvore" u vrhu MUP koji su ponovili Pavkovićeve tvrdnje, kao sto je otkriveno i da je "Andrija Jovicevic, iskoristivši svoje veze u podgorickoj kancelariji Helsinškog odbora, neposredno posle povratka iz SAD, sa molitvenog doručka kod američkog predsednika, provukao pitanje Pavkovićevog hapšenja i izručenja Hagu i na sednici crnogorskog parlamenta." Jovičićeve motive "Balkan" nalazi u činjenici da je on, "pritisnut prijateljskim ubeđivanjem, pomogao Gloriji Marković da prošle godine iznese veću sumu deviza iz zemlje." Upletenost Pavkovićeve bivše supruge, koja ima status svojevrzne maskote trač rubrika, u ovu zavereničku priču ilustrativna je i za manir estradizacije politike, vrlo prisutan u srpskoj štampi.

Istog dana je cela naslovna strana "Centra" zauzeta takođe izjavom Nebojše Pavkovića i naslovima – "LAŽE BEBA" – i – "Pobednik neće u Hag". Ta osobita uigranost "Balkana" i "Centra" u njihovom simultanom stavljanju na raspolaganje "pobedniku Pavkoviću" ozbiljna je indikacija da su sadržaji, odnosno uređivačke politike više medija dirigovani iz istih centara uticaja. A tim centrima je lobiranje protiv saradnje sa Hagom očito važan cilj.

U podnaslovu teksta u "Centru" dodaje se: "On mi je ugovorio sastanak sa Karlom del Ponte", te, sitnijim slogom: "Pavković podneo krivičnu prijavu protiv Vladimira Popovića, Nenada Milića i Čedomira Jovanovića zbog pretnji, kad su ga posetili sa obezbeđenjem koje je došlo u 5-6 džipova."

Umesto "neimenovanih izvora iz vrha MUP", na koje se poziva "Balkan", "Centar" citira tvrdnje Pavkovićevog advokata Nebojše Pavlovića: "Nenad Milić i Beba Popović su pomogli Pavkovićevoj supruzi Gloriji da ga do srži uništi i moralno i materijalno." U izjavi "Centru" sam Pavković kaže da se "Popović i on znaju mnogo ranije kada mu je ovaj organizovao dva susreta sa Karlom del Ponte i to na njen zahtev". Pavković se angažuje kao neka vrsta vesnika talasa revanšizma prema pripadnicima bivšeg establišmenta: "Ako je Vladimiru Bebi Popoviću savest čista, nadam se da ce ostati u Srbiji i posle konstituisanja nove vlade..."

Zvezda "Balkana" od 1. marta je, uz Pavkovića, i Milorad Vučelić, s kim je objavljen intervju na dve trećine strane, pod odsečnim naslovom: "Tadić i Svilanović moraju da lete, nema izručenja četvorice generala". Služeći se svojevršnim principom inverzije, saradnju sa Hagom Vučelić u tom intervjuu praktično definiše kao obavezu države da pomaže odbranu svojih građana: "Naravno, saradnja sa Hagom je jedan od glavnih uslova jer država i dokumentacijom i materijalno mora da pomaže haške zatvorenike i niko od optuženih po komandnoj odgovornosti ne sme da bude isporučen Hagu." Vučelić je ovde praktično, dao ranu najavu donošenja Zakona o pomoći haškim zatvorenicima.

Kao i prema Miloševiću, upadljiva je naklonost medija prema najozloglašnijim haškim beguncima, Karadžiću i Mladiću. Oni se neretko u štampi glorifikuju kao heroji, njihove porodice se prikazuju kao žrtve svetske nepravde, veliki prostor se ustupa zastupnicima njihovih interesa. U jednom

broju "Centra" (1. mart) su, primera radi, i veliki intervju s Kostom Čavoškim i kolumna Uroša Šuvakovića; oba teksta imaju izričitu antihašku intonaciju.

Čavoški, koji je predstavljen kao "jedan od najborbenijih protivnika Haškog tribunala", s porukom: "Holbrukova reč ne vredi ni po lule duvana." Čavoški pravi varijacije na temu navodnog Karadžićevog nekadasnjeg dogovora sa Ricardom Holbrukom "da bude ostavljen na miru ako pristane da se povuče sa položaja predsednika RS i SDS." Na pitanje da li je u interesu Srbije da dobije finansijsku pomoć Zapada, koja je uslovljena saradnjom sa Haškim tribunalom, Čavoski odgovara: "Ja se rukovodim pravdom, a ko nije kriv ne treba ni da preuzima na sebe krivicu. Uostalom, sto se te pomoći tiče, reč je o crkavici od stotinak miliona dolara, a ne o milijardama. Za tako sitan novac niko ne treba da prodaje nacionalni ponos."

Uroš Šuvaković u rubrici koja nosi naziv "Slobodan" analizira "debakl Karlina optužnice", tvrdeći: "Prvi deo procesa koji u Hagu Karla del Ponte vodi protiv predsednika Slobodana Miloševića završen je rezultatom 0:400. Praktično su svi Karlini svedoci svedočili u njegovu korist." Šuvaković navodi da su svedoci "poput Radomira Markovića, Kapetana Dragana, Bore Jovića, Zorana Lilića, lorda Dejvida Ovena, generala Moriona" potvrdili da "naša zemlja i Vojska Jugoslavije nisu bili uključeni u sukob u bivšoj BiH, događaje u Srebrenici koji su, prema kazivanju generala Moriona, bili rezultat prethodnog muslimanskog zločina, da je na Kosmetu bila borba protiv terorista kojima je saveznik bio NATO, da se predsednik Milošević uvek zalagao samo za mir..."

Drugaciji svedoci su, kako piše Šuvaković, direktno bili hvatani u lažima, "kao, na primer, onaj Albanac koji je tvrdio da je bio streljan teškim mitraljezom od srpskih snaga sa udaljenosti od sedam metara... ili nemački ekspert za genocid koji je tvrdio da je tokom Drugog svetskog rata u Hrvatskoj izvršen genocid nad ustašama!!!"

"Nacional" (1. mart) je još eksplicitniji od konkurencije. Preko cele naslovne strane prostiru se naslovi: "Milošević nevin", "Buš razotkriva istinu o Srbiji", "Urušava se Haški tribunal". Ovaj dnevnik pokušava da ubedi javnost kako je Milošević danas američka tema broj jedan i kako će izvući određene benefite od Bušove administracije. Providno baratajući elementima teorija zavere, "Nacional" piše: "Iako je bio naš čovek (američki; prim. Aut.), Milošević je prodat zbog velikog novca od hrvatskog i muslimanskog lobija u Vašingtonu i Vol stritu - kaže za 'Nacional' izvor blizak Beloj kući... Sve je išlo kako treba (kako je dobro za Miloševića; prim. aut.) dok stvari u svoje ruke nije preuzeo Ricard Holbruk, koji se optužuje za nabavku oružja za Hrvate i Muslimane i ostavljanje Miloševića na cedilu jer nije hteo s njim da deli profit... Buš ne može da shvati kako su njegovi sunarodnici prodali Miloševića."

Zbog svega navedenog, kako piše "Nacional", sudskom procesu protiv Miloševića predstoji "fijasko", te je to i stvarni razlog povlačenja sudije Meja, a ne kako je navedeno, zdravstveni razlozi. Ovo je samo još jedan od tekstova u kojima se zdravstveni problemi sudije Meja dovode u sumnju i služe za dokazivanje Miloševićeve nevinosti bez obraćanja pažnje na tok i sadržaj

sudjenja. Kao potvrda Miloševićevog trijumfa nad optužnicom, ovoga puta navodi se i odlazak Karle del Ponte iz ovog suda - "Nije ni čudo što se sudija Mej sada naprasno razboleo i sto su Miloševiću za odbranu dali samo četiri meseca za pripremu. Sve je to nameštaljka, Del Ponte već gleda da se prebaci u Rim i da radi pri Međunarodnom krivičnom sudu."

Formulacija koju koriste "Večernje novosti" je "Slobodan Milošević uzdrmao optužnicu": "Za mršav učinak Karle del Ponte najkrivlja je drčna Švajcarkinja, koja je htela da optužnica izazove što jači utisak u javnosti i što teže okrivi bivšeg Predsednika Srbije i SRJ, a tek potom nastojala da za to pribavi i dokaze." ("Večernje novosti", 1. mart)

"Hagu se već vidi kraj" kažu takođe "Večernje novosti", citirajući Kostu Čavoškom, kome se ustupa prostor za vrlo slobodnu interpretaciju razloga za povlačenje sudije Meja. "Mislim da sudija Ričard Mej nema nikakvu telesnu bolest, nego da je ta bolest samo u njegovoj savesti i da je to ključni razlog zbog kojeg je podneo ostavku. Naime, on je neprestano pravio kompromise sa vlastitom profesionalnom savešću tako što je vodio postupak na način koji nije pravno valjan. Dostigao je trenutak kada to više njegova profesionalna savest nije mogla da izdrži. To je bio razlog što je podneo ostavku, a time je doveo u pitanje valjanost ne samo procesa protiv Slobodana Milosevica, nego i celog Haskog tribunala." ("Večernje novosti", 2. mart)

Izuzetno veliki prostor u štampi daje se i članovima porodica haških optuženika, uz neskrivenu naklonjenost prema njima i uvažavanja argumenata koje oni iznose u korist bližnjih im optuženih. Gotovo da nema dana da se u jednom, a obično u više dnevnih listova ne pojave Ljiljana Zelen-Karadžić, supruga Radovana Karadžića, potom njegov brat Luka, kćerka Sonja. Za razliku od poslovičnog kritizerstva novinara prema onima koji odbijaju da komuniciraju s njima, kada je u pitanju neko blizak Karadžiću ili Mladiću, ne nekomunikativnost se gleda s punim razumevanjem.

"Centar" od 23. marta na naslovnoj strani pompezno najavljuje "Veru, suprugu generala Mladića", citatom u naslovu: "Ratko je za Srbe dao sve što ima", da bismo u tekstu na 12. strani saznali da je Vera Mladić citirana na osnovu samo jedne rečenice koju je izrekla dok je reportere odgonila od kapije svoje kuće. "Bela kapija je bila zaključana. Naziva ulice, broja kuće i prezimena Mladić nema nigde. Niko iz obezbeđenja nije se pojavio, ali je iz kuće iznenada izletela usplahirena žena u papučama i povikala da se udaljimo od kapije. - Sve što smo imali Ratko i ja dali smo za srpski narod. Drugi neka sada razmišljaju - ogorčeno je doviknula Mladićeva supruga Vera i zalupila kućna vrata. Dakle, Mladićeva supruga je "ogorčena", a ne neljubazna ili neprijatna.

Za razliku od Vere Mladić već pomenuti članovi Karadžićeve porodice vrlo su pričljivi u javnosti, a novine njihovoj pričljivosti velikodušno izlaze u susret. "Večernje novosti", na primer, 3. marta objavljuju na dve trećine strane intervju s Lukom Karadžićem, u kojem on priča o navodnoj nagodbi njegovog brata sa Amerikancima, svojim razgovorima s Pjerom Rišarom Prosperom, američkim ambasadorom za ratne zločine i načinima na koje Amerikanci

opstruišu njegove poslove "pošto se on jedini u porodici bavi biznisom". "U našoj kući u kojoj je bio gost, pred majkom, bez imalo obzira i vaspitanja rekao je (Prosper, prim. aut.) da će oni Radovana, ako se ne preda – likvidirati." Na pitanje novinara kako su on i majka reagovali na te Prosperove "pretnje", Luka Karadžić nastavlja: "Kako može reagovati majka kojoj u oči neko, uz to još u njenoj kući, kaže da će joj likvidirati sina."

Dva dana kasnije, dakle, 5. marta, "Večernje novosti" prostor slične veličine ustupa Ljiljani Zelen-Karadžić. Ona, uglavnom, ponavlja ono što je već Luka Karadžić rekao o Karadžićevom dogovoru s Holbrukom, koji su "Amerikanci pogazili", o ucenama izaslanika koji zahtevaju da se Karadžić preda itd. Intervju se završava najavom nastavka u sledećem broju, i to pod naslovom: "Oтели dokaze Radovanove nevinosti".

Karadžićeva supruga je, naravno, veoma prisutna i u ostalim dnevnicima. "Centar" 5. marta takođe ima intervju s njom, u kojem, između ostalog, stoji: "Karadžićeva supruga živi na Palama, a njenu kuću su, zbog potrage za Radovanom, nekoliko puta pretresale specijalne snage pod komandom NATO. – Uzeli su mi i venčani list – rekla je ona ogorčeno i dodala: – Ali ja znam da sam udata za njega." Nekoliko dana kasnije, Ljiljana Karadžić se u istim novinama, "Centru", pojavljuje sa mnogo senzacionalnijim tvrdnjama, kojima najradikalnije diskredituje Haški tribunal, tvrdnjama o korumpiranosti njegovih zvaničnika, koje su plasirane, naravno, preko gotovo cele naslovne strane: "Haški istražitelji tražili su mi 5 miliona dolara da bi povukli optužnicu".

"Nekoliko puta nalazila sam se s ljudima koji su se predstavljali kao haški istražitelji. Ti "tajni sastanci" organizovani su svuda po Bosni i Crnoj Gori... Najčešće smo išli Radovanov brat Luka i ja. Ponekad sam išla i sama. Sednemo, oni nam pokazu legitimaciju i počnemo da razgovaramo... Na kraju uvek dođemo do iste stvari – traže nam pare da se povuče optužnica. Pominjale su se različite cifre, od 100.000 dolara pa do pet miliona dolara. Oni bi, navodno, videli da to ode gde treba..." Osim po etičkom osnovu, Karadžićeva supruga i politički diskredituje Tribunal. "Radovan se, kaže Ljiljana, sigurno neće predati dok su u Hagu samo Srbi optuženi, a niko od muslimana (Muslimani se ovde pišu malim početnim slovom, prim. aut) i Hrvata ne odgovara za zločine prema Srbima kao da Srbi nisu stradali u ovom ratu, kao da uopšte ovde nije bio rat tri strane koje su ovde ratovala."

Uopšte, ustaljena je praksa da se haškim optuženicima (Šešelji, Pavković, Lazarević...) i onima koji ih podržavaju po rodbinskim ili nekom drugom osnovu uveliko daje mogućnost da se bave političkom agitacijom i da se njihovim političkim opservacijama daje velika težina. O samom sadržaju protiv njih podignutih optužnica malo se govori i novine se zadovoljavaju njihovim viđenjem sopstvenih uloga koje se poslovično svodi na fraze o odbrani zemlje i vršenju svog posla.

Uz Karadžićevu i Mladićevu, nije zaboravljena ni rodbina onih koji se već nalaze u Hagu, kao što je Veselin Šljivančanin. "Tata nevin leži u Hagu", tvrdi Šljivančaninova kćerka Aleksandra ("Večernje novosti", 10. mart),

dodajući da očekuje da će uskoro biti suđeno Goranu Svilanoviću, Čedomiru Jovanoviću i Dušanu Mihajloviću "zbog kojih je moj otac u Hagu".

Neprijateljski stav prema Haškom tribunalu nije samo obeležje petparačkih listova; ista matrica prepoznaje se i u profesionalnijoj i decentnijoj "Politici", koja je takođe, insistirala na priči o pogazenom dogovoru Amerike s Karadžićem. "Richard Holbruk je, nesumnjivo, intervjuom "Dnevnom avazu" učinio veliku uslugu Beogradu i Srbiji, jer je javno priznao ono što se naslućivalo i znalo, da su Amerikanci, odnosno tadašnja administracija predsednika Klintonu, garantovali Radovanu Karadžiću da neće biti tražen, lovljen i isporučen Haškom tribunalu, naravno, u zamenu za povlačenje sa političke scene. Još je nekadašnji državni sekretar Medlin Olbrajt u razgovoru s bivšom predsednicom RS Biljanom Plavšić obecala bezbednost za Karadžića ako se povuče u kanjon reke Pive i tamo bavi psihijatrijom u bolnici koju će izgraditi Amerikanci" ("Politika", 1. mart)

Ostavljajući sasvim po strani pitanje utemeljenosti opšteprihvaćenih teorija o dogovoru Karadžića s Clintonovim saradnicima, nemoguće je ne primetiti činjenicu stravične relativizovanosti moralnih normi u srpskom žurnalizmu – govori se samo o nemoralnosti onoga koji je pogazio neki tajni i principijelno problematični dogovor dok se potpuno zanemaruje ono na osnovu čega Haški tribunal trazi Karadžića.

Uopšte, u štampanim medijima kao da funkcioniše neki prećutni dogovor o što doslednijem ignorisanju Tribunala i davanju što manjeg prostora i značaja informacijama o procesima koji se pred njim vode i saznanjima do kojih međunarodna javnost dolazi zahvaljujući tim procesima. Događaji koji bi mogli biti od krucijalne važnosti za nužno suočavanje srpskog društva sa istinom o nedavno minulim ratnim vremenima nemaju značajan medijski odjek. Telegrafski kratko i rutinerski neupadljivo plasiraju se (u nekim dnevnicima uopšte se i ne plasiraju) informacije, poput one o presudi izrečenoj admiralu Miodragu Jokiću (18. mart), kao što ni njegovo svojevremeno priznanje krivice nije privuklo veliku pažnju. Još nezatnije od Jokićevog ispraćen je slučaj bosanskog Srbina Ranka Česića, odnosno, njemu izrečene presude (11. mart), takođe nakon priznanja krivice za teške zločine nad Muslimanima i Hrvatima. Samo su "Večernje novosti" i "Politika" izvestile svoje čitaocima o tom događaju.

I novine koje značajniji prostor daju radu Tribunala predano neguju jasno negativan, odnosno kritizerski stav prema Hagu. Dobar primer za to je "Politika", odnosno njena novinarka Zorana Šuvaković, koja, redovno pišući o Haškom tribunalu i ne pokušava da stvori utisak o sopstvenoj profesionalnoj nepristrasnosti; naprotiv, svaki njen tekst pun je žaoki prema toj međunarodnoj instituciji, a naročito prema Karli del Ponte.

"Može se samo naslutiti koji se motivi kriju iza iznenadne izjave Karle del Ponte u Briselu da ima informacije da je Karadžić, a ne samo Mladić u Beogradu. Ipak, nešto se, kada je u pitanju svetsko poverenje u glavnu tužiteljku Haškog tribunala, promenilo, pa se njene izjave više ne uzimaju

zdravo za gotovo... Niko joj ovog puta nije poverovao, sem retkih. Među njima je Natasa Kandić, predsednica Fonda za humanitarno pravo u Beogradu." ("Politika", 2. mart). Kao što se vidi iz citata, "Politika" se takođe služi manirom zajedničkog dezavuisanja Haga i "domaćih izdajnika", tj. aktivista NVO sektora, jačajući logiku da se nacionalni interes izdaje upravo zalaganjem za saradnju s Tribunalom i ispunjavanje obaveza koje je Srbija preuzela.

Pomenuta autorka "Politike" veoma je posvećena i malicioznim spekulacijama o nagodbama Suda sa optuženicima koji priznaju krivicu, apsolutno preusmeravajući pažnju sa onoga što je sadržaj tih priznanja na pogodnosti kojima su ona, navodno, kupljena. U tekstu pod tendencioznim nadnaslovom "Specijalni status Milana Babića" i naslovom "Nagrada za saradnju", Zorana Šuvaković, između ostalog, piše: "Po pritvorskoj jedinici Seveningen pronela se vest da jedan od pritvorenika ne boravi tamo gde su drugi prunučeni da budu... Reč je o Milanu Babiću, bivšem predsedniku Republike Srpske Krajine, koji je, svedočeci na suđenju Slobodanu Miloševiću, pokazao izuzetnu kooperativnost sa sudom, što je, kako se ne krije, automatska propusnica za mnoge specijalne pogodnosti." ("Politika", 27. mart)

Ni procesi za ratne zločine koji se vode pred domaćim sudovima ne pobuđuju veliko interesovanje medija, a i kada pobuđuju, primetan je blagonaklon odnos prema optuženim. "Nikada nisam pucao u civile i decu" naslovljuje "Centar" (17. mart) prilično veliki tekst o završnoj reči odbrane u slučaju Saše Cvjetana, bivšeg "škorpiona", optuženog da je ubio 14 Albanaca i ranio petoro dece u Podujevu 1999. godine (argumentima tužilaštva se ne ustupa takav prostor), uz antrfile s naslovom: "Kandička dovela lažnog svedoka". U tekstu se posebno naglašavaju Cvjetanove tvrdnje da suđenje protiv njega ima političku pozadinu i da je bio izložen pritiscima i zastrašivanjima dok je trajala istraga, te je priznanje zločina morao potpisati kako bi sačuvao život. Narednog dana, tekst o izricanju presude o 20 godina robije Cvjetanu, "Centar" započinje njegovim citatom: "Nema većeg zločina nego osuditi nevinog čoveka. Ja ću sada da se prekrstim, a vama sudija, želim sve najbolje. Bog će vam suditi." Uz napomenu da je Cvjetan mirno saslušao presudu, s prizvukom saosećanja primećuje se da su njegova majka i sestra sve vreme plakale i naricale kako nema pravde, a u naslovu antrfilea citiran je otac: "Moj sin nije nikoga ubio! Nevin je i ne znam za koga on to robija. Ovo je sve politička nameštaljka. Sram ih bilo!" Ista matrica, naglašavanja negiranja krivice od strane optuženog, držale su se u izveštavanju o ovom slučaju i druge novine.

VOJVODINA

Vojvodina je jedna od tema kojoj se u štampi, naročito do izbivanja nemira na Kosovu, ustupao značajan prostor, s pristupom koji je uglavnom bio u duhu jednoglasne osude "vojvođanskog separatizma" i pokrajinske vlasti,

koju još uvek čine pripadnici nekadašnjeg DOS-a. Intenzitet hajke na "autonomaše" i "separatiste" pojačao se posle usvajanja "Subotičke inicijative", čiji su potpisnici u gotovo celokupnoj dnevnoj štampi bili izloženi napadima i diskvalifikacijama.

Primeru radi, "Balkan", 1. marta, posvećuje gotovo celu naslovnu stranu tzv. vojvođanskom pitanju, koje se, naravno, dalje tretira i u unutrašnjosti novina. Ne imenujući nikoga, Nebojša Čović osuđuje "vojvođanske autonomaše" i proglašava ih "komunističko-birokratskim nasleđem". Kosta Čavoski optužuje Nenada Čanka da radi za hrvatsku vladu, a Dušan Janjić govori o navodnim lobijima u Nemačkoj, Austriji i Mađarskoj "kojima je u interesu separatizam u Vojvodini". U takvom kontekstu ni vest pod naslovom "Čanak operisan 12. put" ne deluje kao običan ispad nepoštovanja privatnosti, proizašao iz niskog profesionalnog nivoa "Balkana", već se takođe doima kao mali i vrlo zluradi doprinos sasvim otvorenoj antiautonomasčkoj propagandi.

Istog dana "Centar" ustupa prostor Miletu Isakovu, za diskvalifikovanje stranaka okupljenih oko "Subotičke inicijative". Naravno, onima koji se napadaju se uglavnom ne daje prilika da iznesu svoja viđenja problema niti da govore o suštini "Subotičke inicijative". O intencionalnom podgrevanju svojevrsnog antiautonomasčkog raspoloženja govori i to što "Nacional", na primer, pitanje za uličnu anketu formuliše ovako: "Da li Kasa otcepljuje Vojvodinu?" "Nacional", takođe, u tekstu pod vrlo indikativnim naslovom "Čanak i Kasa prizivaju protektorat u pokrajini" objašnjava da su saveznici Čanka i Kase "komunistički metuzalemi Živan Berisavljević i Boško Krunic", a ekstremno desničarski pokret "Svetozar Miletić" predstavlja se kao "najmasovnija nevladina organizacija u Vojvodini". Osim saveznistvom s komunističkim metuzalemima, Čanak se diskvalifikuje i kao "blizak ljudima iz podzemlja".

Kao važno oružje za borbu protiv autonomaša koristi se njihova namera "da internacionalizuju vojvođansko pitanje". "Centar" (2. mart) na pola strane objavljuje autorski komentar Milana Božića, fokusiranog na optuživanje Nenada Čanka. "Internacionalizacija. Metod je star, a ovde je i posebno popularan. U raspadu Jugoslavije, bio je glavno sredstvo za otcepljenje nacija i republika. Sponzori se uvek nađu čim je država kilava".

"Glas javnosti" (2. mart) se takođe bavi Vojvodinom, i to u tekstu koji nosi naslov "Separatisti nemaju podršku kod građana". Upadljivo je da se termin "separatisti" uopšte ne smatra prejakim i neodmerenim u situaciji razračunavanja sa snagama okupljenim oko "Subotičke inicijative". A i kakav je ton ovog teksta, koji pretenduje da bude analitički, i koliko je izbalansiran, dovoljno govori činjenica da su u njemu citirani samo predstavnici stranaka koje su se udružile oko "Deklaracije o Vojvodini", kao kontrateze "Subotičkoj inicijativi" – DSS, SPO, NS.

"Glas javnosti" često je sklon praksi da najradikalniji nacionalistički pristup trenira u rubrici "Glas čitalaca", rezervisanoj za pisma čitalaca tog lista, dakle, u maniru dobro poznatom u vremenu "Odjeka i reagovanja". Tako se i u

ovom broju "Glasa" javlja izvesni čitalac iz Obrenovca, a redakcija je njegovo pismo (da bi mu, valjda, pojačala značenje) opremila nadnaslovom "Čuđenje" i naslovom "Ima li Srba u Vojvodini?" Autor pisma se pita koliko je Srba bilo prisutno kada se u pokrajinskoj Skupštini glasalo o obeležjima Vojvodine i povlači paralela između "Šiptara na Kosmetu" i vojvođanskih separatista, te postavlja pitanje, šta je po nacionalnosti Čanak, ali i A. Crkvenjakov, s obzirom na to da se "RTS bavi marginalnim problemima za Srbiju".

Ponovno raspirivanje teorija o međunarodnim zaverama čija je Srbija žrtva takođe je važno obeležje načina na koji se štampa bavi vojvođanskim pitanjem. "Nacional" (2.mart) na dve strane objavljuje tekst kojim se dokazuje kako "etnofederalisti iz Evropske unije podržavaju secesiju Vojvodine i separatise u Srbiji". Reč je o Skupštini evropskih regija, institutu, kako "Nacional" navodi, forimiranom 1985. od strane "grupa Portugalaca, Španaca i Francuza, da bi se kasnije nakalemili i Nemci, te operaciju otada predvode pripadnici nemačke političke klase iz regiona Baden-Virtemberg". Autor teksta je Zoran Petrović Piroćanac, stari znalac teorija zavere, a poziva se na izvesnog francuskog istoričara Pjera Ilara, autora knjige "Manjine i regionalizmi, istraga o nemačkom planu koji će uzburkati Evropu". Cilj Instituta, koji raskrinkavaju Piroćanac i Ilar, je dodeljivanje političke autonomije regionima poput Vojvodine, nad kojima će vlast imati "supranacionalne briselske institucije". Ceo projekat ima i diskretnu podršku nemačke vlade, a konačan zaključak je: "Svi etnofederalisti, od Čanka, Kase, do onih u Sandžaku i među Vlasima, sisaju istu sisu, preko Skupštine evropskih regiona".

Odmah ispod Piroćančevog teksta o Ilaru je i tekst pod naslovom "Kasi i Čanku pridružili se sitni levicari", a koji, naravno, govori o tome "kako su autonomaši na Prvoj vojvođanskoj konvenciji usvojili Subotičku inicijativu kojom se severna pokrajina izdvaja iz sastava Srbije". Kakav je stav redakcije i autora teksta o temi o kojoj se piše jasno je i iz naslova antrfilea "Autonomaški dosadno". "Najzanimljiviji govor na Prvoj vojvođanskoj konvenciji održao je stari autonomaš Živan Berisavljević. Njegovo izlaganje, okoštalo i referatski dosadno, obilovalo je izrazima "srbonacionalisti", "klerofašizam" i "nacionalističko-centralistički"...

"Večernje novosti" od 1. marta celu jednu stranu posvećuju "burnim reagovanjima povodom Subotičke inicijative", a naslovi koji ispunjavaju stranu su: "Podvala poraženih autonomaša", "Autsajderi traže spas", "Vojvođansko pitanje ne postoji", "Ugrožen interes Srba", "Provociranje građana", "To je bio vampira".

Pod naslovom "Ni za politiku, ni za fudbal", "Večernje novosti" (4. mart) objavljuju razgovor s Dejanom Mikavicom iz novosadskog DSS-a, u kojem on kaže: "Pokušaj povratka autonomaša u politiku, strano mešanje u unutrašnje stvari Srbije i Suboticka inicijativa je nipodaštavanje volje većine stanovnika Vojvodine... Pokrajinska zastava je kao klupska, a oni nisu ni za politiku ni za fudbal." O tome u kakvom međusobnom razumevanju teče "dijalog" između novinara i intervjuisanog, govori i pitanje, koje je usledilo nakon serije teških

optuzbi koje Mikavica iznosi na račun *Subotičke inicijative*: "U čemu još ova inicijativa komplikuje odnose u Vojvodini?" Novinar, dakle, podstiče sagovornika da iznese "još", što više, znači, osuda svog političkog protivnika, a ne pokušava ni u jednom trenutku da ga sučeli s nekim suprotstavljenim gledištima, da inicira stvarni i sadržajni dijalog.

Zastavu Vojvodine "Večernje novosti" su lako prekrstile u "Čankov barjak", a u tekstu "Čankov barjak njsu polemike", stoji: "Koliko se čekalo na isticanje ovog simbola svedoči ažurnost i revnost Službe za zajedničke i opšte poslove Skupštine i Izvršnog veća Vojvodine, koja je, ne dangubeći, izvesila zastavu u noćnoj tmini pošto je skupštinska odluka o tome stupila na snagu." Prilika da komentariše novousvojena vojvođanska znamenja u "Večernjim novostima" pružena je i predstavniku Srpskog otačastvenog pokreta "Obraz", Mladenu Obradoviću. "Nakaradni hibrid, kakav je i ova zastava, posledica su želje sadašnjih vlastodržaca u Vojvodini da se što duže zadrže na tim pozicijama i da pokušaju koliko god mogu da što više odvoje Vojvodinu od Srbije."

Sve ovo znači da su političke dogme, uspostavljene još u ranom periodu Miloševićeve ekspanzije moći, među kojima je imperativna i apsolutna averzija prema bilo kakvom obliku vojvođanske autonomije, i dalje važeće i veoma žive u medijskom prostoru Srbije.

RESTITUCIJA

Širok front borbe za poništavanje svih efekata reformskih napora prethodne vlade obuhvata i uređivačke politike mnogih medija. Sasvim je očigledna tendencija ponovnog demonizovanja pokojnog premijera Đinđića, pa se povremeno nameće morbidno ironičan zaključak da Đinđić, zapravo, sam "stoji" iza sopstvenog ubistva.

"Nacional" (10. mart) nam čak spektakularno otkriva, smestajući to naravno kao udarnu novost na naslovnu stranu, da je nekoliko dana posle 5. oktobra "Đinđić namestao ubistvo Velje Ilića". Izvor ove senzacije je "blizak predsedniku Nove Srbije". "Atentat je brižljivo planiran u samom srcu ondašnjeg DOS, tačnije u tadašnjem štabu pokojnog premijera Zorana Đinđića. Iako ni do danas nije razjašnjeno ko je trebalo da bude izvršilac, jedno se zna – za to je trebalo optužiti poražene Miloševićeve policijske snage!"

Još direktnije, orkestrirano se napada na neke od najbližih Đinđićevih saradnika, a stranice štampe neprestano su širom otvorene za opskurne političke figure poput "vojvode" Siniše Vučinića ili Borislava Mikelića, koji nedvosmisleno poručuju da se Đinđićeve ubice kriju u krugu njemu najbližih ljudi, pa se čak i imenuju bivši potpredsednik Vlade Čedomir Jovanović, nekadašnji šef Vladinog Biroa za komunikacije Vladimir Beba Popović, bivši zamenik ministra unutrašnjih poslova Nenad Milić itd.

Istovremeno, u medijskim sadržajima sve su prisutniji i sa sve većim uvažavanjem tretiraju se, kako ozloglašeni jurišnici Miloševićevog režima, tako i likovi iz kriminalnog podzemlja, pojedinci hapšeni u vreme akcije "Sablja". Oni koji su na optuženičkoj klupi preko svojih advokata i drugih zastupnika njihovih interesa vode svojevrsan specijalni rat protiv Specijalnog suda i mediji su, naravno, glavno oružje u tom ratu. Nekoliko dnevnih i nedeljnih tabloida predstavljaju najdrastičnije primere instrumentalizovanosti u korist snaga miloševićevske reakcije i krugova organizovanog kriminala: "Nacional", "Kurir", "Centar", "Balkan", "Svedok"... Ni ostali štampani mediji, međutim, koji još održavaju izvesnu profesionalnu reputaciju, ne doprinose nekoj bitno drugačijoj klimi u javnosti.

Veoma je zabrinjavajuća i činjenica da se i uređivačka politika glasila s dugom tradicijom i prestižnim kvalifikacijama, poput nedeljnika "NIN", često podudaraju sa onim što rade listovi koji pripadaju nesumnjivom tabloidnom "trešu". Konkretno, u slučaju "NIN-a" je to posebno vidljivo u istrajnim nastojanjima da se plasiranjem raznih "tajnih" dokumenata i njihovom tendencioznom interpretacijama, obori optužnica protiv upletenih u ubistvo Đinđića.

Glavna meta javne kritike, ali i javnog kritizerstva, koje povremeno dobija i dimenzije prave i permanentne hajke i dalje su pripadnici prethodne vladajuće garniture. Snage okupljene oko nove Vlade još ne podležu izrazitijoj kritici od strane medija, pa čak i kad povlače krajnje kontroverzne poteze kao što je imenovanje Radeta Bulatovica, hapšenog tokom "Sablje", na čelnu poziciju BIA. Još manje su mediji spremni da ozbiljnije "staju na put" novoj vlasti kad određenim potezima direktno manifestuje svoje antireformske namere, kao što to cini revizijom reformi školstva ili intervencijama u oblasti privatizacije koje mogu značajno da uspore taj proces, a takva je namera ministra privrede Dragana Maršićanina da se uspostavi moratorijum na privatizaciju društvenih preduzeća. Odsustvo minimuma društvenog konsenzusa oko ključnih pitanja za budućnost Srbije, kao što su opredeljenost za evropske integracije i tranziciju u društvo slobodnog tržišta, pravne sigurnosti i poštovanja ljudskih prava, jasno se reflektuje u medijskoj mapi Srbije.

Mogućnost ukidanja Specijalnog suda koju je, sa izvesnom stidljivošću najavio ministar pravde Zoran Stojković, mnogo gromoglasnije i ostrascenije proriče deo štampe, koji, istovremeno, neguje manje ili više otvoren apologetski odnos prema kriminalcima sa optužnice za Đinđićevo ubistvo. Obrazac romantičarske glorifikacije kriminalaca poznat je, naravno, iz najmračnijeg doba Miloševićeve ratne politike, kada su "žestoki momci s beogradskog asfalta" preko noći pretvarani u nacionalne heroje, hrabre dobrovoljce koji brane srpsku nejač.

Predstavljajući ga kao "ZADNJEG SRPSKOG DONA", "Centar" 9. marta odvađa četiri, uključujući i naslovnu, strane za "ekskluzivnu ispovest Kristijana Golubovića". Poput holivudske zvezde Golubović pozira pred foto-reporterom "Centra", s dva magnum pištolja, šarenim tetovažama, ogromnim zlatnim

krstom, a u naslov ispovesti izvučena je njegova poruka: "Da su kriminalci kao ja, Beograd bi mirisao na cveće". Kristijanu je velika pažnja i jednak tretman pružen, naravno, i u drugim listovima: "Kuriru", "Balkanu", "Nacionalu".

"Centar" procenjuje da je Golubović prava osoba koja treba da odgovori na pitanje "zašto su ubijeni Šiptar i Kum", pa saznajemo: "Pa ni za Dražu Mihailovića nisu uspeali da sakriju zašto je ubijen. Saznaće se i kako su ubijena, kako oni kažu, dva obična kriminalca iz provincije."

Dalje, novinar pita: "U završnici suđenja za pokušaj iznude si rekao da su ti nudili da ubiješ Đinđića, ali si odbio? A Kristijan odgovara: "Uvek se biraju najbolji", da bi, pošto ga je mama upozorila: "Krile, nemoj da navlacis bedu na vrat", odgovor ostao nedorečen."

Čitaocima se objašnjava da je Golubović "ponovo izazvao pažnju javnosti, jer se po izlasku iz Centralnog zatvora prvi put javno pojavio na sahrani Legijinog oca". Inače, smrt i sahrana oca Milorada Ulemeka Lukovića Legije bila je izuzetan medijski događaj u Srbiji. Proizvedeno je mnoštvo "ganutljivih" reportaža sa sahrane, kojima se čak, prebrojavalo ko je i koliko cveća doneo. Intervjuisan je vlasnik privatnog medicinskog centra u kojem je Ulemek proveo poslednje dane, koji je, naravno, iznosio tvrdnje da je njegov pacijent, napuštajući ovaj svet, znao da je njegov sin nevin itd.

Za razliku od odijuma kojem je izložena prethodna, tzv. Đinđićeva vlast, mnogi istaknuti predstavnici Miloševićevog režima nesumnjivo su rehabilitovani, što se manifestuje i činjenicom da imaju rezervisan prostor u novinama, čak i u vidu kolumni i sličnih redovnih rubrika (Zeljko Simić i Uroš Šuvaković u "Centru",

Povremeno se iz zaborava izvlače bliski Miloševićevi saradnici i tretiraju se kao eksperti ili "slobodni mislioci". "Večernje novosti" (14. mart) daju tako pola strane Vladislavu Jovanoviću, Miloševićevom ministru spoljnih poslova, za njegovu analizu ukupne situacije u državi, s posebnim akcentom na pitanju Kosova. Nije jasno čime se u datom trenutku baš mišljenje V. Jovanovića kvalifikovalo kao relevantno, ali, između ostalog, on kaže: "Opet nemamo normalnu državu jer je zrtvovana da bi se ugodilo unutrašnjem separatizmu i spoljnom pokroviteljstvu. Moramo bez kompromisa braniti svoju tapiju na Kosovo i Metohiju i sve uciniti da tu pokrajinu vratimo u nas drzavno-pravni poredak. Ne sme se smetnuti s uma da se proces rasturanja SFRJ neće završiti dok se ne kompletira i u Srbiji. NATO mora promeniti odnos prema našim granicama i suverenitetu da bismo imali razloga da uđemo u *Partnerstvo za mir*."

Za razliku od Vladislava Jovanovića, Milorad Vučelić je daleko od svakog zaborava. Njegova ponovo osnažena uloga na političkoj sceni sasvim je legitimno za medije u Srbiji, te je i njegovo prisustvo na stranicama štampe ogromno. O suštini onoga što Vučelić, koristeći svoju medijsku popularnost, poručuje, možda se najjasnije odslkava u naslovu njegovog intervjua u "Nacionalu" od 1. marta: "Demokrate su suština i koren sveg zla u Srbiji". Moglo bi se zaključiti da je upravo to i suštinsko opredeljenje velikog broja

štampanih glasila u Srbiji. Pod plaštom borbe protiv Demokratske stranke, kojoj je već zapečaćen imidž ozloglašnog legla korupcije i kriminala, odvija se zapravo žestok medijski obračun sa svim skromnim reformskim pokušajima u srpskom društvu načinjenim u Đinđićevom kratkom vremenu na vlasti i sprovedi restauracija vrednosti, politike i ličnosti Miloševićevog doba.

Već pomenuti Č. Jovanović, V. Popović i N. Milić stekli su status "dežurnih krivaca"; više je glasila permanentno fokusirano na građenje njihovog, najblaže rečeno, negativnog imidža u javnosti, sve do otvorenih poziva na linč. U mnoštvu primera za izrečenu tvdnju, jedan od drastičnijih je intervju Siniše Vučinića "Nacionalu" od 8. marta. "Beba i Čeda ubili Đinđića", poručuje Vučinić preko naslovne strane "Nacionala". Predstavljajući, Vučinića kao "lidera srpskih levičara", "Nacional" objavljuje: "Vučinić je pozvao Dušana Mihajlovića da kaže da je policijski lobi iz DS s Bebom Popovićem i Čedom Jovanovićem na čelu ubio Đinđića. On ističe da su Janjuševići, Kolesari, Vesići i njima slični kreatori famoznog trećeg metka koji je usmratio premijera."

Uredništvo "Balkana" odlucuje povremeno i da najdirektnije pravdu uzme u svoje ruke – 10. marta na naslovnoj strani donose naslov "Bebi mora da sudi država", najavljujući navodno istraživanje redakcije na unutrašnjim stranicama lista. Činjenica je, međutim, da nikakvog istraživanja nema. Postoji tekst kojem je povod zahtev advokatskog tima Vladimira Popovića, upućen državnom tužiocu i drugim državnim organima, da zaštite Popovića od poziva na linč koje koordinirano javno iznose Nebojša Pavković, Aleksandar Tijanić, Borislav Mikelić, Siniša Vučinić i Milorad Vučelić. U početnom delu napisa citirana je Biljana Kovačević-Vučo, šef tima Popovićevih zastupnika, a zatim je prostor prepušten reakcijama Nebojše Pavkovića i Borislava Mikelića. Reagovanje Aleksandra Tijanića dobilo je najveći prostor, te je i plasirano kao zaseban članak. Kako god, tvrdnja iz naslova s prve strane "Bebi mora da sudi država" ne nalazi se ni u jednom od citata, te će biti da je ona plod sinteze iza koje stoji samo uredništvo.

Za razliku od otvorenog podsmeha s kojim se štampa odnosi prema tvrdnjama o ugroženosti Vladimira Popovića, oni koji su bili u vrhu najmračnijih Miloševićevih garnitura, poput Milorada Bracanovića, shvataju se vrlo ozbiljno. "Nacional" (17. mart) u svom senzacionalističkom maniru na naslovnoj strani daje Bracanovićevu izjavu: "Čekam da me ubiju". "Nisam plašljivac, niti ću se ni pred kim kriti, ali imam osećaj da mnogima živ smetam i zbog toga opravdano strahujem da mogu biti likvidiran – nekoliko puta je pred svojim prijateljima rekao Bracanović... "piše "Nacional", dodajući da je, kako upućeniji tvrde: "Bracanović ostao i bez ličnog naoružanja, jer mu je oduzeta dozvola za privatno posedovanje oružja. Živi sasvim povučeno, bez ikakve pompe, kao što je, uostalom, i ranije živeo, kad su za njega i njegov posao znali samo malobrojni." Neskrivena je simpatija prema Bracanoviću i njegovim mukama kao čoveka koji živi bez pompe i povučeno.

Očigledan je veliki udruženi napor u srpskoj štampi da se maksimalno devalvira akcija "Sablja", da se uvođenje vanrednog stanja nakon ubistva

Đinđića konačno oceni kao pokušaj zavođenja diktature, apsolutna uzurpacija vlasti, uz potpuno prenebravanje okolnosti zbog kojih je vanredno stanje uvedeno i opasnosti u kojoj se država u tom trenutku nalazila. U javnom životu mnogo je onih koji žele da svom silinom istaknu svoju mučenicku ulogu u tom periodu restrikcije građanskih sloboda, uz ogromnu revanšističku ostrašćenost, te se stiče utisak da je nekoliko nedelja brifinga u Vladi Republike Srbije za žurnalističke poslenike u Srbiji mnogo bolnija trauma od decenije provedene pod Miloševićevim represivnim aparatom, kao i od drakonskog Zakona o Informisanju, poznatog kao Vučićev zakon, te od cenzorskih makaza Aleksandra Vučića u vreme NATO intervencije.

Granice cinizma kojim se "Sablja otupljuje", sasvim očigledno u interesu onih protiv kojih je ta akcija prvenstveno i pokrenuta, praktično su nepostojeće. "Balkan" od 29. marta jednu, naizgled "komunalnu" temu plasira kao udarni sadržaj broja. Preko cele naslovne strane siri se naslov "NELEGALNO", s podnaslovom "Čeda srušio kuću u Šilerovoj", te se na dve strane dokazuje rezultatima novinarskog "istraživanja" da je famozna zgrada srušena zbog samovolje Čedomira Jovanovića, "bez obzira na to što je objekat bio u postupku legalizacije i što Sekretarijat nije predvideo njegovo rušenje... Objekti u Šilerovoj su imali mogućnost za legalizaciju, jer nije bilo spornih imovinskih pitanja. Verovatno bi bilo nekih problema u vezi sa urbanističkim zahtevima, ali bi, s obzirom na sadašnji zakon, taj objekat imao velike šanse da se legalizuje".

Na taj pedantni legalizam u domenu urbanizma "Balkan" već narednog dana (30. mart) vezuje pompezno plasirane spekulacije da je rušenje hitno izvedeno "da bi se unistili dokazi". Marko Nicović, predstavljen kao advokat i policijski ekspert, tvrdi: "Po mom mišljenju, ovakvo postupanje može imati samo jedan razlog, a to je poništavanje svih tragova, od vlasi kose i drugih DNK uzoraka do prislusnih uređaja koji su najverovatnije bili ugrađeni u samu konstrukciju zgrade i sve snimali što je i iziskivalo njeno kompletno rušenje, jer se ovakva elektronika ne može ukloniti ni na jedan drugi način."

Kao što je već pomenuto, tzv. Specijalni sud je takođe izložen medijskoj subverziji. Pojedini listovi ne samo da uporno proriču njegovo ukidanje, već katkad s tim računaju kao sa gotovom stvari. "Balkan" od 25. marta, na primer, "istražuje": "Da li će ukidanje Specijalnog suda doneti promene u procesima za organizovani kriminal?" Manipuliše se banalnostima, kao što je činjenica da zaposleni u Specijalnom sudu imaju veće plate od zaposlenih u ostalim sudovima. "Jedino bi mogle da budu izmenjene njihove plate, koje više neće biti drastično veće, već ujednacene s platama njihovih kolega iz redovnih sudova." Indikativno je i to što se insistira na mogućnosti da se promeni status svedoka saradnika; "Balkan" i samim naslovom poručuje: "Čume i Đura Mutavi sele se na optuženičku klupu". To ponovo otvara prostor za sumnju da su pojedini listovi u službi interesa pojedinih krugova organizovanog kriminala, pa tako služe i svođenju unutarmafijaskih računa.

Dva dana ranije (23. mart) "Balkan" tvrdi da "srpska advokatska elita" pozitivno reaguje na inicijativu za ukidanje Specijalnog suda. Po proceni "Balkana" toj eliti pripada Borivoje Borović koji, između ostalog, kaže: "Očekujem da će istovremeno sa ukidanjem Specijalnog suda i mnogi čelni ljudi iz vrha MUP i Specijalnog tužilaštva biti uhapšeni jer je inicijativa za vođenje mnogih postupaka, suprotno zakonu, potekla upravo od njih."

Borovićeve koleginica Bosiljka Đukić, takođe pripadnica elite po "Balkanu", ne krije oduševljenje najavama ukidanja Specijalnog suda. "Formiranje ovog odeljenja bilo je proizvod vremena u kojem smo se našli kada je uvedeno vanredno stanje. Sasvim je normalno da sada kada više nema vanrednog stanja ni Posebno odeljenje ne treba da postoji. Sam izraz Specijalni sud stvara privid da se radi o nečem specifičnom i težem, ljudi se drugačije tretiraju, dobijaju teže kazne, a u suštini sve je isto". Đukićeva dalje ne precizira, ili bar novine nisu prenele, šta je to u suštini isto, niti je jasno na šta se poziva kada tvrdi da "ljudi dobijaju teže kazne" budući da još uvek nijedna kazna nije izrečena pred Specijalnim sudom. Ni novinar "Balkana", naravno, ne ukazuje na tu prazninu u sistemu mišljenja elitnog advokata.

Načelno, vrednosti za koje se u svojoj uređivačkoj politici zalaže neki list, najlakše se prepoznaju u kolumnama gde je, po zakonitostima novinarstva, stav pretpostavljen samoj informaciji i gde ne važe pravila novinarske neutralnosti. Po tome kakva je aktuelna kolumnistička ponuda u dnevnoj štampi jasno je i kakva je aktuelna politička klima, odnosno kakvom se ona medijski proizvodi. Zoran Petrović Piroćanac i Marko Janković u "Nacionalu", Uroš Šuvaković, Dragoš Kalajić, Aleksandar Vulin, Dušan Prelević i Željko Cvijanović u "Centru", Bogdan Tirnanić i Dejan Vučićević u "Kuriru", Željko Vuković u "Večernjim novostima", gde je i čuveni aforistickar Mikan Milovanović... Ovi autori razlikuju se po stilskim kvalitetima i ranijoj reputaciji, ali ono što ih povezuje je činjenica da se baz zazoru služe govorom mržnje, šovinističkim diskvalifikacijama, najnižom vrstom udaraca protivnicima...

Neretko, kolumne su poligon na kome se manifestuje najekstremniji primitivizam, nezamisliv u javnom govoru u uređenim društvima. "Gde su sada one isušene ženske haringe kojima je do pravde, Bebe, Šiptara i tamničenja Srba? Gde je onaj dzimdzov koji se odaziva na Sera? Gde se vezala Sonja? U kome je hladu Borkina guzica? Gde si Pero, pizdurino jedna..." pise Dušan Prelević ("Centar", 20-21. mart), inspirisan stradanjima na Kosovu.

Prelević, kao i ostale njegove navedene kolege, u sličnom tonu piše i o Hagu, Vojvodini, Evropi, DOS... O temama, dakle, koje su i ovom izveštaju analizirane kao noseće novinske teme u martu 2004, i kao teme u kojima se najjasnije ogleda ukupna politička klima i stepen spremnosti ovog društva da uhvati priključak s vremenom. Primitivizam, nacionalizam, ksenofobija, narodnjački konzervativizam i ostala obeležja ovih kolumni su, nažalost, nepogrešiv znak da je celo društvo i dalje ophrvano tom patologijom.

NEVLADINE ORGANIZACIJE

Uporedo sa martovskim nasiljem na Kosovu i u Srbiji, u beogradskim medijima buknuo je novi talas kampanje protiv nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih i manjinskih prava, kao i rasvetljavanjem ratnih zločina, pre svega Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravnika za zaštitu ljudskih prava i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Kampanja po argumentaciji i rečniku koji se koristi podseća na predratna i ratna vremena na prostoru bivše Jugoslavije kada je vođena propaganda protiv nesrpskog stanovništva i neistomišljenika režima u Srbiji. Pomenute nevladine organizacije predstavljene su u medijima kao nepatritoske i bez saosećanja sa srpskim žrtvama na Kosovu, a posledice ovih medijskih poruka ogledaju se kroz pretnje aktivistkinjama nevladinih organizacija¹ i "glasa naroda" u emisijama u koje se uključuju građani sa svojim komentarima² kroz koje se jasno vidi učinik takve medijske politike u formiranju javnog mnjenja.

Po svojoj radikalnosti – o čemu posebno svedoči tekst Bogdana Tirnanića u uglednom i uticajnom nedeljniku NIN koji čitaju elite – kampanja podseća na vreme uoči ubistva Slavka Ćuruvije, kada je novinar pozvao na fizički obračun sa neistomišljenikom, kao i na medijsku hajku koja je prethodila atentatu na premijera Zorana Đinđića.

Homogenizacija oko kosovskog pitanja ponovo je uspostavljena, čime se zatvara prostor za analizu koja bi doprinela rešavanju krize. Tokom poslednje tri godine, antinacionalističke nevladine organizacije i grupe koje su više od deset godina delovale na srbijanskoj sceni suprotstavljajući se srpskom nacionalizmu kao dominantnom kulturnom i političkom modelu, marginalizovane su sa namerom da se ne čuje drugačije mišljenje. Režim je stvorio nove organizacije i grupe, koje su se nametnule pred međunarodnom zajednicom kao glavni tumači događaja i procesa u Srbiji.

Profesor univerziteta Svetozar Stojanović, blizak današnjim vladajućim strukturama u Beogradu i saradnik Dobrice Ćosića, glavnog ideologa "velikosrpskog projekta", sa stranica dnevnog lista "Politika" poručio je da "odavno postoji potreba da neka istraživačka institucija preuzme na sebe sistematsko praćenje, ispitivanje i vrednovanje kompetentnosti i objektivnosti

¹ Tokom događaja na Kosovu, demonstranti vođeni Simom Spasićem koji vodi udruženje prognanih sa Kosova pokušali su da uđu u prostorije Fonda za humanitarno pravo. Ulaz u Helsinški odbor oblepljen je "patritoskim plakatima" na kojima je pisalo "Srbija Srbima", "Srbin za Srbina", "Kosovo je srbsko, bilo biće i ostaće", "Ustani Srbijo! Kfor nam neće pomoći".

² U emisiji "Utisak nedelje" na TV B92 (21. marta) gledalac je postavio pitanje gostima šta misle o nevladinim organizacijama koje prvo osuđuju Vladu Srbije i MUP Srbije za prolekle događaje, a tek onda Kfor i Unmik. Na pitanje je odgovorio Vladimir Božović, šef pravne službe Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju, potvrđivši te navode bez ikakve ograde i optužujući NVO.

poslenika javne reči, i o tome redovno obaveštava javnost"³. On kaže da "neki domaći opisi i ocene naših prilika već dugo kipte od narcisoidne agresivnosti, ali istovremene provincijalne servilnosti prema odlučujućim spoljnim silama i njihovim diktatima. Na sve strane naričući o tobožnjoj dominaciji ekstremizma u nas, njihovi autori ispoljavaju toliku neuravnoteženost da i njih valja smatrati svojevrsnim metaekstremistima." Stojanović se obraća i uticajnim krugovima na Zapadu sa pitanjem "dokle će se oslanjati prvenstveno na samoprojektivne ocene i predviđanja majušne manjine anacionalnih (sic!) i istovremeno dobrostojećih Srba". Sve ovo je praktično potvrdio i premijer Srbije Vojislav Koštunica u emisiji "Nije srpski ćutati" emitovane 28. marta 2004. na BK Televiziji, rekavši da su za loš imidž Srbije krive pojedine nevladine organizacije.

Poslednji talas medijske kampanje protiv nevladinih organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava, pre svega Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravika za zaštitu ljudskih prava i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji počeo je najtiražniji dnevni list "Večernje novosti" u vreme martovskog nasilja na Kosovu. "Večernje novosti" su 21. marta 2004. objavile tekst pod naslovom "Stop srpskim ekstremistima". Kampanja je nastavljena u tabloidu *Inter-nacional*, a zaokružena u nedeljniku NIN kolumnom Bogdana Tirnanića.

Tekst u "Večernjim novostima" bavi se reakcijama nevladinih organizacija na događaje na Kosovu, tačnije Fonda za humanitarno pravo, Komiteta za zaštitu ljudskih prava, Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Žena u crnom i Centra za kulturnu dekontaminaciju. Tekst počinje komentarom: "Gotovo da nije bilo ni najmanjeg incidenta ili sporne izjave koje su se ticale pripadnika nacionalnih manjina – na koje nevladine organizacije, što u poslednjih desetak godina brinu o ljudskim pravima nisu gromoglasno protestovale u medijima, pa i na ulicama. Otud je primetno da se njihov glas gotovo ne čuje povodom nedavnog pogroma Srba na Kosmetu". Niko od novinara "Večernjih novosti", kao i drugih redakcija tih dana nije pozvao Helsinški odbor radi izjave o događajima na Kosovu, ali je zato taj list objavio: "Na sajtu Odbora ni posle pet dana od početka pogroma na Kosmetu nema nikakvog saopštenja. Uzgred, na istom sajtu 19. marta predstavljena je publikacija 'Jačanje demokratski efikasne uprave u multietničkim sredinama', kao i seminar i projekti sa istim nazivom, ažurirani istog datuma".

Predsednica JUKOM Biljana Kovačević Vučo na pitanje novinara zašto se njena organizacija "nije oglasila povodom aktuelnih dešavanja na Kosovu", rekla je da su oni reagovali, ali da niko od medija to nije preneo. "Kao da mi zaboga podržavamo užas na Kosmetu", rekla je Kovačević uz osudu nasilja na Kosovu. Iz saopštenja Fonda za humanitarno pravo u prvom planu je izdvojeno da su za stanje na Kosovu "odgovorni MUP i Vlada Srbije, Unmik i Kfor na Kosovu". Takođe je citirana izjava Borke Pavičević, direktorke Centra za

³ "Politika", 20. 1. 2004.

kulturnu dekontaminaciju, da se mora "stati sa uništavanjem sakralnih kulturnih objekata na Kosmetu i širom Srbije".

Direktor Beogradskog centra za ljudska prava Vojin Dimitirjević "s gađenjem osuđuje pogrom nad Srbima koji je u toku na više mesta na Kosovu i Metohiji". On naglašava da "sve srpske nevladine organizacije imaju moralnu obavezu da osude pogrom Srba na Kosmetu i zatraže odgovornost za počinioce". Sve ovo podseća na vreme NATO intervencija i tadašnju unisonost javne reči.

Tabloid "Inter-Nacional" na naslovnoj strani od 22. marta objavio je tekst pod naslovom "Borce za ljudska prava brine paljenje džamija, ali ne i genocid nad Srbima na Kosmetu", sa fotografijama direktorke Fonda za humanitarno pravo Nataše Kandić, predsednice Jugoslovenskog komiteta pravika Biljane Kovačević Vučo i predsednice Helsinškog odbora Sonje Biserko. Oprema teksta (naslovi i nadnaslovi), iskonstruisani su. Predsednica Helsinškog odbora Sonja Biserko rekla je novinaru da je trenutno na sastanku, na ručku, i da ne može da se izoluje da bi odgovorala na pitanja, ali da je pozovu sutradan i da će "rado reći sve što ih zanima". Ispod fotografije Sonje Biserko na naslovnoj strani, međutim, izvučen je napis "Ručam, zovite sutra". Novinar "Inter-Nacionala" je kasnije istog dana ponovo pozvao predsednice istih NVO, i, lažno se predstavljajući kao kao novinar druge redakcije postavio pitanje da li manjine mogu da se osećaju bezbedno posle rušenja džamija.

Isti list nastavio je progon i u narednom broju od 23. marta, kada je objavio izjavu beogradskog advokata Svetozara Vujačića sa nadnaslovom "Aktivistkinjama NVO preti tri godine zatvora" i naslovom "Vučo, Kandić i Biserko šire lažne vesti i mržnju". Vujačić je izjavio: "Ono što su izjavile tri samoproklamovane aktivistkinje za ljudska prava u vezi sa paljenjem džamija školski je primer krivičnog dela širenja lažnih vesti u cilju uznemiravanja javnosti. Za to delo zaprečena je kazna do tri godine zatvora i očekujem da javni tužilac reaguje". U tom kontekstu Vujačić navodi izjavu Sonje Biserko koja je rekla da "ovo (paljenje džamija) nema veze s Albancima, već je ispoljavanje animoziteta koje postoji godinama unazad". On "podseća" da su predsednice Fonda za humanitarno pravo, Komiteta pravika za zaštitu ljudskih prava i Helsinškog odbora, "izbegle da komentarišu događaje na Kosovu".

"Inter-Nacional" je i 24. marta objavio tekst sa naslovom "Sonja Biserko (pot)cenila Koštunicu", a povodom knjige Normana Sigara "Vojislav Koštunica i budućnost Srbije" za koju je predsednica Helsinškog odbora napisala predgovor. Autor teksta Zoran Petrović Piroćanac komentariše da se "knjiga pojavljuje uz savršen tajming", baš kada se dovršavaju 'poslovi' oko nezavisnosti Kosmeta i baš u trenutku kada se ubrzava diskusija o izdvajanju Vojvodine iz Srbije". U jednoj od glosa navodi se: "Simbolično figuriranje gospođe Biserko u predgovoru Sigarove knjige je signal za uzbunu u našoj vlasti".

Medijska kampanja protiv Biljane Kovačević Vučo, Nataše Kandić i Sonje Biserko, zaokružena je, ali ne i zaustavljena kolumnom Bogdana Tirnanića, u

uticajnom nedeljniku NIN pod naslovom "Ako ideš ženama ponesi bič" u broju od 25. marta 2004. Biljana Kovačević Vučo u tekstu je stigmatizovana, recimo, jer je poslala pismo Haškom tribunalu "u kome tvrdi da nova vlast ništa neće učiniti sem što će nastaviti politiku nacionalističke zadrnosti izvesnog S. Miloševića". Kolumnista Tirnanić konstatuje: "Gospođa je, dakle, cinkaroš. Nije to sve što može da se o njoj kaže. Nešto treba ostaviti i za sud." Tirnanić dalje piše da je "njena istomišljenica" Nataša Kandić "poznata po falsifikatima (u korist nevinih 'albanskih žrtava') mirođija u svakoj čorbi", kojoj su "neke televizije u povodu završetka suđenja Saši Cvjetanu osuđenom za ratni zločin i 'etničko čišćenje'⁴ pružile priliku da se izjasni kao 'zastupnik oštećenih porodica'".

"Predstavljajući" Sonju Biserko, autor kaže da je ona "zastupnica Helsinkija i bliže okoline, koja je svojevremeno – mislim, nisam siguran – bila savetnica Budimira Lončara⁵, danas u bekstvu, jednog od razbijača 'velike' Jugoslavije" te da za "nju ima još posla, ostala je tzv. Velika Srbija". "Da bi se to završilo gospođa Biserko je spremna na sve", piše Tirnanić.

Povod za tekst protiv "inkriminiranih dama" kako autor navodi je Kosovo, ono što su rekle, odnosno nisu rekle, u pomenutom listu "Inter-Nacional". Tirnanić konstatuje da sa "takvim ženama nema primirja", da im je "borba za ljudska prava – zanat", "a rad na propasti Srbije – poslovna špekulacija". Autor zaključuje: "Narod ne spava, narod sam nad sobom bdi i stražari. E, pa na kraju, jesam li ja za ravnopravnost polova, za poštovanje ženskog bića. Sa ovakvim karakondžulama – jok! U odnosu na njih ne gajim 'hamletovsku dilemu': 'da li bolje u duši trpeti pračke i strele sudbe obesne, ili se oružjem dići protiv mora jada i učiniti im kraj'. Dosta smo trpeli".

Helsinški odbor ukazuje da ovakva medijska kampanja i govor mržnje protiv nevladinih organizacija koje se bave ljudskim i manjinskim pravima traje već duže vreme. Oni su tokom martovskih događaja na Kosovu dodatno radikalizovani i dospeli na stranice ozbiljne i uticajne štampe. Budući da je do radikalizacije kampanje dolazilo i u nekim prethodnim periodima tokom poslednje tri godine, kao što je to bilo početkom 2003. godine, u zavisnosti od političkih događaja u zemlji, postoji opasnost da će se ovaj trend nastaviti što može imati teške posledice ne samo za ove nevladine organizacije i njihove aktiviste, već i društvo u celini, koje je se ponovo gura u samo jedan model mišljenja.

UVOD

Stanje svojevrstne opšte medijske mobilizacije u Srbiji, naročito upadljivo u štampanim medijima, u cilju zaštite "najviših nacionalnih interesa", intenzivirano tokom martovskih nemira na Kosovu, nastavlja se i u aprilskim sadržajima štampe. Stiče se utisak da je kleronacionalizam ključno opredeljenje ugrađeno u uređivačku politiku najvećeg broja uticajnih dnevnih i nedeljnih izdanja, kako onih tabloidnih i populističkih tako i onih prestižnijeg ugleda, namenjenih intelektualnijoj čitalačkoj publici (dakle, od najmanifestnije opskurnog "Inter-Nacionala", preko najtiražnijih a time i najuticajnijih "Večernjih novosti" do "elitnog" "NIN-a").

Manifestacije šovinizma, ksenofobije i ekstremne ostrašćenosti na stranicama štampe i dalje su suviše česte da bi se mogle nazivati tek incidentima. Pažljivom posmatraču jasno se ukazuje definisan skup "krunskih" tema, koje se orkestrirano tretiraju na način koji navodi na zaključak da politička klima u Srbiji opasno nalikuje nečemu što je hibrid velikog buđenja srpskog nacionalizma iz polovine osamdesetih i "ratne" homogenizacije iz 1999, iz vremena "NATO agresije".

Reč je, pre svega, o nacionalno-romantičarskom pristupu kosovskom pitanju, potpirivanju radikalizacije političkih prilika u Republici Srpskoj, demonizaciji Haškog tribunala i podgrevanju strasti protiv crnogorskog "separatizma". Veoma je vidljiv i front opstrukcije procesa protiv optuženih za atentat na Zorana Đinđića i, uopšte, podrivanja tzv. Specijalnog suda, kao što se nastavlja i hajka na "Sablju", uz sve otvoreniju "rehabilitaciju" likova iz sfere organizovanog kriminala i često neskriven navijački ton prema optuženičkoj klupi na, javnosti najzanimljivijem suđenju.

Više nego upadljiv je i medijski doprinos klerikalizaciji društva. Crkva se uveliko tretira kao najrelevantniji subjekat političkog života, te i nema potrebe da prikriva svoje sve krupnije političke ambicije i želju za sve dominantnijom ulogom u društvenom životu. Pod šifrom zabrinutosti za opstanak nacije, ponovo su u modi "teorije krvi i tla", svesrdno se radi na kreiranju mita o narodu – žrtvi i srpskom mučeništvu kao usudu, pa u skladu s tim i na nužnosti narodnog jedinstva iliti sloge, koja se, razumljivo, postiže u majčinskom krilu crkve. Budući, da crkva sama ima oreol najvećeg kosovskog mučenika, njen autoritet je neupitan.

Kada društvo preplavljuje talas nacionalne homogenizacije, od odsudne je važnosti neutralisati sve "faktore nejedinstva", dezavuisati "grupice" i individualce koji "falširaju" tokom nametnutog horskog pevanja. Otud svedočimo i pojavama koje se mogu nazvati medijskim linčom nepodobnih ličnosti i organizacija, kao i prozivkama onih koji propuštaju da se dovoljno

⁴ Znake navoda stavio je kolumnista Bogdan Tirnanić.

⁵ Poslednji ministar spoljnih poslova SFRJ.

glasno uključuje u borbu za opštu stvar što je u ovoj sredini već mnogo puta viđen totalitaristički ideološki obrazac.

KLERIKALIZACIJA

Uskrs, koji je ove godine proslavljen 11. aprila u celom hrišćanskom svetu, takođe je pogodovao crkvi u njenom političkom misionarenju, a dao je i legitimitet kreatorima javnog mnjenja za oslobađanje posebno velikog prostora za prisustvo Crkve u medijima i, uopšte, za stvaranje "nesekularne" atmosfere: u vokabularu, vrednosnim stavovima i problematičnim analogijama. Veliki hrišćanski praznik manje je bio povod za prigodne teološke eksplikacije njegovog univerzalnog značaja i značenja, a više za bizarna tumačenja aktuelnih političkih pitanja "od naročite važnosti za državu i naciju". Najteže je u medijskim sadržajima pronaći primere korišćenja ovog povoda za širenje ekumenskih i drugih opštevažećih humanističkih poruka. Ali, lako je primetiti da su autori novinskih tekstova sve skloniji stilu koji liči retorici politički gorljivih verskih propovednika.

U uskršnjem broju "NIN-a" (8. IV 2004.), u tekstu pod naslovom "Veliki petak" autora Slobodana Mileusnića, inače upravnika Muzeja Srpske pravoslavne crkve, piše: "Bojati se da će, kada je reč o stanju na Kosovu i Metohiji, i posle Vaskrsa, biti *strasna sedmica* i još mnogi *veliki petak*. Da li će opet krvariti Kosovo i Metohija, da li će se paliti kuće, bogomolje i škole, i sve ono što nije šiptarsko, odnosno što je srpsko i nealbansko... Nismo ispunili amanet. Ogrešili smo se o pretke, ali i one koji će doći posle nas. Strašno. Ostavljamo pustoš: zgarišta, crkvišta i manastirišta, ruševine. Na mestima gde su nam živeli praroditelji, bujaju korov i šipražje." Preci, praroditelji, amanet... Sam pogled na leksiku ovog teksta otkriva anahronost interpretacija značaja Uskrsa u današnjoj Srbiji i kako se i dalje nameće epska matrica umesto racionalnog sagledavanja realnosti.

Mileusnić u svom tekstu nudi i ključ za razumevanja principa, koji bi se i gledano sa laičke pozicije teško mogao nazvati hrišćanskim i pravedničkim, po kojem se dopušta razmatranje isključivo sopstvene žrtve, odnosno žrtve "svog roda". "Govorio sam o stradanju Srba, njihovim kulturno-umetničkim i materijalnim dobrima. O drugima govoriće oni sami, njihovi zastupnici i dušebrižnici."

U istom broju "NIN-a", glavni i odgovorni urednik lista Slobodan Reljić u uvodniku pod naslovom "Vaskrs u Srbiji", inspirisan filmom Mela Gibsona "Stradanje Isusovo", ali i srpskom mukom na Kosovu i obespravljenim položajem Srba u svetu, piše: "Raspravljati o teoriji sukoba Boga i Đavola, propovedati da *svojim primerom Hrist inspiriše ljude da žive saglasno Božjem putu*, manje je iskušenje nego gledati kako je porodica Stalević iz sela Babići kod Peći, nakon što je izbegla u Kragujevac, ostala bez nekoliko članova koji su se ubili ili umrli od tuge."

Glavnom uredniku "NIN-a" tragični primer jedne izbegličke porodice, očigledno, nije povod za analizu situacije u kojoj država nema nikakvu strategiju zbrinjavanja socijalno ugroženih građana, ali jeste za izvođenje zaključaka po kojima je politika međunarodne zajednice Srbima, umesto pravde, namenila muke Isusove. "Iako će doskorašnji američki ambasador Montgomeri priznati da je politika SAD uslovljavanja i ucena svake godine sve manje efikasna, to ne znači da će dejstvo slepe sile na otupele Srbe prestati. Nekako istog trena će Evropski parlament doneti rezoluciju po kojoj *'Srbi na Kosovu treba da traže pomoć od onih koji su ih ubijali, a ne od države kojoj po Rezoluciji SB UN 1244 Kosovo pripada'* (Nebojša Čović). Ovim vasrkšnjim nesporazumima sa svetom valja dodati i potere u susednoj Republici Srpskoj koje se završavaju brutalnim nasrtajem trupa SFOR-a na uspavanog pravoslavnog sveštenika... Tako naš život počinje da liči na napor male bube oko koje je zatvoren vatreni krug, a Bog joj nije dao krila. Raspeće postaje totalno kad i za ono malo slobode izvan 'carstva nužnosti', koja se iscrpljuje slobodnim tajnim biranjem vođa stiže zabrana. Mi to doživljavamo kao licemerje, a oni drže da je to pomoć. Umetnik Gibson nikad neće snimiti film o ovakvom raspeću. Ali ne vredi se žaliti na Njih. Nama 'maloj braći' svetske zajednice naroda, ostaje da sami, koliko je to moguće, brinemo o sebi. Oni koji veruju da samo On ima moć sve da razume, pozvaće u pomoć Božjeg Sina, koji je, kako to veli Novi zavet, naočigled sveta prošao samrtne muke na Golgoti."

Kao što se vidi, uskršnje raspoloženje je glavnom i odgovornom uredniku cenjenog i najstarijeg političkog nedeljnika u Srbiji, bilo prigodno za vapaj nad nepravdom koja se vrši nad Srbima na Kosovu i u Republici Srpskoj, ali i samoj Srbiji, čiji birači zbog stranog pritiska ne mogu da glasaju za onoga za koga hoće, a jasno je da se aluzija odnosi na "internacionalno proskribovanog" radikalnog kandidata Tomislava Nikolića.

Uskršnji "NIN" rubriku "lični stav" ustupa pesniku, akademiku Matiji Bečkoviću, koji na vrlo osoben način razmatra mogućnosti za rešavanje kosovskog problema. Bečković, zapravo, zagovara primenu rešenja koje predlaže Srpska pravoslavna crkva (podsetimo, već je u izveštaju notirano sistematsko podupiranje političkog autoriteta Crkve, a ovo je jedan od mnogobrojnih primera za tu tvrdnju). "Kosovo nije drugo do prestvoreno i posrbljeno jevanđelje, a Kosovo polje je prepočeto s početne zemlje... Zato ni za Kosovo nema drugog rešenja osim razgraničenja i onog koje je primenjeno Svetoj Zemlji, koje predlaže Srpska pravoslavna crkva."

Koliko god bilo razloga za zabrinutost nad tendencijama klerikalizacije društva i ugrožavanja elementarnog demokratskog principa odvojenosti crkve od države, nosioci tih tendencija i dalje nisu zadovoljni stepenom afirmacije crkve i vere. Tako i Matija Bečković citirani tekst ovako završava: "U nadi da je blizu dan kada će se srpskom narodu čestitati Vaskrs a ne samo Srpskoj pravoslavnoj crkvi i njenim vernicima, Hristos Vaskrse čitaocima NIN-a!"

Članak o premijeri Gibsonovog filma u Beogradu "Predvaskršnje projekcije - Isus u Beogradu", novinar Jovan Janjić, čija specijalnost, inače, nije

film, ovako počinje: "Vest da je glumca Džima Kavizela u toku snimanja filma 'Stradanje Hristovo', u kojem tumači ulogu Isusa Hrista, pogodila munja bila je više od obične vesti o elementarnoj nepogodi. Pogotovo što se tada isto to dogodilo i pomoćniku režisera Janu Mišeliniju, koji je pre toga još jednom, u toku snimanja ovog filma, bio pogođen vatrenom strelicom s neba."

Teško je oteći se utisku da bi citirani uvodni deo više priličio tekstu u nekom petparačkom listu koji se bavi paranormalnim fenomenima, tipa "Zona sumraka", nego ozbiljnom i respektabilnom političkom nedeljniku. "NIN", inače, zaključuje da "prema filmu Mela Gibsona nema Vaskrsa, sve se, ne daje bože, završava Velikim petkom", između ostalog, i na osnovu mišljenja episkopa šabačko-valjevske Lavrentija, koji, upuštajući se u analizu filma, kaže: "Stradanje je toliko naglašeno da iole osetljiv čovek, plemenit čovek ne može da gleda onolike muke. Ja sam često morao da zatvaram oči. To je toliko naglašeno kao da je neko, Bože mi oprosti, uživao u mukama Isusovim. Ali to je slika Zapada: da bombarduje nekoga, da gleda kako gore tuđe kuće i u tome da uživa. Naš slovenski narod to ne može tako, slovenska duša neće moći taj film da gleda ravnodušno." Autor članka dalje prepričava objašnjenje vladike Lavrentija o razlici između rimokatolika, kod kojih je više naglašen Veliki petak, stradanje Isusovo, od pravoslavaca, kod kojih je naglašen Vaskrs, radost, pobjeda života nad smrću.

Da je veliki verski praznik medijski pretvoren u politički događaj *par excellence*, u poklič za nacionalnu homogenizaciju zbog već pomenutog insistiranja na srpskoj isusovskoj žrtvi, svedoči i sam naslov iz "Večernjih novosti" (13. IV 2004.) koji glasi "Novo raspeće na Kosmetu". Uskrs je, dakle, celom svetu, ali "za nas" je ipak ključno pitanje hoće, li biti "vaskrsa Kosmeta".

O veličini i sakralnosti srpske žrtve na Kosovu, govori i jedan navodni paranormalni događaj, koji je dobar deo beogradske dnevne štampe propratio s punom ozbiljnošću. Radi se o ikoni Bogorodice u lipjanskoj nedavno izgrađenoj crkvi Svetih mučenika Flore i Lavre, koja je "proplakala". "Ozbiljna" "Politika" (13. IV 2004) je vest o tom "događaju" plasirala na prvoj strani, uz fotografiju na kojoj se vidi sveštenik koji prstom na ikoni pokazuje nešto, ali čitaocima teško da može biti jasno šta, te im preostaje da veruju novinarima koji pišu da je to trag suze.

Ista "ozbiljna" "Politika", na istoj naslovnoj strani donosi izjavu premijera Vojislava Koštunice, vezanu za budući ustav Srbije. Ono što je zanimljivo u tom slučaju jeste naslov "Ustav do Vidovdana". Uredništvo "Politike" očigledno ceni da građani Srbije XXI veka moraju odlično da poznaju crkveni kalendar. Istina je, doduše, da je konkretan Vidovdan važan datum u srpskoj istoriji, ali bi, bez obzira na tu činjenicu, "Ustav do 28. juna" bio preciznija informacija, primerenija savremenim novinama i savremenom čitaocu.

Istim povodom "Balkan" (13.IV 2004.) prenosi reči protojereja Randela Denića da je "to znak i blagoslov koji nakon martovskog pogroma Bogorodica daruje svom narodu". "Balkan" dalje objašnjava: "U tradiciji Pravoslavne crkve suze na ikonama vrlo često su se javljale u vreme velikih stradanja Crkve, kao

uteha vernom narodu, ali ujedno i poziv na pokajanje i usrdniju molitvu." U "Kuriru" (13. IV 2004.) otac Randel kaže: "Ne mogu da preciziram kada je ona proplakala. Možda posle Hilandara, možda posle 17. marta."

Oskrnavljenje "svetinje na Kosmetu", kao i stradanje Hilandara, uglavnom se u srpskoj štampi doživljavaju kao razlog da se po novinskom papiru, u nacionalnom nadahnuću, razliju bujice patetičnih rečenica. U tekstu "Uzidani u svoje svetinje" "Večernje novosti" (14.IV 2004.) izveštavaju o "velikom dobrotvornom koncertu" "Dar za Hilandar". "Urbani Centar Sava scenografskom veštinom sinoć je prebačen u srednjeevoklje. Ogromna reprodukcija Hilandara u pozadini, kapela, krstovi, travnati pokrivač, miris tamjana i crvena jaja za posetioce, upotpunili su čaroliju."

"Večernje novosti" nas obaveštavaju da je scenarista svečanosti u Centru "Sava" Milovan Vitezović, ne pominjući, naravno, da je reč o čoveku koji je autor i famozne krilatice "Dogodio se narod", a dalji spisak onih koji su se pojavili na sceni otkriva i druga imena jurišnika Miloševićeve propagande, koji su, očigledno, angažujući se u dobročinstvu prema crkvi, našli novi put do sopstvene javne promocije. "Na bini se pojavilo mnoštvo eminentnih umetnika: Folklorni ansambl Lola, Balet Narodnog pozorišta, grupa Legende, Bora Dugić, Jelena Žigon, Nebojša Dugalić, Petar Božović, Danilo Lazović... Poručili su: 'Mimo uzidani u svoje crkve, kadri da odolimo i najtvrdim udarima vremena'..."

Ta, moglo bi se reći, opsednutost pravoslavljem na trenutke dobija i groteskna obeležja kada štampa neke sasvim profane događaje pokušava izdici na nivo simboličke poruke o svetosti pravoslavne vere. "Balkan" (13.IV 2004.) u vrhu pete strane donosi tekst pod naslovom "Kinez postao pravoslavac". Po ovom tekstu, važna vest iz požarevačkog kraja je to što se "nastavljaju svečanosti uz svete liturgije i pričešće vernika koji su postili sve vreme Uskršnjeg posta. Organizovano je i masovno krštenje građana, a sam vladika Ignjatije krstio je pedesetak novih vernika, među kojima je i jedan kineski državljani, koji je prošao u pravoslavnu veru."

Tragom "zanimljive vesti" o pokrštenom Kinezu "Balkan" nastavlja i dva dana kasnije (15.IV 2004.), sada nešto većim člankom, opremljenim fotografijom, "Kako je Zang Šaođun postao Milan". Nekadašnji Zang, sada Milan Šaođun, kako saznajemo od nadahnutog novinara, pravoslavlje je otkrio zahvaljujući jednoj lepoj Požarevljanki, koja mu je danas supruga: "Brak su ozvaničili na dan svetog Jovana Milostivog 25. novembra 2001. godine, a ćerka Angelina im se pre jedanaest meseci kada je i doneta odluka da negdašnji ateista uzme pravoslavnu veru." Prenesena je izjava novoiniciranog pravoslavca: "Najsrećniji sam čovek u svetu, prelaskom u pravoslavlje osećam se sasvim drugačije."

Sistematska briga "Večernjih novosti", na primer, o srpskim svetinjama na Kosovu manifestuje se na poseban način, redovnim objavljivanjem opširnih reportaža prepunih patetike o hrabrom povratku monaha ili monahinja u neki od oskrnavljenih manastira. "Spaljena svetinja opet živi" (20. IV 2004) govori o povratku osam monahinja u manastir Devič, "Rane na sve strane" (23. IV 2004.)

o vraćanju monaha u manastir Svetih Arhangela kod Prizrena, o čemu je već pisano i nekoliko dana ranije (18. IV 2004.), pod naslovom "Povratak na zgarište".

Bilo koji odabrani citat dovoljno jasno izražava ton svih tih tekstova. "Na zgarištu kapele svetog Nikolaja iguman German se krsti. Podiže pogled u nebo. Započinje pesmu. Peva radosni vaskršnji tropar. Prilaze monasi. Razni glasovi se slivaju, razležu dolinom. Onamo prema Prizrenu. Neko od radnika došaptava – *Kada bi ovu pesmu moglo više našeg sveta da čuje.*" ("Večernje novosti", 18. IV 2004.) Autori se smenjuju, stil ostaje isti: "Traje molitva, zvone glasovi, a čini se da udara zvono. Spada garež sa zidova, kroz razvaljene prozore probija škrtta svetlost. A zvone glasovi monahinja, udaraju u ruševine i vraćaju se do oltara."

Verski patos istog intenziteta karakterističan je i za "Politiku". Primera radi, u broju od 27. aprila tekst nosi neverovatno bombastičan naslov "Susret sa Bogorodicom", a nastao je iz iskustva novinara koji je krenuo "putevima apostola Pavla po Hercegovini". U, reklo bi se, petrarkističkom zanosu, autor deli svoje impresije sa čitaocima: "Po blagoslovu igumanije Pavle ženskog manastira apostola Petra i Pavla u Trebinju, naša sagovornica je monahinja Magdalena, čudesne lepote i uzvišenosti... Kada razgovarate sa ovim mladem bićem, ostanete u čudu pred blagim rečima i mekanim glasom. To jednostavno lice izgleda kao precrtano po vizantijskim kanonima ikonopisa sa čuvene slavske ikone Vavedenja iz riznice Hilandara gde je sedam najboljih svetih devojaka pravoslavja ikonopisano oko 1320. godine... Zbog prečiste duše koja zbori ispod širom otvorenih i pomalo začuđenih očiju, iz čije unutrašnjosti pred vas lagano, prirodno i neusiljeno izbija smerna svetost, namah vam se učini u liku monahinje Magdaline da je pred vama sama Bogorodica..."

Kao što je već u izveštaju primećeno, nemali deo štampe aktivno zagovara širenje jakog uticaja crkve kroz sve pore društvenog života. Zašto bi izostavljen bio, recimo, sport. U tekstu "Igra slavi Boga" objavljenom na više od pola strane ("Večernje novosti", 18. IV 2004.) jeromonahu Ilarionu Đurici data je prilika da obrazloži kako su "veze između molitve, posta i sporta čak vrlo bliske". Đurica kaže: "Upravo zato na sportskim fakultetima bilo bi neophodno da se radi opravoslavljenja sporta (publike, takmičara, onih koji organizuju sportske manifestacije) uvede kao slobodni predmet i uvod u teologiju. Lično mislim da je našim vrhunskim sportistima, a posebno olimpijcima, potrebno i posebno duhovno staranje. Zato sastavu stručnjaka koji prate sportske ekipe na razna takmičenja obavezno treba pridodati i sveštenika – sportskog duhovnika: kao što postoji duhovnik u vojsci ili bolnici, tako treba da postoji i pri sportskom timu, da molitvom snaži takmičare koji kreću u *važan boj.*"

Stiče se utisak da je kritika političkog angažovanja Srpske pravoslavne crkve prava jeres za sprska javna glasila iako bi bilo sasvim razumljivo da i Crkva, ako već ima tako neskrivene političke apetite i uveliko je uključena u politički život, bude podložna kritičkom sudu javnosti, kao i svi drugi politički subjekti. Kao da je na delu nekakav prećutni opšteobavezujući dogovor o

podrazumevajućoj bezgrešnosti Crkve, koja se mora isključivo podržavati u svim njenim aspiracijama. U tom smislu indikativan je i paradigmatičan spisak pitanja (ujedno i čvrstih konstatacija) koja novinar "Blica" (10. IV 2004.) postavlja u intervju sa Milanom Radulovićem, ministrom vera: "Kod nas je crkveno školstvo starije od državnog, a Bogoslovski fakultet, i pored svetske reputacije i svetskog značaja, nema svoje adekvatno mesto na Beogradskom univerzitetu."; "Da li možemo očekivati više verskog programa na radio i TV stanicama?"; "Da li narod verski i nacionalno neutemeljen u obeskosovljenoj Srbiji ima snage da se odupre otvorenom prozelitizmu na Kosovu?"; "Kada će kod nas krštenice, venčanice i umrlice izdate od strane sveštenika i službenika Crkve i verskih zajednica imati snagu javne isprave?"...

Kako se iz navedenih primera može videti, pitanje Srpske pravoslavne crkve duboko prožima teme kao što su Kosovo ili Srbi u Bosni, odnosno način na koji se one tretiraju u srpskoj štampi, a koji ukazuje na ozbiljnost medijskih nastojanja da se politička situacija u Srbiji i celom regionu ponovo radikalizuje.

BOSANSKO I CRNOGORSKO PITANJE

Velikosrpske hegemonističke težnje prema Bosni nisu zamrle, posebno ne na stranicama štampe. Prepoznatljiva je matrica sistematskog raspirivanja "zabrinutosti" zbog "ugroženosti" autonomije Republike Srpske kao entiteta, podržavanja radikalnih opcija u politici bosanskih Srba, jačanja odijuma prema predstavnicima međunarodne zajednice u Bosni (u "Inter-Nacionalu" se, na primer, Pedi Ešdaun naziva "Radžom od Bosne"), ali i ponovnog podsticanja nepoverenja, pa čak i mržnje prema drugim etničkim zajednicama u toj zemlji. Drugim rečima, u pristupu "srpskom pitanju" u Bosni veoma je živ duh politike ranih devedesetih.

I odnos prema "crnogorskom pitanju" budi iste asocijacije, a u "širenju istine" o srpskoj Crnoj Gori i predanom izazivanju anticnogorskog raspoloženja i, blago rečeno, averzije prema crnogorskoj nacionalnom identitetu prednjače "Večernje novosti", koje se tradicionalno više nego ostali beogradski listovi čitaju u Crnoj Gori i Bosni.

Komentar u "Večernjim novostima" (17. IV 2004.) na temu "RS na raskršću" nosi indikativan, prilično dramatičan naslov "O(p)stati ili nestati", a autor Slobodan Pešević bavi se "crnim slutnjama" da ja Dragan Čavić "poslednji predsednik Republike Srpske", drugim rečima, da Republike Srpske više neće ni biti. Pešević jadikuje nad tim što je Visoki predstavnik međunarodne zajednice Pedi Ešdaun suspendovao budžetske dotacije Srpskoj demokratskoj stranci i još više nad tim što se Republika Srpska našla pred "još težim i kompleksnijim iskušenjem", a to je izveštaj Komisije koja treba da utvrdi istinu o Srebrenici. "Izveštaj sastavljaju domaći eksperti, ali će presudnu reč imati strane *sudije*, zabrinut je komentator "Večernjih novosti".

Mediji su maksimalno posvećeno radili na dizanju nacionalističke temperature oko incidenta na Palama, kada su, prilikom jedne od akcija SFOR usmerene na hapšenje Radovana Karadžića i njegovih jataka, ranjeni pravoslavni sveštenik Jeremija Starovlah i njegov sin Aleksandar. Slučaj je, naravno, promptno pretvoren u još jednu veliku metaforu koja, zapravo, govori o mučeništvu celog naroda prepuštenog nepravda tuđinskih vojnika.

"Kurir" (5. IV 2004.) prenosi izjavu neimenovanog "visokog crkvenog velikodostojnika" koji kaže da je "napad na pravoslavnog sveštenika na Palama namerni napad na Srpsku pravoslavnu crkvu, sračunat kako bi se ponizili i Crkva i ceo srpski narod", najavljujući i zahtev SPC za smenu Pedija Ešdauna.

Starovlahovi su povređeni 1. aprila i ceo mesec su se održali kao jedna od najprisutnijih tema u štampi. Osim redovnih izveštaja o njihovom zdravstvenom stanju, bili su povod za nebrojene i, po pravilu, ekstremno nacionalistički ostrašćene političke komentare. Sve u svemu, najmanje je pažnje posvećeno zvaničnoj informaciji SFOR, po kojoj na ocu i sinu Starovlahu ima samo povreda nastalih od eksplozije; beogradska štampa insistirala je na verzijama po kojima su oni bili žrtve najbrutalnijeg fizičkog izjvljavanja vojnika SFOR.

Najadekvatnija ilustracija rečenog je naslov iz "Večernjih novosti" od 28. aprila (dakle, četiri nedelje kasnije, ranjavanje Starovlaha je i dalje vrela tema) "Linč, a ne eksploziv". Verzija događaja na Palama koju zastupa taj tekst je ona koju daje mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije i apsolutno je šokantna zbog otvorenog potpaljivanja etničke mržnje.

Amfilohije govori, a "Večernje novosti" prenose: "Nije isina da su oni povređeni od eksploziva. Tučeni su više od sata, udarali su im glavom u zid. Popadija, koja je bila vezana, slušala je jauke svog muža, računajući da je sin već ubijen pošto je prestao da se javlja. I ono što je najzanimljivije, postoje indicije, ne mogu da garantujem koliko su one tačne, da su među onim članovima SFOR-a koji su ovo radili, i zato je taj zločin tako i brutalan, bili muslimani, Hrvati i Slovenci. Jer jedan Evropljanin, garantujem, ne bi imao toliko mržnje protiv nekoga ko je potpuno nevin. Čuli su ih da govore srpskim, bošnjačkim, hrvatskim ili kako god hoćete jezikom." Amfilohije zaključuje da je "SFOR znao da kod Starovlaha nema ništa, te je to očevitno nećije osveta, pre svega kao prema svešteniku."

Kao mitropolit SPC, sličnu vrstu ekstremizma, povodom slučaja Starovlah, iskazuje Dušan Prelević u kolumni u "Centru" (3. IV 2004.). "Od onomad svako ko drži do sebe sin je Jeremije. Osim kopiladi kojih se stide i sopstveni roditelji. Jeremijin sin je brat rođeni. Budite se čemerni ljudi. Jesmo li ljudi ili gubari... Umesto na kasting, odvedite dete u crkvu. Ako je još koja preostala. Krstite decu u Radovane, Jeremije, umesto Žan-Pjer, Roksanda, Žorž i Kasandra. A što se tiče Radovana i Ratka, e pa ne damo ih! I tačka! A vi ih hvatajte. Dok ih ne uhvatite. Što bi rekli u mom kraju 'Limburga meseca, kada se majmuni budu šišali'."

Ovaj Prelevićev fragment paradigmatičan je za svojevrsan tematsko-vrednosni kompleks kroz koji se, kao što je već primećeno u analizi, najsnažnije ispoljava novi talas srpskog nacionalizma u štampi. Crkva- Republika Srpska - Kosovo - Otpor prema Hagu... kroz medije sve te teme se neprestano prožimaju i prepliću i oko njih, očigledno, postoji najviši stepen nacionalnog konsenzusa.

U tekstu pod naslovom "Radovan nije u mantiji" ("Večernje novosti", 6. IV 2004.), vladika hercegovački Grigorije, polazeći od osude "brutalnog napada na Palama", odlazi u veoma široku političku analizu, odnosno radikalno oštru kritiku prisustva međunarodne zajednice u Bosni i Haškog tribunala. "Ne krije SPC Karadžića, nego ga krije međunarodna zajednica i Karla del Ponte. Koliko god ja imam dokaza za ovu izjavu, toliko oni imaju dokaza za svoju. Nisam neodgovoran čovek i neću da kažem da to znam sigurno, jer ne znam. Ne znam ko ga krije i da li ga iko krije i gde je, ali znam da ga Crkva ne krije i mislim da ni on to ne traži od nje, jer zna da bi tako napravio Crkvi problem, a time i celom narodu."

Vladiku Grigorija intervjuiše i "Politika" tri dana kasnije (9. IV 2004.), te piše: "U odnosu na poteze međunarodne zajednice, Grigorije kaže da ako oni hoće da hapse Radovana Karadžića, neka ga hapse, ali da zbog njega ne hapse ceo jedan narod. - Ako oni hoće mi da ga hapsimo, to je druga stvar. Mi nemamo problem s Radovanom Karadžićem. "

Poziv Pedija Ešdauna SPC da sopstvenim autoritetom među Srbima u Bosni doprinese privođenju pravdi Radovana Karadžića i drugih begunaca oštro kritikuje, odnosno ismeva, komentator "Večernjih novosti" Željko Vuković (18. IV 2004.): "Kada se Ešdaunovo pismo prevede na jezik stvarnosti, ključna poruka patrijarhu srpskom glasi: haški zakoni i pravda su iznad onih božjih! Ili, srpski rečeno, da služenje Karli del Ponte i njenim poslodavcima treba staviti iznad služenja Bogu... Uostalom, zašto se nije od pape, ili bar zagrebačkog kardinala, zatražilo da, u ime istog međunarodnog prava, plus interesa hrvatskog naroda, pozovu odbeglog generala Gotovinu da se baci Karli u naručje? Nezamislivo. Iz istih razloga kao što je nezamislivo da se može desiti da pravdoljupci u uniformama SFOR, na primer, u navodnoj potrazi za Gotovinom, eksplozivom usred noći otvore vrata na jednoj katoličkoj crkvi u centru Mostara ili Gruda... "

Prizemno manipulisanje nekakvom imanentnom antipatijom, ili čak mržnjom "sveta" prema Srbima, zbog koje su oni većito izloženi nepravdi i neravnopravni u odnosu na narode s kojima žive i sukobljavaju se, bilo je dugi niz godina glavno obeležje miloševićevske ksenofobne propagande. Kao što se vidi iz citata, i ta forma novinarske prakse vrlo je živ i dalje.

Zanimljivo je da pojedini beogradski novinari iskazuju veći stepen političkog radikalizma od samih lidera Republike Srpske, koji su, potvrđeno, nacionalističke provenijencije. Takav utisak stiće se, na primer, dok se čita intervju koji je Dubravka Vujanović napravila s predsednikom Republike Srpske Draganom Čavićem ("Večernje novosti", 28. IV 2004.). U samom uvodu

u intervjuu, autorka piše: "Vlast u RS je olako shvatila posao na izradi izveštaja o Srebrenici. Visoki predstavnik iskoristio je to da srpski entitet po ko zna koji put kazni..."

Čavić tom prilikom odaje utisak političara koji pokušava da snizi političku temperaturu u vezi s potezima Pedija Ešdauna prema Republici Srpskoj, ali novinarku "Večernjih novosti" to ne zadovoljava. "Izgleda, ipak, da se pomenuti izveštaj, slučajno ili namerno, namestio Ešdaunu za još jedan udar na RS. Imate li osećaj da će se slični potezi nastaviti sve dok ona ne izgubi obeležja entiteta?" "Kako vlast RS može da zaustavi nastojanja za daljim umanjnjem svojih nadležnosti?" "Uprkos tvrdnjama da se nedovoljno hapsi, RS se pretvorila u jedno veliko lovište gde se nekužni ljudi ubijaju na sve strane, a niko ne odgovara..." , deo je pitanja sugestivno postavljenih Čaviću.

Prethodnog dana ista autorka objavila je intervju s Draganom Kalinićem, tada predsednikom Narodne skupštine RS, koga će Pedi Ešdaun ubrzo staviti na listu lica kojima se zabranjuje učestvovanje u političkom životu i vršenju javnih funkcija. Naslov već sve govori: "Nikad nije bilo gore". Teško je, međutim, zaključiti ko je politički radikalniji, Kalinić ili novinarka. U uvodu u intervju stoji: "U RS je na delu pravi odstrel državnih funkcionera, institucija i entitetskih obeležja. Visoki predstavnik Pedi Ešdaun očigledno je odlučio da više ni elementarno ne uvažava ni izbornu volju ni Ustav BiH, pa ni sam Dejtonski sporazum... Ovaj put, kao idealan argument za još jednu čistku srpskih kadrova poslužio je izveštaj o Srebrenici.

Kalinić, pak, kaže: "Trenutno se vrše najveći pritisci na dve institucije u RS - Srpsku demokratsku stranku i stranke koje sarađuju s njom, s jedne, i Srpsku pravoslavnu crkvu, s druge strane.

Srpska štampa "destabilizujuće" deluje prema Bosni i Hercegovini ne samo manje ili više otvorenim simpatijama prema Karadžiću i podrškom radikalnim strujama u Republici Srpskoj nego i podstrekivanjem mržnje prema druga dva naroda koji žive u toj zemlji i neumornim pokušajima da se najveća krivica za nedavnu bosansku tragediju skine sa srpskog rukovodstva. "Večernje novosti" su objavile serijal tekstova o novoootkrivenim stenogramima koji "dokazuju planove Franje Tuđmana da stvori veliku Hrvatsku na štetu Muslimana i Srba". Da motiv za ovaj serijal nije stvarna želja da se stekne što objektivnija slika nedavnih istorijskih događaja, najrečitije dokazuje naslov drugog nastavka: "Peri noge, Alija". Kao da ga je odabrao neki od kolovođa ratnohuškačkih novinarskih redova.

Autor rubrike "Svakodnevnik" u "Balkanu" Duško M. Petrović, koji, inače, uz pominjanog Dušana Prelevića, koji je imao kolumnu u sredinom aprila, ugašenom "Centru", na srpskoj medijskoj sceni prednjači u fašistoidnom "srbovanju", "oživljavajući istoriju" piše ("Balkan", 18. IV 2004.): "Na kiosku kupim *Dnevni avaz* i čitam kako vlast u Sarajevu planira da od Rusa (Sankt Peterburg) zatraži da joj poklone ili prodaju čuvenu Povelju Kulina bana (trgovački ugovor s Dubrovnikom, 1189.), za koju avazlije vele da je najstariji pisani dokument na "starobosanskom jeziku". Naravno, znamo da bosanski jezik

ne postoji (ni kao starobosanski, ni kao mladobosanski), kao što ne postoji ni bošnjački jezik, ni neki treći ili četvrti, peti, što bi ih još, iz istog osnova, mogla naizmišljati kakva dokona glavurda u želji da zabašuri i sakrije činjenicu da se srpske poturice, stideći se što su im dični preci dali veru za večeru, evo već vek i po, iz petnih žila upinju da izmisle sebi neku novu naciju i neki novi jezik, pa da se sve to još i naučno-istorijski potkuju... Čujem topot!"

Ipak, popularnije od bosanskog lingvističkog pitanja, bilo je ono crnogorsko. Preimenovanje zvaničnog jezika u školama u Crnoj Gori (umesto naziva *srpski jezik*, predmet bi ubuduće trebalo da se zove *maternji jezik*) izazvalo je pravu lavinu izrazito negativnih napisa protiv "crnogorskog separatizma" i, naravno, sezonu etničkog prebrojavanja populacije Crne Gore.

"Blic" (7. IV 2004.) pod naslovom "Jezička bruka u Crnoj Gori" (naslov, kao što se vidi, ne ostavlja prostora ni za kakvu sumnju u vrednosni stav uredništva) piše: "Izgleda da zagovornici ove ideje prenebregavaju činjenicu da u Crnoj Gori, po rezultatima popisa, srpskim jezikom govori 60 odsto stanovništva ili 359.485 građana, a "crnogorskim jezikom" 21 odsto ili 128.182 građanina. To znači da se veliki broj građana koji su se izjasnili kao Crnogorci (40 odsto po popisu), uz deklarisanu Srbe (30 odsto), izjasnio da govori srpskim jezikom."

U rubrici "Pogledi" "Politika" (6. IV 2004.) ustupa veliki prostor izvesnom Zoranu Ivanoviću, stanovniku francuskog grada Bordoa, inače doktoru medicinskih nauka, za spis koji očito ima pretenziju da bude stručna lingvistička analiza. "I pored prave višejezičnosti (a ne besmislica tipa *bošnjački* ili *crnogorski*, a da pri tom svi govore isti jezik), ni Belgijanci, ni Luksemburžani, ni Švajcarci ni ostali ne nazivaju u školama jezik neodređenim terminom *maternji*, a još manje *belgijski*, *luksemburški*, *švajcarski*."

"Pljuvanje po obrazu Crne Gore", tim naslovom, krupno odštampanim na prvoj strani, "Večernje novosti" (5. IV 2004.) najavljuju intervju sa mitropolitom Amfilohijem o pitanju jezika u Crnoj Gori (kao što se vidi, SPC je pozvana da govori o problemima svakojačke prirode). "I onako narod hleba nema, a lišiti ga još i jezika, znači lišiti ga duše", kazuje Amfilohije, komentarišući "uvođenje *maternjeg* umesto srpskog jezika u crnogorske škole".

"Sad je na redu narod. To je krajnja granica poniženja naroda od koje se dalje nestaje. On će morati da strese to bezumlje sa svojih pleća ili će da iščezne. Ja se nadam da će narod da progovori - ili ga nema", kaže mitropolit Amfilohije na pitanje šta treba da uradi crnogorski narod da zaštiti svoj, srpski jezik."

Crkveni velikodostojnik poziva, dakle, na pobunu protiv vlasti u Crnoj Gori na način tako otvoren, kakav nikad ni izdaleka nije bio usmeren na Slobodana Miloševića u vreme njegove diktature. Pokazuje se po ko zna koji put da Crkva selektivno insistira na sopstvenoj "apolitičnosti".

"Večernje novosti" su, iz dana u dan, sa ogromnim žarom "navijale" za studente Odseka za srpski jezik Filozofskog fakulteta u Nikšiću, koji su stupili u štrajk glada, jer im je, kako objašnjavaju ove novine u tekstu naslovljenom

"Glađu brane srpski jezik", "jedino to preostalo u odbrani srpskog jezika". (14. IV 2004.)

Već narednog dana (15. IV 2004.) "Večernje novosti" nadahnuto pišu o studentima – herojima: "Na zidu slušaonice slika Vuka Karadžića, a na licima studenata vidljivi tragovi umora, jer njihova borba za očuvanje jezika za koji se školuju, traje već dvadesetak dana. Citiran je, kao i obično, predsednik studentskog protesta Bojan Strunjaš: "Da bi uništili spski jezik trebalo bi im najmanje pet vekova. Ako su toliki optimisti da to mogu uraditi preko noći, neka nastave taj beščasni posao. Neka nastave sa svojim političkim prevarama, ali neka imaju na umu da ćemo im uvek biti prepreka na tom putu. Naša srca i naša istina pobeđiće njihovu laž."

Na istom mestu preneto je i mišljenje Strunjašove kolegice Nataše Bošković, koja kaže: "Naša kolegica Nermina Hasanović naglašava da govori srpskim jezikom, pa joj to ništa ne smeta. Ne osporavamo nikome da govori kako hoće ali je službeni jezik srpski i nikako drugačije...Naziv maternji je samo trojanski konj za opipavanje pulsa naroda, odnosno samo prečica za uvođenje nepostojećeg crnogorskog jezika."

"Novosti" su, naravno, otvorile svoje strane i za pisma podrške studentima u štrajku. Pod naslovom "Vekovi stariji od skupštine" (ko bi hteo da "cepidlači", prepoznao bi u ovom naslovu ozbiljno gaženje autoriteta zvanične zakonodavne vlasti, kojoj se pretpostavlja tzv. tradicionalno pravo) na značajnom prostoru preneseno je otvoreno pismo izvesnog profesora nikšičke gimnazije Veselina Matovića: "Ne postoji institucija koja može imenovati već stotine godina imenovano, niti preimenovati bilo koji ili bilo čiji jezik. Francuskim ili engleskim, kao i srpskim jezikom, može se služiti ko i kako hoće, ali ih nikako i nikada ne može preimenovati."

KOSOVO

Osnovni utisak koji se stiče pregledom štampe o pristupu dubioznoj temi Kosova jeste da je jezik mita u potpunosti potisnuo jezik realne politike i da je, uglavnom, patetično potenciranje uloge žrtve srpskog naroda istisnulo bilo kakvo racionalno promišljanje kompleksnog kosovskog problema. Doima se, takođe, da je u uređivačkim politikama većine uticajnih listova zacrtana obaveza da se uporno negira koncept multietničkog društva na Kosovu, a iskustvo 17. marta koristi se kao krunski argument za tezu da je apsolutno nemoguć zajednički život Srba i Albanaca. Konstanta je i *a priori* negativan stav prema predstavnicima međunarodne zajednice na Kosovu, vojnim i civilnim.

Paradigmatičan je primer intervju sa Slađanom Ilićem, predsednikom opštine Štrpce, koje "Večernje novosti" (27. IV 2004.) objavljuju pod naslovom "Siti smo obećanja". U podnaslov, kao najvažniji i najzanimljiviji deo štiva izvučeno je: "Posle poslednjeg albanskog terora nad Srbima, mi u Štrpcu ne možemo da prihvatimo multietničku zajednicu, na čemu insistira UNMIK, jer

ne želimo da učestvujemo u projektu sopstvenog uništenja. Od Srbije tražimo jasnu platformu o Kosovu, jasan cilj. Ako izgubimo svoju kolevku, izgubili smo sve."

Čvrsto se stoji na građenju negativnog stereotipa Albanca i upućuju kritike na račun svetske javnosti koja "ne shvata" kakvu opasnost neguje na Kosovu, koje se, i to valja primetiti, uglavnom pominje kao Kosmet. "Glas javnosti" (7. IV 2004.), na primer, pod naslovom "Al Kaida na Kosovu" donosi tekst s tezom da je "terorizam u južnoj pokrajini deo terorističke internacionale". Narednog dana sledi i nastavak naslovljen "Al Kaida i 17. marta". Razmatra se i mogućnost terorističkih akcija Albanaca u Beogradu i drugim većim gradovima Srbije.

Autorka Vesna Popović upozna je javnost s podatkom da je "1995. Osama Bin Laden boravio u Albaniji, kao gost tadašnjeg predsednika Salija Beriše, kada su formirane baze za logističku i finansijsku podršku i uspostavljene njene baze na Kosovu i Metohiji. Pored Bin Ladena, navedenom sastanku su prisustvovali Baškim Gazideda, bivši šef tajne policije Albanije, Hašim Tači i Ramuš Haradinaj. Tom prilikom, Baškim Gazideda je izabran za jednog od rukovodilaca Al Kaide za područje Balkana." ("Glas javnosti", 7. IV 2004.)

Konfuznosti kreiranog bauka albanskog terorizma doprinose i "teze" da "šiptarske teroriste", inače, kako smo videli, povezane sa Al Kaidom, američkim i, uopšte, neprijateljem Zapada broj 1, na Kosovu obučavaju britanskih specijalci SAS i američki rendžeri. Takvo saznanje političkog analitičara Tomislava Kresovića prenosi "Inter-Nacional" (7. IV 2004.). "Dok se od Vrhovnog saveta odbrane traži smena načelnika VBA pukovnika Momira Stojanovića, specijalci SAS-a i američki rendžeri obučavaju na planini Bajgori dve grupe od po 200 šiptarskih terorista za nove udare na Kosovu i Metohiji, Raškoj, ali i u Iraku – izjavio za Nacional politički analitičar Tomislav Kresović"

Islam je važan činilac negativnog imidža kosovskih Albanaca u srpskoj štampi. Ponekad to znači i otvaranje izvora paranoje i izvan Kosova. "Osnovni program Al Kaide je vahabizam, a vahabita ima u svim većim mestima u Sandžaku – vahabi znak nosi Univerzitet u Novom Pazaru. U Novom Pazaru, Sjenici i drugim mestima ogranke ima i militantna organizacija Aktivna islamska omladina, koja deluje u Bosni..."

Vahabistička opasnost nije, naravno, ekskluziva "Glasa javnosti". Samo što se u "Kuriru", koji pripada istom vlasniku kao i "Glas javnosti", govori ne o vahabizmu nego o vehabizmu i vehabijama koje nam, kako stoji u jednom naslovu, prete ("Vehabije prete Srbiji", "Kurir", 8. IV 2004.). "Kurir" se, između ostalog, poziva i na ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića, koji je ovako citiran: "Vehabije propovedaju džihad i postoje informacije da oni ozbiljno pripremaju terorističke napade na ovom prostoru."

Ekspert za terorizam koga intervjuiše "NIN" (15. IV 2004.) je profesor Fakulteta političkih nauka u Beogradu Dragan Simeunović, koji objašnjava: "Albanski terorizam traje više od dva veka, a ceo jedan bio je okrenut protiv Jugoslavije i Srbije. Po svom profilu, on spada u etnički, odnosno nacionalno

motivisan terorizam i karakteriše ga izrazita mržnja prema Srbima, pa u tom smislu nije standardan etnoterorizam. Jer, nije reč o mržnji prema Slovenima ili drugim nesrbima, jer je poznato da su albanski teroristi tesno saradivali sa Hrvatima, delujući kao pripadnici hrvatskih vojnih jedinica koje su učinile niz zločina nad srpskim stanovništvom u Hrvatskoj."

Sa akademske visine takođe, manipulišući istorijskim analogijama, negativne etnopsihološke stereotipe o Albancima na stranicama "Večernjih novosti" širi istoričar Predrag Marković. "Ni otomanska, ni srpska, ni nekoliko jugosloveskih država nisu, sem na kratko, uspevali da tamo (na Kosovu, prim. aut.) izgrade stabilno i integrisano društvo. Današnje kolonijalne vlasti najviše podsećaju na turske, po svojoj naklonosti prema Albancima, po ravnodušnosti prema srpskom nasleđu. Džaba je podsećati da je početak rušenja otomanske vlasti na Balkanu bio albanski ustanak protiv turske države i administracije, koji je poslužio kao povod za Prvi balkanski rat. Dakle, albanskom nacionalnom pokretu nije prvi put da ujede ruku koja ga hrani."

Ponovo se aktualizuje teza, koja je naveliko zagovarana, kako od Miloševićeve propagandne mašinerije tako i od dobrog dela Miloševićeve opozicije, a po kojoj je srce "srpskog nacionalnog problema" zapravo profesionalni neuspeh u osmišljavanju srpskog nastupa pred svetskim javnim mnjenjem, nemogućnost da se "Istina o Srbima probije u svet". Tako bi sada probijanje istine o "zlim Albancima" jako doprinelo shvatanju da su Srbi u pravu.

"Politika" (13. IV 2004.) objavljuje tekst Olivera Drinić-Gvozdrenović, potpisane kao "pi-ar u "Jat-ervecju, sociolog" , pod naslovom "Kako da svet veruje srpskim suzama". U njemu, između ostalog, piše: "U TV jadikovkama na temu, da li je medijski rat u akutnom slučaju Kosmeta dobijen ili izgubljen, među sagovornicima, pored političara koji su naizmenično češkali nos i uši, nije se mogao uočiti nijedan ekspert za PR, pogotovo krizni. Samo bi takav neko bio u stanju da objasni zašto svet još uvek ne peku srpske suze i da kreira medijsku pobedu za neke buduće slične slučajeve koje, analogno prethodnim antisrpskim kampanjama nećemo dugo čekati...Nije više podnošljivo da nas skoro uvek, zbog neukosti PR na državnom nivou, pobeđuju medijski diletanti. I neljudi. Oni što štipe decu da plaču, dok strane kamere zuje i svedoče laž, o čemu godinama privatno pričaju strani reporteri."

Čini se, međutim, da nije sve samo problem lošeg PR-a, budući da smo, kako se takođe zaključuje iz štampe, i dalje izloženi negativnom dejstvu svetske zavere. Otkrivaju se skriveni razlozi zainteresovanosti svetskih sila za Kosovo, o čemu se dosta govorilo i u vreme NATO intervencije. "Balkan" (18. IV 2004.) tako izveštava sa okruglog stola neobičnog naziva "Tajne kosmetskih resursa".

"Prema procenama domaćih i stranih stručnjaka, na Kosmetu ima dovoljno kvalitetnog uglja da bi se u dva naredna veka mogla proizvoditi struja koja bi zadovoljila potrebe svih balkanskih zemalja." Naslov je bombastičan: "Više od 500 milijardi dolara leži pod kosovskom zemljom".

Dragan Jovanović u "NIN-uu" dokazuje da interesi zavere tuđina izlaze izvan granica Kosova. On piše: "Znao sam da CIA čita, redovno, sve što napišem. Sećate se, valjda, da sam u julu prošle godine pisao o dunavskoj Troji ispod Viminacijuma. I, evo, "Večernje novosti" javljaju da je američki satelit "Ikonis" snimao, prošlog jula, i to dubinski, arheološko nalazište Viminacijuma. Imaju satelite, al mozak nemaju. Sve moraš da im crtaš, kredom na tabli. I, videćete: neće nam uzeti samo Kosovo, uzeće nam i dunavsku Troju. Američki arheolozi su već u Požarevcu." U istom tekstu, Jovanović vapi: "Ali, ako sada ne pođemo na Kosovo, onda zbogom koreni, zbogom kolevko! Zbogom Bogorodice Ljeviška! I zatri nas, Gospode, učini nam toliko! Lakše mi je, nekako, od tvoje ruke." ("NIN", 1. IV 2004.)

Forsiranje doživljaja mučeništva naroda koji je prepušten najsvirepijim zlikovcima povremeno dobija istinski komične razmere i čini se kao da već i sami urednici ironišu na sopstveni račun. Tako, recimo, "Inter-Nacional" 13. IV preko polovine naslovne strane krupnim crvenim slovima donosi naslov "VEŠALI, UBIJALI, KLALI". U produžetku je znatno sitnijim, belim slovima odštampano: "svinje, pse, kokoške". Ilustracija bizarnog naslova je foto-montaža albanskog premijera Fatos Nana i obešene svinje. Kakva je veza između Fatos Nana i obešene životinje? U tekstu na trećoj strani Nano se optužuje da je lično švercovaio oružje na Kosovo za potrebe terorista, dok se na šestoj strani piše o tome kako je "pored sistematskog uništavanja srpskih svetina i kuća ubijeno ili unakaženo mnogo domaćih životinja čiji su ostaci nađeni uz srpske kuće. Posebno su s mržnjom ubijane svinje..."

Nameće se prosto cinična opaska da je obešena svinja već iskorišćena kao simbol srpskog žrtvovanja na Kosovu od strane "Večernjih novosti" (9. IV 2004.). Objavljene su fotografija i vest pod naslovom "Vešala za svinju", u kojoj se kaže: "Dok je Holkeri u Briselu prekuče ubeđivao Solanu i admirala Džonsona da je obnova srpskih kuća na KiM praktično počela, set fotografija koje je emitovao Tanjug iz Obilića juče ponovo ga je tužno demantovao...objektiv foto-reportera u dvorištu Pavla Mirića u Cerskoj ulici zabeležio je obešenu svinju."

HAŠKI TRIBUNAL

Preovlađujući ton naklonosti prema haškim optuženicima, kako onim koji su već u pritvorskoj jedinici u Hagu, tako i onim koji još uvek na razne načine izbegavaju odlazak pred Međunarodni tribunal, delimično se stišao nakon usvajanja Zakona o pravima haških optuženika i njihovih porodica. U javnosti se razvila polemika o tome, ima li smisla da se na račun osiromašenih građana velikodušno finansijski pomažu optuženici i njihove porodice, koje su mahom, neuporedivo bogatije od prosečnog građanina Srbije. Uostalom, i dok su vladali, Milošević i njegova klika trpeli su mnogo oštrije kritike u Srbiji zbog raznih finansijskih malverzacija nego zbog ratne i nedemokratske politike.

Kako god, "svađa oko para" na domaćem terenu ili, eufemistički rečeno, unutrašnji nesporazumi oko zakonodavstva nisu, naravno, doprineli promeni dominantnog *a priori* negativnog stava prema Haškom tribunalu ili obustavljanju sistematske medijske opstrukcije saradnje Beograda s Hagom, pa time i sa celom međunarodnom zajednicom. I u medijima, čija uređivačka politika insistira na nužnosti saradnje s Hagom, objašnjava se da nije reč o pravdi, već o moranju, pritisku većih i moćnijih sila kojeg se ne možemo osloboditi. Slika Haškog tribunala je, dakle, slika kamena oko vrata nemoćne Srbije. Tako je to u gotovo celokupnom srpskom političkom spektru, a mediji svakako ne daju ozbiljnijeg nagoveštaja drugačijeg pristupa tom problemu u javnom govoru Srbije.

No, i to kratkotrajno disonantno stanje, odnosno komešanje oko spomenutog Zakona, smirivano je od strane onih koji uživaju ugled uvaženih poznavalaca haške problematike, kao i svetske politike uopšte. Drugim rečima, udarane su packe onim koji na domaćoj političkoj sceni dižu larmu zbog nečega što je podrazumevajuća obaveza države prema njenim građanima.

Ljiljana Smajlović tako u "NIN-u" (8. IV 2004.) piše da je Adam Ereli, portparol Stejt departmenta, upitan da li vidi nešto sporno u Zakonu o pravima haških optuženika, "ravnim tonom" rekao da ne želi komentarisati "srpsko domaće zakonodavstvo". Autorka nastavlja: "U to vreme na domaćem terenu o istoj stvari govorilo se već pomalo histeričnim tonom. Zakon je u Skupštini Srbije usvojen veoma ubedljivom većinom (141 glas za, a samo 35 protiv, uz 20 uzdržanih) ali se samo dan kasnije u javnosti digla takva galama da se dobijao utisak kako iza zakona ne stoji niko osim Tome Nikolića. Suprotno čoveku iz Stejt departmenta, šef diplomatije Srbije i Crne Gore izabrao je da na domaći zakon gleda iz američkog ugla, pa je čak ustvrdio da Vašington možda ne bi ni zamrznuo finansijsku pomoć Beogradu da u poslednjem trenutku nije izglasan sporni akt. U Beogradu se neko uvek ogrće američkim šinjelom i tumači zvaničnu američku politiku, kao da Stejt department nema portparole koje za to plaća. Goran Svilanović nije jedini srpski političar koji je Zakon o pravima haških pritvorenika pomalo cinično iskoristio za vođenje stranačke politike, iako se njegov slučaj izdvaja po tome što opozicionu politiku vodi iz važne ministarske fotelje, i to preteći američkim instrumentima prinude.

Ljiljana Smajlović dalje se čudi "zašto se vlast tako malo trudila da javnosti ponudi argumenata kojima se donošenje ovog zakona moglo sasvim legitimno braniti", ponavljajući bezbroj puta izrečeno objašnjenje da je "država dužna da brine o svojim građanima i da im pruža pravnu pomoć, nezavisno od toga kako su se obreli u zatvoru..." "Na isti način Haški tribunal već finansira "ubice", odnosno obezbeđuje optuženicima skupu pravnu pomoć. Srbija će plaćati one troškove koje Haški sud neće. To se može činiti luksuzom, no Haški tribunal ima sve manje sredstava na raspolaganju a spisak optuženih se širi, tako da je sud počeo da štedi. Ta štednja podrazumeva da se sada očekuje da Veselin Šljivančanin, na primer, sam plati deo svoje odbrane. Njegov akvokat Novak Lukić kaže da je sud tako odlučio na osnovu saznanja da

Šljivančanin poseduje nepokretnost u Beogradu. Šljivančanin stvarno poseduje nepokretnost – stan od 80 kvadrata u kome živi njegova supruga sa troje dece. Taj stan ne može finansirati odbranu, osim ako u Tribunalu ne očekuju od Šljivančaninove supruge da ga proda i kupi manji u koji će se preseliti sa decom."

Šljivančaninova supruga Persida, na čiji se primer poziva uvažena analitičarka uvaženog nedeljnika, dobila je priliku i lično da iznese svoju istinu i razjasni istinu o spornom zakonu. S njom je u "Balkanu" (10. IV 2004.) objavljen intervju na više od pola strane. Na delu je, reklo bi se, logika da zakon valja braniti primerima "nespornih", "poštenih" optuženika, onih koji nisu omraženi zbog pljačke narodnih para. Ako je već sporna pomoć Slobodanu Miloševiću za koga je već generalno prihvaćeno da se neumereno obogatio, onda se valja setiti "časnih vojnika", koji su samo radili svoj posao i nisu sebi i svojoj deci izgradili vile, televizije, diskoteke, bambilende itd.

Iz intervjua, koji je novinar napravio s neskrivenom simpatijom prema Persidi Šljivančanin, osim pojedinosti o nezavidnoj finansijskoj situaciji porodice Šljivančanin, saznajemo i neke političke pikanterije. Gospođa Šljivančanin priča: "Kad je Veselin hapšen, Sreten Lukić i Čeda Jovanović bili su tu ispred zgrade u BMW...Saznala sam i to da su hteli da ga likvidiraju snajperom mesec dana pre hapšenja. Nalog je bio da pucaju čim ga ugledaju. Ne znam zbog čega su odustali. Verovatno je keš u pitanju, jer se dosta dobija za živu glavu."

I ćerka Veselina Šljivančanina Saša, čije se mišljenje prenosi u antrfileu, vrlo je politički eksplicitna. "Goran Svilanović i Dragan Šutanovac bunili su se u nekoj emisiji zato što se po zakonu odvaja hiljadu dinara za telefonski račun. Poručujem im da dođu kod mene. Ja ću im dati pare, a oni neka mi vrate oca. Sada treba da ih pitam ko plaća Čedinih 13 telohranitelja? Zašto meni neko ne da stan od 150 kvadrata u centru grada? Tu su i neke babe iz NVO koje ne silaze sa TV da bacaju kamenje po našem narodu i da žive od tuđe nesreće."

Činjenica da u srpskoj javnosti još dominira slika o Šljivančaninu kao o ratnom heroju, ne čudi kada se zna da se u štampi još koriste formulacije kao što je "oslobađanje Vukovara". Na primer, "Večernje novosti" (29. IV 2004.) u izveštaju sa suđenja za streljanje zarobljenika na Ovčari, u kojem se, inače, očigledno potenciraju pojedinosti koje idu u prilog optuženima (naslov "Za zločin samo čuli", podnaslov: "Svi svedoci juče tvrdili da su za ono što se dogodilo na poljoprivrednom dobru Ovčara saznali mnogo kasnije"), pišu: "Na podsećanje sudije Veska Krstajića, ovaj svedok opisao je i sastanak koji je 19. novembra, dan po oslobađanju Vukovara, u preduzeću Velepromet održala tadašnja Vlada SAO Krajine ..."

Sporenja oko zakona nisu, naravno, sasvim ugasile ni navijačke strasti medija prema najpopularnijem haškom pritvoreniku Slobodanu Miloševiću. I dalje se značajan prostor daje kako raznim zastupnicima njegovih interesa u zemlji, tako i "međunarodnim inicijativama" u njegovu korist. "Večernje novosti" (29. IV 2004.) tako, pod naslovom "Podrška umetnika", upoznaju

javnost da su "umetnici iz Montreala, Njujorka, Moskve i Pariza" u svet poslali poruku podrške Slobodanu Miloševiću, pre nastavka suđenja pred Haškim tribunalom. "Nepodnošljivo je da se sudovi koriste da se opravda ubijanje civila, razaranje suverene nacije i demonizacija i utamničenje nacionalnog lidera...Ako pravda nije pravda, ako optužba predstavlja progon, ako se međunarodno pravo izigrava kako bi se nametnulo "međunarodno pravo", mi zaista živimo u svetu Orvelove 1984. - poručuju umetnici u svom apelu, upozoravajući da je siledžija iz susedstva odlučio da je ceo svet njegovo dvorište."

Održava se i romantičarska uloga heroja-begunca Radovana Karadžića, u čemu, razume se, prednjači "Inter-Nacional".U broju od 5. aprila, u tekstu "Srpske gurke protiv avaksa" saznajemo kako funkcioniše Karadžićevo obezbeđenje. Misteriozni izvor "Inter-Nacionala" objašnjava:"Najznačajnije je neutralisati avakse, a pod tim podrazumevamo sofisticirane obaveštajce i nadmoćniju tehniku koju koriste na zemlji, atmosferi i stratosferi. To je opasan i prekomplikovan sistem. Najvažnije je da se zavede na pogrešan smer, a to radi mala grupa eksperata volontera...Zasad u tome imaju uspeha, jer izbezumljeni Sforovci srljaju nasumice i ubijaju nedužne sveštenike."

"Inter-Nacional" tvrbija još jednu "predrasudu o telesnim čuvarima Radovana Karadžića", tvrdeći da većina njih "nisu gorostasi i nisu ljudskare koje svakog dana na vojničkom kazanu prožderu desetine kilograma ovnujskog mesa. To su poluvegetarijanci, koji po tradiciji srpskih vojnika iz Prvog svetskog rata žive o siru i kukuruznom brašnu i laki su i pokretljivi kao Gurke".

Nekoliko dana kasnije, "Inter-Nacional" prenosi svedočenje književnika koji se nedavno sreo s Karadžićem. Neimenovani prijatelj prenosi impresije o Karadžiću: "Poprilično je osedeo od našeg poslednjeg susreta, ali je još u odličnoj kondiciji. Pomolili smo se i zahvalili Bogu na našem susretu. Pričali smo dugo, a Radovan je molio da ne pričamo o zajedničkim prijateljima. Pomenuo je samo jednog pesnika koji je sve vreme rata Aliji u Sarajevu služio kao propagandista. Zaključili smo da izdajnike najviše preziru oni kojima su služili. " Otkriveno nam je i da je Karadžića na rastanku prijatelju poručio da mu je žao što se rastaju, ali da "treba da se raduju susretu pod Božjim prestoljem".

Generalska četvorka koja se potražuje iz Haga, a naročito Nebojša Pavković i Vladimir Lazarević i dalje su velike zvezde srpske štampe. Sveprisutni su, glasni i manje ili više neskriveno podržavani od velikog broja štampanih medija. I letimičan pogled na mnogobrojne naslove izjava i intervjuja koje Pavković i Lazarević daju potvrđuje to: "Hagu ne dam glavu" (N. Pavković, "Kurir", 6. IV 2004.), "Nema predaje" (V. Lazarević, "Kurir", 5. IV 2004.), "Neka nam sude naši" (V. Lazarević, "Večernje novosti", 5. IV 2004.), "Pavković neće da se preda i poručuje - neka Vuku sude u Hagu" ("Kurir", 19. IV 2004.), "Hag u režiji Čede, Bebe i Milića" (N. Pavković, "Balkan", 17. IV 2004.), "Ne razmišljam o predaji" (N. Pavković, "NIN", 15. IV 2004.)...

Kao najteža politička dilema konstruisano je pitanje isporučenja četvorice generala Hagu; širi se uverenje da će Srbija izgubiti sve elemente državnog suvereniteta preda li ih, da će zemlja biti bezbednosno destabilizovana itd. A u traženju rešenja te dileme, novinari i novine po mišljenje najviše hrle upravo onima koji su iz sasvim ličnih razloga razumljivo najzainteresovaniji da izbegnu suđenje pred međunarodnim sudom, ali koji uporno i demagoški svoj "lični" problem javnosti predstavljaju kao pitanje "biti ili ne biti" za celu naciju.

U intervjuu "NIN-u" (15. IV 2004.) Pavković tvrdi da je optužnica protiv njega plod angažovanja nekih ljudi iz bivše DOS-ove vlasti. Na novinarsko pitanje - Na koga sumnjate - sledi odgovor: "Sumnjam na ljude kao što su Čedomir Jovanović, Vladimir Popović, Nenad Milić. Ko je u vreme Sablje bio u Hagu? Ovde se neko igra mnogo krupnijim interesima nastojeći da preko Haškog tribunala obezbedi sebi politički marketing u inostranstvu." Intervju se završava Pavkovićevim proročanstvom da će pitanje saradnje sa Hagom biti istovremeno i preduslov trajanja svake vlade, i sadašnje i buduće. Podrazumeva se da šanse za dugo trajanje nema ona vlada koja bi s Hagom saradivala na način koji bi uključivao i njegovo (Pavkovićevo) isporučenje. Takva bahatost karakteriše sve Pavkovićeve istupe u javnosti vezane za njegov odlazak u Hag, međutim, velika većina novinara kao da nema potrebu da se prema tome kritički odredi i da generalu postavi jednostavno pitanje na čemu temelji svoje uverenje da je snažniji od bilo koje prošle ili buduće, od strane građana izabrane vlasti.

PROCES PROTIV OPTUŽENIH ZA UBISTVO PREMIJERA ĐINĐIĆA

Analiza štampe u aprilu jasno otkriva intenziviranje medijske kampanje za podrivanje procesa protiv optuženih za ubistvo premijera Zorana Đinđića. U skladu sa profilom medija, neki su to činili na flagrantniji način (npr. "Inter-Nacional", čija naslovna strana 28. IV donosi "otkriće" da Zvezdana Jovanovića optužuje podmetnuti dokaz; reč je o nekakvom opušku koji je navodno policiji doneo jedan oficir JSO - "ne zna se po čijem nalogu"), a neki, poput "NIN-a" su obaranju optužnice, naročito insistiranjem na "teoriji" o trećem metku, davali više kredibiliteta.

U podnaslov teksta "Treći metak pod zakletvom" "NIN" (22. IV 2004.) izvlači: "Članovi obezbeđenja Zorana Đinđića potvrdili su u specijalnom sudu, pod zakletvom, da su 12. marta na premijera ispaljena tri metka. Da li je, to, optužnica za ubistvo premijera počela da se ljulja već na početku dokaznog postupka."

Autor Nikola Vrzic se u tekstu, takoreći, ljuti što je u javnosti veća pažnja posvećena pojavljivanju šestorice pripadnika rasformirane JSO u sudnici nego nagoveštaj kraha optužnice do kojeg je došlo svedočenjem Đinđićevog telohranitelja Milana Veruovića i vozača Aleksandra Bijelića.

"Nevolja u koju je, svedočenjem Veruovića i Bjelića, zapala optužnica, i sva neugodna pitanja koja iz toga proističu, pali su međutim u delimičnu senku dolaska šestorice pripadnika rasformirane JSO u zgradu specijalnog suda u utorak. Ošišani do glave, namršteni, nabildovani, u crnim majicama s oznakama JSO i slikama *'besnih vukova'* seli su u donju galeriju i ćutke odslušali prvi deo Veruovićevog svedočenja. Šta su tu tražili, nije sasvim jasno, ali je bez obzira na to, ovo postalo udarna vest. Poslužilo je delu javnosti da težište priče prenese s trećeg metka na ocene o *'direktnoj pretnji demokratskoj javnosti Srbije'*" (Žarko Korać) i *"logičnoj posledici kontraproduktivnog mešanja vlasti u sudski proces koji je u toku"* (Centar za modernu politiku koji vodi Čedomir Jovanović)

Vrzić je vrlo hrabar u "presuđivanju" optužnici: "Bijelićev i Veruovićev iskaz pred sudom razlikuju se od onoga što je istražni sudija prošlog proleća zapisao posle razgovora s njima. Obojica su ove razlike objasnili na isti način: traženo je od njih da objasne kako je *morao* premijer da stoji *budući da je* (a ne: ako je) pogođen iz Admirala Geprata 14. Ukrakto, ponavlja se utisak već izrečen u NIN-u: najpre je postavljena teorija, a tek onda su u nju uklapane činjenice, one koje mogu. Ostale su, jednostavno, zanemarene... Biće interesantna reagovanja onih koji se danas busaju u grudi kao najvatreniji branioci istine o Đinđiću. Njima je pojava šestorice tetoviranih ćelavaca u sudnici bila važnija od iskaza koji su opasno poljuljali tačnost tvrdnji sadržanih u optužnici. "

I dalje se implicira da sa atentatom zapravo najviše veze imaju ljudi iz najbližeg Đinđićevog okruženja, kroz redovna objavljivanja "saznanja" o vezama Đinđićevih saradnika, pre svega Čedomira Jovanovića, sa zemunskim klanom, posetama Šilerovoj itd. ("*Čeda i Legija gosti Šilerove*", "Večernje novosti", 7. IV 2004; "*Đinđićeve ubice u vrhu vlasti*", "Balkan", 13. IV 2004; "*Zaveru skovali oni kojima je verovao*", "Balkan", 27. IV 2004...).

Citiraju se "eksperti" poput Marka Nicovića ("Ljudi oko Đinđića sigurno su bili u zaveri, jer su informacije bile blokirane") i Božidara Spasića ("Saradnici zadržali ono što su uzeli, čak otvaraju razne nevladine organizacije"). Sa apsolutnom ozbiljnošću uzete su i tvrdnje osvedočenih kriminalaca Vladimira Jakšića i Dragana Ilića Limara, kojima se sudi za ubistvo policijskog generala Boška Buhe.

Nedeljnik "Evropa" (22. IV 2004.) piše: "Otvorena pisma iz pritvora Vladimira Jakšića i Dragana Ilića Limara mogla bi da bace novo svetlo i na ubistvo Zorana Đinđića. Naime, iz pisama Jakšića i Ilića, koji su uhapšeni krajem oktobra 2002. godine, dakle skoro pet meseci pre Đinđićevog ubistva, može se zaključiti da su tadašnja srpska vlast i policija, u saradnji sa Miloradom Lukovićem Ulemekom Legijom i Dušanom Spasojevićem, već tada na neki način radile politički deo istrage potonjeg atentata na srpskog premijera. Naime, i Jakšić i Ilić tvrde da im je posle torture, kojoj su po hapšenju bili izloženi u policiji, bilo naloženo da potpišu izjave u kojima optužuju generala Acu Tomića, tada šefa obaveštajne uprave u vojsci, i Radeta Bulatovića, tada

savetnika Vojislava Koštunice a danas šefa BIA, da pripremaju Đinđićevo ubistvo."

Zanimljivo je da novine, sem retkih poput "Kurira" i "Glasa javnosti", nisu iskazale uobičajenu senzacionalističku glad prema informacijama, koje su očit curele sa zatvorenog dela suđenja, upravo o vezama Ace Tomića i Radeta Bulatovića sa zemunskim klanom. Naime, svedok saradnik Zoran Vukojević Vuk izneo je tvrdnje da je lično, po nalogu, Dušana Spasojevića nosio pare Ace Tomiću, kao i to da su Tomić i Rade Bulatović više od 20 puta dolazili u Šilerovu i sastajali se sa Dušanom Spasojevićem. Većina medija "upecala se" na drugu "provaljenu" informaciju sa za javnost zatvorenog dela suđenja, po kojoj je Marko Milošević, sin Slobodana Miloševića, nudio pet miliona nemačkih maraka za ubistvo Đinđića.

U "Blicu" (15. IV 2004.) se, recimo, u tekstu pod eksplozivnim naslovom "Marko nudio pet miliona maraka za ubistvo Đinđića", uzgred i ovlaš pominje da je "Vukojević u potpunosti ponovio svoj iskaz iz istrage u kome je detaljno opisao uloge svih pripadnika zemunskog klana i njihove veze sa nekim političarima, policajcima i predstavnicima Vojne obaveštajne službe." Samo toliko, uz očit izbegavanje pominjanja imena, koja vide u "Kuriru" istog dana. "Kurir", međutim, već narednog dana objavljuje tekst pod naslovom "Režija", kojim se dezavuiše Vukojevićev iskaz i tvrdi da je dat pod pritiskom tužioca, a sve u režiji Čedomira Jovanovića i Centra za modernu politiku.

Budući da se po predaji glavnooptuženog Milorada Ulemeka Legije, koja će uslediti 2. maja, ispostaviti da on svoju odbranu zasniva na konfuznim pripestima o zajedničkim prljavim poslovima s Čedomirom Jovanovićem, Vladimirom Popovićem, Goranom Vesićem itd. logično se otvaraju sumnje da je preko medija pripreman teren za spektakl Legijine predaje, a time i totalni obrt u slučaju.

Intenzivno se kroz štampu razvija i teorija da Spasojević i Luković (Kum) nisu ubijeni tokom policijske akcije u Meljaku, kako se tvrdi u zvaničnoj verziji, i proturaju dokazi da je obračun u Meljaku insceniran i da je policija tamo samo smestila tela ranije već ubijenih vođa zemunskog klana. Na primer, "Kurir" (13. IV 2004.) razgovara s Nenadom Vukasovićem, braniocem Zvezdana Jovanovića: "Zahtevaću od Jočića (Dragan Jočić, aktuelni ministar unutrašnjih poslova; prim.aut.) da kao prvi čovek policije utvrdi, imenom i prezimenom, ko je naredio ubistvo Šiptara i Kuma i ko je učestvovao u toj likvidaciji. Valjda je već svima jasno da je takvo naređenje u policiji izdato da bi se ključni svedoci uklonili. Likvidacija Šiptara i Kuma je bila neophodna kako javnost nikad ne bi saznala pravu istinu, ne samo o atentatu na Đinđića, nego i o sprezi nekih političara iz vrha vlasti sa nekim od najcrnijih kriminalaca - tvrdi advokat Vukasović."

Zanimljivo je da i advokat Zvezdana Jovanovića, čoveka optuženog da je izvršio atentat, inače pripadnika rasformirane JSO, o Spasojeviću i Lukoviću, saučesnicima njegovog branjenika, govori kao o Šiptaru i Kumu, najcrnijim kriminalcima. Vreme, odnosno "pojavlivanje" Ulemeka, će pokazati da je važno

obeležje strategije odbrane glavnooptuženog nastojanje da se JSO i njeni oficiri, kao državni službenici i časne patriote, suštinski razdvoje od "običnih mafijaša" iz zemunskog klana.

U javnost je kao tema od ogromne važnosti plasirana i jedna tzv. komunalna tema, odnosno priča o nelegalnom rušenju famozne zgrade u Šilerovoj i velika pažnja i prostor posvećeni su tužbama koje su protiv države, zbog rušenja "Šilerove", podnele udovice Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića. I branioci optuženih na raspolaganju redovno imaju veliki novinski prostor i uveliko ga koriste za upoznavanje javnosti sa raznim, često fantastičnim pojedinostima koje ruše optužnicu. "Balkan" (1. IV 2004.), pod oznakom "skandalozno", preko skoro cele naslovne strane plasira naslov: "Falsifikovani papiri za rušenje kuće u Šilerovoj". Do izigravanja zakona je, kako "Balkan" otkriva, došlo, naravno, zbog političkih pritisaka Čedomira Jovanovića.

Na istu temu "Kurir" (20. IV 2004.) piše: "Naše sagovornice (udovice Tanja Spasojević i Maja Luković) tvrde da su policajcima odmah rekle da je kuća u Šilerovoj u fazi legalizacije, ali se niko nije obazirao na njihove tvrdnje...-Ja nemam više nijednu porodičnu fotografiju, nijednu sliku iz poslednjih 15 godina. Odneli su fotoaparate, kamere, kasete. Odneli su sve. Mogao je da nosi ko šta hoće, ali ja nisam ni mogla da vidim ko je i šta odneo, jer su iznosili stvari iz tri kuće...Bio je to grabež – priča Tanja Spasojević."

"Dirljive" ispovesti udovica još jedna su manifestacija predanih medijskih napora da se u priči o ubistvu Zorana Đinđića pomešaju uloge žrtve i dželata i da se vrati "legitimitet" miljeu organizovanog kriminala, za čiju je dugogodišnju glorifikaciju u velikoj meri odgovorna upravo štampa u Srbiji.

UVOD

Već početkom maja odigrao se događaj koji će najsnažnije okupirati medijsku pažnju u Srbiji tokom dugog nastupajućeg perioda – 2. maja upašen je, odnosno dobrovoljno se predao srpskoj policiji Milorad Luković Ulemek Legija, prvooptuženi na suđenju za ubistvo premijera Zorana Đinđića. Kao što je zabeleženo u prethodnom, tj. aprilskom izveštaju, pažljivom analizom štampe moglo se primetiti da je javnost na izvestan način bila pripremana ili, bolje reći, preparirana za taj događaj.

Tako je senzacija pojavljivanja na javnoj sceni najtraženijeg srpkog kriminalca, ujedno i bivšeg visokog državnog službenika sa značajnom "istorijom" u srpskim paramilitarnim snagama u ratovima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i na Kosovu, ponajviše interpretirana kao izlazak na scenu sveznajućeg svedoka, od koga kao da se i ne očekuje da se od bilo čega brani, već samo da raskrinkava "one druge" glavne organizatore zavere protiv ubijenog predsednika Vlade.

Naslovne i ostale strane dnevnih i nedeljnih izdanja preplavile su javnost, do tada uglavnom nepoznate, vrhunski profesionalno napravljene Ulemekove fotografije, praćene još mnogobrojnim nagađanjima, kako o detaljima njegove predaje tako i o očekivanjima u vezi sa onim što će prvooptuženi reći i u koga će sve uperiti prstom, tipujući ponajviše na ličnosti koje su bile, u i oko Đinđićeve Vlade.

Kao da se i sam Ulemek ozbiljno uključio u kampanju uoči izbora za predsednika Srbije, koja je ozbiljnije počela takođe, u maju, "boreći" se u privlačenju medijske pažnje sa atraktivnim i senzacionalistički ispraćenim epizodama "Legija u pritvoru" i "Legija pred sudom". U svakom slučaju, on je jedno vreme prikazivan kao čovek od čijih će reči zavisiti ishod predsedničkih izbora.

U takvom ambijentu najviše su mogli da likuju srpski radikali (SRS) koji su već davno pre toga težište svoje populističke demagogije stavili na reklamiranje svog navodnog poštenja i optuživanje političkih protivnika, naročito DS, da su ogrezli u vezama s "mafijašima, kriminalcima, trgovcima drogom...".

Novinarima i nije bilo tako teško da navodnog bivšeg profesionalca u mistifikovanoj francuskoj Legiji stranaca pretvore u centralni lik jedne ogromne kolektivne konfuzije budući da su državni zvaničnici na Ulemekovu predaju reagovali na način koji je otvorao prostor raznim kontroverzama i oskudevao ključnim informacijama. Ministar unutrašnjih poslova Dragan Jočić izjavio je čak da je "Ulemek rešio da se preda u ruke zakona sada kada ima poverenja u vlast".

Jočićev partijski kolega Dejan Mihajlov pomenutu konfuziju pokušao je na još radikalniji način da kapitalizuje u korist predsedničkog kandidata Demokratske stranke Srbije (DSS) i, formalno, kompletne vladajuće koalicije Dragana Maršićanina. Mihajlov se kao šef Maršićaninovog izbornog štaba javnosti, na vanredno zakazanoj konferenciji za štampu, obratio pismom kojim je zahtevao od najeksponiranijih ljudi Demokratske stranke (DS), predsedničkog kandidata Borisa Tadića i bišeg premijera Zorana Živkovića, da saopšte imena Đinđićevih ubica (17. V). Ukoliko to ne učine oni, pretio je Mihajlov: "Učinićemo mi".

Mihajlovljeve velike ambicije nisu se ipak ni izdaleka ostvarile, pa će njegovu nespretnu "hrabrost" ovdašnji politički analitičari kasnije kriviti za iznenađujuće loše Maršićaninove rejtinge i još katastrofalniji izborni rezultat.

Glavnom zvezdom predizbornog nadmetanja pokazao se, međutim, Miloševiću nekad vrlo blizak, i još moćan tajkun Bogoljub Karić, koji je sebe lažno, ali uglavnom uspešno predstavio kao novajliju na terenu politike. Mediji nisu nastojali da podsete glasače da je Karić, između ostalog, bio i ministar u Kabinetu Mirka Marjanovića, mada to, zasigurno, nije najzanimljivija pojedinost u Karićevoj političkoj prošlosti.

Zato, koliko god je iznenađujuće delovao Karićev, na prvi pogled vrtoglavo brz politički uspon, toliko i ne može da čudi, ako se shvati kao potvrda netransparentne moći koju Karić ima na medijskom tržištu Srbije. Osim što je vlasnik "BK Televizije", upadljiv je Karićev izuzetan uticaj i na znatan broj štampanih glasila, koja, bar ne zvanično, nisu u njegovom vlasništvu (dnevnik "Balkan" je, u tom smislu, najeksplicitniji primer).

To podseća na činjenicu da u neuređenoj i nefunkcionalnoj državi, gde najvećim novcem i dalje raspolažu oni koji su ga stekli poslovima sa kriminalizovanom političkom elitom iz vremena pre 5. oktobra, medijska scena u krajnje nezavidnoj finansijskoj situaciji teško može da se izbori za visok profesionalni nivo i da bude čista od manipulacija informacijama pod političko-finansijskim pritiscima.

Praktično svih 15 predsedničkih kandidata, uključujući i one sa etiketom ozbiljnih predstavnika tzv. demokratskog bloka, držalo se uglavnom populističkih obrazaca, opštih mesta i frazerskih poruka, ne ustežući se od blažih ili ekstremnijih nacionalističkih tonova, a u srpskoj štampi nije bilo ni profesionalne snage ni volje da se u izornoj trci otvaraju ozbiljnija pitanja i debata o suštinskim problemima društva.

"HAPŠENJE" MILORADA LUKOVIĆA LEGIJE

Već u informacijama, ustvari, spekulacijama o načinu na koji se predaja odigrala naziralo se nešto što će se pretvoriti u svojevrsan apologetski trend u pisanju o Ulemeku. On u štampi dobija čudnu herojsku auru. Pod pod-

naslovom: "Kako se zaista predao Milorad Luković", "Kurir" preko cele naslovne strane pruža naslov: "Hapsite me, bre!".

"Kurir" "otkriva" da su "četvorica žandarma u civilu pobešla kada je Legija izašao iz kuće i zatražio da ga uhapsu... - Šta vam je, bre, pa nisam naoružan, 'ajde, uhapsite me- vikao je Legija za policajcima koji su bežali."

Legija je naslikan gotovo kao filmski junak u čijoj zastrašujućoj moći ima svojevrsnog mangupskog šarma. I pošto se prva ekipa žandarma preplašena razbežala, Legija je, tvrdi "Kurir" na osnovu anonimnih izvora, morao da telefonira komandantu Žandarmerije Goranu Radosavljeviću Guriju, posle čega mu je u susret stiglo "pet džipova tipa difender"

Od neidentifikovanih izvora je "Kurir" saznao i da je pre ulaska u jedan od džipova Ulemek stigao da kaže da je "istina o ubistvu Đinđića veoma jednostavna i da veruje da će uspeti ubrzo da je dokaže"

Isti broj "Kurir" bombastično plasira tvrdnje Ulemekovog branioca Slobodana Milivojevića da se njegov kljent sve vreme skrivao u sopstvenoj kući, i to po "naređenju" dva viša oficira policije.

Tvrdeći da aktuelno rukovodstvo MUP nije znalo da se Ulemek nalazio na zvaničnoj adresi, advokat Milivojević ispoljava respekt prema celokupnoj vlasti. "Pukovnik Luković je odlučio da se preda pošto smatra da će ova vlast poštovati zakon i da će se na zakonit način dokazati šta je prava istina oko atentata na Đinđića i ubistvo Ivana Stambolića." Milivojević nije propustio da kaže da "postoje neka konkretna dokumenta o sprezi ljudi iz bivše vlasti sa kriminalom"

Nešto kasnije "Balkan" (11.V) donosi i nove zanimljivosti iz, kako je napisano, "pet istorijskih minuta ispred porodične kuće Milorada Lukovića u Ulici Ilije Stojadinovića 87." "Balkan" je, navodno, takođe neimenovani izvor našao u beogradskom korpusu Žandarmerije. Naslov zapravo asocira na pitku reportažu o privatnom životu poznatih, "Aleksandra skuvala kafu žandarmima, Legija tražio da menja majicu s Gurijem".

"Balkan" piše: "Legijina supruga Aleksandra iznela je na poslužavniku četiri kafe ovim policajcima. Nije to bilo ništa neobično, pa su, dodaje naš izvor, četvorica žandarma sela u službeni auto da na miru popiju kafu... Legija se odmah posle predaje, navodno, u prostorijama Uprave kriminalističke policije u Ulici Kneza Miloša 101 video i sa Gurijem, inače, svojim ratnim drugom sa Kosova i Metohije. Prilikom ovog susreta Legija je tražio od Gurija da menjaju majice. Radosavljević je, naime, na sebi imao majicu Žandarmerije, koja je posle raspuštanja JSO preuzela funkciju, veći broj ljudi i opremu crvenih beretki".

Listi medijski sveprisutnih advokata, branilaca optuženih u procesu za ubistvo Zorana Đinđića, pridružili su se i već pominjani Slobodan Milivojević i drugi Ulemekov branilac Momčilo Bulatović, koji javno nastupaju kao da su "više" od običnih branilaca - agilni prometeri Ulemekovih političkih interesa.

"Večernje novosti" (4. V) donose dva teksta u kojima je naširoko citiran Slobodan Milivojević, jedan sa Momčilom Bulatovićem kao sagovornikom, kao i opširan intervju s Nenadom Vukasovićem, braniocem drugooptuženog

Zvezdana Jovanovića, koga optužnica tereti da je bio izvršilac atentata, što je on i priznao u iskazu datom u policiji.

U sam naslov izvučeno je: "Zašto Korać tvrdi da će Legija lagati?" U podnaslovu je Vukasovićeva tvrdnja: "Od Legijine predaje uplašili su se političari koji su smetnuli s uma da organizovanog kriminala nema bez vlasti. Koraćeva izjava da će Legija lagati jeste pokušaj skrivanja nečega. Moraju se razjasniti i događanja pre 12. marta jer je taj dan bio posledica."

"Politika" (4.V) objavljuje dosta nadahnuto sročenu Ulemekovu biografiju, bez interesovanja za osnovane sumnje da je upleten u neke od teških ratnih zločina počinjenih u ratovima na tlu bivše Jugoslavije, ali s neskrivenim poštovanjem prema Legijinim vojničkim, pa i patriotskim kvalitetima.

"Boravio je na ratištima u centralnoj Africi, u bivšim francuskim kolonijama, gde je stekao bogato ratno iskustvo koje će ga kasnije proslaviti...U Jugoslaviju, u kojoj je već besneo rat, vratio se 1992. godine kada je stupio u Srpsku dobrovoljačku gardu, kojom je komandovao Željko Ražnatović Arkan. Pukovnik Legija je od tigrova napravio disciplinovanu formaciju u kojoj je primenjen sistem francuske Legije stranaca.

Njegovi kvaliteti, kao borca, ali i lidera, nisu ostali nezapaženi, pa ga je angažovala Služba državne bezbednosti...Pod Legijinim vođstvom JSO se izbio za poseban status...Novi zadatak Legija i njegovi momci dobili su 1998. i 1999. na Kosovu i Metohiji, gde su se borili protiv takozvane Oslobođilačke vojske Kosova. Lako prepoznatljivi, zbog vozila i uniformi, gde god bi se pojavili bili su strah i trepet. Prilikom povlačenja vojske i policije sa Kosova i Metohije oni su bili jedna od poslednjih jedinica koja je napustila taj prostor.

Postoji anegdota da su ih Albanci, koji su ih zbog vozila i uniformi zamenili za Amerikance, dočekivali u mestima kroz koja su prolazili zastavicama i aplauzima."

U javnosti uveliko mistifikovana francuska Legija stranaca, kao ambijent u koji je smeštena Legijina nerazjašnjena prošlost, pre vojne karijere na ex jugoslovenskom tlu, dodatno potpaljuje maštu mahom petparačkih štampanih medija u Srbiji i podstiče u kreiranju Ulemekovog, na izvestan način, fascinantnog imidža. Valja imati u vidu da je Srbija sredina sa snažnom tradicijom veličanja "vojničkih" vrlina.

Plete se mit o tome da su Ulemeda, dok je služio u kontroverznoj jedinici pod zastavom Francuske, odlikovali izuzetni vojnički kvaliteti. "Večernje novosti" (11.V) samim naslovom poručuju: "U oružju bez premca". Tekst pod navedenim naslovom potpisuje Aljoša Milenković, poznat, inače, i kao autor koji na "BK Televiziji" nekontrolisano promovise izrazito militarističke sadržaje.

Idući tragom Ulemekovih legionarskih iskustava, Milenković se našao u štabu Legije stranaca u Obanju kod Marselja, gde se, kako nas upućuje ovaj tekst, okupljaju bivši legionari i njihove porodice da bi "uz najveće vojne počasti odali poštu herojima Kameruna".

Sa ogromnim naduhnućem Milenković piše o jedinici kojoj je Ulemek pripadao: "Na spomeniku poginulim pripadnicima jedinice, koji je na

centralnom platou kasarne Kvartije Venio u Obanju, ispisane su reči čast i odanost koje predstavljaju moralni kodeks legionara o koga se retko ko ogлуši. U tome upravo, treba tražiti razlog zbog čega oni izbegavaju da govore s novinarima. Teško se otvaraju, pa i najbližim prijateljima retko pričaju o svojoj prošlosti. Čuti koju reč od njih o Miloradu Lukoviću, moglo se tek posle nekoliko dana boravka u Obanju."

No, pošto je "novinarskim veštinama" Milenković uspeo da "otkravi" neke od Ulemekovih bivših kolega legionara, čitaoci "Večernjih novosti" saznaju ponešto o Ulemeku, i to iz usta "Srbina iz Bosne J.B." , koji je u Legiji stranaca proveo, navodno, 18 godina.

"Od samog početka se videlo da drastično odskače od okruženja - kaže o Lukoviću J.B. - Hladan, smiren, staložen, sjajan legionar, sa pravim vojničkim držanjem. Teretana, trčanje, plivanje, alpinistika, u to je bio zaljubljen! I u oružje. Znao ga je bolje od svih...Tokom boravka u jedinici nikada nije pravio ekscese i brzo je dogurao do čina narednika. U dosije su mu upisana ratovanja u Čadu, Ruandi i Džibutiju, gde se obučavao tehnikama ratovanja specijalnih jedinica."

Citirani tekst nas podseća i na podatak da je "najpoznatiji Srbin koji je služio u Legiji stranaca bio Kralj Petar I Karađorđević, koji je 1870. učestvovao u francusko-pruskom ratu. Ulemek je, dakle, bio u "poslu" kraljevskog ranga.

Srpska štampa "traga" i za toplim ljudskim aspektom u "slučaju Legija", ustupajući prostor Ulemekovim najbližim članovima porodice. "Večernje novosti" (6. V) na celoj strani donose intervju sa Ulemekovom majkom Natalijom, koja je, kako je izvučeno u nadnoslov, govorila "o predaji begunca koji nikuda nije bežao".

Autor intervjuja Silvana Stanković puna je razumevanja za potrebe zabrinute majke da svog sina predstavi u najlepšem svetlu. S čitaocima je gospođa Ulemek podelila čak i informacije o gastronomsko-religioznim opredeljenjima svog sina: "Mnogo voli ribu. Mi često postimo. On, takođe. Vernik je i misim da najpre zbog toga ne bi uradio nešto loše. I zbog svoje dece, naravno..."

Prvooptuženi je, po kazivanju njegove majke, omiljen i poštovan među građanima. "Bila sam na Stomatološkom fakultetu i jedan lekar mi je rekao da mu je moj sin mnogo pomogao. Rekao mi je da ne brinem i ništa me neće boleti. Onda sam u crkvi, u koju idem stalno srela jednog čoveka iz Peći. Kazao mi je da se on i njegovi mole za mog sina i pale sveću za njega, jer ih je spasao iz vatre. Ima mnogo ljudi sa juga Srbije koji bi mogli da kažu istinu o mom sinu i njegovoj jedinici. Oni su bili mnogo povezani i držali su se jedan drugoga kao braća..."

Legija je vrlo obučen. Bio bi u stanju da danima sedi na drvetu i čeka nekog ili nešto. On ne bi promašio. Ali, ne verujem da je to radio...Zašto bi on ubio Stambolića? Zbog Miloševića? Pa, on nije bio blizak s predsednicima. Dobro, jeste sa Đinđićem, ali nije sve tako kako se priča."

Istog dana (6. V) Ulemekova majka bila je i zvezda "Blica". I tu je ona prikazana s neskrivenom simpatijom, kao "ljubazna" žena iako reportere, kako sami priznaju, nije ni primila u stan nego su "intervju" obavili preko interfona. Od svega što je na taj način rekla, kao najzanimljivije je procenjeno i u naslov, koji zauzima skoro jednak prostor kao i tekst, izvučeno: "Čeda bio kod Legije u kući".

"Zašto bi moj Milorad imao interesa da ubije Đinđića, pa on ga je i doveo na vlast...Pa i onaj Veruović (misli na Đinđićevog telohranitelja Veruovića, ranjenog prilikom atentata, prim. aut.)...Kako može tako da govori? Pa njega i njegovog brata je moj sin zaposlio. O tome kakav je čovek moj sin najbolje bi bilo da pitate izbeglice iz Peći i Prištine, oni će vam najbolje reći....- priča preko interfona Natalija Ulemek dok joj glas podrhtava."

U štampi je značajan prostor dat i Ulemekovom kolegi iz podzemlja, famoznom Kristijanu Goluboviću, koji se požrtvovano posvetio Ulemekovoj odbrani pred javnošću. Od Golubovića saznajemo i za još jedan Ulemekov nadimak - Cema. U "Večernjim novostima" (7. V) naslov glasi: "Ne bi Cema ubio Srbina".

Sinhronizovano zvuče objašnjenja Golubovića i Ulemekove majke o Ulemekovm dovođenju Đinđića na vlast. "Da nije bilo Ceme, ne bi bilo ni 5. oktobra. To je činjenica. Da nije prešao na njihovu stranu, od revolucije ne bi bilo ništa. Javna je tajna da su se Đinđić i on dogovorili oko podrške crvenih beretki narodu i da policija neće zapucati. Održao je reč, kao i uvek."

Golubovićevo priča uklapa se i u obrazac "rehabilitacije" JSO, koji je u srpskoj štampi uočljiv još pre Ulemekove predaje. Ozloglašena i rasformirana JSO ponovo se, s dosta uspeha, u javnosti pokušava predstaviti kao visoko profesionalna grupacija koja je služila državnim i nacionalnim interesima, kao i da se "diferencira" prema Zemunskom klanu, koji su činili ordinarni kriminalci.

"Neshvatljivo mi je da je on (Ulemek, prim. aut.) mogao da ubije Srbina, za razliku od Dušana Spasojevića koji je bio zlikovac i to je mogao da uradi i za sitnicu", tvrdi Golubović u "Večernjim novostima".

Po Golubovićevoj interpretaciji (zanimljivo je da ličnost koja je publicitet stekla jedino zahvaljujući najcrnijim kriminalnim dosijeima sada u srpskoj štampi figurira i kao neko ko je pozvan da razmatra političke prilike), Ulemekov nesporazum sa političarima koje je, kako je već apsolvirano, "doveo na vlast", prouzrokovan je Hagom.

"Bio sam svedok nekoliko puta kada je Cema kritikovao čelnike DOS. On ih je uvek podržavao, a u jednom trenutku dobio je papir sa spiskom imena onih koje treba izručiti Hagu. Tu je stajalo i njegovo ime i prezime. Đinđić, Jovanović, Mihajlović i Svilanović, po njemu bili su neko ko nije ispoštovao datu reč i bio je jako ljut na njih."

Ovoliki marketing Ulemeka u medijima nije samo u korist obaranja optužnice za ubistvo Đinđića. Na političkom planu, insistiranje na mnogostrukoj povezanosti postpetohtobarske vlasti sa organizovanim kriminalom može da donese profit samo radikalskoj opciji usred predizborne

kampanje koju je Tomislav Nikolić ponajviše temeljio na tvrdnjama o kriminalizovanosti demokratskih vlasti i Srpskoj radikalnoj stranci (SRS) kao jedinjoj koja nije poslovala s mafijom.

Sva apsurdnost, ali i opasnost situacije u kojoj najslavniji optuženik u Srbiji ima sve više pozitivnog publiciteta odslilkava se u astrološkoj analizi Ulemekove ličnosti, a sve u cilju procene utemeljenosti optužnicu, koju je objavio "Kurir", ubrzo po Ulemekovoj predaji (5.V). Astrolozi, konsultovani od strane tog tabloida, tvrde da Ulemek, u slučaju da nije zaista želeo da se preda, mogao je većito da se krije i policija ga ne bi nikad našla pošto Ulemek "u horoskopu ima odlične predispozicije za skrivanje".

"Kurir" piše: "Jasminka Holclajtner procenjuje da Luković nije astrološki predodređen za ubistvo srpskog premijera. - Kada se ne bi znalo ko je on, na osnovu astroloških aspekata nikada se ne bi moglo zaključiti da je Luković umešan u ubistvo Zorana Đinđića, što nije slučaj sa horoskopom Zvezdana Jovanovića. Postoje čak međusobno harmonični aspekti, koji u Lukovićevom horoskopu ukazuju da je on neko ko pre ima astrološke predispozicije za dobre, nego za loše odnose s premijerom. Ti aspekti se mogu povezati s njegovom ulogom u petohtobarskoj revoluciji."

Pošto je prvo Ulemekovo pojavljivanje u sudnici bilo zakazano za 10. maj, u javnosti je stvoren utisak da će ono što on kaže prouzrokovati ogromne potrebe na političkoj sceni Srbije. Dogodilo se, međutim, jedino to da je on od Suda tražio i dobio dodatno vreme za pripremanje odbrane, velike senzacije su izostale, pa su medijski najprimećenije pojedinosti tog događaja bile međusobno namigivanje Ulemeka i Zvezdana Jovanovića, poljubac koji je Ulemek poslao supruzi i tome slično.

Napetost iščekivanja šokantne istine koju će niko drugi do Ulemek saopštiti nije prestala da se širi tokom celog meseca budući da je pretres odložen za 10. jun, dakle poslednji dan pred početak izborne tišine uoči prvog kruga predsedničkih izbora, koji su bili zakazani za 13. jun. Očekivalo se da će od Ulemekovih reči najdirektnije zavisiti i ishod tih izbora.

HAG

Duboko u senci Ulemekove predaje policiji ostalo je pismo predsednika Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju u Hagu Teodora Merona upućeno (4. V) Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija. Može se reći da je javnost ostala uskraćena za pun uvid u informaciju od velike važnosti za celo društvo. Naravno, gotovo da i nije bilo pokušaja ozbiljne, racionalne i nepristrasne analize argumenata koje je predočio Meron, žaleći se na nekooperativnost zvaničnog Beograda prema Haškom tribunalu.

Automatske osude Meronovog postupka, razume se, nisu izostale. U tekstu u "Politici", pod sasvim preciznim naslovom "Ishitrena optužba" (6. V), zaključuje se da Meronovo pismo "nameće sijaset dilema" i osuđuje

predsednika Tribunala da je požurio sa zaključkom o nesaradnji Koštunićine vlade budući da je počela s radom tek dva meseca ranije.

"Politika" očito ne smatra da bi građani trebalo da se uzbuđuju zbog Meronovih nesuglasica s Vladom u Beogradu, pa se poziva na Dušana Janjića, direktora Fonda za etničke odnose, koji kaže da "ovaj izveštaj neće izazvati nikakav izoštren stav u Savetu bezbednosti, osim poziva na saradnju". Janjić takođe objašnjava da bi, kako god da su se ponašali Koštunica i njegov kabinet, pismo usledilo "jer Haški tribunal ima svoj program rada i važno im je da se operu pred Ujedinjenim nacijama i SAD, zbog novca".

Početak predizborne kampanje nije doprineo promovisanju sadržajnije i ozbiljnije debate o saradnji sa Hagom, mediji nisu insistirali na tome da se kandidati za predsednika jasnije odrede prema tom pitanju mada od toga najviše zavisi koliko će Srbija imati uspeha na putu u evropske integracije.

Karadžić, Mladić, Pavković i druge medijske zvezde iz antihaškog lobija tokom maja su bili nešto manje prisutni na stranicama štampa pošto su "odstupili"; u, uslovno rečeno, zapećak ih je privremeno otpremio Milorad Ulemek Legija, ali je očuvan čvrsto izgrađeni imidž Haga kao dežurnog krivca za sve nevolje s kojima se Srbija suočava.

Izrazitije odskakanje od nepisanih "antihaških pravila" u javnoj komunikaciji, gotovo da postaje svojevrsna jeres. O tome ilustrativno govori primer iz "Večernjih novosti" (11. V) koje su svoju redovnu publiku "Puls" posvetile pitanju: "Da li biste, da kojim slučajem vidite Mladića ili Karadžića, smatrali svojom dužnošću da pomognete da se oni nađu u Hagu?"

Kao povod za tako formulisano pitanje, "Večernje novosti" navode to što je novinarka B92 Svetlana Lukić, gostujući u emisiji Televizije B92 "Utisak nedelje", rekla da bi Ratka Mladića odmah prijavila policiji kada bi ga srela. Zanimljiv je i spiskak onih koje su "Večernje novosti" odlučile da uključe u kampanju: među njima su i: general Nebojša Pavković, koji je sam haški optuženik koji odbija da se preda, glumac Velimir Bata Živojinović, inače istaknuti član Socijalističke partije Srbije, jedan estradni "šaljivdžija" Inspektor Blaža, koji je, naravno, ponuđenju priliku iskoristio za sprdnju na račun Haškog tribunala.

Dovoljno je navesti naslove izjava koje su dali sagovornici "Večernjih novosti": "Izdajnici i tasteri", "Ništa sa policijom", "Ne prijavljujem"... Odgovor Nebojše Pavkovića, koji nije bilo teško pretpostaviti, objavljen je pod naslovom "Sramota za Srbiju". Pavković kaže: "Pravo je čudo šta sve pojedinci sebi dozvoljavaju, pa i to da javno priznaju kako bi brže bolje prijavili generala Mladića. Oni su sramota za Srbiju."

Javno deklarirana građanska odgovornost novinarku Svetlane Lukić poslužila je i kao povod za uvodni komentar u "NIN-u" (13. V), koji je napisala Ljiljana Smajlović, ironično poručujući da njena koleginica kao savesna građanka nema izoštren profesionalni instinkt. "Jedna poznata novinarka u Beogradu ovih dana izjavljuje da pukovnika Ulemeka ne bi intervjuisala ni da joj je banuo u studio da se tamo preda. Da slučajno sretne Ratka Mladića, ni

njega ne bi ništa pitala već bi, kao savesna građanka, odmah zvala policiju da uhapsi haškog begunca...Uz dužno poštovanje, mi u NIN-u mislimo potpuno suprotno. U društvu postoji podela rada, ali profesija reporter ne postoji radi uzbuñivanja snaga reda."

Istraživački profesionalni pristup novinari u Srbiji, čini se, najradije treniraju pronalazeći neprestano nove ličnosti koje će javnosti razotkriti nove detalje koji diskvalifikuju Haški tribunal. Često su ti "donosioci istine" članovi porodica haških optuženika, pa tako "Večernje novosti" (28. V) javnost upoznaju i sa Mirkom Krajišnikom, bratom optuženog Momčila Krajišnika, koji "otkriva zavesu sa suđenja bivšem predsedniku Skupština BiH i RS u Hagu".

Između ostalog, Mirko Krajišnik "otkriva" čitaocima "Večernjih novosti": "Momčilo Krajišnik bje bitku pred haškim tribunalom da dokaže, ne samo da lično nije kriv, već i da se srpskom narodu ne može pripisati kolektivna krivica za događaje u Bosni."

Krajišnik se žali da će njegov brat "ostati u pritvoru do kraja života" i objašnjava: "Kad je Momčilo isteklo 22 meseca boravka u Ševeningenu, što je bio maksimalno dopušteni rok za lišavanje slobode optuženog pre podizanja optužnice, haški tribunal je stalno produžavao ovu granicu dok nije došao do propisa da pritvor može da traje prema oceni i potrebi suda i tužilaštva."

I priča braće Krajišnik, naravno, kao i priča o Ulemeku, ima svoju "toplu ljudsku" dimenziju. Evo kako Mirko govori o svojim telefonskim razgovorima s Momčilom: "To su vremenom postali stereotipni razgovori i svode se na 'zdravo', 'kako si', 'dobro, a ti', jer znamo obojica da se oni prate. Nekad pokušavam da mu uvijeno saopštim nešto što bi moglo da mu koristi ili pomogne, ali nisam siguran da se uvek razumemo."

"Večernje novosti" dalje dirljivo objašnjavaju situaciju u kojoj su "svi ovi razgovori mogući jedino kad stariji brat pozove mlađeg iz zajedničke govornice u Ševeningenu i mogu da traju onoliko dugo koliko Momčilo ima za njih novaca."

KOSOVO

Odlazak Harija Holkerija sa pozicije šefa UNMIK (podneo ostavku 25. maja), u srpskoj štampi praćen je s neskrivenim likovanjem pošto je s dosta strasti, u nedeljama koje su prethodile ostavci, zahtevano "razvlačivanje" finskog diplomate, koji, kako je zamerano i svim njegovim prethodnicima, nije imao sluha i razumevanja za srpske probleme.

Komentarišući vest da se Holkeri povukao dva meseca pre isteka mandata, "formalno iz zdravstvenih razloga", "Politika" (26. V) piše: "O glavu mu se obio mart i već dobro poznati martovski događaji i pogrom više od 4000 Srba, srušenih 27 pravoslavnih svetinja i manastira, dragulja iz 14. veka, kao i pogibija, odnosno ubistvo osam srpskih građana sa teritorije Kosmeta. Ništa

nije sprečio iako mu je i ranije ukazivano na najezdu albanske rulje koja je tog 17. marta krenula na goloruki srпки živalj."

Srpska štampa, kao i srpski političari s Kosova nisu, međutim, bili zadovoljni time što je Holkeri ostavku obrazložio zdravstvenim razlozima i insistirali su da je trebalo da napusti funkciju vođen osećajem odgovornosti za ono što se u martu desilo na Kosovu.

Neki listovi su, naravno, plasirali kompleksnije konstruisane teorije o "stvarnim" razlozima Holkerijevog povlačenja. Pod oznakom "ekskluzivno" i nadnaslovom "ŠefaUnmika oterale optužnice Tribunala protiv vođa OVK" "Balkan" (27. V) objavljuje svoje otkrića u tekstu "Tači i Haradinaj idu u Hag, Holkeri pobegao".

"Odlazak Harija Holkerija sa mesta šefa Unmika na Kosovu ubrzale su četiri nove optužnice Haškog tribunala, koje su pre sedam dana uručene kosovskim vlastima, a na kojima se nalaze imena dvojice vođa OVK, Hašima Tačija i Ramuša Haradinaja, i još dvojice Albanaca...Optužnice koje su, kako kaže izvor 'Balkana' na Kosovo donete dok se Holkeri oporavljao u bolnici u Helsinkij, definitivno su učvrstile odluku finskog diplomate, već pritisanog albanskim pretnjama, da se više ne vraća na Kosovo, jer je shvatio da objavljivanje optužnica protiv dvojice prvoboraca za nezavisnost južne srpske pokrajine neće proći bez reakcije Albanaca na Kosovu."

Glavni i odgovorni urednik "NIN-a" u svom komentaru trenira cinizam i malicioznost (27. V). "Čovek koji se zove Hari Holkeri uskoro će napustiti Prištinu i u rodnoj Finskoj, verovatno, započeti pisanje memoara. Objašnjavaće u TV emisijama i dokumentarnim filmovima u čemu je suština 'kosovskog problema' i šta je - rešenje. Umeće da ispriča sve ono što nije znao da uradi. Verovatno će biti zadovoljan saldom na svom bankovnom računu posle kosovskog biznisa. Ipak, to je bio posao kojeg se retki diplomati pri kraju karijere dočepaju..."

Pišući o Kosovu, u "NIN-u" (20. V) se reaktivirao i pomalo zaboravljeni Nebojša Jevrića, poznat iz vremena ratova u Hrvatskoj i Bosni kao "pola ratnik, pola reporter", koji je objavljivao svoje mračne i mračnjačke "insajderske" doživljaje rata u "Dugi". Ovom prilikom, on piše o svom putu po Gračanici, Prištini i Prizrenu, u prepoznatljivom maniru.

"Kaluderi nam pričaju da Njemci nisu ni pokušali da ih brane, da brane manastir cara Dušana. Potrpali su ih u transporter i odvezli u srpsko selo. Sad kad su Arnauti osjetili njihovu slabost sljedeći put kad krenu neće se Kfor zaustaviti prije Soluna." Poštujući valjda Jevrićevu autorsku reputaciju, nedeljnik s dugom tradicijom i ozbiljnim pretenzijama dopušta korišćenje termina kao što je "Arnaut"

Jevrić je veliki deo teksta posvetio utvrđivanju "drevne" istine da je Prizren "carski grad", grad cara Dušana. I stoga je ovaj tekst paradigmatičan za dominantni političko-medijski pristup Srbije pitanju Kosova, koje se, kako je već obrazlagano u ranijim izveštajima (mart, april), mnogo više nalazi u sferi

mita i kolektivne fantazmagorije nego u zoni realne politike i savremenom kontekstu.

"Dmitrovica, kako su nekada davno, u srednjem veku, po svetom Dimitriju, zaštitniku ovog mesta, nazvali današnju Kosovsku Mitrovicu, grad je pun kontrasta..." Tako, na primer, arhaičnim, srednjevekovnim nazivom Mitrovica počinje reportaža o "kosmetskim kontrastima", koju objavljuje "Politika" (25. V), jednim delom i na prvoj strani, pod naslovom "Albanac u srpskom autobusu".

To je tekst u kojem se uočava još jedna od najčvršćih konstanti u tretmanu kosovske problematike u srpskoj štampi - insistiranje na nemogućnosti koegzistencije Srba i Albanaca na Kosovu. "Ni u zajednički život sa Albancima niko više ovde ne veruje...Na svakom koraku izvan srpskog dela teritorije život malo vredi. Kroz teritoriju naseljenu Albancima relativno bezbedno se može proći samo sa tablicama KS. Ukoliko se neko usudi da postupi drugačije, Albanci će to smatrati vrhunskom drskošću i samo efekat iznenađenja putnika može da spasi."

U štampi je u maju, doduše, bilo i pokušaja da se načne jedna "modernija" tema, a to je teroristička pretnja koja Srbiji dolazi sa Kosova. Recimo, "Balkan" (9. V) tvrdi, pozivajući se na "pouzdan" izvore i "ozbiljne" pokazatelje da će "albanski teroristi iskoristiti proleće i krenuti u masovni obračun s bezbednosnim jedinicama u cilju širenja ratnih sukoba na užoj teritoriji Srbije. Izvor 'Balkana' iz Bezbednosno-informativne agencije potvrdio je najave policijskih oficira da situacija na jugu Srbije nije nimalo bezazlena."

"Balkan" se za mišljenje o datoj temi obratio i neizbežnom vojnom analitičaru Milovanu Drecunu, koji govori: "Nema nikakve dileme da albanski teroristi pripremaju akcije na području južnog dela Srbije sa ciljem da izazovu krizu na tom području. Jug Srbije je ugrožen od moguće ekspanzije albanskog terorizma. Glava albanskog terorizma je u Albaniji, a udarna pesnica u Srbiji."

Drecun je imao mračne anticipacije i za ceo region. "Kroz kampove za obuku koje vode instruktori Al Kaide prošlo je 10000 albanskih i muslimanskih vojnika. U tim kampovima, koji se nalaze na teritorijama Kosmeta, Albanije i zapadne Makedonij, regrutuju se teroristi koji se popularno zovu 'beli đavoli' - navodi Drecun i dodaje da što su bliže Olimpijske igre u Grčkoj, koje će se održati ovog leta, veća je mogućnost da albanski ekstremisti izvedu veliki broj terorističkih akcija. Na taj način bi skrenuli pažnju javnosti i izazvali još veću krizu na Balkanu."

UVOD

Štampa u Srbiji ostala je tokom juna dosledna svom majskom trendu – glavna medijska zvezda bio je i dalje Milorad Ulemek Legija, prvooptuženi za ubistvo premijera Zorana Đinđića. Kako se bližio dan Ulemekevog izjašnjavanja o krivici pred sudom (zakazanog za 10. jun), tenzija je rasla.

Medijski je kontinuirano kreirana situacija u kojoj je javnost potpuno gubila interesovanje za to, da li će sudski biti dokazana krivica "čuvenog" operativca u Miloševićevim paramilitarnim aktivnostima u jugoslovenskim ratovima. Očekivalo se samo to, čiji će politički i, uopšte, građanski ugled do temelja biti uništen kad Legija progovori, s jasnim aludiranjem i tipovanjem na pripadnike prethodne vladajuće garniture, tj. na ljude iz najbližeg Đinđićevog okruženja.

Ulemek je, dakle, i u završnim danima kampanje za prvi krug predsedničkih izbora okupirao mnogo veću medijsku pozornost nego ijedan predsednički kandidat; on je, kako je već konstatovano u prošlomesečnom izveštaju, bio viđen kao čovek čija će reč odrediti ishod izbora, posebno imajući u vidu činjenicu da je njegovo famozno otvaranje karata pred sudom bilo zakazano za poslednji dan pre početka izborne tišine. ("Legija će iskazom na sudu svakako nekog zaviti u crno" i "Legija spreman da progovori ako sud bude hteo da sluša", "Balkan", 10.VI)

Jedina ličnost koja je u junskim danima uspela donekle da dovede u pitanje Ulemekovu dominaciju srpskim medijskim prostorom bila je estradna zvezda iz Hrvatske – Severina. "Slučaj Severina" potvrdio je, u najbukvalnijem smislu, da pornografija najsnažnije određuje klimu u srpskoj javnosti.

Fotografije opscenog sadržaja, na kojima se vidi popularna pevačica, ne samo što su punile najtiražnije novine, pa i same naslovne strane, nego su danima bile najčešće i najglasnije komentarisana pojava u društvu. Političari i druge javne ličnosti javno su odgovarale na pitanje, da li su videle Severinin amaterski porno zapis i šta misle o tome.

Važno je naglasiti činjenicu da se u Hrvatskoj nijedan list nije usudio da ide tako daleko u razotkrivanju Severinine privatnosti, u stvari, u ordinarnom voajerizmu, ponajviše, pretpostaviti je, u strahu od pravnih posledica koje bi snosili zbog toga. U srpskoj štampi, pak, bez poštovanja ikakvih etičkih i profesionalnih kodeksa i u odsustvu zakonske regulative i njene efikasne primene, sve je, u izvesnom smislu, dopušteno. I to se pokazuje ne samo na tako trivijalnim primerima kao što je Severinin, već i u tretmanu tema od najveće važnosti za društvo.

Osim Legije i Severine, neke novine su imale i neke svoje izrazite junske favorite. Najupadljivije je nastojanje "Večernjih novosti" da generalu Aci

Tomiću prida prvorazredni medijski značaj. U čak sedam nastavaka (od 31. V do 6. VI) objavljen je intervju s bivšim Koštuničinićim savetnikom i do skora prvim vojnim obaveštajcem, hapšenim nakon atentata na premijera Đinđića. Čitaoci su, dakle, celih sedam dana preko celih strana mogli da čitaju šta je, u jeku predizborne kampanje, apsolutno mu naklonjenim i servilnim novinarima "Večernjih novosti" general Tomić poverio o "svom hapšenju, slučaju Perišić, prislušivanju, krivičnoj prijavi koju sprema".

Biranje predsednika države, što je, dakle, jedan od nesumnjivo relevantnih događaja u zemlji, mediji u Srbiji uglavnom su pratili ili u maniru mehaničkog registrovanja planskih aktivnosti kandidata, ili s jakim primesama estradne trivijalizacije. Tako je "Tajna ljubav Kenedija i Jelisavete" (Kurir, 2. VI) danima bila jedna od "najjačih izbornih tema" pošto je Jelisaveta iz naslova predsednička kandidatkinja Jelisaveta Karađorđević.

Sadržaj novinskih napisa povodom predsedničke izborne trke u potpunosti su diktirali sami pretendenti na predsedničku funkciju, koji nisu morali mnogo da se staraju o kredibilnosti svojih poruka pošto im mediji, pasivni i lišeni analitičkih pretenzija, nisu nametali ni najmanji osećaj odgovornosti za javno iznesen stav ili za bilo kako neodmerena obećanja.

To, međutim, ne znači da nije bilo flagrantnih podmetanja i zloupotreba, očigledno, u interesu određenog a na štetu ostalih kandidata. U takvim akcijama politički tabloidi nisu prezali ni od protivustavnog ponašanja, i to u smislu izazivanja nacionalne mržnje i netrpeljivosti.

Najdrastičniji primer pruža "Internacional" od 24. juna, dakle, dan pre početka tišine uoči drugog kruga izbora: preko cele naslovne strane i fotografije Borisa Tadića s podignuta tri prsta stoji naslov "Samo naprijed Tadiću". Ijekavica je vanredno upotrebljena pošto se naslov odnosi na odluku Veća Demokratskog saveza Hrvata da podrži Borisa Tadića. Kao ilustracija je poslužila i zastava sa šahovnicom.

Zašto je za populističko glasilo otvoreno nacionalističkih i šovinističkih opredeljenja odluka jedne male i relativno slabouticajne vojvođanske političke grupacije, kakva je Demokratski savez Hrvata, da podrži jednog predsedničkog kandidata bila toliko važna informacija da je tako bombastično plasirana? Posebno kada je već uveliko bilo poznato i potvrđeno da sve relevantnije manjske partije i organizacije podržavaju istog tog kandidata, Borisa Tadića?

Iz očigledne namere da se, služeći se podgrevanjem predrasuda, podozrenja i antipatije prema Hrvatima, umanje šanse Borisa Tadića, predstavljenog, znači, kao nekog ko paktira sa osvedočenim neprijateljima Srbije. A građani hrvatske nacionalnosti se ovakvim "poigravanjem" diskriminišu; obeleženi su kao neko u čiju izbornu volju i, namere uopšte prema državi u kojoj žive valja uvek imati sumnju.

Na manje maligan, ali i bizarniji način prema Tadiću je znatno ranije subverzivno delovao "Kurir". Na naslovnoj strani broja od 1. juna objavljena je Tadićeva fotografija, u foto-šop programu obogaćena boginjama, uz nepotvrđenu vest da je u izbornom štabu DS zavladao panika pošto je "Tadićev

šef izbornog štaba Dragan Šutanovac dobio ovčje boginje, a Boris hitno pregledan".

Uprkos ovakvim "klipovima" koji su bili bacani u "točkove" tzv. demokratskog kandidata tokom kampanje, lako je primetiti i izvesno idolopoklonstvo štampe prema Borisu Tadiću kada je izabran za predsednika, pre svega u cilju njegovog prezentovanja kao čoveka koji ima potencijal da bude pomiritelj i ujedinitelj nacije.

"Politika" se, na primer, dala na utvrđivanje njegovog "srpskog pedigrea". "Na porodičnu istoriju Borisa Tadića u velikoj meri su uticali i tragični ideološki sukobi za vreme i posle Drugog svetskog rata. *"Otvorajući dušu"* jednom prilikom, sadašnji predsednik Srbije ispričao je da je njegov deda Pavle, oficir odlikovan *"Obilicevom medaljom za zasluge"* u bici na Skadru, imao tri sina, od kojih je najmlađi bio Ljubomir, Borisov otac." ("Politika, 30. VI)

U istom broju, "Politika" objavljuje i širu reportažu o roditeljima novog predsednika, koji su, inače, i u vreme kampanje i po okončanju izbora bili veoma prisutni i drugim medijima. Pod nadnaslovom "Roditelje predsednika Srbije nije uhvatila pobjednička euforija" i naslovom "I Borisova majka priželjkivala kišu", u podnaslov je kao posebno zanimljiva pojedinost izvučena tvrdnja predsednikovog oca, akademika Ljubomira Tadića: "Smeta mi kada strani mediji moga sina nazivaju *"prozapadnim"* političarem, to smeta i Borisu."

Pomenuto pisanje "Internacionala" o hrvatskoj bliskosti s Borisom Tadićem nije bilo, naravno, usamljen ispad šovinističkog tipa. Nevezano za izborne kampanje, srpski štampani mediji krajnje se neodgovorno odnose prema sopstvenoj zakonskoj obavezi da se uzdrže od izazivanja i širenja nacionalne, verske itd. mržnje.

Lako je prepoznati sklonost ka potpirivanju međuetničkih napetosti i jačanju nepoverenja prema manjinskim narodima. "Kurir" od 30. juna na naslovnoj strani donosi ovako formulisane vesti: "Zločin u Temerinu: Zoranu Petroviću nabili bejzbol palicu u čmar". Nije uputno prećutkivati incidente koji su motivisani etničkom netrpeljivošću, ali ako je već morala u samom naslovu biti istaknuta etnička pripadnost počinilica kriminalnog akta, bilo bi svakako primerenije nazvati ih, na primer, huliganima ili razbojnicima mađarske nacionalnosti.

U priči o nesrećnom Zoranu Petroviću "Kurir" je prećutao njegovu izjavu da nije "žrtva nacionalizma", a "obogatio" ju je podatkom da je "policija od početka godine zabeležila 14 incidenata u Vojvodini, najviše u Subotici, u kojima su žrtve bili Srbi". Sve je, naravno, stavljeno u širi kontekst, koji je, naravno, definisan navodno oživljenim velikomađarskim hegemonizmom; jedan od podnaslova u tekstu je "Vaskrsnuće Mađarske", pošto je "Kurir" otkrio i da "na zidu preko puta mesta na kome je policija pronašla Petrovića stoji grafit na mađarskom jeziku, na kome piše: *"Verujem u jednog Boga, verujem u jednu domovinu. Verujem u jednu božju pravdu, verujem u vaskrsnuće Mađarske. Amin"*.

"Kurir" objašnjava da su u pitanju stihovi "Nacionalne pesme" Šandora Petefija "koja je nekad bila zabranjena". Jedan od antrfilea u tekstu naslovljen je čak "Kao Martinović" pošto se u njemu prenosi ocena novosadskog odbora Demokratske stranke Srbije da "po monstruoznosti ovaj zločin u mnogome podseća na onaj koji se osamdesetih godina dogodio na Kosovu i Metohiji, kada je teško povređen Đorđe Martinović".

Teško je, međutim, u srpskoj štampi pronaći informacije o incidentima u kojima su žrtve nacionalističke mržnje Mađari tako da će najveći deo javnosti u Srbiji kao grom iz vedra neba doživeti ozbiljnu internacionalizaciju problema mađarske manjine u Vojvodini, koja će se uskoro dogoditi, uz vrlo oštre poruke međunarodne zajednice Beogradu.

PROCES PROTIV OPTUŽENIH ZA UBISTVO PREMIJERA

O intenzitetu medijske histerije koju je izazivao najpoznatiji optuženik u Srbiji najjasnije govori činjenica da je u pojedinim dnevnim listovima, od kojih su neki, poput "Kurira" izuzetno tiražni, Ulemek, odnosno njegove fotografije okićene eksplozivnim naslovima, danima, bez prestanka, zauzimao naslovne strane. Već kao kuriozitet zvuči podatak da u prvih 20 dana juna, Ulemek samo u četiri broja nije okupirao prve stranice "Kurira".

"Legija konačno progovorio" stoji pod zaglavljem "Kurira" od 15. juna. Ispod tog je Ulemekova kolor fotografija u krupnom planu, a ispod nje ogromnim slovima odštampana poruka: "Optužujem". Bizarno deluje namera uredništva da izvede asocijaciju na čuvenu aferu Drajfus, s tim što je famozni citat Emila Zole stavljen u usta Miloradu Ulemeku Legiji.

Ulemekove optužbe bile je sasvim lako predvideti. Odnosile su se, naravno, na "Bebu, Čedu, Vesića, Janjuševića, Čumeta i Krmivoja" ("Kurir", 15. VI). Prvooptuženi u suđenju za ubistvo Zorana Đinđića optužio je nabrojane, među kojima su, izuzev Ljubiše Buhe Čumeta, zaštićenog svedoka u procesu, svi bili bliski saradnici ili prijatelji ubijenog premijera, da su ga "uključili u državni posao prodaje heroina".

Iako lako predvidljive, Ulemekove tvrdnje su od štampe, tj. od njenog pretežnog tabloidnog dela, dočekane kao prvorazredna senzacija. Uopšte, načinom na koji je redakcijski opremao i grafički predstavljao delove Ulemekovih iskaza dobar deo beogradske štampe javnosti je sugerisao da nam taj čovek zaista plasira neke šokantne, dugo čekane istine.

"Stambolića oteo Šiptar, naredio DOS" ("Kurir"), "Stambolića ubili DOS i Spasojević" ("Balkan"), "Ubistvo Stambolića namešteno je Miloševiću" ("Internacional") "Stambolića su ubili neki iz DOS i Šiptar" (Blic)...Svi ti naslovi objavljeni su istog dana u različitim dnevnim listovima, i to uglavnom preko naslovne strane, bez imalo rezerve prema onome što prvooptuženi izgovara u

sudnici, a u čemu, po oceni upućenih i ozbiljnih posmatrača procesa, ima ponajviše sasvim providnih i lako oborivih konstrukcija.

Starim ideološkim žargonom reklo bi se da Ulemek u sudnici i preko opskurnih glasila ne brani samo sebe nego "sve nas": Miloševića i sve ostale "žrtvovane" Hagu, JSO ili famozne "crvene beretke" i opšte nacionalne interese pošto je objasnio da mu se ideja o švercu droge u korist države dopala iz patriotskih pobuda, kao čin osvete Zapadu koji nas je bombardovao.

Zapanjujuća je perfidnost s kojom se ponekad na stranicama novina "montira" Ulemekov imidž. Istovremeno ona čini uočljivom činjenicu da se kroz Ulemeda prelamaju interesi jedne vrlo široke i šarene političko-kriminalne-ratnoprofiterske grupacije, kojoj sasvim pristaje kolokvijalni termin "antihaški lobi" i koja, vrlo očigledno, ima velikog uticaja na medije. Primer iz "Večernjih novosti" od 29. juna najindikativniji je u tom smislu.

"Svedočim za srpski narod" – pod tim naslovom objavljen je, na skoro celoj strani, razgovor sa vladikom mileševskim Filaretom, u kojem ovaj crkveni velikodostojnik, poznat po bliskim prijateljskim odnosima s najekstremnijim nacionalistima i militantima srpske politike, naširoko govori o svojoj nameri da kao svedok odbrane svedoči u procesu koji se u Hagu vodi protiv Miloševića.

Među pojedincima o kojima vladika u ovom tekstu govori s najtoplijim emocijama su, uz Miloševića, i Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Vojislav Šešelj, Nebojša Pavković, Milorad Ulemek... "Kad su me proganjali da mi sruše ribnjak i ekonomiju u Mileševi, kad je stigao nalog da se to uništi, general Pavković poslao mi je faks. Vladiko, piše, imamo naredjenje da vam rušimo, šaljemo vojsku, obezbedite stan i hranu za ljude. Hvala tom Pavkoviću, on je 400 nadnica potrošio da njegovi vojnici iskrče u Mileševi okolne livade. Šta sam mu rekao? Nemamo hrane ni za sebe, a kamoli za vojsku, ne dolazite bez potrebe. Tako sam preko nekih ljudi uspeo da stupim u kontakt s Legijom, muka me je na to naterala. On kaže – ne brini. Zove me uveče patrijarh i kaže: *„Vladiko, ne brini, ništa se neće rušiti“*. Posle čujem da je bio nekakav sastanak u Beogradu, bili na njemu Čeda, Đinđić, ne znam ko još, a sve to organizovao Legija, i stvar se stišala. Legija je meni pomogao, i blagodaran sam mu za to."

U duhu ovakve propagande nacionalne sloge i ljubavi, teško je prihvatiti mogućnost da je "Srbin ubio Srbina", te se, kao najlogičnije rešenje, medijski plasiraju "otkrića" o stranim izvršiocima i stranoj zaveri koja stoji iza atentata. Zato "Kurir" piše, "Đinđića ubio Dominikanac" (25.VI), na naslovnoj strani, naravno, na kojoj se najavljuje i "istina o hapšenju Cece" (misli se na estradnu zvezdu Cecu Raznatović, udovicu velikog mafijaškog bosa i vođe paramilitarnih grupacija Željka Ražnatovića Arkana, hapšenu za vreme vanrednog stanja, tj. akcije "Sablja").

"Premijera Zorana Đinđića ubio je Dominikanac, profesionalni ubica koji je odmah posle atentata prešao granicu sa Hrvatskom i netragom nestao! Iza ubistva premijera stoje strane obavestajne službe i mračni centri moći kojima je smetala Đinđićeva politika!"

Tako piše "Kurir", pozivajući se na novinara Stevana Zeca, autora romana "Metak od leda". Pošto je roman, po definiciji, delo fikcije, "Kurir" ovu umetničku (?) konstrukciju, koja, doduše, pretenduje očigledno da bude shvaćena kao da se temelji na autentičnim događajima, "ojačava" tako što dalje konstruiše navodno zapanjujuću sličnost između sadržaja romana i izvesnih izjava Gorana Svilanovića, bivšeg šefa srpsko-crnogorske diplomatije, datih mesec dana pred objavljivanje Zecove knjige.

"Da li je to Svilanović pre svih čitao knjigu Stevana Zeca ili je njegova knjiga mnogo više od pukog romana i fikcije? Kako god bilo `Kurir` prenosi najinteresantniji deo ove najnovije verzije ubistva premijera."

"Najnovija verzija ubistva premijera", kao marketinška krilatica, svedoči o tome u šta se u srpskoj javnosti pretvorio nedavni tragični događaj sa, sada je već sasvim jasno, vrlo teškim posledicama po budućnost srpskog društva. Zbog opstrukcije sistema i nemoći ili izostanka želje vlasti da ubrza otkrivanje, a potom i objavljivanje svih pojedinosti u vezi sa ubistvom predsednika vlade, ta nesreća je u nezdravoj javnosti, zaglušenoj dezinformacijama i manipulacijama, pretvorena u nešto nalik na temu petparačkih romana u nastavcima.

Kada je Ulemek "konačno" započeo svoju odbranu pred sudom i kada je javnosti uz veliku pompu preneto šta on to ima da kaže postalo je jasno da su mnoge od Ulemekovih "teorija" od ranije prisutne u javnosti, kroz "priče iz pouzdanih izvora", plasirane na stranicama političkih tabloida. Na primer, "Internacional" 7. juna piše: "Spasojević zvao Batića da pusti Bagzija", i ministar pravde u vladi Zorana Đinđića "denuncira" se kao još jedan od ljudi establišmenta koji su imali bliske veze sa organizovanim kriminalom, i to konkretno sa "zemunskim klanom". Devet dana kasnije, "Internacional" je kao i drugi listovi preneo deo Ulemekovog iskaza koji se odnosi na navodne veze Batića i Spasojevića: "Spasojević platio Batiću da ga izvuče iz zatvora" (16. VI).

"Internacional" se "istakao" i celim feljtonom posvećenim Ulemeku. Naslov to "žurnalističkog poduhvata" je dovoljno indikativan: "Milorad Ulemek Legija, od nestašnog klinca do najpoznatijeg srpskog pritvorenika". U prvom delu feljtona citiran je, između ostalih, i poynati kriminalac Kristijan Golubović. Govori o svom prijateljstvu sa Ulemekom, koje je započelo još kada su bili deca. "Tako smo počeli da se družimo. Šetali smo do Lida, lovili ribice, krali čokoladice na kasi i radili sve ono što i druga deca u to vreme...Golubović kaže da je Cema bio mali diplomata, dečak koji je u svađama i tučama uvek pokušavao da stiša zaraćene strane da ne idu do kraja."

U glosu je izvučen deo navodnog citata nekog neimenovanog Ulemekovog školskog drugara, koji kaže: "Bili smo kao i sva druga deca iz normalnih porodica...Možda malo nestašniji, ali ništa posebno. Zbog tih dečjih nestašluka posebno smo bili simpatici psihologu škole Miši, koja je za nas, između smena, organizovala neke časove lepog ponašanja." ("Internacional", 4. VI)

Ulemek ili, intimnije, Cema tako je portretisan u feljtonu da se prosto nameće kao pravi idol mladim čitaocima. Iako on sam, kako saznajemo, kao

mlad nije imao idole, sem simpatičnih momaka iz kraja, poznatih kao "harlemovci", "koji su, međutim, počeli da se drogiraju, što je njemu bilo više nego grozno". Kristijan Golubović nam otkriva i priču o Ceminoj prvoj ljubavi, kojoj je stalno poklanjao banane, "jer ih je mnogo volela". Takođe, "Golubović kaže i da se Cema nikada, dok je bio sa jednom, nije viđao s drugim devojkama." ("Internacional", 5. VI)

Način na koji se piše o Legiji, Kristijanu i njima sličnim, veličanje likova sa one strane zakona je konstanta je srpske populističke štampe. Ali, i u glasilima koja su, bar nominalno, daleko od populističkog diskursa, nalaze se primeri fascinacije Ulemekom, najverovatnije zbog njegovog političkog "potencijala".

"NIN" 24. juna piše: "Tu je i Legijin talenat za psihologiju kada filigranski bira reči kako bi opisao Čedomira Jovanovića i njegov status i ulogu u događajima čiji je on samo *„nemi posmatrač“*...Pazeći da ne bude nametljiv u svom izlaganju, sve što kaže Luković to čini kroz odgovor na pitanje sudije...Suvo ponavljajući već rečeno i trudeći se da bude spontan, Luković vešto dodaje nove momente i tvrdnje koje treba da uvere sud i javnost da je Đinđićevo okruženje ogrezlo u kriminal. Luković ne optužuje direktno i samog Đinđića, ali opisi kriminalnih radnji i direktno pominjanje ljudi iz njegovog okruženja – i ubijenog premijera stavlja u isti kriminalni milje...Ako je suditi po Legijinom doziranom svedočenju uoči predsedničkih izbora, sve upućuje na to da će se kasete i ostali dokazi pojaviti uoči parlamentarnih izbora u Srbiji koji se očekuju na jesen...

Ne treba zaboraviti da su optužnicom obuhvaćeni samo puki izvršioци i da Legija upravo pokušava da iz svog ugla ukaže i nagovesti nalogodavce. Za sada on koristi jedino oružje koje je u njegovoj moći, a to je priča. Iako još neproverena, poprilično je uzdrimala javnost. Legija kao da je čitao Malaparteovu *„Tehniku državnog udara“* u kojoj se objašnjava da se nijedna akcija ne počinje bez unapred određenog cilja."

"NIN" nas, dakle, svojom "ekspertizom" upućuje da je Ulemek usamljeni igrač, s "pričom" kao adutom, kao nekakva Šeherezada, ali i sa znanjem mnogih tajni koje će on genijalno dozirati i na taj način uticati na razvoj političkih prilika u Srbiji. Citirani tekst pisao je Slobodan Ikončić, a u sedam dana ranijem broju (17. VI) njegov redakcijski kolega Nikola Vrznić, nudi sličnu poruku.

"Legijino izlaganje nastaviće se kada prvooptuženi za ubistvo premijera ozdravi. Dosadašnja njegova priča izazvala je u javnosti poprilično podsmeha i izneverenih nada, uz izvesnu dozu nervoze u demantijima (*„taj ološ“*). No, priču kao takvu ne treba unapred odbacivati, iako se u njoj uočavaju brojna prećutkivanja i očigledne neistine. Priču ne treba odbaciti sve dok se ne vidi kakvim će dokazima da je potkrepi. Ili je on toliko naivan da misli pa misli da mu je samo reč dovoljna da izbegne dugogodišnju robiju? Teško je pretpostaviti toliku naivnost od čoveka koji je preživio i Jovicu Stanišića, i Radeta Markovića, i Slobodana Miloševića i Zorana Đinđića, a u zatvor stigao tek kada je sam to pozeleo."

Sasvim je jasno da postoje ozbiljni politički interesi da se obori optužnica za atentat na premijer Đinđića, kao što je jasno i da je određenim političkim interesima dirigovana kampanja koja su u štampi dugo vodi protiv najmasovnije akcije usmerene na razbijanje organizovanog kriminala u Srbiji ("Svedok", primera radi, 8. juna "ekskluzivno saznaje" da je Zvezdan Jovanović, drugooptuženi za atentat na Đinđića, optužen kao direktni izvršilac ubistva, "u vreme ubistva Zorana Đinđića bio u ambulanti JSO u Kuli").

Razumevanju problematike "obaranja optužnice" značajno doprinosi pomenuti maratonski intervju koji je general Aco Tomić, savetnik Vojislava Koštunice dok je bio predsednik SR Jugoslavije i bivši prvi vojni obaveštajac, dao "Večernjim novostima" i koji je štampan u sedam nastavaka.

"Preko nas su *„nišanili“* Koštunicu, pošto bi optužnica, po logici onih koji su je pisali, tek tada imala smisao. Ovako, pošto se to izjalovilo, politička pozadina atentata u optužnici postavlja – crnu rupu", priča Tomić u "Večernjim novostima". "Još je stoga otvoreno ključno pitanje: ko je učesnike zavere i atentata udruživao i zbog čega. Sve u svemu, stvarne političke dimenzije zavere koja je rezultirala ubistvom Đinđića tek treba razotkriti."

Na pitanje novinara da objasni otkud takva "crna rupa", general Tomić kaže: "To znaju oni koji su vodili istragu i dirigovali vanrednim stanjem. Nezavisno od ovoga, teško mi je da poverujem da je Legija hteo da bude šef države, da se proglasi za diktatora, ili da nekog od *„svojih političara“* dovede na vlast. To su delovi optužnice koji su naprosto smešni." ("Večernje novosti", 2. VI)

Aco Tomić se savršeno uklapa i u još jedan trend, započet u štampi tokom prethodnog meseca, a to je "odbrana Šilerove", tj. po raznim osnovama isterivanje odgovornosti onih koji su srušili famozni mafijaški zamak u pomenutoj zemunskoj ulici. Na "rušenje" se, podsećamo, štampa obrušavala pozivajući se na komunalne propise i procedure, potom, štiteći prava oštećenih, udovica Dušana Spasojevića i Mileta Lukovića Kuma, ali i zbog navodno uništenih dokaza koje je Šilerova krila. Teza je da su oni koji su srušili spornu građevinu, a jasno se aludira na poznati niz "dežurnih krivaca" s Čedomirom Jovanovićem na čelu, učinili to da bi sakrili tragove.

Evo, kakav je "lični" stav Ace Tomića o pitanju kuće u Šilerovoj. "Tragovi svakog krivičnog dela su neprikosnoveni i moraju da budu sačuvani. To dobro znaju svi koji se bave poslovima bezbednosti i policije. Ako je Šilerova zaista mesto gde se začeo terorizam, ako je ona bila sedište tzv. zemunskog klana, kojim su navodno rukovodili Milorad Ulemek Legija i Dušan Spasojević Šiptar, onda nije smela da se onako ruši. Njeno rušenje samo je jedan od razloga što sam nekim ljudima u Specijalnom sudu već predočio: kad vam dođe odbrana na scenu, suočićete se sa iznenađenjima i problemima pošto bar nekoliko stvari nikako ne mogu da se razjasne na bazi onoga što nudi optužnica."

HAŠKI TRIBUNAL

Nemoguće je ne primetiti da je "lista optuženika" koju je izdeklamovao Milorad Ulemek Legija (u vezi s navodnim švercom droge nađene u trezoru Komercijalne banke) sačinjena, uglavnom, od istih ljudi koji su već mesecima na udaru medijski jakog "antihaskog lobija". Kao što je u ranijim izveštajima notirano, "mezimci" političkih tabloida (npr. general Nebojša Pavković) mesecima predano optužuju ljude iz najbližeg Đinđićevog okruženja, pre svih Vladimira Bebu Popovića i Čedomira Jovanovića, za "šurovanje" s glavnom tužiteljicom Haškog tribunala Karlom del Ponte.

Svež primer nudi "Internacional" 9. juna – preko polovine naslovne strane, uz fotografije Vladimira Bebe Popovića i Veselina Šljivančanina, piše: "Kafanska razmetanja Bebe Popovića. Šljivančanina poslao u Hag, Milanovića u Zabelu." (Reč je o Dragoljubu Milanoviću, bivšem direktoru RTS, Miloševićem čoveku od poverenja, prim. aut.)

Zdravom razume se, dakle, i samim pažljivijim praćenjem pisanja štampe nameće zaključak da bi političku pozadinu atentata na Đinđića, koja, kako je primetio citirani general Aco Tomić, sada predstavlja, "crnu rupu u optužnici", valjalo tražiti u onim krugovima moći koji su ogrezli u krvi tokom ratova u bivšoj Jugoslaviji i kojima je sada prioritetni politički interes opstrukcija saradnje Beograda s Hagom.

Povremeno se pred očima javnosti događaju i brutalno direktne potvrde takvog mišljenja u nastupima sada vrlo ohrabrenih predstavnika Miloševićevog režima. Tako je zvaničnik Socijalističke partije Srbije Dušan Bajatović u političkoj emisiji Televizije "Pink" glasno i bez ustezanja rekao da je "jedan već stradao" zbog preterane kooperativnosti s Hagom, jasno aludirajući na ubijenog premijera.

Takvi skandali, međutim, nemaju naročitog odjeka i nisu u štampi okićeni vinjetama "skandalozno", "šokantno" i sl. što obično ide i uz svaku najočiglednije besmisleni konstrukciju, koja dolazi iz kriminalnih krugova ili od advokata slavni optuženika.

Slučaj četvorice generala, koje Hag potražuje a srpske vlasti već predugo ne znaju, ne mogu ili ne žele da izađu u susret tim potraživanjima, medijski jako eksploatisan prethodnih meseci (i to, uglavnom, u korist generala koji odbijaju da se predaju Hagu), pao je delimično u senku pred senzacijom koju je predstavljao Ulemek i njegovo pojavljivanje pred sudom.

Hag i "generalsko pitanje" očito su bili ocenjeni kao nedovoljno važne teme od strane uredništava medija, te je i u danima pred izbore retko ko smatrao smislenim da kandidate preterano zapitkuje kako će da izađu na kraj s tim problemom. Kao da je sam premijer Vojislav Koštunica novinama dao obrazac za tretiranje haških "slučajeva", izjavivši, povodom prvih sto dana Vlade koju predvodi, da se sa Hagom u prethodnim mesecima nije moglo više saradivati i da bi proces saradnje trebalo da se intenzivira posle izbora.

Očigledno je da u aktuelnoj konstelaciji političkih snaga u Srbiji ne postoji subjekat koji ima dovoljno hrabrosti da pred javnošću agilnije zagovara saradnju s Tribunalom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, što, u širem kontekstu znači, da se u političkoj eliti niko i ne bavi mišlju o nužnosti suočavanja srpskog društva s traumatičnom istinom o nedavnoj ratnoj prošlosti. Naprotiv, nacionalizam se reaktivira kao ključni sastojak raspoloženja javnosti, koje je, naravno, u velikoj meri dirigovano medijima.

Nije teško, prema tome, pretpostaviti kakav bi bio ishod eventualnog referenduma o izručenju famozne generalske četvorke (Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević, Sreten Lukić i Vlastimir Đorđević) Hagu, što je "rešenje" koje se preko štampe plasira od samih optuženika i njihovih saveznika. U tekstu pod naslovom u "U Hag ako narod hoće" ("Kurir", 14. VI) citiran je general Lazarević: "Drecun (Milovan Drecun, vojno-politički komentator iz Miloševićeve propagandne mašine i kandidat na predsedničkim izborima, prim. aut.) mi je rekao da postoje brojne inicijative građana o eventualnom raspisivanju referenduma na kome bi se građani izjasnili da li smatraju da je odbrana zemlje ratni zločin...Ukoliko se narod izjasni da je odbrana zemlje od agresora zločin, ja ću prihvatiti da odem u Hag. Tamo ću pokušati da odbranim istinu o Srbiji i svemu što se dešavalo na Kosmetu."

U istom tekstu "sličnu poruku šalje i Nebojša Pavković, koji na pitanje šta će biti ako vlast pokuša da ga uhapsi posle izbora, kaže da se on neće dobrovoljno predati. – "Branicu se, naravno. Ipak, mislim da do toga neće doći, jer je, prema mojim saznanjima, aktuelna vlast na dobrom putu da od međunarodne zajednice i Haga izdejstvuje da se suđenja nama četvorici održe u Srbiji. Niko me nije kontaktirao, a moj odgovor je i dalje isti: neću se dobrovoljno predati" – izričit je general.

Preneseno je i Pavkovićevo mišljenje da je "ideja o referendumu odlična", kao i njegova zanimljiva analiza izbornih rezultata i ukupnih političkih prilika. "Ako posmatramo rezultate poslednjih izbora, vidi se da su u većini stranke sa naglašenom nacionalnim interesom. Odbrana generala je nacionalni interes."

"Balkan" nekoliko dana kasnije (17.VI) objavljuje Pavkovićevu izjavu da bi pred Haškim tribunalom "nastavio bitku za istinu u ime poginulih i ranjenih tokom rata na Kosovu i Metohiji". Izostalo je novinarsko pitanje, koje se sasvim logično nameće – zašto, kad već ima tako svetu misiju, i ne ode mirno u Hag? Zapanjujuća je, uopšte, mera licemerja i kukavičluka koju generali-skrivači iza nacionalnih interesa demonstriraju u svojoj medijskoj agresivnosti, ali još više zapanjuje tako slaba spremnost "nosilaca javne reči" da razobličie takvo ponašanje, u svoj njegovoj neprincipijelnosti, sebičnosti i nemaru prema stvarnim nacionalnim interesima.

Naprotiv, može se primetiti samo ekstremna novinarska servilnost prema njima, naročito prema Pavkoviću, u čijem slučaju se apsolutno ne šteti na novinskom prostoru. "Kurir" za to daje neverovatan primer. Dan za danom, 22. i 23. juna, na istoj strani (5), u gotovo identičnom prelomu i obimu, objavljuju se dva teksta o Nebojši Pavkoviću i njegovim namerama spram Haga

gotovo identičnog sadržaja. Jedino što je ispod teksta "Pavković: Neću, bre, u taj Hag!" (22.VI) naznačeno da je preuzet od agencije Tanjug, dok je dan kasnije isti korpus Pavkovićevih prepoznatljivih poruka dobio drugi naslov, "Pavković: Samo mrtav u Hag!", i potpisan je inicijalima Đ.O.

I dok se Hag kao motiv u štampi uglavnom eksploatiše kroz bavljenje sudbinama Karadžića, Mladića, Šljivančanina, Pavkovića, Lazarevića i drugih begunaca i skrivača od međunarodne pravde, u haškim procesima se odvijaju veoma bitni događaji, o čemu čitaoci novina u Srbiji znaju tek ponešto ili čak ništa. Neki listovi, na primer, nisu objavili ni vest o presudi Tribunala izrečenoj Milanu Babiću, nekadašnjem lideru Srba u Hrvatskoj, dok je u "Politici" (30. VI), najsadržajnijem i nominalno najozbiljnijem dnevniku, ta informacija, preuzeta od agencije "Beta", plasirana takoreći stidljivo – zabačena je u sam donji levi ugao, kako se, u ozbiljnim novinama, plasiraju vesti minornog značaja. Zanimljivo je i da se ta vest našla na stranici posvećenoj spoljnopoličkim temama.

KOSOVO

U vezi s Kosovom, štampa u Srbiji je tokom juna "rado" baratala raznim "obaveštajnim" podacima, nagoveštavajući nove nemire, odnosno talase nasilja nad Srbima, dokazujući tako ključnu tezu da se na Kosovu (i političari i mediji insistiraju i dalje na upotrebi termina Kosmet) stanje jednostavno ne može stabilizovati.

"Albanski teroristi na Kosmetu planiraju da u junu ponove napade na Srbe, koji će biti mnogo suroviji, na meti i UNMIK policija", piše već početkom meseca "Kurir" (2. VI), pod ogromnim, uznemirujućim naslovom "PONOVO 17. MART?". Izvor je, jasno, anonimn i nezvaničan, ali "odlično obavešten" i "blizak KFOR-u". "Svi živimo u strahu, jer su ovog puta pretnje mnogo ozbiljnije. Ovoga puta neće biti "samo" paljenja kuća i prebijanja Srba, već i masovnije ubijanja", govori sagovornik "Kurir".

Podstičući paniku, beogradska štampa nije propustila priliku da kritikuje kolege iz albanskih medija na Kosovu zbog kreiranja atmosfere nesigurnosti. "Pojedini albanski mediji na Kosovu i Metohiji ovih dana, kada se iz mnogih izvora čuje upozorenje o mogućim novim nemirima, kao da podstiču nasilje i pozivaju na bunt u južnoj Pokrajini", objavljuju "Večernje novosti" 15. juna u tekstu pod naslovom "Sukobi na pomolu?".

Neverovatno cinično zvuči kada "Večernjih novosti" spočitavaju albanskim medijima što neumereno napadaju Harija Holkerija kada se ima u vidu kakva je intenzivna kampanja protiv Harija Holkerija mesecima vođena u srpskim štampanim medijima, uključujući i same "Večernje novosti"

U istom tekstu, izdvojen u antrfile, "Večernje novosti" donose i nezvaničnu informaciju, u stvari spekulaciju o načinu na koji su utopljeni albanski dečaci u Ibru, čija su tela pronađena dva dana ranije. Ono što je

naročito upadljivo u toj spekulaciji jeste to da je puna negativnih etničkih predrasuda: "Iz albanskih krugova bliskih srpskoj strani, posle prekučerašnjeg pronalaznja utopljenog albanskog dečaka u Ibru, čije telo je na obdukciji međunarodne patologije u Orahovcu, prostrujala je vest da su dečake namerno ostavili u vodi da se udave neki njihovi dalji rođaci, zbog nekakvih krvnih osveta, tačnije tajnih likvidacija tokom rata, koje su i tada pripisane Srbima. Navodno u selu Čabar, odakle su utopljeni dečaci, svi znaju o čemu je reč, ali niko ne sme ništa da saopšti istražiteljima. (Iz ovako diletantski sročene informacije nemoguće je, kao što se vidi, zaključiti ni koliko se dečaka utopilo, jedan ili više njih, ali je vrlo lako primiti poruku da su Albanci decoubice, primitivci koji sprovode krvnu osvetu i kukavice koje se plaše da kažu istinu.)

Karakterologiju Albanaca u "Politici" (11.VI) analizira ugledni komentator i analitičar Ljubodrag Stojadinović u tekstu pod naslovom "Lekcija o porazu". Između ostalog tvrdi: "Albanci ne veruju ni u šta drugo toliko fanatično kao u delotvornost nasilja. Za njih ne postoje nagrada i kazna u u političkom i civilizacijskom smislu. Oni su kao uboge žrtve stekli moćne prijatelje, shvatajući svoju ulogu kao savršen nasilnički zaklon."

Upotreba etničkih, verskih i inih predrasuda u srpskoj štampi je, kako je već notirano u ranijim izveštajima, posebno kada je u pitanju Kosovo kao tema, jednostavno manir. I to ne samo prema Albancima, nego prema svemu što je Drugo. "Katolički sveštenik ukrao mošti iz manastira Devič" objavljeno je u "Kuriru" (9. VI) preko polovine naslovne strane.

Skandal sa francuskim vojnim kapelanom Kristijanom Venarom u javnost je dospela preko eparhije Raško-prizrenske, odnosno kao njeno otkriće, a "Kuriru" je, kako vidimo, procenio da je za njegove čitaoce najinteresantnije to što je srpske svetinje poharao jedan katolički sveštenik (u "Blicu" je, na primer, ista informacija opremljena odmerenijim naslovom "Vojni sveštenik opljačkao manastir Devič"). "Kurir" piše: "Da su pripadnici Kfora zaista želeli da dragocenosti iz zapaljenih crkava spasu `od muslimana`, kako tvrdi Venar, bilo bi logično da su pratnju obezbedili pravoslavnom svešteniku, a ne rimokatoličkom kapelanu..."

Osim Vatikana, reprezentovanog sveštenikom lopovom, na Kosovu vršlja i drugi "tradicionalni" srpski neprijatelj – Nemačka. "Internacional" 9. juna piše: "Nemac forsira etničko čišćenje".

"Nikolaus graf Lambsdorf, šef privatizacije pri Unmiku, visoki je evropski zvaničnik koji u tajnim, ali i javnim susretima s predstavnicima parapolitičkih albanskih snaga podržava etničko čišćenje Srba na Kosovu i Metohiji – tvrdi izvor Nacionala blizak vrhu kosovskih vlasti, a informaciju potvrđuju i pojedini srpski lideri s Kosova i Metohije.

Nikolaus graf Lambsdorf pored toga što je, kako navoda neši izvori, rasprodao srpsku imovinu u bescenje, uglavnom Albancima, ne krije da im je veoma naklonjen i da u južnoj srpskoj pokrajini ne želi da vidi nijednog Srbina. Protivno zalaganjima međunarodne zajednice, koja zagovara multietničko

Kosovo, Lambsdorf kao njen zvanični predstavnik gotovo otvoreno pokazuje svoje loše namere i želju za stvaranjem nezavisnog Kosova.

"Tragično je što na to niko od evropskih zvaničnika ne reaguje. Svi čute i mirno gledaju njegovo delovanje i spregu sa šiptarskim teroristima. U vreme Štajnera ruke su mu bile potpuno odrešene, pa je radio šta je hteo. Ni Holkeri ga nije sprecavao u tome, pa se dovodi u pitanje koliko je iskrena želja međunarodne zajednice za multietničkim Kosovom", smatra izvor Nacionala.

Da bi scenario zavere bio kompletiran, "Internacional" nas upozna s pojedinošću da Lambsdorf potiče iz grofovske nemačke porodice koja je "istorijski antisrpski orijentisana". Njemu se pružila prilika da mržnju sprovede u delo. Ako je Goran Svilanović za bilo šta bio u pravu kao ministar diplomatije, onda je to činjenica koju je izneo – da će Nemci Srbima doći glave. Lambsdorf želi da od Kosova napravi novu Hrvatsku i da čuje pesmu `Danke, graf`, tvrdi naš izvor."

Kao "guske u magli" novinari u Srbiji traže rešenje problema Kosova i na često bizaran način i sa bizarnim "saveznicima", verujući očigledno da se na njihove čitaoce zapravo odnosi metafora s početka rečenice. "Nedeljni telegraf" tako prvi objavljuje, a "Večernje novosti" 13. juna prenose intervju sa izvesnim admiralom Džejsom Kerijem, "grandkomanderom viteškog reda templara" o "mogućoj pomoći Srbiji i problemu Kosova". Jedno od pitanja upućenih admiralu Keriju zvuči ovako: "Kakvi su planovi templara u uspostavljanju mira na Kosmetu, a da to nije mir pobijenih hrišćana?"

Pošto je intervjuer insistirao da dobije direktan odgovor o tome na koji način bi templari mogli "konkretno" da "pomognu Srbiji u vraćanju Kosmeta", usledilo je objašnjenje koje je u punom svetlu razotkrilo kakav "ozbiljan igrač" je do tada nam nepoznati admiral Keri i kako duboko razumevanje naše specifične situacije on poseduje.

"Mudžahedini i Bošnjaci, zajedno sa Albancima, odsecali su glave Srbima, spaljivali ih u krematorijumima, pričali su mi o tome vaši templari – ali šta vredi kad vi kao država ne želite da oslobodite Kosovo! Da želite, templari bi vam bili sjajan kanal dejstva prema Vašingtonu. Da budem precizan – novi Kosovski boj biće u Ovalnoj sobi Bele kuće."

A "Politika" (22.VI) objašnjava, kroz autorski tekst izvesnog "direktora Centra za međunarodne odnose u Ilinoju", da će Amerika, tj. republikanska administracija, koju čine "realisti", uskoro pristati na podelu Kosova pošto je, kako se u naslovu kaže, "Raskrinkano Potemkinovo selo" i UNMIK je pravio "multietničko" Potemkinovo selo usred bezakonja, nasilja, ubistava, etničkog čišćenja, uništavanja crkava, cvetajućeg kriminala, prostitucije, šverca droge i opšte nefunkcionalnosti protektorata."

Razlozi za srpski optimizam spram Kosova su, prema ovoj analizi, i istorijski. "Republika Irska nikada nije priznala podelu i suverenitet britanske krune na šest grofovija Alstera kao trajno i legitimno rešenje irskog pitanja. Francuska je izgubila Alzas i Lotaringiju 1870, a potom ih skoro 50 godina držala `u svom srcu – na jeziku nikada` – i povratila 1919...

...Ishod je vazda stvar duha malih, ništa manje nego volje moćnih. Ta je volja podložna promenama. Ne treba isključiti mogućnost da čak i u Vašingtonu – nakon što "rat protiv terorizma" neminovno eskalira u globalni pohod protiv Džihada – pravo Srba na Kosmet konačno bude prihvaćeno kao pravedno, shodno interesima SAD i u skladu sa principima zakona i pravde koje je Amerika nekada poštovala"

UVOD

Nemoć ili nespremnost vlasti u Beogradu da s mrtve tačke pomeri saradnju s Haškim tribunalom iz meseca u mesec vodi Srbiju u sve nezavidniju situaciju. To važi i za njen međunarodni položaj, ali i za prilike na unutrašnjem planu. Refleksija takvog stanja u štampanim medijima se, paradoksalno, uočava pre svega u intenziviranju negativne kampanje protiv Tribunala, a naročito protiv Tužilaštva i dežurnog krivca Karle del Ponte.

Mnogo teže je bilo uočiti kritički odnos prema nadležnima u zemlji, odnosno prema onima koji su svojim nečinjenjem ili pogrešnim činjenjem najviše doprineli tome da Srbija sve dublje tone, povučena "kamenom oko vrata" koji za nju predstavlja Međunarodni tribunal za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji. U javnim glasilima gotovo da uopšte nema mesta za mišljenja koja bi upućivali na to da Hag za naše društvo nije samo pretežak teret i da, u najboljem slučaju, saradnja nije neophodna samo zbog "kredita" i pretnji novim sankcijama, već da individualizacija krivice i suočavanje sa bolnim zabludama iz nedavne ratne prošlosti mogu da deluju samo lekovito i da bez toga nema približavanja Srbije porodici razvijenih demokratskih zemalja.

Iluzorno je, naravno, očekivati toliki stepen etičnosti od srpske novinarske profesije, koja je ogrezla u jeftini senzacionalizam i koja i dalje, očigledno je, ne uspeva da se oslobodi ideologije nacionalizma i kvazipatriotskog populističkog diskursa, koji su je ne tako davno i doveli do njenog najsravnijeg srozavanja u eri Slobodana Miloševića.

Reklo bi se da se srpsko novinarstvo malo čemu naučilo na sopstvenim greškama i da se i dalje drži nekih obrazaca koji su već potvrđeni kao pogubni po ukupnu društvenu klimu i krhke demokratske procese. To se sada primeti u načinu na koji se štampa odnosi prema tzv. vojvođanskom problemu, koji je sve manje bezazlen. Opet su igri kvaziistorijske teorije o teritorijama, opet se radi na jačanju nepoverenja i predrasuda prema drugim etničkim grupama i obično se na sasvim oprečan način tretiraju incidenti u kojima su žrtve Srbi od onih u kojim stradaju Mađari ili pripadnici neke druge manjine.

Bez ustručavanja se rasplamsava antimadžarsko raspoloženje, širi bauk velikomađarskog revizionizma i, istovremeno, ignoriše ili negiraju događaji koji ukazuju na ugroženost mađarske zajednice pred sve snažnijim srpskim nacionalizmom u Vojvodini, koji se, uostalom, potvrđuje i sve većim izbornim uspesima Srpske radikalne stranke u Vojvodini.

Značajan medijski događaj tokom jula bila je, svakako, i inauguracija novog predsednika Srbije, Borisa Tadića. Sama inauguraciona ceremonija javnosti je predstavljena sa dosta "državotvornog", nacionalnog patosa, u ključu koji bi se mogao gotovo nazvati "tuđmanističkim", po fasciniranosti izveštača

ceremonijalnom pompom, što, takođe, indikativno govori o društvenoj klimi u Srbiji. "Verujem u Srbiju", "Srbija nade", "Svom snagom za Srbiju" ... stizale su, 12. jula, krupne poruke sa naslovnih strana "Blica", "Večernjih novosti", "Glasa javnosti".

Novine su ustupile po nekoliko stranica tom događaju. Bilo je izvesnog daha nekadašnje ideološke lakirovke u izveštajima o inauguraciji i pratećim događanjima; u svakom slučaju, Srbija je tog dana, sudeći bar po novinama, delovala kao mnogo sređenija i mirnija zemlja. "Politika" je na naslovnu stranu, u okvir plasirala zanimljivost da je "Dobrica Ćosić opet u taksiju", što će reći, da je akademik sa reputacijom "oca nacije" na Tadićeve inauguraciju došao istim prevoznim sredstvom kao i svojevremeno na sopstvenu inauguraciju za predsednika Jugoslavije.

HAG

"Karla slikala bekstvo Hadžića?", naslov je u "Večernjim novostima" (20. jul). Umesto kritičkog stava prema vlastima koje su praktično dozvolile izrugivanje obavezama prema Haškom tribunalu, insinuiira se da se Tribunal, odnosno "Karla", kako krajnje kolokvijalno srpski mediji imenuju glavnog tužioca Tribunala, bavila nečim nepodobnim, nekakvom špijunažom. Poenta ovako skrojenog naslova je da haški špijuni nesmetano vršljaju našom zemljom.

Tako, narednog dana "Internacional" donosi tekst sa, razume se, krupnim naslovom "Haški psi tragači vršljaju Srbijom", ilustrovan fotografijom na kojoj se, u krupnom planu, vide pseće čeljusti i fotografijom Karle del Ponte. Povod je, naravno, to kako "Florans Artman i del Ponte objašnjavaju kako je snimljeno Hadžićevo bekstvo".

Saradnici Tužilaštva koji su, između ostalog, zabeležili Hadžićevo bekstvo, u novinama se nazivaju "Karinim tragačima", "potkazivačima" i tome slično.

I "Večernje novosti" nastavljaju (21. jul) da se bave temom od prethodnog dana, s jasnim namerama da se diskredituju, ili bar dovedu u sumnju dokazi kojim raspolaže Karla del Ponte. "Dokaz za bekstvo su, prema rečima glavnog tužioca Tribunala, fotografije koje su snimili 'njeni ljudi', u 'zasedi pred Hadžićevom kućom u Novom Sadu'". Te slike, međutim, ona nije prikazala javnosti, u nadi da će joj, kao i u slučaju tvrdnje da je Ratko Mladić u Srbiji, poverovati - na reč."

U istom se broju "Večernjih novosti", po staroj, dobro poznatoj matrici, odbrana Slobodana Miloševića izjednačava sa odbranom srpskog naroda. Naslov na prvoj strani nedvosmisleno glasi: "Branicu Srbiju", i sažetak je izjave francuskog generala Pjer-Mari Galoaa, koji je trebalo da bude svedok odbrane u procesu protiv Miloševića. Da ne bude nikakve sumnje u značenje poruke naslova, u podnaslovu stoji: "Prvi svedok Miloševićeve odbrane u Hagu želi da brani srpski narod."

U intervjuu koji je stalni dopisnik "Večernjih novosti" napravio s francuskim generalom polazi se od, vreme će dokazati, dezinformacije da će Galoa biti prvi Miloševićev svedok. Galoa je, naravno, predstavljen u klišeju o velikom prijatelju srpskog naroda, kakav je dosta rabljen u vreme Miloševićeve vladavine (lako je priseliti se samo opskurnih, a u Srbiji 90-ih veoma prominentnih ličnosti kao što su Daniel Šifer ili Đovani di Stefano). "O svojim vezama sa Srbijom, general Galoa kaže: Počele su 1991, kada sam shvatio da postoji operacija razbijanja Jugoslavije zbog interesa koji nisu imali nikakve veze s jugoslovenskim narodima. Srbija je bila cilj ljudima koji su želeli da razbiju Jugoslaviju".

Ovde je na delu još jedan u srpskim medijima i, uopšte, u srpskoj javnosti dosta rabljen obrazac, po kojem je lakše baviti se navodnim belosvetskim antijugoslovenskim zaverama i u njima nalaziti uzroke celokupne bivšejugoslovenske tragedije, nego se zanimati za konkretne dokaze odgovornosti srpskog političkog i vojnog rukovodstva za konkretne ratne zločine. "General Galoa se tokom protekle decenije pokazao kao veliki prijatelj Srbije. Oštro je osudio NATO bombardovanje Jugoslavije, protivnik je mešanja SAD u evropske poslove i na Balkanu."

Na pitanje novinara "Večernjih novosti": "Šta ćete još reći u korist gospodina Miloševića?" predvidljiv je odgovor: "Njega znam veoma malo. Želim da branim interese Jugoslavije koja je namerno razbijena."

U sličnom, manje ili više prikrivenom navijačkom tonu prema Miloševiću, medijski se "brane" i generali iz famozne četvorke, koju potražuje Hag: Nebojša Pavković, Vladimir Lazarević, Vlastimir Đorđević i Sreten Lukić. Oni su "krivi samo zato što su zemlju branili pred zaverom koja je kulminirala NATO bombardovanjem". "Blic" (1. jul) objavljuje intervju s generalom Lazarevićem, pod naslovom "Neka me streljaju na Terazijama".

U podnaslov je, kao udarna poruka intervjuja, izvučen citat: "Uvek kada me pitaju da li ću se dobrovoljno predati, pred očima mi je slika 600 poginulih vojnika koji su bili pod mojom komandom." Jedina opcija koju Lazarević kategorički odbija, prihvatajući čak i "streljanje na Terazijama", što "Blic" prenosi s punim uvažavanjem generalske rešenosti i ozbiljnosti, bez dosta logičnih i za Lazarevića neprijatnih potpitanja, jeste - predaja. "Ako su četvorica generala jedini problem ove države, i ako je to rešenje, neka nas javno streljaju na Terazijama."

Uopšte, svaki Srbin koji je u "nesporazumu" sa Tužilaštvom Haškog tribunala može računati na "podršku" srpske štampe. "Svedok" (20. jul) tako u Novom Sadu od "čika Đorđa", izvesnog komšije Gorana Hadžića, saznaje da je najsvježiji begunac od međunarodne pravde "kulturan i obrazovan čovek" koji "ne bi tako nešto uradio". "Za Gorana mogu da kažem najbolje, to što je radio, radio je u interesu srpskog naroda. Viđao sam ga i na ratištu, kada je došao ovde, bilo je to za mene veliko iznenađenje. Mi smo odavde, iz Novosadskog korpusa, bili gore i znam da nije tamo pravio nikakve ršume. Branilo se tamo ono što je naše... "

U istom broju "Svedok", već na susednoj strani objavljuje razgovor s "ratnim veteranom Slobodanom Kovačevićem, general-potpukovnikom u penziji, saborcem Nebojše Pavkovića i Vladimira Lazarevića tokom NATO agresije". U naslov je stavljen "veteranov vapaj": "Lakše bi mi bilo da sam poginuo, da ne gledam bruku kad izručuju srpske generale."

Sadržaj razgovora krajnje je predvidljiv; Pavković i Lazarević su veličani kao velike patriote, heroji, ingeniozne vojskovođe, časni ljudi itd. "Pavkovića nisam skoro video, s Lazarevićem sam sedeo pre dva meseca. Rekao sam mu, ako već moraš da ideš, idi vezan, neka ti vežu ruke kao Miloševiću. Neka Srbi vide tu sramotu - da te vode srpski policajci, a nemoj da se dobrovoljno predaš kao izdajnik. Jer ti i Nebojša to niste! A da vidimo kako će taj policajac, koji veže njih dvojicu pogledati u oči detetu, majci, ocu, bratu ili prvom komšiji? Neka razmisli - veli general Slobodan Kovačević."

Osim što, u želji da zaštiti ratne drugove, poziva policajce na neposlušnost, a, u izvesnom smislu, i na linč policajaca koji bi eventualno učestvovali u hapšenju generala, Kovačević je velikodušno ustupljen prostor u "Svedoku" iskoristio i za kritiku ideje o reformi vojske i za "odbranu tenkova". Da Kovačevićev "traktat" o tenkovima ne govori o vrlo opasnoj pojavi kakva je indukovanje ekstremnog konzervativizma u javnost iz vojnih krugova, zvučao bi samo smešno, kao epizoda iz neke satire.

"O kakvoj oni to reformi vojske govore? Navodno, naše tenkove bi trebalo poslati u staro gvožđe jer su zastareli. A mi smo s tim istim tenkovima parirali celom svetu 1999. godine. Uništavanje naših tenkova mogli su da odobre samo monstrumi. Dok sam bio načelnik uprave za oklopno-mehanizovane jedinice, borio sam se za svaki tenk. Uopšte nije bitno da li je star ili nov - važno ga je imati na broju. Jednog dana, ako budemo jaka država, možemo ga zameniti za nov. Da se razumemo, tenk je gvoždurija debela i do desetak centimetara koja se oprema, što je trebalo da uradimo. Tu je eventualno mogao da se promeni motor, ugrade savremenija sredstva za osmatranje i još neki detalj. To sve može da se realizuje u kooperaciji s Ukrajinčima ili Rusima i ekonomski je isplativo, a ne da više od 200 tenkova pošaljemo u staro gvožđe."

Uopšte, nedeljnik "Svedok" je jedan od glavnih poligona za promociju retrogradnih političkih opcija, a prioriteta uređivačke politike su diskvalifikacija Haškog tribunala i poricanje srpskih zločina. U broju od 13. jula je na temu "Srebrenica, devet godina kasnije" objavljen intervju na dve strane, s Milivojem Ivaniševićem, "senatorom Republike Srpske i rukovodiocem Centra za istraživanje zločina nad srpskim narodom", pod eksplicitnim naslovom: "Mladić je častan oficir; Vojska RS nije počinila genocid nad muslimanima."

Ivanišević je predstavljen kao čovek koji je, sa svojom mrežom saradnika, najzaslužniji za "superiorno ispitivanje 'zaštićenih' i drugih svedoka, koje je u Hagu demonstrirao Slobodan Milošević, jer im niko nije mogao promaći, a da o njemu nisu gotovo sve znali."

Između ostalog, on tvrdi: "Komemoracija u Potočarima je demonstracija jednog falsifikata o stradanju muslimana, njihovih civila, etničkom čišćenju,

genocidu i navodno masovnom zločinu, kako nekad ovde nevladine organizacije vole da kažu 'zločinu planetarnih razmera' ili 'megazločinu'... Muslimani su izmislili 11. jul ne bi li potrli svoje zločine od 12. jula 1992. godine, tri godine pre nego što su ih Srbi isterali iz Srebrenice. Srbi su u Srebrenicu mogli da se vrate samo onako kako su i otišli iz Srebrenice. Isterani su oružjem, oružjem su mogli i da se vrate. Nije bilo drugog načina."

Šokantnim cinizmom odišu i novinarska pitanja upućena Ivaniševiću. Na primer: "Zašto su muslimani izabrali Potočare da tamo podignu memorijalni centar?" Očigledno je da intervjuisani i intervjuer istomišljenici. "Muslimanska strana i Haški tribunal nikako ne mogu da dokažu ono što sve vreme ponavljaju. Oni ne mogu da dokažu da je ubijeno sedam-osam hiljada ljudi, oni ne mogu da dokažu da su to civili, oni ne mogu da dokažu da su to masakrirana lica i sad im je potrebno da Srbi priznaju ono što na terenu ne mogu da nađu, što ne postoji, što nije istina," tvrdi Ivanišević.

U svojevrsnom medijskom ratu protiv Haškog tribunala, ova institucija Ujedinjenih nacija, a i glavni tužilac Karla del Ponte lično, označeni su kao glavna "pretnja" opstanku Republike Srpske, ali predstavnici "sedme sile" u Srbiji retko uviđaju bilo kakav problem u osnovanim sumnjama da ogroman deo establišmenta Republike Srpske čine ljudi, blago rečeno, problematične ratne prošlosti, koji su, kako se takođe osnovano sumnja, upleteni u zaštitnu mrežu koja Radovana Karadžića skriva od onih koji bi trebalo da ga odvedu na optuženičku klupu u Hag. Odluka Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini Pedija Ešdauna da smeni predsednika Skupštine Republike Srpske Dragana Kalinića i još 60 funkcionera zbog nesaradnje ili ometanja saradnje sa Haškim tribunalom u "Balkanu" (1. jul) je, na primer, dobila mesto na naslovnoj strani u vidu vrlo tendencioznog naslova "Karlin blickrig na Republiku Srpsku".

U dizanju tenzije u vezi sa Ešdaunovom odlukom posebno su se "isticale" "Večernje novosti". Dovoljno je pogledati naslove koji su preplavili ovaj list tim povodom 1. jula: "Udar na Republiku Srpsku", "Slom demokratije", "Karadžića čuvaju Bog i anđeli", "Ešdaun bira umesto Srba", "Šefket umesto Dragana"... Smenjeni Dragan Kalinić preko "Večernih novosti" poručuje: "Izgleda da su mnogi nemoćni pred činjenicom da Radovana Karadžića čuvaju Bog i anđeli i to je, izgleda, jedina istina."

"Bog i anđeli" ukazuje se 1. jula i na stranicama "Internacionala". Ovaj dnevnik je "reakcije na izjavu Karle del Ponte da će Karadžić biti uhapšen u toku jučerašnjeg dana", sakupio u tekstu pod naslovom gotovo identičnom onom iz "Večernih novosti" - "Bog i anđeli čuvaju Radovana". Očigledno je Kalinićevu "dosetku" štampa doživela kao vrlo efektanu. A izbor ličnosti od kojih je "Internacional" pozeleo da čuje reakcije na najave del Ponteove krajnje je sveden i sasvim je tipičan za ovaj list. To su, dakle: Kosta Čavoški, član Odbora za istinu o Radovanu Karadžiću, i Luka Karadžić, brat Radovana Karadžića. Luka Karadžić kaže: "Ja sam se dovoljno naslušao gluposti Karle del Ponte i njenih podrepaša odavde i ne pada mi na pamet da to komentarišem."

Bez obzira na to, traže li se begunci po Republici Srpskoj ili po Srbiji, očigledno je da štampa u Srbiji ne čini ništa da bi javnost uputila u neoborivu i neumoljivu činjenicu da je saradnja sa Haškim tribunalom obaveza, oko čijeg ispunjavanja nije moguće beskonačno se premišljati. Uglavnom izostaje alarmiranje javnosti iznošenjem svih štetnih posledica koje će Srbija snositi dok god ne bude spremna da ispuni tu prioritetnu međunarodnu obavezu. Naprotiv, većina štampanih medija postupa kao da je u službi onih koji se skrivaju ili tvrdoglavno odbijaju da se predaju u ruke međunarodne pravde i, na taj način, doprinosi svakodnevnom narastanju "antihaškog" raspoloženja na širem planu. Retki glasovi u srpskoj politici koji apeluju na građane da shvate nužnost kooperativnog odnosa s Haškim tribunalom po automatizmu se dočekuju na nož.

"Balkan" (5. jul), na primer, u broju na čijoj je naslovnoj strani po ko zna koji put fotografija Nebojše Pavkovića i njegova poruka "Samo mrtav mogu u avion za Hag", predstavlja "istraživanje" na temu: "Da li se šef diplomatije 'zatrčao' inicirajući izručenje generala Hagu?" Čitaocima se sugeriše da se Vuk Drašković očigledno, još ne snalazi na funkciji ministra spoljnih poslova, a u naslovu je plasirana ocena Zorana Anđelkovića iz Socijalističke partije Srbije - "Vuk vodi privatni rat, a ne spoljnu politiku!" Anđelković, između ostalog, kaže: "Drašković se ne ponaša kao slon u staklarskoj radnji, već kao slon koga ste stavili u flašu."

Drugi sagovornik "Balkana" na temu "Draškovićevog zatrčavanja" je Đorđe Mamula iz Demokratske stranke Srbije. On je, prema Draškoviću, bio nešto blaži od svog kolege iz SPS. "Ne treba zaboraviti ni to da se Drašković našao na čelu veoma važnog resora, suočen sa mnogim problemima, pa je moguće da se nije 'uigrao'."

Na istoj stranici "Balkana" politički analitičar Đorđe Vukadinović daje zanimljivo objašnjenje problema u komunikaciji Beograda s Hagom. "Ključna greška u saradnji sa Tribunalom učinjena je još 2001. godine kada je, pre postojanja bilo kakvog zakona, izručen Slobodan Milošević, tako da je sada teško ubediti Zapad da bilo čije izručenje može biti problem. I sam Hag je, kao i međunarodna zajednica, sve vreme dodatno otežavao situaciju oko saradnje, neprekidno ističući nove zahteve i ignorišući korake koje je Srbija u međuvremenu preduzela (u ovom trenutku u Haškom pritvoru se nalaze dva bivša predsednika Srbije, bivši potpredsednik Vlade i načelnik Generalštaba VJ). Zato se s pravom možemo zapitati šta je njihov cilj i stvarna namera kada je o Srbiji reč - stabilizacija i konsolidacija države ili stalno održavanje tenzije i držanje Srbije pod pretnjom sankcija i međunarodne izolacije."

Česti su i primeri tragikomičnih medijskih ambicija da se Slobodan Milošević predstavi kao mnogo veći problem "svetskih sila" nego Srbije, u čije je ime počinio zlodela zbog kojih je dopao međunarodnog suda. "Borba" (31. jul) na naslovnoj strani piše: "Hag u službi američkih predsedničkih izbora: Milošević u timu Buša protiv Kerija." Ispod naslova koji mitomanski implicira da Milošević igra neku presudnu ulogu na aktuelnoj svetskoj političkoj sceni,

sele potpuno neverovatne spekulacije. "Postoji i verovatnoća da će Slobodan Milošević nastavak suđenja dočekati sa slobode."

"Borba" nastavlja: "Malo je verovatno da će suđenje biti nastavljeno početkom septembra za kada je, inače, najavljeno. Sadašnja američka administracija procenila je da će dokazni postupak Slobodana Miloševića znatno oslabiti šanse demokratskog kandidata Džona Kerija. Taj trenutak još nije nastupio a do njega će doći u jeku kampanje američkih predsedničkih izbora. Odbrana će, izvesno je, biti u funkciji diskreditacije Klintona i njegovih najbližih saradnika, koji se, sada, nalaze u izbornom štabu Džona Kerija, pre svih Ričarda Holbruka i Medlin Olbrajt."

VOJVODINA

U štampi je na delu snažno podgrevanje antimađarskog raspoloženja, širenje svojevrsnog bauka autonomaštva poistovećenog s mađarskim separatizmom. "Ekspres" (31. jul) na naslovnoj strani najavljuje intervju sa istoričarom Jovanom Pejnom, dobro poznatim javnosti po šovinističkim stavovima, pod naslovom "Sanjaju Ugarsku". Nadnaslov je takođe, sasvim eksplicitan: "Vojvodina na udaru mađarskih revizionista."

Osnovna Pejnova teza, opširno elaborirana u "Ekspresu" jeste, da su "vojvođanski autonomaši u službi Sorošovog mađarskog revizionizma, čiji je cilj ponovno stvaranje Ugarske". Pejin, između ostalog, objašnjava: "Autonomaštvo u Vojvodini nema baš nikakvog istorijskog osnova. To je nemačka ideja koja je preko Hrvatske lansirana posle Prvog svetskog rata u cilju stvaranja konfederalnih autonomija u državama naslednicama Habzburške monarhije. Njenom širenju doprinele su i kominternovske namere da razbije Kraljevinu SHS, odnosno Jugoslaviju i pokušaju da stvore "novu Vojvodinu" i "Vojvođane".

Pejin, naravno, najoštrije osuđuje Zakon o promeni toponima, koji je godinu dana ranije, usvojila Skupština Vojvodine. "Domaći autonomaši imaju određeno mesto u toj velikomađarskoj revizionističkoj propagandi. U funkciji te propagande je, svakako, izglasavanje Zakona o promeni toponima. Navodno je to učinjeno zbog vraćanja tradicionalnih naziva, koji uopšte nisu tradicionalni, nego su za vreme mađarske kolonizacije slovenski nazivi menjani prema mogućnostima mađarskog jezika, o čemu postoji čitava biblioteka dokaza. Autonomaši su ovim činom hteli da potvrde velikomađarsku tezu da Srba u Vojvodini nije bilo, a ne znaju da su Bačka, Banat i Srem bile prve srpske zemlje koje su Srbi prilikom seoba sa severa naselili."

"Ekspres" se, dakle, ponaša u duhu "dobrih, starih vremena" kada je bio jedno od udarnih aduta Miloševićevog ratnohušakačkog hora u širenju ideja o raznim antisrpskim zaverama. U igri su, kao i onda, Kominternu, Nemačka, Vatikan... Ide se "duboko" u pitanja gde su sve Srbi od koga stariji narod. Pejin kao glavne eksponente "velikomađarskog revizionizma" imenuje Jožefa Kasu i

Andraša Agoštona. Kasa, najuticajniji političar vojvođanskih Mađara i potpredsednik Đinđićeve vlade, našao se još ranije na udaru oštrih kritika "NIN-a" (22. jul). Poenta je u opovrgavanju pritužbi Mađara da su sve češće žrtve, nacionalizmom inspirisanog nasilja u Vojvodini.

"Ukoliko bi Subotica imala okružnog javnog tužioca, a nema ga od oktobra 2000. godine, što je priča za sebe, i ako bi taj tužilac zakonski cepidlačio, danas bi Jožefu Kasi pretilo tri godine zatvora, kako predviđa član 218. stav 2, Krivičnog zakona Republike Srbije, za širenje lažnih vesti," piše "NIN" u tekstu pod naslovom "Učitavanje nacionalizma".

Kasin "greh", po "NIN-u", je u sledećem: "Bivši potpredsednik Vlade Srbije je 27. marta ove godine nazvao subotički Sekretarijat Ministarstva unutrašnjih poslova i prijavio "incident na nacionalnoj osnovi" tvrdeći da su četiri mladića srpske nacionalnosti prebela mladića mađarske nacionalnosti... Posle istrage policije, ispostaviće se da je tuče zaista bilo, ali da se radi o mladićima različitih nacionalnosti (Muslimani, Romi, Srbi, Mađari). Povod za tuču je bila nekakva minduša, ali na ceo slučaj pada drugo svetlo kad se zna da su se potukla – deca. Najstariji je imao 15 godina..."

Namera da se minimizira opasnost od srpskog nacionalizma u Vojvodini, proporcionalna je želji da se naglase zle namere mađarskih političkih vođa. U istom tekstu u "NIN-u" Kasi se na dušu stavlja čak i to što je osetio potrebu da se registruje govor mržnje u jednom televizijskom nastupu već pominjanog Jovana Pejina, "vođe civilne organizacije Srpski nacionalni pokret "Svetozar Miletić". Reklo bi se da, po "NIN-u", takve pojave ne zaslužuju ozbiljnu pažnju.

"U Savezu vojvođanskih Mađara pedantno vode evidenciju svih incidenata za koje misle da su upereni protiv mađarske manjine u Subotici. Spisak nosi naslov 'Opis slučajeva atrociteta protiv vojvođanskih Mađara' i lako je dostupan novinarima... Spisak sadrži čak i događaj od 17. septembra 2003, kad je na programu RTV Novi Sad na srpskom jeziku emitovan program, ocenjen kao 'huškački'. U emisiji je Jovan Pejin, vođa civilne organizacije Srpski nacionalni pokret 'Svetozar Miletić', vojvođanske Mađare, Slovake i Rumune nazvao naseljenicima koje su Srbi prihvatili i koji su zauzeli srpske teritorije. Istoričar Pejin smatra da su Mađari u većini i u suštini Sloveni, a dokaz za to su njihova "lepa slovenska lica". (Kao što smo videli po prethodnim navodima iz "Ekspresa", "istoričar Pejin" je i dalje, godinu dana posle apsolutnog skandala na državnoj televiziji, prisutan u medijima i zastupa sasvim slične ideje.)

Nedvosmislen stav autora teksta u "NIN-u" prema temi o kojoj piše, čita se u završnom pasusu: "Ne treba smetnuti s uma da se u Subotici grafiti sa nepristojnim i nacionalističkim sadržajem pojave nekako baš dan ili dva pred dolazak neke međunarodne delegacije." Ovakav zaključak više nego jasno aludira na to da sami Mađari podmeću znake netrpeljivosti prema njima u nameri da internacionalizaciju "vojvođansko pitanje", što je teza koja se, kao što se vidi u ranijim izveštajima o radikalizaciji medija, odavno provlači kroz štampu u Srbiji. Mediji, međutim, nisu bili tako skloni minimiziranju problema

u slučaju kada je u Temerinu bio napadnut Srbin Zoran Petrović, a napadači su bili mađarske nacionalnosti, iako je sama žrtva negirala da je stradala od nacionalizmom inspirisanog nasilja. Taj slučaj analiziran je već u junskom izveštaju, ali ostao je aktuelan i u julu. "Kurir" (1. jul) objavljuje tekst pod krupnim naslovom "KOLAC", a u podnaslov je izvučeno tumačenje incidenta koje je dao neimenovani prodavac na temerinskoj pijaci.

"Da je umesto Srbina zverski pretučen Mađar, videli biste za koliko vremena bi se svi Mađari okupili." Isti, bezimni pijačni prodavac u tekstu još kaže: "Iako ranije nije bilo sukoba na međunacionalnoj osnovi, siguran sam da je upravo to razlog što je nesrećni momak na taj način masakriran. Mađari, koji su ga životinjski tukli i izivljavali se nad njim, ne bi nikad tako nešto uradili nekom svom. Bez obzira na to koliko bili pijani ili drogirani, ili sa debelim dosijeima, kao što ga ovi imaju, na svog ne bi udarili."

"Kurir" je raspoloženje u Temerinu posle nemilog događaja opisao samo kroz mišljenja dvojice Temerinaca srpske nacionalnosti. Oba anketirana građana slično razmišljaju. "Mladić po imenu Ivan" kaže, između ostalog: "Ne znam šta je tom momku bilo da ode u mađarsku kafanu, ali tamo je sve počelo... Ja ne mrzim druge narode, pa ni Mađare, ali nikada sa njima nisam voleo da se družim. Zna se kod nas da svako treba da bude sa svojim i da sa drugima ne treba da se meša."

Dežurni "javni nacionalisti" prosto nisu mogli da sakriju svoje "nerviranje" zbog toga što su bili "ometani" da nad nesrećom Zorana Petrovića lamentiraju kao nad početkom krstaškog rata Mađara protiv Srba u Vojvodini. Akademik Nikola Milošević, dugogodišnji trudbenik na širenju srpskog nacionalizma, u "Svedoku" (6. jul) objavio je tekst pod naslovom "Zločin u Temerinu". Milošević optužuje vojvođanski politički vrh, "a vojvođanski politički vrh čine - zašto kriti - Demokratska stranka i partija Nenada Čanka", da su pokušale da zataškaju temerinski slučaj. "Raskrinkava" i saučesnike-zataškivače.

"Zataškavanje o kome je reč ima, međutim, i jedan drugi i dugoročniji cilj. Koji i kakav, lepo se moglo videti po jednom izveštaju televizijske kuće Verana Matica, odakle nam je najpre i došla vest da zločin koji je nad Petrovićem počinjen nema nikakvu političku, odnosno nacionalističku motivaciju. Petrović, uostalom, sam tako kaže. A valjda on to najbolje zna.

Međutim, u tom istom izveštaju Televizije B92 lekar koji vodi ovaj slučaj izjavljuje da njegov pacijent pati od amnezije, odnosno, da se, srpski rečeno, uopšte ne seća onog što se sa njim na temerinskoj pijaci dogodilo. Kako onda može znati zašto su ga ta petorica Mađara tako krvnički mrcvarila? Čega se to on seća kad nije u stanju ničeg da se seti?"

U glosu unutar teksta kojim Nikola Milošević dokazuje da je nemoguće da Petrović nije stradao zbog mađarskog nacionalizma izvučeno je: "Kad bi naši tzv. mondijalisti istim aršinom merili i srpske i mađarske i sve druge zločince, koji bi to Soros sa Zapada odrešio kesu za tako nešto?"

Ni već uveliko pominjani Jovan Pejin nije propustio priliku da dokaže da je nasilje nad Petrovićem primer eskalacije velikomađarskog nacionalizma. U izrazito opskurnom dvonedeljniku "Ogledalo" (7. jul), neskrivene nacionalističko-boljševičke orijentacije, on objavljuje tekst "Ko to bje vojvođanske Srbe?" u kojem, uzgred, optužuje nevladine organizacije da "ukazivanje na činjenice nazivaju govorom mržnje", dok "nabijanje Srbina na kolac u Temerinu, za aktiviste nevladinih organizacija nije delo mržnje".

PROCES PROTIV OPTUŽENIH ZA UBISTVO PREMIJERA ĐINĐIĆA

U načinu na koji se u štampi piše o suđenju optuženima za atentat na premijera Zorana Đinđića i dalje su na snazi stari trendovi. Umesto ozbiljnim analizama procesa u toku, novine kao da su i dalje zaokupljene iščekivanjem nekih spektakularnih obrta koje će doći sa strane odbrane, a pre svega od prvooptuženog Milorada Ulemeka Legije. Listovi koji su bombastično plasirali svaku spekulaciju koja je "rušila" optužnicu, ne libeci se vrlo očigledne bliske saradnje sa advokatima, a možda i nekim drugim zastupnicima optuženih, a uz prečutnu ili tihu podršku aktuelne vladajuće garniture, dosta neupadljivo plasiraju činjenice koje govore u prilog optužnici.

Tako, na primer, "Kurir" (27. jul) u donji ugao strane smešta "priznanje" ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića da "nema elemenata da zaključimo da su Spasojević i Luković streljani", a upravo je taj tabloid sistematski obarao zvaničnu verziju o pogibiji dvojice vođa "zemunskog klana".

U vrh te strane, međutim, na znatno većem prostoru "Kurir" u tekstu pod naslovom "Legijina odbrana" zaključuje: "U dosadašnjem toku suđenja Miloradu Ulemeku Legiji, prvooptuženom za ubistvo premijera Đinđića, u Specijalnom sudu nije se čuo nijedan ozbiljan argument koji bi Ulemeka doveo u direktnu vezu sa atentatom! Ova gotovo jednoglasna ocena posmatrača "suđenja veka" uglavnom je utemeljena na činjenici da Legiji nisu postavljena neugodna pitanja, ali i da je najmanje bilo onih pitanja koja su se direktno ticala atentata." U podnaslovu tog teksta preneti je tvrdnja novinara "NIN-a" Nikole Vrzića: "Nije se čuo nijedan ozbiljan dokaz koji bi Legiju doveo u vezu sa ubistvom Đinđića."

Nešto ranije, u "NIN-u" (15. jul), pomenuti novinar Vrzić, osvrćući se na "šupljine" ili "klimava mesta" u Legijinoj odbrani, ustrvđuje: "Sve i ako je Legija u navedenim situacijama slagao, to nije dokaz da je on i ubio premijera." Vrzić objašnjava da je Nenad Šare, svedok saradnik, "bitan jer je, praktično, bar koliko je u ovom trenutku poznato, on jedini koji Ulemeka povezuje sa atentatom na premijera Đinđića. To, naime, ne čini nijedan od preostale trojice svedoka saradnika, a zasad nije poznato ni da ima materijalnih dokaza koji bi ga doveli u direktnu vezu sa organizacijom atentata."

U završnom pasusu, Vrzić podseća da se suđenje Ulemeku nastavlja 6. septembra i zaključuje: "Tada će tužilaštvo ponuditi svoje dokaze za Legijinu krivicu; dokaze će, kad na njega dođe red, kako je najavio, podneti i okrivljeni. Ulemek. A najavio je i suočenje sa svedocima saradnicima, već sada ih optuživši da su lagali. Pored ostalih, suočiće se i sa Nenadom Šareom, koji tek treba da pod zakletvom ponovi ono što je govorio u istrazi. Legija se već pred sudom zapitao 'koja li ga je muka materala' da kaže to što je rekao. Muka ili ne, ovaj će susret mnogo toga reći, šta god bilo izgovoreno."

"Svedok" (27. jul), "analizirajući" dotadašnji tok suđenja, piše: "Legija je izneo niz teških optužbi na račun bivših državnih funkcionera i, osim saopštenja da će se Ulemekovi navodi proveriti, javnost do danas nije saznala dokle se stiglo sa tom istragom. Istina, ažurni su bili jedino oni čije je ime Legija pomenuo i odmah sve demantovali."

Oštrica se i, dalje, dakle usmerava prema predstavnicima "dosovske vlasti". "I dok su se na početku suđenja mnogobrojne javne ličnosti, a posebno predstavnici bivše vlasti, gotovo svakodnevno pojavljivale u sudnici, ili ispred zgrade suda, kako je glavni pretres odmicao, bilo ih je sve manje. 'Zlobnici' kao da su to jedva dočekali pa su nepojavljivanje političara komentarisali kao strah da bi ih 'organizator zločinačkog udruživanja' mogao pomenuti tokom iznošenja odbrane."

"Balkan" (2. jul) na naslovnoj strani donosi "nove detalje o putevima novca Zorana Janjuševića": "Na račun 'leglo' 350.000 evra baš na dan atentata." Ta najava upućuje na tekst, koji se nalazi na trećoj strani: "Kolesaru stigli evri na dan Đinđićevog ubistva." U osvežavanju korupcionaške afere vezane za Đinđićeve savetnike Zorana Janjuševića i Nemanju Kolesara, uočljiva je tendencija da se njihovim navodnim finansijskim malverzacijama relativizuje sam zločin koji je počinjen ubistvom premijera, a težište negativnog publiciteta se sa onih koji su okrivljeni za to zlodelo prebacuje na drugu stranu.

Po istom receptu po kojem je javnost preparirana za senzacionalne istine koje će izreći Legija, deo štampe je pristupio "kampanji" za Dejana Milenkovića Bagzija nakon što je 17. juna uhapšen u Grčkoj. Ustvari, intenzivna mistifikacija krenula je i pre nego se Bagzi našao u rukama grčke policije po čemu se da zaključiti da je Bagzi bio u određenim pregovorima oko predaje. Kao "probni baloni" puštane su dezinformacije da je Bagzi uhapšen i pre nego se to dogodilo, da se predao, da pregovara itd. Na sam dan njegovog hapšenja, "Balkan" (17. jul) "ekskluzivno saznaje": "Bagzi, u strahu, na više lokacija sakrio pikantne dokaze."

Milenkovićev branilac Biljana Kajganić bila je neko vreme uporna u obmanjivanju javnosti tvrdnjama da Bagzi nije uhapšen, tvrdeći da se dobrovoljno predao i mnogi štampani mediji oslobađali su prostor za njene dezinformacije iako je istog dana kada je Bagzi uhapšen, grčka policija to i zvanično potvrdila. Mada je, kako smo videli, i sam ministar policije iz redova DSS, odakle su uporno podupirane sumnje u optužnicu i zvanične rezultate istrage atentata, procedio da nema elemenata koji obaraju zvaničnu verziju

smrti Dušana Spasojevića Šiptara i Mileta Lukovića Kuma, pišući o slučaju Dejana Milenkovića Bagzija, Nikola Vrzić u "NIN-u" (22. jul) nastavlja da spekulise sa navodnim interesima određenih krugova da se neki od optuženih uklone pre dolaska na sud.

"Dejan Milenković Bagzi, ipak, može sebe da smatra srećnim. Živ je, uprkos svim nagađanjima, i živ je dospao u zatvor," tako glasi prva rečenica Vrzićevog teksta. Istovremeno, Vrzić postavlja pitanje nije li Zvezdanu Jovanoviću, izvršiocu atentata, podmetnuto priznanje. Jovanović je pred sudom porekao priznanje dato u istrazi, a "NIN" evidentira dugu listu sumnjivih detalja u Jovanovićevom datom pa povučenom priznanju i formalnih propusta načinjenih u prekrivičnom postupku. "Najvažnije je, međutim, to što Zvezdan Jovanović tvrdi da mu je dat "unapred već sačinjen tekst za koji je rečeno da se radi o njegovoj izjavi, da ga pročita i potpiše. Nije hteo da ga čita, samo je potpisao."

"NIN", međutim, uopšte i ne nagoveštava čitaocima mogućnost da je povlačenje priznanja zapravo deo neke nove strategije odbrane i ne ukazuje na logički manjkovosti objašnjenja po kojem je Jovanović, eto, iz čista mira onomad potpisao teško priznanje, i ne pročitavši ga. Iako su advokati optuženih izuzetno prisutni u štampi i iako često i sasvim očigledno novinski napisi odgovaraju njihovim interesima i interesima njihovih klijenata, oni, opet uz nesebičnu medijsku podršku, nastoje stvoriti utisak da su izloženi pritiscima i pretnjama. "Balkan" (2. jul) u tekstu "Posle batina, Legijinog advokata Bulatovića 'pakuju' za Podgoricu" registruje da Ulemekov branilac Momčilo Bulatović, kao i glavni i odgovorni urednik "Svedoka" Vladan Dinić, prima preteća pisma, o čemu je obavestio sudiju Dragoljuba Albijanića, koji vodi suđenje za ubistvo Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića, a čija je adekvatna reakcija, u smislu zaštite advokata, kako saznajemo, izostala.

Autor teksta u "Balkanu" tvrdi: "Bulatović, koji je prošlog leta i fizički napadnut usred Beograda, nije jedini advokat kome je prečeno otkako su počela suđenja optuženim za organizovani kriminal. Pretnje je, početkom godine, dobio i Miroslav Todorović, koji je branio Dušana Krsmanovića. Njemu je prečeno telefonom, a nepoznati napadači kamenicama su razbili prozore njegove kancelarije koja se nalazi iza Palate pravde... Pretnje dobija i Slobodan Milivojević, jedan od Legijinih advokata. On kaže da ih doživljava kao pritiske i da su oni pojačani od Legijine predaje."

Solidarnost sa "ugroženim" advokatom i brigu zbog toga što mu nadležni ne pružaju primerenu zaštitu, "Balkan" jasno demonstrira i u nadnoslovu citiranog, inače ovećeg teksta, koji glasi: "Ko i zašto šalje preteća pisma Momčilu Bulatoviću, advokatu Milorada Ulemeka Legije, na koja niko ne reaguje?"

UVOD

Do koje mere je istina o srpskim zločinima u ratovima u bivšoj Jugoslaviji i dalje tabu i koliko je javna sfera zagađena nacionalističkim populizmom, vrlo ilustrativno govori hajka kojoj su u štampi bili izloženi estradna zvezda Lepa Brena (Fahreta Jahić) i njen suprug, nekada poznati teniser Slobodan Živojinović. Najtiražniji tabloid "Kurir" (21. avgust) sa naslovne strane obavestio je mnogobrojno čitateljstvo: "Živojinovići obrukali Srbe".

Bruka se ogleda u činjenici da je popularni par, tokom boravka u Tuzli, položio cveće na spomenik žrtvama rata. Na spomeniku piše: "Na ovom mestu 25. maja 1995. godine srpski fašistički teror je granatom prekinuo 72 mlada života." Sintagma "srpski fašistički teror" je, dakle, ono što je štampi dalo krila da napadne taj gest iz sve snage. Posebnu "podobnost" za nacionalističko obrušavanje na bilo čiju smelost da gestom kakav je polaganje venca prizna mogućnost da je postojalo nešto što bi se dalo nazvati srpskim fašizmom predstavlja činjenica da je Lepa Brena Muslimanka iz Bosne, te se, povodom "Skandala u Tuzli", sasvim neuobičajeno i posle dosta vremena, u novinama, uz estradni pseudonim, pojavilo i njeno pravo ime. Reaktivirano je čak i njeno "srpsko" ime kojim se spekulisalo u vreme rasplamsavanja rata u Bosni, kada je puštena glasina da se Lepa Brena "pokrstila".

"Kurir" nas na tu epizodu i, uopšte, na duh tog vremena podseća na sledeći način: "I dok je potez Fahrete Jahić, alias Jelene Živojinović (?!), alias Lepe Brene, bio donekle i očekivan, pravi razlozi zbog kojih je i Boba Živojinović, aktuelni predsednik Teniskog saveza SCG, učestvovao u ovom činu nisu poznati" Vidimo, znači, šovinistički kliše u njegovom najrudimentarnijem obliku: nije ni čudo što se Muslimanka Fahreta ponašala antisrpski, ali kako je moguće da je Srbin Slobodan pristao na izdaju.

Kao tabu slične snage, srpska štampa, i tabloidna i, uslovno rečeno, ozbiljna, održava i pitanje povlačenja tužbe protiv NATO pakta, iako je prilično izvesno i podrazumevajuće da će Srbija i Crna Gora morati da se odreknu tužbe koju je podneo Miloševićev aparat ukoliko želi da napravi korak dalje u evroatlantskim integracijama. Reč je, ustvari, o tome da se u javnosti i dalje onemogućiti bilo kakvo sagledavanje NATO intervencije osim kao agresije – "nezaslužene, ničim izazvane".

U istom ključu, opstaje i kult herojske odbrane zemlje čiji su najveći heroji, razume se, Slobodan Milošević i njegovi generali, poput haških begunaca Nebojše Pavkovića i Vladimira Lazarevića. Čak i kada se on ne brani u prepoznatljivom populističkom maniru nego mnogo visokoparnije i sa ekspertske-analitičkih pozicija.

Ljiljana Smajlović u uvodniku "NIN-a" (26. avgust) ocenjuje kao "katastrofu" to što je ministar spoljnih poslova SCG Vuk Drašković "pokrenuo javnu kampanju za odustajanje od tužbe Jugoslavije protiv NATO" i kritikuje stav Draškovićeve partije da ćemo spor protiv NATO "ionako izgubiti".

"NATO je bombardovao Jugoslaviju bez odobrenja UN, dakle nezakonito i, po nama, nelegitimno. Bombe su bile prilično precizne ali strahovito nepravedne: ogroman broj građana ih je doživeo sa burom u srcu koja svakako ne zaostaje za očajanjem u srcu porodica stradalih na Ibarskoj magistrali. Ta srca će uvek tražiti pravdu, pa makar ona izgledala nedostupna. Ne može biti posao političke elite da odvrća građane od sudskog spora pričom da `sila boga ne moli`. Liberalni pogled na svet pre bi obavezivao da se za žrtve bombardovanja Sarajeva i Bagdada traži razumevanje od žrtava bombardovanja Beograda, a ne da im se propagira da u ovom svetu pobeđuje jači, i da mi tu nemamo šta da tražimo već da se priklonimo i očekujemo milost."

Ne dovodeći u pitanje slobodu uglednog političkog komentatora da ocenjuje koliko je potez nekog zvaničnika politički pragmatičan i da li će državi doneti štetu pred Međunarodnim sudom pravde (a Lj. Smajlović tvrdi da hoće), u ovom komentaru bode oči lakoća s kojom se pristupa relativizaciji zločina odnosom u koji se dovode žrtve Sarajeva, Bagdada i Beograda.

Znatno pre uvodničara "NIN-a" "kampanju" za odustajanje od tužbe u kolumni "Reč generala" u "Balkanu" (1. avgusta) osudio je general u penziji Milen Simić pod naslovom "Na praštanje imaju pravo samo žrtve agresije". (Inače, prostor koji mu obezbeđuje redovna kolumna u "Balkanu", penzionisani general najčešće koristi za kritiku reformi vojske.) "Dakle, osnovno je pitanje ko, u ime koga i na osnovu čega ima pravo pristajanja, odustajanja, praštanja i opravdavanja? Odgovore na ovo pitanje mogli bi da potraže najglasniji lobisti za odustajanje od pomenute tužbe radi njih samih, njihovih potomaka i srpskog naroda u celini."

Zbog pauze u suđenju optuženim za ubistvo premijera Zorana Đinđića, Milorad Ulemek Legija bio je znatno manje prisutan u štampi nego prethodnih meseci tokom kojih je proizveden u prvu "medijsku zvezdu". Nezvanične, "ekskluzivne" informacije u vezi sa tim procesom i dalje su, ipak, stizale na novinske stranice i prilično je očigledno da je "ekskluziva" obezbeđivana zahvaljujući bliskim vezama sa advokatima optuženih ili, pak, nekim drugim segmentom mafijaško-političko-tajnopolijskog mehanizma, koji neumorno deluje na širenju konfuzije Srbijom.

Iako je sasvim očigledno da veze između branilaca kriminalaca upletenih u atentat na Đinđića i tabloidne štampe nisu nimalo "ekskluzivne", "Balkan" (6. avgusta) uz odrednicu "ekskluzivno" objavljuje intervju s Biljanom Kajganić, braniocem Dejana Milenkovića Bagzija. Najvažnija informacija koju je Kajganićeva tom prilikom "ekskluzivno" otkrila sasvim je predvidljiva, ali je, ipak, izvučena u glomazan naslov: "Bagzi poruči: Jedva čekam da dođem u Srbiju i izađem pred sud."

Na isti način, dakle, na koji je kreirana atmosfera velikih iščekivanja za celu javnost "prosvetljujućih" otkrića koja će pred sudom plasirati Legija, i od Legijinog "kolege" Bagzija se sada očekuju sudske senzacije. "Bagzija sam upoznala u solunskom zatvoru. Kaže da se predao (Kajganićeva, dakle, neometano i dalje širi verziju po kojoj se Bagzi dobrovoljno predao; prim. aut. HO) iz straha za život. Srećan je i zadovoljan što je, po svojoj proceni, spasio svoj i život svoje porodice i prekinuo agoniju u kojoj je proveo 17 meseci, koliko se skrivao. Rekao mi je da jedva čeka da dođe u Srbiju i da uđe u celu proceduru koja ga čeka pred našim pravosuđem. Raduje se povratku i deci koju će videti posle godinu i po dana. Pretpostavljam da neće ćutati, ali ćemo o tim detaljima razgovarati kada dođe u Beograd – otkriva Kajganićeva."

Kajganićeva se "Balkanu" "izjadala" i na neadekvatan tretman koje su ona i Milenkovića supruge imale u Konzulatu SCG u Solunu. "Bagzijevog advokata i suprugu pretresao portir-vozač Konzulata SCG u Solunu" naslov je antrfilea koji o tome govori. Portir-vozač je, po tvrdnjama Kajganićeve, od nje i supruge njenog klijenta "bez ikakvog prava" tražio da otvori torbe, umesto da im "kao svaki predstavnik naše zemlje u inostranstvu bude na usluzi i od pomoći."

Već narednog dana "Balkan" (7. avgust), ovaj put ne otkrivajući izvor iz kojih crpi svoja saznanja, tvrdi: "Svedoci saradnici u panici očekuju Bagzija." "Dolazak Milenkovića i njegovo svedočenje pred sudom moglo bi da uzdrma svedoke saradnike, pa se čak može desiti da oni izgube taj status ukoliko on pobije njihove tvrdnje. Milenković se tretira kao najvažniji čovek za rešavanje mnogih kriminalnih zagonetki." Nakon što je dao širu eksplicaciju Milenkovićeve aduta protiv svedoka saradnika, a time i optužnice na osnovu koje se vodi proces pred specijalnim sudom, "Balkan" zaključuje: "Milorada Ulemeka Legiju delimično smo čuli, Dejan Milenković Bagzi tek je na potezu, a sudnica specijalnog suda biće *'bojno polje'* istine."

"Kurir" (26. avgusta) preko naslovne strane plasira svoje "saznanje" – "Bagzi je umešan u ubistvo Gavre!". Dejan Milenković Bagzi proglašava se "krunskim svedokom" pošto je "ubicama Draganu Nikoliću Teći i izvesnom Dekiju nabavio reno 4 i sredio im alibi". "Kurir", naravno, podseća čitaoce na dosta staru konstrukciju. "Ubistvo agenta Službe državne bezbednosti Momira Gavrilovića Gavre organizovano je i izvršeno po direktnom naređenju šefa surčinske mafije Ljubiše Buhe Čumeta. Čume je, prema podacima policije, saznao za Gavrilovićeve kontakte sa Koštunićinim kabinetom i strahovao je da bi Gavra Koštunici mogao da preda dokaze o vezama mafije sa vrhom bivšeg režima...Kao nagradu za dobro obavljen posao, Čume je Dekiju i Teći dao 60000 nemačkih maraka, koje su oni podelili. Za svoj deo posla, prema informacijama do kojih je došla policija, Dejan Milenković Bagzi dobio je 10000 maraka."

Pravi način na koji je "Kurir" došao do ovog i sličnih "saznanja" plastično će nešto kasnije objasniti novinar Miloš Vasić u nedeljniku "Vreme", dajući javnosti na uvid prepis jednog telefonskog razgovora koji je advokat Biljana Kajganić vodila sa svojim klijentom Dejanom Milenkovićem Bagzijem dok se

još skrivao u Grčkoj, a koji je policija presrela. Inače, Boro Banjac smenjen je s mesta načelnika Uprave za borbu protiv organizovanog kriminala MUP Srbije odmah pošto je premijera Vojislava Koštunicu i ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića zvanično obavestio o sadržaju razgovora, u kojem Biljana Kajganić obavestava Bagzija da je za njega dogovorila status svedoka saradnika, pod uslovom da on na sudu kaže upravo ono što je "Kurir" "ekskluzivno" saznao – da je Buha organizovao ubistvo Gavrilovića, a Dragan Nikolić Teća izvršio.

Na sličan je način, verovatno, i "Balkan" došao do "nezvanične" informacije: "Uskoro film o sastanku funkcionera Vlade sa kriminalcima iz Šilerove." "Balkan" piše: "Uz svedoke, koji bi, kako kaže naš izvor, živom rečju očvrtnuli Legijinu odbranu i optužbe, jedan od najjačih saveznika Ulemekovog finalnog obraćanja sudu trebalo bi da budu dokumenta i video-kasete. Od 12 video-kaseta, koje su pominjane i pre Legijine predaje 2. maja, sada se govori o pet kaseti na koje bivši komandant JSO posebno računa. Na njima su, navodno, ovekovečene ne samo posete i druženja bivše srpske državne vrhuške sa vodećim kriminalcima nego i poslovni dogovori funkcioneri iz Nemanjine 11 sa kriminalcima iz Šilerove 38."

Crkva je ponovo snažno demonstrirala svoju političku moć. Medijski podržana, Srpska pravoslavna crkva opstruirala je donošenje odluke o himni Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Nadležnim državnim organima, odnosno najvišim državnim funkcionerima patrijarh Pavle uputio je otvoreno pismo kojim je zahtevao da se iz procedure hitno povuče predložena himna pošto, prema njegovoj oceni to "nije himna, nego kentaur kojim neko želi da se naruga kako Crnoj Gori tako i Srbiji i dostojanstvu ovog naroda".

Predložena himna bila je kombinacija pesama "Bože pravde" i "Oj, svijetla majska zoro" i na političkom nivou oko tog predloga već je bio postignut neophodan stepen saglasnosti. SPC je, međutim, po ko zna koji put ignorisala elementarni demokratski princip razdvojenosti države i crkve, upustila se u najdirektniju političku agitaciju, umešala se u poslove države, odnosno svetovne vlasti i, u svemu tome, bila uglavnom podržana od strane medija i pošteđena bilo kakve kritike.

Za način na koji je propraćena i medijski interpretirana patrijarhova inicijativa paradigmatičan je naslov teksta u "Balkanu" (11. avgust) "Stihovi ustaški, a himna – kentaur". Odrednica "ustaški" proizilazi iz retoričkog pitanja iz patrijarhovog pisma: "Da li su zaslužile Crna Gora i Srbija da na početku trećeg milenijuma uključe u svoju himnu neonacističke, paganske stihove nesrećnog Sekule Drljevića?"

Dotatnu argumentaciju za patrijarhove teze u istom tekstu u "Balkanu" ponudio je Radoš Ljušić, istoričar i funkcioner DSS Radoš Ljušić tvrdnjom "da se deo teksta himne "Oj, svijetla majska zoro" koji je napisao Sekula Drljević pevao 12. jula 1941, kada je Crna Gora potpala pod fašističku okupaciju." I "NIN" (12. avgust) se, naravno, sa apsolutnim poštovanjem poneo prema

inicijativi SPC u vezi sa himnom – tolikim poštovanjem da i članak o toj temi nosi smrtno ozbiljan, čak dramatičan naslov "Patrijarhova opomena".

"Pismo je na veliki odjek kako u narodu, tako i među onima koji se stručno bave pitanjima državnih simbola: istoričarima, heraldičarima, muzikolozima..." zaključuje "NIN". A ta stručna lica su, po izboru "NIN-a", su episkop budimljanski Joanikije (kao da ima smisla od predstavnika Crkve tražiti mišljenje o mišljenju patrijarha), Želidrag Nikčević, šef poslaničkog kluba Srpske narodne stranke Crne Gore u Skupštini SCG, i "poznati srpski kompozitor" Svetislav Božić, koji je već nebrojeno mnogo puta pred javnošću demonstrirao svoje ekstremno nacionalističke stavove. "Pismo Njegove svetosti je dugoočekivani i visoko duhovno podignuti krik prosvećenog stanja svesti jednoga naroda", izjavio je Božić, a citirao ga je "NIN".

HAG

"Kao da smo se juče rastali". Pod tim poetičnim naslovom "Večernje novosti" (7. avgusta) na pola strane objavljuju intervju s potpredsednikom Srpske radikalne stranke Tomislavom Nikolićem, napravljen povodom Nikolićevog susreta sa Vojislavom Šešeljom i Slobodanom Miloševićem u Hagu. U intervjuu smo od Nikolića saznali da su "Vojine političke procene nepromenjene", da će "izdajnici biti svi Srbi koji izađu na izbore na Kosovu", da je "Milošević zdrav i siguran u svoju pobedu" itd.

Novinar "Večernjih novosti" je, očigledno, Nikolića pitao samo ono što bi on želeo da bude pitan, kao i ono što dira "sentiment" obožavalaca Šešelja i Miloševića. Na primer: "Kako Vojislav Šešelj izgleda, kakvog je zdravlja?", "Kako vam je delovao Milošević?"...Banalnost intimiziranja novinara i, uopšte, "Večernjih novosti" sa Nikolićem i "kumom mu Šešeljom", ogleda se u antrfileu koji nosi naslov "KRMENADLE".

Pod tim "mesarskim" naslovom saznajemo odgovor na pitanje: "Kako je protekao Vaš susret sa Šešeljem?" Nikolić, dakle, odgovara: "U razgovoru. Dva puta smo jeli. Voja je za doručak doneo krmenadle. Pojeli smo i zatvorski ručak krompir, ribu i salatu. Bio je to jedan zatvorski dan."

Dan pre nego što su se čitaoci "Večernjih novosti" uverili da se Milošević i Šešelj "dobro drže", čitaoci "Politike" (6. avgust) dobili su objašnjenje o "agoniji haškog procesa". Misli se, naravno, na proces protiv Slobodana Miloševića. "Agonija haškog procesa" je i u nadnaslov izvučena tema teksta kojim autorka Zorana Šuvaković, koja inače redovno piše o radu Haškog tribunala, pod naslovom "Pritisak raste, sudnica se prazni" praktično podiže nadgrobni spomenik tom sudu koji su osnovala Ujedinjene nacije, rezolutno ocenjujući da neće uspeti da ispuni sopstvenu, preambicizno zamišljenu svrhu.

"Smrt sudije Meja, koja je usled neizlečive bolesti nastupila naglo, i hronično poboljšanje Slobodana Miloševića (opasno visok pritisak), samo su na najdrastičniji način pokazali ono što se moglo očekivati od samog početka.

To je suđenje koje po svom obimu i zamišljenim dometima prevazilazi sposobnosti bilo kog čoveka na zemaljskoj kugli," jedan je od argumenata novinarka "Politike".

Kako se dogodilo da se međunarodna pravda našla suočena sa slučajom koji ne može da reši, "Politika" objašnjava, podsećajući, naravno, i na činjenicu da su na "propali proces stoleća" potrošena "ogromna sredstva međunarodne zajednice": "Greška je, po mnogima, zbog megalomanskih ambicija bila načinjena na samom početku kada su tri optužnice, ratovi u četiri države i deset godina krize strpani pod kapu istog procesa i na teret jednom čoveku. Vrlo brzo se pokazalo da svi ti nerazmrsivi balkanski čvorovi (istorijski, nacionalni, socijalni, politički) ne mogu da stanu ni u jednu sudnicu, pa bila ona i svemirski opremljena kao što je ova haška."

Kao strategiju izlaza iz "agonije" Tribunala, "Politika" vidi u tome da se "pažnja svetske javnosti usredsredi na nekog novog zvučnog došljaka u pritvorsku jedinicu Ševeningen. Spas za Hag bili bi jedan od dvojice najpoznatijih: Karadžić ili Mladić. I kad bi oni još stigli do kraja avgusta, niko se više ne bi ni bavio starom pričom bez kraja: suđenjem Miloševiću."

Drugim rečima, Hag ne potražuje tako uporno Karadžića i Mladića zato što su već optuženi za najteže ratne zločine počinjene u Bosni i Hercegovini, nego zato da bi teralo "dim u oči" svetske javnosti i prikrivao sopstveni neuspeh u slučaju Miloševića.

Animozitet prema Haškom tribunalu mnogo je, naravno, otvoreniji u korupusu političkih tabloida. "Balkan" (4. avgust) tako kao umesno za kandidate za gradonačelnika Beograda delegira pitanje: "Da li bi podržali doček haških optuženika, kao što su to uradili Hrvati?" Anketirani su sami kandidati, odnosno neki od njih, ali i građani nasumice birani na ulicama, te "Balkan" zaključuje: "Građani hrabriji od političara, većina smatra da je Haški tribunal jednostran." Pošto se troje od petoro anketiranih građana izjasnilo za pompezan doček haških optuženika (iako se o povratku dotičnih može govoriti samo krajnje hipotetički, što "Balkan", očigledno, nije omelo u sprovođenju ankete), a dvoje protiv toga, "Balkan" je u naslov izdvojio poruku: "Šešelja i Miloševića dočekati kao heroje."

I sam ministar pravde Zoran Stojković, kako nam je "Balkan" (7. avgust) preneo, zastupa stanovište da optuženi pred Haškim tribunalom ne brane samo sebe, nego državu. "Stojković je rekao da se ne sme dozvoliti da se naši građani u Hagu osećaju odbačeni od države, jer u tom slučaju oni ne osećaju potrebu da štite državu. *Pogledajte Hrvate. Ni jedan nije rekao ništa protiv Hrvatske, jer se ne osećaju odbačenim od svoje države.*"

A da bi predupredili da ih država odbaci, optuženi koji odbijaju da budu isporučeni Hagu nastavljaju svoju medijsku antihašku kampanju, koja katkad, poprma krajnje patetičan ton. Na skoro celoj naslovnoj strani "Kurir" (3. avgust) donosi novu "poruku" od generala Nebojše Pavkovića: "General Nebojša Pavković poručio srpskoj vladi – IMAM BOMBURU, UBIĆU SE!"

O čvrstini oficirske reči generala Pavkovića i, uopšte, o svojevrsnoj igri mačke i miša koju on i njegov tabor igraju sa celokupnom javnošću, govori i to što je samo dva dana nakon citiranog naslova u "Kuriru", "Glas javnosti" objavio sasvim drugačiju Pavkovićevu poruku: "U stranci generala Pavkovića tvrde da mu na pamet ne pada da se `raznese bombom`; Predaće se ako odluče građani." Od "Glas javnosti" saznajemo i sledeće: "Pavković nije ni za to da se uhvati Ratko Mladić i da se glava ratnog komandanta bosanskih Srba trampića za njegovu. Samo ako se građani Srbije na referendumu odluče da generalima treba suditi u Hagu, Pavković će se dobrovoljno predati."

Srpska štampa ostaje verna i strategiji podrivanja kredibiliteta Tribunala širenjem glasina o zakulisnim dilovima koji se prave u Hagu. "Internacional" (1. avgust) preko cele naslovne strane donose "saznanje": "Dogovor sa Hagom: Jovica i Frenki pomažu u hapšenju Ratka Mladića."

Misli se, naravno, na Jovicu Stanišića, bivšeg načelnika Resora državne bezbednosti, i Franka Simatovića, bivšeg komandanta Jedinice za specijalne operacije. "Internacional", dakle, tvrdi da će ovaj dvojac od izuzetnog Miloševićevog poverenja biti pušten iz ševeningenskog pritvora uprkos protivljenjima Tužilaštva. Stvar je, po "Internacionalu", gotova, dogovorena, a u tim tvrdnjama "Internacional" se poziva na izvore "u diplomatskom koru".

Na istoj strani na kojoj obrazlaže kako su se Miloševići visoki obaveštajci nagodili da pomognu u hapšenju Karadžića i Mladića, kao i u pregovorima s generalima Pavkovićem, Lazarevićem, Lukićem i Đorđevićem oko njihove predaje, "Internacional" donosi i tekst pod "prkosnim" naslovom "Šešelj ne moli", u kojem se demantuje da je Vojislav Šešelj ikada tražio da ga Haški tribunal pusti na slobodu.

"Šešelj je dosad od Haga tražio samo da mu omogući posete članova porodice i komunikaciju s njima. Daskora mu je i to bilo onemogućeno, uz obrazloženje da bi mogao da utiče na rad Srpske radikalne stranke." Uz ovaj neveliki tekst o Šešeljevim mukama i ponosu, osim Šešeljevog portreta, objavljene su još tri fotografije, sa sledećim potpisima: "Dobrovoljan odlazak u Hag", "Prvo pojavljivanje u sudnici" i "Kada će biti ponovo zajedno?". Iznad poslednje navedenog potpisa je fotografija na kojoj se vide Šešelj, Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić kako sede ispod logoa Srpske radikalne stranke.

Kampanja podrške Šešelju u "Internacionalu" nije minula do kraja meseca. Broj od 27. avgusta donosi Šešeljevu fotografiju preko cele naslovne strane, uz pamfletsku poruku: "ŠEŠELJ/ Vođa radikala odgovara u Hagu zbog ovih ocena: Karadžić pravi Srbin; Mladić častan oficir; Milošević izdajnik; Klinton krivac za rat; Arkan mali Al Kapone; Papa ratni huškač."

Nešto sitnijim slovima odštampana je prepoznatljiva, "šešeljevska" izjava: "Ako želimo da govorimo o kriminalcima, onda su to Klinton, Genšer, De Mikelis, zagovarači rata na Balkanu. Dodao bih čak i papu, koji je pozivao na bombardovanje naših sela."

VOJVODINA

I tokom ovog meseca štampa je održala priličan intenzitet napada na politiku secesionizma u Vojvodini i, u skladu s tim, na negiranje i nipodaštavanje činjenica o učestalim nacionalističkim incidentima, u kojima su stradavali pripadnici mađarske manjine. Na pitanje "Koliko su utemeljene tvrdnje o narastanju međunacionalnih sukoba u Vojvodini", postavljeno u nadnaslovu teksta, "Večernje novosti" (6. avgust) u podnaslovu daju jezgrovit odgovor, "zasnovan na statistici": "Nijedan od 47 incidenata na teritoriji Novog Sada nema predznak međunacionalnog konflikta. Subotica jedan od najbezbednijih gradova u Srbiji."

Sam je početak tekst u vrlo oštrm tonu: "Ne može se svaki incident između pripadnika različitih nacionalnosti proglašiti - ekstremnim, nacionalistički, ukazuju Službe unutrašnjih poslova u Vojvodini, čiji se statistički podaci o broju i karakteru sukoba značajno razlikuju od onih kojim pojedini političari mašu, pogotovo u poslednje vreme, upirući se da dokažu da su im njihova manjinska prava `ugrožena`?"

Po "Večernjim novostima", "vojvođanska svakodnevnica demantuje", ne samo Jožefa Kasu, najuticajnijeg političara mađarske manjine u Vojvodini, već i Predraga Markovića, predsednika Narodne skupštine Srbije, koji je, kako list podseća, "upozorio" na podatak da je u prvih pet meseci ove godine u Vojvodini zabeleženo 300 međunacionalnih incidenata.

Iznesene su, navodno, policijske statistike koje kazuju da gotovo nijedan od tih registrovanih slučajeva nije nacionalistički motivisan, već da tu ima "krivičnih dela opšteg kriminaliteta", "oštećenja tuđih stvari", "tuča"... "Večernje novosti", pak, upozoravaju na jednu drugu pojavu, konkretno u Zrenjaninu, jednom od najvećih vojvođanskih gradova. "Političke stranke iz Zrenjanina, posebno Čankova LSV, međutim, pokušala je nekoliko sukoba da okvalifikuje i javno osudi kao međunacionalni konflikt, ali istraga je brzo otkrila da je reč o privatnom sukobu, odnosno obesti jedne satanističke sekte."

U antrfileu pod naslovom "Provokacije" "Večernje novosti" prenose da novosadska policija ukazuje da "otežavajuću okolnost u realnom sagledavanju problema predstavljaju provokacije kojima se simuliraju krivična dela". U nizu primera koji govore o provokacijama koje dolaze sa mađarske strane, "Večernje novosti" su, ipak, bile dovoljno korektne da navedu i "senzacionalističko i netačno prikazivanje činjenica u slučaju krivičnog događaja (pokušaj ubistva Zorana Petrovića u junu ove godine u Temerinu) radi isticanja nepostojećih nacionalističkih pobuda".

Upravo to uporno rade konkurenti "Večernjih novosti" iz "Kurira" na čijoj se naslovnoj strani (7-8. avgust) nalazi: "Zoran Petrović: Tužica Mađare koji su me unakazili, stići će ih kazna." "Kurir" bukvalno stavlja reči u usta nesrećnom Petroviću, upinjući se da dokažu da je i on "shvatio" da ipak jeste, suprotno sopstvenim nekoliko puta ponovljenim tvrdnjama, bio žrtva nacionalističkog divljanja.

"Kurir" kaže: "Zorana je odmah u bolnici obišao ministar za manjinska prava Rasim Ljajić. Umešala se politika, a mediji su preneli da je i sam Petrović potvrdio da zločin nad njim nije nacionalno motivisan. – *Rekao sam zapravo – nastavlja Petrović: – da ja nikoga ne delim i ne mrzim po nacionalnoj osnovi. A za ove koji su me napali – ne znam.*"

Petrović dalje objašnjava da je u poslednje četiri godine često odlazio u Temerin i nikad ranije nije imao bilo kakvih neprijatnosti. Ipak dodaje, očigledno podstaknut i ohrabren od strane novinara: "Ali jedno moram da kažem. Da se nešto ovako dogodilo nekom mladiću mađarske nacionalnosti, predsednik Srbije Boris Tadić morao bi da obilazi mnogo evropskih i svetskih zemalja i tamošnjim vladama objašnjava da Srbi nisu genocidan narod."

"Kurir" prenosi i reči majke Zorana Petrovića, 73-ogodišnje Vere, ogorčene što ni od koga nije dobila nikakvu pomoć za negovanje nastradalog sina: "Političarima je bilo važno da se sa mojim Zoranom slikaju i celu stvar zataškaju iako sam ubeđena da se sve dogodilo iz čiste mržnje prema Srbima. Niko se nije setio da ponudi bilo kakvu materijalnu pomoć."

"Vojvođanskim pitanjem" nastavlja redovno da se bavi akademik Nikola Milošević, pišući kolumnu za "Svedok". On najoštrije napada "separatizam" Nenada Čanka. U Miloševićevom tekstu pod naslovom "Odlazi li Vojvodina" (31. avgust) stoji, između ostalog: "Kad neki Srbi ruše nadgrobne spomenike, onda je to za Nenada Čanka vandalizam. Međutim, kad neki Mađari nabiju Srbinu štap u anus i pale mu mošnice, onda je to po njegovom mišljenju `događaj`. U istom tekstu Nikola Milošević tvrdi da je Čanak za Vojvodinu isto ono što je Tači za Kosovo i Đukanović za Crnu Goru."

"Internacional" (29. avgust) pak saopštava: "Kasa priprema secesiju Vojvodine". U tekstu se tvrdi da "prema podacima MUP, bilo je samo tri incidenta u kojima su učestvovali Srbi, a Kasa nabroja više od sto". Povod za najžešće obrušavanje na Kasu je predlog rezolucije o ugroženosti Mađara u Vojvodini, koji je Savetu Evrope podnela grupa poslanika.

Milorad Mirčić, predsednik skupštinskog Odbora za bezbednost, inače član SRS, za tu rezoluciju u "Internacionalu" kaže: "Suština podnetog predloga u SE je želja da se na osnovu lažnih podataka koje je Kasa prezentovao tim parlamentarcima usvoji rezolucija po kojoj bi se Srbija proglasila za zemlju državnog terorizma, gde su prava Mađara navodno ugrožena. Time bi bio otvoren put ka Kasinim aspiracijama za secesijom Vojvodine."

U antrfileu pod naslovom "Soroš iza svega" "Internacional" piše: "Potpisnici predloga ove rezolucije su pripadnici levičarskih partija soroševske orijentacije. Četvoro su Mađari, dvojica Turaka, dok su po jedan iz Azerbejdžana, Francuske, Švajcarske, Litvanije, Ukrajine, Bugarske, Lihtenštajna i Rusije."

KOSOVO

O situaciji na Kosovu, štampa u Srbiji najviše je govorila kroz alarmantne najave nove eskalacije nasilja nad Srbima, koja bi trebalo da se dogodi koliko već narednog meseca (septembra). Ta pretnja tumačena je i kao jedan od razloga zbog kojih Srbi ne treba da učestvuju na kosovskim izborima, u oktobru. Mora se primetiti da je kampanja za bojkot izbora otpočela "blagovremeno".

U uvodu u intervju s Dušanom Janjićem, direktorom Foruma za međuetničke odnose, "NIN" (26. avgust) piše: "Dilemu da li treba ili ne treba izaći na oktobarske izbore na Kosovu i Metohiji Srbi su zamenili strahom da bi albanski ekstremisti već u septembru mogli da dovrše započeto etničko čišćenje od marta 2004. Izveštaji Bezbednosno-informativne službe, Obaveštajne službe Vojske Srbije i Crne Gore, kao i diskretno poslati signali iz diplomatskih krugova, pokazuju da je strah kosovskih Srba stvaran."

Janjić, između ostalog, tvrdi: "Interesi ekstremista i vodećih političkih partija, uključujući i Rugovinu partiju, poklapaju se. Od aprila do sada svi akteri na Kosovu ponašali su se nekorektno. Sedamnaesti mart pokazao je da Kosovski zaštitni korpus i Kosovska policija nisu disfunkcionalni već su direktno učestvovali u nasilju. Razne obaveštajne službe na Kosovu i dalje prave albanskim vođama profit, dok KFOR pravi zidove oko srpskih enklava."

I "Politika", naravno, ide tragom izjave Dragomira Ašanina, načelnika uprave Bezbednosno-informativne agencije, po kojoj je "na Kosmetu u toku ilegalno naoružavanje albanskih ekstremista". U tekstu pod naslovom "Spas u srpskoj vojsci i policiji", "Politika" (28. avgust) kritikuje predstavnike međunarodne zajednice što ni ovog puta ne shvataju ozbiljno izjave "naših eksperata zaduženih za terorizam i organizovani kriminal".

Kritici je izloženi i ministar odbrane SCG Prvoslav Davinić zbog "konfuzije", koju je, kako ocenjuje "Politika", uneo svojom izjavom da je situacija na Kosovu stabilna. "Politika" prenosi stavove "političkih lidera kosovskih Srba", po kojima, "Beograd mora da uzme stvari u svoje ruke i konačno se opredeli da li će zaštititi srpski narod ili će ga prepustiti teroristima, Kforu i UNMIK koji su pokazali svoje umeće u martovskim događajima".

„Ako gospodin Davinić misli da je situacija na Kosmetu bezbedna, neka se onda uputi i dođe u posetu srpskom narodu. On kao da prenosi izjave UNMIK-a i Kfora”, kaže Milan Ivanović i dodaje da će se u slučaju ponovljenog 17. marta srpski narod suprotstaviti albanskim teroristima svim raspoloživim sredstvima. Randel Nojkici, član koalicije "Povratak", još jedan od "Politikinih" sagovornika, kaže "da bi u slučaju eventualnih ponovnih martovskih događaja jedini spas za Srbe bio upad srpske vojske i policije".

I dan ranije je "Politika" (27. avgust), iz pera svog komentatora Ljubodraga Stojadinovića, izvrgla podsmehu Davinićevu benevolenciju. "Vojni ministar Davinić je unesio vedri optimizam u naše depresivne živote. On je,

navodno, zapazio kako se stanje u izgubljenoj pokrajini popravlja, što će reći da ima neke nade."

Zaključujući svoju neveselu analizu, u kojoj se takođe novi izlivi nasilja protiv Srba tretiraju kao apsolutno izvesni, analitičar "Politike" kaže: "Premijer Kosova ne mora da zna da li neko sprema novi pogrom Srba. Srpska vlada možda zna, ali ne ume to da spreči. Kfor nije otkrio nikakve šiptarske kampove. Jedva nalazi i svoje. Ako se nasilje ponovi, biće to novo veliko iznenađenje, iako su svi znali šta se sprema. To je Kosovo i Metohija, južna srpska pokrajina, trenutno bez staranja matice. Možda izgubljena zauvek za Srbe podeljene na one koji se nadaju nečemu i druge koje su strašna čuda ostavila sasvim bez nade."

"Kurir" (25. avgust) u tekstu naslovljenom "Šiptarska ofanziva" otkriva da je "dan D - 20. septembar" i da će najpre biti režirani socijalni nemiri "koji će se pretvoriti u novi pokolj kosovskih Srba". "Ofanziva kosovskih Albanaca protiv Srba trebalo bi, prema planu koji je provalila BIA, da počne sredinom septembra, a dan kulminacije krvavih sukoba trebalo bi da bude 20. septembar. – *Prema planu terorista, u ponedjeljak, 20. septembra trebalo bi da osvoje severni deo Kosovske Mitrovice i da izađu na administrativnu granicu sa centralnom Srbijom* – kaže sagovornica "Kurira" iz tajne policije.

I "Kurir" je, jasno, među prvima obezbedio prostor za kritikovanje Davinićeve "nepromišljenosti". "Nisu dobre izjave zvaničnika koji pričaju da se broj incidenata na Kosmetu smanjio. To, naprosto, nije tačno!" citira "Kurir" Nebojšu Čovića, šef Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju. A Milorad Mirčić iz SRS kaže: "Iz BIA kažu da bi već u septembru moglo doći do pokolja našeg stanovništva na Kosmetu, ali nas ministar Davinić uverava da nije tako. Pa, ako nije, neka taj Davinić izađe sa podacima koje ima. Šta je vojska spremna da učini za naš živalj? Ovako se stiče utisak da bi Davinić i G17 Plus, koji ga je predložio, najviše voleli da se jednom za svagda reši pitanje Srba na Kosmetu, ali tako što ih više neće biti dole."

Naravno, i "muke kosovskih Srba" eksploatišu se kao sredstvo antihaške borbe, to jest sprečavanja isporučivanja generalske četvorke. U tekstu "Generali u Hagu, masakr Srba na Kosmetu" "Internacional" (29. avgust) prenosi mišljenje izvesnog Mikana Velinovića, predstavljajući ga kao "srpskog patriotu, među preostalim Srbima na Kosmetu".

"Dok se šiptarski teroristi užurbano pripremaju po kampovima širom Kosmeta i Albanije za nove zločine nad srpskim narodom, naši politikanti, špekulanti, jure srpske generale i muku muče kako da ih što pre isprate u Hag...Dokle će trajati izživljavanje i gaženje dostojanstva i prava naših građana? Državu ne čine samo R. Ljajić, M. Labus, V. Maraš, V. Drašković i njima slični. Državu sačinjavaju svi naši građani kojima bi trebalo omogućiti da se na referendumu izjasne o Hagu i generalima", govori, između ostalog, taj patriota.

Velinović je, kako nas "Internacional" obaveštava, među kosovskim Srbima organizovao i potpisivanje peticije za podršku generalima. "Za samo dva dana potpisalo ju je više od 7000 kosmetskih Srba, i to zahvaljujući mom

autoritetu i kredibilitetu, a znamo da svaki od tih potpisa vredi objektivno sto puta više."

Bilo je i izvesnog optimizma u srpskoj štampi u vezi sa Kosovom, ali ne poput onog koji je "nesmotreno" izrazio ministar Davinić. "Svedok" (24. avgust) pod oznakom "ekskluzivno" objavljuje "geopolitičku analizu" po kojoj "od nezavisnosti Kosova nema ništa" zbog čega je nastupila "panika i obračuni među albanskim liderima".

Pozivajući se na sopstveni "stalni izvor iz Prištine, blizak vladi premijera Redžepija", "Svedok" tvrdi da su ogromne nevolje za zagovornike nezavisnosti Kosova nastupile potpisivanjem sporazuma o vojnoj saradnji Turske i Srbije. Analiza "Svedoka" zaista je dalekosežna. U njoj se, na primer, tvrdi: "Strateško partnerstvo Srbije i Turske na Kosovu se tumači kao početak stvaranja zajedničkih odbrambenih snaga, odnosno nove koalicije na prostoru Evrope, pošto će po nekim nagoveštajima NATO uskoro da ode u istoriju."

Ili: "Ovaj sporazum istovremeno je dokaz da su SAD i Turska odustale od stvaranje zelene transferzale preko Kosova, ili su na neko vreme zamrzle takve planove. Jer, približavanjem Srbije i Turske, Turska preko Bugarske dobija najkraći put do Evrope. Ima, međutim, i onih kojima ekspresan ulazak Turske u Evropu ne odgovara, to se posebno odnosi na Nemačku, Francusku i Rusiju, koja se do juče smatrala ključnim saveznikom Srbije."

Koliko god bizarna, možda je ohrabrujuća vest što se u srpskoj štampi pojavljuju i neke globalne zakulisne radnje, u koju su, štaviše, upletene Amerika, pa i Turska, a koje nisu zaverenički usmerene protiv Srbije. Ipak, o ozbiljnosti i kredibilnosti takvih "vanzemaljskih" vesti dovoljno govori sadržaj i naslov antrfilea unutar teksta u "Svedoku": "Srbi izlaze na izbore, deo Albanaca bojkotuje?" "Svedokov" izvor, dakle, otkriva da bi oktobarske izbore "delimično mogli da bojkotuju ekstremni Albanci, posebno oni kojima je sve jasnije da od nezavisnosti zasad nema ništa."

Prikaz analiziranih medija

POLITIKA – dnevni list s najdužom (stogodišnjom) tradicijom u Srbiji i na Balkanu. Uvažava se kao najozbiljniji politički dnevnik i uvek je sledio politiku vlade. Bio je najvažnije medijsko oružje u uspostavljanju i održavanju Miloševićevog režima, ali i mobilisanju Srba za rat (1988 – 1991). Satanizovao opoziciju i širio nacionalizam. "Politika", uz izvesne kozmetičke promene, i nakon petooktobarskih promena ostaje značajno nacionalno strateško glasilo. Glavno je izdanje istoimene korporacije, koja je, jednom polovinom, sada u vlasništvu nemačkog koncerna WAZ.

KURIR – najtiražniji dnevni tabloid, pokrenut 2003. godine, od strane vlasnika dnevnog lista "Glas javnosti" i štamparije ABC Radisava Rodića. Popularnost stekao velikom brzinom kako ekstremnim senzacionalizmom tako i nižom cenom od konkurencije. Iako je nominalno tabloid, glavne sadržaje u ovom listu čine političke afere, usmerene uglavnom protiv tzv. reformskog dela političkog spektra, stranaka, nevladinih organizacija, političara koji su činili prvu vladu u Srbiji posle pada Miloševića i pojedinaca.

BALKAN – dnevni list formiran 2003. godine od dela redakcije nekadašnjeg dnevnika "Nacional", zabranjenog u vreme vanrednog stanja posle ubistva premijera Zorana Đinđića zbog povezanosti sa krugovima organizovanog kriminala. Uređivačka politika vrlo bliska onoj koju ima "Kurir". U privatnom vlasništvu, ali je u javnosti nepoznato ko stoji iza preduzeća "Generalpublic", koje je, zvanično, izdavač lista.

INTER-NACIONAL – direktan naslednik tabloida "Nacional" (videti u odeljku o "Balkanu"), takođe započeo (obnovio) rad 2003. Ekstremno šovinističke orijentacije, sadrži uglavnom nepotpisane senzacionalističke tekstove koji se baziraju na neotkrivenim izvorima. List više podseća na bilten pojedinih službi nego na medij. Izdavač "SM Media" takođe nepoznat javnosti.

BLIC – jedan od prvih dnevnih listova u privatnom vlasništvu u Srbiji, osnovan 1996. godine, uz učešće stranog kapitala. Devedesetih je bio izrazito tiražan, ali kasnije, pod većim naletom konkurencije, slabi njegov uticaj.

GLAS JAVNOSTI – dnevnik nastao devedesetih cepanjem redakcije "Blica". Vlasnik Radisav Rodić (videti odeljak o "Kuriru"). Pretenduje da bude ozbiljan politički dnevnik.

VEČERNJE NOVOSTI – dnevne novine pokrenute pedesetih, imale su najveću čitalačku publiku u bivšoj Jugoslaviji. Obraćaju se najširim čitalačkim slojevima, a u vreme Miloševićevog režima takođe su bile važan deo režimske

nacionalističke propagandne mašinerije. I sada imaju visok tiraž i dosta su čitane izvan Srbije, u Crnoj Gori, među srpskom populacijom u Bosni i Hercegovini i u srpskoj dijaspori.

EKSPRES – dnevne novine, nastale u kući "Politika", kao tabloidnije i populističkije izdanje od lista "Politika". Takođe, jako doprineo uspostavljanju i održanju Miloševićevog režima. Svojevremeno, u bivšoj Jugoslaviji bio prilično uticajan, ali vremenom gubio popularnost, pa jedno vreme nije ni izlazio.

SVEDOK – nedeljnik pokrenut sredinom devedesetih, kada se pretežno bavio plasiranjem senzacija iz beogradskog kriminalnog miljea. Zabranjivan posle ubistva premijera Zorana Đinđića zbog objavljivanja navodnog intervjua s Miloradom Ulemekom Legijom, prvooptuženim za ubistvo, koji je tada bio u bekstvu. Dosledan u sprovođenju kampanje protiv proevropskih političkih snaga u Srbiji, naročito protiv najaktivnijih nevladinih organizacija. U ovom nedeljniku snažno je prisutan vojni lobi, posebno general Nebojša Pavković optužen pred Haškim tribunalom za ratne zločine.

NIN – najstariji politički nedeljnik u Srbiji, osnovan još u Kraljevini Jugoslaviji 1935. godine. S obzirom na dugu tradiciju, slovi za ozbiljno glasilo koje se obraća elitnim slojevima stanovništva. Nacionalistička opredeljenja u uređivačkoj politici vremenom varirala od umerenijih do ekstremnijih.

IX

U sukobu sa etničkim identitetom države: nacionalne manjine u Srbiji

Zaključci i preporuke

U Srbiji je nakon oktobarskog prevrata učinjen izvesni pomak ka unapređenju manjinskih prava. Taj pomak je očigledniji u sferi normativne regulacije, nego u realnim odnosima u društvu. Istina, ni u normativnoj oblasti još uvek nisu doneti neki važni zakoni kojima bi se na precizniji način uredila manjinska prava. Prvobitni politički konsenzus koji je postojao prilikom donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina raspao se već za vreme administracije DOS¹, tako da za donošenje novih pravnih akata više nije bilo ni volje, ni političke saglasnosti. Nakon što su iskorišćeni njegovi krupni legitimacijski učinci, pitanje nacionalnih manjina je počelo da gubi na značaju. Krajnje periferni status postao je očigledan u trenutku kada se Vojvodina suočila sa serijom etničkih incidenata. Izabrana uz pomoć Miloševićevih socijalista, nova srbijanska vlada je u početku ignorisala incidente, kao i činjenicu da su tokom godine počeli horizontalno da se šire i zahvataju pripadnike sve većeg broja nacionalnih manjina.

Nasuprot ovakvom, u suštini, omalovažavajućem stavu vlade, narušavanje međuetničkih odnosa postalo je predmet pažnje susednih zemalja, Mađarske, pre svega. U nekoliko navrata predstavnici Mađarske su zahtevali od državnih organa da spreče incidente i omoguće miran suživot u pokrajini. Izražavajući uverenje da su vlasti Srbije u stanju da reše probleme, predstavnici Mađarske su upozorili da će, ukoliko se napadi ne zaustave, pred evropskim forumima inicirati raspravu o položaju mađarske manjine u Vojvodini. Najavljeni potez mađarske diplomatije naišao je na krajnje odbojan stav srbijanskih vlasti koje su ocenile da za internacionalizaciju ne postoje nikakvi razlozi. U političkoj javnosti internacionalizacija je kvalifikovana kao "jeftin trik i neprimeren potez", koji "neće ništa dobro i pametno doneti", "mešanje u unutrašnje stvari", pokušaj "revizije Trijanonskog sporazuma" i nastavak politike "razaranja Srbije", itd. Iako je iskorišćena i za unutrašnja politička razračunavanja i optužbe, internacionalizacija je, zapravo, obelodanila činjenicu

---

¹ Srbija je na samom početku tranzicije. Ubistvom premijera Đinđića oslabljen je reformski blok a procesi tranzicije dodatno usporeni.

da je manjinsko pitanje potpuno marginalizovano, da u Srbiji ne postoji aktivna manjinska politika i da vlada ne želi da se suoči sa problemom poremećenih međuetničkih odnosa. Umesto da se suoči sa problemom, ona je odlučila da ga minimalizuje i svede na "izolovane i pojedinačne slučajeve".²

Takvim, u suštini, ignorantskim odnosom vlada je nastojala da opravda i normalizuje nacionalizam kao vladajuću ideologiju u društvu. Produktivan odgovor liberalne, građanske orijentacije je izostao, jer ova orijentacija nema u beogradskim vlastima sagovornika i saradnika, a sama je odveć slaba da spreči izvanvođaški uticaj na međuetničke odnose u pokrajini. S druge strane, u Vojvodini je već čitavu deceniju na delu konsolidacija srpske etničke teritorije na čemu se posebno angažovala Srpska pravoslavna crkva i narodni pokret "Svetozar Miletić", ali i sama država. Ova strategija se orijentiše, pre svega na proces asimilacije manjih manjina i segregaciju većih koje su tako na duži rok osuđene na tiho izumiranje.

Postoktobarskim prevratom međunarodna zajednica je manjinsko pitanje postavila kao prioritarno, ali je vremenom ono marginalizovano, jer većinska nacija još uvek nije odustala od projekta etničke države. Pored toga, nastojanje da se država etnički utemelji direktno isključuje manjine iz "vlasništva nad državom". Napokon, na etnicitetu konstituisana država ne može pitanje manjina rešiti na demokratski način, jer se manjine u tom slučaju tretiraju kao remetilački faktor. Isključene iz šire političke zajednice većinskog naroda, manjine ne prihvataju identitet poretka koji se legitimise ekskluzivnim etničkim vrednostima i interesima većinske nacije³ i izlaz traže u raznim oblicima autonomija i posebnog statusa. Ovakvi zahtevi podstiču sumnju u njihovu lojalnost i snaže uverenja da je etnički pluralizam teret kojega se treba osloboditi. Pokušaj da se taj problem reši preko raznih eliminacionističkih politika nije uspeo, niti sada, zbog interesovanja i otpora međunarodne zajednice, ima šanse na bilo kakav uspeh. U tom pogledu je internacionalizacija⁴ korisna i u njene učinke spada i najava skorog formiranja

² Tako je na zajedničkoj sednici skupštinskih odbora za bezbednost i međunarodne odnose, održanom početkom septembra u Subotici, Dragan Jočić, ministar policije, izjavio da je od 1. januara do 30. augusta u Vojvodini zabeleženo 67 događaja koji imaju obeležje međunarodnih ekcesa, iako je dva meseca pre toga u izveštaju upućenom predsedniku Skupštine Predragu Markoviću, pomenut podatak da je od 1. januara do 31. maja, dakle u znatno kraćem vremenskom periodu, zabeleženo nekoliko puta više događaja, čak 294, za koja bi se, u najširem smislu reči, moglo reći da imaju obeležja međunarodnih incidenata. Različiti podaci o broju incidenata, otvaraju prostor za političku manipulaciju, pojačavaju osećaj nesigurnosti i bude sumnju u sposobnost policije da pruži zaštitu.

³ Vidi: Federalizam i problem manjina u višetničkim zajednicama, IES, Bgd, 1995. str. 149.

⁴ S druge strane, internacionalizacija je ukazala na prisustvo, na nivou javne retorike, ideološkog žargona svojstvenog Miloševićevom režimu.

Republičkog saveta za nacionalne manjine,⁵ dakle institucije koja treba da se bavi unapređenjem i zaštitom nacionalnih manjina.

Institucionalne inovacije, međutim, nisu dovoljne, ako se ne otkloni i niz prepreka koje otežavaju implementaciju manjinskih prava. Poslednji događaji u Vojvodini pokazali su da sve veći broj građana Pokrajine deli osećaj ugroženosti. Uvažavajući činjenicu da je strah neravnomerno raspodeljen – veći je u Bačkoj, nego u Banatu – mora se istaći da je on samo jedna od prepreka koje ograničavaju uživanje kolektivnih prava.⁶ Pored straha, postoji i niz drugih prepreka – kulturnih, ekonomskih, formalnopravnih. Nasledena politička kultura je, na primer, jedna od tih i takvih prepreka. Reč je autoritarnoj političkoj kulturi, neosetljivoj na kršenje manjinskih prava. Drastične povrede prava Hrvata u Sremu, Bošnjaka u Sandžaku, ili aktualni napadi na pripadnike mađarske i drugih manjina u Vojvodini, praktično su ostale bez odgovora. Pomenuta neosetljivost se može registrovati i u sferi obrazovanja i javnog mnjenja. U slučaju obrazovanja pripadnika hrvatske manjine zabeležen je izvesni napredak, ali su, na primer, istorija, kultura i umetnost Bošnjaka, Vlaha ili Roma, praktično nevidljive u nastavnim planovima i programima.⁷ Nastavni planovi i programi su (još uvek) etnocentrični, a socijalizacija pripadnika manjina odvija se preko kulturnog obrasca većinske nacije. Zagovaranje multikulturalizma u sferi javnog mnjenja⁸ više je stvar ideološke konjunktore, nego principijelnog opredeljenja. Kontekst u kome se manjine pojavljuju u medijima krajnje je politizovan i redukovao na sukobe i konfliktnu situaciju. Nediferenciran pristup pothranjuje predrasudu da su manjine, "za razliku od nas", ne samo homogene, nego i da su "sve iste". Pokušaj da se različitost eksponira na drugačiji, društveno prihvatljiv način, najčešće završava u predmodernoj recepciji manjina kao egzotičnih, folklornih grupa; ovakva recepcija služi asimilaciji, a ne afirmaciji kulturnog identiteta.

Na ostvarivanje manjinskih prava u velikoj meri utiču i ekonomske prilike u državi. Zakonom o manjinama kreirane su neke nove institucije, poput nacionalnih saveta, ali nije na sistemski način rešeno pitanje njihovog finansiranja, kao ni pitanje adekvatnog prostora za rad. Odsustvo značajnije finansijske podrške više pogađa "slabe" manjine, poput Roma, Vlaha ili Hrvata, zato što one ne raspolažu potrebnim ekonomskim resursima. Njihova moć da u pregovorima sa državom ishoduju povoljne ekonomske aranžmane ograničena

⁵ U međuvremenu Savet je izbran, a za njegovog sekretara je, odlukom Vlade Srbije, imenovan Petar Ladević.

⁶ Kada prevlada osećaj ugroženosti građani insistiraju na individualnim i građanskim, a ne na pravima etniciteta, zato što procenjuju da bi insistiranje na ovim drugim, specijalnim pravima, samo dodatno ugrozilo njihova fundamentalna prava i vitalne interese – pravo na život i imovinu, na primer.

⁷ Uprkos zakonskoj odredbi da će programi obrazovanja "u značajnoj meri sadržati teme koje se odnose na istoriju, umetnost i kulturu nacionalne manjine".

⁸ Javno mnjenje pre reaguje na postavljanje spomen ploča ustašama u Hrvatskoj, nego na nasilje nad manjinama u Vojvodini.

je pre svega njihovom političkom "težinom". Formalnopravne prepreke se, takođe, moraju apostrofirati. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina zadire u nadležnosti Republike koja je, u okviru svoje zakonodavne aktivnosti, u nekoliko navrata ograničavala prava manjina.⁹ Napokon, organizacija države je, isto tako, značajan element. Tokom Miloševićevog režima Srbija je izgrađivana kao izrazito centralizovana država što je, između ostalog, dovelo do redukcije manjinskih prava. Otuda je razumljivo što predstavnici manjina, u želji da poprave položaj, insistiraju na decentralizaciji, jer im omogućuje učešće u donošenju ključnih odluka u oblastima od vitalnog interesa za očuvanje njihovog identiteta, poput obrazovanja, informisanja, kulture, itd.

Uprkos napretku koji je učinjen uz pomoć i podršku institucija međunarodne zajednice, ekonomska, socijalna i politička situacija u Srbiji ne pogoduje ostvarivanju manjinskih prava. Nacionalna homogenizacija, šovinističke kampanje, etničko nasilje, izolacionistička i velikodržavna politika ostavile su dubok trag u međuetničkim odnosima. Vojni poraz, finansijski slom i privredni krah učinili su startnu poziciju Srbije daleko nepovoljnijom, nego što je to slučaj sa nekim drugim postkomunističkim zemljama. Osim toga, nije napravljen napor da se javno mnjenje profiliše u skladu sa realnom situacijom, što je samo povećalo frustraciju građana. Istovremeno tranzicija, gubljene socijalnog statusa i neizvesna egzistencijalna perspektiva, te u suštini neprihvatanje novog vrednosnog poretka baziranog na tržištu i odgovornosti bitno utiče na proces marginalizacije položaja manjina. U tom smislu se i na demokratiju ne gleda kao na univerzalno prihvatljivu vrednost. Naročito ako je svedena na izborni mehanizam i reprezentativnu proceduru potiskuje i dodatno marginalizuje manjine.¹⁰

Ostvareni uvid u stanje kolektivnih prava pokazuje da je pozicija "novih", u odnosu na "stare" manjine, u nizu elemenata znatno nepovoljnija. One najpre nisu u dovoljnoj meri institucionalizovane, ne poseduju snažnu elitu privrženu artikulaciji interesa zajednice, slabo su integrisane, nedovoljno organizovane, a spremnost pripadnika zajednice da se angažuju na ostvarenju interesa kolektiva vrlo je mala. Političke stranke su izrazito liderski ustrojene, sa ambicijom da se nametnu kao jedini i isključivi reprezentant interesa određene nacionalne manjine.¹¹

⁹ Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica i Pokrajinski sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine pokrenuli su pred Ustavnim sudom inicijativu za ocenu zakonitosti Zakona o lokalnoj samoupravi, jer rešenje koje je ovaj zakon sadržao u pogledu prava na upotrebu nacionalnih simbola nije bilo usklađeno sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

¹⁰ Na vanrednim, decembrskim parlamentarnim izborima visoki izborni cenzus od 5 odsto ostavio je političke predstavnike manjina izvan parlamenta.

¹¹ Vidi o tome tekst Ramiza Crnišanina, predsednika Sandžackog intelektualnog kruga iz Novog Pazara, objavljenog u listu *Danas*, od 24. 9. 2004. godine. U tekstu se

Na položaj manjina, takođe, utiče i politika matičnih država. Zauzimanje i interesovanje Republike Mađarske za položaj sunarodnika u Vojvodini, u delu javnosti je ocenjeno kao instrumentalizacija vojvođanskih Mađara za potrebe unutarmađarskih stranačkih političkih razračunavanja. Ovakva recepcija nije lišena realne osnove, budući da je i sam Laslo Kovač, ministar spoljnih poslova Mađarske, izjavio da položaj mađarske dijaspore ne treba koristiti za interna patriotska nadmetanja vlasti i opozicije. Međutim, treba konstatovati da je Mađarska, kao malo koja tranziciona zemlja, uspela da pitanje svojih manjina u susednim zemljama reši na najbolji način, pre svega kroz međudržavne sporazume.

Razne nevladine organizacije, posebno one koje se bave ljudskim pravima, su jedina prava podrška realizaciji manjinskih prava. Neke od ovih organizacija u javnosti uživaju negativni publicitet budući da, u odbrani interesa i prava ugroženih manjina, deluju protiv mnjenja i predrasuda većine u društvu. No, nevladine su organizacije značajan instrument promicanja manjinskih prava, osim toga one doprinose boljem organizovanju manjina a značajne su i kao komunikacijski kanal, kako u odnosima sa vlastima, tako i sa vlastitim sunarodnicima u zemlji, i van nje. Međutim, uz organizacije koje imaju emancipacijske projekte, unutar sfere civilnog društva postoje i organizacije koje, poput "Obraza" ili SNP "Svetozar Miletić",¹² generišu snažne nacionalističke i rasističke impulse. Konačno, delatnost nevladinih organizacija je važna i u pogledu dekonstrukcije različitih mitova i predrasuda preko kojih se održavaju i šire animoziteti prema pripadnicima manjina. U stvaranju pozitivne atmosfere u društvu i senzibiliziranju javnosti prema manjinama, njihovim interesima, potrebama i zahtevima, uloga nevladinih organizacija ima posebno mesto, naročito ako u tome nailaze na podršku medija.

Imajući u vidu negativne trendove kada je reč o tretiranju manjina, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da započet, pa suspendovan proces unapređenja položaja nacionalnih manjina mora biti nastavljen. To znači da proces koji je počeo usvajanjem Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina mora biti nastavljen prihvatanjem i drugih važnih međunarodnih instrumenata, ali i regulisanjem unutrašnje zakonske regulative. Zato, HOS smatra da je:

- neophodno usvojanje Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima. S obzirom da zemlji predstoji ustavna rekonstrukcija, manjine kao značajan konstitutivni element, moraju preko svojih predstavnika biti uključene u ovaj proces;
- na planu manjinskog zakonodavstva neophodno je doneti nekoliko važnih zakona - izborni, kao i zakon o nacionalnim savetima, zatim

ističe da su lideri svaku inicijativu koja nije poticala od njih sprečavali, a inicijatore proglašavali za izdajnike.

¹² Ovde spomenute i njima slične organizacije zagovaraju etničku državu i instrumenti su njenog delovanja.

antidiskriminacioni zakon, a iz pravnog poretka treba da se uklone zakonske norme koje sadrže ili, pak, omogućuju diskriminaciju;

- decentralizacija kao preduslov za suštinsko poboljšavanje položaja manjina u društvu; kako je decentralizacija, u biti, političko pitanje ona se ne može sprovesti bez konsenzusa ključnih političkih aktera; tim se konsenzusom moraju respektovati fundamentalni interesi manjina, pre svega pravo na očuvanje i unapređenje identiteta; osnovne smernice decentralizacije moraju biti unete u Ustav;

- unapređenje opšte pravne kulture u društvu, kao jedan od načina da se unapredi zaštita garantovanih prava kroz eliminaciji voluntarističkih i elementa arbitrarnosti i selektivnosti u radu specijalizovanih agencija, poput policije ili tužilaštva;

- zaključivanje bilateralnih sporazuma jedan je od važnih instrumenata unapređenja položaja manjina; potrebno je ubrazati njihovo zaključivanje, s tim da se u proces njihove izrade aktivno uključe i same manjine;

- otvaranje Srbije i njeno aktivnije uključivanje u procese evropskih integracija može recepciju manjinskog pitanja učiniti mnogo složenijom i suptilnijom, ali istovremeno i aktivirati njihov razvojni i modernizacijski potencijal;

- formiranje ministarstva za ljudska i manjinska prava i donošenje novog republičkog zakona o manjinama.

Uvod

Peto oktobarskim prevratom otvorena je mogućnost da se Srbija normalizuje i okrene tranziciji i reformama. Ubistvom premijera Zorana Đinđića prekinuti su započeti procesi i uspostavljen je kontinuitet sa Miloševićevom politikom. Istovremeno su se vratili i svi nosioci te politike. Pomaci koji su napravljeni u obračunu sa organizovanim kriminalom su poništeni, a saradnja sa Haškim tribunalom je sasvim prekinuta. Rešavanje manjinskog pitanja potpuno je zaustavljeno, a međunacionalni odnosi su se ponovo našli na nivou iz devedesetih.

Uspeh nacionalističkih stranaka na poslednjim parlamentarnim izborima (u decembru 2003. godine), ohrabrio je nacionaliste i ekstremiste, a izostanak adekvatne reakcije Vlade i pojedinih ministarstava (pre svih, ministarstava unutrašnjih poslova i pravosuđa), doveo je Srbiju u vrlo ozbiljnu situaciju i na unutrašnjem, i na međunarodnom planu. Stoga je aktuelno pogoršanje međunacionalnih odnosa u Vojvodini potpuno očekivano, a za srbijansku Vladu poslednje upozorenje da ozbiljno preispita svoju politiku i preduzme konkretne i dugoročne poteze na planu smirivanja, a potom i poboljšanja i inače narušenih međunacionalnih odnosa.

U senci aktuelnih događaja u vezi sa mađarskom nacionalnom manjinom, odvija se nimalo bezazlen proces perfidnih ili otvorenih pritisaka i zastrašivanja i pripadnika drugih naroda, kao i njihovo zatvaranje i radikalizacija prema većinskom narodu i sopstvenoj državi, ali i prema drugim nacionalnim manjinama. Osim toga, sve prisutnije degradiranje savezne države i diskreditacija njenih institucija doveli su i do marginalizovanja Ministarstva za nacionalne manjine. Na delu je i nastavak profilisanja Srbije kao etničke države, odnosno kao "države srpskog naroda u kojoj ravnopravno žive i pripadnici ostalih naroda". Predstojeća promena Ustava prilika je za kreiranje suštinski nove i drugačije Srbije, ali sa trenutnim rasporedom i voljom političkih snaga takva očekivanja, nažalost, nisu realna. Lišena unutrašnjeg potencijala za promene i pod vođstvom konzervativnih kleronacionalističkih snaga, uz duboko nerazumevanje i strah od savremenih evropskih i svetskih tendencija, Srbija svoju frustraciju ponovo usmerava ka nacionalnim manjinama.

Reakcija tzv. "velikih" nacionalnih manjina, poput mađarske, teško da se može primeniti u slučaju većine drugih. Njihova brojnost, ali i veze sa zemljom-maticom, nedovoljna su i slaba garancija zaštite u slučaju dalje radikalizacije i polarizacije po nacionalnoj osnovi. Ignorisanje ovih pojava od strane većinskog naroda, a naročito vladajuće elite, pouzdan je put ka opštoj nestabilnosti i daljoj destabilizaciji odnosa u društvu. Nedostatak javne podrške i ohrabrenja, senzibiliteta za probleme i specifičnosti svakog naroda ponaosob, uz istovremeno sankcionisanje izgređenika i inspiratora svakog incidenta na nacionalnoj osnovi, ohrabrujući su za ekstremiste, ali i za većinu stanovništva koje na isticanje svake različitosti, a naročito nacionalne, reaguje iskazivanjem netrpeljivosti, neprihvatanja ili negiranja. Uz to, nesposobne i za međusobnu komunikaciju, stranke koje čine aktuelnu Vladu Srbije uticale su na stvaranje ambijenta nerivoze u kome ne funkcionišu ni pravosuđe, ni policija, pa su nacionalne manjine ostavljene na praznom prostoru, izložene svakoj vrsti pritisaka i diskriminacije. Mađari su, kao najveća i najorganizovanija nacionalna manjina, pokazali dovoljno spremnosti i snage da se bore za svoj status i položaj svakog pojedinca ponaosob, ali je to za većinu drugih nacionalnih manjina teško prihvatljiv model. Iako je radikalizacija srpskog stanovništva u porastu, što Vojvodinu čini neuralgičnom tačkom, s druge strane je upravo visoka zastupljenost nacionalnih manjina¹³ u ukupnom stanovništvu Pokrajine kakav-takav garant njihove bezbednosti i opstanka. Nacionalne manjine na području Srbije van Vojvodine (tzv. Centralna Srbija) nalaze se u još nezavidnijem položaju. Njihov udeo u ukupnom stanovništvu je

¹³ Prema rezultatima popisa iz 2002. godine, 65,05 odsto ukupnog stanovništva Vojvodine čine Srbi, dok 34,95 odsto čine pripadnici brojnih nacionalnih manjina (u tom zbiru je i 2,71 odsto neopredeljenih i onih koji se nisu izjasnili, 0,50 odsto onih koji su se izjasnili regionalno i 1,17 odsto onih za koje nema podataka). U Centralnoj Srbiji je 89,48 odsto Srba i samo 10,52 odsto nacionalnih manjina, od čega je 1,93 odsto neopredeljenih, regionalno opredeljenih i onih za koje nema podataka).

značajno niži, institucionalna organizovanost slabija ili uopšte ne postoji, a veze sa zemljom-maticom (ako ih ima) neadekvatne su, ili su opterećene problematičnim odnosima SCG i odnosne države.¹⁴

U periodu u kome je realizovano istraživanje Helsinškog odbora, dakle od 1. oktobra 2003. do 31. oktobra 2004. godine, uočljivo je ne samo slabljenje podrške reformama, nego i nespremnost vlade da nastavi započete reforme. Politički kontekst unutar koga je vršeno ovo istraživanje upotpuniti sa još nekoliko detalja. Prvo, proces raspada bivše Jugoslavije još uvek nije priveden kraju. Drugo, proces prvobitne političke konstitucionalizacije u Srbiji tece veoma sporo. Treće, nije rešeno ni pitanje Vojvodine koja je, kao i Kosovo, u bivšoj Jugoslaviji uživala visoki stepen autonomije. Danas se potreba za autonomijom dovodi u pitanje, a Vojvodina etnički prisvaja kao ekskluzivna srpska pokrajina.

Na kraju, treba istaći da su se tokom sprovođenja istraživanja antimanjinski incidenti u Vojvodini umnožili, naročito nakon parlamentarnih decembarskih izbora. Incidenti upereni protiv Mađara, Hrvata i Roma, vremenom su se proširili na Slovake, Rusine i pripadnike drugih manjina. Na udaru su se našli obični ljudi, ali i pojedine istaknute ličnosti manjinskih zajednica, kao i diplomatsko osoblje. To su činjenice koje izazivaju zabrinutost, kao i pokušaji banalizacije i trivijalizacije napada na pripadnike manjina.

U odnosu na prvu postoktobarsku administraciju, u čije se rezultate, recimo, mogu upisati pristupanje Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina i njezina ratifikacija, kao i donošenje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, reč je o očitoj involuciji – u sadašnjem sastavu srbijanskog parlamenta, na primer, ima manje političkih predstavnika manjina nego u prethodnom sazivu – i, potencijalno, još većoj radikalizaciji.

OPŠTI PODACI O NACIONALNIM MANJINAMA

Srbija je heterogeno društvo: izrazito multietničko, multilingvalno i multikonfesionalno. Multietničnost je nejednako raspoređena, centralna Srbija

¹⁴ Na području Centralne Srbije većinski su skoncentrisane sledeće nacionalne manjine: Bošnjaci, sa 2,48 odsto od ukupnog stanovništva C. Srbije, Romi sa 1,45 odsto, Albanci sa 1,10 odsto, Vlasi sa 0,73 odsto, Bugari sa 0,34 odsto, Muslimani sa 0,29 odsto, Makedonci sa 0,26 odsto, Goranci sa 0,07 odsto, Slovenci sa 0,06 odsto, Rusi sa 0,03 odsto, dok ostale manjine zajedno čine 0,12 odsto ukupnog stanovništva Centralne Srbije. Najveće nacionalne manjine – Bošnjaci, Romi, Albanci, Vlasi i Bugari – u različitoj su meri, ali nedovoljno i uz velike poteškoće institucionalno organizovani. Kod ostalih navedenih manjina ne postoji nijedan oblik ozbiljnog organizovanja. Što se tiče saradnje i podrške matičnih država, u slučaju Bošnjaka i Albanaca ona je najčešće vrlo dozirana i kalkulatorska, zahvaljujući, još uvek, prilično hladnim odnosima koji vladaju nakon ratnih sukoba u BiH i na Kosovu. U slučaju ostalih nacionalnih manjina ta saradnja ili uopšte ne postoji, ili je svedena na puku formu s obzirom da su nacionalne manjine najčešće i u domicilnoj, i u tzv. državi-matici, "moneta za potkusurivanje".

je u etničkom pogledu gotovo homogena, za razliku od Vojvodine, koja predstavlja etnički najheterogeniji deo Republike.

Prema popisu iz 2002 godine,¹⁵ Srbi u strukturi stanovništva Srbije (bez Kosova) učestvuju sa 82.86 procenata, pripadnici nacionalnih manjina sa 14,38 odsto, dok ostali, neizjašnjeni i neopredeljeni, kao i građani koji su iskazali svoju regionalnu pripadnost, odnosno oni čija je nacionalnost ostala nepoznata, sačinjavaju preostalih 2,76 procenata.

Najbrojnija srbijanska manjina su Mađari, koji jedini u strukturi stanovništva učestvuju u procentu većem od tri odsto, a potom slede Bošnjaci, Romi, Jugosloveni, Hrvati, Albanci, Slovaci, Vlasi, Rumuni, Makedonci i drugi. Mađari, zajedno sa Bošnjacima i Romima, čine skoro polovinu manjinske populacije – 7,17 procenata.

Osim po brojnosti, srbijanske manjine je moguće razlikovati i po nizu drugih karakteristika. Neke manjine, poput Mađara ili Bošnjaka, na primer, stranački su organizovane, imaju snažnu političku i kulturnu elitu što ih čini efikasnijim u odbrani svojih prava, dok su druge, poput Čeha ili Nemaca, malobrojne za ovakvu vrstu organizovanja. U pogledu obrazovanja moguće je, takođe, uočiti značajne razlike – među pripadnicima jevrejske zajednice praktično nema nepismenih, dok je u slučaju Roma i Aškalija nepismenost jedno od markantnih obeležja. Pismenost, odnosno obrazovanje je značajan resurs, jer se preko njega pripadnici manjina uključuju u modernizacijske procese, što se potom direktno odražava na njihovu poziciju u društvu. Za Rome i Aškalije je, više nego i za jednu drugu manjinu, karakteristična pozicija socijalne margine. Napokon, kada je o obrazovanju reč, moguće je učiniti i distinkciju s obzirom na to da li su pripadnici manjina u prilici da se obrazuju na svom jeziku, odnosno izučavaju maternji jezik sa elementima nacionalne kulture (Slovaci, Mađari, Rumuni, itd) ili ne (Makedonci, na primer). Dok neke manjine poseduju snažnu nacionalnu svest (poput Mađara ili Slovaka), kod drugih svest o etničkom identitetu slabi ili se tek u poslednje vreme nastoji osnažiti (Vlasi, Makedonci).

Manjine je moguće razlikovati i prema tome da li poseduju i kakvu identitetsku infrastrukturu (škole, medije, političke partije, nevladine organizacije, itd.). Nije zanemarljiva ni podela s obzirom na to da li pripadnici manjina pretežno žive u gradu (Hrvati, Mađari) ili selu (Rusini i Rumuni), odnosno da li su teritorijalno koncentrisani (Mađari, Bošnjaci, Albanci) ili su disperzirani (Romi, pre svega). Jedna od osobenosti Srbije krije se i u činjenici

¹⁵ Za popis iz 2002. godine Republički zavod za statistiku je izradio, do sada, najiscrpniju klasifikaciju nacionalne pripadnosti koja sadrži sledeće modalitete: Srbin, Crnogorac, Jugosloven, Albanac, Austrijanac, Aškalija, Belgijanac, Bošnjak, Bugarin, Bunjevac, Vlah, Goranac, Grk, Danac, Egipćanin, Englez, Italijan, Jevrejin, Kinez, Mađar, Makedonac, Musliman, Nemac, Norvežanin, Poljak, Rom, Rumun, Rus, Rusin, Slovak, Slovenac, Turčin, Ukrajinac, Finac, Francuz, Hrvat, Cincarin, Čeh, Švajcarac, Švedanin i Šokac. Ukupno, dakle, 41 klasifikaciona jedinica.

da pripadnici različitih nacionalnosti žive u istom gradu, opštini ili regiji što poziciju etničke manjine, odnosno većine, čini promenljivom. Mada su Srbi najbrojnija etnička zajednica u Srbiji, oni su u Sandžaku, na primer, manjina u odnosu na Bošnjake. Slična situacija je i u nekim opštinama u Vojvodini gde se Mađari, u odnosu na Srbe, nalaze u poziciji etničke većine. Tokom Miloševićeve vladavine prestižne pozicije su etnički monopolizovane, što je kod manjina stvaralo osećaj frustracije i jačalo svest o diskriminaciji.

Neki autori¹⁶ klasifikuju manjine s obzirom na to da li imaju "matičnu državu" – Jugosloveni su u tom pogledu sasvim osobena manjina, jer je nestalo države koja je nosila njihovo ime – odnosno da li se njihova "matična država" nalazi u nekoj od susednih zemalja (Albanci, Mađari, Rumuni, Bugari) ili u nekoj od republika bivše Jugoslavije (Hrvati, Slovenci, Makedonci, Bošnjaci). Napokon, s obzirom na poreklo, manjine je moguće podeliti na one evropskog (Česi, Slovaci, Rusini, Nemci, itd) i neevropskog porekla (Romi, Jevreji, Egipćani, Aškalije).

Manjine je moguće razlikovati već i po tome da li su bili predmet represije. Režim se, naime, nije na identičan način odnosio prema svim manjinama, neke je instrumentalizovao i koristio u vlastite legitimacijske svrhe (Slovake, na primer), dok je protiv drugih podsticao i tolerisao represiju (Hrvati, Albanci, Bošnjaci).

Rat, nasilje, etnički progono, privredni kolaps, masovna beda i sužene perspektive naterale su veliki broj građana, pripadnika kako većinske, tako i manjinskih zajednica da napuste Srbiju. Odlazak mladih i obrazovanih ljudi posebno je pogađao manjinske zajednice, jer ih je lišavao "organskih intelektualaca", iznimno važnih za očuvanje i reprodukciju njihove kulture. S druge strane, u Srbiju se, u nekoliko izbegličkih talasa, slio veliki broj Srba što je dodatno komplikovalo odnose na liniji etnička većina – manjina i podsticalo iseljavanje pripadnika manjina. Između dva popisa, u strukturi stanovništva se povećao broj Srba, a potom i Roma, Vlaha i Ukrajinaca, a smanjio broj pripadnika ostalih zajednica, Hrvata, Mađara, Bošnjaka, Slovaka i drugih. Posebno drastičan pad zabeležen je u slučaju Jugoslovena.¹⁷ Veći broj Srba,

¹⁶ Vidi prilog Dušana Janjića u zborniku "Položaj manjina u SR Jugoslaviji", SANU, Beograd, 1996, str. 620.

¹⁷ Nacionalističke politike uvek prati jedna vrsta inverznog nacionalizma i mržnje prema "odnarođenim" članovima vlastite etničke grupe. U percepciji nacionalista upravo su Jugosloveni fiksirani kao grupa odnarođenih sunarodnika, opasnija čak i od etničkog konkurenta. Opasnija, jer naciju podriva iznutra, demografski je kruni i tanji, a kulturno slabi i lišava političkog uticaja. Ne čudi, onda, što se u toku pripremnih radnji za sprovođenje popisa o Jugoslovenima govorilo kao o izmišljotini i prevari i što su ih etnonacionalisti pozivali da se vrate u okrilje "matične nacije". Na to ih je, osim nacionalističkih razloga, terao i zakon o manjinama koji je ostvarivanje kolektivnih prava uslovljavao određenim cenzusom u pogledu službene upotrebe jezika, na primer. Izčežavanje Jugoslovena nije, stoga, samo indikator izmenjene etničke strukture, nego i uspona i pobeđe šoviniziranih (etno)nacionalista.

Roma, Vlaha i Ukrajinaca, može se objasniti, najpre njihovim mehaničkim prilivom sa ratom zahvaćenih prostora bivše Jugoslavije (Srbi i Romi), a potom i naraslom nacionalnom samosvešću i promenjenom identifikacijom (Vlasi, Ukrajinci i, delimično, Romi), dok se u objašnjavanju smanjenog udela ostalih manjina moraju, osim gore spomenutih, u obzir uzeti i demografski aspekti. Problem nedovoljnog prirodnog obnavljanja stanovništva izraženiji je u slučaju manjina, nego u slučaju etničke većine.¹⁸

Velike razlike koje postoje između manjina u Srbiji – razlike u pogledu demografskih potencijala, materijalnih resursa, identitetske infrastrukture, obrazovnog nivoa i političke organizovanosti, u velikoj meri utiču na ostvarivanje njihovih prava. Iako od brojnosti ne zavise prava neke manjine, izvesno je da brojnost nosi sa sobom veće potencijale, u pogledu obrazovanja, na primer.¹⁹ Demografski kapaciteti presudno utiču i na izbor preferiranih prava. Pripadnici malobrojnijih etničkih zajednica više su zainteresovani za individualna nego za kolektivna prava, budući da za uživanje ovih drugih ne poseduju potrebne resurse.

Rezultati poslednjeg popisa stanovništva ukazuju na sledeće tri stvari:

- prvo, između dva popisa pojavila se nova etnička zajednica; reč je o Aškalijama, najmlađoj srbijanskoj manjini, koju njihova okolina često izjednačava sa Romima, odnosno Albancima, što, u poslednjem slučaju za pripadnike ove manjine, s obzirom na animozitet prema Albancima, predstavlja izvor ozbiljnih neprijatnosti;

- drugo, popis stanovništva iz 2002. godine jedan je od, po mišljenju nekih predstavnika manjina, najslobodnijih popisa.²⁰ Pomenuti afirmativni sud, ipak, treba primiti sa rezervom s obzirom da je sam popis bio predmet ozbiljnih kritika;²¹ međutim, popis stanovništva nikada nije samo statistička operacija,

¹⁸ Zaštita nacionalnih manjina, Centar za antiratnu akciju, Beograd, 2002, str. 120.

¹⁹ Miodrag Mitić: Nacionalne manjine, Službeni list SRJ, Beograd, 1998, str. 35.

²⁰ Po mišljenju Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu propise i nacionalne manjine, reč je o jednom od najslobodnijih popisa koji ikada urađen na ovom prostoru. U izjavi datoj *Gradanskom listu*, Korhec je izjavio da se popis sprovodi po međunarodno priznatim principima, da je izjašnjavanje potpuno slobodno, jer nema sugestija kako se neko može izjašnjavati već lice samo bira i upisuje nacionalnost koju je izabralo. *Gradanski list*, 2. 4. 2002.

²¹ Saveznom ustavnom sudu podneta je, na primer, inicijativa za ocenu ustavnosti Zakona o popisu stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. godini, kao i zahtev da Sud naredi obustavu popisa, jer se ne može sprovesti na Kosovu i teritoriji Crne Gore, čime se, po mišljenju Foruma za etničke odnose i Komiteta pravnika za ljudska prava, krše ustavne odredbe o ravnopravnosti građana i republika. Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova protestovao je zbog koncepcije upitnika za popis građana u kome se kao srednje slovo udatim ženama i udovicama upisuje prvo slovo muževljevog imena, a neudatim i razvedenim ime oca. U saopštenju Sekretarijata istaknuto je da se ovakvim metodološkim postupcima krše međunarodne pravne konvencije a pre svih Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika

potpuno imuna od uticaja politike, kao i uticaja na politiku; popis iz 2002. godine realizovan je kada je na vlast došla Demokratska opozicija Srbije, što je relaksiralo atmosferu i omogućilo pojedincima da znatno lakše deklariraju svoju nacionalnu pripadnost, nego 11 godina pre toga, kada nacionalno izjašnjavanje nije podrazumevalo samo statusnu degradaciju, nego i egzistencijalni rizik;

- treće, većina jugoslovenskih popisa nakon Drugog svetskog rata rađena je pod pritiskom dramatičnih političkih događaja²² – popis iz 1948. godine odvijao se u vreme sukoba sa Informbiroom, popis iz 1971. u uslovima radikalizacije odnosa na liniji republike – federacija, onaj iz 1981. godine u vreme sukoba na Kosovu, a popis iz 1991, u osvit rata.

NORMATIVNO UREĐIVANJE MANJINSKIH PRAVA

Za svaku političku zajednicu od izuzetne je važnosti odgovor na pitanje kako će se rešavati manjinsko pitanje. Za Srbiju je odgovor na ovo pitanje važniji tim više, jer je ona, u samozadanoj ulozi balkanske imperijalne sile ulazila u sukobe, ne samo sa vlastitim manjinama, nego i sa narodima sa kojima je činila bivšu Jugoslaviju, kao i sa međunarodnom zajednicom. Rešavanje pitanja manjina nije stoga, u slučaju Srbije važno samo iz ugla njezine demokratizacije, nego i sa stanovišta normalizacije odnosa sa susedima, te integracije u međunarodnu zajednicu.

U nameri da se što jasnije povuče demarkaciona linija u odnosu na Miloševićev režim u Srbiji je, nakon oktobarskog prevrata 2000, otvoreno pitanje manjina. SR Jugoslavija je pristupila Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina (11. maj 2001. godine), koju je i ratifikovao savezni parlament.²³ Krajem februara 2002. godine, usvojen je Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, a skoro godinu dana nakon toga Savezna skupština, kao i Skupštine Srbije i Crne Gore, usvojila je Ustavnu povelju državne zajednice Srbija i Crna Gora (4. februara 2003), a potom i Povelju o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, (28. februar 2003). Povelja je sastavni deo Ustavne povelje i u njoj su, u delu u kome se govori o manjinskim pravima, preuzete su sve bitne odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.

---

diskriminacije prema ženama, kao i Zakon o braku i porodici. *Danas*, 10. 4. 2002. U više navrata ukazivano je i na to da je popis traljavo pripremljen.

²² Vidi: Bosna i Hercegovina između rata i mira, Institut društvenih nauka, Beograd, 1992. str. 33.

²³ Osim Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, SRJ je postala strankom Fakultativnog protokola uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima. SRJ je potpisala i Instrument o zaštiti prava nacionalnih manjina Centralnoevropske inicijative (CEI). Poslednjih dana decembra 2003. godine skupština Državne zajednice Srbija i Crna Gora ratifikovala je Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Usvajanjem ovog zakona, kao i preuzimanjem njegovih odredbi od strane drugih pravnih instrumenata, započet je proces izgradnje normativnog okvira za ostvarivanje manjinskih prava. Izgradnja spomenutog okvira odvija se u uslovima nedovršene konstitucionalizacije, razorenih institucija, slabe demokratske kulture i zaoštrenih političkih sukoba. Važan korak u njegovoj izgradnji biće onaj vezan za donošenje novog Ustava Srbije koji još uvek nije učinjen.²⁴ Kao najvažniji konstitutivni akt, novi je ustav predmet legitimnog interesovanja manjinske javnosti, ne samo u pogledu njegove sadržine, tj. zajemčenih prava i sloboda, nego i u pogledu ustavnog određenja Srbije.²⁵ S druge strane, predstavnici manjina su, takođe, zainteresovani da aktivno učestvuju u kreiranju ustava, ali među političkom elitom, još uvek opterećenom etnocentrizmom, ne postoji svest o značaju ove vrste manjinskog učešća, iako dva snažna razloga – politička stabilnost i demokratska legitimnost zajednice – zahtevaju da se među tvorce novog ustava uvrste i predstavnici manjina. Ako država računa na njihovu lojalnost i teži njihovoj što potpunijoj integraciji, onda se ona u svojoj konstitutivnoj fazi, mora oslanjati na manjine. U protivnom, ignorisanje manjina vodi zajednicu u permanentnu legitimacijsku krizu.

Odsustvo jasne i koherentne manjinske politike takođe otežava i usporava uređivanje manjinskih prava. Jedna od posledica nepostojanja takve politike je pravna neusklađenost zakona. Tipičan primer su zakoni o zaštiti manjina i lokalnoj samoupravi; prvim zakonom se omogućuje pripadnicima manjina da na područjima na kojima je jezik manjina u službenoj upotrebi, tokom državnih i praznika nacionalne manjine ističu svoje nacionalne simbole (član 16), dok se drugim to pravo ograničava (član 118).

Dva gore pomenuta zakonska akta doneta su na različitim nivoima državnog organizovanja: prvi na saveznom a drugi na republičkom nivou. Preko ova dva zakona odslikava se odnos saveznih i republičkih vlasti, preciznije rečeno, slabljenje prvih, a jačanje drugih. Erozija autoriteta savezne vlasti u čijoj su nadležnosti ljudska, a time i manjinska prava, izazvala je bojazan da će se zakonodavna aktivnost Republike odvijati u pravcu dalje redukcije prava koja su manjinama garantovana Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.²⁶ Ovaj zakon, donet u saveznom parlamentu bez ijednog glasa protiv, najvažniji je pravni akt koji se bavi manjinskim pravima.

---

²⁴ U članu 65. Ustavne povelje stoji da će države članice izmeniti postojeće ili doneti nove ustave radi usklađivanja sa Ustavnom poveljom, i to u roku od 6 meseci od dana usvajanja Ustavne povelje. Iako je taj rok odavno prošao, novi ustavi nisu doneti, niti su, pak, postojeći revidirani. Ignorisanje obaveza koje proističu iz Ustavne povelje govori da se ne računa na duže postojanje državne zajednice, odnosno da se članice zajednice nerado odriču postignute državnosti.

²⁵ To je posve razumljivo, jer se etnički privatizovana država selektivno odnosi prema etnički različitim pripadnicima zajednice.

²⁶ Na primer, republičkim Zakonom o radiodifuziji se predviđa da se u roku od četiri godine, od dana njegovog donošenja, privatizuju sve opštinske radio stanice koje posluju kao javna preduzeća, iako se država na osnovu Zakona o zaštiti prava i sloboda

Zakonom se priznaju individualna i kolektivna prava, sloboda nacionalnog opredeljivanja i izražavanja, kao i pravo pripadnika manjina da sarađuju sa sunarodnicima u zemlji i inostranstvu. Pripadnicima manjina je priznato i pravo na samoupravu u oblastima važnim za očuvanje njihovog identiteta – službenoj upotrebi jezika i pisma, informisanja, obrazovanja i kulture. Nekoliko institucionalnih inovacija svedoči o želji zakonodavca da se, preko Saveznog saveta za nacionalne manjine, stepen manjinske zaštite podigne na viši nivo, a organima manjinskih samouprava, nacionalnim savetima, omogućiti da donose ili, pak, učestvuju u donošenju odluka u oblastima od vitalnog interesa za manjine, kao i da osnivaju ustanove iz tih oblasti. Zakonom je ustanovljena i obaveza državnih organa da zatraže mišljenje nacionalnih saveta kada se odlučuje o pitanjima koja zadiru u očuvanje samosvojnosti manjina.

Polazeći od načelnog opredeljenja da su različiti jezici, kultura, običaji, tradicija i istorije, društvene vrednosti koje treba unapređivati, ključni, treći deo Zakona, posvećen je očuvanju posebnosti pripadnika manjina. Ovo pravo operacionalizovano je i konkretizovano pomoću niza prava i mogućnosti – na izbor ličnog imena, upotrebu maternjeg jezika, na službenu upotrebu jezika i pisma, negovanje kulture i tradicije, školovanja na maternjem jeziku, te prava na upotrebu nacionalnih simbola i javno obaveštavanje na jezicima manjina.

Sve mere kojima se otežava uživanje ovih ali i drugih prava pripadnika nacionalnih manjina zakonom su zabranjene. Po Zakonu, niko ne sme pretrpeti štetu zbog toga što je iskazao, odnosno nije iskazao svoju nacionalnu pripadnost. Zabranjena je svaka registracija koja pripadnike manjina obavezuje, protivno njihovoj volji, da se izjašnjavaju o svojoj nacionalnoj pripadnosti, nasilna asimilacija, svaki oblik diskriminacije, kao i promena odnosa stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama. U tekst Zakona inkorporirana su dva važna instrumenta – zaštita stečenih prava, te pozitivna diskriminacija u slučaju manjina koje su, poput Roma, dugi niz godina bile socijalno, kulturno, politički, ekonomski, itd. marginalizirane.

U odnosu na zatečeno stanje Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predstavlja korak napred. Iako odsustvo sankcija tekst Zakona čini isuviše deklarativnim, preko njega je jasno došla do izražaja namera da se SR Jugoslavija što brže integriše u međunarodnu zajednicu. U tom pogledu donošenje Zakona o manjinama bio je jedan od uslova da zemlja bude primljena u Savet Evrope. S druge strane, preko Zakona i manjinama je upućena poruka da više neće biti tretirane kao javni neprijatelji, nego kao saradnici u izgradnji modernijeg i, za probleme manjinske populacije, osetljivijeg društva. Ovim se, u osnovi demokratskim opredeljenjem može

---

nacionalnih manjina može javiti u ulozi osnivača radio i televizijskih stanica koje bi emitovale programe na jezicima nacionalnih manjina. Ovakvo rešenje izazvalo je zabrinutost da će se, u uslovima naglašene komercijalne orijentacije medija značajno redukovati programski sadržaji na manjinskim jezicima.

objasniti i činjenica da su u Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama preuzete sve ključne odredbe Zakona o manjinama.²⁷

Pomenuti akti tek su prvi, početni koraci u stvaranju novog normativnog okvira u oblasti manjinske zaštite. Iako su najvažniji, to nisu i jedini akti kojima se uređuje položaj manjina. Veoma su značajni i drugi zakoni, naročito oni kojima se regulišu odnosi u oblastima od vitalnog interesa za manjine, kao što su obrazovanje, informisanje ili, pak, izborna problematika. Osim ovih, spektar manjinske zaštite sadrži još neke takođe važne instrumente. Jedan od takvih instrumenata su bilateralni aranžmani²⁸ sa susednim zemljama, odnosno odluke nižih instanci državnog organizovanja, poput Odluke vojvođanske Skupštine kojom se na detaljniji način uređuju pojedina pitanja iz domena službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina.

Institucionalne pretpostavke ostvarivanja manjinskih prava

Nekoliko dana nakon što je u saveznoj Skupštini izglasan Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina u republičkom parlamentu je donesen Zakon o lokalnoj samoupravi. Značaj pomenutih zakona je u tome što se njima institucionalizuje pravo manjina da odlučuju o očuvanju svoje posebnosti. Tako je saveznim Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđeno da se postojeći institucionalni sklop proširi stvaranjem saveznog saveta za nacionalne manjine, saveznog fonda za nacionalne manjine i nacionalnih saveta nacionalnih manjina, dok je republičkim Zakonom o lokalnoj samoupravi u nacionalno mešovitim opštinama predviđeno stvaranje saveta za međunarodne odnose.

Savezni savet za nacionalne manjine i savezni fond za nacionalne manjine²⁹ formiraju se, na osnovu zakona, odlukom Savezne vlade³⁰ kako bi se očuvale, unapredile i zaštitile etničke, verske, jezičke i kulturne posebnosti nacionalnih manjina, odnosno podstakao njihov društveni, ekonomski, kulturni i ukupni razvoj. Kada je o trećoj instituciji reč, pravo pripadnika nacionalnih

---

²⁷ Ne samo da su preuzete, nego su pojedine odredbe u Povelji proširene, ali i preciznije formulisane. Tako se, na primer, u Povelji ističe da pripadnici manjina imaju pravo na "odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave", što je znatno šira formulacija od one koja se nalazi u saveznom zakonu.

²⁸ Bilateralni sporazum sa Mađarskom ratifikovao je parlament Državne zajednice, ali ne i parlament Mađarske. Do sada je bilateralni sporazum potpisan sa Rumunijom. Sporazum sa Hrvatskom je u postupku izrade, a nagoveštena je i priprema sporazuma sa Makedonijom.

²⁹ U toku realizacije projekta formiran je Savet za nacionalne manjine na nivou Srbije.

³⁰ Kao osnivač, Savet ministara ima zakonsku obavezu i da donese propise kojima će se regulisati sastav i nadležnosti ovih institucija?!

manjina da formiraju nacionalne savete je, po slovu Zakona, fakultativno; oni ih mogu, ali i ne moraju formirati. Ukoliko se, pak, odluče da izaberu savet pripadnici manjina preko njega ostvaruju samoupravu u oblastima službene upotrebe jezika i pisma, informisanja, obrazovanja i kulture. Savet reprezentuje manjinu u pomenutim oblastima i učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove iz ovih oblasti. Kada odlučuju o pitanjima iz navedenih oblasti organi države, teritorijalne autonomije ili jedinice lokalne samouprave dužni su da zatraže mišljenje saveta. Savet se može obratiti organima vlasti u vezi sa svim pitanjima koja utiču na položaj i prava nacionalne manjine, a njemu se može poveriti i deo ovlašćenja iz oblasti u kojima se ostvaruje samouprava, s tim što je država dužna da obezbedi finansijska sredstva potrebna za vršenje ovih nadležnosti. Pri utvrđivanju obima i vrste ovih ovlašćenja vodi se računa o zahtevima nacionalnih saveta.

Zakonom je propisano da će se saveti formirati na principima dobrovoljnosti, izbornosti, proporcionalnosti i demokratičnosti, a izborna pravila će se regulisati zakonom³¹. Međutim, iako je od donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina prošlo više od dve godine pomenuti zakon još uvek nije donet, a svi nacionalni saveti izabrani su pomoću elektorskih skupština.³² Ovakav, posredan način izbora dovodi u pitanje

³¹ U trenutku pisanja ovog izveštaja pomenuti zakon još uvek nije bio donet, iako je od usvajanja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina prošlo više od dve godine!

³² Elektori mogu biti savezni, republički, pokrajinski poslanici koji su na te funkcije izabrani zbog svoje pripadnosti nacionalnoj manjini, ili se izjašnjavaju kao pripadnici manjine i govore jezik manjine. Elektori takođe mogu biti i odbornici u opštinskim skupštinama u kojima je manjinski jezik u službenoj upotrebi, kao i oni pripadnici manjine čiju kandidaturu podrži najmanje sto pripadnika nacionalne manjine ili ih predloži jedna organizacija ili udruženje nacionalne manjine.

Pravilnikom o načinu rada elektorskih skupština - pomenuti pravilnik Ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica donelo je u julu mesecu 2002. godine, iako je Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina izričito određeno da će se doneti 30 dana od dana stupanja Zakona na snagu - određeno je da se nacionalni saveti biraju po proporcionalnom sistemu i u odnosu na brojnost nacionalne manjine, prema poslednjem popisu stanovništva, mogu imati najmanje 15 - ako etnička zajednica broji manje od 20.000 lica - a najviše 35 članova, ako je broj pripadnika manjine veći od 100.000 lica.

Da je sistem elektora krajnje nedemokratsko rešenje potvrđuje i čl. 10, prema kome se elektorska skupština, u slučaju manjina koje broje manje od 10.000 lica, ne može održati ako joj ne prisustvuje najmanje 30 elektora. Budući da je za 30 elektora potrebno prikupiti 3.000 potpisa, postavlja se pitanje kako će, na primer, Česi formirati svoj nacionalni savet kada ih, prema poslednjem popisu stanovništva, ima samo 2.211. Isto pitanje se može postaviti i u slučaju nemačke nacionalne manjine, da još malobrojnice manjine i ne pominjemo. Nemaca, doduše, ima više od 3.000 (3.901), ali prema tvrdnjama nemačkih organizacija nema 3.000 punoletnih Nemaca koji bi svojim potpisima podržali kandidate za elektore.

demokratsku legitimnost nacionalnih saveta koji su zamišljeni kao predstavnički organi manjinskih zajednica.

Prema Zakonu o lokalnoj samoupravi predviđeno je da se u nacionalno mešovitim sredinama formiraju saveti za međunacionalne odnose koje čine predstavnici svih nacionalnih i etničkih zajednica. Nacionalno mešovitim smatraju se one opštine u kojima jedna nacionalna manjina čini više od 5 odsto od ukupnog broja stanovnika ili ako sve zajednice čine više od 10 odsto, prema poslednjem popisu stanovništva. Svoje predstavnike u savetu mogu imati zajednice koje u strukturi stanovništva opštine učestvuju sa više od jedan odsto. Savet razmatra pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti i o svojim stavovima i predlozima obaveštava skupštinu opštine. Kada se odlučuje o pitanjima koja zadiru u prava nacionalnih i etničkih zajednica Skupština opštine je dužna da predloge takvih odluka dostavi na mišljenje savetu za međunacionalne odnose. Ako su nekom odlukom ili opštim aktom skupštine opštine povređena prava manjina savet ima pravo da pred ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu ustavnosti, kao i pravo da pred Upravnim sudom pokrene postupak za ocenu saglasnosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine sa statutom opštine.³³

Napokon, treba spomenuti institucionalnu inovaciju unutar AP Vojvodine gde je, na osnovu odluke pokrajinske skupštine, uspostavljen prvi narodni advokat u Srbiji. Ombudsman je definisan kao nezavisan i samostalan organ koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda od povreda učinjenih od strane pokrajinske i opštinske uprave, organizacija i javnih službi koja vrše upravna i javna ovlašćenja, a čiji je osnivač pokrajina ili opština. Ombudsman ima pet zamenika a jedan od njih zadužen je da nadgleda i prati ostvarivanje prava nacionalnih manjina i inicira pokretanje krivičnih, disciplinskih i drugih postupaka kod nadležnih organa u slučaju njihovog kršenja, prati primenu međunarodnih standarda o pravima nacionalnih manjina, nadgleda donošenje novih i izmenu važećih propisa u svim oblastima koje su u vezi sa položajem i ostvarivanjem prava nacionalnih manjina, sastavlja godišnji izveštaj o ostvarivanju prava nacionalnih manjina, itd.

Osim ovih, postoji još nekoliko institucija važnih za ostvarivanje i zaštitu manjinskih prava. Na nivou Državne zajednice Srbija i Crna Gora najvažnija institucija je, svakako, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.³⁴ Pored njega,

³³ U Zakonu se, član 63, ističe da se delokrug, sastav i način rada saveta za međunacionalne odnose uređuje odlukom skupštine opštine, u skladu sa statutom. Opštine u Vojvodini su u statute unele zakonske odredbe o osnivanju saveta, ali bi svojom odlukom morale da popune nedostatke koji se, pre svega, odnose na način kojim nacionalne zajednice, ne samo manjinske, nego i većinska, biraju članove saveta.

³⁴ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, ranije Ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, obrazovano je na osnovu Ustavne povelje kao jedno od pet ministarstava u sastavu Saveta ministara. Preraspodelom nadležnosti delokrug poslova Ministarstva za ljudska i manjinska prava je proširen oblastima koje su ranije bile u domenu ministarstva pravde, odnosno unutrašnjih poslova. Zadatak ministarstva je da

važnu ulogu imaju i Odbor za međunacionalne odnose Skupštine Srbije, pokrajinski Sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine, odnosno Odbor za međunacionalne odnose vojvođanske Skupštine. Ništa manje značajnu ulogu imaju i ostali upravni organi, poput ministarstva prosvete ili, pak, ministarstva medija i kulture, odnosno odgovarajućih sekretarijata na nivou Vojvodine.

Važna pretpostavka za što potpuniju realizaciju manjinskih prava nalazi se i u okviru civilnog društva i organizacija koje ga čine, naročito onih koje ljudska i manjinska prava smatraju užim područjem svog rada.

Na kraju, treba spomenuti još jednu instituciju koju pripadnici manjinskih zajednica vide kao značajno sredstvo unapređenja i zaštite svojih prava. Reč je o autonomiji, odnosno različitim oblicima autonomije – kulturne, personalne i teritorijalne ili, pak, odgovarajućem specijalnom statusu. Predstavnici pojedinih manjina, poput hrvatske, mađarske ili bošnjačke, svojevremeno su artikulisali odgovarajuće predloge, ali su ih državne vlasti, najblaže rečeno, ignorisale. S tim u vezi treba primetiti da su srbijanske vlasti, i pored toga što su rezervisane prema zahtevima za teritorijalnom autonomijom formiranom na etničkom principu, upravo takvu autonomiju predložili kao najpodesnije sredstvo zaštite srpske manjine na Kosovu. Iako se situacija na Kosovu razlikuje od one u Vojvodini, na primer, teško je oteti se utisku da su u pitanju dvostruki standardi.

doprinosi i prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava, predlaže mere za unapređenje pravnog sistema u oblasti ljudskih i manjinskih prava, štiti i unapređuje individualna i kolektivna prava nacionalnih manjina, podnosi izveštaje o sprovođenju međunarodnih ugovora u pomenutim oblastima, doprinosi uspostavljanju veza nacionalnih manjina sa matičnim državama, itd. Ministarstvo je organizovano po sektorima (na primer, za ljudska i manjinska prava, za poslove ekstradicije i međunarodne pravne pomoći) a ovi po odsecima. Unutar ministarstva deluje kancelarije za romska pitanja, radi što potpunije integracije i emancipacije Roma, kao i kancelarija za pružanje pravne pomoći u cilju zaštite ljudskih prava.

MAĐARI

I. Uvod

Mađari su najbrojnija vojvođanska, ali i srbijanska manjina, izuzetno su dobro organizovani, poseduju čvrstu nacionalnu svest i razvijenu identitetsku infrastrukturu, te snažnu političku i kulturnu elitu. Zauzimaju značajna mesta u upravnom aparatu i, više nego što je to slučaj sa pripadnicima drugih etničkih zajednica, razumevaju sebe kao autonoman interesni i politički subjekt.¹ Ne samo politički, nego i kulturno, mađarska manjina je respektabilan činilac i važan element vojvođanskog multikulturalizma. Pojedini stvaraoci iz redova ove manjine predstavljaju značajna imena i u širim, srednjoevropskim kulturnim okvirima. Napokon, pripadnost reformatorskoj i katoličkoj veroispovesti, čini Mađare dvostrukom manjinom – etničkom i verskom.

Imajući u vidu nabrojane karakteristike, pozicija mađarske manjine je dvostruko interesantna. U borbi za prestižne upravne pozicije u društvu mađarska politička elita je, na subregionalnoj ravni, najsnažnija konkurirajuća frakcija srbijanskoj eliti. U zavisnosti od vrednosnih opredeljenja političkog Beograda, Mađari su interesantni i kao sredstvo preko koga se u značajnoj meri može oslabiti vojvođanski autonomaški blok.

Mađari su interesantni i iz manjinskog ugla, jer svako principijelno zalaganje mađarske elite u korist manjinskih prava, nailazi na razumevanje i podršku svih drugih manjina. Činjenica da Mađari poseduju kapacitete za promociju vlastitih interesa pobuđuje sumnju da bi mađarska elita sa centralnim vlastima separatno ostvarivati svoje ciljeve. Otuda manje manjine insistiraju na solidarnijem nastupu, u cilju obezbeđivanja unapređenja položaja manjina u društvu.

Budući da je reč o politički samosvesnoj manjini koja poseduje potrebne resurse za afirmaciju vlastitih interesa, kao i elitu sposobnu da izvrši mobilizaciju pripadnika vlastite zajednice, mađarska manjina je u Vojvodini, više nego ijedna druga manjinska zajednica, u prilici da utiče na međuetničke odnose, ali i na kreiranje instrumenata kojima se uređuju manjinska prava. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, svojevremeno usvojen u Saveznoj skupštini, u velikoj je meri upravo delo mađarske elite.

MEĐUETNIČKI INCIDENTI

Nakon decembarskih (2003), vanrednih parlamentarnih izbora u Vojvodini je zabeležen niz etničkih incidenata. Samo u periodu od 17. do 21.

¹ Vladimir Ilić, Slobodan Cvejić: *Nacionalizam u Vojvodini*, Biblioteka "Žarko Zrenjanin", Zrenjanin, 1997.

marta ove godine u pokrajini je zabeleženo čak 40 takvih slučajeva. Osim što su učestali, incidenti su počeli i horizontalno da se šire i zahvataju pripadnike sve većeg broja etničkih zajednica – hrvatske, mađarske, romske, aškalijske, albanske, muslimanske, slovačke i rusinske.

Etničkih ispada je u Vojvodini bilo i pre izbora, ali su oni učestali pošto je desničarska, Srpska radikalna stranka, zahvaljujući glasovima birača, postala pojedinačno najmoćnija srbijanska stranka. Martovsko nasilje na Kosovu je, takođe, doprinelo oslobađanju akumuliranih nacionalističkih frustracija. Koreni radikalizacije, međutim, nisu samo etnički. Srbijanska privreda beleži slab rast, rezervna armija rada se sve više uvećeva, kao i pritisak na oskudna ekonomska dobra. Mogućnost da se u borbi za radna mesta posegne za etničkom diskvalifikacijom konkurenta realno doprinosi pogoršanju međuetničkih odnosa.² Politički predstavnici vojvođanskih Mađara u više navrata su od državnih organa zahtevali da reaguju, otkriju počiniocima i spreče buduće incidente. Isti zahtevi srbijanskim vlastima stizali su i od strane ministarstava inostranih poslova Hrvatske i, u više navrata, Mađarske. Prilikom posete Subotici Monika Lampert, ministarka unutrašnjih poslova susedne Mađarske, zapretila je da će, ukoliko se incidenti nastave, zatražiti od Saveta Evrope da pokrene istragu, dok je Laslo Kovač, ministar inostranih poslova, nakon incidenta u jednom od predgrađa Subotice, bio nedvosmislen: "ili će biti zaustavljeni napadi na Mađare u Vojvodini, ili će Beograd morati da kaže zbogom šansama za ulazak u Evropsku uniju". Pre toga je početkom maja Dejan Janča, ambasador SCG u Mađarskoj, na spostveni zahtev razgovarao sa Jene Maglajom, zamenikom mađarskog državnog sekretara za inostrane poslove Mađarske.

Prema informaciji Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije u Vojvodini je, u periodu od 1. januara do 31. maja 2004. godine, registrovano 294 događaja za koje se može reći da imaju obeležja međunacionalnih ekscesa. Od toga u 129 slučajeva radi se o napadima na objekte i imovinu lica albanske i muslimanske nacionalnosti (kao reakcija na nasilje na Kosovu), zatim o oštećenju i skrnavljenju nadgrobnih spomenika (56), napadima na verske objekte (20),

² U želji da ne provocira antimadžarsko raspoloženje prethodna vlada se, na primer, nije previše eksponirala u vezi sa tzv. statusnim zakonom. Ovaj zakon, a njime se pripadnicima mađarske nacionalnosti u Srbiji, ali i u nekim drugim državama, obezbeđuju izvesne privilegije – između ostalog i mogućnost da tri meseca rade u Mađarskoj – naišao je na burne reakcije u Slovačkoj i Rumuniji. U Srbiji tako burnih reakcija nije bilo, jer je i sama Srbija obezbedila dvojno državljanstvo Srbima iz Hrvatske i donekle iz Bosne. Međutim, od strane nacionalista DOS-ovska vlast je prozvana zato što je izdala srpsko zemljište u zakup drugoj državi, odnosno što je dozvolila otvaranje kancelarija *Concordie minoritatis hungaricae*, jer se, po oceni nacionalista, iza toga krije prljava igra čiji je cilj razbijanje Srbije. Nedugo nakon izricanja ovih optužbi, kancelarijama CMH u Somboru i Bečeju, u kojima su prikupljeni zahtevi za izdavanjem mađarskih statusnih legitimacija, upućene su anonimne pretnje da će biti dignute u vazduh.

fizičkim sukobima (7), oštećenju ostalih objekata (5), anonimnim pretnjama, itd. Protiv 85 počililaca pokrenute su krivične prijave. MUP je podneo i 56 prekršajnih prijava. U razgovoru sa predstavnicima mađarske zajednice u Subotici saradniku Helsinškog odbora je skrenuta pažnja da je broj ovih incidenata znatno veći, jer žrtve incidenata, u strahu od posledica, ne prijavljuju policiji sve incidente.

U više navrata predstavnici Mađara su iskazivali sumnju u to da incidente izazivaju maloletnici, odnosno mladi ljudi pod uticajem droge i alkohola.³ Na okruglom stolu u Subotici, predstavnicima Helsinškog odbora je rečeno da odsustvo krivičnih sankcija navodi na zaključak da incidenti uživaju prećutnu, tihi podršku države. "Radi se o proizvodnji sukoba niskog intenziteta, na duge staze, po širokom terenu", a to se, po tvrdnji Pal Šandora, lidera DZVM, ne može raditi spontano, bez određene strategije i učešća određenih centara moći. Ocenjujući da su Mađari u Srbiji ugroženi, Savez vojvođanskih Mađara je poručio da će, sa svim incidentima koji su se dogodili u protekle dve godine, upoznati i američki Kongres⁴. Odluka da se problem etničkog nasilja internacionalizuje predstavljena je kao iznuđeni potez, pošto domaći organi vlasti ništa nisu poduzeli da se napadi spreče. Politički sudionici u Vojvodini okarakterisali su ovu odluku kao "korak u pogrešnom pravcu" koji će, po njihovom mišljenju, dovesti do dalje radikalizacije međuetničkih odnosa.

Kao forma političkog pritiska, internacionalizacija "mađarskog pitanja" znači zaoštavanje odnosa sa centralnim vlastima u Beogradu. Ne treba zanemariti činjenicu da se najveći broj incidenata dogodio nakon vanrednih parlamentarnih (2003), a pre pokrajinskih i lokalnih izbora, zakazanih za septembar (2004). Konkurentske frakcije unutar srpske i mađarske političke elite, pre svega, nastoje da na izborima iz zaoštavanja međuetničkih odnosa izvuku i odgovarjuće benefite.⁵

Pritisak, međutim, nije uperen samo na domaće, nego i na vlasti susedne Mađarske.⁶ Restriktivni propisi, a još više tvrdi stav vlade u Budimpešti⁷ u

³ Izjavu Dragana Jočića, ministra policije, da su groblja u Vojvodini skrnavila deca pod uticajem alkohola, Jožef Kasa, lider SVM, je prokomentarisao rečima da "gospodin ministar policije ne zna šta priča, oslanja se na krivotvorene izveštaje policajaca sa terena". *Danas*, 22. 7. 2004.

⁴ Interesantno je da je od strane DZVM, ovaj potez ocenjen kao politički marketing SVM, a teza koju je izneo Zoltan Bunjik da se u Pokrajini, u prvih šest meseci, desilo više međunacionalnih incidenata, nego za protekle dve godine, Pal Šandor, lider DZVM, je okarakterisao kao lažnu, ističući da se incidenti dešavaju stalno, još od Miloševićevog perioda.

⁵ Na decembarskim izborima koalicije u kojima su participirale partije vojvođanskih Mađara nisu uspele da preskoče izborni prag i tako obezbede mesta u parlamentu. Time su mađarske partije onemogućene da značajnije utiču na rad državne administracije.

⁶ Mađarska diplomatija, po rečima Andraša Agoštona, treba da formuliše šta treba da ostvare Mađari u susednim zemljama, kao i stav oko zahteva za dvojno

pogledu zahteva vojvođanskih Mađara da im se omogući dvojno državljanstvo naterali su Jožefa Kasu, lidera SVM, da svojevremeno oporo konstatuje kako "vojvođanski Mađari očigledno nisu potrebni matici". Osim u pogledu dvojnog državljanstva, od Mađarske se očekuje i da, u razgovorima sa Beogradom, više nego do sada insistira na tome da se manjinsko pitanje rešava u vidu etničkih autonomija, odnosno da se mađarsko pitanje reši po principu koji premijer Koštunica zagovara u slučaju Srba na Kosovu.

Upoređivanje Mađara u Vojvodini sa Srbima na Kosovu, kao što to u Memorandumu o položaju Mađara u Vojvodini čine lideri Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara i Demokratske stranke vojvođanskih Mađara, dovodi do apsurdna etnički princip, koji je Beograd tako olako primenjivao za Srbe, ne vodeći računa da to može da se vrati kao bumerang. Osim toga, u Vojvodini veze između različitih zajednica još uvek nisu u tolikoj meri pokidane da bi se u etničkom razdvajanju video jedini preostali modus mirne koegzistencije, iako je Miloševićev režim ostavio dubok trag u međuetničkim odnosima. Tek nakon svrgavanja "velikog protivnika" koji je ujedinjavao i homogenizovao ideološki i etnički raznorodne elemente mogao se uočiti jaz nastao u odnosima između pripadnika različitih nacionalnosti. U Memorandumu o položaju Mađara u Vojvodini markiraju se neke od, po mišljenju njegovih tvoraca, najvažnijih posledica – sve slabije poznavanje srpskog jezika od strane mladih Mađara, pad interetničke komunikacije, gubitak interesovanja za zbivanja u Srbiji, sve veća okrenutost ka Mađarskoj i sve naglašenija potreba za integracijom Mađara u Karpatskom bazenu.⁸ Imajući u vidu dominantni odnos srpske političke elite prema manjinama, koji stremljenje asimilaciji ili segregaciji odnosno isključivanju manjinskih zajednica iz šire političke zajednice, razumljivo je zašto Memorandum sugerise rešenje putem zasebnih institucija (personalna autonomija) ili putem posebnih teritorijalno-političkih aranžmana

državljanstvo Mađarima koji žive izvan Mađarske. Inače, dvojno državljanstvo je tema koju opozicija u Mađarskoj koristi kritikujući vladu, iako sama, u vreme kada je bila na vlasti, ništa nije učinila da se ovo pitanje reši. Laslo Kovač, ministar spoljnih poslova, svojevremeno je istakao da odnose sa Mađarima u dijaspori ne bi trebalo koristiti za unutrašnje partijske svađe i utrkivanje u patriotizmu pred domaćom javnošću. Interesantno je, na primer, pomenuti da su neki mađarski nacionalisti pobjedu MSP i SDS na izborima, ocenili kao tragediju, veću čak i od Trijanona.

⁷ Andraš Baršonj, prvi zamenik mađarskog ministra inostranih poslova, izjavio je da u Mađarskoj ne postoji politička volja da se uvodi diskriminacija na osnovu nacionalne pripadnosti, jer bi to dovelo u pitanje, kako je rekao, mađarsku demokratiju i svako moralno opredeljenje. "Nacionalnost nije merilo za državljanstvo", *Dnevnik*, 3. 8. 2003.

⁸ Lideri vojvođanskih Mađara zahtev za dvojinim državljanstvom ne obrazlažu samo integracijom Mađara, nego i potrebom da vojvođanski Mađari u Mađarskoj ne budu gastarbajteri, nego radna snaga. Kao rezervna armija rada, preko koje se vrši pritisak na zaposlene u Mađarskoj, vojvođanski Mađari bi, suočeni sa nipodaštavanjem, vrlo brzo mogli ostati bez iluzija o etničkoj solidarnosti. Poučan primer u tom pogledu je položaj Srba iz Hrvatske ili Bosne i Hercegovine u Srbiji.

(teritoprijalna autonomija). Ovakav pristup većine i manjine lišava pojedinca "trećeg puta" – mogućnosti da svoj identitet gradi na i pripadnosti zajednici široj od vlastite grupe.⁹ Umesto pluralizma, identitet pojedinca se svodi na pripadnost grupi i pretvara u kopiju apstraktnog, etničkog kolektiva.

PITANJE AUTONOMIJE

Prvi puta u vojvođanskoj javnosti zahtev za (personalnom) autonomijom, iznela je Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, 1990 godine. Od samog osnivanja 1990, ova partija je, u pogledu krize u Jugoslaviji, zauzela jasan i nedvosmislen stav – Mađari ne treba da se mešaju u raspravu jugoslovenskih naroda.¹⁰ Kada je u zemlji izbio rat, DZVM je pozvala vojne obveznike, pripadnike mađarske nacionalnosti, da u njemu ne učestvuju. Na ove pozive režim je odgovorio optužbama¹¹ i pojačanim pritiskom na Mađare. Na socijalno-psihološkom planu ovi su pritisci proizvodili strah i mnoge su Mađare, pre svega one mlade i obrazovane, naterali da napuste zemlju,¹² dok su na institucionalno-pravnom otežavali ostvarivanje manjinskih prava i vodili njihovoj daljoj redukciji. U suštini na delu je bila politika "mekog etničkog čišćenja". Doduše, redukcija prava nije bila rezultat samo neposrednog režimskog pritiska nego, pre svega, posledica izrazito centralističkog ustrojstva države i ukidanja nadležnosti pokrajine, odnosno lokalnih samouprava. U oblastima važnim za očuvanje nacionalnog identiteta Mađara, poput obrazovanja, kulture ili službene upotrebe jezika, ključne je odluke donosila centralna vlast koja, budući gruba i etnocentrična, nije prepoznavala, niti je želela da prepozna interese i potrebe manjinskih zajednica, a na brojne primere kršenja njihovih prava ostajala nema.¹³ Upravo je ovakav nihilistički odnos spram manjinskih prava izazivao i snažio uverenja da su različiti oblici autonomija najpodesniji instrumenti zaštite manjinskih prava i očuvanja njihovog identiteta, tako da su, osim DZVM, i ostale partije – Demokratska

⁹ Vidi: Miroslav Samardžić, *Zaštita nacionalnih manjina*, CAA, Beograd, 2002.

¹⁰ U intervjuu prištinkom nedeljniku "Zeri" Agošton je izjavio da je DZVM na početku krize zauzela stav da se "nećemo mešati u raspravu južno-slovenskih naroda koja se tiče njihovih daljih odnosa. Mi smo protiv rata kao sredstva za razrešavanje međusobnih konflikta i, u skladu sa tim, svojevremeno smo Mađare pozvali da ne idu u građanski rat".

¹¹ U režimskoj štampi nastojalo se da se ova partija diskvalifikuje optužbama za "izdaju" i "širenje defetizma".

¹² Ondašnja štampa je pisala o tome kako su mađarske vlasti u Segedinu formirale prihvatni centar za Mađare koji su, ne želeći da učestvuju u ratu potražili utočište u susednoj državi.

¹³ Istine radi, treba reći da je Miloševićev režim imao diferenciran odnos prema manjinama – jedne je represirao, a sa drugima je manipulirao u interesu vlastite legitimacije. Preko članstva u režimskim strankama pripadnici manjina su mogli zauzeti važne upravljačke pozicije.

stranka vojvođanskih Mađara i Savez vojvođanskih Mađara – izašle u javnost sa svojim predlozima, prva sa personalnom a druga sa trostepenom autonomijom.

Bez obzira na razlike u odnosu na oblik autonomije i stepen njihove razrade, svi ovi predlozi su imali zajednički imenitelj – autonomija etničke zajednice.¹⁴ Osim toga, još dva elementa zaslužuju pažnju; prvo, svi pomenuti dokumenti formulisani su tokom Miloševićevog režima i predstavljaju reakciju na ponašanje tog režima i, drugo, još važnije, veliki broj Mađara (iznad 40 odsto) bi ostao izvan zamišljenih granica teritorijalne autonomije, što bi, s obzirom na dosadašnja iskustva na prostoru bivše Jugoslavije, moglo dovesti do novog talasa etničkih seoba – Mađara na područje autonomije, a ostalih izvan nje – s tom razlikom što bi se, u ovom slučaju, cepanje Vojvodine po etničkim šavovima izvelo bez upotrebe oružja i prolivanja krvi.¹⁵ Teritorijalne etničke autonomije u Vojvodini nisu element prevazilaženja, nego pre intenziviranja etničkih napetosti. Prelomljene kroz prizmu balkanske političke kulture one se doživljavaju i kao najava buduće secesije.

Radikalizacija Vojvodine od strane većine bila je u funkciji zaokruživanja srpskog etničkog prostora. Ona je neminovno podstakla i radikalizaciju manjina. Odveć benevolentan odnos mađarske političke elite prema pojavi "Trijanonskih plakata" u nekoliko gradova na severu Vojvodine ili, pak, okupljanje hoveđa, pripadnika okupacione Hortijeve amrije u prostorijama *Magyar szó*, dodatno remete normalizaciju poremećenih odnosa. Tome još manje doprinosi osnivanje desničarske organizacije "Omladinski pokret 64 županije", u Bečeju u junu ove godine, kao ni iscrtavanje granica nove "severne multietničke regije". U ovom poslednjem slučaju moglo bi se reći da je višegodišnje "prisvajanje" Vojvodine kao ekskluzivne srpske provincije dobilo svoju repliku u obliku severne multietničke regije. To je dokaz kako se na ovim prostorima etnonacionalisti međusobno snaže. Postoktobarsko otvaranje Srbije omogućilo je manjinskim nacionalizmima da se lakše ispolje, što posebno važi za etnički mađarski nacionalizam. Iako u senci srpskog, mađarski nacionalizam je sada u usponu – on nije usmeren na sukobe, već na internacionalizaciju mađarskog pitanja.

¹⁴ U tom pogledu je interesantan stav DZVM da autonomija Vojvodine ne spada među njene političke prioritete. U dokumentu SVM – Sporazumu o političkim i pravnim osnovama samouprave Vojvodine i nacionalnih zajednica koje žive u Vojvodini – u poslednjem paragrafu stoji da nadležnosti i funkcionisanje Vojvodine, utvrđene ovim Sporazumom, ne predstavljaju preduslov za obrazovanje i funkcionisanje mađarske personalne i regionalne samouprave.

¹⁵ Po rečima Vladimira Ilića, profesora Beogradskog univerziteta, svaka aktualizacija zamisli o teritorijalnoj etničkoj autonomiji bila je praćena padom cena nekretnina u krajevima gde pripadnici manjina čine manjinu u ukupnom stanovništvu.

ISTORIJSKO-DEMOGRAFIJSKA SLIKA

Pripadnici mađarske nacionalnosti se masovnije naseljavaju u Vojvodinu počev od 1740. godine, mada je pojedinačnog naseljavanja bilo i pre toga. Do kraja Prvog svetskog rata Vojvodina je bila u sastavu Mađarske, a nakon rata prisajedinjena je Srbiji, odnosno Kraljevini SHS. Raznim merama državne politike položaj mađarske manjine je bio otežan, a veliki broj njenih pripadnika repatriiran ili proteran. Nakon aprilskog sloma Jugoslavije u Drugom svetskom ratu, bački deo Vojvodine je potpao pod mađarsku administraciju, čime su Mađari ponovo stekli status hegemone nacije. Srpski kolonisti naseljeni posle 31. decembra 1918. godine su proterivani a naseljivani Mađari iz Bukovine. U nameri da pacifikuju partizanske aktivnosti mađarske vojne vlasti su, početkom 1942. godine, poduzele operaciju koja je okončana zloglasnom novosadskom racijom i odmazdom u Bečeju. Dve godine nakon zločina nad, pre svega, srpskim i jevrejskim stanovništvom, usledio je revanš nad mađarskim (i nemačkim) stanovništvom. U posleratnoj historiografiji često su isticali zločini koje su počinile mađarske okupacione formacije, dok su se oni drugi prećutkivali. Srbijanskoj javnosti je malo poznato da je, svojevremeno, opozicioni ministar Endre Bajči Žilinski, saznajući za zločine mađarske vojske, napisao memorandum u kome je pomenute događaje opisao kao "krvavi zulum i najnečovečnije klanje".

U socijalističkoj Jugoslaviji status pripadnika mađarske zajednice rešavan je u okviru autonomije Vojvodine. Po ustavu iz 1974. godine Vojvodina je imala izuzetno široku autonomiju, a u oblasti manjinskih prava bili su razvijeni visoki standardi. Međutim, kada je u Srbiji, krajem osamdesetih godina XX veka, uspostavljen nacionalistički režim, autonomija Vojvodine je svedena na strogo nadziranu lokalnu samoupravu, a prava manjina su redukovana. Prema rezultatima popisa iz 2002. godine, u Srbiji živi 293.299 Mađara. Najveći broj Mađara živi u Vojvodini, 290.207, a u centralnoj Srbiji svega 3.092 pripadnika ove zajednice. Ako ne računamo Albance sa Kosova, Mađari su najbrojnija nacionalna manjina u Srbiji. U Vojvodini su, iza Srba, druga po veličini etnička zajednica i čine skoro polovinu manjinske populacije (14,28 : 30,31 odsto). U odnosu na rezultate popisa iz 1991. godine broj Mađara se smanjio za 49.284, odnosno za 15 odsto.

Kada se uporede dva poslednja popisa uočljivo je da se broj Mađara smanjio u 43, od ukupno 45 opština u Vojvodini. U opštini Beočin i Žabalj uvećao se broj pripadnika mađarske nacionalnosti, u prvoj za 17, a u drugoj za 9 članova, ali to povećanje, s obzirom na mali broj Mađara u ovim opštinama, ne utiče na ukupna demografska kretanja. Najveće smanjenje mađarskog stanovništva između dva popisa zabeleženo je u subotičkoj opštini, gde je broj Mađara opao za 7.185 lica (64.277 : 57.092), Mađara je, zatim manje i u Novom Sadu (za 4.558), Bačkoj Topoli (3.642), Bečeju (3.206), Kanjiži (3.060), Zrenjaninu (3.053), itd.

U odnosu na ukupan broj Mađara najviše pripadnika ove manjine živi u Subotici (19,67 odsto), Kanjiži (8,20 odsto), Bačkoj Topoli (7,77 odsto), Senti (7,09 odsto), Bečeju (6,9 odsto), Novom Sadu (5,41 odsto) i Adi (5,02 odsto). U pomenutim opštinama živi 60,06 odsto od ukupnog broja Mađara u Vojvodini. Prema ukupnom broju stanovnika opština, najviše Mađara živi u Subotici (57.092), Kanjiži (23.802), Bačkoj Topoli (22.543), Senti (20.587), Bečeju (20.018), Novom Sadu (15.687), Adi (14.558), Zrenjaninu (14.211) i Somboru (12.386), dok je u svim ostalim opštinama njihov broj manji od 10.000. Natpolovičnu većinu stanovništva Mađari imaju u sledećih šest opština – Kanjiži, Senti, Adi, Bačkoj Topoli, Malom Idošu i Čoki.

Sa teritorijalno-regionalnog aspekta mađarska populacija je skoncentrisana je na severu i u centralnom delu Bačke, u Potisju, ali i u nekim regionima Banata. Mađari žive u 435 naseljenih mesta, u svakoj od 45 opština u Vojvodini. Prema popisu iz 1991. godine, Mađari su činili većinsko stanovništvo u 80 naseljenih mesta a 11 godina kasnije u 73. U 19 naseljenih mesta učešće Mađara u etničkoj strukturi je veće od 90 procenata, dok su dva mesta etnički potpuno mađarska (Mali Pesak i Obornjača). U 94 naseljena mesta, prema podacima Pokrajinskog sekretarijata za upravu, propise i nacionalne manjine, zabeleženo je skromno povećanje broja Mađara, u ostalim njihov broj ili stagnira, ili opada. Do povećanja broja Mađara u ovim naseljima došlo je usled doseljavanja ili rađanja i proširenja porodica. U većini slučajeva radi se o jednoj ili dve osobe, pa pomenuto povećanje treba shvatiti vrlo relativno.

Počev od šezdesetih godina minulog veka broj Mađara u Vojvodini konstantno opada. Sada u pokrajini živi 152.354 manje Mađara nego 1961. godine (442.561). U odnosu na sadašnji broj Mađara je manje za više od 50 procenata (51,92 odsto). Ovaj pad je moguće objasniti sa nekoliko razloga – niskim prirodnim priraštajem, negativnim migracionim saldom, sklapanjem mešovitih brakova i asimilacijom, čini se ništa manje izraženom ranije, kada je Vojvodina uživala autonomiju, nego danas. Ove razloge treba proširiti i onim političke prirode. Nespremnost da se učestvuje u ratu za preraspodelu bivšeg jugoslovenskog prostora, uspon šovinizma i pojačani pritisci na manjine doprineli su da jedan veliki broj pripadnika mađarske nacionalnosti napusti Vojvodinu, odnosno Srbiju. Budući da su uglavnom odlazili obrazovani ljudi mlađe životne dobi šteta koju je trpela mađarska zajednica je bila dvostruka – demografska i kulturna.

II. KOLEKTIVNA PRAVA

SLUŽBENA UPOTREBA JEZIKA

Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, mađarski jezik i pismo uvode se u službenu upotrebu u onim opštinama gde pripadnici mađarske zajednice u ukupnoj strukturi stanovništva opštine učestvuju sa 15 procenata, prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. Na osnovu ovog

kriterijuma mađarski jezik i pismo uvedeni su u službenu upotrebu u 27 vojvođanskih opština. U cilju što potpunije realizacije ovog prava, Pokrajinska skupština donela je, u maju 2003. godine Odluku o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisma nacionalnih manjina na teritoriji Vojvodine. Na temelju ove odluke mađarski jezik i pismo se mogu uvesti u službenu upotrebu ukoliko pripadnici mađarske zajednice čine 25 odsto stanovništva naseljenog mestu ili mesne zajednice. Respektujući spomenutu odluku, Skupština opštine Vršac je, izmenama i dopunama statuta, utvrdila da su mađarski jezik i pismo u službenoj upotrebi u dva naseljena mesta (Vatin i Šušara). Međutim, nisu sve opštine u Vojvodini sledile ovaj primer. U inđijskoj opštini, na primer, mađarski jezik i pismo nisu u službenoj upotrebi u mesnoj zajednici Maradik, u opštini Irig u naselju Šatrinci, a u apatinskoj opštini u naselju Kupusina, iako u njemu Mađari čine etnički većinsko stanovništvo¹⁶.

Na osnovu Zakona o manjinama odgovarajuća ovlašćenja u pogledu službene upotrebe jezika imaju i nacionalni saveti. S tim u vezi, treba pomenuti da je mađarski nacionalni savet, na osnovu Odluke o bližem uređivanju službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina, utvrdio tradicionalne nazive naseljenih mesta, gradova i opština, ali su u praktičnoj primeni ove odluke vrlo brzo iskrslili problemi. U Novom Kneževcu, na primer, pojavili su se otpori da se u službenu upotrebu uvede tradicionalni mađarski naziv *Törökkanizsa* (Turska Kanjiža), tako da Skupština opštine svojim statutom, u želji da izbegne neželjene reakcije "radikalnih srpskih elemenata", nije ni regulisala ovo pitanje. Sredinom novembra nepoznati počinitelj je u Zrenjaninu, najpre, crnim sprejom prefarbao grb Vojvodine na tabli zgrade Skupštine opštine, a potom i razbio pomenutu tablu. Na tabli je, pored službenog naziva na srpskom, na mađarskom jeziku bilo ispisano staro ime grada – *Nagybeckerek*.¹⁷

Radi što potpunijeg ostvarivanja prava na službenu upotrebu jezika, Odlukom Pokrajinske skupštine predviđena je i obaveza organa koji pružaju i naplaćaju usluge u oblasti elektroprivrede, prodaje prirodnog gasa, komunalnih usluga, pošte i telegrafa, da građanima obezbeđuju razne potvrde, obaveštenja i obrasce računa na mađarskom i jezicima drugih manjina, ako su oni u službenoj upotrebi na određenom području. Ovaj deo odluke Pokrajinske skupštine još uvek se praktično ne primenjuje.

Vršeći poslove nadzora nad službenom upotrebom mađarskog jezika i pisma, kao i jezika i pisma ostalih manjina, Pokrajinski sekretarijat za upravu,

¹⁶ Krajem septembra 2004. godine Pokrajinski sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine podneo je Ustavnom sudu inicijativu da se preispita ustavnost i zakonitost odredbi statuta skupštine opštine Apatin kojim je regulisana službena upotreba jezika na teritoriji opštine.

¹⁷ Protiv nepoznatog počinioca Okružnom javnom tužilaštvu u Zrenjaninu podneta je krivična prijava. Od strane Skupštine opštine Zrenjanin postavljena je nova tabla. Ovaj incident može biti tumačen i u drugačijem registru, kao otpor autonomiji Vojvodine, a ne Mađarima.

propise i nacionalne manjine ustanovio je da na teritoriji Vojvodine područne jedinice republičkih organa, organizacija i institucija tokom minule dve godina uglavnom nisu poštovala odnosne odredbe zakona, statuta i odluka opština.¹⁸ U praksi se još uvek nailazi na karikaturalne primere. Recimo, ne poštuje se uvek pravo pripadnika mađarske nacionalne zajednice da se lične karte ispisuju u skladu sa njihovim pismom i pravopisom. Umesto latinicom, lične karte se ispisuju ćiriličnim pismom, ali ne uvek. Ponekad se u ispisivanju imena i prezimena neke osobe koriste oba pisma.

Za razliku od ostalih nacionalnih manjina koje u Vojvodini ostvaruju pravo na službenu upotrebu jezika i pisma, pripadnici mađarske nacionalno-sti najozbiljnije pristupaju njegovom ostvarivanju i prednjače u njegovoj primeni.

PRAVO NA INFORMISANJE

Pravo na informisanje pripadnici mađarske nacionalne manjine u Srbiji ostvaruju putem štampanih i elektronskih medija. Pripadnici mađarske nacionalnosti, za razliku od ostalih vojvođanskih manjina jedini poseduju dnevni list na maternjem jeziku – *Magyar szó*. Osim ovog informativno-političkog dnevnika, unutar mađarske zajednice u Vojvodini izlaze još i sledeći listovi – nedeljnik *Hét Nap* i *Heti újság*, porodični magazin *Családi Kör*, omladinski nedeljnik *Képes Ifjúság* i dva dečija lista, *Jó Pajtás* i *Mésez kalács*. Osim ovih, na mađarskom jeziku izlazi i jedan broj specijalizovanih listova i magazina, lokalnih, odnosno školskih i listova preduzeća.

Informativno-politički dnevnik *Magyar szó* pokrenut je u decembru 1944. godine i svoj najveći tiraž, više od 60.000, dosegao je sedamdesetih godina XX veka. Današnji tiraž je, zbog raspada SFRJ, asimilacije, iseljavanja, pauperizacije, itd., daleko manji i kreće se oko 14.000 primeraka, mada se, četvrtkom i tokom vikenda, tiraž penje na respektabilnih 30.000 primeraka. *Magyar szó* nastoji da pokrije sve sredine gde žive Mađari, ali je informativna pokrivenost znatno bolja tamo gde Mađari žive u većem broju, a znatno slabija tamo gde su oni izrazita manjina, kao što je to slučaj, na primer, u južnom Banatu ili u Sremu. Svoje "zlatno doba" list je doživeo krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina XX veka kada je, uprkos pokušajima Miloševićevog režima da ga disciplinuje, uspeo, više nego ostale redakcije i mediji na mađarskom jeziku, da sačuva autonomni, kritički stav. Nakon oktobarskog prevrata profesionalna oštrica lista je, po rečima sagovornika

¹⁸ Reč je o Republičkom zavodu za tržište rada, Republičkom geodetskom zavodu, Narodnoj banci Jugoslavije – Zavodu za obračun i plaćanje, Republičkoj upravi javnih prihoda, ali i centrima i jedinicama policije, odnosno Vojske Jugoslavije. Odgovornim licima u tim jedinicama i organizacijama naloženo je da uočene nedostatke otklone. Ukoliko to ne učine protiv njih se pokreće prekršajni postupak. Nepoštovanje odredbi zakona često se pravda nedostatkom finansijskih sredstava ili reorganizacijom spomenutih institucija.

Helsinškog odbora, počela da se tupi, a kritičko tematiziranje događaja, kako unutar globalnog društva, tako i unutar vlastite, mađarske zajednice uzmiče pred tradicionalizmom i folklorizmom.

Početkom maja *Magyar szó* je postao predmet interesovanja šire javnosti zbog toga što je u njegovim prostorijama održan skup *honveda*, pripadnika nekadašnje Hortijeve vojske. Na sednici pokrajinskog parlamenta okupljanje *honveda* je iskorišćeno da bi se sa dnevnog reda skinula tačka vezana za prenos osnivačkih prava na nacionalne savete, ali je ona, već na narednoj sednici, ponovo uvrštena na dnevni red. Interesantno je, na primer, uočiti da unutar mađarske zajednice transfer osnivačkih prava nije doveo do sukoba na liniji redakcija/zaposleni – nacionalni savet, kao u slučaju nekih drugih manjinskih medijskih kuća, iako je redakcija, svojevremeno, protestovala zato što u kreiranju ovakvog rešenja nije učestvovao niko od onih koji su najviše zainteresovani – novinari, odnosno rukovodstvo *Magyar szó*. U razgovorima koje su nakon toga održani sa redakcijom i zaposlenima, čelni ljudi Nacionalnog saveta su uspeali da otklone i pacifikuju eventualne uzroke sukoba.

Pored štampanih, važnu ulogu u informisanju pripadnika mađarske zajednice imaju i elektronski mediji, radio i televizija. U okviru Radio Novog Sada program na mađarskom jeziku se emituje na tri talasne dužine (dve ultrakratke i jedna srednja), u trajanju od 24 časa. U strukturi programa sadržani su informativno-politički, kulturni, obrazovni, verski, muzički i drugi sadržaji. Nakon petooktobarskog prevrata, pojedini su programski sadržaji ukinuti, tako da danas na programu nema dečjih, odnosno emisija o filmu. Redakcija programa na mađarskom jeziku spada među tehnički najbolje opremljene redakcije unutar Radio Novog Sada, a njezino opremanje potpomagale su fondacije iz Republike Mađarske, kao i crkva. Kadrovski deficit je jedan od problema sa kojim je suočena redakcija, jer ju je napustilo 14 članova, ali njihova mesta nisu popunjena novim ljudima. Prosek zaposlenih u redakciji je oko 50 godina. Drugi problem tiče se čujnosti programa na mađarskom, ali i ostalim manjinskim jezicima. Naime, manjinskim redakcijama je, pre početka rata, oduzet srednji talas na kome su se dugi niz godina emitovali programi na manjinskim jezicima, a druga talasna dužina koja im je nakon toga dodeljena, ne omogućuje da se program na mađarskom jeziku čuje na celoj teritoriji Vojvodine.

Osim Radio Novog Sada, program na mađarskom jeziku emituje još nekoliko lokalnih radio stanica u Vojvodini – u Subotici, Zrenjaninu, Bačkoj Topoli, Kuli, Senti, Somboru, Srbobranu, Apatinu, Bečeju i drugim mestima.

Televizija je, svakako, najznačajniji medij preko koga pripadnici mađarske zajednice ostvaruju svoje pravo na informisanje. Na drugom programu TVNS, u delu programa namenjenom članovima manjinskih zajednica, svakodnevno se emituju sadržaji na mađarskom jeziku. Kada je sredinom 2003. godine doneta odluka da se program na mađarskom jeziku prebaci na drugi kanal TVNS, redakcija je izgubila deo gledališta u južnom Banatu, Potisju, Somboru i Bezdanu. Drugi kanal televizije, naime, raspolaže

slabijom tehnikom i lošijim predajnikom, što utiče na nekvalitetan prijem programa u spomenutim sredinama. Osim činjenice da se programi redakcija, mađarske, ali i svih drugih, emituju iz improvizovanih studija¹⁹ i da se radi sa zastarelom tehnikom²⁰, jedan od uzroka nezadovoljstva je činjenica da se smanjuje procentualno učešće programa na mađarskom jeziku u programu televizije.²¹

Tokom maja zaposleni u informativnom programu na mađarskom jeziku su stupili u štrajk, pokušavajući da i na taj način upozore rukovodstvo kuće, ali i najširu javnost, na niz problema. Redakciju je, naime, nakon petog oktobra napustilo 12 novinara i 6 radnika zajedničkih službi i ona danas broji svega 24 zaposlena (od toga 12 novinara), a proizvodi preko dve hiljade originalnog govornog programa mesečno. Kako postojeći kadrovski potencijal redakcije ne odgovara obimu radnih zadataka, redakcija je prinuđena da angažuje honorarne saradnike.²² Međutim, i ta je mogućnost ograničena odlukom rukovodstva televizije da se spoljnim saradnicima, na primer, ne plaćaju putni troškovi.

Osim kadrovskih i loše komunikacije sa rukovodstvom televizije,²³ članovi redakcije na mađarskom jeziku su ukazivali i na činjenicu da nisu u mogućnosti da u potpunosti kreiraju vlastiti program. Naime, u zadnjih nekoliko meseci redakcija ne stiže da prati neke, za pripadnike mađarske nacionalnosti, važne događaje, jer joj se u poslednji čas oduzima snimateljska ekipa. Napokon, skoro dva meseca nakon okončanja štrajka, zahtevi IP na mađarskom jeziku još uvek nisu ispunjeni, niti su tada postignuta obećanja realizovana. Pravilnik o sistematizaciji radnih mesta je izmenjen kako bi se omogućio prijem pet mladih novinara, ali su, umesto njihovog prijema, lansirane glasine da se zarade novoprimiteljenih novinara moraju uklopiti u postojeći fonda plata što bi faktički dovelo do smanjenja zarada zaposlenih,

¹⁹ Zgrada TVNS je u nekoliko navrata bombardovana tokom 1999. godine i sada je potpuno neupotrebljiva. Televizija je privremeno smeštena u zgradi koja već četiri godine pripada Jevrejskoj opštini, nekadašnjem jevrejskom staračkom domu.

²⁰ Svojevremenim pripajanjem TV Novi Sad TV Beograd, pod imenom Radio televizija Srbije, ova poslednja je prisvojila sebi ne samo pravo odlučivanja, nego i pretplatu i delove opreme.

²¹ Godine 1990. program na mađarskom jeziku je u ukupnom programu televizije učestvovao sa 20,06 odsto, a 2003, dakle tri godine nakon pada Miloševićevog režima, sa svega 4,9 odsto.

²² Do oktobra 1990. godine na platnom spisku mađarske redakcije bilo je oko sto zaposlenih, a redakcija je, osim toga, stalno angažovala još oko 20 spoljnih saradnika. Tokom postojanja SFRJ redakcija programa na mađarskom jeziku je bila tretirana kao ravnopravni deo Jugoslovenske radio televizije, a radnim danima je na prvom programu, u popodnevnom časovima emitovan Dnevnik na mađarskom jeziku.

²³ Po rečima zaposlenih u Informativnom programu na mađarskom jeziku, od sredine juna kruži fama o uvođenju letnje šeme na oba kanala TVNS, a da u njenom kreiranju nije učestvovao niko iz redakcije na mađarskom jeziku.

produbilo već postojeće nezadovoljstvo i stvorilo "neprijateljsko" raspoloženje prema budućim novinarima.

Nezadovoljni programom državne televizije²⁴, pripadnici mađarske nacionalnosti su najavili pokretanje (nove) televizije Mozaik²⁵. Televizija bi trebalo da promoviše interese mađarske zajednice, ali bi jedan deo njenog programa bio emitovan i na jezicima ostalih manjina, kao i na srpskom jeziku. Pokretanjem ovakve, nedržavne, civilne i nekomercijalne televizije pripadnici mađarske zajednice nastoje da iskoriste mogućnosti koje im pruža Zakon o radiodifuziji. Pomenuti zakon, naime, omogućuje neprofitnim organizacijama (nevladinim organizacijama i udruženjima građana) da se jave u ulozi osnivača radio i/ili televizijske stanice. Ovakva zakonska mogućnost može doprineti boljem informisanju pripadnika mađarske, kao i ostalih manjinskih zajednica. Međutim, u spomenutom Zakonu se nalaze i odredbe koje su izazvale zabrinutost manjina. Zakonom je, naime, predviđena, u roku od četiri godine od dana njegovog stupanja na snagu, obavezna privatizacija radio/televizijskih stanica čiji je osnivač skupština opštine. Budući da su ove stanice emitovale programe na jezicima manjina koje, zbog ograničenih resursa, nisu komercijalno isplativa publika, ovakva orijentacija zakonodavca izazvala je bojazan da će, nakon spomenutog roka programi na manjinskim jezicima biti suočeni sa drastičnom redukcijom.

PRAVO NA OBRAZOVANJE

Obrazovanje je važan identitetski i modernizacijski resurs i pripadnici mađarske nacionalnosti mu s pravom pridaju veliki značaj. Svoje obrazovanje članovi mađarske zajednice počinju u predškolskim ustanovama, a nastavljaju u osnovnim, srednjim i višim školama, te na fakultetima.

Predškolsko obrazovanje na mađarskom jeziku, za 4.450 dece, od tri do sedam godina starosti, odvija se u 24 predškolske ustanove u 23 opštine i u gradu Novom Sadu.²⁶ Osim na mađarskom, vaspitno-obrazovni rad se u 13 opština i 13 predškolskih ustanova ostvaruje dvojezično, na srpskom i mađarskom jeziku, za 714 dece.²⁷ Učenici mađarske nacionalnosti svoje obrazovanje stiču i u osnovnim i srednjim školama. Od 22.009 učenika mađarske nacionalnosti, 17.567 učenika se obrazuje na maternjem jeziku u 78 osnovnih škola i u 41 izdvojenom odeljenju. U odnosu na prethodnu godinu,

²⁴ Već tokom Miloševićevog režima većina pripadnika mađarske nacionalnosti je svoje antene počela da okreće prema Mađarskoj i prati program ondašnjih televizija. Kablovska televizija u severnoj Bačkoj omogućuje da se ti programi još više prate.

²⁵ TV Mozaik je krenula sa eksperimentalnim polusatnim programom u septembru 2004. godine.

²⁶ Vaspitno-obrazovnim radom obuhvaćeno je 4450 dece. U odnosu na prethodnu godinu njihov broj se smanjio za 679.

²⁷ U odnosu na prošlu godinu ovom vrstom vaspitno-obrazovnog rada je obuhvaćeno 134 dece više.

broj Mađara koji nastavu pohađaju na maternjem jeziku se smanjio za 207 učenika. Od 4.442 učenika mađarske nacionalnosti koji obrazovanje stiču na srpskom jeziku, mađarski jezik sa elementima nacionalne kulture uči 2.101 učenik, dakle manje od 50 procenata.²⁸ U školskoj 2003/2004. godini nastava na mađarskom jeziku zastupljena je u 35 srednjih škola i njome je obuhvaćeno 6.606 učenika, 7 više nego prethodne školske godine. Od ukupnog broja (9.130) srednjoškolaca mađarske nacionalnosti, 2.524 učenika se školuje na srpskom jeziku. Na zahtev učenika koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku u školama se, prema informaciji Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu, organizuje učenje mađarskog jezika kao maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture. U protekloj školskoj godini ovim oblikom obrazovanja obuhvaćeno je 8 učenika u opštini Subotica, odnosno 25 učenika koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici mađarske nacionalnosti. Kada je o studentima reč, nastava na mađarskom jeziku odvija se u tri više škole i pet fakulteta.

Prema podacima dobijenim u razgovoru sa predstavnicima nacionalnog saveta, oko 15 procenata svršenih osnovaca ne nastavlja dalje školovanje ili ga, ako upiše neku od srednjih škola, ne privede kraju. Podatak da skoro jedna trećina osnovaca dalje školovanje nastavlja na jeziku koji nije i njihov maternji jezik,²⁹ objašnjena je sa nekoliko razloga – najpre, prostornom raspršenosti Mađara i činjenicom da postoji veoma mali broj srednjoškolskih domova, zatim potrebom da se, ako je željena škola odveć udaljena od mesta stanovanja učenika, snize troškovi a školovanje nastavi u najbližjoj školi i, napokon, uverenjem da će se obrazovanjem na srpskom jeziku olakšati ne samo dalje, fakultetsko obrazovanje, nego i kasniji pristup društvenim dobrima.

U periodu nakon petooktobarskog prevrata učinjeni su, kada je reč o obrazovanju Mađara, izvesni pomaci³⁰. Sistem gimnazijskog obrazovanja³¹ inoviran je sa dve specijalne gimnazije, u Senti³² je za talentovane učenike formirana prirodno-matematička gimnazija, a u Subotici filološka gimnazija "Deže Kostolanji". Počev od prošle godine, dozvoljen je uvoz udžbenika iz Republike Mađarske, ali je ove godine obustavljen. Pomak je učinjen i u pogledu sadržaja nastavnih planova i programa. Udžbenici za osnovce prošireni su sadržajima vezanim za nacionalnu istoriju što se pre svega, odnosi

²⁸ U Subotici i Senti postoje (dve) škole za osnovno obrazovanje odraslih, a na teritoriji Vojvodine i pet specijalnih škola na mađarskom jeziku.

²⁹ Od 9.130 srednjoškolaca mađarske nacionalnosti, 6.606 učenika obrazovanje stiče na mađarskom, a 2.523 na srpskom jeziku..

³⁰ Pomak koji je prošle godine učinjen na planu uvoza udžbenika ove godine je poništen, jer ministarka prosvete smatra, po rečima Zoltana Bunjika, pokrajinskog sekretara za obrazovanje, da uvoz udžbenika predstavlja duhovnu opasnost po škole. *Dnevnik*, 7. 9. 2004.

³¹ Srednje obrazovanje na mađarskom jeziku izvodi se u 10 gimnazija, 23 stručne i jednoj umetničkoj školi.

³² Počev od prošle 2003/2004 školske godine u Senti je počela sa radom i Srednja medicinska škola.

na učenike četvrtog, petog i šestog razreda, dok je za učenike sedmog razreda izrada pomenutog dodatka u toku. Problem je, međutim, u tome što se ovaj deo dodatnog gradiva mora apsolvirati u okviru postojećeg fonda časova što znači da su, u odnosu na ostale učenici mađarske nacionalnosti dovedeni u neravnotežan položaj. Treća pozitivna činjenica je da se, osim broja srednjih škola, povećao i broj obrazovnih profila, iako se, usled slabog nataliteta i asimilacije, smanjuje broj učenika.³³ S tim u vezi treba istaći da u osnovnim školama postoje odeljenja sa po šest, a u Jermenovcima, na primer, odeljenje sa samo tri učenika.³⁴

U više predškolskih ustanova u Subotici uvedeno je, na insistiranje roditelja, učenje mađarskog jezika. Podatak je interesantan utoliko što je reč o roditeljima koji nisu Mađari. Učesnici okruglog stola u Subotici interesovanje roditelja i potrebu da njihova deca uče mađarski jezik objasnili su, pre svega, činjenicom da je Republika Mađarska prvog maja ove godine postala članica Evropske unije. Budući da se granica Unije spustila nadomak Subotice, preko učenja mađarskog jezika se nastoji olakšati sutrašnji susret sa Evropom. S obzirom da je u Subotici, kao i u ostalim gradovima u Vojvodini, posle decembarskih izbora iz 2003. godine, zabeležen niz incidenata, ovakvo interesovanje roditelja zaslužuje podršku šire društvene zajednice. Nažalost, Ministarstvo prosvete nije udovoljilo zahtevu da finansira angažovanje učitelja mađarskog jezika sa obrazloženjem da se takva vrsta aktivnosti, budući da je reč o opštinskoj nadležnosti, finansira iz opštinskog budžeta.

Kada je o visokom obrazovanju reč, na novosadskom Univerzitetu studira oko 1300 studenata mađarske nacionalnosti. Broj studenata se smanjuje, jer mladi ljudi odlaze na studije u Mađarsku.³⁵ Na takvu njihovu odluku uticali su, tokom rata, egzistencijalni i politički (protivljenje ratu), a nakon rata, profesionalni razlozi (drugaciji način studiranja), kao šira perspektiva nakon studija. Osim toga, učenici mađarske nacionalnosti se u većem broju nego što je to slučaj sa pripadnicima etničke većine, upisuju u srednje stručne škole, pa je i to jedan od razloga zašto Mađara ima manje među studentima, nego što bi se to očekivalo.³⁶ Onim, pak, srednjoškolcima koji svoje školovanje žele da nastave

³³ U odnosu na prošlu godinu broj srednjoškolaca koji se školuju na mađarskom jeziku smanjen je za 120 učenika, a broj odeljenja je povećan za 7.

³⁴ U srednjim školama ima odeljenja sa po samo 12 učenika. Inače, prosečan broj učenika u odeljenjima za prvi razred nije velik, približno 17 učenika. Za otvaranje odeljenja na jednom od jezika manjina zakonom je propisan minimalan broj od 15 učenika, ali ministar prosvete ima diskreciono pravo da odobri otvaranje odeljenja i za manji broj učenika.

³⁵ Na školovanje u Mađarsku ne odlaze samo studenti, nego i srednjoškolci. Po rečima Iren Gabrić Molnar, profesorke Ekonomskog fakulteta u Subotici, u Segedinu, Pečuju, Budimpešti, pa i Kečkemetu, pojavilo se više odeljenja vojvođanskih Mađara. Teško je pouzdano reći koliko je takvih učenika, ali se njihov broj procenjuje na oko 600.

³⁶ Prema podacima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, najveći broj učenika pohađa nastavu u području rada, poljoprivreda, proizvodnja i prerada hrane, što

na jednom od fakulteta, pristup visokoškolskom obrazovanju olakšan je time što im je omogućeno da prijemne ispite polažu na maternjem, mađarskom jeziku. Od tri više škole i pet fakulteta samo se nastava na Višoj tehničkoj školi u potpunosti izvodi na mađarskom jeziku, u ostalim slučajevima reč je o dvojezičnoj nastavi.³⁷

Po mišljenju predstavnika Nacionalnog saveta, univerzitetsko obrazovanje na mađarskom jeziku se može unaprediti formiranjem paralelnih katedri na onim fakultetima gde za tako nešto postoje kadrovi, odnosno preko lektorata, kako bi se studenti na svakom od fakulteta upoznali sa stručnom terminologijom. Postoji, takođe, i ideja da se formira mađarski jezički studijski centar koji bi objedinio rad lektorata, nastavu pojedinih predmeta i paralelnih katedri. Među Mađarima postoji i ideja da se u Vojvodini osnuje mađarski univerzitet, ali je ona, u razgovoru sa članovima Odbora, ocenjena kao nerealna, budući da unutar mađarske zajednice ne postoji dovoljan broj studenata i profesora, a nije jasno ni kako bi se takav univerzitet finansirao. Zahtevi za etnički izdvojenim sistemom obrazovanja, od predškolskih ustanova do univerziteta, interesantniji su iz političkog, nego iz prosvetnog ugla, jer indiciraju konzervativno opredeljenje unutar političke elite i njenu težnju da ovlada jednim važnim društvenim podsistemom. Optimalno rešenje – da se u sredinama gde je jezik manjine u službenoj upotrebi – zakonom uredi dvojezično obrazovanje i vaspitanje kao obavezno za sve učenike, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, ne uživa, nažalost, podršku, ni elite, ali ni građana. U tom pogledu stav prosečnog građanina Vojvodine mogao bi se, prema rezultatima istraživanja agencije *Scan*, formulirati na sledeći način – "ne poznajem kulturu drugih naroda u Vojvodini, jer ne znam njihov jezik, a ne želim ni da ga naučim, kao što ne želim ni da prednost u zapošljavanju u nacionalno mešovitim sredinama imaju oni koji znaju dva ili više jezika".³⁸

Pažnju, kada je o obrazovanju pripadnika mađarske nacionalnosti reč, zavređuje i ideja o obrazovanju dvopredmetnih nastavnika. Poput ostalih, tako je i mađarska zajednica suočena sa deficitom stručnog kadra. Za pojedine predmete (istorija, filozofija, nemački i engleski jezik...) teško je obezbediti potreban nastavni kadar, pa se u nekim slučajevima angažuju prosvetni radnici koji ne znaju ni reč mađarskog jezika. Čak i kada odgovarajući predmetni

---

je primereno privrednoj strukturi Vojvodine, kao i opštinama gde je najveća koncentracija učenika mađarske nacionalnosti. Podatak je interesantan i iz ugla reprodukcije kulturne elite. Bez gimnazije, odnosno apsloviranih društvenih nauka nema kulturne publike zaslužne za očuvanje identiteta. To slabi manjinu i otvara vrata, ako ne asimilaciji, a ono reprodukciji na sve nižem kulturnom nivou.

³⁷ Reč je o sledećim obrazovnim institucijama: Akademiji umetnosti, Prirodno-matematičkom, Filozofskom, Ekonomskom i Učiteljskom fakultetu, odnosno Višoj školi za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu i Subotici.

³⁸ Ideja da se u školama uči jezik većine u mestu ne uživa većinsku podršku nijedne nacionalne zajednice. Ideju podržava 24 odsto Srba, 25 odsto Crnogoraca, 29 odsto Rusina, 31 odsto Rumuna, 37 odsto Slovaka i Hrvata i 50 odsto Mađara.

nastavnici postoje, oni se vrlo teško prihvataju da zbog malog broja odeljenja i časova, drže nastavu.

Obrazovanje na maternjem jeziku znatno je bolje u onim sredinama u kojima su pripadnici mađarske manjine skoncentrisani u većem broju. Tamo gde su prisutni u manjem broju, i problemi su izraženiji, a mogućnost nastavka školovanja na nekoj od željenih srednjih škola sužena.

PRAVO NA NEGOVANJE KULTURE I TRADICIJE

Mađarska zajednica pokazuje visok stepen institucionalnog samoorganizovanja. Identitetska infrastruktura koju su razvili na području pokrajine svedoči da vojvođanski Mađari poseduju snažan etnički identitet, ali i veoma izraženu potrebu za intraetničkom integracijom.

Tokom Miloševićeve vlasti institucije mađarske kulture trpele su, kao uostalom i sve druge, značajne restrikcije. Međutim, pripadnicima ove zajednice pošlo je za rukom, zahvaljujući pre svega značajnoj pomoći matične države,³⁹ ne samo da očuvaju, nego i da postojeću institucionalnu strukturu inoviraju. Tako je 1992. godine u Srbobranu osnovan Kulturni savez vojvođanskih Mađara, kao stručna organizacija kulturnih društava, organizacija i institucija koje neguju kulturu Mađara u Vojvodini. Savez obuhvata više od 80 kulturnih društava i udruženja građana u čijem radu učestvuju nekoliko hiljada članova.

Ono po čemu se mađarska zajednica razlikuje od drugih jesu i profesionalne institucije. Na području Vojvodine postoje dva profesionalna pozorišta na mađarskom jeziku – Narodno pozorište *Népszínház* u Subotici (osnovano 1945. godine) i *Újvidéki színház* u Novom Sadu (osnovano 1873. godine). Postoje, takođe, i tri pozorišta namenjena deci – Dečije pozorište *Gyermek színház* u Subotici, *Pozorište mladih* u Novom Sadu i Lutka scena Narodnog pozorišta *Toša Jovanović* u Zrenjaninu. Još jedan podatak zaslužuje pažnju. Naime, unutar kulturno umetničkih društava u 16 vojvođanskih opština postoje i amaterska pozorišta. Godine 1997, formirano je *Amatersko pozorište vojvođanskih Mađara* bez stalnog sedišta koje, anagažujući najuspešnije glumce amaterskih društava, priprema jednu pozorišnu predstavu godišnje.⁴⁰

Značajnu ulogu u očuvanju kulturnog identiteta vojvođanskih Mađara imaju i muzejske građe i zbirke, biblioteke⁴¹ i galerije.⁴² Građu koja se odnosi na

---

³⁹ Bez te podrške, po rečima Karolja Dudaša, predsednika Kulturnog saveza vojvođanskih Mađara, kulturni život Mađara u Vojvodini bio bi doveden u katastrofalno stanje.

⁴⁰ Treba pomenuti i *Salašarsko pozorište* čije su predstave namenjene ljudima koji žive na selu a koje pripremaju mladi glumci, amateri kao i profesionalci, te studenti glume.

⁴¹ Biblioteke u 27 opština u Vojvodini i gradu Novom Sadu u književnom fondu poseduju knjige na mađarskom jeziku. Prema podacima koje je pre četiri godine objavilo Pokrajinsko izvršno veće, najvećim brojem knjiga na mađarskom jeziku raspolagale su

istoriju Mađara poseduju Muzej Vojvodine, te gradski muzeji u Bečeju, Kikindi, Pančevu, Senti, Somboru, Subotici i Zrenjaninu. U pomenutim gradovima postoje i istorijski arhivi koji, takođe, poseduju dragoceni materijal i građu koja se odnosi na pripadnike ove manjine. Pored toga, u Debeljači postoji Etnološka zbirka predmeta. Zavičajni muzej u Tordi, takođe, poseduje etnološku zbirku.

Integralni deo identitetske infrastrukture su časopisi, kao i niz kulturnih manifestacija. Kada je o prvom resursu reč, treba spomenuti časopise za književnost i kulturu *Úzenet*, dvojezični časopis na srpskom i mađarskom za književnost, umetnost i kulturu *Orbis*, te *Új Kép* – časopis za pedagoge koji nastavu izvode na mađarskom jeziku. Novinsko izdavačko preduzeće "Forum" izdaje časopis za kulturu, književnost i umetnost *Híd*, te časopis za naučna i društvena pitanja *Létük*. Katedra za mađarski jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu izdaje i stručni zbornik na mađarskom jeziku *Hungalógaiak közlemények*.

Od kulturnih manifestacija treba izdvojiti Dane kulture vojvođanskih Mađara, manifestaciju na kojoj se sumiraju rezultati u oblasti književnog, pozorišnog i likovnog stvaralaštva, folkloru, savremene muzike i plesa.⁴³ Kada je o literarnom stvaralaštvu reč treba spomenuti književnu koloniju u Kanjiži, koja se organizuje u saradnji sa Ministarstvom za kulturu, Maticom srpskom i Društvom književnika Srbije, zatim književne susrete Sentelekijevi dani u Sivcu, te dvodecenijsku književnu manifestaciju Dani Kostolanji Deža. Unutar mađarske nacionalne zajednice održava se i nekoliko memorijala – Memorijal Ferenc Feher, Memorijal Karolj Sirmai, Memorijal B. Sabo Đerđ i Memorijal Zoltan Čuka. Svi pomenuti memorijali su tradicionalne manifestacije i značajan deo kulturne tradicije vojvođanskih Mađara. Među značajne manifestacije spadaju i Smotra mađarskih amaterskih pozorišta Vojvodine, kao i festivali na kojima se prezentiraju dostignuća folklornih i umetničkih ansambala Vive – Vitakijevi dani u Debeljači i Zsviraj sviralo, zsviraj, Durindo, Đendešbokreta, ali i smotra Potiske igre. Od kulturnih manifestacija svakako treba pomenuti Jazz festival u Kanjiži i Duboš fest u Malom Iđošu, koji slovi za lokalnu, mađarsku varijantu novosadskog *Exit* festivala. Napokon, 2003. godine, prvi put je organizovan Interetno festival na kome, uz mađarske, učestvuju i stvaraoci iz drugih nacionalnih zajednica, na samo manjinskih, nego i većinske, srpske zajednice.

---

biblioteke u opštini Subotica (preko 90.000), Sombor (oko 60.000), Bačka Topola (58.000) i Kanjiža, odnosno Kikinda (preko 33.000 primeraka).

⁴² Dela umetnika pripadnika mađarske nacionalnosti izlažu se u galerijama u Bečeju, Bačkoj Topoli, Ečki, Kikindi, Senti, Somboru i Subotici. Kolonije likovnog stvaralaštva održavaju se u nekoliko gradova u Vojvodini – Bačkoj Topoli, Bečeju, Ečki, Malom Iđošu, Senti i Subotici.

⁴³ Manifestacija počinje krajem oktobra, odnosno početkom novembra, održava se u više vojvođanskih gradova i na njoj se istaknutim pojedincima dodeljuju priznanja za njihov doprinos razvoju kulture vojvođanskih Mađara.

Raznovrsne manifestacije i mreža kulturnih organizacija, udruženja i ustanova jeste ono po čemu se mađarska zajednica razlikuje od drugih zajednica u Vojvodini. S obzirom na ograničene resurse lokalnih samouprava i pokrajine, odnosno Srbije, postojeća mreža kulturnih institucija ne bi mogla da se održi bez odgovarajuće materijalne pomoći koja se, preko fondacija, upućuje iz Republike Mađarske. Budući da se jedan deo tih sredstava distribuira preko nacionalnog saveta, politička elita je u prilici da utiče na kreiranje kulturne politike. Stvaranje novih manjinskih institucija ili pokretanje novih manifestacija karakteristično je za sve postkomunističke elite. Nije u pitanju samo kulturna dinamika, nego i legitimacija, jer preko novih institucija i manifestacija politička elita nastoji da se legitimiše, da obezbedi sebi širi manevarski prostor i uticaj na kulturna zbivanja. U tom kontekstu bi, na primer, trebalo posmatrati ideju da se u Subotici otvori novi univerzitet. U ovome gradu je, naime, sedište političke elite, dok je akademska i kulturna elita najvećim delom locirana u Novom Sadu. Između ove dve frakcije mađarske elite postoji napetost. Kada se jedan broj uglednih intelektualaca usprotivio nameri najjače mađarske stranke da ovlada medijskim i kulturnim prostorom, njih je, u cilju potpune moralne diskvalifikacije, lider SVM optužio da su ćutali tokom Miloševićevog režima.⁴⁴ Preko univerziteta položaj političke elite bi ojačao, a kulturne oslabio, jer bi ona, preko univerziteta, bila dovedena u položaj zavisnosti.

POLITIČKO ORGANIZOVANJE

Kada je početkom devedesetih godina XX veka počeo proces partijsko-političkog organizovanja u Srbiji, svoje pravo da se stranački organizuju iskoristili su i pripadnici mađarske nacionalne zajednice; tako sada u Vojvodini deluje čak pet mađarskih stranaka – Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara (DZVM), Savez vojvođanskih Mađara (SVM), Demokratska stranka vojvođanskih Mađara (DSVM), Građanski pokret vojvođanskih Mađara (GPVM) i Demohrišćanski evropski pokret (DHEP).

Najstarija stranka, Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, osnovana je 1990. godine. Četiri godine nakon osnivanja u stranci je došlo do podela i stvaranja nove partije – Saveza vojvođanskih Mađara (SVM), najjače i najuticajnije partije među vojvođanskim Mađarima danas. Na poslednjim, decembarskim parlamentarnim izborima ova stranka je, zajedno sa Ligom socijaldemokrata Vojvodine i Sandžačkom demokratskom partijom, te drugim strankama i organizacijama, nastupala u okviru izborne koalicije "Zajedno za toleranciju", ali nije uspela da preskoči visoki izborni prag i obezbedi sebi mesto u parlamentu. Ista sudbina zadesila je i Demokratsku stranku vojvođanskih Mađara, koja je nastupala unutar konkurentne izborne grupacije, dok treća

---

⁴⁴ Interesantno je da ova vrsta prebacivanja dolazi od strane šefa stranke koja je, u strateški važnoj mađarskoj opštini, nekoliko godina bila u koaliciji sa SPS i JUL.

partija, Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara, nije ni učestvovala na izborima.

Na izborima 2000. godine Savez Vojvođanskih Mađara je, kao član Demokratske opozicije Srbije, u republičkoj Skupštini bio zastupljen sa 5, a u pokrajinskoj sa 17 poslanika. Predstavnici ove stranke bili su zastupljeni i u ondašnjoj skupštini SR Jugoslavije sa dva poslanika⁴⁵. Članovi SVM obavljali su funkcije potpredsednika Vlade Srbije, a trenutno vrše funkcije potpredsednika Skupštine AP Vojvodine i Izvršnog veća. Potpredsednik pokrajinske vlade ujedno je i pokrajinski sekretar za privatizaciju, preduzetništvo, mala i srednja preduzeća. Na čelu Sekretarijata za obrazovanje i kulturu, propise, upravu i nacionalne manjine nalaze se, takođe, članovi SVM.

Na ovogodišnjim lokalnim i pokrajinskim izborima tri stranke vojvođanskih Mađara – Savez vojvođanskih Mađara, Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara i Demokratska stranka vojvođanskih Mađara – osvojile su ukupno 143 odbornička i 11 poslaničkih mandata⁴⁶.

Na lokalnom nivou, u onim opštinama gde su pripadnici njihove zajednice u većini, mađarske partije su uvek participirale u vlasti, što im je omogućavalo i niz pogodnosti u izgradnji identitetske infrastrukture, naročito nakon prevrata u oktobru 2000. godine, kada su se lokalne samouprave u većoj meri uključile u finansiranje kulturnih aktivnosti.

Sudeći prema broju političkih partija, mađarska politička scena u Vojvodini deluje, na prvi pogled, odveć fragmentarno. Međutim, reč je o partijama nejednake moći i uticaja, organizacionog, kadrovske i finansijskog potencijala, tako da mađarskim političkim i izbornim telom izrazito dominira samo jedna stranka – Savez vojvođanskih Mađara.⁴⁷ Činjenica da je nastao u vreme rata za preraspodelu jugoslovenskog prostora, etnički motivisanog nasilja i progona manjina, snažno je uticala na formulisanje osnovnih programskih zadataka SVM.⁴⁸ Tako se u ključnom stranačkom dokumentu

⁴⁵ Nakon transformacije SRJ u Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora SVM je, kao i mađarska zajednica, ostao bez predstavnika u parlamentu zajednice.

⁴⁶ U 27 opština SVM je osvojio 110 odborničkih i 10 poslaničkih mandata, DSVM je u 6 opština osvojila 15 odborničkih i 1 poslanički mandat, dok je DZVM osvojila 18 odborničkih mandata. Ova partija nema poslanike u pokrajinskom parlamentu jer njena poslanička lista nije prihvaćena.

⁴⁷ Savez vojvođanskih Mađara je osnovan u junu 1994. godine u Senti, kao stranački i politički nezavisno udruženje građana. Godinu dana nakon osnivanja udruženje se transformisalo u političku stranku sa osnovnim ciljem da predstavlja i zastupa interese vojvođanskih Mađara. Prema istraživanju Miroslava Samardžića, uticaj SVM u strateški važnoj mađarskoj opštini, u Subotrici, počev od 1996. opada, ali je taj pad zaustavljen na izborima 2000. kada je došlo do povećanja glasova u njegovu korist.

⁴⁸ U Programu, delatnost SVM je postavljena veoma široko, što ga čini difuznim. Tako je SVM i svenacionalna organizacija čiji je cilj da poveže vojvođanske Mađare sa Mađarima u matici i širom sveta, kulturna organizacija koja podstiče osećaj nacionalne pripadnosti, jezičku kulturu i nacionalni identitet, ali i politička partija koja participacijom u vlasti nastoji da unapredi interese mađarske manjine u pokrajini.

opstanak Mađara identifikuje kao jedan od osnovnih ciljeva. Izrazito centralistički režim stvoren tokom Miloševićeve vladavine, onemogućavao je (pre svega partijski organizovane) pripadnike mađarske zajednice da utiču na donošenje odluka koje su zadirale u njihove vitalne interese, pa se, stoga, u programu različiti oblici autonomije, kulturne i regionalne, ističu kao delotvoran instrument zaštite mađarskih interesa, ali i kao sredstvo demokratizacije i decentralizacije srbijanskog društva. Kao tribut vremena u kome je nastao, ali i kao izraz konzervativizma unutar same zajednice, u programu SVM su prisutni i snažni nacionalistički nanosi. U delu koji se odnosi na porodicu i socijalnu zaštitu, povećanje nataliteta se uzdiže u najveću vrednost, a materinstvo promovise u "posao" koji obezbeđuje penziju. Interesantno je, takođe, i to da se ravnopravnost Mađara sa drugim nacijama, a pre svega Srbima, posmatra sa stanovišta nacije kao prirodne a ne, recimo, političke zajednice. Prisustvo organicizma ne govori samo o spremnosti partijske elite da interese pojedinca podredi interesima kolektiva, nego i da zasebne, etnički izdvojene institucije preporuči kao najvažniju pretpostavku opstanaka zajednice i očuvanje njene svesti. Tako se u delu programa koji je posvećen obrazovanju SVM zalaže za obrazovanje na maternjem jeziku od zabavišta do univerziteta. Prednost data školama na mađarskom jeziku obrazložena je potrebom da se zaštite interesi mađarskih profesora, đaka i njihovih roditelja.

Sve mađarske partije u Vojvodini teže poboljšanju položaja mađarske manjine, ali su odnosi između njih, pre svega između Demokratske stranke vojvođanskih Mađara i Saveza vojvođanskih Mađara, vrlo loši, opterećeni surevnjivošću lidera i međusobnim osporavajem. Čak ni visoki izborni cenzus na decembrskim izborima, na primer, nije uspeo da natera lidere da potisnu međusobni rivalitet i prednost daju pragmatičnijim i, sa stanovišta zajednice politički funkcionalnijim rešenjima. Umesto zajedničkog nastupa, unutar iste izborne koalicije, dve spomenute partije su konkurisale jedna drugoj, dok je treća bojkotovala izbore. Od takvog njihovog ponašanja najmanje koristi je imala upravo mađarska zajednica, na čije su se interese tako revnosno pozivali.⁴⁹ Interesi pojedinih delova mađarske zajednice nisu isti i oni takođe utiču na stranačku politiku.

⁴⁹ Na konferenciji na kojoj je promovisana koalicija "Zajedno za toleranciju", lider SVM je dvojicu svojih protivnika optužio za izdaju mađarskih nacionalnih interesa. Optužba je interesantna, jer ukazuje na snažno prisustvo autoritarnih potencijala i neprevladanih ambicija da se vlastita partija poistoveti sa nacijom. Osim toga, reč je i o izneveravanju vlastitog programa u kome stoji da "razlike moraju biti poštovane ne samo u odnosu na druge, već između nas samih... Mađari ne mogu postojati kao nacionalna partija, jer nisu takvi".

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Etnički motivisani incidenti obeležili su javni život u Pokrajini i, u izvesnom smislu, gurnuli u stranu sve ostale probleme sa kojima se suočavaju pripadnici, kako mađarske, tako i ostalih manjina. Helsinški odbor je, u nekoliko navrata, ukazivao na pogoršanje međuetničkih odnosa i zahtevao od državnih organa da pravovremeno reaguju, otkriju počiniocima a inkriminisana dela procesuiraju. Prilikom razgovora sa predsednicom Opštinskog suda u Subotici, saradniku Helsinškog odbora je rečeno da se pred ovim sudom ne vodi nijedan krivični postupak za izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje. Napadi kojima su poslednjih meseci bili izloženi pripadnici mađarske zajednice značajni su i po tome što su otkrili slabosti i u mehanizmu zaštite manjina.

Neblagovremena i neefikasna reakcija državnih organa, kao i svojevrsno minimiziranje značaja etničkih incidenata, ukazuju na odsustvo političke volje da se ovi problemi reše. Štaviše, kao reakcija na pretnju internacionalizacijom, pripadnicima mađarske nacionalnosti je, od strane predstavnika Srpske radikalne stranke, poručeno da su sami krivi za incidente, jer su, navodno, povredili samopoštovanje Srba.

Po svojim socijalnim posledicama, još značajniji pokazatelj je podvajanje građana po etničkoj osnovi. Mladi ljudi, pre svega, sve više izlaze odvojeno, sve slabije razumeju jedni druge, sve se manje druže i sve više odvajaju. Ove pojave zabeležene u više gradova u Vojvodini – Bačkoj Topoli, Kanjiži, Senti ili Subotici – još uvek nisu postali predmet javne pažnje, iako su od strane pojedinih eksperata, u više navrata apostrofirane kao potencijalno veoma opasne.

Polazeći od navedenih problema Helsinški odbor preporučuje:

- da se nastavi sa modernizacijom postojećih obrazovnih programa, kako bi se i pripadnici većine upoznali sa istorijom, kulturom i tradicijom svojih sugrađana;

- da se u sferi kulture vodi politika otvaranja prema kulturnom pluralizmu tako da se kultura vojvođanskih Mađara tematizira i prezentira kao sastavni deo srbijanske kulture; u tom pogledu finansijska i programska podrška delovanju kulturnih institucija vojvođanskih Mađara mora biti značajnija nego do sada;

- da se iz državnog budžeta izdvoje sredstva za kadrovsko i tehničko-materijalno opremanje informativnih kuća koje emituju programe na mađarskom jeziku. Investiranje u opremu i kadrovsko jačanje redakcija ne samo da bi poboljšalo uslove rada, nego bi se odrazilo na kvalitet, ali i čujnost programa na mađarskom jeziku;

- da se unapredi mehanizam zaštite manjina kroz doslednu primenu krivično-pravnih normi, ali i decentralizacijom uprave, većim ovlašćenjima lokalnih policija, kao i većim uključivanjem pripadnika mađarske manjine, u redovni sastav policije;

- da se podrže napore lokalnih samouprava koje ulažu napore da stanu na put etničkom podvajanju od strane važnih društvenih podsistema, kao što su obrazovni, kulturni ili politički.

HRVATI

I. UVOD

Položaj hrvatske zajednice u Vojvodini od raspada bivše Jugoslavije odlučujuće definišu sledeći činioci: 1) kao konstitutivni narod bivše SFRJ, Hrvati u Republici Srbiji sve do 2002. godine nisu imali priznati status nacionalne manjine; 2) kao novonastala manjina vojvođanski Hrvati nisu imali, niti su, pak, mogli snažnije razviti institucionalne pretpostavke da u većem obimu participiraju u ostvarivanju svojih prava; 3) stoga ni nemaju prepoznatljive attribute manjinske zajednice (mali broj institucija, od nauke i prosvete preko kulture do medija, a izostaje i delatna spremnost na participiranje u pravima od strane većeg broja pripadnika zajednice, itd.); 4) postoji slaba intraetnička integracija, u životu zajednice potpuno izostaju članovi iz Banata, uže Srbije i Beograda; 5) slabo je profilisana i uopšte je nerazvijena elita – dominira politička, dok su intelektualne i kulturne, a pogotovo menadžerske i ekonomske, krhke i slabe; 6) političko i uopšte socio-kulturno okruženje u kojem žive još uvek im nije naklonjeno. Hrvati su, naime, jedina nacionalna zajednica u Vojvodini koja je u proteklih deset i više godina trpela organizovano fizičko nasilje; 7) slabo su i nesrazmerno zastupljeni u strukturama vlasti, od lokalnih do centralnih, u državnim institucijama, poput sudstva, vojske, policije, carine, prosvete... ; te u pogledu rukovodećih mesta u privredi, dakle u sferama ekonomske i finansijske moći; 8) određene izmene u ophođenju države prema njima beleže se tek nakon 5. oktobra 2000. godine, kada se stvari za Hrvate u Vojvodini počinju menjati nabolje. U drugoj polovine 2002. godine, na primer, osnovana je, od strane Pokrajinske skupštine, Novinsko-izdavačka ustanova "Hrvatska riječ", pokrajinski je parlament prihvatio inicijativu da i hrvatski jezik bude u službenoj upotrebi na teritoriji Pokrajine, započeto je obrazovanje na hrvatskom jeziku u Vojvodini, preciznije u Bačkoj i, napokon, u decembru 2002, uspešno je održana i Elektorska skupština na kojoj je izabrano Hrvatsko nacionalno veće; time je jedno razdoblje u istoriji vojvođanskih Hrvata privedeno kraju.

Jedan deo navedenih činilaca je objektivne prirode i na njih građani hrvatske nacionalnosti teško mogu uticati, dok su drugi činioci u domenu odgovornosti same hrvatske zajednice. Kompleks istorijsko-nasleđenih činilaca nije bio naklonjen hrvatskoj manjini, čak su u protekloj deceniji neki društveno-politički činioci bili u odnosu na vojvođanske Hrvate rigidno ograničavajući i destruktivni. Zatim, Hrvati su jedina vojvođanska manjina koja je bila izložena

represiji, odnosno "mekom etničkom čišćenju".¹ Nakon Albanaca, Hrvati su druga manjina spram koje većinski narod ima kontinuirano negativne stereotipe, što proizvodi strah i nesigurnost, te negativno utiče na mogućnost javnog delovanja i ostvarivanja manjinskih prava. Hrvatska manjina u Vojvodini je u poslednjih petnaestak godina gotovo ostala bez ikakve društvene moći. Osim toga, krajem osamdesetih godina XX veka država je kroz razne forme na veštački način dosta uspešno Hrvate u Vojvodini razdvojila i svela na regionalna imena, na Bunjevce i Šokce.

Položaj hrvatske zajednice određen je i prilikama unutar same zajednice: ona je slabo integrisana – kvalitet veza unutar zajednice je površan i slab, postoji mali broj institucija i organizacija, prevelik je uticaj političkog elementa u produkciji događaja, a nije zanemarljiv ni uticaj klera na svetovna pitanja. Osim toga, Hrvati u Vojvodini žive, teritorijalno posmatrano, vrlo disperzirano i nigde, ni u jednoj opštini ne predstavljaju većinu, a žive u svim delovima Vojvodine.

U proces tranzicije hrvatska je zajednica ušla bez vlastitih institucionalnih pretpostavki u pogledu ostvarivanja kolektivno-manjinskih prava. S druge strane, unutar novog srbijanskog državnog projekta nije bilo spremnosti za uspostavljanje institucija za hrvatsku nacionalnost. Tek nakon pada Miloševićevog režima njima je priznat status nacionalne manjine, što je bila nužna formalno-pravna pretpostavka za kvalitetnije ostvarivanje njihovih prava. Hrvatska politička i kulturna elita je od početka od državnih organa zahtevala da se ovo pitanje adekvatno postavi i trajno reši. Krajem maja 1991. godine Demokratski savez vojvođanskih Hrvata, prva politička stranka vojvođanskih Hrvata, podneo je Skupštini Srbije predlog kulturne autonomije Hrvata u Vojvodini, ali se o ovom predlogu nijedno telo srbijanske Skupštine nije izjasnilo. Za sve vreme Miloševićevog režima srbijanske vlasti ne samo da su ignorisale pitanje neadekvatnog položaja Hrvata, nego su i same doprinosile kršenju njihovih prava. Najdrastičniji primeri u tom pogledu događali su se u Sremu i jugozapadnoj Bačkoj, početkom i sredinom devedesetih godina, za vreme rata u Republici Hrvatskoj.²

Antihrvatski incidenti nastavljeni su i nakon odlaska Miloševića. Poslednji niz antihrvatskih incidenata dogodio se krajem prošle i početkom ove godine, nakon parlamentarnih izbora u Srbiji i uverljive pobede desnice. 27.

¹ Ne treba zaboraviti da je Vojvodinu, naročito Srem, početkom i sredinom devedesetih napustilo, što pod direktnim što pod indirektnim pretnjama, više od 40.000 Hrvata, a do sada se niko nije vratio, niti se ovaj problem igde više pominje. Istina, pokrajinska je Skupština u prvoj polovini 2004. usvojila jednu deklaraciju kojom je uputila javni poziv za povratak svima koji su bili proterani za vreme Miloševićeva režima, ili su svojevolsjno otišli, no, nju nisu pratili i drugi koraci.

² Pritisci na Hrvate u cilju njihovog iseljavanja provodili su članovi Srpske radikalne stranke, lokalne vlasti i militantne izbeglice, a viši organi nisu ništa činili da iseljavanje spreče. Najintenzivniji pritisci vršeni su u Sremu, u mestima Hrtkovci, Nikinci, Golubinci, Novi Banovci, Beška i drugim.

decembra 2003 u Somboru su razbijena stakla na prozoru Hrvatskog doma; sledećeg dana, 28. decembra 2003, u Tavankutu, naselju u subotičkoj opštini sa pretežno hrvatskim stanovništvom, srušena je bista Matije Gupca u dvorištu istoimene osnovne škole, da bi nakon tri dana i drugi put bila srušena; 4. januara 2004, u Maloj Bosni, selu nadomak Subotice, slomljen je i srušen Đukićev križ pored puta Subotica-Sombor; polovinom januara (13. i 14.) upućeno je ukupno pet telefonskih pretnji smrću zaposlenima u Novinsko-izdavačkoj ustanovi "Hrvatska riječ"; u Subotici je 24. januara 2004. oskrnavljeno katoličko Kersko groblje, na kojem se sahranjuju Hrvati, povadeno je i bačeno 36 krstova i oštećena jedna kamena grobnica; na TV Novi Sad je 25. januara 2004. zabranjena jedina emisija na hrvatskom jeziku, zbog priloga o ovim incidentima; u Subotici je 1. februara 2004. razbijen prozor na Franjevačkom samostanu. Tih dana upućeno je i više telefonskih pretnji smrću generalnoj konzulici Republike Hrvatske u Subotici, Jasmini Kovačević Čavlović i ostalom osoblju Konzulata. Usledile su pretnje urednicima i novinarima *Građanskog lista*, novosadskog dnevnika, s optužbama da su "ustaški" i "prohrvatski list". I na kraju, 26. marta oskrnavljeno je 96 krstova i nadgrobni spomenika na već pomenutom katoličkom Kerskom groblju. Ni jedan slučaj od strane merodavnih državnih organa nije do sada razrešen.

II. ISTORIJSKO-DEMOGRAFSKI PODACI

Hrvati u Vojvodini su integralni deo hrvatskoga naroda koji kao autohton narod, živi u vojvođanskim delovima Srema, Bačke i Banata, a u značajnom broju još i u Beogradu, te u ostalim srbijanskim ekonomskim i upravnim centrima. Istorijски posmatrano, ovo je hrvatsko stanovništvo u većini domicilno, kao rezultat složenih migracionih procesa tokom istorije: u različitim su razdobljima, zbog različitih razloga i s različitih područja današnjih država Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Hrvati naseljavali teritoriju Bačke, Srema i, u manjem broju, Banata, te od toga vremena žive i postoje kao istočni, rubni deo hrvatskog etničkog prostora.

Hrvati s kraja XVII i početka XVIII veka, predvođeni franjevačkim redovnicima, a zbog teških uslova života i pojačane islamizacije hrišćana migriraju iz Bosne i Hercegovine na prostore Bačke, Baranje i Srema. U isto vreme odvija se i migracija Hrvata iz Pokuplja ka Banatu, gde se nastanjuju u mestima Boka, Neuzina, Perlez..., a nešto kasnije i u mestima Starčevo i Opovo. Dalje, Hrvati u Sremu su "najautohtoniji" - njihovo prisustvo na ovom prostoru kontinuirano traje još od dolaska Južnih Slavena. Naravno, i nakon toga, migracije Hrvata na ovim prostorima traju s manjim ili većim intenzitetom, a završavaju se u drugoj, socijalističkog Jugoslaviji, kada, s jedne strane, organizovano u okviru kolonizacije dolaze iz Hercegovine i Dalamtinske Zagore, istina ne u velikom broju, u naselja gde su živeli (i) Nemci (npr. Stanišić, Beška, Petrovaradin), a s druge strane, primetne su i spontane

migracije Hrvata, kada oni individualno dolaze u administrativna središta, najviše u Beograd, gde završavaju škole ili se zapošljavaju u različitim službama, mahom u administraciji nekadašnje savezne države.

Tokom istorije integracija ovih istočnih, rubnih delova hrvatskog etničkog prostora u savremenu hrvatsku naciju odvijala se na različite načine i sa određenim zakašnjenjima. Naime, zbog opterećenosti hrvatsko-mađarskih odnosa u Autro-Ugarskoj, Hrvati u Bačkoj u nacionalni preporod u drugoj polovini XIX veka ulaze s regionalnim imenima (Bunjevci i Šokci) i stanovitim problemima u pogledu upražnjavanja manjinskih prava. Slična je situacija bila i u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca - integracija u hrvatsku naciju Bunjevaca i Šokaca iz Bačke često se ometala, osim asimilacione politike od strane države, i forsiranjem spomenutih subetničkih identiteta, što je rezultiralo njihovim zadržavanjem sve do danas.

Raspadom bivše SFRJ Hrvati iz vojvođanskog dela Srema su po prvi put u svojoj istoriji dospeli u položaj nacionalne manjine. S druge strane, sve su etničke grupe vojvođanskih Hrvata, dakle i Hrvati u Bačkoj i Banatu, po prvi put u svojoj istoriji odvojeni državnim granicom od svoga matičnoga naroda. To je za sve njih bilo jedno posve novo istorijsko iskustvo: stavilo ih je pred nove izazove - samostalni rad na izgradnji vlastite budućnosti.

Pripadnost katoličkoj veroispovesti čini Hrvate dvostrukom manjinom u Srbiji - po nacionalnoj i konfesionalnoj osnovi. Najveći broj Hrvata-katolika živi u Subotičkoj biskupiji, zatim u srbijanskom delu Đakovačko-srijemske, dok manji broj pripada Beogradskoj nadbiskupiji, te Zrenjaninskoj biskupiji. Osim redovitih aktivnosti na udovoljavanju verskih potreba, Crkva je u životu vojvođanskih Hrvata imala i još uvek ima značajnu ulogu, naročito na planu služenja standardnim jezikom i negovanja kulturnog nasleđa.³

Što se tiče osnovnih demografskih pokazatelja, dva su značajna: *prvo*, Hrvati žive na velikom prostoru - u Srbiji samo u opštini Lapovo nema Hrvata, i *drugo* od sredine druge polovine XX veka, broj Hrvata je u Srbiji, a naročito u Vojvodini, u stalnom i rapidnom opadanju. Tako je, recimo, u Vojvodini, prema popisu stanovništva iz 1971. živelo 120.303 Hrvata, dok se dvadeset godina kasnije, prema popisu iz 1991, izjasnilo tek 74.808 građana kao Hrvati, što predstavlja umanjeње za čak 29,52 odsto. Prema popisu iz 1981. godine u Srbiji je živelo 149.368 građana hrvatske nacionalnosti ili 1,60 odsto stanovnika, (u

³ Za kulturni život vojvođanskih Hrvata nekoliko institucija unutar Katoličke crkve je od izuzetne važnosti: to su klasična gimnazija "Paulinum" Subotičke biskupije, gde se na srednjoškolskom nivou stiču osnovna znanja za buduće sveštenike na hrvatskom jeziku. Takođe postoji i Teološko-katehetski institut Subotičke biskupije, koji obrazuje buduće veroučitelje. Što se tiče pitanja verskog informisanja na hrvatskom jeziku, u Subotici katolički sveštenici Hrvati izdaju mesečnik *Zvonik*, u nakladi od 2500 primeraka. Na Radio Subotici jednom nedeljno, u trajanju od petnaest minuta, emitije se verska emisija na hrvatskom jeziku. Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost "Ivan Antunovic" sa sedištem u Subotici ima svoju izdavačku delatnost u okviru koje je objavljeno nekoliko desetina knjiga na hrvatskom jeziku.

Vojvodini 109.204 ili 5,37 odsto, užoj Srbiji 31.447 ili 0,55 odsto, a na Kosovu 8.718 ili 0,55 odsto), a prema popisu iz 1991. godine u Srbiji živelo 105.406 Hrvata ili 1,08 odsto od ukupnog broja stanovnika, a u SRJ 111.650 Hrvata. Od toga je najveći broj živio u Vojvodini 74.808 (3,71 odsto), zatim u užoj Srbiji 22.536 (0,39 odsto) te na Kosovu 8.062 (0,41 odsto).

I za poslednjih je 11 godina broj Hrvata u Vojvodini smanjen za više od 18.000. Naime, prema rezultatima popisa stanovništva iz aprila 2002., od ukupno 70.602 Hrvata koji žive na području Srbije (0,9 odsto), 56.546 živi u Vojvodini (2,78 odsto). Od tog broja, u Bačkoj živi oko 40.000, a u Sremu oko 12.000, a značajnije ih živi u opštinama Subotica, Sombor i Novi Sad. Zanimljivo je da je broj onih koji se izjašnjavaju kao Bunjevci neznatnije smanjen: pre 11 godina u Vojvodini ih je bilo 21.434, a prema poslednjem se popisu kao Bunjevci izjasnilo 19.766 građana.

Uporedimo li i letimice ovde iznete podatke, videće se da je za poslednjih 30 godina broj Hrvata u Vojvodini više nego prepolovljen, a da je u poslednjoj deceniji XX veka iz Vojvodine "nestalo" skoro 20.000 građana hrvatske nacionalnosti, što znači da se broj pripadnika hrvatske zajednice smanjio za više od jedne četvrtine u odnosu na popis iz 1991. godine. Osim aktivne i dugotrajne asimilacione politike smanjenju broja Hrvata doprinela su i proterivanja i etnički motivisano nasilje, te stvaranje klime straha i nesigurnosti početkom i sredinom devedesetih godina XX veka. Tome su, naravno, doprinele i bačene bombe na imanja i sakralne objekte, te ubistva desetak građana hrvatske nacionalnosti, naročito u vojvođanskom delu Srema, te u jugozapadnoj Bačkoj. Zbog ratova, koji su početkom devedesetih godina vođeni na prostorima bivše Jugoslavije, a naročito onaj sa Hrvatskom, i prateće snažne antihrvatske propagande Vojvodinu je, po neslužbenim procenama, moralo napustiti između 35.000-40.000 Hrvata. Istina, navedeno je da poslednji rezultati službenog popisa registruju manji demografski gubitak vojvođanskih Hrvata. Ipak, treba imati u vidu i pitanje etničke mimikrije, kojoj su oni pribegavali, naročito u popisu 1991. godine i njihove gubitke – smanjenje broja Bunjevaca, Šokaca, Jugoslavena i "neopredeljenih". Naime, i u tim grupama treba tražiti "skriveno" Hrvate koji su, uprkos mimikriji, pod različitim pritiscima odlazili iz Vojvodine.

III. KOLEKTIVNA PRAVA

1. PRAVO NA SLUŽBENU UPOTREBU JEZIKA

Pitanje službene upotrebe hrvatskog jezika još uvek u Vojvodini nije rešeno na adekvatan način. Naime, Skupština Vojvodine je pokrenula, početkom maja 2002. godine inicijativu da se hrvatski jezik uvrsti među službene jezike, ali to pitanje još nije rešeno, tako da hrvatski jezik nije u službenoj upotrebi, niti na teritoriji Pokrajine, niti u lokalnim samoupravama,

osim u jednoj – subotičkoj. Naime, hrvatski je jezik u službenoj upotrebi na teritoriji subotičke opštine, i to na osnovu odluke lokalnog parlamenta još iz 1993. godine. Mada je ova odluka osporena početkom 2001. godine od strane Ustavnog suda Srbije, subotički parlament ju je ubrzo ponovo usvojio. Praksa je državnih organa u Vojvodini i u Subotici različita – početkom 2004. godine uvedena je institucija lektora u Pokrajini i Subotici, imenovan je sudski tumač za hrvatski jezik, ali se i dalje nedovoljno vodi računa o upotrebi hrvatskog jezika, recimo, na natpisima u pošti, železnici, policiji, itd.

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina propisuje da su lokalne samouprave dužne uvesti u službenu upotrebu jezik one manjine koja na tom prostoru čini više od 15 odsto ukupnog stanovništva. Po tom kriterijumu, hrvatski jezik ne može biti u službenoj upotrebi nigde, što je stavlja u *a priori* neravnopravan položaj u odnosu na tzv. stare manjine. Istina, zakon ostavlja prostor da jezik neke manjine bude u službenoj upotrebi ako je postotak i manji, ali način na koji se to realizuje nije preciziran, što znači da upotreba jednog važnog manjinskog prava zavisi, ne od zakona, nego od političke volje. U drugoj polovini 2003. godine Pokrajinska je skupština donela *Odluku o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji AP Vojvodini* na osnovu koje se hrvatski jezik može uvesti u službenu upotrebu u onim naseljenim mestima gde Hrvati čine više od 25 posto stanovništva, ali ta odluka ima samo simbolički značaj. Jer, postavlja se pitanje, s kim se uopšte može službeno komunicirati, recimo, u Sonti ili Plavni, kad u tim mestima nema nijednog državnog upravnog tela. Poseban je problem primena ove odluke. Skupština opštine Apatin, na primer, nije usvojila inicijativu da u Sonti, (koja ima 25 odsto Hrvata) hrvatski jezik bude u službenoj upotrebi, uz obrazloženje da na to nije obavezana pozitivnim zakonskim propisima, što znači da nova zakonska rešenja na ovome planu generišu nepravdu koju trpe "nove manjine".⁴ Zakonom nije regulisan ni način na koji će nove manjine ostvarivati ovo pravo, niti je definisana uloga organa državne uprave u tom procesu. Formalno-pravna apstraktnost i nedorečenost zakonskih odredbi, ne samo što otvara prostor za manipulaciju, nego otežava operacionalizaciju i institucionalizaciju prava vojvođanskih Hrvata, kako u pogledu službene upotrebe jezika, tako i u pogledu drugih, ništa manje važnih prava.

Na kraju, treba istaći i to da su se Hrvati u Vojvodini često susretali s izmenama naziva ulica, naročito u Sremu. Mnogi, a ponegde i svi nazivi ulica s hrvatskim predznakom su promenjeni početkom devedesetih godina XX veka, kao i imena osnovnih škola u mestima gde žive Hrvati (Petrovaradin, Novi

⁴ Konkretno govoreći, hrvatska manjina je treća manjina po brojnosti u Vojvodini, a ni u jednoj opštini, osim iz razloga stečenog prava u Subotici, neće imati jezik u službenoj upotrebi, što u odnosu na druge manjine jeste diskriminacija, budući da stare manjine u Vojvodini (Mađari, Rumuni, Rusini i Slovaci) imaju u svim opštinama gde žive i na nivou Pokrajine svoj jezik u službenoj upotrebi.

Slankamen, Golubinci, Novi Sad). Tako u Novom Slankamenu, tradicionalno hrvatskom mestu, danas nema ni jedne ulice koja nosi naziv nekog od hrvatskih velikana, a nazivi su ispisani isključivo na srpskom jeziku, ćirilničnim pismom.

2. PRAVO NA INFORMISANJE

Pripadnici hrvatske zajednice u Vojvodini mogu se na maternjem jeziku informisati preko elektronskih i štampanih medija. Kada je o elektronskim medijima reč, građani hrvatske zajednice se mogu informisati preko polusatne televizijske emisije "TV divani" koja se svake druge nedelje emituje na Televiziji Novi Sad, a potom i preko dvosatnog dnevnog programa na Radio Subotici. Doduše, zbog slabe čujnosti program ovog radija mogu pratiti samo Hrvati koji žive na teritoriji subotičke opštine. Što se štampanih medija tiče, vojvođanskim Hrvatima na raspolaganju stoje tri medija - nedeljnik *Hrvatska riječ*, čiji je osnivač Skupština AP Vojvodina, zatim Katolički mesečnik *Zvonik* i, napokon, tromesečnik za kulturu *Miroљjub*, kojeg izdaje somborsko Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo "Vladimir Nazor". Televizijska emisija "TV divani" i nedeljnik *Hrvatska riječ* novijeg su datuma, a listovi *Zvonik* i *Miroљjub* imaju tradiciju od desetak godina, dok program Radio Subotice na hrvatskom jeziku postoji pet godina.

Ne umanjujući važnost ostalih medija, treba istaći da, za sada, jedino nedeljnik *Hrvatska riječ* - prvi broj izašao je 31. januara 2003. godine - ima kod vojvođanskih Hrvata ozbiljniju, utemeljeniju i trajniju misiju u oblasti informisanja. Uređivačka politika *Hrvatske riječi* utemeljena je na objavljivanju tačnih, celovitih i pravovremenih informacija o svim događajima u društvu, kako onom globalnom, tako i onom lokalnom u kome se, u najvećoj meri, i odvija život i rad Hrvata u Vojvodini.⁵ Ustanova se pretežno finansira od sredstava iz pokrajinskog budžeta, a delom od donacija i prodaje.⁶

Program na hrvatskom jeziku Radio Subotice emituje se svakodnevno u trajanju od dva sata i drugi je medij putem kojeg Hrvati u Vojvodini ostvaruju, na institucionalno primeren način, svoje pravo na informisanje. Emisiju priprema redakcija na hrvatskom, koja je punopravni član tog javno-informativnog preduzeća. Postoji određena nesrazmera u obimu programa, budući da programi na srpskom i mađarskom jeziku traju neuporedivo duže. Kao iznimno važno, treba istaći da je program na hrvatskom jeziku, u delu istorijsko-kulturoloških sadržaja, kontekstualno primeren Subotici, intoniran je u duhu vrednosti tolerancije i u funkciji je afirmacije suživota.

⁵ U listu se povremeno pojavljuju dodaci, od kojih se ustalio podlistak za decu "Hrcko".

⁶ Istina, ona nije u visini sredstava što ih imaju druge ovakve manjinske ustanove, dobija se, naime, znatno manje, što predstavlja veliki problem u procesu daljnje izgradnje i razvoja Ustanove..

Kada je reč o televizijskom programu, Televizija Novi Sad je samo u ulozi emitera programa koji, na hrvatskom jeziku, priprema nezavisna produkcijska grupa. Radi se o polusatnoj emisiji pod nazivom "TV divani" koja se na drugom programu TV NS emituje svake druge nedelje.⁷ Na Televiziji Novi Sad postoje redakcije na šest jezika (srpskom, mađarskom, rusinskom, slovačkom, rumunskom i romskom) čiji se rad finansira iz pokrajinskog budžeta, ali još uvek ne postoji i redakcija na hrvatskom jeziku, iako su Hrvati druga po veličini nacionalna manjina u Vojvodini. Iako TV NS ne pokriva i ne nadoknađuje troškove u proizvodnji "TV divana" njezino je rukovodstvo u tri navrata do sada zabranilo emisiju zbog njenog sadržaja. Prvi put emisija je zabranjena u prvom tromesečju 2002. godine, jer su stavovi jednog od sagovornika "TV divana" ocenjeni kao propaganda, napad i negiranje Bunjevaca.⁸ Drugi put, emisija je zabranjena polovinom avgusta iste godine zbog priloga s proslave obnavljanja Hrvatskog doma kulture u Slankamenu.⁹ Pomoćnik direktora TVNS nije dozvolio da se emisija emituje, jer je u sklopu priloga prikazano okupljanje i protest osoba sa četničkim znamenjem. Time što su prikazali protestno okupljanje članova, uglavnom Srpske radikalne stranke autori "TV divana" optuženi da se služe "govorom mržnje".¹⁰ Treći put "TV divani" su zabranjeni početkom 2004. godine zbog priloga o incidentima usmerenim protiv ovdašnjih Hrvata; emisija je nenajavljeno i bez ikakvog zvaničnog objašnjenja skinuta sa programa.¹¹

Kada se govori o ometanju slobode izražavanja i davanja informacija na jeziku hrvatske manjine svakako treba spomenuti i, u više navrata, izrečene pretnje ubistvom novinarima *Hrvatske riječi* početkom 2004. godine.¹² Nakon

⁷ "TV divani" su na programu TV NS od jula meseca 2001. godine, a emisiju preuzimaju još nekoliko lokalnih televizijskih stanica u Vojvodini (Sombor, Šid, Subotica...).

⁸ Najverovatnije zbog pritiska javnosti, emisija je nakon dve nedelje emitovana.

⁹ Iz ovog mesta u Sremu, tokom devedesetih godina proterano je nekoliko stotina Hrvata.

¹⁰ Emitovanje emisije i priloga iz Slankamena uslovljeno je izbacivanjem kadrova u kojima se vidi protestno okupljanje. Dogovoreno repriziranje navedenih "TV divana" na subotičkoj lokalnoj televiziji Super TV, takođe je zabranjeno od strane rukovodećih ljudi u toj kući.

¹¹ Naime, jedan od sagovornika je rekao i to kako su elektronski mediji u Srbiji, među njima i TV Novi Sad, slabo izveštavali o tada aktuelnim antimanjinskim incidentima na severu Bačke. Isto tako, rečeno je i da deo krivice za stvorenu antimanjinsku i antihrvatsku klimu pada i na medije, između ostalih i na TV Novi Sad, koja je, kako je naveo, u jesen 2003, bez ikakvih ograda i naknadnih komentara, emitovala emisiju "Otkopčano", u kojoj je istoričar Jovan Pejin grubo vređao nacionalne manjine u Vojvodini, a za Hrvate je tvrdio da oni u Vojvodini i ne postoje.

¹² Naime, 13. januara 2004. anonimnim telefonskim pozivom članovima redakcije *Hrvatske riječi* zaprečeno je smrću. Muški glas odrasloga čoveka zapretio je službenici *Hrvatske riječi*: "Ustaše! Ako još jednom izađu vaše novine, sve ću vas pobiti. Vi ste ubili moje dijete". Desetak minuta iza toga ista se osoba ponovo oglašila porukom: "Svi ste

ovih pretnji, prostorije NIU *Hrvatska riječ* su, u narednih desetak dana, bile čuvane od strane policije.

3. PRAVO NA OBRAZOVANJE

Obrazovanje učenika hrvatske nacionalnosti na njihovom maternjem, hrvatskom jeziku, sve do skora nije postojalo, ono u okviru državno vaspitno-obrazovnog sistema postoji tek od školske 2002/2003. godine. Takvo stanje rezultat je činjenice što hrvatskoj zajednici u Vojvodini dugo vremena nije bio priznat status nacionalne manjine. Međutim, i pre nego je obrazovanje na hrvatskom jeziku postalo sastavnim delom državno-obrazovnog sistema, unutar hrvatske zajednice postojale su školske ustanove u kojima se predavalo i učilo na hrvatskom književnom jeziku. Radi se o dve crkvenoškolske ustanove – klasičnoj katoličkoj gimnaziji "Paulinum" u Subotici, u kojoj učenici i sada stiču osnovna znanja za buduća sveštenička zvanja i Teološko-katehetskom institutu, višeskolskoj ustanovi Subotičke biskupije, koja obrazuje katehete, to jest veroučitelje.¹³

Početak 2002. godine predstavnici hrvatske zajednice su u razgovorima sa pokrajinskim vlastima izneli zahtev, sa željom da se postepeno počne sa obrazovanjem na hrvatskom jeziku. Nakon dobivene saglasnosti, pripremnih aktivnosti i korektnih medijske kampanje svoju decu u hrvatska odeljenja upisalo je manje roditelja nego što se to očekivalo, a za što postoje brojni razlozi: od pasivnog odnosa prosvetnih vlasti i upravnih struktura škola, nedovoljne informisanosti i sinhronizovanih aktivnosti hrvatske zajednice, do brige o budućnosti svog deteta. No, i pored svih prepreka, prijavljen je dovoljan broj dece za 5 odeljenja na hrvatskom jeziku u Đurđinu, Tavankutu i dve škole

---

mrtvi!" Petnaestak minuta nakon odlaska policije telefonom se opet javio isti anonimni glas, ovog puta psovkom. Sledećeg dana, redakcija je još u dva navrata dobila telefonske pretnje: "Želim vam sretnu četničku novu godinu. Mi smo subotički četnički pokret, pobit ćemo vas sve."

¹³ Institut je osnovan 1993. godine a nastava se odvija na hrvatskom i mađarskom jeziku. Kako je ovo verskoškolska ustanova, ona nije isključivo nacionalna, niti su njeni polaznici samo Hrvati katolici, nego ima i grkokatolika (Rusina i Ukrajinaca), zatim pripadnika protestantskih zajednica (Slovaka), te desetak polaznika koji su članovi Srpske pravoslavne crkve. Do sada su dve generacije studenata TKI odslušala predavanja, a dve je trenutno pohađaju, jer je upis na Teološko-katehetski institut svake druge kalendarske godine. No, mora se ukazati na činjenicu da ova škola nema pravo javnosti, to jest njenu diplomu država ne priznaje, osim što ih prosvetne vlasti tolerišu, budući da vlasnici ove diplome mogu predavati veronauku u školama. Ove škole, takođe, nemaju adekvatno rešeno pitanje finansiranja. Prva se izdržava o trošku Subotičke biskupije, dok je druga usmerena i na finansijska sredstva od raznih katoličkih dobrotvornih organizacija iz sveta.

u Subotici, što se ponovilo i naredne školske godine.¹⁴ U protekloj školskoj godini svoje obrazovanje na hrvatskom jeziku sticalo je, u pet odeljenja (dva u prvom i tri odeljenja u drugom razredu), 72 učenika. Za one, pak, učenike koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku, obezbeđeno je, u okviru izborne nastave, učenje hrvatskog jezika s elementima nacionalne kulture, sa po dva časa nedeljno. U protekloj godini ova izborna nastava je bila zastupljena u tri opštine – Apatin, Sombor i Subotica, u šest osnovnih škola za ukupno 131 učenika. Kada je o kadrovima reč, postoji minimalni broj zainteresovanih učitelj(ic)a, ali je problem u tome što nijedna od njih svoje obrazovanje nije stekla na hrvatskom jeziku.

Kada se govori o načelnim problemima, o tome, naime, kako će se organizovati i rešiti pitanje školstva na hrvatskom jeziku, mora se, po rečima sagovornika Helsinškog odbora, ukazati na to da između hrvatskih institucija ne postoji konsenzus o ovome pitanju. Niko do sada još uvek nije izašao sa jasnom i preciznom strategijom ili platformom kako da se ovo pitanje reši. U javnosti cirkuliše i nekoliko ideja, od toga da za decu hrvatske nacionalnosti treba da postoje posebne hrvatske škole, preko ideje da se u postojećim školama otvaraju odeljenja za hrvatske učenike, što sada preovlađuje, do najminimalnijeg zahteva da u postojećim školama đaci o hrvatskoj kulturi uče kroz predmete jezik i književnost, istorija, muzičko i likovno vaspitanje. No, od ovih se opštih i generalnih pitanja nije odmaklo.¹⁵

S druge strane, primetna je i nespremnost državnih organa da na jedan otvoreniji, utemeljeniji i delatvorniji način pristupe ovom problemu. U nekoliko su navrata sastanci sa roditeljima bili opstruisani davanjem pogrešnih informacija i latentnim odvrćanjem roditelja od namere da upišu decu u hrvatska odjeljenja. Bilo je slučajeva da su pojedinci čak i telefonski zastrašivali roditelje pretnjama o nekakvom i navodnom "obeležavanju" dece.

O višem obrazovanju pripadnika hrvatske nacionalnosti¹⁶ treba reći toliko da je ono u potpunosti nepokriveno nastavom na hrvatskom jeziku. Ne postoji lektorat za hrvatski jezik, ili katedra za hrvatski jezik i književnost. Studenti hrvatske nacionalnosti obrazovanje stiču na nekoliko univerziteta u Srbiji, ali i u Republici Hrvatskoj. Početkom 1991. godine, pod uticajem DSHV, osnovan je Fond "Antun Gustav Matoš", koji je novčano, ali i na druge načine,

---

¹⁴ U Vojvodini postoji samo jedna, i to u subotičkoj opštini, predškolska ustanova u kojoj se deca, od tri do sedam godina, obrazuju na hrvatskom jeziku. U okviru tri vaspitne grupe obrazuju se ukupno 62 deteta.

¹⁵ Nije, recimo, bilo reči o tome na koji način će se ustrojiti obrazovanje na hrvatskom, ko će i kako raditi na izradi udžbenika, odrediti strukturu gradiva, itd. Pri tom se malo toga preduzimalo i oko mogućnosti da se preko nekih alternativnih akcija pokuša učiti hrvatski jezik i kulturno nasleđe u već postojećim hrvatskim institucijama

¹⁶ U srednjim školama u Vojvodini ne postoji nastava na hrvatskom jeziku. Srednjoškolci hrvatske nacionalnosti nastavu pohađaju na dva jezika – srpskom i mađarskom. Nastavu na srpskom jeziku pohađa 1.707 učenika, a na mađarskom 19 đaka hrvatske nacionalnosti.

pomagao talentovane i siromašne pripadnike hrvatske nacionalnosti koji su svoje obrazovanje želeli nastaviti na jednom od univerziteta u Republici Hrvatskoj. U organizaciji fonda svake je godine između 20 i 35 svršenih srednjoškolaca iz Vojvodine, a najviše iz Subotice, odlazilo na univerzitete u Hrvatsku, gde im je hrvatska država obezbeđivala smeštaj u studentskim domovima. U proteklih 13 godina na fakultete u Hrvatskoj se upisalo više od 250 studenata iz Vojvodine, ali se veoma mali broj njih, nakon završetka studija vratio u Vojvodinu. A ako se, i kada se vrate suočavaju se sa problemom nostrifikacije diploma. Ovo pitanje još uvek nije rešeno, a retki slučajevi nostrifikacije svedoče da se tom problemu pristupa *ad hoc*. Problem sa hrvatskim studentima se može tematizirati na još jednoj, po hrvatsku zajednicu veoma važnoj ravni. Odluka diplomiranih studenata da egzistenciju zasnuju u Hrvatskoj i tamo grade profesionalnu karijeru, kulturno i intelektualno slabi hrvatsku zajednicu u Vojvodini, jer je lišava njezinih "organskih intelektualaca".

Na kraju, treba istaći i to da u Vojvodini ne postoji strukovno udruženje prosvetnih radnika hrvatske nacionalnosti, niti je među prosvetnim radnicima iskazana svest o potrebi osnivanja takvog cehovskog udruženja.

4. PRAVO NA NEGOVANJE KULTURE

Hrvatska nacionalna manjina u Vojvodini nema ni jednu profesionalnu kulturnu instituciju, niti je na sistemski način rešeno pitanje finansiranja aktivnosti u sferi kulture. Ta činjenice određuje i sve druge: ne postoji ozbiljnija kulturna politika, nije uspostavljen vlastiti kulturni prostor, ne postoje značajnije kulturne manifestacije, dominira diletantizam i siromašna kulturna produkcija. Ukratko, identitetski prostor hrvatske zajednice nije samo siromašan, nego je bitno obeležen elementima tradicionalne kulture. Nema jasno definisanih inicijativa kako da se stanje u ovoj oblasti unapredi, niti po ovom pitanju postoji jasna platforma ili program državnih organa. U drugoj polovini 2003. godine osnovan je, odlukom Pokrajinske skupštine, Zavod za kulturu Vojvodine, ali njime ni programski, ni radno, nije uključena kultura Hrvata u Vojvodini. Isto važi i kada je reč o Vojvođanskoj akademiji nauka i umetnosti.

Celokupni kulturni život hrvatske zajednice odvija se u dvadesetak kulturnih društava. Iako se ova društva u nizu elemenata razlikuju, zajednički im je napor na očuvanju mahom folklornih sadržaja iz kulturnog nasleđa. To naročito važi za seoska kulturno-umetnička društva koja postoje u skoro svakom naselju gde živi značajniji broj Hrvata, poput, na primer, Tavankuta, Đurđina, Male Bosne, Starog Žednika, Bajmoka, Slankamena, Golubinaca i drugih naselja. U gradskim središtima kulturni su sadržaji, ipak, malo pluralniji, što posebno važi za kulturna udruženja u Subotici, čije se aktivnosti protežu i na izdavanje knjiga, časopisa, priređivanje književnih večeri, pa čak i naučnih skupova. Istina, ovakvi se sadržaji organizuju veoma retko, pa izostaju neki trajniji benefiti. Utisak da je reč o marginalizovanoj kulturi pojačava i

sledeća činjenica - ova društva vrlo retko učestvuju na manifestacijama većinskog naroda, odnosno na manifestacijama od opštijeg značaja, naročito u onim sredinama gde su Hrvati značajnija manjina.

Jedan od značajnih problema sa kojima se susreću ova društva su finansije. Sredstva se dobijaju jedino od pokrajinskih i pojedinih lokalnih organa vlasti, ali su ona više nego simbolična, a nisu ni redovna. Kada se dobiju, sredstva su, uglavnom, namenjena kulturnim društvima i služe za finansiranje sadržaja folklornog prosidea. Pokrajinski organi vlasti, na primer, nisu finansijski podržali nijedan ozbiljniji izdavački poduhvat putem redovnog finansiranja iz budžeta, niti su prilikom javnog otkupa otkupili neku od knjiga na hrvatskom jeziku. Isto važi i za republički nivo vlasti.

Na nivou lokalne samouprave subotička samouprava je izuzetak kada je reč o kontinuiranom i po obimu značajnijem finansiranju kulture hrvatske manjine u Vojvodini. Napokon, počev od 2003. godine jedan deo sredstava potrebnih za svoj rad hrvatska kulturna društva obezbeđuju preko Vlade Republike Hrvatske. Sredstva namenjena za rad ovih društava dodeljuju se putem javno raspisanog konkursa.

5. PRAVO NA POLITIČKO ORGANIZOVANJE

Manjinsko samoorganizovanje vojvođanskih Hrvata počelo je osnivanjem političke stranke - Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini, polovinom 1990. godine u Subotici, kada su predstavnici hrvatske zajednice, iz gotovo svih mesta gde žive Hrvati u Vojvodini, odlučili da svoja prava i interese ostvaruju i aktivnostima na političkom planu.

U početku su aktivnosti DSHV uživale znatnu podršku građana hrvatske nacionalnosti: mesne organizacije i podružnice DSHV osnivale su se u gotovo svakom mestu gde živi značajniji broj Hrvata, pokreće se stranački bilten *Glas ravnice*, a prisustvo stranke se osećalo u političkom životu. Svoje prve prave uspehe ova je stranka ostvarila na prvim višestranačkim izborima. Tako se, na primer, među poslanicima u prvom sazivu Narodne skupštine Republike Srbije nalazio i poslanik DSHV Antun Skenderović. Na prvim lokalnim izborima u Subotici DSHV je osvojio 13 odborničkih mesta a dobio je i dva potpredsednička mesta - Skupštine opštine, odnosno Izvršnog odbora. Neke procene govore da je na ovim izborima DSHV dobio više od 50 odsto glasova svih građana hrvatske nacionalnosti.

Premda nastao kao narodni pokret, Demokratski savez Hrvata u Vojvodini se tokom vremena profilisao u političku stranku s jakim autoritarnim vođstvom i konzervativnim političkim programom. Tri godine nakon osnivanja, sukobi u stranci su eskalirali i proširili se na celu hrvatsku zajednicu, njezino članstvo se pasiviziralo i počelo osipati, a uticaj u javnosti sve više slabiti.

Kao svojevrsni odgovor na takvo stanje, 1996. godine u Subotici je pokrenuta, ali bez uspeha, inicijativa da se formira Hrvatsko nacionalno veće.

No, već je iduće godine osnovan Forum hrvatskih organizacija i institucija u Vojvodini (Forum HIOV), sa ciljem da koordinira rad svih hrvatskih udruženja i delomično delegitimiraju DSHV, naročito na planu kulture i informisanja, te da mu oduzme finansijski monopol. Krajem 1998. godine mahom bivši članovi DSHV, nezadovoljni njegovim rezultatima i načinom rukovođenja, osnovali su drugu stranku – Hrvatski nacionalni savez. Ova stranka, bez nekih većih programskih razlika u odnosu na DSHV, svoj identitet je, pre svega, gradila na drugačijem modelu i načinu rada.

Vojvođanski Hrvati trenutno participiraju u vlasti na lokalnom (samo u Subotici) i pokrajinskom nivou (Skupština Vojvodine), dok na republičkoj i saveznoj razini nemaju svoje predstavnike. Predsednik Odbora za međunacionalne odnose Skupštine AP Vojvodine i zamenik pokrajinskog sekretara za upravu, propise i prava nacionalnim manjina pripadnici su hrvatske nacionalnosti. U prvoj polovini 2004. godine, nakon smene dugogodišnjeg neprikosnovenog lidera DSHV Bele Tonkovića, dve su se hrvatske stranke ujedinile u jednu s prvim imenom – Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, koji je na lokalnim i pokrajinskim izborima osvojio, u tri opštine, 8 odborničkih i jedan poslanički mandat.

Tek nakon donošenja Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, hrvatska nacionalna manjina je ne samo priznata, nego je dobila i mogućnost da izabere vlastito manjinsko samoupravno telo – Nacionalno veće. Polovinom decembra 2002. godine u Subotici je održana Elektorska skupština na kojoj je spomenuto predstavničko telo i izabrano.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

I pored nekoliko značajnih pomaka u unapređivanju uslova potrebnih za očuvanje kulture i identiteta pripadnika hrvatske nacionalne manjine tokom poslednjih godina (kao što je, npr. početak obrazovanja na hrvatskom jeziku, osnivanje nedeljnika na hrvatskom jeziku ili, pak, osnivanje Nacionalnog veća), još uvek postoje problemi koji otežavaju ostvarivanje njihovih prava. Osim toga, mediji i dalje održavaju sliku o Hrvatima kao rušiteljima Jugoslavije, posebno se održava negativna slika o odnosu hrvatske države prema Srbima. Mediji retko obaveštavaju u pozitivnom kontekstu o povratka Srba u Hrvatsku i sl. Hrvatska je u opštoj percepciji Srba najjači protivnik (suparnik) u regionu i na nju se gleda kao na glavnog konkurenta za vodeću ulogu na Balkanu. Činjenica da je Hrvatska već započela proces asocijacije sa EU i da relativno dobro saraduje sa Haškim tribunalom za Srbiju se ističe kao uzor koji u ovom trenutku nije dostižan, što stvara dodatne frustracije.

Najveći problemi sa kojima se sureću vojvođanski Hrvati su sledeći:

- kao nova manjina, nastala nakon raspada SFRJ, pripadnici hrvatske nacionalnosti ne ostvaruju, zbog deficita državne politike, u celosti sva manjinska prava;

- u Srbiji i dalje postoji visoki stepen antihrvatskog raspoloženja, što, takođe, utiče na pozitivno rešavanje hrvatskog pitanja;

- Hrvati u Vojvodini nisu u dovoljnoj meri uključeni u proces donošenja odluka; osim toga, očita je i njihova podzastupljenost i u drugim organima javne i državne uprave – u policiji, vojsci, sudstvu, carini, finansijskoj policiji, državnim javnim preduzećima;

- hrvatska manjinska zajednica u Vojvodini ne može uvek, zbog nedovoljno razvijenih sopstvenih kapaciteta, adekvatno odgovoriti na izazove pred kojima se nalazi. To je rezultat, s jedne strane, procesa (prisilne i dobrovoljne) migracije, naročito mladih i obrazovanih ljudi a, s druge, odsustva spremnosti na inkluzivnu politiku od strane države Srbije;

- U cilju stvaranja pozitivnog ambijenta za kvalitetnije ostvarivanje prava hrvatske manjine Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da država treba da preduzme niz različitih mera. To se, pre svega, odnosi na:

- definisanje i sprovođenje nove manjinske politike;
- afirmaciju tolerancije, posebno posredstvom medija, kao i angažovanje na utvrđivanju istine o događajima u protekloj deceniji bez čega nema prave normalizacije odnosa između dve zajednice;

- promovisanje manjinskih prava kroz razne aktivnosti u sledećim oblastima:

- a) stvaranje pravnih i institucionalnih okvira za predstavljanje manjina u svim organima uprave;
- b) napuštanje politike asimilacije i, u tom smislu prekidanje logističke i finansijske podrške i pomoći svemu onome što je u funkciji asimilacije;
- c) sankcionisanje i kažnjavanje svih antimanjinskih postupaka i ispada;
- d) trajno rešavanje pitanja pružanja finansijske podrške institucijama i projektima hrvatske zajednice u Vojvodini.

BOŠNJACI

I. UVOD

Pripadnici bošnjačke zajednice su jedna od nekoliko manjinskih zajednica za koje je karakteristično da su skoncentrisane na određenom delu srbijanske teritorije; u slučaju Bošnjaka radi se o delu Srbije poznatom pod nazivom Sandžak. Reč je o geografsko-istorijskoj oblasti koja se prostire u obe jedinice državne zajednice Srbija i Crna Gora i graniči sa Kosovom, Albanijom i Bosnom i Hercegovinom, matičnom državom sandžackih Bošnjaka. Poput Mađara ili Albanaca, i Bošnjaci su jedna od pograničnih manjina. Ističemo ove činjenice zato što one utiču na tematizaciju bošnjačkog pitanja; ono se, naime, može raspravljati kao pitanje prava pripadnika bošnjačke zajednice, ali i kao pitanje teritorijalne organizacije države. U istorijskoj svesti pripadnika bošnjačke zajednice veoma je živa činjenica da je Sandžak tokom istorije bio posebna upravna jedinica, te da je u jednom kratkom periodu za vreme Drugog svetskog rata uživao i autonomiju.

U bivšoj, socijalističkoj Jugoslaviji, pripadnici bošnjačke zajednice, tada pod nazivom Muslimani, uživali su status jednog od šest konstitutivnih naroda. Disolucijom države Bošnjaci su se našli u poziciji nepriznate, nezaštićene i obespravljene manjine čiji je identitet često i grubo negiran. U posebno teškoj situaciji nalazili su se Bošnjaci u selima pribojske opštine, na granici sa Bosnom i Hercegovinom. Izloženi pretnjama i nasilju svake vrste veliki broj stanovnika ovih sela napustio je svoje kuće i sigurnost potražio u Priboju, Novom Pazaru i Sjenici, ali i izvan Srbije, u Turskoj, odnosno u zemljama Zapadne Evrope. Prema prikupljenim i publikovanim podacima Sandžackog odbora za ljudska prava, stanovnike pribojskih sela često su maltretirali i zlostavljali i oni kojima je profesionalna obaveza nalagala da im pružaju zaštitu. Tokom boravka u Novom Pazaru članovima Helsinškog odbora je skrenuta pažnja da je, za vreme Miloševićeve vladavine, oko 17.000 Bošnjaka privođeno, tučeno i na najrazličitije načine šikanirano i maltretirano.¹

U više navrata reprezentativne strukture Bošnjaka su domaćim i međunarodnim organima skretale pažnju na težak položaj, nasilje i diskriminaciju pripadnika ove manjine. U julu 1997. godine, Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka je usvojilo Deklaraciju o pravu Bošnjaka na političku i nacionalnu ravnopravnost u kojoj se ističe da Bošnjaci ne prihvataju

¹ Na okruglom stolu u Novom Pazaru, učesnici su izrazili nezadovoljstvo promenama u policiji i upozorili da su svi batinaši ostali, odnosno da je samo protiv jednog policajca pokrenut krivični postupak.

neravno prava položaj i da, u stvaranju uslova za svoj biološki opstanak i očuvanje nacionalnog identiteta, imaju pravo na osnivanje nacionalnih, kulturnih, verskih, obrazovnih, naučnih, ekonomskih i političkih institucija i organizacija. U Deklaraciji je, takođe, istaknuto da su Bošnjaci protiv rata i upotrebe sile kao sredstva za rešavanje sporova i nametanje političkih rešenja, te iskazan interes za očuvanjem (tadašnje) SR Jugoslavije, kao federalizovane zajednice u kojoj bi Sandžak (shodno volji iskazanoj na referendumu održanom od 25 do 27 oktobra 1991. godine), bio uređen kao moderna političko-teritorijalna jedinica sa visokim stepenom autonomije.²

Zahtev da se Sandžak ustroji kao posebna federalna jedinica proizilazi iz uverenja da bi se na taj način stvorili povoljni uslovi, kako za opstanak Bošnjaka, očuvanje i razvoj njihovog identiteta, tako i za brži privredni razvoj regije koja se, kako je u više navrata isticano, razvijala veoma slabim intenzitetom. Zbog ratova i sloma privrede, industrijska proizvodnja u Sandžaku beleži konstantan pad od 1990. godine. Proizvodnja hrane stagnira, društvena preduzeća su prezadužena i ekonomski razorena, sa veoma niskim stepenom korišćenja kapaciteta (ispod 25 odsto), što ih čini neatraktivnim u procesima privatizacije. S druge strane, postoktobarsko otvaranje zemlje prema međunarodnoj zajednici pogodilo je i privatni sektor u Sandžaku.³ Usled uvoza jeftinih odevnih predmeta iz Turske,⁴ Kine i drugih zemalja, domaći proizvođači su (bili) prinuđeni da reduciraju vlastitu proizvodnju i otpuštaju radnike.⁵ Nezadovoljstvo zbog toga što otvaranje zemlje nije bilo praćeno odgovarajućim merama kojima bi se zaštitio minimum preduzetničkih interesa, a potom i stvorili uslovi za lakši prelazak iz sive u regularnu zonu poslovanja, upućeno je, u više navrata, na državnu adresu. Među Bošnjacima Sandžaka je, inače, veoma jako i rašireno uverenje da ignorantski odnos države prema ovom

² Budući da bošnjačko pitanje jednim delom, zadire i u kompleks teritorijalne organizacije države treba pomenuti da je Muslimansko, odnosno Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka ponudilo dva dokumenta kojima se, sa stanovišta muslimanske/bošnjačke zajednice, iskazuje interes za specijalnim statusom, odnosno autonomijom Sandžaka. O ponuđenim dokumentima nikada se nije pvela ozbiljna javna rasprava. Štaviše, naponi političkih predstavnika Bošnjaka da se pitanje statusa Sandžaka stavi na dnevni red i prilikom izrade Ustavne povelje, takođe, nisu dali nikakve rezultate.

³ Počev od 1990. godine, privatni sektor u Sandžaku je počeo naglo da se razvija. Osnovan je veliki broj privatnih preduzeća i radnji i Novi Pazar je vrlo brzo postao najveći proizvođač teksas odeće ne samo u Sandžaku, već i u bivšoj Jugoslaviji.

⁴ Po rečima Muzafera Dragolovčanina, predsednika Unije 2001 - Udruženja privatnih preduzeća i preduzetnika, ugovor o slobodnoj trgovini sa Turskom je smrt za našu tekstilnu industriju.

⁵ Kraj 2003. godine opština Novi Pazar je dočekala sa 20.000 nezaposlenih. Broj zaposlenih u privatnom sektoru je bio veći od onog koji se iskazivao zvaničnim podacima. Legalan status nije odgovarao ni poslodavcima, ali ni radnicima, jer je u prvom slučaju, povećao izdatke a, u drugom, smanjivao najamninu.

regionu nije slučajna.⁶ U prilog tome se navode i zakoni kojima se diskriminiraju tako Bošnjaci, tako i Sandžak kao regija. Na osnovu Zakona o podsticaju razvoja privredno nedovoljno razvijenih područja Srbije u nedovoljno razvijena područja uvrštena su, na primer, sva naselja sa srpskim stanovništvom, a samo jedno sa bošnjačkim, dok Zakonom o prostornom planu razvoja Republike Srbije do 2010. godine u Sandžaku nije planirana ni jedna značajnija investicija. Posustala privreda, veliki socijalni izdaci, borba za oskudne društvene resurse, etnička pristrasnost i diskriminacija od strane države faktori su koji lako mogu dovesti do radikalizacije prilika u Sandžaku i njegovog pretvaranja u potencijalno veoma opasno krizno žarište.⁷

Slom Miloševićevog režima pobudio je nade Bošnjaka da će u novoj, postoktobarskoj Srbiji participirati u izgradnji institucionalnog poretka koji bi omogućio njihovu afirmaciju i u najvećoj meri respektovao njihove interese. Reč je, pre svega, o tri fundamentalna interesa – očuvanju političke zajednice, tada SR Jugoslavije, sada Državne zajednice Srbija i Crna Gora, unapređenju kulture i očuvanju nacionalnog identiteta i, napokon, o rasvetljavanju svih zločina koji su počinjeni nad Bošnjacima tokom perioda Miloševićeve vladavine.

Za razliku od Muslimana/Bošnjaka u Crnoj Gori koji, kako se čini, većinom podržavaju ideju nezavisne Crne Gore,⁸ njihovi sunarodnici u Srbiji smatraju da ekonomski, politički i nacionalni interesi nalažu očuvanje dvojne Zajednice.⁹ Po njihovom mišljenju, osamostaljenje Srbije i Crne Gore dovelo bi do podele Sandžaka kao jedinstvene multikulturne i multietničke regije, a time i do podele bošnjačke zajednice. Podelom, bošnjačka bi zajednica bila fragmentirana i svedena na nivo statističke manjine sa potpuno redukovanim

⁶ Jedina državna finansijska institucija koja se, po rečima sagovornika, bavila razvojem ovog regiona i plasmanom kredita je Fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja koji je podržavao politiku Vlade, a "ovoj su interesi sandžačke regije na poslednjem mestu".

⁷ Gubitak perspective jedan je od razloga koji mlade ljude gura u naručje vehabizma. Da vehabije postoje i na prostoru Sandžaka priznaju i islamski verski poglavari, ali ih svode na beznačajnu grupu pojedinaca. Vehabije su inače postale predmetom pažnje nakon intervjua, početkom godine, direktora Vojno-bezbednosne agencije M. Stojanovića, mada se o njima pisalo i ranije. Interesantno je da se interesovanje za vehabije podudara sa većim prisustvom političkih predstavnika Bošnjaka na javnoj sceni.

⁸ Nezavisna i međunarodno priznata država Crna Gora, po recima Avdula Kuprejovića, predsednika Matice muslimanske, odgovara muslimanskom narodu.

⁹ Sastanak bošnjačkih političkih stranaka, koalicija i nevladinih organizacija održan je u Rožajama, 1 decembra 2001. godine. Na satanku je doneto saopštenje u kome se ističe da bi osamostaljenje Srbije i Crne Gore bilo protivno interesima Sandžaka, a međunarodna zajednica poziva da se uključi u proces definisanja budućih odnosa između Srbije i Crne Gore, te da se u pregovorima obezbedi ravnopravno učešće predstavnika bošnjačkog naroda.

političkim, ekonomskim i demografskim uticajem.¹⁰ Očuvanje državne zajednice argumentirano je i potrebom očuvanja nacionalnog identiteta. Jer, ako je vitalni interes svake nacionalne zajednice da opstane i razvije svoju kulturu, nije nevažan okvir u kome se to čini. Za očuvanje kulturnog identiteta znatno je, po mišljenju Bošnjaka, pogodniji širi državni okvir, jer, u slučaju Sandžaka, podrazumeva njegovu celovitost.¹¹ Širi okvir je opet, povoljniji prostor za praktikovanje, ne samo tolerancije, nego i manjinskih prava.

Napokon, pripadnici bošnjačke zajednice su veoma zainteresovani i za to da se pokrene pitanje odgovornosti svih onih osoba koje su, u proteklom periodu, počinile zločine, a naročito zločine nad Bošnjacima. Pojedini od tih zločina bili su procesuirani, ali sudske presude nisu proizvele satisfakciju. Tako je, na primer, prošle godine u Beogradu održano suđenje za krivično delo ratnog zločina nad civilnim stanovništvom četvorici pripadnika paravojne formacije "Osvetnici" koji su, u oktobru 1992. godine, učestvovali u grupi koja je, u mestu Mioče, otela 17 putnika iz autobusa na liniji Sjeverin – Priboj.¹² Optuženi su osuđeni na 75 godina zatvora, ali presudom nisu bile zadovoljne ni porodice oštećenih, ni njihovi pravni zastupnici. Nezadovoljstvo se odnosilo, pre svega na činjenicu da naredbodavci i organizatori zločina nisu osuđeni, niti privedeni.¹³ I u slučaju otmice putnika u Štrpcima na optuženičku klupu nisu

¹⁰ Budući da se u ovom tekstu bavimo samo Bošnjacima u Srbiji, treba reći da bi u slučaju eventualnog referenduma u Crnoj Gori glasovi manjina dobili na važnosti, pa, prema tome, i glasovi Muslimana/Bošnjaka. Od strane nacionalista u ovoj republici njima je poručivano da bi, u slučaju otepljenja Crne Gore od Srbije, oni bili fiksirani kao krivci. Bilo je i mišljenja da na eventualnom referendumu o državnom statusu Crne Gore manjine ne treba da glasaju!? Sličnih mišljenja bilo je i među Bošnjacima u Srbiji. Tako je Hodo Katal, iz udruženja "Ruka", izjavio da Bošnjaci treba da bojkotuju referendum i da konačnu odluku o sudbini Crne Gore treba da donesu Srbi i Crnogorci. Logikom raspada jedne državne tvorevine Bošnjaci su dovedeni u krajnje nezahvalnu poziciju – ako insistiraju na očuvanju državne zajednice rizikuju da budu optuženi da su prosrpski orijentisani a protiv crnogorske samostalnosti, a ako se, pak, opredele za suverenu Crnu Goru, opet će ih stići optužbe da se nalaze na strani onih koji "lome kičmu" bošnjačkoj zajednici i cepaju Sandžak.

¹¹ U pojedinim varijantama koje su razrađivali neki od bošnjačkih političkih preduzetnika celovitost Sandžaka je moguće očuvati i ako se Srbija i Crna Gora konstituišu kao dve nezavisne države. U tom slučaju Sandžak bi trebao da odluči hoće li ceo ostati u Srbiji ili u Crnoj Gori. Ako ostane u Srbiji tada bi, zajedno sa Vojvodinom, morao imati status autonomije, ukoliko, pak, uđe u sastav Crne Gore ova bi morala biti sastavljena iz dva entiteta – crnogorskog i sandžačkog/bošnjačkog. Ovakvu, "tvrdu" varijantu zagovara Džemail Šuljević iz Narodnog pokreta Sandžaka.

¹² Prema optužnici, otičeni Muslimani su prevezeni na teritoriju Republike Srpske, gde su brutalno zlostavljani i likvidirani, a njihova tela bačena u Drinu.

¹³ Dvojici od četvorice "Osvetnika" se sudilo u odsustvu, iako su, bar prema pisanju štampe, nadležnim organima bila poznata mesta gde se oni nalaze. Napokon, u obrazloženju presude bilo je izvesnih protivrečnosti, jer je sud najpre prihvatio da su "Osvetnici" bili pripadnici Višegradske brigade a potom citirao da u brigadi nije bilo

izvedeni svi učesnici otmice. U činjenici da je suđeno samo jednom licu – osuđeno je na 15 godina zatvora – prepoznata je namera vlasti da se "prikrije motivi i glavni izvršioc i naredbodavci otmica", odnosno da se "prikrije politika koja je predstavljala državni program – etničko čišćenje Sandžaka".¹⁴

Nije slučajno da su u razgovorima Bošnjaci izdvajali baš ova dva slučaja, jer se preko njih procenjuje da li je i koliko je postoktobarska Srbija spremna da ide u rasvetljavanju zločina. Procena Bošnjaka je da, u konkretnim slučajevima, nije postojala spremnost i politička volja¹⁵ da se za počinjena nedela preispita odgovornost države i njezinih institucija.

Drastična kršenja ljudskih prava, poput gore navedenih, uništena imovina i narušeni međuetnički odnosi samo su deo tog nasleđa. Da bi se ono prevazišlo potrebna je promišljena politika, kao i odgovarajuća institucionalna i normativna rešenja, kako bi se stvorila nova atmosfera osetljiva na povrede ljudskih prava. U protivnom, novi politički i civilni akteri biće suočeni sa revitalizovanim, negativnim stranama tog nasleđa. Incidenati koji su se u Sandžaku dogodili poslednjih godina ukazuju da tegobno nasleđe nije prevaziđeno i da se društvo još uvek nije oslobodilo konflikata sa etničkim predznakom. U tom pogledu, veoma su zabrinjavajući incidenti prilikom sportskih susreta, kada se publika predaje ekstremnim nacionalističkim sentimentima. Tako je prilikom susreta između dve fudbalske ekipe, "Rada" i "Novog Pazara", u septembru minule godine, publika uzvikivala "Ubićemo, zaklaćemo", "Ubi Srbina", "Od Topole pa do Ravne Gore", "Hašim Tači", "Radovane Karadžiću", "Mladiću", "Srebrenica", itd. Slični incidenti događali su se i pre i posle toga.¹⁶ Naročito je zabrinjavajući bio ispad koji se dogodio u Novom Pazaru kada su, nakon osvajanja zlatne medalje jugoslovenske ekipe na Svetskom prvenstvu u košarci, grupe Srba i Bošnjaka pokušale da "proslave pobedu" nacionalističkim sukobom u centru grada. Tada je intervenisala policija, ali je sukob dobio nastavak već sutradan, kada su pretučena dva mladića srpske nacionalnosti, što je ostalima bio povod da blokiraju raskrslu Šestovo i drže je u blokadi do tri sata ujutro. U osudi ovog incidenta bili su jedinstveni svi relevantni faktori u gradu, ali ne i u odgovoru na pitanje ko

---

paravojnih formacija, čime se, zapravo, izbegava pitanje odgovornosti Vojske Republike Srpske i Jugoslovenske narodne Armije.

¹⁴ Vidi *Danas*, 27. 21. 2002.

¹⁵ Da ne postoji politička volja da se reše svi slučajevi jasno je već iz "slučaja dvadesetčetvorice" Bošnjaka koje je Miloševićev režim optužio za nasilno otcepljenje dela teritorije Srbije i stvaranje države Sandžak. Sudski proces je počeo u maju 1993. godine, ali još uvek nije priveden kraju.

¹⁶ Medijski je dosta eksploatisan i incident koji se dogodio na utakmici odbojkaških reprezentativki Jugoslavije i Turske, kada je lokalna publika navijala za reprezentaciju Turske. Podatak da se u redovima turske reprezentacije nalazilo i nekoliko devojaka poreklom iz Sandžaka, nije spominjan. Pre toga, u susretu sa selekcijom Grčke, za vreme intoniranja himne "Hej Sloveni" jedan deo publike je pevao "Bože pravde", a tokom utakmice nastavio sa "Od Topole, pa do Ravne gore".

snosi odgovornost za njih. Bošnjačko nacionalno veće Sandžaka je ocenilo da se radi o koordiniranoj akciji srpskih ekstremista iz policijskog sastava SUP Novi Pazar i nacionalista koji su došli iz pravca Raške, dok je Odbor za zaštitu Srba izneo stav da iza incidenta stoje ekstremisti iz SDA koja neredima pokušava da povрати birače i simpatizere.

Slični incidenti, i to sa obe strane, događali su se i u nekim drugim prilikama. Recimo, prilikom osveštenja novosagrađene crkve sv. Marije Magdalene, u selu Pope kod Tutina, kojoj su prisustvovali visoki vladini funkcioneri, predstavnici lokalnih vlasti Tutina, crkveni velikodostojnici, među kojima i vladika raško-prizrenski Artemije i predstavnici Islamske verske zajednice, uz gusle se pevalo o Radovanu Karadžiću i Ratku Mladiću. Skup je mogao da bude lep primer verske i nacionalne tolerancije, tim pre jer su izgradnju crkve pomagali i Bošnjaci.¹⁷ Ili, na primer, kada su u građani Priboja, Prijepolja i Nove Varoši u svojim poštanskim sandučićima nalazili letak kojim se Bošnjaci pozivaju da ne učestvuju sa hrišćanima u proslavi njihovih praznika, jer time "dokazuju svoju pokornost šejtanu". Pojavu ovih letaka, potpisala ih je Organizacija aktivne islamske omladine, osudile su, kako političke, tako i verske organizacije, ocenjujući da se njima izaziva verska i međunacionalna netrpeljivost.

Spomenuti nacionalistički ispadi – početkom godine u Sjenici su osvanuli leci na kojima je pisalo "Oj, Sjenice druga Srebrenice!" i "Oj Pazaru drugi Vukovaru!" – izazivaju zabrinutost, strah i nesigurnost. U takvoj situaciji neki građani, pre svega oni srpske nacionalnosti, u strahu od dalje radikalizacije i jačanja ekstremizma, napuštaju Sandžak. Koliki je njihov broj, teško je reći. Osim nesigurnosti, iseljavanju Srba doprinose i cene nekretnina, koje su u Sandžaku (bile i do) tri puta veće nego u drugim delovima Srbije.¹⁸ Da iseljavanja ima, u tome se slažu i Srbi i Bošnjaci, i jedni i drugi u svojim odgovorima pominju oba navedena razloga, ali ih različito akcentiraju,¹⁹ pri čemu je akcenat određen etničkom pripadnošću onoga ko daje odgovor. Etnizacija, međutim, nije prisutna samo u ovim odgovorima, nego i u nizu drugih stvari. Recimo, u nazivu regije u kojoj Srbi, odnosno Bošnjaci, vekovima žive – prvi ovu oblast nazivaju Raška, a drugi Sandžak, što ilustruje procese etniziranja političkog prostora i pojmova u javnom saobraćanju.

---

¹⁷ *Prava i slobode u Sandžaku VI*, Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava, Novi Pazar, 2004. str. 91.

¹⁸ Jedno vreme su nekretnine, a naročito poslovni prostor, bile daleko skuplje u Novom Pazaru, nego u Beogradu, ali je njihova cena počela da pada.

¹⁹ Interesantno je da se iseljavanjem Srba pozabavio i Londonski Institut za izveštavanje o ratu i miru. U njegovom se izveštaju ističe da je do pojačanog iseljavanja došlo nakon oktobarskog prevrata u Srbiji i da bi ono, ukoliko se nastavi, moglo dovesti do snažne srpske nacionalističke reakcije i provociranja nove balkanske krize.

II. ISTORIJSKO-DEMOGRAFSKI PODACI

Pripadnici bošnjačke zajednice žive na prostoru današnje Srbije vekovima, ali tek odnedavno pod nazivom Bošnjaci. Iako star – Bošnjacima su se, naime, nazivali muslimani slavenskog porekla u Bosni za vreme osmanske vladavine, a tako su ih nazivali i Turci – naziv Bošnjak aktuelizovan je u vreme raspada bivše Jugoslavije, a plebiscitarno prihvaćen na Drugom bošnjačkom saboru u Sarajevu 1993. godine. Pre nego što su na spomenutom Saboru doneli odluku o vlastitom nacionalnom imenu, pripadnici bošnjačke zajednice su u bivšoj Jugoslaviji nazivani Muslimanima i svoj su nacionalni identitet, pod ovim nazivom, iskazivali na popisima od 1961. do 1991 godine. Kao nacionalno ime reč Musliman se pisala velikim slovom; no, kako se ista reč koristila i za imenovanje pripadnika islamske vere, to se razlika između nacionalne i verske pripadnosti iskazivala pomoću velikog, odnosno malog slova m. U ovom su pogledu dojučerašnji Muslimani bili odista osoben narod, jer su se u slučaju drugih naroda nacionalni i verski identiteti pojmovno jasno razlikovali, Srbi su, na primer, u najvećem broju bili pravoslavci, a Hrvati katolici. Kako se kriza na području bivše Jugoslavije sve više zaoštravala tako je naziv Muslimani sve manje pisan sa velikim slovom M. Iza ovog, na prvi pogled nevažnog detalja, skrivala se brutalna i genocidna politika koja je Muslimanima negirala svaku istorijsku, etničku i kulturnu samosvojnost. Nepriznavanje Bošnjaka kao slovenskih muslimana – u okviru ekskluzivne nacionalističke ideologije o Muslimanima se ponekad, imajući u vidu njihovo slovensko poreklo i jezik, govorilo kao o islamiziranim Srbima – ukazuje na krajnje netrpeljivo okruženje. Ideološki izvor te netrpeljivosti sadržan je u želji za uvećanjem nacije i (etnički čiste) teritorije, a njen praktični izraz su razne eliminacionističke politike i prakse. Odupirući se, s jedne strane, posesivnim nacionalističkim politikama i odbijajući, s druge strane, versku odrednicu za svoje pravo nacionalno ime, pripadnici bošnjačke zajednice insistirali su da budu priznati pod nazivom koji su sami izabrali i koji ih, u odnosu na pripadnike ostalih jugoslovenskih naroda istog ili zajedničkog jezika, razlikuje ne samo u pogledu vere, nego i etničke pripadnosti.

Prema popisu stanovništva iz marta 2002. godine, u Srbiji živi ukupno 136.087 Bošnjaka, od toga u Centralnoj Srbiji 135.670, a u Vojvodini 417. Najveći broj Bošnjaka – 134.128 – živi (u srbijanskom delu) Sandžaka. Od šest sandžackih opština, pripadnici bošnjačke nacionalnosti imaju većinu u tri – u Novom Pazaru, Tutinu i Sjenici. Najviše Bošnjaka živi u Novom Pazaru, ukupno 65.593, a najmanje u Novoj Varoši – samo 1.028. Kada se uzme u obzir tip naselja u kome žive, više Bošnjaka – 74.154 – živi u gradu, nego na selu – 59.974. Interesantno je da svi Bošnjaci u opštini Nova Varoš, njih ukupno 1.028, žive u gradu, a ni jedan na selu.

Prema demografskoj distribuciji stanovništva po opštinama, Sanžak je etnički podeljena oblast, što je bilo registrovano i popisom iz 1991. godine. Naime, i tada su pripadnici dve dominantne etničke zajednice, Bošnjaci i Srbi,

imali većinu, svaka u po tri opštine – Bošnjaci u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu, a Srbi u Priboju, Prijepolju i Novoj Varoši. Kada se uporede rezultati dva poslednja popisa vrlo lako se može uočiti da je populacija Sandžaka doživela demografski pad, jer se smanjila za 22.101 stanovnika (257.668 : 235.567). Sa opadanjem broja pripadnika suočile su se skoro sve zajednice, ali najviše bošnjačka. Između dva popisa, broj Bošnjaka se smanjio za 13.190 pripadnika,²⁰ na što su u najvećoj su meri uticale etnonacionalistička politika i ratna zbivanja na području bivše Jugoslavije. Nasilje, progoni, nacionalističko negiranje njihovog identiteta doprineli su da veliki broj Bošnjaka, a naročito oni u pograničnim područjima, u strahu za vlastiti život napusti mesto dotadašnjeg boravka. Represivna politika, posebno tokom rata u Bosni i Hercegovini i na Kosovu, ostavila je dubok trag u Sandžaku, ne samo u pogledu njegove etničke strukture, nego i u odnosima dve najbrojnije zajednice. Rat i ratom proizvedeni strah i nesigurnost su najvažniji, ali ne i jedini činioci koji su uticali da se broj pripadnika bošnjačke zajednice smanji. Na to su još, osim spomenutih, uticali i neki drugi faktori – sužene profesionalne perspektive i reducirani okvir za zadovoljavanje legitimnih interesa i potreba bošnjačkog stanovništva.

Prilikom popisa stanovništva iz 1991. godine stanovnici Sandžaka su se izjašnjavali kao Muslimani,²¹ a na popisu iz 2002. godine i kao Muslimani, i kao Bošnjaci. U međuvremenu, između dva popisa, jugoslovenska država se raspala, a u sudaru etnocentričnih koncepcija identitet dojučerašnjih Muslimana je prisvajan, a oni svođeni na Srbe, odnosno Hrvate islamske veroispovesti. U težnji da što jače naglase diferencirajuća obeležja svog identiteta u Sarajevu je, 1993. godine, održan Kongres bošnjačkih intelektualaca na kome je postignuta saglasnost većine intelektualaca da se prihvati novo zajedničko ime – Bošnjaci.²² Od 1996. godine, ovo ime prihvataju i sve bošnjačke stranke i udruženja u Sandžaku. Kako se približavalo vreme za novi popis

²⁰ Broj Srba se, recimo, smanjio za 5.965, Jugoslovena za 1.503, Crnogoraca za 1.072, Roma za 373 pripadnika, itd.

²¹ Počev od popisa iz 1961. godine pa sve do popisa iz 1991. godine, lica koja su se deklarirala kao Muslimani, u smislu nacionalne ili etničke pripadnosti, u rezultatima popisa iskazivana su pod tim nazivom. U popisu 1953. godine, osobe koje su se deklarirale kao Muslimani svrstane su u grupu "Jugosloveni-neopredeljeni". U prvom posleratnom popisu, onom iz 1948. godine, bilo je predviđeno da Muslimani jugoslovenskog etničkog porekla daju neki od sledećih odgovora: "Srbin-musliman", "Hrvat-musliman", itd, ili "neopredeljeni-musliman", s tim što su, pri obradi popisne građe, "Srbi-muslimani" uključeni u Srbe, "Hrvati-muslimani" u Hrvate a "Makedonci-muslimani" u Makedonce, dok su "neopredeljeni-muslimani" pod tim nazivom iskazivani posebno. Međutim, u uvodnim objašnjenjima knjige IX, rezultata popisa iz 1948. godine objavljeni su, istovremeno, i podaci o broju Muslimana jugoslovenskog etničkog porekla koji su se deklarirali kao "Srbi-muslimani", "Hrvati-muslimani", odnosno "neopredeljeni-muslimani". Vidi: Metodološka objašnjenja, Rezultati popisa 2002. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, str. 7 i 8.

²² Skupština BiH je, takođe, donela odluku o preimenovanju nacionalnog imena Musliman u Bošnjak.

stanovništva, tako su i bošnjačke partije i udruženja sve češće zahtevale da se u popisnu klasifikaciju unese i modalitet Bošnjak. Ovom je zahtevu udovoljeno, a popisna je klasifikacija inovirana i proširena sa još tri nova modaliteta (Aškaliya, Goranac, Cincarin).

Kako se iz predočenih rezultata može videti, dojučerašnji Muslimani (srbijanskog) Sandžaka na popisu su se, u najvećem broju, deklarirali kao Bošnjaci, mada je manji broj zadržao svoje "staro" nacionalno ime. Ova činjenica je interesantna i govori o tome da proces nacionalne integracije Bošnjaka/Muslimana traje i da još uvek nije priveden kraju.

III. KOLEKTIVNA PRAVA

1. PRAVO NA SLUŽBENU UPOTREBU JEZIKA

Jezik kojim su nekada govorila četiri naroda na području bivše (SFR) Jugoslavije podelio je sudbinu države, jer se i on, poput države, "raspao" na nekoliko "posebnih" jezika.²³ Sledeći srpski i hrvatski primer i Bošnjaci su jezik kojim govore nazvali svojim nacionalnim imenom.²⁴ Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, jezik manjine se obavezno uvodi u službenu upotrebu ako u ukupnom broju stanovništva lokalne samouprave pripadnici određene manjine, prema poslednjem popisu, učestvuju sa 15 odsto. Od šest sandžačkih opština ovaj formalni uslov nije zadovoljen samo u jednoj opštini, Novoj Varoši. Od preostalih pet, bosanski jezik je uveden u službenu upotrebu samo u tri opštine – Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu. U preostale dve opštine u službenoj upotrebi je samo srpski jezik, što znači da su se lokalne odborničke većine oglušile ne samo o odredbe Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, nego i o Zakon o lokalnoj samoupravi.²⁵

Interesantna je, međutim, činjenica da se, čak i tamo gde je uveden u službenu upotrebu, bosanski jezik ne primenjuje u svim za to predviđenim slučajevima, iako bi se očekivalo da će lokalna bošnjačka elita, tamo gde je na vlasti, insistirati na doslednoj primeni zakona. S obzirom da je poseta Novom Pazaru i Priboju učinjena nakon predsedničkih izbora, kao jedan od primera kršenja prava na službenu upotrebu jezika i pisma navedeni su glasački listići. Naime, za predsedničke izbore u Srbiji glasački listići su štampani na srpskom

²³ Ovo "umnožavanje" jezika rezultat je političke odluke, koja reflektuje činjenicu da je jezik takođe bio jedan od instrumenata srpskog nacionalizma. Naime, osnovna je teza srpskih nacionalista da svi koji govore kajkavski jesu Srbi. Otuda, negiranje hrvatske, bošnjačke i drugih nacionalnosti.

²⁴ Po rečima Ranka Bugarskog, lingviste i profesora Beogradskog univerziteta, srpski, hrvatski i bosanski jezik se razlikuju, uglavnom, po imenu, veoma malo po supstanci i praktično nimalo po strukturi.

²⁵ U Zakonu o lokalnoj samoupravi stoji da će opština svojim statutom utvrditi jezike i pisma koji su u službenoj upotrebi na njenoj teritoriji. Vidi: član 18, tačka 29.

jeziku i ćirilici, a ne, kako to zakon nalaže, na bosanskom jeziku i latinici.²⁶ Inače, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, predviđena je, u članu 11. upotreba jezika nacionalnih manjina na glasačkim listićima i biračkom materijalu. Tokom boravka u Priboju, saradnicima Odbora je skrenuta pažnja i na primere jezičkog purizma i cenzure. Tako, na primer, na lokalnoj RTV nije moguće objaviti poruku ili čestitku u kojoj se koristi reč daidža tj, ujak, a da cenzorske makaze ne intervenišu. Situacija je utoliko bizarnija, jer je jedno vreme direktor Informativnog centra, u čijem je inače sastavu RTV Priboj, bio pripadnik bošnjačke zajednice. Ovaj primer ne spada u oblast službene upotrebe jezika, ali ga navodimo kao ilustraciju "etničkog" čišćenja, koje se sa terena i okolnih pribojskih sela, preselilo i nastavilo u jeziku.

Na kraju, treba spomenuti i sledeće: uvođenje bosanskog jezika i latiničnog pisma u ravnopravnu službenu upotrebu sa srpskim jezikom i ćirilničnim pismom bilo je na sednici lokalnog parlamenta, na kome se raspravljalo o ovom pitanju, praćeno skandalom. Naime, onog dana kada su parlamentarci u Novom Pazaru odlučivali o službenoj upotrebi bošnjačkog jezika i pisma, odbornici srpske nacionalnosti su napustili sednicu. Ova vrsta ponašanja pokazuje kako u realnim, političkim odnosima funkcioniše promenjena uloga jezika. Umesto da spaja i omogućuje sporazumevanje, jezik postaje sredstvom podela i nesporazuma.

2. PRAVO NA INFORMISANJE I NEGOVANJE KULTURE

Jedna od institucija koja u velikoj meri može doprineti očuvanju kulturnog identiteta bošnjačke zajednice su mediji. Međutim, većina medija u Sandžaku teško bi se mogla nazvati bošnjačkim, ako se pod time prevashodno podrazumeva ozbiljan medijski rad na očuvanju, prezentaciji, unapređenju i afirmaciji bošnjačke kulture. U radu medija veoma je izražena komercijalna orijentacija, usled čega su ostali programski sadržaji, pre svega kulturni i informativni, potisnuti u drugi plan. Kritičke primedbe moguće je izreći i na račun profesionalnosti novinara, te lokalnih partijskih i političkih elita koje, preko medija, nastoje da utiču na kreiranje javnog mnjenja.²⁷

Jedan od problema sa kojima se susreću mediji u Sandžaku je hronični nedostatak finansijskih sredstava, što utiče na ritam njihovog izlaženja ili dovodi do njihovog gašenja, kao što je to bilo, recimo, u slučaju nedeljnika

²⁶ RIK je tu svoju zakonsku obavezu poštovala samo u slučaju opštine Novi Pazar, ali ne i opštine Sjenice i Tutin, o čemu je Esad Džudžević, predsednik Izvršnog odbora Bosnjackog nacionalnog vijeća pismom obavestio Mauricija Masarija, šefa Misije OEBS za Srbiju i Crnu Goru.

²⁷ Osim na račun medija u Sandžaku, kritičke primedbe su isticane i na račun medija čije je sedište izvan Sandžaka, ali koje izveštavaju o zbivanjima u ovom regionu. Od više sagovornika HOS informisanje o Sandžaku je ocenjeno kao jednostrano i simplifikovano, čime se stvara negativna slika o regionu kao mračnom prostoru šverca i raznih oblika kriminala.

Parlament.²⁸ Pored jedinog nedeljnog lista, *Sandžačkih novina*²⁹, i novinske agencije "Sanapress" u Sandžaku postoje i dva književna časopisa – *Sent* (do sada izašlo 8 brojeva) i *Mak* (izašlo 35 brojeva), dok je treći časopis, *Sandžačka revija*, prestao je da izlazi 1998. godine.

U Sandžaku ne postoji ni profesionalno pozorište. Galerija, kao posebna institucija u okviru Doma kulture, postoji samo u Novom Pazaru, kao i Istorijski arhiv (pod ingerencijom Republike). U tri od šest opština postoje muzeji – Prijepolju, Novom Pazaru i Priboju, za ovaj poslednji muzej saradnicima Odbora je rečeno da u svom radu ne respektuje multietnički karakter sredine i da u njegovim aktivnostima istorija i kultura Bošnjaka nije zastupljena u odgovarajućoj meri. Osim u Priboju i Novom Pazaru, domovi kulture postoje još u Novoj Varoši i Prijepolju. Kulturni centri postoje u Tutinu ("Mladost") i N. Pazaru ("Damad"). U svakoj od šest sandžačkih opština postoje biblioteke, ali ni jedna od njih nema status matične biblioteke. Od ostalih institucija, važnih za kulturu Bošnjaka, treba spomenuti Kulturno društvo za umetnost, kulturu i nauku "Ikre" (Prijepolje), te udruženja "Sumeja" (Sjenica) i Kulturno-umetničko društvo "Behar" (Tutin).

Već na prvi pogled uočljivo je da su Bošnjaci u Sandžaku suočeni sa jednom vrstom institucionalnog deficita, dakle manjka institucija koje bi doprinosile njihovoj kulturnoj prepoznatljivosti. Štetu zbog toga trpi i šira društvena zajednica, a ne samo Bošnjaci, iako su oni najviše pogođeni, jer ne mogu na institucionalan način saznati nešto više o svojoj kulturi. Ovaj nedostatak se, po mišljenju samih Bošnjaka, može otkloniti formiranjem instituta koji bi se bavio izučavanjem bošnjačkog jezika, kulture i istorije, profesionalnog regionalnog pozorišta, ali i drugih institucija koje bi naporima bošnjačke zajednice da očuva svoju kulturu podarile trajnost i izvesnost. U pogledu dalje institucionalne izgradnje Bošnjaci očekuju pomoć i od strane odgovarajućih državnih ministarstava.

Manjak institucija i nepostojanje kulturnog modela integracije Bošnjaka može se objasniti tragičnim iskustvom pripadnika ove manjine tokom raspada

²⁸ U Sandžaku postoje privatni (TV Jedinstvo) i komunalni mediji (Radio Novi Pazar, Regionalna TV), štampari (*Sandžačke novine*) i elektronski, svetovni i duhovni mediji (*Glas islama*), nedeljnici i mesečnici (*Mozaik* i *Mak*, ako ima sredstava). Radio STO Plus finansira francuska vlada i on pokriva prostor od Berana (Crna Gora) do Zvečana (Kosovo). Na radiju postoji ozbiljan kulturni i informativni program a vesti se emituju na svakih sat vremena. Postoji i jedna novinaska agencija SANAPress (u N. Pazaru) koja servisira oko 30 korisnika, među ostalima OEBS i vladu Srbije, odnosno Crne Gore. Lokalna samouprava u Novom Pazaru planira da pokrene informativno glasilo *Novopazarske novosti*.

²⁹ List je pokrenut 1996. godine i od strane Miloševićevog režima je bio izložen raznim pritiscima. Finansijska sredstva za izlaženje list obezbeđuje preko komercijalnih ugovora sa lokalnim samoupravama u Tutinu, Sjenici i Novom Pazaru, ali je njegova budućnost neizvesna, jer lokalne samouprave, po rečima urednika, pokazuju veći interes za elektronske medije.

Jugoslavije. U uslovima veoma jakog i militantnog nacionalizma, zastrašivanja i etničkog čišćenja, pitanje opstanka potisnulo je sva druga pitanja i probleme, pa i one koji se tiču institucionalne izgradnje bošnjačke zajednice.

3. PRAVO NA OBRAZOVANJE

Tokom boravka predstavnika Helsinškog odbora u Novom Pazaru i Priboju, u više navrata je istican stav da je obrazovanje jedan od najvažnijih identitetskih resursa, ali je, isto tako, u više navrata iskazivano i nezadovoljstvo stanjem u ovoj oblasti. U razgovorima, kao i na samom okruglom stolu, uzroci nezadovoljstva su markirani u pogledu mreže obrazovnih institucija, nastavnih planova i programa, te jeziku na kome se izvodi obrazovni proces. Obrazovanje Bošnjaci u Sandžaku stižu u 48 osnovnih i 14 srednjih škola, dve više škole, tri odeljenja beogradskog i kragujevačkog univerziteta, te dva ondašnja univerziteta. No, za razliku od drugih manjina, recimo Mađara u Vojvodini, u Sandžaku za učenike bošnjačke zajednice ne postoji organizovano obrazovanje na maternjem jeziku, niti je za njih obezbeđeno, u okviru izborne nastave, učenje maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture. Objašnjenje da to nije učinjeno zato što su bosanski i srpski jezik veoma slični ne stoji, jer ni razlike između srpskog i hrvatskog jezika nisu ništa veće, a učenicima hrvatske nacionalnosti je omogućeno da se u nekoliko škola u Vojvodini obrazuju na maternjem jeziku.

Po rečima sagovornika Helsinškog odbora, stanje u obrazovanju je gore nego pre 5. oktobra³⁰ – nije izgrađena nijedna nova škola, niti je država ulagala u proširenje i tehničko opremanje školskog prostora, razredna odeljenja broje oko 38 učenika, škole rade u tri smene, što se odražava i na kvalitet nastave. Postojeća mreža sandžačkih srednjih škola ocenjena je kao neadekvatna, jer Bošnjake, ali i ostale stanovnike ove regije, dovodi u neravnopravan položaj. Budući da su prinuđeni da idu na školovanje u druge centre, učenici školovanje i skuplje plaćaju. Troškovi školovanja bi se mogli smanjiti ako bi se, po mišljenju učesnika okruglog stola, postojeća mreža postojećih institucija inovirala sa nekoliko novih škola, pre svega medicinskom i elektrotehničkom, a potom i sa matematičkom gimnazijom. S obzirom da je u Novom Pazaru veoma razvijen preduzetnički duh, iskazano je mišljenje da struktura srednjih škola mora biti u većoj meri prilagođena potrebama privrede. Kada je o višim obrazovanju reč, trebalo bi otvoriti višu tehničku školu sa odsecima za tekstil i preradu kože. Drugi uzrok bošnjačkog nezadovoljstva su postojeći nastavni planovi i programi. Prema kazivanju učesnika okruglog stola, nije problem što u tome što se đaci bošnjačke nacionalnosti upoznaju, tokom školovanja, sa istorijom i kulturom pripadnika većinskog naroda, problem je u tome što ni oni,

³⁰ Nezadovoljstvo je iskazano i stanjem predškolskog obrazovanja. U Sandžaku postoji manje vrtića nego u gradu Nišu. S druge strane, Novi Pazar ima isti broj vrtića kao i Raška, iako ima pet puta više stanovnika.

ali ni učenici srpske i drugih nacionalnosti, nisu u prilici da se upoznaju sa istorijom i kulturom, tradicijom i umetnošću Bošnjaka. Podaci koje je na okruglom stolu iznela Samiha Kačar, kao i profesor Sait Kačapor jednom drugom prilikom, dobro ilustruju etnocentrični karakter nastavnih programa. Naime, od prvog do osmog razreda osnovne škole obrađuje se, u okviru domaće i školske lektire, 221 autor. Od ukupnog broja autora samo njih četvorica su pripadnici bošnjačkog etničkog korpusa. Slična situacija je i u pogledu muzičke kulture i istorije, muzičko stvaralaštvo Bošnjaka nije reprezentovano niti jednim delom, dok su, kada je o istoriji kao nastavnom predmetu reč, poreklo Bošnjaka i njihova istorijska egzistencija (otpori, iseljavanja i stradanja, itd.) potpuno zapostavljeni.

Napokon, kada je o jeziku obrazovanja reč, važno je napomenuti da i Bošnjaci i Srbi u Sandžaku govore i pišu ijekavski, ali se u nastavi insistira na ekavskom izgovoru i pravopisu. Ovakvo insistiranje prosvetnih vlasti dovodi đake, a posebno nastavnike, u bizarnu situaciju da, kao grešku, ispravljaju jezik kojim se služe izvan škole. Postoji još jedan problem, a tiče se upotrebe pisma. U nastavi se, naime, insistira na ćirilici, iako je pismo kojim se Bošnjaci služe latinica. U Novom Pazaru postoje dva univerziteta. Osim što je bošnjačkoj populaciji olakšalo sticanje akademskog obrazovanja, otvaranje univerziteta je bio jedan od načina da se mladi Bošnjaci zadrže u Sandžaku, jer su i oni, poput pripadnika drugih zajednica, svoje školovanje nastavljali u univerzitetskim centrima izvan Srbije. Nakon završetka školovanja, deo njih je profesionalnu karijeru započinjao u zemlji gde je stekao visoko obrazovanje, što je intelektualno slabilo bošnjačku zajednicu i otežavalo reprodukciju bošnjačke kulture. Otvaranje prvog privatnog univerziteta izazvalo je veliku pažnju i ovdašnje i srbijanske javnosti, ali ona nije bila fokusirana na program, nego na činjenicu da je za vd rektora izabran poglavar verske zajednice Muamer efendija Zukorlić³¹. U okviru Univerziteta postoje četiri fakulteta i 11 studijskih grupa i na njemu studira oko hiljadu studenata, uglavnom bošnjačke, a potom i srpske i crnogorske nacionalnosti.

4. Pravo na političko organizovanje

Mogućnost da se stranački organizuju i preko stranaka rade na zaštiti i afirmaciji svojih nacionalnih interesa iskoristili su i pripadnici bošnjačke zajednice. U augustu 1990. godine, u Novom Pazaru je formirana Stranka

³¹ Odluka prosvetnih vlasti da podrže osnivanje Internacionalnog univerziteta ocenjena je kao nekorektna prema lokalnoj samoupravi. Istim rečima ocenjeno je i ponašanje republičkih funkcionera koji su tokom poseta Novom Pazaru predstavnike islamske verske zajednice pretpostavljali lokalnoj samoupravi. Po rečima sagovornika HOS, a to je, ujedno, i jedna od retkih tačaka u kojoj su se složili pripadnici dve konkurentne sandžačke političke opcije, država na taj način samo produbljuje podele unutar bošnjačke zajednice, jer ispada da joj je "bolji oslonac muftija, od lokalne samouprave".

demokratske akcije (zapravo ogranak istoimene stranke sa sedištem u Sarajevu), kao prva bošnjačka partija u Sandžaku. Stranka je okupila veliki broj ljudi, ali kako je vreme odmicalo, a unutrašnja su neslaganja i razmimoilaženja bivala sve veća i stranku su počeli da napuštaju ugledni pojedinci. Ne samo da je napuštaju, nego i da osnivaju nove, tako da danas na području Sandžaka, postoji više od deset političkih stranaka. Čini se da ovaliki broj partija više šteti, nego što koristi interesima Bošnjaka, prvo zato što političku scenu atomizuje i opterećuje sujetama i rivalstvom partijskih šefova, a potom i stoga što pruža mogućnost vlastima u Beogradu da izvlačenjem jedne od partija oslabe pritisak koji dolazi iz regije.

Najuticajnija bošnjačka politička organizacija u Sandžaku je koalicija Lista za Sandžak,³² koja dominira lokalnim parlamentima onih opština u kojima većinsko stanovništvo čine Bošnjaci. Na vanrednim, decembarskim parlamentarnim izborima predstavnici dve partije iz sastava ove koalicije našli su se na listi Demokratske stranke i tako obezbedili mesta u republičkoj Skupštini. Jedan od ta dva poslanika je predsednik Odbora za međunacionalne odnose Republičke skupštine. Na ovogodišnjim lokalnim izborima 4 bošnjačke stranke osvojile su u 5 opština ukupno 138 odborničkih mandata.³³

Partijsko-politički život u Sandžaku u velikoj meri sledi liniju etničkih podela. Izuzetak su predsednički izbori na kojima Bošnjaci u izrazitom procentu glasaju za onog kandidata koji je, po njihovom sudu, "manje zlo", odnosno u čijem programu prepoznaju neke dodirne tačke sa svojim vitalnim interesima. Programski udaljene, lidarski ustrojene, sa oskudnim demokratskim kapacitetima i viškom političke volje da govore i deluju kao jedini i autentični predstavnici Bošnjaka, partije su, prema tvrdnjama sagovornika Helsinškog odbora, jedan od uzroka podela unutar bošnjačke zajednice. O tome kolike su te podele duboke jasno govori i incident koji se dogodio u toku predizborne kampanje za lokalne izbore u Novom Pazaru, kada su se sukobile pristalice Stranke demokratske akcije i Sandžačke demokratske partije – u sukobu su dve osobe dobile teške a više osoba lakše povrede.³⁴ Osim u ovom slučaju, podele su došle do izražaja i u drugim prilikama, kao, na primer, prilikom izbora nacionalnog saveta. Elektorskoj skupštini, naime, nisu prisustvovali predstavnici Stranke za Sandžak i Sandžačke demokratske partije koje su svoje odsustvo pravdale time da "nisu sazreli svi uslovi za izbor nacionalnog saveta, jer nije poznato da li će Crna Gora priznati savet na nivou državne zajednice ili

³² Koalicija je nastala udruživanjem Stranke demokratske akcije Sandžaka, Bošnjačko-demokratske stranke Sandžaka, Reformske stranka Sandžaka, Socijaldemokratske partija Sandžaka i Socijalno-liberalne partije Sandžaka.

³³ Najviše odborničkih mesta osvojila je Lista za Sandžak – 69, Sandžačka demokratska partija osvojila je 56, Narodni pokret Sandžaka 10, a Stranka za Sandžak 3 odbornička mesta.

³⁴ Obe stranke su odgovornost za izazivanje incidenata pripisivale onoj drugoj strani, optužujući je da "preko krvi želi da opstane na vlasti", odnosno da i "ovaj grad da zavije u crno".

će se založiti za formiranje nacionalnog saveta na nivou republike³⁵. Čini se, međutim, da su se ove stranke usprotivile održavanju elektorske skupštine iz posve drugih razloga. Inače, izbornoj skupštini prethodio je zajednički sastanak nekoliko bošnjačkih partija, udruženja i nevladinih organizacija koje su se izjasnile protiv održavanja elektorske skupštine. No, uprkos njihovom protivljenju elektorska skupština je održana a ključno predstavničko telo bošnjačke zajednice je, početkom septembra minule godine u Novom Pazaru, izabrano.³⁵

Nesposobnost bošnjačkih reprezentativnih struktura da postignu konsenzus prilikom izbora nacionalnog saveta ispoljena je i kasnije, kada su raspisani vanredni parlamentarni izbori u Srbiji. Umesto u jednoj, politički predstavnici Bošnjaka su, poput nekih drugih manjina, išli u dve izborne kolone, umanjujući tako šanse bošnjačkoj zajednici da u parlamentu Srbije bude predstavljena sa većim brojem poslanika.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Pripadnici bošnjačke zajednice suočeni su sa nizom problema u ostvarivanju svojih kolektivnih prava. Ovi problemi s jedne strane, proističu iz neizgrađenog i manjkavog institucionalnog poretka a, s druge, usled neprevladanog nacionalizma koji opterećuje odnose dve dominantne zajednice u regiji. Posebno opterećenje predstavljaju zločini nad Bošnjacima tokom protekle decenije. Incidenti spominjani u ovom izveštaju ukazuju da su tolerancija i međusobno razumevanje na niskom nivou.

U cilju poboljšanja i unapređenja položaja bošnjačke zajednice, Helsinški odbor predlaže:

- Doslednu implementaciju Ustavnom poveljom i zakonima zajemčenih prava Bošnjaka, kako onih koji se odnose na službenu upotrebu jezika, tako i onih koji se tiču obrazovanja, odnosno očuvanja i unapređenja kulture. U slučaju službene upotrebe bosanskog jezika to znači da su lokalne samouprave u Priboju i Prijepolju dužne da svoje funkcionisanje usklade sa pozitivnim pravnim propisima. Imajući u vidu, prvenstveno, tragično iskustvo Bošnjaka, posebno onih iz pribojske opštine i, drugo, obavezu lokalne samouprave da se stara o zaštiti i ostvarivanju ličnih i kolektivnih prava nacionalnih manjina, u

³⁵ Za predsednika NV izabran je dr Sulejman Ugljanin, dugogodišnji predsednik jednog drugog tela - Bošnjačkog (ranije Muslimanskog) nacionalnog veća Sandžaka (BNVS). Ovo telo formirano je u maju 1991. godine sa ciljem da reprezentuje Bošnjake, zastupa i štiti njihove interese. Kada je u februaru 2002. godine Savezna skupština usvojila Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, BNVS je pokušalo da preuzme ulogu koja je zakonom namenjena nacionalnim većima. Takvo nastojanje naišlo je na protivljenje partija i pojedinaca koji nisu participirali u radu ovog tela, a iz resornog ministarstva je poručeno da tko nešto nije moguće, te da se zakonska procedura mora poštovati.

ovim bi se opštinama, u skladu sa Zakonom o lokalnoj samoupravi, morao ustanoviti građanski branilac (ombudsman).

- U pogledu obrazovnog sistema potrebno je iz nastavnih planova i programa ukloniti sve one sadržaje koji vređaju njihova verska i nacionalna osećanja i, drugo, proširenjem nastavnog programa temama iz istorije, kulture i umetnosti pripadnika bošnjačke zajednice. S obzirom da nacionalni savet raspolaže izvesnim kompetencijama u pogledu obrazovanju, po mišljenju Odbora, prosvetnim vlastima morao bi ponuditi inovirane nastavne programe sa jasno definisanim nastavnim jedinicama.

- Decentralizaciju kao važan doprinos promociji integrativnog multikulturalizma; u slučaju Sandžaka, decentralizacija je dvostruko značajna, najpre, ona omogućuje veći uticaj lokalne zajednice na rešavanje problema koji nastaju na lokalnom nivou i, drugo, utiče na recepciju centralnih vlasti čiji je odnos prema Sandžaku u više navrata do sada identifikovan kao ponižavajući i kolonijalistički.

- Neophodna pomoć države u izgradnji institucija, kako onih koje bi se bavile empirijskim istraživanjem i prezentacijom, tako i onih koje bi omogućavale izučavanje bošnjačke kulture.

- Procesuiranje i kažnjavanje svih odgovornih za počinjene zločine nad Bošnjacima u Sandžaku tokom protekle decenije, jer integracija Bošnjaka nije moguća ako se ne postavi pitanje odgovornosti svih onih koje su, bilo kao inspiratori i organizatori, bilo kao počiniozi zločina, učestvovali u nasilju nad njima.

ROMI

I. UVOD

Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina romskoj zajednici je priznat status nacionalne manjine. Spomenutim su zakonom sve grupe državljana koje su ranije nazivane ili određivane kao nacionalnosti i narodnosti, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, izjednačene u statusu nacionalne manjine. Izlazeći ususret zahtevima romske zajednice nove su vlasti nastojale, najpre, da se distanciraju od "stare politike", zatim da omoguće stvaranje povoljnijeg institucionalnog okvira za očuvanje i reprodukciju romske kulture i, napokon, da u perspektivi dovedu do postepenog poboljšanja položaja romske populacije u društvu.

Za položaj Roma je karakterističan položaj socijalne margine. Reč je o zajednici koja živi na periferiji društva. Tako, na primer, u naselju Veliki rit u Novom Sadu živi nekoliko hiljada Roma i Aškaliya u improvizovanim kućama od blata i kartona.¹ Većina Roma iz naselja prinuđena je da se snalazi kako zna i ume kako bi svojoj porodici obezbedila, bar puku biološku egzistenciju. Do hrane dolaze na najrazličitije načine, pa i tako što preturaju po kantama za smeće. Međutim, ni do ovakve hrane nije više lako doći, jer ih, kako kažu, skinhedsi u urbanim delovima grada napadaju i tuku.² Veoma mali broj Roma u naselju ima neko zaposlenje, oni koji rade uglavnom rade na slabo plaćenim i društveno nepriznatim poslovima za koje se ne traži profesionalna stručnost.

Nezaposlenost je jedan od najdramatičnijih problema sa kojim se suočava ukupna romska populacija, a ne samo Romi koji žive u Velikom ritu, Adicama i ostalim prigradskim naseljima. Postoji više uzroka velike nezaposlenost među Romima, a jedan od njih je enormno visok procenat – oko 80 odsto – nepismenih članova romske populacije. Neobrazovani, bez potrebnih stručnih kvalifikacija Romi teško dolaze do stalnog zaposlenja, a time

---

¹ Bilo bi krajnje pogrešno kada bi se ovaj opis uopštio za celu romsku populaciju. Kao i ostale manjinske zajednice, i romska je vrlo diferencirana po načinu života, imovnom stanju, prebivalištu, stepenu integrisanosti i asimilacije, veri, itd. Romi ne žive samo u mahalama i nehigijenskim, na brzinu podignutim naseljima lišenim elementarne komunalne infrastrukture.

² Napadi na Rome registrovani su u Velikom ritu. Tako su krajem juna huligani napali Rome u naselju, poručujući im da će ih iseliti odatle. Revoltirani zbog napada, Romi su izjavili da će se, u potrazi za bezbednim mestom, uputiti prema granici. Napadi i tuče registrovani su u naselju i ranije. U martu, povodom nasilja na Kosovu, velika grupa demonstranata se iz grada uputila u naselje u nameri da se obračuna sa njegovim stanovnicima, ali ih je policija sprečila u tome.

i do stabilne i redovne zarade kako bi mogli da školuju svoju decu. Uхваćeni u "začarani krug bede", koji ih gura i prikiva na dno socijalne piramide, Romi su osuđeni na reprodukciju vlastitog siromaštva. Kao izuzetno ranjiva zajednica, oni u složene procese transformacije društva i privrede ulaze potpuno nespremni. Lišeni konkurentske sposobnosti da se na tržištu nose sa obrazovanijim i kvalifikovanijim društvenim grupama, pripadnici romske zajednice su unapred osuđeni na ulogu tranzicionog gubitnika. Energičnije sprovođenje reformi, transformacija nelegalne, sive ekonomije u regularne, formalne tokove još više će otežati njihov položaj. Preko sive ekonomije veliki broj Roma je nekako uspevao da obezbedi nužna egzistencijalna dobra, retko kad i nešto više od toga. Ova vrsta ekonomije je tokom Miloševićevog režima doživela ekspanziju i bila važan amortizer socijalnih napetosti, ali se, usled zaoštrene konkurencije, pozicija Roma i u ovoj oblasti pogoršavala u onoj meri u kojoj se, recimo, povećavao broj izbeglica u Srbiji.

Drugi, ništa manje važan uzrok nezaposlenosti Roma leži u veoma raširenoj diskriminaciji.³ Poslodavci se vrlo retko odlučuju da zaposle pripadnike romske manjine, čak i onda kada oni poseduju potrebne, odgovarajuće kvalifikacije. Prema rečima Roma sa kojima su razgovarali saradnici Odbora, diskriminacija je izraženija kod zapošljavanja, nego na samom radnom mestu, a učestalija je u slučaju žena, nego muškaraca. Osim kod zapošljavanja, diskriminacija je prisutna i u drugim oblastima – kako u svakodnevnom odnosu prema njima (u javnim ustanovama, prevozu i sl.) tako i u drugim oblastima, kao što je obrazovanje. Medijski vrlo eksponirani slučajevi diskriminacije bili su slučajevi zabrane ulaska Roma na bazene i u restorane,⁴ dakle prostore namenjene javnoj upotrebi. Prema istraživanju koje je izvela redakcija novosadskog "Multiradija" i stanodavci, na primer, nerado Romima izdaju stanove, a ako se i odluče na to, prethodno se raspituju po komšiluku neće li ih previše uznemiravati prisustvo Roma u susedstvu!?

Ovi primeri ukazuju na prisustvo veoma raširenih predrasuda.⁵ Kao oblik prikrivenog rasizma i sredstvo diskvalifikacije Roma kao socijalno

---

³ Po rečima sagovornika Helsinškog odbora, nema Roma koji bar jednom u životu nije bio diskriminisan. Diskriminacija počinje veoma rano, od prijema u vrtiće, upisa u osnovnu školu, zapošljavanja do pružanja lekarske zaštite.

⁴ Nekoliko nevladinih organizacija podnelo je tužbu protiv vlasnika restorana "Fontana" u Feketiću zbog diskriminacije Roma. Nekoliko učesnica seminara o pravima Romkinja svratile su, sredinom juna, u kafić, ali je vlasnik zahtevao – "Cigani napolje!" – da isti napuste.

⁵ Predrasude o Romima, kao grupi opasnoj po društveni život, varirana je na razne načine. Romi su, na primer, skitnice, lopovi, banditi, trovači vode, prenosioći bolestina, izazivači požara, uhode i špijuni, rasturači lažnog novca, kradljivci dece, ljudi koji jedu ljudsko mese, itd. Pošto su mnogi od njih bili kovači, možda su baš oni iskovali eksere kojima je Hrist prikovan za krst a ponekad su proturane i glasine da su oni potomci Kaina, koji je ubio rođenog brata. Vidi: prilog Dragana Kokovića u: Romi, sv. 1. Komrenski sociološki susreti, Niš, 2000. str. 93.

inferiorne skupine, lišene osećaja odgovornosti, predrasude su važne, jer služe kao osnov za izazivanje mržnje i nasilja nad pripadnicima ove zajednice. Ono što je interesantno jeste da primeri omalovažavanja i nasilja ne dolaze samo od privatnih lica i ozloglašanih grupa, kao što su skinhedsi, na primer, nego i od strane onih koji su, društvenom podelom rada, zaduženi da građanima romske nacionalnosti obezbede sigurnost i zaštitu – policije, znači.⁶ Nedavno je nekoliko nevladinih organizacija podnelo krivične prijave protiv dva policajaca zato što su, zbog navodne krađe farmerki u jednom beogradskom tržnom centru, zlostavljali i na nacionalnoj osnovi vređali Bekima Šainija.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je pre dve godine pokrenulo, u saradnji sa britanskom organizacijom "Oksfam", kampanju pod nazivom "Rom znači čovek"⁷, kako bi se povećao prag tolerancije u društvu. Međutim, ta kampanja nije dovela do većih promena u ponašanju romskog okruženja. Ponašanje koje je godinama i decenijama formirano pod snažnim uticajem predrasuda teško se menja i zahteva ozbiljnu stratešku angažovanost državnog aparata, obrazovnih institucija i medija. O tome govore i rezultati istraživanja koje je nedavno sprovela Studentska unija Srbije.⁸ Istraživanje je, naime, pokazalo da među studentima postoji izražena socijalna distanca prema pripadnicima drugih nacija i veroispovesti, kao i prema osobama sa specijalnim potrebama. Tako, na primer, 44 odsto studenata ne bi prihvatilo da deli stan ili sobu sa homoseksualcem, za 63 odsto njih Romi su nepoželjni susetari, dok 38 odsto akademaca ne želi da živi sa osobama albanske nacionalnosti.⁹

⁶ Fond za humanitarno pravo je, na primer, svojevremeno podneo krivičnu prijavu protiv NN policajaca OUP Petrovaradin koji su u dva navrata zlostavljali Jovana Nikolića, pokušavajući da mu iznude priznanje za krađu televizora, agregata, gume i još nekih stvari. Policajci su Nikolića šamarali, tukli policijskom palicom po ramenu, a lopatom po zadnjici i butinama. Kada je Nikolić zapretio da će ih tužiti određen mu je pritvor u trajanju od 48 sati.

Još gore je prošao Stevan Dimić iz Loka od koga su policajci iz Novog Sada, takođe, pokušali da iznude priznanje da je silovao petnaestogodišnju devojčicu. Dimić je nateran da legne na pod, stavljena mu je stolica na leđa i jedan ga je policajac, koji je seo na stolicu, udarao pendrekom i gvozdenom šipkom, a drugi mu je nogom stao na glavu. Dimić je, zatim, teran da ruke, vezane liscama, drži na čiviluku i raširi noge kako bi ga šutirali u mošnice. U pritvoru, za koji se ispostavilo da je bio neosnovan, dok su drugi dobijali hranu na ruke, ona je Dimiću bacana na pod, uz pogrdne reči na račun njegove nacionalne pripadnosti.

⁷ Po rečima Jelene Marković, iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, kampanja je usmerena na Rome, ali i njihovo okruženje i fokusirana je na tri ključna problema obrazovanje, nezaposlenost i zdravstvenu zaštitu.

⁸ U saradnji sa *Strategic Marketingom*, istraživanje je realizovano na uzorku od 1027 akademaca iz Beograda, Niša, Kragujevca i Novog Sada.

⁹ Ovakvi stavovi studenata ne iznenađuju, budući da su odrastali i socijalizovali se u društvu čiji se sistem vrednosti raspao, u vremenu u kome se putem medija indukovala netrpeljivost prema svima koji su različiti i u sistemu koji je počivao na nasilju, mržnji i šovinizmu.

Nezavidan socioekonomski položaj, prisustvo diskriminacije i segregacije, kao i otežana integracija¹⁰ Roma, podstakle su vlasti nekadašnje SR Jugoslavije da, uz pomoć međunarodnih eksperata i predstavnika Roma, izrade obuhvatan program poboljšanja položaja pripadnika romske zajednice. To je takođe, obavezalo vladu na stvaranje snažnog antidiskriminacionog zakonodavstva. Izradom Nacrta strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima identifikovano je 14 oblasti¹¹ preko kojih treba delovati na poboljšanje položaja Roma. Sprovođenje ovog ambiciozno zamišljenog programa, nakon što ga usvoji i republička Vlada nije moguće bez finansijske podrške međunarodne zajednice. Osim toga, ovaj dokument nije moguće primeniti u svim identifikovanim oblastima odjednom, pa su stoga kao prioritetne izdvojene četiri oblasti – obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje i položaj interno raseljenih lica (IRL). Izdvajanje raseljenih Roma sa Kosova kao prioriteta posve je razumljivo, jer je položaj ovog dela romske zajednice, govore albanski i pripadaju islamskoj veri, ubedljivo najgori.¹² Slična situacija je i sa deportovanim Romima iz zemalja EU. Reč je, naime, o Romima koji su tokom devedesetih godina XX veka u velikom broju napustili Jugoslaviju i obreli se u zemljama Zapadne Evrope. Pošto im tamo nije odobren azil, a u Srbiji je u međuvremenu došlo do promene vlasti, neke su zemlje, poput Nemačke, počele da vraćaju izbegle Rome. Za mnoge od njih povratak je prava mora, jer dolaze u zemlju u kojoj ne postoje ni elementarni uslovi za njihov prihvat.

Donošenje Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina i priznavanje statusa nacionalne manjine predstavnici Roma su pozdravili kao važan nagoveštaj promene odnosa države prema njihovoj zajednici. Međutim, promena statusa ne dovodi automatski do poboljšanja položaja ove manjine, niti je taj položaj moguće izmeniti u kratkom roku, posebno kada su u pitanju predrasude.

II. ISTORIJSKO-DEMOGRAFSKI PODACI

Prisustvo Roma na području Srbije moguće je pratiti vekovima unazad. Prvi Romi doselili su se u Srbiju u XIV veku, dakle, u vreme turskog prodora na

¹⁰ Pitanje integracije Roma je veoma važno i rešavanje njihovog položaja jedan je od uslova za ulazak u EU. Po oceni Kevina Menjona, šefa kancelarije Biroa za humanitarnu pomoć EU, položaj romske populacije u SRJ je "jako loš", jugoslovensko društvo Rome ne tretira se na zadovoljavajući način i oni su ugroženiji od ostalih grupa – izbeglica, interno raseljenih i siromašnih. *Građanski list*, 26. 4. 2002.

¹¹ Reč je o oblastima: obrazovanje, stanovanje, zapošljavanje, socijalna i zdravstvena zaštita, informisanje, kultura, političko predstavljanje, diskriminacija, položaj raseljenih lica i žena, kao i pitanje azilanata, odnosno ličnih isprava. Pomenuti dokument ponuđen je javnosti na uvid, kao i Nacionalnom savetu Roma, koji ga je i usvojio.

¹² Romi raseljeni sa Kosova suočeni su sa manjkom solidarnosti svojih sunarodnika pravoslavne, odnosno katoličke veroispovesti.

Balkan. Ova grupa Roma je, u skladu sa kategorizacijom koju je svojevremeno načinio Tihomir Đorđević, nazvana Turskim Romima, za razliku od druge doseljeničke skupine – Belih Roma – koja je u Srbiju došla iz Bosne. Obe grupe su bile islamske veroispovesti, s tom razlikom što su se Beli Romi služili srpskim jezikom, za razliku od Turskih Roma koji su, osim romskog, govorili i turski jezik. Treća grupa Roma – Vlaški Romi – potiče iz Rumunije. Ovi Romi se ponekad nazivaju i Karavlasima, pretpostavlja se da su njihovi potomci najbrojnija romska grupa u Srbiji. Vlaški Romi su prihvatili pravoslavlje i uglavnom govore srpski jezik. Napokon, četvrta grupa Roma – Banatski ili Mađarski Romi – doselila se u Srbiju iz Austrougarske. Jednom uredbom iz 1884. godine Mađarskim Romima je bio zabranjen ulazak u Srbiju, najverovatnije zbog toga što nisu želeli da se stalno nastanjuju. Inače, prve dve skupine Roma nisu, za razliku od Mađarskih i jednog dela Vlaških Roma, pokazivale sklonost ka nomadskom životu.

Osim ove, u literaturi postoje i druge podele Roma, recimo na Vlaške i Turske Rome, što govori da romska populacija nije homogena. Na području današnje Srbije postoje dva romska dijalekta – arlijski i gurbetski. Prvim govore Romi islamske veroispovesti, a drugim uglavnom pravoslavni Romi. Romi su diferencirani i u pogledu obrazovanja, imovnog stanja, stepenu integracije, odnosno asimilacije, itd. Za razliku od drugih manjina, Mađara ili Slovaka, na primer, Romi poseduju snažnije populacione resurse. Iako imaju visok natalitet, samo jedan od sto Roma, zbog loših uslova života, doživi 60 godina starosti.¹³ Prosečna starost Roma je 27.52 godine.

Na poslednjem popisu stanovništva 108.196 Roma je deklariralo svoju nacionalnu pripadnost. Kada se rezultati popisa iz 2002. godine uporede se prethodnim popisom, onim iz 1991. godine, uočljiva je tendencija porasta broja Roma – u Srbiji (bez Kosova) danas živi 18.180 Roma više nego pre 11 godina (90.016). Od ukupnog broja lica romske nacionalnosti na području centralne Srbije živi 79.139, a Vojvodine 29.057. Prema zvaničnim podacima, procentualno najveći broj Roma živi u Beogradu – 17,75 odsto, a potom u opštinama Leskovac – 6,46 odsto, Niš – 4,85 i Vranje – 4,30 odsto.

Veći broj Roma u centralnoj Srbiji i Vojvodini može se objasniti njihovim egzodusom sa Kosova, kao i iz drugih delova bivše Jugoslavije, Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Osim toga, povećanju romske populacije doprineo je visoki prirodni priraštaj. Veći broj Roma jednim delom je i rezultat uloženi napora, pre svega od strane romskih nevladinih organizacija, za emancipacijom ove zajednice, iako se u tom pogledu očekivalo da će broj Roma biti veći od onog koji je iskazan na popisu.¹⁴

¹³ *Danas*, 22. 11. 2002.

¹⁴ Zvanični podaci ne iskazuju stvarni broj Roma. Od romskih aktivista se ponekad može čuti da je stvarni broj Roma pet, šest ili, čak, sedam puta veći od onog iskazanog u statističkim podacima. Prema procenama istraživača i demografa u Srbiji živi oko 450.000 Roma.

Posmatran u širem vremenskom periodu broj Roma u Srbiji je podložan velikim oscilacijama. Recimo, 2002. godine registrovano je dva puta više Roma, nego na prvom posleratnom popisu iz 1948. godine (52.181). Međutim, u odnosu na popis iz 1948. godine broj Roma se na popisu iz 1961. godine smanjio za pet puta (9.826), ali se na sledećem popisu iz 1971. godine za toliko puta i povećao (49.894). Ovakve velike oscilacije u pogledu broja pripadnika romske zajednice nije moguće objasniti demografskim, nego pre socijalnim i političkim razlozima. Jedna od karakteristika ovdašnjih Roma je nastojanje da se akomodiraju u sredini gde se nalaze i prihvate drugačije običaje i veru, pa i da se deklariraju kao pripadnici naroda u čijem okruženju žive. Razlozi zbog kojih Romi pribegavaju etničkoj mimikriji¹⁵ i služe se njome, mogu biti različiti, u jednom slučaju to može biti želja da izbegnu neugodne posledice koje prate "obojene", "strance" i "siromašne", a u drugom slučaju želja da, ako su uspeali da se otmu i izađu iz "začaranog kruga bede", osiguraju sebi društveno priznanje i ugled, posebno onih obrazovaniji.

III. KOLEKTIVNA PRAVA

1. PRAVO NA SLUŽBENU UPOTREBU JEZIKA

Pripadnici romske nacionalnosti žive u svim opštinama u Srbiji, ali ni u jednoj ne predstavljaju većinsko stanovništvo, niti u strukturi stanovništva bilo koje opštine, prema zvaničnim podacima, učestvuju u procentu dovoljnom da bi njihov jezik bio uveden u službenu upotrebu. Naime, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđeno je da će se jezik i pismo nacionalne manjine uvesti u službenu upotrebu ukoliko pripadnici određene manjine čine 15 odsto ukupnog broja stanovnika opštine, prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. Propisivanju cenzusa zakonodavac je pribegao u nameri da prevaziđe šarolika rešenja kakva su ranije postojala, kada su opštine svojim statutima regulisale kada su i koji jezici i pisma u službenoj upotrebi. Međutim, u toku javne rasprave o Predlogu spomenutog zakona u više navrata je kritikovano uvođenje cenzusa. Naime, po mišljenju nekih učesnika javne rasprave, prava nacionalnih manjina ne bi trebalo uslovljavati njihovim brojem zato što bi to dovelo, prvo, do asimetrije u pravima i, drugo, do podvajanja manjina na osnovu prava na službenu upotrebu jezika.

Kada je, pak, o romskom jeziku reč, u raspravi je istaknuto da postoji više prepreka za uvođenje romskog jezika u službenu upotrebu, između ostalih i ta da romski jezik još uvek nije standardizovan; ova konstatacija u nekoliko navrata je apostrofirana u javnosti. U prvom izveštaju SR Jugoslavije o

¹⁵ Etnička mimikrija je jedan od pokazatelja ne/demokratičnosti jednog društva. Tamo gde je nacionalna i konfesionalna mimikrija izraženija, ni građani nisu ravnopravni, niti njihove jezičke, verske i etničke posebnosti uživaju jednaki tretman.

ostvarivanju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, takođe se ukazuje na to da romski jezik nije standardizovan i dodaje da je proces njegove standardizacije započeo, te da je taj posao poveren komisiji SANU.

Neki članovi romske zajednice sa kojima je u toku realizacije projekta obavljen razgovor, postavili su pitanje zašto srbijanske vlasti i deo romske elite ignoriše činjenicu da je romski jezik već standardizovan, budući da je na Svetskom kongresu Roma, održanom 1980. godine u Varšavi, usvojena Deklaracija o standardizaciji romskog jezika. Po njihovom mišljenju otvaranje pitanja standardizacije jezika motivisano je političkim razlozima i sračunato je na izazivanje podela unutar i onako podeljene romske zajednice, sa svim negativnim posledicama koje iz toga proizilaze. To dodatno slabi romsku zajednicu, usporava proces njene unutaretničke integracije i, napokon, omogućava nacionalističkom delu srpske akademske, političke, ali i crkvene elite da, u skladu sa vlastitim interesima, nadzire i kontroliše proces emancipacije Roma.

2. PRAVO NA INFORMISANJE

Pravo na informisanje pripadnici romske zajednice ostvaruju uglavnom preko elektronskih medija, između ostalog, i zbog velikog broja nepismenih Roma. Zbog ograničenog tržišta i velikog broja nepismenih romski medijski prostor je usmeren ka elektronskim medijima, radiju pre svega, kao najpristupačnijim mediju.

Nakon oktobarskog prevrata, u Srbiji se, po oceni samih Roma, uvećao broj elektronskih medija na kojima se emituju informativni sadržaji na romskom jeziku. Samo u Vojvodini, gde živi manje od trećine ukupne romske populacije, program na romskom jeziku se emituje na 19 (opštinskih i privatnih) radio stanica i tri televizije (dve privatne). U centralnoj Srbiji romski jezik je, posle srpskog, najzastupljeniji radijski jezik. Program na romskom jeziku emituju radio stanice u Nišu, Kragujevcu, Valjevu, Kruševcu, Prokuplju, Leskovcu, Jagodini, Novom Pazaru, kao i radio stanice u drugim gradovima. Državne medijske radijske kuće, Radio Beograda i Radio Novi Sad, svakodnevno emituju program na romskom jeziku, prva počev od 1996. a druga od 1992. godine, u trajanju od 30, odnosno 150 radnim danom, a nedeljom, 240 minuta. Program Radio Beograda pokriva čitavu teritoriju Srbije, što znači da su emisije na romskom jeziku, koje se proizvode unutar ove medijske kuće, dostupne najvećem broju Roma.

Od državnih, odnosno opštinskih radio stanica koje emituju program na romskom jeziku ima i radio stanice koje su osnovali sami Romi. Teško je ustanoviti tačan broj ovih radio stanica i saradnici Odbora su se susretali sa različitim ciframa. Od tačnog broja, interesantnija je činjenica na koju je Odboru skrenuta pažnja u Nišu. Naime, Romi ovakve radio stanice, bez obzira na primedbe u pogledu kvaliteta programa, smatraju "svojim", lakše se identifikuju sa njima i veruju da i preko njih mogu, bar malo, poboljšati svoj

položaj u društvu. Dok su mediji na slovačkom, rumunskom ili mađarskom jednojezični, romski su mediji uglavnom dvojezični, jer se po potrebi koriste romskim, odnosno srpskim jezikom. Romi govore različitim dijalektima i veliki broj njih ne zna kodifikovani romski jezik, što je jedan od razloga zašto su romski mediji, elektronski i štampani, bilingvalni.¹⁶ No, dvojezičnost je i jedan od načina da ovi mediji prošire krug svojih slušalaca/čitalaca i upoznaju ih sa problemima sa kojima se susreće romska zajednica. Romska televizija Glas Roma, na primer, 50 procenata svog programa emituje na srpskom jeziku, upravo iz razloga koji su malopre navedeni.¹⁷ Sličan slučaj je i sa redakcijom romskog programa na TV Novi Sad. Inače, program koji stvara redakcija ove medijske kuće – jedan stalno zaposleni novinar i nekoliko saradnika – reemituje se nedeljom na drugom programu RTV Srbije, u vrlo nepovoljnom terminu, u 7:30h (jutarnji program).

Romskom medijskom scenom dominiraju elektronski mediji, radio pre svega, potom televizija, dok je treći elektronski medij internet dostupan samo malom broju pripadnika romske zajednice.¹⁸ Kada je o štampanim medijima reč, danas u Srbiji izlaze tri lista na romskom jeziku i to: *Glas Roma*, *Romljaki* i informativno-politički dvonedeljni *Them*, pokrenut karajem prošle godine, na inicijativu Matice romske, Saveza Roma Vojvodine i Demokratske romske unije. U Evropi postoji više listova na romskom jeziku, ali je *Them* jedini list čiji je osnivač neka od državnih institucija, u ovom slučaju Skupština Vojvodine. Pokušaji da se oživi *Romano lil*, jedan od najstarijih romskih listova, ne samo u Srbiji, nego i na Balkanu – list je osnovan 1935. godine u Beogradu – nisu uspeli. List je ponovo pokrenut 1995. godine od strane *Rrominterpresa*, nezavisne romske informativno-izdavačke organizacije, ali je nakon 2000. godine prestao sa izlaženjem,¹⁹ kao i dečiji list *Chavrikano lil*. Zbog nedostatka sredstava, slična sudbina zadesila je i *Romano them*, a pre toga *Romano navipe*, kao i *Krlo e romengo*.

U radu, romski mediji nailaze na niz problema – kadrovskih, tehničko-finansijskih i prostornih. Da bi obezbedili sredstva za rad romski mediji su prinuđeni da se snalaze na različite načine. Sredstva koja se obezbeđuju preko komercijalnih programa, međunarodnih donatora i donacija od strane države nisu dovoljna i ne zadovoljavaju potrebe, naročito kada je u pitanju kvalitetna

¹⁶ Informativno-politički dvonedeljni *Them* se, na primer, deklarise kao list za Rome i nerome.

¹⁷ Romska televizija Glas Roma (postoji i radio stanica istog naziva) startovala je 9 februara, u znak sećanja kada je, svojevremeno, na TV Priština pokrenut "Napredak", prva TV emisija na romskom jeziku.

¹⁸ Nekoliko organizacija i medijskih kuća, kao što su Multiradio, RTV Nišava ili *Rominterpress*, imaju sajtove na romskom jeziku, ali je njihovo korišćenje ograničeno obrazovnim, odnosno imovinskim prilikama Roma.

¹⁹ List se štampao uz pomoć Fonda za otvoreno društvo i bavio se, na srpskom i romskom jeziku, problematikom Roma, a posebno izbeglim Romima. Distribuirao se preko romskih organizacija, udruženja i pojedinaca, ne samo u zemlji nego i van nje.

oprema. Sledeći problem je nedostatak kadrova, kako profesionalnog, novinarskog, tako i tehničkog. Program, u velikom broju slučajeva, stvaraju i uređuju priučeni novinari što, dakako, utiče ne samo na kvalitet, nego i na strukturu programa. Jedan od načina da se ovaj problem bar umanj, ako ne i da se otkloni, jeste edukacija romskih novinara.²⁰ Po rečima sagovornika Helsinškog odbora, program romskih medija se može poboljšati i reemitovanjem emisija koje prave druge stanice, poput "Radia 021", "Glasa Roma" ili RTV Nišava. Napokon, prostor odakle se emituje program nije adekvatan i u skladu s prvobitnom namenom, stanovanja, na primer, ako je reč o privatnim kućama i stanovima.

U nacrtu strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima informisanje je identifikovano kao jedan od 14 sektora koji imaju uticaj na poboljšanje položaja romske zajednice. Sredinom godine predstavnici romskih medija i eksperti iz ove oblasti izradili su akcioni plan za romske elektronske medije. Cilj ovog plana je osnaživanje romskih medija i redakcija za nezavisno funkcionisanje i što potpuniju integraciju Roma. Ovaj plan treba da se realizuje u okviru Dekade uključenja Roma koja počinje iduće godine i trajeće do 2015. godine.

3. PRAVO NA OBRAZOVANJE

Veliki broj nepismenih, prema istraživanju Ministarstva za ljudska i manjinska prava romska zajednica je od 29 etničkih zajednica najnepismenija, jedan je od najozbiljnijih problema koji otežava emancipaciju i društvenu integraciju pripadnika romske zajednice.

Postoji više uzroka koji objašnjavaju izrazito veliki procenat nepismenih Roma. Najvažniji je, svakako, ekstremno siromaštvo Roma. Bez posla i stalnih izvora prihoda roditelji malih Roma nisu u stanju, čak i kada to žele, da svojoj deci omoguće školovanje. Troškovi školovanja su teret sa kojim većina romskih porodica ne može da se nosi. Osim toga, veliki broj roditelja formalnom obrazovanju ne pridaje veliku važnost, što, takođe, utiče na školovanje njihove dece. S druge strane, čak i kada počne, veliki procenat Roma, 78 odsto prema podacima niškog YUROM centra, ne završava svoje školovanje. Siromaštvo je opet jedan od razloga za to. Umesto u školu, mali Romi se, najčešće nakon trećeg, četvrtog razreda, uključuju u svet rada; dečiji rad se gotovo podrazumeva kao način popunjavanja kućnog budžeta.

Međutim, nije samo siromaštvo razlog zbog koga deca romske nacionalnosti napuštaju školovanje. Sa sveskom i olovkom mnoga od romske dece prvi put se susreću tek u osnovnoj školi gde, nažalost, doživljavaju brojne neprijatnosti, kako od strane svojih vršnjaka, tako i od strane učitelja. U tekstu dopisnika *Danasa* dopisnika iz Prokuplja, u kome se opisuje težak položaj

²⁰ U Vrbasu je, na primer, sredinom 2004. godine u cilju edukacije organizovan seminar za 15 mladih romskih novinara.

Roma, stoji da "skoro u svakom odeljenju gde ima romske dece zadnja ili magareća klupa pripada mališanima romske nacionalnosti. Ukoliko neko dete, a nije romske nacionalnosti, napravi neku grešku učitelj ga kažnjava tako što mora da sedi sa Ciganinom u zadnjoj klupi".²¹ Poniženja, uvrede i razni oblici maltretiranja ne mimoilaze Rome ni kada su njihovi vršnjaci u pitanju. Tako su dečaci iz razreda, pod pretnjom batina, primorali desetogodišnjeg Roma – O. Š., učenika OŠ "Đura Jakšić" u Kikindi, da jednom od njih ljubi patike.²² Ovakvi i slični postupci navode roditelje da povuku svoju decu iz škola, jer ne žele da im deca budu predmet ismevanja, ponižavanja i diskriminacije.

Na drugoj strani, baš zbog toga što polaze u školu sa vrlo oskudnim socijalnim i kulturnim kapitalom, a uz to su još i jezički hendikepirana – prema procenama Matice romske 37 odsto romske dece uopšte ne govori srpski jezik – mali Romi često završavaju u specijalnim školama, iako im tamo nije mesto.²³ No, čak i kada upišu redovne škole,²⁴ romska deca su u njima često izolovana i ignorisana od strane vršnjaka i(li) nastavnika, ne posvećuje im se dovoljno pažnje, ne postižu dobar uspeh što se onda koristi da bi se preusmerila u specijalne škole.

Svest o tome da se društveno-ekonomski položaj Roma ne može popraviti ako Romi ostaju izvan obrazovnog sistema, a to posebno važi za romske devojčice, podstakla je neke nevladine organizacije u Nišu, Novom Sadu, Kragujevcu, Čačku, kao i u drugim gradovima, da pomognu romskoj deci, ne samo da nauče jezik većine, nego i da se što bolje sprema za upis u redovne škole, a potom i da ih sa što manje poteškoća i uspešno okončaju. Tako je, na primer, romsko udruženje "Bibijaće čave" osnovalo obrazovni centar koji je za romsku decu organizovao dopunske časove, kako bi nadoknadila zaostatak u nastavi. Preko projekta "Jednake šanse" u pojedinim školama u Kragujevcu počeli su da rade romski asistenti i pomažu romskim učenicima da što lakše savladaju školsko gradivo. Međutim, u pojedinim školama, kao što je saradnicima Helsinškog odbora rečeno u Nišu, vrlo brzo su se pojavili problemi

²¹ *Danas*, 21. 11. 2002

²² *Danas*, 23. 1. 2002.

²³ Prema nekim podacima, oko 80 procenata od ukupnog broja dece u tim školama čine Romi. U Srbiji roditelji upisuju decu u prvi razred osnovne škole nakon polaganja testa kojim se utvrđuju njihova spremnost i sposobnost da pohađaju školu. Veliki broj romske dece, nakon ovih testova, biva proglašen nesposobnim za pohađanje redovnih škola. Najvažniji razlog za to je, po rečima Dragoljuba Ackovića, činjenica da se testovi vrše na srpskom jeziku koji romska deca ne govore, ili ga ne govore dovoljno dobro. Po završetku specijalnih škola romski učenici ne mogu upisati redovne srednje škole. Na roditelje se ponekad vrši pritisak da se ne protive upisivanju dece u ove škole. Tako se preko obrazovnog sistema jedna vrsta hendikepa – onaj socijalni – pretvara u drugu, još težu vrstu hendikepa – mentalnu – što dodatno hendikepira Rome.

²⁴ U Kragujevcu, po rečima Slavoljuba Đorđevića, programskog direktora Romskog informativnog centra, postoji škola koja nekoliko godina izbegava da upiše đake romske nacionalnosti. *Dnevnik*, 18. 7. 2003.

i otpori uvođenju romskih asistenata u nastavu, jer se pojava asistenata doživljava kao pretnja po nastavnikov autoritet. U nekim školama, u Novom Sadu i Subotici, na primer, roditelji učenika usprotivili su se odluci prosvetnih vlasti da se, kosovski Romi, pre svega, koji su prošli obuku, naučili srpski jezik i stekli osnove pismenosti, rasporede u postojeća odeljenja; po njihovom mišljenju za romske učenike sa Kosova treba formirati posebna odeljenja. Primer je interesantan, jer ukazuje na prisustvo segregacije i diskriminacije. U Nišu, na primer, postoji škola koju uglavnom pohađaju samo romska deca. U blizini osnovne škole "Vuk Karadžić" ima i dece srpske nacionalnosti, ali roditelji sve ređe žele da ih upute u "cigansku" školu, nego ih sve češće šalju u druge, "srpske" škole.²⁵

U poređenju sa učenicima drugih etničkih zajednica, očigledna je podzastupljenost romskih đaka u obrazovnom sistemu.²⁶ Među 180.012 učenika koji su u Vojvodini obuhvaćeni sistemom osnovnog obrazovanja nalazi se i 4.757 đaka romske nacionalnosti. Za učenike Rome koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku obezbeđeno je učenje romskog jezika sa elementima nacionalne kulture,²⁷ ali je tim oblikom nastave obuhvaćeno samo 425 učenika, dakle 10 procenata od ukupnog broja učenika koji nastavu slušaju na srpskom jeziku (4.285).²⁸ Podzastupljenost Roma je još izrazitija kada je reč o srednjem obrazovanju. Od 79.378 srednjoškolaca u Vojvodini samo 203 učenika su pripadnici romske manjine. Poređenja radi, Romi su brojnija vojvođanska manjina od Bošnjaka/Muslimana, Rusina, Makedonaca i Bunjevaca, ali su u sistemu srednjeg obrazovanja sve ove manjine zastupljenije od Roma. Prema podacima za 2001/2002. školsku godinu, na svim univerzitetima u Srbiji i Crnoj Gori studirala su samo 52 studenta romske nacionalnosti.

Pored nevladinih organizacija i organi države, pre svega Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, čine određene napore da se, putem afirmativne akcije, besplatnih udžbenika, stipendija i bespovratne novčane pomoći školama, poboljša obrazovna struktura Roma.²⁹ U Nacrtu strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima, obrazovanje je definisano kao jedna od četiri prioritetne oblasti u poboljšanju položaja romske zajednice. Posebna pažnja je

²⁵ Podatke o tome videti u svesci: Romi, Komrenski sociološki susreti, Niš, 2000. str. 69.

²⁶ U Vojvodini se samo u jednoj predškolskoj ustanovi ostvaruje obrazovanje na romskom jeziku za decu od 3 do 7 godina, i to u Somboru.

²⁷ Reč je o izornoj nastavi sa po dva časa nedeljno. U Srbiji učenici romske nacionalnosti izučavaju maternji jezik sa elementima nacionalne kulture u 29 osnovnih škola, od čega se 16 škola nalazi u Vojvodini.

²⁸ U odnosu na 2002/2003. školsku godinu broj učenika koji u osnovnim školama uče romski jezik sa elementima nacionalne kulture se povećao za 268 učenika.

²⁹ Tokom 2003. godine 41 student i 39 učenika bili su obuhvaćeni merama afirmativne akcije, dodeljeno je oko 6.000 kompleta besplatnih udžbenika i 200.000 dinara bespovratne novčane pomoći školama koje su podnele projekte za unapređenje obrazovanja Roma.

posvećena ulozi roditelja, nastavnika i mestu romskog pomoćnika u nastavi, ali i nastavnim programima. U postojećim nastavnim planovima romska kultura je, na primer, zastupljena samo sa jednom pesmom.³⁰ Obrazovni sistem u tom pogledu samo održava opšti stav srbijanskog društva koji u romskoj kulturi i tradiciji ne prepoznaje vredan doprinos opštoj kulturi srbijanskog društva.

4. PRAVO NA NEGOVANJE KULTURE

Kultura Roma je sastavni deo srbijanske multikulturne stvarnosti. Unutar šireg kulturološkog okvira romska kultura nije samo značajan i obogaćujući element razlike, nego je i ona sama unutar sebe diferencirana. Unutrašnje razlike proizvod su različitih istorijskih okolnosti, jer su Romi živeći sa, pored ili između drugih naroda trpeli njihove uticaje, što je potom dovelo do običajnih, jezičkih i drugih razlika unutar romske zajednice.

U pogledu očuvanja svoje kulture Romi su suočeni sa nizom problema, ali dva se moraju posebno apostrofirati. Romi su, kako je već rečeno, zajednica sa najvećim brojem nepismenih, što znači da u okviru romske zajednice postoji vrlo tanak sloj kulturne elite.

Da bi jedna kultura opstala neophodan je čitav niz institucija koji joj obezbeđuju stabilnost, trajnost i prepoznatljivost. Kada se ovim problemima dodaju i drugi – finansijski, ali i jedna vrsta intitucionalnog rasizma sa kojom su Romi suočeni – onda je jasno zašto je očuvanje romske kulture teži, zahtevniji i mukotrpniji zadatak, nego što je to u slučaju drugih manjina. Osim toga, Romima dugo nije bio priznat status nacionalne manjine, pa država i formalno nije imala obavezu da podupire očuvanje njihove kulture, pod istim uslovima kao i za druge etničke zajednice.

Iako u znatno nepovoljnijoj poziciji od drugih, sa malobrojnom kulturnom elitom i oskudnim institucionalnim resursima, romska zajednica je uspela da stvori nekoliko značajnih organizacija, poput Matice romske, Romskog kulturnog centra, Romskog informativnog centra, Društva Rom, Društva Vojvodine za jezik i književnost Roma, Romskog informaciono-dokumentarnog centra i drugih. Međutim, pomenuti problemi su odredili i sadržaj njihovih aktivnosti. Značajan projekat Matice je, na primer, organizovanje nastave na romskom jeziku u osnovnim školama. Društvo za jezik i književnost Roma osnovao je 1987. godine romolog Trifun Dimić, autor "Pismenice", bukvara za nastavni predmet Jezik i nacionalna kultura Roma, i "Tradicijske romske književnosti u Vojvodini".³¹ Matica romska se javlja i kao

³⁰ U zimskom semestru školske 2004/2005 na Univerzitetu u Novom Sadu počeo se radom Škola romologije, na kojoj će se izučavati četiri predmeta – jezik, istorija kultura i literatura Roma. Škola je prvenstveno namenjena studentima romske nacionalnosti, ali se u nju mogu upisati i svi drugi studenti i svršeni srednjoškolci.

³¹ Trifun Dimić je na romski jezik preveo "Toru", "Ep o Gilgamešu", "Novi zavet" i "Službenik" po kojem se održava bogoslužjenje na romskom jeziku u okviru SPC.

osnivač Romskog kulturnog ansambla u okviru koga deluju ženski hor, tamburaški orkestar i folklorna skupina devojčica od 7 do 12 godina. Osim u Novom Sadu, romska kulturno-umetnička društva postoje u Sremskoj Mitrovici, Novom Bečeju, Srbobranu, Vršcu, Somboru, Nišu, Požarevcu, Zaječaru, Smederevu, Velikoj Plani i drugim mestima u Srbiji.

Značajne kulturne manifestacije su "Smotra kulturnih dostignuća Roma", "Majska pesma", "Festival dece", jedinstvena manifestacija u kojoj učestvuju deca od 4 do 14 godina, te "Likovna kolonija" koja se već treću godinu organizuje u Trsteniku. Neke od ovih manifestacija je, po mišljenju sagovornika Helsinškog odbora, potrebno modernizovati, ali i na trajan način rešiti pitanje finansiranja, pre svega tradicionalne manifestacije "Smotra kulturnih dostignuća Roma".

Sredinom 1997. u Beogradu formiran Romski informativno-dokumentarni centar - R.I.D.C. sa ciljem da prikuplja i distribuira građu vezanu za Rome i na taj način stvara i širi osnovu za izučavanje njihove prošlosti. Jedan od prioriteta zadatka R.I.D.C je i prikupljanje podataka o izbeglim Romima i kršenju njihovih prava, ne samo u Srbiji, nego i u drugim zemljama.

Produkcija časopisa unutar romske zajednice više ne egzistira, dok izdavačka jedva da postoji. Tri nekadašnja časopisa *Romologija*, *Alav e Romengo* i *Romološke studije*, izlazila su vrlo neredovno, sve dok su njihovi izdavači - Društvo za jezik i književnost Roma i *Rrominterpress* - uspevali da obezbede sredstva. U okviru *Rrominterpressa*, nevladine informativno-izdavačke organizacije, svojevremeno je pokrenuta edicija "Posebna izdanja" u kojoj je do sada objavljeno 10 knjiga.

Ne postoji ni jedna profesionalna kulturna institucija, Romi nemaju pozorišta, muzeje, istorijske arhive, galerije, biblioteke. Ni emancipacija romske zajednice, ni očuvanje i unapređenje romske kulture, nisu moguće bez stvaranja romske kulturne elite i osnivanja posebnih institucija. Doduše, romska kultura je sastavni deo srbijanske kulture i postojeće bi joj kulturne institucije morale pristupati sa više senzibiliteta, nego što je to do sada bio slučaj.

Napokon, treba istaći i to da pri Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, počev od 1989. godine, deluje Komisija za proučavanje života i običaja Roma.

5. PRAVO NA POLITIČKO ORGANIZOVANJE

U vreme jednopartijskog sistema pripadnici romske zajednice praktično su bili politički nevidljivi - nisu zauzimali pozicije u vladajućoj nomenklaturi, niti su učestvovali u donošenju bitnih političkih odluka. Nakon 1990. godine, proces političkog organizovanja zahvatio je i članove romske zajednice pa su se na javnoj, političkoj sceni pojavile i prve političke stranke Roma.

U ovome trenutku teško je tačno reći koliko ima romskih partija u Srbiji, saradnici Helsinškog odbora registrovali su u sedam.³² Uticaj ovih partija unutar romske zajednice je, po tvrdnjama samih Roma, slab, dok se o njihovom uticaju na nivou globalnog društva ne može ni govoriti. Romski partijski preduzetnici nemaju političkog iskustva, stranke nemaju razvijenu infrastrukturu a članovi romske populacije ne pokazuju interes da se na aktivniji način bave politikom, niti su motivisani da učestvuju na izborima. S druge strane, političke partije većinske nacije nastoje da iskoriste nepismenost i neorganizovanost Roma onda kad treba da uvećaju svoju glasačku mašinu.

Romima, po rečima sagovornika Helsinškog odbora, nisu potrebne partije "na papiru" i "konferencijama za štampu", nego partije koje svakodnevnim radom na terenu pomažu Romima da se što bolje organizuju i efikasnije rešavaju svoje probleme. Sa 200.000 potencijalnih glasača romska zajednica u svojim rukama drži, u zavisnosti od izborne izlaznosti, oko deset poslaničkih mandata, što je, po njihovom mišljenju, dovoljno da se u Republičkoj skupštini formira zaseban poslanički klub i preko njega, delotvorno utiče na poboljšanje položaja romske zajednice. Međutim, ovakav glasački i populacioni potencijal romske zajednice ostaje neiskorišćen, pa Roma nema tamo gde bi trebalo da ih bude - u parlamentu, administraciji, državnoj upravi, policiji, itd.

U republičkom i parlamentu državne zajednice nema ni jednog pripadnika romske nacionalnosti. Postoji nekoliko Roma u opštinskim organima vlasti, recimo potpredsednik opštine Niš je pripadnik romske nacionalnosti, ali nijedan od njih nije izabran za odbornika kao predstavnik jedne od etničkih romskih partija. U pokrajinskim organima uprave zaposlena je samo jedna osoba romske nacionalnosti, na nivou Unije jedan od savetnika ministra za ljudska i manjinska prava je Rom, a u Opštinskom sudu u Staroj Pazovi jedan od sudija je pripadnik romske nacionalnosti. Podzastupljenost Roma u upravnim i administrativnim strukturama rezultat je višedecenijske diskriminacije, ali i ograničenih kompetencija same romske zajednice. Jedan od načina da se poboljša prisustvo Roma u političkim predstavničkim telima je, po mišljenju sagovornika Odbora, primena principa garantovanih mesta za svaku, pa i romsku zajednicu.

U maju 2003. godine pripadnici romske zajednice formirali su svoje predstavničko telo - Nacionalni savet. Od trenutka osnivanja, Nacionalni savet se uključio u formulisanje nacrtu strategije za integraciju Roma, a potom i na izradi akcionih programa za njegovo sprovođenje. Godinu dana nakon osnivanja, jedan broj romskih organizacija nezadovoljan dosadašnjim radom, formirao je Inicijativni odbor za smenu Nacionalnog saveta.

³² Reč je o sledećim strankama: Kongresna romska partija, Socijaldemokratska partija Roma, Demokratska politička partija Roma, Liga romskih demokrata, Socijaldemokratska unija Roma, Demokratska romska unija Vojvodine i, najmlađa među njima, Romska demokratska stranka, osnovana ove godine u Novom Sadu.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Marginalni položaj Roma u društvu, te njihova stalna diskriminacija, određuje i obavezuje državu na usvajanje politike koja bi popravila položaj ove zajednice. Nacrt strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima predstavlja u tom pogledu dobru osnovu. Preporuke koje su sadržane u ovom dokumentu moraju od strane nadležnih državnih ministarstava i nacionalnog saveta Roma dobiti svoju što skoriju operacionalizaciju i konkretizaciju. Imajući u vidu ekonomsku situaciju Srbije, ovaj Nacrt nije moguće operacionalizirati bez značajnije podrške, uključujući i finansijsku, međunarodne zajednice.

Obrazovanje Roma najvažniji je resurs preko koga se može dovesti do poboljšanja položaja romske populacije. Prosvećivanje je ujedno najefikasniji način da se prekine sa tutorskim i pokroviteljskim odnosom države prema romskoj zajednici.

Imajući sve navedene okolnosti u vidu, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da:

- obrazovna politika mora obuhvatiti što veći broj romske dece; merama afirmativne akcije bi treba favorizovati više Roma, posebno za predškolsko obrazovanje; iako u Nišu postoje dva obdaništa za romsku decu, predškolskim obrazovanjem obuhvaćen je veoma mali broj Roma;
- unapređenje položaja romske manjine zahteva korekciju upisne politike; u tom pogledu bi tekstove za đake prvake trebalo prilagoditi romskoj deci, a u komisiju uključiti i romske pedagoge, odnosno asistente, kako bi se deca što više upućivala u redovne, a što manje u specijalne škole;
- obrazovanje Roma zahteva prisustvo "romskog asistenta", njegov položaj mora biti regulisan, a odnosi između asistenata i učitelja oslobođeni surevnjivosti; u tom pogledu bi trebalo izvršiti senzibilizaciju nastavnog kadra;
- neophodno je uspostaviti intenzivnije veze između škola, naročito onih sa velikim brojem romske dece, roditelja i centara za socijalni rad; veza i komunikacija između ovih aktera je važna zbog daljeg nastavka školovanja one dece koju su roditelji povukli iz škole zato da bi ih, kao ulične prodavce ili već na neki drugi način, uključili u svet rada;
- udžbenike namenjene romskoj deci treba štampati, osim na ćirilici, i na latinici, jer je latinica romsko pismo; osim toga, latinичne knjige su važne i zbog učenika koji nastavu pohađaju na jednom od jezika nacionalnih manjina; u Vojvodini, na primer, blizu 500 romskih učenika (472) obrazovanje stiče na jezicima nacionalnih manjina, najviše na mađarskom jeziku – 321 učenik;
- nastavne programe treba inovirati, budući da su istorija i kultura Roma u njima praktično nevidljivi; efekti ovakve inovacije bili bi višestruki – osim saznajnih, obrazovnih i kulturnih, postepeno bi uticali na promenu ponašanja romskog okruženja; potrebno je, takođe, iz postojećih programa ukloniti sve one segmente koji na pogrdan način govore o Romima ili ih predstavljaju u lošem i negativnom kontekstu;

• zahteve da se za đake romske nacionalnosti otvaraju zasebna odeljenja treba otkloniti i ne dozvoliti segregaciju romskih učenika i u tom smislu od prosvetnih vlasti treba zahtevati da "ispolje čvrstu volju i moralno vođstvo";

• potrebno je što pre izgraditi antidiskriminaciono zakonodavstvo u skladu sa međunarodnim standardima; u slučaju registrovane diskriminacije obezbediti brzu reakciju nadležnih državnih službi – policije, tužilaštva i sudova, a žrtvama diskriminacije omogućiti besplatnu pravnu pomoć, preko stvaranja široke mreže pravne pomoći;

• neprimereno ponašanje policije prema pripadnicima romske manjine treba rešavati i preko seminara ili kurseva na kojima bi se upoznali sa propisima o pravima manjina;

• formirati, tamo gde to do sada nije učinjeno, a to je upravo sa Nišom slučaj, Savet za međunacionalne odnose, kao institucije koja se bavi pitanjima ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti; formiranje Saveta je, inače, predviđeno Zakonom o lokalnoj samoupravi.

• neophodno je podržati i pomoći napore usmerene ka institucionalizaciji romske kulture, na primer, putem Romskog doma, Nacionalnog orkestra, Katedre za romski jezik, Istorijskog arhiva, itd; postojeće, zvanične institucije kulture bi morale biti otvorenije prema romskoj kulturi i njezinu prezentaciju činiti sastavnim delom svoje profesionalne aktivnosti; nadležne državne institucije bi morale finansijski i na svaki drugi način potpomoći održavanje romskih kulturnih manifestacija;

• država bi svojim programa morala rešavati akutno pitanje zapošljavanja Roma; takav program bi morao biti usmeren ka dvostrukoj stimulaciji, najpre, samih Roma ka do, ili prekvalifikaciji, a potom i onih preduzetnika koji, na primer, zapošljavaju veći broj Roma; neophodno je olakšati legalizaciju onim Romima koji imaju nekakav biznis u okviru sive ekonomije, dok bi onima koji žele da se bave preduzetništvom trebalo pomoći – preko edukacije, poslovnih planova, poreskih olakšica i povoljnih kredita – da lakše otpočnu sa svojom privrednom aktivnošću.

VLASI

I. UVOD

Uloga i pozicija vlaške nacionalne manjine je jedinstvena i po mnogo čemu specifična (a opet, u velikoj meri indikativna). Interesantno je da se u svakodnevnom govoru imenom "Vlasi", u najvećem delu Srbije, nazivaju svi stanovnici predela istočno od reke Velika Morava, ka granici sa Rumunijom i Bugarskom. Do aktuelizovanja problema vlaške nacionalne manjine početkom devedesetih, uobičajena upotreba tog termina se odnosila na regionalnu pripadnost, pa su se tako Vlasima nazivali i Srbi iz tih krajeva. No, i u najsrećnija vremena "bratstva i jedinstva", upotreba takvog naziva je podrazumevala psihološko poimanje u čijoj je suštini bila svest o različitosti, mada ona u to vreme nije bila nužno negativna.¹ Dezintegracija zajedničke države i nacionalna homogenizacija nekadašnjih konstitutivnih naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci.), ali i "velikih" nacionalnih manjina (Mađari, Albanci.), inspirisala je slične procese i kod Vlaha, ali i drugih naroda koji su ranije pribegavali etničkoj mimikriji (Romi), ili su već uveliko podlegli asimilaciji (npr. Bugari). Tako je, paradoksalno, srpska nacionalistička euforija pomogla stvaranju i jačanju identiteta kod svih drugih naroda u Srbiji, za šta većinski narod ni sada nema razumevanja niti adekvatan civilizacijski odgovor.

Brojne specifičnosti u istorijskom razvoju vlaške manjine, uticale su da njeni pripadnici budu obuhvaćeni različitim procesima asimilacije i negiranja identiteta.

Uprkos ogromnom pritisku asimilacije Vlasi u istočnoj Srbiji opstali su kao prepoznatljiv narod, mada sa identitetom koji je ugrožen, delom izgubljen ili modifikovan u značajnoj meri. Zato je i javno pokretanje "vlaškog pitanja" u prethodnoj deceniji, izazvalo pravi kulturno-civilizacijski šok, i to ne samo kod Srba. Njime su, ništa manje, bili iznenađeni Rumuni, druge manjine, ali i sami Vlasi. Višedecenijska marginalizacija i pristajanje na nju, prirodna asimilacija, brojne razlike u odnosu na pretke ali i savremene sunarodnike, uticali su da Vlasi zapadnu u neku vrstu kolektivne apatije i letargije, pomalo autistične samoodvoljnosti, pa je pokretanje nacionalnog pitanja izazvalo nedoumice i zbunjenost, strah i odbijanje, pa i sukobe u okviru zajednice. Uz to, opšta napetost u društvu usled ratnih zbivanja nikako nije pogodovala racionalnom i

---

¹ Sličnu upotrebu je imao i naziv "Šiptari" kojim su se, decenijama unazad, oslovljavali i Srbi i Albanci koji potiču sa Kosova. U atmosferi lišenoj nekih većih sukoba i nacionalnih netrpeljivosti, takav naziv uglavnom nije imao uvredljiv karakter. Međutim, danas se on koristi u isključivo pežorativnom značenju, i to za oba naroda.

konstruktivnom promišljanju na ovu temu, pa su rasprave i inicijative o Vlasima dugo ostale predmet ozbiljnijeg interesovanja samo retkih nevladinih organizacija i zainteresovanih pojedinaca. U tim godinama je izostalo i neko veće interesovanje srpske javnosti, ali i zemlje-matice, Rumunije. Poput ostalih, i vlaška manjina je u medijima retko spominjana, uglavnom kao još jedan u nizu neprijatelja i razbijača Srbije.

Nov pristup prema nacionalnim manjinama, nakon promene vlasti u Srbiji, i za Vlahe je bio stimulativan i otvorio nove perspektive, ali je to istovremeno značilo suočavanje sa brojnim problemima koji se moraju rešavati i koji ne trpe dalje odlaganje. Reč je o suštinski važnim pitanjima, koja su za opstanak Vlaha od egzistencijalnog značaja: pre svih, konačno i na naučnoj osnovi zasnovano definisanje etnostrukture Vlaha uz poštovanje prava na samoodređenje vlašskog naroda, pitanje jezika i pisma, religije, zemlje-matice itd., što je osnova za dalje definisanje i institucionalnu garanciju brojnih prava garantovanih zakonima Srbije. Mada se na mnogim od ovih problema radilo, nijedan od njih još nije u potpunosti rešen. Različita tumačenja i sukobi u okviru same vlaške populacije dali su opravdanje državi da "vlaško pitanje" ne rešava, pod izgovorom da demokratska vlast neće nametati nijednoj nacionalnoj manjini svoje zaključke i gotova rešenja.

Vlasi su i dalje ostali prepušteni sami sebi, dok je država svoju pažnju usmerila na velike ili značajne nacionalne manjine (Mađari, Hrvati, Bošnjaci, Rumuni, Romi), i one koje su pokazale dovoljno snage za organizovan nastup (Rusini, Slovaci, Bunjevci, Ukrajinci.). Međutim, posao države i njenih institucija nije da nacionalnim manjinama "nameće" bilo šta, već da im pomogne u definisanju problema i nalaženju najboljih rešenja. U tom smislu je Ministarstvo za nacionalne manjine moglo i moralo da učini mnogo više, mada treba reći da je ono prva i jedina državna institucija koja se uopšte bavila Vlasima. Saradnja je uspostavljena početkom 2001. godine sa Forumom za kulturu Vlaha², a rezultirala je uključivanjem njihovih predstavnika u rasprave tokom priprema Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, učešćem

---

² Forum za kulturu Vlaha je osnovan 1992. godine u Boru, kao udruženje građana koje će se baviti kulturnim vrednostima i očuvanjem identiteta Vlaha. Dajući saradnji sa državnim organima i institucijama prioritetno mesto u svom delovanju, Forum se u narednim godinama nebrojeno puta obraćao raznim ministarstvima i Vladi sa inicijativama, predlozima ili zahtevima vezanim za unapređenje položaja vlaške manjine. Delegaciju Forumu je, međutim, prvi put primila krajem 1997. godine tadašnja ministarka kulture Nada Popović-Perišić, povodom poziva predstavnicima Forumu da učestvuju na godišnjem simpozijumu organizacije "Astra" u Temišvaru. Ministarka je dala podršku Forumu za uspostavljanje različitih vidova prekogranične saradnje koju Forum do tada nije praktikovao, držeći se stava da se najpre moraju uspostaviti dobri i kvalitetni odnosi sa državnim institucijama, a tek potom sa zemljom-maticom (Rumunijom) i brojnim organizacijama rumunske dijaspore. Na pismena obraćanja državnim organima, Forum nijednom nije dobio odgovor. Praksa potpunog ignorisanja trajala je sve do promene vlasti.

na okruglim stolovima i radionicama na temu multikulturalnosti, razvijanja svesti o toleranciji i sl. Ipak, izostala je očekivana i neophodna stručna pomoć za normiranje jezika i pisma, validna procena nekih istorijskih nedoumica, podrška i pomoć u prevazilaženju unutrašnjih podela i institucionalnom organizovanju itd. Ministarstvo za nacionalne manjine je pokrenulo komunikaciju sa vlaškim organizacijama, ali to nije dovoljno. Tome u prilog govori i Prvi izveštaj o ostvarivanju Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina, koji je Ministarstvo podnelo Savetu Evrope krajem 2002. godine. Iako je izveštaj vrlo iscrpan (oko 200 strana), Vlasima je posvećena nepuna strana i to opštepoznatih i vrlo oskudnih podataka, a većina članova Okvirne konvencije nemaju svoju primenu u slučaju vlaške manjine.

Reagujući na državni izveštaj SRJ, nekoliko vlaških nevladinih organizacija uputilo je Savetodavnom komitetu Saveta Evrope informacije o problemima emancipacije Vlaha.³ Pored osnovnih podataka o istorijskom razvoju Vlaha i demografskoj strukturi (uz isticanje ključne teze o zajedničkom etničkom poreklu, jeziku i tradiciji Vlaha i Rumuna), pomenute organizacije posebnu pažnju posvećuju ostvarivanju Okvirne konvencije u odnosu na vlašku nacionalnu manjinu. Ovaj dokument u primerenoj i sažetoj formi apostrofira najvažnije probleme vlaške zajednice, uz kratak zaključak koji dodatno naglašava upravo nedostatak konzistentne afirmativne politike države prema ovoj manjini. Taj nedostatak je vidljiv i sasvim površnom analizom položaja Vlaha, dok svakodnevne, a naročito dugoročne posledice takve politike dobijaju na težini uvidom u stanje na terenu.

Zahvaljujući višegodišnjoj prisutnosti u sredinama nastanjenim Vlasima i saradnji sa lokalnim nevladinim organizacijama, Helsinški odbor je aktivno pratio razvoj i probleme sa kojima se suočava ova manjina. Uz već pomenutu (nedovoljnu) saradnju sa odgovarajućim državnim institucijama, u zabrinjavajućoj meri su prisutni i različiti vidovi diskriminacije, uzrokovane nepostojanjem normiranih rešenja jezika i pisma (kao osnovnih identitetskih obeležja), ali i negativnom atmosferom koja prati etničku emancipaciju Vlaha. Takvu atmosferu neretko produkuju mediji, ali je ona prvenstveno izraz nespremnosti većinskog naroda da prihvati i obezbedi uslove za razvoj punog identiteta svim nacionalnim manjinama, pa i vlaškoj. Na okruglom stolu koji je Helsinški odbor organizovao sa predstavnicima vlaških NVO i nekih političkih stranaka, krajem aprila ove godine⁴, izneto je više primera otvorene ili prikrivene diskriminacije prema Vlasima, pa i pretećih poruka i grafita. Jedan od njih je "Smrt Vlasima-crni Alah", dok su na dvojezičnoj tabli na ulazu u prostorije "Ariadnae Filum" dočrtana četiri oscila ("Samo sloga Srbina

³ Forum za kulturu Vlaha, Vlaška kulturna inicijativa, Ariadnae Filum-Društvo za kulturu Vlaha-Rumuna Srbije, Vlaški kulturni informativni centar i Centar za etničku saradnju: "Statusni i operativni problemi emancipacije Vlaha kao tema iz državnog izveštaja SRJ", Bilten Forum za kulturu Vlaha, Bor, 04.10.2003.

⁴ Okrugli sto je održan u konferencijskoj sali hotela "Srbija" u Boru, 29. 4. 2004.

spašava"), a na staklu je osvanula poruka "Marš iz Srbije". Iako su pojedini mediji objavili informaciju o ovim incidentima, lokalne vlasti i policija se nisu oglasili a počinioi nisu uhvaćeni, što je pojačalo osećaj nesigurnosti i straha kod stanovništva.

Prilikom razgovora koje je Helsinški odbor prethodno vodio sa predstavnicima suda i policije, naglašeno je da nema nijednog procesuiranog slučaja kome je u osnovi međunacionalni sukob, niti ih je bilo ranije. U pogledu izvršilaca prekršaja i krivičnih dela ne može se uspostaviti nikakva veza sa pripadnošću bilo kojoj naciji, niti je primećeno da je npr. siromaštvo, kao čest uzrok kriminalnih radnji, karakteristično za neku nacionalnu grupaciju. Krivična dela krađe, teške krađe, nedozvoljene trgovine itd., koja su najviše zastupljena pred opštinskim sudovima, posledica su siromaštva i teške ekonomske situacije koja podjednako opterećuje sve stanovnike.

Dugačak i neadekvatno kontrolisan granični pojas prema Rumuniji i Bugarskoj, uzrok je velikog broja carinskih prekršaja i krivičnih dela poput nedozvoljenog prelaska granice, trgovine ljudima (siromašnih seljaka iz Rumunije u vreme velikih sezonskih poljoprivrednih radova, najviše u Vojvodini, ali i radne snage koja iz bivših sovjetskih republika preko Rumunije i Srbije odlazi dalje ka zapadnim zemljama), oružjem i drogom (sa Istoka, preko Bugarske i Srbije ka Zapadu) i sl. U ovim slučajevima se radi o dobro organizovanim, međunarodnim kriminalnim grupama, čiji interes ne poznaje nacionalnu pripadnost. Međutim, i pored toga što ni sud, ni policija nemaju nikakvih pokazatelja o Vlasima ili Rumunima kao najčešćim ili uobičajenim počinioicima ovih krivičnih dela, pojedini mediji su u više navrata sugerisali upravo takvu tezu.

Na osnovu nekih policijskih izveštaja koji govore, između ostalog, i o lociranim kanalima za *trafficking* između Srbije i Rumunije, jedna beogradska nevladina organizacija je čak zaključila da upravo Vlasi organizuju čitav "posao", te da često prodaju i svoje žene i ćerke za potrebe *sex-traffickinga* u zapadnim zemljama! Prema rečima načelnika SUP za zaječarski okrug, veličina i nepristupačnost terena u pograničnom pojasu zahtevaju daleko veći broj pripadnika i redovne i pogranične policije, kao i tehničku opremljenost koja sada ne postoji, i to su jedini uzroci tzv. "porozne granice" i pratećih oblika kriminala, a ni u kom slučaju neka posebna sklonost lokalnog stanovništva, bilo da se radi o Srbima, ili o Vlasima. Na drugoj strani, i u sudu, i u policiji su potvrdili da Vlasi nisu na rukovodećim mestima, mada smatraju da to nije posledica diskriminacije, budući da ih ima u sudskoj administraciji, među advokatima, i među pripadnicima policije. Evidentan je, međutim, problem sudskih tumača i prevodilaca: s obzirom na lingvističke razlike u odnosu na rumunski jezik, u više slučajeva su zabeležene ozbiljne posledice nastale neadekvatnim prevodjenjem, a ima i slučajeva u kojima sud nije dozvoljavao stranci da se obraća na rumunskom jeziku.

To je još jedan, u nizu razloga, zbog kojih bi država morala da pomogne u standardizaciji i unifikaciji jezika kojim govore Vlasi. Jezik je krucijalno

pitanje za opstanak vlaške manjine, pa ignorisanje tog problema unosi sumnju u dobre namere države i izaziva opravdano nezadovoljstvo Vlaha. Nedostatak obrazovanja na maternjem jeziku i pismu leži u osnovi svake dalje diskriminacije – od nemogućnosti izražavanja i upražnjavanja različitih vidova kulture, davanja vlaških imena i punog praktikovanja običaja, ograničenih verskih sloboda...pa do nedostatka sopstvenih medija i neadekvatne zastupljenosti u postojećim, nedovoljnih i nejakih institucija, unapred satanizovanih političkih zahteva itd. Nezadovoljstvo je, naravno, i osnov svake radikalizacije, mada Vlasi spadaju među one nacionalne manjine kod kojih taj proces (još uvek) nije prisutan u nekoj značajnoj meri. Prvi simptomi, međutim, već postoje: ogledaju se u preuveličavanju nekih problema, stavljanju nacionalnog predznaka svakoj nepravilnosti i nepravdi, osećanju potlačenosti i nezaslužene žrtve, izoštravanju senzibiliteta samo u odnosu na svoj narod, gubljenju racionalnog sagledavanja celokupnih odnosa u društvu itd. Tako se, češće nego ranijih godina, mogu čuti teze "o osmišljenoj, višedecenijskoj eksploataciji basena u Boru i Majdanpeku, da bi potom Vlasima ostala neupotrebljiva, jalova zemlja", ili "o namernom zagađivanju reka koje protiču kroz vlaška sela", ili "o ukidanju linija javnog prevoza u zimskim mesecima koje vode ka najudaljenijim – vlaškim selima" itd. Ovakvi i slični stavovi lišeni svake argumentacije su, na sreću, retki, ali bi morali da deluju kao ozbiljno upozorenje nadležnima. Najveći deo vlaške populacije i njihove elite doživljava Srbiju kao jedinu domovinu, ne iskazujući nikakve separatističke težnje, već upravo suprotno-istrajnim i aktivnim delovanjem na očuvanju svog identiteta doprinose demokratizaciji Srbije i njenim naporima za evropskim integracijama.

II. ISTORIJSKO-DEMOGRAFSKI PODACI

Jedno od spornih pitanja među samim Vlasima je njihovo poreklo. Iako bi odgovor i razrešenje nedoumica o tom pitanju trebalo da daju istoričari, antropolozi, etnolozi... sva je prilika da se njime više bave razni političari i politikanti, što unosi dodatnu konfuziju u već postojeće nedoumice i utiče na defragmentiranje identiteta Vlaha. Poreklo Vlaha, uvažavajući nepoznanice koje uvek postoje u istoriji, najmanje je sporno u naučnim krugovima: "Mistifikacije oko porekla i nacionalne pripadnosti Vlaha su političke prirode. U nauci nije sporno da su Vlasi potomci poromanjenih starosedelaca Balkana iz vremena Rimskog carstva i da je jezik kojim oni govore rumunski. Lingvisti smatraju da je opšteslovenska i praslovenska reč *Vlah* (poljski *Wloch*, ruski *Voloh*) nastala od pragermanske reči *Wallhos* i starovisokonemačke reči *Walh*."⁵

⁵ Enciklopedija Jugoslavije, knjiga 8, strana 514, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1971.

Romanizacija balkanskih prostora je počela još u III veku p.n.e. rimskim osvajanjem Ilirika, na istočnoj obali Jadrana. U južnom delu Balkanskog poluostrva, Rimsko carstvo obuhvata prostor nekadašnje antičke Makedonije, da bi se u I i II veku nove ere proširilo preko Moezije i Trakije do Dunava, a Trajanovim osvajanjima Dakije i preko Dunava.⁶ Stanovništvo je romanizovano uvođenjem rimske kulture i latinskog jezika, ali je sačuvalo i deo sopstvenih običaja i jezika. Do novih velikih migracija (ali i mešanja stanovništva) dolazi pod pritiskom i najezdom germanskih Gota, a potom i slovenskih plemena, koji starosedeoce nazivaju *Vlakhi* ili *Vlasi* (u istočnoslovenskoj varijanti *Volokhi*). Etnička uobličavanja su nastavljena i u Srednjem veku, da bi se tek tokom prošlog veka okončalo konstituisanje danas postojećih država.

Ujedinjenjem kneževina Vlaške i Moldavije (1859-1862) nastaje Rumunija, koju Vlasi, na osnovu spomenute etnogeneze, smatraju svojom matičnom državom. Enciklopedija Orbis Latini takođe navodi da su Vlasi evropski narod koji čini glavni konstitutivni element populacija Rumunije i Moldavije, kao i manje grupacije locirane po celom Balkanu, južno i zapadno od Dunava. Ima, međutim, shvatanja po kojima Vlasi u istočnoj Srbiji nemaju ništa zajedničko sa spomenutim nasleđem, pa samim tim ni sa Rumunijom i sa Rumunima, odnosno da su autohtoni narod sa posebnim jezikom i pismom. Prisutna je, takođe, i teorija po kojoj su Vlasi zapravo Srbi alterofoni (Srbi koji govore drugim jezikom), ili Srbi sa značajno modifikovanim srpskim jezikom. Treba napomenuti da slične nedoumice i sukobljeni stavovi postoje i u vlaškim zajednicama u Bugarskoj, Makedoniji, Grčkoj, Albaniji i Hrvatskoj, pri čemu je upadljiva namera domicilnih država da "vlaško pitanje" marginalizuju, a stanovništvo asimiluju.

Nedovršeni nacionalni procesi u većini spomenutih država logična su smetnja za afirmaciju identiteta i vlaške, i bilo koje druge zajednice. S druge strane, savremena istorija balkanskih država, u kojoj je bilo mnogo međusobnih ratova i prekrajanja granica, ostavila je teško nasleđe i duboke tragove i u sadašnjim međudržavnim odnosima, pa su oni često uzdržani i upadljivo opterećeni trudom da se ne otvaraju "bolna pitanja" i "ne ispravljaju istorijske nepravde". Verovatno je to razlog i što je Rumunija, iako od strane stručnjaka najčešće apostrofirana kao matična država Vlaha, ostala prilično uzdržana u njihovoj zaštiti i pomoći za očuvanje identiteta. Istovremeno, primetna je i težnja rumunske države za unificiranjem sopstvene nacije, pa se Vlasima negira svaka posebnost u odnosu na Rumune, što dodatno komplikuje vlaške napore za emancipacijom.

Pitanje porekla Vlaha nije, dakle, isprazna i besmislena priča dokonih (kvazi)intelektualaca. Krucijalni problem oko (samo)identifikacije oduvek se, pa i danas, bitno odražavao na njihov opstanak: spor oko porekla je rezultirao

⁶ Forum za kulturu Vlaha, Dragomir Dragić: "Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i 'vlaško pitanje' – pitanja i odgovori", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

daljim razmimoilaženjima oko imena, jezika i pisma, tradicionalnih i religijskih običaja, pa su Vlasi na dobrom putu ka potpunom nestajanju ukoliko se ne dođe do hitnih rešenja. Sve rečeno najjasnije se vidi upoređivanjem demografskih podataka, koji eksplicitno odražavaju politiku države u određenom trenutku, kao i posrednu reakciju stanovništva.

Sa brojnim kuriozitetima koji inače prate popise stanovništva u Srbiji/Jugoslaviji, susrećemo se i u slučaju Vlaha. Interesantno je, recimo, da su u XIX veku u kneževini, i kasnije Kraljevini Srbiji, Vlasi popisivani kao Rumuni. U to vreme Rumunija još nije postojala, već kneževina Vlaška. Nakon ujedinjenja Vlaške i Moldavije u Rumuniju, Srbija se vraća tradicionalnom slovenskom nazivu "Vlasi", dok Rumuni sve više postaju zanemarljiva statistička kategorija. Prema istorijskim podacima, broj Rumuna u Srbiji je bio: 1846. godine - 97.215; 1850. godine - 104.343; 1859. godine - 122.595; 1866. godine - 127.326; 1884. godine - 149.727; 1890. godine - 143.684; 1895. godine - 159.510; 1900. godine - 122.429, a na popisu 1921. godine se 142.773 stanovnika izjasnilo da govori vlaškim/cincarskim jezikom.⁷ Nakon II svetskog rata u Srbiji i Jugoslaviji se za stanovnike istočne Srbije već uveliko koristi termin "Vlasi", ali oscilacije u njihovom broju nedvosmisleno ukazuju na uticaj vandemografskih činilaca na nacionalno opredeljenje: 1948. godine -102.953; 1953. godine - 36.728; 1961. godine - 9.463; 1971. godine - 21.990; 1981. godine - 32.063; 1991. godine - 17.810.⁸

Prema poslednjem popisu stanovništva iz 2002. godine,⁹ koji je sproveden u daleko opuštenijoj atmosferi u odnosu na popis iz predratne 1991. godine, broj Vlaha je u porastu i iznosi 40.054 stanovnika, od čega je u Vojvodini registrovano 101, a u Centralnoj Srbiji 39.953 pripadnika vlašskog naroda. Tako su Vlasi u Centralnoj Srbiji, po brojnosti, postali četvrta nacionalna manjina, dok se na nivou cele Srbije nalaze na devetom mestu. Ukupan broj Rumuna u Srbiji je 34.576, pri čemu se u Vojvodini ovako izjasnilo 30.419 stanovnika, a u Centralnoj Srbiji samo 4.157. To je direktna posledica velikih razlika u kulturno-istorijskom nasleđu Vojvodine i ostatka Srbije. Vojvodina je prisajedinjena Srbiji sa razvijenim uslovima i navikama za suživot brojnih postojećih etničkih zajednica, dok je "pruski model" države (jedna država, jedan narod, jedan jezik), usvojen južno od Dunava, nalagao brisanje zatečenih razlika u korist etničkog monizma. Tako su Rumuni u Vojvodini

⁷ Forum za kulturu Vlaha, Dragomir Dragić: "Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i 'vlaško pitanje' - pitanja i odgovori", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

⁸ Podaci su preuzeti iz Statističkih godišnjaka FNRJ i SFRJ i odnose se na celokupnu teritoriju tadašnjih država, ali je iz drugih statističkih podataka jasno da se, u najvećem broju, radi o Vlasima koji danas naseljavaju područje Istočne Srbije. Primera radi, od 17.810 Vlaha sa popisa 1991. godine, 132 je nastanjeno u Vojvodini, 3 na Kosovu i 3 u Crnoj Gori, dok 17.672 pripadnika vlašskog naroda živi upravo u Istočnoj Srbiji.

⁹ Popis 2002. godine je rađen samo u Srbiji, na teritoriji Vojvodine i tzv. Centralne Srbije, bez Kosova.

očuvali identitet i institucionalno ga zaštitili, ali je uočljivo da između dve zajednice ne postoji očekivano razumevanje i podrška. Treba napomenuti da vlasti u Srbiji nisu uvažile molbu nekih vlaških organizacija i stranaka da se prilikom popisa uvede jedinstvena kategorija koja bi nosila naziv "Vlasi/Rumuni", što je kod jednog dela Vlaha protumačeno kao nastavak državne politike koja sprečava njihovu nacionalnu homogenizaciju, dok su vlasti to pravdale nedostatkom eksplicitnog stava Vlaha, podržanog od većine njihovih pripadnika.¹⁰ Vojvođanski Rumuni su se, kao i u mnogim drugim situacijama, držali rezervisano.

Vlaško stanovništvo je najvećim delom seosko i skoncentrisano je u četiri okruga- borskom, braničevskom, zaječarskom i pomoravskom. Najveći broj Vlaha živi u borskom okrugu-16.449, od čega u opštini Bor 10.064 (18,03 odsto ukupnog stanovništva), u opštini Majdanpek 2.817 (11,88 odsto), u opštini Negotin 3.000 (6,91 odsto) itd. U braničevskom okrugu živi 14.083 Vlaha, u zaječarskom 7.155, a u pomoravskom 2.049 pripadnika ove nacionalne manjine. Visoko učešće vlašskog stanovništva u ukupnom stanovništvu se beleži u opštinama Golubac (8,78 odsto), Petrovac (10,24 odsto), Žagubica (22,05 odsto) i Boljevac (26,26 odsto), a ubedljivo je najveće u Kučevu, gde Vlasi čine 27,67 odsto ukupnog stanovništva opštine. Broj Vlaha u ostalim delovima Srbije je zanemarljiv.

Ovakva zastupljenost je, čak i formalno-pravno, dovoljna za pokretanje različitih mehanizama koji bi omogućili adekvatniju promociju i zaštitu interesa Vlaha. Primera radi, Zakon o lokalnoj samoupravi u čl. 63, predviđa osnivanje Saveta za međunacionalne odnose u nacionalno mešovitim opštinama, pri čemu se mešovitim opštinama smatraju one u kojima jedna nacionalna zajednica čini više od 5 odsto od ukupnog broja stanovnika, ili sve zajednice čine više od 10 odsto, prema poslednjem popisu stanovništva. Opštine odlučuju i o uvođenju u službenu upotrebu jezika nacionalne manjine, uređuju isticanje simbola, praznika, naziva ulica, trgova i drugih delova naseljenih mesta, a obezbeđuju i brojne druge preduslove za razvoj i izražavanje nacionalne manjine.¹¹ Iako se ograničenja, u slučaju Vlaha, najčešće pravdaju objektivnim

¹⁰ Vlasti u Srbiji su se, tim povodom, pozvale na primer Bošnjaka koji su uvedeni kao posebna popisna kategorija 2002. godine, čemu je prethodio nacionalni konsenzus postignut između dva popisa. Na poslednjem popisu je zadržana i stara kategorija "Muslimani", kao dopunsko i prelazno rešenje do potpunog a/nacionalnog saoopredeljenja stanovnika.

¹¹ Prema Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Sl.list SRJ, broj 11/2002), "na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, njihov jezik i pismo može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Jedinica lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15 odsto prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva" (čl.11,stav 1. i 2.). U stavu 5. dalje je predviđeno: "na teritorijama iz stava 2. ovog člana, imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi

razlozima (već spomenuto pitanje identiteta, jezika i pisma), država bi mogla da umnogome poboljša položaj vlaške populacije na nivou opština, dok se ne dođe do prihvatljivih dugoročnih rešenja.

III. KOLEKTIVNA PRAVA

1. PRAVO NA SLUŽBENU UPOTREBU JEZIKA I OBRAZOVANJE

Vlasi uglavnom ne koriste nijedno od kolektivnih prava koja su nacionalnim manjinama garantovana saveznim ili republičkim zakonima. Kao i po pitanju porekla, vlaška zajednica nema jedinstven stav ni u pogledu jezika mada je i to pitanje kojim bi prevashodno trebalo da se bave stručnjaci. Međutim, pošto je jezik, kao važno identitetsko obeležje, i političko pitanje, sporovi oko normiranja i upotrebe su najčešće opterećeni borbom za različite interese, pri čemu se često zaboravi na suštinu – da samo "živi jezici" obezbeđuju opstanak i prosperitet naroda.

Među vlaškom elitom mogu se prepoznati dva dominantna stava. Prema jednom, većinskom, normirani jezik je rumunski književni jezik, dok je po drugom, vlaški jezik sasvim poseban, te se njegova standardizacija treba izvršiti nezavisno od rumunskog jezika. Zagovornici prvog stava, koji Vlahe i Rumune vide kao naslednike istih prapredaka, pozivaju se na lingvističko-fonetska pravila koja dokazuju da se radi o istom jeziku, a evidentne osobenosti vlašskog govora smatraju rumunskim arhaičnim varijantama. Po njima, Vlasi govore dako-rumunskim dijalektom rumunskog jezika, kojim se govori u Rumuniji i najbližem okruženju. Ovaj dijalekt ima pet govornih idioma, odnosno narečja, od kojih se u Istočnoj Srbiji govore dva: banatsko i muntensko (oltensko) narečje. Muntensko narečje je, inače, osnova rumunskog književnog jezika. Treba reći i da brojni srpski lingvisti i etnolozi takođe podržavaju tezu o zajedničkom identitetu Vlaha i Rumuna i "vlaškom jeziku" kao dijalektu rumunskog jezika.¹² Shodno tome, vlaško pismo bi moralo biti rumunsko, i to latinično, iako je latinica zamenila nekada korišćenu ćirilicu tek nakon formiranja Rumunije. "Pokušaji da se ostane pri ćirilici je anahronizam ili namera da se zabašuri ili trajno sakrije jednoznačnost duhovne i drugih veza iskazanih istinom o Istočnoj Srbiji (Vlah=Rumun), ali i da se sakrije pripadnost

jednica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju se i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu". Opštine u kojima Vlasi ispunjavaju ovaj standard su: Žagubica, Kučevo, Bor i Boljevac.

¹² Npr. dr Tihomir R. Đorđević: "Kroz naše Rumune", Beograd, 1906; Momčilo D. Savić: "Rumunija-Romanija", SANU, Beograd, 1988.

"vlaškog jezika" porodici romanskih jezika."¹³ Drugi stav se zasniva na polazištu da između vlašskog i rumunskog naroda nema znaka jednakosti, pa su stoga standardi rumunskog jezika neprihvatljivi uprkos pojedinim sličnostima. Zastupnici ovog stava ističu da bi proglašavanje rumunskog književnog jezika, kao nacionalnog jezika Vlaha, imalo katastrofalne posledice, jer bi samo 2-3 odsto vlašskog stanovništva bilo u stanju da ga koristi u govornom i pisanom obliku. Istovremeno se procenjuje da Vlasi razumeju oko 60-70 odsto rumunskog govora.

U svakom slučaju, među sukobljenim stranama jedino nije sporno da vlaški govorni jezik nije rumunski književni, i da je vlaški narod aliteraran. Sve ostalo je predmet ozbiljnih nesuglasica. Međutim, nepostojanje standardizovanog jezika smetnja je uvođenju obrazovanja na maternjem jeziku, što svi Vlasi vide kao ogroman problem i opasnost po opstanak vlašskog naroda. Jezičke nedoumice se svakako ne smeju prevazići ni jednostavnim nametanjem, npr. rumunskog književnog jezika. Neki podaci, prikupljeni 2002. godine anketom među vlaškim stanovništvom, govore da je vrlo mali broj roditelja dece osnovnoškolskog uzrasta izrazio želju da se njihova deca obrazuju na rumunskom jeziku. Forum za kulturu Vlaha predlaže izradu "Lingvističkog atlasa", kojim bi se jezik kojim govore Vlasi odredio u odnosu na rumunske dijalekte i književnu normu, o čemu je Forum još 1998. godine potpisao Protokol o saradnji sa Rumunskim udruženjem za dijalektologiju. Pa ipak, čak i ako se dođe do prihvatljivog rešenja, zvaničnom zahtevu za uvođenje nastave na maternjem jeziku bi morala da prethodi ozbiljna i sveobuhvatna pozitivna kampanja u javnosti koja bi afirmisala i sam jezik, ali i značaj obrazovanja na maternjem jeziku. Nosilac i promoter jedne takve kampanje mora biti država, sa svim svojim institucijama i na svim nivoima. U međuvremenu, jedan manji broj Vlaha, boljeg finansijskog stanja, i dalje će svoju decu upućivati u neke vojvođanske gradove i Rumuniju u srednje škole i na fakultete, ukoliko žele da se ona obrazuju na rumunskom jeziku. Na takvu praksu, međutim, sredina ne gleda blagonaklono, a zabeleženi su čak i slučajevi da su profesori u školama šikanirali decu koja su se pripremala za nastavak školovanja u Rumuniji.

Rešavanje problema oko jezika i pisma omogućilo bi i korišćenje drugih prava: od uvođenja jezika u službenu upotrebu, preko informisanja i negovanja kulture na maternjem jeziku, do obavljanja verske službe. Kako je već pomenuto, za sada je u istočnoj Srbiji u zvaničnoj i službenoj upotrebi jedino srpski jezik. Svi nazivi naselja, ulica, trgova, ali i lična imena su na srpskom jeziku; komunikacija sa državnim organima, upravni postupci i postupci pred sudom vode se na srpskom jeziku, itd. Vlasi imaju problem korišćenja sopstvenog jezika i na javnim manifestacijama i skupovima, ali i pri obavljanju verske službe. U ovom slučaju, problem je dvostruk: s jedne strane, Srpska

¹³ Forum za kulturu Vlaha, Dragomir Dragić: "Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i 'vlaško pitanje' – pitanja i odgovori", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

pravoslavna crkva ne dozvoljava obavljanje službe na rumunskom jeziku (bogosluzenje vrše sveštenici SPC na staroslovenskom jeziku), a sa druge, Rumunska pravoslavna crkva ne gleda blagonaklono na tradicionalne i duboko ukorenjene obrede kod Vlaha, jer su oni van pravoslavnih kanona. Osim toga, srpski sveštenici ne dozvoljavaju da se deci pri krštenju daju tradicionalna vlaška imena, već isključivo srpska, što opravdano izaziva veliko ogorčenje među stanovništvom. Rigidan i asimilatorski stav Srpske pravoslavne crkve prema drugim pravoslavnim crkvama, u ovom slučaju prema rumunskoj, postoji od davnina. U navedenoj putopisnoj studiji s kraja XIX veka, srpski etnolog dr Tihomir Đorđević kaže: "Nastojanjem crkve danas se više ovakva imena ne daju*, već sveštenici gledaju da im daju čisto srpska imena. No i pored takvih srpskih imena Vlasi se u kući i među sobom nazivaju svojim imenima koje sami nadevaju." Indikativno je, takođe, da se na razna odobrenja i dozvole za izgradnju verskih objekata u vlaškim selima čeka neprimereno dugo, kao i da SPC nikada nije odgovorila ni na jedan pismeni zahtev ili molbu Vlaha iz Istočne Srbije.

Sve što je rečeno svedoči o evidentnoj diskriminaciji kojoj su Vlasi izloženi i, bez obzira na postojanje objektivnih okolnosti, takvo stanje se ne može opravdati, naročito ako izostaje napor države da se ono prevaziđe. Uzor i način na koji bi se to moglo uraditi ne moraju se tražiti daleko – dovoljno je preuzeti bar deo iskustava i rešenja iz Vojvodine, pa bi to već bio značajan korak. Nakon pomoći pri razrešenju nekih osnovnih pitanja kod Vlaha, država bi mogla da pospeši njihovu saradnju i osnaživanje veza sa Rumunima u Vojvodini, što bi bilo korisno za obe zajednice. Bez obzira na trenutno pogoršanje položaja nacionalnih manjina u Pokrajini i podatke koji svedoče o njihovoj manjoj zainteresovanosti da koriste neka prava, poređenja radi treba napomenuti da je u nekoliko opština u Vojvodini rumunski jezik uveden u ravnopravnu službenu upotrebu, da je obrazovanje na rumunskom jeziku moguće od predškolskog do visokokoškolskog nivoa, da na rumunskom izlazi nekoliko časopisa za odrasle i decu, a emituje se i program na više radio stanica i TV Novi Sad.

2. PRAVO NA INFORMISANJE I NEGOVANJE KULTURE

Vlasi u istočnoj Srbiji ni do danas nisu uspeali da na institucionalnom nivou reše problem informisanja. Što se štampanih medija tiče, imajući u vidu da je vlaško stanovništvo većinom nepismeno i da mladi uglavnom govore i pišu samo na srpskom, trenutno nije realno očekivati pojavu štampanih medija na vlaškom (rumunskom) jeziku. Demokratski pokret Rumuna Srbije je pokrenuo štampanje časopisa *Vorba noastră* ("Naša reč") u manjem tiražu, ali zbog finansijskih problema nije bio moguć kontinuitet niti poboljšanje časopisa u značajnoj meri. Za Vlahe je u ovom trenutku mnogo važniji pristup

* Odnosi se na rumunska muška i ženska imena, koja je autor zabeležio na terenu.

elektronskim medijima, jer je govor najprimereniji način komuniciranja za većinu stanovništva. Aktualizovanje problema Vlaha i njihova istrajna borba tokom protekle decenije, ipak su doveli do nekih pozitivnih pomaka i na ovom planu. Predstavnicima Vlaha i raznim organizacijama je omogućeno da prezentiraju svoje stavove i ideje u nastupima na mnogim radio i tv stanicama, a rukovodstvo Radio Bora je pozitivno odgovorilo na inicijative o davanju termina za emisiju na vlaškom jeziku, s tim što je insistirano da se održi kontinuitet takvog programa. Problem se tako ponovo preselio na teren vlaške zajednice, jer priprema takve emisije pretpostavlja korišćenje koliko-toliko standardizovanog jezika, a samo na teritoriji opštine Bor susreću se dva ungarjanska (banatska) narečja i caransko (muntensko) narečje. Forum za kulturu Vlaha je tim povodom predložio da se izvrši "izvesno uopštavanje vlaških govora... što nije moguće učiniti bez katedri za romanistiku, odnosno za rumunski jezik, na fakultetima u Beogradu i Novom Sadu."¹⁴ Ova mogućnost je i dalje otvorena, i zapisana u programu razvoja borske opštine. Dok se to ne desi, moglo bi da se razmišlja o reemitovanju radio i tv emisija na rumunskom iz Vojvodine, s tim što bi bilo korisno da se u njima deo pažnje posveti i problemima Vlaha u Istočnoj Srbiji.

Neki pozitivni pomaci u medijima učinjeni su i na planu pisanja i izveštavanja o Vlasima. Sve do 2001. godine bila je prava retkost da mediji objave ili napišu bilo šta pozitivno, ili bar neutralno o Vlasima. Srpski mediji su uglavnom ignorisali "vlaško pitanje", a retki tekstovi su najčešće imali za cilj omalovažavanje, relativiziranje ili, još češće, satanizovanje čitavog vlašskog naroda (*Svedok, Revija 92, Nedeljni Telegraf...*). Prostor koji su neki drugi listovi (*Danas, Blic, Politika...*) ustupali vlaškim predstavnicima, nije bio dovoljan da promeni opštu negativnu sliku koja je tendenciozno stvarana u javnosti. Mada se ni sadašnja situacija ne može okarakterisati kao zadovoljavajuća, primetno je da tzv. "beogradski" mediji koriste umereniji rečnik, dok u lokalnim medijima (*Borske novine, Timočke novine i Mlavska zora*) postoji velika otvorenost za prezentiranje vlaških tema i stavova.

Područje istočne Srbije se u naučnim krugovima tretira kao etnološki basen izrazito velike vrednosti, zahvaljujući očuvanim i još uvek "živim" običajima koji potiču iz vlaške tradicije. To je verovatno razlog što je pravo na negovanje nacionalne kulture i tradicije najzastupljenije kod Vlaha, mada oni sami često navode da su zbog toga svedeni na folklornu kategoriju, aludirajući na važnost i zapostavljenost drugih prava. Bogati i dobro očuvani predmeti materijalne kulture (istorijski kostimi i narodne nošnje, oruđe, oružje, upotrebni predmeti i sl.), zauzimaju značajno mesto u svim izložbenim postavkama ne samo u lokalnim muzejima, i nezaobilazan su deo pri svakoj ozbiljnoj prezentaciji kulturne baštine Srbije. To se još više odnosi na etnološko-muzikološko nasleđe, naročito na mnogobrojne specifične običaje i originalnu muziku i izvođenje. Zahvaljujući živoj tradiciji koja je široko rasprostranjena u

¹⁴ Bilten Foruma za kulturu Vlaha, Bor, novembar 2002.

narodu, veliki je broj folklornih ansambala, izvornih grupa, pevača i muzičara koji učestvuju na raznim smotrama i nadmetanjima na lokalnom i republičkom nivou.

Osim finansijskih teškoća, predstavnici Vlaha ističu i perfidnu diskriminaciju koja često postoji iza, naizgled, pune zastupljenosti vlaške kulture i tradicije. Naime, prilikom raznih izložbi i prezentiranja narodnih običaja uglavnom se izbegava isticanje vlašskog identiteta, već se koriste geografske, istorijske i druge odrednice. Takođe ima slučajeva da se na smotrama i festivalima predstavnicima vlaških društava ne dozvoljava korišćenje i maternjeg jezika, već isključivo srpskog. Uz fotografije ili spomenike istorijskih ličnosti (u knjigama, muzejima i na javnim mestima) nikada ne stoji identifikacija "vlaški", niti opštine pomažu udruženja koja se bave zaštitom i unapređenjem kulture Vlaha. Predstavnici u institucijama kulture u Boru i Zaječaru tvrde da diskriminacije nema, jer je vlaško stvaralaštvo nezaobilazno u svim manifestacijama koje se organizuju i u lokalnim, i u drugim sredinama. Ipak, kod pojedinaca je bila evidentna određena doza nelagodnosti, pa i netrpeljivosti u razgovoru oko značaja vlašskog stvaralaštva i problema da se ono na taj način i predstavi javnosti.

Iako srpsko i vlaško stanovništvo vekovima živi u prilično skladnoj zajednici, izgleda da je otvaranje "vlašskog pitanja" dalo negativnu (umesto pozitivnu) konotaciju razlikama koje oduvek postoje, na šta su oba naroda reagovala nerazumevanjem i strahom. Saterani u uske nacionalne okvire, i jedni i drugi se bore za njihovo očuvanje, pri čemu srpski narod previda činjenicu da se multikulturalnost upravo zasniva na bogatstvu različitosti, i da je dominacija nad drugima istorijski i civilizacijski neprihvatljiva, i na duge staze neodrživa. Na drugoj strani, Vlasi i ostale nacionalne manjine uporno zatvaraju oči pred jednom, ništa manje važnom činjenicom – da i Srbi tragaju za svojim nacionalnim identitetom, koji pokušavaju da izgrade na ruševinama sopstvenih iluzija i skupo plaćenih zabluda.

3. PRAVO NA POLITIČKO ORGANIZOVANJE

Poput većine ostalih, i pripadnici vlaške nacionalne manjine imaju svoje političke partije. 1991. godine u Zaječaru je osnovan Pokret Vlahi i Rumuna Jugoslavije, koji je kasnije promenio naziv u Pokret Rumuna-Vlahi Jugoslavije, a danas postoji pod nazivom Demokratski pokret Rumuna Srbije (DPRS). Modifikovanje naziva stranke na nedvosmislen način govori o njenom stavu prema nacionalnom identitetu Vlaha Istočne Srbije. U Boru je 1999. godine osnovana Vlaška demokratska unija (VDU), koja zastupa stav o Vlasima kao posebnom, autohtonom narodu čiji se identitet ne sme vezivati za rumunsko nasleđe i obeležja. Treća politička organizacija Vlaha je nedavno osnovana Vlaška demokratska stranka Srbije (VDSS). Uz više nevladinih organizacija koje se bave raznim aspektima vlašskog identiteta, to su predstavnici vlaške elite koja se, u odnosu na druge nacionalne manjine u zemlji, nalazi pred velikim

iskusejima i odlukama. Treba napomenuti da je i sve veći broj visokoobrazovanih Vlaha raznih profesija, koji svojim naučnim radom pokušavaju da doprinesu razjašnjenju, očuvanju i razvoju vlaške zajednice u Istočnoj Srbiji.

Budući da se vlaška nacionalna manjina još uvek nalazi u procesu samoidentifikacije, njen položaj i problemi su uvek i prevashodno predmet političke procene. Stoga se čak i na aktivnosti nevladinih organizacija, pa i kulturno-umetničkih društava, gleda sa merom političkog podozrenja, što neumitno vodi ka politizaciji svega što je "vlaško" ili u dodiru sa njim. Iako se "vlaško pitanje" mora posmatrati i kao političko, ukoliko se uskoro ne razreše neke bazične dileme i nesuglasice, vlaškoj manjini preči opasnost da postane dnevno-politička tema koju je svako pozvan da razmatra i rešava. Tako bi se moglo desiti da "vlaško pitanje" izgubi svaki smisao i postane tema "pijačnih" prepucavanja, umesto ozbiljne istorijske, kulturološke, pa i političke analize. Toga moraju biti svesni sami Vlasi, ali i predstavnici vlasti, ukoliko uopšte pretenduju da grade modernu demokratsku državu.

Politički život Vlaha (kao i sve drugo, uostalom) karakteriše jasna linija razdora po pitanju identiteta vlašskog naroda. Dijametralno suprotni stavovi pogubno utiču na dalje fragmentiranje inače slabe zajednice, čineći je u još većoj meri podložnom asimilaciji. Međusobno etiketiranje i praksa korišćenja neumerenih kvalifikacija ("izvikane prorumunske i rumunske organizacije", "izdajnici vlaških interesa", "rumunski plaćenici" itd. naspram "staljinistički denuncijanti", "separatisti", "ketmani" i sl.), ponekad podsećaju na "zlatno doba" govora mržnje iz vremena Slobodana Miloševića. Interesantno je spomenuti i da pripadnici obe strane ne gledaju sa simpatijama na one Vlahe koji su odlučili da budu anacionalni, kao ni na one koji su se angažovali u brojnim drugim političkim partijama koje postoje u Srbiji (DS, DHSS, LS, G17+...), a naročito u prosrpskim nacionalističkim strankama poput SRS, DSS, SPS i dr. I jedni i drugi su rezignirano saglasni u stavu da "na Balkanu nema većih srbofila, bugarofila, makedonofila...od Vlaha". Oštrica kritike je često okrenuta i ka sunarodnicima – Vlasima koji žive i rade u inostranstvu¹⁵ i koji, po mišljenju ovih u Srbiji, ne pomažu u dovoljnoj meri emancipaciju vlašskog naroda.

Zagovornici vlaško/rumunske sinonimije nezadovoljni su i angažmanom matične zemlje – Rumunije, imajući u vidu daleko produktivniju i efikasniju saradnju koja postoji sa Rumunima u Vojvodini. Odnosi između dve rumunske zajednice u Srbiji su, po svemu sudeći, još jedna osetljiva i bolna tema među Vlasima. Različito istorijsko iskustvo i položaj u nekadašnjem

¹⁵ Područje Istočne Srbije specifično je po velikom broju ekonomskih emigranata, koji su većinom stacionirani u zapadnoevropskim zemljama. U vlaškim selima se neretko mogu videti grandiozne kuće i skupoceni automobili u koje dijaspora ulaže novac, a sasvim neracionalno "takmičenje u razmetanju bogatstvom" često ima nekusne odlike. Vlaška dijaspora se, međutim, teško odlučuje da pomogne neki projekat iz oblasti kulture, umetnosti ili informisanja.

Jugoslaviji, i sada u Srbiji, uzrokovali su dva sasvim različita kulturološka sistema: u Vojvodini je on baziran na obrazovanju i tradiciji koji su u saglasju sa stanjem u Rumuniji (uključujući i čvrste odnose sa Rumunskom pravoslavnom crkvom), dok se u Istočnoj Srbiji zasniva na očuvanim tradicionalnim vrednostima koje se značajno razlikuju od savremenog rumunskog nasleđa koje crkva ne priznaje.

Postojeće razlike i suprotstavljeni interesi kulminirali su prilikom izbora Nacionalnog saveta Rumuna, koji je održan u Vršcu, 7. decembra 2002. godine. Na osnivačkoj skupštini, Alijansa vojvodanskih Rumuna je napustila koaliciju koju je činila zajedno sa Zajednicom Rumuna Jugoslavije, Demokratskim pokretom Rumuna Srbije, "Ariadnae filium" iz Zaječara i Kulturnim centrom Rumuna iz Brestovca. Nakon višesatne žučne diskusije, predstavnik Zajednice Rumuna Jugoslavije je obavestio skup da će njihova koalicija sa Vlasima povući listu kandidata, što se i dogodilo – 62 elektora su demonstrativno napustili Skupštinu, a preostale organizacije i stranke su ipak formirale Nacionalni savet Rumuna. Tako su Vlasi ostali izvan Nacionalnog saveta, što otvara još jedan problem: ukoliko osnuju svoj nacionalni savet, kako su im preporučili predstavnici Ministarstva za nacionalne manjine, dovode u sumnju samu suštinu svoje uporne borbe za usvajanje rumunskog identiteta; ukoliko ga ne osnuju, rizikuju da sami sebe izopšte iz najvažnijeg institucionalnog okvira države namenjenog nacionalnim manjinama.

Izbor Nacionalnog saveta Rumuna je još jedan u nizu negativnih primera koji odlikavaju probleme i zakulisne odnose između pripadnika unutar manjina, između nacionalnih manjina međusobno, između manjina i partija na vlasti i u opoziciji, između manjina i matičnih država... Jon Čizmaš, predsednik Zajednice Rumuna Jugoslavije je povodom izbora Nacionalnog saveta izjavio: "Nećemo priznati legitimnost ovog saveta sve dok on ne prizna našu braću iz Timočke krajine. Oformićemo svoj nacionalni savet. Žao mi je što su interesi određenih vojvodanskih političkih stranaka pobedili interese rumunske nacionalne manjine."¹⁶ Forum za kulturu Vlaha tim povodom rezignirano konstatuje: "Ministarstvo za manjine očito nema namere da se bavi našim svađama, odnosno za njih je proces u Vojvodini bespovratno završen, a na našoj strani nije ni započeo. Rečju, njih ne interesuje instrumentalizacija Vlaha u rumunskim banačanskim svađama i osporavanjima, uz sekundiranje iz zemlje – matice."¹⁷ Međutim, Ministarstvo za manjine mora da bude zainteresovano za odnose između nacionalnih manjina; njegov zadatak je i da utiče na Vladu Srbije, učesnike političkog života i celokupnu javnost u pravcu stvaranja pozitivne, konstruktivne i relaksirane atmosfere, u kojoj borba za nacionalni interes ne znači "rat do istrebljenja" svih drugih. Vlada Srbije, kako izgleda, takav zadatak sebi nije postavila.

IV. ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U odnosu na druge manjine u Srbiji, vlaška nacionalna manjina je potpuno jedinstvena oko problema sa kojima se suočava. Vlasi imaju svoju istorijsku genezu koja je ništa manje, ali ni ništa više komplikovana od porekla drugih naroda na balkanskim prostorima. Pritom je taj i takav etnicitet očuvan u mnogo većoj meri nego što bi se mogli pohvaliti mnogi drugi. Stoga je nacionalno osvešćenje kod Vlaha svedeno na problem definisanja i neophodnog standardizovanja identitetskih obeležja, a ne na njihovo zakasnelo prepoznavanje i upoznavanje, kako mnogi žele da sugerišu. U tom smislu se država, sa svim institucijama koje su potrebne, mora založiti za opstanak i razvoj vlaške nacionalne manjine.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji zato preporučuje sledeće mere:

- podržati i pomoći napore za samodefinisanje nacionalnog identiteta Vlaha, u smislu istorijskog, antropološkog i kulturološkog sagledavanja njihovog porekla i etnogeneze;
- započeti normiranje i standardizaciju jezika i pisma što pre, kako bi moglo da se pristupi obrazovanju u školama;
- imajući u vidu da je standardizacija jezika duži proces, neophodno je da nadležni državni organi osmisle neko privremeno rešenje koje omogućuje bar prve korake u obrazovanju na maternjem jeziku. S obzirom da je pitanje obrazovanja vrlo ozbiljno i osetljivo, njemu se mora prići sa dobro osmišljenom i dugoročnom strategijom;
- u međuvremenu se mora obezbediti primena mehanizama i instrumenata koji omogućuju značajnije uključivanje vlaške populacije u društveni život, pri čemu je neophodno pronaći i kreirati način za prevazilaženje praznina koje postoje između zakonom garantovanih prava i realnih mogućnosti u praksi;
- u osmišljavanju mera za poboljšanje položaja Vlaha, treba uključiti i predstavnike Vlaha;
- vlaška zajednica treba da uloži dodatne napore u pravcu sopstvene homogenizacije, ne zaboravljajući pritom da nacionalna emancipacija nije sama sebi cilj, već neophodna supstanca multikulturnog identiteta društva.

¹⁶ List *Dnevnik*, Novi Sad, 09.12.2002.

¹⁷ Bilten Foruma za kulturu Vlaha, Bor, oktobar 2003.

	u odsto	Vojvodina	u odsto	Centralna Srbija	u odsto	Republika Srbija
Ukupno	100.00	2.031.992	100.00	5.466.009	100.00	7.498.001
Srbi	65.05	1.321.807	89.48	4.891.031	82.86	6.212.838
Crnogorci	1.75	35.513	0.61	33.536	0.92	69.049
Jugosloveni	2.45	49.881	0.56	30.840	1.08	80.721
Albanci	0.08	1.695	1.10	59.952	0.82	61.647
Bošnjaci	0.02	417	2.48	135.670	1.81	136.087
Bugari	0.08	1.658	0.34	18.839	0.27	20.497
Bunjevci	0.97	19.766	0.00	246	0.27	20.012
Vlasi	0.00	101	0.73	39.953	0.53	40.054
Goranci	0.03	606	0.07	3.975	0.06	4.581
Mađari	14.28	290.207	0.06	3.092	3.91	293.299
Makedonci	0.58	11.785	0.26	14.062	0.34	25.847
Muslimani	0.18	3.634	0.29	15.869	0.26	19.503
Nemci	0.16	3.154	0.01	747	0.05	3.901

	u odsto	Vojvodina	u odsto	Centralna Srbija	u odsto	Republika Srbija
Ukupno	100.00	2.031.992	100.00	5.466.009	100.00	7.498.001
Romi	1.43	29.057	1.45	79.136	1.44	108.193
Rumuni	1.50	30.419	0.08	4.157	0.46	34.576
Rusi	0.05	940	0.03	1.648	0.03	2.588
Rusini	0.77	15.626	0.01	279	0.21	15.905
Slovaci	2.79	56.637	0.04	2.384	0.79	59.021
Slo-venci	0.10	2.005	0.06	3.099	0.07	5.104
Ukrajinci	0.23	4.635	0.01	719	0.07	5.354
Hrvati	2.78	56.546	0.26	14.056	0.94	70.602
Česi	0.08	1.648	0.01	563	0.03	2.211
Ostali	0.26	5.311	0.12	6.400	0.16	11.711
Neizjašnjeni i neopredeljeni	2.71	55.016	0.96	52.716	1.44	107.732
Regionalna pripadnost	0.50	10.154	0.02	1.331	0.15	11.485
Nepoznato	1.17	23.774	0.95	51.709	1.01	75.483

Republički zavod za statistiku Srbije: Stanovništvo Srbije prema nacionalnoj pripadnosti, popis 2002. godine

Beograd, 28. jun 2004.

Gospodin Rasim Ljajić
Ministar za ljudska i manjinska prava
Beograd

Poštovani gospodine Ljajiću,

U Vojvodini je nakon decembarskih vanrednih parlamentarnih izbora zabeleženo više desetina etnički motivisanih ispada. Incidenti u Somboru, Zrenjaninu, Subotici, Novom Sadu, Temerinu i drugim gradovima jasno ukazuju da je došlo do novog, opasnog zaoštavanja međuetničkih odnosa u pokrajini. Krug pripadnika manjina prema kojima se ispoljava netrpeljivost proširen je sa Mađara, Hrvata, Roma i Aškalija na Slovake i Rusine. Na meti napadača našle su se kako svetovne institucije manjinskih zajednica, tako i njihovi verski objekti.

U ovakvoj situaciji - koja bi u svakom demokratski uređenom društvu bila tretirana kao alarmantna - u Srbiji izostaje čak i adekvatna reakcija nadležnih organa. Protiv počinitelja se pokreću prekršajne, a ne krivične prijave. Logično je što to kod pripadnika manjinskih zajednica podstiče sumnju da se ne samo namerno umanjuje društvena opasnost od ovakvih postupaka, nego i iskazuje prećutna podrška etničkom banditizmu.

Zabrinjava i reakcija javnosti, pre svega izvan Vojvodine. Ignorisanje ovakvih incidenata i etničke radikalizacije upućuju na zaključak da je ovde reč o mnogo dubljem problemu - da jednostavno nadležni nisu ni zainteresovani za uređenje položaja i budući status autonomije Vojvodine. Helsinški odbor je uveren da pitanje autonomije Vojvodine nedvosmisleno ili potvrđuje ili dovodi u pitanje reformski potencijal aktuelne i svake buduće vlade.

Za razliku od zvaničnog Beograda, politički i diplomatski predstavnici susednih zemalja pokazali su naglašen interes i zabrinutost zbog zbivanja u pokrajini. To su, potaknuti učestalim antimadžarskim ispadima, uradili predstavnici Republike Mađarske. Ministarka unutrašnjih poslova Mađarske Monika Lampert je, prilikom nedavne posete Subotici, jasno stavila do znanja da će, ukoliko vlasti u Beogradu ne preduzmu energične mere za sprečavanje ovakvih incidenata, pokrenuti istragu pred Svetom Evrope.

Jedna takva istraga bi zasigurno dovela do potpune erozije kredibiliteta Vlade, i osnažila uverenje o Srbiji kao nepouzdanom partneru međunarodne zajednice. Helsinški odbor stoga još jednom ističe da najveću odgovornost za položaj manjina snose upravo srbijanske vlasti i da od njihovog odnosa prema ugrožavanju manjinskih prava zavisi hoće li se konsolidacija Srbije odvijati u pravcu njene demokratizacije, normalizacije odnosa sa susedima i uključivanja u evropske integracije ili u smeru ponovne izolacije i međuetničkih sukoba.

U prilogu Vam dostavljamo listu etnički motivisanih incidenata koje su registrovali Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Pokrajinski ombudsman za nacionalne manjine. Smatramo da je Vaša dužnost na osnovu Zakona o manjinama i obaveza koje je zemlja preuzela samim članstvom u Savetu Evrope da preduzmete sve mere kako bi svi počinioci bili otkriveni i adekvatno procesuirani. Samo adekvatna briga za očuvanje vojvođanske multietničnosti, kao prednosti, može sprečiti nove, opasne podele.

Srdačno,

Sonja Biserko
predsednik Helsinškog odbora

Kopije:

- Gospodin Nenad Čanak
- Kancelarija Saveta Evrope
- Delegacija Evropske komisije
- Misija OEBS
- Ambasada Sjedinjenih Američkih Država
- Ambasada Ujedinjenog Kraljevstva
- Ambasada Savezne Republike Nemačke

Incidenti u vezi sa nacionalnim manjinama - od decembarskih izbora 2003 -¹

- 27. decembra 2003. - Sombor, razbijena stakla na prozoru Hrvatskog doma;
- 28. decembra 2003. - Tavankut, srušena bista Matije Gupca u dvorištu istoimene osnovne škole;
- 31. decembra 2003. - Tavankut, po drugi put srušena bista Matije Gupca u dvorištu istoimene osnovne škole;
- 4. januara 2004. - Mala Bosna, slomljen i srušen Đukićev križ pored puta Subotica-Sombor;
- 13. januara 2004. - Subotica, dve telefonske pretnje smrću uposlenicima u Novinsko-izdavačkoj ustanovi "Hrvatska riječ";
- 14. januara 2004. - Subotica, još tri telefonske pretnje smrću uposlenicima u Novinsko-izdavačkoj ustanovi "Hrvatska riječ";
- 24. januara 2004. - Subotica, oskrnavljeno katoličko Kersko groblje, povučeno i bačeno 36 krstova i oštećena jedna kamena grobnica;
- 25. januara 2004. - Novi Sad, s TV Novi Sad skinuta jedina emisija na hrvatskom jeziku, zbog priloga o incidentima;
- u februaru 2004. u Subotici je razbijen prozor na Franjevačkom samostanu;
- u posljednjih mesec dana više telefonskih pretnji smrću generalnoj konzulici RH u Subotici dr. Jasmini Kovačević Čavlović i ostalom osoblju Konzulata;
- pretnje urednicima i novinarima *Građanskog lista*, novosadskog dnevnika, s optužbama "ustaški list" i "prohrvatski list";
- oskrnavljeno 96 krstova i nadgrobnih spomenika na katoličkom Kerskom groblju, na kojem se ukopavaju pretežno Hrvati;
- Laslu Totu, novinaru TV Novi Sad, zabranjeno je snimanje priloga prilikom polaganja venca na spomenik žrtvama fašističke racije na Tisi kod Čuruga (6. januara);
- nastavljeno je sa skrnavljenjem nadgrobnih spomenika i krstova-krajputaša, u Temerinu (18. januara), a zatim:
  - katoličkog groblja u Novom Sadu, 19. januara,
  - reformatske crkve u Somboru, 19. januara,

¹ Podatke o incidentima dobili smo od predstavnika pojedinih nacionalnih zajednica ili su registrovani na osnovu pisanja štampanih medija. Ovim se, međutim, ne iscrpljuje broj incidenata koji su se dogodili u naznačenom periodu.

- na groblju u Gornjem gradu u Senti, 18. marta, razbijeno je više granitnih spomenika;
- razbijena je dvojezična tabla na zavičajnom muzeju u Temerinu, 4. februara, a na vratima su ispisana slova "SRS";
- prefarbani su nazivi na mađarskom jeziku (na dvojezičnoj tabli) na ulasku u Kanjižu (13. februara), Ruskog Sela (15. februara), Doroslova (16. februara);
- na zid doma kulture u Doroslovu napisan je grafit "Srbija do Tokija" (16. februara);
- krajem februara na nekoliko zgrada u Kikindi ispisivani su šovinistički grafiti; na zidu kuće porodice Barbul (Romi) ispisana je poruka duga tri metra "Napolje sa Romima - Skinheds"; na zidu gradske pekare "Srbija Srbima", "Smrt jevrejskom okupatoru"; na zidu zgrade u kojoj se nalazi kineska radnja ispisano je "Napolje sa Kinezima", dok je na poslastičarnici "Specijal" (vlasnik je turska porodica iz Makedonije) napisano "Napolje s Šiptarima";
- na gradskom groblju u Novom Sadu osvanuo grafit "Želim vam da u 2004 umrete svi koji niste Srbi";
- početkom februara, narodni poslanik Milorad Mirčić, okvalifikovao je dnevne novine *Građanski list* kao "ustaški list";
- u Čoki je na kulise muzičkog festivala Mađara (8. marta) ispisan grafit: "Idite iz Srbije. Ovo je naša zemlja, Ovde niste dobrodošli", a nekoliko dana kasnije i na zidu srednje škole: "Idite iz Srbije. Srbija do Tokija";
- u periodu od 17. do 21. marta, povodom događaja na Kosovu, zabeleženo je, prema navodima policije, 40 nasrtaja na imovinu vlasnika albanske i muslimanske/bošnjačke nacionalnosti; između ostalog, razbijeni su prozori i staklo na ulaznim vratima na molitvenom domu islamske verske zajednice u Novom Sadu. Najviše napada se dogodilo na području SUP Sombor (14) i Novi Sad (13); pretnje i napadi događali su se i u drugim gradovima u Srbiji;²
- u noći između 17. i 18. marta, u Novom Sadu su demonstranti razbili stakla na pekari "Klas", "Stari grad" i poslastičarnici preko puta nje. Zapaljena je i pekara "Violeta" na Bulevaru kralja Petra Prvog;
- u noći između 17. i 18. marta u Somboru su polupani prozori na pekarskoj radnji "Tri brata" (vlasnik Marko Katezi); prozori su polupani i na pekari "Dva brata", dok je u palačinkarnici (vlasnici lokala su braća Korhani) podmetnut požar koji je brzo lokalizovan; prozori su polupani i na hamburgeriji na staparskom putu;

² Recimo, u Beogradu je 17. marta zapaljena Bajrakli džamija, nekoliko dana, nakon što je zapaljena Bajrakli džamija, na Kalemegdanu su uništena dva šehitska nišana; u Zaječaru je na čevabdžinici "Kraljevica" razbijeno staklo na vratima lokala a vlasniku Bedri Ademiju je psavana "majka šiptarska"; u noći 18. marta, u selu Zlot, na poslastičarnici "Bondeno" Daima Šerifija zalepljen je plakat sa porukom "Gubi se"; u Nišu je, prema pisanju "Kurira" od 20. marta, zapaljena kuća u kojoj su boravili pripadnici mormonske verske organizacije, inače američki državljani. Prema saopštenju policije kroz prozor je, najverovatnije, ubačen "molotovljev koktel", itd.

- 18. marta, oko 30 demonstranata je nakon ponoći upalo u naselje Veliki rit u kome uglavnom žive Romi i Aškalije; nazivajući stanovnike "Šiptarima", demonstranti su lomili ograde, razbijali prozore i automobile;
- u Novom Sadu razbijeni su prozori pozorišta na mađarskom jeziku – Novosadskog pozorišta (18. marta);
- u noći između 17. i 18. marta u Subotici je razbijen izlog pekare "Proleće"; zbog straha, nijedan vlasnik radnje na subotičkom buvljaku albanske nacionalnosti nije se pojavio na poslu;
- 21. marta, oko 4 sata ujutru, u Novom Sadu, u pekaru Krajik Barija ubačena su dva molotovljela koktela;
- zbog izjave da "Ima ljudi sa neprijatnim znojem. Šta da radite, jadni muslimani, pošto jedu loj", koju je vladika Atanasije Jeftić dao u manastiru Čelije 7. aprila, Mešihat Islamske zajednice uputio pismo patrijarhu Pavlu;
- u Bačkoj Palanci (28. marta) razbijen je portal ulaznih vrata i staklo u sali Slovačkog doma kulture i Slovačkoj evangelističkoj crkvi;
- u Đurđevu (u isto vreme) pojavili su se natpisi "Rusini selite se", uklonjeno je nekoliko dvojezičnih natpisa ulica, kao i naseljenog mesta; fasada zgrade KUD "Taras Ševčenko" je išarana sprejom a na nekoliko kuća, čiji su vlasnici Rusini, razbijeni su prozori;
- u prvoj polovini marta Jožefu Kasi, lideru SVM, kao i Nenadu Čanku, predsedniku Skupštine Vojvodine, stigla poruka da ga je "Preki revolucionarni sud iz dijaspore" osudio na smrt, te da će kazna biti izvršena do kraja godine;
- u Temerinu (31. marta) su ispisani vulgarni grafiti, kojima su vređani Mađari i Albanci;
- u Subotici su (2. aprila) ispisane antimadžarske parole na više objekata: na fasadi Katedrale sv. Terezije Avijske ćirilicom je ispisano "Smrt Mađarima", grafiti – "Ubićemo Mađare" – osvanuli su i na zgradi Mađarskog kulturnog centra "Nepker" i fasadi Hale sportova;
- grafiti sličnog sadržaja, "Smrt Mađarima" i "Ovo je Srbija", pojavili su se (3. aprila) i u Senti i u Bačkom Gradištu (9. aprila); na železničkom mostu u Novom Sadu ispisani su grafiti "Pobićemo Mađare";
- u Apatinu je došlo do sukoba između porodice Žiška i doseljenika (izbeglice) Radenka Panića zbog suvlasničkih odnosa, koji traje još od 2000. godine, pri čemu nije pružena zaštita porodici Žiška;
- Čorba Beli, potpredsednik DPVM (Temerin) zaprečeno je smrću, pa je zatražio zaštitu policije (9. aprila);
- na Željezničkom mostu u Novom Sadu osvanuo grafit "Smrt Šiptarima";
- u noći između 23. i 24. aprila, grupi Roma je onemogućen boravak u kafe diskoteci ZAM, na Temerinskom putu; rečeno im je da je ne mogu boraviti u lokalima, jer je, navodno, u toku privatna žurka; nakon što je grupa napustila kafić, dva pripadnika grupe, koji nisu Romi, ponovo su došli u kafić; bili su uredno posluženi, iako im je pre toga rečeno da u pitanju privatna žurka; reč je o diskriminaciji na nacionalnoj osnovi;
- u noći između 1. i 2. maja, srušen je ili je sasvim uništen 21 nadgrobni spomenik na katoličkom i pravoslavnom groblju u Novom Bečeju;

- uveče 3. maja, Ljubišu Stajića i Zoltana Pastora, sveštenike Adventističke crkve u Novom Sadu, napala su trojica mladića u prostorijama ove verske zajednice; napad je usledio nakon bogoslužjenja, uz poruke "Sektaši treba da vas oteramo, da vam zapalimo i izlomimo sve";
- na jevrejskom groblju na periferiji Kanjiže nepoznati počinitelj ili više vandala srušili su deo spomenika žrtvama holokausta 1941–1945. godine; na spomen obeležju srušena je jedna od dve mermerne ploče na kojima su uklesana imena Jevreja stradalih u Drugom svetskom ratu, srušene su i dve ukrasne betonske kugle. Na oborenoj mermernoj ploči počinioci su obavili veliku nuždu (*Dnevnik*, 4. 5. 2004);
- u Tordi je 16. maja, u 1:30 časova iza ponoći nekoliko mladića srpske nacionalnosti je htelo da uđe u disko koji je u to vreme već prestao sa radom (iako je bio zatvoren, u njemu se nalazilo nekoliko mladića mađarske nacionalnosti); pošto nisu mogli da uđu pretili su da će pobiti Mađare, zapaliti kuće i razbiti roletne;
- 21. maja, u centru Temerina grupa mladića srpske nacionalnosti je, bez ikakvog razloga, napala i pretukla tri mladića mađarske nacionalnosti; policija je otkrila i privela napadače, a jedan od njih je prekršajno kažnjen;
- protekle nedelje u Subotici su pretučena tri mladića mađarske nacionalnosti; njih su iza ponoći napali mladići srpske nacionalnosti, ukupno njih osmorica; dva dana ranije, usred dana, na korzou u Subotici grupa srednjoškolaca srpske nacionalnosti napala je mlade Mađare; slučaj nije, zbog straha od posledica, od strane roditelja prijavljen policiji, ali su obavešteni mediji;
- 29. juna grupa od desetak mladića kamenovala je nekoliko kuća na ulazu u naselje Veliki rit; do napada je došlo noću, između 2:00 i 2:30 časova kada su mladići upali u naselje; jedna osoba je povređena a nekoliko kuća oštećeno; Matica Aškalija je zatražila da se ispred Velikog rita postavi stalna policijska patrola;
- 27. maja u Zrenjaninu je napadnut paroh katoličke crkve, Jene Tica, prilikom pokušaja da spreči pljačku u parohiji crkve; paroh je zadobio teže telesne povrede;
- U noći između subote i nedelje (29-30. maj), u Staroj Pazovi, na kućama pripadnika slovačke nacionalnosti i automobilu vlasnika hrvatske nacionalnosti, kao i na molitvenom domu Jehovinih svedoka i objektu Hrišćanske nazarenske zajednice, iscrtani su kukasti krstovi, slovo U, pentagrami i uvredljive poruke "U Nemačku", "Ustaše", "Sekte", "Nedamo cigane", kao i grafit sa oznakom beogradskog radija B92 ispod koga je ispisano slovo U i kukasti krst; na kućni telefon urednika Radio Stare Pazove, koji je objavio informaciju o grafitima, upućena je anonimna preteća poruka "da bi mogao proći kao onaj Crnogorac";
- početkom jula na Velikom katoličkom groblju u Somboru oštećeno je 17 nadgrobni spomenika;
- u drugoj polovini jula, u Zrenjaninu su ispisani uvredljivi grafiti na račun homoseksualaca – "Za srpstvo bez pedera", "Pederi nisu ljudi";

- Gezi Kučeri, gradonačelniku Subotice, na telefonskoj sekretarici je ostavljena poruka da se učlani u Srpsku radikalnu stranku i otpeva pesmu "Spremnje se, spremte, četnici";
  - u noći između 24. i 25. jula u Temerinu nepoznati počinioci su zapalili zastave Republike Srbije, mesne zajednice i mađarske nacionalne manjine;
  - u noći između 21. i 22. augusta, na povratku iz disko kluba, Denisa Šeteta i njegovog prijatelja, presrela je grupa mladića. Kada je jedan od njih rekao "I ovi su Mađari, udri ih" ostali su počeli da ih tuku i šutiraju nogama;
  - porodica Lasla Šeteta se sredinom septembra iselila u Mađarsku; na njihovoj kući je crvenom bojom ispisana pretnja "Crknucete Mađari", na vratima je ispisana poruka "Smrt", a u vrata zaboden nož dužine 35 cm;
  - u noći između 23. i 24. septembra, novosadskom naselju Telep, u ulici Šandora Petefija, na kući jedne mađarske porodice ispisan je grafit "Smrt Mađarima" i nacrtan krst sa četiri slova "S";
  - u zakupljenom terminu SRS na TV Inđija, 25. septembra, književnik Momir Lazić, optužio je Rasima Ljajića za secesionizam na Sandžaku, Jožefa Kasu i Nenada Čanka za otcepljenje Vojvodine od Srbije, dok Vlasi, po njemu, žele da se pripoje Rumuniji; Lazić je izneo da "ovih dana Šiptari u Vojvodini otkupljuju salaše; ovih dana se nekoliko stotina Albanski porodilo u Novom Sadu; ne porađaju se u Prištini, one se po zadatku porađaju ovde"; Lazić je optužio i predsednika Tadića da je rasturio vojsku i dovukao Al Kaidu za vrat; Đinđić je, po Lazićevom mišljenju, platio naivnu veru u Zapad; "Kad obave svoje poslove, oni ih, ovako, ko poslednju gnjidu, bacaju ili likvidiraju. Tako će uraditi i sa Ješićem", predsednikom inđijske opštine;
  - u subotu, 25. septembra, katoličkom župniku Dinku Kalmanu, skinute su tablice sa automobila i zalepljena nalepnica sa dvoglavim orlom;
  - 28. septembra, E. N. srednjoškolac iz Feketića, pripadnik mađarske nacionalnosti, pretučen je u autobusu, na putu ka školi u Bačkoj Topoli;
  - U Temerinu, 28. septembra, izbila tuča između učenika srednje tehničke škole; pretučen jedan učenik mađarske nacionalnosti.

Obrazovanje: Od "relaksacije" do klerikalizacije

U izgradnji novog srpskog identiteta posebnu ulogu imaju obrazovne institucije, pre svega univerzitet. Vlada premijera Zorana Đinđića je najveći iskorak napravila upravo u reformi obrazovanja koja je ocenjena kao liberalna. Srbija se uključila u evropski proces reforme visokog obrazovanja, koji počiva ba Bolonjskoj deklaraciji. Vlada Vojislava Koštunice je, međutim, zaustavila reformski proces obrazovanja prethodne vlade, uz brojne prigovore da je "suviše prozapdna i da pretil uništavanju identiteta srpskog naroda".

"Reforma reforme"

Pre nego što je formirana nova vlada Srbije, u jednom intervjuu odlazeći ministar prosvete i sporta, Gašo Knežević, izjavio je da bi "jedina suštinska promena obrazovnog sistema mogla da se dogodi ukoliko bi Ministarstvo prosvete vodio neko iz Srpske radikalne stranke, jer ostale političke partije nemaju konceptijskih zamerki na reformu obrazovanja". U istom intervjuu on objašnjava: "Mislim da je Demokratska stranka Srbije apsolutno svesna kvaliteta promena; predstavnici DSS na sednici Odbora za prosvetu nisu imali konceptijskih primedbi na reformu obrazovanja, već su tražili da se ona odloži za godinu dana, pretpostavljajući da će u to vreme doći izbori".¹ Međutim, odmah nakon formiranja manjinske vlade, DSS je, uprkos reagovanjima javnosti, zaustavio reformu obrazovanja.

Svojom prvom izjavom Ljiljana Čolić, ministarka za obrazovanje, najavila je svoj stav prema reformama prethodne vlade, izjavivši da će nova vlada "malo da relaksira situaciju u toj oblasti"². Ona je vrlo brzo obelodanila da su "pokrenuli intenzivnu aktivnost da se promene postojeća zakonska rešenja i da se pred Skupštinom Srbije uskoro nađe novi predlog zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koji treba da 'pomogne u korigovanju dosadašnjih reformskih poteza, da preusmeri i skrene reformu u onom pravcu

---

¹ *Danas*, 12. 1. 2004.

² *Vreme*, 4. 3. 2004.

za koji smatramo da je najbilji".³ Priznala je da će "tek videti šta će da rade iduće školske godine", ali da neće "otkrivati poteze jer imaju vrlo jaku opoziciju od strane prethodnog Ministarstva i izvesnih nevladinih organizacija".⁴ Ljubomir Protić, pomoćnik ministra za strategiju razvoja predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, je priznao da nisu "stigli da razgledaju šta je do sada urađeno", te da nemaju potpun uvid u to kako su "realizovane uvedene obrazovne novine".⁵

U suštini, osnovna primedba nove vlade na reformu obrazovanja je njena liberalna i proevropska orijentacija, koja ugoržava identitet srpskog naroda. Zaustavljanje reforme i poništavanje napora prethodne vlade i, posebno, Ministarstva prosvete, bilo je u funkciji pravljenja prostora za klerikalizaciju obrazovanja. Ljubomir Protić je u emisiji B92 *Kažiprst* zaustavljanje reforme pravdao: "Ko je rekao da se prekida, zaustavlja se. Nismo u stanju da zaustavimo reformu kad ona realno i ne postoji".⁶

Nova vlada je izbegla da se konsultuje sa prethodnim timom koji je radio na reformi obrazovanja⁷ i odmah je u medijima započela kampanju protiv reforme. Kroz autorske članke, koji su se počeli pojavljivati već tokom 2003. godine, najavljena je politika nove vlade. Među tim autorima se ističu Zoran Avramović, naučni savetnik Instituta za pedagoška istraživanja u Beogradu, Milorad Dešić, profesor na Filološkom fakultetu u Beogradu, Aleksandar Lipkovski, dekan Matematičkog fakulteta u Beogradu,⁸ Emil Kamenov, profesor pedagogije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Oglašava se i Odbor za standardizaciju srpskog jezika zbog "nedopustivog zanemarivanja nacionalnog jezika" u školstvu.⁹ Aktivni su i pojedini akademici SANU i predstavnici SPC.¹⁰ Osim dnevnih novina koje to objavljuju, najjasnije poruke pruža nedeljnik *Ogledalo*.

³ *Vreme*, 1. 4. 2004.

⁴ Isto.

⁵ Isto

⁶ Isto.

⁷ U članku "Odluka bez argumenata", u kojem je zabeležen razgovor sa bivšim ministrom prosvete Gašom Kneževićem, stoji: "Sadašnji sastav Ministarstva prosvete odbio je bilo kakvu saradnju sa nama, smatram da niko ne bi smeo da zaustavi reformske procese bez prethodne stručne analize i ocene započete reforme." *Politika*, 26. 3. 2004.

⁸ Lipkovski u svojim člancima poziva na suspendovanje Zakona o osnovama sistema obrazovanja, zamenu članova Prosvetnog saveta, te na "raspuštanje i 'lustriranje'" svih onih koje je to ministarstvo angažovalo. On poziva na odgovornost "pred narodom i istorijom" sve – od premijera do poslanika u skupštini – za poteze u reformi obrazovanja, jer se mora očuvati "kvalitet i tradicija srpske prosvete". *Ogledalo*, 31. 3. 2004.

⁹ *Blic*, 30. 1. 2004.

¹⁰ Novinarka *Vremena*, Slobodanka Ast, u svom tekstu predstavlja specijalnu brošuru Srpske pravoslavne crkve "Istina o reformi školstva", i u jednom delu sumira neke od navedenih zaključaka:

"Pre nekoliko meseci pojavilo se specijalno izdanje 'Istine' posvećeno reformi školstva koje se prodavalo po crkvama. Pomalo čudno, ako se ima u vidu da se 'Istina'

Pomoćnik ministra prosvete, prof. dr Ljubomir Protić, je kritiku reforme obrazlagao time što je reforma započeta samo u nekim segmentima, bez prethodnog uvođenja eksperimentalnih odeljenja, da je preskočena javna rasprava, te da nije postignut nacionalni konsenzus. On je ukazivao na to da su pozitivni utisci pojedinih prosvetnih radnika i roditelja o reformi subjektivni, jer su mnoge asocijacije, kao što su *Društvo matematičara Matematičkog fakulteta* i *Društvo za srpski jezik i jugoslovensku književnost*, bili protiv smanjenja fonda časova iz srpskog jezika i matematike.

Ministarstvo prosvete je najavilo i ukidanje svih seminara za prosvetne radnike. Finansijska sredstva za učešće na tim seminarima obezbedila je EU. Pomoćnik ministra, Protić, je tvrdio da se radi o "280 seminara, te da ima i dobrih i loših". Zbog pritiska prosvetnih radnika i roditelja Protić je najavio da će se "tvrde međunarodne obaveze, čak iako budu procenjene kao loše, morati realizovati".¹¹ Protić je za izbor članova Prosvetnog saveta, biranih u vreme rada prethodnog ministarstva, rekao da je "nesumnjivo bio loš". Sve što je nova vlada brzo najavila, svedočilo je o tome da će anulirati sve što je prethodna vlast na reformi obrazovanja učinila.

Nemogućnost da mediji tokom aprila 2004. stupe u kontakt sa Ministarstvom prosvete i dobiju konkretan odgovori na pitanje u vezi sa nastavkom reformi, te o tome po kom će programu od septembra raditi učenici reformisanog drugog i sedmog razreda osnovne škole – otklanja se tek narednog meseca. Do ovoga nije došlo zato što je to želelo Ministarstvo, već

bavi 'totalitarnim i destruktivnim sektama i raznim oblicima psihomanipulacije'. Publikacija 'Istina o reformi školstva' piše da Gašo Knežević i njemu podobni psiholozi i pedagozi sprovode reformu školstva zasnovanu na 'različitim vrstama manipulacija i obmana čiji je cilj razgradnja tradicionalne škole na našem prostoru, pretvaranje iste u američku državnu školu, iz koje izlaze polupismeni. Udarac čiji je cilj razaranje školstva je udarac celom jednom narodu...'

'Istina' u maniru Obraza napada sve novine nove škole: od depolitizacije do opisnog ocenjivanja i odbacivanja centralnih planova i programa, letnje kampove, nastavu nacionalne istorije, novi bukvar... 'Istina o reformi' donosi i razne odjeke i reagovanja sa poznatih adresa: Katedra za srpski jezik Filološkog fakulteta traži više časova srpskog jezika i književnosti (šest do devet nedeljno), direktor Matematičke gimnazije traži više matematike, akademik Nikola Milošević kritikuje što Sveti Sava namiguje ('to je težnja za gašenjem nacionalne pripadnosti'). Tu su i dopisi Svetog sinoda SPC, pa pastirsko pismo pravoslavnim vernicima u Srbiji zašto bi trebalo pohađati veronauku, a iz Francuske 7 stiže optužba da je cilj reforme školstva i "razdretinjenje deteta i raščovečenje čoveka", tvrdi se da reforma ne doprinosi zdravom društvu već 'kloniranoj ideologiji postmodernističkog deteta'... U gotovo svim ovim štivima napadaju se reformatori koji 'evropeizuju srpskog obrazovanje'.

'Istina o reformi' delila se po crkvama i kroz to štivo provejava duh koji liči na neke poruke novih ljudi u Ministarstvu prosvete. Među potpisnicima nekih tekstova iz 'Istine' nalazimo i novog pomoćnika ministra prosvete, prof. dr Ljubu Protića...'' *Vreme*, 1. 4. 2004.

¹¹ *Danas*, 1. 4. 2004.

zato što je prethodni ministar, Gašo Knežević, došao do teksta "Predloga izmena zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja", kojim je novo ministarstvo najavilo ukidanje svih reformskih poteza u obrazovanju prethodne vlade.

U tom kontekstu ministarka prosvete dala je nekoliko intervjuva u kojima direktno optužuje prethodno ministarstvo za zatečeni "haos", za potrošeni novac za reforme, za kašnjenje novih programa za reformisane razrede. Najave vlade u vezi sa "reformom reforme" obrazovanja, izazvale su žestoke reakcije u jednom delu javnosti, zbog čega je Ljiljana Čolić izjavila da je "bilo mnogo manipulacija u javnosti da ćemo da zaustavimo reforme. Naravno da nećemo, one su potrebne srpskom školstvu. Mnogo je pažnje posvećeno sprovođenju, a zanemaren je cilj. Naravno da su potrebne i izmene metoda učenja i pristupa nastavnika, učitelja, profesora prema đacima i studentima..."¹².

Ministarka Čolić je najavila da će u narednoj školskoj godini "deca koja u septembru pođu u prvi razred učiti u reformisanim razredima. Bar ćemo nastojati da tako bude". Ona je takođe najavila da ta "reforma neće biti identična onoj koju je planirao ili zamislio prethodni tim. Nama će prioriteti u reformi biti preispitivanje i izmena školskih programa, dakle šta se uči, a ne kako se uči, što je izgleda ključno bilo za prethodno Ministarstvo. Jedno bez drugog ne ide, ali prednost ima gradivo. Osnovni cilj reforme jeste da se obrazovni sistem u Srbiji, uz poštovanje evropskih standarda, prilagodi našim društvenim potrebama"¹³.

Prosvetni savet je oštro reagovao na Predlog izmena zakona, jer nije, "protivno važećem zakonu, konsultovan od strane Ministarstva, ni u pogledu izmena Zakona, ni u pogledu sadržaja eventualnih dopuna i izmena, niti je od strane Ministarstva ili drugih organa traženo njegovo učestvovanje u pripremi izmena i dopuna, a ni tekst izmena i dopuna Zakona nije poslat na davanje mišljenja Prosvetnom savetu".¹⁴ Ljiljana Čolić je objasnila da: "Prosvetni savet nisu konsultovali jer nisu imali vremena za to, a i zato što je veliki znak pitanja da li tamo sede zaista eksperti. Tako, na primer, u tom savetu nema stručnjaka za srpski jezik, što je neozbiljno".¹⁵

Usvajanjem Predloga izmena zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja reformski poduhvat prethodne vlade je anuliran. Izmene su odmah primenjene na školsku 2004/05. godinu, po "reformisanom" programu (prvi, drugi i sedmi razred osnovne škole). Tako, na primer, strani jezik, koji je po reformisanom programu predviđen već u prvom razredu osnovne škole¹⁶

¹² *Balkan*, 10, 11. i 12. 4. 2004.

¹³ *Politika*, 10, 22. i 12. 4. 2004.

¹⁴ *Balkan*, 27. 4. 2004.

¹⁵ *Politika*, 18. 5. 2004.

¹⁶ Nakon najave da će se učenje prvog stranog jezika pomeriti sa prvog na kasnije razrede osnovne škole, u javnosti je počela polemika. Ministarstvo je sukcesivno proizvodilo novu argumentaciju za ovakvu nameru. Oni koji su podržavali ministarstvo, obrazlagali su potrebu za ovim potezom time da prvaci treba da nauče prvo sopstveni jezik, te da bi se učenjem stranog jezika ugrozila cirilica. Ministarstvo je zatim

dobija status izbornog predmeta, sa obrazloženjem da dve trećine škola nemaju kadrove. Umesto sa četiri, razred se ponavlja sa tri slabe ocene. Osnovna škola biće organizovana u ciklusima 4+4¹⁷, trajaće 8 godina za one koji je sada pohađaju, a uvodi se pripremni razred kao obavezan, što će, ukoliko se ne primene suštinske izmene upravo u načinu izvođenja nastave, biti samo fiktivno produžavanje osnovnog školovanja na 9 godina. Veronauka i građansko vaspitanje su i dalje izborni predmeti, s tim što se, kada se jednom opredele, učenici ne mogu prebacivati na onaj drugi izborni predmet. Izbor jednog od njih je obavezan.¹⁸ Janićijević je najavio i promenu člana Zakona koji tretira dobijanje licence prosvetnih radnika: "Licence će biti trajne, odnosno neće imati određeni rok trajanja, a dodeljivaće ih odeljenje za profesionalni razvoj zaposlenih pri novoformiranom Zavodu za unapređenje vaspitanja i obrazovanja".¹⁹

Ministarka Čolić je najavila da će "planove i programe za... nulti razred, kao i celokupnu reformu uraditi budući *Nacionalni prosvetni savet* sastavljen od 38 članova iz redova SANU, profesora univerziteta, nastavnika, strukovnih udruženja, Zajednice srednjih škola, predstavnika reprezentativnih sindikata i Srpske pravoslavne crkve i drugih crkava".²⁰ Savet još nije formiran.

Javna rasprava o najavljenim izmenama je izostala. Predlog izmena zakona je rađen u potpunog tajnosti. Na Matematičkom fakultetu 11. maja 2004. godine je organozovan Okrugli sto o izmenama, ali predstavnici prethodnog sastava ministarstva prosvete nisu zvanično pozvani. Vlada Srbije je, bez rasprave, usvojila Predlog izmena Zakona 13. maja 2004. godine.²¹ Skupština Srbije je prilikom njegovog usvajanja, 28. maja 2004. godine, imala žustru diskusiju koja je uglavnom osporavala rad prethodnog ministarstva.

Povodom 100 dana rada Vlade, ministarka Čolić je kao uspeh svog Ministarstva navela "usvajanje Zakona o dopunama i izmenama Zakona o

obrazlagalo da dve trećine škola nema kadrove za uvođenje ovog predmeta. Konačno, ministarka je uvela i argument niskog nivoa pripremljenosti postojećih kadrova. Izostala je bilo kakva akcija, ili makar predlog za rešavanje problema osposobljavanja dovoljnog broja kadrova, što u prvi plan ističe to da su pravi razlozi za ovakav njihov potez briga o "očuvanju nacionalnog jezika i kulture". Predstavnici prethodnog sastava ministarstva demantovali su da postoji problem nedostatka kadrova, jer samo 23, od 1800 osnovnih škola u Srbiji, nema kadrove za ovaj predmet, zbog čega im je data mogućnost da za godinu dana i taj problem reše.

¹⁷ Prethodna vlada je započela reformu koja bi osnovno obrazovanje produžila na 9 godina, u ciklusima 3+3+3. Ovim potezom nova vlada praktično anulira bilo kakvu promenu.

¹⁸ Svi navodi iz: *Politika*, 27. 4. 2004.

¹⁹ *Novosti*, 27. 4. 2004.

Po prethodnom zakonu, licencu je bilo obavezno obnavljati na svakih 5 godina, što je zahtevalo permanentnu edukaciju prosvetnih radnika.

²⁰ *Politika*, 30. 4. 2004.

²¹ *Politika*, 14. 5. 2004.

osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja" u rekordnom roku.²² Izjavila je da je ministarstvo "nasledilo dugove od 484 miliona dinara". Neki od tih dugova su "donatorski", jer novac nije uplaćen, dok drugi potiču od finansijskih obaveza Ministarstva, "jer su potpisani ugovori u vezi sa popravkama i renoviranjem određenih škola". Zbog takvog finansijskog poslovanja, Ministarstvo je navodno zateklo "233 tužbe protiv Ministarstva". Ljiljana Čolić je još navela da se "svakodnevno pokreću nove tužbe zbog neizmirenih finansijskih obaveza".

Za plan reforme visokoškolskog obrazovanja, koji se sprovodi po Bolonjskoj deklaraciji, Čolićka je rekla sledeće: "Bolonjska deklaracija je jedan fluidan tekst, a ne božje slovo. Shodno tome, danas se u Evropi govori o Bolonjskom procesu. Naš je nesporni cilj da Srbiju uvedemo u evropski prostor visokog obrazovanja. U tom pravcu kretaćemo se najbrže što možemo, ali valja znati da do konačnog cilja još nisu stigli mnogi univerziteti u razvijenim evropskim državama".²³

Ministarstvo obrazovanja i Ministarstvo vera delju u bliskoj vezi, što najbolje ilustruje akcija ova dva ministarstva u vezi sa izjašnjavanjem o verskoj nastavi. Ministarka Čolić i ministra vera Milana Radulovića su na adrese škola u Srbiji poslali dopis o načinu izjašnjavanja za obavezni izborni predmet, gde, između ostalog stoji: "... pre izjašnjavanja za versku nastavu osnovne škole moraju brošuru za versku nastavu, koju su potpisali Ministarstvo vera i Ministarstvo prosvete, uručiti svim učenicima prvih razreda i njihovim roditeljima". U tekstu dalje stoji: "Škole moraju omogućiti veroučiteljima čas na kome će predstaviti svoj predmet učenicima srednje škole, odnosno učenicima i njihovim roditeljima u osnovnim školama". Ovakve mogućnosti nisu predviđene za časove građanskog vaspitanja. U dopisu još stoji: "... izjašnjavanje se mora vršiti u prisustvu učitelja, odnosno razrednog starešine, veroučitelja i nastavnika građanskog vaspitanja". Osim toga: "Učitelji, odnosno razredne starešine ne bi trebalo da predaju građansko vaspitanje u svojim odeljenjima, jer se na taj način indirektno utiče na opredeljivanje učenika". Ako se odstupi od propisane procedure, izjašnjavanje će se smatrati nevažecim i mora se ponoviti u skladu sa uputstvom.²⁴

Osim favorizovanja verske nastave, Ministarstvo prosvete je obavestilo škole da nema sredstava za građansko vaspitanje, odnosno da će edukacija nastavnika za taj predmet morati da ide o trošku škola, mada je poznato da škole za to nemaju sredstava.

Ministarstvo prosvete donelo je i Uredbu po kojoj se sva odeljenja prvog i drugog razreda osnovne škole sa manje od 25 učenika moraju rasformirati, a učenici priključiti drugim odeljenjima. Ova Uredba za cilj ima racionalizaciju broja zaposlenih u prosveti. Na nju su reagovali sindikati prosvetara.²⁵

²² *Balkan*, 11. 6. 2004.

²³ *Svedok*, 15. 6. 2004.

²⁴ *Helsinška povelja*, br. 77-78, avgust-septembar 2004.

²⁵ *Balkan*, 31. 8. 2004.

Najeklatantniji primer konzervativizma Ministarstva prosvete bila je odluka da se iz programa izbace lekcije o Dravinu. Usledile su burne reakcije javnost, pa je Ministarstvo bilo prinuđeno da revidira svoju odluku: "Iako je Ministarstvo prosvete i sporta u planu i programu za osmi razred kao nastavnu temu izostavilo poreklo i razvoj ljudske vrste, ta tema i dalje se nalazi u udžbeniku i dostupna je učenicima. Ministarstvo nije zabranilo nastavnicima da Darvinovu teoriju predaju učenicima. Tvrdnja koja se pripisuje Čarlsu Darvinu objašnjava da su u dalekoj prošlosti zajednički preci savremenih čovekolikih majmuna i čoveka primati. Saznanja nauke o poreklu i teorijskom razvoju čoveka još uvek su ispunjena prazninama". Darvinova teorija evolucije je ipak vraćena u nastavni plan i program iz biologije za osmi razred osnovne škole. Zamenik ministra prosvete Milan Brdar je izjavio na konferenciji za novinare da je "došao da potvrdi da je Čarls Darvin još živ".²⁶

Ovakve ideje nisu nove, nosilac ideje je Nikolaj Velimirović, pojedini akademici i SPC.²⁷ Ministarka Čolić je očigledno samo želela da dâ svoj "pečat", o čemu je prethodno postigla dogovor.

Ministarska Čolić je imala još nekoliko "bisera" pre nego što je smenjena. Tako je predmet "Od igračke do računara" iz statusa izbornog, prešao u status fakultativnog predmeta za prvi razred osnovne škole. U obrazloženju ministarstva stoji da "iz zdravstvenih razloga nije dobro da se deca od sedam godina zrače putem računara".²⁸ Zbog ove odluke izdavačka kuća "Nijansa" je materijalno oštećena, jer je iz štampe već izašao udžbenik za taj predmet u 10.000 primeraka. Uveden je zato novi izborni predmet - "lepo pisanje".²⁹ Tokom 2004. godine došlo je do brojnih problema oko izdavanja udžbenika, jer se zbog brojnih promena izdavačke kuće nisu snalazile.

²⁶ *Danas*, 10. 9. 2004.

²⁷ U svom članku Olivera Milosavljević, između ostalog, objašnjava da je Nikolaj Velimirović navodio Darvina kao jednog od "tri fatalna duha evropske civilizacije", i kao "nosioca fatalne naučne teorije", zbog koje je (uz Ničea i Marks), "ceo svet doveden na ivicu ambisa". Po njemu, Evropa "bestidno naziva majmuna svojim praocem, Hrista je zamenila biologijom, pa joj pripisuje reči 'sad znamo da smo potomci, ne Tvoji i Tvoga oca Nebesnoga, nego orangutana i gorila - majmuna'. O mislima "duhovnog oca" svojih sledbenika koji stoje na braniku srpstva od Evrope, Olivera Milosavljević još piše: "Pošto je po njegovom mišljenju osamaesti vek značio 'bunt protiv Crkve', devetnaesti 'bunt protiv Boga' a dvadeseti 'savez sa đavolom', jasno je da je za 'propast' Evrope smatrao odgovornom njenu nauku čiji su joj 'teški smradni gasovi' zatrovali vazduh, pa već hiljadu godina na put pita svoje filozofe, političare, književnike i 'sve ostale svoje neznalice i gatalice'. Sva naučna dostignuća su po Velimiroviću 'sitna znanja' za koje je dovoljan samo ljudski razum, zbog čega su se evropski univerziteti pretvorili u 'bakalnice i u sitničarske radnje' a evropska škola se oduzevši Hristu svaku vlast, pretvorila 'u trovačnicu'. Ali, upozorava Velimirović, 'sa Bogom se nije igrati', pa kada ljudi preteraju 'mora doći kazna kao opomena'. *Reporter*, 15. 9. 2004.

²⁸ *Blic*, 15. 9. 2004.

²⁹ *Reporter*, 8. 9. 2004.

I pored navodnog nedostaka kadra za strane jezike, ministarstvo je početkom nove školske godine počelo da daje otkaze prosvetnim radnicima sa tzv. B2 sertifikatom za držanje nastave stranog jezika. Na tu odluku su burno reagovali Socijaldemokratska omladina Socijaldemokratske unije i Građanski omladinski savez.³⁰ Radmila Dodić iz Foruma beogradskih osnovnih škola je povodom ove odluke najavila da će Forum "uputiti zahtev međunarodnim organizacijama za zaštitu prava deteta sa zahtevom da nastavnici sa položenim B2 ispitom nastave da uče decu u ranom uzrastu stranim jezicima". Radi se o nastavnicima, koji imaju završen neki od nastavničkih fakulteta i imaju položen B2 ispit (zajednički evropski okvir za nastavnike engleskog jezika), sa kojim se bilo gde u svetu predaje strani jezik u nižim razredima.³¹

Ministarka Čolić je ukinula i mrežu timova stručnjaka za psihološke intervencije u kriznim situacijama³² "koje mogu da se dogode u školama, kao što su ozbiljno povređivanje đaka, saobraćajne nesreće, ranjavanje, samoubistva i ubistva". Timovi psihologa imali su niz seminara za obuku, a razlog za formiranje ovih timova su sve učestalija samoubistva i ubistva među đacima, agresivno ponašanje itd. Seminari su ukinuti, a u ministarstvu, prema rečima psihologa Jelene Vlajković, profesora Filozofskog fakulteta i jednog od idejnih tvoraca ovog tima, nije postojala želja da se sretnu.³³

Ministarka Čolić je takođe smenila niz rukovodilaca školskih institucija u Srbiji, kao, na primer, rektora Prištinskog univerziteta sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici, prof. Gojka Savića, i na funkciju ponovo postavila spornog Radoja Papovića. Njeno obrazloženje za ovu odluku bila je "bojazan da će se prekinuti svaka veza sa Srbijom i da se u Statutu ovog Univerziteta nigde ne spominje Srbija, iz čijeg budžeta se, ipak, finansira ovaj univerzitet". Rekla je da je Savić bio "rektor bez mandata", te da su "uočene neke nepravilnosti u finansijskom poslovanju, kao što je nenamensko trošenje sredstava, nezakonitosti u investicijama i isplati plata nastavnika..." Novi rektor Papović je postavljen na navodnu preporuku profesora u Kosovskoj Mitrovici.³⁴ Rade Grbić, sa Medicinskog fakulteta Prištinskog univerziteta, je, međutim, dao pravo objašnjenje. Naime, on je objasnio da je bio pripremljen "statut za uvođenje univerziteta u kosovski sistem prosvete", te je zato Ministarstvo moralo da reaguje i da spreči taj plan. Jer, kako on navodi, oni su želeli da univerzitet ostane u obrazovnom sistemu Srbije, a ne da bude pod UNMIK. Gojko Savić je bio optužen za "šurovanje" sa Harijem Holkerijem, tadašnjim šefom UNMIK, te da je od njega, navodno, zatražio zaštitu. Kosovska vlada je tražila hitnu smenu rektora Papovića, zbog toga što je "kršio ljudska prava dok je bio rektor Prištinskog univerziteta". Holkeri je prilikom svog susreta sa Vojislavom

³⁰ *Blic*, 15. 9. 2004.

³¹ Isto.

³² Ova mreža je formirana 2001.

³³ *Balkan*, 3. 10. 2004.

³⁴ *Novosti*, 30. 4. 2004.

Košunicom tražio smenu Papovića.³⁵ Njegovu smenu je tražila i Međunarodna helsinška federacija i regionalni komiteti, takođe zbog kršenja ljudskih prava. S druge strane, Papović je odmah smenio dekane fakulteta.³⁶ On je izjavio da je "važno da se zna da smo tamo započeli promene od posebnog interesa za narod i državu, iza čega stoji i Vlada".³⁷ UNMIK je 1. oktobra 2004. godine ukinuo akreditaciju Prištinskog univerziteta sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici. Predstavnici UNMIK "smatraju da je izbor Papovića nelegalan i da se prilikom izbora rektora Prištinskog univerziteta mora poštovati Rezolucija Saveta bezbednosti UN, a ne srpski zakoni". Zajednica univerziteta Srbije je takođe istakla da "ministar prosvete nema pravo da smenjuje i imenuje rektore, jer je to u nadležnosti Saveta univerziteta".³⁸

Ministarka Čolić je pre podnošenja ostavke potpisala rešenja za smenu većine direktora škola u Kosovskom Pomoravlju. Ona je imenovala vd direktore i školske odbore. Srbi iz Pomoravlja tvrde da u njihovom sastavu više nema većine ljudi koje su predložili roditelji i školski kolektivi.³⁹ Ova akcija je stopirana, nakon razgovora predstavnika ovih škola sa vd ministra prosvete Milanom Brdarom.⁴⁰

Indikativna je reakcija srpske političke elite na jednu inicijativu holandske nevladine organizacije ATA. Naime, ATA već četiri godine u Prištini održava "Letnji univerzitet" (pre toga u Tuzli, od nedavno u Kabulu i Ohridu), čiji je cilj dovođenje studenata iz Evrope u multietničke sredine. Učešće studenata iz Srbije osuđeno je od strane Omladinske demokratske asocijacije Kosova i Metohije i Saveza studenata Univerziteta u Novom Sadu, kao i Saveza studenata Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici i podmladaka političkih stranaka: NDS, DS, DSS, Nova Srbija i SPO. U njihovom obrazloženju, između ostalog, stoji da "pored toga što nijedan zločinac (Albanac) nije priveden pravdi, nijedna nevladina organizacija, niti udruženje albanskih studenata s Kosova i Metohije nisu javno osudili zločine, iako se njihovi počinioci možda slobodno šetaju ulicama Prištine, na tom istom akademskom susretu".⁴¹ Nije poznato da su navedene organizacije ikada protestovale zbog nehapšenja zločinaca u Srbiji. Studentska unija Srbije izrazila je nadu da "ovaj projekat može da se iskoristi kao šansa da studenti prvi ožive ideju suživota".⁴²

Ostavka ministarke Ljiljane Čolić bila je iznuđena od strane javnosti. Njenu ostavku su, između ostalih, tražili Socijaldemokratska unija, Građanski savez Srbije, Centar za prava deteta, Žene u crnom, Reformski obrazovni krugovi, Institut za biološka istraživanja i druga, stručna javnost. Forum

³⁵ *Glas javnosti*, 9. 5. 2004.

³⁶ *Kurir*, 14. 5. 2004.

³⁷ *Nedeljni telegraf*, 26. 5. 2004.

³⁸ *Novosti*, 18. 9. 2004.

³⁹ *Politika*, 17. 9. 2004.

⁴⁰ *Danas*, 18-19. 9. 2004.

⁴¹ *Balkan*, 20. 6. 2004.

⁴² Isto.

beogradskih osnovnih škola tražio je ostavku ministarske Čolić i povlačenje svih odluka koje je to Ministarstvo donelo.

Smenjena ministarka Ljiljana Čolić je, u jednom intervjuu, nakon nekoliko meseci od podnošenja ostavke, objasnila da bi ponovo radila sve isto⁴³. Između ostalog, ona kaže: da je teoriju evolucije o postanku vrste ukinula samo u osmom razredu, gde je jedan čas predavanje a drugi utvrđivanje gradiva. A predavanje se odnosi na čovekolikog majmuna, odnosno našeg neposrednog pretka, iako to do danas nije naučno dokazano. U Darvinovim evolutivnom lancu to je poslednja, ali ne i jedina karika koja nedostaje. "Duboko sam religiozna, a prema zvaničnim statističkim podacima, više od 90 odsto građana Srbije takođe pripada armiji verujućih ljudi. Uzgred, učinila bih to ponovo. U mom vrednosnom sistemu vera se ne daje za večeru". I dodaje: "Meni je u celoj toj priči najvažnije da sam pokrenula ljude da razmišljaju i što je to moj lični pečat. I zar nije sve što radimo lični pečat, ako uopšte imate kapacitet da ostavite neki lični trag. Ja sam svoje duboko moralno uverenje iznela javno i time sam se suprostavila svima koji zastupaju Darvinovu teoriju evolucije. A među zastupnicima su, između ostalih, Karl Marks i Fridrih Engels, Vladimir Iljič Lenjin, Adolf Hitler, Mao Cedung... Dakle, mnogi od onih kojima je ta teorija poslužila u vrlo zle svrhe koje su ovom svetu nanele velike nevolje".

Na temu ukidanja učenja stranog jezika u prvom i drugom razredu osnovne škole, Čolić kaže: "Kao doktor filologije stala sam u odbranu stručnog stava da strani jezik deci ne mogu da predaju kursisti i uopšte osobe bez potrebne edukacije. Odrasle ljude uglavnom leči lekar opšte prakse, a decu vodimo kod specijaliste – pedijatra. Isto je i sa učenjem stranog jezika – što je uzrast mlađi to je važnije da nastavnik ima potrebnu stručnost." Engleski jezik nije ukinut, već je doneta odluka da u prvom i drugom razredu osnovne škole bude fakultativan. "Ako škola ima stručni kadar da drži deci časove engleskog u prvom osnovne, može, ako nema, ne mora", kaže Čolić i dodaje: "Niko nije hteo da saopšti da veliki broj škola u Srbiji nema dovoljan broj stručno osposobljenih nastavnika. Razumem ambiciju roditelja, ali dete im neće postati intelektualac ako u sedmoj godini počne da uči engleski i sedne za kompjuter". Još u maju 2004. godine Čolić je izjavila da "nam je nametnuto kao neki imperativ" da se strani jezik uči već od 1. razreda osnovne škole, što nije slučaj u drugom zemljama Evropske unije, i nastavila: "... ali to nije uslov za ulazak u Evropsku uniju, niti uslov za šire međunarodne integracije. Naš interes da se integrišemo u Evropu ne sme biti suprotstavljen nacionalnom interesu da ostanemo ono što jesmo. Ako mi ne poštujemo svoje osobenosti, kako možemo očekivati da Evropa poštuje neke naše eventualne različitosti u odnosu na nju?"⁴⁴

⁴³ *Danas*, 31. 12. 2004. - 3. 1. 2005.

⁴⁴ *Novosti*, 22. 5. 2004.

Promena na čelu Ministarstva prosvete

Slobodan Vuksanović je izabran za novog ministra prosvete u oktobru 2004. godine. O Ljiljani Čolić je rekao da "...ministarka radi sve suprotno interesima učenika i profesora". On je najavio nastavak reforme školstva, ali ne i "eksperimente". U Biltenu Reformskih obrazovnih krugova stoji i sledeće: "Iako profesori i roditelji pozdravljaju Vuksanovićev najavljeni zaokret u politici koju je započela bivša ministarka Ljiljana Čolić, oni upozoravaju da česte promene sistema školovanja stvaraju konfuziju. Lični pečati u prosvetnoj politici ukazuju i na potpuno odsustvo bilo kakve ideje u Vladi Srbije o smeru u kom bi ta strateška oblast trebalo da se kreće. Kakve mu god kvalifikacije bile, novi ministar prosvete svojim prvim izjavama obradovao je profesore i roditelje i to najavom koja znači prekid politike koju je uspostavila njegova prethodnica. Planovi novog ministra uključuju i vraćanje društvenog ugleda profesorima, kao manji obim gradiva za decu: 'Da uče manje predmeta, manje gradiva, ali da to znanje bude stabilnije, trajnije. Knjiga, lopta i kompjuter – to će biti glavna parola za naš posao'".⁴⁵ Vuksanović je ukinuo mnoge odluke svoje prethodnice čime je sanirao štetu koju je ona načinila, a njegove izjave bile su u prilog otvaranju Ministarstva prema školama, nevladinim organizacijama, sindikatima i drugim učesnicima u obrazovanju.

Povodom izbacivanja Čarlsa Darvina iz programa Vuksanović je kritikovao odluku Ljiljane Čolić. Najavio je da će njegov prvi korak biti formiranje nacionalnog prosvetnog saveta.⁴⁶ Najavio je skoro donošenje Zakona o višem i visokom obrazovanju.⁴⁷ Ministar je takođe najavio da će biti izvršena neophodne izmene zakona kako bi se vratio status obaveznog predmeta engleskom jeziku.⁴⁸ Izjavio je takođe da će od 1. decembra 2004. godine početi seminar za 5000 učitelja u Srbiji. U saradnji sa *Savezom učitelja Srbije* trebalo bi da se održe seminari "onoliko koliko učitelji budu tražili o temama koje oni budu predložili".⁴⁹ Vuksanović je ubrzo izjavio da nije siguran kada će biti formiran Nacionalni prosvetni savet. Istakao je da neke "institucije još nisu predložile svoje članove", te da je njegova obaveza "da ih podseti još jednom da je rok davno istekao".⁵⁰ Početkom decembra 2004. godine održan je prvi obećani seminar za učitelje, a ministar Vuksanović je najavio Prednacr novog zakona o udžbenicima, kao i javnu raspravu o tome. Na optužbe nekih izdavača da se zakon donosi u tajnosti, te da se ne zna ko radi na njemu, Vuksanović je rekao

⁴⁵ www.reformaobrazovanja.com

⁴⁶ Na ovu izjavu reagovao je bivši ministar prosvete Gašo Knežević, koji kaže da Vuksanović "i da hoće ne može da formira Nacionalni prosvetni savet, jer je to skupštinski posao". *Danas*, 25. 10. 2004.

⁴⁷ *Danas*, 25. 10. 2004.

⁴⁸ *Danas*, 6-7. 11. 2004.

⁴⁹ *Danas*, 9. 11. 2004.

⁵⁰ *Danas*, 13-14. 11. 2004.

da "zakon rade ljudi u Ministarstvu prosvete kojima je to posao", te da "to nije nikakva tajna, ne mogu imati tajni pred izdavačima, jer sam ja jedini koji ih je okupio i sa njima se dogovarao kako bi svi bili zadovoljni".⁵¹ Krajem godine, Vuksanović je rekao da je, osim engleskog kao obaveznog, vraćen i predmet "od igracke do računara", te da su svi predmeti koji su bili fakultativni, sada izborni. Rasterčeno je gradivo, kao i fond časova, koji sada ne prelazi 20.⁵²

Jedan od ustaljenih stereotipa kada je u pitanju obrazovanje u Srbiji, jeste njegova efikasnost i uspeh "naših" u svetu. Obično se te individualne zasluge pripisuju obrazovnom sistemu u Srbiji. Međutim, objavljivanje rezultata studije Programa za međunarodnu procenu studenata (PISA-studija), u kojoj je učestvovalo 250.000 učenika iz 41 zemlje sveta, među kojima i 4.500 učenika srednjih škola iz Srbije (novembra 2004), pokazalo je da su petnaestododisnjaci iz Srbije po funkcionalnom znanju na pretposlednjem mestu.

Ovi rezultati nisu pokrenuli diskusiju o kvalitetu obrazovanja i eventualnim reformama obrazovanja. Umesto toga, Vuksanović je optužio one koji sprovodili istraživanja, jer ga navodno nisu obavestili o pitanjima koja su postavljana u testu, te u kojim školama su anketirani učenici. Ipak, njegov zaključak je bio da su se "naši učenici" dobro snašli i da su inteligentni.

Povodom obeležavanja prve godišnjice rada Vlade 1. februara 2005. godine ministar prosvete je izjavio da "nastoji približiti obrazovanje i vaspitanje evropskim standardima", te da će ubuduće "polaganju kvalifikacionih ispita za srednje škole prisustvovati i roditelji", što je "jedna od poslednjih novina... u skladu s evropskom praksom". Informisali su javnost da je: usvojen Pravilnik o polaganju ispita za dozvolu za rad (licencu) nastavnika; da su uvedena dva strana jezika od prvog i petog razreda osnovne škole; da su formirana pilot odeljenja s dvojezičnom nastavom u kojima se deo nastave obavlja na francuskom, odnosno italijanskom jeziku; da je uveden sport kao izborni predmet; da je odobren dodatni priručnik za predmet Građansko vaspitanje; da je ministarstvo počelo aktivnosti u obeležavanju *Dekade Roma*; da se radi na unapređenju obrazovanja dece sa posebnim potrebama; da je uspostavljena redovna saradnja sa Savetom za nacionalne manjine; da je u toku sklapanje novih ugovora sa stranim i domaćim donatorima, koji žele da pomognu srpskoj prosveti; da je donet novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja; da je u skupštinskoj proceduri Zakon o visokom obrazovanju; da je u završnoj fazi i zakon o udžbenicima, o učenikom i studentskom standardu, o predškolskim ustanovama, o studentskom organizovanju i Zakon o sportu.⁵³

⁵¹ *Danas*, 2. 12. 2004.

⁵² *Blic*, 26. 12. 2004.

⁵³ www.mps.sr.gov.yu

Verska nastava u školama

Kada je reč o verskoj nastavi u školama, u štampi dominiraju tekstovi o tome kako se ova nastava sprovodi, te kakve su reakcije dece, roditelja i nastavnika. Namera ovih tekstova je oblikovanje javnosti da lakše prihvati ono što tek može da usledi. Samo u tim prilikama koriste se primeri drugih, uglavnom zapadnih država Evrope, u kojima je verska nastava deo obaveznog školskog programa, ali niko ne precizira da je reč, po pravilu, o privatnim školama. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva je objavio "Svetosavsku čitanku", koju je priredio profesor Miodrag Maticki, namenjenu ne samo za nastavu veronauke, "već i pripadnicima svih onih generacija koje su se školovale nakon ukidanja verskog obrazovanja 50-ih godina prošlog veka". Knjiga se sastoji od predanja u vezi sa svetim Savom, tu je i "umetnička proza i poezija" autora Vaska Pope, Matije Bečkovića, Slobodana Rakitića i drugih. Čitanku otvara Svetosavska himna... a zatim slede poglavlja posvećena svetosavskim besedama, crkvi, Hilandar, lozi Nemanjića, i druga. Maticki je na promociji obavestio da je u knjizi "pokrivena i teološka oblast tekstovima Vladete Jerotića i Nikolaja Velimirovića čija se beseda... izdvaja svojom širinom neuobičajenom za samog Nikolaja".⁵⁴

Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve proglasio je dečji časopis "Svetosavsko zvonce" pomoćnim sredstvom u nastavi veronauke, pa će se od jeseni 2004. organizovati njegova dostava po školama Srbije. Radmila Mišev, glavni i odgovorni urednik ovog časopisa, izjavila je da će ovaj časopis biti dopuna "zvanično ustanovljenom planu i programu verouanuke i građanskog vaspitanja". Izdavač ovog "pravoslavnog dečjeg časopisa" je Informativna ustanova SPC kojom predsedava mitropolit Amfilohije i njegov zamenik, episkop Irinej.⁵⁵

Internet prezentacija Ministarstva prosvete takođe je u mandatu sadašnje vlade suštinski promenjen. Diskrepancija između moderno dizajnirane prezentacije aktivnosti ministarstva prethodnog i sadašnjeg saziva svedoči, između ostalog, i o razlikama u pristupu obrazovnom sistemu, u odnosu prema reformi i modernizaciji školstva. Skoro sve informacije o radu prethodnog Ministarstva, kojih je bilo u obilju, a bile su raspoređene po temama, skonjene su, a zamenile su ih nepovezane informacije o aktivnostima sadašnjeg sastava ministarstva. Prezentacija je redizajnirana. Na naslovnoj strani dominira ikona svetog Save, kao jedinog simbola. U februaru 2005. godine bilo je postavljeno ukupno 12 informacija o aktivnostima za 2004. godinu, uz dodatna dva iz januara 2005. godine (jedna je informacija o susretu Vuksanovića i patrijarha sa veroučiteljima, a druga o promociji Bolonjskog procesa). U martu 2005. godine povećan je broj informacija, ali onih iz 2004. više nema, a takođe više nije moguće naći ni bilo koja zakonska akta. Na osnovu prezentacije, može se

⁵⁴ *Danas*, 23. 1. 2004.

⁵⁵ *Politika*, 15. 7. 2004.

zaključiti da je Ministarstvo prosvete, nakon formiranja u martu 2004. godine, do februara 2005. godine imalo 12 (+2) aktivnosti o kojima je obavestilo javnost i da na njoj nije uradilo gotovo ništa, osim što je izbrisalo skoro sve tragove rada prethodnika.

Kritika rada Ministarstva prosvete

Predstavnici tima Ministarstva prosvete iz prethodne vlade predstavili su 5. februara 2004. godine tri knjige o učincima svog trogodišnjeg rada, kao i osnovne smernice za naredni period. Radi se o svojevrsnim uputstvima za nastavak reformi koja su namenili svojim naslednicima. Tim koji je radio za prethodnu Vladu nastavio je sa radom na kreiranju i sprovođenju reforme obrazovanja tokom cele 2004. godine. Osim što su se uvek oglašavali, povodom svakog postupka Ministarstva prosvete, formirali su i *Reformske obrazovne krugove* (ROK), koji su nastavili da se bave pitanjima reforme obrazovanja. Glavni cilj je bio da se zaštiti i sačuva trogodišnji rad na reformi obrazovanja.

Gašo Knežević je istakao da je potrebno "izvršiti reorganizaciju i optimizaciju mreža škola i vrtića, uspostaviti novi način finansiranja obrazovanja i povećati procenat izdvajanja sredstava za tu oblast i definisati ulogu lokalnih i regionalnih vlasti u upravljanju sisemom obrazovanja". Tinde Kovač Cerović je rekla da je za ciklus transformacije obrazovnog sistema potrebno između 6 i 12 godina. Srbijanka Turajlić je rekla da je reforma visokog školstva nemoguća bez konsenzusa akademske javnosti.

Gašo Knežević je, na poteze Ministarstva prosvete, izjavio: "Oni mogu da poberu kajmak sa onoga što smo mi dugo radili, ali mi se čini da će oni učiniti suprotno – prosuti kantu mleka".⁵⁶

Prethodni tim stručnjaka se redovno oglašavao o akcijama njihove naslednice na mestu ministra za obrazovanje. Jedna grupa stručnjaka sa Filozofskog fakulteta obratila se Ljiljani Čolić i javnosti otvorenim pismom, zbog njenih učestalih kritika na rad prethodne vlade: "... zainteresovani se samo mogu pitati o tome: koliko su čelnici Ministarstva uopšte upoznati sa onim što je do sada urađeno na reformi; koliko se njihov odnos prema reformi zasniva na poznavanju i razuemvanju obrazovanja i nauka o obrazovanju; da li je njihov odnos prema reformi dominantno određen političkim ili stručnim razlozima". Na kraju pisma stoji konstatacija: "Ono što nam je zajedničko jeste 1) uverenje da je reformu obrazovanja neophodno utemeljiti na stručnim osnovama i 2) potreba da se javnosti skrene pažnja na opasnosti i negativne posledice nestručnog upravljanja sektorom obrazovanja".⁵⁷

Nagradu grada Beograda za 2004. godinu za projekat "Nova škola" dobili su Tinde Kovač Cerović, Ljiljana Levkov, Borislava Maksimović, Snežana

⁵⁶ Reporter, 20. 4. 2004.

⁵⁷ Danas, 3-4. 4. 2004.

Klašnja i Aleksandar Baucal, članovi tima ministarstva prosvete Gaše Kneževića, kao predstavnici brojnog tima (između 400 i 500 članova), koji je radio na reformi obrazovanja.

Tinde Kovač Cerović je u autorskom tekstu u listu *Danas* iznela svoje primedbe na najavljene izmene Zakona o osnovama obrazovanja i vaspitanja, naglašavajući da se u ovom slučaju radi o suštinskim, a ne "kozmetičkim" promenama. Ona smatra da se želi izbrisati sve ono što je prethodno ministarstvo za tri godine uradilo. Tvrdila je da sadašnji ministar nije ni pročitao brojna dokumenta, da se nije ni trudio da to razume. Ona takođe konstatuje da je u pitanju sudar različitih koncepcija, odnosno tradicionalizma ("... ali se mora znati da je 'tradicionalno obrazovanje' ekvivalent 'tradicionalnoj medicini' ili 'tradicionalnom transportu'") i modernizma, nacionalizma i globalizma. Ona navodi da je reč o političkoj borbi i kaže: "U političkoj borbi je naravno sve ovo moguće sredstvo, i još koješta. Možda će i toga biti. Ali je tu kraj. Za političku odluku snosi se politička odgovornost".⁵⁸

Na okruglom stolu "Politika i upravljanje obrazovnim sistemom", koji su organizovali *Reformski obrazovni krugovi* poručeno je da je potrebno sprovesti "javni nacionalni dogovor oko strategije obrazovanja, koji će postići sve parlamentarne partije, ekspertske grupe i udruženja, vodeće nacionalne institucije, verske organizacije, sindikati i nevladine organizacije" kako bi se izašlo iz krize u kojoj se nalazi prosveta. Takav dogovor bi trebalo da bude "potpisan na period duži od deset godina i da obavezuje političke partije da prihvataju strateške ciljeve, kako bi se sprečio ulazak dnevne politike u škole". Učesnici skupa su se založili za ukidanje svih spornih odluka Ljiljane Čolić, te za smenu kolegijuma Ministarstva i formiranje institucija nezavisnih od državne uprave koje bi se bavile pitanjima evaluacije, standardizacije i akreditacije.⁵⁹

Reformski obrazovni krugovi nastavili su svoj rad na promociji moderne obrazovne politike; razmeni dobre prakse u obrazovanju; doprinosu stručnim i javnim diskusijama oko tema relevantnih za obrazovanje; upoznavanju najšire javnosti sa vrednostima savremenog obrazovanja; praćenju događaja u oblasti obrazovanja i reagovanje na poteze njihovih aktera; pomoći i podršci svim relevantnim učesnicima u aktivnostima vezanim za poboljšanje obrazovnog procesa. ROK funkcioniše na sledeći način: "Reformski obrazovni krugovi biće komunikacioni i koordinacioni centar onih programa i inicijativa koje okupljaju ka reformi orijentisane stručnjake, nastavnike, roditelje i učenike, kao i njihove asocijacije; ROK će pružati logističku podršku njihovim inicijativama; ROK će poštovati principe inicijative, demokratskog dijaloga, otvorenosti i stručnosti; ROK će raditi preko timova, po projektnom principu".⁶⁰

⁵⁸ Danas, 19, 20. i 21. 5. 2004.

⁵⁹ Danas, 22. 9. 2004.

⁶⁰ www.reformaobrazovanja.com

Reforma visokog školstva

Početkom 2004. godine, pre formiranja nove vlade, razvila se polemika između Srbijanke Turajlić, zamenice ministra prosvete za visoko školstvo i Marije Bogdanović, tadašnje rektorke Beogradskog univerziteta (BU). Ministarstvo je ukazivalo na otpore reformi koji su skoncentrisani na BU. Marija Bogdanović je izjavila da ne pristaje "na bager metode" u reformi,⁶¹ a zatim tražila da se izmeni sastav Saveta za visoko obrazovanje, pošto su predstavnici BU u više navrata preglasani. Obećala je da će od novopostavljene ministarke Čolić tražiti da nešto radikalno promeni "kako se ne bi događalo da Beogradski univerzitet bude dezavuisan i većito preglasavan".⁶²

Nakon promene vlasti došlo je do usvajanja budžeta koji je bio nedovoljan za materijalne troškove, što je izazvalo protest univerziteta. Ljiljana Čolić je izjavila da je za to krivo prethodno ministarstvo, jer je njen tim "sve uradio na osnovu nacrtu budžeta koji su nasledili", te da se nova vlada našla "na jednoj zakonskoj iznudici da se što pre usvoji ovaj budžet. Nacrt prethodne vlade je bio mnogo gori". Gašo Knežević je demantovao ovu izjavu, navideći da je bivši ministar Đelić skesao sredstva u svom nacrtu budžeta, koji nije ugledao "svetlost dana".⁶³ Po Mariji Bogdanović, "nije moguće održavati nastavu sa budžetom koji je svega 30 procenata prošlogodišnjeg, a koji je i inače bio mali", te da ne može da veruje "da su mogli da donesu jednu takvu odluku".⁶⁴ Zajednica univerziteta Srbije uputila je protestno pismo sa oštrim zahtevima za reviziju budžeta. Ljiljana Čolić je najvila da će "iskoristiti svoj uticaj da se poboljša iznos budžeta koji je predviđen za univerzitetske ustanove".⁶⁵ Mlađan Dinkić, novi ministar finansija je izjavio da se radilo o previdu, ali je obrazložio i probleme koje vlada ima sa budžetom.

Reforma visokog školstva je ponovo aktuelizovana, kao i donošenje novog zakona o visokom školstvu, pošto se približavaju obaveze nastale pristupanjem Bolonjskom procesu (SCG je potpisla Bolonjsku deklaraciju u septembru 2003). Prve obaveze počinju u maju 2005. godine, za kada je novi ministar, Slobodan Vuksanović, najavio izglasavanje zakona. Do tog roka, kada će se u Bergenu, u Norveškoj, održati sledeći sastanak, treba uvesti sistem dvocikličnih studija, kontrolu kvaliteta i evropski sistem prenosa bodova (ECTS). Kako je univerzitet tradicionalno konzervativan, otpor ovim promenama je veliki. Predstavnici BU deklarativno prihvataju reformu univerziteta i Bolonjsku deklaraciju, kažu da su fakulteti već dosta toga uradili, ali prebacuju odgovornost i na vlasti koja treba da uradi svoj deo posla. Prorektor za nastavu BU, Žarko Spasić, kaže da je zadatak države

⁶¹ *Glas javnosti*, 9. 2. 2004.

⁶² *Danas*, 13-14. 3. 2004.

⁶³ *Danas*, 6. 4. 2004.

⁶⁴ *Danas*, 7. 4. 2004.

⁶⁵ *Politika*, 7. 4. 2004.

Akreditaciona komisija, te da je na to ukazao Ministarstvu prosvete i da se nada da će oni "na tome početi veoma intenzivno da rade".⁶⁶

Prof. dr Ljubiša Rajić, član Akreditacione komisije kaže da kroz proces akreditacije ne treba da prođu samo privatni fakulteti, kako bi dobili dozvolu za rad, već i državni. Međutim, procedura se sporo sprovodi, a ponekad i zaobilazi, pa postoje fakulteti kojima je privremena dozvola istekla. Državni fakulteti bez ikakve procedure otvaraju svoja isturena odeljenja.⁶⁷

Na funkciju rektora BU, umesto prof. dr Marije Bogdanović, 1. oktobra 2004. godine stupio je prof. dr Dejan Popović sa Pravnog fakulteta.

Proces izrade novog zakona o visokom obrazovanju, njegovo davanje u skupštinsku proceduru, te stvaranje Akreditacione komisije, počeo je tek dolaskom Slobodana Vuksanovića za ministra. Mandat za pisanje nacrtu zakona je dobio Univerzitet u Beogradu i rektor prof. dr Dejan Popović.⁶⁸ Tokom izrade nacrtu i javne rasprave aktuelizovano je pitanje oko koga su se najviše sporili predstavnici prethodnog ministarstva i BU. To pitanje je ukidanje statusa pravnog lica fakultetima i njihovo integrisanje u univerzitet. Ovoga puta, lako je postignut dogovor da fakulteti zadrže status pravnog lica, tamo gde postoji želja, ali ne i na BU, gde će "još neko vreme" ostati nepromenjeno stanje.⁶⁹ Najveći otpor jačanju univerziteta je na Pravnom fakultetu u Beogradu. U nacrtu zakona predloženo je da status pravnog lica zadrže i fakulteti i univerziteti, s tim što su mnoge nadležnosti prebačene na univerzitet, a finansijska samostalnost ostala je na fakultetima.⁷⁰ Ljubiša Rajić ocenio je Prednacrt ovog zakona kao "kompromis između potrebe za suštinski reformskim zakonom, koji bi temeljito promenio univerzitet kao instituciju, i nepostojanja političke volje Vlade, odnosno nepostojanja želje unutar univerziteta da se u takvu oštru reformu krene".⁷¹ Srbijanka Turajlić smatra da treba podržati Prednacrt, jer "predloženi tekst predstavlja reformski zakon i ostavlja dovoljno slobode da se različite ustanove organizuju na način na koji to njima najviše odgovara". Ona je iznela da je oko "85 odsto teksta identično sa verzijom prednacrtu koju je Ministarstvo prosvete ponudilo još tokom jeseni 2003. godine". Suštinska razlika između dva ponuđena prednacrtu je u koncepciji samog univerziteta, smatra Turajlić.⁷² I pored brojnih primedbi na Prednacrt zakona, zamenica ministra za visoko obrazovanje, Snežana Pantelić – Vujanić, rekla je "da je najvažnije da zakon bude usvojen do marta naredne godine i da će mnoge stvari biti menjane u hod".⁷³

⁶⁶ *Blic News*, 21. 4. 2004.

⁶⁷ *Novosti*, 21. 9. 2004.

⁶⁸ *Danas*, 26. 10. 2004.

⁶⁹ *Politika*, 6. 11. 2004.

⁷⁰ *Danas*, 4-5. 12. 2004.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ *Danas*, 16. 12. 2004.

Početak 2005. godine održan je prvi sastanak tima promotera Bolonjskog procesa na čelu sa prof. dr Snežanom Pantelić – Vujanić. Tim promotera ovog procesa napravio je i prezentaciju. Nažalost, poruke te prezentacije nisu najjasnije, pa se stiče utisak da ni u Ministarstvu, ni na univerzitetu, ne postoji volja za promenama, te da dominira uverenje da je sistem više nego dobar i da su mu potrebne minimalne korekcije.⁷⁴

Predstavnik Saveta Evrope za Jugoistočnu Evropu u oblasti visokog obrazovanja, Sjur Bergan, je 4. marta 2005. godine uputio pismo Ministarstvu za prosvetu u kojem je izneo da je na prvom pripremnom sastanku za sastanak u Bergenu podneo "pozitivan izveštaj o aktivnostima Ministarstva prosvete i sporta koje su vezane za pridruživanje Bolonjskom procesu".⁷⁵ Očekuje se usvajanje zakona kako bi se ministarstvo prosvete predstavilo na bergenskom sastanku. Međutim, reformisanje programa fakulteta, prelazak na drugačije ocenjivanje, uvođenje dvostepenih studija (strukovni i naučni stepen) nije uzelo maha.

SPC i Univerzitet

Prethodna vlada je 9. januara 2004. godine donela Rešenje kojim je oglasila ništavnim Rešenje Vlade Narodne Republike Srbije kojim je 15. februara 1952. godine Bogoslovski fakultet Srpske pravoslavne crkve "ukinut kao državna institucija i udaljena sa Beogradskog univerziteta". Inicijativa je potekla od republičkog ministra vera, Vojislava Milovanovića. SPC je u više navrata tražila "da se ova poluvekovna nepravda ispravi".⁷⁶

⁷⁴ U ovoj prezentaciji/promociji ima i spornih mesta: nabrajajući ograničenja u postizanju postavljenih ciljeva, stoji da postoje sistemska ograničenja: "politička, ekonomska i treći sektor – NVO". Ovo nedvosmisleno znači da nevladin sektor, između ostalih, koči Bolonjski proces. Na pitanje – zašto – stoji: "Da bi bili deo jedinstvenog evropskog obrazovnog prostora, jer – pripadamo Evropi; imamo razvijen obrazovni sistem; raspolažemo značajnim potencijalom; dosta treba da menjamo ali imamo i mnogo toga da ponudimo". Osim gramatičkih grešaka, ovde se ne može videti zašto se tom procesu pristupa, s obzirom da je osnovni utisak da ideja o tom procesu potiče iz Srbije. A na pitanje – kako – stoji: "Preispitivanjem sopstvenih i tuđih stavova i iskustava; sagledavanjem slabosti i uočavanjem prednosti: prihvatljivom reformom; formulisanjem prihvatljivih argumenata: svrsishodnom racionalizacijom". Dakle, jasno je da volja za promenom ne postoji, te da dominira uverenje da je sistem više nego dobar i da su mu potrebne minimalne korekcije. Nažalost, reforma nije moguća ukoliko se očekuje da bude svima prihvatljiva, te je stoga bitno ko je sprovodi. Ukoliko se ne prihvataju krajnji ciljevi zbog kojih se i sprovodi reforma, onda oni koji su preuzeli zadatak da je osmisle i sprovedu nisu iskreni. A, na pitanje – kada – stoji: "Juče, danas, a najkasnije sutra". Citati iz prezentacije preuzeti sa www.mps.sr.gov.yu

⁷⁵ www.mps.sr.gov.yu

⁷⁶ *Večernje novosti*, 10. 1. 2004.

Nije, međutim, poznato koji su fakulteti dali saglasnost i na koji način, te da li novo "rešenje na rešenje" ima "snagu zakona"⁷⁷. Marija Bogdanović, tadašnji rektor Univerziteta u Beogradu, izjavila je: "Iznenadeni smo, zaprepašćeni i zbunjeni. Radi se o političkoj odluci koja poništava autonomiju univerziteta". Isto mišljenje deli i Srbijanka Turajlić, koja je dodala: "Nepravda učinjena političkom odlukom ne može se ispravljati drugom političkom odlukom".⁷⁸

Vraćanje Bogoslovskog fakulteta pod okrilje univerziteta podrazumeva usklađivanje nastavnih programa, planova, načina izbora profesora, preuzimanje nadležnosti nad Bogoslovskim fakultetom Rektorata BU, umesto Sinoda SPC. Mirko Đorđević problem vidi i u "izvesnoj ugroženosti samostalnosti samog Bogoslovskog fakulteta, kako u formalnom smislu jer će imati dva tutora – crkvu i državu – tako i u metodološkom". On smatra da preklapanje laičkog sistema i Crkve može izazvati previše problema, te da je Crkva ionako preblizu države. Profesor na katedri za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Aljoša Mimica, "podseća da su u Francuskoj, Italiji i Poljskoj teološki fakulteti svoj ugled izgradili kao samostalni" i dodaje: "Mi još imamo centralistički pogled na stvari. Želimo da sve podvedemo pod jednu kapu, čak i ono nespojivo".⁷⁹

Primerbu da se radi o fakultetu koji zastupa samo pravoslavnu veru, Dimitrije Kalezić, profesor Bogoslovskog fakulteta, odbacuje, jer se ni "Filološki fakultet ne bavi jezikom kao opštom već pojedinačnom pojavom, te obrazuje stručnjake za srpski, nemački, fancuski..." On dodaje da je zanimanje "bogoslov" već jednom ozvaničen, onoga trenutka kada je Ministarstvo prosvete imalo potrebe za veroučiteljima.⁸⁰ Svi se slažu da je odluka doneta na brzinu. Ministar prosvete Gašo Knežević negira da je u pitanju "sticanje političkih poena", jer: "Ovoj vladi nakon raspisivanja vanrednih parlamentarnih izbora više nije trebao nikakav politički marketing. To su za nju, i to duboko nepravedno, uradili drugi". Mirko Đorđević, pak, kaže: "Ako je 1952. u pitanju bila ideološki motivisana odluka, sada se radilo o političkom marketingu. Dobro je poznato da je Crkva kod nas moćna društvena institucija i da sve partije veoma vode računa o njenom stavu". Dimitrije Kalezić kaže: "Zbrzavanje ili zaobilazanje, ne znam kako bih drugačije to mogao nazvati. Doneta je na brzinu i to u formi naređenja, jer ju je donela vlada, umesto da odluku Skupština proglasi neustavnom".

U januaru 2004. godine nastavljena je polemika oko kompatibilnosti jedne verske ustanove i tzv. "laičkih" naučnih institucija. Republički ministar vera tvrdi da se odlukom Vlade Srbije "poništaavaju pravne posledice koje je proizveo dekret od pre pola veka", te da je inicijativu podržao i Filozofski

⁷⁷ *Reporter*, 20. 1. 2004.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

fakultet u Beogradu, "iako se u javnosti stiče utisak da upravo odatle dolaze najoštrija protivljenja". Od prodekana za nastavu Bogoslovskog fakulteta, Radovana Bigovića, stižu uveravanja da je "pogrešan utisak o nekoj nasilnoj želji ovog fakulteta da se, uz pomoć nametnute političke odluke, vrati u okrilje državnog univerziteta". On je izrazio uverenje da će se kroz razgovore Bogoslovskog fakulteta i Rektorata Beogradskog univerziteta, sada kada za to postoje zakonske pretpostavke, naći "najbolje rešenje za budući status teološkog fakulteta kao visokoškolske ustanove ravnopravne sa ostalim akademskim institucijama. Tim pre što, iako neki tvrde drugačije, nema razlike u sistemu studija, izboru nastavnog kadra i sticanju naučnih zvanja između Bogoslovskog i fakulteta koji su u stastavu Beogradskog univerziteta". Objasnjavajući proceduru ovog fakulteta, dokazujući time da se ne razlikuju od "laičkih", Bigović na kraju izlaganja kaže: "... a pošto je fakultet crkvena ustanova, taj izbor (nastavnika) formalno potvrđuje Sveti sinod SPC".⁸¹

Vladika niški Irinej kaže da je ova odluka Vlade Srbije tek prvi korak u rešavanju odnosa između Bogoslovskog fakulteta i Univerziteta, te da oni tek treba "da se usaglase oko brojnih 'specifičnih' pitanja međusobnog funkcionisanja". Jer, "samom odlukom se ništa niti ukida, niti uspostavlja, tako jednostavno, već se tek otvaraju mogućnosti za razgovore oko uspostavljanja standarda u odnosima koji su više od pola veka 'vrlo distancirani'".⁸² Ovaj komentar samo je najava rešenosti ove verske institucije da se prilikom "vraćanja" Bogoslovskog fakulteta u društvo "mirjanskih", ništa neće podrazumevati, uključujući tu pre svega zakon koji reguliše funkcionisanje univerziteta u Srbiji.

"Prodor" Bogoslovskog fakulteta na univerzitet ima i druge pokazatelje. Od pre nekoliko godina jedan od predavača sa Bogoslovije predaje na Pravnom fakultetu u Beogradu na predmetu Istorija države i prava. Drugi takav slučaj je na Filozofskom fakultetu, na Katedri za filozofiju, gde je prisustvo predavača "građanske" orijentacije svedeno na minimum. Na mesto predavača na predmetu Istorije filozofije doveden je dekan Bogoslovskog fakulteta u Beogradu Vladan Perišić, koji predaje period prosvetiteljstva i racionalizma XVIII veka.

Ministarka prosvete, Ljiljana Čolić, je nakon nekoliko meseci pošto je Bogoslavski fakultet uključen u BU, izjavila da je između ove dve institucije "postignut dogovor i da tu više nema nikakvih iskakanja". Ljubiša Rajić, član Komisije za akreditaciju Republičkog saveta za razvoj visokog obrazovanja, kaže da Bogoslovski fakultet pre svega mora da usaglasi svoj statut sa Statutom univerziteta. On upozorava da statut Bogoslovskog fakulteta, recimo, zahteva da studenti moraju biti pravoslavne vere, što je nespojivo sa Zakonom o visokom obrazovanju i Ustavom, gde nema nikakvih ograničenja u tom pogledu. On ističe da nastava na svim fakultetima mora biti objektivna i

⁸¹ *Politika*, 23. 1. 2004.

⁸² *Danas*, 7-8. 2. 2004.

neopterećena ličnim shvatanjima profesora, te da nastavnici moraju proći verifikacione komisije koje prolaze i profesori svih ostalih fakulteta, kako bi postali redovni i vanredni profesori. Sveti sinod ne bi smeo da se meša u nastavu, a svi programi moraju biti u nadležnosti Univerziteta i ni za jednu odluku ne može se tražiti odobrenje Sinoda. Profesor Pravnog fakulteta Budimir Košutić kaže da BU mora da poštuje odluku Vlade Srbije, te da se oni ne pitaju da li primaju Bogoslovski fakultet ili ne, pošto "Bogoslovski fakultet nikada nije ni bio van BU". I obrazlaže: "Veće BU ne može sada odlučivati da li prihvata ili ne odluku Vlade. Može koristiti određena pravna sredstva da obori tu odluku. Bilo je mogućnosti da se pokrene upravi spor, ali je rok istekao. Sada se može pokrenuti postupak pred Ustavnim sudom"⁸³

Novi rektor BU, Dejan Popović, je na ovu temu izjavio da: "Bogoslovski fakultet treba urediti onako kako je uređeno u ostalim zemljama centralne Evrope. Imamo rešenja koja postoje u Zagrebu, Ljubljani, Budimpešti, Pragu. Svi tamošnji univerziteti primili su Bogoslovski fakultet u svoj sastav, treba samo pogledati modalitete kako je to sprovedeno. Želim samo da se rukovodim principima na kojima je taj problem rešavan u okruženju i da BU postupi civilizovano".⁸⁴ On je takođe izneo podatak da je ovaj fakultet preregistrovan, te da se više ne zove Bogoslovski fakultet SPC, već Bogoslovski fakultet Beogradskog univerziteta.

⁸³ *Večernje novosti*, 11. 6. 2004.

⁸⁴ *Glas javnosti*, 7. 6. 2004.

uticaj medija na raspirivanje nacionalne mržnje; uticaj umetnosti i kulture; konstrukcija i dekonstrukcija roda i pola.

Omladinske škole Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji kao oblik edukacije o neposrednoj prošlosti (evaluacija)

1. Predmet evaluacije

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji već 5 godina organizuje škole, koje predstavljaju jedan od oblika edukacije mladih o neposrednoj prošlosti.

Ova evaluacija obuhvata "Škole ljudskih prava za mlade", koje je Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji organizovao u periodu od jula 2001. do jula 2004. godine. U ovom periodu organizovano je 10 škola od kojih je svaka trajala devet radnih dana.

Ovim školama bilo je obuhvaćeno 197 polaznika, od toga 104 ženskog i 93 muškog pola. S obzirom da kao kriterijum za pohađanje nije bila postavljena nacionalna, verska ili bilo koja druga pripadnost, to u ovom radu ona nije ni statistički izražena. Polaznici su dolazili iz 25 gradova Srbije.

Teme na predavanjima mogu se svrstati u nekoliko međusobno povezanih grupa: *teme koje se tiču ljudskih prava* (teorija i istorijat razvoja ljudskih prava; mehanizmi zaštite na međunarodnom i nacionalnom nivou; dečja prava; kako razlikovati želje, prava i potrebe; prava marginalizovanih grupa; pravo na različitost; pravo nacionalnih manjina; međuetnička tolerancija; multikulturalna i multietnička društva; interkulturalnost; trgovina ljudima i zaštita žrtava); *teme o komunikaciji* (nenasilna komunikacija i nenasilno rešavanje sukoba; načini slušanja onoga što nam se govori; aktivno slušanje); *teme iz istorije* (razvoj istorije kao nauke; istorija i mit; uloga istorijskih mitova u pripremi ratova; zloupotreba istorije; revizionizam u istoriji; konstrukcija istorijske svesti kroz udžbenike iz istorije; nacionalni stereotipi; neuspele modernizacije u Srbiji; konzervativna i liberalna misao u Srbiji); *teme o ratu, ratnim zločinima, suočavanju i odgovornosti* (nadležnost i uloga Haškog tribunala; pitanje krivice; suočavanje sa zločinima); *teme o aktivizmu* (civilno društvo; nevladine organizacije i njihova uloga; veza između aktivizma i suočavanja u Srbiji; kako da budem građanin). Povremeno su obrađivane i sledeće teme:

2. Analiza rada škola

2.1. SA KAKVIM ZNANJEM I STAVOVIMA DOLAZE POLAZNICI OMLADINSKIH ŠKOLA

Uvid u znanje i stavove polaznika škola baziran je na njihovim odgovorima i komentarima koji su beleženi tokom trajanja škola. Uprkos opasnosti od generalizacije ocene njihovog znanja i stavova, u ovom radu priloženi su preovlađujući stavovi i znanja značajne većine polaznika, sa povremenim navođenjem svih nijansi njihovih odgovora na relevantna pitanja.

Dešavalo se redovno da se pojedini učesnici ne uključuju u diskusije, i da se drže "po strani" od javnog iskazivanja stavova. Ali, na osnovu celokupnog uvida u njihove aktivnosti tokom škole, moguće je formirati predstavu o kakvim znanjima i stavovima je reč. U tom smislu, kada je o ovim polaznicima škola reč, oni se mogu svrstati u nekoliko grupa - jedni su imali određena znanja o temama o kojima je bilo reči, ali su smatrali da je to nedovoljno za aktivno učešće u raspravi, pa su želeli da što više nauče; drugi, pak, nemaju dovoljno samopouzdanja da iznose svoje stavove; treći smatraju da nemaju dovoljno argumenata koji su za raspravu potrebni. U svakom slučaju, i kada je dolazilo do rasprava između samih polaznika škola, videlo se sve siromašno argumentacije kojom oni raspolažu, odnosno sva snaga stereotipnog mišljenja.

S obzirom na preovlađujući javni diskurs, čije su žrtve i mladi ljudi - čak i oni među njima koji su načinili otklon prema pomenutom diskursu aktivirajući se u lokalnim nevladinim organizacijama ili podmlatcima političkih stranaka, kao što je Građanski savez Srbije, nemaju argumente za odbranu svojih stavova, tako da ti stavovi deluju kao napamet naučena lekcija, a kod nekih su i rezultat konjunktive: ti stavovi im omogućavaju da prvi put u životu odu u neko drugo mesto, sretnu svoje vršnjake, druže se i zabavljaju. Po povratku iz škole, oni imaju referencu za rad u nevladinom sketoru, lokalnim medijima isl.

Na ostvareni uvid u znanja i stavove polaznika škola utiče posredno i činjenica da za odabir polaznika nije, kao što je već rečeno, važan nacionalni, verski ili bilo koji drugi identitet. Međutim, taj identitet se tokom trajanja škole, ipak, manifestuje. Kod Srba - naročito na pitanju odnosa prema Haškom tribunalu, odnosno prema ratnim zločinima. Kod Bošnjaka - ponekad na pitanju verske tolerancije. Kod Albanaca - uglavnom prečutno, na pitanju međusobnog poverenja: oni su najzainteresovaniji slušaoci, ali su najmanje spremni da se uključe u rasprave. Za ostale učesnike škola, oni su prvi Albanci koje sreću, i otvoreno priznaju da su ih drugačije zamišljali, često i da su ih mrzeli. Prvo njihovo iskustvo sa Albancima je, uglavnom, pozitivno.

A. PREDZNAJNA I STAVOVI O JUGOSLAVIJI

Generacije mladih koje su bile obuhvaćene školama u toku poslednje četiri godine dolaze sa znanjima o Jugoslaviji i njenom nastanku koja su ponuđena u udžbenicima iz istorije za osnovne i srednje škole, koji su u ovom radu već pomenuti. Iz tih udžbenika se dobija štura informacija o ujedinjenju 1918. godine. Period do Drugog svetskog rata je malo obrađen, a informacije o periodu do raspada druge Jugoslavije gotovo da i ne postoje. U interpretaciji raspada jugoslovenske države u udžbenicima se najviše insistira na krivicima, koji su oličeni u Vatikanu, Nemačkoj, Americi. Kao unutrašnji razlog navodi se Ustav od 1974. godine, koji je Srbiju učinio neravnopravnom zbog njene dve pokrajine, koje su faktički dobile status republika.

Posredno ostvarivan uvid u znanje i stavove polaznika škola pokazuje da su na njih uticala i "vanškolska" indoktrinacija (mediji, porodica, politički činici). Teorija zavere ostavila je vrlo snažan uticaj upravo zato što su izostala znanja o nastanku i slomu prve Jugoslavije, o njenoj obnovi u toku Drugog svetskog rata na federalističkim osnovama, o jugoslovenstvu i nacionalnim ideologijama. Ne postoje znanja o različitim shvatanjima Jugoslavije. S jedne strane, shvatanje Jugoslavije kao srpske države u kojoj žive Hrvati i Slovenci, a s druge strane – Jugoslavije kao zajednice naroda. Zbog toga je čvrsto usađeno shvatanje i kod polaznika škola, da su prava drugih naroda ugrozila tekovine srpskog naroda. U tom smislu, preovlađuju emocije, a ne racionalni interesi i srpskog naroda da Jugoslavija bude država jednako prihvatljiva za sve narode i nacionalne manjine.

B. PREDZNAJNA I STAVOVI O KARAKTERU RATOVA

Na saznanje polaznika škola o ratovima devedesetih godina, koje su godine njihovog odrastanja, odlučujuće je uticala vladajuća politika u Srbiji, odnosno atmosfera koju je stvarala propaganda, a čiji su glavni prenosioci bili roditelji i nastavnici. U svakom slučaju, slika koju o ratovima imaju polaznici škola je jednobojna i jednosmerna. Racionalno razmišljanje o različitim interesima jugoslovenskih naroda, o složenosti slike savremenog sveta, o povezanosti unutrašnje i spoljne politike gotovo da ne postoji.

Tako se, na primer, kao reakcija na predavanja o uzrocima raspada jugoslovenske države koja su rušila pojednostavljenu sliku koju je stvorila propaganda osećalo negodovanje pojedinih polaznika škola. Oni su najčešće kao uzrok raspada jugoslovenske države navodili: separatizam Slovenije i Hrvatske, islamski fundamentalizam Muslimana u Bosni i Hercegovini, kao i iredentizam Albanaca na Kosovu.

Drugi po redosledu uzroka raspada jugoslovenske države koji navode polaznici škola jeste interes velikih sila da se razbije jugoslovenska država kako bi se lakše uspostavio kolonijalizam na Balkanu. Posebno se izdvaja interes Nemačke da izađe na topla mora, čime se oživljava stari cilj Nemačke da prođe

na Istok. Neretko se potenciraju i argumenti o američkoj želji da na Balkanu stacioniraju svoje vojne baze, što dokazuju njihovim prisustvom na Kosovu, time objašnjavajući i intervenciju NATO 1999. godine.

Za rat u Hrvatskoj, polaznici škola su pod uticajem stanovišta da je on predstavljao otpor obnovi ustaške Nezavisne Države Hrvatske, odnosno ponovljenom genocidu nad srpskim narodom. Rat u Bosni i Hercegovini vide kao građanski, odnosno verski rat. Rat na Kosovu bio je, po njima, izazvan težnjama Albanaca na Kosovu koje su bile potpomognute iz Tirane da se stvori velika Albanija.

C. PREDZNAJNA I STAVOVI O ODGOVORNOSTI SRBIJE ZA RASPAD JUGOSLOVENSKE DRŽAVE

Pomenuto shvatanje Jugoslavije kao srpske države uticalo je na to da se svaka njena ustavna reforma, od 1953. do 1974. godine, koja je išla u pravcu njene federalizacije i konfederalizacije, u Srbiji shvati kao slabljenje njenog jedinstva. Kako su slabili činici njenog jedinstva – smrt Josipa Broza Tita i kraj monopola Saveza komunista Jugoslavije – to je sila oličena u JNA, u kojoj je i u redovnom i u oficirskom sastavu preovlađivao srpski elemenat, dobijala na snazi. Srbija je, dakle, na svojoj strani imala oružanu silu i nije prezala od toga da je uopotrebi najpre za uspostavljanje svoje dominacije nad Jugoslavijom, a kada je naišla na otpor drugih naroda – za stvaranje srpske nacionalne države, koja bi obuhvatila sve teritorije na kojima je živio (po istorijskom principu) i na kojima živi (po etničkom principu) srpski narod.

Stavovi polaznika škola, u osnovi, pripadaju ovom kontekstu. Odgovornost Srbije za ratove u Jugoslaviji polaznici škola vezuju, uglavnom, za Slobodana Miloševića. Po njima, on je autoritarni vođa, koji je naneo velike štete pre svega srpskom narodu. Polaznici škola uglavnom smatraju da je zbog ugroženosti Srba rat bio neizbežan, i Slobodana Miloševića okrivljuju zbog "gubitka srpskih zemalja".

S druge strane, polaznici smatraju da primarna odgovornost za raspad Jugoslavije leži na Sloveniji i Hrvatskoj, koje su htele da se otepe, dok je Srbija bila za očuvanje Jugoslavije. Spominju i ulogu međunarodne zajednice, odnosno interese pojedinih država za raspad Jugoslavije, što dokazuju "preranim" međunarodnim priznavanjem novonastalih država.

D. PREDZNAJNA I STAVOVI O RATNIM ZLOČINIMA

Polaznici škola su, uglavnom, čuli za zločine počinjene u ratovima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu. Po reakcijama na to saznanje, oni se mogu podeliti na dve grupe. U jednu grupu spadaju oni polaznici koji veruju u verodostojnost tvrdnje o ratnim zločinima, ali smatraju da je pitanje suviše ozbiljno da bi se oni, s obzirom na svoja znanja, mogli upustiti u raspravu o njima. Drugoj, većoj grupi, pripadaju oni koji još uvek sumnjaju u

verodostojnost informacija o počinjenim zločinima i njihovim razmerama. I jedna i druga grupa polaznika dolazi sa nevericom o razmerama zločina i podjednako insistira na ravnoteži: sve strane u ratu su činile zločine. Iz toga sledi i stav da svi podjednako treba i da odgovaraju. Ili da smatraju da su računani namireni i treba da budu predati zaboravu.

E. PREDZNAJNA I STAVOVI O HAŠKOM TRIBUNALU

Jedan broj polaznika škola dolazi sa stanovištem koje preovlađuje i u društvu: Haški sud je politički sud. On je antisrpski, jer sudi samo Srbima i predstavlja deo zavere ne samo protiv srpskog naroda, nego i protiv pravoslavlja. On piše svoju istoriju o raspadu jugoslovenske države i odgovornosti Srbije za ratove. Drugi deo polaznika, naročito onih koje su delegirale nevladine organizacije i neke političke partije, dolazi sa stavom da Haški sud treba da postoji i da Srbija mora sa njim saradivati. Ali, ti su stavovi bez argumentacije i zvuče kao naučena lekcija. Svaki razgovor o Haškom tribunalu pokreće niz pitanja polaznika koji uporno traže argumente među medijski ponuđenim stereotipima, da pobiju ono što čuju. Kao poslednji, iznose argument da ni SAD ne priznaje Međunarodni sud pravde

* * *

Na osnovu obaveštenja o znanju i stavovima polaznika škola o onim pitanjima koja su bitna za njihovo razumevanje prošlosti, posebno neposredne prošlosti, može se steći opšti utisak da oni u školu dolaze sa malim znanjem i neizgrađenim stavovima. Ali, i bez izražene zainteresovanosti za ono što se dogodilo. Svoj položaj, a naročito svoju budućnost, oni veoma malo dovode u vezu sa događajima iz neposredne prošlosti. Postoji izvesna lenjost duha koja se ogleda u tome da mladi ljudi prihvataju stereotipe bez ikakve skepse koja bi ih podsticala da proveravaju ono što su čuli. Karakteristično je odsustvo spremnosti za napor da uče. To utiče na to da onaj ko prvi stigne sa svojom interpretacijom do njih – može njima i da ovlada mentalno.

Mladi ljudi polaze od prava na slobodu mišljenja, ali to ih ne obavezuje na disciplinovan rad u izgrađivanju stavova. Ne teže dijalogu kao formi provere stavova. Njihova samouverenost, koja se izražava u netoleranciji, ne proističe samo iz njihovog životnog doba, već iz nedostatka političke kulture njihovog bližeg i daljeg okruženja, iz duhovne klime koju karakterišu uprošćenost, surovost i brutalnost.

I oni polaznici koji o pomenutim temama imaju racionalniji stav, pate od nedostatka argumenata. S obzirom da odrastaju u okolnostima koje karakteriše odsustvo uvida u kontekst zbivanja, oni svoje stavove, uglavnom, ne žele da iskažu. To čine jedino kada uvide "da još neko misli kao i oni". Tek uvidom u kontekst oni dobijaju jasniju sliku o događajima i počinju da ih razumevaju.

Oni koji zastupaju stereotipne stavove, kad se suoče sa drugačijim stavovima, postaju često zburnjeni. Ali, i prvima je za argumentaciju stavova, kao i drugima za promenu stavova, potreban transfer novodobijenih informacija. Završetak ovog transfera se ne može očekivati tokom trajanja škole. To pokazuju i evaluacije na kraju rada škole.

2.2 KAKO POLAZNICI OMLADINSKIH ŠKOLA PROCENJUJU ŠKOLU - NA POČETKU I NA KRAJU

Analizom pojedinih odgovora iz evaluacije koji se tiču ocena škole može se steći celovitija slika o promeni znanja i stavova polaznika o prethodno analiziranim temama.

Tokom trajanja projekta "Škole ljudskih prava" menjao se sam koncept ideje o tome koji je njen cilj. Ideja nosioca projekta je da to bude škola na kojoj će polaznici dobiti informacije na temu ljudskih prava i svega onoga što već jednu deceniju na prostoru republika bivše Jugoslavije radi veliki broj međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. Ovo je trebalo da popuni "prazan prostor" koji postoji u zvaničnim obrazovnim institucijama. Naravno, ideja pre svega ima veze sa tek završenim ratovima. Smatra se da je potrebno mladim naraštajima ponuditi znanja o temama koje predstavljaju karakteristike savremenog sveta, a naročito sa stanovišta evroatlantskih integracija.

Međutim, već posle prve škole, došlo se do zaključka da je potrebno uneti i teme koje se tiču raspada države i ratova. Ovo je zaključeno na osnovu komentara koje su učesnici naveli u svojim evaluacijama. Takođe je, na nivou koordinatora škola u regionu, zaključeno da je tematika ljudskih prava manje uverljiva ako se odvoji od onoga što je u svežem sećanju učesnika škola, dakle od najeklatantnijih primera njihovog kršenja. To je ujedno smanjivalo opasnost da "škola ljudskih prava" liči na "klasične" škole¹.

Na osnovu uvida u znanja i stavove polaznika škola, menjao se tematski okvir škola. Širina preovlađujućih stereotipa zahtevala je i obuhvatanje tematskih oblasti koje bi doprinele kritičkom pristupu prošlosti.

"Škole ljudskih prava" koja se održavaju u Srbiji su tako dobile i predavanja o raspadu Jugoslavije, ratovima, međuetničkim sukobima, ratnim zločinima, Haškom tribunalu, istoriji.

Sa svakom novom školom menjala se slika o onome što se želelo postići kao cilj. Na osnovu uvida u evaluacije koje su učenici radili, rasla je ambicija da se kroz predavanja dođe do sveobuhvatnijih zaključaka koje polaznici mogu poneti sa škole. Ovo nije lako, pa se taj cilj ni do danas nije postigao. Jedna od

¹ U svojim evaluacijama polaznici često ističu da im se škola dopala zato što ne liči na njihove, kako kažu "klasične škole". Podvlače: opušteniju atmosferu, zanimljive teme koje "imaju veze sa životom", način rada, mogućnost da postavljaju pitanja, "da iskažu svoje mišljenje", otvorenost predavača itd.

glavnih prepreka na tom putu jeste vremenska ograničenost trajanja škola, kao i problem multidisciplinarnog pristupa u sklapanju celovite slike o jednom kompleksnom događaju kao što je raspad države. U svakom slučaju, uvedene su tematske celine koje se tiču istorije, a putem kojih se želelo objasniti koji su uzroci raspada države, te razlozi današnjeg odbijanja suočavanja sa ratnim zločinima.

Kao što je već rečeno, evaluaciju škola radili su sami učesnici. Na početku, oni su odgovarali na pitanja o tome šta očekuju od škole. Na završetku škola imali su priliku da iznesu svoje gledanje na ljudska prava, ocene rad škole, navedu svoje lične doživljaje i daju neke preporuke. Od osme škole promenjen je način evaluacije. Naime, na zahtev donatora, ali i zbog naraslih očekivanja koordinatora da saznaju što relevantnije podatke o učincima škola, stručni tim iz Zagreba napravio je evaluacione upitnike za: početna očekivanja od škole; procenu stavova; procenu ličnosti; svakodnevno procenjivanje rada predavača/radioničara i teme predavanja; završnu procenu stavova, ličnosti i ukupnog rada škole. Na ovaj način došlo bi se do statistički značajnih podataka o tome koliko je škola uticala na promenu stavova polaznika.

Iz celokupne dokumentacije sačinjene od evaluacija sa deset "Škola ljudskih prava", u nastavku ovog rada biće prezentovane one ocene koje su važne za procenu efekta škola. Treba napomenuti da evaluacioni listići nisu sadržali eksplicitna pitanja o pojedinim temama predavanja, pa samim tim ni pitanja za proveru njihovih znanja i stavova nakon završetka škole na teme koje su prethodno spomenute: raspad Jugoslavije, karakter ratova, odgovornost Srbije, ratni zločini i Haški tribunal. Ali, generalna ocena polaznika o celokupnoj školi² i isticanje pojedinih predavanja, te identifikovanje tema koje su izostale, ili tema za koje smatraju da im nije bilo posvećeno dovoljno pažnje – pokazatelj su promene stavova polaznika škola.

A. POČETNA OČEKIVANJA POLAZNIKA OMLADINSKIH ŠKOLA

Kada učesnici škole stignu na mesto održavanja škole, počinje i njihovo međusobno upoznavanje. Princip škole je da učesnici iz istog grada ne budu u istoj hotelskoj sobi, već da se na samom početku što bolje upoznaju sa osobama iz drugih gradova. Prva iskustava su za većinu obično stresna, ali taj princip, nakon što dobiju objašnjenje, uglavnom prihvate, i svi ga poštuju. Nakon zajedničkog ručka i kraćeg odmora, u popodnevnom satima počinje i program aktivnog upoznavanja. Kroz radionice koje su osmišljene za bolje međusobno upoznavanje polaznika i za lakše pamćenje imena, polaznici se opuštaju. Tada im se detaljno saopštava i objašnjava program škole, koji su po dolasku dobili u pismenom vidu.

² Procena važnosti održavanja ovih škola koju su polaznici isticali u svojim preporukama ujedno je i ocena izbora tema, te pokazatelj kako ih polaznici ocenjuju.

Sistem "Škola ljudskih prava" predviđa da se sa evaluacijom započne na samom početku programa. Tako polaznici popunjavaju listu "očekivanja" sastavljenu od tri pitanja, koja glase: "Moja očekivanja od škole"; "Šta bih volela/voleo da se dogodi na školi?" i "Šta ne bih volela/voleo da se dogodi na školi?".

Nakon toga sledi i saopštavanje pravila održavanja škole koja se sastavljaju zajedno sa polaznicima. Iz iskustva od deset održanih škola, broj "obaveznih" pravila se povećavao.

B. ŠTA SE OČEKUJE OD ŠKOLE

Analizom odgovora na postavljena pitanja u vezi sa očekivanjima od škole dobijeni su vredni pokazatelji, između ostalog, i o tome sa kakvim predubedenjima o školi polaznici dolaze. Ovi odgovori daju i neke interesantne podatke o stanju srbijanskog društva danas.

Većina polaznika kaže da od škole očekuje da nauči nove i korisne stvari: o ljudskim pravima, o svojim pravima, o problemima u društvu i o tome kako ih treba rešavati, nove veštine³. Ovi odgovori, koji bi se mogli smatrati optimističkim sa stanovišta organizacije i ciljeva škole, kombinuju se sa ostalim odgovorima i komentarima koje daju isti polaznici. Nije uvek reč o radoznalosti i želji da se nauči više. Samo neki od polaznika u tim komentarima iskazuju svest o tome da u društvu postoje duboki problemi te da u predavanjima prepoznaju i informacije koje daju objašnjenje tih problema. U svakom slučaju, pre dolaska na školu, polaznici očekuju da će u njoj biti zastupljena samo tema ljudskih prava, a ne očekuju da će teme biti različite i da će se govoriti i o istoriji, ratnim zločinima i Haškom tribunalu. Kako to saznaju neposredno pred početak evaluacije, polaznici daju verodostojnije podatke o svom stavu prema ponuđenim temama.

Na sledećem nivou nalaze se oni odgovori koji ukazuju na predubedenja polaznika, ali i na njihovo samopouzdanje. U ovim odgovorima iskazuje se spremnost polaznika da brane sopstvene stavove, kao i njihovo očekivanje da im to neće biti uskraćeno, te da im se ništa neće nametati⁴. Polaznici prepoznaju

³ O svojim očekivanjima od škole polaznici kažu: "Došao sam da nešto naučim pošto sam svestan da postoje problemi"; "Da naučim nešto novo, nešto što je korisno za sve nas a nepoznato"; "Da među sobom razbijemo predrasude i naučimo da ne diskriminiramo ljude iz svoje okoline"; "Da arhivu podataka o dešavanjima u proteklom periodu obogatim novim informacijama, da pruži kompletan (koliko je to moguće) uvid o uzročno-posledičnim vezama ranijih politika i puteva kojima se ova današnja kreće"; "Nisu preterana (očekivanja - N.T.), ali nadam se da ću steći neka nova znanja i veštine koje trenutno nemam"; "Više saznanja o Haškom tribunalu". Dokumentacija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

⁴ Na pitanje o očekivanjima od škole daju se i sledeći odgovori: "Nadam se da ću imati dovoljno prostora da iskažem svoje mišljenje..."; "Volela bih da ljudi (i predavači i učesnici) zauzmu objektivne stavove, bez pristrasnosti, jer ako svi budemo stvari gledali

bolne tačke sopstvenog društva, ali su naučeni da su pripadnici naroda koji vekovima trpi nepravdu. Svako drugačije mišljenje tumače kao nastavak te konstantno nanošene nepravde i spremni su da ga odbace uz upotrebu napamet naučenih stereotipnih argumenata. U završnim evaluacijama škola može se naći i priznanje da su ih roditelji i nastavnici, pre polaska na "Školu ljudskih prava", upozoravali da na školi mogu očekivati "antisrpske" stavove.

Polaznici su ubeđeni u ispravnost sopstvenih stavova i očekuju da ih kroz dijalog "izoštire". Očigledno je da pravo na svoje mišljenje, koga se drže i na koje se pozivaju sve vreme trajanja škole, smatraju najvažnijim svojim pravom. Bez obzira na to što je zanemarljiva spremnost na korekciju sopstvenog mišljenja⁵, ovo osećanje je potencijalno veoma važno.

Ima odgovora koji upućuju na to da mladi ljudi od škole očekuju zabavu, upoznavanje novih ljudi, druženje, što više radionica i predavanja koja ih neće "smoriti". Reč "smoriti" najčešće je spominjana reč u evaluacijama.

Očigledno je, ali i objašnjivo da ovi mladi ljudi nisu imali čvrstu moralnu pouku upućenu od strane roditelja i škola, institucija koje su zadužene za taj posao. Kao posledica nacionalističke histerije, ratova, siromaštva, tereta zločina, hipokrizije crkve i ravnodušnosti koju mladi sreću na svakom koraku, došlo je do potpunog obrta vrednosnog sistema u društvu. U takvim okolnostima svaka moralna pouka morala je biti demantovana stvarnošću, i krug se tako zatvarao.

C. ŠTA BI POLAZNICI VOLELI DA SE DESI NA ŠKOLI

Na pitanje šta bi voleli da se desi na školi, značajna većina polaznika prednost daje sadržajima koji nisu vezani za program škole. Dominira želja za upoznavanjem novih i zanimljivih ljudi, sa kojima bi voleli da ostanu u kontaktu. Neretko se spominje i želja za dobrom zabavom ili sportskim aktivnostima. Nepobitna je činjenica da mladi ljudi osećaju potrebu za upoznavanjem šireg kruga ljudi i to drugačijih, koji dolaze iz drugih sredina i kultura. To je u suštini pobuna svojstvena adolescenciji protiv nametnutog stava koji praktično znači i zabranu druženja sa ljudima druge nacije i vere. Intuitivno, mladi ljudi ubrzo otkrivaju mnogo zajedničkih karakteristika, interesovanja i sl. koje dele sa mladim ljudima bilo koje kulture, nacionalnosti, veroispovesti itd.

---

samo iz svog ugla, ništa nećemo postići. Priznajem, biće teško, ali treba svi zaista svojski da se potrudimo da bi škola uspela. To podrazumeva i da ne treba poći od stava kako je u Srbiji sve loše, crno, fuj, bljak itd., jer zapravo nije tako!!!". Isto.

⁵ "Voleo bih da mi, ako moje mišljenje nije 'kako treba', neko ukaže na to i preokrene me na pravi put". Ovakvi komentari se javljaju u zanemarljivom broju, ali takođe predstavljaju krajnost i ukazuju na aloplastičnost mladih ljudi. Isto.

D. ŠTA NE BI VOLELI DA SE DESI NA ŠKOLI

Na pitanje šta ne bi voleli da se desi na školi dobija se jedan indikativan odgovor. Osim što se iz već objašnjenih razloga boje potencijalnih svađa i sukoba, kada je reč o stavovima koje zastupaju, polaznici škola ne bi želeli i da dođe do rđavih posledica njihovog mogućeg neslaganja. U pitanju su tuče, a u pojedinim slučajevima se spominje i "nešto više"⁶. Objašnjenje strahovanja od mogućih ishoda nekih neslaganja je vezan za dominaciju agresivnosti u društvu.

Agresivnost kao model ponašanja je već 15 godina prisutna u društvu, a nije bilo nikakve relevantne osude takvog ponašanja kao načina rešavanja problema. Nije bilo ni ozbiljnih studija o učestalosti takvog ponašanja u društvu. Ako je ovo bilo razumljivo u vreme režima Slobodana Miloševića, naročito u vreme trajanja rata, alarmantno je odsustvo uopzorenja relevantnih stručnjaka nakon promene režima. Ta dominacija agresivnosti uključila je agresivno ponašanje u spisak uobičajenog modela ponašanja mladih i to dnevno. Sve je veći broj tuča kao načina razrešavanja nesuglasica, pa i kada je reč o nesuglasticama između osoba različitih nacionalnosti, što uvek održava napetost u višenacionalnim sredinama (primeri Sandžaka i Vojvodine danas).

Jedan vid socijalne patologije, koji je detaljno izučavan u Zapadnoj Evropi, a vezan je za fenomen sportskih "navijača", u srbijanskom je društvu uzeo maha. Mentori agresivnih navijača su, po pravilu, organizacije sa klerofašističkim ili nacističkim predznakom.

Strah polaznika škola da bi nesuglasice mogle i tako da se završe ima svoje objašnjenje u preovlađujućem modelu ponašanja u društvu u kome oni odrastaju. Ima i odgovora koji su reakcija na školski sistem. Ono što mladi ljudi ne žele u školi ljudskih prava je upravo ono što im teško pada u redovnoj školi⁷.

E. ANALIZA REAKCIJA POLAZNIKA ŠKOLE NA KRAJU

Na kraju škole polaznici imaju priliku da ocene škole, istaknu teme koje su na njih ostavile najjači utisak, iskažu šta im se u programu nije dopalo, kao i

---

⁶ Na pitanje šta ne bi voleli da se desi na školi, polaznici odgovaraju: "Ne bih voleo da dođe do nekih sukoba"; "Neka neprijatnost poput svađe ili isključivanja iz škole"; "Da bude diskriminacije"; "Da neko prekine školu"; "Ne bih volela da se upletemo mnogo u priču o tome ko koga u ovoj zemlji ugrožava (zapravo svi su ogroženi od svih na neki način) i da se posvađamo na verskoj ili nacionalnoj osnovi, i da se mrzimo do kraja života. Prošlost je bolna (Turci, Austro-ugari itd.) i ne treba mnogo kopati po njoj, već treba graditi bolju i sigurniju budućnost"; "Razne tuče, svađe"; "Međunacionalni i međuverški sukobi sa suzama"; "Da se mišljenja nimalo ne poklope"; "Konflikti koji bi mogli da prerastu u nešto više". Isto.

⁷ "Da mi ova škola predstavlja samo jednu obavezu koju moram da ispunim"; "Da budem ispitivan"; "Klasična školska predavanja i podizanje 2 prsta"; "Da se pokajem zato što sam izgubila 10 dana". Isto.

da ocene svakog predavača. Oni imaju mogućnost i da ocene da li za ovom vrstom edukacije ima potrebe, te da iznesu svoje sugestije.

Jedinstvena ocena svih polaznika je da im je škola bila od koristi. Neskriveno oduševljenje koje je tom prilikom iskazano ima više nivoa.

Onaj značajniji nivo tiče se ponuđenih informacija, kako ih procenjuju i doživljavaju. Svaka bojazan o mogućim nesuglasicama koje bi kulminirale fizičkim razračunavanjem je nestala. U evaluaciji ističu značaj znanja i veština koje su im ponuđene iz oblasti nenasilne komunikacije, veštine vođenja razgovora, načina aktivnog slušanja, raspravljanja i o temama koje su bolne za društvo. Tako je, na primer, tokom predavanja dolazilo do otvorenih i žučnih rasprava o ulozi Haškog tribunala, ratnih zločina i odgovornosti. Polaznici koji su branili stavove sa kojima su došli na školu nisu se osetili sputanim da ih iskažu, ali su redovno jako brzo uviđali da, zapravo, ne raspolažu skoro nikakvim informacijama o relevantnim događajima. Sve to dopunjeno predavanjima o nacionalnim stereotipima i mitovima, upotrebi istorije itd. dovelo je iskrenog otvaranja polaznika u njihovim krajnjim iskazima u završnoj evaluaciji.⁸

Reakcija na školu u trenutku kada se njenog poslednjeg dana fokusiraju na pitanja sa evaluacione liste idu od optimističkog stava da sa stečenim

⁸ Na pitanje šta su stekli na školi, polaznici pišu: "Stekao sam nova znanja daleko značajnija nego što sam očekivao. Smatram da se ovakva edukacija nezavisna od školskog sistema tj. državne vlasti treba širiti, kako među omladinom tako i čitavom populacijom u cilju razvijanja kritičkog razmišljanja mase"; "Država dobija pametnije i demokratski orijentisane mlade ljude"; "Razbio sam neke lične predrasude"; "Stekla sam veću informisanost, od gubljenje predrasuda prema ljudima koji su u manjini do gledanja na 'činjenice' iz istorije iz više uglova i mogućnost borbe za naša prava"; "Razuveren sam po mnogim pitanjima"; "Ličnu promenu nisam očekivala, ali ona se, ipak, desila"; "Promenio sam stavove"; "Moja promena je drastična (u pozitivnom smislu) u pogledu načina razmišljanja i stavova"; "Mišljenja i stavovi prema određenim temama su zarotirani u potpunosti. Prošireni su mi vidici i konfuzija koja je postojala svuda u razgovorima prvenstveno o prošlosti (fala bogu) je nestala"; "Mislila sam da se neću promeniti (nisam dobro mislila)"; "Dobila sam nove teme za razmišljanje, neki stavovi su mi učvršćeni, neki su poljuljani, dobila sam želju da više saznam o nekim temama (naročito vezanim za prošlost i rat na prostorima bivše Jugoslavije)"; "Saznala sam više o srpskoj istoriji, zločinima na prostoru bivše Jugoslavije"; "Najizazovnije mi je bilo hvatanje u koštac sa sopstvenim predrasadama, nakon što sam sebi priznala da postoje i koliko su brojne"; "Uglavnom predavanja o diskriminaciji jer sam se sad definitivno oslobodila svih svojih predrasuda. Do sad jesam nekih a sad svih potpuno"; "Počeo sam na neke stvari da gledam drugačijim očima i da ih posmatram kritički. Škola je uspela da me pomeri u stavovima za koje sam mislio da ih neću nikada promeniti". Kao najuzbudljiviji trenutak jedna polaznica ističe: "Po meni je to susret sa ljudima više nacija na jednom mestu, a ovim povodom. To mi je jako lep osećaj i osetila sam se nekako ponosno na sebe što nemam predrasude u vezi sa rasama i nacijama kao mnogi ljudi i što sam upoznala mnogo dobrih i interesantnih ljudi". Isto.

uvidima i znanjima mogu i moraju, neretko i odmah, da nešto učine⁹, do pesimizma da do pozitivnih promena u društvu može uopšte doći¹⁰.

Positivne ocene škole su unisone. One pokazuju da su polaznici shvatili dubinu problema u društvu, naslutili šta je njihov uzrok, shvatili da je potrebno da još mnogo toga nauče, odnosno, da je svest u društvu konzervirana i da je potrebno mnogo truda da se ona promeni. Polaznici su naročito svesni stanja svesti vršnjaka u svojim lokalnim sredinama, koje se ogleda u njihovim stavovima pre dolaska na školu. Zato konstatuju da ovakve škole treba da postoje, da se održavaju češće, da ih pohađa što veći broj mladih ljudi. Da su postali svesni da u društvu postoje otpori promenama, govore i odgovori u kojima oni osmišljavaju čitave akcije oko edukacije mladih u svojim lokalnim sredinama. Obećavaju da će i sami inicirati takvu akciju i pokušati da sa drugima podele svoja saznanja¹¹.

⁹ Na pitanje koliko će im ono što su stekli na školi biti od pomoći na ličnom ili društvenom nivou, polaznici kažu: "Lakše ću se uklopiti i razumeti političku scenu u državi"; "Kako se mogu izboriti za neka svoja lična prava, kako mogu postati aktivista"; "Imaću bolji kontakt sa ljudima"; "Stekao sam saznanja kojima mogu obrazložiti svoja lična uverenja i preneti to na druge ljude"; "Uspela sam sama sebi da obrazložim zašto mislim nešto i na koji način"; "Biću bolji čovek"; "I u školi ću bolje razumeti neke stvari i moći ću da ih obrazložim. Znaću svoja prava i ako ih neko krši"; "Shvatila sam da na neke stvari koje su mi smetale mogu uticati i da i moj glas važi"; "Znanja o Hagu, 'belom roblju', istinu o ratovima, našim usponima i padovima i greškama (kao nacije)"; "Voljan sam da se menjam i da tragram za istinom"; "Dobio sam želju za promenama"; "Razumeću vesti bolje"; "Jako su mi se svidela predavanja i svidelo mi se to što sam se upoznala sa ljudima koji su druge vere". Isto.

¹⁰ Na pitanje "Na koji način se mogu edukovati mladi na ponuđene teme u sredinama iz kojih dolaze polaznici", dobijani su i ovakvi odgovori: "Nikako. Njih ništa ne interesuje"; "Jako teško, predrasude su prejake"; "Treba organizovati što češće ovakve edukacije da bi se nešto pokrenulo, ali se mladi moraju animirati da shvate da imaju moć da nešto promene. Oni su apatični"; "Ovo bi se trebalo učiti u školama, ali znamo kakve su nam škole"; "U mom mestu se ništa ne može učiniti jer je veliki otpor i čim se neko ističe po nečemu, odmah svi pokušavaju da ga u tome spreče". Isto.

¹¹ "Ovakve škole su zaista izuzetne i trebalo bi ih mnogo češće organizovati jer omogućuju ne samo edukaciju u pogledu ljudskih prava već i druženje i sticanje novih iskustava"; "Mislim da je ovo pravi način da se mladi edukuju... kad se škola organizuje, treba se potruditi da se za nju čuje... da se potencijalni polaznici upoznaju sa programom... drugi način je da se u redovnim školama u obavezan nastavni program uvede i opšte obrazovanje o pravima ljudi. Trebalo bi takođe edukovati (ili makar pokušati) odrasle koji su u mnogim slučajevima neupućeni pa to prenose na decu"; "... TV emisijama, tako što bi dovodili mlade ljude da govore o raznoraznim temama, javnim debatama..."; "Uvođenjem izbornog predmeta o ljudskim pravima ili dodatnim temama"; "Mislim da bi se mogla organizovati neka predavanja po srednjim školama koja bi trajala tokom vikenda kako bi se mladi zainteresovali za tu temu, a u tim predavanjima bi mogli učestvovati i polaznici ovih seminara koji bi se naravno za to pripremili. Mislim da bi mnogi od nas želeli da podele ono što su ovdje naučili sa drugima i svojoj sredini"; "Putem uvođenja ovih tema u udžbenike... Koreniti promene u vaspitanju dece, u

Kada se uporede očekivanja od škole i reakcije na školu na njenom završetku, vidljiva je još jedna karakteristika. Polaznici ističu da se nadaju da "Škola ljudskih prava" neće imati zamorna i dosadna predavanja u kojima neće moći da se čuje njihov glas i mišljenje, ili da neće moći da postavljaju pitanja, kako bi, u najmanju ruku, ta predavanja učinili zanimljivijim. Oni, uglavnom očekuju formalnu atmosferu u kojoj su predavači kruti, ozbiljni i distancirani od učenika; boje se da će se od njih zahtevati neprikosnovena disciplina i da će predavači na monoton način izlagati teoriju koja je nezanimljiva.

Na kraju škole, konstatuju da su prijatno iznenađeni opuštenom atmosferom tokom trajanja škole i otvorenim pristupom predavača (i radioničara), što njima omogućava da se veoma lako uklapaju i uspostavljaju komunikaciju međusobno i sa predavačima. Iako pojedini polaznici kritikuju naporan program, kratke pauze, malo vremena za druženje ili pojedina predavanja koja su im bila predugačka pa nisu mogli da održe koncentraciju, preovlađuju pohvale i zahvalnost za stečeno znanje i novo iskustvo¹².

Ima i suprotnih ocena načina predavanja. Ovakve reakcije imaju dvojaku podlogu: jednima su neka predavanja bila monotona i suvoparna jer zbog

---

samom sistemu vrednosti"; "Ovaj način edukacije je zaista izvrstan, a čini mi se i najbolji. Edukacija mora da se vrši u skladu sa određenim običajima i kulturom jednog naroda pa tek onda postepeno podizati pravnu svest građana, nekim liberalnim idejama (suočavanje sa ratnim zločinima, različitost...); "Tako što će stručna lica dolaziti u škole i organizovati predavanja, tako što će se učenici po odeljenjima raspoređivati tako da je nacionalna struktura 'šarenija', kako bi lakše uvideli da se ljudi ne razlikuju po naciji..."; "Uvođenjem predmeta u škole o ljudskim pravima, jer se svest o tome treba rano razvijati kako u budućnosti ne bi imali problema kao danas"; "Važno je i neophodno da mladima to privuče pažnju. Ne može se raditi tek tako. Bitno je da ih isprovociraš, trgneš iz učmalosti". Isto.

¹² U prostoru gde su zamoljeni da daju svoj komentar, polaznici su pisali: "Hvala vam što ste mi dokazali da stvari u životu mogu funkcionisati drugačije i da nije sve tako crno. Celog svog života se susrećemo sa predrasudama i trpimo nepravde zbog toga. Po prvi put... sam osetila ovde: potpunu toleranciju, iskrenost..."; "Zaista mi je posebno što sam upoznao dvojicu Albanaca, Mađare - imaš razlog i osnovu da drugačije gledaš na stvari"; "Divno je to što nam je omogućeno ovako nešto. Upoznali smo nove ljude, različite stavove i naučili da poštujemo i prihvatimo različitosti, kao i da ih prevaziđemo"; "Sada, iz ove perspektive mogu da kažem da sam živela sa ogromnim brojem predrasuda i pogrešnih uverenja kojih sam se sada oslobodila. Veoma korisno i dosta dobro za nas! Hvala vam!"; "Za mene je posebno važno što sada znam da postoje ljudi od kojih se može čuti i druga strana priče tj. da postoje ovakve škole na kojima se osim druženja i igre spoznaju velike i važne istine"; "Iz sredine iz koje ja dolazim mislim da bi to bilo vrlo teško iz razloga što postoje dve veće grupe nacija (odnos 53:40 odsto) koje imaju svoje nacionaliste... I onda dolazi do tuča i svađa između ove dve većine. Ali bi to moglo da se umanjí kada bi i jedna i druga strana želele da učestvuju na ovakvim seminarima"; "Smatrao sam da će ovakav raspored biti naporan ali je bilo suprotno"; "Očekivao sam distancu predavača prema polaznicima, međutim, bili su veoma druželjubivi"; "Mislila sam da ćemo svaki dan imati iste predavače i da nećemo toliko naučiti o toliko različitih stvari"; "Očekivala sam formalnije odnose". Isto.

umora nisu mogli da ih prate, pa su kritikovali što se u predavanje nije uvela neka aktivnost koja bi im održala koncentraciju; drugima je smetalo "jednouljne" predavača, pošto se sadržaj predavanja nije uklapao u postojeći stav polaznika¹³.

Iz odgovora na pitanje koje su im teme nedostajale najčešće se može dobiti slika o potrebama polaznika. Obradene teme na školi i način na koji se o njima govori često inicira polaznike da se sete svih onih tema kojima su često obasuti putem medija, ali o kojima tek sada priznaju da ne znaju mnogo, ili gotovo ništa. Tu se javlja potreba da čuju nešto više o sektama, izbeglicama i njihovim pravima, odnosima u porodici, školi itd¹⁴.

Kroz iskazivanje tema koje su im nedostajale vidljiv je i pravac razmišljanja polaznika i reakcije na informacije koje su dobili kroz predavanja. Ima i odgovora u kojima se često može naslutiti i kritički odnos prema predavanjima koja su slušali¹⁵.

---

¹³ Na pitanje šta vam se nije svidelo, polaznici kažu: "Nije mi se svidelo to što neki predavači nisu odgovarali na postavljena pitanja"; "Nije mi se svidelo to što nam neki predavači nisu ostavljali prostora da iskažemo svoja mišljenja već su nam servirali njihova"; "Nije mi se svidelo što su pojedini predavači u pitanjima postavljenim od strane učenika iznosili isključivo lično stav u zavisnosti od političkog opredeljenja"; "Izrazito kategoričan stav pojedinih predavača, nemogućnost iskazivanja sopstvenog mišljenja (a govorimo o slobodi izjašnjavanja) kod istih. Mada, sa druge strane, taj njihov stav i naša prilaženja problemu je, ustvari, jedini efikasan način da se postignu neki rezultati"; "Možda subjektivan stav većine predavača. Malo mi se nije svidelo to što predavači po nekim temama imaju određeni stav i pokušavaju da nametnu". Isto.

¹⁴ Na pitanje koje su im teme nedostajale, polaznici, između ostalog, kažu: "Prava sekti i zaključak da li sekte ugrožavaju ljudska prava"; "Mislim da je trebalo više da se priča o pravima izbeglica, zbog toga što su oni već sa svojim odlaskom iz svoje domovine izgubili mnogo svoga, pa me zanima da li su izgubili i pravo da žive normalnim životom". Isto.

¹⁵ "Mislim da je trebalo da razgovaramo malo više o našim osećanjima, psihi i ponašanju, jer su to predispozicije koje je neophodno ispuniti da bi se o pravima čoveka moglo govoriti... da bi čovek vodio računa o sopstvenim i pravima drugih potrebno je da bude mentalno zdrav i sposoban da prihvati ono što se oko njega dešava. Tek se tada može govoriti o činjenicama"; "Priča o nižim vidovima diskriminacije (konflikti između navijača različitih sportskih timova, ljudi koji žive u različitim delovima grada) i o opštoj moralnoj svesti adolescenata"; "Teme o međunacionalnim odnosima, kao i odnosima prema manjinama, ali na konkretnom primeru. Takođe se malo pričalo o ulozi SAD u svetskoj politici i osnovnim političkim zakonima ponašanja"; "Nedostajalo mi je šire diskutovanje o ratnim zločinima i ljudskim pravima koja se poštuju i za vreme ratnog stanja iz tog razloga da ljudi ne bi shvatali rat kao sveopšte klanje i ubijanje već da se i tada moraju poštovati određena pravila"; "Nedostajale su mi teme koje se tiču ostalih ratova, a ne samo ratova na našim prostorima"; "Možda su mogle da se obrađuju teme o zemljama koje su u sličnoj situaciji kao naša. O tome kako se one bore da prevaziđu svoje probleme". Isto.

2.3. STEČENA ZNANJA

U nastavku će biti obrađeni odgovori polaznika u evaluacijama koji su grupisani u tri grupe tema: raspad jugoslovenske države i sukobi; Haški tribunal, ratni zločini, suočavanje, odgovornost; istorija.

Sve ove teme su bile zastupljene na školama, ali nikada nisu sve zajedno obuhvaćene programom na jednoj školi. Podaci koji se iz ovih izjava mogu dobiti govore o efektu predavanja o ovim temama. Takođe, svi ti podaci služili su i služe za formulisane programa budućih škola, kako bi i tematskim okvirom a i načinom predavanja, te ukupnom organizacijom škole – efekti škole bili što bolji, a ciljevi u većoj meri ostvareni.

A. RASPAD DRŽAVE I SUKOBI

Reakcije polaznika na temu raspada jugoslovenske države i sukoba koji su se tom prilikom dogodili ukazuju na to da oni, uglavnom, prihvataju ono što su na predavanjima čuli. Međutim, kao i kod drugih, i ove se reakcije imaju nekoliko nivoa.

Na prvom nivou je potpuno prihvatanje onoga što je na predavanjima saopšteno: polaznici smatraju da su dobili dovoljno podataka da prihvate ponuđenu verziju događaja. Za njih je ono što su na predavanjima čuli pravo "otkrovenje", jer do tada nisu imali prilike da o tome išta čuju. Ujedno, oni saopštavaju da je od izuzetnog značaja da što veći broj ljudi za to čuje, uviđajući, manje ili više, prepreke koje za to postoje¹⁶. Saopštavanje ovih tema izazivalo je i živu raspravu koja se odvijala van predavanja. Samo je jednom zabeležen ozbiljniji verbalni sukob sa verskom (nacionalnom) osnovom. Sukob je izglađen, ali je, kao i kod ukupnog uticaja svih deset škola, ostalo pitanje – da li je to imalo trajnijeg efekta¹⁷. S obzirom da je očekivano da do ovakvih sukoba

¹⁶ "Najizazovnija tema mi je bila 'nacionalni, verski i rasni sukobi', jer je vrlo živa u našoj zemlji i retko ko od mojih vršnjaka zadovoljava uslov – tolerancija prema bilo kojoj grupi (nacionalna, verska, rasna manjina). Ali na ovom seminaru, ta tema je, po mom mišljenju, bila izazovnija van predavanja (unutar grupe), nego na samim predavanjima"; "Međunacionalni, verski i rasni sukobi na prostoru bivše Jugoslavije, jer smo mogli da vidimo kolika je uloga medija u formiranju mišljenja o grupama ljudi u odnosu na versku ili nacionalnu pripadnost"; "Najizazovnije su zato što one u mojoj sredini predstavljaju skoro tabu temu"; "Tema koja ima veze sa tokom i dešavanjima (kada, gde je počeo i šta se sve dešavalo) u ratu u Bosni, jer je to užas koji se dešavao tu pored nas, a mislim da 99 odsto dece nije u toku i ne zna istinu"; "Čitava problematika sukoba koji su se dešavali na prostoru bivše SFRJ bila je zasnovana na neznanju. Ja lično mislim da je to vezano za ljudska prava. Jer sam ja lično mrzeo Albance do ove škole, ali kad sam upoznao Erdeta i Bibija skopčao sam da su i oni ljudi. Svako ima pravo da živi i da kaže šta god hoće". Isto.

¹⁷ "Na mene je najviše ostavila utisak jedna situacija van predavanja (za koju verovatno svi iz grupe znaju). Tu je došlo do sukoba između polaznika škole 'hrišćanske'

dolazi češće, s obzirom na to sa kakvim stavovima polaznici škola dolaze, veoma je važna činjenica da polaznici brzo postaju tolerantni prema svim međusobnim razlikama. Želja za upoznavanjem i zabavom prevladuje u odnosu na nacionalne, verske ili jezičke razlike.

U drugu grupu odgovora svrstani su "skeptici" koji su saslušali predavanja, manje ili više učestvovali u raspravi postavljajući "provokativna" pitanja, prihvatili ono što su čuli, ali sa rezervom¹⁸. Oni su iskoristili priliku da tu svoju skepsu izraze i u odgovorima na pitanja iz evaluacije. Ostaje pretpostavka da ima i onih polaznika koji su zadržali skeptičan stav prema saopštenim podacima, ali to nisu hteli da iskažu u svojim odgovorima.

B. HAŠKI TRIBUNAL, RATNI ZLOČINI, SUOČAVANJE, ODGOVORNOST

Kada je reč o predavanjima koja ostavljaju najjači utisak na polaznike, bez obzira da li se od njih očekuje da odgovore u svoje ime ili da procene šta je bilo najizazovnije za grupu, redovno se ističu teme o ratnim zločinima i Haškom tribunalu. Predavanja o raspadu države i uzrocima, kao i teme iz istorije, ne izazivaju tako snažne emocije kao kada se razgovara o ratnim zločinima i Haškom tribunalu.

Predavanje o Haškom tribunalu najčešće je na samom kraju škole, kako bi polaznici bili što upućeniji u uzroke i posledice događaja iz neposredne prošlosti. Uvek je bilo neophodno pozivati se na sadržaje saopštavane u prethodnim predavanjima, jer polaznici sa negativnim stavom o Haškom tribunalu redovno koriste sve stereotipe koji su zastupljeni u javnom mnjenju. Najčešća predrasuda o Tribunalu je da se na tom sudu ne sudi nikome ko nije srpske nacionalnosti. Zatim sledi predrasuda o tome da su taj sud osnovali Amerikanci, i, konačno, da je taj sud nelegalno osnovan.

Negodovanja tokom rasprave o ratnim zločinima i njihovom kažnjavanju imaju i drugi nivo. Naime, polaznici smatraju da su sve zaračene strane podjednako učestvovala u činjenju ratnih zločina i da se ne može kriviti samo srpska strana.

Kao poslednji i glavni argument, pak, koji pojedinim, najupornijim polaznicima ostaje jeste intervencija NATO 1999. godine, ali i uloga Amerike kao "svetskog policajca". Oni polaznici koji odbijaju da sagledaju celinu jednog

veroisповести i 'muslimanske' veroisповести gde je došlo do razdiranja unutar grupe. Taj događaj je kod mene promenio pogled na ovu zemlju i na ljude u njoj i dovelo je do potvrde mog stava da je za sve ono što se desilo nama proteklih 12 godina, čisto naša krivica". Isto.

¹⁸ "Po samoj svojoj strukturi ta tema zaslužuje da bude 'pročešljana' od A do Š, (ili od A do Ž, kako hoćete!). Narod proteran iz Hrvatske, Bosne zaslužuje da proširi 'to' iskustvo sa ovdašnjim ljudima..."; "Trebalo je malo više posvetiti vremena sukobima na teritoriji SFRJ, ali i sa nekim drugim profesorom, iako je Ilić bio odličan. Zašto? Pa, zar tema to ne zaslužuje?". Isto.

problema, čiji se uzroci ponekad moraju tražiti i duboko u prošlosti i svakako su kompleksni, jako je teško objasniti taj događaj bez samog konteksta. Objašnjenje konteksta, pak, iziskuje više vremena, pa ga nije moguće u celosti obuhvatiti. Iz ovoga proističu i glavne kritike pozicije predavača¹⁹. Polaznicima se pokušavao objasniti pojam međunarodne politike i nastajanje politike međunarodnog intervencionizma, da se počinioci zločina moraju po međunarodnom pravu kazniti, da se krivica mora individualizovati. Ovaj aspekt, koji je nedovoljno izražen u programu škole, zahteva posebno mesto u njemu.

Nakon detaljnih objašnjenja o tome kako je i na osnovu kojih odluka nastao Haški tribunal, i nakon gledanja filma²⁰ o njemu, polaznici izjavljuju da su dobili relevantne informacije koje do tada nisu znali²¹. Kada se upoznaju sa materijalom iz Haških sudnica i statističkim podacima o broju osuđenika i njihovoj nacionalnoj pripadnosti, te za koje zločine oni odgovaraju, polaznici počinju da uviđaju da su informacije kojima su raspolagali bile, u najmanju ruku, nedovoljne.

Sumarno gledano, argumenti polaznika kretali su se od onih osnovnih stereotipa o vekovnoj žrtvi i patnji, stalnim odbrambenim ratovima, do ugroženosti pravoslavlja, svetske zavere moćnih država itd. Krajnje reakcije na ova predavanja su raznovrsne, ali se može zaključiti da polaznici uglavnom shvata da nisu bili dovoljno obavešteni o radu Haškog tribunala i da uviđaju da je kažnjavanje zločina neophodno²².

¹⁹ Na pitanje šta vam je od tema nedostajalo, jedan polaznik kaže: "Pitanje bombardovanja YU od strane NATO. Svima nama bilo je ugroženo osnovno ljudsko pravo, pravo na život. Jednostavno moramo znati više o tome. Bombardovanje je bila prva ozbiljna, jako ozbiljna situacija sa kojom sam se suočio". Isto.

²⁰ "Pravda na djelu" uvod u rad Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, režija: Gert-Jan Gerlach, ICTY, 2001.

²¹ Na pitanje koja je situacija bila najizazovnija, jedan polaznik kaže: "To je situacija kada smo gledali kasetu sa suđenja u Hagu, i ticala se svedočenja čoveka koji je preživeo genocid. Na kraju izlaganja je rekao: 'U ime svih stradalih, ja izvršiocima opraštam, jer su oni na to bili primorani'. Od tada se promenilo to što sam počeo drugačije da gledam na 'zločine', a takođe drugačije sada gledam na one koji su to naredili". Dokumentacija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

²² Na pitanja koje im je predavanje najizazovnije, odnosno šta se kod njih nakon škole promenilo, polaznici kažu: "Pitanja odgovornosti, Haškog tribunala. Zato što su surova stvarnost"; "Razgovor sa Matijasom Helmanom (bivši predstavnik Kancelarije Haškog tribunala u Beogradu - N.T.) koji mi je rekao mnogo i dokazao da je bezvezno strahovati za one ljude koji se nalaze na onim 'širim' optužnicama"; "Gotovo da nema čoveka kome nisu izgrađene predrasude po tom pitanju tako da je to suočavanje bilo izazov. Možda (i tema) o širenju netrpeljivosti i mržnje kroz medije - takođe je teško odupreti se tome. Ustvari, upoznajes jednog sasvim novog sebe - put ka razbijanju predrasuda"; "Po prirodi sam veliki realista i uočavam greške svog naroda ali nepravda zaista boli. Oslobođio sam se nekih predrasuda u vezi suda ali ostajem pri mišljenju da ga treba što pre zatvoriti"; "Najizazovnija je bila diskusija o gej populaciji i Haškom

Statistički je beznačajan broj onih koji u evaluaciji, na pitanje o tome šta im se na školi nije dopalo, navedu da je to predavanje o Haškom tribunalu. Pravilo je da se za to ne daje obrazloženje, pošto je količina "nepovoljnih" informacija, ili informacija koje pojedinca zapravo i ne interesuju, prevelika, i ostavlja generalan utisak da je i "dosadna", pa je cela ta priča i odbačena, odnosno okarakterisana kao "nedopadljiva". Obično se radi o polaznicima koji su na tim predavanjima pasivni, nezainteresovani, bez želje da o podacima razmisle. Ovakvih je polaznika na školama zanemarljivo malo.

Na temu odgovornosti za rat i zločine polaznici reaguju emotivno. Radionica pripremljena za potrebe objašnjenja nivoa odgovornosti, koja pretpostavlja i lične sudbine žrtava rata, uspeva da dopre do emocija polaznika. Na svim školama na kojima je ova radionica bila zastupljena, polaznici su isticali da su ta saznanja imala jak uticaj na njih, te da im je mnogo jasnije šta zapravo rat znači. Učestalost isticanja ove teme je značajna i reakcija je uvek pozitivna²³. Približavanjem pozicije žrtve uspeva se objasniti i potreba za kažnjavanjem. Ali, koristi se prilika za prikazivanjem mogućeg nivoa lične krivice svakog savremenika rata, za šta se u pomoć poziva teorija Karla Jaspersa²⁴. Na taj način polaznicima se omogućava da događaje iz neposredne prošlosti dovedu do ličnog nivoa, odnosno da sa emotivne reakcije pređu na racionalni nivo i dobiju objašnjenje tih događaja kao i da se lično odrede i pozicioniraju u odnosu na njih²⁵.

tribunalu jer su to područja gde vlada veliko neznanje i mnoge predrasude"; "... zbog činjenice da je javnost u SRJ veoma neinformisana o ulozi, nadležnosti i merodavnosti ovog organa"; "Saznala sam dosta stvari koje nisam znala, a i opet mi je kroz glavu prošlo pitanje kako čovek može da bude tako surov i da čini takve zločine"; "... jer smo govorili o zločinima koji su se desili ovde kod nas, i za koje nisam ni znao da su se desili (otkrivene masovne grobnice)"; "Shvatila sam da Haški tribunal nije stvoren zato da naudi našoj zemlji nego da joj na neki način pomogne da prebrodi krizu i da kazni sve one koji su doprineli da dođe do masovnog ubijanja u ratu u Bosni"; "Poseban trenutak za mene je bilo predavanje Matiasa Helmana o ulozi Haškog tribunala i Nataše Novaković o stvarnoj slici srpskog naroda i stanju u državi. U tom trenutku su se srušile sve iluzije koje su postojale u mojoj glavi, i stvorila se sasvim nova slika o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti moje nacije". Isto.

²³ "Za mene je najizazovnija bila tema 'pitanje krivice'. Nesumnjivo je da bi se izvukli iz neosnovanog šovinizma i nacionalne bede moramo se suočiti sa svojim delima, to jest, preuzeti sopstvenu odgovornost bez obzira na spoljašnje faktore. U suprotnom, doći će do urušavanja unutar nas samih, a u bliskoj budućnosti ćemo opet zasigurno očekivati na političkoj sceni dominaciju 'profašističkih' ili možda bolje rečeno šovinističkih sistema vlasti čime bi se opet vratili na surovi početak"; "Janja Beč (pisac knjige o zločinima u Bosni i Hercegovini "Pucanje duše" - N.T.) nas je uvela u problem ratnih zločina, objasnila ključna pitanja u vezi sa tim i sve to malo sistematizovala". Isto.

²⁴ Karl Jaspers, *Pitanje krivice*, Samizdat Free B92, Beograd, 1999.

²⁵ "Najizazovnija tema mi je bila tema o odgovornosti kakvu zastupa Jaspers, i to iz razloga što je pitanje odgovornosti pitanje (jedno od) sa kojim treba da se suočimo"; "... govorilo se o odgovornosti i tipovima odgovornosti, takođe dolazi i do razrešenja dileme

U približavanju teme o ličnoj odgovornosti, polaznicima se prikazuje film "Plavooki"²⁶. Nakon filma i tokom diskusije polaznici reaguju burno i emotivno, ali su zaključci koje donose efektni, jer je svakome od njih omogućeno da sebe spozna u ulozi, kako diskriminiranih, tako i osoba koje diskriminišu²⁷.

C. ISTORIJA

Na predavanjima o temama iz istorije nastoji se objasniti kako su mnogi stereotipi i mitovi kojima se danas objašnjavaju događaji plod zloupotrebe istorije ili njenog pogrešnog tumačenja. Polaznici su imali prilike da čuju objašnjenja o pojmu kritičke istorije, o razvoju same te nauke, čiji su prapočeci vezani za mitove. Mitovi su ostali i danas, ali oni nemaju veze sa istorijom, iako su prosečni stavovi populacije u Srbiji produkt mešavine mitološkog pogleda na sopstvenu prošlost i savremenih civilizacijskih tendencija. Na ovaj način polaznici stižu u potpunosti novi uvid u samu istoriju kao nauku, ali i u mogućnost njene upotrebe.

Posebna svrha ovih predavanja jeste pokušaj objašnjenja nacionalizma i njegove uloge. Nacionalni stereotipi, kao preovlađujući način mišljenja mladih ljudi predstavlja osnovnu prepreku za razumevanje savremenog sveta, ali i za

---

može li odgovornost biti kolektivna ili samo individualna i to je u teoriji, ali se u praksi iz stvarne priče o Hidi može zaključiti da veliki deo nas (društva) jeste politički odgovoran (ako ništa veće) za ovo što nas je snašlo u proteklim godinama" (Hida je izbeglica iz Bosne i Hercegovine, sa kojom je intervju obavila dr Janja Beč, i objavila ga u knjizi *Pucanje duše*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Radio B92, Beograd, 1997 – N. T.). Dokumentacija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

²⁶ "Plavooki" (Blue-eyed), Denkmal filmproduction, Claus Strigel and Bertram Verhaag Production (Nemačka, 1996, režija Bertram Verhaag).

U ovom dokumentarnom filmu prikazana je metoda rada jedne američke učiteljice, koja se borila protiv rasizma. Metoda njenog rada podrazumevala je stavljanje osoba bele rase u poziciju predstavnika crne rase u američkom društvu. Ova metoda bazira se na filmu o njoj koji je snimljen sedamdesetih godina XX veka, u kojem je prikazano kako je ona sa svojim učenicima nižih razreda osnovne škole napravila eksperiment, podelivši ih po boji očiju i proglasivši taj kriterijum za račku diskriminacije "naprednijih" od "nazadnijih" ljudi. Taj eksperiment izazvao je oštre polemike i osudu u američkom društvu, ali i to da je njena rasistički nastrojena sredina osudila i nju i njenu porodicu na izolaciju. Dokumentacija Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

²⁷ "Možda mi je najzбудljivija bila tema o oblicima diskriminacije (posebno o rasizmu – film "Plavooki"). Razlog za to je činjenica da je način pristupa ovoj temi bio potpuno nov. Ljudi prihvataju utvrđene norme ponašanja, bez mnogo razmišljanja i sumnji. Rasizam, kao pojava, bezbroj puta (a posebno za vreme fašizma) dovodio je do opštih katastrofa za čovečanstvo..."; "... jer su mi pomogli da sagledam neke stvari iz drugog ugla, potresli su me i nagnali na razmišljanje, a mislim da je tako bilo i sa ostatkom grupe". Isto.

uspostavu normalne komunikacije sa susedima. Neke reakcije pokazuju da su neki polaznici došli i do ovog nivoa spoznaje²⁸.

Kada se govori o upotrebi istorije u udžbenicima iz tog predmeta za osnovnu i srednje škole, polaznici reaguju sa ushićenjem, jer im je fascinantan podatak da se neki istorijski događaji u njima ne saopštavaju, neki saopštavaju polovično, ili se daje iskrivljena slika pojedinih događaja. Kada se pojedini istorijski događaji, o kojima su polaznici učili u školi, uzmu kao primer i stave u kontekst ostalih zbivanja u tom periodu, i naročito kada se saopšte sva ostala relevantna zbivanja koja date pojave ili događaje uzrokuju, dobija se sasvim nova slika tih događaja.

Bliska iskustva sa lekcijama iz udžbenika ovog tipa povećava zainteresovanost polaznika, pa i saznanja i uvidi do kojih tada dolaze otvaraju niz pitanja u vezi sa brojnim mitologizovanim istorijskim zbivanjima. Suočavanje sa sopstvenim stereotipnim razmišljanjima, koja nikada nisu podvrgli proveru, dovodi do pozitivnih reakcija polaznika po kojima se vidi da su shvatili kako funkcioniše mehanizam zloupotrebe kao i da su razumeli razloge za zloupotrebu, te da su razumeli da su i sami njene žrtve. Zaključuju da su mnogo naučili, da su im "otvorene oči", da za mnoge saopštene podatke nisu čuli.²⁹

---

²⁸ Kao reakcija na predavanje o nacionalnim stereotipima, jedan polaznik piše: "Do kada više konzervativnost i zaostalost? Čovek je čovek a ne etiketa na kojoj piše ime, poreklo... i tako razvrstana po pripadnosti. Svi ljudi su ravnopravni i zaslužuju ista prava. Različitost je prednost, a ne mana. Treba je iskoristiti u pozitivnom smislu".

Na pitanje šta im se nije svidelo na školi, jedan polaznik piše: "Nije mi se svidelo to što je neko i posle svih ovih predavanja i dalje ubeđen u 'srpstvo' i kada ih pitam zašto, kao – ne mogu da mi objasne".

Na pitanje koja im je tema nedostajala, jedan polaznik piše: "Nedostajala mi je tema o narodima koji su ovde živeli i neprestano se mešali, jednostavno da vidimo da je verovatnoća da je neko 'veliki ili čist Srbin' ustvari mala". Isto.

²⁹ Kao obrazloženje zašto im je predavanje iz istorije bilo najizazovnije, polaznici kažu: "Ukazano nam je na mnoge greške koje postoje u sistemu i koja je njihova svrha"; "Najizazovnije tema je manipulisanje istorijom zato što ova nauka ne služi za ostvarivanje sopstvenih interesa, i saznanje da postoje ljudi (dosta njih) koji su u zabludi"; "Kao i svaki mali Srbin, učena sam (u školi) da su Srbi 'nebeski narod', 'ne može nam niko ništa, jači smo od sudbine'... I za šta sam smatrala da za sve ovo što nam se dešava (i dešavalo) nismo mi krivi, nego 'velike sile' ili drugi narodi – Hrvati, Albanci, Bošnjaci... Ova predavanja doprinela su kako širenju mojih vidika, tako i novom pogledu (stavu) koji je ovaj put potkrepljen isključivo činjenicama, a ne mitom, legendom ili lažima"; "E, iz kojih smo mi knjiga učili!!!"; "Prvi put sam čula da su Jugu narodi želeli da stvore a da im nije nametnuta. I još se nisam 'opasuljila!"; "Zato što smo videli da su u ono vreme (Slobino) od nas pravili male 'zombije', a u ovo vreme (nove vlasti) od nas prave prave male nacionaliste"; "Ova tema je bila izazovna pa čak i ironično smešna kako na banalan način (izmenom ili dodavanjem nekoliko reči ili ispuštanjem delova rečenica) može da se utiče na svest ljudi"; "Ovom prilikom sam saznala da istorija koja postoji u našim udžbenicima nije istinita, već preokrojena priča po meri vlasti koja je na čelu u jednom trenutku istorije naše zemlje"; "Situacija u kojoj sam saznao za određene neistine

Primetno je, međutim, da se podaci koji se saopštavaju na ovim predavanjima lakše prihvataju kada se u čitavu sliku o robovanju mitovima unesu i podaci o drugim narodima i njihovim nacionalnim stereotipima. Iako je to razumljivo sa psihološkog stanovišta, nastojalo se da se pruži objašnjenje da je sa individualnog stanovišta neophodno učiniti napor i ne biti žrtvom predrasuda, te da je neophodno objektivno posmatrati kolektiv čiji se identitet neguje.³⁰ Komparativna metoda je neizostavna u naučnom proučavanju pojedinih društvenih fenomena. Ova metoda olakšava i prenošenje znanja, tj. razumevanje. Međutim, vrlo je važno izbeći zamku da se pojedini negativni fenomeni iz sopstvenog društva opravdavaju time što se oni javljaju i u nekom drugom društvu.

Zanemarljivo je malo onih polaznika koji negativno reaguju na ove teme, ali se, kao i u slučaju zločina i Tribunala u Hagu, ne daju obrazloženja za negativnu reakciju. Ta predavanja se svrstavaju u red dosadnih i monotonih i pretpostavka je da tim polaznicima predmet istorije nije omiljen. Takođe, pošto je argument da je umor uzrokovao odsustvo koncentracije uobičajen, može se pretpostaviti da su predavanja iz istorije i zbog toga izazvala negativnu reakciju. Međutim, upravo sa stanovišta umora, mera zanimljivosti teme može se oceniti ako se uzme u obzir da drugi polaznici teme iz istorije ističu kao najzanimljivije.

U kombinaciji sa predavanjima, druženje i upoznavanje polaznika predstavlja najdragocenije iskustvo. Upoznavanje i druženje polaznika iz raznih gradova razbija skučenu sliku o "drugima" i "drugacijima" koja se neguje od malih nogu. Ova iskustva polaznici sa neskrivenim ushićenjem naglašavaju u evaluaciji³¹. Njihov je efekat veoma jak. S obzirom da polaznici škola teže da

---

u istoriji. Shvatio sam da sam za neke stvari u istoriji bio u zabludi. Promenilo se moje mišljenje o činjenicama koje se navode u udžbenicima i uvideo sam da je ovaj seminar bio neprocenljivo iskustvo"; "Najviše sam se čudio kad sam saznao da je 50% istorijskih činjenica netačno, i da istoriju autori koriste ne bi li nas učinili agresivnijim prema narodima sa kojima smo ratovali"; "... kada sam shvatio da naša istorija nije tačna, znači – sve što smo mi učili je pogrešno, a to je u stvari bio cilj prethodnog režima da ubilački nastroji ljude". Isto.

³⁰ "... Volim istoriju i zanima me kako drugi narodi uče istoriju sa kojima smo se preplitali u prošlosti. Volim da čujem druga razmišljanja i da vidim i osetim kad pogledam različite istorije. Međutim, naš će život, i živog drugih naroda možda za 50 godina nažalost isto biti 'lažan', upravo zbog zloupotrebe istorije"; "Najizazovnije mi je bilo kada nam je predavač govorio o različitim tumačenjima istog istorijskog događaja od strane balkanskih naroda i o udžbenicima iz istorije". Kao najzbuđljiviji trenutak za grupu jedan polaznik kaže: "Kada smo radili radionicu sa Enverom (Đulimanom)... Bilo je jako opasno jer smo se suočavali sa svojim predrasudama u vezi sa Albancima, Muslimanima i Srbima. A neko je imao otvorenije, bučnije i teže suočavanje". Isto.

³¹ "U mojoj porodici vlada nacionalizam, znači mi, mi i samo mi. No, samim kontaktom sa ovim ljudima shvatila sam da nije sve kao što su mi pročali. I ljudi druge vere i kulture, umeju da vole i cene kao mi, po emocionalnim karakteristikama se slažemo i uklapamo"; "Neću nikada zaboraviti oproštajnu žurku... Kada sam videla

ostanu u kontaktu i nakon završetka škole, za očekivati je da će transfer ovog iskustva potpomoći i transfer stečenih znanja na školi.

3. Zaključci

"Škole ljudskih prava" koje organizuje Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji deo su šireg projekta Norveškog helsinškog odbora za ljudska prava. U međuvremenu, sa uslozňjavanjem njihovog koncepta, škole su postale okosnica aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Naime, u sklopu celokupnih aktivnosti, a posebno istraživačko-analitičkih, ove škole predstavljaju delatnost koja objedinjuje sve ciljeve Helsinškog odbora i plod su načelnog zaključka donetog na nivou ove organizacije da je trenutno jedina smisljena aktivnost – edukacija mladih ljudi.

Ova edukacija podrazumeva upoznavanje mladih ljudi sa civilizacijskim tekovinama modernog sveta oličenim u principima poštovanja ljudskih prava i demokratije. Međutim, tokom desetogodišnjeg postojanja, Helsinški odbor je pratio stanje ljudskih prava u Srbiji, analizirao društvenu situaciju i pokrenuo, kroz izdavačku delatnost, niz edicija sa ciljem kreiranja kritičke historiografije, koja je marginalizovana. Time je formiran celovit uvid u specifične probleme društva, pa se došlo do zaključka da je za neophodan proces modernizacije Srbije potrebno edukovati mlade o ovim pitanjima i dati im uvid u to stanje, sa posebnim naglaskom na suočavanju sa neposrednom prošlošću. S obzirom na preovlađujući otpor modernizaciji u društvu koju oličavaju predstavnici elite, Helsinški odbor se odlučio na alternativno obrazovanje.

Kroz organizaciju "Škola ljudskih prava" dolazilo se do uvida u stanje svesti mladih ljudi u Srbiji. Spoznajom njihovih predznanja i stavova, koja stiču u školi, porodici i u svakodnevnom životu, putem medija, kontakata sa drugim ljudima koji ih okružuju, uvidela se sva alarmantnost situacije. Mladi ljudi raspolažu uglavnom stereotipnim znanjima po pitanju neposredne prošlosti, kao argumenti za iznete stavove koriste mitove, nemaju razvijeno kritičko mišljenje, raspolažu vrlo krhkim moralnim nazorima, nemaju volje da ulože napor da steknu znanje, imaju predrasuda prema "drugima" i "drugacijima". Sa takvom dijagnozom nemoguća je modernizacija društva.

---

koliko smo složni i koliko smo se zblížili postalo mi je jasno da je velikim naporom moguće uspeti da se napravi multietničko društvo u kome će svi živeti u slozi"; "Ja inače mrzim politiku i sve vezano za nju. Ali sam ovih poslednjih dana našeg druženja shvatila da ne moram da je volim da bih učestvovala u stvaranju svoje budućnosti"; "Srećna sam što sam upoznala puno novih ljudi, naročito ljude različite nacionalnosti i vere, gde smo se svi ponašali kao da smo u svemu jednaki bez obzira na nacionalnost i veru. Možda sam ranije, do sada imala predrasudu o ljudima druge nacionalnosti, na osnovu raznih priča koje sam slušala, ili filmova koje sam gledala ili knjiga koje sam čitala. Sada je više nemam, jer sam se družila sa tim ljudima, razgovarala sa njima i uvidela svoju grešku"; "... recimo samo da je veoma bitno sprijateljavanje sa decom drugih vera". Isto.

Razlog za ovakvo stanje su okolnosti u kojima su ovi mladi ljudi odrastali. Rođeni su neposredno pred raspad države i ratove. U periodu nacionalističke histerije, ratova, rušenja, stradanja, raspada i obrta vrednosnog sistema, u teškim materijalnim okolnostima u kojima su se našli kako njihovi roditelji, tako i prosvetni radnici, kada su egzistencijalni problemi nadvladali obavezu za davanjem moralne pouke mladim naraštajima, ali i relevantnog znanja, dakle, u periodu kada je znanje još više srozano na lestvici društveno-prihvatljivih vrednosti, ovi mladi ljudi su odrastali i pohađali škole. Uz dodatno smanjenu mogućnost za putovanjem i upoznavanjem drugih ljudi drugih kulturnih, nacionalnih i verskih identiteta, dobijena je jedino moguća slika sveta koju ovi mladi ljudi imaju. Ona se ogleda u neznanju, stereotipnom mišljenju, robovanju mitovima, strahu i nepriznavanju različitosti.

Međutim, nakon promene na političkoj sceni Srbije nije došlo i do suštinskih društvenih promena. Diskontinuitet sa politikom Slobodana Miloševića, ratovima i nacionalizmom nije načinjen. Ovaj trend vidljiv je i u obrazovnom sistemu. Pokušaj korenite reforme obrazovanja i njegove modernizacije, kao i svake druge promene u društvu, zaustavljen je ubistvom reformskog premijera, Zorana Đinđića, 12. marta 2003. godine. Nakon toga, svaka reforma obrazovanja je zaustavljena, a trenutno su na delu potezi ministarstva prosvete oličeni u: pomeranju početka učenja stranog jezika sa prvog na četvrti razred osnovne škole; pokušaju ukidanja izučavanja teorije evolucije Čarlsa Darvina; odluci da se predmet u kojem se izučava upotreba kompjutera sa ranga izbornog prebaci u rang fakultativnog predmeta, zbog štetnosti zračenja. Ovaj konzervativizam predstavlja sprovođenje u delo ideja Nikolaja Velimirovića. Dosadašnje preovlađivanje konzervativnog, nekritičkog i nacionalističkog u školskim programima dobija svoje konačno obličje i ideološko i "teorijsko" utemeljenje.

Podaci o predznanjima i stavovima polaznika "Škola ljudskih prava" dobijani su tokom trajanja škola na osnovu posmatranja i beleženja. Dodatne informacije dobijene su putem završnih evaluacija škola, kada su polaznici iznosili svoje ocene škole, ali i sopstvena viđenja tema koje su na školi obrađivane, i to pre i nakon završetka škole.

Polaznici škola razlikovali su se po mnogim kriterijumima, pa i po tome koliko su aktivno učestvovali u radu, a samim tim i u diskusijama. Ali, na osnovu celokupnog učešća u školi dolazilo se do podataka o njihovim znanjima i stavovima. Kako se u kasnijoj fazi realizacije projekta škola promenio uvid u to ko bi trebalo da bude ciljna grupa škole, određeno je da to treba da budu srednjoškolci koji su se angažovali u nevladinom sektoru ili u nekoj političkoj stranci. Tada se došlo do saznanja da i ovi mladi ljudi, koji su načinili otklon prema preovlađujućem javnom diskursu, nemaju argumente za odbranu svojih stavova, koji predstavljaju ponavljanje napamet naučenih lekcija. Za učešće na školi nije postavljen kriterijum pripadnosti određenom nacionalnom, verskom ili bilo kom drugom identitetu. Ovi identiteti se, međutim, tokom škole

manifestuju, ali ne utiču bitno na sumarni zaključak da mladi ljudi u Srbiji nemaju razvijeno kritičko mišljenje i da robuju stereotipnim znanjima.

Njihova predznanja o Jugoslaviji su štura i kreću se oko informacija koje je moguće steći u udžbenicima iz istorije koje su koristili. Dodatne slike na tu temu su stekli na osnovu indoktrinacije preovlađujućeg javnog diskursa. O ideji jugoslovenstva sa početka XX veka ne znaju ništa. O karakteru ratova devedesetih godina XX veka polaznici znaju ono što je kreirala propaganda, a što su prenosili i roditelji i nastavnici. Polaznici nemaju razvijenu sposobnost za postavljanje šire slike u uzrocima i posledicama ratova i u diskusijama se uglavnom osećaju pogođenim i potežu za raznovrsnim stereotipnim objašnjenjima, koja se vrlo brzo iscrpljuju, ali su veoma žilava. O odgovornosti Srbije za raspad jugoslovenske države polaznici govore samo u kategorijama odgovornosti Slobodana Miloševića. Ali, njega krive uglavnom za ono što je učinio srpskom narodu. S druge strane, ne prihvataju mogućnost da se rat mogao izbeći. U vezi sa tim, za ratne zločine su uglavnom čuli, ali gaje skepsu da su informacije o tome verodostojne. Konačno, smatraju da su svi koji su učestvovali u ratu za to i odgovorni, te da su svi činili ratne zločine i da svi treba jednako za to da odgovaraju. Konačno, za Haški tribunal preovlađuje mišljenje da nije sasvim regularan sud, da je politički, da ga kontrolišu Amerikanci, te da se na njemu sudi samo Srbima.

Dodatnu sliku o polaznicima škola daje i preovlađujuća nezainteresovanost za aktuelne teme, te svojevrсна lenjost duha da se o njima informišu. Komociju im pruža lakoća prihvatanja stereotipa bez skepse koja bi ih podsticala na kritičnost. Svoj položaj, a naročito svoju budućnost oni veoma malo dovode u vezu sa događajima iz neposredne prošlosti. Karakteristično odsustvo spremnosti za ulaganje napora utiče na to da onaj ko prvi do njih stigne sa svojom interpretacijom može njima mentalno i da ovlada.

U procesu praćenja znanja i stavova sa kojima polaznici dolaze na škole menjao se i tematski okvir škola. Uglavnom se proširivao, jer se išlo u pravcu cilja da se obuhvati što veći broj stereotipa kojima polaznici manipulišu, kako bi oni bili razbijeni. Često se nije moglo postići da se u devet dana, koliko traje škola, smeste sva ona predavanja koja bi, svojom multidisciplinarnošću, ali i zanimljivošću prezentovanja, mogla da postignu taj cilj.

Podaci o promenama znanja i stavova polaznika dobijeni su iz evaluacionih upitnika koje su popunjavali polaznici kako na početku, tako i na završetku svake od deset održanih škola.

Da bi se dobila kompletnija slika uticaja ovih škola na polaznike, ali i dometa promene znanja i stavova, u analizu su uključeni i odgovori na pitanja o tome šta polaznici očekuju od škola, šta bi voleli, a šta ne da se na njima desi, kao i odgovore na pitanja iz završne evaluacije, a koja se tiču njihove celokupne ocene škole, koristi od znanja koja su stekli, na koji način misle da bi se mladi mogli edukovati o temama prezentovanim na školama, kao i generalnih komentara.

U odgovorima na pitanja na početku škole o njihovim očekivanjima od škole, polaznici iskazuju nadu da će naučiti nešto novo i korisno o ljudskim pravima i problemima u društvu, da škola neće ličiti na državne škole, da će biti manje formalne i sa što manje suvoparnih predavanja. Uz naglašenu nadu da se neće pokajati što su na školu došli, da neće biti dosadno, te da će imati dovoljno vremena za zabavu i druženje, polaznici očekuju i da im se omogući da iskažu svoje stavove i da im drugačiji stavovi ne budu nametani. Ne bi voleli da dođe do većih sukoba sa nesagledivim posledicama, predviđajući, pri tom, sukobe u mišljenjima, jer iz iskustva znaju da teme koje će biti prezentovane na školi izazivaju agresivne obračune kada se o njima raspravlja. Tačnije, razgovor i nenasilna komunikacija, te razrešenje sukoba nisu u vidokrugu njihovog iskustva. Preovlađujući modeli agresivnog ponašanja imaju ogromnog uticaja na njih, predstavljaju jedino zastupljeni model ponašanja, pa ga i sami sa strahom predviđaju.

Jedinstvena je ocena svih polaznika da im je škola bila od koristi. Prijatno su iznenađeni bliskim odnosima koje su uspostavili sa predavačima, te mogućnošću da u diskusijama iskažu sopstveni stav. Ponekad je kritika upućena na račun predavača, kada su imali utisak da im se stavovima nameću. Ipak, prihvataju činjenicu da bez suprotstavljenih mišljenja nije moguće proveriti sopstvena. U proceni predavanja koje je ostavilo najviše utisaka na njih zastupljena su sva predavanja. Najjače utiske ostavljaju, pak, ona predavanja koja su najviše uzburkala emocije i saopštila najviše intrigantnih informacija. To su ona predavanja na kojima se, tokom žučnih diskusija, iskazivalo najviše naučenih stereotipa. To su teme o ratnim zločinima, raspadu države i sukobima, Haškom tribunalu i teme iz istorije. Polaznici u ogromnom broju slučajeva ističu da su promenili svoje stavove, da su izgubili mnoge predrasude, za koje ranije nisu ni znali da ih imaju. Obećavaju da će svoja znanja koristiti, a neki izražavaju i nestrpljenje da ih upotrebe, tako što će i drugima pričati o onome što su naučili. Izražavaju skepsu da bi se u društvu nešto moglo promeniti ako se veći broj ljudi, naročito mladih, ne uključi u ovu vrstu edukacije i ne čuje podatke koje su oni čuli. Skeptični su i kada je u pitanju angažman mladih za koje znaju da su nezainteresovani, kakvi su i sami bili. Smatraju, pak, da je neophodno sprovesti što više ovakvih škola i daju čak i čitav niz ideja kako bi se to moglo raditi. Polaznici škola uglavnom uviđaju dubinu problema u društvu, shvataju važnost suočavanja sa neposrednom prošlošću i kakve to veze ima sa, kako budućnošću društva, tako i njihovom sopstvenom. Uviđaju da je neophodno da se i sami uključe u društvene procese, te da je moguće da sami utiču na promene, i to sopstvenim angažmanom. Kroz identifikaciju tema koje su polaznicima nedostajale na školi vidljiv je pravac njihovog razmišljanja, koji ide od potrebe za tim da na školi budu i predavači koji zastupaju raznovrsna stanovišta, kako bi se našao i neko ko će zastupati ona sa kojima oni dolaze na školu, do onih tema koje su zatupljene u javnom diskursu, a u vezi sa kojima polaznici počinju da sumnjaju da raspolazu relevantnim znanjem, kako su do dolaska na školu mislili.

Konačno, polaznici redovno ističu i iskustvo sretanja ljudi iz drugih sredina, kultura, drugih nacionalnosti i veroispovesti, koje procenjuju kao nemerljivo.

S obzirom da evaluacioni upitnici nisu sadržali instrument za merenje promene znanja i stavova, a pogotov ne po pojedinačno izdvojenim, a procenjenim kao ključnim, pitanjima o Jugoslaviji, karakteru ratova, odgovornosti Srbije za raspad jugoslovenske države, ratnim zločinima i Haškom tribunalu, obradom reakcija polaznika na pojedina pitanja iz evaluacije ipak su dobijeni relevantni podaci. Rezultati su svrstavani po sledećim tematskim grupacijama: raspad države i sukobi; Haški tribunal, ratni zločini, suočavanje, odgovornost; teme iz istorije.

Raspad države i sukobi: polaznici prihvataju podatke koje su čuli, shvatajući da su raspolagali sa premalo informacija, te da su one bile jednostrane. Ove su informacije pravo "otkrovenje" i smatraju da što veći broj ljudi mora čuti za njih, ali iskazuju razumevanje problema i prepreka da se tako nešto i dogodi. Neki polaznici zadržavaju svoju skeptičnost prema informacijama koje su čuli na školi, tako što priželjkuju da se tim informacijama suprotstave i druga viđenja.

Haški tribunal, ratni zločini, suočavanje, odgovornost: teme iz ove grupacije najčešće ostavljaju najjači utisak na polaznike zbog njihove aktuelnosti u javnom diskursu. Ove teme izazivaju najviše diskusija, pitanja i negodovanja uprkos tome što je, na primer, tema o Haškom tribunalu hronološki zastupljena uvek na kraju škole. No, transfer prethodno stečenih znanja i stavova nije završen, pa se prilikom obrade ove teme dešava da se predavač mora pozivati na već pređene i utvrđene zaključke. Ovo govori o žilavosti stereotipa naročito kada je zastupljena trenutno najaktuelnija ali i najbolnija tema: kažnjavanje za zločine i razlikovanje pojmova individualne i kolektivne krivice. Polaznici iskazuju iznenađenost zbog obilja informacija koje su dobili a za koje kažu da ih ranije nisu znali. Smatraju da se zločinci moraju kazniti, počinju da uviđaju poziciju žrtve rata i zločina, da uviđaju odnos između svojih prethodnih stavova i novostečenih informacija. Kao najvažnije, počinju da uviđaju sopstveni odnos i poziciju u odnosu na saopštene informacije.

Teme iz istorije: osim retkih polaznika, koji još iz svojih škola ne gaje ljubav prema predmetu istorije, te uz dodatne otežavajuće okolnosti, kao što je umor, negativno procenjuju predavanja na ove teme, ali bez obrazloženja, ostali polaznici redovno ističu vrednost podataka koje su na ove teme dobili. Kao nešto što im je blisko, ističu važnost ali i sopstveno iznenađenje, kada čuju da se informacijama u udžbenicima iz istorije manipuliše. Smatraju veoma važnim informacije o kritičkoj istoriji, odnosno o mitovima i kako se oni upotrebljavaju, naročito kada dobiju primere iz sopstvenog iskustva. Jasan im je sistem funkcionisanja upotrebe istorije kao i razlozi za to. Razumeju kako nastaju nacionalni stereotipi, ko ih lansira i ocenjuju da je njihovo postojanje uzročnik mnogih sukoba, pa i raspada države, ratova i zločina. Uviđaju neophodnost

modernizacije društva, ali sve poteškoće koje na tom putu stoje, a oličene u nedostatku mesta na kojima bi se one čule.

Generalni zaključak koji bi se mogao doneti jeste da su škole, ovako koncipirane, doprinele promeni znanja i stavova polaznika. S obzirom na specifičnu težinu pitanja koja se obrađuju na školi, a koja su teme ovog rada, može se zaključiti da su rezultati izvanredni. Uzevši u obzir kompletne društvene okolnosti i prirodu, brojnost i jačinu stereotipa koji se napadaju, sama ideja ove škole je veoma ambiciozna. Ali, specifičnost mladih ljudi daju za pravo da se gaji nada da nije sve izgubljeno. Kada se, pak, jednom probudi njihova radoznalost, uprkos nezainteresovanosti i lenjosti, na žalost, tek onda kada se napadnu najuvreženije predrasude kojima barataju, otvara se i ta magična mogućnost dopiranja do onog dela njihove svesti koji je tek u povoju, a predstavlja karakteristiku njihove adolescencije. Idući na ruku njihovoj skeptičnosti i buntovništvu, ponuđenim temama uspeva se da se razotkrije njihova sposobnost zdravog i kritičkog mišljenja, koje oni, ipak sa lakoćom, angažuju kada treba dovesti u pitanje društvenu konvenciju.

U cilju poboljšanja i povećanja efikasnosti škola, a na osnovu iskustva stečenog nakon deset škola, uviđa se da je potrebno: vršiti odložene evaluacije polaznika škole, kako bi se stekao uvid u trajnost promena stavova i održavanje stečenih znanja; uključivati polaznike ovih škola u druge edukativne aktivnosti ovog tipa putem stalne razmene informacija; uključiti u školu i osposobiti određeni broj mladih ljudi iz istih mesta koji bi mogli, na organizovan način, na lokalnom nivou, da vrše dalju edukaciju; organizovati mrežu tako formiranih omladinskih grupacija.

DODATAK

Aktivnosti Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

- Okrugli sto: Položaj i problemi pripadnika bošnjačke nacionalne zajednice, Novi Pazar, 29. 11. 2003.
- Okrugli sto: Hrvati između osporavanja i priznavanja, Subotica, 24. 1. 2004.
- Okrugli sto: Nacionalne manjine i regionalni identitet Vojvodine, Novi Sad, 28. 2. 2004.
- Tribina: Prava manjina i obrazovanje u jugoistočnoj Evropi (u saradnji sa Vojvođanskim centrom za ljudska prava), Novi Sad, 7. 4. 2004.
- Okrugli sto: Vlasi između asimilacije i emancipacije, Bor, 29. 4. 2004.
- Konferencija za štampu: Promocija godišnjeg izveštaja Helsinškog odbora, Novi Sad, 5. 5. 2004.
- Promocija knjige Slobodana Beljanskog: Hronika uzaludnog otpora, Novi Sad, 25. 5. 2004.
- Promocija knjige Sonje Biserko: Srbija na Orijentu, Novi Sad, 15. 6. 2004.
- Okrugli sto: Položaj i problemi pripadnika mađarske zajednice, Subotica, 19. 6. 2004.
- Konferencija za štampu: Demilitarizacija svesti i demilitarizacija Exit-a, (u saradnji sa Regionalnim centrom za prigovor savesti), Novi Sad, 30. 6. 2004.
- Tribina na Exit-u: Demilitarizacija svesti (U saradnji sa Regionalnim centrom za prigovor savesti), Novi Sad, 4. 7. 2004.
- Okrugli sto: Od etničke zajednice do nacionalne manjine, Niš, 23. 7. 2004.

- Promocija knjige Srđe Popovića: Poslednja instanca, Šabac, 28. oktobar 2004.

- Prvi panel u okviru projekta "Beograd-Priština: Koraci ka izgradnji poverenja i razumevanja: Kosovo i regionalna bezbednost, Priština, 6. novembar 2004.

- Konferencija za štampu: Civilizuj državu (u saradnji sa Regionalnim centrom za prigrigor savesti), Novi Sad, 10. 12. 2004.

- Proslava 10 godina Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 10. decembar 2004.

- Drugi panel u okviru projekta "Beograd-Priština: Koraci ka izgradnji poverenja i razumevanja: Decentralizacija i Kosovo, Priština, 19. januar 2005.

- Treći panel u okviru projekta "Beograd-Priština: Koraci ka izgradnji poverenja i razumevanja: Položaj manjina i međunarodni standardi na Kosovu, Priština, 1. mart 2005.

"Škola ljudskih prava za mlade"

- Kragujevac, 31. januar – 08. februar 2004.
- Kragujevac, 19. – 29 jun 2004.
- Kragujevac, 6. – 16. jul 2004.
- Kragujevac, 7. – 15. jul 2004.

"Škola za demokratiju"

Kragujevac

- Škola 1, 28. 6. 2004 – 2. 7. 2004.
- Škola 2, 17. 11. 2004 – 21. 11. 2004.
- Škola 3, 24. 11. 2004 – 28. 11. 2004.

Novi Sad

- Škola 1, 10. 4. 2004 – 14. 4. 2004.
- Škola 2, 18. 10. 2004 – 22. 10. 2004.
- Škola 3, 15. 11. 2004 – 19. 11. 2004.

Novi Pazar

- Škola 1, 25. 9. 2004 – 26. 9. 2004. (i 2. – 3. 10. 2004)
- Škola 2, 23. 10. 2004 – 24. 10. 2004. (i 6. – 7. 11. 2004)
- Škola 3, 27. 11. 2004 – 28. 11. 2004. (i 4. – 5. 12. 2004)

Beograd

- Škola 1, 10. – 14. maj 2004.
- Škola 2, 28. jun – 2. jul 2004.
- Škola 3, 22. – 26. novembar 2004.

Seminari "Živeti u multietničkim sredinama"

Kragujevac

- Seminar 1, 03. 05. 2004 – 5. 05. 2004.
- Seminar 2, 05. 11. 2004 – 7. 11. 2004.

Novi Sad

- Seminar 1, 26. 2. 2004 – 29. 2. 2004.
- Seminar 2, 4. 6. 2004 – 6. 6. 2004.

Novi Pazar

- Seminar 1, 5. 6. 2004 – 7. 6. 2004.
- Seminar 2, 4. 12. 2004 – 6. 12. 2004.

Beograd

- Seminar 1, 28. – 30. maj 2004.
- Seminar 2, 29. novembar – 01. decembar 2004.

Omladinske grupe Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji doneo je 17. maja 2004. godine Odluku o formiranju Omladinskih grupa pri kancelarijama u Kragujevcu i Novom Sadu.

Jedna od glavnih aktivnosti Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji u poslednjih pet godina odvijaju se na planu edukacije mladih. Razvrstane u različite tematske okvire i projektne planove, ove aktivnosti imale su, između ostalog, za cilj okupljanje mladih ljudi sa različitim etničkim, verskim i drugim identitetima iz svih krajeva Srbije. Najopštije rečeno – cilj ovih edukativnih aktivnosti bio je formiranje modernizacijskog potencijala srbijanskog društva.

Kao reakcija na ovu vrstu edukacije, mladi su pokazali interesovanje da nastave svoju edukaciju na ponuđene teme, kao i da se i sami angažuju u aktivnostima Helsinškog odbora. Zbog toga je doneta odluka da se pri novosadskoj i kragujevačkoj kancelariji Helsinškog odbora formiraju omladinske grupe. Mladi ljudi koji su organizovani u okviru ovih grupa imaju svoje ideje za projekte, a angažman na nekima od njih je već započeo.

Smatramo da je ovo jedan od dobrih načina da se mladi ljudi osposobljavaju za razne vidove rada ali i konkretnog društvenog angažmana na planu modernizacije sopstvenog društva. Naročito je važno podržati njihovu spremnost da dele svoja saznanja sa svojim vršnjacima.

PROJEKTI

Izbjeglice

Prošla godina za izbjeglice protekla je u znaku tri ključne aktivnosti kada je u pitanju rješavanje povratničkog statusa: povratak i obnova imovine, stambeno zbrinjavanje i obnova statusa stalno nastanjenog stranca. Izbjeglice, s obzirom na sve težu političku i ekonomsku situaciju (izbjeglice su među najsiromašnijima u Srbiji), sve više pokazuju želju za povratkom u svoju domovinu.

Kao i svih proteklih godina, Projekat "Hoću kući", Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, usmjerio je svoje aktivnosti u 2004. godini i na "standarne" probleme sa kojima se suočavaju izbjeglice pri rješavanju statusa povratnika. To znači da su i dalje najaktuelnije procedure utvrđivanja hrvatskog državljanstva, izrade putnih listova, pravni savjeti...

Zahtjev za obnovu u drugom ponovljenom roku, koji je Republika Hrvatska produžila do 30. 09. 2004. godine, podnijelo je, zavisno od izvora, između četiri i pet hiljada izbeglica. Prema nevladinom izvorima u SCG, do sada je, uključujući i prvi rok koji je istekao 2001. godine, podneseno oko 30.000 zahtjeva.

Utisak je da se na terenu povratak i obnova odvijaju brže nego do sada, ali još uvijek nedovoljno brzo kako bi se vlasnici što prije vratili u svoje domove.

Između ostalog, mnoge izbjeglice se žale da imaju probleme u dobijanju obnove, jer su prije rata stanovali u stanovima sa stanarskim pravom, a imali su i kuće u vlasništvu, koje su oštećene u ili poslije ratnih dejstava. U program obnove nisu mogli ući jer nisu imali prijavljeno prebivalište na kuću, iako, prema zakonima Republike Hrvatske, ne mogu povratiti stanarsko pravo. Kao problem, ističu izbjeglice, je i uslov koji im je postavljen da će im se obnoviti onoliko prostora po kvadraturi koliko se članova porodice vrati u Republiku Hrvatsku, pa izražavaju bojazan da će ostali djelovi kuća propadati.

Od 18.500 objekata oduzetih zakonom o privremenom oduzimanju, i koji su bili dodjeljivani na korišćenje Hrvatima izbjeglima pred ratnim dejstvima u BiH, ostalo je da se vlasnicima vrati još oko 1.200. Za povratak imovine nema rokova. Problemi nastupaju kada vlasnici po donošenju rješenja žele da usele

nazad u svoje kuće. Dotadašnji korsišnici odbijaju izlazak podnoseći žalbe na proceduralne ili neke druge propuste u donošenju odluka o iseljenju, tako da se useljenje vlasnika odlaže u nedogled. Takvim postupcima daje se prednost korisniku nad pravom vlasništva. Ima i onih koji, prije nego odsele traže nadoknadu od vlasnika da im ne skidaju stolariju i sanitariju, jer, kako navode, oni su u međuvremenu ulagali u njihove kuće.

S obzirom da izbjeglice ne mogu povratiti stanove koje su koristili na osnovu stanarskog prava, Vlada Republike Hrvatske ponudila je model stambenog zbrinjavanja za one izbjeglice koje se žele vratiti, a nemaju drugačijeg načina da riješe pitanje stanovanja.

Rok za podnošenje zahtjeva je trajao cijelu 2004. godinu, i produžen je do juna ove godine. Zahtjev je do januara 2005. godine, podnijelo oko 1.200 izbjeglica. Među onima koji su podnosili zahtjeve najviše su zastupljene izbjeglice koje su smještene u kolektivnim centrima. Manji broj je onih koji su do sada stanovali u privatnom smještaju, pa ga zbog nedostatka novca nisu u stanju dalje plaćati i vide izlaz u tome da se vrate u Republiku Hrvatsku.

Najveći problem oko stambenog zbrinjavanja je nedostatak jasnih i preciznih informacija. Mnoge izbjeglice su, podnoseći zahtjev, bili sigurni da je riječ o povratku stanarskog prava. Zaposleni u "Hoću kući" trudili su se da izbjeglicama objasne što podrazumjeva stambeno zbrinjavanje i upućivali ih na ovlaštene predstavnike kod kojih su mogli podnositi zahtjeve.

Prema iskustvima sa terena širom Srbije i nakon obilaska velikog broja izbjeglica, mnogi od njih su izjavili da bi se rado vratili u Republiku Hrvatsku kada bi im bilo vraćeno stanarsko pravo i omogućeno useljenje u njihove prethodne stanove, jer je to, s obzirom da nemaju nikakve druge imovine, jedini način da ostvare povratak.

Zahtjevi za status stalno nastanjenog stranca želja su izbjeglica koji su do 1991 godine prebivali u Republici Hrvatskoj, kako bi se vratili i u perspektivi možda dobili hrvatsko državljanstvo.

U SCG, kada su izbjeglice u pitanju ništa se bitno nije promijenilo. Utisak je da se i dalje manipuliše sa izbjeglicama. Na primjer, kad god je nekoj od političkih stranaka potrebno da promovise svoje aktivnosti vezane za izbjegličku populaciju samo "izvuku" informaciju o nekakvim stambenim krditima i raspisuju se konkursi. Izbjeglice, ionako siromašne, potroše i poslednji dinar na razne potvrde i izjave, a od kredita ništa. Da bi se realizirali takvi "krediti" potrebno je objaviti izbjeglički status i uzeti državljanstvo SCG, tako da sada kao državljani SCG ne mogu računati ni na kakvu pomoć koja sleduje izbjeglice. Vlasti ih tretiraju kao državljane i time ih pravno gledano smatraju "završenim slučajem", odnosno nemaju više obavezu prema njima kao izbjeglicama.

Posebno teško žive izbjeglice koje su ostvarile povratnički status u RH, a da pri tom nisu došli u posjed svoje imovine ili nisu dobili obnovu, pa su se vratili u SCG. Sada nemaju pravo na izbjeglički status, izgubili su pravo na liječenje i bilo koju vrstu pomoći. Vlasti SCG to koriste za prigovaranje RH, a da

sami ništa nisu učinili za njih u smislu da im olakšaju povratak ili da im omoguću integraciju.

Krajem 2004. godine Komesarijat je radio novi popis izbjeglica. Na popis, koji je produžen do 25. januara, 2005. odazvalo se, prema nezvaničnim rezultatima, oko 120.000 izbjeglica. Prije popisa izbjeglicama nije omogućeno da se odjave. Naime, počevši od juna prošle godine procedura je trajala nekoliko mjeseci (tehnički posao odjave može se odraditi za najduže sedam dana), tako da su mnogi dočekali popis i time uvećali broj popisanih. Inače, kada bude utvrđeno koliko izbjeglica je ostvarilo povratnički status i koliko ih je steklo državljanstvo SCG (iako njihovi problemi time nisu riješeni), čime pravno gledano gube status izbjeglice, pretpostavlja se da će "stvarnih" izbjeglica biti manje od 30.000.

Projekat "Hoću kući" u 2004. godini pokrenuo je oko 1.500 procedura za utvrđivanje državljanstva Republike Hrvatske i uputio isto toliko obavještenja da je, na osnovu prethodno podnesenih zahtjeva, procedura završena, ishodovao je oko 2.000 putnih listova i pružio oko 5.000 pravnih savjeta (status, imovina, povratak, dokumenta, penzije, razna punomoćja...)

Od svoga osnivanja 1998. godine "Hoću kući" pružio je izbjeglicama više od 250.000 usluga.

U protekloj godini "Hoću kući" dobio je donaciju od IOCC (Međunarodna pravoslavna organizacija za pomoć) za aktivnosti pravnih savjeta i izrade dokumenata. Od 20. oktobra 2004. godine radi i sa CRS-om (Katolička služba pomoći) na podjeli malih grantova i manitoringu vezanom za realizaciju. 60 izbjeglica širom Srbije dobilo je grantove u visini do 2.000 USD.

Buduće aktivnosti Projekta "Hoću kući", Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, biće zasnovane prema potrebama izbjeglica, kako u vezi reintegracije (državljanstvo, putni listovi, pravna pomoć, pravovremeno i istinito informisanje, punomoćja...), što je primarna misija Helsinškog odbora, tako i u vezi njihovih prava u izbjeglištvu.

"Jačanje demokratije i efikasne uprave u multietničkim sredinama"

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji započeo je 2004. godine sa realizacijom složenog, trogodišnjeg projekta pod nazivom "Jačanje demokratije i efikasne uprave u multietničkim sredinama". Projekat je pokrenut zahvaljujući podršci Evropske unije, i to u okviru programa podrške demokratizaciji, efikasnoj upravi i vladavini prava Evropske inicijative za demokratiju i ljudska prava.

Cilj projekta je da na atraktivan i interaktivan način osposobi mlade ljude ne samo za život u multietničkim sredinama – posebno opterećenim hipotekom neposredne prošlosti, nepoverenjem i stereotipima – nego i za život u uslovima koji su imperativni savremenom demokratskom društvu i njegovim normama. Ovakvo postavljen cilj pretpostavlja, između ostalog, racionalnu percepciju pojmova, događaja i pojava, koji su u današnjoj Srbiji još uvek zamagljeni, marginalizovani, relativizovani ili, nažalost, podložni raznim, pa i pogrešnim interpretacijama. Planirano je da samo u dva segmenta ukupnih aktivnosti projekat godišnje obuhvati 560 direktnih korisnika – odnosno, 1.680 mladih ljudi tokom tri godine.

Projekat se odvija na četiri lokacije – Beograd, Novi Sad, Kragujevac i Novi Pazar.

Aktivnosti projekta:

- "Škole za demokratiju" – 12 petodnevni kursa godišnje, odnosno 36 tokom trajanja projekta;

- Seminari "Živeti u multietničkim sredinama" – 8 trodnevni seminara godišnje, odnosno 24 tokom trajanja projekta;

- Takmičenje u pisanju eseja – 3 takmičenja tokom trajanja projekta, 3 godišnje edicije u kojima će biti objavljeno 20 najboljih eseja, i to na maternem jeziku učesnika i na engleskom; godišnje nagrade najuspešnijim takmičarima;

- Publikacije u okviru edicije "Helsinške sveske" – 3 tematske publikacije godišnje, odnosno 9 tokom trajanja projekta, kao i 6 relevantnih studija (analiza) koje će, uz druge referentne tekstove i knjige, obezbediti bolji uvid u teme kojima se projekat bavi.

Tokom 2004. godine organizovano je planiranih 12 škola, odnosno 8 seminara u navedena četiri grada u Srbiji. U ove edukacije bilo je uključeno ukupno 493 polaznika uzrasta od 16 do 25 godina.

Konkurs za eseje polaznika škola i seminara je uspešno završen, a početkom 2005. godine biće dodeljene i nagrade. Eseji su objavljeni u dvojezičnoj brošuri "Odabrani eseji (1)".

Objavljena je knjiga u ediciji "Helsinške sveske" – *Oltar i kruna*, a početkom 2005. godine i preostale dve, po planu za prvu godinu trajanja projekta. Reč je o publikacijama autorke Audrey Budding *Nacionalna pitanja – nacionalni odgovori: srpska inteligencija 1961-91* i autorke Vere Gudac-Dodić *Položaj žena u Srbiji – 1945-2000*.

Takođe su urađene i dve analize: "Srbija 2004: međuetnički odnosi" i "Mediji kao politički faktor".

"Beograd-Priština: koraci ka izgradnji poverenja i razumevanja"

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji počeo je u 2004. godini realizaciju projekta "Beograd – Priština: koraci ka izgradnji poverenja i međusobnog razumevanja" čiji je opšti cilj da doprinese razumevanju složenog kosovskog pitanja i razvije mogućnost za konačno rešenje statusa Kosova.

Cilj projekta je da utre put za međusobno razumevanje, pomirenje, razbijanje etničkih stereotipa i razotkrivanje pogubne politike etnonacionalizma i ekstremnih trendova. Partner Helsinškog odbora u realizaciji ovog projekta je prištinski Centar za humanističke studije "Gani Bobi". Projekat je podržao Američki institut za mir iz Vašingtona.

U periodu novembar 2004. – mart 2005. u Prištini su održana tri panela: Kosovo i regionalna bezbednost, Decentralizacija i Položaj nacionalnih zajednica i međunarodni standardi. U debatama su učestvovali predstavnici kosovskih Albanaca i Srba, intelektualci iz Beograda, Prištine, političari, uticajni ljudi i predstavnici mladih političkih elita. Paneli su održani u prostorijama misije OEBS u Prištini.

U pripremi je četvrti panel na temu suočavanja sa prošlošću. Paneli su deo priprema za konferenciju o statusu Kosova koja će se održati u junu 2005. godine u Prištini u organizaciji Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji. Tokom 2004. godine završen je i rad na pripremi publikacije u kojoj su razrađena različita pitanja u vezi sa statusom Kosova.

Osim navedenih projekata, Helsinški odbor je sproveo ili trenutno sprovodi i sledeće projekte:

- "Sprečavanje torture u zatvorenim institucijama u Centralnoj i Istočnoj Evropi", u saradnji sa Međunarodnom helsinškom federacijom i Helsinškim odborima u Bugarskoj, Makedoniji, Mađarskoj, Rusiji i Poljskoj; ovaj projekat podrazumeva monitoring zatvora u Srbiji i traje tri godine;

- "Zaštita manjinskih prava i monitoring situacija u manjinskim zajednicama", koji je završen u 2004. godini;

- "Štampani mediji u Srbiji i radikalizacija društva", koji je sproveden tokom 8 meseci u 2004. godini;

- "Škole ljudskih prava"; u 2004. godini održane su četiri škole;

- Praćenje štampanih medija u Srbiji pod pokroviteljstvom Institute for War and Peace Reporting (www.iwpr.net - Human Rights Report Cards).

DOKUMENTARNA SERIJA U PRODUKCIJI
HELŠINŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Pogled u prošlost

Srbija 1965 - 1991.

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša i Hakija Topić

ASISTENT SNIMATELJA:
Draško Begović

MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

IZVRŠNI PRODUCENT:
Bojan Anđelić

REDITELJ:
Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomoglo je Savezno ministarstvo inostranih poslova
Savezne Republike Nemačke u okviru projekta
"Suočavanje s istinom 2002"***

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 636 429
e-mail: biserkos@eunet.yu;
http://www.helsinki.org.yu

2003.

*DESET 60-MINUTNIH EPIZODA DOKUMENTARNE SERIJE POKUŠAJ SU DA SE BLIŽE
OBJASNE KLJUČNI DOGAĐAJI IZ NEPOSREDNE PROŠLOSTI, KOJI SU – DIREKTNO ILI
INDIREKTNO – DOVELI DO SLOBODANA MILOŠEVIĆA I JUGOSLOVENSKEG
SUNOVRATA*

"Reforma 1965"

Kada su i zašto prekinuti procesi demokratizacije i decentralizacije zemlje? Da li je već tada nagovešten raspad Jugoslavije? Sukob modernih i konzervativnih, reformskih i antireformskih, centralističkih i federalnih snaga od šezdesetih dominira Savezom komunista Srbije, ali i srpskim društvom u celini. Studentski bunt 1968. i grupa Praxis. Period ključan za razumevanje procesa koji su doveli do raspada jugoslovenske države i ratova.

"Uspion i pad liberala"

Kao odgovor na težnje rukovodstva republika bivše Jugoslavije za sve većom samostalnošću, u srpskim intelektualnim krugovima javljaju se zahtevi za integracijom svih Srba, uglavnom na kulturnom planu. U isto vreme u Srbiji se pojavljuje alternativa i unutar komunističke partije, poznata kao liberali. Liberali rešenje za međunacionalne odnose vide u samostalnijem razvoju i većoj decentralizaciji Srbije, i doslednoj federalizaciji Jugoslavije.

"Otvaranje srpskog pitanja"

Krug oko književnika Dobrice Ćosića i grupa Praxis – jedni otvaraju srpsko nacionalno pitanje, drugi zagovaraju jugoslovenstvo. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih sličnost dve opozicione grupacije je nesporna – kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema. Mnogi Jugosloveni postaju Srbi. Koncept unitarne Jugoslavije prelazi u ideju o kulturnom jedinstvu srpskog prostora. Prilikom prijema u punopravno članstvo Srpske akademije nauka i umetnosti 1977. godine, Ćosić drži slovo koje se od tada nadalje uglavnom interpretira kroz samo jednu rečenicu – "Srbi su pobednici u ratu, a gubitnici u miru".

"Ustav 1974"

Centralistički model upravljanja je definitivno potrošen. Debata koja prethodi donošenju ustava – sve učestalije se javno govori o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini, kao tamnici srpskog naroda. Ustav '74 - poslednji pokušaj da se kroz federalno uređenje sačuva višenacionalna zajednica, ali i jedan od uzroka njenog raspada. Ustav ne garantuje političke slobode i tržišnu ekonomiju, ali uspostavlja institucije koje treba da zamene Tita. Pokrajine dobijaju vlastite ustave i po svojim ingerencijama praktično su izjednačene sa republikama. Snažan otpor dominantne kulturne i političke elite većinskog srpskog naroda.

"Zaokruživanje nacionalnog programa"

Početak osamdesetih - intelektualne elite počinju kampanju za slobodu govora, koja okuplja intelektualce iz cele bivše Jugoslavije. Jezgro vodećeg opozicionog kruga, Slobodnog univerziteta, čine profesori iz grupe Praxis. Sredina osamdesetih – srpsku javnu scenu počinju da osvajaju intelektualci koji, u predvečerje raspada zemlje i ratova, kao jedinu alternativu nude nacionalnu državu svih Srba. Zaokružuje se koncept koji, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postaje državna politika.

Izdavaštvo

"Dogmatizacija partije"

Druga polovina osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji - ekonomska kriza, narasli dugovi, inflacija, nezaposlenost. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, prvi pisani program i viđenje jugoslovenske krize, koji promovira nacionalno jedinstvo srpskog naroda i van Republike Srbije i pokrajina. U Sloveniji i Hrvatskoj, kao i u pokrajini Kosovo, jačaju tendencije ka većoj samostalnosti. U poslednjoj deceniji komunizma u Istočnoj Evropi, u Srbiji pobeđuje autoritarni koncept. Dogmatska struja u Savezu komunista Srbije, koja na Osmoj sednici poražava politiku kompromisa, ulazi u isto kolo sa nacionalističkim, opoziciono orijentisanim kulturnim elitama.

"Homogenizacija"

April 1987. - Slobodan Milošević odlazi u Kosovo Polje i poručuje: "Niko ne sme da vas bije". Juna 1989. na Gazimestanu objavljuje svoje viđenje krize: "Šest vekova posle kosovske bitke ponovo smo u bitkama, one nisu oružane, mada ni takve nisu isključene". Berlinski zid je srušen. Umesto reforme političkog i ekonomskog sistema, srpska vlast, kulturne elite i vodeće opozicione stranke nastale 1990. praktično postižu konsenzus oko koncepta Velike Srbije.

"Kosovo"

Emancipacija albanskog naroda na Kosovu nakon Drugog svetskog rata i istorijat kosovske autonomije. Zašto kosovski Albanci 1968. traže republiku? Zašto se iseljavaju Srbi i Crnogorci? Kako su srpske vlasti gušile svaku pobunu Albanaca. Represija prema političkim zatvorenicima najizraženija je upravo na Kosovu. Ukidanje autonomije Kosova nakon neviđene antialbanske kampanje tokom osamdesetih godina.

"Uloga Jugoslovenske narodne armije"

Reorganizacija JNA i rasformiranje teritorijalne odbrane osamdesetih. Srbija se priprema za rat. Vojni vrh procenjuje da je Milošević "jedini zagovornik" SFRJ, a time i njenih interesa. Armija se udaljava od drugih jugoslovenskih republika, pretvara u srpsku vojsku i igra ključnu ulogu u raspadu Jugoslavije.

"Međunarodna zajednica i jugoslovenska kriza"

Međunarodna zajednica pokušava da sačuva Jugoslaviju – da li i kako? Nemačka i Vatikan priznaju nezavisnu Hrvatsku, ali pod određenim uslovima. CIA predviđa raspad Jugoslavije. Konferencija u Hagu – poslednji pokušaj međunarodne zajednice da spreči rat na teritoriji SFRJ. Paralelno se otvaraju mogućnosti za uključivanje SFRJ u evroatlantske organizacija i programe - Savet Evrope, PHARE, Evropska banka za obnovu i razvoj, proces pridruženja Evropskoj zajednici...

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
	Hate Speech as Freedom of Speech		1995.
	In the Name of Humanity (Collect. of documents)		1996.
	Srpskohrvatski odnosi i problem izbeglica (Beograd, 30-31. januar 1997)		1997.
	Lex, pištaljke i laži		1997.
	Pucanje duše	Janja Beč	1997.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Ulcinj, 23-25. jun 1997. / Dialogu Serbo-Shqiptar Ulqin, 23-25. qershor 1997.		1997.
	Radikalizacija društva u Srbiji		1998.
	Radicalisation of the Serbian Society		1998.
Dokumenti	Samoopredeljenje između autonomije i otcepljenja / Vetëvendosja midis autonomisë dhe shkëputjes	Milenko Marković ed.	1998.
Dokumenti	Kosovo: pravo i politika - Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine / Kosovo: Law and Politics - Kosovo in Normative Acts before and after 1974		1998.
Dokumenti	Međunarodna zajednica i Kosovo Zbirka relevantnih dokumenata / International Community and Kosovo Collection of Relevant Documents		1998.
	Građanin u pravnom sistemu SRJ	Grupa autora	1999.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Bgd, 21-22 nov. 1998. / Dialogu Serbo-Sqiptar Bgd, 21-22 Nën. 1998.		1999.
	Radnici i sindikati u Srbiji / Workers and Trade Unions in Serbia		2000.
	Manjine u Srbiji		2000.
	Minorities in Serbia		2000.
	Ka svetu bez mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2000.
	I jugoslavija konačno protiv mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2001.
	Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka / Refugees in Serbia: Between Integration and Sustainable Return	Vladimir Ilić	2001.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

	Ljudska prava u Srbiji 2000	Godišnji izveštaj	2001.
	Human Rights in Serbia 2000	Annual Report	2001
	Ljudska prava u tranziciji – Srbija 2001	Godišnji izveštaj	2002.
	Human Rights in transition – Serbia 2001	Annual Report	2002
	Ljudska prava u senci nacionalizma – Srbija 2002	Godišnji izveštaj	2003.
	Human Rights in the Shadow of Nationalism – Serbia 2002	Annual Report	2003
Dokumenti	Vojna tajna (1 i 2)	Vladan Vlaković	2004.
	Ljudska prava i odgovornost – Srbija 2003	Godišnji izveštaj	2004.
	Human Rights and Accountability – Serbia 2003	Annual Report	2004
	Odabrani eseji (1)	Mladi autori	2004.
	U potrazi za građanskim identitetom – 10 godina Helsinškog odbora u Srbiji	Grupa autora	2004.
	Izveštaj o antipersonalnim minama u SCG		2004.
	Kosovo – Lanac uzroka (1225 p.n.e. – 1991) i posledica (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosovo – A Chain of Causes (1225 B.C. – 1991) and Consequences (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosova – Zinxhiri i shkaqeve (1225 B.C. 1991) dhe i pasojave (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Helsinške sveske 1	Srpska elita	Grupa autora	2000
Helsinki Files 1	Serbian Elite	Group of authors	2000
Helsinške sveske 1	Srpska elita / drugo izdanje	Grupa autora	2001
Helsinki Files 1	Serbian Elite / second edition	Group of authors	2001
Helsinške sveske 2	Potencijal za promene	Grupa autora	2000
Helsinki Files 2	Potential for Changes	Group of authors	2000
Helsinške sveske 3	Rusija, Srbija, Crna Gora	Grupa autora	2000
Helsinki Files 3	Russia, Serbia, Montenegro	Group of authors	2000
Helsinške sveske 4	Individualna i kolektivna prava manjina	Izlaganja sa ok. stola	2001
Helsinki Files 4	Individ. and Collect. Rights of Minorities	Round-table speeches	2001
Helsinške sveske 5	"Otpor" – više ili manje od politike	V. Ilić	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" – in or beyond Politics	V. Ilić	2001
Helsinške sveske 6	Slučaj Ivan Stambolić	Dokumenti	2001
Helsinki Files 6	Case of Ivan Stambolić	Documents	2001
Helsinške sveske 7	Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 7	The Hague Tribunal: Discord between us and the world	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinške sveske 8	Manjine i izbeglice u Vojvodini	V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Minorities and refugees in Vojvodina	V. Ilić	2001

Ljudska prava i kolektivni identitet

Helsinške sveske 9	U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska	Grupa autora	2001
Helsinki Files 9	In the triangle of the state power	Group of authors	2001
Helsinške sveske 10	Nenaučena lekcija – srednjoevropska ideja i srpski nacion. program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinki Files 10	Unlearnt lesson – centraleuropean idea and serb national program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinške sveske 11	Balkanski Rašomon – istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 11	The Balkans Rachomon – historiography and literature on dissolution of SFRY	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinške sveske 12	Tranzicija i manjine	Izlaganja sa ok. stola	2002
Helsinki Files 12	Transition and Minorities	Round-table speeches	2002
Helsinške sveske 13	Prošlost kao izazov pravu	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinki Files 13	The past as Challenge to the Law	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinške sveske 14	Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i "Vlaško pitanje" / Rumanii sau Romanii din Serbia de rasarit...	Dragomir Dragić	2002.
Helsinške sveske 15	Nacionalne manjine i pravo	Grupa autora	2002.
Helsinki Files 15	National Minirities and Law	Group of Authors	2002
Helsinške sveske 16	Tačka razlaza (povodom polemike vođene na stranicama lista "Vreme" od 1. 08. do 21. 11. 2002)	-	2002.
Helsinške sveske 17	Kako do evropskih standarda (zatvori u Srbiji 2002-2003)	-	2003.
Helsinki Files 17	How to Attain European Standards (The situation of Serbian Prisons 2002-2003)	-	2003.
Helsinške sveske 18	Oltar i kruna	Bojan Aleksov, Dragoljub Jovanović	2004.
Helsinške sveske 19	Između načela i prakse (položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji)	Izlaganja sa okrugl. stola	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Svedočanstva 1	Ljudi, događaji i knjige	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 1	Ljudi, događaji i knjige / 2. izdanje	Latinka Perović	2000.
Svedočanstva 2	Ima li rezonance	Novak Pribičević	2000.
Svedočanstva 3	Hronika međunarodne izolacije	Milan Šahović	2000.
Svedočanstva 4	Put u varvarstvo	Srđa Popović	2000.
Svedočanstva 5	U raskoraku sa svetom	Milivoje Maksić	2001.
Svedočanstva 6	Portreti	Slobodan Inić	2001.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

<i>Svedočanstva 7</i>	Svet i jugoslovenska kriza	Ljubivoje Aćimović	2001.
<i>Svedočanstva 8</i>	Katarza i katarakta	M. Stanisavljević	2001.
<i>Svedočanstva 9</i>	Glib i Krv	Bogdan Bogdanović	2002.
<i>Svedočanstva 10</i>	Koren zla	Ivan Stambolić	2002.
<i>Svedočanstva 11</i>	Poslednja šansa za Jugoslaviju	Haška konferencija	2002.
<i>Svedočanstva 12</i>	Druga Srbija - 10 godina posle	Zbornik	2002.
<i>Svedočanstva 13</i>	Kosovo: realnost i mit	Ilija Đukić	2003.
<i>Svedočanstva 14</i>	Hronika uzaludnog otpora	Slobodan Beljanski	2003.
<i>Svedočanstva 15</i>	Krhka srpska vertikala	Marko Nikezić	2003.
<i>Svedočanstva 16</i>	Ispisivanje vremena, u međuvremenu	Laslo Vogel	2003.
<i>Svedočanstva 17</i>	Poslednja instanca (1, 2 i 3)	Srđa Popović	2003.
<i>Svedočanstva 18</i>	Srbija na orijentu	Sonja Biserko	2004.
<i>Svedočanstva 19</i>	Srbija i svet: Između arogancije i poniznosti	Živorad Kovačević	2004.
<i>Svedočanstva 20</i>	Milošević vs Jugoslavija (1 i 2)	Zbirka dokumenata	2004.
<i>Svedočanstva 21</i>	Izbeglice - žrtve etničkog inženjeringa	Grupa autora	2004.
<i>Svedočanstva 22</i>	Srebrenica: Od poricanja do priznanja	Zbirka dokumenata	2004.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
<i>Ogledi 1</i>	U tradicij nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"	Olivera Milosavljević	2002.
<i>Ogledi 2</i>	<i>Politika</i> i politika	Miodrag Marović	2002.
<i>Ogledi 3</i>	Prevladavanje prošlosti (uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka)	Todor Kuljić	2003.
<i>Ogledi 4</i>	Srpska konzervativna misao	Mirko Đorđević (ed.)	2003.
<i>Ogledi 5</i>	Srpski ratovi rečima 1884-2000	Mihailo Bjelica	2003.

CIP – Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14 (497.11) "2004"
342.7 (497.11) "2004"
316.334.2/4 (497.11) "2004"
327.7/.8 (497.11) "2004"
32.019.5 (497.11) "2004"
323 (497.11+497.16) "2004"

LJUDSKA prava i kolektivni identitet :
Srbija 2004 / [priredio] Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji. Beograd :
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,
2005 (Beograd : Zagorac). – 698 str. ; 24
cm.

Tiraž 500. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst.

ISBN 86–7208–105–6

1. Хелсиншки одбор за људска права у
Србији (Београд)
а) Права човека – Међународна заштита –
Србија – 2004 б) Политичко понашање –
Србија – 2004 в) Србија – Транзиција –
2004 д) Србија и Црна Гора – Политичке
прилике – 2004
COBISS.SR–ID 121797388